

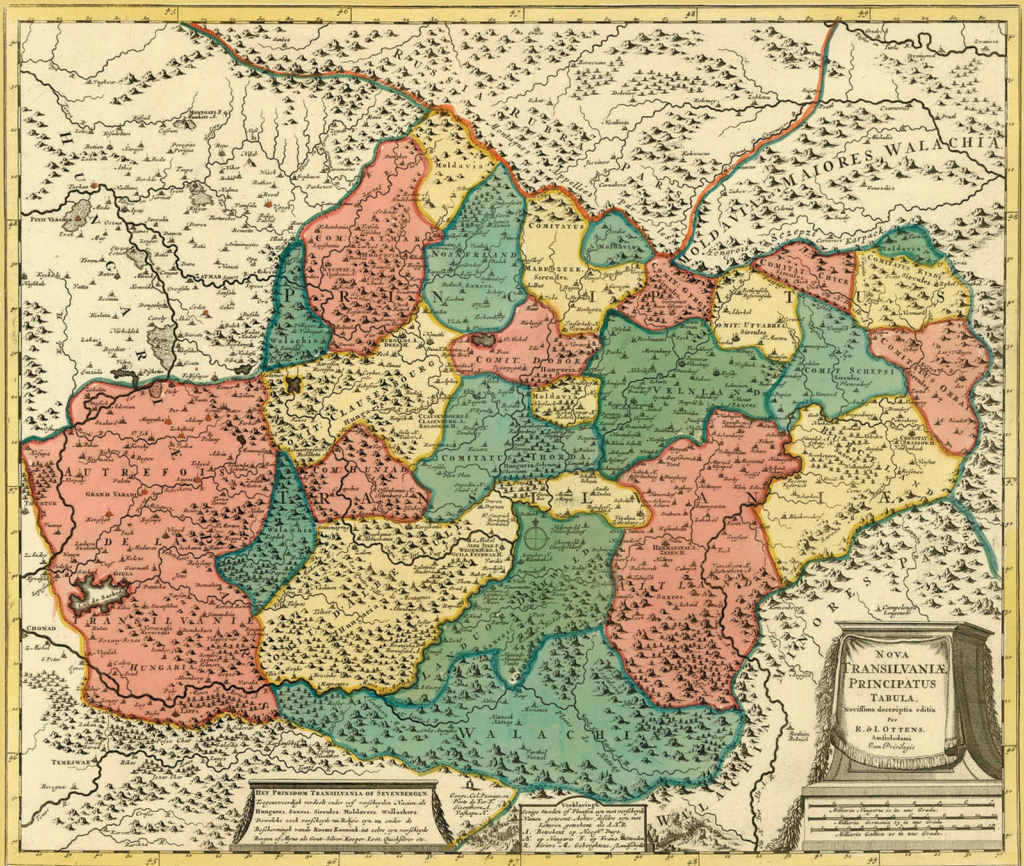
Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom

Band 2: von 1701 bis 1761

Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei

Volumul 2: de la 1701 până în anul 1761

 EDITURA
ENCICLOPEDICA

Arbeitsgemeinschaft der Stiftung PRO ORIENTE
zum Studium der Siebenbürgener Kirchenunion

**DIE UNION DER RUMÄNEN SIEBENBÜRGENS
MIT DER KIRCHE VON ROM**

Colectivul de studiu al Fundației PRO ORIENTE
pentru cercetarea Unirii bisericesti din Transilvania

**UNIREA ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI
CU BISERICA ROMEI**

Arbeitsgemeinschaft der Stiftung PRO ORIENTE
zum Studium der Siebenbürgener Kirchenunion

DIE UNION DER RUMÄNEN SIEBENBÜRGENS MIT DER KIRCHE VON ROM

BAND 2: VON 1701 BIS 1761

Herausgegeben von Johann Marte zusammen mit Viorel Ioniță,
Wolfgang Nikolaus Rappert,
Laura Stanciu und Ernst Christoph Suttner

Colectivul de studiu al Fundației PRO ORIENTE
pentru cercetarea Unirii bisericești din Transilvania

UNIREA ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI CU BISERICA ROMEI

VOL. II: DE LA 1701 PÂNĂ ÎN ANUL 1761

Editat de Johann Marte împreună cu Viorel Ioniță,
Wolfgang Nikolaus Rappert,
Laura Stanciu și Ernst Christoph Suttner

**GRUPUL EDITORIAL UNIVERS ENCICLOPEDI
EDITURA ENCICLOPEDI**

Str. Luigi Cazzavillan nr. 17, sector 1, București
Tel.: 0371 033 416
e-mail: difuzare@universenciclopedic.ro
www.universenciclopedic.ro

Tehnoredactare și coperta: Mariana MÎRZEA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Die Union der Rumänien Siebenbürgens mit der Kirche von Rom. =
Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei –

București : Editura Enciclopedică, 2010-2015

2 vol.

ISBN 978-973-45-0618-7

Band 2 = Von 1701 bis 1761 = Vol. 2 : De la 1701 până în anul
1761. - 2015. - Index. - ISBN 978-973-45-0706-1

282(=135.1)(498.4)

284(498.4)

© Landkarte Siebenbürgens auf dem Buchumschlag:

Reinier Ottens (1698-1750): Nova Transilvaniae Principatus Tabula. Mährische Landesbibliothek in Brünn, Kartensammlung Moll, Sign. Moll-0003.427.
(<http://mapy.mzk.cz/>)

Coperta I: Harta Transilvaniei

Reinier Ottens (1698-1750): Nova Transilvaniae Principatus Tabula. Biblioteca Națională a Moraviei din Brno, Secția cartografică Moll, cota Moll-0003.427.
(<http://mapy.mzk.cz/>)

Vorwort

Der vorliegende Band II über die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der katholischen Kirche bildet den Abschluss eines der wichtigsten und nachhaltigsten Projekte, die die Stiftung PRO ORIENTE im Laufe ihrer Geschichte durchgeführt hat. Es ist eine gute Gelegenheit, einen kurzen Blick in die Anfänge des Projekts zu werfen.

Mitten im kalten Krieg und noch während des II. Vatikanischen Konzils gründete der Erzbischof von Wien Franz Kardinal König im Jahre 1964 die Stiftung PRO ORIENTE. Er gab ihr den Auftrag, Beziehungen zu den Kirchen des Ostens aufzunehmen und zu fördern. Er verstand PRO ORIENTE als Zeichen der bereits bestehenden Einheit und als Werkzeug auf dem Weg zu der von allen Kirchen ersehnten vollen und sichtbaren Einheit. In den ersten Jahrzehnten beschäftigte sich PRO ORIENTE primär mit den theologischen Hindernissen, die dem Näherkommen der beiden Kirchenfamilien im Wege zu stehen schienen. Der offizielle orthodox/katholische Dialog begann 1980 auf Rhodos. Schon bald stellte sich heraus, dass es zwischen Orthodoxie und katholischer Kirche neben wenigen Stolpersteinen kaum wesentliche theologische Hindernisse gibt. In den Vordergrund schoben sich dagegen immer mehr außertheologische Hindernisse besonders seit die mit Rom unierten Kirchen 1989 wieder zugelassen wurden. So scheiterte die offiziell orthodox/katholische Dialogkommission im Jahre 2000 in Baltimore an Fragen der Entstehung und den Folgen der Siebenbürger Kirchenunion. Beide Seiten regten damals eine quellenkritische Prüfung der Geschichte der Union an. Auf Anregung von Univ.-Prof. Dr. Ernst Christoph Suttner richtete die Stiftung im Jahre 2001 eine Arbeitsgemeinschaft aus Theologen und Historikern ein. Ihr Ziel war es, auf der Grundlage der Quellen eine gemeinsame Darstellung der Geschichte der Unionsbewegung zu erarbeiten. Die Arbeitsgemeinschaft besteht aus Angehörigen der römisch-katholischen, der orthodoxen, der griechisch-katholischen, der lutherischen und der reformierten Kirchen sowie aus Historikern, die keiner Kirche angehören. Die Arbeitsgemeinschaft traf sich im Zeitraum von 2001-2010 fünf Mal abwechselnd in Wien und an der Universität „1. Dezember 1918“ in Alba Iulia. Die

Cuvânt-înainte

Prezentul volum al II-lea despre *Unirea românilor din Transilvania cu Biserica Catolică* constituie încheierea unuia dintre cele mai importante și mai durabile proiecte pe care Fundația PRO ORIENTE le-a dezvoltat de-a lungul istoriei sale. Este, acum, o bună ocazie pentru o scurtă retrospectivă asupra începuturilor proiectului.

În plină perioadă a războiului rece și încă în timpul Conciliului Vatican II, arhiepiscopul Vienei cardinalul Franz König a întemeiat, în anul 1964, fundația PRO ORIENTE. I-a dat acesteia misiunea de a iniția și a promova relații cu Bisericile Răsăritului. A înțeles această fundație ca expresie a unității deja existente și ca un instrument pentru obținerea unității depline și vizibile dorită de toate Bisericile.

În primele decenii, fundația PRO ORIENTE s-a ocupat, în mod primar, cu obstacolele teologice care păreau a sta în calea apropierii celor două familii bisericești. Dialogul oficial ortodox-catolic a început în anul 1980, la Rodos. Curând s-a constatat faptul că între Bisericile Ortodoxă și Catolică nu există obstacole teologice semnificative, cu excepția câtorva pietre de poticnire. Dimpotrivă, în prim plan au apărut obstacole neteologice, mai ales după ce, în anul 1989, Bisericile unite cu Roma au fost repuse în libertate. În acest context, în anul 2000, la Baltimore, comisia oficială de dialog ortodoxă-catolică a eșuat în legătură cu chestiuni care vizau înființarea și urmările Unirii bisericești din Transilvania. Ambele părți au propus, la acea dată, o analiză critică a istoriei Unirii pe baza izvoarelor.

La inițiativa profesorului universitar Dr. Ernst Christoph Suttner, fundația PRO ORIENTE a înființat un grup de lucru constituit din teologi și istorici, care urma să întreprindă, pe baza izvoarelor, o prezentare comună a istoriei Unirii. Grupul de lucru este format din teologi care aparțin Bisericilor romano-catolică, ortodoxă, greco-catolică, luterană și reformată, precum și din istorici care nu aparțin vreunei Biserici. Grupul de lucru s-a întrunit în perioada 2001-2010, de cinci ori, în mod alternativ, la Viena și la Universitatea „1 Decembrie 1918“ din Alba Iulia.

Konferenzbeiträge sind teils in Deutsch, teils in Rumänisch publiziert in den Jahrgängen 6 (2002), 9 (2005), 10 (2006), 11 (2007) und 14 (2010) der „Annalen der Universität Alba Iulia (Rumänien), Series Historica“. Der erste Teil des Endergebnisses des Projekts erschien bereits 2010 unter dem Titel: „Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom (Von den Anfängen bis 1701)“, Band I, hrsg. Johann Marte zusammen mit Viorel Ioniță, Iacob Mârza, Laura Stanciu und Ernst Christoph Suttner, Bukarest 2010. Der vorliegende Band II behandelt die Periode bis zum Jahr 1761, also bis zu jenem Zeitpunkt, zu dem in Siebenbürgen neben dem unierten Bischof für die Gegner der Union ein eigener Bischof zu amtieren beginnen konnte.

Es war das erklärte Ziel der Forschungsprojektes mittels einer kritischen Prüfung der historischen Quellen, aber auch durch die Aufklärung terminologischer Missverständnisse Klarheit über die damaligen Ereignisse zu schaffen, überkommene Sichtweisen zu korrigieren, Stereotypen und Vorurteile zu beseitigen, die Jahrhundertelang Anlass zu oft heftigen Auseinandersetzungen waren und die leider nach der Wiedezulassung der griechisch-katholischen Kirche Rumäniens wieder aufgeflammt sind.

Bereits für den ersten Band wurden Redaktionsregeln vereinbart und im Vorwort des ersten Bandes abgedruckt. Da sie auch für die Erarbeitung des zweiten Bandes unverändert gegolten haben, seien sie an dieser Stelle nochmals angeführt, zumal wir nicht voraussetzen können, dass alle Leserinnen und Leser des zweiten Bandes den ersten kennen.

Für die Publikation der Ergebnisse ihrer Arbeit gaben, sich die Mitarbeiter der Arbeitsgemeinschaft Redaktionsregeln, deren Hauptpunkte hier zu benennen sind. Es wurde vorgesehen:

1) Da die Thematik des Buches nur die Jahre 1697-1761, das heißt nicht mehr als ca. 2/3 eines Jahrhunderts, überspannt, ist es nicht möglich, eine Unterteilung in so viele Zeitperioden vorzunehmen, wie mögliche Mitarbeiter vorhanden sind. Daher erfolgte der Vorschlag auf ein grundsätzliches Zweierlei in der Texterstellung.

2) In der Form einer sehr knapp gefassten Chronik soll der Verlauf der Ereignisse skizziert werden, soweit er aus den Quellen eindeutig feststellbar ist. Auf Problemfragen, die einer näheren Untersuchung bedürfen, darf die Chronik nur hinweisen, sie aber nicht behandeln. Sie soll nur die Zusammenhänge aufzeigen und besonders Lesern, die mit den Siebenbürgener Verhältnissen des 17./18. Jahrhunderts wenig vertraut sind, einen Überblick geben über den Unionsvorgang und über das Entstehen von Widerstand dagegen.

3) Die Chronik zu verfassen war Aufgabe einer Kommission, der jene Mitglieder der Arbeitsgemeinschaft angehören, die als Herausgeber des vorliegenden Bandes benannt sind.

4) Von dieser Kommission war außer der Chronik auch eine Liste jener Themen zu erstellen, die im Einzelnen zu bearbeiten sind. Es sind dies jene Themen, die nur dann zureichend erklärt werden können, wenn sowohl ein tieferes Eindringen in die Quellen als auch die Bezugnahme auf die geschichtlichen, sozialpolitischen und theologischen Umstände der Zeit erfolgt. In erster Linie gehören dazu jene Themen, zu denen in der Literatur gegensätzliche Deutungen vorliegen.

Contribuțiile științifice ale participanților au fost publicate, parte în limba germană, parte în limba română, în *Analele Universității din Alba Iulia. Series Historica*, din România: volumele 6 (2002), 9 (2005), 10 (2006), 11 (2007) și 14 (2010). Prima parte a rezultatului final al proiectului de cercetare a fost publicată deja, sub titlul „Unirea românilor din Transilvania cu Biserica Romei (De la începuturi și până la 1701)“, vol. I, Editori Johann Marte împreună cu Viorel Ioniță, Iacob Mârza, Laura Stanciu și Ernst Christoph Suttner, București, 2010. Prezentul volum al II-lea tratează perioada până în anul 1761, așadar până la momentul în care, în Transilvania, alături de episcopul unit a putut păstori și un episcop propriu pentru opoziția Unirii.

Țelul declarat al proiectului de cercetare a fost ca, printr-o examinare critică a izvoarelor istorice, dar și prin explicarea unor divergențe terminologice, să fie adusă mai multă claritate asupra evenimentelor istorice, să fie corectate unele puncte de vedere moștenite, să fie înlăturate stereotipuri și prejudecăți, care, timp de secole, au determinat contradicții aprinse și care, din păcate, au fost din nou inflamate după repunerea în libertate a Bisericii Greco-Catolice din România.

Deja, pentru primul volum, a existat acord comun asupra regulilor de redactare care au fost prezentate și în cuvântul-înainte al lucrării. Deoarece ele au rămas valabile și pentru volumul al doilea, sunt menționate, încă o dată, acum, și pentru faptul că nu putem pleca de la premisa că toți cititorii și cititoarele celui de-al doilea volum cunosc și primul volum. S-a avut în vedere:

1) Deoarece tematica cărții cuprinde doar anii 1697-1761, adică nu mai mult de 2/3 dintr-un secol, nu este posibil să se realizeze o împărțire în atât de multe capitole pe câți membrii există. De aceea a existat propunerea redactării a doua tipuri de text: cronică și articole individuale.

2) Desfășurarea evenimentelor trebuie să fie schițată în forma unei cronici foarte succinte, în măsura în care aceasta poate fi stabilită cu exactitate din izvoare. Problemele care necesită o cercetare mai atentă, pot fi doar amintite de către cronică și nu tratate. Ea trebuie doar să prezinte relațiile și să ofere în special cititorilor care sunt puțin familiarizați cu relațiile din Transilvania secolelor XVII-XVIII, o imagine de ansamblu asupra procesului de Unire și asupra apariției rezistenței împotriva acesteia.

3) Pentru redactarea cronicii a fost însărcinată o Comisie, alcătuită din acei membri ai grupei de lucru care sunt numiți și ca editori ai acestui volum.

4) Alături de redactarea cronicii, Comisia a trebuit să întocmească și o listă a acelor teme care trebuie cercetate individual. Acestea sunt temele care vor putea fi clarificate îndeajuns doar atunci când se realizează atât o cercetare mai profundă a izvoarelor ca și referirea la condițiile istorice, sociale, politice și teologice ale vremii. Este vorba, în primul rând, de teme care sunt interpretate în mod contradictoriu în literatură.

5) Diese Themenliste wurde den Mitarbeiterinnen und Mitarbeitern vorgelegt, damit sie frei auswählen konnten, welche Fragestellungen sie behandeln wollten.

6) Mit Rücksicht auf die notwendigerweise begrenzte Seitenzahl des Buches war ausdrücklich gefordert worden, die Themen kurz zu behandeln, nämlich in jener Art, in der Lexikonbeiträge abzufassen sind: die wichtigen Aspekte sind knapp zu benennen und Verweise sollen erfolgen auf die einschlägige Literatur.

7) Damit alle beim Entwerfen des Textes mitwirken können, erscheint das Buch mehrsprachig. Alle deutschen bzw. englischen Texte sind ins Rumänische übersetzt, die rumänischen ins Deutsche; zu den englischen Texten wird allerdings nur eine rumänische, keine deutsche Übersetzung erstellt. Damit ersehen werden kann, in welcher Sprache der Text verfasst ist, ist der deutsche, englische oder rumänische Originaltext jeweils auf der linken Buchseite zu finden, die deutsche bzw. rumänische Übersetzung auf der rechten Seite.

8) Wer einen Text verfasst, zeichnet ihn mit seinem Namen ab und trägt dafür die Autorenverantwortung.

9) Damit trotz der vielen Einzelautoren ein gemeinsames Buch aller entsteht, wurden die Verfasser (Verfasserinnen) verpflichtet, den Textentwurf allen Mitautoren (Mitautorinnen) zur Lektüre vorzulegen und eventuelle Einwände zu berücksichtigen.

10) Der Idealfall wäre, wenn Autor (Autorin) und Kritiker (Kritikerin) eine Formulierung finden, die sowohl dem Einwand des einen als auch der Autorenverantwortung des anderen gerecht wird.

11) Gelingt es nicht, eine solche Formulierung zu finden, sind Autoren (Autorinnen) verpflichtet, den Widerspruch zu vermerken (entweder im Text selbst oder zumindest in einer Fußnote). Es muss aber dabei bleiben, dass im Text des Artikels nichts enthalten sein kann, was der Autorenverantwortung desjenigen nicht entspricht, der ihn unterzeichnet. Aber es darf auch nichts als unsere gemeinsame Auffassung ausgegeben werden, was ernsthaften Widerspruch gefunden hat.

12) Die Herausgeber legten einen angemessenen Zeitraum für das Gegenlesen der Texte und einen Termin fest, bis zu dem die eventuellen Einwände anzumelden waren. Es wurde vereinbart, dass von Mitarbeitern und Mitarbeiterinnen, die den Termin schweigend verstreichen liessen, anzunehmen sei, dass sie den Textentwürfen zustimmen.

Danksagung:

Herzlichen Dank und Vergelt's Gott sage ich allen jenen, die zu diesem großen gemeinsamen und beispielgebenden Projekt mit viel Engagement mitgewirkt haben. Zu aller erst Herrn Prof. Dr. Ernst Chr. Suttner, der das Projekt angestoßen und wissenschaftlich geleitet hat. Herrn Prof. Dr. Viorel Ioniță, der das Projekt von Anfang an als Mitglied des Redaktionsteams mitgestaltet und sich mit viel Umsicht und ökumenischem Feingefühl in den Redaktionsprozess eingebracht hat. Frau Prof. Dr. Laura Stanciu, die die zweisprachige und daher im Satz herausfordernde Drucklegung vorbereitet hat, sich gemeinsam mit Herrn Prof. Dr. Mihai Săsăujan – auch ihm ein herzliches Dankeschön – um die Übersetzung der im Original deutsch- und englischsprachigen Beiträge ins Rumänische gekümmert hat und als Mitglied des Redaktionsteams die Verbindungsperson zum Verlag war. Herrn Dr. Wolfgang Nikolaus Rappert, der das

5) Această listă a temelor a fost pusă la dispoziția colaboratoarelor și colaboratorilor la acest proiect, pentru ca ei să poată alege liber subiectele pe care doresc să le trateze.

6) Ținând cont de numărul de pagini restrâns al cărții s-a solicitat în mod clar ca temele să fie tratate scurt, adică în modul în care se redactează contribuțiile pentru lexicoane: aspectele importante trebuie expuse pe scurt, împreună cu trimiterile la literatura corespunzătoare.

7) Cartea este publicată în mai multe limbi, pentru ca toți autorii să poată contribui la realizarea volumului. Toate textele scrise în limba germană, respectiv engleză, sunt traduse în limba română, iar cele scrise în limba română sunt traduse în limba germană. Cu privire la textele scrise în limba engleză, va fi redactată doar o traducere în limba română, nu și una în limba germană. Pentru ca să se poată observa în ce limbă a fost redactat textul, varianta originală a textului german, englez sau român poate fi găsită mereu pe partea stângă a cărții, iar traducerea germană sau română, pe partea dreaptă.

8) Cel ce redactează un text îl semnează cu numele său și poartă pentru acesta responsabilitatea de autor.

9) Pentru că, în pofida numărului mare al autorilor, s-a elaborat o carte comună a tuturor, autorii au avut obligația să pună la dispoziție spre lecturare textele lor tuturor celorlalți autori și să țină cont de eventualele obiecții.

10) Cazul ideal a fost când autorul și criticul au găsit o formulare care le-a convenit atât obiecției unuia cât și responsabilității de autor a celuilalt.

11) Când nu s-a reușit o asemenea formulare, autorii au avut obligația de a menționa obiecția (în text sau cel puțin într-o notă de subsol). Nu se găsește în textul articolului ceea ce nu corespunde responsabilității de autor a celui ce semnează. Dar nici ceea ce a determinat obiecții serioase nu poate fi redat ca un punct de vedere comun.

12) Editorii au stabilit un timp potrivit pentru lecturarea reciprocă a textelor și o dată până la care să fie înaintate eventuale obiecții. S-a convenit ca și în cazul colaboratoarelor și colaboratorilor care nu au înaintat vreo obiecție până la data respectivă, să se considere că sunt de acord cu textele redactate.

Mulțumiri din inimă și Dumnezeu să răsplătească tuturor celor care au colaborat cu mult angajament la acest mare proiect comun și dătător de exemplu. În primul și în primul rând doresc să mulțumesc Domnului Profesor Dr. Ernst Chr. Suttner, care a inițiat acest proiect și care l-a coordonat din punct de vedere științific, Domnului Profesor Dr. Viorel Ioniță, care, de la început a participat la acest proiect ca membru al comitetului de redacție și care s-a implicat cu mult tact ecumenic în procesul de redactare, Doamnei Profesor Dr. Laura Stanciu care a pregătit editarea bilingvă a volumului și care împreună cu Domnul Profesor Dr. Mihai Săsăușan – și dânsului o mulțumire călduroasă – s-a ocupat de traducerea în limba română a textelor scrise în limba germană și engleză și care, ca membră a comitetului de redacție a fost persoana de legătură cu editura, Domnului Dr. Wolfgang Nikolaus Rappert, care a coordonat proiectul din punct de vedere

Projekt seit 2010 organisatorisch koordiniert hat. Herrn Prof. Dr. Iacob Mârza danke ich dafür, dass er uns die wertvolle Zusammenarbeit mit der Universität von Alba Iulia vermittelte. Schließlich sei allen Autoren des zweiten Bandes für Ihre Arbeit gedankt. Insbesondere gilt der Dank denjenigen, die die Veröffentlichung der Forschungsergebnisse auch finanziell unterstützt haben, Prof. Dr. Keith Hitchins, der Pfarrei „Hl. Nikolas“ - Weiße Kirche Bukarest (Pfarrer Prof. Dr. Mihai Săsăujan) und der PRO ORIENTE Sektion Linz.

Mit der Stiftung PRO ORIENTE hoffe ich, dass die langjährigen auch von Gebeten begleiteten Bemühungen zur Verständigung zwischen allen Beteiligten zur Versöhnung zwischen der orthodoxen und der griechisch-katholischen Kirche beitragen mögen und dass aus Gegnerschaft Freundschaft werde, so wie wir sie in unserer Arbeitsgruppe selbst erleben durften.

organizatoric începând cu anul 2010, Domnului Profesor Dr. Iacob Mârza care ne-a mijlocit conlucrarea exemplară cu Universitatea din Alba Iulia. În final, aduc mulțumiri tuturor autorilor volumului al II-lea, pentru munca Domniilor lor. În mod special, se cuvine să mulțumim celor care au sprijinit publicarea rezultatelor cercetării și din punct de vedere financiar: Prof. Dr. Keith Hitchins, Parohiei „Sf. Nicolae” – Biserica Albă București (preot paroh Prof. Dr. Mihai Săsăujan) și Fundației PRO ORIENTE – secțiunea Linz.

Împreună cu Fundația PRO ORIENTE îmi exprim speranța că eforturile de ani de zile însoțite și de rugăciuni vor putea contribui la înțelegerea tuturor celor implicați, la concilierea dintre Biserica Ortodoxă și cea Greco-Catolică, și că rivalitatea va fi transformată în prietenie, așa cum am experimentat noi înșine în grupa noastră de lucru.

(Traducerea: Pr. Prof. Dr. Mihai Săsăujan)

*Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu
und Ernst Christoph Suttner*

Einführung: Das Geschehen der Jahre 1701 Bis 1756

Als die Siebenbürger Kirchenunion im März-April 1701 in Verhandlungen mit dem ungarischen Primas Leopold Kard. Kollonitz rechtsgültig gemacht war¹ und der Wiener Kaiser am 19. März desselben Jahres im so genannten 2. Diplom für die unierte Kirche Siebenbürgens die Bedingungen, die den Unierten für die Union gesetzt worden waren, auch gesetzlich verordnet und ihnen die in Aussicht gestellten sozialpolitischen Rechte abermals zugesagt hatte, meldete sich unverzüglich Widerstand von Seiten der Unionsgegner. Was sich von 1701 bis zur Einsetzung eines eigenen Bischofs für die Unionsgegner ereignete, soll im vorliegenden 2. Band Darstellung finden.

I.

Zunächst sei auf drei entscheidende Gründe für die damaligen Spannungen verwiesen.

Erstens bestand weder in Siebenbürgen noch in Wien ein theologisches (ekklesiologisches) Einverständnis über das, was unter den Ausdrücken *Kirchenunion* und *Abschluss einer Kirchenunion* zu verstehen sei. Die Akteure des 18. Jahrhunderts verwandten die Ausdrücke in der Regel gemäß einem je eigenen Verständnis.

Um dafür Beispiele zu benennen: Im römischen Auftrag für die Jesuiten und in den Unionsgesprächen, welche die Jesuiten führten, sollte ein Schisma **zwischen zwei Kirchen** beendet werden. Die Rumänen waren als Kirche anerkannt, und die Union war verstanden als eine Vereinigung der rumänischen Kirche Siebenbürgens als

¹ Zu verweisen ist auf den Nachtrag zu Band 1 im vorliegenden 2. Band, welcher aufzeigt, dass die oftmals beklagten Wiederweihen Atanasies vom 26. und 27. März 1701 nicht stattfanden. Wie die Einleitung zu Band 1 (S. 22/23) und einige weitere Ausführungen in Band 1 verdeutlichen, vermutete zunächst auch unsere Arbeitsgemeinschaft in diesen Weihen einen wichtigen Grund für die Heftigkeit des sofortigen Aufflammens von Widerstand gegen die Union. Doch im Lauf der Weiterarbeit wurde aufgedeckt, dass sie tatsächlich nicht erfolgten, dass vielmehr ein Gerücht, sie seien gespendet worden, die genannten Auswirkungen hatte. Für das Gerücht bezeugen die Quellen allerdings, dass ihm seit dem frühen 18. Jahrhundert fast uneingeschränkt geglaubt wurde.

Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu și Ernst Christoph Suttner

Introducere: evenimentele anilor 1701–1756

După ce, în urma tratatelor cu primatul ungar cardinalul Leopold Kollonich, din lunile martie-aprilie 1701, Unirea bisericească din Transilvania a devenit validă¹, iar prin așa-numita a doua Diplomă Leopoldină pentru Biserica Unită din Transilvania, din 19 martie 1701, împăratul din Viena a dispus juridic condițiile impuse uniților pentru Unire, aprobând în același timp, încă o dată, drepturile lor social-politice conforme Unirii, a apărut, neîntârziat, și rezistența din partea celor care s-au împotrivit Unirii. În acest al doilea volum, sunt analizate evenimentele desfășurate începând cu anul 1701 și până la numirea unui episcop propriu pentru opoziția Unirii.

I.

Mai întâi, pot fi menționate trei motive fundamentale pentru conflictele de atunci:

În primul rând, atât în Transilvania, cât și în Viena, nu a existat un acord teologic (eclesiologic) cu privire la înțelesul expresiilor *Unire bisericească* și *încheierea unei Uniri bisericești*. Actorii secolului al XVIII-lea au folosit, de regulă, aceste expresii, fiecare după propria înțelegere.

Pot fi oferite unele exemple în acest sens: Instrucțiunea romană pentru iezuiți și tratativele de Unire duse de aceștia au avut în vedere anularea unei schisme dintre două Biserici. Românii au fost recunoscuți ca Biserică, iar Unirea a fost înțeleasă ca o Unire dintre întreaga Biserica românească din Transilvania și

¹ Se are în vedere studiul din volumul acesta al doilea cu referire la primul volum, care arată că rehirotonirile lui Atanasie din 26 și 27 martie 1701, adeseori condamnate, nu au avut loc. Așa cum s-a arătat în introducere (p. 22-23) și în alte câteva articole publicate în volumul I, și grupa noastră de lucru a văzut, mai întâi, în aceste hirotoniri, un motiv esențial pentru vehemența izbucnirii neîntârziată a opoziției contra Unirii. Totuși, pe parcursul lucrărilor s-a descoperit că acestea n-au avut loc de fapt și că doar mai mult un zvon că ele ar fi avut loc a determinat efectele menționate. Cu privire la acest zvon, documentele arată că, încă de la începutul secolului al XVIII-lea, el a fost crezut în mod aproape neîngrădit.

ganzer mit der römischen Kirche. Demgemäß führten die Jesuiten ihre Verhandlungen mit der rumänischen Kirchenleitung. Die Wiener Resolution vom April 1698 anerkannte hingegen die Rumänen Siebenbürgens nicht als Kirche; sie sah in ihnen nur eine große Zahl von Individuen, bei denen die rezipierten Kirchen „Konvertiten fischen“ konnten, und sie gestattete, dass einzelne rumänische Priester mit einer der rezipierten Religionen individuell in Union träten; sie erlaubte ihnen auch, jegliche Union zu verweigern und zu bleiben, was sie waren. Als bald begann man sogar, auch die einzelnen Gläubigen zu befragen, ob sie sich individuell zu einer Union bekennen möchten oder nicht. Auch hielten die Katholiken daran fest, dass es um der heiligen Wahrheit willen bei jeder Kirchenunion der Übereinstimmung im Glauben und in den Grundzügen des kirchlichen Lebens bedarf, während die Reformierten auch ein rein administratives Miteinander Union nannten. Bischof Atanasie führte deshalb in einem Schreiben vom 26. Oktober 1700 an Kard. Kollonitz Klage über zehn rumänische Priester im Komitat Hunedora, „die sich vom Schoß der Kirche trennten und ihre Union mit den Calvinern (nur) vorgeben, denn sie feiern die Liturgie wie zuvor, verehren die Heiligen, feiern die Feste, fasten, praktizieren alles andere wie zuvor, was aber die Calviner verabscheuen. Deshalb beschwören wir Eure Eminenz demütigst, ein Dekret von seiner Majestät veranlassen zu wollen, worin das Wesen der Union bestimmt wird.“

Die Akteure des 18. Jahrhunderts überprüften zu wenig, was die anderen wirklich meinten und verstanden die Ausdrücke *Kirchenunion* und *Abschluss einer Kirchenunion* oftmals auch dann, wenn andere sie verwandten, ganz einfach in dem Sinn, den sie selber ihnen beizulegen pflegten. So redete oder handelte man, meist ohne es zu bemerken, mehrfach aneinander vorbei. Dies wirkte sich nicht nur auf die Vorgänge selbst aus, sondern behinderte (und behindert bis in jüngste Zeit) auch die Berichterstattung über die Union, weil das unkritische Verfahren auch später kaum hinterfragt wurde.

Zum Beispiel äußerte Bischof Patachi, der den Unionsabschluss mit den Wiener Behörden für eine individuelle Aktion einzelner Priester und Gläubiger hielt, bei seiner Amtseinführung, er sei Bischof nur für „echte Unierte“ und alle, die keine individuelle Bekehrung vorgenommen hatten, bezeichnete er als „Häretiker und Schismatiker“. Bischof Micu-Klein aber, der daran festhielt, dass die Union zwischen zwei Kirchen geschlossen worden war, hielt sich für den Bischof aller Rumänen Siebenbürgens und ließ zu der Synode, die er 1744 vor der Reise nach Wien abhielt, Vertreter beider Parteien (das heißt: sowohl der Anhänger als auch der Gegner der Union) zu.

Zweitens, als in Rom erste Überlegungen zur Union einsetzten, war noch nicht absehbar, dass Siebenbürgen unter Wien stehen würde, wenn dort Unionsverhandlungen aufgenommen werden könnten. Nach der misslungenen türkischen Belagerung Wiens von 1683 brachte der Kriegsverlauf jedoch einen großen Wandel, und sowohl Kardinal Kollonitz als auch die Wiener Behörden gedachten von Anfang an, die geplante Union auch in den Dienst der Integration Siebenbürgens in die Habsburgermonarchie zu stellen. Entsprechende Pläne und Maßnahmen verursachten politische, vor allem sozialpolitische Wirren um die Union, und gerade sie erlangten

Biserica romană. În acest sens, iezuiții au purtat tratativele lor cu conducerea Bisericii românești. Rezoluția vieneză din aprilie 1698 a recunoscut, dimpotrivă, pe români, nu ca pe o Biserică, ci doar ca pe un număr mare de indivizi, de unde Bisericile recepte puteau „pescui convertiți“, și a permis ca preoții români în particular să poată face o Unire individuală cu una din religiile recepte. Rezoluția le permitea chiar să refuze orice Unire și să rămână ceea ce erau. La scurt timp, au fost întrebați chiar și credincioși individuali, dacă doreau sau nu să-și declare în mod particular aderența la vreo Unire. De asemenea, catolicii au considerat că pentru păstrarea adevărului sfânt, orice Unire bisericească necesita acordul în credință și în trăsăturile principale ale vieții bisericești, în timp ce pentru reformați, chiar și doar o simplă conlucrare strict administrativă putea fi considerată Unire. Din acest motiv, episcopul Atanasie, în scrisoarea sa din 26 octombrie 1700, adresată cardinalului Kollonich, menționează zece preoți români din comitatul Hunedoarea, „care s-au separat din sânul Bisericii și aduc doar ca pretext Unirea lor cu calvinii, deoarece săvârșesc Liturghia ca mai înainte, cinstesc pe sfinți, serbează sărbătorile, postesc, practică totul ca mai înainte, ceea ce însă, calvinii detestă. De aceea, vă implorăm, Eminența Voastră, ca Majestatea Sa să dea un decret cu privire la ceea ce înseamnă Unirea“.

Actorii acelor evenimente din secolul al XVIII-lea au analizat prea puțin ceea ce au înțeles cu adevărat ceilalți atunci când au folosit expresiile *Unire bisericească* și *încheierea unei Uniri*, prin simplul fapt că au considerat că aceia ar da acelaș sens pe care l-au dat ei înșiși acestor expresii. Din acest motiv, fără să-și dea seama, au vorbit și au acționat, de cele mai multe ori, „unii pe lângă alții“. Acest lucru a avut efect nu doar asupra evenimentelor propriu-zise, ci a împiedicat (și împiedică până astăzi) și interpretările privitoare la Unire, deoarece, nici mai târziu nu s-a ținut cont de această metodă lipsită de spirit critic.

Spre exemplu, episcopul Patachi, care înțelegea încheierea Unirii cu autoritățile vieneze, ca pe o acțiune individuală a unor preoți și credincioși individuali, a afirmat la numirea sa în funcție, că el ar fi episcop doar pentru „uniții adevărați“, declarându-i pe toți ceilalți care nu au făcut o convertire individuală „ca eretici și schismatici“. Dimpotrivă, episcopul Micu-Klein, care a considerat că Unirea a fost încheiată între două Biserici, s-a considerat episcop pentru toți românii din Transilvania și a admis ca, la sinodul convocat în anul 1744, înaintea călătoriei sale la Viena, să participe reprezentanți ai ambelor partide (atât aderenți cât și opozanți ai Unirii).

În al doilea rând, când la Roma au apărut primele preocupări în legătură cu Unirea, nu a fost previzibil că Transilvania va ajunge sub dominație habsburgică, în cazul în care ar fi început acolo, tratative de Unire. După asediul nereușit al turcilor asupra Vienei din anul 1683, derularea războiului a adus totuși o schimbare semnificativă, și atât cardinalul Kollonich cât și autoritățile din Viena au gândit, de la început, Unirea plănuită și din perspectiva integrării Transilvaniei în Monarhia habsburgică. Anumite planuri și măsuri au determinat tensiuni politice, mai ales social-politice cu privire la Unire, și în special acestea au

im 18. Jahrhundert große Auswirkungen. Es geschah damals und es geschieht auch in neueren historischen Überblicken, dass man versäumt, das, was aus geistlichen und was aus weltlichen Ursachen geschah, gleichermaßen zu bedenken. Die einen beziehen sich in ihren Abhandlungen (fast) nur das eine, die anderen (fast) nur das andere, und so kommen sie begreiflicher Weise zu keinem gemeinsamen Ergebnis.

Drittens waren Siebenbürgens Rumänen im autonomen Fürstentum Siebenbürgen keine verfassungsmäßige *Nation* gewesen. Das Zugehören zu ihnen war daher nicht wie bei den Magyaren, Sachsen und Seklern an öffentlich-rechtlichen Strukturen ablesbar; es war nur zu erweisen durch das Beipflichten aller Rumänen im Land zum überlieferten Herkommen, zur *lege stramoșească*, wie sie ihr Herkommen nannten. Die *lege* regelte bei ihnen das geistliche und das weltliche Leben. Volle Treue zu ihr bedeutete den Rumänen das Dazugehören zu ihrer Ethnie.

Doch die Rumänen Siebenbürgens wurden im 18. Jahrhundert vor neue Verhältnisse gestellt. Dies geschah einerseits wegen des Hineinwachsens ihrer Heimat in die Habsburgermonarchie, durch das sich ihr weltliches Leben beträchtlich umgestaltete; andererseits geschah es auch in geistlicher Hinsicht aufgrund des Studiums der unierten rumänischen Theologen an hohen Schulen der Lateiner. Im Lauf des 18. Jahrhunderts wurde daher die Klärung der Frage unvermeidbar, welcher Wandel unter den neuen Umständen in weltlicher Hinsicht toleriert werden darf und was die volle Treue zur *lege* in geistlicher Hinsicht weiterhin erforderte. Diese Frage war, weil ehemals alle Lebensbereiche durch die *lege* geregelt waren, bezüglich der weltlichen und bezüglich der kirchlichen Lebensumstände aufzurollen. Wiederum kann die Ausgewogenheit fehlen, denn manchmal wurden (und werden) Vorkommnisse aus einem der beiden Bereiche wie Treue zur *lege stramoșească* oder wie Verstoß gegen sie insgesamt bewertet. Um auch dafür wenigstens ein Beispiel vorzulegen: Die *lege* hatte in altersher Bedingungen gesetzt für die Zulassung zur Weihe jener Priester, denen damals keine öffentlich-rechtliche Position zuerkannt war. Als in österreichischer Zeit den Priestern neue Rechte gegeben wurden, wurden auch die Zulassungsbedingungen zur Weihe verschärft. Mancher junger Mann, der die alten Bedingungen der *lege* erfüllte, wurde vom unierten Bischof nicht mehr geweiht. War es zu dieser Neuerung um der geistlichen oder um der weltlichen Bedeutung der *lege* willen gekommen?

II.

Zu überdenken war beim Vorbereiten dieses 2. Bandes eine Reihe von Abläufen im öffentlichen Leben.

Eine schwere Erschütterung der Union ergab sich gleich zu Beginn des Jahrhunderts beim Kuruzenaufstand. Bischof Atanasie Anghel musste aus seiner Residenz in Alba Iulia nach Hermannstadt flüchten und sein Gegenspieler Iov Țirca setzte sich für einige Zeit am bischöflichen Amtssitz durch. Zur Zeit des Friedens von Satu Mare (1711) leistete Atanasie die Unterschrift unter ein Dokument, die ihm den Verdacht einbrachte, er habe abweichen wollen von der Verbindung mit Rom. Weil uns aber die Quellen den

determinat, în secolul al XVIII-lea, efecte evidente. S-a întâmplat atunci și se întâmplă și în interpretările istorice mai recente, ca evenimentele datorate motivelor bisericești și cele datorate motivelor seculare, să fie analizate, neglijent, în același mod. Unii istorici analizează doar unele din aceste aspecte, și din acest motiv nu pot ajunge la rezultate comune.

În al treilea rând, românii din Principatul autonom Transilvania nu au fost o națiune recunoscută din punct de vedere constituțional. Faptul de a fi român nu a fost, ca în cazul maghiarilor, sașilor și secuilor, evident la nivelul structurilor publice-juridice. A fost evident doar la nivelul obligației tuturor românilor din țară de a respecta *legea strămoșească*, cum își numeau ei tradiția. Această *lege* a reglementat viața lor bisericească și seculară. Fidelitatea integrală a românilor față de aceasta a însemnat apartenența la etnia lor.

În secolul al XVIII-lea, românii din Transilvania au fost puși, totuși, în fața unor realități noi. Acest lucru s-a datorat, pe de o parte, integrării țării lor în Monarhia habsburgică care a determinat și modificarea substanțială a vieții lor seculare; pe de altă parte, pe plan intelectual, datorită studiului teologilor români uniți la școlile înalte ale latinilor.

De-a lungul secolului al XVIII-lea, a fost inevitabilă clarificarea chestiunii privitoare la modificarea care ar fi putut fi tolerată din perspectivă seculară, în contextul noilor realități și la ceea ce presupunea deplina fidelitate față de *lege* din perspectivă bisericească. Din nou echilibrul poate lipsi, deoarece uneori, evenimente specifice celor două domenii precum fidelitatea față de *legea strămoșească* sau împotrivirea față de aceasta au fost (și sunt) analizate laolaltă. Oferim, în acest sens, cel puțin un exemplu: *Legea* a impus, în vechime, unele condiții pentru admiterea la hirotonie a acelor preoți, cărora nu le erau recunoscute, la vremea aceea, vreo poziție publică – juridică. După ce, în perioada austriacă, preoților li s-au acordat noi drepturi, au fost înăsprite și condițiile de admitere la hirotonie. S-a întâmplat, spre exemplu, ca un oarecare tânăr care îndeplinea vechile condiții, să nu mai fie hirotonit de episcopul unit. S-a ajuns la această înnoire datorită semnificației bisericești sau seculare a *legii*?

II.

Pregătirea acestui al doilea volum a vizat și analiza unor evenimente din viața seculară.

O puternică zdruncinare a Unirii a apărut, deja, la începutul secolului, în timpul războaielor curuților. Episcopul Atanasie Anghel a trebuit să se refugieze din reședința sa de la Alba Iulia, la Sibiu. Rivalul său, Iov Țirca, s-a stabilit pentru un timp în scaunul episcopal de reședință. În timpul păcii de la Satu Mare (1711) Atanasie a semnat un document care i-a adus suspiciunea că ar fi dorit să se abată de la Unirea cu Roma. Datorită faptului că, acest document semnat de el nu ne-a

Text des Dokuments, das er unterzeichnete, nicht überliefern, lässt sich nicht ergründen, von welchem Unionsverständnis darin die Rede war; ob der Bischof sich von der Verbindung mit Rom lossagen wollte, oder von gewissen Modalitäten, die manchen seiner Zeitgenossen als unerlässlich galten für einen Unionsabschluss.

Atanasie Anghel starb 1713, und im unierten Bistum folgte eine lange Sedisvakanz. Zwar wurde sein Nachfolger Patachi unverzüglich, wenngleich unter fragwürdigen Bedingungen, gewählt und vom Kaiser ernannt. Doch kanonische Umstände ließen ihn lange auf die Bischofsweihe und auf seine Einsetzung warten. Letztere erfolgte erst 1723, und zwar in Făgăraș, in einer Stadt, in der es starken Widerstand gegen die Union gab, denn der Amtssitz, den Bischof Atanasie in Alba Iulia besessen hatte, hatte dort dem Ausbau der Festung Karlsburg weichen müssen. Als Patachi seinen Dienst endlich antreten konnte, war die kleine Walachei (Oltenien) seit 1718 von Österreich besetzt, und bis 1739, bis Österreich im Frieden von Passarowitz auf dieses Gebiet wieder verzichten musste, hatten die Unionsgegner Auftrieb erlangt, denn es war ihnen freigestellt worden, in Gemeinschaft zu treten mit dem dortigen rumänischen Bischof.

Bischof Patachi starb 1727, und wieder gab es eine Sedisvakanz, denn der unverzüglich erwählte und ernannte Nachfolger Micu-Klein war noch Student und wurde erst 1732 installiert. Er erwarb für sein Bistum die Domäne Blaj, verlegte den Bischofssitz dorthin und wurde in Blaj zum Begründer des theologischen Bildungswesens seiner Kirche. Sein entschiedener Kampf um die Einlösung der sozialpolitischen Zusagen, die den Unierten gemacht worden waren, brachte ihn in schwersten Konflikt zu den staatlichen Instanzen in Siebenbürgen und in Wien. 1744 wurde er nach Wien gerufen, und von dort aus floh er nach Rom. In seiner Abwesenheit trug der serbische Mönch Visarion Sarai eine neue Ekklesiologie nach Siebenbürgen, die auf Seiten des Papstes jegliche Echtheit der Sakramente leugnete und Lateinern wie Unierten die Kirchlichkeit abstritt. Bei den Unierten und bei ihren Gegnern setzte von da an lebhaftes theologisches Publizieren ein, bei den Unierten in Blaj, bei den Unionsgegnern in Șchei Brașovului und im Kloster Simbata; zudem hatte Patriarch Dositheos von Jerusalem die Publikation eines von ihm in Auftrag gegebenen antilateinischen Handbuchs durch einen griechischen Mönch namens Maximus in der Walachei auch in rumänischer Übersetzung drucken und es nach Siebenbürgen bringen lassen.

Nach Micu-Kleins Resignation, die in Rom erfolgte, wurde 1752 Petru Pavel Aron zu seinem Nachfolger. In dessen Amtszeit setzte 1756 ein Repräsentant der österreichischen Kaisermacht einen ersten eigenen Bischof für die Unionsgegner Siebenbürgens ein.

III.

Auf zwei Redewendungen ist noch zu verweisen, die vom 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart Verwendung fanden und auch im vorliegenden 2. Band unserer Arbeiten begegnen.

fost transmis de izvoare, nu putem ști despre ce înțelegere a Unirii a fost vorba: dacă episcopul a dorit să renunțe la Unirea cu Roma, sau dacă a vrut să renunțe la anumite modalități considerate de unii din contemporanii săi ca inacceptabile în cazul încheierii unei Uniri.

Atanasie Anghel a murit în anul 1713 și în Episcopia Unită a urmat o lungă sedisvacanță. Urmașul său, Patachi, a fost ales neîntârziat, chiar dacă în condiții îndoielnice și apoi a fost numit de împărat. Datorită unor circumstanțe canonice a trebuit să aștepte mult timp hirotonia întru episcop și instalarea. Instalarea sa a urmat abia în anul 1723, în Făgăraș, deoarece scaunul de reședință pe care l-a avut episcopul Atanasie în Alba Iulia a trebuit să fie mutat în condițiile construirii cetății Alba Iuliei. În Făgăraș, exista o opoziție puternică împotriva Unirii. La data la care episcopul Patachi a putut să-și înceapă, în cele din urmă, activitatea, Oltenia era ocupată de Austria, începând cu anul 1718. Până în anul 1739, când Austria a trebuit să renunțe la acest teritoriu, în urma păcii de la Passarowitz, opoziția la adresa Unirii s-a întărit, deoarece cei care se împotriveau Unirii au avut permisiunea comuniunii cu episcopul român din Oltenia.

Episcopul Patachi a murit în anul 1727 și a urmat din nou o sedisvacanță, deoarece urmașul ales și numit, Micu-Klein, era încă student și a fost instalat abia în anul 1732. Acesta a obținut pentru episcopia sa domeniile de la Blaj, a mutat acolo scaunul episcopal și a întemeiat sistemul educațional teologic al Bisericii sale. Războiul său decisiv pentru obținerea promisiunilor social-politice făcute uniților l-a adus într-un conflict iminent cu instanțele de stat din Transilvania și din Viena. În anul 1744, a fost chemat la Viena, și de acolo, s-a refugiat la Roma. În timpul absenței sale, călugărul sârb Visarion Sarai a adus o nouă eclesiologie în Transilvania, care a contestat validitatea tainelor săvârșite de cei care erau de partea papei, negând eclesialitatea atât a latinilor cât și a uniților.

Atât în cazul latinilor cât și în cazul opozanților, au început să fie publicate lucrări teologice: pentru uniți, la Blaj, iar pentru opozanții la Unire, în Șcheii Brașovului și la mănăstirea Sâmbăta de Sus. La aceasta se adaugă și faptul că patriarhul Dositei al Ierusalimului a dispus publicarea în Țara Românească, a traducerii în limba română a unei lucrări antilatine scrisă de un călugăr grec, Maxim Peloponesiacul, tot la inițiativa acestuia, lucrare care a pătruns și în Transilvania.

După ce episcopul Micu-Klein a renunțat, în Roma, la funcția de episcop a urmat, în anul 1752, Petru Pavel Aron. În timpul păstoririi acestuia, în anul 1756, un reprezentant al puterii imperiale austriece a instalat un prim episcop propriu pentru opozanții Unirii din Transilvania.

III.

Dorim să ne referim la încă două expresii folosite din secolul al XVIII-lea până astăzi și care sunt utilizate și în studiile din prezentul volum al doilea.

Die Verwendung der Ausdrücke *griechisch-katholisch* und *orthodox* wie auch die Redeweise von der Existenz *zweier rumänischer Kirchen in Transylvanien* bereits ab 1701 verbleibt in der persönlichen Verantwortung der einzelnen Autoren. Die Redaktionsgruppe stimmt mit ihnen dahingehend überein, dass eine solche Sprechweise eine verfestigte Entwicklung sprachlich vorausnimmt, die sich erst für die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts endgültig festmachen lässt. Nichtsdestotrotz hat die Entwicklung zu Beginn des Jahrhunderts angefangen, sodass die sprachliche Vorwegnahme möglich aber nicht zwingend notwendig erscheint. Der Beginn der Existenz von zwei nebeneinander bestehenden rumänischen Kirchen ist in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts zu datieren; angefangen hat die darauf hinführende Entwicklung freilich bereits 1701. Was die Bezeichnung *griechisch-katholisch* anbelangt, wäre eigentlich zu beachten, dass sie für die unierten Kirchen der Habsburgermonarchie erst 1773 durch Maria Theresia verfügt wurde; ihre Anwendung auf frühere Verhältnisse eilt den Quellen sozusagen voraus.

Vielfach wird von *vier Florentiner Punkten* gesprochen, wenn benannt wird, zu welchen Lehraussagen sich die Rumänen bei der Union verpflichteten; es wird unterstellt, das Konzil von Florenz habe dieselben Aussagen verabschiedet. Drei von den vier so genannten *Florentiner Punkten* verboten es den Unierten, weiterhin festzuhalten an den traditionellen Aussagen ihrer *lege stramoșească*, die ident waren mit jenen griechischen Lehraussagen, welche vom Florentiner Konzil ausdrücklich als gleichberechtigt mit den lateinischen Aussagen anerkannt worden waren. Die Rede von den *vier Florentiner Punkten*, die also andeuten möchte, dass man bei der Siebenbürger Kirchenunion dem Florentiner Konzil gefolgt sei, verdreht in Wirklichkeit die geschichtliche Wahrheit. Denn durch das Bestehen auf den so genannten *Florentiner Punkten* wurde das Florentiner Konzil nicht anerkannt, sondern umgedeutet. Den Akteuren fiel dies freilich wegen ihrer beschränkten Kenntnis von der Kirchengeschichte nicht auf; sie kannten weder die Entscheidungen des Florentiner Konzils, noch die einschlägigen Geschichtsquellen.

Folosirea expresiilor *greco-catolic* și *ortodox* ca și menționarea *existenței a două Biserici românești în Transilvania*, deja, de la anul 1701, rămâne în responsabilitatea personală a autorilor.

Comitetul de redacție este de acord cu aceștia în sensul în care o asemenea exprimare presupune, din punct de vedere lingvistic, o evoluție consolidată, în mod definitiv, abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cu toate acestea, evoluția a pornit la începutul secolului, astfel încât folosirea lingvistică este posibilă, dar nu neapărat obligatorie. Începutul existenței a două Biserici românești una lângă cealaltă poate fi datată doar pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; evoluția respectivă a început, desigur, deja, la 1701. Cu privire la denumirea de *greco-catolic*, trebuie să se aibă în vedere că a fost introdusă pentru Bisericile Unite din Monarhia habsburgică, abia la 1773, de Maria Tereza. Utilizarea acestei denumiri pentru evenimentele anterioare, anticipează izvoarele.

De numeroase ori sunt menționate, în volum, *cele patru puncte florentine*, atunci când se indică învățăturile de credință la care s-au obligat românii, în cazul Unirii. Se susține pe nedrept că sinodul de la Florența a formulat aceleași învățături de credință. Trei din cele așa-numitele patru puncte florentine au interzis uniților să păstreze, în continuare, învățăturile de credință tradiționale ale *legii lor strămoșești*, care erau identice cu acele învățături de credință Răsăritene, declarate de sinodul florentin în mod expres, ca fiind egale cu învățăturile de credință Apusene. Menționarea celor patru puncte florentine, care ar trebui să arate, așadar, că în cazul Unirii bisericești din Transilvania au fost urmate învățăturile de credință ale sinodului florentin, răstălmăcește, în realitate, adevărul istoric, deoarece prin accentul pus pe așa-numitele puncte florentine, nu a fost recunoscut sinodul florentin, sensul lui fiind răstălmăcit. Desigur, actorii evenimentelor de atunci nu și-au dat seama de acest lucru datorită cunoașterii limitate a istoriei bisericești. Ei n-au cunoscut nici hotărârile sinodului florentin, nici izvoarele istorice referitoare la acesta.

(Traducerea: Pr. Prof. Dr. Mihai Săsăujan)

Gab es im Jahr 1701 eine Wiederweihe? Eine semantische und historische Analyse*

„Nolite conformari, sed renovamini in novitate sensus vestri.“ Dieser Zuruf des Paulus hat Gültigkeit nicht nur für die Gemeinde von Rom¹, sondern auch für uns heute. Für uns in unseren vielfältigen Lebensbereichen und Tätigkeitsfeldern. Seit einigen Jahren ist ein besonderes Tätigkeitsfeld die verbindende Klammer für eine Gruppe von Menschen, die nicht nur verschiedener nationaler Herkunft sind, sondern auch in verschiedenen kirchlichen Traditionen beheimatet sind. Gemeinsam ist ihnen die Aufgabe, die historischen Umstände der Siebenbürgener Kirchenunion zu analysieren. Wer hat wann wie gehandelt und vor allem warum? Wichtige Fragen, denn der Befund, welche historischen Akteure – seien es Einzelpersonen oder Personengruppen gewesen – aus welchen Motiven wie gehandelt haben, kann die konfessionellen Mauern abbauen helfen. Warum? Es kann sein, dass man gemeinsam entdeckt, dass nichtkirchliche Faktoren der Einheit abträglich waren: dann kann man heute leichter aufeinander zugehen. Es kann sein, dass man gemeinsam entdeckt, dass Missverständnisse die Abgrenzungen verhärteten: Dann kann man das Alte hinter sich lassen und die gemeinsame Zukunft beginnen. Es kann sein, dass man gemeinsam entdeckt, dass echte Fehler gemacht wurden und Akteure der einen oder anderen Gruppierung schuldig geworden sind: Dann kann man heute in echtem Bedauern und wahrer Reue die Fehler gut machen und die Schuld tilgen.

Eines der historisch wirkmächtigen Ereignisse rund um den Unionsabschluss war zweifelsohne das, was nach weitläufiger Meinung im März 1701 in Wien geschah, nämlich die sogenannte „Wiederweihe“ des Atanasie „sub conditione“. Der

* Der hier abgedruckte Aufsatz ist ein unveränderter Nachdruck der Erstveröffentlichung, die in den *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 14/II, 2010, S. 53-69 in deutscher Sprache (inkl. rumänischsprachigem Abstract) erfolgt ist. Die Erstveröffentlichung war ursprünglich für den vorliegenden Band geplant. Der Autor stimmte aber dem Wunsch der Universität *1 Decembrie 1918* von Alba Iulia zu, den Aufsatz bereits im Jahr 2010 in ihre obengenannte Schriftenreihe aufzunehmen. So konnten die Forschungsergebnisse bereits vorab zugänglich gemacht werden und sind nun durch den unveränderten Nachdruck den Leserinnen und Lesern in zwei Kanälen zugänglich.

¹ Röm 12, 2: „Gleicht euch nicht dieser Welt an, sondern wandelt euch und erneuert euer Denken, damit ihr prüfen und erkennen könnt, was der Wille Gottes ist: was ihm gefällt, was gut und vollkommen ist.“

A existat în anul 1701 o rehirotonire? O analiză semantică și istorică*

„Nolite conformari, sed renovamini in novitate sensus vestri”. Acest îndemn al Sf. Pavel are valabilitate nu doar pentru comunitatea din Roma¹ ci și pentru noi astăzi, în diferitele noastre domenii de viață și activitate. De câțiva ani, un domeniu special de activitate a reunit o grupă de cercetători care nu au doar origini naționale diferite, ci sunt și înrădăcinați în tradiții bisericești diferite. Misiunea lor comună este analiza împrejurărilor istorice ale Unirii bisericești din Transilvania. Cine, când și cum și, mai ales, de ce s-a acționat în acest sens? Acestea sunt chestiuni importante, deoarece tema ce vizează pe actorii istorici implicați în evenimentele istorice – persoane individuale sau grupuri de persoane – și motivele pentru care au acționat, ar putea ajuta la desființarea granițelor confesionale. De ce? S-ar putea să se descopere împreună, că factori extrabisericești au fost defavorabili unității: în acest caz, se poate merge mai ușor, azi, unul către celălalt. S-ar putea ca împreună să se descopere că unele neînțelegeri au înăspriț granițele confesionale. Atunci s-ar putea lăsa în urmă ceea ce a fost în trecut și să se înceapă viitorul comun. S-ar putea ca împreună să se descopere că au fost făcute greșeli serioase și că actori istorici dintr-una sau alta din grupări au fost vinovați. În acest caz, s-ar putea ca azi, cu regret sincer și cu căință adevărată să poată fi îndreptate greșelile și iertată vina.

Unul dintre evenimentele cu repercusiuni istorice dintre cele mai puternice cu privire la Unire a fost, fără îndoială, ceea ce după opinia generală a avut loc în martie 1701, la Viena, și anume așa-numita „rehirotonire” a lui Atanasie „sub conditione”.

* Articolul tipărit aici constituie editarea nemodificată a variantei publicată pentru prima dată în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 14/II, 2010, p. 53-69 (inclusiv cu rezumat în limba română). Prima publicare a fost plănuită la origine, pentru volumul prezent. Autorul a fost, însă, de acord cu dorința Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, de a publica acest articol deja, în anul 2010, în seria ei mai sus-menționată. Astfel, rezultatele cercetării au putut fi accesibile deja atunci, și sunt accesibile acum cititoarelor și cititorilor prin publicarea prezentă nemodificată, pe două canale.

¹ Romani, 12, 2: „Nu vă asemănați lumii acesteia, ci schimbați-vă voi și înnoiți-vă mintea, pentru ca să puteți cunoaște care este voia Domnului: ce îi place, ce este bine și desăvârșit”.

vorliegende Aufsatz geht zunächst der Frage nach, ob es semantisch zulässig ist, von „Wiederweihe“ zu sprechen und durchleuchtet in einem zweiten Kapitel die Sekundärliteratur sowie die verfügbaren Primärquellen dahingehend, was in jenen Märztagen in Wien genau geschehen ist.

1. Die „Wiederweihe“ des Atanasie auf dem semantischen Prüfstand

Es ist historisch gesichert, dass Atanasie für das in Wien Geschehene in der Heimat aufs Äußerste gerügt wurde und die „Wiederweihe“ für eine Unionsgegnerschaft ein historisch wirkmächtiges Ereignis wurde. Beim Projekt zur Analyse der Ereignisse rund um die Union von Siebenbürgen erscheint es heute umso wichtiger, dass wir unsere Sprechweise nicht an die der Zeitgenossen des beginnenden 18. Jhds. anpassen, sondern aufgrund vertiefter systematischer Einsicht erneuern. Dazu können zwei Überlegungen helfen:

1. So wirklich und wirkmächtig die Sprechweise von der „Wiederweihe“ war, so wirklich ist auch die Tatsache, dass noch im selben Jahr 1701 das Hl. Offizium die Wiederweihe strikt ablehnte: Davon berichtet Octavian Bârlea in seinem Aufsatz bei de Vries². Suttner bemerkt dazu: „Zwar wurde in den Archiven keine Urkunde gefunden, die eine Rüge aus Rom enthielte. Doch da völlig unterlassen wurde, wozu Atanasie sich eidlich verpflichtet hatte, und über die Angelegenheit in der Folgezeit völliges Schweigen herrschte, muss von einer solchen Rüge ausgegangen werden“³. Die für die lateinische Tradition in Glaubens- und Sittenfragen entscheidende Instanz hat also schon damals deutlich gemacht, dass eine „Wiederweihe“ im Fall des Atanasie nicht zulässig ist. Oder sagen wir es deutlicher: Nicht möglich ist, da das Weihesakrament den character indelebilis hat und eine einmal gültig gespendete Weihe nicht wiederholt werden kann.

2. Kollonitz dürfte auch nicht einfach die Weihe vollzogen haben, sondern hat dem Gutachten der Wiener theologischen Fakultät folgend die Wiederweihe sub conditione vorgenommen. Kollonitz bringt damit weniger zum Ausdruck, die Weihe Atanasies als solche zu negieren, sondern vielmehr sein eigenes Unvermögen, die Frage letztgültig beantworten zu können, ob er die orthodoxe Weihe Atanasies anerkennen solle oder nicht. Mit dem Kunstgriff „sub conditione“ scheint er nichts falsch machen zu können: Denn wenn die orthodoxe Weihe Atanasies Gültigkeit hatte, hat seine Handlung keine Bedeutung. Und sollte sie doch nicht gültig gewesen sein, dann hat er jetzt nicht wiedergeweiht, sondern erstmals geweiht. (Die Institution einer „Wiederweihe sub conditione“ soll in unseren Überlegungen nicht selbst am Prüfstand stehen; uns genügt die Tatsache, dass dieses Rechtsinstitut im Jahr 1701 zur Anwendung kam).

² Wilhelm de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*. Orbis academicus. Bd. 3/4. Freiburg i.Br., 1963, S. 175.

³ Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts*. Herausgeber: Barbara Hallensleben und Nikolaus Wyrwoll, Fribourg: Inst. für Ökumenische Studien, 2010, S. 230.

Lucrarea prezentă urmărește să analizeze dacă din punct de vedere semantic se poate vorbi despre „rehirotonire” și abordează, într-un al doilea capitol, literatura secundară precum și izvoarele primare disponibile cu privire la ceea ce s-a întâmplat exact în acele zile de martie, în Viena.

1. „Rehirotonirea” lui Atanasie din perspectiva analizei semantice

Din punct de vedere istoric, este cert faptul că Atanasie a fost muștrat foarte aspru în țară din cauza celor întâmplate la Viena, iar „rehirotonirea” a devenit un eveniment istoric foarte puternic care a determinat opoziția la adresa Unirii. În cadrul proiectului de analiză a evenimentelor cu privire la Unirea din Transilvania, devine astăzi cu atât mai important să nu ne adaptăm discursul la cel al contemporanilor secolului XVIII, ci să-l înnoim pe baza unei analize sistematice aprofundate:

1. Pe cât de adevărat și cu un impact foarte puternic a fost discursul despre „rehirotonire”, pe atât de adevărat este și faptul că încă în același an, 1701, Sf. Oficiu a respins categoric *rehirotonirea*. Acest lucru este menționat de Octavian Bârlea în articolul său publicat în volumul lui de Vries². Profesorul Suttner menționează cu privire la acest lucru: „În arhive nu a fost găsit nici un document care să conțină vreo muștrare din partea Romei. Totuși datorită faptului că a fost omis întru totul motivul pentru care Atanasie s-a obligat prin jurământ, și datorită faptului că în timpul ce a urmat, a domnit tăcere deplină cu privire la această chestiune, trebuie să se fi pornit de la o asemenea muștrare”³. Instanța decisivă pentru tradiția latină privitoare la chestiuni dogmatice și tradiționale, a arătat, așadar, încă de atunci, foarte clar, că nu poate fi admisă o „rehirotonire” în cazul lui Atanasie. Sau să spunem mai clar: nu este posibil, deoarece taina hirotonirii are caracter indelebil, iar o hirotonie administrată odată, în mod valid, nu poate să fie repetată.

2. Kollonich nici nu ar fi avut voie să administreze pur și simplu hirotonirea, ci a săvârșit *rehirotonirea, sub conditione*, ca urmare a raportului Facultății de Teologie din Viena. În acest sens, Kollonich dă mai puțin impresia că ar nega hirotonirea lui Atanasie ca atare, ci exprimă mai mult, neputința lui proprie de a putea răspunde, în cele din urmă, la întrebarea dacă să recunoască sau nu hirotonirea ortodoxă a lui Atanasie. Utilizând noțiunea de *sub conditione*, se pare că nu a făcut nimic fals, deoarece dacă hirotonia ortodoxă a lui Atanasie are validitate, atunci ce a făcut el nu are nici o semnificație, iar dacă nu ar fi fost validă, atunci el nu a rehirotonit ci a hirotonit pentru prima dată. (Instituția unei „rehirotoniri sub conditione” nu trebuie să rămână în considerațiile noastre doar la nivelul cercetării. Pentru noi este suficient faptul că această instituție juridică a fost utilizată în anul 1701).

² Wilhelm de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*. Orbis academicus. vol. 3/4. Freiburg i.Br., 1963, p. 175.

³ Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts*. Editori: Barbara Hallensleben und Nikolaus Wyrwoll. Fribourg: Inst. für Ökumenische Studien, 2010, p. 230.

Wenn man beide Überlegungen zusammenschaut, erkennt man, dass es der Intention der damaligen Akteure nicht gerecht wird, bis zum heutigen Tag in den wissenschaftlichen Abhandlungen von der „Wiederweihe“ des Atanasie zu sprechen. Die Redeweise von „Wiederweihe“ klingt für unsere Ohren mit Recht pejorativ, da sie die Heilsmittlerschaft einer kirchlichen Tradition in Frage stellt. Und sie schafft nüchtern betrachtet eine den Motiven der historischen Akteure nicht gerecht werdende Wirklichkeit: Denn mit der „Wiederweihe sub conditione“ wollte der Konsekrator entweder einmalig und erstmalig das Weihesakrament spenden (wenn es vorher noch nicht gespendet wurde, was er sich zu beurteilen nicht imstande sah), oder eben genau nichts anstellen (da ihm bewusst war, dass er ein einmal gespendetes Weihesakrament aufgrund seines indeliblen Charakters nicht noch einmal spenden kann). Die Rüge Roms muss dem damaligen Akteur verdeutlicht haben, dass bei seinen Handlungen am 24./25.03.1701 der zweite Fall eingetreten ist, nämlich: dass nichts passiert ist. Eine „sub conditione“ vorgenommene Wiederweihe findet also entweder als Weihesakrament gar nicht statt oder ist die erstmalige Spendung des Sakraments.

In Erneuerung unserer Einsicht sollten wir daher nicht mehr von der Wiederweihe des Atanasie sprechen, da wir zu erkennen imstande sind, dass die Geschehnisse auf kleingeistiges Denken bestimmter historischer Akteure zurückzuführen sind, die wir bedauern und in historischer Distanz bereuen. Gerade die Tatsache, auf einen Kunstgriff zurückzugreifen, der das Rechtsinstitut der „Wiederweihe sub conditione“ zweifelsohne ist, belegt, dass die damaligen Akteure im wahrsten Sinn des Wortes „nicht wussten, was sie tun“. Wie könnten wir das nicht vergeben?

Die „Wiederweihe“ des Atanasie auf dem historischen Prüfstand

In den Quellen durchgängig gesichert ist, dass Atanasie in Artikel 3 seiner Purgatio canonica samt Eid und Reversalen um Wiederweihe gebeten hat. Der Text ist mehrfach wiedergegeben, u.a. bei Nilles 282f.: „Cum mihi remonstratum sit et nunc probe constet complures graeci ritus schismaticos episcopos, archiepiscopos, metropolitans et patriarchas non modo simoniace irrepsisse, verum etiam violente sine vera et legitima ordinatione et consecratione per adiutorium paganorum sedes suas occupasse, adeoque ordinatos a talibus aut a talium successoribus, per quos tamen ego ordinatus et consecratus sum, nec veros nec legitimos presbyteros et episcopos esse; idcirco ut ego de mea in presbyterum ordinatione ac in episcopum consecratione (utpote negotio maximi momenti pro salute subjectarum mihi in spiritualibus ovicularum) certitudinem nanciscar, ab archiepiscopo Strigoniensi, meo metropolita, sub conditione in presbyterum reordinari ac in episcopum taliter reconsecrari postulo. Et quia idem dubium prudenter de subjectis mihi protopopis et popis, seu per me, seu per meos antecessores schismaticos episcopos Valachorum ordinatis versatur, promitto me in proxima ecclesiarum et parochiarum mearum visitatione unumquemvis

Dacă sunt analizate ambele considerații, se recunoaște faptul că menționarea până în zilele noastre, a „rehirotonirii” lui Atanasie în cercetările științifice, nu este conformă cu intenția actorilor de atunci.

Discursul despre „rehirotonire” sună pentru noi, pe drept cuvânt, peiorativ, deoarece pune sub semnul întrebării caracterul sacramental al unei tradiții bisericești. Și el creează, dacă analizăm atent, o realitate care nu este în concordanță cu motivele actorilor istorici, deoarece prin „rehirotonirea sub conditione”, săvârșitorul a dorit, ori să administreze o singură dată și pentru prima dată taina hirotonirii (în cazul în care nu a fost administrată înainte, lucru față de care nu avea puțința de a aprecia), ori tocmai să nu facă nimic (deoarece era conștient de faptul că nu putea să administreze încă o dată, o taină a hirotonirii deja administrată, datorită caracterului ei indelebil). Admonestarea de la Roma a trebuit să facă cunoscut aceluia actor, că în cazul acțiunii sale din 24-25. 03. 1701, a fost vorba de al doilea caz, adică nu a avut loc nimic. Așadar, o rehirotonire administrată „sub conditione”, ori nu are loc ca taină a hirotonirii, ori este prima administrare a tainei.

În reconsiderarea opiniilor noastre, ar trebui să nu mai vorbim despre rehirotonirea lui Atanasie, deoarece suntem în situația de a recunoaște că evenimentele de atunci se referă la gândirea limitată a unor anumiți actori istorici, pe care le regretăm și de care ne pare rău cu distanțare istorică. Tocmai faptul că avem în vedere un artificiu demonstrează că actorii de atunci, în sensul cel mai adevărat al cuvântului, „n-au știut ce făceau”. Cum am putea să nu iertăm lucrul acesta?

„Rehirotonirea” lui Atanasie din perspectiva analizei istorice

Izvoarele certifică în mod consecvent că în articolul 3 al purgației sale canonice, Atanasie a invocat, alături de jurământ, și reversaliile și rehirotonirea. Textul este menționat de mai multe ori, printre alții, la Nilles, 282 ș.u: „Cum mihi remonstratum sit et nunc probe constet complures graeci ritus schismaticos episcopos, archiepiscopos, metropolitas et patriarchas non modo simoniace irrepsisse, verum etiam violente sine vera et legitima ordinatione et consecratione per adjutorium paganorum sedes suas occupasse, adeoque ordinatos a talibus aut a talium successoribus, per quos tamen ego ordinatus et consecratus sum, nee veros nec legitimos presbyteros et episcopos esse; idcirco ut ego de mea in presbyterum ordinatione ac in episcopum consecratione (utpote negotio maximi momenti pro salute subjectarum mihi in spiritualibus ovicularum) certitudinem nanciscar, ab archiepiscopo Strigoniensi, meo metropolita, sub conditione in presbyterum reordinari ac in episcopum taliter reconsecrari postulo. Et quia idem dubium prudenter de subjectis mihi protopopis et popis, seu per me, seu per meos antecessores schismaticos episcopos Valachorum ordinatis versatur, promitto me in proxima ecclesiarum et parochiarum mearum visitatione unumquemvis

presbyterorum seu poparum sub conditione reordinaturum⁴. Diesen Eid leistete er laut der Mehrheit der Quellen⁵ am 7. April 1701. Am selben Tag fand dieser Wortlaut auch Eingang in einen von Atanasie unterfertigtem Brief (Nilles S. 99), den auch andere Quellen gerne erwähnen.

Neben anderen berichtet Bârlea unter Berufung auf Nilles in seinem Aufsatz in Rom und die Patriarchate des Ostens (de Vries [Hg.], 1963) ausführlich, wie es zur Wiederweihe des Atanasie durch Kardinal Kollonitz gekommen sei: Einzelgutachten waren gegen eine Wiederweihe (Gabriel Kapi SJ am 14.03.1701⁶; Papadopoli SJ am 18.03.1701⁷); die am 26.02.1701 von Kollonitz angefragte Propaganda Fide⁸ verwies ihn am 16.03.1701 ans Heilige Offizium, das die Wiederweihe später strikt ablehnte⁹. Und doch habe Kollonitz Atanasie sub conditione wiedergeweiht.

Im Folgenden wird analysiert, ob der Bitte des Atanasie aus Art. 3 tatsächlich entsprochen wurde und der Bitte die Wiederweihe folgte (oder gar vorausging), oder ob vielmehr die Sekundärliteratur aus der Bitte einen Vollzug konstruierte, ohne dass es den Vollzug historisch je gegeben hat.

2.1. Quellen, Literatur und Indizien, die vom Vollzug einer Wiederweihe sprechen

2.1.1. Die Chronik des Zeitzeugen P. Andreas Freyberger SJ

In der von Ioan Chindriș im Jahr 1996 herausgegebenen Chronik des Jesuiten Andreas Freyberger *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia* ist auf Seite 96 der Ausgabe von 1996 (= p. 46 des Originals) zu lesen: „Ut igitur ultro citroque promissa

⁴ Übersetzung nach Suttner, *Quellen*, S. 219: Art. 3: „Da mir dargelegt wurde und nun verlässlich feststeht, dass sehr viele schismatische Bischöfe, Erzbischöfe, Metropolitane und Patriarchen [Anm.: In der zitierten Übersetzung fehlt: des griechische Ritus] nicht nur auf dem Wege der Simonie sich ihr Amt erschlichen, sondern ihre Sitze auch gewaltsam ohne wirkliche und legitime Ordination und Konsekration mit Hilfe von Heiden besetzt hatten, und dass die von ihnen oder von ihren Nachfolgern Ordinierten, von welchen auch ich ordiniert und geweiht bin, weder wahre noch legitime Priester und Bischöfe sind, (daher) wünsche ich, um über meine Ordination zum Presbyter und Konsekration zum Bischof (jedenfalls eine Sache von höchster Bedeutung für das Heil der mir in geistlichen Belangen anvertrauten Schafe) Sicherheit zu erlangen, von meinem Metropoliten, dem Erzbischof von Esztergom, *sub conditione* zum Priester reordiniert und ebenso zum Bischof rekonskriert zu werden. [...] Und weil derselbe Zweifel vernünftigerweise auch bezüglich der mir unterstellten Protopopen und Popen besteht, die von mir oder meinen Vorgängern, den schismatischen Bischöfen der Walachen, ordiniert wurden, verspreche ich bei der nächsten Visitation meiner Kirchen und Pfarren jeden einzelnen Priester oder Popen *sub conditione* zu reordinieren.“ Nilles verweist bzgl. des Schicksals dieser Bitte auf den regen Schriftverkehr und die Gutachten, die eine Wiederweihe mehrheitlich ablehnten: „De fatis hujus petitionis ab Athanasio propositae videsis quae supra disputata sunt lib. r., C. 2., S. 96-110.“ Schon damit deutet er an, dass er nicht an den Vollzug einer Wiederweihe glaubt.

⁵ Zur abweichenden Datierung siehe unten Kap. 2.3.1. Chronologische Beobachtungen.

⁶ Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*. Kalendarium Manuale utriusque Ecclesiae Orientalis et Occidentalis. Bde. 3,1: Addititia de Ecclesia Rumenorum, Ruthenorum, Serborum et Armenorum sub Sacra Hungariae Corona, Oeniponte, 1885, S. 263-267.

⁷ *Ibidem*, S. 101-103.

⁸ de Vries, *Rom und die Patriarchate*, S.172-173.

⁹ *Ibidem*, S. 175.

presbyterorum seu poparum sub conditione reordinaturum⁴. Acest jurământ l-a depus, după majoritatea izvoarelor⁵, la 7 aprilie 1701. În aceeași zi, acest text a fost trecut și într-o scrisoare semnată de Atanasie (Nilles, p. 99) și a fost preluat și de alte surse.

Pe lângă altele, Bârlea, bazându-se pe informațiile lui Nilles, menționează în mod amănunțit, în articolul său publicat în volumul *Rom und die Patriarchate des Ostens* (de Vries [Hg.], 1963), cum s-a ajuns la rehirotonirea lui Atanasie de către cardinalul Kollonich: unele rapoarte individuale (Gabriel Kapi SJ la 14.03.1701⁶; Papadopoli SJ la 18.03.1701⁷) s-au pronunțat împotriva unei rehirotoniri. Congregația de Propaganda Fide⁸, întrebată de Kollonich, a adresat această chestiune Sf. Oficiu, la 16.03.1701, care a respins, ulterior, categoric rehirotonirea⁹. Și totuși, Kollonich ar fi rehirotonit *sub conditione*.

În cele ce urmează vom analiza dacă art. 3 a corespuns în mod efectiv cererii lui Atanasie și dacă *rehirotonirea* a urmat cererii (sau a premers chiar), sau dacă, mult mai mult, literatura secundară a construit din cerere o punere în aplicare a ei fără ca aceasta să fi existat vreodată din punct de vedere istoric.

2.1. Izvoare, literatură și indicii care arată procedul unei rehirotonii

2.1.1. Cronica contemporanului P. Andreas Freyberger SJ

Cronica iezuitului Andreas Freyberger *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia*, editată de Ioan Chindriș în anul 1996, cuprinde la pag. 96 ediția din 1996, (= p. 46 a originalului) textul următor: „Ut igitur ultro citroque promissa

⁴ Traducere după Suttner, *Quellen*, p. 219: Art. 3: „Deoarece mi s-a explicat și acum este stabilit sigur că foarte mulți episcopi, arhiepiscopi, mitropoliți și patriarhi (în traducerea citată lipsesc cuvintele: *de rit grec*) nu doar că și-au obținut funcția prin simonie, ci au și ocupat scaunele lor prin forță cu ajutorul păgânilor, fără o hirotonire și investire reală și legitimă, și că cei hirotoniți de aceștia sau de succesorii lor, de către care am fost și eu hirotonit și investit, nu sunt nici preoți și nici episcopi legitimi, de aceea, pentru ca să am siguranța pentru hirotonia mea întru preot și investirea întru episcop (în orice caz, un lucru de importanță maximă pentru mântuirea oilor încredințate mie în cele duhovnicești), doresc să fiu rehirotonit preot și de asemenea, investit episcop *sub conditione* de mitropolitul meu, arhiepiscopul de Esztergom. Și din cauza faptului că aceeași îndoială există din punct de vedere rațional și cu privire la protopopii și popii subordonați mie, care au fost hirotoniți de mine sau de înaintașii mei, episcopii schismatici ai românilor, promit ca la următoarea inspecție a bisericilor mele și a parohiilor să rehirotonesc pe fiecare preot sau popă *sub conditione*“. Cu privire la soarta acestei cereri, Nilles indică corespondența activă și rapoartele care au respins de mai multe ori rehirotonirea: „De fatis hujus petitionis ab Athanasio propositae videsis quae supra disputata sunt lib. 1., c. 2., pp. 96-110“. Deja, prin aceasta, el arată că nu crede în administrarea unei rehirotoniri.

⁵ Cu privire la datarea divergentă a se vedea mai jos capitolul 2.3.1. Considerații cronologice.

⁶ Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani. Kalendarium Manuale utriusque Ecclesiae Orientalis et Occidentalis. Bde. 3,1: Addititia de Ecclesia Rumenorum, Ruthenorum, Serborum et Armenorum sub Sacra Hungariae Corona, Oeniponte, 1885, p. 263-267.*

⁷ *Ibidem*, p. 101-103.

⁸ de Vries, *Rom und die Patriarchate*, p.172-173.

⁹ *Ibidem*, p. 175.

suos quam primum exitus nanciscerentur, die Martii 24°, pronunciata Romanae fidei formula, novos Athanasius sacerdotii ordines, in ppm Societatis Jesu ad Sanctam Annam domestico chori sacello, ab Eminent[issi]mo / cardinali, sub conditione suscepit. Non altera luce, seu mensis 25^a in alio privato eorundem sacrario, ab eodem antistite, est creatus episcopus. Adtiserunt, cum ungitur, manusque una imposuerunt, Serenissimus Saxoniae princeps, Jauriensis episcopus, & R[everendissi]mus Hungariae cancellarius, Nitriensium praesul. Rebus rite peractis, Eminent[issi]mus princeps, quam ab Aug[ustissi]ma Majestate hunc in finem acceperat, auream torquem, eamque praegrudem, & ut cruce adamantibus divite, sie aurea quoque imperatoris effigie claram, Athanasii collo imposuit, eumque solemnibus formula, & Suae M[ajesta]tis Imperatoriae autoritate, consiliarium caesareum dixit¹⁰.

Zur Frage, ob Freybergers Manuskript als verlässliche Quelle gewertet werden kann, kommen wir in Kap. 2.3.7., wo wir das Urteil des Jesuiten Nilles über diese Quelle wiedergeben.

2.1.2. Die offensichtlich auf Freyberger zurückgreifende Sekundärliteratur (Auswahl)

Die von Ioan Țimbuș herausgegebene *Istoria Bisericii Române Unite* des 1886 geborenen Zenovie Pâclișanu (3. Aufl. 2006) erwähnt auf S. 121: „Propunerea a fost acceptată și astfel Atanasie a fost hirotonit în 24 martie 1701 in capela iezuiților de la s. Ana din Viena preot “sub conditione” de către cardinalul Kollonich, iar în ziua următoare, 25 martie, a fost sfințit episcop iarăși “sub conditione” de către același cardinal, asistat de episcopii din Győr și Nyitra. După sfințire cardinalul i-a dat din partea împăratului, medalionul de aur cu chipul acestuia, o cruce împodobită cu pietre scumpe, deodată cu titlul de consilier imperial.“ Und in Fußnote 119 führt er hierfür als Quelle Freyberger an.

Die Quelle, auf die im deutschen Sprachraum idR zurückgegriffen wird, ist der schon erwähnte Aufsatz des Octavian Bârlea in: de Vries, Wilhelm (Hg.): *Rom und die Patriarchate des Ostens*. Orbis academicus. Bd. 3/4. Freiburg i.Br., 1963. Dort wird auf S. 172f. von der Wiederweihe berichtet: „Darum entschloß er sich, ohne die Antwort Roms abzuwarten, trotz allem zur Wiederweihe, die er am 25. März 1701 in der St.-Anna-Kapelle der Jesuiten in Wien vornahm. Am Tage zuvor hatte er den Athanasius nach Ablegung des Glaubensbekenntnisses (gewiß des Tridentinischen)

¹⁰ Die Übersetzung von Chindriș, Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia*. Herausgeber: Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, Editura *Clusium*, 1996, S. 97, lautet: „Așadar, pentru ca îndată după aceea promisiunile reciproce să-și dobândească realizarea, în ziua de 24 martie, mărturisind formula credinței romane, Atanasie a primit sub condițiune nouă consacrare întru preoție din partea Eminenței sale cardinalului, în capela domestică Sfânta Ana a părinților din Societatea lui Iisus. Nu a trecut nici o zi, și în 25 martie a fost sfințit episcop de către același mitropolit, într-o altă capelă particulară a acelorași părinți. Au asistat la ungere și au pus împreună mâinile Serenitatea sa principele Saxoniei, episcopul de Jaurium și reverendisimul cancelar al Ungariei, episcopul de Nitra. Odată îndeplinită ceremonia după ritual, Eminența sa principele i-a pus lui Atanasie la gât lanțul magnific de aur pe care-l primise în acest scop de la Augustisima Majestate și o cruce bogată în diamante pe care strălucea efigia în aur a Împăratului, numindu-l totodată, printr-o formulă solemnă și din autoritate Majestății Sale Împărătești, consilier imperial.“

suos quam primum exitus nanciscerentur, die Martii 24°, pronunciata Romanae fidei formula, novos Athanasius sacerdotii ordines, in ppm Societatis Jesu ad Sanctam Annam domestico chori sacello, ab Eminent[issi]mo / cardinali, sub conditione suscepit. Non altera luce, seu mensis 25^a in alio privato eorundem sacrario, ab eodem antistite, est creatus episcopus. Adstiserunt, cum ungitur, manusque una imposuerunt, Serenissimus Saxoniae princeps, Jauriensis episcopus, & R[everendissi]mus Hungariae cancellarius, Nitriensium praesul. Rebus rite peractis, Eminent[issi]mus princeps, quam ab Aug[ustissi]ma Majestate hunc in finem acceperat, auream torquem, eamque praegrudem, & ut cruce adamantibus divite, sie aurea quoque imperatoris effigie claram, Athanasii collo imposuit, eumque solemnibus formula, & Suae M[ajesta]tis Imperatoriae autoritate, consiliarium caesareum dixit¹⁰.

În cap. 2.3.7. vom analiza dacă manuscrisul lui Freyberger, poate fi considerat ca un izvor de încredere; acolo vom prezenta și punctul de vedere al lui Nilles asupra acestui izvor.

2.1.2. Literatura secundară care folosește lucrarea lui Freyberger (la alegere)

Lucrarea *Istoria Bisericii Române Unite* a lui Zenovie Pâclișanu, născut în anul 1886, editată de Ioan Tîmbuș (ediția a treia, 2006) menționează la p. 121, următoarele: „Propunerea a fost acceptată și astfel Atanasie a fost hirotonit în 24 martie 1701, în capela iezuiților de la S. Ana din Viena, preot „sub conditione” de către cardinalul Kollonich, iar în ziua următoare, 25 martie, a fost sfințit episcop iarăși „sub conditione” de către același cardinal, asistat de episcopii din Győr și Nyitra. După sfințire cardinalul i-a dat din partea împăratului, medalionul de aur cu chipul acestuia, o cruce impodobită cu pietre scumpe, deodată cu titlul de consilier imperial“. La nota de subsol 119, indică ca izvor pe Freyberger.

Izvorul utilizat în spațiul de limbă germană este lucrarea lui Octavian Bârlea, publicată în volumul editat de Wilhelm de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*. Orbis academicus. Bd. 3/4. Freiburg i.Br., 1963. La pag. 172 ș.u. se menționează despre rehirotonire: „Din acest motiv, fără să mai aștepte răspunsul de la Roma, el s-a decis împotriva tuturor celorlalte lucruri pentru rehirotonire, pe care a săvârșit-o la 25 martie 1701, în capela Sf. Ana a iezuiților din Viena. Cu o zi înainte, l-a hirotonit *sub conditione* ca preot, după depunerea mărturisirii de credință (desigur cea

¹⁰ Traducerea lui Chindriș din Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia*. Ediție de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1996, p. 97, sună în felul următor: „Așadar, pentru ca îndată după aceea promisiunile reciproce să-și dobândească realizarea, în ziua de 24 martie, mărturisind formula credinței romane, Atanasie a primit sub condițiune noua consacrare întru preoție din partea Eminenței sale cardinalului, în capela domestic Sfânta Ana a părinților din Societatea lui Iisus. Nu a trecut nici o zi, și în 25 martie a fost sfințit episcop de către același mitropolit, într-o altă capelă particulară a acelorași părinți. Au asistat la ungere și au pus împreună mâinile Serenitatea sa principele Saxoniei, episcopul de Jaurium și reverendisimul cancelar al Ungariei, episcopul de Nitra. Odată îndeplinită ceremonia după ritual, Eminența sa principele i-a pus lui Atanasie la gât lanțul magnific de aur pe care-l primise în acest scop de la Augustisima Majestate și o cruce bogată în diamante pe care strălucea efigia în aur a Împăratului, numindu-l totodată, printr-o formulă solemnă și din autoritate Majestății Sale Împărătești, consilier imperial“.

bedingungsweise zum Priester geweiht.“ Bârlea weist seine Quelle in Fußnote 100 wie folgt aus: „Paclisanu 63 (nach Freiberger).“, wobei im Quellenverzeichnis Pâclișanu nicht aufscheint, aber in einer vorangehenden Fußnote das Werk Pâclișanus als Manuskript erwähnt wird.

David Prodan, erwähnt im *Supplex Libellus Valachorum or The Political Struggle of the Romanians in Transylvania during the 18th Century*. (Übersetzung: Mary Lăzărescu 1971) auf S. 125: “In Vienna, Atanasie was obliged first to clear himself of the charges brought against him. He then had to undergo a long conversion. After he was appointed by the emperor bishop of the Romanian nation of Transylvania and the parts annexed (in Episcopum nationis Valachicae, in Transylvania partibusque eidem annexis) and ordained by Cardinal Collonich, he had to take another oath and pledge his word in several documents. They are dated April 7, 1701.”

Mircea Păcurariu schreibt im 1981 erschienenen 2. Band seiner *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* auf S. 309f.: „La 24 martie 1701 Atanasie a fost hirotonit, pentru a doua oară ca preot, iar în ziua următoare ca episcop în capela Sfânta Ana a iezuiților din Viena, de către cardinalul Kollonich și de episcopii catolicii din Győr (Raab) și Nitra.“ Păcurariu gibt keine Quelle an, doch die Herkunft der Information ist offensichtlich. Das Werk erschien 1994 in Erlangen in deutscher Übersetzung als *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*. Das Zitat lautet dort auf S. 366: „Am 24. März 1701 wurde Atanasie dann zum zweiten Mal zum Priester geweiht, obwohl die Priesterweihe ein Sakrament ist, das man nicht zweimal empfangen kann. Am Tag darauf empfing er dann auch noch in einer Jesuitenkapelle in Wien von Kardinal Kollonich, dem zwei Bischöfe assistierten, erneut die Bischofsweihe.“

Die Liste der Sekundärliteratur ließe sich wahrscheinlich durch weitere Recherchen verlängern. Bereits die genannten Quellen zeigen aber deutlich, dass die Information letztlich vom Werk Freybergers herrührt; andere Quellen werden nicht genannt.

2.2. Quellen, Literatur und Indizien, die dem Hörensagen nach vom Vollzug einer Wiederweihe ausgehen, ohne sie dadurch zu beweisen

Zwei historische Quellen scheinen – ohne Rückgriff auf Freybergers Chronik – von der Wiederweihe auszugehen, sind aber als Beweis für deren Vollzug nicht aussagekräftig:

2.1.1. Die Chronik Șcheilor Brașovului

Als älteste schriftliche Kritik an der Union gilt landläufig die Chronik des Radu Tempea *Istoria sfintei Bisereci a Șcheilor Brașovului*, die 1969 von Octavian Șchiu und Livia Bot herausgegeben wurde. Auf Blatt 23 recto (S. 74 der Edition von 1969) ist dort zu lesen: “În anul 1701, martie 18, s-au dus vlădica Atanasie la Beci, întru împărăția lui Ignatie Leopold, și mergând la cardinalul, adecă la ispravnicul papei, acolo cu voia lui au lăpădat și au călcat pravoslavnică lege grecească, întru care botezat și hirotonit fusese cu jurământ. Deci întâi I-au hirotonit diacon, apoi pater, apoi

tridentină)”. La nota de subsol 100, Bârlea indică izvorul folosit, precum urmează: Pâclișanu p. 63 (după Freyberger). Chiar dacă lucrarea lui Pâclișanu nu apare în lista bibliografică, ea este menționată într-o notă anterioară ca manuscris.

În lucrarea *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 2013, Editura Enciclopedică, D. Prodan menționează la p. 172: „La Viena, Atanasie a trebuit înainte de toate să se dezvinovățească de acuzele care i se aduceau. A trebuit apoi să se supună unei mai lungi operații de convertire. Acolo, după ce fu numit de împărat, cu un termen încurajator în sensul luptei, episcop al *națiunii române* din Transilvania și părțile alipite (*in Episcopum nationis Valachicae, in Transilvania partibusque eidem annexis*) și hirotonit de cardinalul Kollonich, trebui să facă un nou jurământ și să semneze mai multe angajamente. Acestea poartă data de 7 aprilie 1701.”

În lucrarea *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, 1981, Mircea Păcurariu scrie la p. 309 ș.u.: „La 24 martie 1701 Atanasie a fost hirotonit, pentru a doua oară ca preot, iar în ziua următoare ca episcop în capela Sfânta Ana a iezuiților din Viena, de către cardinalul Kollonich și de episcopii catolici din Győr (Raab) și Nitra“. Păcurariu nu indică vreun izvor, totuși proveniența informației este evidentă. Lucrarea a apărut în 1994, la Erlangen, în traducere germană, cu titlul: *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*. La pag. 366 citatul sună în felul următor: „La 24 martie 1701, Atanasie a fost hirotonit preot pentru a doua oară, cu toate că hirotonia este o taină care nu poate fi primită de două ori. În ziua următoare, a primit din nou și hirotonia întru episcop, într-o capelă a iezuiților din Viena, de la cardinalul Kollonich asistat de doi episcopi”.

Lista literaturii secundare ar putea fi probabil lărgită la nivelul cercetărilor. Izvoarele menționate arată, deja, în mod evident, că informația provine în cele din urmă de la lucrarea lui Freyberger. Nu sunt menționate alte izvoare.

2.2. Izvoare, literatură și indicii, care menționează din auzite despre administrarea unei rehirotonii, fără să o dovedească

Două izvoare istorice par a vorbi despre *rehirotonire* - fără a face referință la cronica lui Freyberger, dar nu au forța suficientă ca dovadă a săvârșirii acesteia.

2.2.1. Cronica Șcheilor Brașovului

Cronica Șcheilor Brașovului a lui Radu Tempea, editată în anul 1969 de Octavian Șchiau și Livia Bot, este considerată cea mai veche critică scrisă la adresa Unirii. La pag. 23 recto (p. 74 din ediția din 1969) se menționează următoarele: „Iar la 1701, martie 18, s-au dus vlădica Atanasie la Beci, întru împărăția lui Ignatie Leopold, și mergând la cardinalul, adecă la ispravnicul papei, acolo cu voia lui au lăpădat și au călcat pravoslavnica lege grecească, întru care botezat și hirotonit fusese cu jurământ. Deci întâi l-au hirotonit diacon, apoi pater,

vlădică papistaș, care de el să să ție și de cine-I va pomeni; și așa au venit în Belgrad.” Radu Tempea berichtet nicht nur von der angeblich in Wien gespendeten Priester- und Bischofsweihe, sondern fügt auch noch die Diakonenweihe hinzu. Als glühender Unionsgegner scheint er großzügig gewesen zu sein, wenn es um Argumente ging, die gegen den Unionsabschluss sprachen. Die ihm vom Hörensagen bekannte Geschichte der Wiederweihe schien ihm dabei willkommen. Und so berichtet er davon und macht die Zielscheibe seiner Kritik gleich noch etwas größer, indem er auch von einer Diakonenweihe spricht, die Atanasie in Wien empfangen hätte. Davon erzählt nicht einmal Freyberger, der alles so minutiös zu berichten weiß.

2.2.2. Exkommunikationsschreiben des Metropoliten von Bukarest

Das mit 3. Mai 1702 datierte Exkommunikationsschreiben ist uns u.a. bei Nilles, *Symbolae*, überliefert. Auf S. 344f. wird Theodosius von Bukarest in lateinischer Sprache wiedergegeben: „Forsan cogitasti, te per assumptionem duplicis consecrationis majorem honorem obtenturum, et iste honor oculos animi tui excoecavit, ut non videris secundam illam consecrationem nullam fuisse consecrationem, sed comoediam, et per hoc imposuisti super te catenam igneam inferni et ingressus es vias tenebrosas lumen veritatis deserendo.“

Theodosius von Bukarest verurteilt klar die Idee einer Wiederweihe. Die Formulierung lässt aber offen, ob Theodosius davon ausging, dass tatsächlich eine Wiederweihe sub conditione vollzogen worden sei. Denn die Rüge, Atanasie habe geglaubt, durch eine doppelte Weihe höhere Ehren zu erlangen, muss nicht unbedingt auf eine vollzogene Wiederweihe zielen, sondern zielt möglicherweise auf die dem Theodosius bekannt gewordene Purgatio canonica des Atanasie mit der darin enthaltenen Bitte um Wiederweihe sub conditione. Und wenn Theodosius jene zweite Weihe als Komödie charakterisiert, kann er mit dieser Formulierung die prinzipielle Ablehnung des Rechtsinstituts Wiederweihe zum Ausdruck gebracht haben. Natürlich kann es aber genauso gut sein, dass Theodosius der Meinung war, in Wien sei tatsächlich so etwas wie eine Wederweihe geschehen. Dann zielt seine Formulierung auf diese angebliche Ereignis. Nilles geht von Letzterem aus. Nach dem Wort „consecrationis“ macht Nilles nämlich eine Anmerkung: „Theodosium Bucharestensem latuisse patet fata articuli 3. Reversalium supra relati pp. 282-283“¹¹. - „Es ist offenbar, dass das Schicksal des Artikels 3 der Reversalen für Theodosius von Bukarest verborgen gewesen ist.“ Mit diesem Satz bringt Nilles seine eigene Position ganz klar zum Ausdruck: Nilles ist eindeutig der Überzeugung, dass keine Wiederweihe stattgefunden hat: Denn in der Anmerkung auf S. 283 (es ist eine Anmerkung zu Artikel 3, der auf dieser Seite wiedergegeben wird) verweist Nilles, dass das „Schicksal des Artikels 3“ auf den Seiten 96-110 wiedergegeben wurde: Dort sind die Disputationen zu finden, die über diese Frage in mehrfachen Briefwechseln gemacht wurden und deutlich die Ablehnung einer Wiederweihe zum Ausdruck brachten.

¹¹ latere: verborgen sein [Inf. Perf. Akt.]; patet: es ist offenbar; fatum: Schicksal.

apoi vlădică papistaș, care de el să să ție și de cine-l va pomeni; și așa au venit în Bălgrad”.

Radu Tempea menționează, nu doar hirotonia întru preot și episcop administrate, se pare, în Viena, ci adaugă și hirotonia întru diacon. Ca un adversar radical al Unirii, pare să fi fost generos atunci când a fost vorba despre argumente împotriva încheierii Unirii. Povestea despre rehirotonire cunoscută de el din auzite, i s-a părut binevenită. Și astfel, el vorbește despre aceste lucruri și face ținta criticii sale încă și mai mare, în sensul în care vorbește despre hirotonia întru diacon, pe care Atanasie ar fi primit-o la Viena. Despre lucrul acesta nu menționează nici măcar Freyberger, care relatează totul atât de amănunțit.

2.2.2. Scrisoarea de excomunicare a mitropolitului din București

Scrisoarea de excomunicare datată cu 3 mai 1702, se găsește, printre altele, la Nilles, *Symbolae*. La pag. 344 ș.u. Teodosie din București a scris în limba latină următoarele: „Forsan cogitasti, te per assumptionem duplicis consecrationis majorem honorem obtenturum, et iste honor oculos animi tui excoecavit, ut non videris secundam illam consecrationem nullam fuisse consecrationem, sed comoediam, et per hoc imposuisti super te catenam igneam inferni et ingressus es vias tenebrosas lumen veritatis deserendo“.

Teodosie din București condamnă în mod clar ideea unei *rehirotoniri*. Formularea nu menționează însă în mod clar, dacă Teodosie a plecat de la premisa că a fost administrată în mod real o *rehirotonire sub conditione*. Deoarece muștrarea adusă lui Atanasie, că a crezut că printr-o dublă hirotonire va obține demnități mai înalte, nu vizează neapărat săvârșirea unei rehirotonii, ci vizează, probabil, așa-anumita *purgatio canonica* a lui Atanasie, despre care Teodosie avea cunoștință, împreună cu cererea inclusă în aceasta de *rehirotonire sub conditione*. Și dacă Teodosie caracterizează acea a doua hirotonie ca pe o comedie, el poate exprima cu această formulare respingerea principială a *rehirotonirii* ca instituție juridică. Desigur că poate fi, însă la fel de bine ca Teodosie să fi fost de părere că în Viena a fost săvârșit ceva ca o *rehirotonire*. În acest caz, formularea sa vizează acest pretins eveniment.

Nilles are în vedere varianta din urmă. După folosirea cuvântului „consecrationis“, el face o mențiune: „Theodosium Bucharestensem latuisse patet fata articuli 3. Reversalium supra relati pp. 282-283“¹¹. „Este evident că soarta articolului 3 al reversaliului a fost necunoscută lui Teodosie din București”. Cu această propoziție, Nilles exprimă foarte clar propria sa poziție: Nilles are în mod cert convingerea că nu a avut loc o rehirotonire, deoarece în referința de la p. 283 (există o referință cu privire la art. 3, care este menționată la această pagină), el arată că „soarta articolului 3“ a fost redată la pag. 96-110. La aceste pagini sunt prezentate disputele pe această temă care au apărut în cadrul numeroaselor corespondențe și care au exprimat în mod evident respingerea unei *rehirotoniri*.

¹¹ *latere*: a fi tănuuit [Inf. Perf. Akt.]; *patet*: este evident; *fatum*: soartă.

Nebenbei macht auch der Wortlaut der Anmerkung von S. 283 deutlich, wie Nilles dachte: „De fatis hujus petitionis ab Athanasio propositae videsis quae supra disputata sunt lib. r., C. 2., pp. 96-110.“ – Es ist eine am 7. April 1701 geäußerte *Bitte*. Wäre Nilles überzeugt, dass der *Bitte* vorab am 24. und 25. März 1701 entsprochen worden wäre, hätte er die Anmerkung wohl nicht so formuliert.

2.3. Quellen und Indizien, die dagegen sprechen, dass eine Weihehandlung sub conditione oder in welcher Form auch immer stattgefunden hat

2.3.1. Chronologische Beobachtungen

Zuallererst sei auf chronologische Ungereimtheiten aufmerksam gemacht, auf die die Sekundärliteratur interessanterweise nicht hinweist:

In allen Quellensammlungen mit Ausnahme Freyberger wird angegeben, dass Eid und Reversalen von Atanasie am 7. April 1701 geleistet wurden, also auch die *Bitte* um Wiederweihe. Ein den Wortlaut des Artikels 3 wiedergebender Extra-Brief des Atanasie datiert ebenfalls mit 7. April¹². Sollte am 24./25. März 1701 tatsächlich eine Wiederweihe stattgefunden haben, die man im nachhinein mit Atanasies *Bitte* rechtfertigen wollte, wäre dann nicht eine Vordatierung zumindest des Briefes wenn nicht auch der Reversalen erwartbar gewesen? Entgegen allen anderen Autoren datiert Freyberger als einzige Quelle die Reversalen auf den 20. März 1701. Darauf wird in der Literatur leider überhaupt nicht eingegangen. In Fragen der Chronologie lässt die Literatur also bis dato zwei Fragen ungeklärt:

Wieso gibt es eine Differenz Freyberger – andere Quellen?

Kein Autor und keine Autorin hat je schlüssig erklärt, warum es zuerst zum Vollzug der Wiederweihe (24./25. März) und erst danach zur *Bitte* in Eid und Reversalen (7. April). Und selbst, wenn man annimmt, dass das schon Geschehene legitimiert werden sollte, braucht es Argumente, warum nicht vordatiert worden ist. Denn wenn es den damaligen Akteuren um eine Legitimation des schon Geschehenen ging, mit der sie die „Schuld“ für die umstrittene Aktion der Wiederweihe der *Bitte* des Atanasie in Artikel 3 in die Schuhe schieben konnten, dann wären sie wohl nicht so ungeschickt gewesen, aller Welt zu zeigen, dass die Legitimation erst a posteriori erfolgte.

Stutzig macht in der Chronologie weiters, dass Kardinal Cornaro am 22. April 1701 Kollonitz mitteilt, die Frage müsse in Rom entschieden werden¹³. Da war doch angeblich alles schon über einen Monat gelaufen.

Nicht minder erklärungsbedürftig ist der durchgängig zu findende Bericht, dass die Installation des Atanasie durch den Kaiser bereits am 19.03.1701 geschah¹⁴. War es üblich, seitens des Hofes einen Bischof in seinem Amt zu installieren, bevor er geweiht wurde?

¹² Nilles, *Symbolae*, S. 100 und andere.

¹³ *Ibidem*, S. 106.

¹⁴ *Ibidem*, S. 292-301.

Pe lângă aceasta, conținutul referinței de la pag. 283 arată în mod evident, cum a gândit Nilles: „De fatis hujus petitionis ab Athanasio propositae videsis quae supra disputata sunt lib. I., c. 2., pp. 96-110“. - este o cerere exprimată la 7 aprilie 1701. Dacă Nilles ar fi fost convins că cererea a fost dusă la îndeplinire la 24 și 25 martie 1701, nu ar mai fi formulat probabil referința în forma respectivă.

2.3. Izvoare și indicii care neagă săvârșirea unei hirotoniri sub conditione sau în orice altă formă

2.3.1. Considerații cronologice

Mai întâi de toate, vom atrage atenția asupra unor incoerențe cronologice, care nu sunt menționate, în mod interesant, în literatura secundară:

În toate culegerile de izvoare, cu excepția lui Freyberger, se menționează că jurământul și reversaliile lui Atanasie au fost făcute la 7 aprilie 1701, așadar, și cererea de rehirotonire. O scrisoare a lui Atanasie care menționează conținutul articolului 3, datează, de asemenea, din 7 aprilie¹². Dacă la 24/25 martie 1701, ar fi avut loc în mod real o *rehirotonire*, care să fi fost justificată de cererea lui Atanasie, nu ar fi fost, în acest caz, de așteptat cel puțin o predatare a scrisorii, dacă nu chiar și a reversaliilor? Împotriva tuturor celorlalți autori, Freyberger datează, ca unic izvor, reversaliile, pe data de 20 martie 1701. În legătură cu această chestiune nu există, din păcate, nici o mențiune în literatură. În chestiuni ce privesc cronologia, literatura lasă până la momentul de față două întrebări neexplicate.

Cum se explică faptul că există o diferență între Freyberger și celelalte izvoare?

Nici un autor și nici o autoare nu a explicat concludent, de ce mai întâi administrarea *rehirotonirii* (24/25 martie) și abia după aceea, cererea din jurământ și reversalii (7 aprilie). Și chiar dacă se ia în considerație că ceea ce s-a întâmplat deja, trebuia legitimat, este nevoie de argumente care să dovedească de ce nu este predatată. Pentru că, dacă actorii de atunci ar fi avut nevoie de o legitimare a ceea ce s-a întâmplat deja, prin care să arunce vina pentru acțiunea controversată a *rehirotonirii* lui Atanasie, în cererea din articolul 3, atunci nu ar fi fost probabil atât de neîndemânatici încât să arate lumii întregi, că legitimarea a urmat abia *post factum*.

Surprinde în cronologie, mai departe, faptul că la 22 aprilie 1701, cardinalul Cornaro transmite lui Kollonich, că acea chestiune trebuie hotărâtă la Roma¹³. Totuși, se pare că totul se desfășurase deja, cu o lună înainte. Nu mai puțin de explicat este raportul potrivit căruia instalarea lui Atanasie de către împărat a avut loc deja, la 19 martie 1701¹⁴. Era obișnuit din partea Curții să instaleze pe un episcop în funcție, înainte ca el să fie hirotonit?

¹² Nilles, *Symbolae*, p. 100 și altele.

¹³ *Ibidem*, p. 106.

¹⁴ *Ibidem*, p. 292-301.

2.3.2. Keine Rüge Roms, sondern die Aufforderung, nicht „wiederzuweihen“

Aus Rom kam interessanterweise keine Rüge der Wiederweihe, sondern lediglich die Feststellung, dass Wiederweihen abzulehnen sind: Nilles zitiert in diesem Zusammenhang die Schreiben Kardinal Barberinis (2. April und 16. Mai 1701)¹⁵ sowie die Stellungnahme des Hl. Offiziums vom 20. Juli 1701¹⁶. Warum sollte Rom nicht gerügt haben, wenn es Monate zuvor zu einer Fehlhandlung in Wien gekommen wäre? Auch die Bestätigung Roms für Atanasie vom 7. Juni 1701 (Kard. Barberini)¹⁷ erwähnt keine Wiederweihe.

2.3.3. Exkommunikationsschreiben des Ökumenischen Patriarchen Kallinikos

Nilles, *Symbolae*, gibt S. 348ff. den Synodalbrief des Ökumenischen Patriarchen Kallinikos wieder, mit dem er Atanasie exkommunizierte. Der Patriarch beruft sich auf Briefe, die er vom Metropolitenten Theodosius erhielt, erwähnt aber interessanterweise mit keinem Wort die Wiederweihe, sondern begründet die Exkommunikation Atanasies damit, dass er die Dogmen der orientalischen Kirche und ihre Gemeinschaft verlassen habe. Warum erwähnt er den „Skandal“ der Wiederweihe nicht? Hat ihn Theodosius darüber nicht in Kenntnis gesetzt? Es wäre äußerst verwunderlich, dass der Ökumenische Patriarch dieses Argument nicht in die Waagschale geworfen hätte, wenn er den Vollzug der Wiederweihe angenommen hätte.

2.3.4. Antwortschreiben Kollonitschs nach Bukarest und Konstantinopel

Die Antwortschreiben Kardinal Kollonitschs nach Bukarest und Konstantinopel als Reaktion auf die Exkommunikationen erwähnen die Wiederweihe ebenfalls nicht. Eine rechtfertigende Erwähnung – zumindest an die Adresse Bukarests – wäre zu erwarten gewesen, da dort doch die erhoffte Mehrung der Ehren durch doppelte Weihen gerügt wurde.

2.3.5. Das Rechtsinstitut der *Purgatio canonica*

Was waren die *purgatio canonica*, der Eid und die Reversalen eigentlich, mit denen sich Atanasie zur Union bekannte und in deren Rahmen er um Wiederweihe bat? Ein von der Ludwig-Maximilians-Universität zu München ausgeschriebener Wettbewerb in der ersten Hälfte des 19. Jhds. sollte sich mit der Frage nach diesem weithin vergessenen Rechtsinstitut befassen. Karl Hildenbrand war der akademische Gewinner und konnte seine gekrönte Preisschrift im Jahr 1841 unter dem Titel *Die Purgatio canonica und vulgaris. Eine von der Juristenfacultät an der Ludwig-Maximilians-Universität zu München gekrönte Preisschrift* veröffentlichen. Dort

¹⁵ *Ibidem*, S. 107-108.

¹⁶ *Ibidem*, S. 109-110.

¹⁷ *Ibidem*, S. 288.

2.3.2. Nici o admonestare de la Roma, ci dispoziția de a nu „rehirotoni“

În mod interesant, de la Roma nu a venit vreo admonestare a *rehirotonirii*, ci doar simpla constatare că *rehirotonirile* trebuie respinse: Nilles citează în acest sens scrierea cardinalului Barberini (2 aprilie și 16 mai 1701)¹⁵, precum și poziția Sf. Oficiu din 20 iulie 1701¹⁶. De ce nu s-a luat la Roma atitudine de admonestare, în condițiile în care, cu luni înainte, ar fi existat la Viena o acțiune greșită? Chiar și confirmarea de la Roma pentru Atanasie din 7 iunie 1701 (card. Barberini¹⁷) nu amintește vreo rehirotonire.

2.3.3. Scrisoarea de excomunicare a patriarhului ecumenic Calinic

Nilles prezintă în lucrarea *Symbolae*, la pag. 348 ș.u. scrisoarea sinodală a patriarhului ecumenic Calinic, prin care l-a excomunicat pe Atanasie. Patriarhul se bazează pe scrisori primite de la mitropolitul Teodosie, dar, în mod interesant, nu menționează nici un cuvânt despre *rehirotonire*, ci argumentează excomunicarea lui Atanasie, prin faptul că a părăsit dogmele Bisericii Răsăritene și comuniunea cu aceasta. De ce nu menționează „scandalul” cu privire la rehirotonire? Teodosie nu l-a informat în legătură cu aceasta? Ar fi fost absolut de necrezut ca Patriarhul ecumenic să nu ia serios în considerare acest argument.

2.3.4. Scrisorile de răspuns ale lui Kollonich la București și la Constantinopol

În mod asemănător, nici scrisorile de răspuns ale lui Kollonich trimise la București și la Constantinopol, ca reacție la excomunicări, nu menționează *rehirotonirea*. Ar fi fost de așteptat o menționare de justificare, cel puțin în adresa trimisă la București, deoarece acolo au existat admonestări față de înmulțirea sperată a demnităților prin a doua hirotonire.

2.3.5. Instituția juridică a așa-numitei *Purgatio canonica*

Ce au fost, de fapt, *purgatio canonica*, jurământul și reversaliile, prin care Atanasie și-a declarat apartenența la Unire? Un concurs făcut public de Universitatea „Maximilian” din München, din prima jumătate a sec. al XIX-lea, ar fi trebuit să se ocupe de chestiunea privitoare la această instituție juridică de mult uitată pe scară largă. Karl Hildenbrand a fost câștigătorul academic și a reușit să-și publice lucrarea premiată, în anul 1841, cu titlul *Die Purgatio canonica und vulgaris. Eine von der Juristenfacultät an der Ludwig-Maximilians-Universität zu München gekrönte Preisschrift (Purgatio canonica și vulgaris. O lucrare premiată de Facultatea de Drept a Universității „Ludwig – Maximilian” din München)*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 107-108.

¹⁶ *Ibidem*, p. 109-110.

¹⁷ *Ibidem*, p. 288.

macht der Autor deutlich, dass es sich bei der *purgatio canonica* um ein auf altgermanische Zeiten zurückgehendes und später christlich inkulturiertes Rechtsinstitut handelte, mit dem sich – um von den christlichen Zeiten zu sprechen – ein beschuldigter Kleriker durch einen Eid von nicht beweisbaren Vorwürfen (bald mit bald ohne Eideshelfer) reinwaschen konnte. In diesem Sinn genügt die eidliche Zusage; der Wille steht sozusagen fürs Werk. Wenn man dieses Rechtsinstitut nun für eine Wiederweihe *sub conditione* anwendet, könnte Ende des 17. Jhds. rechtstheoretisch folgender Gedankengang bestanden haben: Bei einer Wiederweihe *sub conditione* wurde keineswegs behauptet, dass die erste Weihehandlung *apriori* ungültig war. Der Wille, mögliche Defizite der ersten Weihe zu ergänzen, könnte also auch fürs Werk stehen, ohne tatsächlich zur Tat zu schreiten. Die innerkatholische Fragestellung war ja vor allem dahingehend, nicht die Gültigkeit oder Ungültigkeit orientalischer Weihen zu debattieren, sondern zu überlegen, ob lateinische Weihespender Defizite einer griechischen Weihe ergänzen dürften (vgl. das Gutachten der Wiener theologischen Fakultät, das Nilles, *Symbolae*, S. 100f. wiedergibt). Sollten in diesem Sinn Eid und Reversalen genügt haben, wäre man auch elegant an der Beantwortung der schwierigen Frage vorbeigekommen, ob lateinische Prälaten Mängel griechischer Weihen ergänzen dürfen, da man keinen tatsächlichen Vollzug braucht. – Diese Hypothese ist freilich nicht belegbar und durchaus spekulativ. Weitere Studien wären lohnenswert, aufgrund wahrscheinlich dünner Quellenlage aber schwierig.

2.3.6. Die Aussagen des Ministers Bartenstein

Zur Jahrhundertmitte des 18. Jhds. scheint in Wien kein Zweifel daran zu bestehen, dass Wiederweihen unzulässig sind. Minister Bartenstein schreibt am 29. September 1753 ausführlich über die Union und vermerkt wörtlich: „Gleich aus jenem, was auf dem berühmten Florentinischen Concilio der vereinigung halber vorgefallen, sich zur genüge veroffenbahret hat. Dahero auch noch heutigen tags der übertritt vom Schismate zur Union von Päbst Stuhl sehr leicht gemacht, die Ertzbischöfliche, Bischöfliche und Priester Weihe für gültig angesehen, bei denen zur union übertretenden Priestern Graecus ritus die Ehe zugelassen, und überhaupt von denen zur Union sich bekennenden Personen außer der verzücht auf das Schisma keine neue glaubens Bekandtnus, wie von denen der augsburgischen und helvetischen Confession zugethanenen abgeforderet wird“¹⁸.

2.3.7. Keine Wiederweihe in der Quellensammlung Nilles und Kritik Freybergers

Die beim Exkommunikationsschreiben des Theodosius vermerkte Anmerkung Nilles wurde bereits oben erwähnt. Bereits diese Stelle belegt, dass Nilles nicht von einem Vollzug der Wiederweihe ausging.

¹⁸ Eine (auch hier zitierte) Ausgabe und Übersetzung hat verdienstvoller Weise Mihai Săsăujan besorgt: *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, hier S. 63.

În această lucrare, autorul evidențiază faptul că în legătură cu *purgatio canonica* este vorba de o instituție juridică cu origini în timpurile vechi germane și inculturată ulterior în spațiul creștin, prin care un cleric învinovățit putea fi absolvit printr-un jurământ, de acuze care nu puteau fi dovedite imediat fără mijlocirea unor intermediari. În acest sens, era suficientă declarația de jurământ; voința era așadar definitivă. Dacă se utilizează acum această instituție de drept pentru o rehirotonire *sub conditione*, ar fi putut exista din punct de vedere strict teoretic, următoarea explicație, la sfârșitul sec. al 17-lea: în cazul unei *rehirotoniri sub conditione*, nu s-a afirmat nicidecum că săvârșirea primei hirotoniri, a fost apriori invalidă. Dorința de a echivala posibile deficite ale primei hirotoniri, ar fi putut fi luată în considerație, fără ca să se ajungă în mod real la fapta în sine. Chestiunea catolică internă a avut în vedere, în primul rând, nu să dezbată validitatea sau invaliditatea hirotonirilor răsăritene, ci să reflecteze dacă săvârșitorii latini ar fi avut voie să echivaleze deficite ale unei hirotoniri răsăritene (a se vedea referatul Facultății de Teologie din Viena, prezentat de Nilles, *Symbolae*, p. 100 ș.u.). Dacă jurământul și reversaliile ar fi fost suficiente, ar fi elegant să se răspundă și la întrebarea dificilă, dacă prelați latini au voie să echivaleze lipsuri ale hirotonirilor răsăritene, având în vedere că nu este necesar o administrare *de facto*. Desigur, această ipoteză nu este concludentă și este cu siguranță, speculativă. Studii viitoare ar putea fi meritorii, probabil, pe baza unor izvoare mai clare, dar întocmirea lor va fi dificilă.

2.3.6. Afirmațiile ministrului Bartenstein

Se pare că în Viena, la mijlocul secolului al XVII-lea, nu se punea la îndoială faptul că *rehirotonirile* sunt nepermise. La 29 septembrie 1753, ministrul Bartenstein scrie amănunțit despre Unire și remarcă următoarele: „Tocmai, cu privire la cele discutate cu referire la renumitul sinod florentin, s-a demonstrat în mod suficient. În acest sens, încă în zilele noastre trecerea de la *schismă* la Unire se face foarte ușor de scaunul papal, hirotonia întru arhiepiscop, episcop și preot este considerată validă, este admisă căsătoria preoților de rit grec în cazul trecerii lor la Unire, și, în mod special, persoanelor care trec la Unire, în afară de renunțarea la *schismă*, nu li se cere o nouă mărturisire de credință, ca celor de confesiune augsburgică și helvetică”¹⁸.

2.3.7. Nici o rehirotonire în culegerea de documente al lui Nilles și critica la adresa lui Freyberger

Referința lui Nilles cu privire la scrisoarea de excomunicare a lui Teodosie a fost deja menționată mai sus. Deja acest pasaj demonstrează că Nilles nu a plecat în analiza sa de la administrarea *rehirotonirii*.

¹⁸ O ediție (citată și aici) și traducere a întocmit Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, aici p. 63.

Ganz deutlich wird Nilles aber in der Kurzbiographie des Atanasie, die er dem Kapitel 1 der Quaestio 2 seiner Quellensammlung vorausstellt¹⁹. Er erwähnt dort das am 28. Juli 1878 angebrachte Epitaph für Atanasie, das vom damaligen griechisch-katholischen Bischof Ioan. Ev. Vancea im Andenken an seinen Vorgänger in Marmor gemeißelt wurde. Dort wird als Tag für Atanasies Konsekration der 22. Januar 1698 und als Ort Bukarest angegeben, also die Gültigkeit der östlichen Weihe betont. – Das Epitaph und seine Erwähnung bei Nilles fallen nota bene in eine Zeit, in der die Fronten hart waren wie nie, als Rom kurz zuvor das 1. Vatikanische Konzil feierte, als man sich gegen alles Fremde einigelte und nur das Eigene gelten ließ. Dass Nilles bei der Kurzbiographie Atanasies ausgerechnet dieses Epitaph erwähnt, sagt eine Menge über seine Meinung bzgl. Wiederweihe oder Nicht-Wiederweihe aus.

Der mögliche Einwand, Nilles habe etwa das Manuskript Freybergers nicht gekannt und glaubte daher aufgrund mangelnder Quellenkenntnis, es habe keine Wiederweihe gegeben, ist leicht zu widerlegen: Weniger interessant ist dabei, dass Nilles auf S. 274 in Fußnote 1 auf Freyberger verweist (und diese Quelle also offensichtlich kennt): „Pleraque omnia in opus suum msc. transtulit Freyberger.“. Viel wichtiger ist das Urteil, das Nilles ganz ausdrücklich über das Manuskript Freybergers auf S. 183 an sich trifft: „Annuis missionariorum e Provincia Bohemiae S. J. usus P. Andreas Freyberger^[20] *Historicam relationem Unionis Valachicae cum Romana Ecclesia factae* scripsit anno 1702, ex qua id commodi sumus consecuti, ut Annuas Pragae de hoc argumento perscriptas possideamus collectas, quamvis illud valde dolendum est, quod auctor aliis fontibus ad opus rite exequendum necessariis destitutus esset, atque inde ad explendas lacunas a missionariis Bohemis relictas alia, quae ex fama audierat, bona quidem fide adjunxerit, in quibus tamen nulla est idonea auctoritas“²¹.

Übersetzt bedeutet das: „Für die Jahresberichte der Missionare der Bömischen Provinz der Gesellschaft Jesu hat P. Andreas Freyberger die *Historische Beziehung der geschlossenen wallachischen Union mit der Römischen Kirche* im Jahr 1702 verfasst, aus der wir dem angemessen gefolgt sind, dass wir die Prager Jahresberichte aus diesem Grund als niedergeschriebene Sammlungen besitzen, während jenes sehr bedauerlich ist, dass der Autor von anderen Quellen im Stich gelassen wurde, die notwendig wären, das Werk in rechter Weise zu gestalten, und dass er von daher zur Vervollständigung der Lücken der böhmischen Missionare anderes, was er gerüchteweise gehört hatte, guten Glaubens hinzufügte, bei denen jedoch keine geeignete Urheberschaft besteht.“ – Diese Aussage spricht für sich.

2.3.8. Keine Wiederweihe beim Kollonitsch-Biographen Maurer

Joseph Maurer, der der Biographie Kollonitschs das Wort Schillers voranstellt „Von der Parteien Haß und Gunst verzerrt, Schwankt sein Charakterbild in der

¹⁹ Nilles, *Symbolae*, S. 97.

²⁰ Diese Jahresberichte sind heute an der Österreichischen Nationalbibliothek; der das Jahr 1701 umfassende Band ist dort der Codex 11968: *Litterae annuae provinciae Bohemiae Societatis Jesu a. 1701*.

²¹ Nilles, *Symbolae*, S. 183.

Foarte clar este Nilles însă, în scurta biografie a lui Atanasie, pe care o așează înaintea capitoulului 1 al chestiunii 2 din culegerea sa de documente¹⁹. El menționează epitaful întocmit la 28 iulie 1878, pentru Atanasie care a fost pus în marmură de episcopul greco-catolic de atunci Ioan Vancea, în amintirea înaintașului său. Acolo este menționată data de 22 ianuarie 1698, ca zi a hirotonirii lui Atanasie și este menționat orașul București ca loc al hirotonirii, fiind, așadar, accentuată validitatea hirotonirii răsăritene. - Epitaful și menționarea lui la Nilles au loc într-un timp în care confruntarea dintre Biserici a fost mai aspră ca niciodată, pe când Roma, cu puțin timp înainte, a organizat Conciliul Vatican I, când s-a manifestat împotriva a tot ceea ce era străin, acceptând ca valid doar ceea ce aparținea propriei Biserici. Faptul că Nilles menționează, în cazul acestei scurte biografii, tocmai acest epitaf, exprimă o serie de lucruri despre punctul său de vedere cu privire la *rehirotonire* sau *ne-rehirotonire*.

Obiecția posibilă că Nilles nu ar fi cunoscut manuscrisul lui Freyberger și a considerat, pe baza unei cunoașteri documentare lacunare că nu ar fi existat vreo *rehirotonire*, este ușor de contrazis: Mai puțin interesant este faptul că Nilles menționează pe Freyberger la nota 1 de la pag. 274 (cunoscând, așadar, în mod evident acest izvor): „Pleraque omnia in opus suum msc. transtulit Freyberger“. Mult mai importante sunt considerațiile la adresa manuscrisului lui Freyberger, pe care Nilles le face foarte evident la pagina 183: „Annuis missionariorum e Provincia Bohemiae S. J. usus P. Andreas Freyberger²⁰ *Historicam relationem Unionis Valachicae cum Romana Ecclesia factae* scripsit anno 1702, ex qua id commodi sumus consecuti, ut Annuas Pragae de hoc argumento perscriptas possideamus collectas, quamvis illud valde dolendum est, quod auctor aliis fontibus ad opus rite exequendum necessariis destitutus esset, atque inde ad explendas lacunas a missionariis Bohemis relictas alia, quae ex fama audierat, bona quidem fide adjunxerit, in quibus tamen nulla est idonea auctoritas“²¹. În traducere, aceasta înseamnă: “P. Andreas Freyberger a întocmit în anul 1702, lucrarea *Relatare istorică despre Unirea Bisericii Românești cu Biserica Romei*, pentru Anuarele misionarilor provinciei Boemiei ai Societății lui Iisus, din care deducem în mod corespunzător că din acest motiv deținem anuarele din Praga ca unele culegeri scrise, în timp ce este regretabil că acest autor a fost neglijat de alte surse, care ar fi fost necesare pentru realizarea acestei lucrări în mod corespunzător și că din acest motiv, pentru completarea lacunelor misionarilor din Boemia, a adăugat, de bună credință fiind, și altceva ce a auzit în urma unor zvonuri, acestea neavând o paternitate adecvată”. Această menționare vorbește de la sine.

2.3.8. Nici o rehirotonire la Maurer, biograful lui Kollonich

Joseph Maurer, care a pus înaintea biografiei lui Kollonich, cuvântul lui Schiller: „Ura sau afecțiunea partidelor au deformat imaginea caracterului său, arătându-l când bun, când rău, și astfel așa a rămas în

¹⁹ Nilles, *Symbolae*, p. 97.

²⁰ Aceste anuare se află azi la Biblioteca Națională Austriacă; volumul care cuprinde anul 1701 este acolo *Codexul 11968: Litterae annuae provinciae Bohemiae Societatis Jesu a. 1701*.

²¹ Nilles, *Symbolae*, p. 183.

Geschichte“, berichtet von den Ereignissen des 24. März 1701: „Da es die kirchlichen Vorschriften so wollen, daß dem Informationsprocesse eines Bischofs eine beglaubigte Urkunde über das abgelegte Glaubensbekenntniß beigelegt werde, so legte Athanasius am 24. März 1701 vor dem Cardinal Kollonitsch und zwei Zeugen das Glaubensbekenntniß ab, dieser unterfertigte es auch selbst und sandte es mit seinem Votum über die Bestätigung des Athanasius nach Rom. Dort prüfte man die Angelegenheit reiflich, fand aber noch Einiges in Bezug auf das Leben, den Ruf und das Ansehen des Bischofs auszusetzen. Besonders der Mangel am nöthigen Wissen wurde gerügt; es sollte daher dem Bischofe ein Theologe als Beirath beigegeben werden. Nachdem auch das Gewünschte nach Rom gelangt war, wurde vom Papste Alles das, was Kollonitsch gethan, gutgeheißen, ohne daß Athanasius feierlich präconisirt oder durch eine Bulle ernannt worden wäre“²².

Man könnte diese Darstellung darauf zurückführen, dass Maurer aufgrund der Position Roms (d.i. die Ablehnung einer Wiederweihe durch Rom) den Kardinal nicht als theologisch fehlbar zeichnen wollte und daher die Ereignisse geschönt dargestellt habe. Maurer war aber selbst zutiefst überzeugt, dass es um die Gültigkeit der orthodoxen Weihen schlecht bestellt war. Er berichtet in diesem Kontext von einem Schreiben Kollonitschs an die Propaganda fide: „Inzwischen aber weihen die schismatischen Bischöfe, fast gott- und glaubenslose Leute, ohne jegliche Auswahl Jedermann simonistisch zum Priester, dispensiren in Eheangelegenheiten, Ehescheidungen, Bigamien und in allen Sacramenten nach Willkür, so daß Mancher zwei oder drei Weiber mit Dispens solcher Bischöfe hat. Und endlich leben sie so, daß sie ohne Glauben und ohne Gesetz leben, und Zweifel erregen, ob denn einer derselben zum Priester, viel weniger zum Bischof endgiltig geweiht worden sei“²³. Im Weiteren empfiehlt der Kardinal, Griechen zunächst durch Römer weihen zu lassen, um die apostolische Sukzession zu sichern: „Auf diese Weise hätten die Griechen legitime Bischöfe und auch solche Nachfolger derselben, wie auch solche Priester, da man bisher nicht ohne den besten Grund glauben kann, daß bei den Griechen mit dem Verluste so vieler tausend Seelen, Gott weiß seit wann, kein giltig geweihter Priester gewesen sei“²⁴. In diesem Kontext berichtet Maurer, dass am 13. August 1701 die Erlaubnis gekommen sei, Griechen durch Lateiner zu Bischöfen für die Unierten zu weihen. Die im Herbst 1701 erteilte Bischofsweihe des für Svidinitza bestimmten Gabriel Turchinovich erfolgte daher durch „Joseph de Camellis unter Assistenz zweier lateinischer Bischöfe“.

Aus zwei Gründen wird deutlich, dass Maurer offensichtlich nicht von einer Wiederweihe Atanasies ausgeht: 1) Hätte er eine Wiederweihe Atanasies angenommen, hätte Maurer wahrscheinlich zu begründen versucht, warum Kollonitsch bei der Frage nach lateinischen Weihespendern für griechische Bischofskandidaten der Unierten die Antwort Roms abgewartet hat, während er sich – sollte eine Wiederweihe Atanasies zuvor stattgefunden haben – zunächst weder für

²² Joseph Maurer, *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken*. Innsbruck: Rauch, 1887, S. 374.

²³ *Ibidem*, S. 378.

²⁴ *Ibidem*.

istorie” menționează despre evenimentele din 24 martie 1701: „Deoarece așa vor prescripțiile bisericești, ca în cazul unei proceduri de informare asupra unui episcop, să fie înaintat un document certificat cu privire la mărturisirea de credință depusă, Atanasie a depus mărturisirea de credință, la 24 martie 1701, în fața cardinalului Kollonich și a doi martori. Acesta a semnat-o el însuși și a trimis-o împreună cu votul său cu privire la confirmarea lui Atanasie, la Roma. Acolo, chestiunea a fost analizată complex, considerându-se că mai trebuie adăugat câte ceva despre viața, renumele și imaginea episcopului. În mod special, a fost criticată lipsa de cunoștințe necesare, drept pentru care trebuia să fie numit un teolog în funcția de consilier al episcopului. După ce au fost trimise la Roma lucrurile dorite, papa a aprobat tot ceea ce a făcut Kollonich, fără ca să acorde lui Atanasie funcția episcopală, nici în formă festivă, nici printr-o bulă”²².

În legătură cu această prezentare s-ar putea spune că Maurer, în baza poziției Romei (respingerea unei *rehirotoniri* din partea Romei), nu a dorit să arate o greșală a cardinalului din punct de vedere teologic și că ar fi prezentat evenimentele cu menajamente. Maurer a fost, însă, foarte convins că a fost vorba doar despre validitatea hirotonirilor ortodoxe. În acest context, el menționează o scrisoare a lui Kollonich către Propaganda Fide: „Între timp însă, episcopii *schismatici* hirotones oameni aproape fără credință și fără Dumnezeu, fără orice alegere, pe oricine ca preot prin simonie, dau dispense în chestiuni legate de căsătorii, bigamii și celelalte taine, arbitrar, astfel încât unii au două sau trei femei cu dispensă de la astfel de episcopi. Și, în sfârșit, ei trăiesc așa ca și când ar trăi fără credință și fără lege. Și determină îndoială vizavi de faptul că unul dintre aceia ar fi fost hirotonit valid ca preot, mult mai puțin ca episcop”²³. În continuare, cardinalul propune ca grecii să fie hirotoniți mai întâi de latini pentru a fi asigurată succesiunea apostolică: „În acest fel, grecii ar avea episcopi legitimi și chiar și astfel de urmași ai acelorași, precum și astfel de preoți, deoarece, nu fără cel mai bun motiv, se poate crede că, până acum, la greci, datorită pierderii atâtor mii de suflete, Dumnezeu știe de când, nu există preoți hirotoniți valid”²⁴. În acest context, Maurer menționează că la 13 august 1701, a sosit permisiunea ca grecii să fie hirotoniți ca episcopi pentru uniți de către latini. Administrarea hirotoniei pentru Gabriel Turchinovich pentru scaunul episcopal din Svidinitza, din toamna anului 1701, a fost făcută din acest motiv de „Iosif de Camilis sub asistența a doi episcopi latini”.

Există două motive din care rezultă că Maurer nu vorbește în mod evident de o *rehirotonire* a lui Atanasie: 1) Dacă ar fi acceptat o *rehirotonire* a lui Atanasie, Maurer ar fi trebuit probabil să caute să explice de ce a așteptat Kollonich răspunsul de la Roma la întrebarea cu referire la cei care administrează hirotonirea pentru candidații la episcopie pentru uniți, în timp ce se pare că el - dacă ar fi existat o *rehirotonire* anterioară a lui Atanasie - nu s-a interesat nici de această chestiune, nici față de chestiunea teologică mai presantă a *rehirotonirii sub*

²² Joseph Maurer, *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken*, Innsbruck: Rauch, 1887, p. 374.

²³ *Ibidem*, p. 378.

²⁴ *Ibidem*.

diese Frage noch für das theologisch viel brisantere Thema der Wiederweihe sub conditione zu interessieren schien. 2) Der Biograph berichtet freimütig von der Meinung, um die Weihen der Orthodoxen sei es schlecht bestellt gewesen. Vor diesem Hintergrund wäre ein Bericht über der Wiederweihe Atanasies durch Kollonitsch kein Schandfleck in der Biographie des Kardinals gewesen, sondern ein Ruhmesblatt. Umso wichtiger erscheint das Fehlen eines solchen Berichtes bei Maurer.

Die schlagendsten Argumente gegen den tatsächlichen Vollzug einer Wiederweihe sind aber zwei Primärquellen: Die Ordinationsprotokolle der Diözese Wien und die Jahresberichte der Jesuiten, in deren Haus die Wiederweihe stattgefunden haben soll:

2.3.9. Das Fehlen jeglicher Eintragung im Ordinationsprotokoll Wiens

Gegen den Vollzug einer in Wien geschehenen Wiederweihe des Atanasie durch Kardinal Kollonitsch spricht folgende Tatsache: Es gibt keinen Protokolleintrag im Ordinationsprotokoll der Diözese Wien 1639-1708, „obwohl sonst regelmäßig auch alle Weihen, die nicht vom Wiener Bischof bzw. dessen Weihbischof gespendet wurden, protokolliert wurden“²⁵. Eine groß angelegte Vertuschungsaktion im nachhinein ist auszuschließen; bestenfalls wäre nach Bekanntwerden der ablehnenden Haltung Roms ein entsprechender Vermerk zum Protokolleintrag ergänzt worden.

2.3.10. Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu²⁶

Im Zuge der Aufhebung des Jesuitenordens sind die Litterae annuae der Jesuiten an die Hofbibliothek – die heutige Österreichische Nationalbibliothek – gekommen. Codex 12096 berichtet in Titulus 5 (Infidelium ad orthodoxam veritatem reductio; 12 verso bis 18 recto) auf Blatt 15 (recto und verso) vom Bischof der Wallachen in Transylvanien und weiß von der Übergabe der Goldenen Kette zu berichten. Ferner wird darauf eingegangen, dass der schismatische Patriarch des griechischen Ritus keine Jurisdiktionsgewalt über das ungarische Reich habe und dass die Assistenz lateinischer Prälaten bei Weihen im griechischen Ritus möglich sei. Eine Wiederweihe durch den namentlich mehrfach erwähnten Kardinal Kollonitz wird nicht erwähnt. In Titulus 19 (47 verso bis 48 verso) wird nochmals auf Siebenbürgen eingegangen und das in Alba Iulia am 24. Februar 1701 errichtete Statut für die Katholiken Transylvaniens zitiert.

Codex 11968 behandelt ab Blatt 410 recto die Böhmisches Provinz der Gesellschaft Jesu, in der Freyberger beheimatet war. Einen interessanten Einblick in die Denkweise gibt die Jahresstatistik, die neben den Kommunionempfängen, den Ansprachen ans Volk (dictiones ad populum), den Katechesen, den Seminaristen etc. auch Konversionen zahlenmäßig erfasst, und zwar in den Rubriken „aus dem Lutheranismus, aus dem Calvinismus, aus dem Judaismus, aus dem Paganismus, aus

²⁵ Schriftliche Mitteilung des Archivars Dr. Johann Weißensteiner des Wiener Diözesanarchivs am 09.06.2010 an den Verfasser.

²⁶ Einsichtnahme am 05.07.2010 durch den Verfasser im Augustiner-Lesesaal der Österr. Nationalbibliothek.

conditione. 2) Biograful menționează sincer opinia că a fost vorba pur și simplu doar despre hirotonirile ortodocșilor. Din acest punct de vedere, o informare despre *rehirotonirea* lui Atanasie de către Kollonich nu ar fi fost o oroare în biografia cardinalului, ci o pagină de glorie. Cu atât mai semnificativă apare lipsa unei astfel de informări la Maurer.

Cele mai importante argumente împotriva administrării factice a unei *rehirotoniri* sunt, însă, două izvoare primare: protocoalele de hirotonire ale Episcopiei Vienei și anuarele iezuiților, în casa cărora ar fi avut loc *rehirotonirea*:

2.3.9. Lipsa vreunei înscrieri în protocolul de hirotoniri din Viena

Împotriva administrării, la Viena, a unei *rehirotoniri* a lui Atanasie de către cardinalul Kollonich, vorbește următorul fapt: în protocolul de hirotoniri al Episcopiei Vienei din anii 1639-1708, nu există nici o înregistrare „cu toate că, altfel, au fost înregistrate în mod regulat, toate hirotonirile care nu au fost administrate de episcopul Vienei sau de episcopul său vicar”²⁵. O mare acțiune de acoperire a acestei înregistrări este exclusă de la început, retrospectiv. În cel mai bun caz, după luarea la cunoștință a atitudinii de respingere a Romei, ar fi fost trecută o consemnare corespunzătoare în protocolul de înregistrări.

2.3.10. Anuarele Societății lui Iisus²⁶

După desființarea Ordinului iezuit, *Litterae annuae* ale iezuiților au fost aduse la Biblioteca Aulică - Biblioteca Națională austriacă de azi. *Codex 12096* menționează la capitolul 5 (*Infidelium ad orthodoxam veritatem reductio* (necredincioși aduși (convertiți) la adevărul ortodox); 12 verso până la 18 recto), la pagina 15 (*recto* și *verso*) despre episcopul românilor din Transilvania și menționează despre înmânarea lanțului de aur.

Se arată, în continuare, că patriarhul *schismatic* de rit grec nu are autoritate de jurisdicție în Regatul ungar și că este posibilă asistența prelaților latini la hirotoniri de rit grec. Nu este indicată nici o *rehirotonire* administrată de des menționatul cardinal Kollonich. În capitolul 19 (47 verso până la 48 verso) se face amintire, încă o dată, despre Transilvania, fiind menționat statutul întocmit pentru catolicii din Transilvania, la 24 februarie 1701.

Codex 11968 menționează la pag. 410 *recto* provincia Boemiei a Societății lui Iisus, unde locuia Freyberger. O interesantă analiză a modului de gândire o oferă statistica anuală, care, alături de primiri de împărtășanie, predici către popor (*dictiones ad populum*), cateheze, seminariști etc., cuprinde și numeroase convertiri, la rubricile „de la luteranism, de la calvinism, de la iudaism, de la păgânism, de

²⁵ Comunicare scrisă a arhivarului Dr. Johann Weißensteiner de la Arhiva Diecezană din Viena, la 09.06.2010, către autor.

²⁶ Cercetarea lor, la 05.07.2010, de către autor în sala de lectură Augustiner-Lesesaal a Bibliotecii Naționale Austriece.

der Apostasie“. Bei den nach Niederlassungen geordneten Berichten können sich freilich möglicherweise in Wien geschehene Ereignisse nicht finden.

Codex 12165 schließlich behandelt ebenfalls das Jahr 1701, wiederum die österreichische Provinz der Gesellschaft Jesu. Hier behandelt Titulus 5 (13recto bis 20verso) die Infidelium ad orthodoxam veritatem Reductio. Nach längeren Berichten über verschiedene Lutheraner und Kalviner kommt auf Blatt 17 recto die Sprache auf die Union und zwar (es handelt sich um eine zweifache Ausfertigung) wortgleich wie in Codex 12096:

„Ne vero Graecorum schisma latius diffunderetur, aut altiores ageret radices, multis actum. Impetratus quippe ex Urbe assensus, ut Blatensium Episcopus, in Graeci ritus Praesulem assistentibus Romanae Ecclesiae Praelatis consecraretur²⁷: ut libri de Romanae, Graecaeque (?) Ecclesiae unione, deque (?) doctrinae conformitatae tractantes, varias in regiones dispergerentur. obtento insuper a Caesarea Majestate decreto cautum, ne schismaticos Graeci ritus Patriarcha praesumeret posthac per Hungariae regno visitare, rudemque (?) plebeculam contra ritum Catholicum partim animare, partim ad ultimum usque nummu exugere: quorum utrumque impuné hactenus actitabatur. Praeterea Episcopo Valachorum in Transylvania nova pro se, suisque sacerdotibus impetrata a Caesare Privilegia, hypisque (?) vulgata: ipsi vero Antistiti torqus aureus; geminis ejus comitibus, sacerdoti uni, alteri saeculari, nummus ejusdem me falli |:pretiosum favoris Caesari monumentum:| a sua Majestate effcollatus: priori etiam Eminentissimus Dominus a Kollonicz crucem addidit, adamantibus radiantem. Valuit hic splendor non modice ad conciliandam viro, ampliandamque apud subiectam illi plebem numerosissimam, auctoritatem: quam tamen, uti et felicem hunc desiderata(e) dudum unionis progressum eversum ibat vas(f?)errimus animarum hostis, foeda contra eam excitata procella, in hanc (?) levem aliquando eruptura tempestatem, ni Aula (?) Caesarea coactas nubes tempestive discussisset, ac inquieta turbata pacis ingenia custodia coercuisset; unde non modo nullum novellae unioni detrimentum, sed amplior longe promotio; quam cernerent Caesarea ab Aquila tam strenue propugnari. Ita salus ab inimicis. Larga (?) porro et aeris et sacrae supellectilis subsidia iisdem Graeci ritus sacerdotibus sumissa magnam sane habuere vim stabiliendae pietatis.“

Titulus 19 behandelt wiederum die Adversa et Fortunarum detrimenta (68recto-70verso) mit dem o.g. Statut.

Es wird von Ehrungen und Privilegien berichtet, die Atanasie erhielt. Vom Vollzug der Wiederweihe keine Rede, wohl aber von dem, was auch Freyberger unmittelbar nach der Schilderung der Wiederweihe berichtet. Der eigens übersetzte Satz spricht genau nicht vom konkreten Vollzug

²⁷ Wörtlich bedeutet dieser Satz: „Durchgesetzt von Rom die Zustimmung, dass der Bischof der Wallachen als Ordinarius des griechischen Ritus unter Assistenz von Prälaten der römischen Kirche geweiht werden würde“ - consecraretur ist grammatikalisch Konjunktiv II Passiv = Konjunktiv Imperfekt, auch irrealis genannt. Der Satz spricht also nicht etwa von einer konkreten Wiederweihe des Atanasie - entgegen Freyberger werden an dieser Stelle hier auch keine handelnden Personen noch Orte erwähnt, sondern von der Frage, ob im Rahmen der Union lateinische Prälaten bei Bischofsweihe für den griechischen Ritus assistieren dürfen.

la apostazie”. La lectura rapoartelor ordonate nu pot fi găsite evenimentele întâmplare probabil în Viena.

În cele din urmă, *Codexul 12165* analizează, de asemenea, anul 1701, și din nou provincia austriacă a Societății lui Iisus. Aici, capitolul 5 (13 *recto* până la 20 *verso*) menționează *Infideliūm ad orthodoxam veritatem Reductio* (convertirea necredincioșilor la adevărul ortodox). După referiri extinse despre diferiți luterani și calvini, la pag. 17 *recto* se menționează Unirea, cu exact aceleași cuvinte ca în *Codexul 12096* (este vorba de o dublă redactare): „Ne vero Graecorum schisma latius diffunderetur, aut altiores ageret radices, multis actum. Impetratus quippe ex Urbe assensus, ut Blatensium Episcopus, in Graeci ritus Praesulem assistentibus Romanae Ecclesiae Praelatis consecraretur²⁷: ut libri de Romanae, Graecaeque (?) Ecclesiae unione, deque (?) doctrinae conformitatae tractantes, varias in regiones dispergerentur. obtento insuper a Caesarea Majestate decreto cautum, ne schismaticos Graeci ritus Patriarcha praesumeret posthac per Hungariae regnio visitare, rudemque (?) plebeculam contra ritum Catholicum partim animare, partim ad ultimum usque nummu exugere: quorum utrumque impuné hactenus actitabatur. Praeterea Episcopo Valachorum in Transylvania nova pro se, suisque sacerdotibus impetrata a Caesare Privilegia, hypisque (?) vulgata: ipsi vero Antistiti torquus aureus; geminis ejus comitibus, sacerdoti uni, alteri saeculari, nummus ejusdem me falli |;pretiosum favoris Caesari monumentum:| a sua Majestate effcollatus: priori etiam Eminentissimus Dominus a Kollonicz crucem addidit, adamantibus radiantem. Valuit hic splendor non modice ad conciliandam viro, ampliandamque apud subiectam illi plebem numerosissimam, auctoritatem: quam tamen, uti et felicem hunc desiderata(e) dudum unionis progressum eversum ibat vas(f?)errimus animarum hostis, foeda contra eam excitata procella, in hanc (?) levem aliquando eruptura tempestatem, ni Aula (?) Caesarea coactas nubes tempestive discussisset, ac inquieta turbata pacis ingenia custodia coercuisset; unde non modo nullum novellae unioni detrimentum, sed amplior longe promotio; quam cernerent Caesarea ab Aquila tam strenue propugnari. Ita salus ab inimicis. Larga (?) porro et aeris et sacrae supellectilis subsidia iisdem Graeci ritus sacerdotibus sumissa magnam sane habuere vim stabiliendae pietatis“.

Capitolul 19 tratează din nou *Adversa et Fortunarum detrimenta* (68 *recto*-70 *verso*) cu titlul de mai sus. Sunt menționate onorurile și privilegiile pe care le-a primit Atanasie. Nu se vorbește nimic despre administrarea *rehirotonirii*, ci doar despre ceea ce menționează și Freyberger, în mod nemijlocit, după prezentarea *rehirotonirii*. Propoziția tradusă vorbește exact nu despre o administrare concretă

²⁷ Această propoziție înseamnă: „Impus de la Roma, acordul ca episcopul românilor să fie hirotonit ca *ordinarius* al ritului grec sub asistența prelaților Bisericii Romane“ – *consecraretur* este din punct de vedere gramatical, conjunctiv II pasiv = conjunctiv imperfect, numit și *irrealis*. Propoziția nu vorbește, așadar, de o *rehirotonire* concretă a lui Atanasie - împotriva lui Freyberger nu sunt menționate la acest loc, nici persoane care au acționat sau locuri – ci doar despre chestiunea dacă în cadrul Unirii, prelați latini au voie să asiste la hirotonii întru episcop pentru ritul grec.

der Wiederweihe des Atanasie, sondern davon, dass Bischöfe für den griechischen Ritus unter Assistenz lateinischer Prälaten geweiht werden dürfen. Es ist dies die Frage, die im Raum stand; es ging also nicht um Weihehandlungen für bereits zum Bischof Geweihte, sondern darum, wer einem griechischen Priester die Bischofsweihe spenden darf.

3. Ausblick

Zusammenfassend ergibt sich folgendes Bild: Es gibt eine *purgatio canonica* mit Eid und Reversalen, die aufgrund dogmatischer und pastoraltheologischer Kurzsichtigkeit der historischen Akteure Atanasie um Wiederweihe *sub conditione* bitten lässt.

Eine Quelle – Freyberger – berichtet von der Wiederweihe, jedoch mit anderer chronologischer Abfolge als alle anderen Quellen bzw. Quellensammlungen. Alle Autoren, die von der Wiederweihe schreiben, nehmen ihren Ausgang letztlich von Freybergers Chronik.

Kontroversliteratur wie die Chronik von Tempea *Istoria sfintei Bisereci a Scheilor Braşovului* sowie die Exkommunikationsschreiben sind als historische Beweismittel für Geschehnisse in Wien nur eingeschränkt geeignet, da sie nicht Historiographie im wissenschaftlichen Sinn, sondern ein anderes literarisches Genus darstellen.

Weder die Primärquelle Ordinationsprotokoll der Diözese Wien noch die Primärquelle *Annuae litterae* der österreichischen Provinz der Gesellschaft Jesu erwähnen die Wiederweihe als stattgefunden habendes Ereignis.

Autoren des 19. Jhds. – Nilles und Maurer – gehen offensichtlich davon aus, dass keine Wiederweihe stattgefunden hat.

Angesichts dieser Dokumentation sowie der semantischen Vorbemerkungen tun wir gut daran, der “Wiederweihe” des Atanasie den Platz zuzuweisen, den sie verdient – mag sie vollzogen worden sein oder nicht: als etwas, das es nicht verdient, zwischen den Kirchen zu stehen.

Gott gebe, dass Max Planck in diesem Fall nicht recht hat, wenn er sagt: „Eine neue wissenschaftliche Wahrheit pflügt sich nicht in der Weise durchzusetzen, dass ihre Gegner überzeugt werden und sich als belehrt erklären, sondern vielmehr dadurch, dass ihre Gegner allmählich aussterben und dass die heranwachsende Generation von vornherein mit der Wahrheit vertraut gemacht ist“²⁸.

²⁸ Max Planck, *Wissenschaftliche Selbstbiographie*, Leipzig, 1970 (1. Aufl. 1948), 16f.

a *rehirotonirii* lui Atanasie, ci despre faptul că pot fi hirotoniți episcopi pentru ritul grec sub asistența prelaților latini. Aceasta este chestiunea care se afla în discuție. Nu a fost voba, așadar, de administrarea hirotonirii pentru cei deja hirotoniți în treapta de episcop, ci despre cine poate administra hirotonia în treapta de episcop unui preot de rit grec.

3. Concluzii

În concluzie, se conturează următorul tablou: Există o *purgatio canonica* cu jurământ și cu reversalii, care, din cauza vederii limitate dogmatice și pastoral-teologice a actorilor istorici, poate cere o *rehirotonire sub conditione* a lui Atanasie.

Un izvor – Freyberger – menționează despre *rehirotonire*, totuși, cu o altă secvență cronologică decât toate celelalte izvoare, respectiv culegeri de izvoare. Toți autorii care scriu despre rehirotonire, au ca punct de plecare, în cele din urmă, cronica lui Freyberger.

Din punctul de vedere al mijloacelor doveditoare pentru evenimentele din Viena, literatura controversată, precum cronica lui Tempea, *Istoria Sfintei Biserici a Șcheilor Brașovului*, ca și scrierile de excomunicare, pot fi luate în considerație doar în mod limitat, deoarece ele nu constituie istoriografie în sensul științific, ci un alt gen literar.

Nici izvorul primar - protocolul de hirotoniri al Episcopiei Vienei, nici izvorul primar *Annuae litterae* al provinciei austriece a Societății lui Iisus, nu menționează rehirotonirea ca eveniment care a avut loc faptic.

Autori din sec. al XIX-lea – Nilles și Maurer – pleacă de la premisa că nu a existat vreo *rehirotonire*.

Cu privire la această documentație precum considerațiile preliminare semantice, am face bine să atribuim „rehirotonirii” lui Atanasie, locul pe care îl merită - chiar dacă a existat sau nu: ca ceva ce nu merită să stea între Biserici.

Să dea Dumnezeu ca Max Planck să nu aibă dreptate în acest caz, atunci când afirmă: „Un nou adevăr științific nu se poate impune în sensul în care potrivnicii lui să fie convingși de el și să-l admită, ci, mai mult, în sensul în care potrivnicii lui să se stingă din viață treptat, și o nouă generație să fie familiarizată cu acest adevăr”²⁸.

(Traducerea: Pr. Prof. Dr. Mihai Săsăujan)

²⁸ Max Planck, *Wissenschaftliche Selbstbiographie*, Leipzig, 1970 (Ed. I, 1948), p. 16.

Gegensätzliches Verständnis Ekklesiologischer Gegebenheiten beim Vorbereiten, Abschliessen bzw. Bekämpfen der Siebenbürger Kirchenunion

Wenn am Ende des 17. und im Lauf des 18. Jahrhunderts Theologen und Kirchenführer von einer kirchlichen Union bzw. von wichtigen damit verbundenen ekklesiologischen Gegebenheiten sprachen oder schrieben, verstanden sie oftmals unter denselben Ausdrücken Grundverschiedenes. Doch fast ein jeder meinte dann, aus den Worten der anderen genau das heraushören zu dürfen, was er selber mit den Ausdrücken zu verbinden pflegte. Man überprüfte gar nicht, was die anderen wirklich sagen oder schreiben wollten. Folglich ergaben sich Missverständnisse. Leider fand die Verschiedenheit der Begriffe auch in der polemischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts kaum Beachtung. So wurden die alten Missverständnisse mit der Zeit zu langlebigen Streitfragen, und diese können nur durch exakte Quellenanalysen aus der Welt geschafft werden.

I. Wie verstand man den „Abschluss einer kirchlichen Union“?

1) Jenen Jesuiten, die am Ende des 17. Jahrhunderts mit der österreichischen Armee nach Siebenbürgen kamen, war durch römische Dokumente aufgetragen, auf eine Union der **Siebenbürger rumänischen Kirche** mit der **Kirche von Rom** hinzuarbeiten¹.

¹ Nicolaus. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Innsbruck 1885, S. 111 ff, veröffentlichte von der Congregatio de Propaganda Fide 1669 erstellte Anweisungen, die allen Jesuiten mitgegeben wurden, welche man in Gebiete unter osmanischer Hoheit entsandte. Sie waren also nicht speziell für Siebenbürgen erstellt und bereits zu einem Zeitpunkt niedergeschrieben, zu dem nicht vorhersehbar war, dass Siebenbürgen unter Habsburger Herrschaft stehen wird, wenn die Jesuiten sie dort anwenden werden. Es ist also ausgeschlossen, dass bei ihrer Ausformulierung Überlegungen zu den politischen Folgen der erwünschten Union auf das Verhältnis der Siebenbürger Rumänen zur Habsburgermonarchie angestellt worden wären. Später erlangten freilich Überlegungen über politische Auswirkungen einer solchen Union große Wichtigkeit. Doch es wäre eine Geschichtsfälschung, diese Überlegungen bereits in die Anweisungen aus dem Jahr 1669 hinein zu interpretieren. Die Anweisungen für die Jesuiten und weitere grundlegende Dokumente zur Siebenbürger Kirchenunion sind im lateinischen Original und mit einer kommentierten deutschen Übersetzung zu finden bei Suttner, Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts (= Handreichung für das Quellenstudium zur Geschichte der Kirchenunionen und Unionsversuche des 16.-18. Jahrhunderts in Ost- und Südosteuropa, deutsche Übersetzung von Klaus und Michaela Zelzer samt Erläuterungen von E. Chr. Suttner), Fribourg 2010, S. 164 ff.

Înțelegere antagonică a conceptelor eclesiologice la pregătirea, încheierea și opoziția Unirii bisericești din Transilvania

Atunci când la sfârșitul secolului al XVII-lea și pe parcursul secolului al XVIII-lea, teologi și conducători bisericești au vorbit sau au scris despre o Unire bisericească, respectiv despre aspecte eclesiologice semnificative legate de aceasta, au înțeles, adeseori, lucruri total diferite prin folosirea aceluiași expresii. Totuși, aproape fiecare a considerat că poate înțelege din cuvintele celuilalt, exact ceea ce relaționa el însuși prin acele expresii. Nu a existat aproape deloc luare aminte la ceea ce ceilalți au vrut cu adevărat să spună sau să scrie. Ca urmare, au existat neînțelegeri. Din păcate, diferența conceptelor nu a fost luată în considerație, nici în literatura polemică a secolelor XIX și XX. Astfel, vechile neînțelegeri au devenit, cu timpul, chestiuni de litigiu permanente, iar acestea pot fi eliminate doar prin analiza exactă a izvoarelor.

I. Cum a fost înțeleasă „încheierea unei Uniri bisericești“ ?

1) Iezuiților care au venit la sfârșitul secolului al XVII-lea cu armata austriacă în Transilvania, li s-a cerut prin documente române, să lucreze pentru o Unire a **Bisericii române din Transilvania** cu **Biserica Romei**¹. Potrivit acestor

¹ Instrucțiunile publicate de Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Innsbruck, 1885, p. 111 ș.u., au fost întocmite în 1669 de Congregația de Propaganda Fide și înmânate tuturor iezuiților trimiși în teritoriile aflate sub dominație otomană. Așadar, ele nu au fost întocmite special pentru Transilvania și au fost scrise într-un timp în care nu era previzibil că Transilvania va ajunge sub dominație habsburgică, în situația în care iezuiții le vor utiliza acolo. Este, așadar, exclus că, în momentul formulării lor, ar fi existat considerente referitoare la urmările politice ale Unirii dorite asupra relației românilor din Transilvania cu Monarhia habsburgică. Desigur, ulterior, aceste considerații, referitoare la consecințele politice ale unei astfel de Uniri, au primit importanță mare. Totuși, ar fi o falsificare a istoriei să interpretăm aceste considerente, deja, în instrucțiunile din anul 1669. Instrucțiunile pentru iezuiți și alte documente relevante pentru Unirea bisericească din Transilvania pot fi găsite în varianta originală latină și cu traducerea germană cu comentarii, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts* (=Handreichung für das Quellenstudium zur Geschichte der Kirchenunionen und Unionsversuche des 16.-18. Jahrhunderts in Ost- und Südsteuropa, traducerea germană de Klaus și Michaela Zelzer împreună cu explicații de E. Chr. Suttner), Fribourg, 2010, p. 164 ș.u.

Diesen Anweisungen zufolge sollten die Patres die Siebenbürger Rumänen als Kirche ehren, sich an deren Kirchenleitung (an den Bischof und seine Synode) wenden und um eine amtliche Zustimmung der gesamten Siebenbürger rumänischen **Kirchengemeinschaft** zu den theologischen Übereinkünften des Florentiner Konzils werben. Sie sollten zu erreichen suchen, dass **die Kirche der Siebenbürger Rumänen** das lateinische Erbe gelten lasse;
ihr eigenes Erbe weiterpflege;
und die unter den Griechen² damals verbreiteten Verurteilungen der Lateiner in Zukunft unterlasse.

Die Jesuiten hatten das Bistum der Rumänen also als Kirche zu respektieren; ihnen war aufgetragen, **mit dieser Kirche** auf eine Union hinzuarbeiten, die jener Union gleichen sollte, die das Konzil von Florenz zwischen Griechen und Lateinern hatte erreichen wollen. Demgemäß hätte es in keiner der Partnerkirchen (nach heutiger Ausdrucksweise: in keiner der beiden Schwesterkirchen) zu Änderungen am eigenen Erbe kommen sollen³; die Patres hatten gemäß dem Dokument aus Rom darauf hinzuarbeiten, dass sich **die Leitung der Siebenbürger rumänischen Kirche** nach ernster Überprüfung der bestehenden Querelen bereit finde, das bestehende Schisma **gemeinsam mit der Kirchenleitung der Lateiner** für obsolet zu erklären, und beide Kirchen hätten ihr Leben in Communion zueinander fortführen sollen.

Alle Informationen, die aus den 90er Jahren des 17. Jahrhunderts über die Verhandlungen der Jesuiten mit dem rumänischen Bischof und mit seiner Synode auf uns kamen⁴, machen deutlich, dass die beiden Seiten in der Tat ein zwischenkirchliches Abkommen von der geschilderten Art erstrebten. Doch in den Verhandlungen, die sie in Alba Iulia miteinander führten, konnte das Abkommen nur vorbereitet werden, denn die Jesuiten besaßen nicht die Vollmacht zum Abschluss einer kirchenamtlichen Union; sie waren nicht die Kirchenleitung der Lateiner. Die dazu erforderliche Vollmacht lag damals beim ungarischen Primas Leopold Kardinal Kollonitz.

2) Außer den Anweisungen aus Rom erhielten die Jesuiten auch Anweisungen österreichischen Ursprungs⁵. Durch sie waren sie befugt, den Rumänen für den Fall einer Union mit der lateinischen Kirche jene Rechte zuzusichern, die im

² Die Terminologie der Quelldokumente aus jener Zeit bezeichnete – anders als heutzutage üblich – alle Christen mit byzantinischer Kirchentradition als „Griechen“, welche Sprache diese auch im Alltag gesprochen und beim Gottesdienst verwendet haben mögen. Im damaligen Sprachgebrauch hießen also auch die Siebenbürger Rumänen „Griechen“ – anders als in der Redeweise ihrer heutigen Nachkommen.

³ Für die Forderungen, die auf dem Florentiner Konzil für die Kirchenunion erhoben wurden, vgl. den Abschnitt „Die theologische Lehrmeinung des Konzils von Ferrara/Florenz“ im Beitrag: Suttner, *Akzeptanz und Ablehnung der Lehrmeinungen des Konzils von Ferrara/Florenz* (1438/39), in: *Der Christl. Osten*, 62, 2007, S. 174-184, sowie das Kapitel I der in Anm. 1 zitierten Quellensammlung, S. 1-9.

⁴ Die Informationen über diese Verhandlungen, die zur Verfügung stehen, sind aufgelistet und erläutert in der in Anm. 1 benannten Quellensammlung. Die Authentizität dieser Informationen erwies Laura Stanciu im Kapitel mit der Überschrift „Über die Union 1697-1701“ ihrer Arbeit: *Între Răsărit și Apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, S. 18-85; vgl. auch L. Stanciu, *Die Quellenlage für die Verhandlungen der Jesuiten mit den Rumänen zur Zeit des Bischofs Teofil*, in: J. Marte u.a. (Hg.), *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom*, Bd. I, Bukarest, Enciclopedica Verlag, 2010, S. 166-175.

⁵ Auch diese Anweisungen sind in der benannten Quellensammlung vorgestellt auf S. 174-177.

instrucțiuni, părinții iezuiți trebuiau să recunoască pe românii transilvăneni ca Biserică și să se adreseze conducerii bisericești (episcopul și sinodul ei) pentru obținerea unui acord oficial al întregii **comunități bisericești** românești din Transilvania față de rezultatele sinodului și să obțină ca **Biserica românilor din Transilvania**:

- să accepte validitatea tradiției latină;
- să-și continue propria tradiție;
- și să renunțe pe viitor la condamnările existente la adresa latinilor răspândite în rândul grecilor².

Așadar, iezuiții trebuiau să respecte episcopatul românilor ca Biserică. Li s-a cerut să lucreze **cu această Biserică** pentru o Unire care să fie asemenea acelei Uniri, pe care a vrut s-o obțină sinodul dintre răsăriteni (greci) și apuseni (latini). În acest sens, nu trebuia să se ajungă la modificări ale propriei tradiții în nici una din Bisericile partenere (după limbajul folosit azi: în nici una din cele două Biserici surori)³. Potrivit documentului de la Roma, părinții iezuiți trebuiau să lucreze în așa fel încât **conducerea Bisericii românești din Transilvania**, după o analiză serioasă a disputelor existente, să declare **împreună cu conducerea bisericească a latinilor**, anularea schismei existente, urmând ca ambele Biserici să-și continue viața în comuniune reciprocă.

Toate informațiile pe care le avem pentru anii '90 ai secolului al XVII-lea, despre tratativele iezuiților cu episcopul român și cu sinodul său⁴, arată limpede că, în fapt, ambele părți au dorit un acord interbisericesc de natura evocată mai sus. Totuși, în cadrul tratativelor reciproce, care au avut loc la Alba Iulia, acest acord a putut fi doar pregătit, deoarece iezuiții nu dețineau puterea deplină pentru încheierea unei Uniri bisericești oficiale. Ei nu reprezentau conducerea bisericească a latinilor. Puterea deplină necesară pentru acest lucru aparținea, la vremea aceea, primatului ungar Leopold Kardinal Kollonich.

2) În afară de instrucțiunile din Roma, iezuiții dețineau și instrucțiuni austriece⁵. Acestea îi însărcinau pe iezuiți, ca în cazul unei Uniri cu Biserica latină, să-i asigure pe români de acele drepturi care reveneau în Imperiul

² Altfel decât este obișnuit astăzi, terminologia documentelor de la acea vreme i-a denumit pe toți creștinii de tradiție bisericească bizantină, „greci”, indiferent de limba natală cotidiană pe care o foloseau și la slujbele liturgice. În utilizarea lingvistică de atunci, toți românii din Transilvania au fost numiți „greci”, altfel decât în limbajul urmașilor lor de astăzi.

³ Cu referire la pretențiile ridicate la sinodul florentin pentru Unirea bisericească, a se vedea capitolul „Die theologische Lehrmeinung des Konzils von Ferrara/Florenz“ în lucrarea lui Suttner, „Akzeptanz und Ablehnung der Lehrmeinungen des Konzils von Ferrara/Florenz (1438/39)”, în: *Der Christl. Osten* 62, 2007, p. 174-184, precum și capitolul I al volumului de documente, p. 1-9, citat la nota de subsol 1.

⁴ Informațiile referitoare la aceste tratative, care se află la dispoziție sunt prezentate și explicate în volumul de documente citat la nota de subsol 1. Autenticitatea acestor informații a fost demonstrată de Laura Stanciu în capitolul „Despre Unire (1697 – 1701)”, din lucrarea sa *Între Răsărit și Apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008, p. 18-85; a se vedea și L. Stanciu, *Situația izvoarelor pentru negocierile iezuiților cu românii pe vremea episcopului Teofil*, în: J. Marte, V. Ioniță, I. Mărza, L. Stanciu, E. Ch. Suttner (ed.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 166-175.

⁵ Și aceste instrucțiuni sunt prezentate în volumul de documente menționat, în nota 1, la p. 174-177.

Habsburgerreich dem Klerus und den Gläubigen der Kirche des Herrscherhauses zukamen. Kardinal Kollonitz hatte ihnen ein Diplom Kaiser Leopolds vom August 1692 mitgegeben, das dem mit der römischen Kirche unierten Klerus byzantinischer Tradition und ihren Gläubigen in den ungarischen Komitaten⁶ die rechtliche Gleichstellung mit den lateinischen Katholiken verhieß. Sich auf die Autorität des Kardinals stützend, durften die Jesuiten den Rumänen in Aussicht stellen, dass das Diplom auch in Siebenbürgen Gültigkeit erlangen werde.

Zum Streben nach Anerkennung für die Florentiner Kircheneinigung, welche die römischen Anweisungen aus theologischen Gründen erstreben, gesellten sich durch die österreichischen Anweisungen ein sozialpolitisches Motiv und die staatspolitische Absicht der österreichischen Gegenreformatoren, durch Förderung der katholischen Kirche eine festere Bindung Siebenbürgens an das Haus Österreich zu erlangen. Die bisher rechtlosen Rumänen Siebenbürgens sollten sich durch die Union mit der Kirche des Herrscherhauses und unter Wahrung ihrer traditionellen Identität (ihrer „*lege strămoșească*“⁷) aus ihrer bisherigen Lage erheben können, in der sie weder eine anerkannte Nation Siebenbürgens waren, noch nach dortigem Recht eine rezipierte Religion besaßen.

In Wien hatte also die politische Absicht bestanden, durch die Union im jüngst eroberten Siebenbürgen zugleich den Rumänen, der lateinischen Kirche und dem Habsburgerreich zu helfen. **Die in Rom um geistlicher Motive willen erwünschte Union wurde damit auch zu einem österreichischen Politikum.** Die lateinische Kirche, die in Siebenbürgen klein war, aber Rechte besaß, und die rumänische Kirche, die volkreich war, aber der Rechte entbehrte, sollten einander partnerschaftlich unterstützen, und eine im Land dabei entstehende Mehrheit von Katholiken sollte Siebenbürgen fester an das Herrscherhaus binden.

Die Berichte über die Gespräche der Jesuiten mit der Kirchenleitung der Siebenbürger Rumänen bezeugen, dass die Patres nicht nur zu den theologischen Gesichtspunkten für die geplante Union Zustimmung erlangten, sondern daneben eine noch viel bereitwilligere Zustimmung zu den in Aussicht gestellten sozial- und staatspolitischen Konsequenzen.

Kein Zweifel besteht, dass beide Seiten (Jesuiten und rumänische Kirchenleitung) die Union, die sie in den letzten Jahren des 17. Jahrhunderts vorbereiteten, verstanden als die Aufnahmen der Kirchengemeinschaft zwischen zwei Kommunitäten, **zwischen der Siebenbürger rumänischen Kirche als ganzer und der weltweiten Kirche von Rom.**

3) Die Verfassung Siebenbürgens wäre zu Ungunsten der Siebenbürger Stände und zu Gunsten der Rumänen beträchtlich abgewandelt worden, wenn alle Siebenbürger Rumänen bei einer Gesamtunion mit Rom die in Aussicht gestellten Rechte erlangt hätten. Deshalb widersetzten sich die Siebenbürger Stände sofort dem

⁶ Damals stand zwar noch nicht fest, dass die Österreicher Siebenbürgen Ungarn anfügen werden; doch Kardinal Kollonitz hatte (mit vielen anderen) schon damals damit gerechnet.

⁷ Der in den folgenden Jahrzehnten wichtige Begriff „*lege strămoșească*“ wird erläutert bei Suttner, „*Legea strămoșească: Glaubensordnung und Garantie des sozialen Zusammenhalts*“, in: *OstkStud*, 56, 2007, S.138-154; rumänisch in: C. Pădurean und M. Săsăujan (Hg.), *Biserica și societate. Studii istorice*, Arad, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2005, S. 21-39; und Idem, „*Legea Strămoșească and the Regional Identity of the Transylvanian Romanians*“, in: Laura Stanciu, Popa Gorjanu Cosmin (Hg.), *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*, Cluj-Napoca, Mega Publishing House, 2014, p. 98-104.

habsburgic, clerului și credincioșilor Bisericii Casei domnitoare. Cardinalul Kollonich le-a înmănat o diplomă a împăratului Leopold, din august 1692, care promitea clerului de tradiție bizantină și credincioșilor lor din comitatele ungare⁶, uniți cu Biserica romană egalitatea legală cu catolicii latini. Sprijinindu-se pe autoritatea cardinalului, iezuiții au evidențiat românilor că diploma va avea validitate și în Transilvania.

Lucrării de recunoaștere a Unirii bisericești florentine, identificată în instrucțiunile romane din motive teologice, i s-au adăugat, prin instrucțiunile austriece, un motiv social - politic și intenția politică de stat a contrareformatorilor austriece de a obține o mai strânsă legătură a Transilvaniei cu Casa de Austria, prin promovarea Bisericii catolice. Românii din Transilvania, care au fost până acum fără drepturi, urmau ca, prin Unirea cu Biserica Casei domnitoare și prin păstrarea identității lor tradiționale (a „legii lor strămoșești”⁷) să se poată ridica din starea de până atunci, prin care nu erau recunoscuți, nici ca națiune în Transilvania și nici nu aveau o religie receptă după legislația de acolo.

În Viena a existat, așadar, intenția politică ca prin Unirea din Transilvania de curând cucerită, să se acorde ajutor, în același timp, românilor, Bisericii latine și Imperiului habsburgic. **Unirea dorită din motive bisericești a devenit, astfel, și o chestiune politică austriacă.** Biserica latină care era mică în Transilvania, dar deținea drepturi și Biserica românească, care era numeroasă, dar care nu deținea drepturi, urmau să se sprijine reciproc, iar o majoritate a catolicilor constituită în acest mod urma să lege și mai strâns Transilvania de Casa domnitoare.

Rapoartele despre discuțiile iezuiților cu conducerea bisericească a românilor transilvăneni dovedesc că părinții iezuiți n-au obținut doar acordul pentru conceptele teologice ale unei Uniri plănuite, ci alăturat și un acord mult mai mare prin consecințele sociale și politice de stat propuse.

Nu există nici o îndoială cu privire la faptul că ambele părți (iezuiții și conducerea bisericească românească) au înțeles Unirea pe care au pregătit-o, în ultimii ani ai secolului al XVII-lea, ca pe o comuniune bisericească între două comunități, între Biserica românească din Transilvania ca întreg și Biserica universală a Romei.

3) În cazul în care toți românii din Transilvania ar fi primit drepturile promise dacă se Uneau *in corpore* cu Roma, constituția Transilvaniei s-ar fi modificat în mod considerabil în dezavantajul Stărilor transilvane și în avantajul românilor. Din această cauză, Stările Transilvaniei s-au opus îndată gândului că Unirea ar fi

⁶ La vremea aceea nu era încă sigur că austrieicii vor anexa Transilvania Ungariei. Totuși, cardinalul Kollonich împreună cu mulți alții au luat această posibilitate, deja, în calcul.

⁷ Conceptul de „lege strămoșească” care a devenit important în următoarele decenii, este explicat la Suttner, „*Legea strămoșească: Glaubensordnung und Garantie des sozialen Zusammenhalts*”, în: *OstkStud*, 56, 2007, p. 138-154; în limba română la C. Pădurean și M. Săsăujan (ed.), *Biserica și societate. Studii istorice*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2005, p. 21-39, precum și în Idem, „*Legea Strămoșească and the Regional Identity of the Transylvanian Romanians*”, în Laura Stanciu, Popa Gorjanu Cosmin (ed.), *Transylvania in the Eighteenth Century. Aspects of Regional Identity*, Cluj-Napoca, Mega Publishing House, 2014, p. 98-104.

Gedanken, dass die Union eine kommunitive Angelegenheit sei und auf einen Unionsbeschluss der Kirchenleitungen zurückgehen dürfe. Um der sozialen und politischen Auswirkungen willen, die Österreich, insbesondere Kardinal Kollonitz, mit der Union verknüpften, legten die Stände Wert darauf, dass jeder rumänische Kleriker und Gläubiger einzeln zu befragen sei, ob er eine Union mit den Lateinern eingehen möchte. Die Stände waren nicht bereit, es als Union mit sozialpolitischen Folgen anzuerkennen, wenn die Kirchenleitungen nach dem Abklären bisheriger theologischer Querelen die Schismengrenze für obsolet erklärten und die Kirchen, die bisher voneinander getrennt waren, künftig zueinander in Communion lebten.

Nur das **Resultat individueller Konversionen** wollten sie als Union gelten lassen. Nur eine Konversionsbewegung einzelner Kleriker und Gläubiger (nur deren individuelle Abkehr von ihrer bisherigen Glaubensgemeinschaft und ihre Zuwendung zu einer neu zu schaffenden Gruppierung, die „unierte Kirche“ heißen sollte) wollten sie zulassen. Denn mit Recht erwarteten sie, dass nur wenige Rumänen den Wunsch aussprechen würden, sich von ihrem Herkommen abzulösen und sich anderswohin zu wenden. Überdies hatte auch Sorge um sich gegriffen, die protestantischen Freiheiten könnten in Gefahr geraten, wenn durch ein kommunitives Hinzutreten aller Rumänen Siebenbürgens zu den Katholiken die bisher marginalisierte katholische Kirche des Landes zur Mehrheitskirche würde.

4) Die Wiener Behörden suchten nach einem „Kompromiss“, der die Kümmernisse der Stände berücksichtigte und doch einen Weg offen lassen sollte, auf dem Rumänen zu den Katholiken stoßen können. Im April 1698 erging deshalb eine Resolution⁸, deren für unseren Kontext entscheidender Passus lautete: „Wer von den walachischen Priestern des griechischen Ritus das Bekenntnis ablegt, dass er den griechischen Ritus beibehält und sich durch die Anerkennung des Summus Pontifex zu den Katholiken deklariert, wird sich der Privilegien katholischer Priester erfreuen. Wer aber von diesen Priestern des griechischen Ritus das genannte Bekenntnis nicht für sich ablegen möchte und sich entweder einer der anderen anerkannten Religionen anschließt oder in dem religiösen Stand, in dem er sich derzeit befindet, verbleiben will, wird sich der Privilegien jener Religion erfreuen, zu der er sich bekannt hat, oder wird in seinem religiösen Status in demselben rechtlichen Zustand verbleiben⁹, in dem er sich derzeit befindet.“

Nicht mehr um eine Union zwischen Kirchengemeinschaften sollte es gehen; nur noch Einzelkonversionen sollten erlaubt sein. Die Resolution war ekklesiologisch unerleuchtet, denn nur der Klerus war in den Blick genommen; die Laien blieben unbeachtet. Was aus ihnen werden sollte, wenn die Priester sie verlassen, um sich einer anderen Kirche anzuschließen, blieb schlechterdings offen. Sollte die Konversion der Priester auch sie betreffen? Wenn nicht, sollten sie das Kirchenleben künftig ohne Geistliche fortpflegen? Und überhaupt: was stellt ein Priester dar, der abgelöst wird vom Kirchenvolk?

Trotz ihrer erheblichen ekklesiologischen Mängel ist die Resolution aber für uns von hohem Interesse, denn sie bedeutete ein Nachgeben der Wiener Regierung

⁸ Zu dieser Resolution vgl. Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen*, Fribourg 2010, S. 190-192.

⁹ Das heißt: in Rechtlosigkeit und Leibeigenschaft.

o chestiune comunitară care ar avea în vedere încheierea unei Uniri la nivelul conducerilor bisericești. Cu referire la consecințele sociale și politice pe care Austria și în special cardinalul Kollonich le-au evidențiat în legătură cu Unirea, Stările au solicitat ca fiecare cleric și credincios român să fie chestionat dacă ar dori să încheie o Unire cu latinii. Stările nu au fost dispuse să recunoască o Unire, în condițiile în care conducerile bisericești, după clarificarea disputelor teologice de până atunci, să fii declarat anularea granițelor schismei, iar Bisericile separate până atunci să fii urmat să trăiască pe viitor în comuniune.

Au dorit să valideze ca Unire doar **rezultatul convertirilor individuale**. Au dorit să admită doar o mișcare de convertire a clericilor și credincioșilor la nivel individual (doar renunțarea lor individuală la comunitatea bisericească de până atunci și îndreptarea lor spre o grupare nou creată care să fie numită „Biserica Unită”). În mod îndreptățit au așteptat ca doar puțini români să-și exprime dorința de renunțare la tradiția proprie pentru a se îndrepta spre altundeva. Pe lângă aceasta, a apărut și îngrijorarea că libertățile protestante ar fi putut fi periclitate, dacă Biserica catolică din țară, până atunci marginalizată, ar fi ajuns Biserică majoritară, în cazul unei treceri comunitare a tuturor românilor din Transilvania la catolici.

4) Autoritățile vieneze au căutat un „compromis” care să ia în considerare îngrijorările Stărilor și care să lase, totuși, o cale deschisă pe care românii să poată trece cu catolicii. În aprilie 1698, a fost emisă, din acest motiv, o Rezoluție⁸, al cărei conținut este decisiv pentru contextul menționat: „Cine, dintre preoții români de rit grec mărturisește că își păstrează ritul grec și, prin recunoașterea papei (*Summus Pontifex*), se declară că aparține catolicilor, se va bucura de privilegiile preoților catolici. Cine, însă, din acești preoți de rit grec nu dorește să depună mărturisirea menționată și nici nu dorește să treacă la una din celelalte religii recunoscute și dorește să rămână în starea religioasă în care se află acum, se va bucura de privilegiile acelei religii la care a trecut, sau va rămâne în starea lui religioasă și în aceeași situație neîndreptățită⁹, în care se află acum“.

Nu mai era vorba de o Unire între două comunități bisericești. Urmau să fie acceptate doar convertirile individuale. Din punct de vedere eclesiologic, Rezoluția nu a fost inspirată, deoarece a fost vizat doar clerul. Laicii nu au fost luați în considerare. Ce urma să se întâmple cu ei, dacă preoții urmau să îi părăsească pentru a trece la altă Biserică, a rămas o chestiune deschisă. Convertirea preoților urma să îi aibă în vedere și pe laici? Dacă nu, ei urmau să ducă o viață bisericească fără preot? Și mai ales: ce reprezintă un preot rupt de credincioși?

În pofida insuficiențelor sale eclesiologice considerabile, Rezoluția este însă pentru noi de interes foarte mare, deoarece a însemnat o concesie făcută de guvernul vienez Stărilor transilvane și a motivat concepția viitoare vieneză, cu privire la

⁸ Cu privire la această rezoluție a se vedea Suttner, *Quellen*, p. 190-192.

⁹ Aceasta înseamnă: fără drepturi și în iobăgie.

gegenüber den Siebenbürger Ständen und begründete die künftige Wiener Sicht vom Abschluss einer Union; die Union sollte nicht mehr als Aktion der Kirchenleitungen verstanden sein, sie sollte eine Konversionsbewegung darstellen. Diese neue Sicht wurde im Lauf des 18. Jahrhunderts in ganz Siebenbürgen und weit darüber hinaus dominant, und sie wird von vielen Autoren noch heute vertreten¹⁰.

Von dieser Resolution gilt, dass sie in ihrer ekklesiologischen Unbedarftheit lediglich ein fragwürdiges sozialpolitisches Entgegenkommen gegenüber den Ständen war und die Union an keinen kommunitären Beschluss der Kirchenleitung, sondern ausschließlich an individuelle Entscheidungen band. Nur einzelne Rumänen sollten in den Genuss der verheißenen sozialen Vergünstigungen kommen. Diametral verschieden ist sie vom Denken der Florentiner Väter. Denn sie sieht auf das rumänische Bistum nicht mehr als auf eine Kirche, sondern hält es nur mehr für eine Art von Reservoir, aus dem die vier anerkannten Siebenbürger Religionen neue Anhänger „fischen“ durften. Da die Resolution es dem rumänischen Klerus auch frei stellte, sich für uniert mit einer von den drei protestantischen Religionen des Landes zu erklären, verminderte sie die Sorge der Stände, es könnte zu einer bedeutenden Mehrung der Siebenbürger katholischen Kirche kommen, welche eventuell die protestantischen Freiheiten gefährdete. Auch erlaubte sie den Rumänen, sich gegen jede Union zu verwahren und ermöglichte es den Ständen überhaupt, möglichst viele von ihnen weiterhin in der alten, ihnen erwünschten Lage der Rechtlosigkeit fest zu halten.

Dem Primas Leopold Kardinal Kollonitz, dessen theologische Bildung sehr dürftig war¹¹, blieb offenbar verborgen, dass der römische Auftrag an die Jesuiten, sich für die Einigung zweier Schwesterkirchen einzusetzen, abgewandelt wurde zu Propaganda für ein individuelles Überwechseln in eine andere Konfession. Kaum war die Resolution ergangen, identifizierte er sich in einer Enzyklika an den walachischen Klerus vom 2.6.1698 mit der neuen Sicht von einer Union¹².

¹⁰ Der grundlegende ekklesiologische Wandel am Verständnis von „Union“, der daraufhin im 18. Jahrhundert einsetzte, ist ausführlich dokumentiert bei Suttner, *Das Dokument der kath.-orth. Dialogkommission von Balamand* mit der Überschrift: „Der Uniatismus (eine überholte Unionsmethode) und die derzeitige Suche nach der vollen Gemeinschaft“ (derzeit in Druck bei Pro Oriente).

¹¹ Er war zunächst Malteserritter gewesen, hatte im Kampf gegen die Türken Mut und militärisches Geschick bewiesen und war schnell zu hohen Würden aufgestiegen. Einem Mordanschlag gerade entgangen, nahm er das Angebot Kaiser Leopolds auf einen Bischofsstuhl an, studierte an der Wiener Universität lediglich zwei Jahre lang Theologie und empfing die Bischofsweihe. Die Kürze seiner Theologiestudien macht die Fehler in theologischer Hinsicht verständlich, die ihm bei seiner Amtsführung unterliefen. 1668 war er Bischof von Neutra geworden, und er wurde 1670 nach Wiener Neustadt transferiert. Er war um die Verbesserung der Seelsorge, und - als entschiedener Anhänger der Habsburger Gegenreformationspolitik - um Rekatholisierung seiner Sprengel, aber auch um karitative Hilfsmaßnahmen bemüht. Als Bischof des kleinen Bistums Wiener Neustadt wurde er 1672 Kammerpräsident von Ungarn. Als solcher wirkte er mit an gegenreformatorischen Zwangsmaßnahmen gegen protestantische Prediger. Glänzendes Organisationstalent bewies er 1683 während der Belagerung Wiens, während welcher er dank seiner militärischen Erfahrungen als ehemaliger Malteserritter die Seele des Widerstands war. Nach dem Sieg war er einer der ersten, die sich wieder den Sorgen des Alltags stellten. Seiner Kirche und seinem Kaiser, mit dem ihn enge Freundschaft verband, treu ergeben, übernahm er Bistümer im eroberten Ungarn, um dort das kirchliche Leben wieder aufzubauen. Er wurde 1683 zum Kardinal und 1695 zum Erzbischof von Gran und Primas von Ungarn erhoben. Verständlicherweise verursachte die Erhebung des Gegenreformators Kollonitz zum führenden Jurisdiktionsträger der katholischen Kirche Ungarns Befürchtungen in Siebenbürgen, und diese dürften die Gegnerschaft der dortigen protestantischen Stände zur Union verstärkt haben.

¹² Die Enzyklika ist zu finden bei Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen*, S. 192-196. Da Kardinal Kollonitz zweifellos der wichtigste Ratgeber von Kaiser Leopold I. in den Unionsfragen war, darf man vermuten, dass der vermeintliche „Kompromiss“ vielleicht von ihm ausgedacht worden war.

încheierea unei Uniri. Unirea nu trebuia să mai fie înțeleasă ca o acțiune a conducerilor bisericești, ci trebuia să însemne o acțiune de convertire. Pe parcursul secolului al XVIII-lea, această nouă concepție a devenit dominantă în întreaga Transilvanie și mult în afara ei¹⁰.

Cu privire la această rezoluție se poate spune că, în insuficiența ei eclesiologică a constituit doar o concesie social - politică îndoielnică făcută Stărilor și a legat Unirea în mod exclusiv doar de decizii individuale și nu de o decizie comunitară a conducerii bisericești. Românii urmau să se bucure de privilegiile sociale promise, doar la nivel individual. Această concepție este diametral opusă față de gândirea părinților florentini, deoarece nu mai consideră episcopatul român ca pe o Biserică, ci doar ca pe un fel de rezervor din care cele patru religii recepte din Transilvania puteau „pescui” noi aderenți. Deoarece Rezoluția a dat libertate clerului român să se declare unit și cu una din cele trei religii protestante din țară, a fost micșorată îngrijorarea Stărilor că s-ar putea ajunge la o mărire semnificativă a Bisericii catolice din Transilvania, care, eventual, ar fi putut periclita libertățile protestante. Ea a permis românilor să se și opună oricărei Uniri și a facilitat mai ales Stărilor posibilitatea să-i păstreze strâns pe cât mai mulți dintre aceștia în vechea stare lipsită de drepturi, pe care Stările și-o doreau.

Cardinalul Kollonich, a cărei educație teologică era foarte precară¹¹, nu și-a dat, se pare, seama că instrucțiunea romană pentru iezuiți de a lucra pentru Unirea a două Biserici surori a fost transformată în propagandă pentru o convertire individuală la o altă confesiune. La scurtă vreme după ce a fost emisă Rezoluția, el s-a identificat cu noua concepție despre Unire într-o Encicloică către clerul român, din 2 iunie 1698¹².

¹⁰ Modificarea eclesiologică fundamentală cu privire la înțelegerea „Unirii” care s-a impus în secolul XVIII, este documentată amănunțit, *Das Dokument der kath.-orth. Dialogkommission von Balamand* cu titlul: „Der Uniatismus (eine überholte Unionsmethode) und die derzeitige Suche nach der vollen Gemeinschaft“, în: *Der christliche Osten* 65, 2010, p. 141-156.

¹¹ A fost, mai întâi, cavaler de Malta. În timpul războiului împotriva turcilor a arătat curaj și îndemănare militară, fiind ridicat repede la ranguri înalte. După ce a scăpat de un atentat la viața sa, a primit oferta împăratului Leopold pentru ocuparea unui scaun episcopal, a studiat la Viena doar doi ani și a primit hirotonia. Durata scurtă a studiilor sale teologice explică greșelile teologice pe care le-a făcut de-a lungul episcopatului său. În anul 1668, era episcop de Neutra, iar în 1670 a fost transferat. S-a străduit pentru îmbunătățirea vieții bisericești și pentru recatolicizarea eparhiei sale, ca un aderent hotărât al politicii habsburgice contrareformatoare, dar și pentru măsuri de ajutorare caritative. Ca episcop al micii eparhii Wiener Neustadt, a fost numit, în anul 1672, președinte al Tezaurariatului Ungariei. În această calitate a acționat prin măsuri de constrângere contrareformatoare împotriva predicatorilor protestanți. A dovedit un talent de organizare excepțional, în anul 1683, în timpul asediului Vienei, când, datorită experiențelor sale militare ca fost cavaler de Malta, a fost sufletul rezistenței. După câștigarea războiului a fost unul dintre primii care s-au îngrijit de nevoile cotidiene. Fidel Bisericii sale și împăratului său cu care avea o prietenie strânsă, a preluat episcopia în Ungaria cucerită pentru ca să refacă acolo viața bisericească. A fost ridicat la rangul de cardinal și de arhiepiscop de Esztergom și primat al Ungariei. Este de înțeles că ridicarea contrareformatorelui Kollonich la conducerea bisericească a Bisericii catolice din Ungaria a trezit îngrijorări, iar acestea vor fi întărit opoziția Stărilor protestante de acolo împotriva Unirii.

¹² Encicloica poate fi găsită la Suttner, *Quellen*, p. 192-196. Deoarece cardinalul Kollonich a fost, fără îndoială, consilierul cel mai important al împăratului Leopold I în chestiunile despre uniri, se poate presupune că așa-zisul „compromis” a fost gândit probabil de el.

5) Die Jesuiten, die keine kirchliche Autorität darstellten, konnten, wie gesagt, die Union, die sie auftragsgemäß nach Florentiner Modell als die Widerrufung eines Schismas **zwischen zwei Kirchen** erstrebten, nur vorbereiten. Der letzte Schritt zu ihr hatte 1701 vor dem ungarischen Primas, Leopold Kardinal Kollonitz, zu erfolgen. Doch dieser unterschied sich von den Verhandlungsführern aus dem Jesuitenorden nicht nur hinsichtlich der Meinung, worin der entscheidende Schritt zur Union bestehe, und suchte nicht mehr nach einem Konsens zwischen zwei Kirchen. Er verstand unter „Union mit der Kirche von Rom“ vielmehr, dass dabei die rumänischen Partner konsequent hereinzuholen seien in die nachtridentinische lateinische Kirche des anbrechenden 18. Jahrhunderts und dass sie das kirchliche Leben der zeitgenössischen Lateiner so vollkommen wie möglich zu übernehmen hätten. Denn er gehörte zu jenen nachtridentinischen Theologen, die nur gelten lassen wollten, was die zeitgenössischen Lehrer ihrer eigenen Kirche erkannt hatten und anerkannten. Daher gab es in seinem Verständnis von Union keinen Platz für die Freiheit der Rumänen, bei ihrer *“lege strămoșească”* zu bleiben, wie es zusammen mit dem Florentinum auch das römische Dokument von 1669 erlauben wollte und wie es die Jesuiten bei den Verhandlungen in römischem Auftrag tatsächlich vertraten.

Um das Aufeinanderstoßen zweier grundverschiedener theologischer Konzepte von der Union in einem römischen Dokument und bei einem Kardinal der römischen Kirche begreiflich zu machen, muss man sich abermals die mangelhafte theologische Ausbildung des Kardinals vergegenwärtigen. Ihm war unbekannt geblieben, was das Florentiner Konzil über eine Kirchenunion sagte. Seiner Beachtung war nicht nur der Unterschied entgangen zwischen der in Rom erwünschten Annullierung eines Schismas zwischen zwei Kirchen und den individuellen Konversionen von Priestern und Gläubigen zu einer anderen Glaubensgemeinschaft, welche die Siebenbürger Stände wünschten. Überhaupt alles, was das Florentinum bezüglich der Union zwischen Kirchen vertrat, die weiterhin ihre Identität bewahrten, war ihm fremd geblieben; für ihn gab es stattdessen nur Vereinheitlichung. Und seinem Einfluss dürfte es zuzurechnen sein, dass die Wiener Behörden des 18. Jahrhunderts nicht mehr nach Entscheidungen der Kirchenleitungen fragten, sondern ausschließlich nach der persönlichen Selbsteinschätzung der einzelnen Priester und Gläubigen, wenn sie die Anzahl der Siebenbürger Unierten feststellen wollten. Auch ging es auf das Wirken des Kardinals zurück, dass den Siebenbürger Rumänen bei der Union eine grundlegende Wandlung auferlegt wurde und dass sie ihrer *“lege strămoșească”* künftig nur eingeschränkte Treue halten durften. Er und seine theologischen Freunde führten das Florentinum zwar eifrig im Mund, doch die Zustimmung dieses Konzils zur Bewahrung der vom Heiligen Geist getragenen eigenen Traditionen der Kirchen war ihnen fremd¹³. Leider war aber der Kardinal aufgrund seiner Amtsstellung stärker als die Jesuiten, und so war er es, der den weiteren Ablauf der Dinge bestimmte.

¹³ Zu diesem Unterschied vgl. den nachfolgenden Abschnitt dieses Beitrags mit der Überschrift „Was nannte man Glaubensunion?“

5) Iezuiții care nu constituiau o autoritate bisericească au putut doar să pregătească Unirea, așa cum am afirmat deja, pe care au gândit-o potrivit modelului florentin cerut în instrucțiuni, ca pe o revocare a unei schisme **dintre două Biserici**. Pasul decisiv i-a aparținut primatului ungar Leopold Kardinal Kollonich, în anul 1701. Acesta s-a deosebit de conducătorii din rândul Ordinului iezuit care au purtat tratativele de Unire, nu doar cu privire la ceea ce constituia pasul decisiv pentru Unire și nu a mai căutat un consens între două Biserici, ci mult mai mult. Prin conceptul de „Unire cu Biserica Romei“ el a înțeles că partenerii români să fie convertiți, în mod consecvent, de concepție latină posttridentină, de la începutul secolului al XVIII-lea, și să preia cât mai mult posibil din viața bisericească a latinilor din acel timp. El a aparținut acelor teologi posttridentini, care au dorit să admită doar ceea ce teologii contemporani din propria lor Biserică au cunoscut și au recunoscut. Din această cauză, în concepția lui despre Unire nu a mai fost loc pentru libertatea românilor de a rămâne la „legea lor strămoșească”, așa cum a dorit să permită, împreună cu sinodul și documentul din 1669 și așa cum au acționat, într-adevăr, iezuiții la tratativele de Unire pe fondul instrucțiunii romane.

Pentru a se înțelege ciocnirea a două concepte teologice total diferite despre Unire într-un document roman și la un cardinal al Bisericii romane, trebuie menționată, încă o dată, educația teologică foarte precară a cardinalului. Nu i-a fost cunoscut ceea ce a formulat sinodul florentin despre Unire. Nu a înțeles diferența dintre anularea unei schisme dintre două Biserici, dorită și convertirile individuale ale preoților și credincioșilor la o altă comunitate religioasă, dorite de Stările din Transilvania. I-a rămas absolut străin tot ceea ce a exprimat sinodul cu privire la Unirea dintre Biserici și care a păstrat în continuare identitatea lor. În loc de aceasta, el a voit doar uniformizarea lor. Se poate considera că sub influența lui, atunci când au dorit să constate numărul uniților din Transilvania, autoritățile vieneze ale secolului al XVIII-lea nu au mai avut în vedere deciziile conducerilor bisericești, ci, în mod exclusiv, hotărârile personale ale preoților și credincioșilor. Tot ca un efect al acțiunii cardinalului a fost și faptul că românilor din Transilvania li s-a pretins o modificare fundamentală în cazul Unirii, ei nemaiputând conferi pe viitor „legii strămoșești” decât o fidelitate limitată. El și prietenii săi au vorbit foarte zelos despre sinodul de la Florența, totuși, le-au fost străine hotărârile acestui sinod pentru păstrarea propriilor tradiții ale Bisericilor ocrotite de Duhul Sfânt¹³. Din păcate, datorită funcției sale, cardinalul a fost mai puternic decât iezuiții și astfel el a fost cel care a determinat cursul ulterior al evenimentelor.

¹³ Cu privire la această diferență a se vedea capitolul următor al acestei lucrări cu titlul „Ce a fost numit Unire în credință?”

6) In manchen Siebenbürger Dokumenten von der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert begegnet ein weiteres, sehr eigenes Verständnis von Union. Es wurde geboren, nachdem es die Wiener Resolution vom April 1698 den Priestern der Rumänen Siebenbürgens freigestellt hatte, sich irgendeiner von den vier rezipierten Religionen des Landes zu „unieren“, um der bürgerlichen Rechte der Kleriker dieser Religion teilhaft zu werden¹⁴. Wer das jetzt zu besprechende Unionsverständnis vertrat, dem ging es ausschließlich um die in Siebenbürgen angebotenen sozialpolitischen Implikationen jenes Vorgangs, der „Union“ genannt wurde; theologische Aspekte, die eigentlich bei jeder Kirchenunion zuerst zu bedenken wären, wurden dabei überhaupt nicht in Betracht gezogen. Nur die bürgerlich-rechtliche Zuordnung zu einer der rezipierten Religionen und die sozialen Folgen einer solchen Zuordnung waren den Vertretern dieser Unionsauffassung wichtig und galten ihnen als genug.

Einzelne Geistliche oder auch ganze Kirchengemeinden hätten sich an eine von den rezipierten Religionen des Landes nur administrativ anzulehnen brauchen und hätten diesen Vorgang „Union“ nennen dürfen, um bürgerlicher Auswirkungen teilhaft zu werden. Dieses rein bürgerliche Verständnis von Union, das nach Ausweis der Quellen an der Wende von 17. zum 18. Jahrhundert vorübergehend hohe Wellen schlug, wurde nach der Jahrhundertwende bald wieder vergessen. Doch der Vorfall und seine vorübergehend schwerwiegenden Folgen zeigen an, wie notwendig es ist, gründlich nach dem zu forschen, was damals in Siebenbürgen gemeint wurde, wenn man das Wort „Union“ auf die Lippen nahm oder in Dokumente hineinschrieb. Dass man dieser Sorgfaltspflicht damals (und leider mitunter auch heutzutage) wenig Genüge leistete, hat mehr als genug überflüssige Streitigkeiten heraufbeschworen.

7) Unter dem, was die Jesuiten, die Siebenbürger rumänische Kirchenleitung und Kardinal Kollonitz „Union“ nannten, verstanden kirchliche Autoritäten von jenseits der Karpaten sozusagen eine Zwischenstation beim Überwechseln der Siebenbürger Rumänen zur lateinischen Kirche. Sie meinten, die völlige Latinisierung (und vielleicht sogar die Germanisierung) der Rumänen seien geplant. Wiederkehrende Beteuerungen von lateinischer und von unierter Seite, dass es reine Unterstellung sei, wenn man vermute, Siebenbürgens Rumänen sollten durch die Union zu Lateinern oder zu *Nemcy* (Deutschen) werden, beweisen, dass auch diese Deutung des Begriffs „Union“ in Siebenbürgen eine Zeitlang verbreitet war.

8) Das an erster Stelle geschilderte theologisch-kirchliche Verständnis von Union und die anschließend besprochenen Wünsche auf sozial- und staatspolitische Auswirkungen der Union waren kompatibel. Die Jesuiten, welche die Unionsgespräche anregten, wie auch die rumänischen Bischöfe Teofil und Atanasie und ihre Synode, sowie zahlreiche Anhänger des Unionsgedankens in nachfolgender Zeit, darunter der große unierte Bischof Inochentie Micu-Klein, dachten an beides. Die einen bevorzugten den einen, die anderen den anderen Gesichtspunkt; zu einem Gegensatz oder gar zur Notwendigkeit, sich für eines von beidem zu entscheiden, kam es nie.

¹⁴ Von diesem Verständnis für den Begriff „Union“ und zugleich von den davon verursachten Wirren zeugen ein Schutzbrief des Siebenbürger reformierten Konsistoriums aus dem Jahr 1700, ein Schreiben des Bischofs Atanasie vom 26.10.1700 an Kardinal Kollonitz und Punkt 7 in der Wiener Aussprache zwischen Bischof Atanasie und Kardinal Kollonitz; vgl. Suttner, *Quellen*, S. 201-202; 202-206; 210-212.

6) În anumite documente din Transilvania, de la cumpăna secolelor XVII - XVIII, întâlnim și un alt concept foarte special despre Unire. El a apărut după ce Rezoluția vieneză, din aprilie 1698, a dat libertate preoților români din Transilvania să se unească cu una din cele patru religii recepte din țară pentru ca să aibă parte de drepturile clericilor acelei religii¹⁴. Cine a reprezentat acest concept de Unire a avut în vedere, în mod exclusiv, acel procedeu ce viza implicațiile social - politice oferite în Transilvania, numit „Unire”. Nu au fost luate deloc în considerație aspectele teologice care, de fapt, ar trebui avute în vedere în mod prioritar la orice Unire bisericească. Doar afilierea cetățenească - juridică la una din religiile recepte și consecințele sociale ale unei astfel de afilieri au fost importante pentru reprezentanții acestui concept de Unire, aceasta fiindu-le suficient.

Clerici individuali ori comunități bisericești compacte, ar fi trebuit să se afilieze doar administrativ la una din religiile recepte ale țării și ar fi putut numi acest procedeu „Unire” pentru ca să poată beneficia de consecințele cetățenești. Acest concept strict cetățenesc despre Unire, care, după indiciile izvoarelor, a fost dominant, temporar, la cumpăna secolelor XVII – XVIII, a fost ulterior din nou uitat. Totuși, acest caz și consecințele sale temporar importante arată cât de necesară este cercetarea temeinică a ceea ce s-a gândit atunci în Transilvania, când a fost menționat sau a fost scris în documente, cuvântul „Unire”. Deoarece nu s-a acordat suficientă atenție acestui lucru (atunci și astăzi din păcate), a stârnit numeroase dispute inutile.

7) Ceea ce au numit iezuiții, conducerea bisericească română din Transilvania și cardinalul Kollonich „Unire” a fost înțeles de autoritățile bisericești de la sud sau est de Carpați ca fiind o etapă intermediară spre convertirea românilor transilvăneni la Biserica latină. Toți aceștia au considerat că se urmărește latinizarea completă (și poate chiar și germanizarea) românilor. Afirmății repetate din partea latină și unită, că ar fi vorba doar de susțineri nedrepte atunci când s-ar presupune că, prin Unire, românii transilvăneni urmau să devină latini sau nemți, dovedesc că și acest concept despre Unire a fost răspândit un timp în Transilvania.

8) Concepția teologică-bisericească exprimată la începutul acestui excurs și dorințele exprimate în continuare cu privire la consecințele politice-sociale și politice de stat ale Unirii au fost compatibile. Iezuiții care au demarat discuțiile despre Unire precum și episcopii Teofil și Atanasie și sinodul lor, precum și mulți alți aderenți ai acestei concepții despre Unire din perioada următoare, printre care se numără și marele episcop unit Inochentie Micu-Klein, s-au gândit la ambele aspecte. Unii au preferat un aspect, alții pe celălalt, dar nu s-a ajuns, nicicând, la contradicție sau chiar la necesitatea de a se decide doar pentru unul din cele două aspecte.

¹⁴ Despre această înțelegere a conceptului de Unire și în același timp despre disputele determinate de aceasta, arată o scrisoare pastorală a Consistoriului reformat transilvănean din anul 1700, o scrisoare a episcopului Atanasie din 26.10.1700 către cardinalul Kollonich și punctul 7 din discuția dintre episcopul Atanasie și cardinalul Kollonich; a se vedea Suttner, *Quellen*, p. 201-202; 202-206; 210-212.

Unüberbrückbar war hingegen der Gegensatz zwischen dem Unionsverständnis von zwei zu versöhnenden Partnerkirchen, mit dem die Jesuiten die Verhandlungen aufnahmen, und dem Verlangen der Siebenbürger Stände, nur Einzelkonversionen zu erlauben. Als die Gespräche eröffnet wurden, wandten sich die Jesuiten an die gesamte **Siebenbürger walachische Kirche** und verhandelten mit deren Kirchenleitung; deren pastorale Zuständigkeit für das gesamte rumänische Kirchenvolk Siebenbürgens stand für sie außer Zweifel. Ihr Vorgehen sollte gewährleisten, dass die von jeher bestehende rumänische Kirche Siebenbürgens in Kirchengemeinschaft mit Rom fortbestehe. Da die Siebenbürger Stände aber verhindern wollten, dass den Rumänen als gesamter Gemeinschaft neue Rechte zukämen, wollten sie nur einzelnen Rumänen die **individuelle Entscheidung** zu einer Konversion und den Beitritt zu einer neu zu begründenden kirchlichen Gemeinschaft zubilligen. Sie taten dies in der Hoffnung, die Umstände so gefügt zu haben, dass die Mehrheit der Rumänen das kaiserliche Angebot, durch die Union Rechte zu erlangen, nicht annehme, keine Union eingehe und weiterhin bei ihnen in Leibeigenschaft verbleibe. Nur das Herüberholen einzelner Kleriker (und Gläubiger) in eine **neu zu schaffende mit Rom unierte Kirche** – das heißt **nur einen Vorgang, den man heute als Proselytismus qualifiziert** – wollten sie erlauben.

Unüberbrückbar war auch der Gegensatz zwischen dem, was die Verhandlungsführer aus dem Jesuitenorden in römischem Auftrag erstrebten, und was Kardinal Kollonitz daraus machte. Eine Glaubensunion im Geist des Florentinums, welche unterschiedliche und einander ergänzende Sichtweisen auf die heilige Wahrheit ermöglicht¹⁵ und den Rumänen das Bewahren ihres Erbes erlaubt hätte, erstrebten die einen; nach post-tridentinischer Einheitlichkeit und nach Gleichschaltung der theologischen Sichtweisen und der spirituellen Praktiken verlangte der andere, und er war leider dank seiner Amtsbefugnisse der Stärkere.

II. Was nannte man Glaubensunion?

Wer theologisch über eine Kirchenunion nachdenkt, bezeichnet für sie Einheit im Glauben zur unabdingbaren Voraussetzung, und er hält Verschiedenheit in dem für erlaubt, was die Glaubenseinheit nicht stört. Doch die Ansicht darüber, was einzufordern sei, damit echte Glaubenseinheit bestehe, und welche Verschiedenheit bei wirklicher Einheit im Glauben tolerierbar sei, wechselte im historischen Ablauf der Kirchengeschichte mehrfach und gründlich.

1) Nicht durch Vereinheitlichung von Lateinern und Griechen, sondern als Einheit in Verschiedenheit des kirchlichen Lebens und des theologischen Lehrens wollten die Väter des Florentiner Konzils das Schisma zwischen ihren kirchlichen Gemeinschaften überwinden. Sie stellten fest, dass die Lehre von der heiligsten Dreifaltigkeit mit und ohne das Wort *filioque* im Symbolum rechtgläubig ist, und sie kamen zu dieser Einsicht, weil sich in ihren Diskussionen ergeben hatte, dass sich

¹⁵ Hierzu vgl. auch Suttner, Vielfalt im Bekenntnis der Kirche für den gemeinsamen Glauben an den dreifaltigen Gott (= ein Vortrag beim Symposium „The Niceno-Constantinopolitan Creed“ der theol. Fakultät Arad vom 8.-10. Juni 2010; die Drucklegung steht bevor).

Dimpotrivă, a fost insurmontabilă contradicția dintre concepția despre Unire referitoare la două Biserici partenere care trebuiau să se împace, pe care au reprezentat-o iezuiții la începerea tratativilor și pretenția Stărilor din Transilvania de admitere doar a convertirilor individuale. La momentul începerii discuțiilor, iezuiții s-au adresat **întregii Biserici românești din Transilvania** și au dus tratative cu conducerea bisericească a acesteia, fără a pune la îndoială autoritatea ei pastorală în rândurile tuturor credincioșilor români din Transilvania. Prin activitatea lor, ei trebuiau să obțină ca Biserica românească din Transilvania existentă din vremuri străvechi să intre în comuniune bisericească cu Roma. Stările din Transilvania au dorit însă să împiedice ca românilor să le revină noi drepturi, ca o comunitate compactă, au dorit să admită doar **deciziile individuale** ale românilor la o convertire și trecerea la o nouă comunitate motivată din punct de vedere bisericesc. Au acționat astfel cu speranța ca va fi creat contextul prin care majoritatea românilor să nu primească oferta imperială care prevedea drepturi pentru uniți, să nu treacă și să rămână în continuare supușii lor iobagi. Au dorit să admită doar trecerea unor clerici și credincioși izolați într-o **nouă Biserică Unită cu Roma**, adică **un procedeu care este calificat astăzi cu termenul prozelitism**.

Insurmontabilă a fost și contradicția dintre ceea ce au năzuit conducătorii tratativilor proveniți din rândul Ordinului iezuit, pe baza instrucțiunii romane și ceea ce a făcut din aceasta cardinalul Kollonich. Unii au dorit o Unire în credință în spirit florentin, care ar fi făcut posibile unele concepții diferite și complementare asupra adevărului sfânt și care ar fi admis românilor păstrarea tradiției lor¹⁵. Celălalt a pretins o uniformizare în sens posttridentin care presupunea uniformizarea gândirii teologice și a practicilor bisericești și din păcate, datorită funcției sale, el a fost cel puternic.

II. Ce a fost numit Unire în credință ?

Cine meditează din punct de vedere teologic la o Unire bisericească, indică pentru ea unitatea în credință ca premisă indispensabilă și admite diferența în condițiile în care aceasta nu afectează unitatea în credință. Totuși, punctul de vedere cu privire la ceea ce trebuie pretins pentru ca să existe o unitate de credință autentică și care diferență ar fi tolerată pentru o adevărată unitate în credință s-a modificat adeseori și chiar fundamental pe parcursul istoriei bisericești.

1) Părinții de la sinodul de la Florența au dorit să anuleze schisma dintre comunitățile lor bisericești, nu prin uniformizarea latinilor cu grecii, ci ca o unitate în diversitate a vieții bisericești și a învățaturii teologice. Au constatat că învățătura despre Sf. Treime, cu și fără *filioque* în simbolul de credință, este dreaptă și au ajuns la acest punct de vedere, deoarece în cadrul discuțiilor purtate s-a concluzionat că Sfinții

¹⁵ Cu referire la aceasta a se vedea și Suttner, „Vielfalt im Bekenntnis der Kirche für den gemeinsamen Glauben an den dreifaltigen Gott“, în: *Teologia. Revista Facultății de Teologie din Arad*, vol. 44/2, 2010, p. 11-29.

bereits die heiligen Väter, deren Rechtgläubigkeit wegen der ihnen gewährten Führung durch den Heiligen Geist unbestreitbar ist, beim Reden über den Ausgang des Heiligen Geistes unterschiedlicher Formulierungen bedienten¹⁶. Desgleichen stellten sie fest, dass bei der Eucharistie gesäuertes und ungesäuertes Brot verwendet werden kann und dass die Priester diesbezüglich der Überlieferung ihrer je eigenen Kirche folgen sollen; dass man nicht unbedingt von einem *Purgatorium* reden muss, wenn man über die Verstorbenen spricht und für sie betet; dass der römische Bischof so, wie es von jeher “in den Akten der ökumenischen Konzilien und in den heiligen Kanones enthalten ist”, als erster Bischof der Christenheit anzuerkennen ist, dass aber auch die griechische Tradition Gültigkeit hat und dass der Papst daher seine primatialen Funktionen in einer Weise ausüben muss, die den herkömmlichen Rechten der östlichen Patriarchen keine Einbuße bringt.

Für die Florentiner Väter war die Annäherung der Kirche an die heilige Wahrheit dem vergleichbar, was Wanderer tun, die sich einem hohen Berg nähern. Sie kommen aus einer bestimmten Richtung und erlangen von ihm eine begrenzte Ansicht. Andere Wanderer, die von anderswoher kommen, sehen denselben Berg anders, und es wäre Unsinn, wenn die Wanderer nur ihre eigene Sicht wahr und alles Übrige irrig nennen wollten. Da es keinen Aussichtspunkt gibt, von dem her alle Sichten des Berges zusammen gesehen werden können, muss, wer den Berg zuverlässig kennen will, in Gedankenarbeit die vielen möglichen Ansichten zusammenfassen. Er bleibt auf die Berichte anderer über das angewiesen, was seinen eigenen Augen verborgen blieb. Ebenso hielten es die Florentiner Väter für nötig, neben- und miteinander gelten zu lassen, was der Heilige Geist die verschiedenen Kirchen erkennen und einsehen ließ, als er ihnen half, aus ihrer je bestimmten kulturellen Tradition heraus über das Evangelium zu predigen. Denn in ihrer zeitlichen und kulturellen Begrenztheit bleibt den Kirchen auf Erden die ganze Fülle der göttlichen Wahrheit ebenso uneinsichtig, wie Wanderer von ihrem jeweiligen Standort aus nicht die rundum vollständige Ansicht eines Berges schauen können. Also müssen die Kirchen demütig bleiben und sich von den Schwesterkirchen über das belehren lassen, was diese, vom Heiligen Geist geführt, erfassen durften, was ihnen selber aber noch verborgen blieb. Denn zur Fülle der Erkenntnis werden sie erst heranreifen, wenn sie Gott in der Ewigkeit von Angesicht schauen werden.

Weil die Florentiner Väter anerkannten, dass das Erbe der verschiedenen Schwesterkirchen unter Einwirkung durch den Heiligen Geist heranreife, sahen sie keine Veranlassung, von den Griechen zu verlangen, dass sie das *flioque* oder das ungesäuerte Brot übernähmen; dass sie beim Reden über die Verstorbenen den

¹⁶ Vgl. vgl. Suttner, *Quellen*, S. 1-9, und J. Gill, *Konstanz und Basel-Florenz*, Mainz, 1967, S. 300 f. Gill führt als Ergebnis seines eingehenden Studiums der Konzilsakten aus, dass nach langen Verhandlungen eine Verständigung möglich wurde, weil man „die klare Überzeugung gewonnen (hatte), dass [...] beide (Seiten) recht hatten, da sie im Wesentlichen das Gleiche meinten, es aber in verschiedener Form ausdrückten. Diese Überzeugung beruhte auf einem Axiom, das [...] keiner der in Florenz anwesenden Griechen zu leugnen gewagt hätte, so selbstverständlich war es ihnen: dass alle Heiligen als Heilige vom Heiligen Geist inspiriert sind und in Sachen des Glaubens miteinander übereinstimmen müssen. Die Vorstellung des Gegenteils hätte bedeutet, den Heiligen Geist zu sich selbst in Widerspruch setzen. Die Heiligen können ihren Glauben zwar in verschiedener Form ausdrücken, einander aber niemals widersprechen“.

Părinți, a căror dreaptă credință este de necontestat datorită conducerii lor de Sfântul Duh, au folosit formulări diferite când au vorbit despre purcederea Sfântului Duh¹⁶. De asemenea, au constatat că în legătură cu Sfânta Euharistie, se poate folosi atât pâine dospită cât și pâine nedospită și că preoții trebuie să urmeze, în acest sens, tradiția propriei lor Biserici; că nu trebuie să se vorbească în mod neapărat despre un *purgatoriu*, atunci când se vorbește despre cei adormiți și se fac rugăciuni pentru ei; că Episcopul Romei trebuie să fie recunoscut ca primul episcop al Creștinătății, așa precum este cuprins din vremuri străvechi „în actele sinoadelor ecumenice și în sfințele canoane“, că și tradiția greacă are validitate și că din acest motiv Papa trebuie să-și exercite funcțiunile sale primațiale, într-o manieră în care să nu afecteze drepturile tradiționale ale patriarhilor răsăriteni.

Pentru părinții sinodului de la Florența, apropierea Bisericii de adevărul sfânt a fost asemănător cu ceea ce fac călătorii care se apropie de un munte înalt. Ei vin dintr-o anumită direcție și au o vedere limitată a acestuia. Alți călători, care vin din altă parte, văd muntele altfel și ar fi un nonsens ca acești călători să dorească să numească adevărată doar vederea lor proprie și să numească restul ca fiind eroare. Deoarece nu există un punct panoramic de unde să se poată vedea muntele în ansamblul său, trebuie ca cel care dorește să cunoască bine muntele, să cuprindă în analiza lui conceptuală toate vederile posibile. El se raportează la considerentele celorlalți vizavi de ceea ce a rămas ascuns ochiilor săi. Tot așa, părinții sinodului de la Florența au considerat necesar să admită ca valid, în mod alăturat și împreună, ceea ce Sfântul Duh a lăsat diferitelor Biserici să cunoască și să vadă, atunci când le-a ajutat să predice Evanghelia, fiecare din perspectiva propriei tradiții culturale. Precum călătorii nu pot observa panorama întregă a unui munte din locul unde se află, tot așa și Bisericilor, aflate aici pe pământ în mărginirea lor temporală și culturală, le rămâne inaccesibilă întreaga plinătate a adevărului dumnezeiesc. Bisericile trebuie să rămână, așadar, smerite și să primească să fie învățate de Bisericile surori despre ceea ce acestea au putut cunoaște fiind conduse de Sfântul Duh și care a rămas pe mai departe lor ascuns. Deoarece la plinătatea cunoașterii vor ajunge abia în veșnicie, când îl vor vedea față către față pe Dumnezeu.

Deoarece părinții de la sinodul de la Florența au recunoscut că moștenirea diferitelor Biserici surori este matură prin lucrarea Sfântului Duh, nu au văzut un motiv să pretindă de la greci, să preia *filioque* sau pâinea nedospită (*azima*), sau

¹⁶ A se vedea Suttner, *Quellen*, p. 1-9 și J. Gill, *Konstanz und Basel-Florenz*, Mainz, 1967, p. 300 ș.u. Ca rezultat al studiului său amănunțit despre actele sinoadelor, Gill arată că după îndelungi tratative, a fost posibilă o înțelegere, deoarece „s-a ajuns la concluzia clară că [...] amândouă părțile au avut dreptate, pentru că au gândit același lucru în chestiunile esențiale, dar l-au exprimat în formă diferită. Această convingere se baza pe o axiomă, că [...] niciunul din grecii prezenți nu ar fi cutezat să tăgăduiască, atât de firesc le era: că toți sfinții sunt inspirați ca sfinți de Sfântul Duh și că trebuie să coincidă împreună în chestiunile care țin de credință. Conceptul contrar ar fi însemnat ca să fie pus Sfântul Duh în contradicție cu sine însuși. Sfinții pot, așadar, să-și exprime credința în formă diferită, nu pot însă niciodată să se contrazică“.

Ausdruck *Purgatorium* verwendeten; dass sie allen westlichen Entwicklungen in den Modalitäten der Ausübung des Papstamts¹⁷ zustimmten. Auch stellten sie an die Lateiner nicht das Ansinnen, künftig wegzulassen, was auf griechischer Seite Anstoß erregt hatte. Gemäß dem Beschlussdokument des Florentiner Konzils¹⁸ durften die lateinische und die griechische Kirche die Einheit aufnehmen, ohne Abstriche an ihren Überlieferungen oder Hinzufügungen zu ihren Traditionen vorzunehmen. Denn das Konzil urteilte, dass zwischen ihnen auch dann Glaubenseinheit bestehen kann, wenn ihnen zu den Divergenzthemen auch weiterhin keine gemeinsame Theologie zur Verfügung steht. Nur durften sie in Ehrfurcht vor dem Wirken des Heiligen Geistes, das sich in beiden Kirchen ereignet hatte, die jeweils anderen nicht mehr irrgläubig nennen¹⁹. Denn auch in der Zeit des Schismas hielten die Florentiner Väter beide Seiten für die Kirche Christi; deren Lehrsätze und Frömmigkeitsbräuche konnten dank der Führung durch den Heiligen Geist (dank der kirchlichen Unfehlbarkeit, wie unsere Dogmatiker heute sagen) nicht in Gegensatz zur Wahrheit des Evangeliums geraten sein – unbeschadet der nicht gegebenen Deckungsgleichheit der Aussagen, wenn sie über die Wahrheit sprachen²⁰.

2) Weniger ausführlich als im Florentiner Unionsdekret, doch ebenfalls eindeutig waren die Jesuiten, die mit den Siebenbürger rumänischen Bischöfen und deren Synode zu verhandeln hatten, im Dokument aus Rom beauftragt worden, nach einer Glaubensunion zu streben, die den Rumänen den kirchlichen Eigenstand belässt: „Die Missionare im Osten sollen sorgfältig den Unterschied beachten zwischen Dingen, die den heiligen Glauben betreffen, und den kirchlichen Riten, zwischen dem Dogma, das zu glauben, und dem Disziplinargesetz, das zu beachten ist,“ hieß es in den ihnen erteilten Anweisungen. Den Verhandlungsführern wurde auch eine Liste von Verurteilungen übergeben, die damals bei den „Griechen“ gegenüber den Lateinern verbreitet waren; diese hatten die Rumänen zu unterlassen, um mit ihnen in

¹⁷ Diese Modalitäten hatten schon vor dem Florentinum ein Ausmaß erlangt, dem auf griechischer Seite widersprochen wurde. Die Entwicklung steigerte sich weiterhin ab dem Ende des Jahrhunderts, in dem das Florentinum getagt hatte. Dann setzten nämlich die geographischen Entdeckungen der Europäer ein und in ihrer Folge kam es zu einer Expansion der westlichen Kirche (und somit auch des lateinischen Patriarchats) in alle Kontinente; auch die Zuständigkeit des lateinischen Patriarchen dehnte sich dabei aus. Eine der Folgen davon war, dass die östlichen Patriarchen, denen die lateinischen Christen beim Florentinum noch persönlich begegnet waren, deren Aufmerksamkeit mehr und mehr entglitten. Mit der territorialen Ausdehnung der lateinischen Kirche entschwand die Eingrenzung des Konzils für die Zuständigkeiten des römischen Oberhirten aus dem Bewusstsein der Lateiner mehr und mehr, und mit der Zeit entglitt ihnen das Wissen um den Unterschied zwischen den patriarchalen und den päpstlichen Zuständigkeiten des römischen Oberhirten so gut wie vollständig; alle besonderen Rechte des römischen Bischofs erscheinen vielen von den lateinischen Christen der Neuzeit ganz einfach als „päpstliche Aufgaben“.

¹⁸ Der griechische und der lateinische Urtext des Beschlussdokuments sowie eine deutsche Übersetzung beider Fassungen sind zu finden bei J. Wohlmut (Hg.), *Dekrete der ökumenischen Konzilien*, Paderborn, 2000, Bd. II, S. 520-522.

¹⁹ Sie hielten es für zulässig, sowohl die Positionen der Lateiner als auch jene der Griechen, für die dem Heiligen Geist Dankbarkeit gebührt, nebeneinander stehen zu lassen. Wäre es vielleicht angebracht, dass sich unsere Dialogkommissionen daran orientierten? Sollten ihre Mitglieder vielleicht weniger nach einer „gemeinsamen Theologie“ der beiden von ihnen vertretenen Kirchen suchen, sondern statt dessen bestrebt sein, ihre je eigenen Gemeinschaften zu belehren, dass unaufgelöst nebeneinander bestehen darf, was Gottes Geist in den Kirchen als nicht deckungsgleiche Teileinsichten hat heranwachsen lassen?

²⁰ Wer diesen Satz zu bezweifeln wagte, leugnet die Lehr-Unfehlbarkeit der Kirche.

să folosească expresia *purgatorium* atunci când vorbeau despre adormiți sau să-și exprime acordul față de toate evoluțiile apusene în modalitățile exercitării funcției papale¹⁷. Nici nu au pretins latinilor să renunțe, în viitor, la ceea ce a provocat indignare în rândul grecilor. Potrivit documentului final al sinodului de la Florența¹⁸, Biserica latină și greacă puteau primi Unirea, fără a se ajunge la renunțări sau adaosuri la tradițiile lor. Deoarece sinodul a hotărât că între ele poate exista Unire în credință și atunci când nu au, pe mai departe, o teologie comună față de temele divergente. În smerenie față de lucrarea Sfântului Duh, care a lucrat în ambele Biserici, ei nu mai trebuiau să se numească unii pe alții ca rătăciți de la credință¹⁹. Deoarece, și în timpul schismei, părinții florentini au considerat ambele părți ca Biserica lui Hristos, învățăturile lor de credință și tradițiile lor bisericești nu au ajuns în contradicție cu adevărul Evangheliei, datorită conducerii lor de Sfântul Duh (datorită infailibilității bisericești, cum spun astăzi dogmaștii noștri), fără a fi afectate de lipsa unor formulări uniforme a expresiilor teologice²⁰ când vorbeau despre Dumnezeu.

2) Mai puțin amănunțit ca în decretul de Unire florentin, totuși la fel de clar, iezuiții, care au trebuit să poarte tratative de Unire cu episcopii români din Transilvania și cu sinodul lor, au fost însărcinați prin documentul din Roma, să lucreze pentru o Unire în credință care admitea românilor, tradiția lor bisericească: „Misionarii din Răsărit trebuie să ia în considerare cu atenție diferența dintre lucrurile care au în vedere sfânta credință și riturile bisericești, între dogmă care trebuie crezută și legislația bisericească care trebuie respectată“, se arată în instrucțiunile date acestora. Conducătorilor iezuiți, care urmau să poarte tratative de Unire, li s-a înmănat și o listă a condamnărilor răspândită atunci, în rândul grecilor la adresa latinilor. Românii trebuiau să renunțe la aceste condamnări

¹⁷ Aceste modalități au ajuns deja înaintea sinodului de la Florența la o extindere contestată de partea grecească. Evoluția a crescut în continuare după sfârșitul secolului în care s-a ținut sinodul de la Florența. Atunci au avut loc descoperirile geografice ale europenilor și ca urmare s-a ajuns la o expansiune a Bisericii Apusene (și cu aceasta și a Patriarhatului latin) pe toate continentele. S-a extins și autoritatea Patriarhatului latin. Una dintre urmări a fost că patriarhilor răsăriteni, pe care creștinii latini i-au întâlnit încă personal la sinodul de la Florența, li s-a acordat tot mai puțină atenție. Odată cu extinderea teritorială, limitarea pe care sinodul de la Florența o făcea cu privire la competențele Întâi-Stătătorului roman a dispărut tot mai mult din conștiința latinilor și cu timpul au uitat aproape complet să diferențieze între competențele patriarhale și cele papale ale Întâi-Stătătorului roman. Toate drepturile speciale ale episcopului roman au părut pentru mulți dintre creștinii latini ai perioadei moderne, foarte simplu, drept „competențe papale“.

¹⁸ Textul original grec și latin al decretului precum și o traducere în limba germană a ambelor versiuni se găsesc la J. Wohlmuth (ed.), *Dekrete der ökumenischen Konzilien*, Paderborn, 2000, vol. II, p. 520-522.

¹⁹ Ei au considerat admisibile, atât pozițiile latinilor cât și cele ale grecilor, impunându-se recunoștința arătată Sfântului Duh, pentru că pot să stea alături unele de celelalte. Ar fi poate oportună orientarea comisiilor noastre de dialog la aceste considerente? Poate că membrii acestora ar trebui să caute mai puțin după o „teologie comună“ a ambelor Biserici reprezentate de ei și în loc de aceasta să urmărească să-și învețe propriile comunități că au voie să stea alături ceea ce Duhul lui Dumnezeu a lăsat să existe nedizolvabil ca viziuni parțiale care nu se acoperă integral?

²⁰ Cine îndrăznește să pună la îndoială această propoziție, nega învățătura despre infailibilitatea Bisericii.

Glaubensunion stehen zu können²¹. Ausdrücklich war in der Liste auf das Konzil von Florenz verwiesen, doch war nur insofern Bezug auf das Florentinum genommen, als die Liste die vier dogmatischen Themen anschnitt, über die auf dem Konzil beraten worden war. Doch es bestand ein fundamentaler Unterschied, weil die Liste nur die Theologie der Lateiner gegen eventuelle Angriffe von östlicher Seite schützen sollte, während das Konzil auch die Theologie der Griechen gegen die Lateiner geschützt hatte²². Leider geschah es in den Siebenbürger Unionsverhandlungen recht bald, dass man sich nicht zufrieden gab mit dem Nicht-Verdammen der lateinischen Lehren und Bräuche durch die Rumänen, dass man vielmehr darüber hinaus – ganz und gar gegen die Intentionen der Florentiner Väter – auch die Übernahme der lateinischen Lehrformulierungen durch die Rumänen einforderte.

3) Die Forderung auf Übernahme lateinischer Lehrformulierungen und kirchenrechtlicher Vorstellungen war 1701 das Leitmotiv, als Kardinal Kollonitz die Union sanktionierte. Denn er war von einem Verständnis von „Glaubensunion“ geleitet, das nichts mehr zu tun hatte mit dem Denken der Florentiner Väter. Er wollte die Rumänen konsequent hineinziehen in die lateinische Kirche des anbrechenden 18. Jahrhunderts, und demgemäß verlangte er Angleichungen. Denn er gehörte zu jenen nachtridentinischen Theologen, die nicht mehr die Demut besaßen, sich von einer Schwesterkirche belehren zu lassen, sondern nur mehr gelten lassen wollten, was die zeitgenössischen Lehrer der eigenen Kirche zu sehen vermochten; nur das wollten sie als wahre und richtige Aussagen anerkennen. Zwar redeten Kollonitz und seine Gesinnungsgenossen häufig davon, dass sie nach langer Zeit die Union von Florenz endlich hätten verwirklichen wollen; doch ihr Denken war weit von jenem der Florentiner Väter entfernt. Denn ihr Verständnis von „Glaubensunion“ erlaubte die vielerlei Wege nicht mehr, die der Heilige Geist den verschiedenen Kirchen zur Einsicht in die göttliche Wahrheit ermöglicht hatte. So duldeten sie nicht, dass die mit Rom unierten Rumänen bei ihrer „*lege strămoșească*“ verblieben, wie es das römische Dokument für die Jesuiten anerkannt hatte und wie es in den Verhandlungen mit der rumänischen Kirchenleitung in den 90er Jahren des 16. Jahrhunderts respektiert worden war.

Vielmehr verlangte Primas Kollonitz, dass der rumänische Bischof in einem „Revers“ vom 7.04.1701 eine Reihe von „Punkten“ eidlich bestätigte, die seine Kirche der lateinischen Kirche beträchtlich anglichen, und er stellte ihm einen „Theologen und Berater“ an die Seite, der in der nachtridentinischen Theologie der Lateiner und in ihrem Kirchenrecht bestens bewandert war. Diesem wurde die Vollmacht

²¹ Vgl. Suttner, *Quellen*, S. 171-174.

²² Wie Nilles, *Symbolae*, S. 116-121, belegt, wurden den Jesuiten daneben zwei weitere Listen von „griechischen Irrtümern“ übergeben, die aus exzessivem posttridentinischem Denken erwachsen waren und alles ablehnten, was von der zeitgenössischen Haltung der Lateiner abwich. Wer sie verfasst hatte, wurde von Nilles nicht vermerkt.

pentru ca să poată fi în unitate de credință²¹. În lista respectivă se făcea referire specială la sinodul de la Florența, dar, totuși, se făcea referire la acesta doar în măsura în care erau menționate în listă, cele patru puncte dogmatice despre care s-a discutat la sinod. A existat, totuși, o diferență fundamentală, deoarece lista urmărea să protejeze doar teologia latinilor împotriva unor eventuale atacuri din partea răsăriteană, în timp ce sinodul a protejat și teologia grecilor împotriva latinilor²². Din păcate s-a întâmplat curând, ca în cadrul tratativelor de Unire din Transilvania, să nu fie pretinsă doar necondamnarea învățăturilor și tradițiilor latine de către români, ci, mult mai mult, să se ceară acestora și preluarea formulărilor dogmatice latine, cu totul împotriva intențiilor părinților florentini.

3) În anul 1701, atunci când cardinalul Kollonich a decretat Unirea, laitmotivul a fost pretenția preluării formulărilor dogmatice și a prescripțiilor canonice latine, deoarece el a fost condus de o înțelegere a „Unirii în credință”, care nu mai avea nimic de-a face cu gândirea părinților florentini. A dorit să-i atragă pe români în mod consecvent la concepția latină a începutului de secol XVIII și în mod corespunzător a pretins asimilări. Deoarece a aparținut acelor teologi posttridentini, care nu au mai avut smerenia să se lăse învățați de o Biserică soră, ci au vrut să admită doar ceea ce au dorit teologii contemporani din propria lor Biserică. Doar pe acelea au dorit să le vadă ca exprimări drepte și corecte. Într-adevăr, Kollonich și tovarășii săi au vorbit, adeseori, că după lung timp ar fi dorit să concretizeze, în sfârșit, Unirea de la Florența. Totuși, gândirea lor era mult îndepărtată de cea a părinților florentini, deoarece înțelegerea lor despre „Unirea în credință” nu mai admitea numeroasele căi pe care Sfântul Duh le-a îngăduit diferitelor Biserici pentru cunoașterea adevărului dumnezeiesc. Astfel, ei nu au admis ca românii uniți cu Roma să rămână la „legea lor strămoșească”, așa cum a recunoscut documentul roman pentru iezuiți și cum a fost respectat în tratativele de Unire cu conducerea bisericească românească, în anii ‘90 ai secolului al XVII-lea.

Mult mai mult, primatul Kollonich a pretins ca episcopul român, printr-un Reversal din 7 aprilie 1701, să confirme cu jurământ o serie de „puncte”, prin care alinia Biserica sa în mod considerabil Bisericii latine și i-a numit alături un „teolog și sfătuitor”, care era foarte bine familiarizat cu teologia posttridentină a latinilor și cu dreptul lor bisericesc. Acestuia i s-a atribuit deplina putere să

²¹ Cf. Suttner, *Quellen*, p. 171-174.

²² Așa cum arată Nilles, *Symbolae*, la p. 116-121, iezuiților li s-au înmănat și alte două liste cu „erori grecești” care proveneau din gândirea posttridentină excesivă și care negau tot ceea ce se îndepărta de la atitudinea contemporană a latinilor. Autorul acestor liste nu este menționat de Nilles.

zuerkannt, bei den Rumänen alles nach lateinischem Vorbild zu ordnen²³. Er war das geeignete Werkzeug für Kollonitz, der erreichen wollte, dass die rumänische Kirche Siebenbürgens auf vieles aus dem byzantinischen Erbe verzichtete und die jeweiligen lateinischen Positionen übernahm.

Die dem Kardinal angemessen erscheinenden Bedingungen für eine Glaubensunion von Griechen mit der lateinischen Kirche ließ Kollonitz im so genannten zweiten leopoldinischen Diplom für die unierte Kirche sogar **vom staatlichen Gesetzgeber** festschreiben. Die somit gesetzlich verordneten Bedingungen sollten hinfort in der Habsburgermonarchie die Voraussetzung dafür sein, dass die staatliche Administration die Union anerkenne und die versprochenen Privilegien erteile. Unter Siebenbürgens Rumänen provozierten sie aber den Streit, ob es, wenn sie verwirklicht werden, noch möglich bleibt, die rumänische „*lege stră-moșească*“ zu bewahren. Dass in den folgenden Jahren die Zahl jener Rumänen, die an dieser Möglichkeit ernsthaft zweifelten, beträchtlich anwuchs, wurde zur Ursache für religiöse Wirren und sogar für Störungen des Friedens in Siebenbürger²⁴.

4) Noch ehe Kollonitz seine Verfügungen getroffen hatte, unmittelbar nachdem sich die rumänische Synode am 7.10.1698 zur Union bereit erklärt hatte – zu einem Zeitpunkt also, zu dem die Glaubensunion noch im Geist der römischen Anweisungen für die Jesuiten verstanden war und von den Verhandlungsführern noch Raum belassen worden war für die Eigen Traditionen der rumänischen Kirche - ließ Bischof Atanasie in Alba Iulia eine *Bucoavna* drucken; darin war dem Glaubensbekenntnis kein *filioque* eingefügt worden²⁵. Manche Polemiker, die übersehen, dass die Drucklegung vor 1701 erfolgte, ehe Kardinal Kollonitz sein Verständnis von der Glaubensunion hatte durchsetzen können, halten dies irrtümlich für einen Beweis, dass Atanasie überhaupt keine Glaubensunion habe eingehen wollen.

Bei Historikern des 19. oder 20. Jahrhunderts, die es für selbstverständlich nahmen, dass eine Glaubensunion so beschaffen zu sein habe, wie Kardinal Kollonitz sie verstand, gilt ein Vorkommnis während der Synode des Jahres 1711 als Beweis, dass Atanasie sich von der Union habe abwenden wollen. Vom fraglichen Geschehen

²³ Da „ich aber in vielem nicht ausgebildet und geübt bin, übernehme ich einen mir aus väterlichem und vorausschauendem Rat angebotenen Theologen und Berater, einen römisch-katholischen Priester, ohne dessen Anwesenheit ich weder Synoden feiern noch Visitationen von Kirchen und Pfarren unternehmen werde, ohne dessen Zustimmung niemanden exkommunizieren noch Scheidungen vornehmen noch irgendeinen Laien oder Kleriker bestrafen werde, niemanden zum Priester ordinieren oder zur Würde eines Protopopen erheben, auch keinen von ihnen seiner Autorität entkleiden oder einen Popen von einer Pfarre in die andere transferieren werde: in allen kirchlichen Angelegenheiten werde ich schließlich die heilsamen Ratschläge meines Theologen und Beraters beachten und befolgen.“ versprach Bischof Atanasie in seinen Absprachen mit Kardinal Kollonitz; vgl. Suttner, *Quellen*, S. 220. Z. Pâclișanu, *Istoria Bisercii Române Unite*, ed. îngrijită de Ioan Țimbuș, Târgu Lăpuș, 2006, S. 146, fasst das, was man Atanasie auferlegte, wie folgt zusammen: „Der erste unierte Bischof war, wie wir sehen, eine rein repräsentative und dekorative Figur, ohne jegliche wirkliche Gewalt und ohne Initiative.“

²⁴ Der staatliche Eingriff war von Bischof Atanasie und von Kardinal Kollonitz erbeten und erfolgte durch das leopoldinische Diplom vom 19.3.1701; vgl. Suttner, *Quellen*, S. 210-212 und 230-233.

²⁵ Zur *Bucoavna* vgl. Cristian Barta, *Tradiție și dogmă. Percepția dogmatică a Unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVIII-XIX)*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2003, S.35-38; siehe das Kapitel „Mitropolitul Atanasie Anghel, protector al culturii românești“ bei E. Mârza, *Explorări bibliologice*, Sibiu, 2008, S. 157 ff.

reglementeze totul în rândul românilor după modelul latin²³. El a fost instrumentul potrivit pentru Kollonich, care a dorit să obțină ca Biserica română din Transilvania să renunțe la multe aspecte ale tradiției bizantine și să preia pozițiile latine respective.

Condițiile considerate de cardinal ca fiind necesare pentru o Unire în credință a grecilor cu Biserica latină au fost trecute, la intervenția sa, chiar de **puterea legislativă de stat** în așa-numita a doua Diplomă leopoldină pentru Biserica Unită. Condițiile dispuse legislativ urmau să constituie în viitor, în Monarhia habsburgică premisa pentru recunoașterea Unirii de către administrația de stat și pentru împărțirea privilegiilor promise. În rândul românilor din Transilvania, acestea au provocat disputa cu privire la posibilitatea de a mai păzi „legea strămoșească” în cazul în care erau puse în aplicare. Creșterea considerabilă, în anii următori, a numărului acelor români care au pus în mod serios la îndoială această posibilitate, a devenit motivul pentru tensiunile religioase și chiar pentru zdruncinarea păcii în Transilvania²⁴.

4) Înainte ca primatul Kollonich să ia deciziile sale și la scurt timp după ce sinodul român a arătat disponibilitatea pentru Unire, la 7 octombrie 1698, așadar într-un timp când Unirea în credință a fost înțeleasă, pe mai departe, în spiritul instrucțiunilor romane pentru iezuiți și când conducătorii iezuiți ai tratativelor de Unire au mai lăsat loc pentru propriile tradiții ale Bisericii române, episcopul Atanasie a tipărit o *Bucoavnă* în Alba Iulia în care mărturisirea de credință a fost publicată fără *filioque*²⁵. Unii polemisti care trec cu vederea că această tipăritură a apărut înainte de anul 1701, înainte ca să fie impusă înțelegerea despre Unirea în credință a cardinalului Kollonich, consideră în mod eronat că acesta ar fi o dovadă că Atanasie nu a vrut, nicidecum, să încheie o Unire în credință.

Istoricii secolelor XIX și XX care au considerat de la sine înțeles că o Unire în credință trebuie să fie încheiată în modul în care a înțeles-o cardinalul Kollonich, menționează un eveniment din timpul sinodului anului 1711, pe care-l prezintă ca dovadă că Atanasie a dorit să se îndepărteze de Unire. Cu privire la

²³ Deoarece „în multe chestiuni, nu am educație și experiență, eu preiau un teolog și sfătuitor propus mie din considerente părintești și precaute, un preot romano-catolic, fără prezența căruia nici nu voi convoca sinoade, nici nu voi întreprinde vizitații ale bisericilor și parohiilor, fără acordul căruia nu voi excomunica nici nu voi divorța pe nimeni, nici nu voi pedepsi vreun laic sau vreun cleric. Nu voi hirotoni pe nimeni în treapta preoției sau voi ridica pe cineva la rang de protopop, de asemenea, nu voi destitui pe nimeni din funcție sau voi transfera vreun preot de la o parohie la alta. În toate chestiunile bisericești voi fi cu luare aminte și voi urma sfaturile binefăcătoare ale teologului și sfetnicului meu”, a promis episcopul Atanasie în discuția lui cu cardinalul Kollonich. A se vedea Suttner, *Quellen*, p. 220. Z. Pâclișanu, în lucrarea *Istoria Bisericii Române Unite* (ed. Ioan Timbuș), Târgu Lăpuș, 2006, p. 146, concluzionează ceea ce s-a impus lui Atanasie, în felul următor: „Întâiul vlădic unit era, cum vedem, o figură pur reprezentativă și decorativă, lipsit de orice putere reală și de orice inițiativă”.

²⁴ Intervenția de stat a fost cerută de episcopul Atanasie și de cardinalul Kollonich și a urmat prin Diploma leopoldină, din 19.3.1701. A se vedea Suttner, *Quellen*, p. 210-212 și 230-233.

²⁵ Cu referire la *Bucoavnă* a se vedea Cristian Barta, *Tradiție și dogmă. Percepția dogmatică a Unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVIII-XIX)*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2003, p. 35-38; vezi și capitolul „Mitropolitul Atanasie Anghel, protector al culturii românești”, la E. Mârza, *Explorări bibliologice*, Sibiu, 2008, p. 157 ș.u.

kamen nur sehr knappe Informationen auf uns²⁶. Nilles berichtet, dass Atanasie trotz ernster Mahnungen des „Theologen“ Punkte unterschrieben habe, „welche der Union in höchstem Maß entgegenstanden“²⁷; nach Mahnungen vonseiten der Jesuiten habe er jedoch seine Unterschrift wieder zurückgezogen und alsbald seine Treue zu allen in Wien versprochenen Punkten aufs Neue bewiesen, indem er sein Glaubensbekenntnis in der Kathedrale wiederholte²⁸. Es ist zu fragen: darf man dies zum Beweis nehmen für eine versuchte Abkehr des Atanasie von der Union mit der römischen Kirche, wie es sogar bestimmte Historiker der Unierten tun?²⁹ Oder ging es um Probleme, die aus dem ganz und gar unflorentinischen Verständnis von einer Glaubensunion erwachsen, das Kollonitz hatte, und zu dessen Durchsetzung er den „Theologen“ einsetzte? War es beim Streit vielleicht um nicht mehr als um Punkte gegangen, die zwar Kollonitz für maßgeblich hielt und die nicht nur zur rumänischen „*lege strămoșească*“ in Spannung standen, sondern auch zum Florentinum? Unser Wissen um die Vorgänge ist für eindeutige Antworten auf diese Fragen zu unbestimmt.

Als Siebenbürgens Behörden in schwerer Auseinandersetzung mit Bischof Micu-Klein standen, hielten auch sie das Unionsverständnis von Kollonitz für entscheidend. Sie wollten „echte“ von „unechten Unierten“ unterscheiden und taten dies anhand der liturgischen Texte, die von den Unierten verwendet wurden. In einem Schreiben aus dem Jahr 1735 an Maria Theresia wollten sie erweisen, dass es in Siebenbürgen keine wirkliche Union mit den Katholiken gebe und führten aus: „Was die Priester anbelangt, so haben viele von ihnen ... das katholische Glaubensbekenntnis abgelegt, waren aber nicht aufrichtig ... wie daraus ersichtlich ist, dass sie beim Gottesdienst alle alte Bücher verwenden, nach denen sie zelebrieren und predigen und dem Glaubensbekenntnis das Wort *filioque* nicht einfügen. Es ist wahr, dass das große Konzil von Florenz jenen vom griechischen Ritus nicht auferlegte, es ins Glaubensbekenntnis einzufügen ... Doch wenn sie wirkliche Unierte wären, würden sie das *filioque* ebenso verwenden, wie dies die wirklichen Unierten anderswo tun“³⁰.

5) Wie Kardinal Kollonitz verstand die Glaubensunion auch der Nachfolger von Bischof Atanasie, der zweite Bischof der unierten Kirche Siebenbürgens Johannes Giurgiu Nemeș-Pataki³¹. Er kündigte bei seiner Amtseinführung eine scharfe Trennungslinie an zu den „Schismatikern und Häretikern“, denn er hatte erfolgreich in Rom

²⁶ Die recht wenigen Informationen wurden von N. Nilles aus alten Berichten gesammelt und finden sich in: *Symbolae*, S. 386 f.

²⁷ „Puncta Unioni summe contraria“, lesen wir bei Nilles.

²⁸ Leider ist der Text nicht überliefert, dem Atanasie zugestimmt hatte und zu dem er seine Zustimmung bald danach widerrief.

²⁹ So zum Beispiel Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 157 f; auch N. Nilles, *Symbolae*, S. 386 f, der die Informationen bietet, scheint dieser Meinung gewesen zu sein.

³⁰ Zitat nach Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 223 f.

³¹ Ein ausführlicher Bericht über ihn, über seine Wahl, seine Ernennung und seinen Amtsantritt samt Publikation von einschlägigen Quellen findet sich bei O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus*, München 1956. Vgl. auch aus den Akten des vierten Treffens der Arbeitsgemeinschaft der Stiftung Pro Oriente zum Studium der Siebenbürger Kirchenunion den Vortrag E. Chr. Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș-Pataki und die damaligen Spannungen zwischen Rumänen, Wiener Behörden und Römischer Kurie“ in: *Annales Univers. Apulensis. Series Historica*, 11/II, 2007, S. 37-46.

acest eveniment îndoielnic avem doar foarte puține informații²⁶. Nilles informează că Atanasie, în pofida avertismentelor „teologului“, ar fi semnat documente „care se împotriveau în gradul cel mai mare Unirii“²⁷. După avertizările venite din partea iezuiților, el a renunțat totuși la semnătura sa și în curând și-a dovedit din nou fidelitatea față de punctele promise în fața tuturor celor din Viena, în sensul în care a repetat mărturisirea sa de credință în catedrală²⁸. Se pune întrebarea dacă acest eveniment poate fi folosit ca dovadă pentru o încercare de renunțare a lui Atanasie la unirea cu Biserica romană, așa cum consideră chiar anumiți istorici uniți?²⁹ Sau a fost vorba de unele chestiuni care au evoluat dintr-o înțelegere total neflorentină despre Unirea în credință, pe care a avut-o Kollonich și pentru a cărei impunere l-a numit pe „teolog“? În cazul disputei a fost vorba despre nimic altceva decât despre puncte considerate, de altfel, de Kollonich ca semnificative și care nu se aflau doar în contradicție cu „legea strămoșească” ci și cu sinodul de la Florența? Informațiile privitoare la aceste evenimente sunt prea imprecise pentru răspunsuri clare.

Atunci când autoritățile din Transilvania s-au aflat în contradicție puternică cu episcopul Micu-Klein, au considerat, de asemenea, înțelegerea despre Unire a lui Kollonich, ca definitorie. Au dorit să deosebească pe „uniții adevărați” de „uniții neadevărați” și au făcut aceasta pe baza textelor liturgice folosite de uniți. Într-o scrisoare din anul 1735 către Maria Tereza, au dorit să dovedească că în Transilvania nu există o adevărată Unire cu catolicii și au scris următoarele: „În ceea ce îi privește pe preoți, mulți dintre ei [...] au depus mărturisirea de credință catolică, dar n-au fost sinceri [...], așa cum este evident că folosesc la slujbe toate cărțile vechi după care slujesc și predică și nu adaugă la simbolul de credință cuvântul *filioque*. E adevărat că marele sinod din Florența n-a impus celor de rit grec să-l adauge la simbolul de credință. [...] Totuși, dacă ar fi adevărați uniți ar folosi cuvântul *filioque* tot așa precum adevărații uniți fac acest lucru în alte părți”³⁰.

5) Asemănător cardinalului Kollonich, a înțeles Unirea în credință și urmașul episcopului Atanasie, cel de-al doilea episcop al Bisericii Unite din Transilvania, Ioannes Giurgiu Nemeș-Patachi³¹. La instalarea sa în funcție el a declarat o linie despărțitoare aspră față de „schismatici și eretici”, deoarece a studiat cu rezultate foarte bune la Roma

²⁶ Informațiile foarte puține au fost adunate de N. Nilles din rapoarte vechi și se găsesc în *Symbolae*, p. 386 ș.u.

²⁷ „Puncta Unioni summe contraria,” citim la Nilles.

²⁸ Din păcate nu a fost transmis textul cu care a fost de acord Atanasie și pe care l-a respins, imediat după aceea.

²⁹ Așa spre exemplu, Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 157 ș.u.; și N. Nilles, *Symbolae*, p. 386 ș.u. care oferă aceste informații se pare că a avut acest punct de vedere.

³⁰ Citat după Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 223 ș.u.

³¹ O prezentare amănunțită despre el, despre alegerea, numirea și instalarea lui împreună cu publicarea unor documente referitoare la acestea se găsește la O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus*, München, 1956; a se vedea și lucrarea lui E. Chr. Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș-Pataki und die damaligen Spannungen zwischen Rumänen, Wiener Behörden und Römischer Kurie”, în: *Annales Univers. Apulensi. Series Historica*, 11/II, 2007, p. 37-46, din volumul actelor celei de-a patra întâlniri a grupului de lucru al fundației *Pro Oriente* pentru studierea Unirii bisericești din Transilvania.

studiert und dort hinsichtlich aller Fragen, in denen Lateiner und Griechen sich unterschieden, die nachtridentinischen lateinischen Positionen übernommen. Folglich war für ihn der Unterschied zwischen dem, was er für “Schismatiker und Häretiker” und was er für “wirkliche Unierte” hielt, riesengroß. Nur überzeugte Parteigänger des Tridentinums mit möglichst wenigen rituellen Besonderheiten wollte er als “wirklich Unierte” gelten lassen.

Schon in jungen Jahren, als er in Rom als Alumnus des Collegium Germanicum et Hungaricum das Studium aufnahm, hatte er Verzicht geleistet auf die rumänische “*lege strămoşescă*” und hatte nach der Priesterweihe eine Zeitlang in Făgăraş als Seelsorger für Lateiner gewirkt. Auch war er der Kandidat von Politikern gewesen, welche die Rumänen Siebenbürgens unter Verzicht auf ihre “*lege*” mit den wenigen lateinischen Katholiken des Landes zur volkreichsten Nation vereinigen wollten. Daher gab es schon gegen seine Kandidatur auf das Bischofsamt viel rumänischen Widerstand und erst recht für seine Amtsführung. Kritische Beobachter hatten nämlich das Gefühl, er habe, als von ihm die Rückkehr zum rumänischen Ritus verlangt worden war, die Kleider und Zeremonien der rumänischen “*lege*” nur äußerlich angenommen; in Haltung und Denken sei darunter die Persönlichkeit eines Lateiners am Leben geblieben. Er amtierte allerdings nur kurz; so blieb sein Einfluss oberflächlich.

Anders verstand Micu-Klein die Union. Er hielt sich für den rechtmäßigen Bischof aller Rumänen Siebenbürgens und zählte sowohl jene von ihnen zu seiner Diözese, die einverstanden waren mit den von Kollonitz für die Glaubensunion aufgesetzten Punkten, als auch jene, die dagegen waren. Neben den üblichen Synodalen aus dem Klerus berief er vor seiner Reise nach Wien Laien, Adelige und Bauern, zur Synode vom Juni/Juli 1744, und zwar solche, die sich (gemäß den Auflagen des Kardinals Kollonitz) als Unierte verstanden, und auch solche die sich (gemäß diesen Auflagen) für nicht-uniert hielten³². Offenbar galt ihm die Kontroverse, ob die Auflagen des Kardinals Kollonitz mit der rumänischen “*lege strămoşescă*” vereinbar seien oder nicht, nur wenig, und der Unterschied zwischen “Schismatikern und Häretikern” einerseits und “wirklichen Unierten” andererseits, den Bischof Pataki betont hatte, war offensichtlich für ihn kein Grund für die Meinung, dass nur ein Teil der Rumänen Siebenbürgens zu seiner Kirche gehöre.

Doch gerade, als Bischof Klein sich auf der Reise nach Wien befand, kam es in Siebenbürgen zu Ereignissen, welche eine Zweiheit der rumänischen Kirchen Siebenbürgens als unbestreitbare Wirklichkeit erwiesen. Denn nicht nur bei den nachtridentinischen Lateinern war im 18. Jahrhundert die Theologie so einseitig geworden, dass sie sich nicht mehr in Demut von einer Schwesterkirche belehren lassen wollten; ein Zeitgenosse von Kollonitz, Patriarch Dositheos von Jerusalem, reformierte damals die Theologie der Kirchen griechischer Tradition und führte sie zu einer ebensolchen

³² Vgl. F. Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma*, Bd. I, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1997, S. 11.

și și-a însușit acolo pozițiile latine posttridentine, cu privire la toate chestiunile în care se deosebeau latinii și grecii. Ca urmare, diferența dintre ceea ce a considerat el că sunt „schismaticii și ereticii” și ceea ce sunt „adevărații uniți” a fost uriașă. A dorit să admită ca „adevărații uniți” doar pe partizanii convinși ai sinodului de Unire cu cât mai puține particularități rituale. Deja în tinerețe, când a început studiul în Roma, ca alumn al colegiului *Germanicum et Hungaricum*, el a renunțat la „legea strămoșească” și a activat după hirotonie, o perioadă în Făgăraș, ca preot pentru latini. Era și candidatul politicianilor care doreau să-i unească pe românii din Transilvania, prin renunțarea la „legea” lor, cu puținii catolici latini ai țării, în națiunea cea mai numeroasă. Din această cauză a existat, deja, o opoziție românească evidentă împotriva candidaturii sale la funcția de episcop și foarte categorică împotriva instalării sale. Atunci când i s-a cerut întoarcerea la ritul românesc, observatori critici au avut percepția că a îmbrăcat doar pe dinafară veșmintele și ceremoniile „legii” românești. În atitudine și gândire ar trăi, însă, personalitatea unui latin. Oricum, el a păstorit doar puțin timp, în așa fel încât influența sa a fost nesemnificativă.

Altfel a înțeles Unirea Micu-Klein. El s-a considerat episcopul îndreptățit al tuturor românilor din Transilvania și i-a numărat în rândul credincioșilor săi, atât pe cei din episcopatul său, care erau de acord cu punctele impuse de Kollonich pentru Unirea în credință, cât și pe cei care erau împotriva acestora. Înainte de plecarea sa la Viena, el a convocat la sinodul din iunie /iulie 1744, alături de sinodalii obișnuiți, și laici, nobili și țărani, dintre care unii se considerau uniți (potrivit concepției cardinalului Kollonich) și alții se considerau neuniți (potrivit acestor concepții)³². Se pare că, controversa privitoare la compatibilitatea sau incompatibilitatea concepțiilor cardinalului Kollonich cu „legea strămoșească” nu a contat pentru el prea mult, iar diferența dintre „schismatici și eretici”, pe de o parte, și „uniții adevărați”, pe de altă parte, accentuată de episcopul Patachi, nu a fost pentru el, în mod evident, un motiv pentru ca doar o parte a românilor să aparțină Bisericii sale.

Totuși, tocmai în timpul în care episcopul Klein se afla în călătorie spre Viena, în Transilvania au avut loc evenimente care au despărțit în două Biserica românească din Transilvania, ca realitate incontestabilă. Deoarece, nu doar la latinii posttridentini, teologia secolului al XVIII-lea a fost atât de unilaterală încât nu a mai acceptat că poate, în smerenie, să primească învățături din partea unei Biserici surori. Un contemporan al lui Kollonich, Patriarhul Dositei al Ierusalimului a reformat în acel timp teologia Bisericilor de tradiție greacă și a

³² A se vedea Fr. Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma. 1745–1768*, ediție îngrijită de Ladislau Gyémánt, vol. I, Cluj-Napoca 1997, p. 11.

Bezogenheit auf sich allein, wie sie nach dem Tridentinum für die Theologie der Lateiner charakteristisch geworden war³³.

Beim einem Zusammenstoß, der sich nahezu zeitgleich mit der Synode vom Juni/Juli 1744 ereignete, ging es nicht mehr nur um jene Punkte, die Kollonitz für wichtig gehalten hatte, damit eine Glaubensunion bestehe. Jetzt bestritt eine neue Generation von Kontroversisten die Befähigung zum Dienst am Heil der Seelen durch jene Christen, die mit dem Papst in kirchlicher Verbindung standen bzw. keine solche Verbindung besaßen, das heißt: sie leugneten deren Kirchlichkeit. Nicht mehr nur um die rechten Begleitumstände einer Union mit den Römern wurde fortan gestritten, sondern überhaupt um den ekklesiologisch-geistlichen Wert einer Union mit den Römern. Denn ein serbischer Mönch namens Visarion Sarai³⁴ aus der Kirche von Karlowitz hatte **einen außerhalb von Siebenbürgen ausgebrochenen Streit** nach Siebenbürgen getragen und den Widerstand gegen die Kirchenunion unter den Rumänen – **mit ausdrücklich ekklesiologischer Begründung** - gewaltig zum Aufflammen gebracht. Denn im März und April 1744 war er durch Siebenbürgen gezogen und hatte gepredigt: „Ihr erbarmt mich. Eure unschuldigen Kinder, deren Seelen im ewigen Feuer brennen werden, weil sie von unierten Priestern getauft wurden, erbarmen mich. Die Taufe durch unierte Priester ist keine Taufe sondern ein Fluch, denn sie haben den Glauben der sieben Konzilien verlassen, als sie sich mit den ungläubigen Lateinern vereinigten. Daher sind die von ihnen Getauften nicht getauft. Die von ihnen Getrauten sind nicht verheiratet und die von ihnen gespendeten Sakramente sind keine Sakramente. Geht in keine unierte Kirche und behaltet keinen unierten Priester, denn wenn ihr einen solchen behaltet, werdet ihr verdammt werden“³⁵.

Eine ekklesiologische Entgegnung von Seiten der unierten Theologie erfolgte schnell. 1746 verfasste Gherontie Cotore eine Erläuterung der in Florenz untersuchten theologischen Themen³⁶ und stellte drei Fragen ans Ende seiner Schrift:

“Können Griechen, Rumänen, Moskowiter und andere Schismatiker gerettet werden, solange sie außerhalb der katholischen Kirche Roms verbleiben und sich nicht mit ihr unieren, wie unsere heiligen Väter [= wie Bischof Atanasie Anghel und seine Protropen, welche die Union eingingen]?”

“Sind die Bischöfe und Metropoliten der Schismatiker, die nicht vom Vikar Jesus Christi, das heißt vom Papst, bestätigt sind, vor Gott legitime und wirkliche Hierarchen?”

³³ Die damaligen Siebenbürger Ereignisse und deren Bezüge zur gesamteuropäischen Theologiegeschichte sind dokumentiert in Kap. III bei Suttner, Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts, S. 237- 257. Der Jerusalemer Patriarch Dositheos hatte nach den Wirren, die es um Kyrill Lukaris und seine Gesinnungsgenossen in der Kirche von Konstantinopel gegeben hatte, die Theologie der griechischen Kirchen erneuert und dabei auch bei ihnen dem Wunsch auf Einheitlichkeit in der Theologie Geltung verschafft. Somit standen jetzt zwei Parteien einander gegenüber, von denen eine jede nur mehr die eigene Theologie gelten lassen wollte. Auch hochoffizielle Dokumente der Lateiner und der Griechen von 1729 bzw. 1755, die den Umsturz des 18. Jahrhunderts in der Ekklesiologie auf beiden Seiten durchsetzten, sind in jenem Beitrag kommentiert.

³⁴ Zu ihm vgl. Suttner, „Visarion Sarai im Kontext der Theologiegeschichte“, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, 2007, S. 161-179.

³⁵ Zitiert nach Z. Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 286.

³⁶ Erste im Druck erschienene Ausgabe von Cotores Arbeit: Laura Stanciu (Hg.), Gherontie Cotore, *Despre Articoluşurile ceale de pence*, Alba Iulia, 2000.

dus-o la o unilateralitate identică, precum a fost caracteristic teologiei latinilor, după sinodul de la Trento³³.

În cadrul unui conflict care a avut loc aproape în același timp cu sinodul din iunie/iulie 1744, nu a mai fost vorba numai (doar) de acele puncte considerate de Kollonich importante pentru a putea fi încheiată o Unire. O nouă generație de contestatari a negat capacitatea slujirii sacramentale a acelor creștini care se aflau în legătură bisericească cu Papa, respectiv a aceluia care nu aveau această legătură. Aceasta înseamnă că ei și-au contestat reciproc eclesialitatea. Discuțiile nu au mai fost puse în legătură cu condițiile corecte ale unei Uniri cu latinii, ci în mod special în legătură cu valoarea eclesiologică-spirituală a unei Uniri cu latinii. Deoarece un călugăr sârb cu numele Visarion Sarai³⁴ din Biserica Karlowitz-ului a adus în Transilvania un **conflict izbucnit în afara Principatului** și a inflammat foarte tare opoziția împotriva Unirii bisericești în rândul românilor, aducând **argumente eclesiologice exprese**: „Îmi este milă de voi. Îmi este milă de copiii voștri nevinovați ale căror suflete vor arde în focul cel veșnic, deoarece au fost botezați de preoți uniți. Botezul săvârșit de preoții uniți nu este botez, ci este un blestem, deoarece ai au părăsit credința celor șapte sinoade, când s-au unit cu latinii necredincioși. De aceea, cei botezați de ei nu sunt botezați. Cei cununați de aceștia nu sunt cununați și tainele administrate de ei nu sunt taine. Nu mai mergeți în nicio biserică unită și nu mai țineți nici un preot unit, deoarece dacă mai țineți pe vreunul veți fi blestemați”³⁵.

O reacție eclesiologică din partea teologiei unite a urmat imediat. În 1746, Gherontie Cotore a scris o explicare a temelor teologice cercetate în Florența³⁶ și a pus trei întrebări la sfârșitul scrierii sale:

„Pot fi mântuiți grecii, românii, moscoviții și alți schismatici, atâta timp cât rămân în afara Bisericii catolice a Romei și nu se unesc cu ea, precum părinții noștri sfinți [= ca episcopul Atanasie Anghel și protopopii săi, care au făcut unirea]”?

„Episcopii și mitropoliții schismaticilor care nu sunt confirmați de vicarul lui Iisus Hristos, aceasta înseamnă de Papă, sunt înaintea lui Dumnezeu ierarhi legitimi și adevărați“?

³³ Evenimentele de la acea vreme din Transilvania și raportarea acestora la istoria teologică europeană sunt documentate în capitolul III, la Suttner, *Quellen*, p. 237- 257. După tensiunile care au avut loc în Biserica din Constantinopol datorate lui Chiril Lucaris și tovarășilor săi, Patriarhul Dositei al Ierusalimului a înnoit teologia Bisericilor grecești, impunând și în cazul lor dorința după uniformizare a teologiei. Astfel, au stat față în față două partide, fiecare pretinzând recunoașterea validității exclusive a teologiei proprii. Lucrarea respectivă prezintă și documente oficiale foarte importante ale latinilor și grecilor din 1729 respectiv 1755, care au impus radicalizarea secolului al XVIII-lea în eclesiologie de ambele părți.

³⁴ Despre el, a se vedea E. Chr. Suttner, „Visarion Sarai im Kontext der Theologiegeschichte“, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, 2007, p. 161-179.

³⁵ Citat după Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 286.

³⁶ Despre prima ediție tipărită a lucrării lui Cotore: Laura Stanciu (ed.), Gherontie Cotore, *Despre Articulașurile ceale de price*, Alba Iulia, 2000.

„Vollziehen die Bischöfe und Metropoliten der Schismatiker ohne Bestätigung durch den Papst die heiligen Sakramente gut“³⁷?

Visarions war mit den Gefolgsleuten des Dositheos von Jerusalem darüber empört, dass die unierten Priester über die sieben Konzilien hinaus eine weitere Autorität, nämlich den Papst, anerkannten, und vertrat die Meinung, dass diese Priester keine Vollmacht mehr haben zum Dienst am Heil der Menschen; wer zu ihnen steht, werde verdammt. Gherontie Cotore spricht als posttridentinischer Theologe seinerseits jenen Bischöfen und Priestern, die nicht auf die nämliche Art wie die Väter der unierten Rumänen eine Union mit dem Papst eingegangen waren, die Sendung zum Heildienst ab.

Als es zu dieser grundsätzlichen ekklesiologischen Gegnerschaft gekommen war, konnten die Anhänger und die Gegner der Union nicht mehr unter einem einzigen Bischof verbleiben³⁸. Es dauerte nur mehr wenige Jahre, bis der Wiener Hof die Einsetzung eines eigenen Bischofs für die Unionsgegner billigte. Seither kann in Siebenbürgen niemand mehr die Existenz zweier rumänischer Kirchen bezweifeln.

6) Damit das, was Kardinal Kollonitz eingeleitet hatte, zur vollen Entfaltung kam, brauchte es Zeit. Wie M. Păcurariu bestätigt, blieb es noch bis in die Anfangszeit der *Șcuola Ardeleană* möglich, das zu erstreben, was man zu Beginn der Siebenbürger Unionsberatungen erreichen wollte: dass die unierte Kirche in ihrer Theologie der rumänischen „*lege strămoșească*“ die Treue bewahre. M. Păcurariu schreibt: „In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts erschienen in der neuen Buchdruckerei des unierten Bischofssitzes in Blaj einige theologische Werke, die sich von der Lehre der orthodoxen Kirche überhaupt nicht unterschieden“³⁹.

Als jedoch der Gegensatz zwischen den Anhängern und den Gegnern der Union zu einem ekklesiologischen Grundsatzstreit geworden und das Blajer Schulwesen voll ausgebaut war, eiferte man in den Schulen der Unierten immer entschiedener dem Vorbild der Lateiner nach. In seiner oben schon einmal zitierten Studie mit dem Titel *Tradiție și dogmă* zeigt Cristian Barta auf, wie die Siebenbürger Unierten nach und nach immer mehr dogmatische und kirchenrechtliche Sichtweisen der nachtridentinischen Lateiner übernahmen; die Blajer Schulen verschrieben sich in der Folgezeit mehr und mehr dem theologischen Unterrichtsprogramm der Lateiner⁴⁰. In einem Gesamtüberblick zur Entwicklung der Klerikerausbildung in allen unierten Gemeinschaften schreibt W. de Vries: „Selbst Leo XIII., der sich doch ohne Zweifel um ein echtes Verständnis für die Orientalen bemühte, befürwortete die Einführung der Philosophie und Theologie des

³⁷ Cotore, *Despre Articulașurile*, S. 85-90. Aus Cotores Antworten auf die Fragen spricht die nämliche Besorgtheit um die Heilchancen für die vom Papst getrennten Christen, wie sie hinsichtlich der Katholiken in den Predigten Visarions ausgedrückt war.

³⁸ Schon seit dem 10. Jahrhundert und bis zum Florentinum galt bei jenen, denen die Kircheneinheit zwischen Griechen und Lateinern schwer oder überhaupt unmöglich erschien, das *filioque* als das schwerste Gravamen. Seit dem Zusammenstoß der posttridentinische Theologie der Lateiner mit der durch Dositheos erneuerten griechischen Theologie gilt, was heute unter Ökumenikern zu hören ist, dass das Papstamt das schwerste Hindernis sei gegen jegliches Übereinkommen.

³⁹ M. Păcurariu, *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*, Erlangen, 1994, S. 402.

⁴⁰ Dieser Entwicklung wurde nachgegangen in einem Beitrag Suttner, „Priesterbildung in der Rumänischen Unierten Kirche“, in: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, LVI, 2/2011, S. 5-31.

„Episcopii și mitropoliții schismaticilor fără confirmare din partea Papei pot sluji sfintele Taine“³⁷?

Visarion împreună cu simpatizanții lui Dositei al Ierusalimului a fost scandalizat că preoții uniți recunoșteau, dincolo de cele șapte sinoade, o altă autoritate, pe aceea a Papei, considerând că acești preoți nu mai au puterea deplină pentru slujirea sacramentală. Cine se alătură aceluia va fi blestemat. Gherontie Cotore, la rândul său, ca teolog posttridentin, neagă slujirea sacramentală a acelor episcopi și preoți care nu au trecut cu papa, așa cum au făcut părinții românilor uniți.

Atunci când s-a ajuns la această dispută eclesiologică fundamentală, susținătorii și opozanții Unirii nu au mai putut rămâne sub jurisdicția unui singur episcop³⁸. A durat doar câțiva ani până când Curtea de la Viena a aprobat instalarea unui episcop propriu pentru opozanții Unirii. De la acea dată nu mai poate nimeni pune la îndoială existența a două Biserici românești.

6) A necesitat timp pentru ca ceea ce a început cardinalul Kollonich să ajungă la o evoluție deplină. Așa cum confirmă M. Păcurariu, până la începutul Școlii Ardelene, a rămas încă posibil să se năzuiască la ceea ce s-a dorit să se facă la începutul tratativelor de Unire din Transilvania: ca Biserica Unită să păstreze în teologia ei fidelitatea pentru „legea strămoșească”. M. Păcurariu scrie: „În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au apărut în noua tipografie a scaunului episcopal unit de la Blaj, unele lucrări teologice care nu se deosebeau cu absolut nimic de învățătura Bisericii ortodoxe”³⁹.

Atunci când, totuși, disputa dintre adepții și opozanții Unirii a devenit o dispută fundamental eclesiologică și când sistemul școlar din Blaj a ajuns la maturitate, zelul după modelul latinilor a devenit tot mai accentuat în școlile uniților. În lucrarea sa mai sus-citată, cu titlul *Tradiție și dogmă*, Cristian Barta arată cum uniții din Transilvania au preluat treptat tot mai mult conceptele dogmatice și canonice ale latinilor posttridentini. Școlile de la Blaj au preluat tot mai mult programa studiilor teologice specifică latinilor⁴⁰. Într-o analiză de ansamblu asupra evoluției învățământului clerical din toate comunitățile unite, W. de Vries scrie următoarele: „Însuși Leo XIII, care s-a străduit fără îndoială pentru o înțelegere corectă a răsăritenilor, a acceptat introducerea filosofiei și a

³⁷ Idem, *Despre Articulușurile*, p. 85-90. Din răspunsurile lui Cotore la întrebări se constată îngrijorarea privitoare la șansele de mântuire ale creștinilor separați de Papă, așa cum a fost exprimată aceeași îngrijorare despre șansele de mântuire ale catolicilor în predicile lui Visarion.

³⁸ Încă din secolul X și până la sinodul de la Florența, *filioque* a constituit cea mai grea piedică pentru cei care au considerat Unirea bisericească dintre greci și latini ca fiind dificilă sau absolut imposibilă. După ciocnirea teologiei posttridentine a latinilor cu teologia greacă înnoită de Dositei a fost valabil, ceea ce se aude azi în rândul ecumeniștilor, că funcția Papei ar fi cea mai grea piedică pentru orice acord.

³⁹ M. Păcurariu, *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*, Erlangen, 1994, p. 402.

⁴⁰ Această evoluție a fost cercetată în studiul lui Suttner, „Priesterbildung in der Rumänischen Unierten Kirche“, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, LVI, 2/2011, p. 5-31.

heiligen Thomas in den orientalischen Priesterseminarien. Der Papst gab sich keine Rechenschaft darüber, wie sehr die thomistische Ausprägung der Glaubenswahrheiten der Geistesart der Orientalen zuwider ist“⁴¹.

Vollständig vergessen waren im nachtridentinischen Rom und bei jenen Vertretern Roms, die im 18. Jahrhundert östlichen Christen begegneten, die Offenheit der alten Kirche für andere Sichtweisen und die Haltung der Florentiner Väter; niemand dachte an das, was erst das 2. Vaticanum wieder aussprach: „Das von den Aposteln überkommene Erbe ist in verschiedenen Formen und auf verschiedene Weise übernommen und daher schon von Anfang an in der Kirche hier und dort verschieden ausgelegt worden, wobei auch die Verschiedenheit der Mentalitäten und der Lebensverhältnisse eine Rolle spielten“⁴². Vom Segen, welcher der Kirche erwuchs, weil „bei der Erklärung der Offenbarungswahrheit im Orient und im Abendland verschiedene Methoden und Arten des Vorgehens zur Erkenntnis und zum Bekenntnis der göttlichen Dinge angewendet wurden“, spricht Art. 17 desselben Dekrets und legt dar, „dass von der einen und von der anderen Seite bestimmte Aspekte des geoffenbarten Mysteriums manchmal besser verstanden und deutlicher ins Licht gestellt wurden“, dass daher „oft mehr von einer gegenseitigen Ergänzung als einer Gegensätzlichkeit“ zu sprechen ist.

Für die Zeit aber, mit der wir uns zu befassen haben, stellte Hubert Jedin heraus, dass bei den Lateinern nach dem Tridentinum für das gesamte kirchliche Leben Einheitlichkeit kennzeichnend geworden war; er schreibt: „[...] *eine* Bibel, die *Vulgata*, *eine* Liturgie, die römische, *ein* Gesetzbuch garantierten [von nun an] die Einheit, ja schufen eine weit größere Einheitlichkeit des kirchlichen Lebens, als sie je in der vortridentinischen Kirche bestanden hatte“⁴³. Erst das 2. Vat. Konzil kehrte zurück zur altkirchlichen und vom Florentinum verteidigten Sicht von Einheit in Verschiedenheit und sah sich veranlasst, zu verfügen: „Wenn sie (=die mit der römischen Kirche unierten östlichen Christen) aber wegen besonderer Zeitumstände oder persönlicher Verhältnisse ungebührlich von ihren östlichen Gebräuchen abgekommen sind, sollen sie sich befleißigen, zu den Überlieferungen ihrer Väter zurückzukehren“⁴⁴.

III. Was verstand man unter der Oboedienz, die dem Papst gebührt?

Das Florentinum hatte der Anerkennung des römischen Primats die Klausel beigefügt, dass der Papst seine primatialen Funktionen in jener Art ausüben müsse, die von jeher “in den Akten der ökumenischen Konzilien und in den heiligen Kanones

⁴¹ W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg, 1963, S. 317; vgl. hierzu auch den Beitrag: Suttner, „Die Suche nach Spuren einer eigenständigen Theologie bei den griechisch-katholischen Kirchen“, derzeit in Druck in: *OstkStud*, 59, 2010.

⁴² *Unitatis redintegratio*, Art. 14.

⁴³ Das Zitat ist entnommen aus Jedins Beitrag „Persönlichkeiten und Werk der Reformpäpste von Pius V. bis Clemens VIII“ in dem von ihm herausgegebenen *Handbuch der Kirchengeschichte*, Freiburg 1985, Bd. IV, S. 522 ff. Neben den drei benannten Garanten für Einheitlichkeit darf ein vierter angeführt werden: der „*Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos Pii V. Pont. Max. iussu editus*“ aus dem Jahr 1566, der überall in der Kirche einheitliche Leitlinie für die Katechese sein sollte.

⁴⁴ *Orientalium ecclesiarum*, Art. 6.

teologiei Sfântului Toma în seminariile clericale răsăritene. Papa nu a luat în considerare cât de contrară este influența tomistă a adevărilor de credință asupra vieții bisericești a răsăritenilor⁴¹.

Deschiderea vechii Biserici pentru alte concepte și atitudinea părinților florentini au fost uitate complet în Roma posttridentină și de acei reprezentanți ai Romei care i-au întâlnit pe creștinii răsăriteni. Nimeni nu s-a gândit la ceea ce abia sinodul Vatican II a afirmat din nou: „Moștenirea transmisă de la Apostoli a fost preluată în diferite forme și în diferite moduri, și din acest motiv a fost interpretată încă de la început în Biserică, aici și acolo, în mod diferit, diferența de mentalitate și a relațiilor de viață jucând, de asemenea, un rol în acest sens”⁴². Articolul 17 al aceluiași decret vorbește despre binecuvântarea ce a revenit fiecărei Biserici, deoarece „la explicarea adevărului revelat în Răsărit și în Apus au fost folosite metode și forme diferite în lucrarea de cunoaștere și mărturisire a lucrurilor dumnezeiești“ și arată că „anumite aspecte ale tainei revelate au fost înțelese uneori mai bine și evidențiate mai clar de către o parte sau alta“ și că din acest motiv, trebuie să se vorbească „mult mai des, despre o completare reciprocă decât de contradicție“.

Pentru perioada de care ne ocupăm, Hubert Jedin a arătat că după sinodul de la Trento, întreaga viață bisericească a latinilor a fost marcată de uniformizare. El scrie: „[de acum înainte] o Biblie (Vulgata), o Liturghie (cea romană), o legislație au garantat unitatea și au creat o mult mai extinsă uniformizare a vieții bisericești, decât a existat în Biserica pretridentină”⁴³. Abia sinodul Vatican II s-a întors la concepția veche bisericească, apărută de sinodul de la Florența, despre unitatea în diversitate și s-a văzut nevoit să arate: „În situația în care (=creștinii răsăriteni uniți cu Biserica Romei) datorită diferitelor situații istorice sau legături personale s-au îndepărtat, însă, în *mod necuvenit*, de tradițiile lor răsăritene, ei trebuie să se străduiască să se întoarcă la moștenirea părinților lor”⁴⁴.

III. Ce s-a înțeles prin supunerea față de papă?

1) Cu privire la recunoașterea primatului roman, sinodul de la Florența a adăugat clauza că Papa trebuie să-și exercite funcțiunile primațiale în acel mod în care „este cuprins în actele sinoadelor ecumenice și în sfintele canoane“,

⁴¹ W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg, 1963, p. 317; a se vedea și lucrarea lui Suttner, *Die Suche nach Spuren einer eigenständigen Theologie bei den griechisch-katholischen Kirchen*, în: *OstStud* 59, 2010, p. 111-131.

⁴² *Unitatis redintegratio*, Art. 14.

⁴³ Citatul este luat din lucrarea lui Jedin, „*Persönlichkeiten und Werk der Reformpäpste von Pius V. bis Clemens VIII*“ editată de el în „*Handbuch der Kirchengeschichte*“, Freiburg, 1985, vol. IV, p. 522 ș.u. Pe lângă cei trei garanți pentru uniformizare poate fi menționat și un al patrulea: „*Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos Pii V. Pont. Max. iussu editus*“ din anul 1566, care pretutindeni în Biserică, trebuia să constituie o linie directoare de uniformizare pentru cateheză.

⁴⁴ *Orientalium ecclesiarum*, Art. 6.

enthalten ist“; dass folglich den herkömmlichen Rechten der östlichen Patriarchen keine Einbuße geschehen dürfe. Eine “modernere Formulierung“ für die Einschränkung der römischen Primatsansprüche auf das, was “in den Akten der ökumenischen Konzilien und in den heiligen Kanones enthalten ist”, fand Josef Ratzinger im Jahr 1976, als er darlegte, dass die katholische Kirche von den östlichen Christen als Glaubensaussage nur einfordern könne, was im 1. Millennium formuliert und gelebt worden war.⁴⁵ Diese Einschränkung versteht sich von selbst, denn was ein Millennium lang in der kirchlichen Lehre und im kirchlichen Leben nicht vorhanden war und folglich aus dem zweiten Millennium stammt, wäre zeitbedingt; es mag eine legitime Entwicklung sein, könnte aber keinen zentralen Punkt der Glaubenslehre von der Kirche darstellen.

1) Von den östlichen Patriarchen hatte jener von Konstantinopel persönlich am Florentinum teilgenommen und die anderen waren durch Delegaten vertreten gewesen. Somit machte schon die Zusammensetzung des Konzils für jedermann augenscheinlich, dass die Leitungsvollmacht des römischen Bischofs als Patriarch beschränkt war auf die Welt der Lateiner, und dass es Territorien gab, in denen er nur jene Rechte besaß, die sich gemäß den Akten der ökumenischen Konzilien und der heiligen Kanones auf die gesamte Catholica bezogen. Denn die patriarchalen Vollmachten waren anderswo gemäß den Akten der ökumenischen Konzilien und der heiligen Kanones anderen Amtsträgern anvertraut.

Einige Jahrzehnte nach dem Florentinum begann jedoch die Ära der geographischen Entdeckungen und der Expansion der lateinischen Kirche in alle Kontinente. Hätte man sich bei dieser Expansion an die Ordnung gehalten, die “in den Akten der ökumenischen Konzilien und in den heiligen Kanones enthalten ist”, wären in Übersee gesonderte Patriarchate einzurichten gewesen.⁴⁶ Doch man zog es vor, das römische Patriarchat auf alle Territorien auszudehnen, wohin die abendländischen Missionare zugleich mit dem Evangelium auch ihr heimatliches Kirchenleben trugen. Als dabei die Portugiesen in Südindien und in Äthiopien auf uralte östliche Kirchen stießen, für die nach altkirchlichem Herkommen die Verantwortung bei deren eigenen Patriarchen lag, nahmen sie keine Rücksicht auf die Privilegien und Rechte dieser Amtsträger. Ohne auch nur Verhandlungen mit ihnen geführt zu haben, wurde verfügt, dass die südindischen Christen dem nahe bei ihrer Heimat gelegenen und dem römischen Patriarchen zugeordneten Erzbistum Goa anzugehören hätten⁴⁷, und den Äthiopiern sandte man europäische Bischöfe⁴⁸.

⁴⁵ Er ließ, nachdem er bereits die Leitung der römischen Glaubenskongregation übernommen hatte, dies „bewusst unverändert“ nachdrucken, wie er ausdrücklich vermerkte, weil es „in dieser Form Bedeutung [...] gewonnen hat“ (vgl. J. Ratzinger, *Theologische Prinzipienlehre*, München, 1982, S. 209).

⁴⁶ Von diesem Versäumnis handelte Prof. Ratzinger in seiner 1969 veröffentlichten Schrift „Das neue Volk Gottes“ und führt dort, S. 142, aus, man solle es „als Aufgabe für die Zukunft betrachten, das eigentliche Amt des Petrusnachfolgers und das patriarchale Amt wieder deutlicher zu unterscheiden und, wo nötig, neue Patriarchate zu schaffen und aus der lateinischen Kirche auszugliedern“.

⁴⁷ Vgl. F. Heiler, *Die Ostkirchen*, München, 1971, S. 392-402.

⁴⁸ Vgl. Tewelde Beiene, *La politica cattolica de Seltan Sägäd I. (1607-1632) e la missione della Compagnia de Gesù in Etiopia. Precedenti evoluzione e problematiche: 1589-1632*, Roma 1983, wo sowohl der aufopferungsvolle Einsatz mancher der entsandten Jesuitenpatres, als auch die Intransigenz anderer von ihnen aufgezeigt ist, die sogar einen äthiopischen Bürgerkrieg heraufbeschwor; (Rezension zu dieser Arbeit in *OS*, 34, 1985, S. 215-217).

din vremuri străvechi, că prin urmare nu trebuie să fie afectate drepturile tradiționale ale patriarhilor răsăriteni. O „formulare mai modernă” pentru restrângerea pretențiilor primațiale romane la ceea ce „este cuprins în actele sinoadelor ecumenice și în sfintele canoane” a găsit Josef Ratzinger, în anul 1976, când a arătat că Biserica catolică nu poate pretinde creștinilor răsăriteni ca mărturisire de credință decât doar ceea ce a fost formulat și trăit în primul mileniu⁴⁵. Această restrângere se înțelege de la sine, deoarece ceea ce nu a existat un mileniu în învățătura bisericească și în viața bisericească și, prin urmare, provine din al doilea mileniu ar fi limitat temporal; poate constitui o evoluție legitimă, dar nu ar putea constitui vreun punct central al învățăturii de credință din partea Bisericii.

Din rândul patriarhilor răsăriteni, cel din Constantinopol a participat la sinodul de la Florența, iar ceilalți au fost reprezentați prin delegați. Așadar, deja componența sinodului a făcut vizibil pentru toată lumea că puterea de conducere a episcopului roman ca patriarh a fost restrânsă la lumea latinilor și că existau teritorii în care acesta nu avea decât acele drepturi care se referă la întreaga catolicitate potrivit actelor sinoadelor ecumenice și ale sfintelor canoane. Deoarece puterile depline patriarhale au fost încredințate în alte părți, altora care dețineau aceste funcții, potrivit actelor sinoadelor ecumenice și ale sfintelor canoane.

La câteva decenii după sinodul de la Florența a început totuși epoca descoperirilor geografice și expansiunea Bisericii latine pe toate continentele. Dacă s-ar fi respectat, în cazul acestei expansiuni, ordinea „care este cuprinsă în actele sinoadelor ecumenice și în sfintele canoane”, ar fi trebuit să fie înființate patriarhii speciale în țările de peste ocean⁴⁶. Totuși, s-a urmărit extinderea patriarhatului roman peste toate teritoriile unde misionarii apuseni au adus, odată cu Evanghelia și viața lor bisericească proprie. Când portughezii au întâlnit, în India de Sud și în Ethiopia, Biserici răsăritene foarte vechi care, potrivit tradițiilor vechi bisericești, se aflau în jurisdicția patriarhilor de acolo, aceștia nu au luat în considerare privilegiile și drepturile acestor patriarhi. Fără a avea loc măcar tratative cu ei, s-a dispus că acei creștini din sudul Indiei ar trebui să aparțină arhiepiscopiei Goa⁴⁷, care se afla aproape de țara lor și care era subordonată patriarhului Romei, iar etiopienilor li s-au trimis episcopi europeni⁴⁸.

⁴⁵ După ce a preluat conducerea Congregației romane de credință, a tipărit aceasta „în mod intenționat neschimbat”, așa cum a remarcat în mod expres, deoarece „a câștigat semnificație în această formă” (a se vedea J. Ratzinger, *Theologische Prinzipienlehre*, München, 1982, p. 209).

⁴⁶ Despre această neglijență a vorbit prof. Ratzinger în scrierea sa „Das neue Volk Gottes”, publicată în 1969 și continuă la pagina 142 afirmând că „trebuie gândit ca misiune pentru viitor, să se facă o și mai clară diferențiere dintre funcția propriu-zisă a urmașului Sfântului Petru și funcția patriarhală, iar acolo unde este necesar să fie create noi patriarhate care să fie scoase din Biserica latină”.

⁴⁷ A se vedea F. Heiler, *Die Ostkirchen*, München, 1971, p. 392-402.

⁴⁸ A se vedea Tewelde Beiene, *La politica cattolica de Seltan Säğäd I. (1607-1632) e la missione della Compagnia de Gesù in Etiopia. Precedenti evoluzione e problematiche: 1589-1632*, Roma 1983, unde este arătată atât angajarea exagerată a unor părinți iezuiți cât și intransigența altora care au iscat chiar un război civil etiopian; (recenzia la această lucrare în *OS*, 34, 1985, p. 215-217).

2) Noch in der frühen Neuzeit, in den Jahren vor dem Konzil von Trient, gab es auch ein anderes Verhalten. Da hatte in Süditalien noch die Anordnung des Florentinums Anerkennung gefunden. Im Sinn der Florentiner Übereinkunft zwischen Lateinern und Griechen hatten unter den Renaissancepäpsten bei den Griechen Süditaliens und Siziliens noch griechische Bischöfe amtieren können, die in Konstantinopel oder in Ochrid geweiht worden waren und von dem für ihren Wirkungsbereich zuständigen römischen Patriarchen die jurisdiktionelle Sendung erhalten hatten.⁴⁹

Doch nach dem Tridentinum, als es Aufgabe der römischen Kurie geworden war, in der gesamten lateinischen Kirche für die Verwirklichung der Reformmaßnahmen des Trienter Konzils Sorge zu tragen, kam es im südlichen Italien im Rahmen der Regionalsynoden, die zur Durchsetzung der Reformen gefeiert wurden, zu Schwierigkeiten. Man meinte, die bisherige großzügige Rechtsordnung zugunsten der Italo-Griechen und Italo-Albaner nicht weiter beibehalten zu können, sondern suchte nach einer neuen Ordnung für sie, weil man meinte, dass auch für sie nützlich sei, was in Trient beschlossen worden war. Eine 1573 berufene „Kurialkongregation für die Reform der Griechen“ und ihre römische Nachfolgebehörde arbeiteten lange Zeit an neuen Bestimmungen. Auf ihre erst 1595 beendeten Arbeiten⁵⁰ stützte man sich in Rom bereits, als man sich im nämlichen Jahr mit dem Ansuchen auf *Communio* der Ruthenen aus der Kiever Metropole befasste, ohne dabei an den Unterschied zu denken, dass zwar die Italo-Griechen und Italo-Albaner, nicht aber die Ruthenen im Bereich des römischen Patriarchats lebten.⁵¹

3) Dass es zu einem römischen Verlangen nach allgemeinen Aufsichtskompetenzen auch über die Ruthenen kam, wird verständlicher, wenn man sich vergegenwärtigt, dass sich die Vorbereitung der Brester Union zu jener Zeit ereignete, in der man in Rom intensiv damit befasst war, den Erneuerungsprozess voran zu bringen, den das Konzil von Trient eingeleitet hatte. Als man die Union abschloss, wollte man mit allen übrigen dem Papst verbundenen Bistümern auch die ruthenischen Bistümer in den Erneuerungsprozess einbeziehen. Die Aufnahme der Sakramentengemeinschaft mit einer autonom verbleibenden Metropole wäre dazu zu wenig gewesen; dafür brauchte es auch eine Unterstellung der hinzukommenden Bistümer unter eine kontinuierliche pastorale Führung Roms. Als 1622 die *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* gegründet wurde, hat man ihr die pastorale Verantwortung für alle Gebiete zugewiesen, in denen die hierarchischen Strukturen infolge der Reformation

⁴⁹ Das damalige Zusammenwirken zwischen römischer Kurie und (zu Rom streng genommen im Schisma stehenden!) griechischen Hierarchen des Osmanenreichs beim Einsetzen von Bischöfen für die Italo-Griechen und Italo-Albaner beschreibt V. Peri, „I metropolitani orientali di Agrigento. La loro giurisdizione in Italia nel XVI secolo“, in: *Bisanzio e l'Italia (Festschrift Pertusi)*, Milano 1982, S. 274-321.

⁵⁰ Diese wurden am 31.08.1595 beendet und die Resultate wurden 1596 durch Klemens VIII. in einer „*Perbrevis Instructio*“ (*Perbrevis Instructio super aliquibus ritibus Graecorum ad RR.PP.DD. Episcopos Latinos, in quorum civitatibus vel dioecesibus Graeci vel Albanes Graeco ritu viventes degunt*, Romae, Apud *Impressores Camerales*, 1596) promulgiert.

⁵¹ Für Näheres vgl. Suttner, „Die Brester Union. Von den Anfängen bis zu Petr Mogilas Tod“, in: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, 47, 2002, S. 103-143.

2) Încă în perioada modernă timpurie, în anii dinaintea sinodului de la Trento, a existat și o altă atitudine. În Italia de sud a existat încă ordinea recunoașterii sinodului de la Florența. În spiritul acordului florentin dintre latini și greci, în timpul papilor renascentiști au putut să păstorească pentru grecii din Italia de sud și din Sicilia încă episcopi greci, care au fost hirotoniți în Constantinopol sau în Ohrida și care au primit dreptul de jurisdicție din partea patriarhilor romani răspunzători pentru teritoriul lor de jurisdicție⁴⁹.

Totuși, după sinodul de la Trento, atunci când misiunea Curiei romane a fost aceea de a asigura aplicarea măsurilor reformatoare ale sinodului de la Trento în întreaga Biserică latină, în Italia de sud s-a ajuns la greutate în cadrul sinoadelor regionale convocate pentru implementarea acestor reforme. S-a considerat că ordinea de drept mărinimoasă de până atunci în favoarea italo-grecilor și italo-albanezilor nu mai poate fi păstrată și s-a căutat o nouă ordine pentru aceștia, deoarece s-a considerat că și pentru ei ar fi util ce s-a hotărât la sinodul de la Trento. O „congregație curială pentru reforma în rândul grecilor“, convocată în 1573 și autoritatea bisericească romană ce a succes acesteia au lucrat mult timp la noile hotărâri. Lucrările acestei congregații, încheiate abia în anul 1595⁵⁰, au constituit baza analizei cererii din acel an a rutenilor din Mitropolia kieveană pentru comuniune cu Biserica Romei, fără a se gândi la diferența că, de fapt, italo-grecii și italo-albanezii, trăiau în teritoriul de jurisdicție al patriarhilor romani, dar nu și rutenii⁵¹.

3) Faptul că s-a ajuns la o pretenție romană cu privire la competențe generale de control și asupra rutenilor, se înțelege dacă se ia în considerare că pregătirea Unirii de la Brest a avut loc în acel timp în care la Roma s-a înregistrat preocuparea intensivă de aplicare a procesului de înnoire început de sinodul de la Trento. Când a fost încheiată Unirea s-a dorit trecerea în acest proces de înnoire și a episcopilor rutene, alături de toate celelalte episcopii aflate în legătură de jurisdicție cu Papa. Comuniunea sacramentală cu o mitropolie care să fii rămas autonomă ar fi fost prea puțin. Din acest motiv, a fost nevoie de o subordonare a episcopiiilor acestei Mitropolii sub o conducere pastorală permanentă a Romei. Când, în anul 1622 fost înființată Sacra Congregatio de Propaganda Fide i s-a

⁴⁹ Conclucarea de la acea vreme dintre Curia romană și ierarhii greci (aflați de fapt în schismă cu Roma) din Imperiul otoman la instalarea episcopilor pentru italo-greci și pentru italo-albanezi este descrisă de V. Peri, „I metropoliti orientali di Agrigento. La loro giurisdizione in Italia nel XVI secolo“, în: *Bisanzio e l'Italia* (Festschrift Pertusi), Milano, 1982, p. 274-321.

⁵⁰ Acestea au fost încheiate la 31.08.1595, iar rezultatele au fost promulgate în anul 1596 de Clement VIII într-o „Perbrevis Instructio“ (*Perbrevis Instructio super aliquibus ritibus Graecorum ad RR.PP.DD. Episcopos Latinos, in quorum civitatibus vel dioecesibus Graeci vel Albanes Graeco ritu viventes degunt, Romae, Apud Impressores Camerales, 1596*).

⁵¹ Pentru date suplimentare a se vedea Suttner, „Die Brester Union. Von den Anfängen bis zu Petr Mogilas Tod“, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, 47, 2002, p. 103-143.

verloren gegangen waren, wo also ein besonders großes Bedürfnis nach Erneuerung des katholischen Kirchenlebens bestand,⁵² und zusammen mit diesen Gebieten wurden auch die Ländereien der “Schismatiker” der Obsorge durch die neue Kongregation unterstellt. In Missachtung der vom Florentinum ausdrücklich anerkannten Grenzen für die patriarchale Zuständigkeit Roms beanspruchte diese römische Kurialkongregation sofort nach ihrer Gründung auch das Recht auf Oberaufsicht über die liturgischen, spirituellen und kirchenrechtlichen Angelegenheiten und über die ordentliche Pastoral in östlichen Kirchengemeinden, sobald die Hierarchen einer solchen Gemeinde mit dem Papst in Kirchengemeinschaft getreten waren.⁵³

Durch die ausufernde Tätigkeit der Kongregation wurde die jurisdiktionelle Kompetenz des ersten Bischofs, die ihm *in besonderen Fällen* von jeher überall das Eingreifen ermöglichte, in flagrantem Widerspruch zum Florentinum umgeformt zu *einer ordentlichen und eigentlich patriarchalen Führungskompetenz* bezüglich aller mit ihm in Communion stehender Ortskirchen, der östlichen ebenso wie der westeuropäischen.

4) Als nach römischer Auffassung durch den Festakt in der vatikanischen Konstantinsaula vom 23. Dezember 1595 die Union der Ruthenen vollzogen war, sollte zu Brest im Oktober 1596 eine Bischofssynode auf päpstlichen Wunsch und durch die Autorität Roms unterstützt zusammentreten und promulgieren, was rechtsgültig im Jahr davor in Rom geschehen war – genauso, wie auf Seiten der Lateiner nach dem Tridentinum Regionalsynoden die Trienter Beschlüsse promulgierten und ihre Anwendung sicher stellten. Die Tagesordnung für die Brester Versammlung war bereits in der Unionsbulle *Magnus Dominus* vom 23. Dezember 1595 bestimmt, und die Teilnehmerliste legte der Papst im Februar 1596 fest.⁵⁴ Die Zusammenkunft vom Oktober 1596 war also keine autonome Synode einer östlichen Metropole, die kraft eignen Rechts zusammentritt und eigene Beschlüsse fasst, und deren Mitglieder aufgrund eigenen Herkommens fest standen.

Als 1629 die *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* gegründet war, zeigte sich, dass man in Rom gewillt war, die unierten Ruthenen der vollen Oberaufsicht durch die römische Kurie zu unterstellen und ihnen genau jene Oboedienz gegenüber dem Papst abzufordern, die ihm die Kirchenprovinzen des römischen Patriarchats schuldeten.⁵⁵ Die Klausel bezüglich der Modalitäten in der Ausübung, die das Florentinum der Anerkennung des römischen Primats beigefügt hatte, wurde schlichtweg übergangen.

⁵² Vgl. den Abschnitt „Das Utrechter Schisma“ bei Suttner, *Schismen, die von der Kirche trennen, und Schismen, die nicht von ihr trennen*, Fribourg, 2003, S. 75-81.

⁵³ Vgl. Suttner, „Der Wandel in der Ausübung des römischen Primats im Gefolge der Brester Union“, in: J. Marthe (Hg.), *Internationales Forschungsgespräch der Stiftung Pro Oriente zur Brester Union, Zweites Treffen* (2004), Würzburg 2005, S. 111-118.

⁵⁴ „[...] Wir wünschen, dass du, Bruder Erzbischof, auch durch Unsere Autorität unterstützt, eine Provinzsynode ankündigst und deine Bischöfe zusammenrufst [...]“, hatte der Papst am 7.02.1596 an den Kiever Metropoliten geschrieben (Welykyj, *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum*, Rom 1970, Nr. 181, S. 280), und ohne um ruthenische Zustimmung gefragt zu haben, berief er mit Schriftstücken vom selben Tag auch die lateinischen Hierarchen von Lemberg, Luck und Chelm zu Teilnehmern an dieser Versammlung (Welykyj, *Documenta*, Nr. 182, 183 und 185).

⁵⁵ Vgl. Suttner, *Quellen*, S. 94-97.

acordat competența pastorală pentru toate teritoriile în care au fost pierdute structurile ierarhice în urma Reformei, așadar, acolo unde a existat o necesitate cu adevărat mare pentru înnoirea vieții bisericești catolice⁵². Alături de aceste teritorii au fost subordonate controlului noii Congregații și țările „schismaticilor“. Neluând în considerare limitele recunoscute în mod expres de sinodul de la Florența, privitoare la competența patriarhală a Romei, această Congregație curială romană a pretins, imediat după înființarea ei, dreptul de control asupra chestiunilor liturgice, spirituale și canonice și asupra lucrării pastorale în comunitățile bisericești răsăritene, imediat ce ierarhii unor astfel de comunități au intrat în comuniune bisericească cu Papa⁵³.

Prin activitatea exagerată a Congregației, competența jurisdicțională a primului episcop care, din vremuri străvechi, îi facilita intervenția pretutindeni, în **situații speciale**, a fost transformată, în flagrantă contradicție cu sinodul de la Florența, într-o **competență de conducere patriarhală generală** asupra tuturor Bisericilor locale răsăritene cât și apusene, care se aflau în comuniune cu el.

4) După ce, la 23 decembrie 1595, printr-un act festiv în aula Constantin din Vatican, a fost încheiată Unirea rutenilor, după concepția romană, trebuia ca în octombrie 1596, la dorința Papei și având sprijinul autorității Romei, să fie convocat la Brest un sinod al episcopilor ruteni, care să promulge ceea ce s-a întâmplat în anul anterior, în mod legitim, la Roma, exact așa cum, în cazul latinilor, după sinodul de la Trento, sinoadele regionale au promulgat și au asigurat aplicarea hotărârilor acestuia. Ordinea de zi pentru întâlnirea de la Brest a fost stabilită deja prin bula de unire *Magnus Dominus*, din 23 decembrie 1595, iar lista participanților a fost stabilită de Papă, în februarie 1596⁵⁴. Întâlnirea din octombrie 1596 nu a fost, așadar, un sinod autonom al unei Mitropolii răsăritene, care s-a întâlnit și a luat hotărâri datorită dreptului propriu și ai căror membri activau în sensul propriei tradiții.

În anul 1629, atunci când a fost înființată *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, s-a arătat faptul că în Roma a existat intenția de subordonare a rutenilor uniții controlului total al Curiei romane și de impunere exact a aceleiași obediențe față de Papă pe care i-o datorau provinciile bisericești ale patriarhatului roman⁵⁵. Clauza pe care sinodul de la Florența a adăugat-o recunoașterii primatului roman cu privire la modalitățile de exercitare a acestuia a fost pur și simplu ignorată.

⁵² A se vedea capitolul „Das Utrechter Schisma“ la Suttner, „*Schismen, die von der Kirche trennen, und Schismen, die nicht von ihr trennen*“, Fribourg, 2003, p. 75-81.

⁵³ A se vedea Suttner, „Der Wandel in der Ausübung des römischen Primats im Gefolge der Brester Union“, în: J. Marthe (ed.), *Internationales Forschungsgespräch der Stiftung Pro Oriente zur Brester Union, Zweites Treffen (2004)*, Würzburg, 2005, p. 111-118.

⁵⁴ „[...] Dorim ca tu, frate arhiepiscop, sprijinit și de către autoritatea noastră, să anunți un sinod provincial și să convoci pe episcopii tăi [...]”, a scris Papa, în 7.02.1596, mitropolitului kievean (Welykyj, *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum*, Rom, 1970, nr. 181, p. 280), și fără a fi întrebat de consimțământul rutean, a convocat prin documente datând din aceeași zi și pe episcopii latini din Lemberg, Luck și Chelm ca participanți la această întâlnire (Welykyj, *Documenta*, nr. 182, 183 și 185).

⁵⁵ A se vedea Suttner, *Quellen*, p. 94-97.

5) Eine gewisse Mäßigung der römischen Ansprüche wurde allerdings im 17. Jahrhundert im Osmanenreich erzwungen. Von jenen griechischen Christen, die bereit waren, mit den Florentiner Vätern den Vorrang des römischen Bischofs anzuerkennen, konnte man aufgrund der dortigen staatlichen Verhältnisse keine ebenso extensive Oboedienz dem Papst gegenüber einfordern, wie dies unter der polnischen Krone bei den Ruthenen geschehen war.⁵⁶ Ihnen ermöglichte man es, die Union ausschließlich *pro foro interno* (nur als Gewissensentscheidung) zu erklären und *pro foro externo* (vor aller Öffentlichkeit) „romfrei“ zu bleiben.⁵⁷ Für sie galt die Umschreibung der Oboedienz gegenüber dem Papst, die Petr Mogila 1644 in einem Memorandum vorlegte, das er nach Rom sandte: „Das aber ist Wesen und Natur einer Union, zwei Dinge zu verbinden und jedes in seiner ursprünglichen Unversehrtheit zu bewahren: was vorher war, soll auch jetzt sein, was nicht, soll gänzlich beseitigt werden. Es war aber so, dass der Summus Pontifex immer für den Ersten und Obersten in der Kirche Gottes gehalten wurde, als Stellvertreter Christi und als Vorsteher, dasselbe möge jetzt bewahrt bleiben; aber nirgends steht geschrieben, dass der lateinische Vorsteher unmittelbar über den griechischen Ritus gesetzt wäre, weil dieser immer seinen eigenen Vorsteher hatte, der zwar den Primat anerkannte, aber abhing vom Patriarchen des eigenen Ritus.“⁵⁸

6) Ohne Rücksichtnahme auf die Bestimmung des Florentinums, dass die Autonomie der östlichen Kirchen zu erhalten sei, und ohne mit den bisher zuständigen kirchlichen Obrigkeiten irgendwelche Verhandlungen geführt zu haben, unterstellte 1701 Kardinal Kollonitz durch den Wiener Revers, den Bischof Atanasie unterzeichnete, das rumänische Bistum, welches dem Herkommen gemäß zur walachischen Metropole und zum Jurisdiktionsbereich des Patriarchen von Konstantinopel gehörte, sich selber als dem Primas von Ungarn. Er bezog es also in das hierarchische Gefüge der römischen Kirche ein. Atanasie, der das Florentinum noch weniger kannte als Kardinal Kollonitz, war genötigt, dem zuzustimmen. Bis 1850/53, bis für die unierte Kirche Siebenbürgens wenigstens eine eigenständige Metropole eingerichtet wurde,⁵⁹ blieb sie nicht nur in das hierarchische Gefüge der römischen Kirche eingefügt, sondern musste überdies auch einem lateinischen Metropoliten unterstehen.

⁵⁶ Ausdrücklich bezeugten die ruthenischen Bischöfe in ihren Dokumenten, dass sie nur wegen der Unmöglichkeit für die Griechen, sich sofort mit den Römern zu einigen, einstweilen alleine die Union eingehen. Sie waren überzeugt, dass die Griechen wünschen, dies ebenfalls unverzüglich zu tun, doch im Osmanenreich seien sie derzeit daran gehindert; vgl. die diesbezüglichen klaren Worte der ruthenischen Bischöfe von 1594 und 1595, die zitiert sind bei Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen*, S. 26 f. und 61. Auch Petr Mogila bestätigte 1644 die Überzeugung der Ruthenen, „dass der Patriarch von Konstantinopel, wenn er im Zustand der Freiheit geblieben wäre, ganz und gar das verträte was die Wahrheit diktiert (das heißt: die Union einginge)“; vgl. ebenda S. 115 f.

⁵⁷ Vgl. den Abschnitt zu solchen Unionen bei Suttner, *Quellen*, S. 156 ff, sowie den Exkurs „Zwei Versuche, die theologischen Ergebnisse des Florentinums nachträglich zu rezipieren“ bei Suttner, *Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa*, Fribourg, 2007, S. 119-126.

⁵⁸ Vgl. ebenda, S. 113.

⁵⁹ Zur neuen Metropole vgl. Suttner, *Kirche und Theologie bei den Rumänen*, Fribourg, 2009, S. 205-209.

5) O oarecare diminuare a pretențiilor romane a fost impusă, într-adevăr, în secolul al XVII-lea, în Imperiul otoman. Datorită relațiilor de stat de acolo, creștinilor greci care erau dispuși să recunoască întâietatea episcopului Romei, în sensul sinodului de la Florența, nu li s-a putut pretinde o ascultare față de Papă la fel de extensivă, cum s-a întâmplat în cazul rutenilor aflați sub coroana polonă⁵⁶. Li s-a admis să declare Unirea în mod exclusiv *pro foro interno* (doar ca pe o hotărâre de conștiință) și să rămână *pro foro externo* (în spațiul public) „liberi de Roma”⁵⁷. Pentru ei, a fost valabilă acea descriere a ascultării față de papă, pe care Petru Movilă a prezentat-o, în anul 1644, într-un *memorandum* trimis : „Aceasta este însă esența și natura unei Uniri, a uni două lucruri și a păstra pe fiecare în starea lui originară intactă: ce a fost înainte să fie și acum, ce nu a fost, să fie înlăturat cu totul. A fost însă așa că *Summus Pontifex* a fost considerat mereu ca primul și cel mai înalt în Biserica lui Dumnezeu, ca locțiitor al lui Hristos și întâistătător. Același lucru să fie păstrat și astăzi. Dar nicăieri nu este scris că întâistătătorul latin ar trebui pus și peste ritul grec, deoarece ritul grec a avut mereu propriul lui întâistătător, care a recunoscut primatul, dar care se afla sub ascultarea patriarhului ritului propriu”⁵⁸.

6) Prin Reversalul din Viena semnat de episcopul Atanasie, cardinalul Kollonich și-a subordonat lui însuși ca primat al Ungariei, episcopatul român care, potrivit tradiției, aparținea de Mitropolia românească din Țara Românească și teritoriului de jurisdicție al Patriarhului de Constantinopol, fără luarea în considerare a hotărârii sinodului de la Florența, de păstrare a autonomiei Bisericilor răsăritene și fără a fi avut unele tratative cu autoritățile bisericești responsabile de până atunci. El a trecut-o, așadar, în structura ierarhică a Bisericii romane. Atanasie, care a cunoscut sinodul florentin și mai puțin decât cardinalul Kollonich, s-a văzut nevoit să fie de acord. Până în anii 1850/1853, când pentru Biserica Unită din Transilvania a fost înființată, cel puțin, o Mitropolie autonomă⁵⁹, ea a rămas nu doar în structura ierarhică a Bisericii romane, ci a trebuit, pe lângă aceasta, să fie subordonată și unui mitropolit latin.

(Traducerea: Pr. Prof. Dr. Mihai Săsăujan)

⁵⁶ Episcopii ruteni au adevărit în mod expres în documentele lor că fac Unirea deocamdată singuri, doar din cauza imposibilității grecilor de a se uni imediat cu latinii. Erau convinși că grecii doresc să facă de asemenea acest lucru, în mod neîntârziat, numai că erau împiedicați pentru moment la acest lucru în Imperiul otoman. A se vedea cuvintele clare ale episcopilor ruteni din 1594 și 1595 cu privire la acest lucru, citate în lucrarea lui Suttner, *Quellen*, p. 26 ș.u. și 61. Și mitropolitul Petru Movilă a adevărit, în anul 1644, convingerea rutenilor că „Patriarhul din Constantinopol, dacă ar fi rămas în stare de libertate, ar fi făcut în mod clar ceea ce dictează adevărul (aceasta înseamnă că ar fi făcut Unirea)”; a se vedea *ibidem*, p. 115 ș.u.

⁵⁷ A se vedea capitolul despre asemenea uniri, la Suttner, *Quellen*, p. 156 ș.u., ca și excursul „Zwei Versuche, die theologischen Ergebnisse des Florentinums nachträglich zu rezipieren“, *Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa*, Fribourg, 2007, p. 119-126.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 113.

⁵⁹ Despre noua Mitropolie, a se vedea Suttner, *Kirche und Theologie bei den Rumänen*, p. 205-209.

Personalitatea lui Leopold Cardinal Kollonich

Personalitatea lui Leopold Cardinal Kollonich (1631–1707), arhiepiscop de Esztergom și președinte al Consiliului Imperial de taină, se leagă de caracterul și formația sa intelectuală, respectiv de trăsăturile socio-politice și bisericești ale epocii sale. El necesită o abordare imanentă pentru a ne putea alcătui o imagine corectă despre personalitatea, gândirea și activitatea sa. Kollonich a fost nu numai un personaj și un profitor al absolutismului acelei epoci, ci și un reprezentant foarte activ al intereselor Monarhiei habsburgice. Din punctul de vedere al originii sale nu aparținea aristocrației mari, familia lui fiind de proveniență croată, care în secolul al XVII-lea s-a maghiarizat. La nașterea sa, tatăl său a fost comandant de garnizoană, primind în 1636 rangul de conte cu numele de Kollegrad.

Ca și tatăl său, Leopold Kollonich și-a început cariera în cadrul armatei. La vârsta de 14 ani îl găsim deja la Viena, fiind aprodul arhiducelui Ferdinand. La Viena își începe studiile superioare la Universitatea iezuită. Datorită capacității sale intelectuale și al simțului diplomatic cu care a fost înzestrat, a cucerit admirația împăratului Ferdinand al III-lea, din a cărui dorință a intrat în Ordinul Cavalerilor Maltezi¹.

În postura de cavaler maltez a luat parte la două importante bătălii pe mare: a luptat eroid în Cipru (1651) și (1655). Istoricii scot în evidență caracterul jovial al personalității sale. Mai întâi, în insula Candia el a atras atenția superiorilor cu faptul că a ocupat vasele otomane și a nimicit cavaleria inamică². Pentru aceste fapte, împăratul l-a răsplătit numindu-l membru al Camerei Inferioare din Parlamentul austriac.

¹ Lakatos Adél, „Kollonich Lipót”, în *Esztergomi érsekek 1001–1003 (Arhiepiscopii din Esztergom 1001-1003)* (Ed. Beke Margit), Budapest, 2003, p. 319.

² Röss Bertalan, *Aviánói Márk pápai követsége és a török félhold alkonya Magyarországon (Nunțiul papal Marco d'Aviano și apusul dominației otomane din Ungaria)*, Budapest, 1935. p. 78.

Die Persönlichkeit von Leopold Kardinal Kollonich

Die Persönlichkeit von Leopold Kardinal Kollonich (1631–1707), Erzbischof von Esztergom und Präsident der Geheimen Ungarischen Hofkammer, ist eng verbunden mit den spezifischen Charakteristika seiner Epoche, d.h. den sozio-politischen und kirchlichen Zügen jener Zeit. Es erfordert eine große Anstrengung, um uns ein korrektes Bild seiner Persönlichkeit, seines Denkens und seines Wirkens zu machen. Kollonich war nicht nur eine Persönlichkeit und ein Profiteur des Absolutismus jener Epoche, sondern auch ein sehr aktiver Vertreter der Interessen der Habsburger Monarchie. Seiner Herkunft nach gehörte er nicht zum Hochadel, seine Familie war kroatischer Herkunft und wurde im 17. Jahrhundert magyarisiert. Zur Zeit seiner Geburt war sein Vater ein Garnisonskommandant, dem 1736 der Rang eines Grafen mit dem Namen „Kollegrad“ verliehen wurde.

Leopold Kollonich begann seine Karriere wie sein Vater in der Armee. Mit 14 Jahren finden wir ihn bereits in Wien als Kammerdiener des Erzfürsten Ferdinand. In Wien nimmt er höhere Studien an der Universität der Jesuiten auf. Aufgrund seiner intellektuellen Fähigkeiten und des diplomatischen Geistes, der ihm gegeben war, gewann er die Bewunderung von Kaiser Ferdinand III., auf dessen Wunsch hin er in den Ritterorden der Malteser eintrat¹.

In seiner Stellung als Malteserritter nahm er an zwei wichtigen Schlachten teil: er kämpfte heldenhaft auf Zypern (1651) und in den Dardanellen (1655). Die Historiker arbeiten den jovialen Charakter seiner Persönlichkeit heraus. Vor allem zog er die Aufmerksamkeit seiner Vorgesetzten auf der Insel Kandia auf sich, als er osmanische Kriegsschiffe enterte und feindliche Kavallerie vernichtete². Dafür wurde er ausgezeichnet durch seine Ernennung zum Mitglied des Unterhauses des Österreichischen Parlaments durch den Kaiser.

¹ Lakatos Adél, „Kollonich Lipót“, in *Esztergomi érsekek 1001–1003* (dt. *Die Erzbischöfe von Esztergom 1001–1003*; hg. Beke Margit), Budapest, 2003, S. 319.

² Röss Bertalan, *Aviánói Márk pápai követsége és a török félhold alkonya Magyarországon* (dt. *Der Päpstliche Nuntius Marco d'Aviano und der Untergang der osmanischen Herrschaft in Ungarn*), Budapest, 1935, S. 78.

Avansarea sa era favorizată și de specializarea sa polivalentă, dar și de loialitatea sa față de Monarhie. Toate acestea au contribuit la înălțarea sa în ierarhia ecleziastică. Simțind vocație preoțească, și-a schimbat „sabia” cu „stola preoției”. După terminarea studiilor teologice la Viena, în anul 1668, a fost hirotonit preot și concomitent episcop. A urmat o avansare rapidă în ierarhia episcopală: începând activitatea pastorală la Nitra, continuând apoi la Wiener Neustadt și Győr. În anul 1689 a fost numit cardinal, iar după doi ani arhiepiscop de Kalocsa, mai apoi arhiepiscop de Esztergom și primate al Ungariei (1695).

Pe lângă activitatea ecleziastică marcată de reînnoirea catolică, a desfășurat și o activitate bogată socială și economică în Monarhie, utilizând simțul său financiar și priceperea sa în favoarea rezolvării problemelor economice ale Curții. Din anul 1672 a fost numit președintele Camerei Parlamentului maghiar și, ca funcționar, a dat dovadă de ordine, disciplină și pedanterie, fiind un expert în aprovizionarea cu hrană a armatei. Priceperea sa și-a adus roadele scontate și cu ocazia asediului Vienei, din anul 1683³. Legatul papal Buonvisi, care a fost însărcinat cu problemele de finanțare a spitalelor mobile de pe front, a găsit în Kollonich un ajutor de nădejde, delegând-i mare parte dintre aceste atribuții⁴. De altfel, Kollonich a fost singurul ierarh, care a rămas în Viena pe toată perioada asediului. Episcopul Kollonich nu și-a neglijat partea pastoral-spirituală a activităților sale, găsind timp și pentru vizite de întărire sufletească a celor pe patul de moarte, cum ne demonstrează și cazul călugărului capucin Marco d'Aviano, în toamna anului 1686⁵.

Episcopul Kollonich beneficia de atenția și prețuirea împăratului și regelui Leopold, primind chiar și daruri materiale dar, în pofida acestei stări de lucruri, nu erau îndeajuns recunoscute valorile personalității sale; ba chiar era considerat un om cu o capacitate mediocră și încăpățânat. În realitate însă, nu putem da crezare împăratului și ar fi mai corect să-i vedem personalitatea complexă, care avea o viziune și o activitate multilaterale. Dacă putem vorbi despre un neajuns din partea cardinalului, trebuie să amintim greșeala lui de abordare a lucrurilor: a dat ordine pentru realizarea unor demersuri, dar - din cauza numeroaselor sale activități - rareori avea ocazia de a cere socoteală despre ducerea acestora la bun sfârșit.

Fiind bun cunoscător al condițiilor socio-politice ale Ungariei, primea multe sarcini de rezolvat. Epoca istorică respectivă nu-i era favorabilă, deoarece transformările sociale ale Ungariei post-otomane au născut multe conflicte în interiorul păturilor sociale defavorizate. Aristocrația și nobilimea maghiară, care au dorit să mențină neclintite privilegiile obișnuite, nu au văzut cu ochi buni legile ultracentralizate ale Vienei, deoarece au perceput în ele o străduință de nimicire ale privilegiilor ordinilor și a autonomiei țării. Împotrivirile nobilimii au primit

³ Szekfű Gyula, *Magyar történet IV (Istoria ungară, IV)*, Budapeșt, 1943, p. 243.

⁴ Röss Bertalan, *Aviánói Márk*, p. 98.

⁵ *Ibidem*, p. 165.

Sein Aufstieg wurde von seinem vielseitigen Fachwissen und seiner Loyalität gegenüber der Monarchie befördert. All das hat auch zu seinem Aufstieg in der kirchlichen Hierarchie beigetragen. Er spürte seine priesterliche Berufung und tauschte das „Schwert“ mit der „priesterlichen Stola“. Nach Beendigung seiner theologischen Studien in Wien 1668 wurde er zum Priester und gleichzeitig zum Bischof geweiht. Es folgte ein rasanter Aufstieg in der bischöflichen Hierarchie: er begann sein pastorales Wirken in Nitra (dt. Neutra; J.H.), danach in Wiener Neustadt und Győr. 1689 wurde er zum Kardinal ernannt, nach zwei Jahren zum Erzbischof von Kalocsa, danach zum Erzbischof von Esztergom und Primas von Ungarn (1695).

Neben seinem Wirken für die katholische Erneuerung entfaltete er auch ein umfassendes soziales und wirtschaftliches Wirken in der Monarchie, wobei er seinen Finanzsinn und sein großes Talent zum Lösen der wirtschaftlichen Probleme des Hofes nutzte. 1672 wurde er zum Präsidenten der Ungarischen Hofkammer ernannt und bewies in seiner Aufgabe als Amtsträger Ordnungssinn, Disziplin und Genauigkeit, er war außerdem Experte im Nachschubwesen der Armee. Seine Begabung trug die erwarteten Früchte auch bei der Belagerung Wiens 1683³. Der Päpstliche Gesandte Buonvisi, der mit den Problemen der Finanzierung und der mobilen Frontlazarette betraut war, fand in Kollonich einen ausgezeichneten Helfer und übertrug ihm einen Großteil seiner Aufgaben⁴. Kollonich war übrigens der einzige Hierarch, der während der ganzen Belagerung in Wien blieb. Bischof Kollonich vernachlässigte trotzdem den geistlich-pastoralen Teil seines Wirkens nicht und fand auch Zeit für Besuche zur seelischen Erbauung von Menschen auf dem Sterbebett, wie uns etwa der Fall des Kapuzinermönchs Marco d'Aviano vom Herbst des Jahres 1686 zeigt⁵.

Bischof Kollonich erfreute sich der Aufmerksamkeit und Wertschätzung von Kaiser und König Leopold und empfing sogar materielle Geschenke, doch trotz alledem wurde der Wert seiner Persönlichkeit zu wenig anerkannt; der Kaiser hielt ihn sogar für einen nur mittelmäßig begabten und starrsinnigen Menschen. Doch können wir dem Kaiser hier keinen Glauben schenken; es wäre angemessener, ihn für eine komplexe Persönlichkeit mit einer vielseitigen Vision und vielseitigem Wirken zu halten. Wenn wir über Unzulänglichkeiten des Kardinals sprechen wollen, dann müssen wir seinen Fehler bei der Durchführung von Dingen erwähnen: er gab den Auftrag zur Umsetzung von Aufträgen, hatte aber aufgrund seiner gewaltigen Aufgaben nur selten die Gelegenheit, Rechenschaft über die gelungene Durchführung einzufordern.

Als guter Kenner der sozio-politischen Bedingungen Ungarns erhielt er viele Aufgaben zur Erledigung. Die entsprechende historische Epoche war für ihn nicht günstig, denn die sozialen Umwandlungen im post-osmanischen Ungarn ließen viele Konflikte im Inneren der sozial benachteiligten Schichten aufbrechen. Die ungarische Aristokratie und der Adel, die unerschütterlich an ihren bisherigen Privilegien festhielten, sahen die ultrazentralistischen Gesetze Wiens nicht mit Freude, denn sie sahen in ihnen einen Versuch zur Aufhebung der Privilegien der Orden und der Autonomie. Deren Widerstand

³ Szekefü Gyula, *Magyar történet IV* (dt. *Ungarische Geschichte, IV*), Budapest, 1943, S. 243.

⁴ Röss Bertalan, *Aviánói Márk*, S. 98.

⁵ *Ibidem*, S. 165.

contur în diferite forme. Din scrierile istoricilor protestanți, nici în zilele noastre, nu lipsesc prezentarea trăsăturilor negative ale personalității lui Kollonich.

Cunoscând foarte bine și relațiile militare europene ale vremii, cardinalului i-a fost întotdeauna cerută părerea cu ocazia întâlnirilor Consiliului Armatei al Curții care priveau cauzele maghiare. Practic, între anii 1670 și 1680 nu se putea întâmpla nici un lucru important în Ungaria de care el să nu fi avut cunoștință. A jucat un rol important în faptul că monarhul a devenit neîncredător față de maghiari, cu precădere față de protestanți. Concepția absolutistă și-a manifestat-o și în politica eclezială, susținând că regele apostolic (Leopold I) poate decide în toate problemele Bisericii, fiind independent de Sfântul Scaun. La cererea sa, monarhul a suspendat constituția Ungariei în 1673, iar conducerea țării i-a fost încredințată Marelui Maestru al Ordinului Cavalerilor Germani, contele Johann Kaspar Ampringen (1673–1685), în jurul căruia s-a organizat un consiliu de 8 persoane, în care era membru și Kollonich. Cardinalul a jucat un rol important în procesul din 1674, când la tribunalul de la Bratislava (Pozsony) au fost condamnați 40 de deținuți protestanți la sclavie pe galere⁶. Oficial, președintele tribunalului de era atunci primatul Szelepcsény György, însă demersurile efective au fost conduse de Leopold Kollonich. Apartenența sa la acțiunile tribunalului nu a adus progrese în recatolicizarea Imperiului⁷.

Luptele de eliberare antiotomane (1683-1699) au adus asupra Ungariei o mizerie infinită. În vederea reorganizării socio-economice a statului s-au născut mai multe proiecte posibile. În acest proces Curtea de la Viena era condusă de străduință economică care avea ca scop primordial transformarea cât mai urgentă a teritoriilor eliberate în regiuni capabile să plătească birurile, fără a se face vreo deosebire de naționalitate a locuitorilor acestora. Pentru implementarea reformelor necesare, guvernul de a înființat o comisie în fruntea căreia a fost numit Leopold Kollonich (1688). Proiectul cu titlul „*Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*”, elaborat sub conducerea sa, a vizat toate scenele vieții publice. El conținea numeroase propuneri progresiste⁸. Putem afirma că personalitatea lui Kollonich se poate analiza prin prisma proiectelor concepute de dânsul. Rămâne o întrebare importantă: de ce nu s-a înfăptuit proiectul cuprinzător al cardinalului? Răspunsul îl putem formula prin faptul că mulți dintre miniștrii guvernului vienez - realizând tendința sa absolutistă și priceperea sa economică - s-au manifestat ostil față de Kollonich. *Einrichtungswerk*-ul nu a

⁶ Vezi Péter Katalin, „A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben” (*Procesul intentat împotriva predicatorilor și învățătorilor protestanți din 1674*), în *Papok és nemesek (Preoții și nobilii)*, Budapeșt, 1995, p. 200-210.

⁷ Hermann Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Istoria Bisericii catolice din Ungaria până în 1914)*, München, 1973, p. 284-285; Varga Imre, „Protestáns lelkészek gályarabsága” (*Sclavia de galere a pastorilor protestanți*), în *Vigilia*, 38, 1973/4, p. 232-239.

⁸ Zakar József, „Kollonics országsszervezési terve” (*Proiectele de organizare naționale ale lui Kollonich*), în *Magyar Katolikus Lexikon VIII (Lexiconul catolic, VIII)*, Budapeșt, 2002. p. 85-86.

nahm verschiedene Formen an. In den Schriften protestantischer Historiker fehlt bis heute nicht die Darstellung negativer Züge in der Persönlichkeit Kollonichs.

Da er auch die militärischen Beziehungen Europas zu jener Zeit gut kannte, wurde er anlässlich der Treffen des Armeerates des Hofes stets um seine Meinung gebeten, wenn es um ungarische Fragen ging. Praktisch gab es zwischen 1670 und 1680 keine wichtige Angelegenheit in Ungarn, die ohne sein Wissen über die Bühne ging. Er hatte einen großen Anteil daran, dass der Monarch den Ungarn misstraute, vor allem den Protestanten. Sein absolutistisches Konzept äußerte sich auch in der Kirchenpolitik und war der Meinung, dass der apostolische König (Leopold I.) in allen Kirchenproblemen unabhängig vom Heiligen Stuhl entscheiden kann. Auf sein Drängen hin hob der Monarch 1673 die Verfassung Ungarns auf, die Führung des Landes wurde dem Großmeister des Deutschen Ritterordens, Graf Johann Kaspar Ampringen übertragen (1673-1685), um den herum ein Rat von acht Personen eingesetzt wurde, dem auch Kollonich als Mitglied angehörte. Der Kardinal spielte eine bedeutende Rolle auch im Prozess von 1674, als vom Gericht Bratislava (Pozsony) 40 protestantische Gefangene zum Sklavendienst auf der Galeere verurteilt wurden⁶. Offiziell war damals der Primas György Szelepcsényi Präsident des Gerichts von Bratislava, doch die tatsächlichen Verhandlungen wurden von Kardinal Kollonich geleitet. Doch seine Mitwirkung an der Arbeit des Gerichts führte nicht zu Fortschritten bei der Rekatholisierung des Imperiums⁷.

Die antiosmanischen Befreiungskämpfe (1683-1699) brachten Ungarn unendliches Elend. Zum sozialen und wirtschaftlichen Wiederaufbau des Staates wurden mehrere mögliche Projekte entwickelt. Der Hof zu Wien wurde dabei zuallererst von dem wirtschaftlichen Interesse geleitet, dass die befreiten Territorien so schnell als möglich zu profitablen steuerzahlenden Regionen unabhängig der sie bewohnenden Nationalitäten umgewandelt werden sollten. Zur Umsetzung der notwendigen Reformen gründete die Regierung von Wien eine Kommission mit Leopold Kollonich an der Spitze (1688). Der unter seiner Ägide entwickelte Plan mit dem Titel „*Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*“ erstreckte sich auf alle Ebenen des öffentlichen Lebens. Er enthielt viele fortschrittliche Vorschläge⁸. Wir können sagen, dass die Persönlichkeit Kollonichs sich aus den von ihm konzipierten Projekten erschließen lässt. Es bleibt eine wichtige Frage: warum wurde das umfassende Projekt des Kardinals nicht verwirklicht? Die Antwort besteht darin, dass etliche unter den Ministern der Wiener Regierung sich gegenüber Kollonich feindselig eingestellt zeigten, weil sie seine absolutistische Tendenz und sein ökonomisches Talent erkannten. Das *Einrichtungswerk* erlangte keine Popularität, weil

⁶ Cf. Péter Katalin, „A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben (dt. *Der gegen die protestantischen Prediger und Lehrer gerichtete Prozess von 1674*), in *Papok és nemesek* (dt. *Priester und Adlige*), Budapest, 1995, S. 200-210.

⁷ Hermann Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (dt. *Die Geschichte der Katholischen Kirche Ungarns bis 1914*), München, 1973, S. 284-285; Varga Imre, „Protestáns elkészék gályarabsága“ (dt. *Die Galeerensklaverei der protestantischen Pastoren*), in *Vigilia*, 38, 1973/4, S. 232-239.

⁸ Zakar József, „Kollonics országszervezési terve“ (dt. *Die nationalen organisatorischen Projekte Kollonichs*), in *Magyar Katolikus Lexikon VIII* (dt. *Katholisches Lexikon, Bd. VIII*), Budapest, 2002, S. 85-86.

câștigat popularitate, deoarece, pe lângă coloratura absolutistă, a inclus și un caracter naționalist: favorizând pe germanii din Monarhie a pus în umbră interesele maghiare.

Să vedem acum mai detaliat proiectul... *Einrichtungswerk*-ul mai întâi reglementează conducerea țării. Găsește ca fiind necesară transformarea cancelariei maghiare într-un oficiu funcțional, modern și docil. Din punct de vedere administrativ, propune înființarea unor regiuni cu conduceri proprii (asemănător Guvernium-ului transilvănean), închipuind la Buda, Košice și Zagreb, capitalele acestor regiuni. A conținut un proiect pentru reformarea justiției, folosind modelul austriac. A fost împotriva pedepsei capitale, în locul ei a propus acceptarea torturii cu ocazia interogatoriilor. Cu aceasta a contribuit - din păcate - la punerea în funcțiune a practicii mai înainte amintite⁹.

Pe tărâmul eclesiastic se acomodează condițiilor existente. Ca model îi servește chiar exercițiul bisericesc transilvănean. Pe lângă confesiunea catolică, proiectul recunoaște ca religii recepte (recunoscute deja la dietele din anii 1681 și 1687) confesiunile reformată și luterană. Neputând accepta o egalitate între catolicism și confesiunile recepte, a propus ca decizia în această privință să fie adusă chiar de rege. Dorește ca preoții parohi și preoțimea inferioară să fie ridicată, considerând ca fiind precară situația lor materială. Putem constata deci, că proiectul lui Kollonich are ca trăsătură principală ideea ajutorării celor nevoiași, fapt care este o raritate în gândirea conducătorilor aristocrați ai vremii. Trebuie să distingem însă faptul că, aceste demersuri cu tentă ajutătoare au avut și un scop subtil: cel financiar. El a văzut clar că masele populare sărace nu sunt capabile la plata dărilor - cei care pot plăti, sunt cei bogați¹⁰.

Cardinalul a dat un exemplu strălucitor de umanism, folosind averea sa moștenită pentru ajutorarea săracilor, participând activ la acțiuni de caritate, cu ocazia epidemiei din anul 1679, atunci când mulți s-au refugiat din frică. În perioada episcopatului său de la Wiener Neustadt, a avut deosebită grijă față de cei răniți, îmbărbătându-i pe cei deprimați. La asediul Vienei a ordonat transformarea mănăstirilor în spitale sau magazine de alimente. După retragerea otomanilor, atunci când soldații erau ocupați cu capturarea a cât mai multor bunuri lăsate în urmă, cardinalul s-a ocupat de grija celor 500 de copii prizonieri lăsați de turci¹¹.

Propunerile reformelor economice ale lui Kollonich au fost călăuzite de perspectiva fiscal-financiară. Proiectul revendică abrogarea, cât mai urgentă, a greutăților date de dări excesive, iar la executările silite să nu se folosească armata; plata birurilor să fie arondată administrației locale. Totodată, propune regândirea dărilor militare, în așa fel, ca ele să fie plătibile. În acest sens, a considerat că Ungaria a ajuns la limita posibilităților sale de plată și a cerut

⁹ Szekfű Gyula, *Magyar történet IV (Istoria ungară, IV)*, p. 244.

¹⁰ *Ibidem*, p. 245.

¹¹ Lányi Károly, *Magyarföld egyháztörténete. Austria-Házi Korszak. II (Istoria bisericești ale teritoriilor ungare. Perioada habsburgică, II)*, Budapeșt, 1943, p. 287-288.

es neben seiner absolutistischen Färbung auch von nationalistischem Charakter geprägt war: indem es die Deutschen aus der Monarchie begünstigte, stellte es die ungarischen Interessen hintan.

Doch blicken wir genauer auf das Projekt... Das *Einrichtungswerk* regelt zuerst die Führung des Landes. Zunächst wird es für notwendig erachtet, die ungarische Kanzlei in ein funktionierendes, modernes und leistungsfähiges Amt umzuwandeln. Im Blick auf die Regionen empfiehlt es die Gründung von Regionen mit eigener Führung (wie das siebenbürgische Gubernium), wobei es mit Buda, Kaschau/Košice und Zagreb auch die Hauptstädte der entsprechenden Regionen umfasste. Es enthielt einen Plan zur Justizreform nach dem Vorbild des österreichischen Modells. Es war gegen die Todesstrafe gerichtet und schlug stattdessen das Akzeptieren der Folter bei Verhören vor. Damit trug es leider zur Umsetzung der bereits erwähnten Praktiken bei⁹.

Auf kirchlicher Ebene passt er sich den Gegebenheiten an. Als Modell dient ihm genau die siebenbürgische kirchliche Praxis. Neben der katholischen Konfession werden die (bereits auf den Landtagen der Jahre 1681 und 1681 anerkannten) lutherische und die reformierte Konfession anerkannt. Da er die Gleichberechtigung zwischen dem Katholizismus und den rezipierten Konfessionen nicht anerkennen konnte, schlug er vor, dass die entsprechende Entscheidung vom König selbst zu treffen sei. Er zielte auf eine Verbesserung der Lage der Gemeindepriester und des niederen Klerus, denn er hielt ihre materielle Situation für prekär. So können wir feststellen, dass das Projekt Kollonichs als Leitidee die Hilfe für Bedürftige sah, für die Aristokratie jener Zeit eine Seltenheit im Denken. Doch wir müssen bei allem Bemühen mit sozialem Hintergrund auch einen besonderen Zweck erkennen: den finanziellen. Er sah klar, dass die armen Volksmassen nicht fähig waren zum Bezahlen von Steuern und jene, die diese zahlen konnten, nur die Reichen waren¹⁰.

Der Kardinal gab ein strahlendes Beispiel für Humanismus, indem er sein ererbtes Vermögen zur Unterstützung von Armen verwendete und aktiv an wohltätigen Aktionen mitwirkte angesichts der Epidemie des Jahres 1679, als viele Menschen aus Angst flüchteten. In seiner Zeit als Bischof des Bistums Wiener Neustadt entwickelte er besondere Sorge um die Verwundeten und stärkte verzweifelte Menschen. Während der Belagerung Wiens ordnete er an, die Klöster in Spitäler oder Lebensmittellager umzuwidmen. Nach dem Rückzug der Osmanen, als die Soldaten damit beschäftigt waren, möglichst viele der zurückgelassenen Güter unter den Nagel zu reißen, kümmerte sich der Kardinal um 500 gefangene Kinder, die die Türken hinterlassen hatten¹¹.

Die wirtschaftlichen Reformpläne Kollonichs waren in steuerlich-finanzieller Hinsicht wegweisend. Er verlangte die möglichst rasche Abschaffung der Belastungen, die aus den massiv überhöhten Steuern resultierten, bei Zwangsvollstreckungen sollte nicht mehr die Armee eingesetzt werden; die Vereinnahmung der Steuern sollte der Lokalverwaltung übertragen werden. Gleichzeitig forderte er eine Revision der Militärsteuern, damit diese bezahlbar blieben. Er kam zu dem Schluss, dass Ungarn in diesem Sinne an die Grenzen

⁹ Szeffü Gyula, *Magyar történet IV* (dt. *Ungarische Geschichte, Bd. IV*), Budapest, 1943, S. 244.

¹⁰ *Ibidem*, S. 245.

¹¹ Lányi Károly, *Magyarföld egyháztörténete. Austria-Házi Korszak. II* (dt. *Kirchengeschichten der ungarischen Territorien. Die Habsburgerzeit, Bd. II.*), Budapest, 1943, S. 287-288.

schimbări în acest domeniu. Istoria vremii i-a dat dreptate: situația financiară constituind chiar o cauză a răscoalei conduse de Francisc Rákóczi al II-lea.

Proiectul consideră că ar fi echitabil ca impozitul de dare, plătit de populația maghiară, să nu fie mai mare decât cel al austrieilor. Dorința era de a elimina și privilegiile preoțimii superioare și ale nobilimii. Se propunea ca și nobilii să plătească tribut după averea lor, numai casa lor nobiliară să constituie o excepție.

Pe lângă aspectele financiare, *Einrichtungswerk*-ul era atent și la dezideratele culturale. El argumenta pe baza exemplurilor din Veneția și viitoarea Olandă că înflorirea statală este ajutată de studii, de arte liberale, de manufacturi și de „comertium”. Pentru obținerea acestor rezultate propunea două universități, la Buda și la Košice, cu facultăți de drept și de medicină, unde să fie instruiți preoți și avocați înalt calificați, respectiv „medici, salvatori a mii de suflete”¹².

În afara ingeniozității proiectului *Einrichtungswerk*, la evaluarea personalității cardinalului Kollonich trebuie să remarcăm faptul că el a protejat iezuiții nu numai în activitatea lor bisericească (de exemplu: Unirea bisericească la ruteni și la români), ci și în cea științifică. A îmbrățișat cu entuziasm acel proiect al iezuitului savant Hevenesi Gábor (1656–1715), conform căruia - bazându-se pe surse istorice - a intenționat să prelucreze din nou istoria Bisericii maghiare. Prin aceasta s-a sperat întărirea catolicismului.

Kollonich a fost acela care a deschis ușile până atunci închise în Ungaria ale arhivelor statului și a celor bisericești. Pe arhivistul său Otrokocsi Fóris Ferenc (1648-1718) - care pentru credința sa protestantă a suferit detenție de galерă și care s-a catolicizat ulterior, devenind profesor la Trnava - l-a pus în funcție la arhiva episcopală și la cea a capitlului, însărcinându-l cu copierea și aranjarea documentelor. Fiind președintele Camerei Curții a dat ordin în vederea copierii documentelor de valoare națională, la arhiva de la Bratislava.

Căzând de acord cu superiorul iezuit Hevenesi Gábor, l-a trimis la Roma, la arhivele Vaticanului, pe Cseles Márton (1641–1709) în vederea cercetărilor științifice¹³. Savantul Hevenesi Gábor, ajutat de Kollonich, împreună cu alți iezuiți de seamă, în scurt timp au elaborat o colecție de manuscrise compusă din 140 de volume, acestea constituind o sursă importantă cercetărilor în secolele următoare¹⁴.

Politica demografică a *Einrichtungswerk*-ului este pronunțat antimaghiară. Ea propunea numeroase scutiri, de tribut și de corvoadă, mai ales pentru populația germană și mai puțin pentru cea maghiară. Pentru germani a promis o scutire pe o perioadă de cinci ani, iar pentru maghiari o perioadă de numai trei

¹² *Ibidem*, p. 245.

¹³ Hóman Bálint, *A történelem útja (Drumul istoriei)*, (ed. Búza János), Budapest, 2002, p. 293.

¹⁴ Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon (Cultura în Ungaria din sec. al XVIII-lea)*, Budapest, 1996, p. 145.

seiner finanziellen Belastbarkeit gekommen sei und forderte einen Wandel in diesem Bereich. Die Geschichte jener Zeit gab ihm Recht: die finanzielle Situation bildete geradezu einen Grund für den von Franz Rákóczi II. angeführten Aufstand.

Er erachtete es als gerecht, dass die Steuern der ungarischen Bevölkerung nicht höher sein sollten als die der Österreicher. Er wollte auch die Privilegien des höheren Klerus und des Adels beseitigen. Er wollte, dass auch die Adligen entsprechend ihres Vermögens Steuern zahlen sollten, nur die Adelssitze sollten davon eine Ausnahme bilden.

In seinem *Einrichtungswerk* achtete er neben finanziellen Aspekten auch auf kulturelle Notwendigkeiten. Er argumentierte mit den Beispielen von Venedig und Holland, dass Bildung, die Künste, Manufakturen und der Handel („comertium“) zum Aufblühen eines Staates beitragen. Um dies zu erreichen, schlug er die Gründung von zwei Universitäten in Buda und Kaschau/Košice mit Juristischen und Medizinischen Fakultäten vor, an denen hochqualifizierte Priester und Juristen sowie „Ärzte als Retter tausender von Seelen“¹² ausgebildet werden sollten.

Bei der Bewertung der Persönlichkeit von Kardinal Kollonich müssen wir auch – abgesehen vom Ideenreichtum des *Einrichtungswerks* – festhalten, dass er die Jesuiten nicht nur in ihrem kirchlichen Wirken (wie etwa der Kirchenunion bei den Ruthenen und den Rumänen) unterstützte, sondern auch bei ihrem wissenschaftlichen Wirken. Er begrüßte mit Begeisterung das Projekt des Jesuiten Gábor Hevenesi (1656–1715), bei dem auf der Grundlage historischer Quellen die ungarische Kirchengeschichte neu auszuarbeiten. Er hoffte auf ein Wiedererstarken des Katholizismus und erhoffte davon auch die besagte Neuarbeitung der ungarischen Kirchengeschichte.

Kollonich war es auch, der als erster die bis dato verschlossenen Türen der staatlichen und kirchlichen Archive öffnete. Er setzte seinen Archivar Ferenc Otrókocsi Fóris (1648–1718), der für seinen protestantischen Glauben auf der Galeere Strafdienst leisten musste, später zum Katholizismus konvertierte und Professor in Trnovo wurde, als Archivar des Bischöflichen Archivs und des Archivs des Domkapitels ein und beauftragte ihn mit der Abschrift und Ablage von Dokumenten. Als Präsident der Hofkammer ordnete er die Anfertigung von Kopien von Dokumenten von nationalem Interesse im Archiv von Preßburg/Bratislava an.

Im Einvernehmen mit dem Ordensoberen Gábor Hevenesi schickte er Márton Cseles (1641–1709) in die Archive des Vatikans für wissenschaftliche Recherchen¹³. Der Gelehrte Gábor Hevenesi erarbeitete zusammen mit anderen bedeutenden Jesuiten und unterstützt von Kollonich in kurzer Zeit eine Sammlung von Manuskripten in 140 Bänden, die zu einer wichtigen Quelle für Forschungen in den nachfolgenden Jahrhunderten wurde¹⁴.

Die Bevölkerungspolitik des *Einrichtungswerks* ist dezidiert antiungarisch, sie enthält Vorschläge zur Befreiung von Tributen und Fronabgaben, allerdings mehr für die deutsche Bevölkerung als die ungarische. Den Deutschen wurde eine Steuerbefreiung für einen Zeitraum von fünf Jahren versprochen, den Ungarn nur für einen Zeitraum von drei Jahren.

¹² *Ibidem*, S. 245.

¹³ Hóman Bálint, *A történelem útja* (dt. *Der Weg der Geschichte*; hg. Búza János), Budapest, 2002, S. 293.

¹⁴ Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (dt. *Die Kultur Ungarns im 18. Jh.*), Budapest, 1996, S. 145.

ani, ca: „Regatul sau o parte a lui să se germanizeze încet, ca sângele neliniștit și revoluționar maghiar să se amestece cu cel blând al germanilor, devenind astfel mai loiali împăratului”¹⁵. Prin politica sa demografică, Kollonich a vrut să contribuie la înfăptuirea unei societăți burgheze superioare. Din punctul de vedere al administrării terenurilor, proiectul cardinalului a propus introducerea instituției cărții funciare. Totodată, a propus dezvoltarea asistenței de sănătate, împiedicarea posibilităților de propagare a incendiilor, iar în justiție abroga judecata vrăjitoriei - având și alte propuneri asemănătoare, care ar fi influențat pozitiv dezvoltarea țării.

Este de necontestat că *Einrichtungswerk*-ul s-a elaborat pentru a folosi statului absolutist pe de o parte, dar pe de altă parte, se poate caracteriza printr-un demers contra nobilimii maghiare, cea care reprezenta întreaga populație maghiară. În ansamblu, putem afirma că proiectul cardinalului a însemnat o treaptă mai avansată în activitatea politică și socială a Monarhiei, față de proiectele asemănătoare din vremea leopoldină. Dacă viziunea lui Kollonich concretizată în propunerile sale s-ar fi înfăptuit în punctele sale cardinale, schimbările ar fi fost benefice întregii societăți maghiare postotomane. Din păcate, concepția și politica fiscală nouă ale lui Kollonich nu și-au primit atenția cuvenită din partea reprezentanților de marcă ai guvernului vienez. Unul dintre cei mai înverșunați inamici ai lui a fost contele Franz Ulrich Kinsky († 1699), cancelarul general; el fiind adeptul ultracentralismului în domeniul financiar, a vrut chiar atragerea sub tutela regelui și a acelor lucruri care erau proprii exclusiv Bisericii. Celălalt dușman al cardinalului a fost comisarul general (Generalkriegskommissär) Antonio Caraffa († 1694), cel care a văzut în *Einrichtungswerk* un atac personal¹⁶.

Având piedicile sus-amintite, proiectul lui Kollonich a eșuat. În pofida acestui fapt, cardinalul are totuși meritul de necontestat că a avut tăria de a afirma în fața membrilor guvernului vienez că, prin metodele ultraabsolutiste practicate, guvernarea nu are viitor. După abandonarea *Einrichtungswerk*-ului guvernul vienez a înființat „*commisio neoacquistica*”, comisia care la începutul secolului al XVIII-lea și-a desfășurat activitatea într-un alt sistem pe teritoriile eliberate de stăpânirea turcească¹⁷.

Spre apusul vieții sale a primit împuternicire pentru rezolvarea unei probleme speciale a Bisericii latine: reglementările succesiunilor. Reglementările privind succesiunile de averi ale preoților celibatari au însemnat o problemă permanentă între rudele preoților și conducerea Bisericii. Kollonich a prezentat o soluție acceptabilă. Cu o sensibilitate socială ridicată, el a aprobat posibilitatea de testare liberă, în cazul ierarhiei înalte bogate. A condiționat-o însă, prin contribuția semnificativă, de cota 1/3 parte, din avere depusă la trezoreria statală.

¹⁵ Szekfű Gyula, *Magyar történet*, IV, p. 246.

¹⁶ *Ibidem*, p. 247-248.

¹⁷ Hermann Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon*, p. 295.

Denn das Königreich oder ein Teil davon sollte „germanisieret, das Ungarländische zu Revolution und Unruhe geneigte Geblüt mit dem Teutschen temperiret und mithin zu beständiger Treu und Lieb ihres natierlichen Erbkönigs aufgerichtet werden“¹⁵. Durch seine Bevölkerungspolitik wollte Kollonich zur Herausbildung einer höheren bürgerlichen Gesellschaft beitragen. Zur besseren Grundstücksverwaltung schlug der Kardinal in seinem Projekt die Einführung von Grundbuchämtern vor. Weiterhin schlug er die Entwicklung eines funktionierenden Gesundheitswesens und wirksamer Brandschutzmaßnahmen gegen die mögliche Ausbreitung von Bränden vor und plädierte im Justizwesen für die Abschaffung der Hexenprozesse – er hatte noch weitere ähnliche Vorschläge, die die Entwicklung des Landes positiv beeinflusst hätten.

Es ist unbestreitbar, dass das *Einrichtungswerk* einerseits ausgearbeitet wurde zum Nutzen des absolutistischen Staates, doch kann es andererseits auch als Schritt gegen den ungarischen Adel verstanden werden, der die gesamte ungarische Bevölkerung repräsentierte. Insgesamt können wir festhalten, dass das Projekt des Kardinals einen Fortschritt im politischen und sozialen Handeln der Monarchie gegenüber vergleichbaren Projekten aus der leopoldinischen Zeit bedeutete. Kollonich äußerte in seinem Denken und seinen Vorschlägen jene Kardinalpunkte, die, wenn sie verwirklicht worden wären, der gesamten ungarischen postosmanischen Gesellschaft von Nutzen gewesen wären. Leider fanden die Pläne für eine neue Steuerpolitik Kollonichs bei den bedeutenden Vertretern der Wiener Regierung nicht die nötige Aufmerksamkeit. Einer seiner erbittertsten Gegner war Graf Franz Ulrich Kinsky (1634–1699), Oberster Kanzler, der auf finanziellem Gebiet ein Anhänger des Ultrazentralismus war und sogar ausschließlich kirchliche Angelegenheiten unter die Vormundschaft des Königs stellen. Der andere große Feind des Kardinals war Generalkriegskommissär Antonio Caraffa († 1694), der in dem *Einrichtungswerk* einen persönlichen Angriff sah¹⁶.

Angesichts solcher Hindernisse scheiterte das Projekt Kollonichs. Trotzdem kommt dem Kardinal unbestreitbar der Verdienst zu, den Mut bewiesen zu haben, den Mitgliedern der Regierung in Wien zu sagen, dass das Regieren durch die praktizierten ultraabsolutistischen Methoden keine Zukunft hat. Nach der Aufgabe des *Einrichtungswerks* gründete die Wiener Regierung eine „*commissio neoacquistica*“, eine Kommission, die am Anfang des 18. Jahrhunderts ihr Wirken in einem anderen System auf den von den Türken befreiten Territorien ausgeübt hat¹⁷.

Zum Ende seines Lebens erhielt er die Vollmacht zur Lösung eines besonderen kirchlichen Problems der lateinischen Kirche: die Regelungen von Nachlässen. Die Regelung bezüglich der Nachlässe aus dem Vermögen von zölibatären Priestern stellte ein permanentes Problem dar zwischen den Verwandten der Priester und der Leitung der Kirche. Kollonich schlug eine zustimmungsfähige Lösung vor. Mit gesteigerter sozialer Sensibilität genehmigt er die Möglichkeit der freien Entscheidung der reichen höheren Hierarchie, unter der Bedingung eines bedeutenden Beitrages von einem Drittel aus dem Vermögen an die Staatskasse.

¹⁵ Szekefű Gyula, *Magyar történet, IV*, S. 246. (Deutsche Übersetzung nach Zitat bei Adriányi Gabriel, *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*, Köln/Weimar/Wien 2004, S. 148; J.H.).

¹⁶ *Ibidem*, S. 247-248.

¹⁷ Hermann Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon*, S. 295.

Aportul propriu față de legiferarea testării ierarhilor a contribuit la faptul că de numele său se leagă convenția aprobată (*Conventio Kolonichiana*), care reglementa drepturile ierarhilor maghiari privind dispozițiile finale și cele testamentare. În anul 1703, convenția a fost atribuită Curții imperiale în numele clerului catolic maghiar și a fost adoptată ca a XVI-a lege de stat a anului 1715. Conform acesteia, arhiepiscopii, episcopii, alături de abații și rectorii numiți prin autenticitate regală, pot dispune de propriile averi doar cu acordul regelui. Pentru a primi această permisiune, trebuiau să transfere în visteria statului o treime din veniturile anuale. Altfel, puteau beneficia în mod liber doar de o treime din avere, cealaltă treime rămânea Bisericii, iar a treia în visteria regală¹⁸.

Privind înțelegerea mai profundă a personalității cardinalului Kollonich trebuie subliniate acțiunile în spiritul înnoirii catolice din perioada absolutismului. Cu privire la acțiunea de convertire a protestanților la credința catolică - și din pricina metodelor - aceasta nu a avut rezultatul scontat. A văzut o mai mare posibilitate în Unirea cu ortodoxii. Ca tutore a lui Rákóczi Francisc al II-lea, el a sprijinit cazul Unirii rutenilor pe teritoriile aparținând acestuia. Recatolicizarea rutenilor a fost întărită de Kollonich, prin numirea lui Ioan Cameli¹⁹. Acest proces inițiat de cardinalul Kollonich a avut o continuare în Unirea bisericească de la Alba Iulia.

Însumând toate cele afirmate mai sus, putem constata că Leopold Cardinal Kollonich a constituit o personalitate proeminentă și complexă a epocii sale. Pe lângă activitatea politică, fiind un ierarh cu o vocație profundă, nu și-a neglijat nici îndatoririle pastorale și caritative. În numeroase locuri din Ungaria a construit biserici, instituții de formare a preoților, școli, spitale și azile pentru săraci, a sprijinit educația copiilor orfani de război, a contribuit la reșezarea ordinilor călugărești. El a avut un aport esențial la renașterea catolică din Ungaria²⁰.

¹⁸ Scheffler János, „Kollonich-féle egyezmény” (*Pactul Kollonich*), în *Katolikus Lexikon III* (*Lexiconul catolic*, III) (Ed. Bangha B.), Budapeșt, 1932, p. 91.

¹⁹ Tragor Ignác, „Kollonich Lipót”, în *Katolikus Lexikon III* (*Lexiconul catolic*, III) (Ed. Bangha Béla), Budapeșt 1932, p. 91.

²⁰ *Ibidem*.

Seine eigene Mitwirkung bei dem Dekret zur Nachlassregelung der Hierarchen trug dazu bei, dass die genehmigte Konvention mit seinem Namen verbunden blieb (*Conventio Kollonichiana*), welche die Rechte der ungarischen Hierarchen bezüglich letzter und testamentarischer Verfügungen regelte. Im Jahr 1703 wurde die Konvention dem kaiserlichen Hof im Namen des katholischen ungarischen Klerus übermittelt und wurde als 16. Staatsgesetz des Jahres 1715 approbiert. Demnach durften Erzbischöfe und Bischöfe neben königlich ernannten Äbten und Rektoren über ihr eigenes Vermögen nur mit Zustimmung des Königs selbst entscheiden. Um diese Genehmigung zu erhalten, mussten sie ein Drittel ihrer Jahreseinnahmen an die Staatliche Schatzkammer abführen. Sonst konnten sie frei über ein Drittel ihres Vermögens frei verfügen, ein anderes Drittel verblieb der Kirche und das dritte der Staatlichen Schatzkammer¹⁸.

Um die Persönlichkeit von Kardinal Kollonich besser verstehen zu können, müssen seine Aktivitäten zur katholischen Erneuerung in der Epoche des Absolutismus herausgestellt werden. Sein Wirken zur Bekehrung von Protestanten zum katholischen Glauben hatte – auch aufgrund seiner Methoden – nicht den erwünschten Erfolg. Er sah eine größere Wahrscheinlichkeit in der Union mit den Orthodoxen. Als Vormund von Francisc Rákóczi II. unterstützte er den Fall der Vereinigung der Ruthenen auf den ihnen gehörigen Territorien. Die Rekatholisierung der Ruthenen wurde von Kollonich durch die Ernennung von Ioan Cameli gestärkt¹⁹. Dieser von Kardinal Kollonich initiierte Prozess hatte seine Fortsetzung in der kirchlichen Einheit von Alba Iulia.

Wenn wir dies alles zusammenfassen, können wir festhalten, dass Leopold Kardinal Kollonich eine herausragende und komplexe Persönlichkeit seiner Zeit war. Neben seiner politischen Tätigkeit hat er als Hierarch mit tiefer Berufung auch seine pastoralen und sozialen Pflichten nicht vernachlässigt. In zahlreichen Ortschaften Ungarns erbaute er Kirchen, theologische Ausbildungsstätten für Priester, Schulen, Spitäler und Heime für Arme, er förderte die Schulausbildung von Kriegswaisen, er förderte die Wiederansiedlung von Mönchsorden und trug wesentlich zur katholischen Wiedergeburt Ungarns bei²⁰.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

¹⁸ Scheffler János, „Kollonich-féle egyezmény” (dt. Der Kollonich-Pakt), in *Katolikus Lexikon*, III (dt. *Katholisches Lexikon*, Bd. III; hg. Bangha B.), Budapest, 1932, S. 91.

¹⁹ Tragor Ignác, „Kollonich Lipót”, in *Katolikus Lexikon*, III (*Katholisches Lexikon*, Bd. III.; ed. Bangha Béla), Budapest, 1932, S. 91.

²⁰ *Ibidem*.

Românii din Transilvania secolului al XVIII-lea care au simpatizat cu Unirea. Când și cum și-au declarat simpatizanții conștiința de sine?

Încercarea de a determina, din punct de vedere cronologic și al modalităților de expresie, afirmarea conștiinței de sine, identitar-confesionale, a românilor greco-catolici este un demers dificil, care pretinde investigarea fenomenului atât pe baza documentelor vremii, cât și din perspectiva literaturii catehetice și teologice, adică a discursului oficial al Bisericii Române Unite.

Ne propunem, astfel, să analizăm afirmarea conștiinței greco-catolice în primele șapte decenii ale secolului al XVIII-lea, articulând cercetarea în trei segmente care reflectă principalele etape ale dezvoltării discursului identitar din Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică.

1. Conștiința identitară manifestată în Sinoadele Unirii cu Biserica Romei

Sinodalitatea, ca dimensiune esențială a Bisericii, a constituit forul principal de conducere al Bisericii Ortodoxe din Transilvania iar, după Unire, și-a păstrat această funcțiune, însă în conformitate cu prevederile canonice ale Sfântului Scaun cu privire la sinoadele diecezane. Deciziile sinodale trebuie să fie privite ca expresie oficială a voinței Bisericii, și tocmai din acest motiv textele sinodale constituie un spațiu privilegiat al afirmării conștiinței ecleziale.

Die Rumänen aus Siebenbürgen im 18. Jahrhundert, die mit der Union Sympathisiert haben Wann und Wie haben die Sympathisanten ihr Selbstbewusstsein Erklärt?

Der Versuch, aus chronologischer Sicht und im Blick auf die Ausdrucksformen die Manifestation des identitätsmäßigen und konfessionellen Selbstbewusstseins der griechisch-katholischen Rumänen zu bestimmen, ist ein schwieriges Unterfangen, das die Untersuchung des Phänomens sowohl auf der Basis von Dokumenten jener Zeit wie auch aus der Perspektive der katechetischen und theologischen Literatur, also des offiziellen Diskurses der Rumänischen Unierten Kirche erfordert.

Wir nehmen uns hier vor zu untersuchen, wie sich das griechisch-katholischen Bewusstseins in den ersten sieben Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts äußert und behandeln unser Thema in drei Abschnitten, welche die Hauptetappen der Entwicklung des Identitätsdiskurses in der Rumänischen mit Rom Unierten Griechisch-Katholischen Kirche reflektieren.

1. Das Identitätsbewusstsein, manifestiert auf den Unionssynoden mit der Kirche Roms

Die Synodalität als wesentliche Dimension der Kirche bildete die wichtigste Leitungsstruktur der Orthodoxen Kirche in Siebenbürgen und nahm auch nach der Union diese Rolle weiter ein, allerdings in Übereinstimmung mit den kanonischen Vorschriften des Heiligen Stuhls im Blick auf die Diözesansynoden. Synodalbeschlüsse sind als offizieller Ausdruck des Willens der Kirche zu verstehen und genau aus diesem Grunde stellen Synodaltexte einen bevorzugten Rahmen der Äußerung des kirchlichen Bewusstseins dar.

Sinoadele Unirii, desfășurate la Alba Iulia în anii 1697¹, 1698², 1700³ denotă o clară conștiință identitară, răsăriteană, a românilor ardeleni. Conținutul actelor sinodale ne permit să individualizăm principalele elemente ale acestei conștiințe exprimate de forul superior al Mitropoliei Bălgrădene, ne referim la Mitropolit și la Soborul Mare.

a) Unirea este prezentată ca o reîntoarcere la unitatea cu Biserica Romei, iar nu ca o noutate, ca o refacere a comuniunii cu Roma și nu ca o convertire: „[...] unanimi consensu conclusimus, nos redire (intórcem) in gremium s. matris Ecclesiae Romano-catholicae eidemque reuniri [...]”⁴.

„Nos” exprimă întreaga realitate instituțională, liturgică și disciplinară a Bisericii Ortodoxe din Transilvania, care recunoștea eclezialitatea deplină a Bisericii Romei și totodată considera firească recunoașterea propriei eclezialități de către partenerii latini.

b) Bază eclezialologică a Unirii, în viziunea românilor ardeleni, a fost așadar textul Decretului *Laetentur caeli* al Sinodului Ecumenic de la Florența⁵, ale cărui patru puncte cu caracter doctrinar sunt menționate explicit în actele sinodale de la Alba Iulia. Cea mai interesantă mențiune se găsește în textul Sinodului de la 1700: „[...] amu inchiaiatu liberi si de buna voia dein indemnulu lui Ddieu unirea cu basereca romano-catolica, si ne declaramu prein acesta commembrii ai S. Matre baserici romano-catolice, primindu, mărturisindu și crediendu tote cele ce primesce, mărturisesce și crede acea [se referă la Biserica Romană], mai vertosu acele patru puncte, în care ne pareamu pana acumu a fi desbinați [...]”⁶. Dacă la o primă apropiere de acest fragment putem avea senzația unui text contradictoriu, în care s-ar întâlni viziunea florentină (punctele florentine) și cea post-tridentină (acceptarea integrală a credinței catolice de către persoane a căror credință nu fusese până atunci corectă în mod deplin), o interpretare mai atentă a ultimului paragraf „[...] mai vertosu acele patru puncte, în care ne pareamu pana acumu a fi desbinați” dezvăluie logica și sensul profund florentin al întregii declarații de Unire: tocmai datorită lămuririi neînțelegerilor pe tema celor patru puncte

¹ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, Typis et sumptibus Feliciani Rauch., 1885, p. 164-170.

² *Ibidem*, p. 200-207.

³ *Ibidem*, p. 245-255.

⁴ *Ibidem*, p. 169.

⁵ Latinii și răsăritenii care au participat de „[...] erau de părere că Bisericile lor se aflau în schismă una față de cealaltă: ambele părți se suspectau reciproc că s-ar fi abătut de la calea cea dreaptă. Aceasta însă nu constituia pentru ele un motiv de a contesta consacrarea episcopală a episcopilor celeilalte Biserici și împuternicirea lor ca păstori ai Bisericii. Se recunoșteau reciproc drept frați în episcopat, prin aceea că voiau să dea împreună mărturie despre adevărul Evangheliei și tot împreună, dispoziții privitoare una a lui Cristos, aceasta fiind dintotdeauna sarcina conciliilor ecumenice”. Ernst Christoph Suttner, *Schismele: ceea ce separă și ceea ce nu separă de Biserică*, trad. de Alexandru Buzalic și Iosif Aenășoaei, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 88

⁶ N. Nilles, *Symbolae*, I, p. 248.

Die Unionssynoden, die in Alba Iulia in den Jahren 1697¹, 1698² und 1700³ stattfanden, zeugen von einem klaren identitätsmäßigen morgenländischen Bewusstsein der Siebenbürger Rumänen. Der Inhalt der Synodalakten erlaubt uns, die wichtigsten Elemente dieses Bewusstseins herauszuarbeiten, wie es von der höchsten Stufe der Metropole von Bălgrăd ausgedrückt wurde, und zwar dem Metropoliten und der Großen Versammlung.

Die Union wird dargestellt als eine Rückkehr zur Einheit mit der Kirche von Rom, aber nicht als etwas Neues, als eine Wiederherstellung der Gemeinschaft mit Rom und nicht als eine Konversion: „*unanimes consensu conclusimus, nos redire (zurückkehren) in gremium s. matris Ecclesiae Romano-catholicae eidem reuniri*“⁴.

Dieses „Nos“ drückt die gesamte institutionelle, liturgische und disziplinarische Wirklichkeit der Orthodoxen Kirche von Siebenbürgen aus, die das Kirchesein der Kirche von Rom vollständig anerkennt und gleichzeitig die Anerkennung des eigenen Kircheseins durch die lateinischen Partner als wesentlich erkennt.

Die ekklesiologische Grundlage der Union war in den Augen der Siebenbürger Rumänen somit der Text des Dekrets *Laetentur caeli* der Ökumenischen Synode von Florenz⁵, dessen vier Punkte mit dogmatischem Charakter explizit in den Akten dieser Synoden von Alba Iulia erwähnt sind. Der interessanteste Hinweis findet sich in dem Text der Synode von 1700: „[...] wir haben frei und aus freien Stücken nach dem Willen Gottes die Union mit der römisch-katholischen Kirche geschlossen und erklären uns dadurch zu Mitgliedern der Heiligen römisch-katholischen Mutter Kirche, wir nehmen alles auf, bekennen alles und glauben alles, was diese (sc. die römische Kirche) aufnimmt, bekennt und glaubt, vor allem jene vier Punkte, in denen wir scheinbar bisher getrennt waren“⁶. Wenn wir auch auf den ersten Blick bei diesem Fragment einen widersprüchlichen Text zu erkennen glauben, wonach sich hier die Vision von Florenz (die Florentinischen Punkte) und die nachtridentinische Vision (die vollständige Übernahme des katholischen Glaubens durch jene Personen, deren Glauben bisher nicht auf vollgültige Weise korrekt gewesen war) zu widersprechen scheinen, so erlaubt eine genauere Betrachtung des letzten Paragraphen – „vor allem jener vier Punkte, in denen wir scheinbar bisher getrennt waren“ – die Logik und den tiefen Sinn der gesamten Unionserklärung zu

¹ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesie Orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, Typis et sumptibus Feliciani Rauch., 1885, S. 164-170.

² *Ibidem*, S. 202-205.

³ *Ibidem*, S. 245-255.

⁴ *Ibidem*, S. 169.

⁵ Die Lateiner und die östlichen Christen, die an der Ökumenischen Synode von Florenz teilgenommen haben, „waren der Meinung, dass ihre Kirchen sich gegenseitig im Schisma befanden: beide Seiten verdächtigten sich gegenseitig, wie sehr sie vom rechten Weg abgeirrt seien. Dies bedeutete für sie aber keinen Grund, die Bischofsweihe der Bischöfe der anderen Kirchen und deren Vollmacht als Hirten der Kirche zu bestreiten. Sie anerkannten sich gegenseitig als Brüder im Bischofsamt darin, dass sie gemeinsam Zeugnis ablegen wollten von der Wahrheit des Evangeliums und gleichzeitig in den Verfügungen bezüglich der Einen Kirche Christi, was stets zu den Aufgaben der ökumenischen Konzile gehörte.“ Vgl. Ernst Christoph Suttner, *Schismele: ceea ce separă și ceea ce nu separă de Biserică* (dt. *Schismen, die von der Kirche trennen, und Schismen, die von ihr nicht trennen*), übers. von Alexandru Buzalic u. Iosif Aenășoaei, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, S. 88.

⁶ N. Nilles, *Symbolae*, I, S. 248.

florentine, adică prin clarificarea faptului că în privința acestui subiect poziția doctrinară a Bisericii Catolice și învățătura răsăriteană se află în armonie, participanții la Sinodul din 1700 considerau că, credința lor și credința catolică sunt identice. Altfel spus, eliminarea a ceea ce părea să despartă îi îndreptăța pe Atanasie și pe părinții sinodali să creadă și să mărturisească tot ceea ce crede și mărturisește Biserica Romano-Catolică⁷.

c) Acesta este motivul fundamental pentru care Mitropolitul și Soborul mare au considerat necesară precizarea elementelor structurale și definatorii ale eclezialității Bisericii lor.

În primul rând, iese în evidență insistența fiecărui Sinod în a sublinia necesitatea păstrării integrale a patrimoniului liturgic, disciplinar și spiritual specific Bisericilor Răsăritene de rit grec. Unirea cu Roma nu trebuia nicidecum să determine schimbări în acest sens, Biserica românilor trebuind să rămână ea însăși, adică o Biserică răsăriteană.

În al doilea rând, păstrarea individualității și a identității răsăritene a Bisericii românilor ardeleni trebuia să fie garantată la nivel instituțional, prin respectarea drepturilor Mitropolitului și ale Sinodului mitropolitan de la Alba Iulia, care, în cazul de vacanță a scaunului episcopal, trebuia să aibă deplină libertate în alegerea noului ierarh.

Mai mult decât atât, consacrarea episcopală a noului ierarh trebuia să fie făcută de un ierarh răsăritean, fiind indicat chiar Patriarhul sârb: „Acest patriarh nu era altul decât patriarhul bisericii sârbești, deci un preainalt ierarh oriental neunit (este vorba de Arsenie al III-lea [1633-1706], a cărui emigrare pe teritoriul habsburgic se petrecea în 1690). Unirea, prin urmare, nu era înțeleasă ca o întrerupere a legăturilor cu comuniunea ortodoxă”⁸. Această clauză „[...] manifestă în mod imediat deosebirea tradiției canonice a Bisericii românești față de realitatea ecleziastică latină și specificitatea instituțională ce rezultă drept

⁷ „Românii acceptau cele patru puncte florentine pentru care ei nu trebuiau să schimbe absolut nimic din obiceiurile lor. Ei trebuiau doar să tolereze faptul că latinii aveau, referitor la aceste puncte, o altă tradiție. Dimpotrivă, calvinii au impus încă de decenii 15, și în cele din urmă, 19 puncte, puncte care în mod masiv cereau românilor să scoată din obiceiurile lor ceea ce era din punct de vedere calvin, contrar «Evangheliei curate»”. Ernst Christoph Suttner, „Înțelegerea noțiunii de unire bisericească de către promotorii și opozanții unirii românilor din Transilvania cu Biserica Romei”, în *Acta Blasiensia II - Biserica Română Unită cu Roma: cultură și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma. Actele sesiunii de comunicări științifice internaționale de , din 19-20 iunie 2003*, editori Cristian Barta și Zaharie Pinte, Blaj, Ed. Buna Vestire, 2003, p. 234.

⁸ Cezare Alzati, *În inima Europei*, editor, trad. și bibliografie de Șerban Turcuș, postfață de Ioan Aurel Pop, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 2008, p. 181.

verstehen: gerade aufgrund der Klärung der Unklarheiten bezüglich der vier Florentiner Punkte, also durch die Klärung der Tatsache, dass im Blick auf dieses Thema die Lehrposition der Katholischen Kirche und die ostkirchliche Lehre übereinstimmten, kamen die Teilnehmer der Synode von 1700 zu der Einschätzung, dass ihr Glaube und der katholische Glaube identisch sind. Anders gesagt erlaubte die Eliminierung dessen, was trennte, Atanasie und den Synodenvätern, alles zu bekennen und zu glauben, was die Römisch-Katholische Kirche glaubt und bekennt⁷.

Dies ist das Hauptmotiv, weswegen der Metropolit und die Große Versammlung die Präzisierung jener strukturellen und definitorischen Elemente der Ekklesialität ihrer Kirche für notwendig erachtet haben.

Zunächst wird das Beharren jeder Synode darauf deutlich, die Notwendigkeit der vollständigen Bewahrung des liturgischen, disziplinarischen und geistlichen Erbes der Ostkirchen griechischen Ritus‘ zu unterstreichen. Die Union mit Rom durfte keinesfalls Veränderungen in diesem Sinne mit sich bringen, die Kirche der Rumänen musste sie selbst bleiben, also eine morgenländische Kirche.

Zweitens musste die Bewahrung der ostkirchlichen Individualität und Identität der Kirche der Siebenbürger Rumänen auf institutioneller Ebene garantiert werden, und zwar durch die Anerkennung der Rechte des Metropoliten und der Metropolitansynode von Alba Iulia, die im Falle einer Vakanz auf dem Bischofssitz volle Freiheit bei der Wahl des neuen Hierarchen haben sollte.

Darüber hinaus sollte die Weihe eines neuen Hierarchen von einem ostkirchlichen Hierarchen vorgenommen werden, und zwar vom serbischen Patriarchen: „Dieser Patriarch war kein anderer als der Patriarch der Serbischen Kirche, also ein ranghoher nicht-unierter orientalischer Hierarch (es ist die Rede von Arsenij III. [1633-1706], dessen Emigration auf Habsburger Territorium 1690 erfolgte). So wurde die Union nicht als ein Bruch der Verbindungen zur orthodoxen Gemeinschaft verstanden“⁸. Diese Klausel „äußert auf unmittelbare Weise den Unterschied der kanonischen Tradition der rumänischen Kirche gegenüber der lateinischen ekklesiologischen Wirklichkeit und die institutionelle Besonderheit,

⁷ „Die Rumänen akzeptierten die vier Florentinischen Punkte, für welche sie aber nichts von ihren Gebräuchen ändern mussten. Sie mussten nur akzeptieren, dass die Lateiner bezüglich dieser Punkte eine andere Tradition haben. Die Calvinisten wiederum hatten seit Jahrzehnten 15 und zuletzt 19 Punkte angeführt, von denen sie massiv forderten, dass die Rumänen diese aus ihren Bräuchen entfernten, weil sie aus kalvinistischer Sicht gegen das ‚reine Evangelium‘ gerichtet waren“. Vgl. Ernst Christoph Suttner, „Înțelegerea noțiunii de unire bisericească de către promotorii și opozanții unirii românilor din Transilvania cu Biserica Romei” (dt. *Das Verständnis des Begriffs der Kirchenunion seitens der Befürworter und Gegner der Union der Rumänen aus Siebenbürgen mit der Kirche von Rom*), in: *Acta Blasiensia II - Biserica Română Unită cu Roma: cultură și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma. Actele sesiunii de comunicări științifice internaționale de la Blaj, din 19-20 iunie 2003* (dt. *Acta Blasiensia II – Rumänische mit Rom Unierte Kirche: Kultur und Spiritualität. 150 Jahre seit Gründung der Rumänischen mit Rom Unierte Kirche. Beiträge des internationalen wissenschaftlichen Symposions von Blasendorf. 19.-20. Juni 2003*), hg. von Cristian Barta und Zaharie Pinte, Blaj, Ed. Buna Vestire, 2003, S. 234.

⁸ Cezare Alzati, *În inima Europei* (dt. *Im Herzen Europas*), hg., übers. und mit Bibliografie von Șerban Turcuș, Vorwort von Ioan Aurel Pop, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, , 2008, S. 181.

consecință; adică: în comuniunea catolică, însă cu orânduire instituțională distinctă față de patriarhul occidental”⁹.

d) Nu în ultimul rând, Sinoadele Unirii au pretins asigurarea unor drepturi sociale, economice și politice pentru românii uniți cu Biserica Romei, cereri absolut firești într-o epocă în care românii nu erau recunoscuți ca națiune, iar religia lor era doar tolerată în Principatul Transilvaniei.

Toate aceste aspecte se constituie într-un suport solid pentru constatarea faptului că Unirea cu Biserica Romei nu a fost realizată în contextul unei crize identitare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania, ci dimpotrivă, exprimă o identitate răsăriteană bine conturată și o concepție ecleziologică articulată în spiritul primului mileniu creștin.

2. Precizarea discursului identitar al Bisericii Române Unite în cadrul noilor coordonate ecleziologice, juridice și politice: de la și prin conștiința răsăriteană la conștiința greco-catolică

Conștiința de sine se formează nu doar în raport cu propria realitate, ea depinzând și de relațiile cu alteritatea. Acest fapt se verifică și în cazul instituțiilor bisericești. Ne referim aici la relațiile intra-eceziale, la relațiile cu celelalte Biserici, la raporturile cu autoritățile statale imperiale și locale.

a) Dacă înainte de Unire Biserica românilor ardeleni se afla în comuniunea Bisericilor Ortodoxe, într-o relație canonică cu Mitropolia Țării Românești, după Unire, fără să dorească ieșirea din comuniunea ortodoxă, intră în Biserica Catolică. Această situație se va concretiza în mod progresiv și va conduce la subordonarea canonică a Bisericii Greco-Catolice față de Arhiepiscopia de Esztergom, fiind, la nivel instituțional, integrată într-o Mitropolie romano-catolică. În timp ce modelul comunional specific Sinodului Florentin asigura Bisericilor Răsăritene deplina autonomie și respectarea patrimoniului răsăritean, în schimb modelul post-tridentin de care au fost conduse autoritățile romane și imperiale în asigurarea cadrului canonic și juridic al Unirii limita autonomia Bisericii Greco - Catolice conform relației episcopie - arhiepiscopie din Biserica Romano - Catolică, cu accentele specifice Transilvaniei și, chiar dacă se garanta păstrarea tradiției, aceasta trebuia să fie aliniată la exigențele Reformei Catolice. Noua manieră de relaționare va impulsiona Biserica Greco - Catolică, în primul rând la nivelul elitei sale, spre o reflecție cu caracter identitar.

⁹ Idem, „În Blaj : continuitatea istorică și conștiința instituțională în Biserica Română din Transilvania”, în *Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică: istorie și spiritualitate*, Blaj, 2003, p. 229.

die direkt daraus resultiert; d.h.: in katholischer Gemeinschaft, doch mit einer vom abendländischen Patriarchen unterschiedenen institutionellen Ordnung⁹.

Nicht zuletzt forderten die Unionssynoden die Garantie einiger sozialer, wirtschaftlicher und politischer Rechte für die mit der Kirche Roms unierten Rumänen, absolut berechnigte Forderungen in einer Zeitepoche, in der die Rumänen im Fürstentum Siebenbürgen nicht als Nation anerkannt waren und ihre Religion nur toleriert war.

Alle diese Aspekte bilden zusammen eine solide Untermauerung für die Feststellung, dass die Union mit der Kirche von Rom nicht im Kontext einer Identitätskrise der Orthodoxen Kirche von Siebenbürgen erfolgte, sondern ganz im Gegenteil eine gut konturierte ostkirchliche Identität und eine im Geiste des ersten christlichen Jahrtausends formulierte ekklesiologische Konzept zum Ausdruck bringt.

2. Die Präzisierung des Identitätsdiskurses der Rumänischen Unierten Kirche im Rahmen neuer ekklesiologischer, juridischer und politischer Koordinaten: vom und durch das ostkirchliche Bewusstsein zum griechisch-katholischen Bewusstsein

Das eigene Selbstbewusstsein bildet sich nicht nur im Bezug zur je eigenen Wirklichkeit heraus, sondern hängt stets auch mit dem Anderen zusammen. So verhält es sich auch im Blick auf kirchliche Einrichtungen. Wir beziehen uns hier auf die zwischenkirchlichen Beziehungen, auf die Beziehungen zu den anderen Kirchen sowie auf die Beziehungen zu den staatlichen kaiserlichen und lokalen Behörden.

Wenn die Kirche der Siebenbürger Rumänen sich vor der Union in Kirchengemeinschaft mit den Orthodoxen Kirchen befand, in einer kanonischen Verbindung mit der Metropole der Walachei, so tritt die Kirche nach der Union in die Katholische Kirche ein, ohne aus der orthodoxen Kirchengemeinschaft austreten zu wollen. Diese Situation wird sich im weiteren Verlauf konkretisieren und zur kanonischen Unterordnung der Griechisch-Katholischen Kirche unter das Erzbistum von Esztergom führen und damit auf institutionelle Weise zur Integration in eine römisch-katholische Metropole. Während das für das Konzil von Florenz spezifische *Communio*-Modell der Kirchengemeinschaft den Ostkirchen volle Autonomie und die Anerkennung des ostkirchlichen Erbes garantierte, begrenzte das nach-tridentinische Modell, von dem die römischen und kaiserlichen Autoritäten zur Sicherstellung des kanonischen und juridischen Rahmens der Union geleitet wurden, die Autonomie der Griechisch-Katholischen Kirche gemäß des Verhältnisses zwischen Bistum und Erzbistum in der Römisch-Katholischen Kirche; auch wenn mit für Siebenbürgen spezifischen Akzenten die Bewahrung der Tradition garantiert wurde, so musste sich diese doch an die Herausforderungen der Katholischen Reform angepasst werden. Diese neue Art der Verhältnisbestimmung wird die Griechisch-Katholische Kirche, zuerst auf der Ebene ihrer Elite, zu einer Reflexion ihres Identitätscharakters veranlassen.

⁹ Idem, „În Blaj la Mitropolie: continuitatea istorică și conștiința instituțională în Biserica Română din Transilvania“ (dt. *In Blasendorf bei der Metropole: die historische Kontinuität und das institutionelle Bewusstsein in der Rumänischen Kirche in Siebenbürgen*), in: *Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică: istorie și spiritualitate*, Blaj, 2003, S. 229.

b) Opoziția Stărilor transilvane în ceea ce privește Unirea cu Biserica Romei, încă din anii realizării acesteia, a contribuit de asemenea la nuanțarea unor preocupări de ordin identitar. Ancheta realizată în toamna anului 1699, la cererea Dietei, cu scopul de a determina care dintre români doresc sau nu Unirea bisericească și totodată, în caz afirmativ, cu care dintre confesiunile recepte, a scos în evidență că „[...] majoritatea covârșitoare a lor au declarat că doresc să rămână în legea veche, adică în orânduielele, ceremoniile, posturile și obiceiurile de până aici, pe care unirea le lăsase neatînse și vreau să depindă de vlădica românesc din Alba Iulia”¹⁰. Nu putem să nu constatăm faptul că însuși modul de a pune această temă în atenția mirenilor, care atunci aveau un nivel cultural mai puțin decât modest, îi avantaja pe adversarii Unirii cu Biserica Romei: potrivit Sinoadelor de Unire conduse de episcopii Teofil și Atanasie, Unirea cu Biserica Romei nu însemna părăsirea legii strămoșești¹¹, adică a tot ceea ce ține de identitatea liturgică și disciplinară a Bisericilor lor, ci tocmai salvarea și menținerea ei necondiționată. Or, faptul de a alege între vechea lege și Unirea cu o altă confesiune inducea ideea că o astfel de Unire bisericească ar fi o părăsire a legii¹²! Cu toate că din octombrie 1698 participaseră reprezentanții a 270 de parohii, nu doar preoți, ci și mireni, marea masă a clerului și a credincioșilor nu cunoștea subtilitățile teologice ale Unirii bisericești.

¹⁰ Cf. Zenovie Pâclișanu, „Istoria Bisericii Române Unite, Partea I-a, 1697-1751”, ediția a II-a în *Perspective*, nr. 65-68, an. XVII, 1995, p. 120.

¹¹ Principalele semnificații ale „legii strămoșești” sunt evidențiate și analizate de: Ernst Christoph Suttner, *Unirea Bisericii în Transilvania*, trad. de Lorin Ghiman, Târgu Lăpuș, Ed. Galaxia Gutenberg, 2010, p. 28-31; Idem, *Teologia românească: de la creștinare până în prezent*, Târgu Lăpuș, Ed. Galaxia Gutenberg, 2008, p. 71-72.

¹² Terminologia folosită cu prilejul anchetelor sau a recensămintelor a fost mereu privită cu cea mai mare atenție de părțile interesate. De exemplu, la 30 mai 1753, teologul iezuit Michael Salbeck sugera ca românii să fie puși în situația de a alege între credința episcopului român din Transilvania și credința episcopului din Arad, evitând în mod absolut cuvântul unit, care, în percepția românilor avea conotații negative. Vezi Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), colaboratori Cristian Barta, Andreea Mârza, Mihai Săsăujan, Ernst Christoph Suttner și Attila Varga, *Despre Biserica Românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, documentul 413, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009, p. 272. Acest tendențios mod de a stabili identitatea confesională a românilor ardeleni poate fi întâlnit și în a doua jumătate de secolului al XVIII-lea. Ca exemplu, amintim că Grigore Maior a solicitat ajutorul Nunțiatului prin intermediul unui memoriu, în 5 decembrie 1780, care conține și o prezentare a modului în care a fost făcut recensământul cu privire la confesiunile românilor din Principat: în locul întrebării firești *„ești schismatic sau unit?, adică greco-catolic, s-a preferat „ești unit, adică papistaș, sau ești de lege greacă?”*. Textul scrisorii în limba latină a fost publicat de Ioan Ardelean, în *Foaia bisericească și scolastică*, Blaj, an. I, 17-18/1888, p. 296-300 (traducerea în limba română este publicată în *Ibidem*, I, 19/1888, pp. 312-316).

Die Opposition der siebenbürgischen Stände im Blick auf die Union mit der Kirche von Rom schon in den Jahren der Verwirklichung dieser Union trug ebenfalls zur Nuancierung der Identitätsfragen bei. Die im Herbst des Jahres 1699 auf Wunsch des Landtags durchgeführte Untersuchung zur Klärung der Frage, wer unter den Rumänen die Kirchenunion wünscht oder nicht – und gleichzeitig bei Bejahung, mit welcher der rezipierten Konfessionen – brachte das Ergebnis, dass „eine überwältigende Mehrheit unter ihnen erklärt haben, dass sie wünschten, im ‚alten Gesetz‘ zu bleiben, d.h. in den bisherigen Ordnungen, Zeremonien, Fastengebräuchen und Gewohnheiten, welche die Union unangetastet gelassen hatte, und dass sie weiter zum rumänischen Bischof von Alba Iulia gehören wollten“¹⁰. Wir können nicht umhin festzuhalten, dass die Art und Weise, wie diese Angelegenheit den Laien, die damals ein weniger als bescheidenes kulturelles Niveau hatten, vorgetragen wurde, die Gegner der Union mit der Kirche von Rom begünstigte: gemäß den von den Bischöfen Teofil und Atanasie geleiteten Unionssynoden bedeutete die Union mit der Kirche von Rom aber nicht das Verlassen des ‚Gesetzes der Ahnen‘¹¹, also von allem, was zur liturgischen und disziplinarischen Identität ihrer Kirchen gehörte, sondern gerade dessen bedingungslose Rettung und Bewahrung. Doch die Wahl zwischen dem ‚alten Gesetz‘ und der Union mit einer anderen Konfession verleitete zu der irrigen Meinung, dass eine solche Kirchenunion ein Verlassen des Gesetzes sei!¹² Auch wenn an der Synode vom Oktober 1698 Vertreter von 2270 Pfarrgemeinden, nicht nur Priester, sondern auch Laien teilgenommen hatten, kannte doch die große Masse des Klerus und der Gläubigen die theologischen Feinheiten der Kirchenunion nicht.

¹⁰ Cf. Zenovie Păclișanu, „Istoria Bisericii Române Unite, Partea I-a, 1697-1751“ (dt. *Die Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche, Teil I, 1697-1751*), 2. Aufl., in: *Perspective*, Nr. 65-68, XVII. Jg., 1995, S. 120.

¹¹ Die wichtigsten Merkmale des „Gesetzes der Väter“ werden herausgearbeitet und untersucht bei Ernst Christoph Suttner, *Unirea Bisericii în Transilvania* (dt. *Die Union der Kirche in Siebenbürgen*), übers. von Lorin Ghiman, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2010, S. 28-31; Idem, *Teologia românească: de la creștinare până în prezent* (dt. *Die rumänische Theologie von der Christianisierung bis zur Gegenwart*), Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2008, S. 71-72.

¹² Die bei Untersuchungen und Volkszählungen verwendete Terminologie wurde von interessierter Seite mit großer Aufmerksamkeit verfolgt. So schlug zum Beispiel am 30. Mai 1753 der jesuitische Theologe Michael Salbeck vor, dass die Rumänen vor die Wahl gestellt werden sollten zwischen dem „Glauben des rumänischen Bischofs von Siebenbürgen“ und dem „Glauben des Bischofs von Arad“, so dass der Begriff „uniert“ völlig vermieden werden konnte, der in der Wahrnehmung der Rumänen negativ besetzt war. Vgl. hg. von Laura Stanciu, Keith Hitchins und Daniel Dumitran unter Mitarbeit von Cristian Barta, Andreea Mârza, Mihai Săsăujan, Ernst Christoph Suttner und Attila Varga, Clui-Napoca, Ed. Mega, 2009; *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)* (dt. *Über die Kirche der Rumänen in Siebenbürgen. Externe Dokumente [1744-1754]*), Dok. 413, S. 272. Diese tendenziöse Weise, die konfessionelle Identität der siebenbürgischen Rumänen zu bestimmen, ist auch in der zweiten Hälfte des 18. Jhs. festzustellen. Hier sei zum Beispiel erwähnt, dass Grigore Maior den Nuntius am 5. Dezember 1780 um Unterstützung gebeten hat durch ein Memorandum, in dem auch die Art und Weise beschrieben war, in der die Volkszählung zu den Konfessionen der Rumänen im Fürstentum durchgeführt wurde: statt der angemessenen Frage „*Bist du schismatisch oder uniert, also griechisch-katholisch?*“ zog man die Frage „*Bist du uniert, also Papist, oder gehörst du zum griechischen Gesetz?*“ vor. Der Text dieser Briefe in lateinischer Sprache wurde von Ioan Ardelean veröffentlicht, in: *Foaia bisericească și școlastică* (dt. *Kirchen- und Schulblatt*), I. Jg., Blaj, 17-18/1888, S. 296-300 (in rumänischer Übersetzung *ibidem*, I. Jg., 19/1888, S. 312-316).

Pe acest fond, ancheta, fără să-și atingă finalitatea dorită de Stările transilvane, „[...] a reușit [...] să difuzeze pe o scară foarte largă în sate ideea că sus, în sferile înalte de decizie, se întâmpla ceva care le viza în mod direct; ceva referitor la credință, la religie”¹³. Această idee va avea însă un ecou mult mai puternic, în deceniile V și VI ale secolului al XVIII-lea, când revoltele religioase împotriva Unirii provocate de călugării Visarion Sarai și Sofronie au indus maselor convingerea cu au fost înșelați și atrași, fără voia lor, într-o Biserică Catolică, de proprii lor conducători bisericești.

c) Spre deosebire de sate, în anumite centre urbane, mai cu seamă în cele unde influența calvină fusese mai intensă sau erau situate în partea de sud a Transilvaniei¹⁴, în apropierea Țării Românești¹⁵, opoziția românilor ortodocși în raport cu Unirea, deși „încă periferică”, a fost mai clară și mai fermă: „schisma începuse să prindă contur” în sânul Bisericii românilor ardeleni¹⁶.

Ruptura apărută deja la începutul secolului al XVIII-lea în Biserica românilor ardeleni, între neuniți și uniți, cei din urmă aflându-se sub conducerea autorității lor legitime (Mitropolitul, Soborul mare), se va adânci în timpul revoltelor religioase și va determina autoritățile imperiale vieneze să aprobe înființarea Episcopiei Ortodoxe din Sibiu.

d) Un alt aspect care merită să fie subliniat este acela că precizarea discursului identitar greco-catolic, la nivel doctrinar, a înregistrat pași modești în primele patru decenii ale secolului al XVIII-lea din cel puțin două motive. Înainte de toate, constatăm lipsa unei elite bine formate din punct de vedere teologic și cultural, lipsind școlile românești, inclusiv cele teologice. În al doilea rând, instabilitatea generată la nivelul conducerii Bisericii Greco-Catolice de diferiți factori politici sau eclesiastici: de Războiul curuților (1703-1711), care l-a determinat pe Atanasie să plece de la Alba Iulia la Sibiu în anul 1706, unde va rămâne până în 1708¹⁷; de vacanța scaunului episcopal

¹³ Ovidiu Ghitta, „Biserica Ortodoxă din Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea”, în *Istoria Transilvaniei*. Vol. II (*de la 1541 până la 1711*), coord. de Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler și Magyari András, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, p. 390.

¹⁴ Cf. Zenovie Pâclișanu, *Istoria*, I, pp. 115-116.

¹⁵ Cu toate că Mitropolia Țării Românești era contrară planului de Unire cu Biserica Romei, exact în aceeași perioadă domnul Constantin Brâncoveanu, în contextul luptelor dintre Habsburgi și Otomani, urmărea în secret alianța cu Imperiul Habsburgic și Unirea Bisericii Ortodoxe din țara sa cu Roma. Cf. Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601-1698)*, trad. din limba italiană de William Bleiziffer, trad. revizuită, prefață și ediție de Ovidiu Ghitta, Blaj, Ed. Buna Vestire, 2005, p. 118-121. În sensul acesta trebuie să fie privite donațiile pe care Brâncoveanu le-a făcut Mitropoliei de în 1698 (o rentă anuală de 6.000 bani) și în 1700 (domeniul de), iar nu ca gesturi menite să îl determine pe Atanasie să renunțe și Zenovie Pâclișanu, *Istoria*, I, pp. 136-142.

¹⁶ Ovidiu Ghitta, *Biserica Ortodoxă*, p. 391-392.

¹⁷ Cf. Zenovie Pâclișanu, *Istoria*, I, p. 167-169.

Auf dieser Grundlage schaffte es die Untersuchung, ohne das von den siebenbürgischen Ständen gewünschte Ziel zu erreichen, doch, „[...] auf breiter Ebene in den Dörfern die Idee zu verbreiten, dass in den oberen Entscheidungsebenen etwas geschieht, was sie direkt betraf; etwas bezüglich des Glaubens und der Religion“¹³. Doch diese Idee sollte ein noch größeres Echo im fünften und sechsten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts bekommen, als die von den Mönchen Visarion Sarai und Șofronie angezettelten religiösen Aufstände gegen die Union die Massen davon überzeugte, dass sie gegen ihren Willen getäuscht und von ihren eigenen kirchlichen Führern in eine Katholische Kirche gezwungen worden seien.

Im Unterschied zu den Dörfern war die Opposition der rumänischen orthodoxen Christen gegen die Union in bestimmten urbanen Zentren, besonders in jenen, in denen der kalvinische Einfluss besonders groß war oder die im nördlichen Siebenbürgen¹⁴ und in der Nähe der Walachei lagen¹⁵, wenn auch „noch peripher“ doch klarer und entschiedener: „das Schisma begann Gestalt zu gewinnen“ im Inneren der Kirche der Siebenbürger Rumänen¹⁶. Die Spaltung, die schon am Beginn des 18. Jahrhunderts in der Kirche der Siebenbürger Rumänen zwischen Nichtunierten und Unierten aufgetreten war, wobei sich die Letzteren unter der Führung legitimer Autoritäten (Metropolit, Große Versammlung) befanden, wird sich in der Zeit der religiösen Aufstände vertiefen und die Wiener kaiserlichen Autoritäten dazu veranlassen, die Gründung eines Orthodoxen Bistums in Sibiu zu billigen.

Ein anderer Aspekt, der zu unterstreichen ist, ist der, dass die Präzisierung des griechisch-katholischen Identitätsdiskurses auf Ebene der Lehre in den ersten vier Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts aus mindestens zwei Gründen nur bescheidene Fortschritte erzielte. Vor allem fehlte eine gut ausgebildete theologische und kulturelle Elite, da rumänische Schulen fehlten, auch theologische. Zum zweiten gab es eine Instabilität, die von der Führungsebene der Griechisch-Katholischen Kirche aus verschiedenen politischen oder kirchlichen Gründen ausgelöst wurde: vom Kuruzzenkrieg (1703-1711), der Atanasie veranlasst, von Alba Iulia im Jahr 1706 nach Sibiu wegzugehen, wo er bis 1708 bleiben wird¹⁷; von der Vakanz des

¹³ Ovidiu Ghitta, „Biserica Ortodoxă din Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea“, in: *Istoria Transilvaniei. Vol. II (de la 1541 până la 1711)/Die Orthodoxe Kirche in Siebenbürgen am Ende des 17. Jhs.*, in: *Geschichte Siebenbürgens. Bd. 2 (Von 1541 bis 1711)*, hg. von Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler und Magyari András, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, S. 390.

¹⁴ Cf. Zenovie Pâclișanu, *Istoria*, I, S. 115-116.

¹⁵ Auch wenn die Metropole der Walachei gegen die Pläne zu einer Union mit der Kirche von Rom eingestellt waren, verfolgte genau zu jener Zeit der Fürst Constantin Brâncoveanu vor dem Hintergrund der Kämpfe zwischen den Habsburgern und den Osmanen heimlich eine Allianz mit dem Habsburger Reich und die Union zwischen der Orthodoxen Kirche seines Landes mit Rom. Cf. Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601-1698)/Katholische Präsenzen in Siebenbürgen, der Moldau und der Walachei*, übers. von William Bleiziffer, mit Vorwort hg. von Ovidiu Ghitta, Blaj, Ed. Buna Vestire, S. 118-121. In diesem Sinne sind auch die Schenkungen zu sehen, die Brâncoveanu der Metropole von Alba Iulia 1698 (eine jährliche Rente von 6000 Bani) und 1700 (das Gut von Merișani) machte, nicht als Gesten, mit denen er Athanasie überzeugen wollte, auf die Union zu verzichten. Cf. auch Zenovie Pâclișanu, *Istoria*, I, S. 136-142.

¹⁶ Ovidiu Ghitta, *Biserica Ortodoxă*, S. 391-392.

¹⁷ Cf. Zenovie Pâclișanu, *Istoria*, I, S. 167-169.

în perioada 1713-1723, 1727-1732; de mutarea sediului episcopiei de la Alba Iulia la Făgăraș (1723), iar ulterior la Blaj (1738); de criza instituțională produsă de exilul la Roma a episcopului Inochentie Micu Klein (1744-1752).

Pași mai hotărâți s-au făcut începând cu deceniul al șaselea, când l-a Blaj se deschid primele școli (1754), cu profesori formați în universitățile din Roma, Viena și Trnava. Generația lui Petru Pavel Aron, cu Gherontie Cotore, Atanasie Rednic, Grigore Maior, Silvestru Caliani și Leonte Moschonas a jucat un rol esențial în definirea istorică și teologică a conștiinței identitare.

3. Teologia în slujba identității ecleziale a românilor greco-catolici

În acest arc de timp, episcopii și elita clericală greco-catolică au înțeles necesitatea de a aprofunda și de a dezvolta un discurs identitar, care trebuia să precizeze atât poziția Bisericii Române Unite în raport cu Biserica Romei, cât și poziția sa în privința Bisericilor Ortodoxe. Acest demers, care nu a fost liniar, uniform, ci dimpotrivă a înregistrat zbuciumul unei căutări influențate de evenimentele istorice și de formarea teologico-culturală a autorilor, a început prin *Bucoavna* tipărită cu binecuvântarea lui Atanasie la Alba Iulia, în 1699. Cartea, de factură educativă și catehetică, pune în lumină starea *de facto* a Bisericii românești și este într-o concordanță perfectă cu actele sinoadelor de Unire. Astfel, accentul este pus asupra credinței exprimate în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan și în Simbolul Pseudo-Atanasian (*Quiquique*), care era mărturisită în cadrul eclezial definit de tradiția greacă.

După doar trei ani, în 1702, tot la Alba Iulia, a fost publicat un catehism realizat de iezuitul Baranyi Pál László : *Pâinea pruncilor sau învățătura credinții creștinești*¹⁸. Autorul, romano-catolic, cu o concepție ecleziologică post-tridentină, potrivit căreia Unirea răsăritenilor cu Scaunul Romei trebuia să se concretizeze în integrarea acestora în Biserica Romană și în separarea lor netă de comuniunea Bisericilor Ortodoxe, textul lui Baranyi constituie și planul doctrinar care trebuia să fie urmat de uniți pentru alinierea lor la standardele și la valorile Reformei Catolice. Punctul de forță al textului îl constituie credința catolică, adică numitorul comun prin care uniții erau identici cu romano-catolicii și astfel se delimitau de alte confesiuni. Punându-se însă accentul în mod exclusiv pe apartenența greco-catolicilor la universalitatea Bisericii, rămânea netratat ceea ce alcătua structural și definea individualitatea Bisericii Române Unite în cadrul Bisericii Catolice¹⁹. Credința este, desigur, principalul

¹⁸ *Pâinea pruncilor sau Învățătura credinții creștinești, strânsă în mică sumă*, editor Florina Iliș, studiu istoric de Ovidiu Ghitta, studiu filologic de Florina Iliș, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2008, CXII + 136 pp.

¹⁹ Ovidiu Ghitta, *Biserica Ortodoxă*, p. 385.

Bischofssitzes in der Zeit von 1713 bis 1723 und 1727 bis 1732; von der Verlegung des Bischofssitzes von Alba Iulia nach Făgăraș (1723), anschließend nach Blaj (1738), sowie von der institutionellen Krise, die vom Exil des Bischofs Inochentie Micu Klein in Rom (1744-1752) ausgelöst wurde.

Zu entscheidenderen Schritten kam es am Beginn des sechsten Jahrzehnts, als in Blaj die ersten Schulen eröffneten (1754) mit an den Universitäten von Rom, Wien und Trnava ausgebildeten Lehrern. Die Generation von Petru Pavel Aron mit Gherontie Cotore, Atanasie Rednic, Grigore Maior, Silvestru Caliani und Leonte Moschonas spielten eine wesentliche Rolle bei der historischen und theologischen Identitätsbildung.

3. Die Theologie im Dienst der kirchlichen Identität der griechisch-katholischen Rumänen

Zu jener Zeit erkannten die Bischöfe und die griechisch-katholische Elite die Notwendigkeit, einen Identitätsdiskurs zu vertiefen und weiterzuentwickeln, der sowohl die Stellung der Rumänischen Unierten Kirche gegenüber der Kirche Roms, wie auch deren Stellung gegenüber den anderen Orthodoxen Kirchen präzisieren sollte. Dieser Prozess, der nicht geradlinig und einheitlich verlief, sondern ganz im Gegenteil in der Aufregung einer von historischen Ereignissen und von der theologisch-kulturellen Bildung der Autoren beeinflussten Suche begann mit dem Werk der *Bucoavna*, die mit dem Segen von Atanasie 1699 in Alba Iulia gedruckt wurde. Dieses erzieherisch und katechetisch angelegte Buch stellte den *de-facto*-Zustand der rumänischen Kirche dar und bietet eine vollständige Konkordanz der Akten der Unionssynoden. Dabei lag die Betonung auf dem im Glaubensbekenntnis des Nizäno-Konstantinopolitans und dem Pseudo-Athanasianum (*Quicumque*) ausgedrückten Glauben, der im von der griechischen Tradition bestimmten Rahmen bezeugt wurde.

Nur drei Jahre später, im Jahre 1702, wurde ebenfalls in Alba Iulia ein von dem Jesuiten Baranyi Pál László verfasster Katechismus veröffentlicht: *Pâinea pruncilor sau învățătura credinții creștinești* (dt. *Brot für die Kinder oder Lehre des christlichen Glaubens*)¹⁸. Der römisch-katholische Autor vertrat ein nachtridentinisches ekklesiologisches Konzept wonach die Union der östlichen Christen mit dem Heiligen Stuhl von Rom sich in der Eingliederung jener in die Römische Kirche und ihrer vollständigen Trennung von der Gemeinschaft der Orthodoxen Kirchen zu konkretisieren habe; der Text Baranyis bildete auch einen „Lehrplan“, der von den Unierten verfolgt werden sollte, um zu den Standards und Werten der Katholischen Reform zu gelangen. Den Schlüssel zum Verständnis des Textes bildet der katholische Glaube als gemeinsamer Nenner, in dem sich die die Unierten mit den römischen Katholiken identisch sahen und sich somit von anderen Konfessionen unterschieden. Nachdem allerdings der Akzent ausschließlich auf die Zugehörigkeit der griechisch-katholischen Christen zur Universalität der Kirche betont wurde, blieb das unbehandelt, was die Individualität der Rumänischen Unierten Kirche im Rahmen der Katholischen Kirche strukturell begründete und definierte¹⁹. Der Glaube

¹⁸ *Pâinea pruncilor sau Învățătura credinții creștinești, strânsă în mică șumă (Brot für die Kinder oder Lehre des christlichen Glaubens)*, hg. von Florina Iliș, historische Studie von Ovidiu Ghitta, philologische Studie von Florina Iliș, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2008, CXII + 136 S.

¹⁹ Ovidiu Ghitta, *Biserica Ortodoxă*, S. 385.

element identitar, însă și dimensiunea locală a Bisericii are o incidență fundamentală asupra identității ecleziale.

Dacă *Pâinea pruncilor*, fiind în esență un catehism gândit inițial pentru catolicii latini și care a fost ulterior adaptat pentru greco-catolici, rămânea la orizontul catolicității, punctând în mod surprinzător și aspecte rituale specifice liturghiei romano-catolice, în schimb *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște* (Blaj, 1750), creație a primilor călugări din Mănăstirea *Sfintei Treimi* din Blaj, a oferit o teologie care îmbina armonios universalitatea cu identitatea locală a Bisericii Române Unite. În concordanță cu Sinodul Florentin și cu Sinoadele Unirii de la Alba Iulia, această lucrare subliniază că Unirea a fost realizată în credință, prin recunoașterea celor patru puncte doctrinare, și cu respectarea tradiției răsăritene, dar, mai mult decât atât, dezvoltă o demonstrație convingătoare a prezenței acestor puncte în textele liturgice ale românilor, publicate de Biserica Ortodoxă în Țara Românească și în Moldova. În felul acesta, elementul definitiv și cel mai important al tradiției locale, liturghia greacă, celebrează și mărturisește credința ce cuprinde și învățătura cu privire la primatul papal, purgatoriu, *Filioque* și materia celebrării Sfintei Euharistii. Nu numai că dimensiunea locală și identitară a Bisericii Române Unite își găsește astfel precizarea și valorificarea cuvenită, dar ea devine calea prin care se ajunge la universalitate, la catolicitate. Concluzia care rezultă este contrară acuzațiilor lui Visarion Sarai de schimbare a legii strămoșești prin Unire: „Nici o schimbare, dară, sau motocosală în obiceiurile legii și poruncile Sfintei Besearici aici să poate afla pentru care acel părințesc cuvânt, adică unirea, ar putea da pricină de nepăciuire și de urâre între frați”²⁰. Ce anume îi deosebește atunci pe uniți de neuniți? În nici un caz nu putem vorbi despre diferențe sub aspectul conținutului obiectiv al legii lor, care este identică, ci mai degrabă prin nivele diferite de înțelegere a adevărului conținut de aceasta. De aici rezultă că tocmai fidelitatea față de propria lege strămoșească pretindea aderarea cu Biserica Romei, fără a deveni romano-catolici, „papistași”, dar rămânând membrii ai Bisericii Pravoslavnice a Răsăritului²¹. Iată de ce, după trei decenii, episcopul Grigore Maior nu îi numea pe ortodocși eretici, considerându-i doar schismatici, dar, chiar și aici el deosebea pe schismaticii formali (puținii preoți neuniți care negau teologic punctele florentine) și schismaticii materiali (marea majoritate a preoților și a credincioșilor care nu sunt catehizați și care cred principial) în tot ceea ce Isus Hristos, Apostolii, Sfinții Părinți și Sinoadele ne învață prin Biserica Apostolică.

²⁰ *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învățătură Besearecii Răsăritului*, editor Meda-Diana Hotea, studiu introductiv de Cristian Barta, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2004, p. 116.

²¹ *Ibidem*, p. 13-15.

ist gewiss das Hauptprinzip der Identität, doch auch die lokale Dimension der Kirche hat eine ganz grundsätzliche Bedeutung für die kirchliche Identität.

Wenn das Werk *Pâinea pruncilor*, das grundsätzlich einen Katechismus darstellt, der für lateinische Katholiken gedacht war und später für die griechisch-katholischen Christen adaptiert wurde, im Horizont der Katholizität verblieb und überraschenderweise auch rituelle Aspekte unterstrich, die für die römisch-katholische Liturgie spezifisch sind, bot das Werk *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște* (Blaj/Blasendorf 1750; dt. *Die Blume der Wahrheit für Frieden und Liebe in der Gemeinschaft*), ein Werk der ersten Mönche des Klosters der Hl. Dreifaltigkeit (Sf. Treime) aus Blaj/Blasendorf, eine Theologie, die harmonisch die Universalität und die lokale Identität der Rumänischen Unierten Kirche verbindet. In Übereinstimmung mit der Synode von Florenz und den Unionssynoden von Alba Iulia unterstreicht diese Arbeit, dass diese Union im Glauben vollzogen wurde durch die Anerkennung der vier Lehrpunkte und unter Berücksichtigung der ostkirchlichen Lehrtradition; darüber hinaus entwickelt das Werk aber noch eine überzeugende Demonstration der Präsenz dieser Punkte in den liturgischen Texten der Rumänen, die von der Orthodoxen Kirche in der Walachei und der Moldau veröffentlicht wurden. So feiert und bekennt das bestimmende und wichtigste Element der lokalen Tradition, die griechische Liturgie, einen Glauben, der auch die Lehre im Blick auf den Primat des Papstes, das Fegefeuer, das *Filioque* und die Materie der Abendmahlsgaben beinhaltet. So findet nicht nur die lokale und identitätsmäßige Dimension der Rumänischen Unierten Kirche hier die nötige Präzisierung und Wertschätzung, sondern diese wird auch zum Weg, auf dem sie zur Universalität bzw. zur Katholizität kommt. Die hieraus resultierende Schlussfolgerung steht im Widerspruch zu den Anklagen Visarion Sarais, wonach durch die Union das Gesetz der Ahnen verändert wurde: „Hier gibt es keine Änderung, keine Spur von Wandel in den Bräuchen des Gesetzes und den Geboten der Heiligen Kirche festzustellen, wegen dem dieses väterliche Wort der Einheit Grund geben könnte für Unfrieden und Hass zwischen den Brüdern“²⁰. Was unterscheidet dann aber wirklich die Unierten von den Nichtunierten? Keinesfalls können wir von Differenzen sprechen unter dem Gesichtspunkt des objektiven Inhalts ihrer Gesetze, der identisch ist, sondern eher von einem unterschiedlichen Verständnis des Inhaltes dieses Gesetzes. Hieraus resultiert, dass gerade die Treue zum eigenen Gesetz der Ahnen den Beitritt zur Union mit der Kirche Roms forderte, ohne römisch-katholisch bzw. „Papisten“ zu werden, sondern weiter Mitglieder der Orthodoxen Kirche des Ostens zu bleiben²¹. Daher nannte auch nach drei Jahrzehnten Bischof Grigore Maior die Orthodoxen nicht Häretiker, sondern er hielt sie nur für Schismatiker, wobei er auch hier noch die „Formalschismatiker“ (wenige nicht-unierte Priester, die theologisch die Florentiner Punkte ablehnten) von „Materialschismatikern“ (die große Mehrheit der Priester und der Gläubigen, die zwar nicht katechisiert sind, aber prinzipiell an alles glauben, was Jesus Christus, die Apostel, die Heiligen Kirchenväter und die Synodalen uns durch die Apostolische Kirche lehren) unterschied.

²⁰ *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învățătură Besearecii Răsăritului . Die Blume der Wahrheit für Frieden und Liebe in der Gemeinschaft. Die Hirtenmission des Hirten oder die dogmatische Lehre der Orthodoxen Kirche*, hg. von Meda-Diana Hotea, mit einer einführenden Studie von Cristian Barta, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2004, S. 116.

²¹ *Ibidem*, S. 13-15.

Floarea adevărului, apărută la 6 ani după debutul revoltei conduse de călugărul Visarion Sarai, este rodul unei reflecții pe tema identității Bisericii Române Unite, caracterizată prin profunzime și echilibru, printr-o gândire teologică ce se ridică deasupra problemelor generate de un adevărat cataclism confesional și refuza să intre în dinamica acuzațiilor reciproce. Dramatismul acelor evenimente și violența care a însoțit revolta împotriva Unirii au avut însă un ecou mai puternic în lucrările redactate de Gherontie Cotore, *Despre schismăcia grecilor* (traducere, 1746) și *Despre articușurile ceale de price* (1746). Acestea, inspirate și din literatura Contrareforme, au construit baza biblică și patristică a punctelor florentine și a altor teme legate de învățătura și de disciplina bisericească, au argumentat „[...] conștiința catolicității prin apelul la izvoarele comune ale religiei (confesiunii) cu cele ale neamului (descendența romană), statua ideea că Unirea este revenirea la religia strămoșească, nimic mai mult decât o reluare a firului rupt al romanității”²², dar totodată manifestă și o atitudine post-tridentină, în mod deosebit prin negarea eclezialității Bisericilor Ortodoxe și a valabilității preoției lor²³. Această viziune poate fi întâlnită în epocă și în ambianța ortodoxă, călugărul Visarion negând validitatea Tainelor celebrate de preoții uniți²⁴. Totuși, lucrările lui Cotore nu au fost publicate în epocă, păstrându-se în manuscris și astfel răspândirea lor a fost limitată²⁵. Este greu de stabilit care sunt rațiunile ce au împiedicat tipărirea lor tocmai într-o perioadă care pretindea susținerea Unirii cu Biserica Romei inclusiv prin materiale catehetice și apologetice, dar, putem avansa ca ipoteză ideea că motivul principal ar putea fi însuși spiritul polemic și post-tridentin. În contextul în care românii părăseau Unirea pentru faptul că li s-a indus ideea că au fost înșelați de clerul lor superior și de autorități sub aspectul renunțării la vechea lege strămoșească, mesajul că preoția neuniților nu este adevărată iar cei care îi urmează nu pot dobândi mântuirea, nu putea avea efectul dorit de Gherontie Cotore. Convinși de faptul că mântuirea se deschidea creștinului prin fidelitatea față de legea strămoșească, iar nu prin acceptarea unor noutăți doctrinare ce nu intraseră în preocupările lor anterioare, ei nu puteau fi determinați să se reîntoarcă în Biserica Română Unită de un discurs care condiționa mântuirea prin acceptarea primatului papal: „[...] șișmaticii nu cred puterea și mărirea ce s-au dat Sfântului Petru într-această lume și în chipul lui altora ce rămaseră în locul lui, ci încă cu mare înșelăciune socotesc cum că această putere ar fi trecut, împotriva cării porțile

²² Laura Stanciu, „Studiu introductiv” la volumul *Despre Biserica românilor din Transilvania*, p. 32.

²³ Cf. Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price, Sâmbăta Mare, 1746*. Prefață: Iacob Mârza. Glosar, notă asupra ediției: Mihai Alin Gherman. Transcrierea textului, note: Ioan Gabor. Ediție îngrijită, cuvânt introductiv, rezumat, bibliografie selectivă, indici: Laura Stanciu, Alba Iulia, 2000, p. 85-87.

²⁴ Cf. Laura Stanciu, *Studiu introductiv*, p. 30.

²⁵ Vezi *Eadem*, „Cuvânt înainte” la Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, p. 26.

Das Werk *Floarea adevărului*, das sechs Jahre nach dem Auftakt der von dem Mönch Visarion Sarai angeführten Revolte erschien, ist die Frucht einer Reflexion zum Thema der Identität der Rumänischen Unierten Kirche, die von Tiefe und Ausgewogenheit geprägt ist, von einem theologischen Denken, das sich über jene Probleme erhebt, die von einem wahren konfessionellen Kataklysmus generiert werden und sich der Mitwirkung an der Dynamik der gegenseitigen Vorwürfe verweigert. Die Dramatik jener Ereignisse und die Gewalt, die die Revolte gegen die Union begleitet hat, hatte allerdings ein noch stärkeres Echo in den Arbeiten von Gherontie Cotore: *Despre schismăcia grecilor* (Übersetzung, 1746; dt. *Über das „Schismentum“ der Griechen*) und *Despre articușurile ceale de price* (1746; dt. *Über die besagten Artikelchen*). Jene begründeten, auch inspiriert von der Literatur der Gegenreformation, die biblische und patristische Grundlage der Florentiner Punkte und anderer Themen im Zusammenhang mit der kirchlichen Lehre und Disziplin; sie begründeten „das Bewusstsein der Katholizität durch den Appell an die gemeinsamen Quellen der Religion (der Konfession) und jene des Volkes (der römischen Herkunft), betonten die Idee, dass die Union die Rückkehr zur Religion der Väter darstellt und nichts anderes als eine Wiederaufnahme des zerrissenen Fadens des Rumänentums“²², manifestieren aber genauso eine nach-tridentinische Haltung, besonders durch die Verneinung der Kircheseins der Orthodoxen Kirchen und der Gültigkeit ihres Priesteramtes²³. Diese Sichtweise ist in jener Epoche auch im orthodoxen Ambiente anzutreffen. So negierte der Mönch Visarion die Gültigkeit der von den unierten Priester zelebrierten Sakramente²⁴. Freilich wurden die Werke Cotores nicht veröffentlicht, sie wurden als Manuskripte aufbewahrt und so war ihre Verbreitung eingeschränkt²⁵. Es ist schwer zu sagen, welche Gründe deren Druck gerade zu einer Zeit verhindert haben, welche die Unterstützung der Union mit der Kirche Roms auch durch katechetisches und apologetisches Material erforderte, doch wir können durchaus die Idee als Hypothese vertreten, dass der Hauptgrund deren polemischer und nach-tridentinischer Geist sein könnte. Vor dem Hintergrund, dass Rumänen die Union verließen, weil ihnen die Idee vermittelt wurde, dass sie von ihrem höheren Klerus und den Behörden getäuscht wurden im Blick auf die Abkehr vom Gesetz der Väter, konnte die Botschaft, dass das Priesteramt der Nicht-Unierten nicht gültig sei und dass jene, die dieses ausüben, nicht zur Erlösung gelangen können, nicht den von Gherontie Cotore erwünschten Effekt erzielen. Überzeugt davon, dass die Erlösung sich dem Christen durch Treue zum Gesetz der Väter eröffnet und nicht durch die Annahme einiger lehrmäßiger Neuerungen, die früher nicht gegeben waren, konnten sie nicht überzeugt werden, zur Rumänischen Unierten Kirche zurückzukehren durch einen Diskurs, der die Erlösung an die Anerkennung der päpstlichen Primats als Bedingung knüpfte: „[...] Die Schismatiker glauben nicht an die Kraft und Vollmacht, die dem heiligen Petrus in dieser Welt verliehen wurde,

²² Laura Stanciu, „*Studiu introductiv*“ (*Einführende Studie*), in: *Despre Biserica românilor din Transilvania*, S. 32.

²³ Cf. Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price* (*Über die besagten Artikelchen*), *Sâmbăta Mare, 1746*, hg. von Laura Stanciu, Universitatea „1 Decembrie 1918“ Alba Iulia, 2000, S. 85-87.

²⁴ Cf. Laura Stanciu, *Studiu introductiv*, S. 30.

²⁵ Cf. *Eadem*, „Cuvânt înainte“ (*Vorwort*), in: Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, S. 26.

iadului nu-i vor putea strica, precum zice Sfânta Scriptură. Așadară, șișmaticilor nemica spre mântuință le va folosi altele ce vor creade de vreamă ce acest articuluș de Domnul Hristos rânduie nu-l vor creade”²⁶. *Floarea adevărului* afirmase, de asemenea, că recunoașterea primatului Pontifului Roman are o valoare mântuitoare²⁷, dar nu a negat eclezialitatea Bisericilor Ortodoxe.

Lucrările care au fost publicate la Blaj între anii 1750 și 1759, ne referim la *Dialog despre Sfânta Unire* (1753) și la *Învățătura creștinească prin întrebări și răspunsuri* (1754; ed. a doua în 1756 iar ed. latină în 1757, care se încheie cu *Colloquium discipuli cum magistro de Sacra Unione*), au ca reper principal *Floarea adevărului*, dar preocuparea lor principală se precizează pe linia teologică post-tridentină: nu numai că Unirea s-a înfăptuit în credință, iar nu în rit, ritul dând mărturie despre credință, dar punctele florentine acceptate aparțin structural credinței. Altfel spus, Unirea are fundamente dogmatice și evident valențe soteriologice.

Accentuarea conflictelor interconfesionale și părăsirea masivă a Unirii în timpul revoltei provocate de călugărul Sofronie a determinat apariția altor lucrări doctrinare ale episcopului Petru Pavel Aron, *Dogmaticesca învățătură a Bisericii Răsăritului* (1760) și *Adevărata mângâiere în vremi de lipsă* (1761). Acestea continuă linia publicațiilor precedente, dar au o tonalitate mai polemică. Petru Pavel Aron se consideră membru al Bisericii Pravoslavnice²⁸, al Bisericii Răsăritului²⁹, dar folosește și expresia „Catholiceasca Besearica a Răsăritului”³⁰. Dincolo de aceste accente polemice, episcopul Aron rămâne atașat de principiile florentine, dovadă fiind publicarea lucrării *Începerea, așezământul și iscăliturile Sfântului Săbor de la Florenția* (1762).

Analizând toate aceste lucrări, constatăm că ele apar dintr-o necesitate internă a Bisericii Greco-Catolice și alcătuiesc etape ale unui program, bine gândit teologic și istoric, de defnire identitară și implicit de promovarea a Unirii cu Biserica Romei.

Concluzii

Evoluția discursului identitar al Bisericii Române Unite trebuie privită atât din perspectiva realității sale interne, cât și în orizontul raporturilor sale cu lumea ortodoxă, cu Biserica Romei și cu autoritățile imperiale și

²⁶ Gherontie Cotore, *Despre articulușurile ceale de price*, p. 85.

²⁷ Cf. *Floarea adevărului*, pp. 21-23.

²⁸ *Ibidem*, p. 12.

²⁹ *Ibidem*, p. 1-4.

³⁰ *Ibidem*, p. 63.

sondern in großem Irrtum glauben jene, dass diese Vollmacht vergangen ist, die selbst von den Pforten der Hölle nicht überwunden werden können, wie die Heilige Schrift sagt. So werden die Schismatiker nichts anderes zu ihrer Erlösung annehmen, als was sie glauben, wobei sie diesen vom Herrn Christus gegebenen Artikel nicht glauben“²⁶. Das Werk *Floarea adevărului* bekräftigte ebenfalls, dass die Anerkennung des Primats des Römischen Pontifex von Bedeutung für die Erlösung sei²⁷, bestritt aber nicht das Kirchesein der Orthodoxen Kirchen.

Die Werke, die in Blaj/dt. Blasendorf zwischen 1750 und 1759 veröffentlicht wurden, und wir beziehen uns hier auf *Dialog despre Sfânta Unire* (1753, dt. *Dialog über die heilige Union*; 1753) und *Învățătura creștinească prin întrebări și răspunsuri* (1754, dt. *Die christliche Lehre in Fragen und Antworten*; 2. Aufl. 1756 und lat. Ausgabe 1757, die mit *Colloquium discipuli cum magistro de Sacra Unione* schließt), haben als Hauptbezug das erwähnte Werk *Florea adevărului* (dt. *Blume der Wahrheit*), doch das Hauptthema wird entlang der nachtridentinischen Theologie präzisiert: nicht nur dass die Union sich im Glauben verwirklicht hat, aber nicht im Ritus, so gibt doch der Ritus Zeugnis vom Glauben; die akzeptierten Florentinischen Punkte gehören jedoch strukturell zum Glauben. Anders gesagt: die Union hat dogmatische Grundlagen und offensichtlich soteriologische Bedeutung.

Die Vertiefung der interkonfessionellen Konflikte und das massive Verlassen der Union in der Zeit der von dem Mönch Sofronie ausgelösten Revolte führte zur Veröffentlichung weiterer dogmatischer Arbeiten von Bischof Petru Pavel Aron: *Dogmaticească învățătura a Bisericii Răsăritului* (1760, *Dogmatische Lehre der Ostkirche*) und *Adevărată mângâiere în vreme de lipsă* (1761, dt. *Wahrer Trost in Zeiten der Not*). Diese führen die Linie der vorherigen Veröffentlichungen weiter, haben aber einen polemischeren Ton. Petru Pavel Aron hält sich für ein Mitglied der Orthodoxen Kirche (rum. „*Bisericii Pravoslavnice*“ – der „*Rechtgläubigen Kirche*“; J.H.)²⁸, der Ostkirche²⁹, benutzt aber auch den Ausdruck „Katholische Kirche des Ostens“³⁰. Jenseits jener polemischen Akzente bleibt Bischof Aron den Florentinischen Punkten verpflichtet, was in dem veröffentlichten Werk *Începerea, așezământul și iscăliturile Sfântului Săbor de la Florența* (1762, Beginn, dt. *Aufbau und die Unterschriften der Heiligen Versammlung von Florenz*) deutlich wird.

Wenn wir alle diese Werke analysieren, kommen wir zu der Feststellung, dass sie aus einer inneren Notwendigkeit der Griechisch-Katholischen Kirche heraus erscheinen und Etappen eines Programms darstellen, das theologisch und historisch gut durchdacht ist zur Definition der Identität und ausdrücklich zur Förderung der Union mit der Kirche von Rom.

Fazit

Die Entwicklung des Identitätsdiskurses der Rumänischen Unierten Kirche muss sowohl aus der Perspektive ihrer inneren Gegebenheiten gesehen werden wie auch vor dem Hintergrund ihrer Beziehungen zur orthodoxen Welt, zur Kirche Roms und zu den kaiserlichen und lokalen

²⁶ Gherontie Cotore, *Despre articulusurile*, S. 85.

²⁷ Cf. *Floarea adevărului*, S. 21-23.

²⁸ *Ibidem*, S. 12.

²⁹ *Ibidem*, S. 1-4.

³⁰ *Ibidem*, S. 63.

locale. Concepția identitară răsăriteană pe care mitropolitul Atanasie și Soborul Mare au manifestat-o în anii realizării Unirii religioase nu a fost abandonată în următoarele decenii, dar a fost integrată într-o viziune mai amplă ce era pretinsă de însăși situarea Bisericii Române Unite nu pur și simplu în comuniunea catolică, ci într-o Mitropolie romano-catolică. Cu toate că Biserica Română Unită „[...] nu avea să fie în viitor, așa cum probabil și-au imaginat mitropolitul și protopopii, o Biserică răsăriteană locală reconciliată cu cea romană, ci una catolică de rit grec, desprinsă din mijlocul «schismeii» și al «schismaticilor»”³¹, ea a păstrat conștiința vie a apartenenței sale la Răsăritul creștin³², dezvoltând totodată o teologie a Unirii cu Biserica Romei pe fundamente dogmatice. De asemenea, titulatura oficială de Biserică Greco-Catolică, propusă la Viena, în 1773, de episcopul Grigore Maior, exprimă deopotrivă tradiția greacă și credința catolică a românilor uniți cu Biserica Romei.

Prima generație de teologi greco-catolici, trimiși la studii de episcopul Inochentie Micu Klein și veniți la Blaj după anul 1740, are marele merit de a fi argumentat teologic faptul că pentru românii uniți, catolicitatea nu reprezintă un element nou și necunoscut, fiind pretinsă de însăși tradiția lor răsăriteană. În timp ce ecleziologia catolică a vremii avea ca punct de plecare universalitatea, pentru a coborî apoi la Biserica locală pe care nu reușea să o valorifice suficient, deoarece Biserica locală era identificată cu ritul, teologiei greco-catolici români, în schimb, au înțeles că întregul lor demers teologic trebuia să plece din inima realității lor ecleziale, adică din Biserica lor locală ce aparținea ritului grec, dar avea propria individualitate și care, prin însăși natura ei, avea nevoie de universalitate. Gherontie Cotore, în mod deosebit, urmând ideea de romanitate a poporului român pe care episcopul Inochentie Micu Klein o folosisse în memoriile sale, conturează identitatea Bisericii sale locale și din perspectiva romanității, care, din perspectivă istorică, exprimă legătura cu Roma.

În pofida ecleziologiei post-tridentine și a soteriologiei ecleziocentrice, care nega posibilitatea mântuirii în alte Biserici necatolice, dar care se manifesta în egală măsură și în Bisericile Ortodoxe³³, filonul principal al

³¹ Ovidiu Ghitta, *Biserica Ortodoxă*, p. 382. Vezi și Lucian Periș, „Premise ale Unirii religioase a românilor”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica Varadiensis*, an. XLIV, nr. 1-2, 1999, p. 177.

³² „[...] acesta fu cadrul canonic prin care Biserica Română Unită putu să-și extindă relațiile sale fecunde cu comuniunea catolică, în realitate în Transilvania această încadrare instituțională nu a fost niciodată înșușită, în mod ideal, de către conștiința locală bisericească”. Cesare Alzati, *În Blaj la Mitropolie*, p. 228.

³³ A se vedea în acest sens scrisorile de excomunicare a mitropolitului Atanasie trimise de Teodosie, mitropolitul de (3 mai 1702) și de patriarhul Calinic al Constantinopolului (5 august 1701). N. Nilles, *Symbolae*, I, pp. 344-351. Pentru aspectele doctrinare, vezi Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri despre legea a treia ce s-a izvodit adică Uniia în Țara Ardealului* (1746).

Behörden. Das Konzept einer ostkirchlichen Identität, welche der Metropolit Atanasie und die Große Versammlung in den Jahren der Verwirklichung der religiösen Union vertraten, wurde auch in den folgenden Jahrzehnten nicht aufgegeben, wurde aber in eine weitere Sicht integriert, die von der Einordnung der Rumänischen Unierten Kirche nicht nur schlicht und einfach in die katholische Gemeinschaft, sondern auch in eine römisch-katholische Metropole gefordert wurde. Auch wenn die Rumänische Unierte Kirche „nicht in Zukunft, wie es sich vielleicht einige Metropoliten und Protopope vorgestellt haben, eine lokale Ortskirche haben würden, die mit der römischen Kirche versöhnt ist, sondern eine katholische Kirche mit griechischem Ritus, losgelöst aus der Mitte des ‚Schismas‘ und der ‚Schismatiker‘³¹, bewahrte sie doch ein lebendiges Bewusstsein ihrer Zugehörigkeit zur Ostkirche“³² und entwickelt gleichzeitig eine Theologie der Union mit der Kirche Roms auf dogmatischer Grundlage. Auch die offizielle Titulatur der Griechisch-Katholischen Kirche, die 1773 von Bischof Grigore Maior in Wien vorgeschlagen wurde, drückte gleichzeitig die griechische Tradition und den katholischen Glauben der mit der Kirche Roms unierten Rumänen aus.

Die erste Generation von griechisch-katholischen Theologen, die von Bischof Inochentie Micu Klein zu Studien geschickt wurde und die nach 1740 nach Blaj kamen, kommt das große Verdienst zu, theologisch-argumentativ begründet zu haben, dass für die unierten Rumänen die Katholizität kein neues und unbekanntes Element darstellt, sondern von ihrer ostkirchlichen Tradition selbst gefordert wurde. Während die katholische Ekklesiologie jener Zeit als Ausgangspunkt die Universalität hatte, um danach zur Ortskirche zu kommen, die sie aber nicht ausreichend würdigte, weil die Ortskirche mit dem Ritus identifiziert wurde, verstanden die griechisch-katholischen Theologen im Unterschied dazu, dass ihr gesamter theologischer Argumentationsweg aus dem Herzen ihrer kirchlichen Wirklichkeit auszugehen hat, die eine ureigene Individualität hat, ihrem Wesen nach aber der Universalität bedarf. Besonders Gherontie Cotore griff die Idee der Romanität des rumänischen Volkes, wie sie Bischof Inochentie Micu Klein in seinen Erinnerungen gebrauchte, auf und konturierte die Identität seiner Ortskirche aus der Perspektive der romanischen Identität, die aus historischer Perspektive die Verbindung zu Rom zum Ausdruck bringt.

Ungeachtet der nach-tridentinischen Ekklesiologie und der ekklesiozentrischen Soteriologie, welche die Möglichkeit der Erlösung in anderen nicht-katholischen Kirchen bestreitet, wobei eine solche exklusive Ekklesiologie genauso in den Orthodoxen Kirchen zu finden ist³³, hat

³¹ Ovidiu Ghitta, *Biserica Ortodoxă*, S. 382. Cf. auch Lucian Periș, „Premise ale Unirii religioase a românilor“ (dt. *Die Prämissen der religiösen Union der Rumänen*), in: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica Varadiensis*, XLIV. Jg., Nr. 1-2, 1999, S. 177.

³² „[...] Dies war der kanonische Rahmen, durch welchen die Rumänische Unierte Kirche ihre fruchtbaren Beziehungen mit der katholischen Gemeinschaft ausweiten konnte, doch hat sich in Wirklichkeit in Siebenbürgen das lokale kirchliche Bewusstsein diesen institutionellen Rahmen niemals auf ideale Weise angeeignet.“ Cesare Alzati, *În Blaj la Mitropolie*, S. 228.

³³ In diesem Sinne sind die Schreiben zur Exkommunikation des Metropoliten Athanasie von Teodosie, dem Metropoliten von Bukarest, vom 3. Mai 1702 und von Patriarch Calinic von Konstantinopel vom 5. August 1701) zu sehen. N. Nilles, *Symbolae*, I, S. 344-351. Zu den Aspekten der Lehre cf. Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri despre legea a treia ce s-a izvodit adică Uniunia în Țara Ardealului /Fragen und Antworten zum dritten Gesetz, das entstanden ist bei der Union im Lande Siebenbürgen* (1746).

teologiei greco-catolice din secolul al XVIII-lea nu a catalogat ortodoxia cu eticheta „erezie”. Mai mult, Biserica Greco-Catolică nu a renunțat niciodată la ideea de a fi mai mult decât un rit în Biserica Catolică, militând mereu, de exemplu prin episcopul Grigore Maior³⁴, pentru refacerea instituției mitropolitane. Conștiința continuității instituționale s-a exprimat și prin numeroase cărți liturgice apărute la „Mitropolie”, în Blaj³⁵.

Pe scurt, conștiința de sine a românilor transilvăneni, care și-au declarat simpatia sau adevărată față de Unirea cu Biserica Romei, este atestabilă încă din anii 1697-1700. Noul statut juridic și ecleziologic, pe care l-a primit Biserica lor după Unire, nu a modificat structural și în mod esențial ființa eclezială, dar a adus noi coordonate ale precizării conștiinței identitare, așa cum, pe bună dreptate, subliniază profesorul Cezare Alzati: „[...] Unirea, care a avut loc între anii 1697 și 1701, nu denotă nașterea unei noi Biserici, ci se înserează ca moment marcant într-un proces de lungă durată, al cărui subiect este, și continuă să fie, poporul român cu formele sale de viață religioasă și cu ale sale instituții bisericești”³⁶.

Părăsirea masivă a Unirii în anii 1744 și 1759-1760 arată că procesul de definire identitară a Bisericii Greco-Catolice se afla încă la nivelul elitei clericale și începea să fie insuflat clerului din parohii. Dacă în 1744, renunțaseră atât preoții cât și credincioșii parohiilor prin care trecuse Visarion Sarai, în schimb în timpul revoltei lui Sofronie, când mai mulți mireni s-au reîntors la Ortodoxie, majoritatea preoților uniți au rămas fideli Unirii cu Biserica Romei³⁷. Programul de consolidare a Unirii prin tipărituri și cateheze își atinsese deja finalitatea la nivelul clerului, dar încă rămânea mult de făcut cu credincioșii laici. Deschiderea școlilor din Blaj vor avea un rol fundamental în ridicarea nivelului de cultură a românilor transilvăneni și implicit în susținerea Unirii cu Biserica Romei, dar, și în acest caz, era nevoie de un timp îndelungat.

³⁴ O relevanță particulară o are memoriul *De ortu, progressu, conversione Valachorum Episcopis item Archiepiscopis et Metropolitibus eorum* (1774), pe care episcopul Grigore Maior l-a adresat Mariei Tereza. Întreaga argumentație a memoriului exprimă de fapt necesitatea reînființării vechii Mitropolii românești de la Alba Iulia. Textul este publicat de Timotei Cipariu în *Acte și fragmente istorice-beserecesci*, Blasiu, Semin. Diecesanu, 1855, p. 1-20.

³⁵ Cf. Cezare Alzati, *În Blaj la Mitropolie*, p. 228.

³⁶ *Ibidem*, p. 221.

³⁷ Cf. Zenovie Pâclișanu, *Istoria*, I, p. 40.

die Hauptrichtung der griechisch-katholischen Kirche im 18. Jahrhundert die Orthodoxie nicht mit dem Etikett der „Häresie“ katalogisiert. Ja mehr noch hat die Griechisch-Katholische Kirche niemals die Idee aufgegeben, mehr zu sein als ein Ritus innerhalb der Katholischen Kirche und kämpfte unablässig, zum Beispiel in der Person von Bischof Grigore Maior³⁴, für die Wiederherstellung der Metropole als Institution. Das Bewusstsein um deren institutionelle Kontinuität drückte sich auch in zahlreichen liturgischen Büchern aus, die bei der „Metropole“ von Blaj erschienen sind³⁵.

Kurz gesagt ist das Selbstbewusstsein der siebenbürgischen Rumänen, die ihre Sympathie oder ihren Beitritt zur Union mit der Kirche von Rom erklärt haben, bereits seit den Jahren von 1697 bis 1700 festzustellen. Das neue juristische und ekklesiologische Statut, das die Kirche nach der Union bekommen hat, veränderte deren kirchliches Wesen nicht strukturell oder auf wesentliche Weise, brachte aber neue Koordinaten in der Präzisierung des Identitätsbewusstseins, wie etwa zu Recht Professor Cezare Alzati festhält: „(...) Die Union, die in den Jahren zwischen 1697 und 1701 zustande kam, bedeutete kein Entstehen einer neuen Kirche, sondern reiht sich in einem markanten Moment in einen langwierigen Prozess ein, dessen Subjekt das rumänische Volk mit seinen Formen des religiösen Lebens und seinen kirchlichen Institutionen ist und bleiben wird“³⁶.

Die massive Abkehr von der Union in den Jahren 1744 und 1759 bis 1760 zeigt, dass der Prozess der Identitätsdefinition der Griechisch-Katholischen Kirche sich noch auf der Ebene der klerikalen Elite abspielte und erst dabei war, dem Klerus in den Pfarreien vermittelt zu werden. Wenn im Jahr 1744 sowohl Priester wie auch Gläubige sich von der Union aus den Pfarreien abkehrten, durch die Visarion Sarai kam, blieb die Mehrheit der unierten Priester zur Zeit des Aufstands von Sofronie, als viele Laien zur Orthodoxie zurückkehrten, der Union mit der Kirche von Rom treu³⁷. Das Programm zur Konsolidierung der Union durch Druckerzeugnisse und Katechesen hatte seinen Höhepunkt auf der Ebene des Klerus erreicht, doch auf der Ebene der Laien blieb noch viel zu tun. Die Gründung und Eröffnung von Schulen in Blaj wird eine grundlegende Rolle bei der Hebung der Kultur der siebenbürgischen Rumänen und besonders bei der Unterstützung der Union mit der Kirche von Rom spielen, doch auch dazu brauchte es einen langen Zeitraum.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

³⁴ Eine partielle Relevanz besitzt das Memorandum *De ortu, progressu, conversione Valachorum Episcopis item Archiepiscopis et Metropolitanis eorum* (1774), das Bischof Grigore Maior an Maria Theresia gesandt hat. Die gesamte Argumentation des Memorandums bringt die Notwendigkeit zur Wiedergründung der alten rumänischen Metropole von Alba Iulia zum Ausdruck. Der Text ist veröffentlicht von Timotei Cipariu in *Acte și fragmente istorice-beserecesci (Historisch-kirchliche Akten und Fragmente)*, Blaj, Diözesanseminar, 1855, S. 1-20.

³⁵ Cf. Cesare Alzati, *În Blaj la Mitropolie*, S. 228.

³⁶ *Ibidem*, S. 221.

³⁷ Cf. Zenovie Pâclișanu, *Istoria*, I, S. 40.

Structuri instituționale ale Ortodoxiei din Principatul Transilvaniei și Regatul Ungariei până în 1761

Odată cu instalarea oficială a episcopului Atanasie Anghel ca ierarh greco-catolic, la Alba Iulia, în ziua de Rusalii a anului 1701 (25 iunie), românii din Principatul Transilvaniei au fost considerați uniți cu Biserica Romei; doar brașovenii au știut profita de rezoluția imperială din 14 aprilie 1698 și au înaintat un protest solemn împotriva Unirii la protonotarul Principatului, Sárosi, drept care au putut fi considerați în continuare ortodocși. Până în 1761, în afară de comunitatea brașoveană, Ortodoxia nu s-a bucurat de recunoaștere oficială pe teritoriul Principatului Transilvaniei, spre deosebire de Regatul Ungariei, unde exista Mitropolia de Karlowitz, cu privilegiile deosebite.

Sosirea pe teritoriul ardelean a călugărului Visarion Sarai și conflictele interreligioase dintre anii 1744-1761 (numite de istoriografia ortodoxă *lupta clerului și credincioșilor din Transilvania pentru apărarea Ortodoxiei*¹) au obligat Curtea de la Viena să recunoască existența comunităților de ortodocși și în afara Brașovului. În urma conscripțiilor realizate de autorități și de ierarhia greco-catolică în anul 1761 (datele fiind prelucrate apoi de generalul Adolf von Buccow), s-a dovedit că ortodocșii constituiau de fapt marea majoritate a populației Transilvaniei (aprox. 86% din populația românească a Principatului): alături de cele 128.653 de familii ortodoxe (păstorite de 1365 de preoți) coexistau doar 25.223 familii unite (păstorite de 2 250 de preoți)².

¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, vol. II, București, 1994, p. 374-394.; Idem, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1992, p. 214-222.

² În urma așa-numitei „dezmembrări” sau a separării ortodocșilor de greco-catolici, ortodocșii au primit 1 366 de biserici, iar uniții 521 (Ilarion Pușcariu, „Statistica românilor din

Die Institutionellen Strukturen der Orthodoxie aus dem Fürstentum Siebenbürgen und dem Königreich Ungarn bis 1761

Mit der offiziellen Amtseinführung des Bischofs Atanasie Anghel als griechisch-katholischem Hierarchen in Alba Iulia/dt. Karlsburg am Pfingsttag des Jahres 1701 (25. Juni) galten die Rumänen aus dem Fürstentum Siebenbürgen als mit der Kirche Roms uniert; nur die Kronstädter wussten die kaiserliche Resolution vom 14. April 1698 zu nutzen und haben beim Protonotar des Fürstentums, Sárosi, feierlich Protest eingereicht gegen die Union und für ihr Recht, auch künftig als Orthodoxe gelten zu dürfen. Bis 1761 erfreute sich die Orthodoxie abgesehen von der Kronstädter Gemeinde keiner offiziellen Anerkennung auf dem Territorium von Siebenbürgen im Unterschied zum Königreich Ungarn, wo die Metropole von Karlowitz bestand und sich besonderer Privilegien erfreute.

Die Ankunft des Mönchs Visarion Sarai auf dem Gebiet von Siebenbürgen und die interreligiösen Konflikte in den Jahren 1744 bis 1761 (die von der orthodoxen Geschichtsschreibung als *Kampf des Klerus und der Gläubigen aus Siebenbürgen zur Verteidigung der Orthodoxie* bezeichnet wurden¹) nötigten den Wiener Hof, die Existenz von Gemeinden Orthodoxer auch außerhalb von Kronstadt anzuerkennen. Als Ergebnis der Volkszählungen, die die Behörden und die griechisch-katholische Hierarchie im Jahr 1761 durchführten (wobei die Daten später von General Adolf von Buccow „überarbeitet“ wurden), ergab sich, dass die Orthodoxen in Wirklichkeit die große Mehrheit der Bevölkerung Siebenbürgens darstellten (fast 86 Prozent der rumänischen Bevölkerung des Fürstentums): neben den 128.653 orthodoxen Familien (die von 1365 Priestern betreut wurden) koexistierten nur 25.223 unierte Familien (betreut von 2250 Priestern)².

¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (dt. *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*), 2. Aufl., Bd. II, Bukarest, 1994, S. 374-394.; Idem, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* (dt. *Geschichte der Rumänischen Kirche in Siebenbürgen, dem Banat, dem Kreischgebiet und der Maramuresch*), Cluj-Napoca, 1992, S. 214-222.

² Infolge der sog. „Auseinanderlegung“ oder der Trennung der Orthodoxen von den griechischen Katholiken bekamen die Orthodoxen 1366 Kirchen, während die Unierten 521 bekamen (vgl. Ilarion Pușcariu, „Statistica românilor din Transilvania în anul 1762“ (dt. *Statistik der Rumänen aus Siebenbürgen im Jahr*

Atât istoriografia ortodoxă, cât și cea greco-catolică au menționat rolul deținut de Mitropolia de Karlowitz pentru întărirea elementului ortodox din Transilvania. Însă în timp ce istoricii ortodocși au privit aceste legături ca o binefacere pentru clerul și credincioșii ortodocși ardeleni, istoricii greco-catolici au accentuat caracterul „prozelit” și „agitator” al ierarhilor sârbi, doritori să nimicească Biserica Unită, pentru a-i putea exploata prin intermediul privilegiilor ilirice și pe români: „Știa bine mitropolitul sârbesc [...] că nimeni nu-l îndreptățise a exercita jurisdicțiune episcopescă în Transilvania și că pe nimeni din Transilvania nu putea face părtaș privilegiilor sârbești, deoarece acelea nu erau recunoscute în această țară, dar lui nu-i prea păsa de astfel de lucruri, ci abuzând de simplitatea oamenilor, voia să-i exploateze în interesul sârbilor și al său [...].

Clerul sârbesc nu era scrupulos. Crescut în spiritul bizantin, ce i-a produs o civilizațiune îmbătrânită și coruptă în toate fibrele sale, ținea la virtute minciuna și calomnia, viclenia, șiretlicul și sfințenia fățarnică. El n-avea alt ideal decât exploatarea maselor. Astfel apărură în mijlocul românilor din Transilvania, la 1744, faimosul impostor Visarion, trimis de mitropolitul sârbesc Arsenie Ioanovici Șacabent și de Sinodul lui din Karlowitz”³.

Astfel, în viziunea istoriografiei greco-catolice, luptele clerului și credincioșilor ardeleni pentru apărarea Ortodoxiei nu constituie altceva decât urmările agitației ierarhiei sârbești pentru extinderea influenței și privilegiilor lor. Desigur că privilegiile ilirice au fost însemnate. Însă, suferințele și sacrificiul de sine, de care au dat dovadă numeroșii martiri ai Ortodoxiei ardeleni în atașamentul lor pentru credința strămoșească nu poate fi în nici un caz justificat de dorința de a se bucura de privilegii, atâta vreme cât însăși credința lor era interzisă și persecutată. Cu toate acestea, cunoașterea acestor privilegii ilirice este de o deosebită importanță pentru înțelegerea situației religioase din sud-estul Monarhiei habsburgice.

1. Mitropolia de Karlowitz și privilegiilor ilirice

După ce a avut loc cel de-al doilea asediu al Vienei (1683), armata habsburgică a cucerit nu doar întregul teritoriu al Ungariei, ci și teritoriile din Balcani. Atitudinea Curții de la Viena față de cele două teritorii a fost diferită.

Transilvania în anul 1762”, în *Transilvania*, an. XXXIII, 1902, p. 40-45; Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760-1762*, Cluj, 1926).

³ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaș, 1902, p. 55 și 58.

Sowohl die orthodoxe als auch die griechisch-katholische Geschichtsschreibung haben die Rolle unterstrichen, welche die Metropole von Karlowitz für die Stärkung des orthodoxen Elements in Siebenbürgen spielte. Während jedoch die orthodoxen Historiker diese Verbindungen als Wohltat für die orthodoxen Gläubigen von Siebenbürgen und deren Klerus betrachteten, akzentuierten die griechisch-katholischen Historiker den „proselytistischen“ und „agitatorischen“ Charakter der serbischen Hierarchen, die willens seien, die unierte Kirche zu vernichten, um mittels der Illyrischen Privilegien auch die Rumänen ausbeuten zu können: „Der serbische Metropolit wusste sehr gut [...] dass niemand ihn ermächtigt hatte, die bischöfliche Jurisdiktion in Siebenbürgen auszuüben und dass er niemand in Siebenbürgen zum Teilhaber der serbischen Privilegien machen könne, denn jene waren in diesem Land nicht anerkannt, doch interessierten ihn derlei Dinge nicht besonders, sondern unter Missbrauch der Einfalt der Menschen wollte er diese ausnützen im Interesse der Serben und im eigenen [...].

Der serbische Klerus kannte keine Skrupel. Aufgewachsen im byzantinischen Geist, der ihm eine überalterte und in allen Fasern korrupte Zivilisation bescherte, erhielten sie die Lüge und Verleumdung, Hinterhalt, List und heuchlerische Heiligkeit aufrecht. Der Klerus hatte kein anderes Ziel als die Ausbeutung der Massen. So tauchte unter den Rumänen von Siebenbürgen 1744 der berühmte Hochstapler Visarion auf, der von dem serbischen Metropoliten Arsenie Ioanovici Şacabent und von der Synode von Karlowitz geschickt wurde³.

So bilden aus der Sicht der griechisch-katholischen Geschichtsschreibung die Kämpfe des Klerus und der siebenbürgischen Gläubigen zur Verteidigung der Orthodoxie nichts anderes als Folgen aus der Agitation der serbischen Hierarchie zur Ausweitung ihres Einflusses und ihrer Privilegien. Gewiss waren die Illyrischen Privilegien bedeutend. Doch die Leiden und die Selbstaufopferung, die zahlreiche Märtyrer der Orthodoxie aus Siebenbürgen in ihrer Zuneigung für den Glauben der Väter bewiesen hatten, kann auf keinen Fall mit dem Wunsch, sich irgendwelcher Privilegien erfreuen zu wollen, begründet werden, solange der eigene Glaube verboten und verfolgt war. Trotz alledem ist die Kenntnis dieser Illyrischen Privilegien von besonderer Bedeutung für das Verständnis der religiösen Situation im Südosten der Habsburger Monarchie.

1. Die Metropole von Karlowitz und die Illyrischen Privilegien

Nach der zweiten Belagerung Wiens (1683) eroberte die habsburgische Armee nicht nur das gesamte Territorium von Ungarn, sondern auch Territorien auf dem Balkan. Die Haltung des Wiener Hofes gegenüber den beiden Territorien war unterschiedlich.

1762), in: *Transilvania*, Jg. XXXIII, 1902, S. 40-45; Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760-1762* (dt. *Die Statistik der Rumänen aus Siebenbürgen, erstellt von der österreichischen Verwaltung 1760 bis 1762*), Cluj, 1926).

³ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764* (dt. *Die Bischöfe Petru Paul Aron und Dionisie Novacovici oder Geschichte der Siebenbürger Rumänen von 1751 bis 1764*), Blaș, 1902, S. 55 u. 58.

⁴ Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, Tübingen, 1910, S. 90.

La 29 iulie 1688 a fost înființată așa-numita *Neoacquistica Commissio* pentru organizarea teritoriilor „nou-dobândite” în Ungaria centrală și de sud. În fruntea acestei comisii a fost numit cardinalul Leopold Kollonich care a înaintat împăratului, la 15 noiembrie 1689, un document-propunere, intitulat *Opera de rânduire a Regatului Ungariei în probleme de status politici, cameralis et bellici*. Potrivit acestuia, în teritoriile nou cucerite vechii proprietari urmau să primească pământurile înapoi numai dacă puteau aduce documente de proprietate autentice. Pe teritoriile în care nu erau întrunite aceste condiții, urmau să fie colonizați germani și slavi, în speciali sârbi⁴. În întregul Regat ungar urma să fie introdus modelul de administrație austriac⁵.

În ceea ce privește organizarea confesională⁶, *Neoacquistica Commissio* a considerat că în Regatul reîntregit al Ungariei ar fi trebuit să existe doar trei confesiuni recepte: catolicismul (Biserică dominantă), luteranismul și calvinismul. Ortodocșii, unitarienii, anabapțiștii, zwinglienii și evreii trebuiau să aibă doar statutul de confesiuni tolerate. Așadar, în planurile autorităților centrale de la Viena, nu exista loc pentru Biserica Ortodoxă pe teritoriul Regatului ungar. Kollonich considera că numeroșii „schismatici” de aici (sârbi, români, aromâni, greci) trebuiau să fie aduși la credința cea adevărată, „per unionem cum ecclesia Romana catholica”. Nou înființata Biserică Unită din Ungaria ar fi urmat să fie condusă de trei ierarhi, cu reședințe la Muncaci (pentru ruteni), la Svidnița (pentru sârbo-vlahii din Croația) și la Belgrad (pentru sârbi din Ungaria de sud), unde trebuia să fie organizată o Mitropolie unită. În același timp, cei trei ierarhi uniți aveau să fie subordonați și unor episcopi latini: episcopul unit de Muncaci să depindă de episcopul latin de Eger, cel de Svidnița față de Zagreb, iar și cel de Belgrad față de Calocca. Până la realizarea planului de convertire la uniție a ierarhului sârb de la Belgrad, Kollonich a înființat în anul 1688 un vicariat unit pentru Slavonia și Srem, cu sediul la mănăstirea Hopovo (nordul regiunii Srem-Sirmium) și sufragane al episcopului latin de Sirmium (cu sediul în localitatea Diacovo, azi Dakovo în Slavonia Orientală, la cca. 40 km sud de Osijek)⁷. Apoi, tot la rugămintea lui Kollonich, papa Alexandru VIII l-a numit pe Iosif Camillis ca vicar apostolic, cu sediul la Muncaci (5 noiembrie 1689). Instalarea lui s-a făcut la 20 aprilie 1690⁸.

⁴ Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, Tübingen, 1910, p. 90.

⁵ Anton Radvánszky, „Grundzüge der Verfassungs- und Staatsgeschichte Ungarns”, în *Schriften des Ungarischen Instituts München*, vol. 35), 1990, p. 77.

⁶ Joseph Maurer, *Cardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn*, Innsbruck, 1887, p. 264-276.

⁷ Michael Lacko, „Die Union von Uzhorod”, în Wilhelm de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens* (=Orbis Academicus - vol. III/4), München, 1963, p. 110; Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung* (Geschichte und Gesellschaft. Bochumer Historische Studien, vol. XI), Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 1976, p. 56.

⁸ Camillis a păstorit până în anul 1707, când a murit la Prešov, fiind alungat din Muncaci de către curuți (Michael Lacko, *Die Union von Uzhorod*, p. 126).

Am 29. Juli 1688 wurde die sog. *Neoacquistica Commissio* zur Organisation der „neu erworbenen“ Territorien aus Zentral- und Südungarn gegründet. An deren Spitze wurde Leopold Kardinal Kollonich berufen, der dem Kaiser am 15. November 1689 einen Vorschlag zusandte mit dem Titel *Opera de rânduire a Regatului Ungariei în probleme de status politici, cameralis et bellici*. Danach sollten in den neu erworbenen Territorien die früheren Besitzer ihren Grund nur zurückerhalten, wenn sie authentische Besitzdokumente beibringen konnten. In Gebieten, wo diese Bedingungen nicht erfüllt wurden, sollten deutsche, slawische und insbesondere serbische Kolonisten angesiedelt werden⁴. Im gesamten Königreich Ungarn sollte das Modell der österreichischen Verwaltung eingeführt werden⁵.

Was die konfessionelle Organisation betrifft⁶, war die *Neoacquistica Commissio* der Meinung, dass im wiedervereinten Königreich von Ungarn nur drei rezipierte Konfessionen bestehen sollten: der Katholizismus (die dominierende Kirche), das Luthertum und der Calvinismus. Orthodoxe, Unitarier, Wiedertäufer, Zwinglianer und Juden sollten nur den Status von tolerierten Konfessionen erhalten. So war in den Plänen der zentralen Behörden von Wien kein Platz für die Orthodoxe Kirche auf dem Territorium des Königreichs Ungarn. Kollonich meinte, dass die zahlreichen „Schismatiker“ von hier (Serben, Rumänen, Aromunen, Griechen) „per unionem cum ecclesia Romana catholica“ zum wahren Glauben gebracht werden sollten. Die neu gegründete Unierte Kirche von Ungarn sollte von drei Bischöfen geleitet werden mit Sitz in Muncaci/dt. Mukatschewe (für die Ruthenen), in Svidnița/Svidnitza (für die Serbo-Wallachen aus Kroatien) und in Belgrad (für die Serben aus Südungarn), wo eine unierte Metropole eingerichtet werden sollte. Gleichzeitig sollten die drei unierten Bischöfe auch jeweils einem lateinischen Bischof unterstellt sein: der unierte Bischof von Muncaci sollte dem lateinischen Bischof von Eger/Erlau unterstehen, der aus Svidnița dem von Zagreb und der von Belgrad dem von Caloccea. Bis zur Umsetzung seines Planes zur Konversion des serbischen Hierarchen von Belgrad zur Union gründete Kollonich im Jahr 1688 ein uniertes Vikariat für Slawonien und Srem/Syrmien mit Sitz in dem Kloster Hopovo (im Norden der Region Syrmien), der dem lateinischen Bischof von Syrmien (mit Sitz an dem Ort Diacovo, heute Đakovo, in Ostslawonien ca. 40 Kilometer südlich von Osijek) als Suffragan unterstellt sein sollte⁷. Danach ernannte Papst Alexander VIII., ebenfalls auf Bitten von Kollonich, Josif Camillis zum Apostolischen Vikar mit Sitz in Muncaci (5. November 1689). Seine Amtseinführung fand am 20. April 1690 statt⁸.

⁵ Anton Radvánszky, „Grundzüge der Verfassungs- und Staatsgeschichte Ungarns“, in *Schriften des Ungarischen Instituts München*, Bd. 35, 1990, S. 77.

⁶ Joseph Maurer, *Cardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn*, Innsbruck, 1887, S. 264-276.

⁷ Michael Lacko, „Die Union von Uzhorod“, in: Wilhelm de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens* (= *Orbis Academicus* - Bd. III/4), München, 1963, S. 110; Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung* (= *Geschichte und Gesellschaft*. Bochumer Historische Studien, Bd. XI), Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 1976, S. 56.

⁸ Camillis amtierte bis 1707, als er in Prešov starb, nachdem er aus Muncaci von den Kuruzzen vertrieben wurde (Michael Lacko, *Die Union von Uzhorod*, S. 126).

Primele două diplome cu privilegii ilirice, din aprilie și august 1690

În timp ce primatul Kollonich și ceilalți membri ai Comisiei *Neoacquistica* planificau, în 1688-1689, organizarea teritoriilor Ungariei medievale, comandanții militari habsburgici din Balcani discutau cu patriarhul Arsenie III Cernoievici de la Ipek, despre chestiunea unei autonomii sârbe în teritoriile aflate în curs de cucerire de către Habsburgi în Balcani. Drept urmare, împăratul Leopold I a emis mai multe diplome imperiale, cuprinzând așa-numitele *privilegii ilirice*.

Există convingerea că aceste diplome și aceste privilegii ilirice au fost acordate coloniștilor sârbi care au imigrat pe teritoriul Ungariei. Însă, dintre cele șase diplome acordate de Curte sârbilor între 1690-1695, primele două (din 6 aprilie și 21 august 1690) au privit autonomia sârbă în Peninsula Balcanică, pe care Habsburgii sperau să o cucerească. Abia în toamna anului 1690, a început ofensiva armată otomană și defensivă habsburgilor, astfel că următoarele diplome au privit chestiunea deplasării și stabilirii temporare a sârbilor, sub conducerea patriarhului, în Ungaria de sud.

Dar ce au prevăzut acest diplome și care au fost primele privilegii ilirice?

Diploma I, din 6 aprilie 1690, este un manifest al împăratului către popoarele din „întreaga Albanie, Serbie, Moesie, Bulgaria, Silistra, Iliria, Macedonia și Rascia” (considerate ca aparținând Țărilor Coroanei Sf. Ștefan), cerându-le să se alăture trupelor habsburgice, acordându-le și următoarele privilegii: dreptul de exercitare liberă a religiei și a alegerii de voievod; scutirea de dări și de obligații (exceptând vechile drepturi cutumiare ale regelui și nobililor înainte de invazia otomană). Proclamația sau manifestul a fost interpretat de istoriografia sârbă drept o invitație oficială (*Literas Invitatorias*) de a se stabili pe teritoriul habsburgic (Ungaria de Sud). Totuși, împăratul nu își pierduse speranța de a cuceri Balcanii, drept care le-a promis sârbilor că, după ce se va realiza alungarea otomanilor, situația sârbilor din Balcani va reveni la normal și va fi emisă o constituție care să cuprindă toate vechile privilegii și drepturi, sub protecția împăratului⁹.

Speranța imperialilor de a menține cucerirea în Balcani s-a dovedit a fi iluzorie. Retragera trupelor habsburgice a fost însoțită de o retragere a unei mari părți a populației sârbești. Convocați de patriarh la o *mare adunare la Belgrad* (18 iunie 1690), conducătorii sârbilor l-au trimis pe episcopul de

⁹ Horst Haselsteiner, *Die Serben und der Ausgleich. Zur politischen und staatsrechtlichen Stellung der Serben Südongarns in den Jahren 1860-1867*, Wien, Köln, Graz, 1976, p. 13-14. Finalul diplomei cuprindea chemarea: „Acționați prin urmare pentru Dumnezeu, pentru religia voastră, pentru binele vostru, pentru libertatea voastră, pentru asigurarea securității voastre. Treceți fără frică de partea noastră, nu vă părăsiți căminul familiei, nu încetați să aveți grijă de ogoarele voastre [...]” (Johann H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapesta, 1880, p. 7-8).

Die ersten zwei Diplome mit den Illyrischen Privilegien vom April und August 1690

Während Primas Kollonich und die anderen Mitglieder der *Neoacquistischen Kommission* 1688 bis 1689 die Reorganisation der Territorien des mittelalterlichen Ungarns planten, diskutierten die habsburgischen Militärkommandanten auf dem Balkan mit Patriarch Arsenie III. Cernoievici von Peć/Ipek über die Frage einer serbischen Autonomie in den Territorien, die gerade von den Habsburgern auf dem Balkan erobert wurden. Deshalb erließ Kaiser Leopold I. mehrere kaiserliche Diplome, welche die sog. *Illyrischen Privilegien* enthielten.

Es herrscht die Überzeugung vor, dass diese Diplome und diese Illyrischen Privilegien den serbischen Kolonisten zugedacht waren, die in das Territorium Ungarns eingewandert sind. Jedoch hatten von den sechs Diplomen, die vom Hof den Serben zwischen 1690 und 1695 gewährt wurden, die ersten beiden (vom 6. April und 21. August 1690) die serbische Autonomie auf der Balkanhalbinsel im Blick, die die Habsburger erobern wollten. Erst im Herbst des Jahres 1690 begannen die bewaffnete osmanische Offensive und der Rückzug der Habsburger, so dass die folgenden Diplome die Frage der Umsiedlung und temporären Ansiedlung der Serben unter Führung des Patriarchen in Südungarn im Blick hatten.

Aber was haben diese Diplome vorgesehen und was waren die ersten Illyrischen Privilegien?

Das **I. Diplom vom 6. April 1690** ist ein Manifest des Kaisers an die Völker von „ganz Albanien, Serbien, Moesien, Bulgarien, Silistra, Illyrien, Mazedonien und Rascien“ (die zu den Ländern der Stephanskrone gerechnet wurden), das von diesen forderte, sich den habsburgischen Truppen hinzu zu gesellen, wobei ihnen auch die folgenden Privilegien zugestanden wurden: das Recht auf freie Religionsausübung und Fürstenwahl; Befreiung von Steuern und Abgaben (mit Ausnahme der alten üblichen Rechte des Königs und der Adligen vor der osmanischen Invasion). Diese Proklamation bzw. dieses Manifest wurde von der serbischen Geschichtsschreibung geradezu als offizielle Einladung (*Literas Invitatorias*) interpretiert, sich auf dem Habsburger Territorium (Südungarn) anzusiedeln. Doch der Kaiser gab die Hoffnung nicht auf, die Balkanländer zu erobern, und er versprach den Serben, dass nach der erfolgten Vertreibung der Osmanen die Situation der Serben auf dem Balkan zur Normalität zurückkehren werde und er eine Verfassung erlassen würde, in der alle alten Privilegien und Rechte enthalten seien, unter dem Schutz des Kaisers⁹.

Die Hoffnung der Kaiserlichen auf die weitere Eroberung des Balkans erwies sich als Illusion. Der Rückzug der habsburgischen Truppen war begleitet vom Rückzug eines großen Teils der serbischen Bevölkerung. Vom Patriarchen zu einer *Großen Versammlung in Belgrad* (18. Juni 1690) zusammengerufen, entsandten die Führer der Serben den

⁹ Horst Haselsteiner, *Die Serben und der Ausgleich. Zur politischen und staatsrechtlichen Stellung der Serben Südungarns in den Jahren 1860-1867*, Wien, Köln, Graz, 1976, S. 13-14. Der Schluss des Diploms erhielt den Aufruf: „Handelt demnach für Gott, für eure Religion, für euer Wohl, für eure Freiheit, für die Herstellung eurer Sicherheit. Tretet unerschrocken auf unsere Seite, verlasst dabei nicht euren Familienherd, die Pflege eurer Äcker [...]“ (Johann H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest, 1880, S. 7-8; Anm. d. Übers: das Werk von Schwicker wurde auch für die Übersetzung im Original eingesehen und entsprechend zitiert; J.H.).

Ienopole, Isaia Diacovici, la împărat, pentru a prezenta postulatele lor. Acestea au fost semnate doar de patriarhul Arsenie III Cernoievici, cuprinzând: libertatea credinței, păstrarea calendarului iulian, dreptul de alegere a arhiepiscopului de către stările laice și religioase; dreptul pentru arhiepiscop de a dispune liber de toate bisericile ortodoxe; eliberarea de zeciuială, de orice contribuție și de încartiruire; dreptul clericilor de a nu se supune nici unei instanțe laice (cu excepția Curții imperiale), ci doar instanțelor mitropolitane. Așadar, sârbii nu au cerut dreptul de a se stabili pe teritoriul Imperiului habsburgic, nici teritoriu propriu, cu atât mai puțin privilegii politice¹⁰.

În urma tratatelor dintre Isaia Diacovici și împărat, acesta a emis, **Diploma a II-a, din 21 august 1690**, cuprinzând următoarele privilegii: folosirea vechiului calendar; alegerea liberă, de către Stările lumești și clericale, a patriarhului; stabilirea prerogativelor arhiepiscopului (consacrarea episcopilor; acordarea permisiunii de construire de biserici; instalarea de preoți în comunități) și ale episcopilor sufragani (proprietate asupra bisericilor și mănăstirilor; vizitații canonice și comunicarea liberă cu preoții din sate și orașe); eliberarea bisericilor și a mănăstirilor de jurisdicția seculară (în afara împăratului, nici o altă autoritate laică nu avea dreptul de a aresta un cleric ortodox); scutiri de zeciuială, contribuții și încartiruire.

În momentul în care a fost emisă această diplomă, nu exista planul colonizării sârbilor pe teritoriul Ungariei, deoarece armata imperială se afla încă în Balcani¹¹. Abia în septembrie a început ofensiva otomană. La 9 septembrie otomanii au cucerit Niș, iar la 8 octombrie Belgradul¹².

A doua etapă a acordării privilegiilor ilirice (diplomele dintre decembrie 1690 – martie 1695)

Drept urmare, în toamna anului 1690 o mare mulțime de sârbi a trecut Dunărea și râul Sava, intrând pe teritoriul Ungariei. Tocmai din această cauză, împăratul s-a văzut nevoit să reconfirme privilegiile mai vechi, dar de această dată prin intermediul Cancelariei Aulice Ungare, emițând **Diploma a III-a, din 11 decembrie 1690**. Exilaților sârbi li s-a asigurat sprijinul autorităților Regatului Ungariei, precum și pașapoarte și mijloace de transport¹³.

Drept urmare, sârbii au început să se stabilească în interiorul Ungariei, în noile comitate Arad, Seghedin, Pécs, Mohaci, Buda (în special în orașul Sântandrei), Heves (orașul Eger), Strigonium, Komarno, Győr. Sârbii nu au fost lăsați să se stabilească în orașe, ci în afara acestora, în corturi. În schimb,

¹⁰ *Ibidem*, p. 11.

¹¹ *Ibidem*, p. 13-14.

¹² Robert Mantran, „Statul otoman în secolul XVII: stabilizare sau declin?”, în *Istoria Imperiului otoman*, p. 211-212.

¹³ J. H. Schwicker, *Politische Geschichte*, p. 16.

Bischof von Jenopolis, Isaias Diakovics zum Kaiser, um ihre Forderungen zu präsentieren. Diese waren nur vom Patriarchen Arsenie III. Cernoievici unterzeichnet und enthielten: Glaubensfreiheit, die Bewahrung des Julianischen Kalenders, das Recht auf Wahl des Erzbischofs durch die weltlichen und religiösen Stände; das Recht des Erzbischofs, frei über alle orthodoxen Kirchen zu verfügen, Befreiung vom Zehnten, von allen Abgaben und Einquartierungen; das Recht der Kleriker, sich keiner weltlichen Instanz (mit Ausnahme des Kaiserhofes) zu unterstellen, sondern nur den Metropolitaninstanzen. So forderten die Serben weder das Recht, sich auf dem Territorium des Habsburger Reiches anzusiedeln, noch auf eigenem Territorium, und noch weniger politische Privilegien¹⁰.

Infolge der Verhandlungen zwischen Isaias Diakovics und dem Kaiser erließ dieser das **II. Diplom am 21. August 1690**, das folgende Privilegien enthielt: den Gebrauch des alten Kalenders; die freie Wahl des Patriarchen durch den weltlichen Stand und den Klerikerstand; die Festsetzung der Vorrechte des Erzbischofs (die Weihe der Bischöfe, die Gewährung von Genehmigungen zum Bau von Kirchen; Amtseinführung von Priestern in den Gemeinden) und der Suffraganbischöfe (Besitzrechte über Kirchen und Klöster; kanonische Visitationen und freie Kommunikation mit Priestern aus Dörfern und Städten); die Befreiung der Kirchen und Klöster von der weltlichen Gerichtsbarkeit (außer dem Kaiser hatte keine andere weltliche Autorität das Recht, einen orthodoxen Kleriker zu verhaften); Befreiungen vom Zehnten, von Abgaben und Einquartierungen.

Als dieses Diplom erlassen wurde, gab es keinen Plan zur Ansiedlung der Serben auf dem Territorium Ungarns, da die kaiserliche Armee noch auf dem Balkan zugegen war¹¹. Erst im September begann die osmanische Offensive. Am 9. September eroberten die Osmanen Niš/dt. Nisch und am 8. Oktober Belgrad¹².

Die zweite Phase der Gewährung der Illyrischen Privilegien (die Diplome zwischen dem Dezember 1690 und März 1695)

Als Folge davon überschritt im Herbst des Jahres 1690 eine große Anzahl Serben die Donau und den Fluss Sava und betrat damit das Territorium Ungarns. Gerade aus diesem Grund sah sich der Kaiser genötigt, ältere Privilegien neu zu bestätigen, dieses Mal aber durch die Ungarische Hofkanzlei, indem er das **III. Diplom am 11. Dezember 1690** erließ. Den serbischen Exilierten wurde die Unterstützung der Autoritäten des Königreichs Ungarn sowie Pässe und Transportmittel zugesichert¹³.

Daraufhin fingen die Serben an, sich im Landesinneren Ungarns niederzulassen in den neuen Komitaten: Arad, Szegedin/Szeged, Pécs/Fünfkirchen, Mohács, Buda (insbesondere in der Stadt Szentendre/St. Andrä), Erlau/Eger, Gran/Esztergom, Komarno/Komorn, Győr/Raab. Die Serben durften sich nicht in Städten ansiedeln, sondern lagerten außerhalb

¹⁰ *Ibidem*, S. 11.

¹¹ *Ibidem*, S. 13-14.

¹² Robert Mantran, „Statul otoman în secolul XVII: stabilizare sau declin?“ (dt. *Der osmanische Status im 17. Jahrhundert: Stabilisierung oder Niedergang?*), in: *Istoria Imperiului otoman* (dt. *Geschichte des Osmanischen Reiches*), S. 211-212.

¹³ J. H. Schwicker, *Politische Geschichte*, S. 16.

au fost primiți cu bucurie în cetăți. Au apărut însă plângeri ale oficialităților din orașe, precum și ale episcopului greco-catolic din Sirmium și Slavonia, Liubratci.

Ca urmare a acestor dispute privind jurisdicția politică și fiscală, Curtea a emis **Diploma a IV-a, din 4 martie 1691**, stabilind eliberarea sârbilor de jurisdicția comitatensă ungară și de contribuțiile de iarnă pentru armată. De asemenea, le-a acordat dreptul de a-și alege un vicevoievod. Într-adevăr, la 11 aprilie 1691, a fost ales în această funcție Ioan Monasterly¹⁴.

Mai apoi, prin **Diploma a V-a, din 20 august 1691**, au fost reconfirmate vechile drepturi, dar adăugate unele noi, precum¹⁵:

În cazul în care vor fi recucerite teritoriile sârbești din Balcani, emigranții sârbi să aibă dreptul de a redobândi acolo vechile proprietăți și de a se organiza autonom, sub conducerea propriilor magistrate;

În cazul morții unui ortodox fără moștenitori testamentari sau fără urmași, averea să treacă în proprietatea Arhiepiscopului și a Bisericii Ortodoxe; în cazul morții unui episcop, averea să treacă pe seama Arhiepiscopiei (*dreptul de caducitate*);

Toți sârbii să depindă în probleme spirituale și lumești de conducătorul lor bisericesc, astfel că Patriarhul sârb a fost considerat căpetenia supremă a sârbilor.

Conform lui Schwicker, „Diploma nu-i privește pe emigranții sârbi ca sosiți pe teritoriul ungar cu scopul de a se așeza acolo, ci ca musafiri provizorii a căror putere militară vor să o folosească [...]. Toate privilegiile, libertățile și exempțiunile emise până atunci aveau, în concepția imperială, doar scopul de a-i ține pe sârbi laolaltă sub conducerea patriarhului, într-un corp unitar, care să se stabilească apoi, la timpul potrivit și în urma armatelor imperiale în patria originală, unde să se stabilească apoi, sub conducerea lor proprie, ca supuși și protejați ai împăratului, bucurându-se de toate privilegiile oferite”¹⁶.

În anii următori, au avut loc tratative între sârbi și autoritățile comitatense maghiare (din comitatele Bacica, Bodrog, Ciongrad, Arad și Cenad) pentru stabilirea locurilor în care să se poată stabili imigranții sârbi. Autoritățile comitatense au cerut însă ca noii sosiți să fie supuși tuturor obligațiilor locuitorilor din comitate, iar autoritățile bisericesti catolice au început să pretindă dijmă de la sârbi.

În aceste condiții, Curtea a emis **Diploma a VI-a, din 4 martie 1695**, cu scopul de a-i apăra pe sârbi de pretențiile autorităților comitatense și bisericesti maghiare. Diploma a fost dată în atenția celor doi arhiepiscopi ai Ungariei, apoi a palatinului, a judecătorului Curții (*Judex Curiae*) și a banului Dalmației, Croației și Slavoniei. Se recunoștea expres marele merit al sârbilor

¹⁴ *Ibidem*, p. 17-18.

¹⁵ *Ibidem*, p. 18.

¹⁶ *Ibidem*, p. 19.

derselben unter Zelten. Dafür wurden sie mit Freude in den Festungen aufgenommen. Es kam allerdings zu Klagen der Offiziellen aus den Städten wie auch des griechisch-katholischen Bischofs von Syrmien und Slawonien, Ljubratits.

Als Folge der Dispute über die politischen und fiskalischen Umstände erließ der Hof das **IV. Diplom vom 4. März 1691**, das die Befreiung der Serben von der ungarischen Comitats-Gerichtsbarkeit und den Winterabgaben für die Armee vorsah. Gleichzeitig gewährte er ihnen das Recht, einen Vizewoiwoden zu wählen. Und tatsächlich wurde am 11. April 1691 Kapitän Johann Monasterly in dieses Amt gewählt¹⁴.

Später wurden durch das **V. Diplom vom 20. August 1691** die alten Rechte neu bestätigt, aber auch einige neue wie die folgenden hinzugefügt¹⁵:

Im Falle der Rückeroberung der serbischen Territorien auf dem Balkan sollten die serbischen Emigranten das Recht erhalten, dort ihre alten Besitztümer wieder zu erhalten und sich autonom zu organisieren unter der Leitung eigener Magistrate;

Im Falle des Todes eines Orthodoxen ohne testamentarische Erben oder Nachfolger geht sein Besitz in den Besitz des Erzbistums und der Orthodoxen Kirche über; im Todesfall eines Bischofs fällt sein Eigentum an das Erzbistum (*Caducitätsrecht*);

Alle Serben sollten in den geistlichen und weltlichen Problemen nur von ihrem kirchlichen Führer abhängen, so dass der serbische Patriarch als Oberhaupt der Serben galt.

Nach Schwicker „[...] betrachtet (auch dieses Diplom) die serbischen Emigranten keineswegs als Einwanderer auf ungarischem Gebiet, um sich daselbst dauernd niederzulassen, sondern als zeitweilige Gäste, deren militärische Kraft man benützen [...] wollte. Alle bisherigen Privilegien, Freiheiten und Exemtionen hatten nur allein im Auge, die serbischen Emigranten unter der Leitung des Patriarchen als einheitliches Ganzes zusammenzuhalten und sie seinerzeit bei siegreichem Vordringen der kaiserlichen Waffen wieder in die ursprüngliche Heimat zurückzuführen, wo sie alsdann unter ihren besonderen Obrigkeiten als Schutzbefohlene und Unterthanen des Kaisers sich der verliehenen Privilegien erfreuen sollten“¹⁶.

In den folgenden Jahren kam es zu Verhandlungen zwischen den Serben und den ungarischen Komitats-Autoritäten (aus Bacica/ung. Bács, Bodrog, Ciongrad/Csongrád, Arad und Csanád/Cenad) zur Festlegung der Orte, wo sich die serbischen Immigranten niederlassen konnten. Doch die Komitats-Autoritäten forderten, dass die Neuankömmlinge allen Pflichten der Bewohner der Komitate untergeordnet seien, und die katholischen kirchlichen Autoritäten begannen, den Zehnten von den Serben zu verlangen.

Unter diesen Bedingungen erließ der Hof das **VI. Diplom vom 4. März 1695** zum Zweck des Schutzes der Serben vor den Ansprüchen der Komitatsbehörden und der ungarischen kirchlichen Autoritäten. Das Diplom richtete sich an die beiden Erzbischöfe von Ungarn, ferner an den Palatin, an den Richter des Hofes (*Judex Curiae*) und an den Ban von Dalmatien, Kroatien und Slawonien. Der große Verdienst der Serben im Rahmen

¹⁴ *Ibidem*, S. 17-18.

¹⁵ *Ibidem*, S. 18.

¹⁶ *Ibidem*, S. 19.

în cursul războiului cu otomanii. Diploma cuprindea următoarele privilegii pentru sârbi:

Recunoașterea unei organizații bisericești ortodoxe, alcătuită din șapte episcopii sufragane: Timișoara-Ienopole, Karlstadt-Zrinopol, Seghedin, Buda-Szekesfehervar, Mocaci-Sighet, Vârșeț, Oradea-Eger. Episcopii aceștia aveau îndatorirea de a păstori ortodocșii din eparhiile lor și dreptul de a încasa taxele bisericești. Activitatea păstorească a ierarhiei ortodoxe nu trebuia însă să prejudicieze drepturile ierarhiei catolice;

Dreptul tuturor ortodocșilor de a exercita în libertate cultul lor, de a păstra calendarul iulian;

Scutirea tuturor ortodocșilor de dijma către episcopii catolici. Aceasta urma să fie încasată de episcopii ortodocși¹⁷.

Deci, în urma acestor șase diplome emise între anii 1690-95, sârbii au primit următoarele privilegii:

Recunoașterea unei națiuni distincte, anume „comunitatea de rit grecesc și de naționalitate rasciană” numită și „națiunea illirică”, aflată mai întâi (până în toamna anului 1690), pe teritoriul balcanic, iar pe urmă în Ungaria de sud. Totuși, Curtea a asigurat această națiune că va recuceri de la otomani teritoriul de baștină al sârbilor, astfel ca aceștia să se poată întoarce pe meleagurile lor și să se organizeze în mod autonom, sub protecția Curții habsburgice. Cu alte cuvinte, stabilirea sârbilor în sudul Ungariei a fost considerată ca fiind provizorie;

Existența unei conduceri proprii a acestei națiuni, alcătuită din două stări: *Ecclesiasticis et saecularibus Statibus*. Din prima făcea parte ierarhia superioară și inferioară. Din cea de-a doua vicevoievodul și autoritățile militare (capitanul, vicecapitanii, stegarii și ofițerii miliției naționale sârbești). Totuși, conducerea a fost acordată doar clerului, anume Arhiepiscopului, cu sediul la Cruședol, apoi, din 1701, la Sântandrei, astfel că s-a constituit un fel de „stat bisericesc”, după exemplul oarecum al Muntenegrului. După moartea vicevoievodului, nu s-a permis decât alegerea unui „superior al Miliției Naționale Sârbești”, anume căpitanul Moise Raskovici (8 iulie 1707)¹⁸;

Constituirea națiunii ilirice ca o națiune confesională, adeptă a Bisericii Ortodoxe. Curtea a recunoscut șapte episcopi sufragani. De fapt, după cum se va arăta în continuare, au existat mai mult de șapte scaune episcopale, unele desființate în cursul secolului al XVIII-lea, astfel că în 1797 existau într-adevăr doar șapte eparhii sufragane;

S-a asigurat deplina libertate a exercitării cultului: menținerea calendarului iulian, dreptul de a construi biserici și mănăstiri, dreptul

¹⁷ *Ibidem*, p. 23-25.

¹⁸ *Ibidem*, p. 30.

des Krieges mit den Osmanen wurde explizit anerkannt. Das Diplom umfasste folgende Privilegien für die Serben:

Die Anerkennung einer orthodoxen kirchlichen Organisation, zusammengesetzt aus sieben Suffraganbistümern (Schreibweise nach Schwicker; J.H.): Temesvár, Jenopolien, Karlstadt, Zrinopol, Szegedin, Ofen, Stuhlweissenburg, Mohács, Sziget, Werschetz, Grosswardein und Erlau. Diese Bistümer hatten die Pflicht, die Orthodoxen in ihren Bistümern seelsorgerlich zu betreuen, und das Recht, kirchliche Stolgebühren einzuheben. Der Hirtendienst der orthodoxen Hierarchie sollte allerdings die Rechte der katholischen Hierarchie nicht antasten;

Das Recht aller Orthodoxen, ihren Kultus in Freiheit auszuüben und den Julianischen Kalender zu bewahren;

Die Befreiung aller Orthodoxen vom Zehnten an die katholischen Bischöfe. Dieser sollte von den orthodoxen Bischöfen einkassiert werden¹⁷.

So enthielten die Serben infolge dieser sechs zwischen 1690 und 1695 erlassenen Diplome folgende Privilegien:

Die Anerkennung als eine eigene distinkte Nation, und zwar der „Gemeinschaft griechischen Ritus“ und raizischer Nationalität“, die auch „illyrische Nationalität“ genannt wurde und sich zuerst (bis zum Herbst 1690) auf dem Territorium des Balkans und danach in Südungarn befand. Trotzdem sicherte der Hof dieser Nation zu, dass man von den Osmanen das ursprüngliche Land der Serben zurückerobern werde, damit jene in ihre Heimat zurückkehren und sich auf autonome Weise selbst organisieren könnten unter dem Schutz des Habsburger Hofes. Mit anderen Worten galt die Ansiedlung der Serben in Südungarn als provisorisch;

Die Existenz einer eigenen Führung dieser Nation, zusammengesetzt aus zwei Ständen: *Ecclesiasticis et saecularibus Statibus*. Zum ersteren gehörten die höhere und die niedere Hierarchie, zum zweiten der Vize-Woiwode und die Militärautoritäten (Hauptmann, Vizehauptmänner, Fähnriche und nationale serbische Militäroffiziere). Trotzdem wurde die Führung nur dem Klerus zugestanden, also dem Erzbischof mit Sitz in Krušedol, später seit 1701 in Szentendre/St. Andrä, so dass eine Art „Kirchenstaat“ begründet wurde, etwa nach dem Beispiel von Montenegro. Nach dem Tod des Vizewoiwoden wurde nur noch die Wahl eines „Obersten der Nationalen Serbischen Miliz“ erlaubt, und zwar des Hauptmanns Moyses Raskovics (8. Juli 1707)¹⁸;

Die Herausbildung der illyrischen Nation als eine konfessionelle, der Orthodoxen Kirche zugehörige Nation. Der Hof anerkannte sieben Suffraganbischöfe. Praktisch existierten jedoch, wie im Folgenden gezeigt werden wird, mehr als sieben Bischofssitze, von denen einige im Lauf des 18. Jhs. aufgelöst wurden, so dass 1797 tatsächlich nur noch sieben Suffraganbistümer existierten;

Es wurde die volle Freiheit zur Ausübung des Kultus garantiert: die Bewahrung des Julianischen Kalenders, das Recht Kirchen und Klöster zu errichten, das Recht der

¹⁷ *Ibidem*, S. 23-25.

¹⁸ *Ibidem*, S. 30.

episcopilor de a efectua vizitații canonice, de a-și exercita puterea judecătorească asupra credincioșilor ortodocși;

Scutirea ortodocșilor de dijmă, de contribuțiile fiscale, de servitute și de încartiruirii față de autoritățile din Regatul ungar (comitate, orașe și nobili).

Diminuarea privilegiilor ilirice, între 1706-1734

În iulie 1698 au început, cu medierea ambasadorilor Olandei și Angliei, la Constantinopol, tratativele de pace între otomani și europeni. La 26 ianuarie 1699 a fost semnat tratatul de pace de la Karlowitz, care a încheiat cei 16 ani de război de pe frontul maghiar. Imperiul Otoman a renunțat la Principatul Transilvaniei și la sudul Ungariei (inclusiv Slavonia), menținând însă Banatul¹⁹.

După pacea de la Karlowitz, din 1699, așezarea sârbilor în Ungaria de sud nu mai putea fi considerată provizorie. Drept urmare, pe de o parte, Curtea imperială a fost nevoită să organizeze într-un mod mai „definitiv” comunitățile de imigranți. Pe de altă parte, autoritățile politice din Regatul Ungariei au început să se opună definitivării privilegiilor ilirice, considerându-le contrare dreptului de stat maghiar (deoarece le asigurau sârbilor ortodocși aproape poziția de stat în stat). Primele proteste ale Cancelariei Aulice Ungare au avut loc în 1703²⁰.

În același timp s-au radicalizat și cererile sârbilor. Patriarhul Arsenie III a trimis la 16 iunie 1706 un memoriu către împăratul Iosif I, cerând nu doar respectarea privilegiilor acordate în deceniul anterior, ci și drepturi politice în Regatul Ungariei: egalitatea în drepturi cu maghiarii, instituirea a doi consilieri sârbi în Cancelaria Aulică Ungară, recunoașterea nobilimii sârbe. Arsenie a prezentat cererile sale politice nu doar în numele ortodocșilor sârbi emigrați în Ungaria de sud, ci și în numele credincioșilor din Transilvania, Țara Românească, Iliria, Moesia²¹.

Patriarhul și-a permis să înainteze pretenții atât de radicale, dată fiind conjunctura politică din Ungaria, anume războiul curuților. Din aceeași cauză, împăratul Iosif I a fost nevoit să reconfirme, prin **Diploma a VII-a, din 7 august 1706**, toate vechile privilegii, referindu-se de această dată în mod expres la confiniile militare și la anumite părți din Ungaria și Croația-Slavonia, și nu (ca predecesorul său) la teritoriile balcanice, pe care ar fi sperat să le cucerească din nou²².

¹⁹ De asemenea, Poarta otomană a renunțat în favoarea Poloniei la Podolia și Ucraina de nord, intrată în componența Imperiului otoman încă din 1676 (R. Mantran, *Statul otoman*, p. 213).

²⁰ Schwicker, *Politische Geschichte*, p. 40-41.

²¹ *Ibidem*, p. 43-44.

²² *Ibidem*, p. 45-46.

Bischöfe, kanonische Visiten vorzunehmen und die kanonische Jurisdiktionsgewalt über die orthodoxen Gläubigen auszuüben;

Die Befreiung der Orthodoxen vom Zehnten, von Fiskalabgaben, Leibeigenschaft und Zwangsabgaben gegenüber den Autoritäten des Königreichs Ungarn (Komitate, Städte und Adlige).

Die Abschwächung der Illyrischen Privilegien zwischen 1706 und 1734

Im Juli 1698 begannen durch die Vermittlung der Botschafter Hollands und Englands in Konstantinopel die Friedensverhandlungen zwischen Osmanen und Europäern. Am 26. Januar 1699 wurde der Friedensvertrag von Karlowitz unterzeichnet, der die 16 Kriegsjahre an der ungarischen Front beendete. Das Osmanische Reich verzichtete auf das Fürstentum Siebenbürgen und Südungarn (einschließlich Slawoniens), behielt allerdings das Banat¹⁹.

Nach dem Friedensschluss von Karlowitz 1699 konnte die Ansiedlung der Serben in Südungarn nicht mehr als provisorisch galten. Infolgedessen musste der Kaiserliche Hof einerseits die Immigrantengemeinden auf eine „definitivere“ Weise organisieren. Auf der anderen Seite stellten sich die politischen Autoritäten aus dem Königreich Ungarn der endgültigen Festlegung der Illyrischen Privilegien entgegen, da sie diese als gegen die Rechte des ungarischen Staates gerichtet verstanden (weil sie den orthodoxen Serben fast eine Stellung als „Staat im Staat“ garantierten). Zu den ersten Protesten der Ungarischen Hofkanzlei kam es 1703²⁰.

Zur selben Zeit radikalisierten sich auch die Forderungen der Serben. Patriarch Arsenie sandte am 16. Juni 1706 ein Memorandum an Kaiser Joseph I. und forderte nicht nur das Respektieren der im vorherigen Jahrzehnt gewährten Privilegien, sondern auch politische Rechte im Königreich Ungarn: Gleichheit an Rechten mit den Ungarn, die Institutionalisierung von zwei serbischen Räten in der Ungarischen Hofkanzlei sowie die Anerkennung des serbischen Adels. Arsenie präsentierte seine politischen Forderungen nicht nur im Namen der serbischen Orthodoxen, die nach Südungarn emigriert waren, sondern auch im Namen der Gläubigen aus Siebenbürgen, der Walachei, Illyrien und Moesien²¹.

Der Patriarch erlaubte sich, so radikale Forderungen vorzubringen aufgrund der politischen Konjunktur in Ungarn, und zwar des Kuruzzenkrieges. Daher war Kaiser Joseph I. gezwungen, durch das **VII. Diplom vom 7. August 1706** alle alten Privilegien neu zu bestätigen, wobei er sich *expressis verbis* auf bestimmte Teile Ungarns und Kroatien-Slawoniens bezog und nicht (wie sein Vorgänger) auf die Balkan-Territorien, die er von neuem zu erobern hoffte²².

¹⁹ Zugleich verzichtete die Osmanische Pforte zugunsten Polens auf Podolien und die Nordukraine, die schon seit 1676 zum Gebilde des Osmanischen Reiches gehörte (R. Mantran, *Statul otoman*, S. 213).

²⁰ Vgl. Schwicker, *Politische Geschichte*, S. 40-41.

²¹ *Ibidem*, S. 43-44.

²² *Ibidem*, S. 45-46.

Patriarhul Arsenie a murit la 24 octombrie 1706. Congresul Național Bisericesc, întrunit la Cruședol, l-a ales ca *mitropolit* pe Isaia Diacovici. Doi ani mai târziu, la 4 ianuarie 1709, Diacovici a trimis Curții un amplu memoriu, cuprinzând cereri și mai radicale, multe cu caracter politic:

Dreptul sârbilor de a fi conduși doar de Mitropolitul de la Cruședol. În cazul în care unul din mitropoliți ar adopta uniația, sârbii să aibă dreptul să aleagă alt Mitropolit;

Dieta maghiară să inarticuleze (să adopte ca articole de lege, cu caracter constituțional) toate privilegiile ilirice;

Să fie garantat dreptul de a convoca adunări libere (congrese), la care să participe clerici și laici;

Să li se dea sârbilor „teritoriul deosebit” pe teritoriul Ungariei și Croației;

Reprezentanții națiunii sârbești, dar cel puțin episcopii, să dețină dreptul de a participa din oficiu la Dieta ungară;

În comitate și în orașele libere regești, nobilii și cetățenii sârbi să aibă aceleași drepturi cu maghiarii și germanii, anume de a participa la congregațiile comitatense și la magistratele orășenești²³.

Însă Isaia Diacovici a decedat la doar câteva luni, anume la 24 mai 1709. Abia în anii 1723 și 1729, sârbii au încercat din nou să obțină inarticularea privilegiilor lor de către Dieta ungară²⁴. În același timp, conducerea politică maghiară a încercat să restrângă privilegiile. În cele din urmă, Curtea a emis trei documente importante: 1) *Declaratorium*, în ianuarie 1729; 2) un decret în anul 1732; 3) un Rescript explicator, din 21 septembrie 1734. Cele trei acte au restrâns privilegiile ilirice în mai multe domenii²⁵:

Folosirea liberă a vechiului calendar iulian. *Declaratorium*-ul a stabilit că în localitățile în care sârbii constituiau întreaga populație, aveau dreptul de a folosi calendarul iulian. În localitățile cu populație mixtă, sârbii trebuiau să se abțină de la muncă la Crăciunul, Paștile și Rusaliile catolicilor;

Alegerea episcopilor sufragani. Potrivit cu privilegiul din 21 august 1690, Mitropolitul avea dreptul de a numi episcopii sufragani. Însă, în 1729, s-a considerat că acest privilegiul încălca dreptul supremei inspecțiuni a Curții. Drept urmare, Mitropolitul avea dreptul ca, de acum înainte, să înainteze Curții trei candidați pentru fiecare scaun sufragan vacant;

Jurisdicția deplină a Mitropolitului. Privilegiul din 20 august 1691 stabilise că Mitropolitul va fi conducătorul sârbilor în toate problemele, religioase și seculare. În 1729 s-a specificat însă că problemele

²³ *Ibidem*, p. 48-49.

²⁴ *Ibidem*, p. 56.

²⁵ Pe larg, *Ibidem*, p. 58-73.

Patriarch Arsenie starb am 24. Oktober 1706. Der Nationale Kirchenkongress, versammelt in Krušedol/Kruschedol, wählte Isaias Diakovics zum *Metropoliten*. Zwei Jahre später, am 4. Januar 1709, sandte Diakovics dem Hof ein umfangreiches Memorandum, in dem noch radikalere Forderungen enthalten waren, viele von politischem Charakter:

Das Recht der Serben, nur vom Metropoliten von Krušedol geführt zu werden. Falls einer der Metropoliten die Union annehmen würde, sollten die Serben das Recht haben, einen anderen Metropoliten zu wählen;

Der Ungarische Landtag solle alle Illyrischen Privilegien artikulieren (diese als Gesetzesartikel mit Verfassungsrang annehmen);

Das Recht auf freie Versammlung (Kongresse), an dem Kleriker und Bürgerliche teilnehmen, sollte garantiert werden;

Den Serben sollte ein „abgesondertes Territorium“ auf dem Staatsgebiet Ungarns und Kroatiens zugewiesen werden;

Vertreter der serbischen Nation, mindestens aber die Bischöfe, sollten das Recht haben, offiziell am Ungarischen Landtag teilzunehmen;

In den Komitaten und freien Königsstädten sollten die serbischen Adligen und Bürgerlichen das gleiche Recht mit den Magyaren und Deutschen eingeräumt werden, also an den Komitatsversammlungen (General-Kongregationen; J.H.) und den Versammlungen der Stadtmagistrate teilzunehmen²³.

Jedoch starb Isaias Diakovics nur wenige Monate später am 24. Mai 1709. Erst in den Jahren 1723 und 1729 versuchten die Serben erneut die Gewährung ihrer Privilegien vom Ungarischen Landtag zu erhalten²⁴. Zur selben Zeit versuchte die ungarische politische Führung, diese Privilegien zu reduzieren. Daraufhin erließ der Hof drei wichtige Dokumente: 1) das *Declaratorium* vom Jahr 1729; 2) das *Anhangs-Dekret* vom Jahr 1732; und 3) das *Erläuterungs-Reskript* vom 21. September 1734. Diese drei Rechtsakte reduzierten die Illyrischen Privilegien in mehreren Bereichen²⁵:

Freie Verwendung des alten Julianischen Kalenders: Das *Declaratorium* legte fest, dass in Orten, wo die Serben die gesamte Bevölkerung bildeten, diese das Recht hatten, den Julianischen Kalender zu nutzen. In Orten mit gemischter Bevölkerung hatten sich die Serben von der Arbeit an den katholischen Feiertagen zu Weihnachten, Ostern und Pfingsten zu enthalten.

Wahl der Suffraganbischöfe: Laut dem Privilegium vom 21. August 1690 hatte der Metropolit das Recht, Suffraganbischöfe zu ernennen. Doch im Jahr 1729 war man der Meinung, dass dieses Privilegium das Recht der höchsten Inspektion des Hofes antaste. Infolgedessen bekam der Metropolit das Recht wie früher zugebilligt, dem Hofe drei Kandidaten für jeden vakanten Suffraganstuhl vorzuschlagen.

Die volle Jurisdiktionsgewalt des Metropoliten. Das Privilegium vom 20. August 1691 hatte festgelegt, dass der Metropolit der Führer der Serben in allen religiösen wie weltlichen Angelegenheiten sei. Im Jahr 1729 wurde jedoch spezifiziert, dass die weltlichen

²³ *Ibidem*, S. 48-49.

²⁴ *Ibidem*, S. 56.

²⁵ Ausführlich *Ibidem*, S. 58-73.

lumești (*temporalia*) nu mai aveau să facă parte din aria de jurisdicție a Mitropolitului. În 1734 s-a permis totuși Mitropolitului să reprezinte națiunea înaintea Curții, să emită memorii în numele acesteia; cu alte cuvinte, să fie avocatul națiunii chiar și în probleme politice;

Dreptul de a efectua vizite canonice. În 1729 s-a specificat că orice vizită canonică într-un alt district, trebuia anunțată înainte oficialităților de acolo. În 1734, s-a cerut ca orice vizită canonică să fie anunțată autorităților politice locale, acestea din urmă fiind obligate să emită pașapoarte în acest sens;

Construcția de noi biserici. În 1729 s-a decis ca orice construcție de biserică să aibă acordul împăratului, astfel ca să fie construite biserici doar acolo unde era nevoie. În 1734 s-a reluat această măsură, sub motivul că împăratul deținea patronatul bisericesc și asupra comunității ortodoxe (p. 65);

Competențele judecătoriilor civile asupra clericilor. *Declaratoriul* a stabilit că prerogativele clericilor sârbi nu puteau fi mai mari decât cele ale catolicilor. Prin urmare, în probleme civile și penale, toți clericii sârbi urmau să fie supuși tribunalelor civile. Verdictele urmau să fie aprobate de Consiliul Aulic de Război de la Viena. Mitropolitul putea trimite în completul de judecată doi asesori, care erau însă lipsiți de dreptul de vot. Înainte de executarea verdictului, clericii sârbi judecați urmau să fie caterisiți;

Dreptul de caducitate al Mitropolitului. *Declaratorium-ul* a stabilit că nu se cuvenea ca Mitropolitul să moștenească averile unor laici, astfel că bunurile lăsate de un laic fără urmași și fără testament urmau să treacă pe seama fîscului. În ceea ce privește episcopii, averile acestora urmau să fie împărțite în trei părți: prima pe seama eparhiei, cea de-a doua pe seama Mitropolitului și cea de-a treia fîscului. Ca urmare a protestelor Congresului Național Bisericesc din 1734, împăratul a admis ca averile episcopilor decedați să fie împărțite doar la două: o parte pe seama eparhiei, cea de-a doua pe seama Mitropolitului;

Scutirea de dijmă față de Biserica Catolică. Acest drept nu a fost recunoscut de episcopatul catolic, astfel că în mai multe rânduri a pretins dijmă de la sârbii de pe proprietățile catolice. Actele imperiale din 1729-1734 nu au dat o soluție care să rezolve într-un fel situația.

Drept concluzie, *Privilegiile ilirice* pot fi sintetizate astfel:

Dreptul de a constitui, pe teritoriul Regatului Ungariei și al Croației, o comunitate distinctă, o națiune confesională separată, numită „comunitate de rit grecesc și de naționalitate rasciană” sau „națiunea ilirică”. Aceasta s-a aflat sub conducerea Mitropolitului și a reprezentanților „națiunii”, anume clerici, militari și civili laici, reuniți în Congresul Național Bisericesc;

Constituirea pe teritoriul Imperiului habsburgic a unei Biserici Ortodoxe autocefale, cu șapte episcopii sufragane, pentru sârbii și

Angelegenheiten (*temporalia*) nicht mehr zum Jurisdiktionsbereich des Metropoliten gehörten. 1734 wurde dem Metropoliten jedoch wieder zugestanden, seine Nation vor dem Hof zu vertreten und Memoranden in dessen Namen zu erlassen; mit anderen Worten sollte er der Anwalt der Nation auch in politischen Angelegenheiten werden;

Das Recht auf kanonische Visitationen. 1729 wurde festgelegt, dass jede kanonische Visite in einem anderen Distrikt vorher den Offiziellen von dort angezeigt werden müsse. 1734 wurde verlangt, dass jede kanonische Visite den lokalen politischen Behörden angezeigt werden musste, letztere waren verpflichtet, in diesem Sinne Pässe auszustellen;

Der Bau neuer Kirchen. 1729 wurde verfügt, dass jeder Kirchenbau die Zustimmung des Kaisers haben musste, so dass Kirchen nur dort errichtet werden sollten, wo sie notwendig waren. 1734 wurde diese Verfügung wieder aufgegriffen mit der Begründung, dass der Kaiser das Kirchenpatronat auch über die orthodoxen Gemeinden innehatte (p. 65).

Die Rechtskompetenzen der zivilen Richter über die Kleriker. Das *Declaratorium* verfügte, dass die Vorrechte der serbischen Kleriker nicht höher sein könnten als jene der Katholiken. So sollten alle serbischen Kleriker in zivil- und strafrechtlichen Angelegenheiten den zivilen Gerichten unterstellt sein. Die Urteile mussten vom Hof-Kriegsrat in Wien bestätigt werden. Der Metropolit konnte zur Ergänzung des Gerichts zwei Assessoren entsenden, um dem Gericht beizuwohnen, die aber kein Stimmrecht hatten. Vor der Vollstreckung des Urteils mussten die verurteilten serbischen Kleriker ihres Amtes enthoben werden;

Das Caducitätsrecht des Metropoliten. Das *Declaratorium* setzte fest, dass es sich nicht schicke, dass der Metropolit Vermögen von Bürgerlichen erbe, so sollte der Nachlass eines Bürgerlichen ohne Erben oder Testament auf den Fiskus übergehen. Was die Bischöfe betrifft, so sollte deren Nachlass auf drei Parteien aufgeteilt werden: der erste Teil sollte dem Bistum zukommen, der zweite Teil dem Metropoliten und der dritte Teil dem Fiskus. Auf die Proteste des Nationalen Kirchenkongresses von 1734 hin verfügte der Kaiser, dass der Besitz verstorbener Bischöfe auf zwei Parteien aufgeteilt werden sollte: eine Hälfte sollte der Eparchie zukommen, die zweite Hälfte dem Metropoliten;

Die Befreiung vom Zehnten gegenüber der Katholischen Kirche. Dieses Recht wurde vom katholischen Episkopat nicht akzeptiert, so dass mehrfach der Zehnte von den Serben auf katholischem Grund gefordert wurde. Die kaiserlichen Rechtsakte von 1729 bis 1734 boten keine Lösung, die die Situation wie auch immer geklärt hätte.

Die von den *Illyrischen Privilegien* gewährten Zusagen beinhalten zusammengefasst Folgendes:

Das Recht, auf dem Territorium des Königreichs von Ungarn und Kroatien eine eigene gesonderte Gemeinschaft zu gründen, eine eigene konfessionelle Nation mit dem Titel „Gemeinschaft des griechischen Ritus und raizischer Nationalität“ oder „illyrische Nation“. Diese stand unter der Führung des Metropoliten und der Repräsentanten der „Nation“, d.h. der Kleriker, Militärs und Bürgerlicher, die im Nationalen Kirchenkongress versammelt waren.

Die Bildung einer autokephalen Orthodoxen Kirche mit sieben Suffraganbistümern auf dem Territorium des Habsburger Reiches für die Serben und Rumänen auf dem

românii de pe teritoriul țărilor Coroanei Sf. Ștefan²⁶, exceptând însă Transilvania;

La început, Mitropolitul a fost considerat conducătorul bisericesc și politic al națiunii ilirice. În 1729, prerogativele sale au fost restrânse: 1) i s-a interzis să mai considere problemele lumești (*temporalia*) în aria sa de jurisdicție (permițându-i-se să se considere avocatul națiunii); 2) i s-a luat Mitropolitului dreptul exclusiv de a-i institui pe episcopii sufragani, aceștia fiind numiți de Curte dintr-un număr de trei candidați propuși de Sinodul episcopesc; 3) dreptul de caducitate (prin care Mitropolitul moștenea toate averile ortodocșilor decedați fără testament și fără moștenitori) a fost diminuat, astfel că averile laicilor urmau să treacă pe seama fiscoșului, iar din averile episcopilor decedați, mitropolitul urma să moștenească numai o jumătate (cealaltă jumătate trecând pe seama eparhiei);

Inițial, clericii ortodocși au fost scutiți de a se prezenta în fața unor instanțe civile. Ulterior s-a stabilit că toți clericii sârbi urmau să fie supuși tribunalelor civile, verdictele urmând să fie aprobate de Consiliul Aulic de Război de la Viena. Mitropolitul putea trimite în completul de judecată doi asesori, fără drept de vot. Înainte de executarea verdictului, clericii judecați urmau să fie caterisiți;

Dacă la început li s-a acordat sârbilor libertate religioasă totală, ulterior au fost aduse unele constrângeri: 1) orice construcție de biserică nouă trebuia aprobată de Curte, pe motivul că împăratul deținea dreptul de patronat și asupra Bisericii Ortodoxe; 2) dreptul de a folosi calendarul iulian a fost restrâns doar pentru localitățile în care locuiau în exclusivitate ortodocși. În celelalte localități, ortodocșii trebuiau să respecte prin repaus zilele de sărbătoare ale catolicilor;

Inițial Sinoadele episcopice și Congresele Național-Bisericești au fost convocate de mitropolit, ulterior a fost impus dreptul de supremă inspecție al Curții, adică a aproba întrunirea acestor sinoade și congrese, precum și de a trimite un comisar

²⁶ Țările Coroanei Sf. Ștefan au fost: Regatul Ungariei, Regatul Croației și Slavoniei și Principatul Transilvaniei. Între Croația și Ungaria a existat o uniune personală, bucurându-se de un statut special de autonomie. Principatul Transilvaniei „era considerat o verigă a Sfintei Coroane ungare, dar a fost guvernat după legi proprii, ca o provincie distinctă a monarhiei și prezenta o structură socială, politică și de drept distinctă față de cea ungară” (Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, traducere de M. Wolf, Cluj-Napoca, 1994, p. 61). Apartenența Transilvaniei de *Coroana Sf. Ștefan*, precum și independența sa, au fost legiferate de Dieta ardeleană, prin Articolul de lege 3/1744 (Joseph Bedeus v. Scharberg, *Die Verfassung des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Viena, 1844, p. 15-16). Pe lângă aceste trei țări, pe teritoriul Ungariei medievale se mai aflau regimintele de graniță, precum și Banatul. Cele dintâi au fost subordonate direct *Consiliului aulic de război* din Viena, iar Banatul (până în 1778), *Camerei aulice boemo-austriece* de la Viena, fiind socotit deci o provincie austriacă (Emanuel Turczynski, *Konfession*, p. 40-42).

Territorium der Länder der Krone des Heiligen Stefan²⁶, freilich mit Ausnahme von Siebenbürgen;

Anfangs wurde der Metropolit als kirchlicher und politischer Anführer der illyrischen Nation verstanden. 1729 wurden seine Vorrechte eingeschränkt: 1) es wurde ihm untersagt, künftig noch weltliche Angelegenheiten (*temporalia*) als zu seinem Jurisdiktionsbereich gehörig zu betrachten (wobei ihm zugestanden wurde, sich als Anwalt des Volkes zu verstehen); 2) es wurde dem Metropoliten das Exklusivrecht genommen, Suffraganbischöfe einzusetzen, jene sollten fürderhin vom Hof aus einer Zahl von drei Kandidaten ernannt werden, die von der Bischofssynode vorgeschlagen werden; 3) das Caducitätsrecht (durch das der Metropolit allen Besitz von Orthodoxen erbt, die ohne Testament und ohne Erben verstorben sind) wurde dahingehend eingeschränkt, dass der Besitz von Bürgerlichen künftig dem Fiskus zukommen sollte und der Metropolit vom Besitz verstorbener Bischöfe nur die Hälfte erben sollte (die andere Hälfte sollte der Eparchie zukommen);

Anfangs waren die orthodoxen Kleriker davon befreit, sich vor zivilen Instanzen verantworten zu müssen. Später wurde verfügt, dass alle serbischen Kleriker den zivilen Gerichten unterstellt sind und Gerichtsurteile vom Hof-Kriegsrat zu Wien approbiert werden mussten. Der Metropolit konnte zwei Assessoren ohne Stimmrecht zu Gericht als Beisitzer entsenden. Vor der Vollstreckung des Urteils mussten die verurteilten Kleriker ihres Amtes enthoben werden;

Wurde den Serben anfangs volle Religionsfreiheit zugestanden, so gab es später einige Einschränkungen: 1) jeder Neubau einer Kirche musste vom Hof genehmigt werden mit der Begründung, dass der Kaiser auch das Patronat über die Orthodoxe Kirche innehatte; 2) das Recht auf Gebrauch des Julianischen Kalenders wurde beschränkt auf Orte, in denen nur ausschließlich Orthodoxe wohnten. In den anderen Orten mussten die Orthodoxen durch Einhalten der Ruhe die katholischen Feiertage respektieren;

Wurden die Bischofssynoden und die Nationalen Kirchenkongresse vom Metropoliten einberufen, so wurde später das Inspektionsrecht des Hofes auferlegt, d.h. diese Synoden und Versammlungen zu genehmigen und auch einen kaiserlichen Kommissar zu entsenden (der in

²⁶ Die Länder der Krone des Hl. Stefan waren: das Königreich Ungarn, das Königreich Kroatien und Slawonien und das Fürstentum Siebenbürgen. Zwischen Kroatien und Ungarn gab es eine Personalunion, sie erfreuten sich eines besonderen Status der Autonomie. Das Fürstentum Siebenbürgen „galt als Glied der heiligen ungarischen Krone, wurde aber nach eigenen Gesetzen regiert, wie eine von der Monarchie verschiedene Provinz und präsentierte eine auch von der ungarischen verschiedene soziale, politische und rechtliche Struktur“ (Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării Națiunii Române*/dt. [1972]) *Habsburg und die Anfänge der Rumänischen Nationsbildung*, übers. von M. Wolf, Cluj-Napoca, 1994, S. 61). Die Zugehörigkeit von Siebenbürgen zur *Krone des Heiligen Stefan* wie auch seine Unabhängigkeit wurden vom Siebenbürgischen Landtag als Gesetz erlassen mit dem Gesetzesart. Nr. 3/1744 (Joseph Bedeus v. Scharberg, *Die Verfassung des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Wien, 1844, S. 15-16). Neben diesen drei Ländern befanden sich auf dem Territorium des mittelalterlichen Ungarn noch Grenzregimenter wie auch das Banat. Die ersteren unterstanden direkt dem Hof-Kriegsrat von Wien, das Banat wiederum unterstanden (bis 1778) der *Böhmisch-Österreichischen Hofkammer* zu Wien und galt folglich als österreichische Provinz (vgl. Emanuel Turczynski, *Konfession*, S. 40-42).

imperial (care, în cazurile alegerilor de ierarhi, urma să părăsească sala). Curtea a decis, în 1769, ca supremul organism politic sârbesc, Congresul Național Bisericesc, să fie alcătuit din 75 de membri aleși: 25 clerici, 25 militari și 25 civili laici.

Chestiunea autocefaliei Mitropoliei de Karlowitz

Am arătat că primii emigranți sârbi care s-au stabilit începând cu anul 1690 în sudul Ungariei au fost conduși de patriarhul de Ipek, Arsenie III. Imediat după plecarea Patriarhului autocefal de Ipek, Arsenie III, pe teritoriul Imperiului habsburgic, Otomanii au numit un nou patriarh la Ipek, în persoana lui Calinic. Desigur că Arsenie nu l-a recunoscut, considerându-se mai departe Patriarhul legitim al sârbilor. După moartea sa însă, în 1706, subordonarea canonică a sârbilor din Ungaria față de Patriarhia de Ipek a fost din nou consolidată, în 1710 Calinic înființând o Mitropolie distinctă, pe teritoriul Imperiului Habsburgic (mitropoliții aveau dreptul „de a hirotoni Episcopi și de a introduce alte reguli bisericești”, ceea ce însemna că noua Mitropolie beneficia, în raport cu Patriarhia de Ipek, de statutul unei Biserici Ortodoxe autonome).

Dependența de sediul Patriarhiei sârbe rezultă și din faptul că Mitropoliții de Karlowitz semnau ca „exarhi ai Scaunului de Ipek”. Desigur că autoritățile habsburgice aveau tot interesul să pună capăt acestei stări de lucruri. Conferința ministerială de la Viena, din vara anului 1734, a luat în discuție posibilitatea de a-l ridica pe Mitropolitul de la Karlowitz la rang de Patriarh. Nu s-a recurs la această soluție, deoarece, în timpul războiului ruso-austro-turc din anii 1736-1739, Patriarhul de la Ipek, Arsenie IV Ioanovici-Șacabent, a fost convins să emigreze pe teritoriul habsburgic, preluând conducerea Mitropoliei de Karlowitz, după moartea lui Vichentie Ioanovici.

Potrivit lui Schwicker, mitropoliții de Karlowitz, de după 1737, s-au considerat cu toții urmași legitimi ai Patriarhului de Ipek²⁷. În primii ani ai perioadei dualiste, unul din principalii canoniști sârbi, Emilian de Radici²⁸, susținea cu fermitate autocefalia Mitropoliei sârbe de Karlowitz, precum și a celei românești de la Sibiu. A adus ca argument faptul că patriarhiile orientale au apelat de mai multe ori la mitropoliții de Karlowitz pentru a arbitra disputele dintre ele²⁹.

²⁷ J. H. Schwicker, *Politische Geschichte*, p. 74-75

²⁸ Emilian (Radoslav) de Radici s-a născut în anul 1857 în Banat, într-o familie nobiliară sârbească. A studiat Teologia la Moscova, apoi Dreptul la Praga și Filosofia la Pesta. A fost primul sârb cu un doctorat în Teologie. Călugărit, a devenit profesor la Seminarul din Karlowitz. Dorința sa de a deveni episcop nu s-a realizat. A murit în 1907 la Baden-Baden (Thomas Bremer, *Ekklesiale Struktur und Ekklesiologie in der Serbischen Orthodoxen Kirche im 19. und 20. Jahrhundert*, în seria *Das östliche Christentum*, vol. 41, 1992, p. 88-89, nota 50).

²⁹ R. Radici, *Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn*, f.ed., Vârșeț, 1877, p. 94-95.

Fällen von Bischofswahlen den Saal verlassen sollte). Der Hof legte 1769 fest, dass das höchste politische serbische politische Organ, der Nationale Kirchenkongress, aus 75 gewählten Mitgliedern zusammengesetzt sein sollte: 25 Klerikern, 25 Militärs und 25 Laien zivilen Standes.

Die Frage der Autokephalie der Metropole von Karlowitz

Wir haben gezeigt, dass die ersten serbischen Emigranten, die sich beginnend mit dem Jahr 1690 in Südungarn niedergelassen haben, von dem Patriarchen von Peć /Ipek, Arsenie III., angeführt wurden. Unmittelbar nach dem Weggang des autokephalen Patriarchen von Peć /Ipek Arsenie III. auf das Territorium des Habsburger Reiches ernannten die Osmanen einen neuen Patriarchen für Peć /Ipek in der Person von Calinic. Natürlich hat Arsenie ihn nicht anerkannt, da er sich weiterhin als legitimen Patriarchen der Serben sah. Nach seinem Tod 1706 jedoch wurde die kanonische Unterordnung der Serben aus Ungarn gegenüber dem Patriarchat von Peć /Ipek von neuem gefestigt, 1710 gründete Calinic eine eigene Metropole auf dem Territorium des Habsburger Reiches (die Metropoliten hatten das Recht, „Bischöfe zu weihen und andere kirchliche Regeln einzuführen“, was bedeutete, dass die neue Metropole im Verhältnis zum Patriarchat von Peć /Ipek den Status einer Autonomen Orthodoxen Kirche genoss).

Die Abhängigkeit vom Sitz des serbischen Patriarchats resultiert auch daraus, dass die Metropoliten von Karlowitz als „Exarchen des Stuhls von Peć /Ipek“ zeichneten. Natürlich hatten die habsburgischen Autoritäten alles Interesse daran, dieser Situation ein Ende zu bereiten. Die Ministerkonferenz von Wien diskutierte 1734 die Möglichkeit, den Metropoliten von Karlowitz in den Rang eines Patriarchen zu erheben. Auf diese Lösung wurde indes nicht zurückgegriffen, da während des russisch-österreichisch-türkischen Krieges von 1736 bis 1739 der Patriarch von Peć/Ipek, Arsenie IV. Ioanovici-Şacabent, überzeugt wurde, auf habsburgisches Territorium zu emigrieren und er die Leitung der Metropole von Karlowitz nach dem Tode von Vichentie Ioanovici übernahm.

Nach Schwicker hielten sich die Metropoliten von Karlowitz nach 1737 alle für legitime Nachfolger des Patriarchen von Peć /Ipek²⁷. Ebenfalls in den ersten Jahren der Doppelmonarchie bekräftigte einer der führenden serbischen Kanonisten, Emilian de Radici²⁸, mit Nachdruck die Autokephalie der serbischen Metropole von Karlowitz, wie auch der rumänischen von Sibiu. Er führte als Argument an, dass die orientalischen Patriarchate sich mehrfach an die Metropoliten von Karlowitz gewandt hatten, um Streitigkeiten untereinander zu schlichten²⁹.

²⁷ J. H. Schwicker, *Politische Geschichte*, S. 74-75.

²⁸ Emilian (Radoslav) von Radici wurde im Jahr 1857 in einer adligen serbischen Familie geboren. Er studierte Theologie in Moskau und anschließend Rechtswissenschaften in Prag und Philosophie in Pest. Er war der erste Serbe mit einem Doktorat in Theologie. Nach der Mönchsweihe wurde er Professor am Seminar von Karlowitz. Sein Wunsch, Bischof zu werden, verwirklichte sich nicht. Er starb 1907 in Baden-Baden (Thomas Bremer, *Ekklesiale Struktur und Ekklesiologie in der Serbischen Orthodoxen Kirche im 19. und 20. Jahrhundert*, =*Das östliche Christentum*, Bd. 41, 1992, S. 88-89, Anm. 50).

²⁹ R. Radici, *Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn*, ohne Verlag, Vârșeț, 1877, S. 94-95.

Câteva decenii mai târziu, cel mai mare canonist sârb, Nicodim de Milaș, a considerat că dependența canonică a Mitropoliților de Karlowitz de Patriarhia de Ipek a fost menținută și după imigrarea lui Arsenie IV, însă că în 1766, „[...] când s-a desființat Patriarhatul din Ipek a încetat și Mitropolitul de Karlowitz de a fi exarh al acestui Patriarhat și Mitropolia ajunsese independentă, lucru care a fost recunoscut și de Patriarhatul din Constantinopol”³⁰.

Ulterior, la 19 martie 1920, însuși Sf. Sinod al Patriarhiei ecumenice a recunoscut oarecum *post-festum* autocefalia Mitropoliei de Karlowitz, dându-și acordul ca episcopiile sârbești care se aflaseră până la Primul Război Mondial sub jurisdicția sa, să se unească cu „Bisericile autocefale ale Serbiei, Muntenegrului și Karlowitzului”³¹, precum și cu cele două eparhii dalmatine ieșite de sub jurisdicția Mitropoliei Bucovinei și Dalmației³².

Situația juridică a Mitropoliei de Karlowitz față de Statul Ungar

Datorită privilegiilor ilirice, Biserica Ortodoxă s-a aflat în tot acest timp într-o situație mult mai bună decât cele Protestante. Acest fapt a fost menționat cu indignare și de nobilul maghiar protestant Gregor von Berzeviczy³³, unul dintre cei mai importanți luptători pentru libertățile confesionale ale protestanților din Ungaria³⁴.

³⁰ Nicodim Milaș, *Dreptul Bisericesc Oriental*, București, 1915, p. 253. Milaș nu menționează nici un document prin care Patriarhia de Constantinopol să fi acordat în mod oficial statutul de autocefalie Mitropoliei din Karlowitz. În schimb, în nota 13, de la p. 253, dă un citat dintr-un *tomos* patriarhal emis în anul 1885, în care erau menționate ca Biserici autocefale cele patru Patriarhii orientale și Bisericile din Rusia, Cipru, Austria și Elada.

³¹ http://www.vuksanovic.com/montenegro_geschichte_02.php.

³² La 22 noiembrie 1919, mitropolitul Bucovinei, Vladimir Repta, și-a dat acordul ca cele două episcopii dalmatine să părăsească „provincia mitropolitană” a Bucovinei și Dalmației, astfel ca să se poată integra în Biserica Ortodoxă Sârbă din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (Gh. Arghiropol, „Administrația eparhială din Bucovina între 1775-1918”, în *Candela*, an LVII, 1946, *Adaos*, p. XXXIV).

³³ Gregor von Berzeviczy, *Nachrichten über den Zustand der Evangelischen in Ungarn*, ed. Otto Wigand, Leipzig, 1826 reprint 1860, p. 29. Protestanții maghiari erau indignați că ortodocșii, considerați „venetici” se bucurau nu doar de libertate religioasă, ci chiar de privilegii.

³⁴ În 1608 și 1647 a fost legiferată libertatea religioasă atât pentru nobili, cât și pentru iobagi, prima asemenea prevedere legală din centrul Europei. Catholicismul a continuat să-și păstreze însă prerogativele politice, cu ajutorul cărora a reușit reconvertirea majorității nobilimii. Apoi, între 1671-81 au urmat persecuții religioase împotriva protestanților, numeroși predicatori fiind expulzați sau condamnați ca sclavi pe galere. În 1690 împăratul a adoptat titlul de *rege apostolic al Ungariei*. Dieta din 1681 a recunoscut din nou libertatea, însă mult diminuată, a protestantismului. De exemplu, libertatea religioasă nu-i includea pe iobagi; protestanții nu mai

Einige Jahrzehnte später war auch der größte serbische Kanonist, Nicodim Miša, der Überzeugung, dass die kanonische Abhängigkeit der Metropolen von Karlowitz vom Patriarchat von Peć /Ipek auch nach der Immigration von Arsenie IV. fortbestand, dass jedoch 1766, „[...] als das Patriarchat von Peć /Ipek aufgelöst wurde und der Metropolit von Karlowitz nicht mehr als Exarch dieses Patriarchats wirkte, auch die Metropole unabhängig wurde, was auch vom Patriarchat von Konstantinopel anerkannt wurde“³⁰.

Später, am 20. März 1920, erkannte die Heilige Synode des Ökumenischen Patriarchats gewissermaßen *post-festum* die Autokephalie der Metropole von Karlowitz an und gab ihr Einverständnis, dass die serbischen Bistümer, die bis zum Ersten Weltkrieg unter ihrer Jurisdiktion waren, sich mit den „autokephalen Kirchen von Serbien, Montenegro und Karlowitz“ vereinen³¹ wie auch mit den beiden dalmatinischen Eparchien, die die Jurisdiktion der Metropole der Bukowina und Dalmatiens verlassen haben³².

Die rechtliche Lage der Metropole von Karlowitz gegenüber dem ungarischen Staat

Dank der Illyrischen Privilegien befand sich die Orthodoxe Kirche während dieser ganzen Zeit in einer viel besseren Lage als die protestantischen Kirchen. Dies wurde mit Entrüstung auch von dem protestantischen ungarischen Adligen Gregor von Berzeviczy erwähnt³³, der einer der bedeutendsten Kämpfer für die konfessionellen Freiheiten der Protestanten in Ungarn war³⁴.

³⁰ Nicodim Miša, *Dreptul Bisericesc Oriental* (dt. *Das orientalische Kirchenrecht*), Bukarest, 1915, S. 253. Miša erwähnt kein Dokument, mit dem das Patriarchat von Konstantinopel offiziell der Metropole von Karlowitz den Status der Autokephalie zugebilligt hätte. Dagegen gibt es in Anm. 13 auf S. 253 ein Zitat aus einem 1885 erlassenen patriarchalen Rechtsakt (*Tomos*) wieder, in dem als autopkephale Kirchen die vier orientalischen Patriarchate und die Kirchen von Russland, Zypern, Österreich und Griechenland erwähnt waren.

³¹ http://www.vuksanovic.com/montenegro_geschichte_02.php.

³² Am 22. November 1919 gab der Metropolit der Bukowina, Vladimir Repta, seine Zustimmung, dass die beiden dalmatinischen Bischöfe die „Metropolitanprovinz“ der Bukowina und Dalmatiens verlassen dürften, so dass sie sich in die Serbische Orthodoxe Kirche des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen integrieren konnte (Gh. Arghiropol, „Administrația eparhială din Bucovina între 1775-1918“/dt. *Die Bistumsverwaltung in der Bukowina zwischen 1775 und 1918*), in: *Candela*, Jg. LVII, 1946, *Anhang*, S. XXXIV).

³³ Gregor von Berzeviczy, *Nachrichten über den Zustand der Evangelischen in Ungarn*, hg. Otto Wigand, Leipzig, 1826, Nachdruck 1860, S. 29. Die ungarischen Protestanten waren indigniert, dass die Orthodoxen, die als „Fremde“ galten, nicht nur Religionsfreiheit hatten, sondern auch Privilegien genossen.

³⁴ 1608 und 1647 erlangte die Religionsfreiheit sowohl für die Adligen, als auch für die Leibeigenen Gesetzesrang, das erste entsprechende Gesetz in Mitteleuropa. Der Katholizismus bewahrte jedoch seine politischen Vorrechte, mit deren Hilfe sie die Rückkonversion der Mehrheit der Adligen erreichte. Dann folgten von 1671 bis 1681 religiöse Verfolgungen gegen die Protestanten, zahlreiche Prediger wurden vertrieben oder zum Sklavendienst auf der Galeere verurteilt. 1690 nahm der Kaiser den Titel des *apostolischen Königs von Ungarn* an. Der Landtag von 1681 erkannte die Religionsfreiheit des

De fapt, nobilimea ungară a respins privilegiile ilirice, considerându-le contrare dreptului de stat maghiar. În același timp, reprezentanții sârbilor au cerut în mai multe rânduri ca aceste privilegii să fie inarticulate de Dietele ungare.

Curtea de la Viena a adoptat o politică de mijloc, considerând problema „ilirică” drept o chestiune politică de primă importanță pentru Casa de Austria. Din această cauză, au existat, pentru anumite perioade, instituții aulice „ilirice” (*Deputațiunea aulică în Banaticis, Transilvanicis et Illyricis*, între anii 1747-77, și *Cancelaria aulică ilirică*, între 1791-1792)³⁵, cu drept de decizie asupra tuturor problemelor administrative, juridice, economice și financiare din regiunile populate de ortodocși. Aceste instituții ilirice trebuiau să colaboreze cu celelalte foruri politico-administrative din Ungaria, Banat și Teritoriul grăniceresc.

În cele din urmă, s-a ajuns la un compromis între nobilimea maghiară și sârbi, anume prin emiterea Articolelor de Lege (AL) 27/1791 și 10/1792. Primul articol a prevăzut: a) acordarea cetățeniei maghiare pentru toți ortodocșii din Ungaria, anume a dreptului de a dobândi și de a deține bunuri materiale și de a exercita funcții publice; b) asigurarea libertății deplină de exercitare a cultului, precum și de administrare autonomă a fundațiilor și a sistemului de învățământ confesional; c) recunoașterea tuturor privilegiilor ilirice, care nu se aflau în contradicție cu dreptul de stat maghiar. AL 10/1792 a acordat episcopilor sârbi dreptul de a participa din oficiu la lucrările Tablei Magnaților și de a trimite un reprezentant în Cancelaria Aulică Ungară (această din urmă măsură nerespectată după 1805)³⁶.

aveau dreptul să-și exprime în Diete postulate care contraveneau Bisericii Catolice; protestanții au primit permisiunea de a-și zidi biserici doar în 2-3 localități din fiecare comitat, în total în 24 de așa-zise „localități articulare”, care erau de fapt sate situate în zone izolate. După cucerirea Ungariei centrale și de sud, a fost emisă așa-numita *Explanatio Leopoldina* (1691), prin care s-a declarat că în „localitățile nearticulare” protestantismul era acceptat doar ca un cult de familie, cu condiția recunoașterii drepturilor sacramentale și stolare ale preoților catolici (Márta Fata, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700*, Münster, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung GmbH&Co., 2000, p. 277 și 279 - 280). Situația protestanților s-a înrăutățit și mai mult prin emiterea celor două Rezoluții caroline (*I et II Carolina Resolutio*) din 1731 și 1734. Cultul public al protestanților a fost permis doar în localitățile articulare. Pastorii protestanți se aflau sub jurisdicția arhidiaconilor catolici. Căsătoriile mixte erau efectuate doar de preoți catolici, care impuneau *reverse* prin care soții se obligau ca toți copiii să fie crescuți în confesiunea catolică. Procesele de divorț, chiar și între soți protestanți, trebuiau judecate de tribunalele ecleziastice episcopale catolice.

³⁵ Emanuel Turczynski, *Konfession*, p. 274; R. Radici, *Die Verfassung*, p. 56-57.

³⁶ Johann H Schwicker, *Politische Geschichte*, p. 390-391 și 400; R. Radici, *Die Verfassung der orthodox-serbischen und orthodox-rumänischen Particular-Kirchen in Österreich-Ungarn, Serbien und Rumänien*, Praga, Greg & Ferd. Dattel, 1880, p. 156.

Der ungarische Adel wies die Illyrischen Privilegien zurück, weil er sie für gegen das Recht des ungarischen Staates gerichtet hielt. Zur selben Zeit forderten die Vertreter der Serben mehrfach, dass diese Privilegien vom Ungarischen Landtag beschlossen werden.

Der Wiener Hof verfolgte eine Politik der Mitte und hielt das „illyrische Problem“ für eine Angelegenheit ersten Ranges für das Haus von Österreich. Aus diesem Grund bestanden zu bestimmten Epochen auch „illyrische“ Hofinstitutionen (die *Deputatio Aulica in Transsilvanicis, Banaticis et Illyricis* in den Jahren 1747-1777 sowie die *Illyrische Hofkanzlei* von 1791 bis 1792)³⁵ mit der Rechtskompetenz, über alle administrativen, rechtlichen, ökonomischen und finanziellen Angelegenheiten der von Orthodoxen bevölkerten Regionen zu entscheiden. Diese illyrischen Institutionen hatten mit den anderen politisch-administrativen Instanzen aus Ungarn, dem Banat und der Grenzregion zu kooperieren.

Schließlich kam es zu einem Kompromiss zwischen dem ungarischen Adel und den Serben, und zwar durch Verabschiedung der Gesetzesartikel (AL) 27/1791 und 10/1792. Der erste Artikel sah vor: a) die Gewährung der ungarischen Staatsbürgerschaft für alle Orthodoxen aus Ungarn, verbunden mit dem Recht, materiellen Besitz zu erwerben und zu behalten sowie öffentliche Funktionen auszuüben; b) die Zusicherung der vollen Freiheit zur Kultusausübung sowie der autonomen Verwaltung der Stiftungen und des konfessionellen Bildungswesens; sowie c) die Anerkennung all jener Illyrischen Privilegien, die nicht im Widerspruch standen zum Recht des ungarischen Staates. AL 10/1792 gestand den serbischen Bischöfen das Recht zu, von Amts wegen an den Sitzungen der Magnaten-Tafel teilzunehmen und einen Vertreter in die Ungarische Hofkanzlei zu entsenden (wobei die letztgenannte Verfügung nach 1805 nicht mehr respektiert wurde)³⁶.

Protestantismus wieder an, wenn auch stark eingeschränkt. So schloss die Religionsfreiheit zum Beispiel nicht die Leibeigenen mit ein; die Protestanten hatten nicht das Recht, vor dem Landtag Forderungen zu erheben, die der Katholischen Kirche zuwider handelten; die Protestanten erhielten nur die Erlaubnis, in zwei oder drei Orten in jedem Komitat Kirchen zu errichten, insgesamt in 24 sog. „Artikular-Orten“, die jedoch praktisch in isolierten Gegenden lagen. Nach der Eroberung Zentral- und Südungarns wurde die sog. *Explanatio Leopoldina* (1691) erlassen, dass in den „Nicht-Artikular-Orten“ der der Protestantismus nur als Familienkult akzeptiert sei unter der Bedingung der Anerkennung der sakramentalen und Rechte und der Rechte an Stolgebühren der katholischen Priester. (Vgl. Márta Fata, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700*, Münster, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 2000, S. 277 u. 279-280). Die Lage der Protestanten verschlechterte sich noch mehr durch den Erlass der zwei Karolinischen Resolutionen (*I et II Carolina Resolutio*) von 1731 und 1734. Die öffentliche Religionsausübung war nur in den Artikularorten erlaubt. Die protestantischen Pastoren unterstanden der Jurisdiktion katholischer Erzdechanten. Mischehen wurden nur von katholischen Priestern zelebriert, die Erklärungen auferlegten, in denen sich die Eheleute verpflichteten, dass alle Kinder im katholischen Glauben aufwachsen sollten. Scheidungsprozesse sogar zwischen protestantischen Eheleuten mussten von den kirchlichen katholischen bischöflichen Gerichten verhandelt werden.

³⁵ Emanuel Turczynski, *Konfession*, S. 274; R. Radici, *Die Verfassung*, S. 56-57.

³⁶ Johann H Schwicker, *Politische Geschichte*, S. 390-391 und 400; R. Radici, *Die Verfassung der orthodox-serbischen und orthodox-rumänischen Particular-Kirchen in Österreich-Ungarn, Serbien und Rumänien*, Greg & Ferd. Dattel, Praga, 1880, S. 156.

Datorită situației confesionale privilegiate, Biserica Ortodoxă din Ungaria a beneficiat și de dreptul de a deține proprietăți funciare și de a susține fundații religioase. Iar situația preoțimii ortodoxe din Ungaria a fost mult mai bună decât a celei protestante, beneficiind, în urma *Legii Urbaniului* din 1774, de o porțiune canonică de 32 de jugăre (scutite de orice dări). Apoi, preoții mai primeau de la credincioși *birul preoțesc* care cuprindea aproximativ 10 litre de bucate, de fiecare familie. Se mai adăugau *veniturile stolare* pentru serviciile oferite credincioșilor. Protopopii erau considerați parohi de gradul I, primind însă o porțiune canonică dublă³⁷. În același timp, preoții erau datori să plătească ierarhului lor, la instalare, taxa *singheliei*, de 30 cruceri (cr.) pentru fiecare casă din parohie, precum și taxa anuală a *sidoxiei*, în valoare de 3 cr. pentru fiecare familie din parohie³⁸.

Structura organizatorică a Mitropoliei de Karlowitz

După cum am arătat mai sus, oficialitățile habsburgice (și în special primatul Kollonich) intenționau ca ortodocșii din teritoriile nou dobândite din Ungaria de sud să fie convertiți la Unire (sub păstorirea a trei episcopi). Acești ortodocși din teritoriul stăpânit anterior de Otomani, inclus în Monarhia habsburgică prin Pacea de la Karlowitz, dar și cei din Croația habsburgică (Generalatele de Varazdin și Karlovac) se aflau sub jurisdicția Patriarhiei de la Ipek. Planurile religioase ale oficialităților habsburgice, în special ale primatului Kollonich, emise în anii 1688-89, nu au avut șanse să fie duse decât parțial la îndeplinire, deoarece evoluția războiului din Balcani a fost alta decât cea dorită și așteptată. Comunitatea ortodoxă din teritoriile ungare nou-dobândite nu doar că nu a fost convertită la uniție, ci a fost consolidată în urma migrației sârbești de la sud de Dunăre, pe care nu o putuse nimeni lua în calcul în anii 1688-89. Astfel, jurisdicția patriarhului Arsenie al III-lea a fost extinsă asupra întregului teritoriu al Monarhiei habsburgice, însă fără Transilvania (care în acea vreme avea un statut juridic internațional neclar). Apoi, prin diploma din 5 martie 1695, împăratul a recunoscut existența a șapte episcopi ortodocși, sufragani ai lui Arsenie al III-lea, pentru următoarele jurisdicții bisericești: Timișoara-Ienopole, Karlstadt-Zrinopol, Seghedin, Buda-Szekesfehervar, Mocaci-Sighet, Vârșeț, Oradea-Eger. Însă, prin Pacea de la Karlowitz, din 1699, Banatul a rămas în cadrul Imperiului otoman, astfel că episcopiile din Vârșeț și Timișoara au rămas sub jurisdicția Patriarhiei de Ipek.

³⁷ Ioan A. de Preda, *Constituția bisericeii gr.-or. Române din Ungaria și Transilvania sau Statutul Organic comentat și cu concluzele și normele referitoare întregit*, Sibiu, 1914, p. 56.

³⁸ Johann von Csaplovics, *Gemälde von Ungern*, vol. I, ed. Hartleben, Pesta, 1829, p. 300-301; R. Radici, *Die Verfassung der orthodox-serbischen*, p. 149. Cele două taxe au fost înlăturate în 1868, respectiv 1852.

Aufgrund der privilegierten konfessionellen Situation erfreute sich die Orthodoxe Kirche aus Ungarn auch des Rechts, Grundbesitz zu haben und religiöse Stiftungen zu unterhalten. Und die Situation der orthodoxen Priesterschaft aus Ungarn war viel besser als jene der Protestanten, erfreuten sie sich doch infolge des *Feudalgesetzes* von 1774 an 32 Morgen Land, die von jeder Abgabe befreit waren. Außerdem erhielten die Priester von den Gläubigen noch die *Priesterabgabe* von jeder Familie, die etwa zehn Kilogramm an Nahrungsmitteln umfasste. Hinzu kamen noch die *Stolgebühren* für die an den Gläubigen geleisteten Amtshandlungen. Die Protopopen galten als Priester ersten Grades und erhielten noch den doppelten kanonischen Anteil³⁷. Gleichzeitig mussten die Priester ihrem Hierarchen zur Amtseinführung noch die *Weihegebühr* (rum. *taxa singheliei*) in Höhe von 30 Kreuzer für jedes Haus der Pfarrei entrichten sowie die jährliche *Sidoxia-Gebühr* in Höhe von 3 Kreuzer für jede Familie der Pfarrei³⁸.

Die organisatorische Struktur der Metropole von Karlowitz

Wie oben gezeigt, hatten die habsburgischen Offiziellen (und besonders Primas Kollonich) die Intention, dass die Orthodoxen aus den neu erworbenen Gebieten Südungarns zur Union konvertiert werden sollten (unter drei Bischöfen als Oberhirten). Jene Orthodoxen aus dem früher osmanischen Territorium, das durch den Frieden von Karlowitz in die Habsburger Monarchie eingegliedert wurde, aber auch jene aus dem habsburgischen Kroatien (die Generalate Varazdin und Karlovac/Krajina) unterstanden der Jurisdiktion des Patriarchats von Peć/Ipek. Die religiösen Pläne der habsburgischen Offiziellen, vor allem von Primas Kollonich, die in den Jahren 1688 bis 1689 herausgegeben wurden, hatten nur eine Chance zur partiellen Umsetzung, denn die Entwicklung des Balkankrieges war eine andere als erhofft und erwartet. Die orthodoxe Gemeinschaft aus den neuerworbenen ungarischen Territorien wurde nicht nur nicht zur Union konvertiert, sondern wurde sogar infolge der serbischen Migration von der südlichen Donau her im Gegenteil noch konsolidiert, was niemand in den Jahren 1688 bis 1689 voraussehen konnte. So wurde die Jurisdiktion von Patriarch Arsenie III. ausgeweitet auf das gesamte Territorium der Habsburger Monarchie, jedoch ohne Siebenbürgen (das zu jener Zeit einen international ungeklärten Status hatte). Durch das Diplom vom 5. März 1695 anerkannte der Kaiser die Existenz von sieben orthodoxen Bistümern, Suffragane Arsenies III., und zwar für folgende kirchlichen Jurisdiktionen: Temeswar-Ienopol, Karlstadt-Zrinopol, Seghedin/Szeged, Buda-Szekesfehervar, Mocaci-Sighet, Vârșeț und Oradea/dt. Großwardein-Eger. Durch den Frieden von Karlowitz jedoch verblieb das Banat beim Osmanischen Reich, so dass die Bistümer von Vârșeț und Temeswar unter der Jurisdiktion des Patriarchats von Peć blieb.

³⁷ Ioan A. de Preda, *Constituția bisericeii gr.-or. Române din Ungaria și Transilvania sau Statutul Organic comentat și cu concluzele și normele referitoare întregit* (dt. *Die Verfassung der griechisch-orient. Kirche von Ungarn und Siebenbürgen oder Das Organische Statut, ergänzt um Schlussfolgerungen und entsprechende Normen*), Sibiu, 1914, S. 56.

³⁸ Johann von Csaplovics, *Gemälde von Ungern*, Bd. I, Verlag Hartleben, Pest, 1829, S. 300-301; R. Radici, *Die Verfassung der orthodox-serbischen*, S. 149. Diese beiden Taxen wurden 1868 bzw. 1852 beseitigt.

În 1718, prin Pacea de la Passarowitz, au fost integrate în Imperiul Habsburgilor nu doar Banatul, ci și Serbia și Bosnia de nord, astfel că au coexistat în cadrul Monarhiei două mitropolii: la Belgrad (cu episcopii sufragane la Timișoara, Vârșeț, Râmnic și Valjevo) și la Karlowitz (cu episcopii sufragane la Arad, Buda, Pécs, Slavonia, Kostajnica și Karlstadt). Cele două au fost unificate, după alegerea lui Moise Petrovici, de la Belgrad, în calitate de Mitropolit de Karlowitz. Unificarea celor două mitropolii a fost menținută și după moartea lui Petrovici, în 1730, și alegerea ca succesor al lui Vichentie Ioanovici³⁹. Însă, după retrocedarea Olteniei, Serbiei și Bosniei de nord Imperiului otoman (Pacea de la Belgrad, din 1739), a rămas, pe teritoriul Habsburgic, doar vechea Mitropolie de la Karlowitz, având sub jurisdicție și Banatul.

Situația eparhiilor sufragane din Mitropolia de Karlowitz a cunoscut de-a lungul deceniilor unele schimbări. În anul 1749, vechea episcopie de la Marcia, existentă din epoca otomană, dar nepomenită în diplomele privitoare la privilegiile ilirice, a fost desființată, teritoriul ei fiind împărțit între episcopiile de Karlstadt și Kostajnica. Aceasta din urmă a fost, la rândul ei, desființată în 1769, teritoriul ei fiind împărțit între eparhiile de Karlstadt și Pakrac⁴⁰. După acest an au existat într-adevăr șapte eparhii sufragane ale Mitropoliei de Karlowitz, pe lângă care au mai existat, după 1783, respectiv 1823 trei eparhii „sufragane extraordinare”: din Transilvania, Bucovina⁴¹ și Dalmația⁴². Ierarhii acestora aveau dreptul de a participa la Sinoadele episcopicești de la Karlowitz, doar în cazul discutării unor probleme *in dogmaticis et pure spiritualibus*⁴³.

Organele de conducere ale Mitropoliei de Karlowitz

Precum am arătat mai sus, privilegiile ilirice au acordat o importanță deosebită Mitropolitului, care a avut încă de la început alături alte două organe:

³⁹ I. D. Suci, *Monografia*, p. 111-113. Jurisdicția Mitropoliei de Belgrad asupra Olteniei a fost impusă abia în 1725. Între timp, mitropolitul Moise Petrovici și-a mutat reședința de la Belgrad la Timișoara.

⁴⁰ Emilian Radici, *Die Verfassung der orthodox katholischen Kirche*, p. 143.

⁴¹ Episcopiile din Transilvania și Bucovina au fost subordonate Mitropoliei de Karlowitz în probleme spirituale dogmatice în anul 1783, iar în probleme administrative în 1786. Rezoluțiile imperiale prin care s-a decis această subordonare (care excludea însă extinderea privilegiilor ilirice și asupra Transilvaniei și Bucovinei), la Nicolae Popea, *Vechia mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 192-193.

⁴² Episcopia de Dalmația a fost înființată în anul 1808 de Napoleon. În 1823 și 1829 ea a fost subordonată în probleme spirituale Mitropoliei de la Karlowitz. Reședința episcopală a fost la Sebenico, iar din 1842 Zara. În anul 1870 a fost înființată, pe teritoriul așa-numitei Albanii venețiene și Ragusei o a doua episcopie, cu sediul la Cattaro. Ambele episcopii de pe țărmul Adriaticii au fost supuse în 1873 Mitropoliei Bucovinei și Dalmației (Alois Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz și Leipzig, 1922, p. 53-54.

⁴³ Emilian Radici, *Die Verfassung der orthodox katholischen Kirche*, p. 131; Idem, *Die Verfassung der orthodox-serbischen*, p. 36-37.

1718 wurden durch den Frieden von Passarowitz nicht nur das Banat, sondern auch Serbien und Nordbosnien in das Habsburger Reich integriert, so dass im Rahmen der Monarchie zwei Metropolen koexistierten: in Belgrad (mit den Suffraganbistümern in Temeswar, Vârșeț, Râmnic und Valjevo) und in Karlowitz (mit den Suffraganbistümern in Arad, Buda, Pécs, Slavonia, Kostajnica und Karlstadt). Diese beiden wurden vereint nach der Wahl von Moise Petrovici aus Belgrad zum Metropoliten von Karlowitz. Die Vereinigung der beiden Metropolen wurde beibehalten auch nach dem Tod von Petrovici 1730 und der Wahl von Vichentie Ioanovici als Nachfolger³⁹. Jedoch verblieb nach der Rückgabe von Oltenien, Serbien und Nordbosnien an das Osmanische Reich (Frieden von Belgrad, 1739) auf habsburgischem Territorium nur die alte Metropole von Karlowitz, zu deren Jurisdiktion auch das Banat zählte.

Die Situation der Suffraganbistümer der Metropole von Karlowitz erfuhr in den nächsten Jahrzehnten einige Veränderungen. Im Jahr 1749 wurde das alte Bistum von Marcia, das seit der osmanischen Epoche schon bestand, aber in den Diplomen zu den Illyrischen Privilegien nicht erwähnt wurde, aufgelöst und sein Territorium zwischen den Bistümern von Karlstadt und Kostajnica aufgeteilt. Letzteres wiederum wurde 1769 aufgelöst und dessen Territorium wurde zwischen den Eparchien von Karlstadt und Pakrac aufgeteilt⁴⁰. Nach diesem Jahr gab es tatsächlich sieben Suffraganbistümer der Metropole von Karlowitz, neben denen nach 1783 resp. nach 1823 noch drei „außerordentliche Suffragane“ existierten: Siebenbürgen, die Bukowina⁴¹ und Dalmatien⁴². Deren Bischöfe hatten nur das Recht, an den Bischofssynoden von Karlowitz teilzunehmen im Falle einer Diskussion über Angelegenheiten *in dogmaticis et pure spiritualibus*⁴³.

Die Leitungsorgane der Metropole von Karlowitz

Wie wir oben gezeigt haben, gestanden die Illyrischen Privilegien dem Metropoliten eine besondere Bedeutung zu, wobei er freilich von Anfang an zwei weitere Organe zur

³⁹ I. D. Suci, *Monografia*, S. 111-113. Die Jurisdiktion der Metropole von Belgrad über Oltenien wurde erst 1725 verfügt. Zwischenzeitlich verlegte Metropolit Moises Petrovics seine Residenz von Belgrad nach Temeswar.

⁴⁰ Emilian Radici, *Die Verfassung der orthodox katholischen Kirche*, S. 143.

⁴¹ Die Bistümer von Siebenbürgen und der Bukowina wurden 1783 der Metropole von Karlowitz in geistlichen dogmatischen Angelegenheiten unterstellt, 1786 auch in Verwaltungsangelegenheiten. Die kaiserlichen Resolutionen, durch welche diese Unterordnung verfügt wurde (die allerdings die Ausweitung der Illyrischen Privilegien auch auf Siebenbürgen und die Bukowina ausschlossen), bei Nicolae Popea, *Vechia mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei* (dt. *Die alte rumänische orthodoxe Metropole von Siebenbürgen*), Sibiu, 1870, S. 192-193.

⁴² Das Bistum von Dalmatien wurde 1808 von Napoleon gegründet. 1823 und 1829 wurde es in geistlichen Angelegenheiten der Metropole von Karlovitz unterstellt. Die bischöfliche Residenz war in Šibenik, von 1842 an in Zar. 1870 wurde auf dem Gebiet des sog. Venezianischen Albanien (ital. Albania veneta) und Ragusa ein zweites Bistum mit Sitz in Cattaro gegründet. Beide Bistümer der Adriaküste wurden 1873 der Metropole der Bukowina und Dalmatiens unterstellt (Alois Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz/Leipzig, 1922, S. 53-54.

⁴³ Emilian Radici, *Die Verfassung der orthodox katholischen Kirche*, S. 131; Idem, *Die Verfassung der orthodox-serbischen*, S. 36-37.

Sinodul episcopesc și Congresul Național Bisericesc. În eparhii au existat și Consistorii.

Scopul principal al întrunirii Sinodului episcopesc era alegerea de noi episcopi în eparhiile sufragane. Participarea episcopilor la aceste alegeri era doar formală: mitropoliții le cereau să propună fiecare în scris câte un candidat pe care îl considerau demn de a fi episcop, Mitropolitul urmând să decidă asupra candidatului care a avut cele mai multe voturi și să ceară Curții confirmarea lui (fără să prezinte însă numărul de voturi primite). S-a constatat astfel că, de multe ori mitropoliții nici nu țineau cont de propunerile episcopilor. Împotriva acestei limitări a instituției sinodale, episcopii au protestat în mai multe rânduri.

În cele din urmă, Curtea s-a decis să ia măsuri împotriva acestui absolutism al Patriarhului, să restituie poziția canonică a sinodului, dar desigur și în avantajul propriu. În 1760, *Deputațiunea ilirică* a decis că Sinodul se putea întruni doar după obținerea autorizației de la Curte. În 1768 s-a decis obligativitatea prezenței la sinod a unui comisar regal. Protestele mitropolitul Nenadovici, ale Sinodului (1768) și ale CNB (1769) au rămas fără efect. În 1777, obligativitatea prezenței comisarului a fost prevăzută și în Regulamentul iliric. Regulamentul a mai specificat însă că în momentul discutării unor probleme strict bisericești (dogmatice), precum și a alegerilor propriu-zise ale episcopilor sufragani, comisarul trebuia să părăsească sala de ședințe (Regulamentul iliric, §. 21).

Principala competență a Sinodului episcopesc a fost alegerea episcopilor sufragani. În 1760, *Deputațiunea ilirică* a emis un regulament special. Sinodalii propuneau trei persoane, dintre care suveranul numea pe unul. Comisarul nu era prezent, dar dădea instrucțiuni precise, din care reieșea persoana dorită de Curte⁴⁴. De asemenea, Sinodul episcopesc a mai avut dreptul de a decide asupra următoarelor chestiuni: mutarea unui episcop în altă eparhie⁴⁵; unificarea unor episcopii⁴⁶; arondarea protopopiatelor⁴⁷;

⁴⁴ Abia în anul 1848 a scăpat Sinodul episcopesc de supravegherea strictă a comisarului imperial (Radici, *Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche*, p. 124-130).

⁴⁵ În anul 1748, Pavel Nenadovici a fost mutat de la Karlstadt la Arad. Prin Regulamentele ilirice, Curtea imperială și-a arogat dreptul de a realiza ea aceste mutări ale episcopilor. În 1781, Sofronie Chirilovici, numit și administrator episcopesc în Transilvania, a fost mutat de la Buda la Timișoara, iar în 1786, episcopul Pavel Avacumovici de la Pacraț la Arad (*Ibidem*, p. 140-141).

⁴⁶ În 1744, Curtea a cerut ca orice modificare teritorială a eparhiilor să fie realizată cu aprobarea autorităților. În anul 1749, Curtea a cerut desființarea episcopiiilor de Arad și Marcia. Sinodul s-a supus în privința celei din urmă, dar nu a acceptat desființarea eparhiei arădene. În 1769 a fost desființată episcopia de Costainița (împărțită între cele de Karlstadt și Pakrac). În 1781, Sinodul episcopesc nu a aprobat unificarea episcopiiilor de Bacica și Buda (*Ibidem*, p.143).

⁴⁷ În 1776, Sinodul a decis ca Arhidieceza de Karlowitz să cuprindă 6 protopopiate, eparhia Timișoarei 10, Vârșeț 6, Arad 14, Buda 2, Bacica 4, Pakrac 9 și Karlstadt 9 (*Ibidem*, p. 144).

Seite hatte: die Bischofssynode und den Nationalen Kirchenkongress. In den Eparchien bestanden außerdem auch Konsistorien.

Der Hauptzweck der Versammlungen der Bischofssynoden war die Wahl neuer Bischöfe in den Suffraganbistümern. Die Teilnahme der Bischöfe an diesen Wahlen war nur formal: die Metropolen forderten von ihnen, dass jeder schriftlich jeweils einen Kandidaten vorschlagen sollte, den er des Bischofsamtes für würdig hielt, der Metropolit entschied daraufhin, welcher Kandidat die meisten Stimmen hatte und erbat vom Hof dessen Bestätigung (ohne freilich die Stimmenzahl mitzuteilen). Es wurde festgestellt, dass die Metropolen häufig die Vorschläge der Bischöfe überhaupt nicht berücksichtigten. Gegen diese Entwertung der Synode als Institution haben die Bischöfe mehrfach protestiert.

Schließlich beschloss der Hof, gegen diesen Absolutismus des Patriarchen Maßnahmen zu ergreifen und die kanonische Position der Synode wiederherzustellen, dies natürlich auch im eigenen Interesse. 1760 beschloss die *Illyrische Deputation*, dass die Synode sich nur nach Erhalt einer Genehmigung des Hofes versammeln dürfe. Die Proteste des Metropoliten Nenadovici, der Synode (1768) und des Nationalen Kirchenkongresses (1769) blieben wirkungslos. 1777 wurde die Verpflichtung zur Anwesenheit eines Kommissars auch im *Illyrischen Regulament* vorgesehen. Das Regulament spezifizierte aber auch, dass im Falle der Diskussion von strikt kirchlichen (dogmatischen) Themen wie auch bei den eigentlichen Wahlen der Suffraganbischöfe der Kommissar den Sitzungssaal zu verlassen habe (*Illyrisches Regulament*, § 21).

Die Hauptkompetenz der Bischofssynode bestand in der Wahl der Suffraganbischöfe. 1760 erließ die Illyrische Deputation dazu eine eigene Verordnung. Die Synodalen schlugen drei Kandidaten vor, aus denen der Souverän dann einen ernannte. Der Kommissar war nicht anwesend, gab aber präzise Instruktionen, aus denen die vom Hof präferierte Person hervorging⁴⁴. Gleichzeitig hatte die Synode die Entscheidungskompetenz über folgende Punkte: die Versetzung eines Bischofs in eine andere Eparchie⁴⁵; die Vereinigung von Bistümern⁴⁶, die Gebietszuteilung der Kirchenbezirke (Dekanate)⁴⁷; die

⁴⁴ Erst im Jahr 1948 wird die Bischofssynode von der strengen Aufsicht des kaiserlichen Kommissars befreit (Radici, *Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche*, S. 124-130).

⁴⁵ 1748 wurde Pavel Nenadovics von Karlstadt nach Arad versetzt. Durch das Illyrische Regiment hatte der Kaiserliche Hof sich das Recht vorbehalten, solche Versetzungen von Bischöfen durchzuführen. 1781 wurde Sofronie Chirilovics, der auch zum Bischöflichen Administrator von Siebenbürgen ernannt worden war, von Buda nach Temeswar versetzt, 1786 Bischof Pavel Avakumovics von Pakratz nach Arad. (*Ibidem*, S. 140-141).

⁴⁶ 1744 forderte der Hof, dass jede Veränderung des Gebietszuschnitts der Eparchien mit Genehmigung der Behörden erfolgen müsse. 1749 forderte der Hof die Auflösung der Bistümer von Arad und Marcia. Die Synode fügte sich im Falle der letztgenannten, lehnte aber die Auflösung des Arader Bistums ab. 1769 wurde das Bistum von Costainitza aufgelöst (und aufgeteilt zwischen Karlstadt und Pakrac). 1781 billigte die Synode die Vereinigung der Bistümer von Bácska und Buda nicht. (*Ibidem*, S.143).

⁴⁷ 1776 beschloss die Synode, dass die Erzdiözese von Karlowitz 6 Kirchenbezirke (Dekanate) umfassen sollte, die Eparchie Temeswar 10, Werschetz 6, Arad 14, Buda 2, Bácska 4, Pakrac 9 und Karlstadt 9 (*Ibidem*, S. 144).

supravegherea averii bisericești⁴⁸. De asemenea, Sinodul episcopesc a fost suprema instanță de judecată. Însă Regulamentul din 1777 a instituit un *Appellatorium*, din care urmau să facă parte și doi laici, *cum voto decisivo*. La protestele mitropolitului Vidac, asesorii laici au fost înlăturați (în *Sistema Consistorială*, din 1782). Totodată, Sinodul episcopesc sârbesc a fost și organ legislativ, în măsura în care i s-a permis aceasta din partea Curții imperiale. Astfel, între 1774-76, Sinodul episcopesc a discutat și Regulamentele ilirice.

În ceea ce privește *Congresul Național Bisericesc*, încă din timpul în care trupele habsburgice s-au aflat pe teritoriul balcanic, împăratul Leopold I a acceptat, la 6 aprilie 1690, ca un Congres Național Bisericesc sârbesc să-și aleagă un voievod (cu sediul în Balcani), aflat desigur sub suzeranitate habsburgică. Ulterior, după ofensiva otomană și după imigrarea sârbilor pe teritoriul otoman, Curtea nu a mai acceptat ca CNB să aleagă un voievod, ci doar un mitropolit, urmașul patriarhului de Ipek.

În istoria instituției CNB al Mitropoliei de Karlowitz în secolul al XVIII-lea, pot fi stabilite, până la începutul epocii dualiste, patru etape diferite. În prima perioadă a existenței sale (1707-1730), CNB al Mitropoliei ortodoxe de Karlowitz a fost doar o adunare (fără o organizare legal stabilită), având singura menire de a-l alege pe Mitropolit. În a doua perioadă (1730-1769), CNB a început să dezbată și unele chestiuni naționale (legate de privilegiile ilirice). Toate aceste Congrese au avut în comun următoarele caracteristici: a) au deținut doar un *vot informativ*, nu decizional (din punct de vedere legislativ); b) au constituit locul în care au fost *publicate* „națiunii ilirice” rezoluții imperiale și decizii ale Sinodului episcopesc⁴⁹. Până în anul 1769, numărul participanților la CNB a fost diferit. La început, regula preciza doar că trebuiau să fie reprezentate *Status ecclesiasticus* (clerici) și *Status saecularis*, anume deputați militari, civili și nobili. Desigur că episcopii au fost membri de drept în CNB. În ceea ce privește preoții, în 1726 au fost în număr de 34, iar în 1730 de 53. Tot la cele două congrese au participat 29 militari și 29 civili (1726), respectiv 18 militari și 92 civili (în 1730)⁵⁰.

În a treia perioadă (1769-1864), CNB al Mitropoliei de Karlowitz a fost reorganizat de împărăteasa Maria Tereza, în sensul că CNB să fie alcătuit din

⁴⁸ În ceea ce privește *averile mănăstirilor*, până în 1779, mitropolitul a obținut un drept de supraveghere tot mai mare. Bugetele mănăstirilor erau trimise episcopilor pentru control, apoi mitropolitului, iar acesta le trimitea mai departe la Curtea imperială. De asemenea, Statul avea dreptul de control la fața locului, în prezența episcopului eparhiot. În 1779, mitropolitului i-a fost luat dreptul de control al averii bisericești și trecut pe seama noului *Appellatorium*, alcătuit din câte doi episcopi, arhimandriți, egumeni, protopopi și preoți (deci zece persoane), toți fiind numiți de mitropolit.

⁴⁹ *Ibidem*, p.214-225.

⁵⁰ *Ibidem*, p.254-259.

Aufsicht über den kirchlichen Besitz⁴⁸. Außerdem war die Bischofssynode die höchste Rechtsinstanz. Jedoch richtete das Regulament von 1777 ein *Appellatorium* ein, dem auch zwei Laien angehören sollten *cum voto decisivo*. Auf die Proteste von Metropolit Vidac hin wurden diese beiden Laien-Assessoren wieder entfernt (durch den Akt *Sistema Consistoriala* von 1782). Die Serbische Bischofskonferenz war auch ein Organ der Legislative in dem ihr von Seite des Kaiserlichen Hofes zugestandenen Maße. So diskutierte die Bischofssynode zwischen 1774 und 1776 auch die Illyrischen Privilegien.

Im Blick auf den *Nationalen Kirchenkongress* akzeptierte Kaiser Leopold I. schon zu der Zeit, als sich habsburgische Truppen noch auf dem Territorium des Balkan befanden, am 6. April 1690, dass ein Serbischer Nationaler Kirchenkongress sich einen Woiwoden (mit Sitz auf dem Balkan) wählt, natürlich unter habsburgischer Suzeränität. Später, nach der osmanischen Offensive und der Immigration der Serben auf osmanisches Gebiet akzeptierte der Hof es nicht mehr, dass sich der Nationale Kirchenkongress einen Woiwoden wählte, sondern nur den Metropolitanen, den Nachfolger des Patriarchen von Peć.

In der Geschichte des Nationalen Kirchenkongresses der Metropole von Karlowitz im 18. Jh. als Institution lassen sich bis zum Beginn der Epoche des Dualismus vier verschiedene Etappen festmachen. In der ersten Phase seines Bestehens (1707-1730) war dieser Nationale Kirchenkongress nur eine Versammlung (ohne eine rechtlich stabilisierte Organisation), die lediglich den Metropolitanen zu wählen hatte. In der zweiten Phase (1730-1769) begann der Nationale Kirchenkongress auch einige nationale Fragen (im Zusammenhang mit den Illyrischen Privilegien) zu diskutieren. All diese Kongresse hatten folgende gemeinsame Merkmale: a) sie hatten nur ein *informatives Votum*, kein *beschließendes* (in legislativer Hinsicht); b) sie bildeten den Ort, an dem die kaiserlichen Resolutionen und die Entscheidungen der Bischofssynode der „illyrischen Nation“ gegenüber *veröffentlicht* wurden⁴⁹. Bis zum Jahr 1769 war die Zahl der Teilnehmer an den Kongressen unterschiedlich. Am Anfang präziserte das *Regulament* nur, dass der *Status ecclesiasticus* (Kleriker) und der *Status saecularis*, also militärische, zivile und adlige Deputierte, vertreten sein müssten. Natürlich waren die Bischöfe geborene Mitglieder des Nationalen Kirchenkongresses von Amts wegen. An Priestern waren 1726 34 anwesend, 1730 dann 53. An beiden Kongressen nahmen 29 Militärangehörige und 29 Laien (1726) respektive 18 Militärangehörige und 92 Laien (1730) teil⁵⁰.

In der dritten Phase (von 1769 bis 1864) wurde der Nationale Kirchenkongress der Metropole von Karlowitz von Kaiserin Maria Theresia dahingehend neu organisiert, dass

⁴⁸ Was die *Besitztümer der Klöster* betrifft, erhielt der Metropolit bis 1779 ein immer umfassenderes Aufsichtsrecht. Die Budgets der Klöster wurden den Bischöfen zur Kontrolle übermittelt, danach dem Metropolitanen, der sie wiederum an den Kaiserlichen Hof weiterübermittelte. Zugleich hatte der Staat ein unmittelbares Kontrollrecht vor Ort im Beisein des Diözesanbischofs. 1779 wurde dem Metropolitanen das Kontrollrecht über den kirchlichen Besitz wieder genommen und auf das neue *Appellatorium* übertragen, das aus jeweils zwei Bischöfen, Archimandriten, Igumen, Dechanten und Priestern bestand (also aus zehn Personen), die alle vom Metropolitanen ernannt wurden.

⁴⁹ *Ibidem*, S. 214-225.

⁵⁰ *Ibidem*, S. 254-259.

câte 25 de deputați clerici, militari și laici. Doar în anul 1790, la Marele CNB de la Timișoara, au participat 100 de membri, la cei 75 adăugându-se 25 de nobili. Numărul de 75 de membri a fost menționat în regulamentele ilirice din 1770, 1777 și 1779⁵¹. În 1778, mitropolitul Vidac a cerut ca episcopii să fie membri de drept ai CNB și să nu fie cuprinși în cei 25 de clerici, prevedere acceptată de Maria Tereza. Însă fiecare CNB trebuia aprobat înainte de Curte, iar un comisar imperial trebuia să participe la lucrări⁵².

Astfel, CNB a fost integrat în structura constituțională a Mitropoliei de Karlowitz. Principala îndatorire a CNB a reprezentat alegerea mitropolitului. În rest el a avut doar un rol consultativ, de dezbateri a problemelor de pe ordinea de zi fixată de Curte sau de Sinodul episcopesc. CNB din 1790 s-a considerat ca fiind o adevărată *Dietă iliră*, întrucât împăratul a permis înaintarea unor postulate privind privilegiile ilirice. Însă datorită opoziției autorităților maghiare, între 1790-1861, nu s-a mai permis CNB să discute chestiuni în afara celor electorale⁵³.

Cea mai veche atestare documentară a *Consistoriilor eparhiale* datează din 1747. Ele aveau scopul de a-l ajuta pe ierarh în conducerea eparhiei. Regulamentele ilirice au impus aceste consistorii, cu rol consultativ, în rezolvarea chestiunilor eparhiei. Regulamentul iliric din 1777 a stabilit două tipuri de Consistorii, extraordinar și ordinar. Cel dintâi cuprindea câte doi ieromonahi, protopopi, preoți, consilieri mireni și un notar, cu vot decisiv. Consistoriul ordinar cuprindea pe notar, doi clerici și un laic (toți membri și în Consistoriul extraordinar). Autoritățile guvernamentale îi numeau pe asesorii laici, iar episcopul pe clerici. Episcopii au protestat însă energic față de includerea laicilor în Consistorii (acceptând în cel mai rău caz pe notar și jurist). De asemenea, au protestat și împotriva constituirii a două Consistorii. Curtea imperială a ținut cont de protestul episcopilor, astfel că *Sistema consistorială* din 1782 a stabilit următoarea componență a Consistoriilor: episcop (ca președinte), câte doi ieromonahi, protopopi, preoți, apoi câte un notar, fiscal și traducător. Notarul și fiscalul urmau să fie numiți direct de episcop, iar asesorii de către plenul consistorial, din trei propuneri ale episcopului⁵⁴.

⁵¹ Iată structura CNB din anul 1845: Arhidieceza de Karlowitz: 3 clerici, 5 militari, 3 civili; eparhia Bacica: 3-1-4; Timișoara: 3-1-5; Pakrac: 4-6-3; Vârșet: 3-2-5, Buda: 3-0-2; Karlstadt: 3-10-0; Arad: 3-0-3 (*Ibidem*, p. 261).

⁵² Rescriptul declarator, § 63.

⁵³ *Ibidem*, p. 224-229.

⁵⁴ Radici, *Die Verfassung der orthodox-serbischen*, p. 113-115.

dieser aus jeweils 25 Klerikern, Militärangehörigen und Laien als Deputierte zusammengesetzt sein sollte. Nur im Jahr 1790 nahmen am Großen Nationalen Kirchenkongress von Temeswar 100 Mitglieder teil, zu jenen 75 kamen noch 25 Adlige dazu. Die Zahl von 75 Mitgliedern wurde in den Illyrischen Regulamenten von 1770, 1777 und 1779 erwähnt⁵¹. Im Jahre 1778 forderte Metropolit Vidac, dass die Bischöfe kraft Amtes Mitglieder des Kirchenkongresses werden und nicht mehr zu den 25 Klerikern gezählt werden sollten, Maria Theresia akzeptierte diese Bestimmung. Doch musste jeder Nationale Kirchenkongress vom Hof im Voraus genehmigt werden und ein kaiserlicher Kommissar an den Sitzungen teilnehmen⁵².

So wurde der Nationale Kirchenkongress in die konstitutionelle Struktur der Metropole von Karlowitz integriert. Die primäre Aufgabe des Nationalen Kirchenkongresses stellte die Wahl des Metropoliten dar. Ansonsten hatte er nur eine beratende Rolle zur Diskussion der Angelegenheiten auf der jeweiligen Tagesordnung, die vom Hof oder der Bischofssynode festgelegt worden war. Der Nationale Kirchenkongress von 1790 verstand sich als echter *Illyrischer Landtag*, weil der Kaiser das Vorbringen einiger Forderungen bezüglich der Illyrischen Privilegien erlaubt hatte. Doch aufgrund des Widerstands der ungarischen Autoritäten war dem Nationalen Kirchenkongress zwischen 1790 und 1861 nicht mehr erlaubt, Fragen außerhalb von Wahlangelegenheiten zu diskutieren⁵³.

Die älteste dokumentarische Erwähnung von *Bistumskonsistorien* datieren aus dem Jahr 1747. Diese hatten den Sinn, den Bischof bei der Leitung der Eparchie zu unterstützen. Die Illyrischen Regulamente hatten diese Konsistorien mit beratender Rolle zur Lösung von Fragen der Eparchie auferlegt. Das Illyrische Regulament von 1777 legte zwei Arten von Konsistorien fest, das außerordentliche und das ordentliche. Das erste bestand aus jeweils zwei Priestermonchen, Dechanten, Priestern, Laien und einem Notar mit Stimmrecht. Das ordentliche Konsistorium umfasste den Notar, zwei Kleriker und einen Laien (die alle auch Mitglied im außerordentlichen Konsistorium waren). Die Regierungsstellen ernannten die beiden bürgerlichen Assessoren, der Bischof die Kleriker. Die Bischöfe protestierten jedoch energisch gegen die Einbeziehung von Laien in die Konsistorien (sie akzeptierten höchstens den Notar und den Juristen). Sie protestierten ebenfalls gegen die Bildung von zwei Konsistorien. Der Kaiserliche Hof berücksichtigte den Protest der Bischöfe, so dass das *Sistema consistorială/dt. Konsistorialsystem* von 1782 folgende Zusammensetzung der Konsistorien festlegte: der Bischof (als Präsident), jeweils zwei Priestermonche, Dechanten, Priester, weiterhin jeweils einen Notar, einen Juristen und einen Übersetzer. Der Notar und der Jurist sollten direkt vom Bischof ernannt werden, die Assessoren wiederum vom Konsistorialplenum aus drei Vorschlägen des Bischofs⁵⁴.

⁵¹ Vgl. die Struktur des Nationalen Kirchenkongresses vom Jahr 1845: Erzdiözese von Karlowitz: 3 Kleriker, 5 Militärs, 3 Bürgerliche; Bistum Bácska: 3-1-4; Temeswar: 3-1-5; Pakrac: 4-6-3; Werschetz: 3-2-5, Buda: 3-0-2; Karlstadt: 3-10-0; Arad: 3-0-3 (*Ibidem*, S. 261).

⁵² *Erläuterungsreskript*, § 63.

⁵³ *Ibidem*, S. 224-229.

⁵⁴ Radici, *Die Verfassung der orthodox-serbischen*, S. 113-115.

2. Ortodocșii ardeleni pe teritoriul Episcopiei greco-catolice ardeleni și relațiile lor cu Mitropolia de Karlowitz

Jurisdicția noii Episcopii greco-catolice, stabilită în anul 1721 prin bula papală *Rationi congruit*, s-a întins asupra grecilor, rutenilor, valahilor și sârbilor din Transilvania și din „părțile anexe”⁵⁵. Aceste „părți anexe” au fost de fapt districtul Chioar și comitatele Maramureș, Solnocul de Mijloc, Crasna, Zarand și Arad. În 1733, Maramureșul, Aradul și partea apuseană a comitatului Zarand au fost unite cu Ungaria, astfel că în Principatul Transilvaniei au rămas Solnocul de Mijloc, Crasna, districtul Chioarului și partea muntoasă din Zarand (districtul Hălmagiu), sub denumirea de *Partes reaplicateae*⁵⁶. Totuși, chiar de la început, ierarhia greco-catolică nu a putut să-și exercite jurisdicția asupra Aradului, dat fiind faptul că în primele decenii ale secolului al XVIII-lea a constituit teritoriul de graniță în care au fost așezate regimente grănicerești sârbești și unde, în 1706, a fost stabilită reședința unui episcop ortodox sârb, care și-a putut extinde jurisdicția și în cele două comitate la nord de Arad: Zarand (un comitat situat la nord de Arad, cuprinzând regiunile Șiria, Ineu, din actualul jud. Arad, precum și regiunea Hălmagiu, Baia de Criș și Brad, situate azi în partea de nord a jud. Hunedoara) și Bihor (prin diploma imperială, din 22 iunie 1715, acordată episcopului Ioanichie Martinovici)⁵⁷.

Precum am arătat mai sus, brașovenii au constituit singura comunitate recunoscută drept ortodoxă în Transilvania: „Brașovenii fură scutiți prin protestul lor solemn de unire, dar nu izbutiră nici ei a se emancipa cu desăvârșire de sub jurisdicția bisericească a episcopului unit, care mai găsi prilej pentru a le cauza neajunsuri.

Episcopul Atanasie își susținu jurisdicția asupra Bisericii din Șchei și după instalarea sa din iunie 1701. Brașovenii erau datori să-i presteze toate taxele, adică toate dăjdiile vlădicești, și să îndeplinească toate slujbele scaunului [...]. Jurisdicția lui Atanasie era, prin urmare, numai de natură administrativă și nu se extindea și asupra afacerilor pur spirituale. Preoții din Șchei și din Țara

⁵⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1992, p. 209; Greta Monica Miron, *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 67-68.

⁵⁶ Ioan cav. de Pușcariu, *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864, p. 30; Josef Benkö, *Transsilvania*, ed. II, Cluj, 1834, vol. I, p. 378.

⁵⁷ Gheorghe Lițiu, „Istoria eparhiei Aradului”, în *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, 1989, p. 32-33.

2. Die siebenbürgischen Orthodoxen auf dem Territorium des siebenbürgischen griechisch-katholischen Bistums und ihre Beziehungen zur Metropole von Karlowitz

Die Jurisdiktion des neuen griechisch-katholischen Bistums, das 1721 durch die päpstliche Bulle *Rationi congruit* festgelegt worden war, erstreckte sich auf die Griechen, Ruthenen, Walachen und Serben aus Siebenbürgen und „anschließenden Gebieten“⁵⁵. Diese „anschließenden Gebiete“ waren praktisch der Distrikt Chioaru und die Komitate Maramureş/dt. Maramuresch, Mittel-Szolnok, Crasna, Zarand und Arad. Im Jahr 1733 wurden die Maramuresch, Arad und der westliche Teil des Komitats Zarand mit Ungarn vereint, so dass im Fürstentum Siebenbürgen Mittel-Szolnok, Crasna, der Distrikt von Chioaru und das Bergland von Zarand (Distrikt Hălmagiu) verblieben unter der Bezeichnung *Partes reapplicatae*⁵⁶. Trotzdem konnte die griechisch-katholische Hierarchie schon von Anfang an die Jurisdiktion über Arad nicht ausüben, da diese Region in den ersten Jahrzehnten des 18. Jhs. das Grenzgebiet bildete, in dem serbische Grenzregimenter angesiedelt waren und wo 1706 die Residenz eines serbischen orthodoxen Bischofs festgelegt wurde, der seine Jurisdiktion auch in jene zwei Komitate im Norden von Arad ausdehnen konnte: Zarand (ein Komitat im Norden von Arad, das die Regionen Şiria und Ineu aus dem heutigen Kreis Arad sowie die Region Hălmagiu, Baia de Criş und Brad umfasste, die heute im Norden des Kreises Hunedoara liegen) sowie Bihor (durch kaiserliches Diplom vom 22. Juni 1715 dem Bischof Ioanichie Martinovici zugesprochen)⁵⁷.

Wie oben ausgeführt stellten die Kronstädter die einzige als orthodox tatsächlich anerkannte Gemeinde in Siebenbürgen dar: „Die Kronstädter waren nach ihrem feierlichen Protest von der Union befreit, doch gelang es auch ihnen nicht, sich vollkommen zu emanzipieren von der kirchlichen Jurisdiktion des unierten Bischofs, der immer einen Grund fand, ihnen Übel zu bereiten.

Bischof Atanasie übte seine Jurisdiktion über die Kirche der Şchei (rumänisch geprägte Obere Vorstadt von Braşov/Kronstadt) auch nach seiner Amtseinführung im Juni 1701 aus. Die Kronstädter mussten ihm alle Taxen entrichten, d.h. alle bischöflichen Tribute, und sie mussten alle Stuhlgebühren entrichten [...]. Die Jurisdiktion des Atanasie war demnach nur administrativer Natur und erstreckte sich nicht auf die rein geistlichen Angelegenheiten. Die Priester aus der Şchei und dem Burzenland gingen zur Weihe nicht

⁵⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş* (dt. *Geschichte der Rumänischen Kirche von Siebenbürgen, dem Banat, dem Kreischgebiet und der Maramuresch*), Cluj-Napoca, 1992, S. 209; Greta Monica Miron, *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler şi enoriaşi (1697-1782)* [dt. *Die griechisch-katholische Kirche von Siebenbürgen. Klerus und Gläubige (1697-1782)*], Cluj-Napoca, 2004, S. 67-68.

⁵⁶ Ioan Ritter von Puşcariu, *Disertaţiune despre împărţirea politică a Ardealului* (dt. *Dissertation über die politische Spaltung Siebenbürgens*), Sibiu, 1864, S. 30; Joseph Benkö, *Transsilvania*, 2. Aufl., Cluj, 1834, Bd. I, S. 378.

⁵⁷ Gheorghe Liţiu, „Istoria eparhiei Aradului” (dt. *Die Geschichte des Bistums von Arad*), in: *Episcopia Aradului. Istorie, viaţă culturală, monumente de artă* (dt. *Das Bistum Arad. Geschichte, kulturelles Leben, Kunstmonumente*), Arad, 1989, S. 32-33.

Bârsei nu se duceau pentru sfințire la episcopii uniți, ci căutau darul preoțesc la Arhieriei ortodocși de la care își luau și îndreptarea duhovnicească”⁵⁸.

La fel ca și brașovenii, și făgărășenii au protestat inițial împotriva Unirii, însă ulterior (după ce episcopul Ioan Patachi a fost instalat în biserica ctitorită de Constantin Brâncoveanu, la Făgăraș), orașul și împrejurimile au fost considerate drept unite cu Biserica Romei⁵⁹. Astfel, Brașovul a constituit după 1724 singura insulă „neunită” din Transilvania, fapt deplâns ulterior de episcopul unit Grigore Maior, care a numit Țara Bârsei drept „cuibul schismei”⁶⁰.

Încercarea conducerii Bisericii Unite de a impune la Brașov un protopop unit (pe Grid Jipa, numit în 1720 de teologul Regai, „director” al Bisericii după moartea lui Atanasie Anghel) a eșuat, deoarece brașovenii nu l-au recunoscut, astfel că în cele din urmă, Jipa a revenit la Ortodoxie în 1728⁶¹. În același an însă, generalul Tige le-a impus brașovenilor: „[...] să nu se mai adreseze în viitor Mitropolitului muntean, care se afla în țara turcului, ci să caute a se pleca episcopului din Râmnic, care acum e în țara împăratului nostru. Astfel ajunseseră românii din Brașov sub ascultarea episcopilor din Râmnic, care la rândul lor fură scoși de sub jurisdicția Mitropolitului din București și supuși Mitropoliei de curând cucerite, din Belgradul sârbesc”⁶².

Situația aceasta nu a putut dăinui decât doar până la semnarea tratatului de pace de la Belgrad, din 1739, în urma căreia Monarhia habsburgică a fost nevoită să renunțe la provinciile alipite în 1718, prin Pacea de la Passarowitz (Oltenia, Serbia și Bosnia de Nord). Astfel, prin intermediul Râmnicului, ortodocșii brașoveni au intrat în legătură cu ierarhia sârbească, drept care au trimis o delegație la Congresul Național Bisericesc de la Karlowitz, din 1730⁶³. Cinci ani mai târziu, brașovenii au trimis din nou o deputațiune la Karlowitz, căreia mitropolitul Vichentie Ioanovici le-a promis că „[...] în toate cu mână de ajutor și apărare, cu destoinicie, pentru voi, purtători de grijă, a fi cu toată inima făgăduim”⁶⁴.

În același an, în semn de loialitate față de împărat, sârbii au constituit un nou regiment de cavalerie, pentru finanțarea căruia au primit dreptul de la Curte (5 octombrie 1735) de a colecta bani din sânul întregii „națiuni ilirice”, inclusiv Ardeal și Oltenia. În acest scop, Mitropolitul a trimis la Brașov o delegație, condusă de episcopul Nicanor Meletievici de la Cruședol,

⁵⁸ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ed. a II-a, vol. I, Cluj-Napoca, 2002, p. 100 și 172.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 156-167.

⁶⁰ Greta Miron, *Biserica greco-catolică*, p. 81.

⁶¹ Radu Tempea, *Istoria besericei Șcheilor Brașovului*, Brașov, 1899, p. 60-62.

⁶² Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, p. 174.

⁶³ *Ibidem*, p. 175.

⁶⁴ Radu Tempea, *Istoria besericei*, p. 127.

zu unierten Bischöfen, sondern suchten die Gabe des Priesteramts bei den orthodoxen Hierarchen, von denen sie auch die geistliche Weisung empfangen⁵⁸.

Wie die Kronstädter protestierten auch die Fogarascher anfänglich gegen die Union, doch wurden die Stadt und das Umland (nachdem Bischof Ioan Patachi in der von Constantin Brâncoveanu in Fogarasch gestifteten Kirche in sein Amt eingeführt wurde) auch als mit der Kirche von Rom unierte gesehen⁵⁹. So bildete Kronstadt nach 1724 die einzige „nicht-unierte“ Insel in Siebenbürgen, was später von dem unierten Bischof Grigore Maior beklagt wurde, der das Burzenland ein wahres „Nest des Schismas“ nannte⁶⁰.

Der Versuch der Führung der Unierten Kirche, in Kronstadt einen unierten Dechanten einzusetzen (Grid Jipa, 1720 ernannt von dem Theologen Regai, dem „Direktor“ der Kirche nach dem Tod von Atanasie Anghel) scheiterte, da die Kronstädter ihn nicht anerkannten, so dass Jipa 1728 zur Orthodoxie zurückkehrte⁶¹. Im gleichen Jahr jedoch schlug General Tige den Kronstädtern vor, „[...] sich künftig nicht mehr an den muntenischen Metropolit zu wenden, der sich im *Lande des Türken* befindet, sondern sich darum zu bemühen, sich dem Bischof von Râmnic zu unterstellen, der jetzt *im Land unseres Kaisers* ist. So kamen die Rumänen aus Kronstadt unter die Hoheit der Bischöfe von Râmnic, die ihrerseits aus der Jurisdiktion des Metropolit von Bukarest herausgenommen waren und der jüngst eroberten Metropole des serbischen Belgrad unterstellt waren“⁶².

Diese Situation konnte nur bis zur Unterzeichnung des Friedensvertrages von Belgrad von 1739 andauern, aufgrund dessen die Habsburger Monarchie gezwungen war, auf die 1718 durch den Frieden von Passarowitz angeschlossenen Provinzen (Oltenien, Serbien und Nordbosnien) zu verzichten. So traten die Orthodoxen aus Kronstadt durch Vermittlung von Râmnic in Verbindung mit der serbischen Hierarchie, so dass sie 1730 eine Delegation zum Nationalen Kirchenkongress in Karlowitz entsandten⁶³. Fünf Jahre später entsandten die Kronstädter von neuem eine Delegation nach Karlowitz, deren Metropolit Vichentie Ioanovici ihnen zusagte: „[...] wir versprechen von ganzem Herzen, in allem mit helfender und schützender Hand und nach Gebühr für euch Sorge zu tragen, und zwar mit ganzem Herzen“⁶⁴.

Im gleichen Jahr stellten die Serben als Zeichen ihrer Loyalität gegenüber dem Kaiser ein neues Kavallerieregiment auf, zu dessen Finanzierung sie vom Hof das Recht zugesprochen bekommen hatten (5. Oktober 1735), Geld aus der Mitte der „illyrischen Nation“ einschließlich Siebenbürgens und Olteniens zu sammeln. Zu diesem Zweck sandte der Metropolit eine von Bischof Nicanor Meletievic von Kruschedol (Serbien; J.H.)

⁵⁸ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* (dt. *Die Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen von Siebenbürgen im 18. Jh.*), 2. Aufl., Bd. I, Cluj-Napoca, 2002, S. 100 u. S. 172.

⁵⁹ *Ibidem*, S. 156-167.

⁶⁰ Greta Miron, *Biserica greco-catolică*, S. 81.

⁶¹ Radu Tempea, *Istoria besericei Șcheilor Brașovului*, Brașov, 1899, S. 60-62.

⁶² Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, S. 174.

⁶³ *Ibidem*, S. 175.

⁶⁴ Radu Tempea, *Istoria besericei*, S. 127.

care a fost însărcinat nu doar de a aduna colecta, ci și de a hirotoni preoți și a întreprinde tot ceea ce considera necesar pentru comunitatea bisericească din Brașov. Drept urmare, a hirotonit preoți, dar a și instituit un nou protopop, anume pe Radu Tempea. Atât autoritățile transilvane, cât și membrii Comisiei „neoacuistice” au întrevăzut pericolul și au decis: „[...] să nu i se mai permită Mitropolitului sârbesc de a hirotoni în Ardeal, ori de a săvârși alte funcțiuni episcopoești, nici el și nici alți oameni de-ai săi, deoarece sub împăratul Leopold, toată națiunea de rital grecesc a primit unirea, iar pușinii *schismatici* care se mai află acolo, se tolerează, ce-i drept, dar nu li se poate permite să-și aducă nici măcar trecător un episcop, fără de primejdia iminentă de a prăbuși *opera sfântă* a unirii.

(Astfel – n.n.) s-a pus drept paravan între silințele firești ale românilor ortodocși și propaganda catolică ideea politicii de stat, care fu apoi proclamată de dogmă, că toți românii s-au unit și că, prin urmare, în Ardeal nu-i loc pentru o Biserică neunită”⁶⁵.

Legăturile dintre Mitropolia de Karlowitz și Ortodoxia brașoveană a continuat. Patriarhul Arsenie al IV-lea Șacabent i-a convocat și pe brașoveni la CNB în anul 1744; comisarii imperiali însă au protestat împotriva prezenței la congres a preotului trimis de comunitatea din Șchei; deputații congresuali sârbi însă au susținut punctul de vedere că „Biserica Ortodoxă din Transilvania a fost supusă episcopului din Râmnic, deoarece însă acesta, în ultimul război, a ajuns iarăși sub turci, fu supusă nemijlocit Mitropolitului din Karlowitz”⁶⁶.

Această poziție a fost susținută în mod constant de ierarhia Mitropoliei de Karlowitz, care a considerat necesar să poartă de grijă Ortodoxiei ardelen. Deși nu există dovezi care să ateste că Visarion Sarai a fost trimis în Transilvania de patriarhul Arsenie al IV-lea pentru a provoca agitații ortodoxe (pașaportul eliberat de Patriarh data din 12 februarie 1742 și viza dreptul călugărului de a călători prin diferitele eparhii pentru milostenie), totuși în anii următori, ierarhia de la Karlowitz (și în special mitropolitul Pavel Nenadovici) i-au sprijinit în nenumărate rânduri pe luptătorii ortodocși, reprezentându-i la Curte și la autoritățile guvernamentale⁶⁷.

Punctul culminant al intervenției ierarhiei sârbești a fost în legătură cu Hălmagiu. Precum am arătat mai sus, Hălmagiul a făcut până în 1733 parte din comitatul Zarand, peste care aveau jurisdicție episcopii ortodocși de Arad, deși comitatul se afla în cuprinsul Principatului Transilvaniei. După 1733, partea apuseană a comitatului a fost alipit Ungariei (și comasat ulterior cu comitatul Arad),

⁶⁵ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, p. 177-178. A se vedea și A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron*, p. 55-56.

⁶⁶ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, p. 179.

⁶⁷ *Ibidem*, I, p. 268-278 și vol. II, p. 9-49.

geleitete Delegation nach Kronstadt, die nicht nur beauftragt war, die Kollekte einzusammeln, sondern auch Priester zu weihen und alles Notwendige für die kirchliche Gemeinschaft von Kronstadt zu unternehmen. So hat er Priester geweiht und sogar einen neuen Dechanten eingesetzt namens Radu Tempea. Sowohl die siebenbürgischen Autoritäten, als auch die Mitglieder der „Neoacquistischen Kommission“ sahen die Gefahr voraus und beschlossen: „[...] dass es dem serbischen Metropoliten nicht mehr zu gestatten sei, in Siebenbürgen Priesterweihen durchzuführen oder andere bischöfliche Funktionen auszuüben, weder er noch andere seiner Leute, denn unter Kaiser Leopold hat die gesamte Nation des griechischen Ritus die Union angenommen, und die wenigen *Schismatiker*, die sich noch dort befinden, werden zwar toleriert, das ist richtig, doch kann ihnen nicht gestattet werden, auch nur vorübergehend einen Bischof auf Durchreise herbeizuholen, ohne die große Gefahr, das *heilige Werk* der Union zu zerstören.

(So; P. B.) wurde eine Mauer gesetzt zwischen den natürlichen Bestrebungen der orthodoxen Rumänen und der katholischen Propaganda der Staatsidee, die danach zum Dogma erklärt wurde, dass alle Rumänen unierte seien und es demzufolge in Siebenbürgen keinen Platz gebe für eine nicht-unierte Kirche⁶⁵.

Die Verbindungen zwischen der Metropole von Karlowitz und der Kronstädter Orthodoxie bestanden indes weiter. Patriarch Arsenie IV. Şacabant lud auch die Kronstädter zum Nationalen Kirchenkongress 1744 ein; die kaiserlichen Kommissare protestierten jedoch gegen die Anwesenheit des von der Gemeinde der Şchei entsandten Priesters; die serbischen Kongressdeputierten waren aber der Meinung, dass „die Orthodoxe Kirche aus Siebenbürgen dem Bischof von Râmnic unterstellt war, da jedoch jener im letzten Krieg wieder unter die Türken kam, sie unmittelbar dem Metropoliten von Karlowitz unterstellt sei“⁶⁶.

Diese Position wurde konsequent von der Hierarchie der Metropole von Karlowitz vertreten, die es für notwendig hielt, Sorge zu tragen für die siebenbürgische Orthodoxie. Wenn es auch keine Beweise gibt, die bezeugen, dass Visarion Sarai von Patriarch Arsenie IV. nach Siebenbürgen geschickt worden ist, um orthodoxe Agitation auszulösen (es gab einen vom Patriarchen ausgegebenen Reisepass vom 12. Februar 1742, der das Recht des rechtgläubigen Mönchs, durch verschiedene Eparchien zu reisen, um Kollekten zu sammeln), so unterstützte die Hierarchie von Karlowitz (besonders Metropolit Pavel Nenadovici) in den folgenden Jahren häufig die orthodoxen Kämpfer und vertrat diese bei Hofe und gegenüber den Regierungsautoritäten⁶⁷.

Der Höhepunkt der Intervention der serbischen Hierarchie stand im Zusammenhang mit Hălmagiu. Wie oben ausgeführt, war Hălmagiu bis 1733 ein Teil des Komitats Zarand, über das die orthodoxen Bischöfe von Arad die Jurisdiktion innehatten, obgleich das Komitat zum Fürstentum Siebenbürgen gehörte. Nach 1733 wurde der westliche Teil des Komitats Ungarn angegliedert (und danach mit dem Komitat Arad zusammengeschlossen),

⁶⁵ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, S. 177-178. Vgl. auch A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron*, S. 55-56.

⁶⁶ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, S. 179.

⁶⁷ *Ibidem*, I, S. 268-278 u. Bd. II, S. 9-49.

în timp ce partea răsăriteană (Hălmagiu) a rămas în Transilvania. În 1749, după alegerea episcopului Pavel Nenadovici, ca Mitropolit de Karlowitz, Maria Tereza a intenționat desființarea episcopiei Aradului și împărțirea teritoriului ei între eparhiile de Timișoara și Vârșeț. Sinodul episcopesc al Mitropoliei de Karlowitz s-a opus cu vehemență; drept urmare, Curtea a menținut episcopia Aradului, dar a interzis (la 3 august 1751) ca de atunci înainte ierarhii arădeni să întreprindă vizite pastorale în Hălmagiu (urmând să fie reprezentați de vicari, care să încaseze veniturile vlădicești). În același timp, și conducerea Bisericii Unite a căutat să-și extindă jurisdicția asupra Hălmagiului, vicarul Petru Pavel Aron întreprinzând o serie de vizite canonice, fiind sprijinit și de autoritățile politice care au constrâns un grup de 35 de români de pe domeniul statului să-și declare intenția de a se uni cu Biserica Romei. Desigur că, noul episcop sârb de Arad, Sinesie Jivanovici, a considerat necesar să-și trimită vicarul în Hălmagiu; acesta a fost însă împiedicat de autoritățile locale, care organizând mai multe conscripții au ajuns la concluzia falsificată că majoritatea românilor din Hălmagiu erau uniți. În urma protestelor vehemente ale Mitropolitului Nenadovici, Maria Tereza a recunoscut, la 10 iunie 1752, dreptul vicarului ortodox de la Arad de a realiza vizite canonice în Hălmagiu (însă nu și la credincioșii declarați uniți); pe de altă parte, însă la 13 iulie 1752, Mitropolitul sârb a fost anunțat că: „[...] prin privilegiile acordate națiunii sârbești, nici lui, nici înaintașilor lui, nici clerului sârbesc nu s-a dat vreun drept de jurisdicțiune în afacerile religioase ale Transilvaniei. Aceasta să servească drept punct de orientare, atât Mitropolitului, cât și clerului său, cărora li se interzice expres orice amestec în treburile bisericesti din Ardeal”⁶⁸.

Seria protestelor ierarhiei sârbești a continuat, mitropolitului Nenadovici sārindu-i în ajutor și președintele Deputațiunii ilirice (contele Königsegg-Erps), care a propus, în decembrie 1753, ca privilegiile ilirice să fie extinse și în *Partes reapplicatae* (Hălmagiu, Chioar și Solnocul de Mijloc). Într-adevăr, la 7 septembrie 1754, printr-un decret al Mariei Tereza, toate bisericile ocupate de uniți în Hălmagiu (exceptând lăcașul de cult din capitala districtului) să fie retrocedate ortodocșilor, iar printr-un alt decret, semnat la 22 septembrie 1755, au fost stabilite veniturile episcopului și ale preoților din districtul Hălmagiu, în conformitate cu norma stabilită la CNB sârbesc, din 1744⁶⁹. Astfel, datorită insistențelor mitropolitului Pavel Nenadovici, s-a asigurat „triumful Ortodoxiei în Hălmagiu”⁷⁰.

Sprijinul acordat de mitropolitul sârb Ortodoxiei ardelene a continuat și în anii următori. În cele din urmă, Maria Tereza l-a numit, la 3 iulie

⁶⁸ A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron*, p. 74.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 87-93.

⁷⁰ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 311.

während der östliche Teil (Hälmagiu) in Siebenbürgen verblieb. 1749 beabsichtigte Maria Theresia nach der Wahl von Bischof Pavel Nenadovici zum Metropoliten von Karlowitz die Auflösung des Bistums von Arad und die Aufteilung von dessen Territorium auf die beiden Bistümer Temeswar und Werschetz. Die Bischofssynode der Metropole von Karlowitz widersetzte sich vehement diesem Ansinnen; daraufhin behielt der Hof das Bistum Arad bei, untersagte aber (am 3. August 1751) an sofort den Arader Bischöfen, noch weiter Pastoralvisiten in Hälmagiu durchzuführen (sie sollten von Vikaren vertreten werden, die die bischöflichen Einnahmen einkassieren sollten). Gleichzeitig versuchte die Führung der Unierten Kirche, ihre Jurisdiktion auf Hälmagiu auszuweiten, der Vikar Petru Pavel Aron unternahm eine ganze Reihe von kanonischen Visiten, wobei er auch von den politischen Autoritäten unterstützt wurde, die eine Gruppe von 35 Rumänen auf der Domäne des Staates versammelten, die ihre Absicht erklären sollten, sich mit der Kirche von Rom zu vereinen. Natürlich erachtete der neue serbische Bischof von Arad, Sinesie Jivanovici, es für notwendig, seinen Vikar nach Hälmagiu zu senden; doch wurde dieser von den Lokalbehörden daran gehindert, die mehrere Volkszählungen organisiert haben und zu dem gefälschten Ergebnis kamen, dass die Mehrheit der Rumänen von Hälmagiu uniert wäre. Aufgrund der vehementen Proteste von Metropolit Nenadovici anerkannte Maria Theresia am 10. Juni 1752 das Recht des orthodoxen Vikars von Arad, kanonische Visiten in Hälmagiu durchzuführen (allerdings nicht bei den Gläubigen, die sich als uniert erklärt hatten); andererseits wurde dem serbischen Metropoliten am 13. Juli 1752 mitgeteilt, dass „[...] durch die der serbischen Nation gewährten Privilegien weder ihm, noch seinen Vorgängern, noch dem serbischen Klerus irgendein Recht an Jurisdiktion in den religiösen Angelegenheiten Siebenbürgens zugesprochen wurde. Dies diente als Orientierungshilfe sowohl für den Metropoliten wie auch seinen Klerus, dem ausdrücklich untersagt wurde, sich in die kirchlichen Angelegenheiten in Siebenbürgen einzumischen“⁶⁸.

Die Serie der Proteste der serbischen Hierarchen setzte sich fort, wobei Metropolit Nenadovici ihnen zu Hilfe kam, wie auch der Präsident der Illyrischen Deputation (Graf Königsegg-Erps), der im Dezember 1753 vorgeschlagen hatte, dass die Illyrischen Privilegien auch auf die *Partes reapplicatate* (Hälmagiu, Chioaru und Mittel-Szolnok) auszudehnen seien. Tatsächlich sollten durch ein Dekret von Maria Theresia vom 7. September 1754 alle von Unierten besetzten Kirchen in Hälmagiu (mit Ausnahme des Gotteshauses in der Hauptstadt des Distrikts) den Orthodoxen zurückgegeben werden; durch ein weiteres Dekret vom 22. September 1755 wurden die Einkünfte des Bischofs und der Priester aus dem Distrikt von Hälmagiu in Übereinstimmung mit der vom Serbischen Nationalen Kirchenkongress von 1744 festgelegten Norm festgesetzt⁶⁹. So kam es dank der Beharrlichkeit von Metropolit Pavel Nenadovic zu einem „Triumph der Orthodoxie in Hälmagiu“⁷⁰.

Die vom serbischen Metropoliten der siebenbürgischen Orthodoxie gewährte Unterstützung setzte sich auch in den folgenden Jahren fort. Schließlich ernannte Maria Theresia am 3. Juli

⁶⁸ A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron*, S. 74.

⁶⁹ *Ibidem*, S. 87-93.

⁷⁰ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 311.

1761, pe episcopul de Buda, Dionisie Novacovici, „episcop exempt” al Transilvaniei. Deși prin aceasta a fost restabilită în Transilvania ierarhia ortodoxă, totuși nu a fost vorba practic de o restaurare a Eparhiei ardelene, deoarece Dionisie a continuat să fie episcop de Buda, îndeplinind în Ardeal doar funcția de „administrator”⁷¹, supus Curții, nu și Mitropolitului de Karlowitz. De asemenea, nu a fost stabilită nici o „dotație” pentru Episcopia ardeleană, ci doar o remunerație pentru episcop. Apoi, o nouă patentă imperială, emisă la 6 noiembrie 1762, a stabilit, în 11 puncte, condițiile în care Dionisie urma să-și exercite funcția, precum și cadrul juridic al Bisericii Ortodoxe din Principat, cele mai importante fiind: „2. Episcopul să știe că a fost numit numai din grație, și de cumva va abuza de puterea sa episcopască, va fi îndată înlăturat, fără a mai avea succesori [...]

5. Fiindcă în Transilvania după constituția țării sunt numai patru religii recunoscute, și religiunii romano-catolice aparțin în virtutea legilor din 1744 și uniții de rital grecesc, pe când clerul neunit este numai tolerat, episcopul neunit să nu se opună propagării religiunii catolice, nici să nu cuteze a îndemna, pe față ori în ascuns, pe uniți, ca să se lapede de unire, nici să facă el ori credincioșii săi ceva în contra celorlalte religii recepte.

6. Să știe că privilegiile națiunii sârbești, care s-au conces numai pentru Ungaria și părțile ei adnexe, niciodată nu au fost extinse și nu se pot extinde și în Transilvania. Prin urmare, clerul neunit nici odată nu s-a bucurat, nici în prezent nu are să se bucure de imunitatea clerului națiunii sârbești, ci are să rămână în starea de până acum [...].

8. Episcopul să se îndestulească cu salariul de 2000 fl. de la erar (fisc - n.n.), cu censul catedralic de câte un florin de la fiecare preot și cu reședința sa din Scheii Brașovului, și să se abțină de la orice fel de stoarceri de colecte de bani de la clerul și poporul său [...].

9. [...] Preoții neuniți au să fie întreținuți numai de poporul neunit, însă din specială grație vor fi scutiți de darea capului. Dar dacă ici și colo ar da cineva în viitor și preoților neuniți porțiuni canonice, acesta nu vor fi scutite de contribuțiune [...]”⁷².

Eparhia ortodoxă din Transilvania a fost restaurată abia la 30 septembrie 1783, printr-o rezoluție a împăratului Iosif II. Noul episcop urma să fie subordonat, în cele spirituale, Mitropoliei de Karlowitz: „Din cauze cuviincioase nu pot recede nicidecum de la rezoluția mea, ca Episcopul neunit al Transilvaniei să se supună de tot jurisdicției Mitropolitului karlowitzean.

⁷¹ Ștefan Lupșa, *Știri și documente despre Biserica Ortodoxă ardeleană după 1761*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1945, p. 3.

⁷² Patenta a fost tipărită în original și în traducere românească de A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron*, p. 244-249.

1761 den Bischof von Buda, Dionisie Novacovici, zum „exemten Bischof“ von Siebenbürgen. Auch wenn dadurch in Siebenbürgen die orthodoxe Hierarchie wieder stabilisiert wurde, so konnte dennoch nicht von einer Erneuerung der siebenbürgischen Eparchie die Rede sein, da Dionisie auch weiter Bischof von Buda blieb und in Siebenbürgen nur die Rolle eines „Administrators“ ausübte⁷¹, der dem Hof, doch nicht auch dem Metropoliten von Karlowitz unterstellt war. So wurde auch keine „Dotation“ für das siebenbürgische Bistum festgesetzt, sondern nur eine Entlohnung für den Bischof. Später legte ein weiteres kaiserliches Patent, das am 6. November 1762 erlassen wurde, in elf Punkten die Bedingungen, unter denen Dionisie sein Amt ausüben sollte, sowie den Rechtsrahmen der Orthodoxen Kirche aus dem Fürstentum fest, von denen folgende die wichtigsten sind: „2. Der Bischof soll wissen, dass er nur aus Gnaden ernannt wurde, und sollte er seine bischöfliche Macht irgendwie missbrauchen, wird er sofort abgesetzt, und er wird auch keine Nachfolger mehr haben [...].

5. Weil in Siebenbürgen nach der Landesverfassung nur vier Religionen rezipiert sind, wobei der römisch-katholischen Religion nach den Gesetzen von 1744 auch die Unierten des griechischen Ritus angehören, während der nicht-unierte Klerus nur toleriert ist, soll der nicht-unierte Bischof sich der Verkündigung der katholischen Religion nicht widersetzen, und er soll es auch nicht wagen, offen oder im Verborgenen die Unierten zum Verlassen der Union anzuleiten, noch sollen er oder seine Gläubigen etwas gegen die rezipierten Religionen unternehmen.

6. Es ist bekannt, dass die Privilegien der serbischen Nation, die nur für Ungarn und die Ungarn anhängigen Teile zugestanden wurden, niemals auf Siebenbürgen ausgeweitet wurden und werden können. So genoss der nicht-unierte Klerus niemals die Immunität des Klerus der serbischen Nation und genießt diese auch gegenwärtig nicht, sondern hat im derzeitigen Status zu bleiben [...].

8. Der Bischof hat sich zu begnügen mit einem Salär von 2000 Gulden von der Steuer, mit der Abgabe für den Kathedralzensus und er soll sich jeder Art von Herauspressen von Geldkollekten vom Klerus und seinem Volk enthalten [...].

9. [...] Die nicht-unierten Priester sollen nur vom nicht-unierten Volk unterhalten werden, doch werden sie aus besonderer Gnade von der Kopfsteuer befreit. Aber wenn jemand hier und da in Zukunft den nicht-unierten Priester kanonische Anteile geben wird, so wird dieser von Abgaben nicht befreit sein [...]“⁷².

Die orthodoxe Eparchie von Siebenbürgen wurde erst am 30. September 1783 durch eine Resolution von Kaiser Joseph II. wieder hergestellt. Der neue Bischof sollte in geistlichen Angelegenheiten der Metropole von Karlowitz unterstellt sein: „Aus gebührenden Gründen kann ich keineswegs von meiner Resolution abweichen, dass der nicht-unierte Bischof von Siebenbürgen sich in allem der Jurisdiktion des Karlowitzer

⁷¹ Ștefan Lupșa, *Știri și documente despre Biserica Ortodoxă ardeleană după 1761* (dt. *Nachrichten und Dokumente zur siebenbürgischen Orthodoxen Kirche nach 1761*), Sibiu, Druck aus der Druckerei der Erzdiözese, 1945, S. 3.

⁷² Das Patent wurde im Original und in rumänischer Übersetzung veröffentlicht bei A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron*, S. 244-249.

De aici însă nu urmează ca privilegiile națiunii neunite din Transilvania ar fi de a se unifica cu acelea ale națiunii ilirice din Ungaria, ci intenția mea unică este aceea ca Episcopul în toate obiectele ținătoare de cele spirituale să atârne de Mitropolit și de sinodul arhiepiscopesc. Și așa, numesc de Episcop neunit al Transilvaniei pe Ghedeon Nichitici, propus *primo loco* de mitropolitul Putnic, aducându-se aceasta numai decît la cunoștința Mitropolitului cît și a Guvernului prin cancelarie, ca să dispună de toate cele necesare în urma acestei ordinațiuni - și am însărcinat totodată Consiliul aulic de Război ca în asemenea mod să se supună și episcopul din Rădăuți, în Bucovina, jurisdicției și dependenței sale de la Mitropolit”⁷³.

La 6 noiembrie, împăratul I-a numit pe Ghedeon Nichitici în funcția de episcop⁷⁴, instalarea la Sibiu a avut loc la 12 iulie 1784. La 9 noiembrie 1783, Iosif II a revenit asupra legăturilor spirituale dintre episcopul de Sibiu și Mitropolitul de Karlowitz: „Dacă vreodată în obiectele ținătoare de credință și dogmele Bisericii Orientale ar fi a se recurge undeva, recursul să nu se facă niciodată aiurea (altundeva), decît la Mitropolitul din Karlowitz și la sinodul care se obișnuiește a se ține prin aceasta în Karlowitz, și va depinde de la același Mitropolit și de la sinodul acelui arhiepiscop în cele dogmatice și curat spirituale și va participa și el la sinoadele care se vor ține, dar să se eschide (excludă) de la toate privilegiile de care se bucură națiunea ilirică în Ungaria”⁷⁵.

Trei ani mai târziu, la 8 decembrie 1786, împăratul a extins supunerea episcopiei de Sibiu, precum și a celei din Bucovina, față de Karlowitz asupra tuturor problemelor bisericești, exceptând însă privilegiile ilirice: „Episcopii din Ardeal și din Bucovina au să stea sub Mitropolitul din Karlowitz în același mod, cum stau toți ceilalți episcopi neuniți, exceptându-se numai acele obiecte care se țin numai de națiunea ilirică, în conformitate cu privilegiile date aceleia. Urmează dară de aici că apelațiunea, dacă privește vreun obiect ce se ține de disciplina internă, prin urmare de curat spirituale, are a se face de către ambii acești episcopi la mitropolitul din Karlowitz”⁷⁶.

Sub această jurisdicție „extraordinară” (*in dogmaticis et pure spiritualibus*) s-au aflat cele două episcopii (precum și cea din Dalmația) până în 1864 (Ardealul), respectiv 1870 (Bucovina) și 1873 (Dalmația), când sinodul

⁷³ Nicolae Popea, *Vechia mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, ed. S. Filtsch (W. Krafft) Sibiu, 1870, p. 192-193 (traducerea în limba română) și Pușcariu, *Mitropolia, Colecțiunea documentelor*, nr. 1, p. 1 și I. Lupaș, *Contribuțiuni*, anexa 10, p. 665-666 (textul în limba latină).

⁷⁴ Diploma de numire a lui Nichitici, în limba latină, la Pușcariu, *Mitropolia, Colecțiunea documentelor*, p. 418-419.

⁷⁵ Nicolae Popea, *Vechia mitropolie*, p. 193 și Pușcariu, *Mitropolia, Colecțiunea documentelor*, nr. I. 2, p. 1.

⁷⁶ *Ibidem*.

Metropolitanen unterzuordnen hat. Daraus folgt jedoch nicht, dass die Privilegien der nicht-unierten Nation von Siebenbürgen sich mit denen der illyrischen Nation aus Ungarn zu vereinen seien, sondern mein einziger Wille ist es, dass der Bischof in allen geistlichen Fragen vom Metropolitanen und der Erzbischöflichen Synode abhängen soll. Und so ernenne ich als nicht-unierten Bischof von Siebenbürgen Ghedeon Nichitici, der *primo loco* von Metropolitan Putnic vorgeschlagen wurde, dies wird nur dem Metropolitanen wie auch der Regierung durch die Kanzlei zur Kenntnis gebracht, damit sie alles Notwendige verfüge infolge dieser Anordnung – und wir haben ebenso den Hof-Kriegsrat beauftragt, dass auf dieselbe Weise sich auch der Bischof von Rădăuți in der Bukowina der Jurisdiktion und seiner Abhängigkeit vom Metropolitanen unterstellen möge⁷³.

Am 6. November berief der Kaiser Ghedeon Nichitici in seine Funktion als Bischof⁷⁴, die Amtseinführung in Hermannstadt fand am 12. Juli 1784 statt. Am 9. November 1783 kam Joseph II. auf die geistlichen Verbindungen zwischen dem Bischof von Hermannstadt und dem Metropolitanen von Karlowitz zurück: „Wenn irgendwann einmal in Objekten, die zum Glauben und den Dogmen der Orientalischen Kirche gehören, irgendwo Rat gesucht werden muss, dann soll der Rekurs niemals anderswo gemacht werden als beim Metropolitanen von Karlowitz und bei der Synode, die von ihm gewöhnlich in Karlowitz abgehalten wird, und er wird von jenem Metropolitanen und von der Synode desselben Erzbischofs in den dogmatischen und rein spirituellen Fragen abhängen und wird auch an den Synoden teilnehmen, die abgehalten werden, aber er bleibt ausgeschlossen von allen Privilegien, derer sich die illyrische Nation in Ungarn erfreut“⁷⁵.

Drei Jahre später, am 8. Dezember 1786, baute der Kaiser die Unterordnung des Bistums von Hermannstadt und der von Bukowina gegenüber Karlowitz noch aus, allerdings abgesehen von den Illyrischen Privilegien: „Die Bischöfe von Siebenbürgen und aus der Bukowina sollen dem Metropolitanen von Karlowitz auf dieselbe Weise unterstehen, wie alle anderen nicht-unierten Bischöfe, mit Ausnahme der Gegenstände, die nur die illyrische Nation betreffen in Übereinstimmung mit den jenen gegebenen Privilegien. Daraus folgt, dass im Falle einer Appellation, wenn sie einen Gegenstand der inneren Disziplin und demnach rein geistlicher Art betrifft, diese von beiden Bischöfen beim Metropolitanen von Karlowitz einzureichen ist“⁷⁶.

Unter dieser „außerordentlichen Jurisdiktion“ (*in dogmaticis et pure spiritualibus*) befanden sich diese beiden Bistümer (wie auch jenes von Dalmatien) bis 1864 (Siebenbürgen) bzw. 1870 (Bukowina) und 1873 (Dalmatien), als die Bischofssynode von

⁷³ Nicolae Popea, *Vechia mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei* (dt. *Die alte Rumänische Orthodoxe Metropole von Siebenbürgen. Ihre Unterdrückung und ihr Wiederaufbau*), Sibiu, Verlag S. Filtsch (W. Krafft), 1870, S. 192-193 (Übersetzung ins Rumänische), Pușcariu, *Mitropolia, Colecțiunea documentelor*, Nr. 1, S. 1 und I. Lupaș, *Contribuțiuni*, Anhang 10, S. 665-666 (Text in lateinischer Sprache).

⁷⁴ Das Ernennungsdiplom von Nichitici in lateinischer Sprache bei Pușcariu, *Mitropolia, Colecțiunea documentelor*, S. 418-419.

⁷⁵ Nicolae Popea, *Vechia mitropolie*, S. 193, und Pușcariu, *Mitropolia, Colecțiunea documentelor*, Nr. I.2, S. 1.

⁷⁶ *Ibidem*.

episcopesc de la Karlowitz le-a conferit „despărțirea ierarhică”, de fapt statutul de Biserici autocefale⁷⁷ (cu excepția Dalmației).

Așadar, la 1762, Curtea de la Viena a rămas ferm pe vechea poziție, conform căreia între ortodocșii din Transilvania și cei din Mitropolia de Karlowitz nu trebuia să existe nici o legătură; tocmai de aceea a și fost numit Dionisie Novacovici, considerat drept un mare potrivnic al Mitropolitului Pavel Nenadovici (1749-1768). Ulterior, la sfârșitul anului 1769, CNB al Mitropoliei sârbești de la Karlowitz a luat în dezbateră problema Eparhiei ardelenne, alegând drept episcop pentru Transilvania pe Sofronie Chirilovici, fostul vicar al lui Dionisie Novacovici, la Buda. „Această lovitură teatrală sili Curtea să se ocupe de scaunul ardelean”. După ce a transmis Congresului sârb că anulează alegerea făcută, pe motiv de depășire a competenței, l-a numit totuși pe Sofronie Chirilovici, la 1 martie 1770, în funcția de *wirklicher schismatischer Bischof* (episcop schismatic adevărat) al ortodocșilor ardeleni, însă tot exempt⁷⁸. Abia Iosif II a acceptat legătura spirituală între nou restaurata Eparhie ardeleană și Mitropolia de Karlowitz, accentuând însă faptul că privilegiile ilirice nu puteau fi aplicate pe teritoriul Principatului Transilvaniei.

⁷⁷ Radici, *Die Verfassung der orthodox-katholischen*, p. 183-186. Datorită acestei legături spirituale, episcopii de la Sibiu și Cernăuți au participat în timpul împăratului Iosif II la sinoadele episcopale ale Mitropoliei de Karlowitz, nu însă și după 1790. O nouă convocare la un sinod arhiepiscopesc a celor trei episcopi sufragani „extraordinari” a avut loc în 1852, cu prilejul unei alegeri de episcop și apoi în 1860, cu prilejul discutării situației canonice a Bisericii Ortodoxe din monarhia austriacă. A se vedea și Paul Bruszanowski, „Polemica dintre episcopii Hacman și Șaguna cu privire la organizarea canonică a Bisericii Ortodoxe din Imperiul austriac”, în *Revista Teologică*, 2006, nr. 4, p. 91-129.

⁷⁸ Șt. Lupșa, *Știri și documente*, p. 26-32.

Karlowitz ihnen die „hierarchische Trennung“ anbot und damit letztlich den Status einer autokephalen Kirche⁷⁷ (mit Ausnahme Dalmatiens).

So blieb der Wiener Hof 1762 entschlossen bei seiner alten Position, wonach zwischen den Orthodoxen aus Siebenbürgen und jenen aus der Metropole von Karlowitz keine Verbindung bestehen sollte; gerade deshalb wurde Dionisie Novacovici ernannt, der als großer Gegner von Metropolit Nenadovici (1749-1768) galt. Später widmete sich der Nationale Kirchenkongress der serbischen Metropole von Karlowitz dem Problem des siebenbürgischen Bistums und wählte Sofronie Chirilovici zum Bischof von Siebenbürgen, den früheren Vikar von Dionisie Novacovici von Buda. „Dieser theatralische Schlag zwang den Hof, sich mit dem siebenbürgischen Stuhl zu beschäftigen“. Nachdem der Hof dem serbischen Kongress zuerst übermittelte, dass er die erfolgte Wahl annullieren werde wegen Überschreitung der Kompetenzen, berief er schließlich doch Sofronie Chirilovici am 1. März 1770 in das Amt als *wirklicher schismatischer Bischof* der siebenbürgischen Orthodoxen, allerdings exempt⁷⁸. Erst Joseph II. akzeptierte die geistliche Verbindung zwischen der neuen siebenbürgischen Eparchie und der Metropole von Karlowitz, betonte aber, dass die Illyrischen Privilegien nicht auf dem Gebiet des Fürstentums Siebenbürgen angewandt werden konnten.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

⁷⁷ Radici, *Die Verfassung der orthodox-katholischen*, S. 183-186. Dank dieser geistlichen Verbindung nahmen die Bischöfe von Hermannstadt und Czernowitz zur Zeit von Kaiser Joseph II. an den Bistumssynoden der Metropole von Karlowitz teil, nicht mehr jedoch nach 1790. Eine neue Einladung zu einer Erzbischöflichen Synode der drei „außerordentlichen“ Suffraganbistümer erfolgte 1852 aus Anlass einer Bischofswahl und 1860 aus Anlass der Diskussion über die kanonische Situation der Orthodoxen Kirche aus der Habsburgermonarchie. Vgl. Paul Bruszanowski, „Polemica dintre episcopii Hacman și Șaguna cu privire la organizarea canonică a Bisericii Ortodoxe din Imperiul austriac“ (dt. *Die Polemik zwischen den Bischöfen Hacman und Șaguna zur kanonischen Organisation der Orthodoxen Kirche in Österreich*), in: *Revista Teologică*, 2006, Nr. 4, S. 91-129.

⁷⁸ Șt. Lupșa, *Știri și documente*, S. 26-32.

Bischof Johannes Giurgiu Nemeş - Patachi

Der Siebenbürgener rumänische Bischof Atanasie, der die Union mit der Kirche von Rom eingegangen war, starb am 19.8.1713. Auf ihn folgte nach einer Sedisvakanz von 10 Jahren Bischof Johannes Giurgiu Nemeş-Patachi¹. Zwar wurde er noch 1714 erwählt und ernannt, doch erst am 17.8.1723 ins Amt eingeführt².

Die Verzögerung war aus verschiedenen Gründen verursacht. Zum Teil lagen sie in den beteiligten Persönlichkeiten. Andere erwuchsen daraus, dass gewisse strukturelle Gegebenheiten in der rumänischen Kirche Siebenbürgens unter den Verhältnissen des osmanisch dominierten Fürstentums Siebenbürgen ausgebildet und von kirchlichen Überlieferungen des Konstantinopeler Patriarchats geprägt waren, jetzt aber, nachdem Siebenbürgen habsburgisch geworden war, mit Wiener Gepflogenheiten und mit den römisch geprägten kirchenrechtlichen Vorstellungen

¹ Die lange Namensform „Johannes Giurgiu Nemeş-Patachi“ erklärt A. Veress, *Matricula et Acta Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum*, Budapest 1917, wie folgt: „Huius verum nomen fuit Ioannes L.B. Giurgiu, sed e feudo familiae Strimba (Hungarice Hogos-Patak) appellatus est communiter Pataky vel etiam Nemes.“ (Das ungarische Wort *patak* bedeutet: Bach, *Pataky* also: von Bach; das ungarische Wort *nemes* bedeutet: adelig; der Name, ins Deutsche übersetzt, wäre also: Johannes Georg Edler von Bach.)

² Ausführlich dokumentiert O. Bârlea, in: *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus*, München, 1966, die Schwierigkeiten bei der Wahl, Ernennung und Einsetzung des Bischofs und stellt heraus, inwiefern die lange (heutzutage vielleicht kleinlich erscheinende) Weigerung Patachis, sich einsetzen zu lassen, ehe die Wiener Instanzen bestimmte Fragen abklärten, die heute sekundär erscheinen mögen, im 18. Jahrhundert wichtig war, damit die rumänische Kirche Siebenbürgens ein Mindestmaß an Eigenstand wahren konnte. Zu Patachi vgl. auch Z. Păclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Târgu Lăpuş, Galaxia Gutenberg, 2006, S. 165-200; E. C. Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeş-Patachi und die damaligen Spannungen zwischen Rumänen, Wiener Behörden und römischer Kurie“, in: *Annales Univers. Apulensis. Ser. Hist.*, 2007, 11/II, S. 37-46; ders., *Kirche und Theologie bei den Rumänen von der Christianisierung bis zum 20. Jahrhundert*, Fribourg, 2009, S. 134-137; sowie I. Mârza, „Biserică, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Patachi“, in: *Annales Univers. Apulensis. Series Hist.*, 2007, 11/II, S. 48-66, wo die Verdienste des Bischofs bezüglich der organisatorischen Förderung der Union und der Unierten herausgestellt werden.

Episcopul Ioan Giurgiu Nemeș - Patachi

Episcopul român Atanasie din Transilvania, care a încheiat Unirea cu Biserica Romei, a murit la 19 august 1713. După o sedisvacanță de zece ani, i-a urmat episcopul Ioan Giurgiu Nemeș - Patachi¹. De fapt, acesta a fost ales și numit, deja, în anul 1714, dar a fost instalat abia în 17 august 1723².

Amânarea a fost determinată din motive diferite. Pe de o parte, ea s-a datorat personalităților implicate. Alte motive au apărut datorită faptului că anumite aspecte structurale din Biserica românească din Transilvania formate într-un context al principatului Transilvaniei aflat sub dominație otomană și marcate de tradițiile bisericești ale Patriarhiei de Constantinopol, după ce Transilvania a trecut sub dominație habsburgică, au trebuit puse în acord cu tradițiile austriece

¹ Numele lung de „Johannes Giurgiu Nemeș-Patachi“ este explicat de A. Veress, în lucrarea *Matricula et Acta Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum*, Budapest, 1917, precum urmează: „Huius verum nomen fuit Ioannes L. B. Giurgiu, sed e feudo familiae Strimba (Hungarice Hogos-Patak) appellatus est communiter Pataky vel etiam Nemes“. (Cuvântul maghiar *patak* înseamnă *vale*), *Pataky, aşadar*: din Vale; cuvântul maghiar *nemes* înseamnă: nobil; numele tradus în germană ar fi aşadar Joannes Georg nobil din Vale).

² În lucrarea *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus*, München 1966, O. Bârlea prezintă, în mod amănunțit, dificultățile apărute cu ocazia alegerii, numirii și instalării episcopului și arată în ce măsură, refuzul îndelungat (astăzi, probabil considerat meschin) al lui Patachi în legătură cu instalarea sa, condiționat de clarificarea din partea instanțelor vieneze a unor chestiuni concrete (care astăzi ar putea fi considerate secundare) a fost în secolul al XVIII-lea, important pentru ca Biserica românească din Transilvania să-și poată apăra, în câtuși de puțină măsură, autonomia. Cu referire la Patachi, a se vedea și Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2006, p. 165-200; E. C. Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș-Pataki und die damaligen Spannungen zwischen Rumänen, Wiener Behörden und römischer Kurie“, în *Annales Univers. Apulensis. Series Historica*, 2007, 11/II, p. 37-46; idem, *Kirche und Theologie bei den Rumänen von der Christianisierung bis zum 20. Jahrhundert*, Fribourg, 2009, p. 134 -137; I. Mârza, „Biserică, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Patachi“, în *Annales Univers. Apulensis. Series Historica*, 2007, 11/II, p. 48 - 66, unde sunt prezentate meritele episcopului, cu referire la promovarea organizatorică a Unirii și a uniților.

der Österreicher in Einklang gebracht werden mussten. Der Vorgang war mühsam, nicht zuletzt deswegen, weil die österreichischen Behörden und die Rumänen noch nicht jene Kenntnisse vom Herkommen der jeweils anderen Seite besaßen, die für ein schnelles und harmonisches Zusammenführen beider Überlieferungen notwendig gewesen wären. Auch waren die Rumänen und ihr Klerus 1701 durch Primas Kard. Kollonitz in den Jurisdiktionsbereich des Primas von Ungarn einbezogen worden, und es war zunächst offen, wie sie als Christen byzantinischer Tradition darin Platz finden könnten.

Ein erstes ernstes Problem war die Frage nach einem Kandidaten für das Bischofsamt, der den Rumänen entsprechen und auch die Erwartungen erfüllen sollte, welche die Öffentlichkeit im Habsburgerreich an einen Bischof stellte. In Johannes Patachi war ein rumänischer Kandidat nach österreichischen Maßstäben vorhanden. Er entstammte einer kleinadeligen Familie der Rumänen, allerdings hatte er als Student den lateinischen Ritus angenommen und ist in Rom nach lateinischem Ritus zum Priester geweiht worden. Denn er war Alumnus am römischen Collegium Germanicum et Hungaricum und hatte sein Studium am Collegio Romano erfolgreich absolviert. Das Matrikelbuch des Collegium Germanicum et Hungaricum³ nennt ihn einen Kleriker des Erzbistums Esztergom, der nach Studien in Klausenburg, Iaurinum (Győr) und Wien am 24. Okt. 1705 als Minorist⁴ ins Kolleg eintrat, dort „*laurea theologiae donatus*“ (= nach Erlangen des Doktorats in der Theologie⁵) zum Priester geweiht wurde und am 9. Sept. 1710 aus dem Kolleg ausschied. Nach Rückkehr in die Heimat wurde er Seelsorger für die Lateiner in Făgăraș. Ihn wünschten Österreichs Vertreter als Bischof; für ihn plädierten auch Rumänen, die ihre Volksgruppe schnellstmöglich in eine künftig österreichisch dominierte Gesellschaft Siebenbürgens einbringen wollten. Vor allem standen Politiker auf seiner Seite, die das Ziel verfolgten, die zahlreichen Rumänen als Unierte mit den wenigen lateinischen Katholiken des Landes zu fusionieren, um aus beiden zusammen für Siebenbürgen eine mächtige „*natio catholica*“ entstehen zu lassen. Der Mehrheit der Rumänen jedoch, denen die „*lege stramoșească*“ am Herzen lag, war dies ein Gräuël. Die rumänischen Synodalen opponierten daher gegen ihn, weil sie meinten, dass er die Gottwohlgefälligkeit und Heilmächtigkeit der rumänischen kirchlichen Überlieferungen angefochten habe, als er den Wechsel zum römischen Ritus vornahm.

³ Matrikelbuch des Kollegs, Bd. I; Eintrag über Patachi unter Nr. 3129. Patachis römische Studienerfolge waren groß genug, dass ihm, wie das Matrikelbuch vermerkt, die Kollegsämter des „*decanus nationis Hungaricae*“ und des „*magister ceremoniarum*“ übertragen wurden.

⁴ Minorist war die Bezeichnung für einen abendländischen Kleriker, dem die bis zum 2. Vat. Konzil in der lateinischen Kirche üblich gewesene Tonsur und die vier sogenannten niederen Weihen (= *ordines minores*: Ostiarier, Exorzist, Lektor und Akoluth) erteilt worden waren.

⁵ Er erlangte als erster Rumäne den römischen Doktorgrad der Theologie; vgl. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, Innsbruck, 1885, S. 380; ebenda, S. 380-382, ist auch sein Doktordiplom abgedruckt, das hohes Lob über seine Studienleistungen enthält; ausgestellt wurde es durch P. Joannes Baptista Ptolomaeus, der seit 1692 am *Collegio Romano* lehrte, von 1710-1712 Rektor des *Collegio Germanico-Hungarico* war und 1712 zum Kardinal erhoben wurde.

și cu abordările din dreptul bisericesc al austrieșilor, influențate de Biserica Romei. Procesul a fost dificil, nu în cele din urmă, datorită faptului că autoritățile austriece și românii nu dețineau, încă, acele cunoștințe despre tradiția fiecăreia din celelalte părți, care ar fi fost necesare pentru aducerea împreună, grabnică și armonioasă, a celor două tradiții. Românii și clerul lor au fost încadrați, în anul 1701, de primatul cardinal Kollonich, în domeniul de jurisdicție al primatului din Ungaria, aceștia trebuind să vadă cum se vor integra aici, ca unii creștini de tradiție bizantină.

O primă chestiune serioasă a fost găsirea unui candidat pentru funcția de episcop care să corespundă românilor, dar care să și îndeplinească cerințele vieții publice din Imperiul Habsburgic cu referire la un episcop. Ioan Patachi a fost un candidat român după norme austriece. El provenea dintr-o familie de mici nobili români. Ca student, a preluat ritul latin și a fost hirotonit la Roma, preot după ritul latin. A fost alumn la Colegiul *Germanicum et Hungaricum* și a absolvit cu succes studiile la Colegiul *Romanum*. Foile matricole ale Colegiului *Germanicum et Hungaricum*³ îl numesc cleric al Arhiepiscopiei din Esztergom, care după studiile efectuate în Cluj, Győr și Viena, a intrat în colegiu, la 24 oct. 1705, ca minorist⁴. După obținerea doctoratului în Teologie „*laurea theologiae donatus*”⁵ a fost hirotonit acolo preot, iar la 9 septembrie 1710 a părăsit colegiul. După întoarcerea în țară, a fost preot pentru credincioșii de rit latin din Făgăraș. Reprezentanții Austriei l-au dorit episcop. Pentru el au pledat și românii care au dorit să-și integreze, cât mai repede, grupa lor etnică într-o societate dominată pe viitor de conducerea austriacă de stat. De partea lui au stat mai ales politicieni care au urmărit ca românii uniți, aflați în număr mare, să fuzioneze cu pușinii catolici de rit latin, pentru ca împreună să constituie o puternică „*natio catholica*” pentru Transilvania. Majoritatea românilor, însă, care țineau foarte mult la „legea strămoșească” au considerat această idee ca fiind înfricoșătoare. Din această cauză, sinodali români s-au opus acestuia, deoarece considerau că prin trecerea la ritul roman, el a dovedit că era convins că tradițiile bisericești românești nu ar duce la mântuirea veșnică și că Dumnezeu nu ar fi satisfăcut de ele.

³ Cartea matricolă a colegiului, vol. I; Informații despre Patachi se găsesc la nr. 3129. Succesele obținute în timpul studiilor efectuate la Roma au fost suficient de mari, astfel încât, așa cum indică cartea matricolă, să primească titlaturile colegiului de „*decanus nationis Hungaricae*” și de „*magister ceremoniarum*”.

⁴ Minorist a fost numele dat unui cleric apusean căruia până la Conciliul II Vatican i s-au dat în Biserica latină, tunsura obișnuită și cele patru așa-numite hirotonii mici (= *ordines minores: ostiar, exorcist, lector și acolut*).

⁵ El a fost primul român care a obținut titlul de doctor în Teologie catolică; cf. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, Innsbruck, 1885, p. 380; la *ibidem*, p. 380-382, este tipărită și diploma sa de doctor care conține aprecieri înalte despre realizările sale de studiu; diploma a fost întocmită de P. Joannes Baptista Ptolomaeus, care din anul 1692 a predat la Colegiul *Romanum*, și care a fost rector al Colegiului *Germanico-Hungarico*. Acesta a fost ridicat, în anul 1712, la rang de cardinal.

Deswegen war die Synode, die ca. 2 Monate nach Atanasies Ableben zur Wahl eines Nachfolgers zusammengetreten war, entschlossen, für den Jesuiten Franz Szunyogh zu votieren, der bei Bischof Atanasie das von Primas Kard. Kollonitz eingerichtete Amt eines "Theologen" innehatte. Er war Ungar und Lateiner, doch offenbar hatte er sein Amt in einer Weise geführt, die ihm das Vertrauen des rumänischen Klerus erwarb. Weil P. Szunyogh aber wusste, dass Regierungskreise Patachi vorzogen, lehnte er ab unter Hinweis auf seine Ordensregel, die das Kandidieren für Bischofsämter verbot. So wählte die Synode den Laien Wenceslaus Frantz. Er war Böhme, ebenfalls ein Lateiner, war Sekretär bei Bischof Atanasie gewesen und kannte die Diözese. Auch ihm schenkte die Wahlsynode mehr Vertrauen als dem hochgebildeten rumänischen Priester Johannes Patachi.

Zur Verzögerung der Angelegenheit trugen auch Spannungen zwischen österreichischen Gepflogenheiten und der rumänischen „*lege stramoșească*“ bei. Die Synode hielt es für ihr traditionelles Recht, den Bischof zu wählen; ihr Beschluss enthielt daher nur einen einzigen Namen. Doch den Bedingungen gemäß, die Kard. Kollonitz beim Unionsabschluss gesetzt hatte, erwarteten die Wiener Behörden, dass von der Synode drei Kandidaten vorgeschlagen würden, aus denen der Kaiser den Bischof auswählen werde. Also erklärten sie wegen des einzigen Namens die Wahl aus dem Jahr 1713 für ungültig und verlangten die Wiederholung. Die Synodalen fügten sich, traten im April 1714 erneut zusammen und wurden eingehend belehrt, dass Patachi "von oben" gewünscht sei. Diesmal schrieben sie in der Tat drei Namen in ihren Beschluss, nämlich Wenceslaus Frantz und zwei bloße "Zählkandidaten". Patachi fiel bei der Abstimmung erneut durch. Eine dritte Wahlsynode im November 1714 erbrachte dasselbe Resultat. Wenceslaus Frantz erklärte schließlich seine Resignation, und eine vierte Synode kurz vor Jahresende 1714, die Bârlea wegen ihrer Zusammensetzung eine "künstliche Synode" nennt, benannte Patachi unter den Kandidaten auf das Bischofsamt. Auf Grundlage dieses Beschlusses erfolgte in Wien Patachis Ernennung.

Neue Schwierigkeiten ergaben sich, weil Karl III. bereits am 13.2.1713 György Mártonffy zum Bischof des altehrwürdigen Bistums Siebenbürgen mit Sitz in Alba Julia ernannt hatte. Als unter Fürst Stefan Báthori in den 70er Jahren des 16. Jahrhunderts jene Reihe rumänischer Bischöfe in Alba Julia ihre Anfänge nahm, in der auch Bischof Atanasie gestanden hatte⁶, war das dortige lateinische Bistum im Gefolge der Reformation schon länger vakant gewesen und konnte nach Säkularisierung aller Güter und nach Übergabe der Kathedrale an die Kalviner als de facto erloschen angesehen werden, wengleich das lateinische Kirchenrecht für das juridische Erlöschen eines Bistums strengere Bedingungen setzt. Wenigstens für das faktische Empfinden der Siebenbürger war somit die Aktivität des Fürsten Báthori kein offener Verstoß gegen das strenge Verbot zweier Bischöfe in derselben Stadt durch das 4. Laterankonzil, wie ein solcher 1714 begangen worden wäre, wenn der

⁶ Für den Beginn einer öffentlich-rechtlich anerkannten Reihe von Bischöfen für die Rumänen Siebenbürgens vgl. Suttner, *Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa*, Fribourg, 2007, S. 95-98.

Din acest motiv, sinodul clericilor întrunit la aproximativ două luni după moartea lui Atanasie, pentru alegerea unui succesor, a decis să-l voteze pe iezuitul Franz Szunyogh, care deținea funcția unui teolog pe lângă episcopul Atanasie, funcție creată de cardinalul Kollonich. Era maghiar și de rit latin, totuși, în mod evident, a activat într-o asemenea manieră, încât a câștigat încrederea clerului român. Deoarece, însă, P. Szunyogh știa că unele cercuri conducătoare îl preferă pe Patachi, a refuzat alegerea sub motivul că regulile ordinului său monahal interzic candidatura pentru funcțiile episcopale. În această situație, sinodul a ales pe laicul Wenceslaw Frantz. Era din Boemia și era tot latin. A fost secretarul episcopului Atanasie și cunoștea eparhia. Și acestuia sinodul i-a acordat mai multă încredere decât preotului român foarte învățat Ioan Patachi.

La amânarea chestiunii au contribuit și unele tensiuni dintre cutumele austriece și „legea strămoșească“ românească. Sinodul a considerat că este dreptul lui tradițional de a alege pe episcop. Din acest motiv, hotărârea sinodului cuprindea doar un singur nume. Totuși, potrivit condițiilor impuse de cardinalul Kollonich la încheierea Unirii, autoritățile vieneze au așteptat ca să fie propuse, din partea sinodului, trei nume, dintre care împăratul urma să aleagă pe episcop. Din acest motiv, al existenței unui singur nume, autoritățile vieneze au declarat alegerea din anul 1713, invalidă, solicitând repetarea acesteia. Clericii sinodali s-au supus, s-au întrunit din nou împreună în luna aprilie 1714, fiind lămuriți în mod precis că Patachi este dorit „de sus“. De data aceasta, hotărârea lor cuprindea trei nume: pe Wenceslaw Frantz și încă pe alți doi candidați oarecare pentru completarea numărului impus. Patachi a pierdut din nou la vot. Un al treilea sinod electiv, din luna noiembrie 1714, a adus același rezultat. Wenceslaw Frantz a declarat, în cele din urmă, retragerea sa și un al patrulea sinod, întrunit puțin înainte de sfârșitul anului 1714, sinod pe care Bârlea îl numește un „sinod artificial“, datorită componenței sale, l-a ales pe Patachi în rândul candidaților pentru funcția de episcop. Pe baza acestei hotărâri, a urmat la Viena, numirea lui Patachi.

Noi dificultăți au apărut datorită faptului că împăratul Carol al III-lea, l-a numit, deja, la 13 februarie 1713, pe György Mártonffy ca episcop pentru vechea și venerabila episcopie a Transilvaniei cu scaunul în Alba Iulia. La data la care, în timpul principelui Ștefan Bathori, în anii ‘70 ai secolului al XVI-lea, a început șirul episcopilor români din Alba Iulia, în rândul cărora se număra și episcopul Atanasie⁶, episcopia latină de acolo, era de mult timp vacantă, în urma Reformei. După secularizarea tuturor bunurilor și după cedarea catedralei calvinilor, aceasta era considerată *de facto* desființată, chiar dacă, legislația bisericească latină prevede condiții mai severe pentru desființarea juridică a unei episcopii. Astfel, cel puțin pentru percepția faptică a transilvănenilor, activitatea principelui Bathori nu a fost o abatere publică împotriva interdicției severe a Conciliului IV Lateran, cu privire la existența a doi episcopi în același oraș, cum s-ar fi întâmplat în 1714,

⁶ Cu privire la începutul unei ierarhii publice-juridice recunoscute pentru românii din Transilvania, a se vedea Suttner, *Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa*, Fribourg, 2007, p. 95-98.

Kaiser Bischof Patachi für Alba Julia ernannt hätte, obwohl es für diese Stadt bereits einen Bischof gab⁷. Überdies waren die Kathedrale und die Residenz, in denen Atanasie amtiert hatte, dem Ausbau von Alba Julia zur Festung Karlsburg zum Opfer gefallen. In Wien hielt man es daher für richtig, den Sitz für Bischof Patachi andernorts einzurichten. Man wählte dafür die Stadt Făgăraș, ohne sich durch die Tatsache beirren zu lassen, dass jene rumänischen Kreise, die der Union widerstrebten, im Gebiet von Făgăraș und noch mehr im nahe gelegenen Kronstadt Hochburgen besaßen. Umso ernster wurde auch aus diesem Grund der Widerstand der Unionsgegner gegen Bischof Patachi.

Auch das Verhalten des Bischofs trug viel zur Verstärkung der Ablehnung gegen ihn bei, denn nicht wenige rumänische Priester und Gläubige gerieten mehr und mehr in Zweifel, ob er tatsächlich willens und geeignet sei, die „*lege strămoșească*“ zu bewahren, wie es vor dem Unionsabschluss von den Jesuiten für den Fall der Union ausdrücklich zugesichert worden war. Überhaupt brachte Bischof Patachi durch sein Verhalten Unierte und Nicht-Unierte auf dem Weg voran, zu zwei Konfessionen zu werden. Bereits bei der Amtseinführung kündigte Patachi eine scharfe Trennungslinie „gegenüber Schismatikern und Häretikern“ an⁸. In Rom hatte er hinsichtlich der Fragen, in denen Lateiner und Griechen sich unterscheiden, eindeutig die lateinischen Positionen angenommen, und für ihn war der Unterschied zwischen dem, was er für „Schismatiker und Häretiker“ und was er für „wirkliche Unierte“ hielt, riesengroß. Nur überzeugte Parteigänger des Tridentinums mit ausschließlich rituellen Besonderheiten hätte er als „Unierte“ gelten lassen wollen. Denn er vertrat voll das Verständnis von Glaubensunion, das Kard. Kollonitz für richtig befunden hatte⁹. Doch dogmatische Fragen, wie sie die Würdenträger jenseits der Karpaten bereits zu seiner Zeit aufrollten und die er selber in Rom kennen gelernt hatte, waren den Rumänen seiner Tage noch fern gelegen; ihr Ausbildungsniveau war dafür noch nicht geeignet, und sie stießen sich zunächst nur an Patachis Haltung zur „*lege*“. Kritische Beobachter hatten nämlich das Gefühl, er, der in Făgăraș eine Zeitlang als Seelsorger der Lateiner gewirkt hatte, habe die Kleider und Zeremonien der rumänischen „*lege*“ nur äußerlich angenommen; in Haltung und Denken lebe darunter die Persönlichkeit eines Lateiners.

⁷ Zwei Bischöfe in derselben Stadt vermied man in Österreich tunlichst sogar dann, wenn sie nicht der nämlichen Konfession angehörten. Erst nach 1772, nach dem Erwerb Galiziens, gab es in der Donaumonarchie eine Stadt mit mehr als nur einem Bischof, nämlich sogar mit dreien, und zwar drei katholischen Bischöfen: einem Lateiner, einem Ruthenen und einem Armenier. 1777, als Maria Theresia das rumänische Vikariat in Oradea zu einer selbständigen Diözese erheben ließ, erfolgte von Wien aus zum ersten Mal ein Schritt, der zwei Bischöfe in derselben Stadt zum Ziel hatte. 1714 kam solches für die Wiener Behörden noch nicht in Frage.

⁸ Vgl. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 65.

⁹ Das Verständnis von Glaubensunion, das Kard. Kollonitz für richtig befunden hatte, ist in diesem Sammelband aufgezeigt im Beitrag Suttner, „Gegensätzliches Verständnis ekklesiologischer Gegebenheiten beim Vorbereiten, Abschließen bzw. Bekämpfen der Siebenbürger Kirchenunion“.

dacă împăratul l-ar fi numit pe episcopul Patachi pentru Alba Iulia, chiar dacă pentru acest oraș exista, deja, un episcop⁷. La aceasta se adaugă și faptul că, catedrala și reședința episcopală în care a rezidat Atanasie, au fost dărâmate în contextul construirii cetății *Vauban* (Karlsburg) pe locul orașului Alba Iulia. În Viena s-a considerat îndreptățită mutarea într-alt loc a scaunului episcopului Patachi. A fost ales orașul Făgăraș, fără a se lua în considerație faptul că acele cercuri românești care s-au opus Unirii, au fost foarte puternice, mai ales în zona Făgărașului și mai mult în orașul Brașov, situat în apropiere. Cu atât mai evidentă a devenit, și din acest motiv, rezistența opozițiilor Unirii la adresa episcopului Patachi.

Și atitudinea episcopului a contribuit mult la întărirea opoziției la adresa persoanei sale, deoarece nu au fost puțini preoții și credincioșii români care s-au îndoit tot mai mult de voința și de intenția lui efectivă de a păstra „legea strămoșească”, așa cum, înaintea încheierii Unirii, au fost asigurați în mod expres de iezuiți, în cazul Unirii. În mod special, prin atitudinea sa, episcopul Patachi a determinat constituirea uniților și neuniților în două confesiuni și, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și în două Biserici. Deja, la investirea sa, Patachi a anunțat o linie despărțitoare aspră față de „schismatici și de eretici”⁸. Cu privire la chestiunile în care latinii și grecii se separă între ei, Patachi și-a însușit la Roma, în mod evident, pozițiile latine. Pentru el diferența dintre ceea ce considera că sunt „schismaticii și ereticii” și ceea ce sunt „adevărații uniți” a fost enormă. Ar fi dorit să accepte ca „uniți” doar pe cei care erau partizani convinși ai Conciliului Tridentin și aveau, în mod exclusiv, particularități rituale. El reprezenta în mod deplin, înțelegerea despre Unirea bisericească pe care cardinalul Kollonich o considera corectă⁹. Totuși, teme dogmatice, pe care teologii de dincolo de Carpați le abordau deja la vremea sa și pe care el însuși le învățase în Roma erau pe mai departe străine românilor contemporani lui. Nivelul lor de educație teologică nu era încă adecvat pentru acestea și din acest motiv ei s-au raportat, mai întâi, doar la atitudinea lui Patachi față de „lege”. Observatori critici au avut percepția că el, care a slujit un timp în Făgăraș ca preot pentru credincioșii latini, a îmbrăcat doar pe dinafară veșmintele și ceremoniile „legii” românești. În atitudine și gândire ar trăi, însă, personalitatea unui latin.

⁷ Existența a doi episcopi în același oraș a fost evitată în Austria, pe cât a fost posibil, chiar și atunci când aceștia nu aparțineau aceleiași confesiuni. Abia după 1772, după cucerirea Galiției, a existat în Monarhia habsburgică un oraș cu mai mult de un episcop, chiar cu trei episcopi, *de facto* cu trei episcopi catolici: unul latin, unul rutean și unul armean. În 1777, când Maria Tereza a ridicat vicariatul român de la Oradea la rang de episcopie autonomă, au urmat de la Viena, pentru prima dată, primii pași în direcția acceptării a doi episcopi în același oraș. În anul 1714, acest lucru nu a fost pus în discuție de autoritățile vieneze.

⁸ Cf. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 65.

⁹ Înțelegerea Unirii religioase pe care cardinalul Kollonich a considerat-o corectă este arătată în acest volum, în studiul lui Suttner, „Gegensätzliches Verständnis ekklesiologischer Gegebenheiten beim Vorbereiten, Abschließen bzw. Bekämpfen der Siebenbürger Kirchenunion“.

Bald versuchte Patachi in seiner Kathedrale auch Eingriffe in den Ablauf des Gottesdienstes und wollte das Sprechen der Epiklese verbieten. Denn er besaß so wenig Sinn für die eucharistische Liturgie seiner Kirche, dass die Epiklese für ihn „höchste Gefahr der Idololatrie“ bedeutete. In seinem unerleuchteten Eifer warf er den Priestern, die sich widersetzten, vor, sie verweigerten dem Papst den Gehorsam - nicht bedenkend, dass von Rom aus im Gegenteil ihm die beabsichtigten Eingriffe verboten waren¹⁰.

Durch seinen Bildungsgang war Patachi in der Praxis des geistlichen Lebens, im Denken und auch im sozialen Verhalten in einer Weise geformt worden, die damaligen traditionsverbundenen Siebenbürger Rumänen „fremd“ vorkommen musste. Er war eben „anders“ als sich die große Mehrheit der Rumänen seiner Generation ihre Priester und ihren Bischof vorstellte. Mögen die Siebenbürger Rumänen auch später, als sie sich besser in Österreich eingelebt hatten, manches von dem protestlos hingenommen haben, was in Patachis Tagen den einfachen Dorfpfarrern und ihren Gläubigen kaum oder gar nicht erträglich erschien, so galt es zu Patachis Zeit eben doch als „empörend“.

Mit nur 46 Jahren starb Bischof Patachi am 26.10.1727. Wo Z. Pâclişanu von seinem Tod berichtet¹¹, zitiert er - wie übrigens auch I. Mârza im oben erwähnten Beitrag - Zeitgenossen des Bischofs, die voller Lob waren für Patachis Beitrag zur sozialen und kulturellen Förderung der Rumänen Siebenbürgens.

¹⁰ Patachi legte seine Vorwürfe dar in einem Schreiben, das Bârlea, Ostkirchliche Tradition, S. 180 f abdruckte. Dort findet sich sogar die Behauptung, die Priester der Kathedrale wären „nullatenus, post iteratas etiam admonitiones“ bereit gewesen, bei der Eucharistiefeyer den Einsetzungsbericht zu sprechen. Wenn Patachi dies nicht wider besseres Wissen schrieb, muss seine Unkenntnis der rumänischen Tradition horrend gewesen sein. Denn bekanntlich wird der Einsetzungsbericht vom zelebrierenden Priester laut gesungen, die Epiklese hingegen leise gesprochen.

¹¹ Z. Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 199 f.

În curând, în catedrala sa, Patachi a căutat să intervină în structura cultului liturgic și a vrut să oprească rostirea epiclezei. Deținea o atât de mică înțelegere pentru Liturghia euharistică a Bisericii sale, încât epicleza a constituit pentru el „pericolul cel mai grav al idolatriei”. În zelul său neluminat, a reproșat preoților, care i s-au opus, că ei nu fac ascultare față de papă, fără să se gândească că, dimpotrivă, de la Roma i s-au interzis aceste intervenții (intenționate)¹⁰.

Prin educația primită, Patachi a fost format în practica vieții bisericești, în gândirea și în atitudinea socială, într-o manieră care a trebuit să pară „străină” românilor transilvăneni de atunci, legați de tradiția bisericească. El era tocmai „altfel” decât aștepta marea majoritate a românilor generației sale de la preoții și de la episcopul lor. Chiar dacă, mai târziu, când s-au integrat mai bine în Austria, românii transilvăneni au primit fără proteste unele lucruri, care în timpul lui Patachi au fost considerate de preoții simpli de la sate și de credincioșii lor greu sau aproape imposibil de acceptat, pentru timpul când a păstorit Patachi, acestea erau considerate totuși „revoltătoare”.

Episcopul Patachi a murit la 26 octombrie 1727, la vârsta de doar 46 de ani. Acolo unde Z. Păclișanu scrie despre moartea episcopului¹¹, precum arată, de altfel și I. Mârza, în contribuția sa menționată mai sus, el citează pe unii contemporani ai episcopului care au apreciat foarte mult contribuția lui Patachi la promovarea socială și culturală a românilor din Transilvania.

(Traducerea: Pr. Prof. Dr. Mihai Săsăujan)

¹⁰ Patachi a trecut repoșurile sale într-o scriere pe care Bârlea a tipărit-o în lucrarea *Ostkirchliche Tradition*, p. 180. Acolo apare chiar afirmația că preoții de la catedrală „nullatenus, post iteratas etiam admonitiones” ar fi fost dispuși să rostească cu voce tare, la Sf. Liturghie, cuvintele de instituire. În cazul în care totuși Patachi nu a scris aceasta în pofida unei cunoașteri aprofundate, atunci necunoașterea tradiției românești a trebuit să fie, în cazul lui, înspăimântătoare, deoarece în mod cunoscut, cuvintele de instituire sunt rostite de preotul slujitor cu voce tare, în timp ce epicleza este rostită încet.

¹¹ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 199.

Persoane și grupuri confesionale importante pentru Unire în sec. al XVIII - lea (viața și pozițiile lor de drept bisericesc, eclesiologice și dogmatice). Inochentie Micu-Klein

1. Repere biografice

Se poate sesiza cu ușurință că în abundența bibliografie consacrată lui Inochentie Micu primează, în proporție covârșitoare, valorizarea calităților sale de om politic și apărător fervent al cauzei naționale¹. Asemenea portretizări,

¹ Spicuum doar lucrările mai importante, unele de detaliu, altele generale, dedicate vieții și realizărilor sale: Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896; I. Bălan, „O scrisoare despre Inocențiu Klein”, în *Revista catolică*, București, 4/1915; Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900; Zenovie Pâclișanu, *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu-Klein*, București, 1924; Nicolae Comșa, *Episcopul Ion Inochentie Micu*, Blaj, 1943; I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697-1792*, Budapeșt, 1946; Aurel Decei, „Memoriul (Supplex Libellus) lui I. Inochentie Micu-Klein către regina Maria Tereza, din anul 1744”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj, Cluj-Napoca*, 10/1967; Dumitru Stăniloae, „Lupta și drama lui Inocențiu Micu Clain”, în *Biserica Ortodoxă Română*, București, 88/1968, nr.9-10; Aloisiu L. Tăutu, „Testamentul și moartea episcopului Inocențiu Micu-Klein”, în *Bună Vestire*, Roma, 9/1970, nr. 4; Idem, „Un episod cu ocazia înmormântării episcopului Inocențiu Micu-Klein”, în *Bună Vestire*, Roma, 10/1971, nr. 1; Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inocențiu Micu-Klein*, București, 1983; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, 1984; Ioan Mitrofan, „Unirea de la 1700 în viziunea episcopului Ioan Inochentie Micu-Klein”, în *Anales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/2010, nr. 2. De o mare calitate și utilitate este seria de studii consacrate problematicii de către Francisc Pall, „Știri noi despre primii studenți trimiși de la Blaj la Roma”, în *Apulum*, 17/1979; „Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein”, în *Apulum*, 19/1981; „Inochentie Micu-Klein, deschizător al luptei de emancipare națională a românilor transilvăneni; câteva îndreptări și întregiri”, în *Apulum*, 20/1982; „Cele dintâi acțiuni ale lui Inochentie Micu-Klein în exilul său din Roma, în 1745”, în *Apulum*, 21/1983; „Noi acțiuni ale lui Inochentie Micu-Klein pentru revenirea în patrie din exil, în 1746”, în *Apulum*, 22/1985; „Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron”, în *Apulum*, 23/1985, p. 223-238, 24/1988, p. 311-331; „Inochentie Micu-Klein și cancelarul Kaunitz”, în *Apulum*, 26/1990. Travaaliul lui Francisc Pall, valorificat în

Wichtige Personen und Konfessionelle Gruppen für die Union im 18. jh. (Ihr Leben und Ihre Kirchenrechtlichen, Ekklesiologischen und Dogmatischen Positionen). Inochentie Micu-Klein

1. Biographische Hinweise

Es lässt sich mit Leichtigkeit feststellen, dass unter der überbordenden Literatur, die Inochentie Micu Klein gewidmet ist, in überwältigendem Umfang jene den Vorrang hat, die seine Qualitäten als Politiker und glühender Verteidiger der nationalen Sache behandelt¹. Jene Porträts, die stark gefärbt sind von Bewertungen politischer, sozialer,

¹ Wir greifen nur einige wichtigere Arbeiten heraus, einige zu Detailfragen, andere von allgemeiner Natur, die seinem Leben und seinem Wirken gewidmet sind: Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896; I. Bălan, „O scrisoare despre Inocențiu Klein”, in: *Revista catolică*, Bukarest, 4/1915; Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj/dt. Blasendorf, 1900; Zenovie Păclișanu, *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu-Klein*, Bukarest, 1924; Nicolae Comșa, *Episcopul Ion Inochentie Micu*, Blaj, 1943; I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697-1792*, Budapest, 1946; Aurel Decei, „Memoriul (Supplex Libellus) lui I. Inochentie Micu-Klein către regina Maria Tereza, din anul 1744”, in: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 10/1967; Dumitru Stăniloae, „Lupta și drama lui Inocențiu Micu Clain”, in: *Biserica Ortodoxă Română*, Bukarest, 88/1968, Nr. 9-10; Aloisiu L. Tăutu, „Testamentul și moartea episcopului Inocențiu Micu-Klein”, in: *Bună Vestire*, Rom, 9/1970, Nr.4; Idem, „Un episod cu ocazia inmormântării episcopului Inocențiu Micu-Klein”, in: *Bună Vestire*, Rom, 10/1971, Nr. 1; Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inocențiu Micu-Klein*, Bukarest, 1983; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, erweiterte Neuausgabe, Bukarest, 1984; Ioan Mitrofan, „Unirea de la 1700 in viziunea episcopului Ioan Inochentie Micu-Klein”, in: *Anales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Alba Iulia, 14/2010, Nr. 2. Von großer Qualität und Nutzen ist eine Reihe von der Problematik gewidmeten Studien von Francisc Pall, „Știri noi despre primii studenți trimiși de la Blaj la Roma”, in: *Apulum*, Alba Iulia, 17/1979; „Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein”, in: *Apulum*, 19/1981; „Inochentie Micu-Klein, deschizător al luptei de emancipare națională a românilor transilvăneni; câteva îndreptări și întregiri”, in: *Apulum*, 20/1982; „Cele dintâi acțiuni ale lui Inochentie Micu-Klein in exilul său din Roma, in 1745”, in: *Apulum*, 21/1983; „Noi acțiuni ale lui Inochentie Micu-Klein pentru revenirea in patrie din exil, in 1746”, in: *Apulum*, 22/1985; „Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron”, in: *Apulum*, Alba Iulia, 23/1985, S. 223-238, 24/1988, S. 311-331; „Inochentie Micu-Klein și cancelarul Kaunitz”, in: *Apulum*, 26/1990. Die Arbeit von Francisc Pall, die in der Zeitschrift *Apulum*

acoperite masiv de evaluări de sorginte politică, socială, națională și culturală, fac ca nuanțele ce țin de trăsăturile umane, de calitățile de cleric și de concepțiile teologice, dogmatice și ecleziologice ale lui Inochentie Micu să fie mai greu de deslușit. Ele nu sunt însă cu nimic mai puțin importante decât valențele sale de militant destoinic al națiunii, ctitor și promotor al culturii și spiritualității românești, așa încât o grilă completă a unei investigații de tip biografic trebuie să facă referiri și la aspecte de acest fel. Este ceea ce se va încerca în rândurile următoare, dar fără a se neglija tradiția istoriografică și constatările considerate până acum prioritare din studiile care i s-au dedicat.

Interesant este faptul că disputele istoriografice legate de viața și realizările sale încep chiar cu data nașterii, neclarificată încă (se avansează anul 1692 sau data de 24 iunie 1700)². Noul vlădică a fost un exponent tipic al nobilimii de competență care s-a afirmat în veacul al XVIII-lea. Ridicat din rândurile țărănimii libere (originar din Sadu, de pe Pământul Crăiesc), ambițios, lipsit de moderația de care făcuseră dovadă preoții uniți ce se trăgeau din familii nobiliare mai vechi, tânărul lider s-a impus prin pregătirea sa efectuată la Cluj, în cadrul colegiului iezuit de aici (1718-1725), și apoi, ca proaspăt magister în filosofie, la Universitatea iezuită de la Trnava (1725-1729)³. În intenția de a deveni el însuși iezuit, a intrat în noviciatul ordinului respectiv, în „casa de probă” de pe lângă colegiul din Trenčín pe care a părăsit-o după un an, fie din motive de sănătate, fie pentru că a fost „liberat”⁴. Traseul său formativ, chiar nefinalizat fiind, l-a propulsat pe o poziție de superioritate într-o ierarhie care nu accesa încă programatic școlile superioare. Ca atare, nu trebuie să mire sugestia lui Adam Fitter, rectorul colegiului de la Cluj, acceptată de sinodul Bisericii Unite din iunie

revista *Apulum*, se va regăsi apoi, în esență, în ampla sa lucrare *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol.I-III, Cluj-Napoca, 1997. Ea reprezintă o ediție mult îmbogățită a unei cărți publicate anterior de autor, cu titlul *Ein siebenbürgischer Bischof in römischen Exil. Inochentie Micu-Klein*, Köln-Weimar-Wien, 1991, 531 p. Desigur, considerații importante și perspective interesante despre Inochentie și epoca sa regăsim și în textele altor autori. Lista e prea lungă pentru a putea fi epuizată în prezentul sondaj, dar se cuvin a fi menționate, cu riscul posibilelor omisiuni, contribuțiile relativ recente ale lui Pompiliu Teodor, Keith Hitchins, Ernst Christoph Suttner, Ovidiu Ghița, Greta Monica Miron, Daniel Dumitran, Laura Stanciu, Mihai Săsăujan, Mircea Remus Birtz și Ioan Chindriș în dezvoltarea eficientă a subiectului. De regulă, autorii interesați de tematică exploatează documente consacrate, precum cele oferite de Andreas Freyberger, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Timotei Cipariu, Eudoxiu Hurmuzaki, George Barițiu, Nicolaus Nilles, I. Micu Moldovanu, I. Dumitriu-Snagov etc., dar și cronici de epocă, sinteze mai vechi sau mai noi de istorie a Transilvaniei, diverse istorii ale Bisericii Unite, la care se adaugă în permanență, în mod firesc, noi surse arhivistice.

² O argumentație mai temeinică, în acest sens, dar nu pe deplin convingătoare, la Francisc Pall, *Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein*, p. 229 și Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol.I, p. 222-224

³ Idem, *Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein, passim*

⁴ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol.I, p.6. Vezi și Antal Petruș S.J., „A trencséni jezsuita noviciátus anyakönyve 1655-1772”, în vol. *Publicationes ad historiam S.J. in Hungaria illustrandam. Fontes 6* [red. Gyenis András S.J.], Budapesta, 1942.

nationaler und kultureller Herkunft bringen es mit sich, dass die Nuancen im Blick auf Inochentie Micu Kleins menschlichen Wesenszüge, seine Qualitäten als Kleriker und seine theologischen, dogmatischen und ekklesiologischen Vorstellungen etwas schwieriger zu erkennen sind. Doch jene Aspekte sind in nichts weniger bedeutend als seine Rolle als leidenschaftlicher Kämpfer für die Nation sowie Stifter und Förderer der rumänischen Kultur und Spiritualität, so dass ein vollständiges Raster an biographischer Forschung sich auch jenen Aspekten widmen muss. Dies wird in der folgenden Studie versucht, ohne jedoch die historiographische Tradition und die wichtigsten erzielten Ergebnisse aus den bisherigen Studien, die sich ihm gewidmet haben, zu vernachlässigen.

Es ist interessant, dass die Historikerdebatten über sein Leben und Wirken schon mit dem Geburtsdatum beginnen, das noch ungeklärt ist (es wird das Jahr 1692 oder das Datum des 24. Juni 1700 vertreten)². Der neue Bischof war ein typischer Vertreter des geistigen Adels, wie er sich im 18. Jh. herausgebildet hat. Aus den Reihen der freien Bauernschaft stammend (geboren in Sadu auf Königsboden), ambitioniert und ohne die falsche Bescheidenheit, die jene unierten Priester zeigten, die aus älteren Adelsfamilien stammten, setzte sich der junge Priester aufgrund seiner in Klausenburg erfahrenen Ausbildung am hiesigen Jesuitenkolleg (1718-1725) und anschließend als frischgebackener Magister der Philosophie an der Jesuitenuniversität von Tyrnau (Slowakei) (1725-1729) durch³. Aus der Absicht heraus, selbst Jesuit zu werden trat er in das Noviziat dieses Ordens und in das „Haus der Probe“ am Kollegium von Trenčín ein, das er nach einem Jahr wieder verlassen hat, sei es aus gesundheitlichen Gründen, sei es, weil er „entlassen“ wurde⁴. Sein Ausbildungsweg trieb ihn – obgleich unvollendet – auf eine höhere Position in einer Hierarchie, die bisher programmatisch noch nicht die höheren Schulen erreichte. So

verwertet wurden, finden sich später im Wesentlichen in dessen umfangreicher Arbeit *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, 3 Bde., Cluj-Napoca, 1997, wieder. Diese Bände bieten die umfangreich erweiterte Ausgabe eines früheren Buches des Autors mit dem Titel *Ein siebenbürgischer Bischof im römischen Exil. Inochentie Micu-Klein*, Köln-Weimar-Wien, 1991 (531 Seiten). Natürlich finden wir wichtige Beiträge und interessante Perspektiven zu Inochentie und seiner Epoche auch in Texten anderer Autoren. Die Liste ist aber viel zu lange, um in der vorliegenden Studie erschöpfend aufgeführt zu werden, doch es müssen zumindest noch die unlängst erschienenen Beiträge folgender Autoren in der wirksamen Weiterentwicklung des Themas erwähnt werden, selbst unter dem Risiko, jemand zu vergessen: Pompiliu Teodor, Keith Hitchins, Ernst Cristoph Suttner, Ovidiu Ghitta, Greta Monica Miron, Daniel Dumitran, Laura Stanciu, Mihai Săsăujan, Mircea Remus Birtz und Ioan Chindriș. Üblicherweise nutzen die an der Thematik interessierten Autoren diesbezügliche Quellen, die von Andreas Freyberger, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Timotei Cipariu, Eudoxiu Hurmuzaki, George Barițiu, Nicolaus Nilles, I. Micu Moldovanu, I. Dumitriu-Snagov und anderen überliefert werden, aber auch Chroniken jener Zeit, ältere oder neuere Darstellungen zur Geschichte von Siebenbürgen, verschiedene Darstellungen zur Geschichte der Unierten Kirche; hinzu kommen natürlich stets neue Archivquellen. (Anm. d. Übers.: Buchtitel im Folgenden auf Deutsch übersetzt bei der Erstzitation; J.H.).

² Eine etwas ausführlichere, wenn auch nicht vollständig überzeugende Argumentation in dieser Frage bei Francisc Pall, *Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein* (dt. *Die schulische Ausbildung von Inochentie Micu-Klein*), S. 229, und Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768* (dt. *Inochentie Micu-Klein. Das Exil in Rom 1745-1768*), Bd. I, S. 222-224.

³ Idem, *Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein, passim*.

⁴ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 6. Vgl. auch Antal Petruș S. J., „A trencséni jezsuita noviciátus anyakönyve 1655-1772“, in: Bd. *Publicationes ad historiam S. J. in Hungaria illustrandam. Fontes 6* [red. Gyenis András S.J.], Budapest, 1942.

1728, ca printre cei trei candidați la scaunul episcopal vacantat prin decesul lui Giurgiu-Patachi să se numere și tânărul Micu din al treilea an de studii teologice de la Trnava⁵.

Din momentul numirii imperiale (25 februarie 1729), cariera tânărului episcop a accelerat spectaculos. El era conștient de faptul că, pentru a-și îndeplini proiectele, trebuia să-și asigure un loc corespunzător în regimul de Stări, așa încât a solicitat, deja din anul desemnării, chiar dinainte de instalarea și confirmarea sa oficială, rangul de baron, pe care, de altfel, l-a și obținut cu relativă ușurință, alături de cel de consilier. Ocuparea scaunului episcopal presupunea îndeplinirea unui protocol ecleziastic ferm, pigmentat desigur cu variații bizantino-slave, așa încât Micu a plecat la Muncaci pentru un nou noviciat, acum la călugării bazilieni ruteni de rit unit. Sfințit preot tot în 1729, peste un an a devenit călugăr bazilian și foarte curând, în 5 noiembrie 1730, Ghenadie Gheorghe Bizanczy l-a consacrat episcop chiar în sediul de la Muncaci al eparhiei sale. Noul păstor se înscria astfel în descendența apostolică greacă a patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea Tranos⁶ și, chiar dacă solemnul moment era lipsit de intenționalitate politică, prefigura oarecum imensele-i strădanii de a fortifica rădăcinile răsăritene ale diecezei din subordine. Despre intensitatea celor ce au urmat pe parcursul îndelungatului său travaliu revendicativ ne vorbesc și cele nu mai puțin de opt petiții pe care le-a înaintat anterior instalării⁷.

2. Mentalitatea nobiliară a lui Inochentie Micu

În prelungirea dezideratelor ecleziastice ale episcopului unit, două obiective au dobândit un caracter de permanență în mișcarea revendicativă pe care a desfășurat-o pe tot parcursul vieții. Un obiectiv al interesului personal, privind consolidarea nobilității și situației materiale a propriei familii, definitoriu pentru o mentalitate nobiliară, și un altul al interesului comunității pe care o reprezenta și o dorea acceptată în Stări, specific unui spirit civic. Ambele obiective au fost urmărite, în egală măsură, cu o perseverență remarcabilă și, pentru claritatea perspectivei istorice, ele se cuvine a fi subliniate.

Deoarece numeroși valorizanți ai biografiei lui Inochentie Micu au pus accentul, din considerente demult știute, pe calitățile sale de apărător al cauzei românilor ardeleni, în cele ce urmează nu se va insista asupra acestui aspect bine, chiar foarte bine reliefat în scrisul nostru istoric. Se va prefera orientarea analizei înspre direcții mai puțin tatonate, uneori evitate, alteori neglijate. Cu alte cuvinte,

⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p.151

⁶ Mircea R. Birtz, Manfred Kierein, *Câteva succesiuni apostolice catolice din România*, Cluj-Napoca, 2011, p. 65

⁷ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p.152

braucht einen der Vorschlag von Adam Fitter, des Rektors des Kollegiums von Klausenburg, nicht zu wundern, der von der Synode der Unierten Kirche im Juni 1728 angenommen wurde, dass zu den drei Kandidaten für den vakanten Bischofssitz nach dem Tod von Giurgiu Petachi auch der junge Micu aus dem dritten Studienjahr von Tyrnau zählen sollte⁵.

Mit dem Moment der kaiserlichen Ernennung am 25. Februar 1729 erfuhr die Karriere des jungen Bischofs eine spektakuläre Beschleunigung. Er war sich dessen bewusst, dass er sich, um seine Projekte verwirklichen zu können, eine entsprechende Stellung im Ständesystem sichern musste, so dass er schon im Jahr seiner Ernennung und noch vor seiner Amtseinführung und offiziellen Bestätigung den Rang eines Barons beanspruchte, den er übrigens relativ leicht neben dem eines Kaiserlichen Rates erlangte. Die Übernahme des Bischofsstuhls forderte die Erfüllung eines festen kirchlichen, byzantinisch-slawisch gefärbten Protokolls, so dass Micu nach Mukatschewe ging für ein neues Noviziat, jetzt zu den ruthenischen Basilianer-Mönchen des unierten Ritus. Ebenfalls 1729 wurde er zum Priester geweiht, so war er binnen eines Jahres Basilianer-Mönch geworden, und sehr bald – am 5. November 1730 – weihte Ghenadie Gheorghe Bizancy ihn zum Bischof am Sitz seines Bistums in Mukatschewe. Der neue Hirte reihte sich somit ein in die griechische apostolische Sukzession des Ökumenischen Patriarchen Jeremia II. Tranos⁶; und selbst wenn dem feierlichen Moment keine politischen Absichten innewohnten, zeichnete dieser trotzdem seine umfassenden Bemühungen zur Stärkung der ostkirchlichen Wurzeln der ihm unterstellten Diözese vor. Von der Intensität all dessen, was auf seinem langen fordernden Weg folgte, sprechen auch die nicht weniger als acht Petitionen, die er schon von seiner Installation einbrachte⁷.

2. Die aristokratische Mentalität von Inochentiu Micu

In Verlängerung der kirchlichen Wünsche des unierten Bischofs erlangten zwei Ziele den Charakter von Permanenz in der Kampfbewegung, die er seinen ganzen Lebensweg lang entfaltet hat. Ein Ziel von persönlichem Interesse bezüglich der Konsolidierung des Adelsranges und der materiellen Situation der eigenen Familie, charakteristisch für eine aristokratische Mentalität, das andere galt dem Interesse der Gemeinschaft, die er repräsentierte und entsprechend eines bürgerlichen Geistes in den Ständen akzeptiert wissen wollte. Beide Ziele wurden im gleichen Maße mit einer beachtlichen Beharrlichkeit verfolgt, beide verdienen der Klarheit der historischen Perspektive wegen unterstrichen zu werden.

Weil viele Erforscher der Biographie von Inochentiu Micu aus seit langem wohlbekanntem Gründen den Schwerpunkt auf seine Qualitäten als Verteidiger der Sache der Siebenbürger Rumänen legen, wird im nun Folgenden auf diesem in unserer Geschichtsschreibung bereits gut, ja sehr gut herausgearbeiteten Aspekt nicht besonders eingegangen. Wir werden eine Orientierung der Analyse in weniger erkundete, manchmal

⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, S. 151.

⁶ Mircea R. Birtz, Manfred Kierein, *Câteva succesiuni apostolice catolice din România* (dt. *Einige katholische apostolische Sukzessionen aus Rumänien*), Cluj-Napoca, 2011, S. 65.

⁷ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, S. 152.

prezenta întreprindere se va concentra în jurul deslușirii a două componente din bogata și contradictoria personalitate a vehementului vlădică: pe de-o parte, concepțiile și convingerile derivate din statutul său nobiliar și, pe de altă parte, judecățile sale teologice, foarte puțin vizibile, mai cu seamă în materie de dogmatică și ecleziologie.

În ceea ce privește prima componentă sus-menționată, e de specificat că istoriografia mișcării naționale a insistat, cu precădere, asupra modului în care episcopul unit a susținut proiectul național, arătându-se mai puțin interesată de ambițiile sale individuale, nobiliare, pentru a nu distruge imaginea ideală a unei personalități istorice reprezentative. Dar interesele personale țin de latura umană a oricărui lider și au constituit o forță motrice substanțială în promovarea categoriilor elitare românești, pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, de aceea ele nu pot fi neglijate. Lupta împotriva teologului iezuit a fost interpretată ca fiind declanșată din dorința de a prezerva integritatea ritului răsăritean, de a spori autonomia Episcopiei și de a-i reduce cheltuielile, însă conflictul a fost purtat și de pe poziția nobilului care, considerând că beneficiază de drepturile depline ale regimului de Stări, și-a propus să înlăture o inutilă, severă și jenantă tutelă⁸. Atacul împotriva privilegiilor sașilor (a cerut chiar, într-un mod surprinzător de actualizat epocii, reprezentarea românilor în teritoriu în proporții geometrice⁹) s-a motivat în istoriografie ca o acțiune de susținere a drepturilor românești pe Pământul Crăiesc, fără a se observa că actul a derivat și dintr-o atitudine nobiliară, firească pentru un membru al Stărilor, căruia Magistratul sibian i-a interzis preluarea unei posesiuni în zona învecinată cetății¹⁰.

Câștigând deprinderea exercitării funcției episcopale, Inochentie și-a conturat un orgoliu nobiliar pe măsură. Simțul practic l-a stimulat mult în primii ani ai vlădiciei. Știa că încercarea de a-și vedea concretizate, măcar parțial, dezideratele nu avea șanse de reușită fără accesul la pârgھیile executive ale principatului. Demnitatea de consilier gubernial i-ar fi folosit mai mult, din această perspectivă, decât cea onorifică de consilier imperial deținută deja. Ca atare a solicitat-o în dese rânduri, sporind, astfel, temerile și iritarea oficiilor politice provinciale. Pentru că diploma sa era de dată recentă, insuficientă în a-i susține prestigiul social și politic pe care plănuise să-l atingă, el și-a întocmit

⁸ Detalii despre chestiunile legate de teologul iezuit la Zenovie Păclișanu, „Din istoria bisericească a românilor ardeleni. *Teologul vlădicilor uniți*”, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, București, seria III, t.1/1923 și B. Bărbat S.J., „L'institution de l'office du “théologien” dans l'Église Roumaine”, în *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, 29/1963

⁹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p.179

¹⁰ I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, p. 60-98; Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain, passim*.

gemiedene, ein andermal vernachlässigte Richtungen vorziehen. Mit anderen Worten wird sich die vorliegende Untersuchung auf die Erforschung von zwei Komponenten aus der reichen und widersprüchlichen Persönlichkeit des stürmischen Bischofs konzentrieren: einerseits seine aus seinem adligen Stand erwachsenen Konzepte und Überzeugungen, andererseits seine wenig sichtbaren theologischen Urteile vor allem im dogmatischen und ekklesiologischen Bereich.

Was die erste oben erwähnte Komponente betrifft, bleibt zu spezifizieren, dass die Geschichtsschreibung der Nationalbewegung vorwiegend auf der Art und Weise insistierte, auf der der unierte Bischof das nationale Projekt unterstützte, und sich weniger an seinen persönlichen, aristokratischen Ambitionen interessiert zeigte, um nicht das Idealbild einer repräsentativen historischen Persönlichkeit zu zerstören. Doch die persönlichen Interessen gehören zur menschlichen Seite jedes Leaders und bildeten eine ganz wesentliche Triebkraft in der Förderung der elitären rumänischen Eliten während des ganzen 18. Jahrhunderts, daher dürfen diese nicht vernachlässigt werden. Der Kampf gegen den jesuitischen Theologen wurde interpretiert als von dem Wunsch ausgelöst, die Integrität des ostkirchlichen Ritus zu bewahren, die Unabhängigkeit des Bistums auszubauen und dessen Kosten zu reduzieren, doch wurde dieser Konflikt auch von der Position des Adligen aus geführt, der sich in der Meinung, dass er von den vollen Rechten des Ständesystems profitiere, vorgenommen hatte, eine unnütze, strenge und peinliche Institution der Bevormundung abzuschaffen⁸. Der Angriff auf die Privilegien der Sachsen (er forderte sogar in einer für jene Epoche überraschend modernen Argumentationsweise die Vertretung der Rumänen im Territorium nach geometrischen Proportionen⁹) wurde in der Geschichtsschreibung als eine Aktion zur Unterstützung der rumänischen Rechte auf Königsboden begründet ohne wahrzunehmen, dass diese Aktion auch einer aristokratischen Haltung entsprang, die natürlich ist für ein Mitglied der Stände, denen der Magistrat von Hermannstadt es nicht gestattete, Eigentum in der Nähe der Burg zu erwerben¹⁰.

Als er sich an die Ausübung des Bischofsamtes gewöhnte, konturierte Inochentie für sich einen entsprechenden aristokratischen Stolz. Sein praktischer Sinn stimulierte ihn sehr in den ersten Amtsjahren als Bischof. Er wusste, dass der Versuch, seine Wünsche wenigstens teilweise verwirklicht zu sehen, keine Aussicht auf Erfolg hätte ohne Zugang zu den Hebeln der Macht des Fürstentums. Der Würdetitel eines Regierungsrates hätte ihm in dieser Hinsicht mehr geholfen als der Ehrentitel des Kaiserlichen Hofrates, den er schon innehatte. Daher forderte er diese Würde mehrfach für sich und löste damit Befürchtungen und Irritation der politischen Provinzbehörden aus. Da sein Diplom erst jüngeren Datums war und unzureichend um sein soziales und politisches Prestige zu

⁸ Details zu den Fragen im Zusammenhang mit dem jesuitischen Theologen bei Ia Zenovie Păclișanu, „Din istoria bisericească a românilor ardeleni. *Teologul vlădicilor uniți*“ (dt. *Aus der Kirchengeschichte der Siebenbürger Rumänen. Der „Theologe der unierten Bischöfe*), in: „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice“, Bukarest, Reihe III, t. 1/1923, und B. Bărbat S.J., „L'institution de l'office du „théologien“ dans l'Église Roumaine“, in: *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, 29/1963.

⁹ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, S. 179.

¹⁰ I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, S. 60-98; Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain, passim*.

o genealogie care cobora până în secolul al XIV-lea, oprindu-se la un inexistent Ioan Movilă (Moghilă) Basarabă, domn moldovean cândva între anii 1300-1400, de la fiul căruia, Constantin Micul Basarabă, ar fi moștenit, chipurile, numele. Mai mult decât atât, a anexat această iluzorie și pretențioasă succesiune familială cererii de înnobilitare a fratelui său Toma, dar astfel de cazuri, în care nobilii români și-au revendicat glorioase rădăcini de sânge, nu erau nici pe departe singulare, ele exprimând dezideratul accesului la nivelurile de vârf ale provinciei, ca semn de maturizare socială a elitelor. De asemenea, se considera înrudit și cu Cantacuzinii, ai căror antecesorii fuseseră pe tronul Bizanțului¹¹ și nu respingea, de regulă, demnitățile și onorurile oferite sau dobândite, reale sau imaginare¹², considerându-le întotdeauna utile în susținerea intențiilor de promovare.

Aspectele care relevă mentalitatea nobiliară a episcopului unit, după cum s-a mai precizat mai puțin pusă în lumină, sunt numeroase. El s-a socotit, pe bună dreptate și în concordanță cu diplomele Unirii, egalul celorlalți membri ai Dietei, pe care nu s-a sfiit să-i înfrunte, nici când și-a ținut cuvântările în limba latină, nici când a adoptat un ton ireverențios, nici când a cerut, în plen, publicarea diplomei armaliste a fratelui său Toma (document care includea soția, fiii, fiicele și ceilalți descendenți ai acestuia¹³), nici când a revendicat un post de consilier gubernial și nici când a solicitat modificarea regimului *Aprobatelor* și *Compilatelor*¹⁴. Renunța la unele dintre revendicările cuprinse în fluxul abundent de memorii, petiții și proteste doar în situații rare și numai atunci când se exercita asupra sa o uriașă, insuportabilă presiune¹⁵. În concepția sa, tot ceea ce decurgea dintr-o binemeritată nobilitate trebuia respectat și pus în aplicare. Nu este exclus ca pentru vlădica Eparhia să fi avut și caracteristicile unui domeniu nobiliar pe care ținea să și-l vadă puternic, ocrotit juridic și privilegiat.

¹¹ I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, p. 99; Augustin Bunea, *Din istoria românilor, passim*.

¹² Episodul vienez legat de conferirea gradului de „cavalier cu colier” și acordarea demnității de „prefect suprem al Daciei antice” de către Radu Cantacuzino la Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, p. 20. De altfel, diploma de desemnare a ordinului Sf. Gheorghe de către Radu Cantacuzino se află la Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Statului, în *Fondul Oradea*, vezi David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 179, nota 62.

¹³ Mai recent, despre această diplomă nobiliară la Laura Stanciu, Andreea Mârza, *Din nou, despre diploma de înnobilitare a familiei Micu, din 1737*, în *Scoala Ardeleană*, V. Ed. Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Oradea, 2011, p. 192-203.

¹⁴ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*, vol. I, Budapest, 1896, p. 665-702; Augustin Bunea, *Din istoria românilor, passim*

¹⁵ Spre exemplu, doar amenințat în Dietă cu defenestrarea și-a retras unul dintre proteste, vezi Samuil Micu, *Istoria românilor*, ms. IV, p.519 și George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, p.418, 428, *apud* David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 172.

unterstützen, das er zu erreichen anstrebte, erstellte er für sich selbst eine Genealogie, die bis ins 14. Jh. zurückreicht und bei einem nicht existierenden Ioan Movilă (Moghilă) Basarabă, einem früheren moldawischen Fürsten zwischen 1300 und 1400, von dessen Sohn Constantin Micul Basarabă er sein Äußeres und den Namen geerbt hätte. Je mehr noch: er fügte diesen illusorischen und hochgestochenen Stammbaum dem Antrag auf die Adelswürde seines Bruders Toma bei, doch waren solche Fälle, in denen rumänische Adlige ruhmreiche Wurzeln an Vorfahren für sich beanspruchten, bei weitem keine Einzelfälle und brachten das Desiderat zum Ausdruck, auf die Führungsebenen der Provinz zu gelangen als Zeichen für das soziale Reifen der Eliten. Zugleich hielt er sich für verwandt auch mit der Familie Cantacuzino, deren Vorfahren auf dem Thron von Byzanz gesessen waren¹¹, und lehnte üblicherweise auch keine realen oder erdachten angebotenen oder erlangten Ehrentitel und Auszeichnungen ab¹², da er sie grundsätzlich für nützlich hielt zur Unterstützung seiner Karriereabsichten.

Jene Aspekte, die die aristokratische Mentalität des unierten Bischofs offenbaren, sind zahlreich, wengleich diese auch – wie schon festgehalten – weniger beleuchtet werden. Er hielt sich mit gutem Recht und in Übereinstimmung mit den Diplomen der Union gleichberechtigt mit den anderen Mitgliedern des Landtags, denen er die Stirn zu bieten sich nicht scheute, ob mit Reden in lateinischer Sprache, noch wenn er einen respektlosen Tun anschlug, oder im Plenum die Veröffentlichung des Adelserhebungsdiploms seines Bruders Toma forderte (das Dokument schloss die Ehefrau, die Söhne, Töchter und ihre anderen Nachfahren ein¹³), ob er einen Posten als Regierungsrat für sich beanspruchte oder eine Modifizierung des Systems der *Approbatæ et Compilatæ Constitutiones*¹⁴ forderte. Er verzichtete auf einzelne Forderungen aus seinem überbordenden Fluss an Memoranden, Petitionen und Protesten nur in seltenen Situationen und nur dann, wenn auf ihn ein gewaltiger unerträglicher Druck ausgeübt wurde¹⁵. Nach seiner Meinung musste alles, was sich aus der wohlverdienten Adelswürde ergebe, anerkannt und umgesetzt werden. Es ist nicht auszuschließen, dass für den Bischof sein Bistum die Wesenszüge einer Adelsdomäne trug, die er unterhielt, um sie stark, rechtlich gesichert und privilegiert

¹¹ I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, S. 99; Augustin Bunea, *Din istoria românilor*, 1900, *passim*.

¹² Zur Wiener Episode der Gewährung des Grades eines „Ritters mit Band“ und die Verleihung der Würde eines „Höchsten Präfekten von Dacia Antiqua“ durch Radu Cantacuzino vgl. Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 20. Das Ernennungsdiplom des St.-Georg-Ordens von Radu Cantacuzino befindet sich im Kreisamt Klausenburg der Archive des Staates, in: *Fondul Oradea*, vgl. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, S. 179, Anm. 62.

¹³ Zu diesem Adelsdiplom vgl. kürzlich Laura Stanciu, Andreea Mârza, *Din nou, despre diploma de înobilare a familiei Micu, din 1737* (dt. *Von neuem zum Adelsdiplom der Familie Micu von 1737*), in: *Școala Ardeleană, V*. Hrsg. Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Oradea, 2011, S. 192-203.

¹⁴ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*, Bd. I, Budapest, 1896, S. 665-702; Augustin Bunea, *Din istoria românilor, passim*.

¹⁵ Zum Beispiel zog er einen seiner Proteste zurück, nur als er im Landtag damit bedroht wurde, aus dem Fenster geworfen zu werden; vgl. Samuil Micu, *Istoria românilor* (dt. *Geschichte der Rumänen*), ms. IV, S. 519, und George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei* (dt. *Ausgewählte Abschnitte der Geschichte Siebenbürgens*), Bd. I, S. 418, 428, *apud* David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, S. 172.

În desele rânduri în care a reclamat ca dijma bisericească plătită de credincioșii săi să se întoarcă în Eparhie e posibil să fi fost animat și de astfel de considerente.

Ca formă de strategie politică nobiliară, Inochentie a folosit instrumentul sinoadelor lărgite, adevărate reprezentări ale Stărilor românești după modelul sistemului constituțional, încercând să legitimeze, în plan social și juridic, revendicările naționale¹⁶.

Conștiința nobilității a făcut ca spiritualitatea lui să fie dominată de premise politice, sesizabile și în abilitatea cu care a utilizat conceptul de națiune. Când desemnând pe cei uniți, când pe ortodocși și greco-catolici la un loc, când reunind toate componentele sociale românești, de la nobili la iobagi (inseparabili cum uneori argumenta de pe poziții etnice), când incluzând sau omițând clerul, întotdeauna referindu-se la țărănime, termenul națiune l-a definit, în numeroasele sale cereri, în funcție de momentele și împrejurările politice în care erau înaintate revendicările¹⁷. Obiectivul a rămas însă mereu același, de a egaliza sensul etnic al națiunii cu cel juridic-constituțional.

Ca alternativă la revendicarea mult prea radicală a ridicării „toleraților” în poziția de a patra națiune legal recunoscută și în încercarea de a depăși refuzurile constant întâmpinate, a avansat până și varianta încorporării pe Stări a uniților în națiunile privilegiate, cu condiția să nu fie omisă nicio categorie socială dintr-o atare extinsă cuprindere¹⁸. Nici această propunere nu s-a bucurat, desigur, de succes, dar și ea marchează o dată în plus concluzia potrivit căreia el, ca nobil de frunte, nu se putea mulțumi cu pătrunderea individuală în regimul de caste, ci împreună cu cei al căror lider era. Tot din postura de nobil adânc implicat în gravele problematice seculare, a solicitat Curții dreptul de a-i reprezenta și pe laicii din teritoriul Eparhiei în toate cauzele pe care și le doare să fie soluționate.

Nu s-a limitat doar la cereri, ci a încercat să ofere și el ceva în numele celor pentru care negocia, s-a străduit să intereseze Curtea și într-un sens laic. Promisiunea de a oferi un viitor ajutor militar imperialilor în Războiul de succesiune, de a trimite ofițeri români credincioși cauzei dinastice¹⁹ a făcut-o tot de pe poziția celui mai important nobil al națiunii sale pe care și-o dorea receptă. E încă un aspect ce trimite spre potențialul socio-politic al Unirii religioase de a deschide tratative și de a contura convenții, pe care năzuia a-l utiliza în parametri maximi. Cuantificând opțiunea românească pentru

¹⁶ Ne referim, mai cu seamă, la sinodul convocat în 6 iulie 1744, dinaintea plecării definitive a lui Inochentie Micu din dieceză, prin care vlădica ar fi dorit să-și îndreptățească rămânerea în scaun, depășind limitele comunității confessionale, pe calea masivei susțineri etnice.

¹⁷ I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, p.100 și urm.

¹⁸ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 174.

¹⁹ *Ibidem*, p.167-168.

zu erhalten. Es ist durchaus denkbar, dass er in seinen vielen Texten, in denen er forderte, dass der von seinen Gläubigen bezahlte kirchliche Zehnte seinem Bistum zufließe, auch von solchen Überlegungen inspiriert war.

Als Ausdrucksform der politischen Adelsstrategie nutzte Inochentie das Instrument der erweiterten Synoden als echte Vertretungen der rumänischen Stände nach dem Modell des konstitutionellen Systems bei seinem Versuch, nationale Ansprüche auf sozialer und rechtlicher Ebene zu legitimieren¹⁶.

Das Adelsbewusstsein führte dazu, dass seine Spiritualität von politischen Prämissen dominiert war, wahrnehmbar auch in der Gewandtheit, mit der er das Konzept der Nation nutzte. Ob er die Unierten erwähnte oder Orthodoxe und Griechisch-Katholische in einem Atemzug nannte, ob er alle rumänischen sozialen Schichten von den Adligen bis zu den Leibeigenen versammelte (die, wie er manchmal argumentierte, aus ethnischer Sicht unzertrennlich waren), ob er den Klerus einbezog oder umging, so bezog er sich doch stets auf die Bauernschaft und definierte den Terminus der Nation in seinen zahlreichen Anträgen jeweils abhängig von dem Moment und den politischen Hintergründen, vor denen seine Ansprüche vorgebracht wurden¹⁷. Das Ziel blieb indes immer dasselbe, nämlich die ethnische Bedeutung der Nation mit der rechtlich-konstitutionellen Bedeutung in Übereinklang zu bringen.

Als Alternative zu der allzu radikalen Forderung nach Erhebung der „Tolerierten“ auf die Stufe der vierten gesetzlich anerkannten Nation und bei dem Versuch, die Ablehnung, auf die er konstant traf, zu überwinden, ging er bis zur Variante der Inkorporation auf den Stand der Unierten unter den privilegierten Nationen unter der Bedingung, dass keine soziale Kategorie aus einer derartigen Erweiterung ausgeschlossen werden dürfe¹⁸. Natürlich hatte auch dieser Vorschlag keine Aussicht auf Erfolg, doch erlaubt er einmal mehr den Schluss, dass er als führender Adliger sich nicht mit seinem individuellen Aufstieg im Kastensystem begnügen konnte, sondern dies mit denen erreichen wollte, deren Anführer er war. Ebenfalls aus der Position des auch tief in die weltlichen Probleme implizierten Adligen forderte er vom Hof das Recht, auch die Laien aus dem Territorium seiner Eparchie in allen Angelegenheiten zu vertreten, die jene gelöst wissen wollten.

Er begnügte sich nicht nur mit Forderungen, sondern versuchte auch selbst im Namen jener, für die er verhandelte, etwas anzubieten, er versuchte den Hof auch in einem weltlichen Sinn zu interessieren. Das Versprechen, eine künftige Militärhilfe für den Erbfolgekrieg anzubieten und gläubige rumänische Offiziere für die dynastische Angelegenheit zu senden¹⁹, machte er auch von der Position des wichtigsten Adligen der Nation aus, die er respektiert wissen wollte. Dies ist ein weiterer Aspekt, der auf das soziale und politische Potenzial der Kirchenunion verweist, Verhandlungen zu eröffnen und

¹⁶ Wir beziehen uns hier vor allem auf die am 6. Juli 1744 zusammengerufene Synode vor dem definitiven Weggang von Inochentie Micu aus der Diözese, mittels derer der Bischof versuchte, seinen Verbleib auf dem Bischofssitz zu rechtfertigen, indem er die Grenzen der konfessionellen Gemeinschaft überschritt auf dem Wege massiver ethnischer Unterstützung.

¹⁷ I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, S. 100 ff.

¹⁸ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, S. 174.

¹⁹ *Ibidem*, S. 167-168.

catolicism și prin prisma atributelor ei de convenție, a atenționat Curtea și forurile romane în cele mai diverse etape ale vieții sale că, amenințarea supremă constă în pierderea Unirii și că aceasta persistă și se extinde datorită nerespectării clauzelor socio-politice ale pactului confesional încheiat cu „tolerații” (viza, natural, ca pretenție maximală, punctul 3 al Diplomei a II-a a Unirii, dar s-ar fi mulțumit, desigur, cu mai puțin).

Propunerea înaintată forurilor superioare ca episcopii uniți să-și transmită demnitatea prin succesiune demonstrează încă o dată că a apreciat scaunul păstoresc în dublă ipostază: ca focar al credinței și ca instrument politic puternic, reprezentativ pentru întreaga etnie²⁰. De pe fortificațiile nobilității sale și-a manifestat și orgoliile. Credea că neamul său nu a dobândit nimic prin bunăvoință, deoarece, susținea el, constituirea și dezvoltarea fundației episcopale i-a costat pe români 120.000 de florini²¹. Uneori, metaforele pe care le folosea erau de asemenea specifice unui discurs nobiliar²².

A diversificat mereu argumentația dezideratelor sale naționale și, dacă a fost nevoie, chiar a schimbat-o din dorința de a fi cât mai persuasiv. A dat dovadă de multă imaginație în formularea teoriilor sale, a făcut comparații curajoase și inedite, a invocat drepturile rutenilor catolicizați, a făcut trimitere chiar la soarta evreilor, de asemenea tolerați în provincie, susținând că până și aceștia se bucură de avantaje mai mari decât românii, adică, cu alte cuvinte, și-a propus să fructifice Unirea și din perspectiva integrării celor mulți în drepturi civile, cu riscul de a bascula echilibrul structurilor administrative și politice din zonă.

Suportul juridic fundamental pe care și-a structurat solicitările era alcătuit, în principal, din cele două diplome ale Unirii religioase, generatoare de pasiuni, speranțe și sensibilități. A făcut apel, fără nici o ezitare, încă din etapa de demaraj a politicii sale revendicative, la a doua Diplomă (nu întâmplător rătăcită²³), deși aceasta, cu deosebire prin al treilea ei punct, putea declanșa un vârtej capabil să-l absoarbă din galeria personalităților Principatului. Și-a asumat primejdioasa cale și datorită nobilității sale, una dintre puținele piese de rezistență pe care le avea la dispoziție. Treptat, în a doua parte a exilului său, atunci când spectrul eșecului se contura tot mai amenințător, a schimbat din nou strategia, recurgând la postulatele primei Diplome a Unirii, cu nădejdea că măcar ele se vor concretiza într-un segment viabil al proiecțiilor reparatorii.

²⁰ *Ibidem*, p.169-171.

²¹ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol.I, p. 94.

²² Propunându-i-se de către apropiații săi să revină pe scaunul episcopal, după decesul lui Aron, a declarat că „iarăși voi încinge arma pe coapsa mea”, *ibidem*, p. 204.

²³ Reapariția ei la Kurt Wessely, „A doua diplomă leopoldină”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, t.20/1938.

Vereinbarungen zu konturieren, die er in maximalen Parametern zu nutzen anstrebte. Er quantifizierte die rumänische Option für den Katholizismus und betrachtet durch den Blickwinkel der Wesenszüge ihrer Vereinbarungen wies er den Hof und die römischen Instanzen in den verschiedensten Phasen seines Lebens darauf hin, dass die größte Gefahr im Verlust der Union bestehe und dass diese Gefahr weiter bestehe und sich noch vergrößere aufgrund der Missachtung der sozialen und politischen Klauseln des konfessionellen Paktes, der mit den „Tolerierten“ abgeschlossen wurde (er dachte natürlich an Punkt 3 des zweiten Unions-Diploms, doch wäre er gewiss auch mit weniger zufrieden gewesen).

Sein bei den höheren Instanzen eingebrachter Vorschlag, dass die unierten Bischöfe ihre Adelswürde mit der Sukzession vererben sollten, zeigt einmal mehr, dass er den Stuhl des Hirten auf doppelte Weise verstand: als Fokus des Glaubens wie als mächtiges politisches Instrument, repräsentativ für seine gesamte Ethnie²⁰. Von der hohen Warte seiner Adelswürde aus äußerten sich auch manche Eitelkeiten. Er glaubte, dass sein Volk nichts aus Wohlwollen erlangt habe, denn, so behauptete er, die Gründung und der Aufbau der Bischöflichen Stiftung hätten die Rumänen 120.000 Florentiner Gulden gekostet²¹. Manchmal waren auch die Metaphern, die er nutzte, spezifisch für einen Adelsdiskurs²².

Er diversifizierte die Begründung seiner nationalen Wünsche stets und, wenn es nötig war, änderte er sie sogar aus dem Wunsch heraus, so überzeugend als möglich zu sein. Er bewies große Phantasie beim Formulieren seiner Theorien, zog mutige und unkonventionelle Vergleiche, berief sich auf die Rechte der katholisierten Ruthenen, verwies sogar auf das Schicksal der Juden, die auch in der Provinz toleriert waren, und betonte, dass sogar diese sich an mehr Privilegien erfreuten als die Rumänen, er hatte sich also mit anderen Worten vorgenommen, die Union auch aus der Perspektive der Integration der vielen Rumänen in die zivilen Rechte zu nutzen, mit dem Risiko, das Gleichgewicht der administrativen und politischen Strukturen der Region zu kippen.

Die juristische Grundlage, auf die er seine Forderungen stützte, bestand im Prinzip aus den zwei Diplomen der Kirchenunion, die Leidenschaften, Hoffnungen und Sensibilitäten hervorriefen. Er berief sich ohne Zögern schon von der Startphase seiner fordernden Politik auf das Zweite Diplom (das nicht ohne Grund ein Irrläufer war²³), denn dieses konnte vor allem im dritten Punkt einen Wirbel auslösen, der in der Lage war, ihn aus der Galerie der Persönlichkeiten des Fürstentums zu entfernen. Er nahm diesen gefährlichen Weg auf sich auch aufgrund seines Adels, eines der wenigen Geschütze des Widerstands, das ihm zur Verfügung stand. Allmählich, im zweiten Abschnitt seines Exils, als das Spektrum des Misserfolgs sich als immer bedrohlicher präsentierte, wechselte er erneut die Strategie und berief sich wieder auf die Forderungen des ersten Unionsdiploms in der Hoffnung, dass wenigstens diese sich in einem tragfähigen Segment der Projekte zur Wiedergutmachung konkretisieren werden.

²⁰ *Ibidem*, S. 169-171.

²¹ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 94.

²² Als ihm von Nahestehenden vorgeschlagen wurde, nach dem Tod Arons auf den Bischofsstuhl zurückzukehren, erklärte er, dass „ich wieder die Waffe schultern werde“; *ibidem*, S. 204.

²³ Wieder veröffentlicht bei Kurt Wessely, „A doua diplomă leopoldină“ (dt. *Das Zweite Leopoldinische Diplom*), in: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Reihe III, t. 20/1938.

Datorită solidarității nobiliare, elitele sociale românești l-au sprijinit în unele momente decisive ale biografiei sale. Directorul fiscal al Transilvaniei, Petru Dobra, un nobil de credință latină relativ influent și viitor protector al Unirii, l-a ajutat, astfel, să schimbe domeniile de la Gherla și Sâmbăta, care asigurau un venit de 3 000 florini anual, cu domeniul Blajului, de pe urma căruia câștigurile Episcopiei se dublau²⁴, registratorul român al Cancelariei guberniale, Iosif Boer, i-a semnalat că s-ar fi găsit originalul Diplomei a doua a Unirii religioase, de care episcopul avea mare nevoie²⁵, iar Andrei Boer, funcționar al Cancelariei Aulice, l-a avertizat, în timpul ultimei călătorii la Viena, despre posibilele consecințe ale anchetei la care urma să fie supus, grăbindu-i refugiul la Roma²⁶. De altfel, cu toți aceștia a corespondat frecvent și s-a aflat în relații strânse. Firavele semne de întrajutorare nobiliară, totuși mai numeroase decât cele sus enumerate, venite nu numai din partea clerului, ci și a categoriilor funcționărești, prevesteau frontul național mai amplu, de la sfârșitul secolului.

Dintre categoriile birocratice care s-au alăturat vizibil demersurilor vlădicăi am mai menționa doar magistrii stațiilor de poștă, deseori notificați în istoriografia problematicii, care i-au dat concursul atât pe parcursul călătoriilor sale, cât și în perioada exilului, când atenția și exigența Curții ridicau probleme uriașe în menținerea unei corespondențe cursive între locația sa din Roma și cei ce i-au rămas fideli în Principat.

A fost firesc atașamentul nobilimii românești, care, să recunoaștem, nu a depășit anumite limite, față de Inochentie Micu, în condițiile în care episcopul a făcut mari eforturi pentru a promova social această categorie elitară. Pentru el, ridicarea nobilimii reprezenta un obiectiv cel puțin la fel de important ca și îmbunătățirea statutului țărănimii, deziderat de care istoriografia marxistă a făcut atâta caz. Preoții-nobili, funcționarii-nobili sau mica nobilime jurisdicțională s-au aflat, în egală măsură, în atenția memoriilor sale. Solicitățile privind introducerea pe ordinea dietală de zi a dezbaterilor privind nobilitatea clerului unit, numirea unui nobil-protector puternic al uniților, de aceeași etnie cu cei tutelați, obținerea unui post de consilier gubernial, desemnarea în funcții în căpitănatel Chioarului și Făgărașului, funcția de comite suprem în Hunedoara, trei locuri la Tabla Regală, șase laici și clerici regaliști în Dietă, administrația și justiția proporțională cu procentele etnice²⁷, relevau faptul că, în cadrul proiectului național, corpul nobiliar românesc avea un rol esențial.

²⁴ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi*, p.665-702; Augustin Bunea, *Din istoria românilor, passim*.

²⁵ I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, p. 100 și urm.

²⁶ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol.I, p.12-30

²⁷ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi*, p.665-702. Motivațiile de natură politică, juridică, istorică, economică, socială și culturală care au stat la baza revendicărilor lui Inochentie Micu sunt tratate pe larg în magistrala operă realizată de David Prodan, citată și în notele anterioare în forma ei din anul 1984, *Supplex*

Dank der Adelsolidarität unterstützten ihn die rumänischen sozialen Eliten in einigen entscheidenden Momenten seiner Biographie. Der Steuereinsammler von Siebenbürgen, Petru Dobra, ein relativ einflussreicher Adliger von lateinischem Glauben und künftige Protektor der Union half ihm so, die Domänen von Gherla und Sâmbăta, die ein jährliches Einkommen von 3000 Florentiner Gulden sicherten, mit der Domäne von Blasendorf zu tauschen, woraufhin sich die Einnahmen des Bistums verdoppelten²⁴; der rumänische Registrator der Kanzlei des Guberniums, Iosif Boer, wies ihn darauf hin, dass das Original des zweiten Diploms der Kirchenunion gefunden worden sei, dessen er sehr dringend bedurfte²⁵; und Andrei Boer, Beamter der Hofkanzlei, warnte ihn während der letzten Reise nach Wien vor den möglichen Konsequenzen der Untersuchung, der er unterzogen werden sollte, und beschleunigte seine Flucht nach Rom²⁶. Übrigens korrespondierte er mit all diesen häufig und stand in engen Beziehungen zu ihnen. Zarte Zeichen der gegenseitigen adeligen Unterstützung, jedoch zahlreicher als jene oben genannten, die freilich nicht nur vom Klerus kamen, sondern auch aus den Beamtenkreisen, sagten eine breitere nationale Front vom Ende des Jahrhunderts an vorher.

Aus den Beamtenkreisen, die sich erkennbar auf die Seite des Bischofs stellten, würden wir nur noch die Postmeister der Poststationen erwähnen, oft genannt in der Geschichtsschreibung zur Problematik, die ihm sowohl während seiner Reisen, als auch in der Phase des Exils halfen, als die Aufmerksamkeit und der Anspruch des Hofes gewaltige Probleme aufwarfen für die Aufrechterhaltung einer laufenden Korrespondenz zwischen seinem Zufluchtsort in Rom und jenen, die ihm im Fürstentum treu geblieben waren.

Die Zuneigung des rumänischen Adels gegenüber Inochentie Micu, die, so müssen wir zugeben, bestimmte Grenzen nicht überschritt, war natürlich, hatte doch der Bischof große Anstrengungen unternommen, um diese elitäre Kategorie sozial zu befördern. Für ihn stellte die Erhebung des Adels ein mindestens genauso wichtiges Ziel dar wie die Verbesserung für den Stand der Bauern, von diesem Wunsch machte die marxistische Geschichtsschreibung großes Aufheben. Die adeligen Priester, adelige Beamte oder der kleine Justizadel standen gleichermaßen im Mittelpunkt seiner Memoranden. Die Forderungen nach Zulassung von Debatten über den Adelsstatus des unierten Klerus auf der Tagesordnung des Landtags, die Ernennung eines mächtigen adeligen Protektor der Unierten derselben Ethnie wie jene unter Vormundschaft, dem Erlangen des Amtes eines Guberniumsrates, Amtsernennungen von Hauptmännern in Chioaru und Fogarasch, der Funktion eines Hohen Komes in Hunedoara, drei Plätzen an der Königlichen Tafel, sechs Laien und königlichen Klerikern im Landtag sowie eine der prozentualen ethnischen Verteilung angemessene Administration und Jurisprudenz²⁷ offenbarten, dass im Rahmen des nationalen Projekts der rumänische Adelskorps eine wesentliche Rolle spielte.

²⁴ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi*, S. 665-702; Augustin Bunea, *Din istoria românilor, passim*.

²⁵ I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, S. 100 ff.

²⁶ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 12-30.

²⁷ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi*, S. 665-702. Die Begründungen politischer, juristischer, historischer, ökonomischer und kultureller Art, die die Grundlage bildeten für die Forderungen von Inochentie Micu, werden ausführlich in dem meisterhaften Werk von David Prodan behandelt, das wir in den vorherigen

Înainte de a fi episcop, Inochentie a fost nobil român, cu o atitudine specifică păturii sociale din care făcea parte și care se reflecta în insistența apelurilor la cele mai înalte foruri și în dezinvoltura corespondenței cu deținătorii funcțiilor imperiale înalte, cu personajele-cheie din administrația habsburgică centrală și cea provincială și cu marile personalități ecleziastice: împărăteasa, papa, membrii familiei dinastice, cancelarul imperial, vicecancelarul imperial, cancelarul ducatului Austriei, cancelarul Boemiei, președintele Consiliului Aulic de Război, președintele Camerei Aulice, visterul imperial, președintele Deputăției bancare ministeriale, membrii conferințelor ministeriale, cancelarul aulic al Transilvaniei, cancelarul aulic al Ungariei, primatele de Strigoniu, arhiepiscopul Vienei, episcopul romano-catolic al Ardealului, secretari de stat, oficiali ai Imperiului romano-german, decanul colegiului cardinalilor, viceregentul Romei, prefectul și secretarul Congregației *De Propaganda Fide*, secretarul brevelor, reprezentanții diplomați ai Curții vieneze și Curiei romane, alți miniștri, cardinali, episcopi, vicari, feldmareșali, conți, agenți diplomați, consilieri, ofițeri de diverse grade, procurori, arhivari etc.²⁸. De multe ori, pe lista sa de corespondență se găseau destinatari care nu aveau nimic de-a face cu românii ardeleni, cu catolicismul de rit grec sau măcar cu Principatul acesta de la limitele răsăritene ale Imperiului. Între cei pe care scrisorile lui Inochentie Micu îi vizau nu lipseau nici figurile pitorești, dar toate acestea nu reflectau decât convingerea supralicitată a episcopului că statutul său în ierarhia epocii trebuia să fie prestigios și să tindă înspre o integrare aristocratică înaltă și de largă recunoaștere. Problema etnică și confesională pentru care dorea să pledeze pe scena politică a Imperiului nu îi părea cu nimic mai prejos decât alte puncte urgente de pe agenda de lucru a Curții.

Nobilitatea i-a conferit un orgoliu și o siguranță care s-au manifestat și în anii de exil de la Roma, în raport cu cercurile papale. Deși a stârnit iritarea împărătesei și a papei, a continuat să-și conducă Episcopia din exil, cu o fermitate care denota mult curaj. A avut mare încredere în clerul său, în capacitățile acestuia (avea certitudinea, prezentă în petițiile sale, că din rândurile preoților români se putea numi oricând un teolog capabil să preia cu succes atribuțiile celui iezuit). De altfel, cei din subordine i-au răsplătit pe deplin această încredere și cu sprijinul lor, dar și în legătură permanentă cu alte categorii elitare românești, de la funcționari și mică nobilime, până la magiștri poștali și

Libellus Valachorum, editată în multiple versiuni - refăcute sau adăugite - și publicată în română, engleză sau germană, în anii 1948, 1967, 1971, 1981 și 1984. Considerații importante legate de această temă și în Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986 sau în numeroase alte lucrări pe care din lipsă de spațiu nu ne permitem a le enumera.

²⁸ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, p.54-77; Idem, *Inochentie Micu-Klein și cancelarul Kaunitz*, p. 389-404.

Bevor er Bischof wurde, war Inochentie ein adliger Rumäne mit einer spezifischen Haltung für die soziale Schicht, der er angehörte und die sich auch in der Insistenz der Eingaben bei den höchsten Instanzen und der Ungezwungenheit seiner Korrespondenz mit den Trägern höchster kaiserlicher Ämter, mit Schlüsselpersonen aus der habsburgischen Zentral- und Provinzverwaltung sowie großen kirchlichen Persönlichkeiten widerspiegelt: der Kaiserin, dem Papst, den Mitgliedern der Herrscherfamilie, dem Reichskanzler, dem Vize-Reichskanzler, dem Kanzler des Herzogtums Österreich, dem Kanzler von Böhmen, dem Präsidenten des Hof-Kriegsrats, dem Präsidenten der Hofkammer, dem kaiserlichen Schatzkanzler, dem Präsidenten der Ministerial-Banco-Deputation, den Mitgliedern der Ministerkonferenzen, dem Hofkanzler von Siebenbürgen, dem Hofkanzler von Ungarn, dem Primas von Esztergom, dem Erzbischof von Wien, dem römisch-katholischen Bischof von Siebenbürgen, Staatssekretären, Offiziellen des Heiligen Römisch-Deutschen Reiches, dem Dekan des Kardinalskollegiums, dem Statthalter von Rom, dem Präfekten und dem Sekretär der Kongregation *De Propaganda Fide*, dem Sekretär der Patente, den diplomatischen Repräsentanten des Wiener Hofes und der Römischen Kurie, weiteren Ministern, Kardinälen, Bischöfen, Vikaren, Feldmarschällen, Grafen, Diplomaten, Räten, Offizieren unterschiedlicher Dienstgrade, Staatsanwälte, Archivare²⁸ etc. Häufig fanden sich auf der Liste seiner Korrespondenz Empfänger, die nichts zu tun hatten mit den Siebenbürger Rumänen, dem Katholizismus griechischen Ritus oder wenigstens jenem Fürstentum an den Ostgrenzen des Reiches. Unter denen, an die sich die Briefe von Inochentie Micu richteten, fehlten auch pittoreske Figuren nicht, doch spiegelten diese alle nichts anderes wieder als die übertriebene Überzeugung des Bischofs, dass sein Status in der Hierarchie jener Zeit prestigeträchtig sein müsse und auf eine hohe aristokratische Integration und breite Anerkennung abzielen sollte. Das ethnische und konfessionelle Problem, für das er auf der politischen Bühne des Reiches das Wort ergreifen wollte, schien ihm in nichts weniger bedeutend als andere dringende Punkte auf der Arbeitsagenda des Hofes.

Der Adel bot ihm einen Stolz und eine Selbstsicherheit, die sich auch in den Jahren des Exils in Rom in seiner Beziehung zu den päpstlichen Kreisen äußerte. Auch wenn er sich den Unmut der Kaiserin und des Papstes zuzog, fuhr er doch fort, das Bistum aus dem Exil zu leiten mit einer Entschlossenheit, die auf viel Mut hindeutet. Er hatte viel Vertrauen in seinen Klerus, in dessen Fähigkeiten (er hatte die Gewissheit, die sich auch in seinen Petitionen äußerte, dass sich aus den Reihen der rumänischen Priester jederzeit ein fähiger Theologe zu benennen sei, um mit Erfolg die Aufgaben des Jesuiten zu übernehmen). Seine Untergebenen lohnten ihm dieses Vertrauen voll durch ihre Unterstützung; aber auch

Anmerkungen in ihrer Fassung von 1984 zitieren; der *Supplex Libellus Valachorum* wurde in verschiedenen Fassungen veröffentlicht - als einfache Wiedergabe oder mit Ergänzungen - und auf Rumänisch, Englisch oder Deutsch in den Jahren 1948, 1967, 1971, 1981 und 1984 veröffentlicht. Wichtige Überlegungen zu diesem Thema auch bei Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848* (dt. *Die Nationalbewegung der Rumänen aus Siebenbürgen in den Jahren 1790 bis 1848*), Bukarest, 1986, oder in zahlreichen anderen Arbeiten, die wir aus Platzgründen hier nicht aufzählen wollen.

²⁸ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 54-77; Idem, *Inochentie Micu-Klein și cancelarul Kaunitz* (dt. *Inochentie Micu-Klein und Kanzler Kaunitz*), S. 389-404.

negustori, el a refuzat să demisioneze, trecând peste toate presiunile, chiar dacă problema înlăturării lui a fost dezbătută într-un șir întreg de conferințe ministeriale²⁹. Depășindu-și cu mult, în spirit nobiliar, atribuțiile episcopale, Inochentie Micu s-a considerat, pe mai departe, reprezentant legitim al tuturor Stărilor românești, preocupându-se la Roma de situația pelerinilor, a tinerilor aflați la studii și a ostașilor români ajunși în Italia, cu prilejul războaielor purtate de Monarhia habsburgică³⁰.

Anihilarea personalității sale militante a constituit obiectul unor intense negocieri între Curtea vieneză și Curia papală, problema fiind soluționată cu mare dificultate. A cedat numai în momentul în care a considerat că orgoliile nobiliare i-au fost satisfăcute printr-o pensie corespunzătoare, prin clarificarea stării sale materiale și prin recuperarea cotei care îi revenea din veniturile episcopale până în momentul demisiei, dar legăturile cu provincia ardeleană nu s-au rupt ușor, el fiind privit, până la sfârșitul vieții, ca o posibilă amenințare politică. Contactele cu pământul natal s-au menținut îndeosebi prin tinerii care veneau la studii la *Colegiul Urban al Propagandei* și care nu l-au ocolit³¹. Compromisul pe care l-a făcut cu Viena a răzbătut în textul actului de demisie, dar târgul încheiat reflecta și dorința imperialilor de a elimina un adversar de temut, cu mari abilități politice. Averea considerabilă rămasă în urma lui a fost, de asemenea, pe măsura vieții pe care a dus-o și pe care o putem caracteriza, în toate planurile, ca una de tip nobiliar.

Educația sa clericală și atribuțiile profesionale înalte au fost însoțite de o remarcabilă capacitate administrativă și un simț politic înnăscut. Episcopul unit a evaluat actul Unirii religioase ca pe o miză la care se putea oricând renunța, iar diplomele leopoldine referitoare la greco-catolici le-a apreciat ca pe niște contracte care își pierdeau valabilitatea dacă părțile semnatare nu-și respectau angajamentele.

Cu toată nerăbdarea ce și-a pus amprenta asupra încercărilor de derulare a planurilor naționale, a fost sesizabilă, în activitatea sa revendicativă, o oarecare gradualitate. Primele opt cereri din perioada de dinaintea instalării în funcție relevau preocuparea pentru propria situație și o orientare înspre drepturile preoților, în spiritul primei Diplome a Unirii religioase³², însă, odată cu maturizarea

²⁹ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, p.148-188; Idem, *Inochentie Micu-Klein și cancelarul Kaunitz*, loc. cit.

³⁰ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol.I, p.148-188.

³¹ *Ibidem*, p. 213 și urm. Legăturile strânse cu românii ardeleni atenuau, oarecum, marea durere provocată de imposibilitatea reîntoarcerii în provincie. Cf. Zenovie Păclișanu, *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein. 1746-1768, passim*.

³² I.Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus*, p. 72.

in ständiger Verbindung mit anderen rumänischen elitären Kreisen von Beamten und Kleinadel bis zu Postmeistern und Kaufleuten machte er seine Weigerung zurückzutreten deutlich trotz allen Drucks, selbst wenn das Problem seiner Entfernung aus dem Amt in einer ganzen Reihe von Ministerkonferenzen diskutiert wurde²⁹. Unter weiter Überschreitung seiner bischöflichen Kompetenzen in adeligem Geist hielt sich Inochentie Micu weiter für den legitimen Repräsentanten aller rumänischen Stände, er kümmerte sich in Rom um die Lage der Pilger, der jungen Männer, die dort zum Studium waren, und der rumänischen Kriegsgefangenen, die angelegentlich der von der Habsburgermonarchie geführten Kriege nach Italien gelangt waren³⁰.

Die Ausschaltung seiner radikalen Persönlichkeit stellte den Gegenstand intensiver Verhandlungen zwischen dem Wiener Hof und der Päpstlichen Kurie dar, das Problem konnte nur unter großen Schwierigkeiten gelöst werden. Er wich erst in dem Moment, als er der Meinung war, dass sein adliger Stolz durch eine entsprechende Pension, durch die Klärung seines materiellen Status und die Beibehaltung seines persönlichen Anteils an den bischöflichen Einnahmen, der ihm bis zu dem Moment seiner Demission zustand, befriedigt wurde, aber die Verbindungen mit der siebenbürgischen Provinz wurden nur schwer unterbrochen, er wurde bis zum Ende seines Lebens als eine mögliche politische Bedrohung angesehen. Die Verbindungen zur Heimat wurden besonders durch junge Leute aufrechterhalten, die zum Studium an das *Urbaniana-Kollegium der Propaganda* kamen und ihm nicht aus dem Weg gingen³¹. Der Kompromiss, den er mit Wien machte, fand auch Eingang in den Text seines Demissionsaktes, aber die vereinbarte Übereinkunft spiegelt auch den Wunsch der Kaiserlichen wieder, einen gefürchteten Feind mit großen politischen Fähigkeiten zu eliminieren. Das beachtliche Vermögen, das er hinterließ, entsprach gleichermaßen dem Leben, das er geführt hatte und das wir in jeder Hinsicht als ein Leben von adligem Stil charakterisieren können.

Zu seiner klerikalen Ausbildung und seinen herausragenden konfessionellen Wesenszügen gesellten sich eine beachtliche administrative Fähigkeit und ein angeborener politischer Instinkt. Der unierte Bischof verstand den Akt der Kirchenunion als einen Versuch, von dem man jederzeit wieder abrücken könne, doch die Leopoldinischen Diplome bezüglich der griechischen Katholiken verstanden sie als Verträge, die ihre Gültigkeit verlieren, wenn die unterzeichnenden Parteien ihre Verpflichtungen nicht erfüllen.

Bei aller Ungeduld, die seine Bemühungen um die Verwirklichung seiner nationalen Pläne prägte, war in der Politik seiner Forderungen doch eine bestimmte Abstufung festzustellen. Die ersten acht Anträge aus der Zeit vor seiner Amtseinführung offenbarten die Sorge um die eigene Situation und eine Orientierung auf die Rechte der Priester hin im Geiste des Ersten Diploms der Kirchenunion³², mit dem Reifen seines adelig-zivilen

²⁹ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 148-188; Idem, *Inochentie Micu-Klein și cancelarul Kaunitz*, loc. cit.

³⁰ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 148-188.

³¹ *Ibidem*, S. 213 ff. Die engen Verbindungen mit Siebenbürger Rumänen milderten gewissermaßen den großen Schmerz, der von der Unmöglichkeit, in die Provinz zurückzukehren, hervorgerufen wurde. Cf. Zenovie Păclișanu, *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein 1746-1768* (dt. *Die Korrespondenz aus dem Exil von Bischof Inochentie Micu Klein 1746-1768*), passim.

³² I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus*, S. 72.

sentimentului său nobiliar-civic și dobândind deprinderea exercitării funcției, obiectivele urmărite s-au extins. Cele 16 memorii înaintate în perioada 1733-1740 către forurile superioare³³, deși dominate încă de preocuparea pentru starea clerului, se refereau, deseori, la situația românilor de pe Pământul Crăiesc, la educația tinerilor români, la modificarea sistemului constituțional, la Diploma a doua a Unirii religioase etc. Deja, episcopul își utiliza binecunoscutele argumente de natură social-istorică, acționând ca reprezentant al întregii națiuni române.

Apogeul solicitărilor în nume național a fost atins după 1740, în timpul domniei Mariei Tereza, interval în care, de-altfel, a fost elaborat și celebrul *Supplex Libellus*³⁴. De data aceasta, lupta s-a concentrat, cu obstinență, în jurul Diplomei a doua a Unirii religioase, iar vehemența cu care a fost atacat teologul iezuit a sfidat nu numai partida catolică, ci și Stările, în general, sau Curtea vieneză. Sensul revendicărilor dinspre prima Diplomă a Unirii religioase, înspre cea de a doua, reflecta evoluția mentalității unor elite românești, de la o conștiință clerical-nobiliară restrânsă, de castă, la una nobiliar-civică, pusă în slujba comunității proprii, naționale, în numele căreia și episcopul s-a exprimat ca un nobil cu responsabilitate pentru supușii săi. S-a revenit la postulatele primei Diplome a Unirii religioase numai în momentul în care această elită a realizat că insistența asupra pachetului de cereri maximale a pus în pericol întregul edificiu al Unirii.

Istoricii mișcării naționale au insistat, cu precădere, asupra momentelor de manifestare a conștiinței din perspectivă etnică, ignorând atitudinile nobiliare, foarte importante pentru istoria elitelor. După cum am încercat, însă, să demonstrăm în rândurile de mai sus, Inochentie Micu trebuie privit și ca un nobil interesat de soarta sa, reprezentant al unei elite consolidate prin compromisurile din primele decenii ale istoriei Bisericii greco-catolice și care, pe baza unei situații sociale din ce în ce mai stabile, s-a încumetat să-și legitimizeze afirmarea în nume național, căutând binele nobiliar prin binele etniei proprii. În optica istoriei elitelor, eforturile liderului nu au fost zadarnice. Privilegiile nobililor români și ale preoților uniți au fost încă o dată recunoscute, întărind o categorie superioară, din ce în ce mai puțin nevoită să recurgă la maghiarizare pentru a atinge obiectivul promovării sociale.

Una dintre condițiile ascensiunii era detașarea de spiritul dogmatic, fapt pe care episcopul unit l-a realizat prin multiplele sale abilități, inclusiv prin simțul său administrativ. Chiar din momentul instalării, și-a format un Consistoriu puternic, alcătuit din 12 protopopi, restructurând episcopia în două vicariate,

³³ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi*, p. 665-702.

³⁴ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, subcapitolul *Reluarea acțiunii sub Maria Tereza: Supplex Libellus*. În legătură cu semnificația acestui document, vezi și o interpretare a istoriografiei maghiare, la Tóth András, *Az erdélyi román kérdés a 18. században*, Budapest, 1938, *passim*.

Selbstbewusstseins und zunehmender Gewöhnung an die Ausübung seines Amtes erweiterten sich die von ihm verfolgten Ziele. Jene sechzehn in der Zeit von 1733 bis 1740 bei höheren Instanzen eingebrachten Memoranden³³ bezogen sich, auch wenn sie überwiegend von der Sorge um den Stand des Klerus dominiert waren, häufig auf die Situation der Rumänen auf dem Königsboden, auf die Erziehung der jungen Rumänen, auf die Veränderung des Verfassungssystems, auf das Diplom der zweiten Kirchenunion etc. Der Bischof nutzte die schon wohlbekannten Argumente sozial-historischer Natur und agierte als Repräsentant der gesamten rumänischen Nation.

Der Höhepunkt der Forderungen im nationalen Namen wurde nach 1740 erreicht, in der Zeit der Herrschaft von Maria Theresia, jener Zeit, in der bekanntlich auch der berühmte *Supplex Libellus* ausgearbeitet wurde³⁴. Zu jener Zeit konzentrierte sich der Kampf mit Hartnäckigkeit auf das Umfeld des Diploms der zweiten Kirchenunion, und die Vehemenz, mit der der jesuitische Theologe bekämpft wurde, forderte nicht nur die katholische Partei heraus, sondern auch die Stände im Allgemeinen oder den Wiener Hof. Die gewandelte Bedeutung der Ansprüche vom ersten Unionsdiplom zum zweiten spiegelt die Entwicklung der Mentalität einer rumänischen Elite von einem beschränkten klerikal-adligen Kastenbewusstsein zu einem adlig-zivilen, das in den Dienst der eigenen, nationalen Gemeinschaft gestellt wird, in dessen Namen sich auch der Bischof wie ein Adliger mit Verantwortung für seine Untertanen äußert. Man kam auf die Forderungen des ersten Diploms der Kirchenunion nur in dem Moment zurück, in dem diese Elite realisierte, dass das Insistieren auf dem Paket an Maximalforderungen das gesamte Gebäude der Union in Gefahr brachte.

Die Historiker zur Nationalbewegung insistieren insbesondere auf den Momenten der Äußerung des Bewusstseins aus ethnischer Perspektive und ignorieren die adligen Haltungen, die jedoch sehr wichtig sind für die Geschichte der Eliten. Wie wir jedoch in den obigen Zeilen versucht haben darzulegen, muss Inochentie Micu als ein an seinem eigenen Schicksal interessierter Adliger betrachtet werden, als Repräsentant einer durch Kompromisse aus den ersten Jahrzehnten der Geschichte der griechisch-katholischen Kirche gefestigten Elite, der es auf der Grundlage einer immer stabileren sozialen Situation wagt, sein Auftreten im nationalen Namen zu legitimieren, wobei er das adelige Wohlergehen durch das Wohlergehen der eigenen Ethnie zu erreichen suchte. Aus der Sicht der Geschichte der Eliten waren die Bemühungen dieses Leaders nicht vergeblich. Die Privilegien der adligen Rumänen und der unierten Priester wurden noch einmal anerkannt, die eine Oberschicht stärkten, die es dadurch weniger nötig hatte, auf die Magyarisierung zurückzugreifen, um das Ziel der eigenen sozialen Aufwertung zu erreichen.

Eine der Bedingungen für den Aufstieg war die Loslösung vom dogmatischen Geist, was der unierte Bischof durch seine vielen Fähigkeiten erreichte, einschließlich seines administrativen Sinnes. Schon vom Moment seiner Amtseinführung an formte er ein starkes Konsistorium, bestehend aus zwölf Protopopen, er restrukturierte das Bistum in

³³ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi*, S. 665-702.

³⁴ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Abschnitt *Reluarea acțiunii sub Maria Tereza: Supplex Libellus*. Zur Bedeutung dieses Dokuments vgl. auch die Interpretation der ungarischen Geschichtsschreibung bei Tóth András, *Az erdélyi román kérdés a 18. században*, Budapest, 1938, *passim*.

despărțite de cursul Mureșului, obținând apoi domeniul Blajului, care, după cum s-a mai amintit, a dublat veniturile instituției pe care o conducea³⁵. Modul în care a organizat desfășurarea conșcripției din 1733, solicitată de Dietă³⁶, eficiența programului de colonizare a noului centru episcopal, pe care l-ar fi vrut transformat în oraș privilegiat³⁷, rezultatele practice privind întemeierea școlilor și accesul tinerilor români la studii, îndemânarea cu care și-a îndrumat agenții vienezi, perseverența dovedită în îmbunătățirea situației materiale a clerului, a Episcopiei, dar și a averii sale proprii, situație materială care a fost urmărită până în cele mai mici detalii, de la dreptul de încasare a dijmei bisericești, până la banala cotă de sare gratuită pentru preoți, întruchipau doar câteva exemple ce puneau în lumină capacitățile administrativ-funcționărești ale lui Inochentie și ale personalului competent pe care a știut să-l atragă³⁸. El continua, în fapt, la scară superioară, proiectul inaugurat de Atanasie Anghel, de a transforma instituția Bisericii greco-catolice într-un domeniu nobiliar bine organizat, autonom și puternic, care să susțină economic idealurile social-politice.

3. Efectele episcopatului lui Inochentie Micu în mediul Blajului

Căderea lui Inochentie poate fi pusă și ea pe seama orgoliului nobiliar, ce i-a alimentat, peste măsură, încrederea că elitele românești erau suficient de consolidate pentru a trage după ele națiunea, incluzând-o printre componentele sistemului constituțional. Supraevaluarea forțelor proprii, combinată cu puternicele mișcări antiunioniste din Transilvania, au împins clerul superior unit într-o situație extrem de dificilă, obligându-l la noi compromisuri.

S-au manifestat, cu ocazia perioadei tulburi din anii de exil ai lui Inochentie, două tendințe majore, care au divizat tabăra prelaților greco-catolici. Pe de o parte, unii au încercat să-și prezerve situația socială printr-o atitudine fidelă față de autorități, iar pe de altă parte, un grup consistent a continuat să rămână alături de liderul mișcării naționale, chiar cu riscul de a suporta consecințele

³⁵ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi*, p. 665-702.

³⁶ I.Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus*, p.73.

³⁷ Gabriela Mircea, „Blajul și domeniul aparținător la jumătatea secolului al XVIII-lea”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, Cluj-Napoca, 35/1996, p. 38-61.

³⁸ La Blaj, episcopul beneficia deja de funcționari cu pregătire corespunzătoare, de tipul lui Daniel Mardsinai, nobil unit din Făgăraș, absolvent de Cluj, care fusese desemnat administrator al domeniului episcopal. După unele opinii, el nu este același cu omonimul său care a trecut la ortodoxie și și-a luat numele de Lazzarini, dar erau din aceeași familie, vezi Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, p.53, nota 72.; I.Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus*, p.59, 253, nota 5. După alte păreri, ar fi vorba de una și aceeași persoană, vezi Laura Stanciu, „Pionierii Blajului și Unirea (la mijlocul secolului al XVIII-lea)”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/2010, nr.2, p. 133-147. Eadem, „Cazul Daniil Marsinai (Marginai) și toleranța tereziană”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, 1/2011, p. 15-27.

zwei Vikariaten, getrennt vom Fluss Muresch, später erhielt er die Domäne von Blasendorf, was, wie schon erwähnt, die Einnahmen der Institution, die er führte, verdoppelte³⁵. Die Art, wie er die Durchführung der Volkszählung von 1733 gestaltete, die vom Landtag gefordert wurde³⁶, die Effizienz des Besiedlungsprogramms des neuen Bischofszentrums, das er in eine privilegierte Stadt umgewandelt wissen wollte³⁷, die praktischen Ergebnisse bei der Gründung von Schulen und der Zugang junger Rumänen zu Studien, die Kunstfertigkeit, mit der er Wiener Beamte anleitete, die Hartnäckigkeit, die er bewies bei der Verbesserung der materiellen Situation des Klerus, des Bistums, aber auch seines eigenen Vermögens, jene materielle Situation, die bis in die kleinsten Details verfolgt wurde von dem Recht auf Einkassieren des kirchlichen Zehnten bis zu dem banalen Anteil an kostenlosem Salz für die Priester – all das stellt nur einige Beispiele dar, die die administrativ-verwaltungsmäßigen Fähigkeiten von Inochentie Micu und des Personals, das er heranzuziehen vermochte, beleuchteten³⁸. Er setzte praktisch auf einer höheren Stufe das von Atanasie Anghel begonnene Projekt fort, die Institution der griechisch-katholischen Kirche in eine gut organisierte, unabhängige und starke Adelsdomäne zu verwandeln, die wirtschaftlich die sozialen und politischen Ideale unterstützen sollte.

3. Die Auswirkungen des Episkopats von Inochentie Micu im Umfeld von Blasendorf

Auch der Sturz von Inochentie kann auf die adlige Eitelkeit zurückgeführt werden, die bei ihm über die Maßen das Selbstvertrauen gefördert hatte, dass die rumänischen Eliten gefestigt genug wären, um die Nation nach sich zu ziehen und in die Komponenten des konstitutionellen Systems einzuschließen. Die Überschätzung der eigenen Kräfte zusammen mit den starken gegen die Kirchenunion gerichteten Bewegungen brachten den höheren unierten Klerus in eine äußerst schwierige Lage und zwangen diesen zu neuen Kompromissen.

In den unruhigen Phasen der Jahre des Exils von Inochentie äußerten sich zwei Haupttendenzen, die das Lager der unierten Prälaten spaltete. Einerseits versuchten einige, ihren sozialen Status durch eine Haltung der Treue gegenüber der Obrigkeit zu bewahren, andererseits verblieb eine konsistente Gruppe weiter auf der Seite der Anführer der

³⁵ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi*, S. 665-702.

³⁶ I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus*, S. 73.

³⁷ Gabriela Mircea, „Blajul și domeniul aparținător la jumătatea secolului al XVIII-lea” (dt. *Blasendorf und die dazugehörige Domäne in der Hälfte des 18. Jhs.*), in: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 35/1996, S. 38-61.

³⁸ In Blasendorf profitierte der Bischof schon von Beamten mit entsprechender Ausbildung vom Typ Daniel Mardsinai, ein unierter Adliger aus Fogarasch und Absolvent von Klausenburg, der zum Administrator der bischöflichen Domäne ernannt worden war. Nach manchen Meinungen war er nicht derselbe mit seinem Namensvetter, der zur Orthodoxie konvertiert ist und den Namen Lazzarini angenommen hat, aber aus der gleichen Familie stammte. Vgl. Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 53, Anm. 72; I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus*, S. 59, 253, Anm. 5. Nach anderen Meinungen handle es sich um ein und dieselbe Person, vgl. Laura Stanciu, „Pionierii Blajului și Unirea (la mijlocul secolului al XVIII-lea)” [dt. *Die Pioniere von Blasendorf und der Union (in der Mitte des 18. Jhs.)*], in: *Annales Universitatis Apulensis*, 14/2010, Nr. 2, S. 133-147. Eadem, „Cazul Daniel Marsinai și toleranța tereziană” (dt. *Der Fall von Daniel Marsinai und die thesesianische Toleranz*), in: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, 1/2011, S. 15-27.

unor posibile represalii. După o scurtă acalmie, datorată atitudinii moderate a vicarului Nicolae Pop Balomireanu, refuzul noului vicar Petru Pavel Aron de a publica actul de excomunicare a teologului iezuit, semnat de episcopul aflat în exil, a declanșat conflictul între cele două grupări³⁹. În apărarea lui Inochentie s-a coalizat majoritatea protopopilor și călugărilor Blajului, sub influența unor personalități precum Pop Balomireanu, Gheorghe Timandi, Ioan Săcădate, Avram Dăianu, Gheorghe Pop din Dobra, Leonte Moschonas și alții, cărora li s-au adăugat Silvestru Caliani și Grigore Maior, întorși recent de la Roma, unde se aflaseră în relații strânse cu episcopul⁴⁰. Alegându-și un vicar propriu, pe Pop Balomireanu, partizanii programului național s-au angajat într-o acerbă luptă cu Petru Pavel Aron și cei ce susțineau compromisul cu autoritățile, război ce s-a exprimat prin sinoade de depunere, excomunicări, delegații trimise la forurile superioare, numeroase jalbe, anchete, corespondență revendicativă⁴¹ etc.

Escaladarea tensiunilor a menținut confuzia în dieceză. Se înfruntau, în fapt, două forțe elitare românești, deja prea puternice pentru a fi ținute în frâu de către noii protectori ai Unirii religioase, numiți la 1746. Memoriul semnat de Silvestru Caliani, Grigore Maior și Gheorghe Pop din Dobra în numele clerului romano-valahic, în 1747, a demonstrat că starea românească se simțea destul de puternică pentru a obține, pe față și nu prin compromisuri, recunoașterea ca a patra națiune privilegiată, drept de vot în Consiliul gubernial, funcții la Tablă, în comitate, scaune, la Cameră și în armată, înnobilarea celor merituoși, accesul în bresle, transformarea Blajului în oraș liber, reprezentarea proporțională a nobilimii proprii și multe altele⁴². Exemplul exilului lui Inochentie nu a speriat elita românească, ce se exprima, în continuare, printr-o atitudine politică și nobiliară fermă.

³⁹ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, p.78; Idem, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron*, loc. cit.

⁴⁰ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, p.108; Idem, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron*, loc. cit.; Zenovie Pâclișanu, *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein. 1746-1768, passim*.

⁴¹ Despre raportul de forțe din ambientul episcopiei de la Blaj, la jumătatea veacului al XVIII-lea, despre parcursul formativ, relațiile interumane și atitudinea pe parcursul derulării disputelor a celor trimiși la studii de Inochentie Micu, a altor partizani și adversari ai săi, vezi mai nou Laura Stanciu, *Pionierii Blajului și Unirea (la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, p.133-147; Eadem, *Prima generație a teologilor blăjeni și persoanele active ale Școlii Ardelene dinainte de 1761*; Eadem, *Roma și Unirea religioasă din Transilvania până la 1761*, ambele în acest volum.

⁴² I.Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus*, p. 150 și urm.; Francisc Pall, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron*, loc. cit.

nationalen Bewegung, selbst auf das Risiko hin, die Konsequenzen möglicher Repressalien zu tragen. Nach einer kurzen Ruhepause aufgrund der gemäßigten Haltung des Vikars Nicolae Pop Balomireanu ließ die Weigerung des neuen Vikars Petru Pavel Aron, den von dem Bischof im Exil unterzeichneten Akt der Exkommunikation des jesuitischen Theologen zu veröffentlichen, den Konflikt zwischen den beiden Gruppen ausbrechen³⁹. Die Mehrheit der Protopope und Mönche von Blasendorf schloss sich zur Verteidigung von Inochentie zusammen unter dem Einfluss von Persönlichkeiten wie Pop aus Balomir, Gheorghe Timandi, Ioan Săcădate, Avram Dăianu, Gheorghe Pop aus Dobra, Leonte Moschonas und anderer, zu denen sich noch Silvestru Caliani und Grigore Maior gesellten, die unlängst aus Rom zurückgekehrt waren, wo sie in engen Beziehungen zu dem Bischof standen⁴⁰. Mit der Wahl von Pop aus Balomir zu ihrem eigenen Vikar traten die Partisanen des nationalen Programms in einen scharfen Kampf ein mit Petru Pavel Aron und jenen, die den Kompromiss mit den Obrigkeiten unterstützten, ein regelrechter Krieg, der sich in Synoden mit Amtsenthebungen, Exkommunikationen, der Entsendung von Delegationen zu höheren Instanzen, zahlreichen Bittgesuchen, Ermittlungen und fordernder Korrespondenz äußerte⁴¹.

Die Eskalation der Spannungen hielt das Durcheinander in der Diözese aufrecht. Es standen sich praktisch zwei rumänische Eliten in Konfrontation gegenüber, die bereits zu stark waren, um von den neuen 1746 ernannten Protektoren der Kirchenunion noch im Zaum gehalten werden zu können. Das von Silvestru Caliani, Grigore Maior und Gheorghe Pop aus Dobra im Namen des rumänisch-wallachischen Klerus 1747 unterzeichnete Memorandum zeigte, dass der rumänische Stand sich stark genug fühlte, um direkt und nicht durch Kompromisse die Anerkennung als vierte privilegierte Nation, Stimmrecht im Rat des Guberniums sowie Ämter in der Tafel, im Komitat, in den Stühlen, in der Kammer und in der Armee, die Erhebung in den Adelsstand derer mit entsprechenden Verdiensten, Zugang zu den Innungen, die Erhebung von Blasendorf in den Status einer freien Stadt, die proportionale Vertretung des eigenen Adels und vieles andere zu erlangen⁴². Das Beispiel des Exils von Inochentie erschreckte die rumänische Elite nicht, was sich auch weiterhin in einer entschlossenen politischen und adligen Haltung äußerte.

³⁹ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 78; Idem, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron* (dt. *Der Konflikt von Inochentie Micu-Klein mit Petru Aron*), loc. cit.

⁴⁰ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S.108; Idem, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron*, loc. cit.; Zenovie Pâclișanu, *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein. 1746-1768*, *passim*.

⁴¹ Zum Kräfteverhältnis im Umfeld des Bistums von Blasendorf zur Hälfte des 18. Jhs., dem formativen Parcours, den zwischenmenschlichen Beziehungen und Haltungen während des Ablaufs der Debatten jener von Inochentie Micu zu Studien Gesandten sowie anderer Partisanen und seiner Feinde vgl. jüngst Laura Stanciu, *Pionierii Blajului și Unirea (la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, S. 133-147; Eadem, *Prima generație a teologilor blăjeni și persoanele active ale Școlii Ardelene dinainte de 1761* (dt. *Die Erste Generationen der Blasendorfer Theologen und Aktiven Personen der Siebenbürgischen Schule vor 1761*); Eadem, *Roma și Unirea religioasă din Transilvania până la 1761* (dt. *Rom und die Siebenbürger Kirchenunion bis 1761*), beiden in diesem Bd.

⁴² I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus*, S. 150 ff.; Francisc Pall, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron*, loc. cit.

Deși mai puternică în teritoriu⁴³, partida lui Inochentie Micu a pierdut bătălia în fața covârșitorului foc încrucișat al Curții vieneze, al Curiei papale și al Stărilor transilvane. Dezastruoasa impresie pe care vlădica o produsese la Curte prin acțiunile sale nu lăsa loc reparațiilor. Nu numai Maria Tereza, ci și numeroase alte personalități din administrația imperială centrală erau convinse că tulburările din Principat se datorau, în bună parte, „nesăbuințelor” episcopului unit⁴⁴. Amploarea disputei a depășit granițele Principatului, refugiul lui Pop Balomireanu dincolo de Carpați și apoi în Rusia provocând, în 1750, intervenția țarinei Elisabeta la Viena⁴⁵. Ecourile încreștării s-au simțit mult în timp, ultimele răbufniri întinzându-se până la sinodul electoral din 1764, de după decesul lui Aron (în care Inochentie Micu, deși departe și izolat, a obținut rezultate

⁴³ Istoriografia a pus în lumină, în măsură suficientă, atașamentul clerului unit față de episcopul său. Cererile repetate pentru întoarcerea vlădicăi în provincie, întâlnirile protopopilor de la Sebeș, Daia și Juc, depunerea lui Aron, sinodul de la Blaj, din 9 octombrie 1747, desfășurat fără aprobarea autorităților, dese avertismente cu privire la pericolul părăsirii Unirii, invocarea frecventă a tensiunilor din eparhie datorate lipsei păstorului, memoriile înaintate dinspre dieceză sunt bine surprinse în scrisul nostru istoric. Suportul masiv al preoților greco-catolici pentru liderul lor reiese și din faptul că episcopul Manuel Olsavszky de la Muncaci, venit a doua oară în Transilvania, de data aceasta în calitate de comisar regal și cu misiunea de a readuce liniștea printre uniții ardeleni, a avut nevoie de trei zile și de numeroase argumente pentru a-i convinge cu mare dificultate pe protopopi să-l recunoască pe Aron drept vicar. Detalii la Ovidiu Ghitta, „Episcopul Manuel Olsavszky și sinodul de la Sibiu din 13-15 mai 1748”, în vol. *Biserică, societate, identitate. In honorem Nicolae Bocșan* [coord. Sorin Mitu, Rudolf Gräf, Ana Sima, Ion Cârja], Cluj-Napoca, 2007, p. 51-64.

⁴⁴ Dăm doar două exemple în acest sens: contele Theobald Czernin, feldmareșal-locotenent, comandant al trupelor imperiale din Transilvania și comisar regal pe lângă Dietă îl socotea pe episcopul unit ca purtând vina principală pentru răul produs (mișcarea lui Visarion), vezi Mihai Săsăujan, „Considerațiile ministrului Johann Christof Bartenstein privitoare la relațiile dintre Bisericile Răsăriteană și Apuseană și la raporturile profesionale (unit-neunit) din Transilvania, la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *Anales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/2010, nr. 2, p. 127, nota 53; Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, p. 10; Augustin Bunea, *Din istoria românilor*, p. 160-161; I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, p. 191; Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, Sibiu, 1930, p. 89-91. În același ton, Johann Christof Bartenstein, consilier al cancelariei imperiale, ulterior vicecancelar, îl considera pe Inochentie Micu adevăratul provocator al tulburărilor profesionale din Transilvania, vezi Mihai Săsăujan, *Considerațiile ministrului*, p. 127. Ca ei trebuie să fi gândit și alți demnitari ai Imperiului. Deloc întâmplător, și interogatoriul pentru care vlădica fusese convocat la Viena avea caracteristicile unui adevărat act de acuzare.

⁴⁵ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein*, p. 147; Idem, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron*, loc. cit.

Auch wenn sie im Territorium stärker war⁴³, verlor die Partei von Inochentie Micu die Schlacht angesichts des hoch lodernenden Feuers, das sich zwischen dem Wiener Hof, der Päpstlichen Kurie und den siebenbürgischen Ständen entzündet hatte. Der desaströse Eindruck, den der Bischof am Hof mit seinen Aktionen hinterlassen hatte, ließ keinen Raum für Wiedergutmachungen. Nicht nur Maria Theresia, sondern zahlreiche andere Persönlichkeiten aus der zentralen kaiserlichen Verwaltung waren überzeugt, dass sich die Unruhen im Fürstentum zum größten Teil dem „Leichtsinn“ des unierten Bischofs verdankten⁴⁴. Die Breite der Diskussion überschritt die Grenzen des Fürstentums, die Flucht von Pop aus Balomir jenseits der Karpaten und später nach Russland provozierte 1750 sogar die Intervention von Zarin Elisabeth in Wien⁴⁵. Das Echo der Verkrampfung war lange Zeit zu vernehmen, die letzten Ausbrüche reichten bis zur Wahlsynode von 1764 nach dem Tode Arons (bei der Inochentie Micu, obwohl er weit entfernt und isoliert war,

⁴³ Die Geschichtsschreibung beleuchtete ausreichend die Zuneigung des unierten Klerus zu seinem Bischof. Die wiederholten Forderungen nach der Rückkehr des Bischofs in die Provinz, die Zusammenkünfte der Dekane von Mühlbach, Daia und Juc, die Absetzung Arons, die ohne Genehmigung der Behörden durchgeführte Synode von Blasendorf vom 9. Oktober 1747, die häufigen Drohungen mit Blick auf die Gefahr des Verlassens der Union, das häufige Vorbringen der Spannungen aus der Eparchie aufgrund des Fehlens eines Hirten und die von der Diözese eingebrachten Memoranden sind in unserer Geschichtsschreibung gut erfasst. Die massive Unterstützung der griechisch-katholischen für ihren Leader geht auch aus der Tatsache hervor, dass Bischof Manuel Olsavszky von Mukatschewa, der sich zum zweiten Mal nach Siebenbürgen gekommen war, dieses Mal als Königlicher Kommissar und mit dem Auftrag, wieder Ruhe unter die siebenbürgischen Unierten zu bringen, drei Tage und zahlreiche Argumente brauchte, um die Dekane unter größter Anstrengung zu überzeugen, Aron als rechtmäßigen Vikar anzuerkennen. Einzelheiten bei Ovidiu Ghitta, „Episcopul Manuel Olsavszky și sinodul de la Sibiu din 13-15 mai 1748“ (dt. *Bischof Manuel Olsavszky und die Synode von Hermannstadt vom 13. bis 15. Mai 1748*), in: Bd. *Biserică, societate, identitate. In honorem Nicolae Bocșan* (dt. *Kirche, Gesellschaft, Identität. In honorem Nicolae Bocșan*), Hrsg. Sorin Mitu, Rudolf Gräf, Ana Sima, Ion Cârja, Cluj-Napoca, 2007, S. 51-64.

⁴⁴ Wir erwähnen hier nur zwei Beispiele in diesem Sinne: Graf Theobald Czernin, Feldmarschall-Leutnant, Kommandeur der Kaiserlichen Truppen von Siebenbürgen und Königlicher Kommissar am Landtag gab dem unierten Bischof die Hauptschuld für das aufgelöste Übel (die Bewegung des Visarion), vgl. Mihai Săsăujan, „Considerațiile ministrului Johann Christof Bartenstein privitoare la relațiile dintre Bisericile Răsăriteană și Apuseană și la raporturile confesionale (unit-neunit) din Transilvania, la mijlocul secolului al XVIII-lea“ (dt. *Die Überlegungen des Ministers Johann Christof Bartenstein zu den Beziehungen zwischen Ost- und Westkirche und die konfessionellen [unierten/nicht-unierten] Beziehungen in Siebenbürgen in der Mitte des 18. Jhs.*), in: *Anales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/2010, Nr. 2, S. 127, Anm. 53; Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 10; Augustin Bunea, *Din istoria românilor*, S. 160-161; I. Tóth-Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, S. 191; Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* (dt. *Die Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen von Siebenbürgen im 18. Jh.*), Bd. II, Sibiu, 1930, S. 89-91. Im selben Ton hielt auch Johann Christof Bartenstein, Kaiserlicher Hofkanzleirat, Inochentie Micu für den wahren Auslöser der konfessionellen Unruhen in Siebenbürgen, vgl. Mihai Săsăujan, *Considerațiile ministrului*, S. 127. Wie diese dürften auch andere Würdenträger des Reiches gedacht haben. Nicht zufällig hatte auch das Verhör, zu dem der Bischof nach Wien vorgeladen wurde, mehr die Wesenszüge eines wahren Akts der Anklage.

⁴⁵ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein*, S. 147; Idem, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron*, loc. cit.

bune), și după aceea, când Maior, Cotore, Dăianu, Săcădate și Caliani au fost sancționați pentru că au cerut din nou repunerea lui Inochentie pe scaunul episcopal.

Din perspectiva istoriei elitelor, partida lui Petru Pavel Aron nu trebuie condamnată cu asprime⁴⁶. Ea era oricum firavă și s-a încheiat cu greu, aceasta și deoarece fostul vicar se ridicase din afara cercului magic al protopopilor, al rețelei de solidarități în care funcționau ei⁴⁷. În fond, noul episcop, numit la 1752, după ce Curtea obținuse, prin mari strădanii, demisia lui Inochentie Micu (7 mai 1751), nu a fost un dușman al acestuia. Până când a fost excomunicat de orgoliosul lider, i-a fost fidel, l-a însoțit în ultima călătorie la Viena, a refuzat și el să-și asume obligativitatea acceptării teologului iezuit - obținând chiar dreptul de a nu-l întreține din veniturile domeniului Blaj (prin decretul din 18 iunie 1747) - nu i-a purtat pică după declanșarea conflictului, nu s-a opus restituirii unor bunuri care au luat drumul Romei, spre a-i ușura soarta, și l-a ocrotit pe Samuil, nepotul său din partea mamei, care se afla la Blaj⁴⁸. Deși tactica lui Aron era alta, ea era generată tot de considerente elitar-nobiliare.

Dacă în activitatea lui Inochentie se regăseau, la o altă scară, multe din revendicările și strategiile lui Atanasie Anghel, în acțiunile lui Petru Pavel Aron se resimțeau compromisurile din timpul episcopatului lui Patachi. Noul vlădică a sesizat că, datorită îndrăznelii sfidătoare a lui Inochentie, unicul domeniu (să-i zicem încă feudal) românesc puternic, cel al Episcopiei unite, era amenințat de pericolul destrămării, ceea ce ar fi închis toate căile promovării sociale. Salvarea nu putea veni decât din partea imperialilor, a căror bunăvoință putea fi recâștigată prin revenirea la fidelitatea ce caracterizase perioada lui Patachi. Urât de clerul și credincioșii ortodocși, în conflict cu o parte a preoților uniți și a bazilitanilor, aflat sub presiunea încercărilor lui Inochentie Micu de a recupera scaunul episcopal, nevoit să înfrunte puternicele mișcări antiunioniste, Aron a traversat momente grele, dar a știut să depășească toate dificultățile, cu ajutorul forțelor pe

⁴⁶ Rațiunile pentru care Curtea vieneză și Curia papală au optat ferm pentru varianta Aron cu multă vreme înainte de demisia lui Inochentie Micu, la Laura Stanciu, *Roma și Unirea religioasă din Transilvania până la 1761*, în acest volum.

⁴⁷ Greta Monica Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...”. *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 94, 174, *apud* Ovidiu Ghitta, *Episcopul Manuel Olsavszky și sinodul de la Sibiu din 13-15 mai 1748*, p. 54, nota 21.

⁴⁸ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol.I, p. 213 și urm.; Idem, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron*, loc. cit.

gute Ergebnisse erzielte), und noch später, als Maior, Cotore, Dăianu, Săcădate und Caliani sanktioniert wurden, weil sie die Wiedereinsetzung von Inochentie auf dem Bischofssitz forderten.

Aus der Perspektive der Geschichte der Eliten darf die Partei von Petru Pavel Aron nicht mit Schärfe verurteilt werden⁴⁶. Sie war ohnehin zerbrechlich und bildete sich nur zäh heraus, dies auch deshalb, weil der gewesene Vikar von außerhalb des magischen Zirkels der Protopope und des Netzwerks der Solidarität gekommen war, in dem diese fungierten⁴⁷. Im Grunde war der neue 1752 ernannte Bischof, nachdem der Hof unter großen Mühen die Demission von Inochentiu Micu am 7. Mai 1751 erreicht hatte, kein Gegner Micus. Bis er von dem eitlen Leader exkommuniziert wurde, war er ihm treu ergeben, er begleitete ihn auf seiner letzten Reise nach Wien und weigerte sich ebenfalls, den jesuitischen Theologen als Verpflichtung zu akzeptieren – er erlangte sogar das Recht, diesen nicht mehr aus Mitteln der (Bischöflichen) Domäne von Blasendorf unterhalten zu müssen (durch Dekret vom 18. Juni 1747) –, er hegte keinen Groll Micu gegenüber nach Ausbrechen des Konflikts, er widersetzte sich nicht dem Erstaten von Gütern, die den Weg nach Rom genommen hatten, um Micus Schicksal zu mildern, und er schützte auch Samuil, dessen Neffen mütterlicherseits, der sich in Blasendorf aufhielt⁴⁸. Auch wenn die Taktik Arons eine andere war, so war diese doch ebenfalls von elitär-adligem Denken geprägt.

Wenn im Wirken von Inochentie auch viele der Forderungen und Strategien von Atanasie Anghel wiederzufinden waren, wenn auch auf einer anderen Stufe, so waren beim Handeln von Petru Pavel Aron wiederum die Kompromisse aus der Zeit des Episkopats von Patachi wieder wahrzunehmen. Der neue Bischof hatte erkannt, dass aufgrund der aufsässigen Dreistigkeit von Inochentie die einzige mächtige rumänische (wir können noch sagen feudale) Domäne, jene des unierten Bistums, von der Gefahr der Zerstörung bedroht war, was alle Wege des sozialen Aufstiegs versperrt hätte. Die Rettung konnte nur vom Kaiserhaus kommen, dessen Wohlwollen durch eine Rückkehr zur Treue wiederzuerlangen war, welche die Periode von Patachi geprägt hatte. Verhasst beim Klerus und den orthodoxen Gläubigen, im Konflikt mit einem Teil der unierten Priester und Basilianer, unter starkem Druck aufgrund der Versuche von Inochentiu Micu, den Bischofsthron zurückzugewinnen und gezwungen zur Konfrontation mit den starken gegen die Union gerichteten Bewegungen durchlief Aron schwere Momente, doch verstand er es, alle

⁴⁶ Die Gründe, derentwegen der Wiener Hof und die Päpstliche Kurie schon lange vor der Demission von Inochentiu Micu fest entschlossen für die Variante Aron optiert haben bei Laura Stanciu, *Roma și Unirea religioasă din Transilvania până la 1761 (dt. Rom und die Siebenbürger Kirchenunion bis 1761)*, Beitrag in diesem Band.

⁴⁷ Greta Monica Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...“ *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)* [dt. „... Gebiete, erhebe dich, geh und verkündige...“ *Die griechisch-katholische Kirche von Siebenbürgen (1697-1782)*], Cluj-Napoca, 2004, S. 94, 174, *apud* Ovidiu Ghitta, *Episcopul Manuel Olsavszky și sinodul de la Sibiu din 13-15 mai 1748*, S. 54, Anm. 21.

⁴⁸ Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 213 ff.; Idem, *Conflictul lui Inochentie Micu-Klein cu Petru Aron*, loc. cit.

care antecesorul său le-a înfruntat, dobândind liniștea necesară reorganizării Bisericii sale șubrežite.

4. Câte ceva despre concepția teologică a lui Inochentie Micu

La o parcurgere atentă a bibliografiei problematicii, se evidențiază constatarea că s-a trecut cu prea mare ușurință peste convingerile și asumările teologice ale lui Inochentie Micu, insistându-se abundant pe crezul său etnic, așa cum derivă el din proiectele politice pe care le-a înaintat variatelor foruri. Pe de altă parte, e adevărat și faptul că baza arhivistică ce ar permite o atare abordare nu este suficient de consistentă, lăsând loc multor speculații în acest sens. Nu putem semna, în anii recenți, decât un singur studiu axat pe deslușirea nuanțelor religioase ale portretului său spiritual. E vorba de o analiză menită a-i pune în lumină pietatea personală de textură catolică, ipoteză sprijinită de autor prin argumente precum: intenția de tinerețe a episcopului unit de a urma o carieră iezuită; expunerea sa maximă, în perioada de formare teologică, la tot ceea ce însemna cultul romano-catolic și practicile devoționale din mediul colegiilor iezuite; solicitările pe care le-a făcut ca episcop în vederea acordării unei dispense pentru celebrarea slujbei în rit latin în ocaziile când se găsea în afara diecezei sale, în cele din urmă aprobate de Sfântul Scaun; relațiile strânse pe care le-a avut cu unii dintre membrii Ordinului iezuit și chiar cu teologii iezuiți (deteriorate pe parcurs, susține autorul, nu din cauza opticilor diferite asupra chestiunilor de credință, ci strict din motive politice); veșmintele specifice prelaților latini purtate de vlădică în majoritatea portretelor care îl înfățișează etc. Studiul e atent întocmit și argumentat, dar demonstrația autorului nu generează certitudini, el însuși admitând că latinitatea lui Inochentie Micu nu trebuie exagerată peste anumite limite⁴⁹.

Se poate observa că episcopul unit a recurs la argumente dogmatice și ecleziologice mai cu seamă în acțiunea de contestare a teologului iezuit, pe parcursul tentativelor de a-l excomunica pe Aron, în perioada în care urmărea să-și păstreze atribuțiile și scaunul episcopal în pofida presiunilor exercitate asupra lui și, după demisie, în motivarea intențiilor de revenire în fruntea diecezei.

Dacă din punct de vedere secular a interpretat Unirea, așa cum s-a mai subliniat, ca pe o negociere în interes etnic, nu este foarte clar care a fost poziția sa teologică asupra opțiunii „toleraților” pentru catolicism, aceasta deoarece ea se modifica în permanență. Uneori a dat să se înțeleagă că și-ar fi dorit, pe urmele

⁴⁹ Radu Nedici, „Credința episcopului Ioan Inocențiu Klein”, în *Anuarul Institutului de Istorie <George Barițiu>* LII, 2012. *Supliment*, p. 139-158.

Schwierigkeiten zu überwinden mit Hilfe von Kräften, die sein Vorgänger vor den Kopf gestoßen hatte, und erlangte die nötige Ruhe zur Reorganisation seiner hinfälligen Kirche.

4. Zur theologischen Konzeption von Inochentie Micu

Bei einer aufmerksamen Übersicht über die Bibliographie zum Thema bewahrheitet sich die Feststellung, dass mit viel zu großer Leichtigkeit über die theologischen Überzeugungen und Annahmen von Inochentie Micu hinweggegangen worden ist und übertrieben stark auf seinem ethnischen Credo insistiert wurde, wie es aus den politischen Projekten hervorgeht, die er bei verschiedenen Instanzen eingebracht hat. Andererseits stimmt auch, dass die Archivlage, die einen solchen Forschungsansatz erlauben würde, nicht ausreichend konsistent ist und in dieser Hinsicht Raum lässt für viele Spekulationen. In den letzten Jahren können wir nur eine einzige Studie finden, die sich um die Erforschung der religiösen Nuancen seines geistlichen Porträts dreht. Und zwar eine Analyse, die darauf abzielt, seine persönliche Frömmigkeit katholischer Lesart zu beleuchten, eine These, die vom Autor mit Argumenten wie den folgenden untermauert wird: der Absicht des Bischofs schon von Jugend an, eine jesuitische Karriere zu verfolgen; die größtmögliche Ausrichtung während seiner theologischen Ausbildung an allem, was der römisch-katholische Kultus und die Frömmigkeitspraktiken aus dem Umfeld der Jesuitenkollegien darstellten; seine Bittgesuche als Bischof um Genehmigung dafür, die Messe im lateinischen Ritus feiern zu dürfen bei Gelegenheiten, zu denen er sich außerhalb seiner Diözese aufhielt, die vom Heiligen Stuhl daraufhin jeweils genehmigt wurden; die engen Verbindungen, die er zu einigen der Mitglieder des Jesuitenordens und sogar zu den jesuitischen Theologen unterhielt (die nach Meinung des Autors nicht aufgrund unterschiedlicher Sichtweisen in Glaubensfragen, sondern strikt aus politischen Gründen zerbrachen); die für die lateinischen Prälaten spezifischen liturgischen Gewänder, die der Bischof auf der Mehrzahl der Porträts trägt, die ihn darstellen etc. Die Studie ist aufmerksam erstellt und begründet, doch bietet die Darstellung keine Gewissheiten, wenn er selbst festhält, dass das lateinische Element bei Inochentiu Micu nicht über die Maßen betont werden solle⁴⁹.

Es ist zu beobachten, dass der unierte Bischof auf dogmatische und ekklesiologische Argumente vor allem Bezug nahm bei der Widerlegung des jesuitischen Theologen, im Rahmen der Versuche, Aron zu exkommunizieren, in der Phase, in der er versuchte, die bischöflichen Eigenschaften und den Bischofssitz trotz des Drucks, der auf ihn ausgeübt wurde, zu behalten, sowie nach seiner Demission zur Begründung der Rückkehr an die Spitze der Diözese.

Wenn er in weltlicher Hinsicht die Union, wie bereits unterstrichen, wie als eine Verhandlung aus ethnischem Interesse interpretierte, so ist es nicht sehr klar, welches seine theologische Position zur Option der „Tolerierten“ für die Katholiken war, zumal diese Option ständige Modifikationen erfuhr. Manchmal gab er zu verstehen, dass er sich auf den

⁴⁹ Radu Nedici, „Credința episcopului Ioan Inocențiu Klein“ (dt. *Der Glaube von Bischof Ioan Inocențiu Klein*) in: *Anuarul Institutului de Istorie <George Barițiu> LII*, 2012. *Supliment*, S. 139-158.

lui Atanasie Anghel, o situație de dublă comuniune pentru Biserica sa (ceea ce se tolera extrem de rar din perspectiva Sfântului Scaun⁵⁰), alteori părea să aibă nostalgia unui parteneriat între două entități ecleziastice cu tradiții istorice deosebite, dar consimțea fără rezerve și la proiecția integrării parțiale în Biserica Romei, limitată, desigur, de propunerile florentine. Oricum, a văzut mereu în Unire o întoarcere la „podoaba romană”, la originile latine ale neamului (teză cultivată de iezuiții din Ardeal, și nu numai de ei, în școlile lor încă de la debutul veacului al XVIII-lea și care și-a pus amprenta asupra sa deja din perioada formativă). Actul confesional al anilor 1697-1701 l-a definit clar ca pe o re poziționare spectaculoasă și firească de statut, o echivalare a Stării clerului și credincioșilor săi cu condiția romano-catolicilor. Dintr-o atare perspectivă, a protestat vehement împotriva articolului 7, adoptat de dieta din 1744 (care accepta anularea vechilor legi ce prejudiciau interesele catolice, dar numai în cazul celor de rit latin), și tot această concepție l-a animat și atunci când și-a îngăduit cu mare curaj să semneze petiții în numele clerului catolic de ambele rituri. A admis cu obiectivitate, asumându-și calitatea de episcop, una dintre posibilele scăderi ale transferului confesional românesc, și anume transformarea eventualei Mitropolii a românilor ardeleni în Episcopie⁵¹.

După cum a observat unul dintre competenții istorici care i-au sondat biografia, Inochentie Micu și-a dezvoltat de regulă tezele și demonstrațiile într-un stil iezuit⁵², alambicat, cu multe idei contradictorii și chiar concluzii nesustținute prin documente viabile. Spre exemplu, a recurs deseori la episoade cu caracter de legendă din trecutul Bisericii universale (fără valoare juridică sau istorică), la scrisori papale apocrife și la decretalele pseudoisidoriene (îndoiala asupra originalității lor a început să se manifeste deja din veacul al XVII-lea, dar, în general, în secolul al XVIII-lea ele erau considerate încă valabile).

Ținta principală pe care o viza prin teoriile elaborate era justificarea autorității sale episcopale, tot mai contestată în perioada exilului roman. O asemenea optică, stimulată și de aversiunea față de teologul iezuit, l-a împins până la a pune în discuție, chiar dacă indirect, dreptul papei de a emite anumite privilegii. A optat astfel pentru superioritatea conciliară, pe care a susținut-o prin apelul la tradiția ecleziastică, la canoane și la alte izvoare și s-a dovedit pe această cale un precursor al judecăților elaborate de Petru Maior în *Procanonul* său. În concepția lui Inochentie Micu, puterea unui episcop se trage de la Dumnezeu, Hristos și apostoli, se ratifică pe căi decise de concilii, prin judecata lor comună

⁵⁰ Vezi cazurile episcopiei sârbe de Marča-Platan și episcopiei grecești de Veneția la Mircea R. Birtz, Manfred Kierein, *Câteva succesiuni apostolice*, p. 51, nota 4.

⁵¹ Problematika statutului Bisericii Române din Transilvania înainte de Unirea religioasă, a funcționării ei în forme mitropolitane sau episcopale e departe de a fi lămurită. Dezbaterile continuă în istoriografia ultracontemporană cu bogate argumentații pro și contra.

⁵² Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, p. 6.

Spuren von Atanasie Anghel eine Situation doppelter Kommunion für seine Kirche wünschte (was aus Sicht des Heiligen Stuhls nur höchst selten genehmigt wurde⁵⁰), ein andermal schien er die Nostalgie einer Partnerschaft zwischen zwei kirchlichen Entitäten mit unterschiedlichen historischen Traditionen zu haben, doch stimmte er vorbehaltlos auch der Projektion der teilweisen Integration in die Kirche von Rom zu, freilich begrenzt von den Florentiner Vorgaben. Ohnehin sah er stets in der Union eine Rückkehr zur „römischen Zierde“, zu den lateinischen Wurzeln des Volkes (diese These wurde von den Jesuiten aus Siebenbürgen – und nicht nur von jenen – in ihren Schulen schon von Beginn des 18. Jhs. an kultiviert und hat ihn schon seit seiner Ausbildungszeit geprägt). Den konfessionellen Akt der Jahre 1697 bis 1701 definierte er klar als spektakuläre und natürliche Neuausrichtung des Status, eine Angleichung des Status des Klerus und seiner Gläubigen an die Bedingungen der römischen Katholiken. Aus dieser Perspektive protestierte er vehement gegen Artikel 7, angenommen vom Landtag 1744 (der die Annullierung der alten Gesetze akzeptierte und den katholischen Interessen schadete, aber nur im Falle der Katholiken des lateinischen Ritus), und ebenfalls dieses Konzept beseelte ihn auch dann, als er es sich mit großem Mut erlaubte, Petitionen im Namen des Klerus beider Riten zu unterschreiben. Er ließ unparteiisch in seiner Eigenschaft als Bischof eine der möglichen Herabsetzungen des rumänischen konfessionellen Transfers zu, und zwar die Umwandlung einer eventuellen Metropole der Siebenbürger Rumänen in ein Bistum⁵¹.

Wie einer der kompetenten Historiker, die seine Biographie untersucht haben, beobachtet hat, entwickelte Inochentiu Micu üblicherweise seine Thesen und Darstellungen in einem jesuitischen Stil⁵², schwer verständlich, mit vielen widersprüchlichen Ideen und sogar Schlussfolgerungen, die durch keine tragfähigen Dokumente unterstützt wurden. So griff er regelmäßig auf Episoden mit dem Charakter von Legenden aus der Vergangenheit der Universalkirche (ohne juristischen oder historischen Wert), auf apokryphe Papstbriefe und die Pseudoisidorischen Dekretalen zurück (der Zweifel an deren Echtheit wurde zwar seit dem Beginn des 17. Jhs. schon laut, doch galten diese im Allgemeinen im 18. Jh. noch als echt).

Das Hauptziel, das er mit seinen ausgearbeiteten Theorien verfolge, war die Begründung seiner bischöflichen Autorität, die in der Zeit seines römischen Exils immer umstrittener war. Dieselbe Optik, angeregt auch von der Aversion gegen den jesuitischen Theologen, brachte ihn dazu, wenn auch indirekt, das Recht des Papstes zur Debatte zu stellen, bestimmte Privilegien zu verleihen. Er optierte dabei für den Primat des Konzils, den er mit der ekklesiologischen Tradition, den Kanones und anderen Quellen begründete, und erwies sich darin als ein Vorläufer der von Petru Maior in seinem Werk *Procanon* ausgearbeiteten Urteile. Nach Meinung von Inochentie Micu kommt die Vollmacht eines

⁵⁰ Vgl. die Fälle des serbischen Bistums von Marča-Platan und des griechischen Bistums von Venedig bei Mircea R. Birtz, Manfred Kierein, *Câteva succesiuni apostolice*, S. 51, Anm. 4.

⁵¹ Die Frage nach dem Status der Rumänischen Kirche von Siebenbürgen vor der Kirchenunion und ihr Fungieren in Metropolitan - oder Bistumsform ist noch lange nicht geklärt. Die Debatten dauern in der allerjüngsten Geschichtsschreibung mit Pro- und Kontra-Argumenten weiter an.

⁵² Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 6.

și forța lor îndreptățită și, ca atare, nu poate fi anulată de bulele papale (aluzie la îndreptățirea de a-și subordona teologul, la privilegiile acordate de Sfântul Scaun iezuiților, pe care el le vedea valabile numai pentru școlile respectivului ordin, la prezervarea dreptului său de a excomunica, chiar fără somație, de a-și conduce Eparhia, deși la distanță fiind, și de a judeca în cauzele majore din Dieceză). Natural, toate acestea l-au iritat pe papa Benedict al XIV-lea, un excelent canonist.

Vlădica și-a alimentat variatul discurs din surse abundente, istorice și juridice, ecleziastice și seculare, nu întotdeauna viabile, dar, surprinzător pentru intensitatea sentimentelor care îi însuflețeau rândurile, citatele pe care le extrăgea din documente erau în majoritate exacte. A făcut trimitere la corpusuri de drept canonic, la hotărâri conciliare și sinodale (cu consistență la prevederile conciliilor florentin și tridentin), la edicte și bule papale, la decrete ale regilor Ungariei și la legislația maghiară în general, la depozitul dreptului transilvan (*Tripartitum, Aprobate, Compilate*, dispoziții princiare, Diploma leopoldină, hotărâri dietale mai recente, prima și a doua Diplomă ale Unirii religioase), la cronicile bizantine, la istorii ale Bisericii rutene, la texte și metafore biblice, la statutul specific și „constituțiile” altor comunități de rit grec din spațiul Imperiului habsburgic și din teritoriile italiene, a invocat străvechiul drept al ginților, principiile de drept divin, drept natural și justiție distributivă, s-a referit la diverse cazuri exagerate ce puteau să sprijine pledoaria sa în apărarea autorității episcopale (speța iezuitului Cienfuegos, arhieru de Pècs, care și-ar fi excomunicat Capitulul sau cea a excomunicării francmasonilor vienezi), nu a ezitat să se refere la drepturile neamului maghiar, atunci când ele puteau sprijini revendicările înaintate, cu alte cuvinte și-a instrumentat toate competențele și informațiile și și-a întrebuițat, în texte, întreaga capacitate de persuasiune. Pentru că o parte a Diecezei sale interfera cu teritoriul Regatului maghiar și era tutelat de primatul de Strigoni, s-a considerat întotdeauna îndreptățit să se pună și sub ocrotirea legilor Ungariei, desigur dacă ele erau favorabile celor solicitate. În calitate de episcop, nu a utilizat decât limba latină, dar s-a opus cu înverșunare oricărei tentative de modificare a ritului răsăritean⁵³.

⁵³ A insistat în sinoade asupra acestei probleme și chiar a anexat cunoscutului *Supplex* o dispoziție a Congregației De Propaganda Fide ce interzicea rutenilor uniți trecerea la ritul latin, în speranța că și românii ardeleni vor fi scutiți de presiunile renunțării la tradiții. A atenționat în diverse memorii Curtea că există pericolul latinizării forțate a Bisericii unite și că se intenționează subordonarea ei episcopului romano-catolic, „mântuindu-se astfel și capra și varza”, adică aservindu-se românii și politic și confesional, vezi David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 171.

Bischofs von Gott, Christus und den Aposteln, sie wird ratifiziert auf von den Konzilen beschlossenen Wegen, durch deren gemeinsames Urteil und ihre Rechtsgewalt, weshalb sie von päpstlichen Bullen nicht annulliert werden kann (eine Anspielung auf die Berechtigung, den [jesuitischen; J.H.] Theologen sich selbst unterzuordnen, die vom Heiligen Stuhl den Jesuiten zugestandenen Privilegien, auf die Bewahrung seines Rechts zu exkommunizieren – sogar ohne Vorladung –, das Bistum auch aus der Ferne zu leiten und in höheren Angelegenheiten der Diözese auch zu richten). Dies alles irritierte natürlich Papst Benedikt XIV., einen exzellenten Kirchenrechtler.

Der Bischof nährte seinen vielfältigen Diskurs aus reichlichen Quellen, historischen und juristischen, kirchlichen und weltlichen, die nicht immer tragfähig waren, jedoch waren die Zitate, die er aus den Dokumenten entnahm, für die Intensität der Gefühle, die er seinen Zeilen einhauchte, zum Großteil exakt. Er verwies auf Korpora des kanonischen Rechts, auf Konzils- und Synodalbeschlüsse, (mit der nötigen Konsistenz im Blick auf die Vorgaben des Konzils von Florenz und des Tridentinums), auf päpstliche Edikte und Bullen, auf Dekrete der Könige von Ungarn und die ungarische Gesetzgebung im Allgemeinen, auf Sammlungen des Siebenbürgischen Rechts (*Tripartitum, Approbatae et Compilatae Constitutiones*, fürstliche Verfügungen, das *Leopoldinische Diplom*, Beschlüsse des Landtags aus jüngerer Zeit sowie das erste und zweite Diplom der Kirchenunion), auf byzantinische Chroniken, auf die Geschichte der ruthenischen Kirche, auf biblische Texte und Metaphern, auf den spezifischen Status und die „Verfassungen“ anderer Gemeinschaften des griechischen Ritus im Raum des Habsburger Reiches und den italienischen Territorien, er berief sich auf das alte Sippenrecht, die Prinzipien des göttlichen Rechts, das Naturrecht und die Verteilungsgerechtigkeit, er bezog sich auf verschiedene übertriebene Fälle, die seine Argumentation zur Verteidigung seiner bischöflichen Autorität unterstützen könnten (von der Art des Jesuiten Alvarez Cienfuegos, von 1735 bis 1739 Bischof von Pécs, der sein Domkapitel exkommuniziert hätte oder jene von der Exkommunikation der Wiener Freimaurer), er zögerte nicht, sich auch auf die Rechte des ungarischen Volkes dann zu beziehen, wenn diese die eingebrachten Forderungen unterstützen konnten, mit anderen Worten instrumentalisierte er alle seine Kompetenzen und Informationen und brachte in seinen Texten seine ganze Überredungskunst ein. Weil ein Teil seiner Diözese sich mit dem Territorium des Königreichs Ungarn überschneidet und dem Primas von Esztergom unterstand, sah er sich stets als berechtigt an, sich auch unter den Schutz der Gesetze Ungarns zu stellen, sofern diese natürlich günstig waren im Blick auf die erhobenen Forderungen. Als Bischof hat er nur die lateinische Sprache verwendet, doch wandte er sich mit Hartnäckigkeit gegen jeden Versuch zur Veränderung des ostkirchlichen Ritus⁵³.

⁵³ Er insistierte bei Synoden auf diesen Problemen und fügte dem bekannten *Supplex* eine Verfügung der Kongregation *De Propaganda Fide* hinzu, die den unierten Ruthenen den Übertritt zum lateinischen Ritus untersagte in der Hoffnung, dass auch den Siebenbürger Rumänen davon befreit werden, unter Druck auf die eigenen Traditionen zu verzichten. Er wies den Hof in mehreren Memoranden auf die bestehende Gefahr der erzwungenen Latinisierung der Unierten Kirche hin und dass ihre Subordination unter den römisch-katholischen Bischof beabsichtigt sei, wodurch „Ziege und Kraut erlöst werden“, d.h. dass er sich die Rumänen politisch und konfessionell unterjochte, vgl. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, S. 171.

A fost mereu contestatar, a pus în dezbatere problematici de mare gravitate, care puteau atrage grave repercusiuni asupra sa și asupra turmei sale. A mers nu numai până la a nu recunoaște calitatea de vicar apostolic a lui Aron (susținând că o asemenea demnitate nu putea exista și nu avea valabilitate pe cuprinsul Ungariei și al Principatului ardelean, deși ea se impusese prin voința Curții și a Sfântului Scaun), ci s-a îndoit și în legătură cu dreptul de protectorat al Mariei Tereza asupra Bisericii românilor ardeleni.

Neliniștit, a găsit mereu alți și alți vinovați pentru criza Unirii: Stările, teologul, iezuiții în general, toți protestanții, sașii luterani, ungurii catolici răi, uneltitorii care otrăveau știrile transmise dinspre provincie la Viena (fără a-i preciza, cu excepția iezuiților) etc. Ei, acuza episcopul, când complotând împreună, când acționând separat, au împins Biserica românilor la marginea prăpastiei. Și-a justificat mereu greșelile, slăbiciunile, rareori admitând să și le asume. Spre exemplu, refugiul la Roma l-a mascat, poate la sugestia altora, în spatele elegantei obligații ce îi revenea de a vizita periodic „sfintele praguri”, ulterior arătând că, potrivit canoanelor, dar și legislației laice din Ungaria și Transilvania, a avut nu numai dreptul, ci chiar obligația de a recurge la protecția Sfântului Scaun.

Nu există nicio dovadă că ar fi amenințat cu părăsirea Unirii. Atari informații, des vehiculate în epocă, provin din alte surse decât din mărturia sa directă. De altfel, a negat întotdeauna cu fermitate o asemenea eventuală declarație. E adevărat că atât el cât și clerul său au atras frecvent atenția asupra pericolului „dezertărilor” în masă și că au conturat o imagine catastrofică a Bisericii lor în situația în care episcopul ar fi fost oprit să revină în scaun sau dacă nu li s-ar fi satisfăcut revendicările (emigrări extracarpatiche masive, apeluri desperate la „prinții schismatici”, blocarea tuturor posibilităților de extindere viitoare a credinței romane înspre Bisericile grecești de sub ocupație otomană ș.a.). Toate acestea au fost considerate de către autorități amenințări indirecte și au stimulat îndoielile, oricum vehement exprimate în dietă, cu privire la sinceritatea Unirii.

Nu a făcut mari eforturi pentru a diminua impactul mișcării lui Visarion în Eparhie. Declanșarea ei, fortuit sau nu, în timpul dietei din 1744, putea să-i ofere noi oportunități sau să se întoarcă împotriva sa. Încercând să o utilizeze în folosul demersurilor făcute până atunci, s-a referit la ea de pe poziția unui spectator neimplicat, afirmând amar că „lucrurile dănuiesc prin cauzele care le produc”⁵⁴. S-a înșelat însă crezând că se va opta pentru soluții de pacificare adoptate în beneficiul și spre consolidarea poziției de frunte pe care o ocupa în ierarhia unită. A urnit cu patimă și îndărătnicie atâtea forțe împotriva sa, încât nu e exclus ca

⁵⁴ *Ibidem*, p. 175.

Er war stets streitbar, stellte Probleme von großem Gewicht zur Diskussion, die schwere Folgen für ihn selbst und seine Herde hätten haben können. Er ging nicht nur soweit, Aron als apostolischen Vikar nicht anzuerkennen (er meinte, dass eine solche Würde in Ungarn und dem Fürstentum Siebenbürgen nicht existieren und Gültigkeit haben könne, weil sie durch den Willen des Hofes und des Heiligen Stuhls auferlegt worden war), sondern er zweifelte sogar am Recht des Protektorats von Maria Theresia über die Kirche der Siebenbürger Rumänen.

Ruhelos fand er stets neue und andere Schuldige an der Krise der Union: die Stände, den Theologen, die Jesuiten im Allgemeinen, alle Protestanten, die lutherischen Sachsen, die bösen katholischen Ungarn, die Anstifter, die Nachrichten aus der Provinz an Wien vergiften (ohne diese zu benennen, mit Ausnahme der Jesuiten) etc. Sie alle, so klagte der Bischof, hätten, sei es durch gemeinsames Schmieden von Komplotten, sei es dass sie einzeln agierten, die Kirche der Rumänen an den Rand der Zerstörung gebracht. Er entschuldigte stets seine Fehler und Schwächen und nahm diese nur selten auf sich. Seine Flucht nach Rom zum Beispiel versteckte er, vielleicht auf Vorschlag anderer, hinter seiner eleganten Pflicht, die ihm zukam, in regelmäßigen Abständen die „Heiligen Pforten“ zu durchschreiten, um später zu zeigen, dass er nach den Kanones, aber auch nach der weltlichen Gesetzgebung in Ungarn und Siebenbürgen nicht nur das Recht, sondern sogar die Pflicht hatte, sich auf den Schutz des Heiligen Stuhls zu berufen.

Es gibt es keinen Beweis, dass er je mit dem Verlassen der Union gedroht habe. Solche Informationen, die zu jener Zeit häufig kursierten, stammen aus anderen Quellen als seinem direkten Zeugnis. Er selbst bestritt übrigens stets mit Nachdruck eine eventuelle solche Erklärung. Es ist wahr, dass sowohl er als auch sein Klerus häufig die Aufmerksamkeit auf die Gefahr der massenweisen „Desertationen“ gelenkt und ein katastrophales Bild ihrer Kirche gezeichnet haben in der Situation, in der der Bischof davon abgehalten werde, auf seinen Stuhl zurückzukehren oder wenn ihre Forderungen nicht befriedigt wurden (massive Emigration außerhalb der Karpaten, verzweifelte Appelle an die „schismatischen Prinzen“, die Blockade aller Möglichkeiten der künftigen Ausweitung des rumänischen Glaubens zu den griechischen Kirchen unter osmanischer Herrschaft hin u. a.). All dies wurde von der Obrigkeit als indirekte Drohungen verstanden und regte Zweifel an der Ehrlichkeit der Union an, vehement zum Ausdruck gebracht im Landtag.

Er unternahm keine großen Anstrengungen zur Begrenzung der Wirkung der Bewegung des Visarion in der Eparchie. Deren Auslösung, zufällig oder nicht während des Landtags von 1744, hätte ihm neue Möglichkeiten an die Hand geben oder sich gegen ihn kehren können. In dem Versuch, diese zu nutzen zum Nutzen der bis dato unternommenen Schritte, bezog er sich auf diese von der Position eines unbeteiligten Zuschauers aus und stellte mit Bitternis fest, dass „die Dinge fort dauern aus Gründen, die sie selbst produzieren“⁵⁴. Er täuschte sich aber in dem Glauben, dass für die Lösungen der Befriedung optiert werde, die auch zum Nutzen und zur Konsolidierung seiner führenden Position, die er in der unierten Hierarchie einnahm. Er setzte mit Leidenschaft und Hartnäckigkeit solche starken Kräfte gegen sich in Gang, so dass nicht ausgeschlossen ist, dass die

⁵⁴ *Ibidem*, S. 175.

opinia unor autori mai vechi (Samuil Micu, Timotei Cipariu, George Barițiu) potrivit căreia însăși Curtea i-ar fi orchestrat plecarea din Eparhie să fie reală.

În pofida absenței unei narațiuni consecvente prin calitatea, coerența și fluența conținutului din demonstrațiile sale teologice, a modului oscilant în care și-a etalat argumentele, opiniile și doleanțele și a variațiilor de raportare la actul confesional al anilor 1697-1701, nu i se poate contesta atașamentul puternic la credința catolică și la Unire, mărturisit ferm în testamentul său. Documentul este atât de limpede conceput⁵⁵, încât anulează disputele istoricilor și teologilor legate de ritul său⁵⁶.

În concluzie, după cum se poate observa din rândurile de mai sus, Inochentie Micu a întruchipat un caz fericit, în care portretul său uman, chiar pictat în lumina ambițiilor, orgoliilor și patimilor personale, și figura de preot, cu încărcăturile ei valorice diverse, nu i-au umbrit cu nimic imaginea de lider ferm, dedicat întru totul cauzei comunității pe care o servea.

⁵⁵ „[...] ultimul răstimp al vieții mele să-l sfârșesc în mărturisirea credinței catolice și în Unire cu sfânta Biserică Romană [...]”, Aloisiu L. Tăutu, *Testamentul și moartea episcopului Inocențiu Micu-Klein*, apud Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, p. 219.

⁵⁶ S-a vehiculat și teza absurdă că vlădica ar fi fost de rit rutean, *ibidem*, p. 220.

Meinung einiger älterer Autoren (Samuil Micu, Timotei Cipariu, George Barițiu), wonach der Hof selbst seinen Weggang aus der Eparchie instrumentiert habe, wahr sein könnte.

Ungeachtet des Fehlens einer konsequenten Darstellung der Qualität, Kohärenz und Flüssigkeit des Inhalts seiner theologischen Ausführungen, der schwungvollen Weise, in der er seine Argumente, Meinungen und Beschwerden öffentlich vorführte, und des wandlungsreichen Verhältnisses zu dem konfessionellen Akt der Jahre 1697 bis 1701 kann seine starke Ergebenheit zum katholischen Glauben und zur Union nicht bestritten werden, wie sie sich entschlossen in seinem Testament äußert. Dieses Dokument ist so klar konzipiert⁵⁵, dass es die Debatten der Historiker und Theologen bezüglich Micus Ritus annulliert⁵⁶.

Als Schlussfolgerung kann aus dem oben Gesagten festgehalten werden, dass Inochentie Micu einen glücklichen Fall verkörperte, in dem sein menschliches Porträt, auch wenn es im Licht von Ambitionen, Hochmut und persönlichen Leidenschaften gezeichnet ist, und die Figur, die er als Priester abgab mit ihren Verwicklungen unterschiedlicher Art, in nichts sein Bild als entschlossener Leader überschatteten, der sich ganz der Gemeinschaft weihte, der er diente.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

⁵⁵ „[...] den letzten Abschnitt meines Lebens will ich vollenden im Bekenntnis des katholischen Glaubens und in Einheit mit der Heiligen Römischen Kirche [...]“, vgl. Aloisiu L. Tăutu, *Testamentul și moartea episcopului Inocențiu Micu-Klein* (dt. *Das Testament und der Tod von Bischof Inocențiu Micu-Klein*), apud Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, S. 219.

⁵⁶ Es wurde auch die absurde These vertreten, dass der Bischof ruthenischen Ritus' sei. Vgl. *ibidem*, S. 220.

Persoane și grupuri confesionale importante pentru Unire în sec. al XVIII-lea (viața și pozițiile lor de drept bisericesc, eclesiologice și dogmatice). Petru Pavel Aron

1. Identitatea Ierarhului Petru Pavel Aron

Ierarhul de mai târziu despre care vom face această relatare s-a născut în anul 1709 într-o familie nobilă, română unită, greco-catolică, tatăl său fiind preotul Teodor Aron la Bistra, în Munții Apuseni și este considerat cel mai important dintre mai mulți frați¹.

Nu sunt date despre primele școli care, se pare, au fost începute de Petru Aron ceva mai târziu, dar se știe că a fost trimis la Roma de Episcopul Ioan Inocențiu Micu Klein să învețe Filosofia și Teologia; acolo a depus jurământ de călugărire și ascultare față de episcopul său, în anul 1742, iar în 1743 a primit preoția după

¹ Amintim pe fratele său Petru, cunoscut ca protopop în localitatea natală Bistra pe la 1750, de asemenea un nepot, căpitan în regimentul generalului Kalnoky prin anii 1757 (al cărui nume nu este menționat în documentele vremii) iar un alt nepot Ioan, profesor de științe fizice devenit mai târziu (1767) preot și protopop în Poșaga. Se mai vorbește de un al treilea nepot Alexandru, care din cauza sănătății precare nu a ajuns la școlile catolice din Imperiu, precum și un alt frate al episcopului pe nume tot Alexandru - protopop la Roșia Montană care a scăpat cu viață fugind din calea valului de prigoană întezit de călugărul Sofronie, în zona Câmpenilor. Un fiu al acestuia a devenit vestitul călugăr bazilian Iacob Aron (pomenit în analele «Propagandei»), profesor la Școlile din Blaj, candidat la episcopie prin 1772, prefect la Seminarul *S. Barbara* din Viena și prepozit în capitlul din Oradea Mare, numit episcop și mort în 1788 înainte de a fi consacrat. Augustin Bunea mai amintește de frații Nichifor și Antonie Aron, primul după studii la Trnava s-a reîntors profesor la Blaj, apoi misionar în Banat, iar al doilea după călugărie a ajuns în conflict cu episcopul și a fost trecut la statutul laical. Apud Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau Istoria Românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaș, 1902, p.1 ș.u.

Wichtige Personen und Konfessionelle Gruppen für die Union im 18. jh. (Ihr Leben und Ihre Kirchenrechtlichen, Ekklesiologischen und Dogmatischen Positionen). Petru Pavel Aron

1. Die Persönlichkeit des Hierarchen Petru Pavel Aron

Der spätere Hierarch, von dem wir hier handeln werden, wurde im Jahre 1709 in einer adligen rumänischen unierten griechisch-katholischen Familie in Bistra im Apuseni-Gebirge geboren; sein Vater war der Priester Teodor Aron, er selbst gilt als bedeutendster unter mehreren Brüdern¹.

Es gibt keine Daten über die ersten Schulen, die Petru Aron offensichtlich etwas später besuchen wird, doch ist bekannt, dass er von Bischof Ioan Inocențiu Micu Klein nach Rom geschickt werden wird, um Philosophie und Theologie zu studieren; dort hat er 1742 das Mönchsgelübde und das Gehorsamsgelübde gegenüber seinem Bischof abgelegt und

¹ Wir erwähnen hier seinen Bruder Petru, der bekannt wurde als Protopop in seiner Geburtsstadt Bistra um 1750, außerdem einen Neffen im Regiment des Generals Kalnoky in den Jahren um 1757 (dessen Name in den Dokumenten jener Zeit nicht erwähnt wird) sowie einen weiteren Neffen Ioan, der zuerst Professor für Physikalische Wissenschaften war und später (1767) zum Priester und Protopop in Poșaga wurde. Erwähnt werden weiter ein dritter Neffe namens Alexandru, der aufgrund seiner angeschlagenen Gesundheit nicht an die katholischen Schulen des Reiches kam, sowie ein weiterer Bruder des Bischofs ebenfalls namens Alexander – Protopop in Roșia Montana, der mit seinem Leben der von dem Mönch Sofronie intensivierten Verfolgungswelle in der Gegend von Cămpeni entkam. Einer seiner Söhne wurde der berühmte Basilianermönch Iacob Aron (erwähnt in den Annalen der „Propaganda“), Professor an den Schulen in Blasendorf, Kandidat um das Bischofsamt 1772, Präfekt am Seminar St. Barbara zu Wien und Vikar im Kapitel von Oradea Mare/dt. Großwardein, der zum Bischof nominiert wurde und 1788 vor seiner Weihe starb. Augustin Bunea erwähnt noch die Brüder Nichifor und Antonie Aron: der erste kehrte nach dem Studium in Târnavia als Professor nach Blaj/dt. Blasendorf zurück und wurde später Missionar im Banat, der zweite geriet nach seiner Mönchweihe in Konflikt mit seinem Bischof und wurde in den Laienstand versetzt. Apud Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau Istoria Românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764* [dt. *Die Bischöfe Petru Pavel Aron und Dionisie Novacovici oder Die Geschichte der Siebenbürger Rumänen von 1751 bis 1764*], Blaș, 1902, S. 1 f.

ritul grecesc în biserica *Sf. Atanasie* sub mâinile arhiepiscopului grec unit Dionisie Modino.

Din anul 1743, Petru Aron s-a întors la Blaj și a lucrat sub ascultare de episcopul Inocențiu. Personalitatea și modul de implicare în viața Bisericii pe care îl are vicarul Petru Pavel Aron se datorează și poziției dobândite în structurile bisericești în urma diplomei imperiale din 1738, „prin care vicarul devenea un funcționar al episcopiei, cu un salariu stabilit [... și care] nu mai depindea exclusiv de bunăvoința episcopului și de veniturile adunate de la cler”².

Petru Pavel Aron era de fapt „primul care s-a întors de la Roma după consacrarea sa ca preot la 30 iulie 1743 în Biserica Sf. Athanasie; în 1744 el a sosit la Blaj, ca prim preot cu studii la Roma”³. În felul acesta, vicarul „s-a îndepărtat prin formație și statut de clerul local. Trăind în Blaj între călugării consistoriali, a fost cel care reprezenta interesele clerului de pe alte poziții de autoritate”⁴.

Pentru definirea personalității și a rolului lui Petru Pavel Aron este de amintit prezența și activitatea sa la Viena, cel puțin ca însoțitor al episcopului Inocențiu Micu dar și apoi, la chemarea sa de către Curtea vieneză după primirea însărcinării de a conduce Dieceza în calitate de episcop.

Ca însoțitor al episcopului Inocențiu, Aron a fost inclus în strategia folosită de acest ierarh de a se adresa direct autorităților imperiale de la Viena, prin memorii („instanții”), ocolind astfel „obtuzele Stări și Ordine de acasă”⁵, secundând în mod indirect bătălia istovitoare la care s-a angajat dârzul ierarh, „cel dintâi om politic modern din istoria românilor”⁶. Bătălia aceasta era însă contracarată de Cancelaria Aulică Transilvană care informa (sau dezinforma) Viena după interese politice cu totul diferite de ale episcopului român, luptător pentru ameliorarea stării politice a națiunii sale. „Rolul lui Aron la Viena s-a dovedit dificil, în condițiile disidenței fățișe pe care marele episcop a manifestat-o în capitala Imperiului, jucând pe cartea unei opoziții tenace față de toate incriminările care parte îl așteptau în capitală, parte au plecat din Transilvania odată cu el”⁷. Prin refuzul lui Inocențiu de a se prezenta în fața Comisiei aulice de anchetă și plecarea

² Cf. Greta Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...” *Biserica Greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 93.

³ Cf. I. Tóth-Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, București, Editura Pythagora, 2001, p. 186.

⁴ Greta Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...”, p. 195.

⁵ Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, Editura ASTRA, 2007, p. 9.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 23.

empfang 1743 nach dem griechischen Ritus in der Kirche St. Athanasius die Priesterweihe aus den Händen des griechischen unierten Erzbischofs Dionisie Modino.

Im Jahr 1743 kehrte Petru Aron nach Blaj/dt. Blasendorf zurück unter wirkte unter Bischof Inocențiu. Seine Persönlichkeit und die Art seiner Implikation in das Leben der Kirche, die der Vikar Petru Pavel Aron entwickelte, verdanken sich auch seiner Position, die er in den Strukturen der Kirche infolge des kaiserlichen Diploms von 1738 erlangte, „durch welches der Vikar ein Amtsträger des Bistums mit einem festen Gehalt wurde [...] und nicht mehr ausschließlich vom Wohlwollen des Bischofs und den vom Klerus zusammengetragenen Einkünften abhängig war“².

Petru Pavel Aron war tatsächlich „der erste, der aus Rom zurückkam nach seiner Priesterweihe am 30. Juli 1743 in der Kirche St. Athanasius; 1744 kam er in Blaj an als erster Priester mit Studien in Rom“³. In dieser Hinsicht stand der Vikar „nach Bildung und Status weit über dem lokalen Klerus. Er lebte in Blaj zwischen den Konsistorialmönchen und repräsentierte die Interessen des Klerus von einer höheren Stufe an Autorität aus“⁴.

Zur Bestimmung der Persönlichkeit und Rolle von Petru Pavel Aron müssen auch sein Aufenthalt und sein Wirken in Wien erwähnt werden, zunächst als Begleiter des Bischofs Inocențiu Micu, später aber auch auf den Ruf des Wiener Hofes hin nach der Beauftragung mit der Aufgabe, die Diözese als Bischof zu führen.

Als Begleiter von Bischof Inocențiu war Aron eingebunden in die Strategie dieses Hierarchen, sich durch Memoranden („instanții“) direkt an die kaiserlichen Behörden in Wien zu wenden, um den „Stumpfsinn der heimischen Stände und Ordnung“⁵ zu umgehen; er unterstützte auf indirekte Weise den ermüdenden Kampf, den dieser unbeugsame Hierarch führte, jener „erste moderne politische Mensch in der Geschichte der Rumänen“⁶. Diese Schlacht wurde indes konterkariert durch die Siebenbürgische Hofkanzlei, die Wien nach politischen Interessen informierte (oder desinformierte), die von den Interessen des rumänischen Bischofs gänzlich unterschiedlich waren, der für die Verbesserung des politischen Status seiner Nation kämpfte. „Die Rolle Arons in Wien erwies sich als schwierig angesichts seiner offen oppositionellen Haltung, die der große Bischof in der Hauptstadt des Reiches an den Tag legte, wo er die Rolle eines zähen Oppositionellen spielte gegenüber allen Beschuldigungen, die ihn teilweise in der Hauptstadt erwarteten, teilweise aber auch aus Siebenbürgen mit ihm hierher gelangt waren“⁷. Durch die Weigerung von Inocențiu, vor der Untersuchungskommission der Hofkanzlei zu erscheinen und seine

² Cf. Greta Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...“ *Biserica Greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)* [dt. „...Gebiete, erhebe dich, geh hin und verkünde...“ *Die Griechisch-katholische Kirche in Siebenbürgen. Klerus und Gläubige (1697-1782)*], Cluj-Napoca/dt. Klausenburg, 2004, S. 93.

³ Cf. I. Tóth-Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792* [dt. *Das erste Jahrhundert des rumänischen siebenbürgischen Nationalismus 1697 – 1792*], Editura Pythagora, Bukarest, 2001, S. 186.

⁴ Greta Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...“, S. 195.

⁵ Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, Editura ASTRA, 2007, S. 9.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, S. 23.

sa tainică din Viena, la 9 decembrie 1744, Petru Pavel Aron rămâne „să dea față cu autoritățile, în această situație extrem de sensibilă”.

După plecarea (fuga) lui Inocențiu din Viena la Roma, și moartea vicarului episcopesc Nicolae Popa de Biia (survenită la 23.06.1745), Petru Pavel Aron fiind în Viena, fusese numit (de episcopul Inocențiu Micu-Klein, aflat la Roma) vicar general episcopesc și întărit în această funcție de Maria Tereza, la 31 august 1745. În rescriptul împărătesei există și un ordin către Guberniul transilvan să-i acorde noului vicar al uniților sprijin și protecție în exercitarea funcției sale. În această stare de fapt (Transilvania fiind bulversată de rebeliunea încă nestinsă a lui Visarion și pierderea unui militant pentru emanciparea românilor – prin plecarea episcopului Micu-Klein la Roma) și cu această funcție de mare răspundere, Petru Pavel Aron se întoarce la Blaj spre a governa dieceza Făgărașului, confruntată cu greutățile acelor timpuri, dat fiind că „acasă” nu era agreat cum se cade în noua sa funcție întărită de împărăteasă.

Primii doi ani relațiile vicarului cu episcopul autoexilat la Roma au fost bune, după cum rezultă din corespondența dintre aceștia. Era o corespondență care îl punea într-o stare de duplicitate în loialitatea sa față de Viena și de aceea, de pe poziția sa diplomatică, nunțiuil Serbelloni Fabrizio, care îl apăra pe Inocențiu îi scrie la 27 august 1747 lui Aron „Trebuie să înlături prilejul de a fi bănuit că ești în corespondență cu el” [episcopul, n.n.]⁸. Pe lângă această legătură tainică Aron a continuat să-și sprijine episcopul aflat în dificultate, până la limita legalității vremii, care încălcată l-ar fi atins și pe el.

Între problemele nerezolvate de episcop (obiectiv peren al Bisericii sale și rămas nerezolvat până în 1773, când s-a desființat ordinul călugăresc al iezuiților) era și cea a înlăturării teologului iezuit – instituție prevăzută de A Doua Diplomă Leopoldină la punctul 5; prezența acestuia – spune documentul amintit – se considera necesară din cauza „neștiinței legilor și canoanelor” de către românii trecuți la confesiunea catolică. Ce îl preocupa în mod deosebit pe episcop era povara susținerii materiale – se pare nu prea comodă – din „pâinea episcopală” a teologului iezuit, și de aceea ceruse împărătesei în 1744 înlăturarea acestuia. În exil, episcopul mai izvodește o acuză pentru Josephus Balogh iezuitul în funcție în acea perioadă, că ar fi cauză a tuturor răutăților ce s-au abătut asupra sa. Ca o măsură drastică ordonată de Inocențiu din exil lui Aron și protopopului Nicolae Pop din Balomir a fost aceea de a întrerupe „orice legătură cu teologul Balogh și de a-l scoate pe acesta din pâinea episcopală”⁹. Cu această pregătire a excomunicării

⁸ *Ibidem*, p. 26.

⁹ *Ibidem*, p. 27.

heimliche Abreise aus Wien am 9. Dezember 1744 blieb es Petru Pavel Aron überlassen, „sich in dieser extrem sensiblen Situation gegenüber den Behörden zu behaupten“.

Nach der Abreise (der Flucht) von Inocențiu aus Wien nach Rom und dem Tod des Bischofsvikars Nicolae Popa von Biia (eingetreten am 23. Juni 1745) wurde Petru Pavel Aron, der sich zu dieser Zeit in Wien aufhielt, von Bischof Inocențiu Micu-Klein, der sich in Rom aufhielt, zum Bischöflichen Generalvikar ernannt und von Kaiserin Maria Theresia am 31. August 1745 bestätigt. Im Erlass der Kaiserin findet sich auch eine Anordnung an das Gubernium von Siebenbürgen, dass das Gubernium dem neuen Vikar der Unierten Hilfe und Schutz bei der Ausübung seines Amtes gewähren sollten. In dieser Situation – Siebenbürgen war gespalten durch die noch nicht beendete Rebellion von Visarion und den Verlust eines entschlossenen Kämpfers für die Emanzipation der Rumänen durch den Weggang von Bischof Micu-Klein nach Rom – kehrt Petru Pavel Aron in dieser neuen verantwortungsvollen Aufgabe nach Blaj zurück, um die Diözese von Făgăraș zu leiten, die mit den Schwierigkeiten jener Zeit konfrontiert war, wobei er „zu Hause“ nicht in dem Maße anerkannt war, wie es ihm in seiner neuen von der Kaiserin bestätigten Funktion eigentlich gebührte.

In den ersten zwei Jahren waren die Beziehungen zwischen dem Vikar und dem nach Rom selbst ins Exil gegangenen Bischof gut, wie aus der Korrespondenz zwischen beiden hervorgeht. Es war eine Korrespondenz, die ihn in eine doppelte Loyalität setzte gegenüber Wien; so schreibt der Nuntius Fabrizio Serbelloni aus seiner diplomatischen Position am 27. August 1747 an Aron: „Du musst jeden Anlass vermeiden, im Verdacht zu geraten, mit ihm (dem Bischof, n.n.) eine Korrespondenz zu unterhalten“⁸. Neben dieser vertraulichen Verbindung fuhr Aron fort, den Bischof, der sich in Schwierigkeiten befand, bis an die Grenze der Legalität jener Zeit zu unterstützen, deren Übertretung auch ihn betroffen hätte.

Zu den vom Bischof ungelösten Problemen (ein dauerhaftes Ziel seiner Kirche, das bis 1773 ungelöst blieb, als der Jesuitenorden aufgelöst wurde) zählte auch die Abschaffung des „jesuitischen Theologen“ - jener vom Zweiten Leopoldinischen Diplom unter Punkt 5 vorgesehenen Institution; das Vorhandensein eines solchen Theologen – sagt das erwähnte Dokument – wurde für notwendig befunden aufgrund des „Unwissens im Blick auf Gesetze und Kanones“ der zur katholischen Konfession konvertierten Rumänen. Was den Bischof besonders beschäftigte, war die Bürde der materiellen Unterstützung des „jesuitischen Theologen“, die scheinbar nicht sehr leicht war, aus der „bischöflichen Versorgung“ (rum. „pâinea episcopală“), daher forderte er von der Kaiserin 1744 dessen Abschaffung. In seinem Exil erhob der Bischof noch den Vorwurf gegenüber Josephus Balogh, dem zu jener Zeit amtierenden Jesuiten-Theologen, wonach dieser der Urheber alles Bösen sei, das über ihn gekommen sei. Als drastische Maßnahme gab Inocențiu aus dem Exil Aron und dem Protopop Nicolae Pop aus Balomir die Anweisung, „jede Verbindung mit dem Theologen Balogh abubrechen und diesen aus der bischöflichen Versorgung auszuschließen“⁹. Mit der Vorbereitung der Exkommunikation des Jesuiten

⁸ *Ibidem*, S. 26.

⁹ *Ibidem*, S. 27.

iezuیتului, Inocențiu comite o greșeală diplomatică pe care în noiembrie 1746 o comunică Papei făcându-i cunoscut decretul de excomunicare, pe care îl trimite apoi și lui Aron și protopopilor influenți de acasă.

Petru Pavel Aron este pus astfel într-o situație ingrată: obligat canonic să aplice decretul ierarhului său sub pericolul propriei excomunicări, iar prin aplicarea acestuia neacomodat rânduielilor imperiale, ar fi oferit Curții posibilitatea înlocuirii sale cu un alt vicar dispus să respecte această legislație. În încercarea de a ocoli o consecință negativă, Aron amână publicarea decretului de excomunicare a iezuitului la nivelul Diecezei, și în același timp se consultă cu cardinalii de la *Propaganda Fide* din Roma. Ar fi fost bucuros ca acest conflict să-l clarifice episcopul întors acasă, dar aceasta nu era cu putință. Răspunsul de la autoritățile romane a fost categoric: „excomunicarea nu poate avea loc”, deoarece acesta poate aduce „notabile prejudicii catolicismului de acolo [din țară]” – spunea însuși Papa Benedict al XIV-lea, ordonând vicarului de la Blaj, Aron, „să nu publice decretul și să nu-i dea ascultare [lui Inocențiu Micu] pe mai departe ca unui superior”¹⁰.

Un moment crucial îl constituie, în consecință, excomunicarea lui Petru Pavel Aron de către episcopul său pentru nesupunere, cu toate că el însuși îl promovase la Viena în această funcție. În această situație incomodă, cu o conducere bicefală a Eparhiei și cu interese contradictorii pentru interesul Bisericii, Papa Benedict al XIV-lea intervine și scoate pe Aron de sub jurisdicția episcopului său, numindu-l vicar apostolic al episcopiei Făgărașului.

Noua postură a lui Aron este destul de ingrată dar, ce este mai dureros ține de atitudinea episcopului Inocențiu față de starea de fapt, percepută doar din punctul său de vedere, acesta îndreptându-și acum toată nemulțumirea și ura împotriva lui Aron care „cu aderenții săi iezuiți împiedică drumul meu”¹¹ [de întoarcere în țară]. La 25 august 1747, Inocențiu se leapădă de Aron și-l caterisește, comunicând în țară trei decrete legate de acest act, motivându-și acțiunea sa cu refuzul vicarului Aron de a promulga excomunicarea iezuitului și temeritatea de a accepta titlul de vicar apostolic. Actul de caterisire este plin de cuvinte grele și aceasta produce o situație de fapt greu de suportat de către Petru Pavel Aron, dacă ținem seama de aderența masivă a uniților la opiniile inoculate de episcop dar care motivau eronat piedica revenirii sale în țară, în cauză fiind acum socotit Aron. Se formează astfel o opinie în favoarea episcopului, la Daia, în 12 septembrie, urmată de un sinod convocat la Blaj de protopopul Nicolae Pop din Balomir, cu intenția să-l înlătore pe Aron de la conducerea Diecezei; Aron nici măcar nu a fost încunoștințat de această întrunire sinodală.

¹⁰ *Ibidem*, p. 29.

¹¹ *Ibidem*, p. 30.

beging Inocențiu einen diplomatischen Fehler; im November 1746 übermittelte er dem Papst das Dekret der Exkommunikation, das er anschließend auch Aron und den einflussreichen Protopop zu Hause übermittelte.

Petru Pavel Aron wurde so in eine undankbare Situation gebracht: so war er kanonisch verpflichtet, auf die Gefahr der eigenen Exkommunikation hin das Dekret des Hierarchen umzusetzen, bot aber gleichzeitig durch die Anwendung dieses gegen die kaiserlichen Ordnungen gewandten Dekrets dem Hof eine Möglichkeit, ihn durch einen anderen Vikar zu ersetzen, der bereit war, diese Gesetzgebung zu respektieren. Um zu versuchen, negative Konsequenzen zu vermeiden, verzögert Aron die Veröffentlichung des Dekrets zur Exkommunikation des Jesuiten auf Diözesanebene und konsultiert gleichzeitig Kardinäle der Kongregation De Propaganda Fide in Rom. Er wäre froh gewesen, wenn der Bischof nach Hause zurückgekehrt wäre und den Konflikt geklärt hätte, aber dies war nicht möglich. Die Antwort der römischen Behörden lautete eindeutig: „diese Exkommunikation kann es nicht geben“, denn diese könnte „dem dortigen Katholizismus [im Land] spürbare Schäden“ zufügen - wie Papst Benedikt XIV. selbst sagte, der Aron anwies, „das Dekret nicht zu veröffentlichen und ihm [Inocențiu Micu] nicht mehr länger als Vorgesetztem zu gehorchen“¹⁰.

Einen Wendepunkt bildete daraufhin die Exkommunikation Petru Pavel Arons durch seinen Bischof wegen Ungehorsam, obwohl er selbst ihn in Wien in die Funktion als Vikar befördert hatte. In dieser ungünstigen Situation mit einer gespaltenen Führung des Bistums und sich widersprechenden Interessen intervenierte Papst Benedikt XIV., er entzog Aron der Jurisdiktion seines Bischofs und ernannte ihn zum Apostolischen Vikar des Bistums von Făgărăș/dt. Fogarasch.

Die neue Stellung Arons ist recht undankbar; was aber noch schmerzlicher ist, ist die Haltung von Bischof Inocențiu gegenüber der tatsächlichen Lage, die er nur aus seiner Sicht wahrnahm. Er richtete nun seine ganze Undankbarkeit und seinen ganzen Hass gegen Aron und warf ihm vor, „mit seinen jesuitischen Anhängern meinen Weg [der Rückkehr nach Hause] zu erschweren“¹¹. Am 25. August 1747 trennt sich Inocențiu von Aron, enthebt ihn seines Amtes und veröffentlicht zu diesem Vorgang drei Dekrete im Land, in denen er sein Handeln mit dem Hinweis auf die Weigerung Arons, die Exkommunikation des Jesuiten zu promulgieren und die Vermessenheit, den Titel des Apostolischen Vikars anzunehmen, rechtfertigt. Dieses Dokument der Amtsenthebung ist voller übler Beschimpfungen und erzeugt eine für Petru Pavel Aron schwer zu ertragende Situation, wenn wir berücksichtigen, wie stark die Unierten den vom Bischof eingesperrten Haltungen anhängen, welche jedoch fälschlicherweise den Hinderungsgrund bildeten, ins Land zurückzukehren, wobei Aron jetzt für in die Sache verwickelt gehalten wurde. So bildet sich am 12. September in Daia die Meinung zugunsten des Bischofs heraus, es folgte eine in Blaj von Protopop Nicolae Pop aus Balomir einberufene Synode mit dem Ziel, Aron von der Leitung des Bistums zu entfernen; Aron war von diesem Synodaltreffen nicht einmal informiert.

¹⁰ *Ibidem*, S. 29.

¹¹ *Ibidem*, S. 30.

În pofida insistențelor autorităților civile de a nu da loc evenimentului, sinodul s-a ținut „în forță” și a ales pe Nicolae Pop din Balomir vicar, sperând astfel că prin aceasta având susținători favorabili ideilor promovate de episcop vor determina întoarcerea episcopului. Faptul în sine a alertat Viena care i-a indicat noului vicar să nu se prevealeze și să nu funcționeze ca atare, iar pe de altă parte prin nunțul Serbelloni a comunicat în scris lui Aron să-și publice calitatea de vicar apostolic „întărit și independent de autoritatea episcopului”. Criza de autoritate se amplifică, deoarece Nicolae Pop refuză să se supună vicarului apostolic, iar poporul este incitat împotriva lui Aron, care prin noua funcție „ar unelti în desființarea episcopiei”¹².

Această rebeliune de data aceasta venită din partea frunțașilor preoțimii unite, protopopii inoculați de ideile episcopului prin corespondența cu episcopul autoexilat, se suprapunea peste neliniștea sătenilor încă neașezați după fanatizarea lor de către mișcarea lui Visarion și atitudinea potrivnică Unirii derulată agresiv de Sofronie din Cioara. Refuzul lui Nicolae Pop din Balomir de a se supune vicarului apostolic, – fiind el însuși ales vicar la Blaj -, aducea și un fel de amenințare că există pericolul lepădării de Unire care mocnește în popor. Dacă în confruntarea cu calvinismul protopopii constituiau un fel de „coloană vertebrală” a rezistenței, aceștia au rămas atașați de Inocențiu ca de o garanție a respectării condițiilor prevăzute la Unire de a se păstra nealterată esența orientală rituală a Bisericii unite, chiar dacă în spatele acestei precauții se ascundeau și interese ale iezuiților „artizani” în relizarea Unirii ... de data aceasta ei erau oarecum în contrapondere cu politica imperială, deoarece Maria Tereza și-a manifestat aversiunea față de Inocențiu, iar Papa însuși, pentru a vedea deblocată o situație precară a Episcopiei unite din Transilvania, îl dorea înlăturat din scaun¹³.

Detensionarea situației create prin excomunicarea lui Aron avea două posibile căi de rezolvare: una susținută de cler în favoarea revenirii lui Inocențiu – lucru greu de presupus datorită conjuncturii ostile față de acesta – și alta de obținere din partea lui Inocențiu a unei revocări a excomunicării amintite, pentru a-l putea legitima pe Aron în fruntea Diecezei. Memoriul îndrăzneț al clerului elaborat în secret, la 14 martie 1748, la Jucul de Mijloc, și adresat secretarului de stat al Vaticanului, cardinalul Silvio Valenti Gonzaga, cu pretențiile legate de revenirea episcopului în scaunul său și înlăturarea vicarului apostolic Aron, s-au coroborat cu eschivarea Cancelariei aulice de a mai interveni în vreun fel în reglementarea situației; printr-o scrisoare a Cancelariei aulice de la începutul lunii mai 1748 se exprimă dorința Împărătesei de a lăsa în seama autorității pontificale reglementarea acestei situații. Dar, în mod neinspirat împărăteasa convoacă la Sibiu

¹² *Ibidem*, p. 33.

¹³ *Ibidem*, p. 35.

Trotz des insistenten Bemühens der zivilen Behörden, dem nicht stattzugeben, bewies die Synode Rückgrat und wählte Nicolae Pop aus Balomir zum Vikar in der Hoffnung, die Unterstützer der vom Bischof geförderten Ideen würden die Rückkehr des Bischofs durchsetzen. Diese Tatsache an sich hat Wien alarmiert. Wien empfahl dem neuen Vikar, nicht auf das Amt zu bestehen und dieses nicht auszuüben und teilte auf der anderen Seite durch den Nuntius Serbelloni schriftlich Aron mit, seine Qualität als Apostolischer Vikar öffentlich zu machen, die „gefestigt und unabhängig von der Autorität des Bischofs ist“. Doch die Autoritätskrise weitete sich noch aus, weil Nicolae Pop sich weigerte, sich dem Apostolischen Vikar unterzuordnen, und das Volk sich erregt gegen Aron zeigte, der durch seine neue Funktion „die Auflösung des Bistums anzettelte“¹².

Die Rebellion, die dieses Mal von den Anführern der unierten Priesterschaft ausging, von Protopopen, die von den Ideen des Bischofs aus seiner Korrespondenz mit dem Weihbischof geimpft waren, kam noch zur Unruhe der Dorfbewohner hinzu, die nach ihrer Fanatisierung durch die Bewegung des Visarion und die auf aggressive Weise gegen die Union geäußerte Haltung von Sofronie von Cioara noch nicht zur Ruhe gekommen waren. Die Weigerung von Nicolae Pop aus Balomir, sich dem Apostolischen Vikar unterzuordnen, war er doch selbst zum Vikar von Blaj gewählt, beinhaltete auch eine gewisse Drohung, dass es die Gefahr eines Abfalls von der Union gebe, die im Volk lodere. Wenn in der Auseinandersetzung mit dem Calvinismus die Protopope eine Art Rückgrat des Widerstands bildeten, so blieben diese doch Anhänger von Inocențiu wie als eine Garantie, dass die Bedingungen der Union respektiert werden, das ostkirchliche rituelle Wesen der Unierten Kirche unverändert zu bewahren, auch wenn sich hinter dieser Vorsicht auch Interessen der Jesuiten als „Handwerker“ der Union verbargen; dieses Mal standen sie in einem bestimmten Widerspruch zur kaiserlichen Politik, hatte doch Kaiserin Maria Theresia ihre Ablehnung gegenüber Inocențiu geäußert und der Papst selbst wünschte seine Absetzung vom Bischofssitz, um die prekäre Situation des unierten Bistums von Siebenbürgen zu klären¹³.

Eine Entschärfung der durch die Exkommunikation Arons geschaffenen Krise wäre auf zwei Wegen möglich gewesen: der eine vom Klerus favorisierte Weg zugunsten der Rückkehr von Inocențiu – was angesichts der feindseligen Umstände nur schwer vorstellbar gewesen wäre – oder des anderen Weges: dass Inocențiu die Rücknahme der erwähnten Exkommunikation erwirkt hätte, um Aron an der Spitze der Diözese zu legitimieren. Das mutige Memorandum des Klerus, das geheim am 14. März 1748 erarbeitet wurde und dem Staatssekretär des Vatikans, Kardinal Silviu Valenti Gonzaga, übermittelt wurde, mit den Forderungen nach der Rückkehr des Bischofs auf seinen Stuhl und der Absetzung des Apostolischen Vikars Aron, traf auf eine Hofkanzlei, die darauf verzichtete, auf irgendeine Weise zur Regelung der Situation zu intervenieren; in einem Schreiben der Hofkanzlei vom Anfang Mai 1748 wurde der Wunsch der Kaiserin zum Ausdruck gebracht, die Regelung dieser Angelegenheit der päpstlichen Autorität zu überlassen. Allerdings berief die Kaiserin auf uninspirierte Weise in Sibiu/dt.

¹² *Ibidem*, S. 33.

¹³ *Ibidem*, S. 35.

o întrunire a clerului unit, prin care intenționa să restabilească liniștea în dieceză și să consolideze autoritatea vicarului apostolic Aron (care era – datorită excomunicării sale – absent la întrunire). Ca autoritate a fost trimis la adunare episcopul unit de la Muncaci, Mihail Manuil Olsavszky.

Cu ocazia acestui eveniment se reaprind doleanțele clerului unit mai aprig decât în revendicările lui Inocențiu, creându-se o nouă platformă de emancipare pe traseul creat de A Doua Diplomă Leopoldină, memoriul întocmit în cauză fiind înaintat Curții de la Viena.

Un eveniment menit să aprindă și mai puternic tensiunile din Biserica unită a avut loc însă înainte de prezentarea Memoriului la Viena și anume obținerea revocării de către Inocențiu – „prin presiuni incalificabile”¹⁴ – a afuriseniei aplicată lui Aron. Cel mai afectat în poziția sa a fost Nicolae Pop Balomireanu și împreună cu el vârfurile clerului atașat episcopului, care au provocat o tulburare mult mai puternică în violență decât mișcarea lui Visarion. El însuși părăsește Unirea și fuge în Țara Românească, cu mai mulți aderenți, de unde face o plângere la țarina Elisabeta Petrovna punând în conflict două împărătese. Învinge din confruntare Maria Tereza care trecând peste doleanțele Memoriului, motivele poporului răzvrătit și intervenția Țarinei, ordonă măsuri aspre pentru restabilirea liniștii, recurgând la arestări, amenzi grele și trimiterea în sate a unor unități armate pentru a controla și anihila starea de tensiune.

Scos de sub interdicția afuriseniei, reapare pe scena Transilvaniei Petru Pavel Aron, care intră în acțiune cu blândețe, vizitând în anii 1749 – 1750 toate satele din zona fierbinte a răzvrătirii (sud și sud-vestul Transilvaniei) însoțit fiind de călugărul bazilian Atanasie Rednic, întors și acesta de la studii și stabilit la Blaj. Argumentele lor pentru revenirea la Unire erau întărite prin distribuirea cărții *Floarea adevărului*, un mijloc de explicare a temeiului Unirii de la 1700. „Cuvântul lui înaripat, a împrăștiat învățătura Domnului pe întreg cuprinsul Ardealului, întorcând la adevărata credință multe suflete rătăcite, a mângâiat multe inimi îndurerate și a apărat cu dârzenie drepturile Bisericii sale”¹⁵.

Calmarea stării de revoltă din teritoriile unite este realizată prin așa-numita „Pax Aroniana”, încununată cu demisia lui Inochentie Micu, din 6 mai 1751, „smulsă episcopului canonic al uniților prin măsuri ale Curții de la Viena și ale Vaticanului care șochează prin duritatea lor”¹⁶.

¹⁴ *Ibidem*, p. 36.

¹⁵ Virgil Stanciu, *Episcopul Petru Pavel Aron*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2009 (Reeditare la 300 de ani de la nașterea episcopului Petru Pavel Aron, 1709-2009), p.13-14.

¹⁶ Apud Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Vol. I, p. 148-188: Din prezentarea tratatelor diplomatice între Curtea de la Viena, Curia romană și episcop, tratative care au durat ani de zile, rezultă clar că Inochentie nu dorea să demisioneze ci să-și dovedească nevinovăția față de Maria

Hermannstadt eine Versammlung des unierten Klerus ein, bei der sie die Ruhe in der Diözese wieder herstellen wollte und die Autorität des Apostolischen Vikars Aron konsolidieren wollte (der freilich aufgrund seiner Exkommunikation bei dem Treffen überhaupt nicht anwesend war). Als Autorität wurde der unierte Bischof von Muncacs, Mihail Manuel Olsavsky, zu dem Treffen geschickt.

Anlässlich dieses Ereignisses wurden die Klagen des unierten Klerus noch lauter als in den Forderungen von Inocențiu und eine neue Plattform der Emanzipation auf der Basis des Zweiten Leopoldinischen Diploms wurde geschaffen; ein entsprechendes Memorandum wurde an den Hof in Wien übermittelt.

Ein weiteres Ereignis, das die Spannungen in der Unierten Kirche indes noch mehr steigern sollte, fand allerdings noch statt, bevor das Memorandum in Wien vorgelegt wurde, und zwar das Erwirken der Rücknahme der Verdammung Arons durch Inocențiu „auf massiven Druck“ hin¹⁴. Am meisten betroffen war von dieser Entwicklung Nicolae Pop Balomireanu und mit ihm die Spitzenvertreter des Klerus, die eine hinsichtlich der Gewalt noch größere Unruhe hervorgerufen hatten als die Bewegung des Visarion. Er selbst verlässt die Union und flieht mit mehreren Anhängern in die Walachei, von wo aus er eine Klageschrift an Zarin Elisabeth Petrowna sendet und damit zwei Kaiserinnen in einen Konflikt stürzt. Aus der Auseinandersetzung geht Maria Theresia als Siegerin hervor, die sich über die Anliegen des Memorandums, die Beweggründe des rebellischen Volkes und die Intervention der Zarin hinwegsetzt und harte Maßnahmen zur Wiederherstellung der Ordnung anordnet wie Verhaftungen, harte Strafen und die Versetzung einiger bewaffneter Einheiten in Dörfer, um die spannungsgeladene Lage unter Kontrolle zu bringen und aufzulösen.

Nach Aufhebung des Verdikts der Verbannung taucht Petru Pavel Aron wieder auf der Bühne Siebenbürgens auf; er handelt besonnen und besucht in den Jahren 1749 bis 1750 alle Dörfer der Konfliktregion der Rebellion (den Süden und Südwesten Siebenbürgens) in Begleitung des Basilius-Mönchs Atanasie Rednic, der ebenfalls zurückgekehrt war vom Studium und sich in Blaj niedergelassen hatte. Ihre Argumente für die Rückkehr zur Union wurden bestärkt durch die Verteilung des Buches *Florea adevărului* (dt. *Blume der Wahrheit*), ein Werk zur Erklärung der Grundlagen der Union von 1700. „Sein beflügeltes Wort verbreitete die Lehre des Herrn im gesamten Gebiet von Siebenbürgen und brachte viele verirrte Seelen zum wahren Glauben zurück, er tröstete viele traurige Herzen und verteidigte resolut die Rechte seiner Kirche“¹⁵.

Die Beruhigung der rebellischen Lage in den unierten Territorien wurde durch die sog. „Pax Aroniana“ erreicht, die von der Demission Inochenție Micu am 6. Mai 1751 gekrönt wurde, die „dem kanonischen Bischof der Unierten durch Maßnahmen des Wiener Hofes und des Vatikans abgerungen wurden, die durch ihre Härte schockierten“¹⁶.

¹⁴ *Ibidem*, S. 36.

¹⁵ Virgil Stanciu, *Episcopul Petru Pavel Aron* [dt. *Bischof Petru Pavel Aron*], Blaj, Editura Buna Vestire, 2009 (Reeditare la 300 de ani de la nașterea episcopului Petru Pavel Aron, 1709-2009), S. 13-14.

¹⁶ Apud Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768* [dt. *Inochentie Micu-Klein. Sein Exil in Rom 1745-1768*], Bd. I, S. 148-188: Aus der Darstellung der diplomatischen Verhandlungen zwischen dem Wiener Hof, der Römischen Kurie und dem Bischof, die jahrelang andauerten, resultiert eindeutig, dass

Încheiem această incursiune legată de tenacitatea episcopului Inocențiu de a cărei renunțare au depins evenimentele ulterioare legate de personajul de care ne ocupăm – Petru Pavel Aron.

Au trebuit să treacă cei patru ani de pertractări pentru a se ajunge la momentul 30 august 1751 când, prin decret imperial s-a dispus ținerea sinodului, la Blaj, pentru alegerea unui episcop. Maria Tereza „și-a exprimat dorința ca printre cele trei persoane propuse pentru numire să figureze și episcopul de la Muncaci, Olsavszky. Călugării de la Blaj, au înțeles [din această opțiune] că nu se are în vedere numirea unui episcop român la conducerea Bisericii lor. Fusese rău văzută de uniți chiar și originea străină a teologului, dar dacă de-acum încolo și episcopul va fi străin, atunci într-adevăr, mai devreme sau mai târziu, Biserica urma să se latinizeze”¹⁷. Așa a interpretat clerul recomandarea împărătesei și de aici s-a pornit o acțiune, cu frământări și contradicții, în care clerul și-a exprimat preferințele, – susține autorul citat -, spre a se asigura că doar un român le va putea deveni episcop. Sinodul din 4 noiembrie a desemnat candidați pe Petru Aron, Grigore Maior și Silvestru Caliani, iar Olsavszky nu a primit nici un vot. Împărăteasa, după o oarecare ezitare căzu la învoială cu alegerea lui Aron cu condiția „dacă nu se poate găsi altul mai bun” și dacă nu au obiecții autoritățile aulice [...]”¹⁸. Așa a fost numit episcop Petru Aron, la 28 februarie 1752, și chemat de urgență la Viena, pentru „a prelua instrucțiunile”¹⁹.

Îndată după numire, Petru Aron a făcut ucenicia în cinul călugăresc a Sfântului Vasile cel Mare, sub duhovnicia lui Atanasie Rednic, iar acesta i-a pus la încercare supunerea sugerându-i să renunțe la episcopat „Eu te țin nevrednic de episcopie și astfel te sfătuiesc să abzici”²⁰; Aron a acceptat să ceară suspendarea din numirea episcopală, iar în finalul acestui timp de încercare, același duhovnic Rednic să-i spună „Frații împreună cu mine îți impun să primești episcopia”²¹.

A stat la Viena, din primăvara anului 1752 până în august 1754, când s-a întors la Blaj în urma unei scrisori apodictice primite de la Pontificele Roman.

Tereza - chiar printr-un proces - și să se întoarcă în Dieceza sa. Toate insistențele și tergiversările sale, modificarea pretențiilor, invocarea sărăciei și a exilului impus, apelul la clemența suveranei, nu au avut efectul scontat. În același timp, în Transilvania situația Bisericii Unite era zguduită de atitudini insistente pentru întoarcerea sa și prin împușinarea clerului starea comunităților se înrăutățea. Inocențiu a fost hărțuit și dus până la limita rezistenței, astfel că a semnat demisia în 7 mai 1751, fiindu-i asigurate în felul acesta mijloacele de subzistență prevăzute de Suverană în actele ultimative.

¹⁷ I. Tóth-Zoltán, *Primul secol*, p. 198.

¹⁸ A. Bunea, *Episcopii*, p.7.

¹⁹ I. Tóth-Zoltán, *Primul secol*, p. 198.

²⁰ Cf. Virgil Stanciu, *Episcopul*, p. 14-15.

²¹ A. Bunea, *Episcopii*, p. 10.

Wir beschließen diesen Exkurs zur Hartnäckigkeit von Bischof Inocențiu hier, von dessen Rückzug die weiteren Ereignisse abhingen, die in Verbindung stehen mit Petru Pavel Aron, der Person, mit der wir uns hier beschäftigen.

Es mussten vier Jahre der Verhandlungen vergehen, bis am 30. August 1751 durch kaiserliches Dekret das Abhalten einer Synode in Blaj zur Wahl eines Bischofs verfügt wurde. Maria Theresia „brachte auch ihren Wunsch zum Ausdruck, dass unter den drei zur Nominierung vorgeschlagenen Personen auch der Bischof von Muncacs, Olsavsky, erscheinen solle. Die Mönche von Blaj erkannten (in diesem Wunsch) die Absicht, dass nicht die Ernennung eines rumänischen Bischofs zur Führung ihrer Kirche beabsichtigt war. Nachdem schon die Herkunft des (jesuitischen; J. H.) Theologen von den Unierten missbilligt wurde, so wurde nun befürchtet, dass im Falle eines ausländischen Bischofs früher oder später die Kirche latinisiert würde“¹⁷. So interpretierte der Klerus die kaiserliche Empfehlung und von da ausgehend startete eine Aktion mit Unruhen und Widerspruch, in welcher der Klerus seine Präferenzen äußerte um sicherzustellen, dass nur ein Rumäne Bischof werden konnte, wie der zitierte Autor darlegt. Die Synode vom 4. November nominierte als Kandidaten Petru Aron, Grigore Maior und Silvestru Caliani, Olsavszky hingegen erhielt keine einzige Stimme. Die Kaiserin stimmte nach anfänglichem Zögern der Wahl Arons unter der Bedingung zu, „dass kein besserer gefunden werden kann“ und die Behörden des Hofes keine Einwände erheben [...]“¹⁸. So wurde Petru Aron am 28. Februar 1752 zum Bischof ernannt und sofort nach Wien beordert, um „die Instruktionen entgegenzunehmen“¹⁹.

Sofort nach seiner Ernennung wurde Petru Aron zum Schüler in der Mönchsgemeinschaft des heiligen Basilius des Großen unter der geistlichen Anleitung von Atanasie Rednic; dieser legte ihm, um ihn zu prüfen, den Verzicht auf das Bischofsamt nahe: „Ich halte dich für unwürdig für das Bischofsamt und rate dir, diesem zu entsagen“²⁰; Aron akzeptierte, um seine Suspendierung von der Bischofsernennung zu bitten. Doch um diesen Moment der Prüfung zu beenden, sagte derselbe geistliche Vater zu ihm: „Die Brüder und ich auferlegen dir gemeinsam, das Bischofsamt anzunehmen“²¹.

Er blieb vom Frühling des Jahres 1752 bis August 1754 in Wien, dann kehrte er nach Blaj zurück aufgrund eines apodiktischen Briefes, den er vom Römischen Pontifex erhalten hatte.

Inocențiu nicht demissionieren wollte, sondern seine Unschuld gegenüber der Herrscherin beweisen wollte – sogar durch einen Prozess – und in seine Diözese zurückkehren wollte. All sein Insistieren und Hinauszögern, die Veränderung seiner Forderungen, der Hinweis auf die Armut und das auferlegte Exil und das Appellieren an die Milde der Kaiserin erzielten nicht den erwünschten Effekt. Zur selben Zeit war die Lage der unierten Kirche in Siebenbürgen bedrängt durch das Insistieren auf ihrer Rückkehr und die Verringerung der Zahl der Kleriker verschlechterte sich die Lage der Gemeinden. Inocențiu wurde verleumdet und bis zur Grenze des Widerstands gebracht, bis er am 7. Mai 1751 seine Demission unterzeichnete, wobei ihm die Mittel zur Sicherung des Lebensunterhalts durch die Herrscherin in den letzten Akten zugesichert wurden.

¹⁷ I. Tóth-Zoltán, *Primul secol*, S. 198.

¹⁸ A. Bunea, *Episcopii*, S. 7.

¹⁹ I. Tóth-Zoltán, *Primul secol*, S. 198.

²⁰ Cf. Virgil Stanciu, *Episcopul*, S. 14-15.

²¹ A. Bunea, *Episcopii*, S. 10.

În timpul șederii la Viena în mod insistent și „încăpățânat” Petru Pavel Aron a încercat pe toate căile să scape de teologul iezuit. Singura sa victorie s-a concretizat însă doar în obținerea învoielii ca întreținerea teologului să se facă din fondurile statului. După tergiversări, în 12 noiembrie 1754, în prezența sinodului i s-au citit în catedrala din Blaj bulele papale și diploma regească de numire, iar de la această dată a început să-și organizeze structurile de conducere ale Eparhiei.

Biserica Unită încă neconsolidată va trebui să facă astfel față – după două încercări majore de destabilizare, ale lui Visarion și Sofronie – , la noi încercări de natura disciplinei interne, cu care noul episcop a trebuit să se confrunte; este vorba de confruntările cu bazilitanii ridicăți împotriva sa și continuarea revenirii comunităților trecute la ortodoxie²².

2. Perioada slujirii și evenimentele istorice pro și contra Unirii

Augustin Bunea descrie cu alese cuvinte, acest început al arhipăstoririi lui Petru Pavel Aron precum și „programul păstoririi sale”: „Astfel și-au câștigat românii din Transilvania, în locul lui Klein, un alt arhieru, cult și erudit, fără fudulie, smerit ca sântii părinți și arhierii cei mai aleși ai bisericii creștine, dar inimos în fața celor puternici până la jertfirea sa proprie pentru autonomia și libertatea bisericii; cumpătat și sărac peste orice închipuire pentru sine, dar darnic fără margini pentru alții și pentru instituțiile bisericesti și românești; tare ca stâncă în credința bisericii din Roma, dar alipit cu tot sufletul și chiar și cu înfățișarea sa externă, până la cele mai neînsemnate lucruri, de ceremoniile, ritul și așezămintele bisericii orientale. Dacă cei puternici, înainte de a-l investi cu jurisdicția episcopescă, i-au impus anumite hotare în ținuta lui politică, așa încât să nu mai poată urma căile bătute de Klein, pe cari contrarii Românilor le-au închis pe câțva timp, el a știut afla un alt câmp vast, în care, fără zgomotul și

²² Cf. I. Tóth-Zoltán, *Primul secol*, p. 202 „Firea ascetică și fanatică a lui Aron punea în acțiunile sale de convertire silnică aceeași intransigență orientală cu care populația ortodoxă alunga, din când în când, preoții uniți puși în fruntea comunităților ei. Aron recurge însă la armele violenței de pe poziții principiale, ceea ce îl apropie destul de mult de politica oficială catolică a statului, făcându-l chiar să o realizeze în parte. [...] nu acționează doar pentru convertirea ortodocșilor, ci se întâmplă să ocupe și biserici reformate în beneficiul uniților”.

Nota bene: trebuie precizat că „Mulți nobili români, ca să-și poată păstra titlul și averea, au trecut la calvinism. Renegații călcau în picioare drepturile celor rămași în sânul Bisericii Unite. Așa s-a întâmplat în câteva sate din valea Hațegului. Românii și nobilii calvini făceau slujbe pe rând, în aceleași biserici etc.” Vezi Virgil Stanciu, *Episcopul*, p. 24. Intervenția lui Aron – aflat în vizită canonică în zonă – i-a pus viața în pericol, fiind gata-gata să fie împușcat; scrisori de amenințare a mai primit și chiar s-a refugiat într-un rând la Sibiu datorită unor astfel de amenințări.

Während seiner Zeit in Wien versuchte Petru Pavel Aron auf insistente, ja sture Weise mit allen Mitteln, sich des jesuitischen Theologen zu entledigen. Sein einziger Sieg bestand allerdings konkret darin, dass er Zustimmung dafür erreichte, dass der Unterhalt des jesuitischen Theologen aus dem Staatshaushalt bestritten werden sollte. Nach einigen Verzögerungen wurde ihm am 12. November 1754 vor der Synode in der Kathedrale von Blaj die Päpstliche Bulle und das Königliche Ernennungsurkunde vorgelesen, und von diesem Zeitpunkt an begann er, die Führungsstrukturen der Eparchie neu zu organisieren.

Die noch nicht gefestigte Unierte Kirche musste sich nun – nach zwei großen Versuchungen der Destabilisierung durch Visarion und Sofronie – in neuen Versuchungen bewähren, dieses Mal der inneren Disziplin, mit denen der neue Bischof sich konfrontiert sehen musste: einerseits der Konfrontationen mit den Basilianern, die sich gegen ihn erhoben hatten, und der Fortsetzung der Bemühungen um die Rückkehr der zur Orthodoxie übergelaufenen Gemeinden²².

2. Die Zeit seines Dienstes und die historischen Ereignisse pro und kontra Union

Augustin Bunea beschreibt mit ausgewählten Worten diesen Beginn des bischöflichen Wirkens von Petru Pavel Aron wie auch „das Programm seines bischöflichen Hirtendienstes“: „So gewann statt Klein ein anderer gebildeter und gelehrter Bischof die Rumänen von Siebenbürgen für sich: ein Bischof ohne Hochmut, demütig wie die heiligen Väter und auserwähltesten Bischöfe der christlichen Kirche, aber beherzt gegenüber den Mächtigen bis zum Selbstopfer für die Autonomie und die Freiheit der Kirche; bescheiden und schlicht jenseits jeder Vorstellung gegenüber sich selbst, aber großzügig ohne Ende für andere und für die kirchlichen und rumänischen Institutionen; stark wie ein Fels im Glauben der Kirche von Rom, aber ein Anhänger von ganzer Seele und auch seiner äußeren Erscheinung her bis zu den unbedeutendsten Dingen der Zeremonien, des Ritus und der Gotteshäuser der Ostkirche. Auch wenn die Mächtigen, bevor sie ihn mit der bischöflichen Vollmacht betrauten, ihm einige Grenzen für sein politisches Wirken setzten, so dass er nicht auf den Spuren von Klein wandeln konnte, welche die Gegner der Rumänen für geraume Zeit versperrten, so wusste er doch ein anderes breites Wirkungsfeld

²² Cf. I. Tóth-Zoltán, *Primul secol*, S. 202. „Das asketische und fanatische Wesen Arons verlieh seinem täglichen Bemühen um Umkehr jene orientalische Unnachgiebigkeit, mit der die orthodoxe Bevölkerung gelegentlich unierte Priester vertrieb, die an ihre Spitze gestellt waren. Aron greift freilich aus seiner Prinzipientreue heraus auf Mittel der Gewalt zurück, was ihn sehr nahe an die offizielle Politik des Staates annäherte und dazu führte dass er diese Politik sogar teilweise umsetzte. [...] er wirkt nicht nur zur Bekehrung der Orthodoxen, sondern es kam auch vor, dass er sogar reformierte Kirchen zum Nutzen der Unierten zu besetzen“.

NB: es muss präzisiert werden, dass „viele rumänische Adlige, um ihre Titel und ihr Vermögen zu bewahren, zum Calvinismus übergetreten waren. Die Abtrünnigen traten die Rechte der im Schoß der Unierten Kirche Verbliebenen mit Füßen. So geschah es in einigen Dörfern im Hatzer Tal. Die Rumänen und die kalvinistischen Adligen feierten ihre Gottesdienste nacheinander in der gleichen Kirche etc.“ Cf. Virgil Stanciu, *Episcopul*, S. 24. Die Intervention Arons bei einer kanonischen Visite vor Ort brachte sein Leben in Gefahr, als er beinahe erschossen wurde; er erhielt noch Drohbriefe und zog sich nach diesen Drohungen nach Sibiu/dt. Hermannstadt zurück.

strălucirea luptelor politice ale înaintașului său, a lucrat neobosit și a produs roade îmbelșugate pentru neamul românesc: câmpul culturii naționale.

Gândirile, care frământau mintea, și sentimentele, cari mișcau inima episcopului chiar în ziua suirii sale pe tronul arhieresc, erau toate închinată fericirii bisericii și neamului său. Voia să ușureze soarta nesuferită a națiunii sale asuprite, **să înființeze școli** pentru tinerimea unui popor, care nu avea nici un institut cultural, **să întemeieze seminar** pentru creșterea unui cler, care să fie în stare a lucra mântuirea sufletelor și a promova opera emancipării neamului românesc, și **să facă o tipografie**, a cărei produse să răspândească o învățătură solidă, lumină și civilizație în toate țările locuite de Români. Așa ne grăiesc despre Aron documentele publicate până acum. Multe au fost piedicile, care nu-l lăsară să ducă la îndeplinire tot ce dorea pentru înaintarea poporului. Dintre toate cea mai mare a fost cumplită revoluția înscenată de Sârbi cu ajutorul contrarilor Românilor asupra Bisericii Unite. Revoluția aceasta a durat până la moartea episcopului și formează un episod foarte interesant în viața poporului românesc”.

Primii călugări bazilitani constituiau un grup oarecum eterogen: Gherontie Cotore și Atanasie Rednic, aveau o conduită ascetică asemănătoare cu cea a episcopului Aron; Maior și Caliani „nu aveau prea multă vocație pentru o viață monahală severă și disciplinată” deoarece trăind o vreme la Viena [...] asimilaseră elemente de suprafață a Luminismului și o laicizare a modului de viață²³. Răzvrătirea lor și prezența la Viena pentru a se plânge împotriva episcopului nu le-a dat câștig de cauză și nici nu a îmbunătățit imaginea asupra atmosferei din sânul clerului blăjean.

3. Înfruntări și confruntări cu al doilea val de luptă împotriva Unirii

Trebuie menționat că din punct de vedere istoric, începutul Bisericii Unite a fost unul tulburat de interesele politice ale imperiilor care înconjurau teritoriul românesc: sârbii ca cei mai apropiați teritorial, Imperiul habsburgic, Imperiul otoman și nu este lipsit de interes a se aminti Rusia, pentru relațiile nuanțate pe care le avea cu slavii și cu monarhia habsburgică.

Relațiile ortodocșilor cu Karlowitz-ul prin diverși agitatori „demonstrează că, deocamdată, la poporul ortodox din Ardeal, în cuprinsul căruia preoții și credincioșii au, în linii mari, același nivel cultural, naționalitatea exista doar sub forma unei conștiințe de neam. [...] românii uniți au avut un enorm avantaj, grație culturii apusene și unei structuri sociale mai avansate”. „Un indicator precis al nașterii ideii naționale române este modul în care românii din Ardeal se raportează

²³ Cf. I. Tóth-Zoltán, *Primul secol*, p. 200.

zu finden, in dem er geräuschlos und ohne den Glanz der politischen Schlachten seines Vorgängers unermüdlich wirkte und reichlich Frucht für das rumänische Volk brachte: das Feld der nationalen Kultur.

Die Gedanken, die seinen Geist bewegten, und die Gefühle, die sein Herz rührten am Tage seines Besteigens des bischöflichen Throns waren alle dem Glück seiner Kirche und seinem Volk gewidmet. Er wollte das unerträgliche Leid seiner Nation lindern, **Schulen gründen** für die Jugend eines Volkes, das keine kulturelle Einrichtung hatte, **ein Seminar gründen** für die Ausbildung eines Klerus, der imstande sein sollte für die Erlösung der Seelen zu wirken und die Emanzipation des rumänischen Volkes zu fördern, und er wollte **eine Druckerei gründen**, deren Druckerzeugnisse eine solide und strahlende Lehre und Zivilisation in allen von Rumänen bewohnten Länder verbreiten sollten. So berichten uns die bisher über Aron veröffentlichten Dokumente. Es gab viele Hindernisse, die ihn seine Wünsche nicht alle zur Vollendung bringen ließen, um das Volk voranzubringen. Das größte Hindernis unter allen war die von den Serben mit Hilfe der Gegner der Rumänen inszenierte schreckliche Revolte gegen die Unierte Kirche. Diese Revolte dauerte bis zum Tod des Bischofs und bildete eine sehr interessante Episode im Leben des rumänischen Volkes“.

Die ersten basilidischen Mönche bildeten eine irgendwie sehr heterogene Gruppe: Gherontie Cotore und Atanasie Rednic hatten eine asketische Haltung, die mit der von Bischof Aron vergleichbar war; Maior und Caliani „hatten keine allzu große Berufung zum strengen und disziplinierten monastischen Leben“, nachdem sie eine Zeitlang in Wien gelebt hatten, hatten sie sich die oberflächlichen Wesenszüge der Illuminaten und eine verweltlichte Lebensform angeeignet²³. Ihr Aufstand und ihre Anwesenheit in Wien, um Klage zu erheben gegen den Bischof, brachten keinen Erfolg und verbesserten auch nicht den Eindruck von der angespannten Atmosphäre im Klerus von Blaj.

3. Widersprüche und Konfrontationen in der zweiten Welle des Kampfes gegen die Union

Es bleibt festzuhalten, dass aus historischer Sicht die Anfänge der Unierten Kirche getrübt waren von politischen Interessen der Reiche, die das rumänische Territorium umgaben: den Serben als direkte territoriale Nachbarn, Österreich, dem Osmanischen Reich und auch Russland, das wegen seiner besonderen Beziehungen, das es zu den Slawen und zur Habsburger Monarchie hatte, auch Erwähnung verdient.

Die Beziehungen der Orthodoxen zu Karlowitz durch unterschiedliche Akteure „demonstrieren, dass einstweilen bei dem orthodoxen Volk von Siebenbürgen, unter dem die Priester und die Gläubigen dasselbe kulturelle Niveau hatten, Nationalität nur in Form eines völkischen Bewusstseins existierte. [...] die unierten Rumänen hatten einen enormen Vorteil dank ihrer westlichen Kultur und sozial fortschrittlicheren Strukturen“. „Ein präziser Indikator für die Geburt der nationalen rumänischen Idee ist die Art und Weise, wie sich die Rumänen von Siebenbürgen zur russischen Macht verhielten. Der rumänische

²³ Cf. I. Tóth-Zoltán, *Primul secol*, S. 200.

la puterea rusească. Spiritul românesc a fost deturnat de la fascinația rusă doar de către intelectualitatea occidentală”²⁴.

Dacă efectele răzmeriței lui Visarion Sarai s-au aplanat după „măsurile extinse luate de Curtea din Viena și de vicarul apostolic Petru Pavel Aron” Biserica Unită s-a restaurat, așa cum menționează conscripția din 1750.

Înscăunarea la Karlowitz a mitropolitului Paul Nenadovici, la 1749, a constituit însă începutul unei noi etape de hărțuire a Bisericii Unite, perioadă care se suprapune un timp cu arhipăstorirea lui Petru Pavel Aron.

În anii 1751 și 1752, acțiunile potrivnice Unirii s-au bazat pe promisiuni legate de drepturi și libertăți cuprinse în concesiile ilirice și pe incitarea ortodocșilor de a-și cere episcop neunit [...] de la Karlowitz. Mitropolitul Paul Nenadovici spunea: „Episcopul vă stă gata, numai să veniți până aici și [...] să aduceți scrisoare. Le mai cerea să nu trimită pe acești bărbați cu mâna goală, căci știți bine că fără de aceste cheltuieli nu ne putem apropia de Domni [...]”²⁵.

Vicarul episcopesc Petru Pavel Aron s-a confruntat cu acțiuni de destabilizare și desființare a Unirii în mai multe zone; amintim ținutul Hălmagiului, și disputele cu reprezentanții mitropolitului sârbesc informând Curtea, în 1752, și având sprijinul împărătesei care a dat dispoziții ca „nici mitropolitului, nici înaintașilor lui, nici clerului sârbesc nu s-a dat vreun drept de jurisdicție în afacerile religioase ale Transilvaniei [...] și [...] li se interzice expres orice amestec în trebile bisericesti din Ardeal”²⁶. Totuși, ținutul Hălmagiului, printr-un decret împărătesc, din 22 februarie 1753, a fost din nou ținta unor acțiuni sârbești bazate pe privilegiile ilirice.

Păgubirea uniților prin aceste concesi făcute prin decretul împărătesc neuniților, l-au determinat pe Petru Pavel Aron să scrie la Congregația *Propaganda Fide*.

Agitații împotriva Unirii mai sunt consemnate la Sibiu, Săliște, Jina (finalizate cu acte de violență mai ales împotriva preoților uniți și chiar ocuparea bisericilor). Sesizarea Vienei asupra acestor abuzuri se lovea de duplicitatea guvernanților care transferau vina pe organele administrative așa încât confruntările nu au încetat.

Renunțând la expunerea vastului câmp de confruntări cu susținătorii Karlowitz-ului și a Ortodoxiei, spunem doar că întreaga perioadă a arhipăstoririi lui Petru Pavel Aron a fost impregnată de efervescenta contradicțiilor dintre uniți și neuniți provocate, după cum am mai menționat, de conflictul de interese dintre

²⁴ *Ibidem*, pp. 207-208.

²⁵ Cf. A. Bunea, *Episcopii*, p. 62-63.

²⁶ *Ibidem*, p.74.

Geist wurde von der russischen Faszination nur durch abendländisch orientierte Intellektuellenkreise ferngehalten“²⁴.

Nachdem die Auswirkungen des Aufstandes von Visarion Sarai nach den „umfangreichen Gegenmaßnahmen, die der Wiener Hof und der Apostolische Vikar Petru Pavel Aron ergriffen“ sich gelegt hatten, hat die Unierte Kirche sich wieder erneuert, wie die Volkszählung von 1750 erwähnt.

Die Amtseinsetzung des Metropoliten Paul Nenadovici 1749 in Karlowitz bedeutete jedoch den Auftakt zu einer neuen Etappe der Hetze gegen die Unierte Kirche, ein Zeitabschnitt, der sich mit dem Hirtenamt Petru Pavel Arons eine gewisse Zeit überschneidet.

In den Jahren 1751 und 1752 basierten die Aktionen gegen die Union auf Versprechungen im Zusammenhang mit Rechten und Freiheiten, die in den „Illyrischen Konzessionen“ enthalten waren, und auf der Aufwiegelung der Orthodoxen, für sich [...] von Karlowitz einen nicht-unierten Bischof zu fordern. Metropolit Paul Nenadovici sagte: „Der Bischof steht für euch bereit, ihr müsst nur hierher kommen und [...] das entsprechende Schreiben bringen.“ Er forderte sie noch auf, „diese Männer nicht mit leeren Händen zu schicken, denn ihr wisst sehr gut, dass wir uns ohne solche Zahlungen nicht den Herren nähern können“²⁵.

Der Bischofsvikar Petru Pavel Aron sah sich konfrontiert mit Aktionen zur Destabilisierung und Auflösung der Union in mehreren Regionen; wir erwähnen hier die Region Hălmagiu und die Diskussionen mit den Repräsentanten des serbischen Metropoliten, von denen er 1752 den Hof informierte, woraufhin er Hilfe von Seiten der Kaiserin erhielt, welche verfügte, „dass weder dem Metropoliten noch seinen Vorgängern noch dem serbischen Klerus irgendein jurisdiktionelles Recht in den religiösen Angelegenheiten Siebenbürgens zugesprochen wurde [...] und ihnen ausdrücklich jede Einmischung in die kirchlichen Angelegenheiten Siebenbürgens untersagt wird“²⁶. Trotzdem war die Region von Hălmagiu durch ein kaiserliches Dekret vom 22. Februar 1753 von neuem Ziel einer serbischen Aktion auf der Grundlage der Illyrischen Privilegien.

Der Schaden für die Unierten durch diese Zugeständnisse, die durch das kaiserliche Dekret den Nicht-Unierten gemacht wurden, veranlassten Petru Pavel Aron, an die Kongregation *Propaganda Fide* zu schreiben.

Agitationen gegen die Union wurden noch registriert in Sibiu, Săliște, Jina (die in Gewaltakten vor allem gegen unierte Priester und sogar der Besetzung von Kirchen endetem). Die Nachforschungen Wiens zu diesen Missständen stießen auf die Doppelzüngigkeit der Regierenden, die die Schuld auf die Verwaltungsbehörden schoben, so dass die Konfrontationen nicht endeten.

Wir wollen nun nicht in aller Breite die Konfrontationen mit Unterstützern von Karlowitz und der Orthodoxie vorstellen, sondern nur festhalten, dass die gesamte Zeit des bischöflichen Dienstes von Petru Pavel Aron geprägt war von den gärenden Auseinandersetzungen zwischen den Unierten und den Nicht-Unierten, die wie schon

²⁴ *Ibidem*, S. 207-208.

²⁵ Cf. A. Bunea, *Episcopii*, S. 62-63.

²⁶ *Ibidem*, S.74.

Curtea vieneză protectoare a catolicismului, mitropolitul sârbesc de la Karlowitz, de politica națiunilor privilegiate din Principat, dar și de interesele mai îndepărtate ale Rusiei. Este limpede că efervescența revoltelor contra uniților a continuat, iar diferiți emisari au hărțuit pe arhipăstorul Petru Pavel Aron și au zădărnicit multe din bunele sale intenții. Se cunosc mișcări în zona Sebeșului și a Albei, care apoi s-au extins spre zona Munților Apuseni, la Orăștie și Hunedoara. Sofronie pe numele său civil Stan Popovici²⁷, a primit și permisiunea de a umbla liber, așa că a devenit și mai provocator față de Petru Pavel Aron, căruia îi adresează și o scrisoare injurioasă.

În această conjunctură, singura soluție acceptabilă de Curte era numirea pentru româniei neuniți a unui episcop independent de Karlowitz.

În acest timp de prăbușiri, episcopul Aron nu s-a descumpănit în credința sa și scria în 10 aprilie 1761 din Sibiu generalului Bukow: „[...] deși această nouă viață și răsădit a lui Dumnezeu avuse îndată de la început, pe cum tuturor este cunoscut, dușmanii săi neîmpăcați, totuși a fost conservată până la aceste timpuri în corabia lui Petru în mijlocul tuturor valurilor. Acum însă, pe cum arată trista experiență, în timpul acestui război sângeros, dușmanul credinței având ocaziune mai potrivită de a pescui în tulbure, o scudue cu și mai mare violență. Dar încă nu trebuie să desperăm de mântuirea ei: căci nava lui Petru, oricât de tare ar fi fost lovită de vânturi, valuri și furtune, ea totuși nici odată nu a fost cufundată”²⁸.

Putem spune că era timpul contrastelor: pe de o parte, bucuria dușmanilor Bisericii Unite pe care o văd în agonie, între care actorii răzvrătirii lui Sofronie și cercurile guvernante calvinești, iar pe de altă parte, speranța episcopului în puterea lui Dumnezeu, așa cum o exprimase în scrisoarea mai sus-amintită. Speranța ierarhului stătea în noul mod de abordare a problemei neamului românesc – pentru moment orbit de furii și promisiuni străine – și anume în *emanciparea românilor prin știință și cultură*.

4. Politica imperiului pentru liniștirea spiritelor și pedepsirea recalitrantilor

În fața stării conflictuale și dezastruoase pentru Biserica Unită atât autoritățile transilvane cât și Curtea din Viena s-au hotărât să aibă o consfătuire asupra modului de a restabili ordinea și pacea; împărăteasa se temea să dispună măsuri

²⁷ Cf. Carol Capros, Flaviu Popan, „Episcopul Petru Pavel Aron (1752-1764)”, în *Petru Pavel Aron 300 (1709-2009)*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2009, p. 174.

²⁸ Cf. A. Bunea, *Episcopii*, p. 200.

erwähnt von dem Interessenskonflikt zwischen dem Wiener Hof als Schutzmacht des Katholizismus, der serbischen Metropole von Karlowitz, der Politik der privilegierten Nationen des Fürstentums (Siebenbürgen; J.H.) wie auch den ferneren Interessen Russlands hervorgerufen waren. Es ist klar, dass die gärenden Aufstände gegen die Unierten anhielten und verschiedene Emissäre den Oberhirten Petru Pavel Aron verleumdeten und seine guten Ansätze hintertrieben. So gab es bekannte Bewegungen in der Region von Sebeş/dt. Mühlbach und Alba/dt. Karlsburg, die anschließend auf die Gegend des Apuseni-Gebirges, auf Orăştie/dt. Broos und Hunedoara/dt. Eisenmarkt übergriffen. Sofronie, mit bürgerlichem Namen Stan Popovici², erhielt die Genehmigung frei umherzuziehen, so dass er Petru Pavel Aron noch mehr provozieren konnte, an den er auch ein beleidigendes Schreiben richtete.

Vor diesem Hintergrund war die einzige für den Hof akzeptable Lösung die Ernennung eines von Karlowitz unabhängigen Bischofs für die nicht-unierten Rumänen.

In dieser Zeit der Umbrüche ließ sich Bischof Aron nicht von seinem Glauben abbringen und schrieb am 10. April 1761 vom Zibin aus an General Bukow: „[...] auch wenn dieser neue Weinberg und diese neue Saat Gottes von Anfang an wie jeder weiß seine unversöhnlichen Feinde hatte, so wurden diese doch bis in die heutigen Zeiten im Schiff des Petrus inmitten aller Wellen bewahrt. Doch jetzt in der Zeit dieses blutigen Krieges hat, wie die traurige Erfahrung zeigt, der Feind des Glaubens eine günstigere Gelegenheit, im Trüben zu fischen und schüttelt den Glauben mit noch größerer Gewalt durch. Doch müssen wir noch nicht an der Erlösung zweifeln: denn das Schiff Petri wurde nie versenkt, so stark es auch von Winden, Wellen und Stürmen beschädigt wurde“²⁸.

Wir können sagen, dass dies eine Zeit der Widersprüche war: einerseits war da die Freude der Feinde der Unierten Kirche, die jene im Todeskampf sahen, darunter die Mitwirkenden an den Aufständen des Sofronie und die kalvinistischen Regierungskreise, auf der anderen Seite die Hoffnung des Bischofs auf die Kraft Gottes, wie er sie im obigen Schreiben zum Ausdruck brachte. Die Hoffnung des Hierarchen bestand in der neuen Herangehensweise des rumänischen Volkes an dieses Problem in einem Moment der Blindheit von Furor und fremden Versprechungen - und zwar in der *Emanzipation der Rumänen durch Bildung und Kultur*.

4. Die Politik des Reiches zur Beruhigung der Geister und Verfolgung der Aufständischen

Im Blick auf die konfliktgeladenen und desaströsen Zustände für die Unierte Kirche beschlossen sowohl die siebenbürgischen Behörden wie auch der Hof in Wien sich zu beraten darüber, wie Ordnung und Frieden wiederherzustellen seien; die Kaiserin schreckte davor zurück, harte Maßnahmen zu ergreifen, wusste sie doch, dass „die Aufständischen

²⁷ Cf. Carol Capros, Flaviu Popan, *Episcopul Petru Pavel Aron (1752-1764) în Petru Pavel Aron 300 (1709-2009)* [dt. *Bischof Petru Pavel Aron (1752-1764) in der Rumänischen mit Rom Unierten Metropole, Blasendorf, Petru Pavel Aron 300 (1709-2009)*], Blaj, Editura Buna Vestire, 2009, S. 174.

²⁸ Cf. A. Bunea, *Episcopii*, S. 200.

aspre știind că „răzvrățiții erau protejați de curtea moscovită”²⁹ cu care imperiul nu avea interes să-și strice relațiile. S-a stabilit pentru început instituirea unei Comisii aulice cu reședința la Sibiu.

În 12 martie 1761, s-a întrunit la Viena o conferință ministerială cu participarea cancelarului aulic transilvan Gabriel Bethlen și a generalului Nikolaus Adolf von Bukow, proaspăt numit comandant al tuturor trupelor împărătești din Transilvania; acesta a plecat la Sibiu cu aprobare prin decretul împărătesei din martie 1761. Instrucțiunea generalului Bukow era de a reazeza pe preoții uniți în drepturile uzurpate și de a împărți bisericile între uniți și neuniți, de a restabili ordinea și liniștea cu blândețe „și unde nu ar putea răzbi cu mijloace blânde, să recurgă la forța militară”³⁰. În același timp cu generalul au sosit în Transilvania și trupe militare, care au fost purtate ostentativ pe drumurile țării și așezate apoi în Sebeș, Sibiu, Brașov, Aiud și Bistrița.

De îndată ce a sosit la Sibiu, Bukow a publicat în 9 aprilie 1761 o patentă adresată în limba română întregului popor românesc. A urmat și înființarea unei Comisii aulice pentru cercetarea plângerilor românilor. De Paști, în anul 1761, care s-au potrivit pe 26 aprilie, a fost trimis la Sibiu și un episcop neunit, sârb înscăunat la Buda – Dionisie Novacovici – care să dea o mână de ajutor Comisiei propuse și să-i liniștească pe neuniți.

Bukow a poruncit și două conscripții (recensăminte) minuțioase și independente una de alta: una efectuată de organele politice și alta de protopopii uniți, pentru a putea face apoi constatările ce se impuneau legate de uniți și neuniți, de bisericile și voința fiecăruia de a ține de una din aceste biserici.

La convocarea sa au fost prezenți la Sibiu în 26 aprilie 1761 mult mai mulți decât chemase (câte un unit și neunit din fiecare comitat, scaun sau district) mai ales dintre neuniți. În baza permisiiei de liberă circulație, în luna mai, a ajuns și călugărul Sofronie, folosind diverse metode de a călători neidentificat, la Sibiu întâlnindu-se cu episcopul Dionisie Novacovici și cu generalul Bukow. Printre plângerile uniților și neuniților, a fost ascultat și călugărul Sofronie care „ajungând în fine la strâmtoare, spre a se mântui de orice imputare, mărturisii, că el a fost îndemnat la toate faptele săvârșite printr-un *ordin împărătesc fals, fabricat de secretarul Mitropolitului sârbesc și provăzut cu un sigil deslipit de pe o altă patentă împărătească*, ceea ce s-a constatat a fi adevărat”³¹. În urma deliberărilor s-a întocmit un act semnat de neuniți, în care sunt prevăzute rezoluții puse de Comisie la plângerea lor și se obligă să facă cunoscut ei înșiși acest

²⁹ *Ibidem*, p. 203.

³⁰ *Ibidem*, p. 206.

³¹ *Ibidem*, p. 210.

unter dem Schutz des Moskauer Hofes standen“²⁹, zu dem das Reich seine Beziehungen nicht gefährden wollte. So wurde zunächst die Einsetzung einer Hofkommission mit Sitz in Sibiu/dt. Hermannstadt beschlossen.

Am 12. März 1761 kam in Wien eine Ministerkonferenz zusammen unter Mitwirkung des siebenbürgischen Hofkanzlers Gabriel Bethlen und von General Nikolaus Adolf von Bukow, dem frisch ernannten Kommandanten aller kaiserlichen Truppen in Siebenbürgen; er brach nach Sibiu mit Genehmigung durch das kaiserliche Dekret vom März 1761 auf. Die Aufgabe von General Bukow war es, die unierten Priester wieder in ihre usurpierten Rechte einzusetzen und die Kirchen zwischen Unierten und Nicht-Unierten aufzuteilen, die Ordnung und Ruhe friedlich wiederherzustellen, „wo dies aber mit friedlichen Mitteln nicht gelang, sollten militärische Mittel angewandt werden“³⁰. Zur gleichen Zeit mit dem General kamen auch Militärtruppen nach Siebenbürgen, die zunächst demonstrativ über die Wege des Landes geführt wurden und anschließend in Sebeș, Sibiu, Brașov/dt. Kronstadt, Aiud/dt. Straßburg am Mieresch und Bistrița/dt. Bistritz stationiert wurden.

In Sibiu angekommen, ließ Bukow am 9. April 1761 einige in rumänischer Sprache an das gesamte rumänische Volk gerichtete Patente veröffentlichen. Es folgte auch die Gründung einer Hofkommission zur Untersuchung der Beschwerden der Rumänen. Zu Ostern 1761, die auf den 26. April fielen, wurde mit Dionisie Novacovici ein nicht-unierter Bischof nach Sibiu geschickt, der in Buda ins Amt eingesetzt worden war und der der geplanten Kommission hilfreich zur Hand gehen und zur Besänftigung der Nicht-Unierten beitragen sollte.

Bukow verfügte auch zwei minutiöse und voneinander unabhängige Befragungen (Volkszählungen): eine wurde von den Polizeiorganen durchgeführt, die andere von den unierten Dekanaten, um danach Feststellungen im Blick auf Unierte und Nicht-Unierte, die Kirchen und deren Benutzung treffen zu können.

Auf seine Einladung hin waren in Sibiu am 26. April 1761 viel mehr Personen anwesend als er eingeladen hatte (jeweils ein Unierte und ein Nicht-Unierte aus jedem Komitat, Stuhl oder Distrikt), vor allem seitens der Nicht-Unierten. Auf der Grundlage seiner Erlaubnis frei zu reisen kam im Mai auch der Mönch Sofronie in Sibiu an, nachdem er auf verschiedene Weise inkognito gereist war; er traf sich hier mit Bischof Dionisie Novacovici und General Bukow. Unter den Klagen der Unierten und der Nicht-Unierten wurde auch der Mönch Sofronie gehört, der „schließlich zuletzt in Verlegenheit kam und behauptete, um sich von jeder Anschuldigung freizusprechen, dass er zu allen begangenen Taten *von einem falschen kaiserlichen Dekret angestiftet wurde, das vom Sekretär des serbischen Metropoliten herausgegeben wurde und mit einem abgelösten Siegel von einem anderen kaiserlichen Dekret versehen war*, was sich nachweislich als wahr herausstellte“³¹. Infolge der Beratungen wurde ein von den Nicht-Unierten unterschriebener Akt verfasst, in dem die von der Kommission vorgeschlagenen Lösungen für die Beschwerden festgehalten wurden und sie verpflichteten sich, selbst dem ganzen Volk diese Antwort

²⁹ *Ibidem*, S. 203.

³⁰ *Ibidem*, S. 206.

³¹ *Ibidem*, S. 210.

răspuns întregului popor; sunt prevăzute mai multe reglementări legate de pașnica conviețuire și îndreptare a stărilor de fapt, iar la urmă acest act este scris de călugăr: „Eu Popa Sofronie neunit de lege grecească din Zlatna după rânduiala bisericii din Ierusalim”. Reîntors în părțile Zlatnei, Sofronie a mai strâns lumea și nu s-a conformat promisiunilor făcute așa încât s-a ferit de a da seama Comisiei aulice și a trecut în Muntenia [...].

Lucrările Comisiei aulice de separare a uniților de neuniți au început din aprilie 1761 în jurul Sibiului, iar episcopul Aron a fost invitat să participe la aceste lucrări; a fost nemulțumit de deciziile de scoatere a unor foști uniți de sub jurisdicția sa și a protestat înaintea generalului, cerând să fie scutit de a mai participa la aceste lucrări.

Comisia și-a continuat lucrările, iar acolo unde poporul se împotriva dezmembrărilor proiectate de comisie, generalul proceda fără cruțare cu forța armată; se amintește cazul de la Vizocna (Ocna Sibiului?) de lângă Sibiu unde la opoziția de a se ceda biserica uniților au fost masate trupe, iar generalul a dus cu sine și pe episcopul Aron. După definitivarea proiectului de dezmembrare magistratul din Sibiu a trimis comisari să-l pună în aplicare. A existat opoziție la Sad și Rășinari, iar la Făgăraș au fost confruntări pentru retrocedarea catedralei din Făgăraș către uniți, folosindu-se intimidarea cu spânzurătoarea pentru cei răzvrățiți, dar intervenția episcopului Aron, a căpitanului castelului și a contelui Bethlen au scăpat pe opozanți doar cu plata unor amenzi și pedeapsă corporală.

De la Făgăraș, drumul episcopului l-a condus la Blaj de unde plecase de groaza răzvrătirii lui Sofronie, iar generalul Bukow a continuat acțiunea la Brașov, la Mediaș, la Sibiu și la Alba Iulia (aici au fost opozanți și pe lângă generalul Bukow a fost prezent și episcopul Aron, în iulie 1761). Acțiunea generalului a continuat spre Zlatna, Sofronie ascunzându-se deoarece nu a respectat protocolul semnat la Sibiu și lucra în secret cu Karlowitz-ul, subminând pe episcopul neunit Dionisie Novacovici. Ulterior, Sofronie s-a refugiat în ascuns în Muntenia, dar în prealabil însoțitorii săi l-au despuiat de averile în banii strânși din biruri³². Ajuns în combinații cu muscalii la acțiuni tâlhărești și de jaf, aceștia [...] cu rea moarte l-au pierdut”.

Acțiunea generalului Bukow era pe de o parte blândă, dar severă, oprind și pedepsind fizic trecerea la neuniți după data conscripției din 30 martie 1761. O altă măsură severă a fost aplicată celor ce se hirotoneau în țările vecine. De asemenea, prin înrolarea în miliție s-a aplicat celor care au nesocotit – după intrarea episcopului Dionisie în Transilvania – interdicția de a se mai hirotoni în

³² *Ibidem*, p. 221.

bekannt zu machen; es sind mehrere Regelungen zum friedlichen Zusammenleben und zur Besserung der Zustände vorgesehen; dieser Akt ist zuletzt auch vom Mönch gezeichnet: „*Ich, Pater Sofronie, nicht-uniert nach dem griechischen Gesetz aus Zlatna nach der Ordnung der Kirche von Jerusalem*“. In die Gegend von Zlatna zurückgekehrt, sammelte Sofronie weiter Leute um sich und fügte sich nicht den gemachten Versprechungen, so dass er darauf verzichtete, dem Hofrat Rechenschaft zu geben und nach Muntenien ging [...].

Die Aktivitäten der Hofkommission zur Trennung der Unierten von den Nicht-Unierten starteten im April 1761 in der Gegend um Sibiu und Bischof Aron wurde eingeladen, an diesen Aktionen mitzuwirken; doch er war unzufrieden mit den Entscheidungen, einige frühere Unierte aus seiner Jurisdiktion zu entfernen und protestierte bei dem General, indem er darum bat, von einer weiteren Teilnahme an diesen Aktivitäten entbunden zu werden.

Die Kommission setzte ihre Arbeit fort, dort aber, wo das Volk sich den von der Kommission vorgeschlagenen Trennungen widersetzte, ging der General schonungslos mit militärischer Gewalt vor; erinnert sei an den Fall von Vizocna (Ocna Sibiului?) bei Sibiu, wo wegen des Widerstands dagegen, die Kirche an die Unierten zu übergeben, Truppen zusammengezogen wurden, wobei der General auch Bischof Aron mit sich führte. Nach der definitiven Festlegung des Projekts der Trennung schickte der Magistrat von Sibiu Kommissare, um diese umzusetzen. Auch in Sad und Rășinari gab es Widerstand, in Făgărăș (dt. Fogarasch) gab es Konflikte wegen der Rückgabe der dortigen Kathedrale an die Unierten, wobei die Aufständischen mit der Drohung von Hinrichtungen eingeschüchtert wurden, doch auf eine Intervention von Bischof Aron, des Befehlshabers des Schlosses und von Graf Bethlen kamen die Widerständischen mit der Zahlung von Geldstrafen und körperlichen Strafen davon.

Von Făgărăș führte den Bischof sein Weg nach Blaj, wo er vor Entsetzen über den Widerstand des Sofronie weggegangen war, General Bukow wiederum setzte sein Wirken in Brașov, Mediaș (dt. Mediasch, Sibiu und Alba Iulia/dt. Karlsburg fort (hier gab es Gegner und neben General Bukow war auch Bischof Aron im Juli 1761 dort). Der General setzt seine Aktionen in Richtung Zlatna fort, Sofronie hielt sich versteckt, nachdem er das in Sibiu unterzeichnete Protokoll nicht respektierte und heimlich mit Karlowitz kollaborierte und im Untergrund gegen den nicht-unierten Bischof Dionisie Novacovici wirkte. Später flüchtete Sofronie heimlich in die Berge Munteniens, doch seine Begleiter hatten ihn zuvor um sein aus Abgaben zusammengetragenes Vermögen gebracht³². Zusammen mit den Kutschern fiel er unter die Räuber und starb einen bitteren Tod“.

Das Wirken von General Bukow war einerseits milde, andererseits aber rücksichtslos, indem es physisch den Übertritt zu den Nicht-Unierten stoppte und verfolgte nach der Vorschrift vom 30. März 1761. Eine andere harte Maßnahme wurde angewandt für jene, die sich in Nachbarländern weihen ließen. Durch Einberufung ins Militär wurde das Verbot, sich in Nachbarländern weihen zu lassen, für jene umgesetzt, die nach der Einsetzung von Bischof Dionisie von Siebenbürgen diese Vorschrift missachten wollten.

³² *Ibidem*, S. 221.

țările învecinate. O serie de mănăstiri înainte unite apoi devenite „cuib și adăpost pentru tot felul de călugări aderenți ai Sârbilor [...] care făceau incursiuni și tulburau poporul împotriva poruncilor date de generalul Bukow au fost vizate în iunie 1761 unele din aceste „pietre de scandal” a hotărât să fie desființate, în ținutul Făgărașului rămânând neafectată doar mănăstirea Sâmbăta.

Pe fondul continuării agitației, Bukow a mai dat o circulară, în 15 iulie 1761, de protejare a uniților năpăstuiți.

Pentru neuniți episcopul desemnat l-a ajutat pe generalul Bukow din aprilie 1761 iar din 31 iulie devine „episcop neunit exempt al Românilor din Transilvania³³, cu reședința la Scheii Brașovului. Instalarea a făcut-o generalul Bukow, la 4 septembrie 1761, dar oamenii au fost împiedicați să participe în masă, de teama unor noi conflicte dar motivat că așa a poruncit generalul și episcopul [...]. De teama trădării intereselor neuniților, oamenii l-au pus pe Dionisie în prețua instalării sale, să jure că „nu este, nici va fi unit cu Biserica Romano-Catolică” și au întrebat pe Bukow de unde vor căpăta episcop după decesul lui Dionisie. Acesta le-a răspuns: „Împărăteasa Maria Tereza, întocmai ca împărăteasa rusească în țara ei, este doamnă în Ardeal și prin urmare are toată puterea de a porunci asupra bisericilor și preoților”³⁴.

La acțiunea de separare a uniților de neuniți, pentru „a da deslușirile de lipsă” episcopul Aron a trebuit să petreacă la Sibiu din septembrie 1761, până în februarie 1762, având permisiunea de a lipsi doar de două ori în acest interval. Se spune că în tot acest interval, generalul Bukow a tratat foarte aspru și grobian cu episcopul Aron, pe care la cea mai mică opoziție față de planurile sale îl amenința cu dizgrația împărătesei, și-l silea să stea pururea la dispoziția sa³⁵.

Acte de conflict cu victime au fost și în districtul Rodnei unde se înființa miliție națională grănicerească și erau chemați să se înroleze tineri uniți. La primirea jurământului solemn de către tinerii din Năsăud și Salva – invitat fiind de Bukow și episcopul Aron, ca să sfințească steagurile – în 10 mai 1763, s-a pornit o mișcare anti-unionistă condusă de Tănase Tudoran din Bichiș cu alți câțiva, au stabilit să împiedice pe episcop să intre în biserică și astfel celebrarea s-a putut face abia a doua zi, după intervenția autorității locale. La jurământul de la Salva însă, tinerii au depus armele și au refuzat să jure, optând pentru neunire; episcopul Novacovici nu i-a primit însă în Biserica Neunită. Guvernul transilvan, după cercetarea prin Comisia aulică a condamnat și a dispus execuția lui Tănase Tudoran cu roata, iar pe complici prin spânzurare la locul unde soldații răzvrățiți au depus armele³⁶. Astăzi,

³³ *Ibidem*, p. 229.

³⁴ *Ibidem*, p. 231.

³⁵ *Apud, Ibidem*, p. 231.

³⁶ *Cf. Ibidem*, p. 239-240

Eine Reihe von Klöstern, die vorher unierte waren und dann zu „Nestern und zum Unterschlupf für alle möglichen Mönche wurde, die Anhänger der Serben waren [...], welche Überfälle machten und das Volk aufwiegelten gegen die von General Bukow erlassenen Gesetze“, kamen im Juni 1761 ins Visier. Einige galten derart als „Steine des Anstoßes“, dass ihre Auflösung beschlossen wurde, in der Gegend um Făgăraș war nur das Kloster Sâmbăta nicht betroffen.

Aufgrund der anhaltenden Agitation erließ Bukow ein weiteres Rundschreiben am 15. Juli 1761 zum Schutz der bedrängten Unierten.

Für die Unierten unterstützte der designierte Bischof General Bukow seit 15. Juli 1761, am 31. Juli wurde er zum „nicht-unierten exemten Bischof der Rumänen in Siebenbürgen“³³ mit Sitz in Scheii Brașovului ernannt. Die Amtseinführung wurde von General Bukow am 4. September 1761 vorgenommen, doch wurden die Menschen daran gehindert, in großer Zahl daran teilzunehmen – aus Angst vor neuen Konflikten, begründet aber damit, dass dies der General und der Bischof angeordnet hätten [...]. Aus Angst vor dem Verrat der Interessen der Nicht-Unierten ließen die Menschen diesen am Vortag seiner Amtseinführung schwören, dass er „nicht mit der Römisch-Katholischen Kirche unierte ist und nie unierte sein wird“ und fragten Bukow, wo sie nach dem Tod des Bischofs wieder einen Bischof herbekommen würden. Dieser antwortete: „Kaiserin Maria Theresia ist wie die russische Zarin in ihrem Land Herrscherin in Siebenbürgen und hat demzufolge alle Macht, über Kirchen und Priester gebieten zu können“³⁴.

Für die Aktion zur Trennung der Unierten von den Nicht-Unierten, um „zur nötigen Erkenntnis beizutragen“, musste Bischof Aron vom September 1761 bis Februar 1762 in Sibiu weilen und durfte nur zweimal in diesem Zeitraum fehlen. Es wird berichtet, dass General Bukow in dieser Zeit sehr hart und grob mit Bischof Aron umgegangen ist, dem er schon beim kleinsten Widerstand gegenüber seinen Plänen mit der Ungnade der Kaiserin drohte und den er nötigte, stets zu seiner Verfügung zu stehen³⁵.

Gewaltakte mit Opfern gab es auch im Distrikt von Rodna, wo eine Nationale Grenzarmee gebildet wurde und unierte junge Männer zur Einberufung geladen wurden. Bei der feierlichen Vereidigung junger Männer aus Năsăud und Salva am 10. Mai 1763 – zu der von Bukow auch Bischof Aron eingeladen war, um Fahnen zu weihen – kam es zu einer anti-unierten Aktion, die von Tănase Tudoran aus Bichiș und anderen angeführt wurde und bei der diese beschlossen, dem Bischof den Eintritt in die Kirche zu verweigern, so dass die Feier erst am zweiten Tag nach der Intervention der örtlichen Behörden durchgeführt werden konnte. Bei der Vereidigung in Salva gaben die jungen Männer ihre Waffen ab, weigerten sich, den Schwur zu leisten und äußerten ihre Ablehnung der Union: Bischof Novacovici empfing diese aber nicht in der nicht-unierten Kirche. Das Siebenbürgische Gubernium verurteilte nach der Ermittlung der Hofkommission Tănase Tudoran und verfügte dessen Hinrichtung durch Rädern und die seiner Komplizen durch Erhängen an der Stelle, an der die aufständischen Soldaten ihre Waffen abgegeben hatten³⁶.

³³ *Ibidem*, S. 229.

³⁴ *Ibidem*, S. 231.

³⁵ *Apud Ibidem*, S. 231.

³⁶ *Cf. Ibidem*, S. 239-240.

faptele lui Tănase Tudoran sunt socotite meritorii și Biserica Ortodoxă l-a declarat sfânt.

Războiul de șapte ani (1756-1763) austro-prusac a implicat și Biserica Unită; Viena avea nevoie de ajutor armat, iar împărăteasa l-a rugat pe Episcopul Aron să contribuie cu întăriri ale unităților de cavalerie. Petru Pavel Aron a convocat o întâlnire la 15 noiembrie 1756 cu asesorii consistoriali și nobili români influenți, cu care s-a stabilit să facă o colectă pentru cumpărarea de cai și echipament și să caute să câștige feciori pentru a-i trimite la oaste. Acțiunea s-a finalizat și la 21 februarie 1757 o companie românească de 130 tineri au plecat „în frunte cu steagul Sfintei Treimi”, spre Turda și Cluj. După terminarea războiului acest steag, a fost așezat și păstrat și de urmașii lui P. P. Aron în catedrala din Blaj. Ajutor din partea episcopului Aron față de împărăteasă s-a făcut și în bani; cu toate acestea interpretarea acestei atitudini a avut o conotație negativă și o răstălmăcire tendențioasă, exprimată în *Telegraful Român*, din Sibiu, sub denumirea „Plângerea mănăstirii Prislopului”.

5. Petru Pavel Aron și strădania de emancipare a românilor prin educație și cultură

Trebuie să admitem ca un merit deosebit obiectivul educațional avut de Petru Pavel Aron la Blaj, într-o perioadă de mari încercări pentru Biserica Unită. Confruntările cu atâtea acțiuni potrivnice Bisericii Unite, clerului și credincioșilor săi, dau și mai mare strălucire și tenacitate episcopului Aron, care nu a amânat celelalte preocupări folosind un registru schimbat față de antecesorul său: trecerea de la politica *suplicilor* la cea de emancipare a poporului prin educație și cultură și autosusținerii intereselor proprii națiunii într-un peisaj colorat al națiunilor și confesiunilor *recepte*.

Un mic număr din mănăstirile românești au rămas nedistruse prin foc la porunca generalului Bukow, și s-au putut reorganiza pentru a împlini misiunea religioasă și culturală românească³⁷. Petru Pavel Aron făcând parte din cinul călugăresc s-a preocupat de refacerea acestora. Tulburările religioase au adus Bisericii Române Unite pagube însemnate, dar școlile au rămas neatinsse³⁸.

Între mănăstirile reorganizate se număra și Mănăstirea *Sfintei Treimi* din Blaj. Având o bază materială edificată din timpul lui Inocențiu Micu Clain, ea a fost însuflețită, dintre cei dintâi viețuitori fiind amintit călugărul Leonte Moschonas,

³⁷ Cf. *Ibidem*, p. 277.

³⁸ Septimiu Popa, „Un mare prieten al tinereții, Episcopul Petru Pavel Aron”, în *Caravanele Ardealului*, Craiova, Editura Didactica Nova, 2004, apud *Petru Pavel Aron 1709 (300) 2009*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2009, p. 262.

Heute gelten die Taten von Tănase Tudoran als verdienstvoll und die Orthodoxe Kirche hat ihn heiliggesprochen.

Der österreichisch-preußische Siebenjährige Krieg (1756-1763) hat auch die Unierte Kirche betroffen; Wien brauchte Waffenhilfe und die Kaiserin bat Bischof Aron, zu einer Stärkung der Kavallerie-Einheiten beizutragen. Petru Pavel Aron berief am 15. November 1756 ein Treffen ein mit Konsistorialräten und einflussreichen rumänischen Adligen, mit denen vereinbart wurde, eine Sammlung durchzuführen zum Kauf von Pferden und Ausstattung und darüber hinaus junge Männer zu suchen, um sie in die Armee zu schicken. Diese Aktion wurde abgeschlossen und am 21. Februar 1757 brach eine rumänische Kompanie von 130 jungen Männern „mit der Fahne der Heiligen Trinität an der Spitze“ nach Turda/dt. Thorenburg und Cluj/dt. Klausenburg auf. Nach dem Ende des Krieges wurde diese Flagge in der Kathedrale von Blasendorf angebracht und auch von den Nachfahren von P. P. Aron dort bewahrt. Hilfe von Bischof Aron für die Kaiserin gab es auch in Form von Geld; trotz allem erfuhr die Interpretation dieser Haltung einen negativen Zug unter tendenziöser Umdeutung der Wahrheit, die unter dem Titel „Klage des Klosters Prislop“ im *Telegraful Român* ihren Ausdruck fand.

5. Petru Pavel Aron und sein Bemühen um Emanzipation der Rumänen durch Bildung und Kultur

Als besonderes Verdienst Petru Pavel Arons in Blaj in einer Zeit großer Herausforderungen der Unierten Kirche müssen wir das Bildungsanliegen erwähnen. Die Konfrontationen mit so vielen Aktionen gegen die Unierte Kirche, ihrem Klerus und ihren Gläubigen lassen Bischof Aron noch heller strahlen und zeigen seine Hartnäckigkeit; dabei vernachlässigte er jedoch niemals Anderes und verfolgte ein gegenüber seinem Vorgänger durchaus modifiziertes Programm: und zwar den Übergang von einer Politik der *Unterdrückten* zur Emanzipation des Volkes durch Erziehung und Kultur und eigenständigen Vertretung der Interessen der eigenen Nation in einer bunten Landschaft von *rezipierten* Nationen und Konfessionen.

Eine kleine Zahl an rumänischen Klöstern blieb auf Befehl von General Bukow vom Feuer verschont und konnte sich reorganisieren, um ihre religiöse und kulturelle rumänische Mission zu erfüllen³⁷. Petru Pavel Aron kümmerte sich als Angehöriger des Mönchsstandes um den Wiederaufbau dieser Klöster. Die religiösen Unruhen brachten der Rumänischen Unierten Kirche bedeutende Schäden, doch die Schulen blieben unversehrt³⁸.

Unter den wiederaufgebauten Klöstern befindet sich auch das Kloster *Zur Heiligen Trinität* in Blasendorf. Es hat seine materielle Basis noch aus der Zeit von Inocențiu Micu Clain und wurde von seinen ersten Bewohnern inspiriert, darunter der Mönch Leonte Moschonas, der ursprünglich von der Insel Naxos stammte und ein würdiger Helfer des

³⁷ Cf. *Ibidem*, S. 277.

³⁸ Septimiu Popa, „Un mare prieten al tinerimii, Episcopul Petru Pavel Aron“ [dt. *Ein großer Freund der Jugend, Bischof Petru Pavel Aron*], in *Caravanele Ardealului*, Craiova, Editura Didactica Nova, 2004, apud *Petru Pavel Aron 1709 (300) 2009*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2009, S. 262.

de origine din insula Naxos, vrednic ajutor al vlădicului. Decedat în decembrie 1754, el lasă mănăstirii cărți și averea personală. Printre primii viețuitori sunt enumerați din 1747 călugării Silvestru Caliani și Grigore Maior foști studenți ai Romei, Gherontie Cotore, absolvent de Trnava și Atanasie Rednic cu studii de filosofie la Viena. Ei au constituit un sprijin pentru ideile lui Petru Pavel Aron, instalat ca episcop, la 1754.

Data de 18 octombrie 1754, care marchează **deschiderea școlilor de la Blaj**, rămâne în istoria acestei Biserici ca importanță unică și meritorie pentru ierarhul momentului. Sunt deschise trei nivele de școală: de obște, de nivel mediu și de pregătire superioară pentru preoție. Nu ne vom opri la descrierea amănunțită a evenimentului care s-a bucurat de rigorile organizatorice specifice școlilor evaluate din Apus la acea vreme, de un aflus reprezentativ de studioși precum și de personal didactic pregătit.

Trebuie spus că P. P. Aron a luptat pentru asigurarea mijloacelor materiale necesare dăinuirii acestor școli și a avut chiar o contribuție personală la întreținerea *alumnilor*. A rămas în istorie instituirea hranei pentru elevii care nu erau în internat și pe care „îi ținea cu pâine și la praznice și cu fiertură, pe unii încă și cu haine și cu cărți”³⁹.

O altă preocupare a episcopului Aron a fost cea de extindere a construcțiilor care să găzduiască școlile de celelalte grade, pentru îmbunătățirea programelor școlare cu lucruri necesare și utile, pentru asigurarea unui personal didactic cu pregătire solidă. Existența a două mănăstiri în Blaj *Sfânta Treime* și *Buna Vestire* deschisă de Petru Pavel Aron a creat ulterior rivalități care au dus la contopirea acestora, în anul 1781. Cum era de așteptat, în confruntarea dintre diferitele concepții despre dezvoltarea școlii, disciplina personalului didactic și călugăresc, poate și unele animozități legate de felul de a fi ca oameni, episcopul Aron s-a văzut confruntat cu călugării Caliani și Maior care s-au dus la Curtea vieneză să-și rezolve diferendele. Nu au ieșit învingători, iar admonestări au primit și ei și episcopul „s-au ales și o parte și alta cu imputări de la Curte, de care se puteau feri, dacă își împăcau lucrurile acasă între sine. Fie aceasta de învățatură pentru toate timpurile”⁴⁰.

Preocuparea episcopului Aron de a avea sursele materiale necesare funcționării acestor școli au dus la cumpărarea unei moșii la Cut și a unei grădini la Sâncel cu care a înzestrat biserica. Asigurarea domeniilor de susținere materială au vizat și restaurarea Mănăstirii din Alba Iulia. Aici odată cu construirea Cetății Caroline multe edificii, între care și mănăstirea din timpul lui Mihai Viteazul au fost dărâmate, intrând în perimetrul noii

³⁹ Cf. A. Bunea, *Episcopii*, p. 281, *apud* Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria bisericești române, mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 281.

⁴⁰ A. Bunea, *Episcopii*, p. 293.

Bischofs war. Verstorben 1754 hinterließ er dem Kloster seine Bücher und sein persönliches Vermögen. Unter den ersten Bewohnern des Klosters werden 1747 die Mönche Silvestru Caliani und Grigore Maior erwähnt, früher Studenten in Rom, sowie Gherontie Cotore, Absolvent von Târnavia, und Atanasie Rednic mit Philosophie-Studien in Wien. Sie bildeten eine Unterstützung für die Ideen Petru Pavel Arons, der 1754 als Bischof eingesetzt wurde.

Das Datum 18. Oktober 1754, das die **Eröffnung der Schulen von Blasendorf** markiert, bleibt in der Geschichte dieser Kirche von einzigartiger und verdienstvoller Bedeutung für den Hierarchen jener Zeit. Es werden Schulen auf drei Stufen eröffnet: Volksschulen, Mittelschulen und Oberschulen zur Vorbereitung auf den Priesterberuf. Wir werden nun hier auf eine detaillierte Darstellung dieses Ereignisses verzichten, das sich einer organisatorischen Strenge erfreute, die typisch ist für die im Abendland entwickelten Schulen jener Zeit, sowie eines bedeutenden Zustroms an Studenten und besonders gut vorbereiteten Lehrpersonals.

Es muss gesagt werden, dass P. P. Aron für die Sicherung der für den Fortbestand dieser Schulen nötigen materiellen Mittel kämpfte und auch seinen persönlichen Beitrag zum Unterhalt der *Alumnen* leistete. Er ging in die Geschichte ein mit seiner Verköstigung von Schülern, die nicht im Internat waren; er „speiste sie mit Brot und an den Feiertagen auch mit Suppe und unterstützte manche auch mit Kleidung und Büchern“³⁹.

Eine andere wichtige Beschäftigung von Bischof Aron war die Steigerung der Zahl von Bauprojekten für höhere Schulen, der Einsatz für die Verbesserung der Schulprogramme mit wichtigen und nützlichen Dingen sowie für die Sicherung eines didaktischen Personals mit solider Ausbildung. Die Existenz zweier Klöster in Blasendorf - *Heilige Trinität* und *Verkündigung* -, die von Petru Pavel Aron gegründet wurden, schuf später eine Rivalität, die zu ihrer Zusammenlegung im Jahr 1781 führte. Wie es in der Auseinandersetzung zwischen verschiedenen Konzeptionen über die Entwicklung der Schule, die Disziplin des didaktischen und mönchischen Personals, vielleicht auch aufgrund einiger Animositäten über die Art und Weise ihrer menschlichen Art, zu erwarten war, sah sich Bischof Aron mit den Mönchen Caliani und Maior konfrontiert, die sich an Wien gewandt hatten, um ihre Differenzen zu klären. Sie hatten dabei keinen Erfolg, doch erhielten beide Seiten – sowohl sie als auch der Bischof - Rügen: „so empfangen die einen wie die anderen ihre Ermahnungen durch den Hof, was sie vermeiden hätten können, wenn sie die Probleme untereinander geklärt hätten. Dies sollte für alle Zeiten eine Lehre sein“⁴⁰.

Die Sorge von Bischof Aron um die Sicherstellung der notwendigen materiellen Grundlagen zum Wirken der Schule führte zum Kauf einiger Güter in Cut und eines Gartens in Sâncel, mit denen er die Kirche schmückte. Der Erwerb dieser Güter zum materiellen Unterhalt zielte auch auf die Restaurierung des Klosters von Alba Iulia. Mit dem Bau der Karlsburg wurden dort viele Gebäude, darunter auch das Kloster aus der Zeit von Michael dem Tapferen (Mihai Viteazul) zerstört, weil sie im Bereich der neuen

³⁹ Cf. A. Bunea, *Episcopii*, S. 281, *apud* Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria besericei române, mai ales unite* [dt. *Lateinische rumänische Akten und Fragmente zur Geschichte der Rumänischen Kirche unter besonderer Berücksichtigung der Unierten Kirche*], Blaj, 1855, S. 281.

⁴⁰ A. Bunea, *Episcopii*, S. 293.

fortificații. Despăgubirile s-au făcut prin asigurarea unui loc larg în cartierul Maieri din Alba, cu bani și cu domenii la Sâmbăta de Jos, în districtul Făgărașului și la Gherla.

Episcopul Aron a plănuțit ca noua construcție să adăpostească atât viața călugărească precum și o școală cu seminar. Așa s-a ridicat lângă biserica Maieri o mănăstire pentru 12 călugări. Situația monahismului a suferit un regres, deoarece și politica imperială era de acest fel, iar resursele materiale și oameni potriviți erau reduse.

Între activitățile principale ale lui Petru Pavel Aron menite să ajute la emanciparea națiunii sale se reține și **întemeierea tipografiei din Blaj**, tipografie a cărei istorie se întoarce la primele tipăriri realizate la Alba Iulia sub principele Christofor Bathori (1576-1581). Ne referim doar la timpul restaurării acesteia la Blaj, unde sub imboldul împărătesei de la Viena începe tipărirea cărților de cult necesare unițiilor. Se remarcă primele apariții: *Floarea adevărului* apărută prin 1750, *Strașnic*, *Liturgia*, *Bucoavna*, *Învățătura creștinească* ș.a.

Bazându-se pe o serie de bărbați erudiți Petru Pavel Aron a stimulat apariția unor cărți folositoare pentru educație și pentru cultura religioasă. În lucrarea elaborată de episcop și călugării cărturari din preajmă, *Floarea adevărului* sunt cuprinse adevărurile de credință asumate la Unire cu argumentare biblică; aceasta a fost tradusă și în limba latină, iar Papa Clement al XIII-lea l-a lăudat pe Aron pentru această lucrare, pe care episcopul i-o trimise.

Nevoile resimțite în pastorație și instruirea clerului l-au determinat pe P. P. Aron să scrie; printre lucrările sale se numără *Păstoriceasca datorie, dumnezeieștii turme vestit*, din 1759, îndreptată spre stârpirea iregularităților din tagma preoțească. Tipărește apoi, în 1761, *Adevărata mângâiere în vreme de lipsă*, menită să încurajeze pe cei ce s-au străduit să rămână în Unire după răzmerița lui Visarion. A mai scris despre Conciliul de la Florența în 1762, dar cea mai importantă este traducerea în românește a Bibliei la 1760. Este de remarcat că nu doar personal ci și preoții-cărturari din preajmă au creat în folosul acestui început de școală românească material didactic și științific necesar⁴¹.

În loc de încheiere. Din relatările condensate asupra vieții și activității episcopului Petru Pavel Aron, constatăm că acesta a fost o personalitate complexă, puternică și orientată spre liniile de forță ale misiunii pe care a primit-o. Nu s-a descurajat în marile confruntări care aproape că au decimat Biserica sa, nu și-a abandonat ideile de educaire a poporului său și de ridicare a nivelului cultural, în pofida permanentelor hărțuiri, la care a fost expus prin tulburările interminabile și derularea rapidă a evenimentelor din rândurile populației și din Biserică.

⁴¹ Cf. *Ibidem*, p. 371 ș.u.

Verteidigungsmauer lagen. Es gab Entschädigungen durch die Überlassung eines großen Baugrunds im Maieri-Viertel von Alba, durch Geld und Güter in Sâmbăta de Jos im Distrikt Făgăraș und in Gherla.

Bischof Aron plante, dass der Neubau sowohl monastisches Leben wie auch eine Schule mit einem Seminar beherbergen sollte. So wurde neben der Maieri-Kirche ein Kloster für 12 Mönche gebaut. Beim Mönchtum gab es Rückschritte, wobei auch die kaiserliche Politik das so förderte und es immer weniger materielle und humane Ressourcen gab.

Unter den wichtigsten Aktivitäten von Petru Pavel Aron zur Emanzipation seiner Nation ist auch die **Gründung der Druckerei von Blaj** festzuhalten, deren Geschichte mit den ersten in Alba Iulia angefertigten Drucken zur Zeit von Fürst Christoph Báthory (1576-1581) einsetzt. Wir beziehen uns hier nur auf die Zeit der Restaurierung dieser in Blaj, wo auf Anregung der Kaiserin von Wien der Druck von liturgischen Büchern begann, die die Unierten brauchten. Hier seien die ersten Veröffentlichungen erwähnt: *Floarea adevărului*, das 1750 erschien, *Strașnic*, *Liturgia*, *Bucoavna*, *Învățătura creștinească* usw.

Petru Pavel Aron stützte sich auf eine Reihe gelehrter Männer und förderte den Druck von Büchern, die für die Erziehung und die religiöse Kultur nützlich waren. In dem vom Bischof und gelehrten Mönchen aus seiner Umgebung herausgegebenen Buch *Floarea adevărului* sind Wahrheiten über den mit der Union angenommenen Glauben mit biblischer Argumentation enthalten; dieses Buch wurde auch auf Latein übersetzt und Papst Clemens XIII. lobte Aron für dieses Werk, das der Bischof ihm geschickt hatte.

Die in der Pastoral und in der Leitung des Klerus wahrgenommenen Bedürfnisse veranlassten P. P. Aron zum Schreiben; zu seinen Schriften zählt *Păstoriceasca datorie, dumnezeiești turme vestit* (dt. *Pastorale Pflicht, der göttlichen Herde erzählt*) von 1759, das auf die Beseitigung von Unregelmäßigkeiten im Stand der Priester ausgerichtet war. Im Jahr 1761 folgte der Druck von *Adevărata mângâiere în vreme de lipsă* (dt. *Wahrer Trost in Zeiten der Not*), das jene ermutigen sollte, die danach strebten, auch nach dem Aufstand Visarions der Union treu zu bleiben. Er schrieb auch über das Konzil von Florenz von 1762, sein wichtigstes Werk war jedoch die Übersetzung der Bibel ins Rumänische im Jahr 1760. Es sei erwähnt, dass nicht nur er selbst persönlich, sondern auch gelehrte Priester aus seinem Umfeld zur Unterstützung dieses Beginns des rumänischen Schulwesens das nötige didaktische und wissenschaftliche Material schufen⁴¹.

Statt eines Schlussworts. Aus dem hier sehr konzentrierten Material zum Leben und Wirken von Bischof Petru Pavel Aron können wir festhalten, dass er eine komplexe, starke und auf die Erfüllung der ihm übertragenen Mission ausgerichtete Persönlichkeit war. Er verlor nicht den Mut angesichts der großen Konfrontationen, die seine Kirche regelrecht dezimiert haben, er gab sein Ideal der Bildung seines Volkes und der Hebung des kulturellen Niveaus nie auf trotz der ständigen Angriffe, denen er ausgesetzt war durch endlose Erschütterungen und die schnelle Abfolge von negativen Ereignissen aus den Reihen der Bevölkerung und der Kirche.

⁴¹ Cf. *Ibidem*, S. 371 f.

Conduita sa ascetică s-a lovit de tendințele mai laxe ale unor colaboratori, ceea ce a creat și tensiuni. Aceeași intransigență pe care a manifestat-o pentru a-și împlini cu folos misiunea a avut-o și în confruntările cu autoritățile guberniale și împărătești, față de care a rămas neclintit. Nu a reușit în toate, dar a rămas consecvent și așezat în misiunea sa. Ordinea interioară l-a putut ajuta să organizeze viața bisericească și pe cea civilă deschizând școli, înființând tipografie, purtând un dialog cu autoritățile vremii și răspunzând la nevoile apărute în timpul păstoririi sale în Imperiu.

Mort relativ tânăr, în 9 martie 1764, în zona Băii Mari în timpul unei vizitații canonice începută la sfârșitul anului 1763, a dovedit dragoste față de Biserica și neamul său și în mod deosebit o încredere deosebită în ajutorul lui Dumnezeu, care nu l-a lăsat să cadă în descurajare sau să coboare nivelul exigențelor sale. Râvna pentru extinderea călugăriei, tagmă căreia îi aparținea, preocuparea pentru asigurarea materială și filantropia promovată pe fondul atâtor hărțuiri, fac din episcopul Petru Pavel Aron un model unic, vrednic de aducere aminte și de urmat în misiunea cu care Biserica în care și el a slujit se confruntă – ce-i drept la alt nivel de a pune problemele – cu aceleași greutăți cu care s-a confruntat și în acel mijloc al secolului XVIII-lea.

Seine asketische Haltung traf auf laxer Haltungen einiger Mitstreiter, was für Spannungen sorgte. Die Unnachgiebigkeit, die er zur erfolgreichen Umsetzung seiner Mission zeigte, hatte er auch in den Konfrontationen mit den Regierungsbehörden und den kaiserlichen Autoritäten, denen gegenüber er sich als unbeugsam erwies. Er erreichte nicht alles, blieb aber konsequent und überzeugt bei seiner Mission. Seine eigene innerliche Ordnung konnte ihm hilfreich sein dabei, das kirchliche und zivile Leben zu organisieren und Schulen zu eröffnen, die Druckerei zu gründen, den Dialog mit den Behörden jener Zeit zu führen und auf die Herausforderungen zu antworten, die sich zur Zeit seines Hirtendienstes im Reich stellten.

Er starb relativ jung am 9. März 1764 in der Gegend von Baia Mare während einer kanonischen Visitation, die er im Jahr 1763 begonnen hatte; er bewies große Liebe gegenüber der Kirche und seinem Volk, besonders aber einen besonders starken Glauben an die Hilfe Gottes, der ihn nicht in Verzweiflung fallen oder das Niveau seiner Ansprüche reduzieren ließ. Sein Eifer für das Aufblühen des Mönchtums, also des Standes, dem er selbst angehörte, seine Sorge um die materielle Absicherung und die Philanthropie, die er förderte vor dem Hintergrund so großer Hetze, machen aus Bischof Petru Pavel Aron ein einzigartiges, genauso unvergessenes und in der Mission, mit der die Kirche, in der auch er diente, konfrontiert war, nachahmenswertes Modell, auch wenn sich heute schwierige Probleme auf anderer Ebene stellen als diejenigen, mit denen die Kirche auch im 18. Jh. konfrontiert war.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

Laura Stanciu

Prima generație a teologilor blăjeni și persoanele active ale Școlii Ardelene dinainte de 1761*

A treia generație a Unirii a fost cea care a fondat ordinul bazilian, a fost constituită din primul grup al teologilor blăjeni formați în seminariile și colegiile catolice europene, grup care a compus, totodată, prima generație a *Școlii Ardelene*. Pentru felul în care această grupare a teologilor blăjeni a înțeles și s-a raportat la Unirea religioasă, este edificatoare formația lor, care a urmat normele exigenței catolice tridentine. La universitățile din Cluj, Trnava, Roma sau Viena erau respectate principiile uniformizatoare ale iezuiților, se aplicau aceleași reguli disciplinare și se urmau planuri de învățământ asemănătoare. Conținutul învățământului din aceste școli, indiferent de locație, avea similitudini frapante. Diferențele au apărut abia la mijlocul veacului al XVIII-lea. Ele erau minore și se hrăneau din confruntarea dintre diferitele curente ale Reformei catolice, în cazul Romei, sau de raportul Stat-Biserică în Imperiul habsburgic, în cazul Vienei și al Blajului de mai târziu. Formarea intelectuală a primilor teologi blăjeni, în școlile catolice ale vremii, dominate de iezuiți și janseniști a rămas decisivă pentru cariera și opera lor.

* Articolul tipărit aici constituie editarea nemodificată a variantei publicată pentru prima dată în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, Iași, 2012, p. 225-242. Prima publicare a fost planuită la origine, pentru volumul prezent. Autoarea a fost, însă, de acord cu dorința Institutului de Istorie din Iași, de a publica acest articol déjà, în anul 2012, în seria ei mai sus-menționată. Astfel, rezultatele cercetării au putut fi accesibile deja atunci, și sunt accesibile acum cititoarelor și cititorilor prin publicarea prezentă nemodificată, pe două canale.

Laura Stanciu

Die Erste Generationen der Blasendorfer Theologen und Aktiven Personen der Siebenbürgischen Schule vor 1761*

Die dritte Generation der Union war jene, die in Blasendorf den Orden der Basilianer gegründet hat. Sie wurde gebildet aus der ersten Gruppe von Blasendorfer Theologen, die an den katholischen europäischen Seminaren und Kollegien ausgebildet wurden, eine Gruppe, die gleichzeitig die erste Generation der Siebenbürgischen Schule bildete. Für die Art und Weise, wie diese Gruppe von Blasendorfer Theologen die Kirchenunion verstand und sich zu ihr verhielt, ist deren Ausbildung aufschlussreich, die den Normen des katholischen nachtridentinischen Anspruchs folgte. An den Universitäten von Klausenburg, Trnava, Rom oder Wien wurden die vereinheitlichenden Prinzipien der Jesuiten respektiert, es wurden dieselben Disziplinarregeln angewandt und vergleichbare Lehrpläne verfolgt. Der Lehrstoff dieser Schulen hatte ortsunabhängig frappierende Ähnlichkeiten. Unterschiede kamen erst gegen Mitte des 18. Jhs. auf. Sie waren aber geringer Art und nährten sich aus der Konfrontation unterschiedlicher Strömungen der katholischen Reform im Falle Roms, oder des Verhältnisses Staat-Kirche im Habsburger Reich im Falle Wiens und des späteren Blasendorf. Die intellektuelle Bildung der ersten Blasendorfer Theologen in den Schulen jener Zeit, die dominiert war von Jesuiten und Jansenisten, blieb für deren Karriere und Werk entscheidend.

* Der hier abgedruckte Aufsatz ist ein unveränderter Nachdruck der Erstveröffentlichung, die in den *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, Iași, 2012, S. 225-242 in rumänische Sprache erfolgt ist. Die Erstveröffentlichung war ursprünglich für den vorliegenden Band geplant. Die Autorin stimmte aber dem Wunsch der Institut für Geschichte von Iași zu, den Aufsatz bereits im Jahr 2012 in ihre obengenannte Schriftenreihe aufzunehmen. So konnten die Forschungsergebnisse bereits vorab zugänglich gemacht werden und sind nun durch den unveränderten Nachdruck den Leserinnen und Lesern in zwei Kanälen zugänglich.

1. Organizarea, actorii și conținutul învățământului catolic. Formarea intelectuală a primei generații de teologi blăjeni

Pe urmele cardinalului Kollonich, la 1703, rectorul de la Blaj, Martin Szent-Ivány spunea: „Prin Unire, puteți spera să vă dați fiii la învățătură în școlile și în seminariile catolice, care sunt sau vor fi înființate în acest scop; aici se va purta grija hranei și celorlalte nevoi ale lor cât timp se vor strădui să învețe, ca astfel să se poată ridica bărbați eminenți, care la vremea lor – fie în ordinul bisericesc, fie în cel lumesc – să vă poată aduce servicii vouă, patriei voastre și Bisericii, ba chiar întregii țări și care vor fi de mare folos atât pentru aceasta, cât și pentru voi”¹. Un prim rezultat al acestui îndemn este chiar generația lui Inochentie Micu Klein, Petru Pavel Aron și Gherontie Cotore, toți foști studenți ai lui Martin Szent-Ivány, la Trnava. La recomandarea episcopului de la Blaj, anual, erau selecționați doi tineri, pentru a urma ciclul complet de studii. Bursele erau acordate de către împărat celor care frecventau cursurile colegiilor catolice, prin intermediul Nunțiatunii de la Viena². Suma alocată anual bursierilor se ridica la 1 096 florini³.

Sistemul de învățământ, în care erau acceptați tinerii români, alterna orele de studiu individual cu orele de clasă, prelegerile profesorilor, timpul acordat odihnei (repaus și somn), mesei și rugăciunii (în capela *Colegiului* sau în dormitor) sau exercițiilor spirituale și meditației. Exista o organizare foarte riguroasă care prevedea asistența zilnică la liturghie, participarea săptămânală la explicarea catehismului, spovedanie deasă, purtare cuviincioasă, ascultare față de profesori, silință la învățătură, evitarea citirii unor „cărți pernicioase și inutile” etc. După absolvirea ciclului gimnazial, organizat, deopotrivă, la Cluj, Trnava și, mai târziu, la Blaj, în clase de *parvista*, *principia*, *grammatica*, *sintaxis* (poetică, retorică, logică și fizică), tinerii români urmau cursurile învățământului superior structurat în colegiile iezuite pe trei cicluri (*humaniores*, *rhetorica*, *poesis*): Filosofie (2 ani), Gramatică-Retică (2 ani) și Teologie (4 ani). La Roma, de exemplu, examenul de absolvire, inclusiv cel de doctorat, se făcea în prezența a patru lectori și a Monseniorului Secretar și consta într-un examen oral. Pentru cei care aspirau la un doctorat, cerințele erau mai exigente. Condițiile pentru înscrierea la doctoratul în Teologie erau studiul

¹ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean (1697-1792)*, București, 2001, p. 58.

² Francisc Pall, „Știri noi despre primii studenți trimiși de la Blaj la Roma”, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 469-476.

³ Joseph Metzler, „Die Kongregation in Zeitalter der Aufklärung. Struktur, Missionspläne und massnahmen allgemeiner Art (1700 - 1795)”, în vol. *Sacrae Congregationis De Propaganda Fide Memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622 - 1972*, vol. II (1700-1815), Rom, Freiburg, Wien, 1973, p. 64-72.

1. Die Organisation, die Akteure und der Lehrstoff der katholischen Ausbildung. Die intellektuelle Bildung der ersten Generationen der Blasendorfer Theologen

Auf den Spuren von Kardinal Kollonich 1703 sagte der Rektor von Trnava, Martin Szent-Ivány: „Durch die Union könnt ihr hoffen, dass ihr eure Söhne zur Ausbildung in katholische Schulen und Seminare schicken könnt, die zu diesem Zweck bestehen oder gegründet werden; hier wird Sorge für Nahrung und alle anderen Bedürfnisse getragen, solange diese sich mit Eifer bemühen zu lernen, denn so können bedeutende Männer hervorgebracht werden, die wenn die Zeit gekommen ist – sei es im kirchlichen Bereich, sei es im weltlichen Bereich – euch, eurer Heimat und Kirche, ja sogar eurem ganzen Land Dienste leisten werden und die sowohl für das Land wie für euch von großem Nutzen sein werden“¹. Ein erstes Ergebnis dieser Anleitung war die Generation von Inochentie Micu Klein, Petru Pavel Aron und Gherontie Cotore, allesamt ehemalige Studenten von Martin Szent-Ivány in Trnava. Auf Empfehlung des Bischofs von Blasendorf wurden jährlich zwei Studenten ausgewählt, um den kompletten Ausbildungszyklus zu durchlaufen. Seitens des Kaisers wurden über Vermittlung der Nuntiatur von Wien Stipendien gewährt für jene, die die Kurse der katholischen Kollegien besuchten². Die den Stipendiaten jährlich ausgezahlte Summe beläuft sich auf 1096 Florentiner Gulden.³

Das Bildungssystem, in dem die jungen Rumänen aufgenommen wurden, bestand abwechselnd aus Stunden mit individuellem Studium, Stunden in der Klasse, Vorlesungen der Professoren, Zeit zum Ausruhen (Ruhe und Schlaf), zum Essen und zum Beten (in der Kapelle des *Kollegiums* oder im Schlafsaal) bzw. zu geistlichen Exerzitien und Meditation. Es herrschten eine sehr strenge Organisation, die tägliche Mitwirkung an der Liturgie, wöchentliche Teilnahme an der Auslegung des Katechismus, häufige Beichte, tadelloses Benehmen, Gehorsam gegenüber den Professoren, Lerneifer, den Verzicht auf das Lesen von „schädlichen und unnützen Büchern“ etc. vorschrieb. Nach Absolvieren des gymnasialen Zyklus, der gleichermaßen in Klausenburg, Trnava und später Blasendorf in den Disziplinen *parvista*, *principia*, *grammatica*, *sintaxis* (Poetik, Rhetorik, Logik und Physik) organisiert war, besuchten die jungen Rumänen die höheren Ausbildungskurse, die in den jesuitischen Kollegien in drei Zyklen (*humaniores*, *rhetorica*, *poesis*) organisiert waren: Philosophie (2 Jahre), Grammatik und Rhetorik (2 Jahre) und Theologie (4 Jahre). In Rom beispielsweise wurde das Abschlussexamen, einschließlich des Doktoratsexamens, im Beisein von vier Lektoren und des Mons. Sekretärs abgelegt und bestand aus einer mündlichen Prüfung. Für die, die ein Doktorat anstrebten, waren die Anforderungen höher. Die Bedingungen für die Einschreibung zum Doktorat in Theologie waren das Studium der *Grammatik*, und zwar neuneinhalb Jahre, davon siebeneinhalb Jahre Studium der *Rhetorik*

¹ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean (1697-1792)* [dt. *Das erste Jahrhundert des rumänischen siebenbürgischen Nationalismus*], București, 2001, S. 58.

² Francisc Pall, „Știri noi despre primii studenți trimiși de la Blaj la Roma” (dt. *Neue Erkenntnisse über die ersten von Blasendorf nach Rom gesandten Studenten*), in: *Apulum*, XVII, 1979, S. 469-476.

³ Joseph Metzler, „Die Kongregation in Zeitalter der Aufklärung. Struktur, Missionspläne und Maßnahmen allgemeiner Art (1700 - 1795)”, in: *Sacrae Congregationis De Propaganda Fide Memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622 - 1972*, Bd. II (1700-1815), Rom, Freiburg, Wien, 1973, S. 64-72.

gramaticii, timp de nouă ani și jumătate, din care șapte ani și jumătate studiul *retoricii* și doi ani studiul *filosofiei*⁴. După obținerea de către Ioan Patachi a unui doctorat în teologie, fiind alumn la *Germanicum*⁵, știm că Silvestru Caliani și Grigore Maior au susținut și ei examenul de doctorat la Propaganda Fide, la Roma.

Primul seminarist român plecat la Roma, în 1705, a fost Ioan Giurgiu Patachi. Absolvent al clasei de *rhetorică* de la Cluj și al claselor de *logica* și *physica* de la *Iaurinum* (Győr) și *Pazmanianum* (Viena), el a fost, ulterior, alumn la *Germanicum*⁶, în capitala catolicismului. Îndeobște, admiterea la Facultatea de Teologie era condiționată, în sistemul de învățământ al ordinului iezuit, de absolvirea ciclului de Filosofie. Urmașul lui Patachi, Inochentie Micu, după ce absolvise Filosofia la Cluj (1719-1724), a urmat Facultatea de Teologie a Universității din Trnava (1725-1729), unde a studiat, simultan, timp de doi ani, și dreptul canonic. După informațiile furnizate de Samuil Micu, Inochentie a întrerupt câteva luni facultatea, pentru a urma noviciatul la iezuiții de la Trenčín (1726-1727)⁷. După absolvirea teologiei, Inochentie Micu a făcut un an de noviciat la Muncaci (1729 - 1730), unde a fost sfințit preot și a devenit călugăr bazilian (septembrie 1730). Tot acolo a fost consacrat episcop al românilor ardeleni⁸.

Episcopul Inochentie Micu Klein trimitea, la 1736, la Colegiul Urban de *Propaganda Fide* din Roma, trei tineri: Josephus Kotore și Joannes Petrus Karolvari; numele celui de-al treilea nu ne este cunoscut. Ei nu au reușit să se adapteze exigențelor colegiului. De frica convertirii la ritual latin, toți trei au refuzat prestarea jurământului de credință față de Colegiu⁹. În această situație, ei s-au reîntors acasă. Anul 1737 îi găsea deja în Transilvania. Despre viața acestor tineri cunoaștem puține lucruri: „[...] al treilea călugăr au fost Gherontie Cotore din varmeghia Belgradului, din sat Totoi; au avut acesta frate mai mare ce-l chema

⁴ Arhiva Congregazione de Propaganda Fide, Roma (în continuare ACDPF), fond *Scritture Riferite nei Congressi. Collegio Urbano*, vol. 7 (1741-1760), f. 296r-311r.

⁵ Ernst Christoph Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș Pataki und die damaligen Spannungen zwieschen Rumänen, Wiener Behörden und Römischen Kurie”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, 2007, p. 38; Iacob Mârza, „Biserică, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727)”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, 2007, p. 60.

⁶ E. Ch. Suttner, *Wahl, Weihe und Einsetzung*, p. 37-47; I. Mârza, *Biserică, politică și cultură*, p. 59.

⁷ Fr. Pall, „Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein”, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 234. Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul (1745-1768). Documente inedite*. Prefață de Pompiliu Teodor. Ediție îngrijită și indice de Ladislau Gyémánt, vol. I, Cluj-Napoca, 1997, p. 5-6.

⁸ F. Pall, *Formația școlară a lui Inochentie Micu*, p. 231-238; Idem, *Inochentie Micu-Klein*, p. 5-7.

⁹ Laura Stanciu, „Despre efectele politicii reformismului terezian. Pionierii Blajului la studii, în Roma (1736-1754)”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, 2/2009, p. 161.

und zwei Jahre Studium der *Philosophie*⁴. Nachdem Ioan Patachi den Dokortitel als Alumne des *Germanicum*⁵ erworben hatte, haben auch Silvestru Caliani und Grigore Maior das Doktoratsexamen an der *Propaganda Fide* in Rom erworben, wie wir wissen.

Der erste rumänische Seminarist, der nach Rom gegangen ist, war 1705 Ioan Giurgiu Patachi. Absolvent des Studiengangs *Rhetorik* in Klausenburg und der *Logik* und *Physik* am *Iaurinum* (Győr) und *Pazmanianum* (Wien) war er später Alumne am *Germanicum*⁶ in der Hauptstadt des Katholizismus. Im Allgemeinen war die Zulassung zur Theologischen Fakultät im System der Ausbildung des Jesuitenordens an das Absolvieren des Philosophie-Zyklus⁷ als Bedingung geknüpft. Der Nachfolger von Patachi, Inochentie Micu, absolvierte, nachdem er Philosophie in Klausenburg absolviert hatte (1719-1724) die Theologische Fakultät der Universität von Trnava (1725-1729), wo er parallel auch zwei Jahre Kirchenrecht studierte. Nach von Samuil Micu überlieferten Informationen unterbrach Inochentie sein Studium für einige Monate, um sein Noviziat bei den Jesuiten von Trenčín anzutreten (1726-1727)⁷. Nach dem Abschluss der Theologie leistete Inochentie Micu ein Jahr Noviziat in Munkács (1729-1730), wo er zum Priester geweiht wurde und Basilianer-Mönch wurde (September 1730). Ebenfalls dort wurde er zum Bischof der Siebenbürger Rumänen geweiht⁸.

Bischof Inochentie Micu Klein sandte 1736 drei junge Männer an das Päpstliche Kollegium Urbaniana der Kongregation *De Propaganda Fide* nach Rom: Josephus Kotore und Johannes Petrus Karolvari, der Name des Dritten ist unbekannt. Sie schafften es nicht, die Anforderungen des Kollegiums zu erfüllen. Aus Angst zum lateinischen Ritus zu konvertieren, verweigerten alle drei das Ableisten des Glaubensschwurs gegenüber dem Kollegium⁹. In dieser Situation kehrten sie wieder nach Hause zurück. Das Jahr 1737 erlebten sie bereits wieder in Siebenbürgen. Über das Leben dieser drei jungen Männer wissen wir sehr wenig: „der dritte Mönch war Gherontie Cotore aus dem Komitat von Belgrad, aus dem Dorf Totoi; dieser hatte einen größeren Bruder namens Iosif, der nach Sâmbăta Mare zur Theologie geschickt wurde, wo er verstarb, so ging auch der kleinste,

⁴ Arhiva Congregazione de Propaganda Fide, Roma (im Folgenden „ACDPF“), Bestand *Scritture Riferite nei Congressi. Collegio Urbano*, Bd. 7 (1741 – 1760), f. 296 r - 311 r.

⁵ Ernst Christoph Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeş Pataki und die damaligen Spannungen zwischen Rumänen, Wiener Behörden und Römischer Kurie“, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, 2007, S. 38; Iacob Mârza, „Biserică, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727)“ [dt. *Kirche, Politik und Kultur bei Bischof Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727)*], in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, 2007, S. 60.

⁶ E. Ch. Suttner, *Wahl, Weihe und Einsetzung*, S. 37-47; I. Mârza, *Biserică, politică și cultură*, S. 59.

⁷ F. Pall, „Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein“ (dt. *Die Schulausbildung von Inochentie Micu-Klein*), in: *Apulum*, XIX, 1981, S. 234. Idem, *Inochentie Micu-Klein. Exilul (1745-1768). Documente inedite* (dt. *Inochentie Micu-Klein. Das Exil in Rom (1745-1768). Unveröffentlichte Dokumente*), Vorwort von Pompiliu Teodor. Herausgegeben und mit Anmerkungen von Ladislau Gyémánt, Bd. I, Cluj-Napoca, 1997, S. 5-6.

⁸ F. Pall, *Formația școlară a lui Inochentie Micu*, S. 231-238; Idem, *Inochentie Micu-Klein*, S. 5-7.

⁹ Laura Stanciu, „Despre efectele politicii reformismului terezian. Pionierii Blajului la studii în Roma (1736-1754)“ [dt. *Über die Auswirkungen der Politik der thesesianischen Reform. Die Pioniere von Blasendorf beim Studium in Rom (1736-1754)*], in: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica*, 2/2009, S. 161.

Iosif, trimis la Sâmbăta Mare la Teologie, unde au murit, apoi așa s-au dus cel mai mic Gherontie¹⁰. Știm că, la Cluj, la colegiul iezuit, Caliani a fost, în 1730, coleg de clasă cu Aron, iar în 1737, Gherontie Cotore, Daniil Marsinai (Marginai) și Petru Tóhádi studiau acolo Filosofia¹¹. Dintre ei, doar Gherontie Cotore și-a continuat studiile de Teologie. În 1739, în locul primilor alumni trimiși la Roma, Inochentie a propus alți trei tineri pentru *Colegiul Urban*, care studiaseră, în prealabil, la Cluj: Silvestru Caliani (*rhetor* în 1736), Gherontie Cotore (*logicus* în 1736), fratele lui Iosif, și Grigore Maior (*rhetor* în 1737). Pretextând boala, Cotore a ales să studieze la Trnava, și nu la Roma. Pentru locul rămas vacant, la Roma, a fost desemnat Petru Aron, absolvent al clasei de *retorică*, la Cluj (1735), și al Seminarului *Sf. Adalbert*, de la Trnava, unde a urmat Filosofia¹². Plecau, astfel, în 1740, la Roma, Petru Aron, Grigore Maior și Silvestru Caliani.

Colegiul Urban *De Propaganda Fide*, unde aceștia și-au făcut studiile, se afla în subordinea Congregației *De Propaganda Fide*, un departament al Vaticanului, care avea menirea de a propaga catolicismul prin mijloacele specifice epocii. Fiind o instituție formativă, selecția pentru admiterea în *Colegiu* se făcea prin intermediul Cardinalului prefect al *Congregației*, iar candidații erau desemnați de către episcop sau de către vicarul apostolic. Viitorii alumni trebuiau să îndeplinească condițiile de vârstă (care a scăzut, în timp, de la 18 ani, în 1732, la 15, respectiv 14 ani, în 1778) și de aptitudini reclamate de Colegiu¹³. Alumnii își începeau formația spirituală și culturală îndrumați de Rector, ajutat de patru consultanți „gânditori” (consilieri) ai Cardinalului prefect și de, aproximativ, 20 de profesori aduși din toată lumea catolică.

Din anul 1735, programa, parțial restructurată de către iezuitul Molindes, sub titlul *Instructio privata seu Typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societatis Jesu editus*¹⁴, a fost introdusă în toate spațiile de învățământ catolic, inclusiv la Trnava, Cluj sau Roma. Ea prevedea intensificarea studiului istoriei, o materie până atunci neglijată. Pentru școlile din Imperiu, prin *Über die Ordnung und Einrichtung der Schulen*, împăratul Carol al VI-lea impunea profesorilor cunoașterea limbii germane¹⁵. Conținutul programei școlare era fixat prin *Ratio studiorum*. Acesta prevedea obligativitatea predării Filosofiei după Aristotel. Sistemul lui Aristotel era tălmăcit prin filiera autorilor creștini, pe fundamentul lucrării *Summa theologiae* a Sfântului Toma d’Aquino, din secolul al

¹⁰ Samuil Micu, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor [...]*, ms. rom. nr. 439, Oradea, Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca, tom. IV, f. 328; Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea românească din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 1999, p. 239.

¹¹ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului*, p. 60 - 61.

¹² *Ibidem*, p. 186.

¹³ Vezi ACDPF, *Scrittura Riferite nei Congressi. Collegio Urbano, Regolamenti e programmi*, f. 5v. - 6r.

¹⁴ István Mészáros, *Magyar Nevelésés Iskolatörténet Kronológiája 995-1996*, Budapest, 1996, p. 26.

¹⁵ R. Câmpeanu, Attila Varga, Anton Dörner, *În pragul Europei: instituțiile transilvane în epoca preriformistă*, Cluj-Napoca, 2008, p. 28.

Gherontie, dorthin¹⁰. Wir wissen, dass Caliani 1730 am Jesuitenkolleg in Klausenburg Studienkollege mit Aron war, und 1737 Gherontie Cotore, Daniel Marsinai und Petru Tóhádi dort Philosophie studierten¹¹. Von jenen setzte nur Gherontie Cotore sein Studium der Theologie fort. 1739 schlug Inochentie anstelle der ersten drei nach Rom geschickten Alumnen drei andere für das Päpstliche Kollegium Urbaniana vor, die vorher in Klausenburg studiert hatten: Silvestru Caliani (*rhetor* 1736), Gherontie Cotore (*logicus* 1736), der Bruder Josefs, und Grigore Maior (*rhetor* 1737). Unter dem Vorwand einer Krankheit studierte Cotore in Trnava statt in Rom. Für den vakant gebliebenen Platz in Rom wurde Petru Aron nominiert, Absolvent der *Rhetorik*-Klasse von Klausenburg (1735) und des Seminars St. Adalbert von Trnava, wo er Philosophie studiert hatte¹². So gingen 1740 Petru Aron, Grigore Maior und Silvestru Caliani nach Rom.

Das Päpstliche Kollegium *De Propaganda Fide*, wo diese studierten, war der Kongregation *De Propaganda Fide* unterstellt, einer Abteilung des Vatikans, welche die Aufgabe hatte, den Katholizismus mit den spezifischen Mitteln der jeweiligen Zeit zu propagieren. Als Bildungseinrichtung erfolgte die Auswahl für die Zulassung in das *Kollegium* über den Kardinalpräfekten der *Kongregation*, die Kandidaten wurden vom Bischof oder dem Apostolischen Vikar vorgeschlagen. Die künftigen Alumnen mussten das nötige Mindestalter haben (das von 18 Jahren 1732 bis 1778 auf 15 bzw. 14 Jahre gesunken war) und die vom Kollegium geforderten Fähigkeiten besitzen¹³. Die Alumnen begannen ihre geistliche und kulturelle Ausbildung angeleitet vom Rektor, unterstützt von vier Beratern („Denker“) des Kardinalpräfekten und etwa 20 aus der ganzen katholischen Welt versammelten Professoren.

Vom Jahr 1735 an wurde das teilweise von dem Jesuiten Molindes restrukturierte Ausbildungsprogramm unter dem Titel *Instructio privata seu Typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societatis Jesu editus*¹⁴ an allen katholischen Ausbildungsstätten eingeführt, auch in Trnava, Klausenburg oder Rom. Dieses sah eine Intensivierung des Studiums der Geschichte vor, eine bis dato vernachlässigte Disziplin. Karl VI. verpflichtete durch die Verordnung *Über die Ordnung und Einrichtung der Schulen* für die Schulen des Reiches die Professoren auf die Kenntnis der deutschen Sprache¹⁵. Der schulische Lehrplan wurde durch *Ratio studiorum* festgelegt. Diese Studienordnung sah die Verpflichtung zum Unterricht der Philosophie nach Aristoteles vor, doch das System von Aristoteles wurde auf dem Weg christlicher Autoren interpretiert auf der Basis des Werks *Summa theologiae* des heiligen Thomas von Aquino aus dem 13.

¹⁰ Samuil Micu, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor [...]*, rum. Handschrift Nr. 439, Oradea, Bibliothek der Rumänischen Akademie, Filiale Klausenburg, Bd. IV, f. 328; Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea românească din Transilvania veacului al XVIII-lea* (dt. *Die rumänische Intellektualität aus Siebenbürgen im 18. Jh.*), Cluj-Napoca, 1999, S. 239.

¹¹ I. Z. Tóth, *Primul secol al naționalismului românesc*, S. 60 - 61.

¹² *Ibidem*, S. 186.

¹³ *Vezi* ACDPF, *Scrittura Riferite nei Congressi. Collegio Urbano, Regolamenti e programmi*, f. 5v. - 6r.

¹⁴ István Mészáros, *Magyar Nevelésés Iskolatörténet Kronológiája 995-1996*, Budapest, 1996, S. 26.

¹⁵ R. Câmpeanu, Attila Varga, Anton Dörner, *În pragul Europei: instituțiile transilvane în epoca prerreformistă* (dt. *An der Schwelle zu Europa: die siebenbürgischen Institutionen in der Epoche vor der Reform*), Cluj-Napoca, 2008, S. 28.

XIII-lea. Întreaga instrucție avea un caracter literar și retoric, clasic greco-latin, moștenire umanistă, în care studierea operelor selecționate ale lui Fredo, Vergiliu, Prudentiu, dar, în primul rând, a cuvântărilor lui Cicero, jucau un rol esențial. Specialitatea de nivel cel mai înalt o constituia Teologia, unde studiul textelor *Conciliului de la Trento* și al *Doctrinei Christiana* a Sf. Augustin aveau un rol fundamental, completate de manualele de istorie ecleziastică și profană, exegeză biblică, cateheză, teologie dogmatică, speculativă și morală. Cursurile teologice se desfășurau de-a lungul a patru ani, având ca principale obiecte de învățământ dogmatica, logica, morala, scolastica, patristica, exegeza, cazuistica, poetica, polemica și lingvistica (limbile clasice, greaca, latina erau obligatorii; un accent deosebit era pus pe studiul intens al limbii italiene, iar, optional, se învățau limbile orientale: ebraică, arabă, armeană, siriană, chineză)¹⁶.

Performanța învățământului catolic a fost dată de extraordinara mobilitate a profesorilor care predau câte un an, maxim patru, la un colegiu, aceeași disciplină sau discipline apropiate, complementare¹⁷. Rotirea cadrelor didactice se făcea în funcție de specializarea fiecărui profesor, probată prin cursurile publicate într-o mare diversitate de titluri, reflectând puncte de vedere importante în dinamica științifică și didactică a vremii. Indiferent dacă ne referim la corpul profesoral de la Cluj (unde s-au remarcat Franciscus Fasching, Emericus Gorgei, Adam Fitter, Franciscus Kecskés), Trnava (universitate celebră în epocă datorită lui Martin Szent-Ivány, Cristofor Peichich, Franciscus Roup, Ioan Korneli, Sigismund Ruman, Ioannes Kazi, Francisc Kéri) sau Roma (centru universitar marcat de personalitățile lui Francesco Maria Zanotti, Francois Jacquier, Thomas Leseur, Ruggero Giuseppe Boscovich, Francesco Antonio Zaccaria, Gaetano Corazza, Giovanni Batta Dazon, Tommaso Mamachi, Filippo da Carbognano, Benedetto Tessari, Raffaele Vernazza, Niccolo Tommaso Mazzoracchi, Francesco Bidera etc. - ultimii trei fiind specialiști pentru religia și ritul grec-), profesorii menționați rămân reperele generației, care au studiat în aceste centre universitare¹⁸. Ei au constituit adevărate modele formative pentru studenții lor și cei care le-au difuzat temele fundamentale, respectate și dezvoltate cu abnegație de prima generație de teologi români: romanitatea românilor (Franciscus Fasching), viziunea asupra Unirii (Martin Szent-Ivány), polemica teologică între Apuseni și Răsăriteni (Cristofor Peichich) sau diversitatea riturilor în lumea catolică (Francesco Bidera). Pentru a explica românilor Unirea, în momentele de cumpănă din Transilvania mijlocului de veac, generația teologilor români formați în această atmosferă s-a lăsat sedusă de ideile și argumentele

¹⁶ L. Stanciu, *Despre efectele politicii reformismului terezian*, p. 97, 165-168.

¹⁷ Vezi, în acest sens, Ladislaus Lukács, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551-1773)*, Romae, 1987, vol. I: A-H, Romae, 1987; vol. II: I-Q, Romae, 1988; vol. III: R-Z, Romae, 1988.

¹⁸ L. Stanciu, *Iluminism central european: Școală Ardeleană (1700-1825)*, Cluj-Napoca, 2010, p. 35-36, 41-44, 83-90.

Jh.. Die gesamte Instruktion hatte einen klassischen griechisch-lateinischen literarischen und rhetorischen Charakter, ein Erbe des Humanismus, als das Studium ausgewählter Werke von Phredo, Vergil und Prudentius, in erster Linie aber der Reden von Cicero eine wesentliche Rolle spielten. Die Spezialisierung auf höchster Ebene bildete die Theologie, wo das Studium der Texte des *Konzils von Trient* und des Werks *De doctrina christiana* des hl. Augustinus eine grundlegende Rolle spielten, ergänzt um Handbücher zur Kirchen- und Profangeschichte, Bibelexegese, Katechese, dogmatischer und spekulativer Theologie sowie Moralthologie. Die theologischen Kurse wurden im Laufe von vier Jahren absolviert und hatten als Hauptausbildungsgegenstände Dogmatik, Logik, Morallehre, Scholastik, Patristik, Exegese, Kasuistik, Poetik, Polemik und Linguistik (klassische Sprachen, Griechisch und Latein waren obligatorisch, optional konnten Kurse in Hebräisch, Arabisch, Armenisch, Syrisch und Chinesisch absolviert werden, ein besonderer Akzent wurde auf das intensive Studium von Italienisch gelegt)¹⁶.

Die hohe Leistung der katholischen Ausbildung war möglich durch die außerordentliche Mobilität der Professoren, die an einem Kollegium nur ein bis maximal vier Jahre lang dieselbe Disziplin oder benachbarte bzw. sich ergänzende Disziplinen unterrichteten¹⁷. Die Rotation der Lehrkräfte erfolgte nach der Spezialisierung des jeweiligen Professors, die durch in einer großen Vielzahl an Titeln veröffentlichte Kurse erwiesen war, die die wichtigen Gesichtspunkte in der wissenschaftlichen und didaktischen Dynamik jener Zeit widerspiegelten. Unabhängig davon, ob wir uns auf den Lehrkörper von Klausenburg beziehen (wo sich Franciscus Fasching, Emericus Gorgei, Adam Fitter, Franciscus Kecskés hervorhoben), auf den von Trnava (eine gefeierte Universität zu jener Zeit dank Martin Szent-Ivány, Cristofor Peichich, Franciscus Roup, Ioan Korneli, Sigismund Ruman, Ioannes Kazi, Francisc Kéri) oder jenen von Rom (ausgezeichnet von Persönlichkeiten wie Francesco Maria Zanotti, Francois Jacquier, Thomas Leseur, Ruggero Giuseppe Boscovich, Francesco Antonio Zaccaria, Gaetano Corazzo, Giovanni Batta Dazon, Tommaso Mamachi, Filippo da Carbognano, Benedetto Tessari, Rafaelle Vernazza, Niccolo Tommaso Mazzoracchi, Francesco Bidera etc., wobei die drei Letztgenannten Spezialisten für die griechische Religion und Ritus waren) – die hier erwähnten Professoren bleiben Wegmarken jener Generation¹⁸. Sie bildeten deren Vorbilder und sie waren es, die ihnen die grundlegenden Themen vermittelten, die mit Hingabe von jener Generation aufgegriffen und weiterentwickelt wurden: die Romanität der Rumänen (Franciscus Fasching) oder die Vision über die Union (Martin Szent-Ivány), die theologische Polemik zwischen West und Ost (Cristofor Peichich) oder die Vielfalt der Riten in der katholischen Welt (Francesco Bidera). Um den Rumänen in den entscheidenden Momenten Siebenbürgens zur Mitte des Jahrhunderts die Union zu erklären, ließ sich die Generation der ersten rumänischen Theologen, die in jener Atmosphäre ausgebildet wurden, von den Ideen und Argumenten ihrer Professoren

¹⁶ L. Stanciu, *Despre efectele politicii reformismului terezian*, S. 97, 165-168.

¹⁷ Vgl. in diesem Sinne Ladislaus Lukács, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551-1773)*, Romae, 1987, Bd. I: A-H, Romae, 1987; Bd. II: I-Q, Romae, 1988; Bd. III: R-Z, Romae, 1988.

¹⁸ L. Stanciu, *Iluminism central european: Școala Ardeleană (1700-1825)* [dt. *Die mitteleuropäische Aufklärung: die Siebenbürgische Schule (1700-1825)*], Cluj-Napoca, 2010, S. 35-36, 41-44, 83-90.

profesorilor lor. Sub îndrumarea profesorilor lor, Aron, Caliani, Cotore, Rednic sau Maior au urmat modelele formative și sursele oferite de literatura catolică a vremii.

Locul cel mai important al Colegiului, indiferent de locație (Cluj, Trnava, Roma sau Blaj), rămânea biblioteca. Ea era organizată tematic și, desigur, reflecta profilul umanist al școlii, programa tridentină respectată, deopotrivă de profesori și elevi. În fondurile acestor biblioteci, pe lângă cursurile multiplicat ale profesorilor, se evidențiau cărțile fundamentale frecventate în epocă, în domeniul Teologiei, Dreptului canonic și civil, în cel al Filosofiei și al Istoriei. Ne referim la actele Conciliului tridentin, la lucrările lui J. Rajcsányi, *Itinerarium athei ad venatis deducti* (1737), G. Kapi, *Institutiones Christianae de trinitate* (1732), Ignatius de Loyola, *Exercitia spiritualia* (edițiile din 1679, 1721), C. Peichich, *Concordia orthodoxorum patrum orientalium et occidentalium* (1730), *Speculum veritatis inter orientalem et occidentalem ecclesias* (1730), M. Szent-Iványi, *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac diminutione schismatis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, tot votis exoptata Reunione* (1703), *Opusculum Polemicorum* (1730), *Analysis seu resolutio* (1753), *Cavillationes modernorum acatholicorum* (1709), *Doctrina fidei Christianae* (1708), G. Hevenesi, *Calendarium eucharisticum* (1714), *Opusculorum* (vol. I-II, 1714), *Flores Indici* (1714), *Flores quotidiani* (1714), *Fructus Indici* (1714), *Victoriae Marianae* (1714), *Alphabetum angelicum* (1716)¹⁹. Erau opere semnificative aparținând istoricilor Antichității sau scrieri care au marcat spiritul epocii, multe dintre ele achiziționate și aduse la Blaj de către această generație: *Controversele* lui Bellarminus, *Annales ecclesiastici* ale lui Baronius, lucrările lui Bossuet, *Histoire des variations des eglises protestants*, *Scrierile Provinciale* ale lui Pascal, cărțile lui Arcudius, *De Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis*, *De Spiritu Sancto et Purgatorio*, Maimbourgh, *Histoire du schisme des Grecs*, Mosheim, *Institutiones historiae ecclesiasticae Novi Testamenti* sau lucrările lui Annat, *De Conciliis Ecclesiae*, *De Traditione Ecclesiastica*, Antoine, *Theologia moralis universa* ori Renaudotius, *Liturgiarum orientalium collectio*. Deopotrivă, modele și surse de inspirație, regăsim, în Blajul epocii și alte *libri theologici*: *Summa Controversiarum Theologicarum*, *Graecia Orthodoxa*, *Mavrocordati Principis Valachiae de Officiis Graeco-Latinus*, *Basilij Magni Opera* etc.²⁰.

Importantă în formarea tinerilor români rămâne influența întregului ambient ideologic și cultural din Roma, dominat de controversa între janseniști și iezuiți. Aceasta nu se făcea simțită direct asupra alumnilor. Ea era filtrată prin

¹⁹ Eadem, „Trnava - spațiu formativ al elitei române ardeleni în secolul al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, număr special, 2009, p. 106-107.

²⁰ Pompiliu Teodor, „Începuturile bibliotecii din Blaj”, în *Călăuza bibliotecarului*, XI, 1958, nr. 2, p. 28-29; Magdalena Tampa, „Din începuturile bibliotecii de inventarul manuscris din 14 iunie 1747”, în *Biblioteca și Cercetarea*, III, 1979, p. 126-145.

verlocken. Unter ihrer Anleitung folgten Aron, Caliani, Cotore, Rednic oder Maior den prägenden Vorbildern und Quellen, die die katholische Literatur der Zeit bot.

Der wichtigste Platz im Kollegium blieb unabhängig von dessen Sitz (Klausenburg, Trnava, Rom oder Blasendorf) die Bibliothek. Diese war nach Themen organisiert und reflektierte natürlich das humanistische Profil der Schule und das post-tridentinische Programm, dem von Professoren und Schülern gleichermaßen gefolgt wurde. In den Beständen dieser Bibliotheken fanden sich neben vielfältigsten Kursen der Professoren auch grundlegende und häufig verwendete Bücher jener Zeit aus dem Bereich der Theologie, des Kirchen- und Zivilrechts, der Philosophie und der Geschichte. Hierzu zählen die Akten des Konzils von Trient und die Arbeiten von J. Rajcsányi, *Itinerarium athei ad venatis deducti* (1737), G. Kapi, *Institutiones Christianae de trinitate* (1732), Ignatius von Loyola, *Exercitia spiritualia* (Ausgaben von 1679, 1721), C. Peichich, *Concordia orthodoxorum patrum orientalium et occidentalium* (1730), *Speculum veritatis inter orientalem et occidentalem ecclesias* (1730), M. Szent-Iványi, *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac diminutione schismatis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, tot votis exoptata Reunione* (1703), *Opusculum Polemicorum* (1730), *Analysis seu resolutio* (1753), *Cavillationes modernorum acatholicorum* (1709), *Doctrina fidei Christianae* (1708), G. Hevenes, *Calendarium eucharisticum* (1714), *Opusculorum* (Bd. I-II, 1714), *Flores Indici* (1714), *Flores quotidiani* (1714), *Fructus Indici* (1714), *Victoriae Marianae* (1714), *Alphabetum angelicum* (1716)¹⁹. Es waren bedeutende Werke von Historikern der Antike oder Schriften, die den Geist der Zeit geprägt haben, viele davon wurden von jener Generation erworben und nach Blasendorf gebracht: die *Disputationes de controversiis Christianae fidei* von Bellarmin, *Annales ecclesiastici* von Baronius, die Arbeiten von Bossuet, *Histoire des variations des églises protestants*, *Lettres provinciales* von Pascal, die Bücher des Arcudius, *De Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis*, *De Spiritu Sancto et Purgatorio*, Maimbourgh, *Histoire du schisme des Grecs*, Mosheim, *Institutiones historiae ecclesiasticae Novi Testamenti* oder die Arbeiten von Annat, *De Conciliis Ecclesiae*, *De Traditione Ecclesiastica*, Antoine, *Theologia moralis universa* oder Renaudotius, *Liturgiarum orientalium collectio*. Zugleich finden wir im Blasendorf jener Epoche noch weitere Modelle und Quellen der Inspiration und andere *libri theologici*: *Summa Controversiarum Theologicarum*, *Graecia Orthodoxa*, *Mavrocordati Principis Valachiae de Oficiis Graeco-Latinus*, *Basilij Magni Opera* etc.²⁰.

Bedeutend für die Ausbildung der jungen Rumänen blieb der Einfluss des gesamten ideologischen und kulturellen Ambientes von Rom, das von der Kontroverse zwischen Jansenisten und Jesuiten geprägt war. Diese machte sich nicht direkt bei den Alumnen

¹⁹ Eadem, „Trnava - spațiu formativ al elitei române ardeleni în secolul al XVIII-lea” (dt. *Trnava – der prägende Ort der siebenbürgischen rumänischen Elite im 18. Jh.*), in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Sondernummer, 2009, S. 106-107.

²⁰ Pompiliu Teodor, „Începuturile bibliotecii din Blaj” (dt. *Die Anfänge der Bibliothek von Blasendorf*), in: *Călăuza bibliotecarului*, XI, 1958, nr. 2, S. 28-29; Magdalena Tampa, „Din începuturile bibliotecii de inventarul manuscris din 14 iunie 1747” (dt. *Aus den Anfängen der Bibliothek von Blasendorf. Über das handschriftliche Inventar vom 14. Juni 1747*), in: *Biblioteca și Cercetarea*, III, 1979, S. 126-145.

intermediul sintezelor făcute de profesorii Colegiului. Influențele transmise, desigur, prin intermediul dascălilor, care îmbrățișau o poziție sau alta, în funcție de formația sau de interesul lor, au fost determinate și de rolul pe care Colegiul trebuia să îl joace în conjunctura complexă, ambivalentă, de confruntare, dintre janseniști și iezuiți. Treptat, disputa a fost tranșată în favoarea jansenismului, care a avut impact atât în rândul clerului regular, cât și în rândul clerului secular. Atmosfera intelectuală din Roma a fost stimulată odată cu epoca lui Clement XI (1700-1721). El a dorit să exploreze fiecare oportunitate pentru a aduce structurile catolice la standardele impuse de Conciliul tridentin și să contribuie la renașterea școlii catolice. În slujba acestei teze, a fost realizată reforma din anul 1708 asupra Academiei Conciliului, adică a Colegiului *De Propaganda Fide*, aflat în contact cu jansenismul roman. Reformiștii discutau fenomenul religios prin prisma normelor istoriei umanității, în general, și a semnificației politice a religiilor în Antichitate, a originilor religiilor păgâne, a rolului eroilor în Antichitate și a situației Bisericii din primele secole creștine. Totuși, caracteristica perioadei a rămas atenția acordată misionarismului, care a fost străbătută, însă, de criza declanșată de controversa jurisdicțională dintre monarhi și Roma²¹. Tot discursul epocii a purtat amprenta acestor direcții ale iluminismului catolic și ale jansenismului. Acesta se referea la separația politicului de confesional, la Biserica națională, la unitatea Bisericii universale, la o nouă lectură asupra trecutului, la pastorația și democratizarea Bisericii. Sunt elementele care vor constitui temele fundamentale ale discursului teologic și istoric al românilor.

Membrii primei generații a *Școlii Ardelene*, tinerii protejați și îndrumați de Inochentie Micu, s-au instruit și s-au cunoscut în atmosfera Reformei catolice a vremii. Acest amănunt a rămas decisiv pentru cariera și opera lor. Așa cum remarca I. Tóth Zoltán, faptul că cei cinci (Petru Aron, Silvestru Caliani, Grigore Maior, Gherontie Cotore, Atanasie Rednic) aveau cam aceeași vârstă și aparțineau aceleiași generații cu un parcurs formativ asemănător nu i-a ajutat să formeze o echipă²². Aron, după ce a absolvit Filosofia (1736-1740), a fost admis în clasa de Teologie, (1740), unde și-a terminat studiile (1744). Maior și Caliani au parcurs, la același *Colegiu Urban* din Roma, și ciclul de Filosofie (1740-1743). Ulterior au urmat Teologia (1744-1747)²³. Aici, la Roma, relațiile dintre ei s-au schimbat, se pare. Maior, deși îl cunoscuse pe Aron la Trnava, se apropiase mai mult de Caliani, urmând împreună cursurile de Filosofie, iar Aron, înmatriculat la

²¹ Pietro Chiocchetta, „Il secolo XVIII nella luce della prospettiva missionaria”, în vol. *Sacrae Congregationis De Propaganda Fide Memoria Rerum*, vol. II (1700-1815), Roma, Freiburg, Wien, 1973, p. 3-22.

²² I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului*, p. 198-199.

²³ L. Stanciu, *Despre efectele politicii reformismului terezian*, p. 163, n. 13.

bemerkbar. Sie wurde gefiltert durch die Vermittlung der von den Professoren des Kollegiums aufgestellten Synthesen. Die gewiss durch die Professoren vermittelten Einflüsse, die je nach deren Ausbildung oder Interesse die eine oder andere Position umfassten, hingen auch von der Rolle ab, die das Kollegium in der komplexen, ambivalenten Konjunktur der Konfrontation zwischen Jansenisten und Jesuiten zu spielen hatte. Allmählich wurde der Streit zugunsten des Jansenismus entschieden, was sowohl Auswirkung auf den Ordensklerus wie auch den Weltklerus hatte. Die intellektuelle Atmosphäre Roms wurde mit der Epoche von Clemens XI. (1700-1721) stimuliert. Er wollte jede Möglichkeit nutzen, um die katholischen Strukturen auf die vom Konzil von Trient vorgegebenen Standards zu bringen und zur Wiedergeburt des katholischen Bildungswesens beizutragen. Im Dienste dieses Ziels wurde die Reform von 1708 zur Akademie des Konzils, d.h. dem Kollegium *De propaganda Fide*, realisiert, die in Kontakt mit dem römischen Jansenismus stand. Die Reformisten diskutierten das religiöse Phänomen aus der Perspektive der Normen der Menschheitsgeschichte im Allgemeinen und der politischen Bedeutung der Religionen in der Antike, der Ursprünge der heidnischen Religionen, der Rolle der Helden in der Antike und der Situation der Kirche in den ersten christlichen Jahrhunderten. Trotzdem blieb das Charakteristikum der Epoche die der Mission gewährte Aufmerksamkeit, die freilich von der Krise durchkreuzt wurde, die von dem jurisdiktionellen Konflikt zwischen den Monarchen und Rom ausgelöst wurde²¹. Der gesamte Diskurs jener Epoche trug den Stempel jener Richtungen der katholischen Aufklärung und des Jansenismus. Dieser bezog sich auf die Trennung des Politischen vom Konfessionellen, auf die Nationalkirche, auf die Einheit der Universalkirche, auf eine Relecture der Vergangenheit, auf die Seelsorge und Demokratisierung der Kirche. Es sind die Elemente, welche die grundlegenden Themen des theologischen und historischen Diskurses der Rumänen bilden werden.

Die Angehörigen der ersten Generation der Siebenbürgischen Schule, von Inochentie Micu geförderte und angeleitete junge Männer, erfuhren ihre Ausbildung in der Atmosphäre der katholischen Reform jener Epoche und haben sich dabei kennengelernt. Dieses Detail blieb entscheidend für ihre Karriere und ihr Werk. Doch wie I. Tóth Zoltán festhielt, trug auch die Tatsache, dass jene fünf (Petru Aron, Silvestru Caliani, Grigore Maior, Gherontie Cotore, Atanasie Rednic) annähernd das gleiche Alter hatten und derselben Generation angehörten sowie einen vergleichbaren Ausbildungsweg absolviert haben, trotzdem nicht dazu bei, dass sie ein echtes Team gebildet hätten²². Aron wurde, nachdem er Philosophie in Trnava absolviert hatte (1736-1740) zur Theologie in Rom zugelassen (1740), wo er sein Studium auch abschloss (1744). Maior und Caliani absolvierten am selben Päpstlichen Kolleg in Rom auch den Philosophie-Zyklus (1740-1743). Danach schlossen die Theologie an (1744-1747)²³. Hier in Rom wandelten sich scheinbar ihre Beziehungen untereinander. Maior, der Aron schon in Trnava kennengelernt hatte, näherte sich mehr Caliani an, beide nahmen gemeinsam an den Philosophie-Kursen

²¹ Pietro Chiochetta, *Il secolo XVIII nella luce della prospettiva missionaria*, in: *Sacrae Congregationis De Propaganda Fide Memoria Rerum*, Bd. II (1700 – 1815), Roma, Freiburg, Wien, 1973, S. 3-22.

²² I. Z. Tóth, *Primul secol al naționalismului românesc*, S. 198-199.

²³ L. Stanciu, *Despre efectele politicii reformismului terezian*, S. 163, Anm. 13.

Colegiul Urban direct la clasa de Teologie, a rămas izolat de grupul celor doi. Aron, Caliani și Cotore se cunoșteau bine între ei de la Blaj. Izolați de grupul lor erau Grigore Maior, care învățase la Trnava, unde îl cunoscuse pe Aron (cândva între 1736-1740) și Atanasie Rednic, cel mai tânăr dintre ei, care petrecuse cei mai mulți ani la Cluj, după plecarea celorlalți²⁴. Aron îl cunoscuse pe Rednic la Viena, abia în anul 1744, atunci când l-a însoțit acolo pe episcopul Inochentie Micu²⁵. Maior și Caliani l-au reîntâlnit pe Aron la Viena, abia în 1747, când s-au repatriat. Împreună cu arhimandritul Leonte Moschonas, un grec venit împreună cu Inochentie Micu de la Făgăraș, ei au fost cei care au fondat mănăstirea *Sf. Treimi* din Blaj²⁶.

Neînțelegerilor din perioada formativă li s-au adăugat disputele interumane de la curtea episcopală, pe fondul înțelegerii diferite a vieții monahale și a Unirii²⁷. Devotată lui Inochentie Micu, această generație a Blajului a ajuns să formeze, în perioada 1747-1752, două grupări. Pe de o parte, s-au poziționat cei aflați în relații amiabile cu Viena. Ei erau adepții Unirii, dar cu păstrarea tradiției și a ritului Bisericii strămoșești: Aron, Rednic, la care se alătură Cotore iar, ulterior, treptat și anevoie – grupul mai temerar în raport cu Viena – Mosconas, Maior, Caliani, susținuți de gruparea protopopilor. Pe de altă parte, s-au plasat, treptat, cei care au fost numiți de episcop la conducerea Bisericii, în 1747, dar care, dezolați de plecarea lui Inochentie Micu la Roma și întrerupând

²⁴ L. Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica Românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009. Documentul nr. 447 (10 octombrie 1752 - 23 noiembrie 1754); I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului*, p. 187-189.

²⁵ Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria bisericeii române, mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 99; I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului*, p. 188.

²⁶ Zenovie Pâclișanu, „Istoria Bisericii Române Unite” (Partea a II-a, 1752-1783), în *Perspective*, nr. 53, 1991-1993, p. 59.

²⁷ Existau două perspective privitoare la viața monahală. Gruparea condusă de Aron, Rednic și Cotore, mai târziu, era adepta respectării integrale a regulilor monastice ale Sf. Vasile cel Mare, adică conservarea, cu strictețe, a tradiției și a ascezei orientale în mănăstire. Celălalt grup, format în jurul lui Maior și Caliani, își dorea să trăiască după paradigma occidentală, într-o mănăstire cu funcționalitate catolică, mai degrabă o instituție cu rosturi culturale. Pentru felul cum se reflectau aceste deosebiri în atitudinea lor diferită față de post, vezi L. Stanciu, *Între Răsărit și Apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, p. 88-118, precum și Eadem, *Entre Oriente y Occidente. Sobre la Iglesia de los rumanos de Transilvania (En la primera mitad del siglo XVIII)*. Edición revisada y completada, Madrid-London-New York, Niram Art, 2014, p. 167-198. Pentru felul în care Unirea a fost percepută în epocă, vezi E. Ch. Suttner, „Verschiedenes Verständnis im 17./18. Jahrhundert von Grundtatsachen und theologischen Grundbegriffen bezüglich der Siebenbürger Kirchenunion“, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, p. 103; L. Stanciu, „Pionierii Blajului și Unirea, la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, p. 145-147.

teil; Aron wiederum, der am Urbaniana-Kollegium direkt in der Klasse für Theologie eingeschrieben war, blieb von den beiden isoliert. Aron, Caliani und Cotore kannten sich schon aus Blaj untereinander gut. Isoliert von dieser Gruppe waren Grigore Maior, der in Trnava studiert und Aron (irgendwann zwischen 1736 und 1740) kennengelernt hatte, und Atanasie Rednic, der jüngste unter ihnen, der nach dem Weggang der anderen die meisten Jahre in Klausenburg verbracht hatte²⁴. Aron lernte Rednic in Wien erst im Jahre 1744 kennen, als er Bischof Inochentie Micu dorthin begleitet hat²⁵. Maior und Caliani trafen Aron erst 1747 in Wien wieder, als sie heimkehrten. Gemeinsam mit dem Archimandriten Leonte Mosconas, einem Griechen, der gemeinsam mit Inochentie Micu von Fogarasch gekommen war, waren es, die das Kloster *Zur Heiligen Dreifaltigkeit* in Blasendorf gründeten²⁶.

Den Reibereien aus der Ausbildungszeit gesellten sich noch zwischenmenschliche Dispute am Bischöflichen Hof auf der Grundlage eines verschiedenen Verständnisses des monastischen Lebens und der Union hinzu²⁷. Dem Inochentie Micu ergeben, formte diese Generation von Blasendorf in der Zeit von 1747 bis 1752 zwei Lager. Auf der einen Seite positionierten sich jene, die in freundlichen Beziehungen zu Wien standen. Sie waren Anhänger der Union, aber unter Bewahrung der Tradition und des Ritus der Kirche der Väter: Aron und Rednic, später gesellte sich noch Cotore dazu, dann allmählich und mühsam die gegenüber Wien etwas waghalsigere Gruppe – Mosconas, Maior und Caliani, unterstützt von der Gruppe der Protopope. Auf der anderen Seite platzierten sich allmählich jene, die vom Bischof 1747 in die Leitung der Kirche berufen worden waren, die jedoch enttäuscht vom Weggang Inochentie Micus nach Rom ihre Verbindungen mit ihm

²⁴ L. Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica Românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)* [dt. *Über die Kirche der Rumänen aus Siebenbürgen. Externe Dokumente (1744-1754)*], Cluj-Napoca, 2009. Dokument Nr. 447 (10. Oktober 1752 – 23 November 1754); I. Z. Tóth, *Primul secol al naționalismului românesc*, S. 187-189.

²⁵ Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria bisericei române, mai ales unite* (dt. *Rumänische lateinische Akten und Fragmente zur Geschichte der rumänischen, vor allem unierten Kirche*), Blaj, 1855, S. 99; I. Z. Tóth, *Primul secol al naționalismului*, S. 188.

²⁶ Zenovie Păclișanu, „Istoria Bisericii Române Unite” (dt. *Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche*), Teil II (1752-1783), in: *Perspective*, Nr. 53, 1991-1993, S. 59.

²⁷ Es gab zwei Sichtweisen zum monastischen Leben. Die von Aron, Rednic und später Cotore geführte Gruppierung war für das vollständige Respektieren der Mönchsregeln des hl. Basilus des Großen, also die strikte Bewahrung der orientalischen Tradition und Askese im Kloster. Die andere Gruppe im Umfeld von Maior und Caliani wollte nach dem westlichen Paradigma in einem katholisch fungierenden Kloster leben, also mehr als Institution von kultureller Bedeutung. Zur Art und Weise, wie diese Unterschiede in der verschiedenen Haltung zum Fasten reflektiert wurden vgl. L. Stanciu, *Între Răsărit și Apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)* [dt. *Zwischen Ost und West. Sequenzen aus der Kirchengeschichte der Siebenbürger Rumänen (erste Hälfte des 18. Jh.)*], Cluj-Napoca, 2008, S. 88-118 und Eadem, *Entre Oriente y Occidente. Sobre la Iglesia de los rumanos de Transilvania (En la primera mitad del siglo XVIII)* [dt. *Zwische Osten und Westen. Über die Kirche der Rumänen in Siebenbürgen (erste Hälfte des 18. Jh.)*]. Edición revisada y completada, Madrid-London-New York, Niram Art, 2014, S. 167-198. Zur Art und Weise der Rezeption der in jener Zeit vgl. E. Ch. Suttner, „Verschiedenes Verständnis im 17./18. Jahrhundert von Grundtatsachen und theologischen Grundbegriffen bezüglich der Siebenbürger Kirchenunion”, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, S. 103; L. Stanciu, „Pionierii Blajului și Unirea, la mijlocul secolului al XVIII-lea”, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, S. 145-147.

legătura cu acesta, rămân la *credința străbună*, Marsinai și Pop de la Balomir²⁸. La nivelul percepției din dieceză, această scindare era agravată de faptul că a fi *unit* însemna, aproape exclusiv, supunerea față de episcopul unit de Făgăraș. În condițiile unei Biserici vulnerabilizate de mișcările antiunioniste, mesajul transmis de la Blaj și difuzat în teritoriu, era unul demobilizant, tocmai prin repetatele și virulentele critici aduse ierarhului unit Petru Pavel Aron. Neevaluând corect raporturile reale de putere ale vremii, raportarea lor la Unire și reperul acestei generații rămâne dinamica relației cu ierarhul de la Blaj (Inochentie Micu sau Petru Pavel Aron) și cu autoritățile centrale și locale²⁹. În această ecuație, a contat faptul că, pe câtă vreme Micu a convins că este capabil să înfrunte autoritățile, Aron părea dispus la un compromis cu acestea. Cu excepția apostatilor, regrupați în jurul celor doi episcopi, toți erau convinși că Unirea s-a făcut în credință, dar cu păstrarea ritului și tradițiilor răsăritene. Cu această viziune asupra Unirii, ei au luptat, cu mijloace proprii, pentru credința și Biserica lor³⁰. Cu toate conflictele dezlănțuite și cu toate consecințele pentru o instituție tot mai perdantă în prestigiu și putere, a fost amănuntul, care, în cele din urmă, a mobilizat elita, pentru a scoate Biserica Unită din criză.

2. Prima generație de teologi blăjeni și consolidarea Unirii

Această generație s-a confruntat cu ampla mișcare organizată de opoziții Unirii în jurul călugărului Visarion Sarai. Puși în fața amenințării, ei au găsit soluțiile pentru a scoate Biserica din criză și pentru a salva Unirea. Oricât ne străduim să diagnosticăm ce s-a întâmplat în lumea satului românesc, în raportarea mirenilor la mântuire sau în disperarea preoților, nu reușim să vedem decât efectele acestei crize, precum și soluțiile găsite: literatura de autodefinire a uniților și constructivismul lor instituțional.

²⁸ Eadem, „Cazul Daniil Marsinai (Marginai) și toleranța tereziană”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, 1/2011, p. 15-27.

²⁹ În istoriografie există opinia conform căreia „[...] existența unei soluții alternative a constituit în permanență o amenințare pentru Unire”. Vezi Greta Monica Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...” *Biserica Greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 174.

³⁰ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaș, 1902, p. 22-25; Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 20-22, 24-27.

abgebrochen haben und dem *Glauben der Väter* treu blieben, Marsinai und Pop von Balomir²⁸. Auf der Ebene der Wahrnehmung in der Diözese wurde diese Spaltung noch befördert dadurch, dass *uniert* zu sein fast ausschließlich die Unterordnung unter den unierten Bischof von Fogarasch bedeutete. Unter den Bedingungen einer durch die gegen die Union gerichteten Bewegungen verwundbaren Kirche war die von Blasendorf ausgesandte und im Territorium verbreitete Botschaft eine entmutigende, vor allem durch die wiederholten und virulente Kritik am unierten Hierarchen Petru Pavel Aron. Unter nicht korrekter Einschätzung der realen Kräfteverhältnisse jener Zeit blieben das Verhältnis zur Union und der Anhaltspunkt jener Generation die Dynamik der Beziehung mit dem Hierarchen von Blasendorf (Inochentie Micu oder Petru Pavel Aron) sowie den Zentral- und Lokalbehörden²⁹. In dieser Gleichung darf nicht übersehen werden, dass während Micu überzeugend gezeigt hat, dass er fähig war, den Autoritäten zu trotzdem, Aron zu einem Kompromiss mit jenen zu neigen schien. Mit Ausnahme der Apostaten waren alle, die sich um die beiden Bischöfe gruppierten, der festen Überzeugung, dass die Union im Glauben eingegangen worden sei, aber unter Bewahrung der ostkirchlichen Riten und der Traditionen. Mit dieser Vision von der Union kämpften sie mit ihren ureigenen Mitteln für den *Glauben* und ihre Kirche³⁰. Trotz aller entfesselten Konflikte mit allen Konsequenzen für eine immer mehr an Ansehen und Macht verlierenden Institution war dies das Detail, das letztlich die Elite mobilisierte, um die Unierte Kirche aus der Krise zu führen.

2. Die erste Generation der Blasendorfer Theologen und die Festigung der Union

Diese Generation sah sich konfrontiert mit einer breiten Bewegung, die von den Gegnern der Opposition um den Mönch Visarion Sarai organisiert worden ist. Angesichts der Bedrohung fanden sie Lösungen, um die Kirche aus der Krise zu holen und die Union zu retten. So sehr wir uns auch bemühen zu diagnostizieren, was sich in der Welt des rumänischen Dorfes, im Verhältnis der Gläubigen zum Heil oder der Verzweiflung der Priester ereignete, sehen wir doch nichts als die Auswirkungen jener Krise sowie die gefundenen Lösungen: die Literatur zur Selbstdefinition der Unierten und ihren institutionellen Konstruktivismus.

²⁸ Eadem, „Cazul Daniel Marsinai și toleranța tereziană” (dt. *Der Fall von Daniel Marsinai und die thesesianische Toleranz*), in: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, 1/2011, S. 15-27.

²⁹ In der Geschichtsschreibung gibt es die Meinung, nach der „[...] die Existenz einer alternativen Lösung eine ständige Bedrohung für die Union bildete“. Vgl. Greta Monica Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...” *Biserica Greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)* [dt. „...gebiete, erhebe dich, geh hin und verkündige...“ *Die griechisch-katholische Kirche von Siebenbürgen. Klerus und Gläubige (1697-1782)*], Cluj-Napoca, 2004, S. 174.

³⁰ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisio Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764* (dt. *Die Bischöfe Petru Paul Aron und Dionisio Novacovici oder: Geschichte der Siebenbürger Rumänen von 1751 bis 1764*), Blaj, 1902, S. 22-25; Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 20-22, 24-27.

2.1. La mijlocul secolului, Unirea a fost vehement contestată, discursul și fenomenul antiunionist de la începutul Unirii câștiga aderenți, bătălie după bătălie. În situația creată, decisivă a fost explicarea Unirii și raportarea teologilor blăjeni la tradiția propriei Biserici. Inspirată din polemica dintre greci și latini³¹, tema principală a dezbaterii, și în Transilvania, a fost respectarea tradiției în Biserică. Ea s-a concentrat în jurul polemicii iscate de cele patru puncte florentine. Acuzele principale antiunioniste au fost popularizate în Transilvania de către călugărul sârb Visarion Sarai (1744). Era un discurs care exprima opinia călugărului Visarion de la Sâmbăta, din lucrarea *Uniația sau legea a treia* (1746)³², o poziție care sintetiza, la rândul ei, excursul lui Maxim Peloponeziacul, din anul 1699³³. Înscriindu-se în polemica dintre tradiție și inovație, specifică epocii, el invocă învățăturile Bisericii primare și sublinia autoritatea Sfinților Părinți³⁴, dar se concentrase pe sublinierea punctelor deosebitoare dintre greci și latini. Lucrarea a furnizat urmașilor argumente „pentru învățătura și întărirea tuturor pravoslavnicilor”³⁵.

³¹ Bogdan Murgescu, „Polemică teologică și imperative politice în Țările Române la cumpăna secolelor XVII-XVIII”, în vol. *Timpul istoriei. Memorie și patrimoniu. In honorem emeritae Ligiae Bârzu*, București, 1997, p. 272-280; D. Dumitran, „Acțiuni împotriva Unirii religioase anterioare lui Visarion Sarai”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, p. 90-91; B. Murgescu, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa Creștină*, Iași, Polirom, 2012, p. 60-67.

³² Visarion de la Sâmbăta de Sus, „Întrebări și răspunsuri despre legea a treia ce s-a izvodit adică Unia în Țara Ardealului”, din 1746, ed. Ghenadie Enăceanu, în *Biserica Ortodoxă Română*, VII/1883, p. 497-515.

³³ Maxim Peloponeziacul, *Carte sau Lumină cu dreapte dovediri din dogmele Besearecii Răsăritului asupra dejghinării Papistașilor, descoperită și așezată de prea învățatul ieromonah Maxim Peloponeziacul*, Snagov, 1699 (pe pagina de titlu se specifică scopul redactării acestei lucrări “pentru ca să se dea dar pravoslavnicilor”). La sfârșitul textului, găsim formularea: „Cu ajutorulu Domnului luat-au săvârșitulu/Aciastă carte vrédnică de Papa ereticulu,/În luna lui Aprilie în trei-zeci de zile,/Era și cursulu aniloru celu dela mântuire/O mie și șase sute și noao-zeci și noao”. Edificatoare este structura cărții: „Pentru noao aflare de a fi Papa alu Râmului începătoriu și capu tuturoru. Pentru purcéderé sfântulu Duhu. Pentru azime. Pentru mutré, adecă schimbaré ființii tainelor. Pentru foculu curățitoriu, ce-i zic *Purgatoriu*. Și pentru luata bucurie a Dreptilor, adecate de ș-au luat fâgăduința de-plin”.

³⁴ M. Peloponeziacul, *Carte sau lumină*, f.1v., preluat de către Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, p. 505: „Ba nu cu vorbe protivnice, ci cu vorbe drepte, că noi nu numai acelora urmămu, ci și fericțiilor papi, câți au fostu pենă la papa frumosu, începătoriu eresiului. Iar pre ceialați în tóte Bisericile îi cinstimu și îi fericimu, iar numai voi i-ați ocărătu, că le-ați stricatu dogmele lor și v-ați întărit întru slăbiciunile vóstre”.

³⁵ M. Peloponeziacul, *Carte sau lumină*, f. 4v.

2.1. Zur Mitte des Jahrhunderts wurde die Union vehement in Frage gestellt; der Diskurs und das gegen die Union gerichtete Phänomen vom Anfang der Union gewannen mehr und mehr Anhänger, Schlacht um Schlacht. In der so erzeugten Situation waren die Erklärung der Union und der Bezug der Blasendorfer Theologen zur Tradition der eigenen Kirche entscheidend. Inspiriert von der Polemik zwischen Griechen und Lateinern³¹ war das Hauptthema der Debatte auch in Siebenbürgen das Respektieren der Tradition in der Kirche. Sie konzentrierte sich im Umfeld der aus den vier Florentiner Punkten entstandenen Polemik. Die wichtigsten Anklagen gegen die Union wurden in Siebenbürgen von dem serbischen Mönch Visarion Sarai verbreitet (1744). Es war ein Diskurs, der die Meinung des Mönchs Visarion von Sâmbăta ausdrückte, die dieser in seiner Arbeit *Uniția sau legea a treia* (dt. *Die Union oder das dritte Gesetz*; 1746)³² ausdrückte, eine Position, die den Exkurs von Maximus Peloponnesios (auch: Studites) in eine Synthese bringt (1699)³³. Indem er sich einreihet in die für jene Epoche typische Polemik zwischen Tradition und Innovation beruft er sich auf die Lehre der Frühen Kirche und unterstreicht die Autorität der heiligen Kirchenväter³⁴, doch konzentriert er sich auf die Beschreibung der Unterschiede zwischen Griechen und Lateinern. Das Werk übermittelte den Nachfahren Argumente „für die Lehre und Stärkung aller Orthodoxen“³⁵.

³¹ Bogdan Murgescu, „Polemică teologică și imperative politice în Țările Române la cumpăna secolelor XVII-XVIII” (dt. *Die theologische Polemik und politische Imperative in der Walachei an der Jahrhundertwende vom 17. zum 18. Jh.*), in: *Timpul istoriei. Memorie și patrimoniu. In honorem emeritae Ligiae Bârzu*, București, 1997, S. 272-280; D. Dumitran, „Acțiuni împotriva Unirii religioase anterioare lui Visarion Sarai” (dt. *Die Aktionen gegen die Kirchenunion vor Visarion Sarai*), in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 14/II, 2010, S. 90-91. B. Murgescu, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa Creștină* (dt. *Walachei und Moldau zwischen Osmanenreich und christliches Europa*), Iași, Polirom, 2012, S. 60-67.

³² Visarion von Sâmbăta de Sus, „Întrebări și răspunsuri despre legea a treia ce s-a izvodit adică Unia în Țara Ardealului din 1746” (dt. *Fragen und Antworten zum dritten Gesetz, das geschaffen wurde, d.h. die Union im Land Siebenbürgen von 1746*), hg. Ghenadie Enăceanu, in: *Biserica Ortodoxă Română*, VII/1883, S. 497-515.

³³ *Carte sau Lumină cu dreapte dovediri din dogmele Besearecii Răsăritului asupra dejghinării Papistașilor, descoperită și așezată de prea învățatul ieromonah Maxim Peloponeziacul* (dt. *Buch oder Licht mit wahren Beweisen aus den Dogmen der Ostkirche zu den Irrtümern der Papisten, eröffnet und dargelegt von dem hochgelehrten Priestermonch Maximus Peloponnesios*), Snagov, 1699 (auf der Titelseite wird der Sinn des Verfassens dieser Schrift angegeben mit den Worten, „damit den Orthodoxen eine Gabe gegeben werde“). Am Ende des Textes finden wir die Formulierung: „Mit der Hilfe des Herrn haben sie vollendet/ dieses würdige Werk über den häretischen Papst/Im Monat April in dreißig Tagen./Im Jahre seit der Erlösung/1699“. Aufschlussreich ist auch die Struktur des Buches: „Damit wir erfahren, dass der Papst von Rom Erster und Haupt von allen (*Verirrungen*; J.H.) ist. Zum Ausgang des Heiligen Geistes. Zu den Azymen. Zur Fratze, also zur Verwandlung des Wesens der Sakramente. Zum Fegefeuer, zu dem sie *Purgatorium* sagen. Und über die Freude der Gerechten, also dass diese die Verheißung (Gottes) schon bekommen haben.“

³⁴ M. Peloponnesios, *Carte sau lumină*, f. 1v., übernommen von Visarion von Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, S. 505: „Doch nicht mit feindseligen Worten, sondern mit rechten Worten, denn wir folgten nicht nur jenen (*rechtgläubigen Vätern*; J.H.), sondern auch den seligen Päpsten, so viele es waren bis zu Papst Formosus, dem Anfänger der Häresie. Und die anderen in allen Kirchen ehren wir und preisen sie selig, und nur ihr habt sie beschimpft, denn ihr habt ihre Dogmen zerstört und euch in euren Schwächen verhärte“.

³⁵ M. Peloponnesios, *Carte sau lumină*, f. 4v.

Ideile sale, de altfel cunoscute în Transilvania vremii³⁶, au fost folosite în combaterea apropierii dintre uniți și latini, prin care „s-a călcat legea”³⁷, teologie pe care adepții lui Visarion Sarai au numit-o „legea a treia”³⁸.

Prin hotărârile sinoadelor Bisericii românești (1697, 1698, 1700), Unirea s-a perfectat cu respectarea a două principii fundamentale, păstrarea tradiției și întoarcerea la Roma³⁹. La intervalul unei jumătăți de secol, românii au fost puși să aleagă între întoarcerea la „legea strămoșească” sau „întoarcerea la Roma”. Prima generație unită, formată la școlile superioare catolice de la Trnava, Roma și Viena, se regăsea în ideea că păstrarea „legii strămoșești” se putea face exclusiv sub protecția Romei⁴⁰. Ei respectau, în fapt, coordonatele stabilite de părinții Unirii, dar acceptau perspectiva catolică de uniformizare în Biserică și respingeau atacurile, care îi acuzau că sunt adepții „celei de a treia legi”.

Pentru perioada de care noi suntem interesați (1744-1761), elita unită a vremii a redactat patru lucrări teologice mai importante, prin intermediul cărora au

³⁶ L. Stanciu, „Cariera literaturii antiunioniste în Transilvania. Cazul lucrării lui Maxim Peloponeziacul, *Carte sau Lumină* (1699)”, ms. sub tipar la redacția revistei *Transilvania*, nr. 5-6, 2015.

³⁷ Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, p. 510.

³⁸ Paul Brusznowski, „Biserica română unită: păstrarea „legii strămoșești” sau o „a treia lege”? Viziunea ortodocșilor și greco-catolicilor din sec. XVIII”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006, p. 59-69.

³⁹ L. Stanciu, „Ședințele sinodului român din anii 1697, 1698 și 1700”, în J. Marte, V. Ioniță, I. Mârza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (ed.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, vol. I: *De la începuturi până în anul 1701*, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 192.

⁴⁰ Era vorba despre influența concepției teologului iezuit Petrus Skarga (1536-1612). În condițiile captivității la turci a Patriarhiei din Constantinopol el este cel care a fundamentat, într-un stil polemic, ideea Unității Bisericii. Skarga considera că, pentru toți creștinii, cerința necesară mântuirii era aceea de a rămâne sub protecția Papei. Vezi E. Chr. Suttner, „Das Abrücken von der Ekklesiologie des Florentiner Konzils bei der Ruthenischen Union von 1595/96 und bei der Rumänischen Union von 1701”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 9/II, 2005, p. 135-145; Idem, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jhr.*, Freiburg, 2010, p. 35. Situația era similară și în cazul rutenilor: „Însăși Unirea a fost văzută de ei ca singura cale spre consolidarea propriei Biserici și a propriei tradiții”, în Cesare Alzati, „Al treilea centenar al Unirii Bisericii Române cu Roma, rațiunile și perspectivele unui colocviu”, în vol. *300 de ani de românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, 2000, p. 40; Idem, „L'Europa Centro-Orientale Ortodossa tra Protestantesimo e Roma: Le Unioni”, în Cesare Alzati, Paolo Bettio, Emidio Campi et alii, *Storia del Cristianesimo. L'Eta Moderna*, Roma-Bari, Editori Laterza, p. 351-353.

Seine Ideen, die damals in Siebenbürgen doch bekannt waren³⁶, wurden genutzt zur Bekämpfung der Annäherung zwischen Unierten und Lateinern, denn durch diese Annäherung „wurde das Gesetz übertreten“³⁷, jene Theologie nannten die Anhänger von Visarion Sarai „das dritte Gesetz“³⁸.

Durch die Beschlüsse der Synoden der rumänischen Kirche (1697, 1698, 1700) wurde die Union vollendet unter Respektieren von zwei grundlegenden Prinzipien, des Bewahrens der Tradition und der Rückkehr nach Rom³⁹. Im Intervall eines halben Jahrhunderts mussten die Rumänen wählen zwischen der Rückkehr zum „Gesetz der Väter“ oder der „Rückkehr nach Rom“. Die erste unierte Theologengeneration, ausgebildet in den katholischen Hochschulen von Trnava, Rom und Wien, fand sich in der Idee wieder, dass die Bewahrung des „Gesetzes der Väter“ ausschließlich unter dem Schutz Roms zu erlangen sei⁴⁰. Sie respektierten in der Praxis die von den Vätern der Union festgelegten Koordinaten, akzeptierten aber auch die katholische Perspektive der Vereinheitlichung in der Kirche und wiesen die Attacken zurück, die sie anklagten, Anhänger „des dritten Gesetzes“ zu sein.

Für die Epoche, die uns interessiert (1744-1761) veröffentlichte die unierte Elite der Zeit vier wichtigere theologische Arbeiten, mit denen sie auf die Angriffe antworten und klären wollten, *was die Union bedeutet*: Gherontie Cotore, *Despre articulușurile ceale de price* (dt.

³⁶ L. Stanciu, „Cariera literaturii antiunioniste în Transilvania. Cazul lucrării lui Maxim Peloponeziacul, *Carte sau Lumină* (1699)“, (dt. „Die Karriere der Uniongegnerischen Literatur in Siebenbürgen. Der Fall des Werkes von Maxim Peloponeziacul, *Buch oder Licht* (1699)“, Manuskript unter Druck bei der Redaktion des Magazins *Transilvania*, Nr. 5-6, 2015.

³⁷ Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, S. 510.

³⁸ Paul Bruslanowski, „Biserica română unită: păstrarea „legii strămoșești” sau o „a treia lege”? Viziunea ortodocșilor și greco-catolicilor din sec. XVIII“ (dt. *Die rumänische unierte Kirche: Bewahrung „des Gesetzes der Ahnen“ oder „das dritte Gesetz“? Die Sichtweise der Orthodoxen und der griechischen Katholiken im 18. Jh.*), in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica* 10/II, 2006, S. 59-69.

³⁹ L. Stanciu, „Ședințele sinodului român din anii 1697, 1698 și 1700“ (dt. *Die Sitzungen der rumänischen Synoden der Jahre 1697, 1698 und 1701*), in: J. Marte, V. Ioniță, I. Mârza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (Hg.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, Bd. I: *De la începuturi până în anul 1701* (dt. *Union der Siebenbürger Rumänen mit der Kirche Roms*, Bd. I: *Von den Anfängen bis zum Jahr 1701*), București, Editura Enciclopedică, 2010, S. 192.

⁴⁰ Hier war die Rede vom Einfluss der Konzeption des jesuitischen Theologen Petrus Skarga (1536-1612). Unter den Bedingungen der Gefangenschaft des Patriarchats von Konstantinopel unter den Türken war er es, der in polemischem Stil die Idee der Einheit der Kirche begründet hat. Skarga war der Meinung, dass es für alle Christen heilsnotwendig sei, unter dem Schutz des Papstes zu stehen. Vgl. E. Chr. Suttner, „Das Abrücken von der Ekklesiologie des Florentiner Konzils bei der Ruthenischen Union von 1595/96 und bei der Rumänischen Union von 1701“, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 9/II, 2005, S. 135-145; Idem, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jhr.*, Freiburg, 2010, S. 35. Die Situation war ähnlich im Falle der Ruthenen: „Die Union selbst war in deren Sicht der einzige Weg zur Konsolidierung der eigenen Kirche und der eigenen Tradition“, in: Cesare Alzati, „Al treilea centenar al Unirii Bisericii Române cu Roma, rațiunile și perspectivele unui colocviu“ (dt. *Das dritte Jahrhundert der Union der rumänischen Kirche mit Rom, Überlegungen und Perspektiven eines Kolloquiums*), in: *300 de ani de românești din Transilvania cu Biserica Romei* (dt. *300 Jahre seit der Union der rumänischen Kirche mit der Kirche Roms*), Cluj-Napoca, 2000, S. 40. Idem, „L'Europa Centro-Orientale Ortodossa tra Protestantesimo e Roma: Le Unioni“, in: Cesare Alzati, Paolo Bettio, Emidio Campi et alii, *Storia del Cristianesimo. L'Eta Moderna*, Roma-Bari, Editori Laterza, S. 351-353.

încercat să răspundă acuzațiilor și să clarifice *ce este Unirea*: Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price* (1746), *Floarea adevărului* (1750), *Învățătură creștinească cu Dialogul despre Unire* (1755/1756) și *Dogmatica Învățătură* (1760). În dezbaterea teologică în care s-au implicat, uniții au pus în practică și au răspuns polemicilor cu ceea ce au învățat în școlile catolice de la profesorii lor. Din mijlocul evenimentelor și respectând uzanțele vremii, episcopul Inochentie Micu informa, regulat, Roma, prin intermediul memoriilor transmise direct sau prin Nunțiatuara apostolică de la Viena (1734, 1745) asupra stării Unirii din Transilvania. În viziunea lui Inochentie Micu, liderul acestei generații, Unirea a fost un proces colectiv, încheiat în baza punctelor florentine, pe principiul egalității între cele două Biserici. Dar, cu o evidentă perspectivă ecleziologică tridentină, puternic marcată de atmosfera anticatolică promovată în Principat de către Visarion Sarai, Inochentie sublinia faptul că, prin Unire, românii au părăsit schisma și au devenit catolici uniți cu Roma⁴¹. Ni se dezvăluie, astfel, concepția asupra Unirii, îmbrățișată de către alumnii români, formați în colegiile catolice europene.

La momente diferite (1746-1760) și cu experiențe deosebite, această primă generație a teologilor de la Blaj, inspirată de literatura teologică a Reformei catolice, a înțeles să se folosească de argumentele oferite de autorități recunoscute în teologia catolică. Inspirându-se din lucrările lui Petrus Arcudius, Louis Maimbourgh, Christoph Peichich, Martin Szent-Ivány⁴², Gherontie Cotore asimila un subiect obișnuit în manualele catolice ale vremii. El făcea accesibilă românilor tocmai acea parte din literatura tridentină, care vorbea despre dorința de împăcare dintre greci și latini, dar prin confruntarea dintre ei⁴³. Poziția lui Gherontie Cotore, exprimată în anul 1746, a fost una polemică, ce a încercat să răspundă prima, punctual, atacurilor neuniților. Dacă la începutul secolului, Maxim Peloponeziacul, de partea grecilor și Martin Szent-Ivány, de partea latinilor, polemizau în jurul poziției patriarhului Photios, considerat vinovat pentru producerea schismei, Cotore a conceput o replică construită în jurul aceluiași episod. Intenția sa a fost însă aceea de a arăta consecințele acestei

⁴¹ L. Stanciu, *Între Răsărit și Apus*, p. 173-176.

⁴² *Eadem*, p. 137-148.

⁴³ Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price. Cuvânt înainte către cetitoriu*, prefată de I. Mârza, glosar, notă asupra ediției de Mihai Alin Gherman, transcrierea textului, note de Ioan Gabor, ediție îngrijită, cuvânt introductiv, rezumat, bibliografie selectivă, indici de L. Stanciu, Alba Iulia, 2000. Vezi P. Teodor, „Românii din Transilvania între tradiția Bisericii Răsăritene, Contrareformă și Reforma Catolică”, în P. Teodor, *Cu fața la vânt*. Ediție îngrijită de Corina Teodor. Prefată de Ovidiu Pecican, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2011, p. 263-267.

Über die gegnerischen Artikelchen; 1746), *Floarea adevărului* (dt. *Die Blume der Wahrheit*; 1750), *Învățătură creștinească cu Dialogul despre Unire* (dt. *Die christliche Lehre mit einem Dialog über die Union*; 1755/1756) și *Dogmatica Învățătură* (dt. *Dogmatische Lehre*; 1760). In der theologischen Debatte, in der sie sich einbrachten, haben die Unierten das angewandt und mit Polemiken geantwortet, was sie in den katholischen Hochschulen von ihren Professoren gelernt hatten. Aus der Mitte der Ereignisse heraus und die Usancen der Zeit respektierend informierte Bischof Inochentie Micu regelmäßig Rom mittels Memoranden, die er direkt oder durch die Apostolische Nuntiatur von Wien über die Lage der Union aus Siebenbürgen nach Rom sandte (1734, 1745). In der Vision von Inochentie Micu, des Anführers dieser Generation, war die Union ein kollektiver Prozess, geschlossen auf der Grundlage der Punkte von Florenz nach dem Prinzip der Gleichheit zwischen den beiden Religionen. Mit einer evident tridentinischen ekklesiologischen Perspektive vor Augen und stark geprägt von der antikatholischen Atmosphäre, die von Visarion Sarai im Fürstentum hervorgerufen worden war, unterstrich Inochentie, dass die Rumänen durch die Union das Schisma verlassen haben und mit Rom unierte Katholiken wurden⁴¹. So erschließt sich uns die Konzeption der Union, wie sie von den rumänischen Alumnen angenommen wurde, die in den katholischen europäischen Kollegien ausgebildet worden waren.

Zu verschiedenen Momenten (1746-1760) und mit ihren besonderen Erfahrungen verstand es diese erste Generation von Blasendorfer Theologen inspiriert von der theologischen Literatur der katholischen Reform, jene Argumente zu nutzen, die von anerkannten Autoritäten in der katholischen Theologie geboten wurden. Gherontie Cotore inspirierte sich an den Werken von Petrus Arcudius, Louis Maimbourgh, Christoph Peichich und Martin Szent-Ivány⁴² und assimilierte ein in den katholischen Handbüchern jener Zeit übliches Sujet. Er machte den Rumänen gerade diesen Teil der tridentinischen Literatur zugänglich, der von dem Wunsch nach Aussöhnung zwischen Griechen und Lateinern handelt, allerdings durch Konfrontation zwischen jenen⁴³. Die im Jahr 1746 zum Ausdruck gebrachte Position war polemischer Art, die zuerst und vollendet auf die Attacken der Nicht-Unierten zu antworten versuchte. Wenn am Anfang des Jahrhunderts Maximos Peloponnesios seitens der Griechen und Martin Szent-Ivány seitens der Lateiner über die Position von Patriarch Photios polemisierten, der für das Auftreten des Schismas als verantwortlich galt, so konzipierte Cotore eine Antwort im Geist jener Epoche. Seine Absicht war indes, die Konsequenzen dieses „Schismas“ aufzuzeigen, und er nahm entsprechend die Mission auf sich, die Leser von der Notwendigkeit der Rückkehr nach

⁴¹ L. Stanciu, *Între Răsărit și Apus*, S. 173-176.

⁴² *Eadem*, S. 137-148.

⁴³ Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price. Cuvânt înainte către cetitoriu* (dt. *Über die gegnerischen Artikelchen*, Vorwort von I. Mârza, Glossar und Einführung zur Ausgabe von Mihai Alin Gherman, Transskription des Textes, Anmerkungen von Ioan Gabor, Ausgabe, Einleitung, Nachwort und Auswahlbibliographie von L. Stanciu, Alba Iulia, 2000. Cf. P. Teodor, „România din Transilvania între tradiția Bisericii Răsăritene, Contrareformă și Reforma Catolică“ (dt. *Die Rumänen aus Siebenbürgen zwischen der Tradition der Ostkirche, der Gegenreformation und der Katholischen Reform*), in: P. Teodor, *Cu fața la vânt (Mit dem Antlitz gegen den Wind)*, Hg. von Corina Teodor, Vorwort von Ovidiu Pecican, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2011, S. 263-267.

„schisme” și, ca atare, el și-a asumat misiunea de a convinge asupra necesității revenirii la Biserica Romei. Pentru el, Unirea este întoarcerea la religia strămoșească, nimic mai mult decât o reluare a firului rupt al romanității, prin *schisma* grecească. Marcat de literatura Reformei catolice, Cotore insinua că situația tristă în care se aflau românii se datora aceleiași *schisme*.

Pe urmele lui Inochentie Micu, Cotore, alături de Petru Aron și Grigore Maior, s-a format, la Trnava, într-o atmosferă impregnată de ideile iezuitului Szent-Ivány. Profesorul slovac se impusese în epocă prin faptul că reușise să arate asemănarea în credință și tradiții a răsăritenilor cu apusenii și să distingă diferențele dintre ei, ce se evidențiau prin deosebiri rituale⁴⁴. Pe când era student la Trnava, folosindu-se de manualele profesorilor săi⁴⁵, Cotore a înțeles să riposteze și să „mărturisească toate cele ce mărturisește Biserica Râmului”, pentru că „Biserica Răsăritului una iaste cu a Apusului”⁴⁶. Pentru păstrarea tradiției răsăritene, ca replică la poziția lui Maxim Peloponesiacul, el a inaugurat în teologia unită română ideea întoarcerii la Sfânta Scriptură și la opera Sfinților Părinți, din perioada Bisericii primare. El a folosit însă optica asimilată din literatura iezuită a vremii. Într-un discurs care justifică Unirea, prin lămurirea celor patru puncte florentine, Cotore a fost primul care a preluat învățăturile latine, subliniindu-le validitatea și pentru Biserica Răsăriteană⁴⁷. Cotore a devenit, astfel, promotorul unității de credință dintre latini și greci și, în plus, inițiatorul teologiei unitare între răsăriteni și latini. Afirmatia se validează prin opinia exprimată de Cotore privitoare la rolul și locul Papei drept urmaș al lui Petru în succesiunea apostolică „drept aceea pașterea a tuturor oilor numai lui Petru sîngur o lăsă”⁴⁸. Tema de altfel monopolizase polemica dintre greci și latini. Teologiei iezuite, precumpănitor valorificată de Cotore, i s-a

⁴⁴ „Graecos Schismaticos, non habuisse, neque habere sufficientes, & justas causas, separandise, à Romana Ecclesia”, a se vedea manualul lui Martin Szent-Ivány, *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac diminutione schismatis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, tot votis exoptata Reunione*, Tyrnavia, 1703, p. 13-14.

⁴⁵ Louis Maimbourg, *Histoire du schisme des Grecs, 1587*; Cristof Peichich, *Speculum veritatis inter orientalem et occidentalem ecclesias [...]. Additamentum ad Speculum veritatis, eiusdem auctores*, Tyrnavia, 1730, p. 7-8 sau Idem, *Concordia orthodoxorum Patrum orientalium et occidentalium*, Cluj, 1745; M. Szent-Ivány, *Dissertatio chronologico-polemica*; de altfel, Cotore păstra din disertația profesorului Szent-Ivány, scrisă din îndemnul cardinalului Leopold Kollonich, structura și problemele discutate de acesta, în capitolele II și III ale lucrării.

⁴⁶ Gh. Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, p. 59, 88.

⁴⁷ Asupra importanței și a felului în care se regăsesc punctele florentine în discursul uniților din epocă, vezi L. Stanciu, *Între Răsărit și Apus*, p. 154-202; Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, 2006, p. 143-202.

⁴⁸ Gh. Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, p. 66; C. Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania*, p. 154.

Rom zu überzeugen. Für ihn ist die Union die Rückkehr zur Religion der Väter, nicht mehr als die Wiederaufnahme des durch das griechische *Schisma* abgerissenen Fadens der Romanität. Geprägt von der Literatur der katholischen Reform insinuierte Cotore darauf, dass die traurige Lage, in der sich die Rumänen jener Zeit befanden, sich ebendiesem *Schisma* verdanke. Auf den Spuren von Inochentie Micu wurde er an der Seite von Petru Aron und Grigore Maior in Trnava in einer von den Ideen des Jesuiten Szent-Ivány geprägten Atmosphäre ausgebildet. Der slowakische Professor prägte sich in seiner Epoche ein, weil er es schaffte, die Ähnlichkeit im Glauben und den Traditionen zwischen den morgenländischen und den abendländischen Christen aufzuzeigen und die Unterschiede zwischen ihnen auseinanderzuhalten, welche sich vor allem in den rituellen Unterschieden aufzeigten⁴⁴. Seit er Student in Trnava war und sich die Handbücher seiner Professoren angeeignet hatte⁴⁵, verstand er es, treffend zu parieren und „alles zu bekennen, was die Kirche Roms bekennt“, denn „die Kirche des Ostens ist eins mit der des Westens“⁴⁶. Zur Bewahrung der ostkirchlichen Tradition und als Replik auf die Position von Maximos Peloponnesios lancierte er in der rumänischen unierten Theologie die Idee der Rückkehr zur Heiligen Schrift und zu den Werken der heiligen Väter aus der Zeit der Frühen Kirche. Er wandte freilich die von der jesuitischen Literatur der Zeit assimilierte Optik an. In einer Ansprache, die die Union durch die Erklärung der vier Florentiner Punkte rechtfertigte, war Cotore der erste, der lateinische Lehren übernahm und deren Gültigkeit auch für die Ostkirche unterstrich⁴⁷. Cotore wurde dadurch zum Förderer der Einheit im Glauben zwischen Lateinern und Griechen und zudem zum Initiator einer unierten Theologie zwischen Ostchristen und Lateinern. Diese These wird bekräftigt durch die von Cotore ausgedrückte Meinung zur Rolle und Stellung des Papstes als wahren Nachfolger Petri in der apostolischen Sukzession, „denn das Recht des Weidens aller Schafe überließ er allein dem Petrus“⁴⁸. Das Thema monopolisierte die Polemik zwischen Griechen und Lateinern. Über die von Cotore vorwiegend gewürdigte jesuitische Theologie legte sich später die jansenistische Vision zu den vier Florentiner Punkten. So wurde die von Cotore eröffnete

⁴⁴ „Graecos Schismaticos, non habuisse, neque habere sufficientes, & justas causas, separandise, à Romana Ecclesia“, vgl. das Handbuch von Martin Szent-Ivány, *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu, ac diminutione schismatis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, tot votis exoptata Reunione*, Tyrnavia, 1703, S. 13-14.

⁴⁵ Louis Maimbourg, *Histoire du schisme des Grecs, 1587*; Cristof Peichich, *Speculum veritatis inter orientalem et occidentalem ecclesias [...]*. Additamentum ad Speculum veritatis, eiusdem auctores, Tyrnavia, 1730, S. 7-8 oder Idem, *Concordia orthodoxorum Patrum orientalium et occidentalium*, Cluj, 1745; M. Szent-Ivány, *Dissertatio chronologico-polemica*; Cotore bewahrt übrigens aus der Dissertation von Professor Szent-Ivány, die unter der Anleitung von Kardinal Leopold Kollonich geschrieben wurde, die Struktur und die von jenem diskutierten Probleme in den Kapiteln II und III seiner Arbeit.

⁴⁶ Gh. Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, S. 59, 88.

⁴⁷ Zur Bedeutung und zur Art, in der die Florentiner Punkte im Diskurs der Unierten jener Epoche auftreten, vgl. L. Stanciu, *Între Răsărit și Apus*, S. 154-202; Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar* (dt. *Die Griechisch-Katholische Kirche von Siebenbürgen (1700-1850). Die Ausarbeitung des Identitätsdiskurses*), Cluj-Napoca, 2006, S. 143-202.

⁴⁸ Gh. Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, S. 66; C. Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania*, S. 154.

suprapus, ulterior, viziunea jansenistă privitoare la punctele florentine. Astfel, direcția inaugurată de Cotore a fost continuată, cu mai mult echilibru și mai temperat, prin *Floarea adevărului* și popularizată prin discursul elitei unite a vremii.

Tocmai această perspectivă latină asupra doctrinei a fost contestată de către neuniți și considerată „inovație”: „iar acesta dicu latinii acum, cum că ar fi făcutu Domnul Christos pre Petru mai mare preste apostolii sei, séu cum că ar fi datu lui ceva mai mult, de cât celorlați apostoli”⁴⁹. Neuniții aveau convingerea că, datorită acestor „inovații”, uniții erau condamnați „să se scufunde în străfundurile Iadului”; mântuirea le era serios periclitată, pentru că sacramentele (Botezul, Cuminecarea, Căsătoria etc.) administrate mirenilor de preoți *necurați* nu erau valide. De cealaltă parte, unitul Gherontie Cotore era format sub influența concepției iezuitului polonez Petrus Skarga care milita pentru unitatea Bisericii prin condamnarea erorilor dogmatice ale grecilor⁵⁰. Consecințele grave ale insubordonării față de papă duceau, în viziunea lui Cotore, la imposibilitatea mântuirii *șișmaticilor*, la ilegitimitatea episcopilor și preoților neuniți și la nevalabilitatea tainelor administrate de aceștia⁵¹. Radicalismul și ultramontanismul poziției lui Cotore explică nepublicarea lucrării sale.

Așa putem înțelege faptul că, pentru a combate discursul polemic al lui Visarion Sarai, prima generație a Blajului a publicat, în 1750, *Floarea adevărului*. Forțați de atacurile neuniților, autorii lucrării făceau dovada maturității lor teologice, prin străduința de a explica „punctele florentine”, exclusiv în temeiul izvoarelor răsăritene. Noutatea lucrării este folosirea exclusivă a patrimoniului liturgic oriental, ca parte constitutivă a discursului: „[...] s. Unionem ex libris Valachicis ostendimus [...] Incidimus enim in libros

⁴⁹ Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, p. 501, ce relua, în fapt poziția lui M. Peloponeziacul din *Carte sau Lumină* de la p. 2v: „Iară aceasta ce zic Latinii cum că Hs. au lăsat numai pre Petru asupra Apostolilor, au Dascāl, au Ispravnic, au Episcop, au Socotitor a toată Besearica să fie singur”. Edificator este faptul că, din cele 212 pagini ale lucrării, M. Peloponeziacul consacra argumentelor contestatoare primatului papal 164 de pagini, iar ponderea discuțiilor privitoare la Sfintele Taine, Purgatoriu, Azima, *Filioque*, întemeiate pe operele Sfinților Părinți, ocupă 47 de pagini.

⁵⁰ Piotr Skarga Powecki, *De una pastore unitate ecclesiae etc.*, Vilnius, 1576, capitolul *Erores Graecorum et Russorum*, unde refacerea comuniunii între cele două Biserici surori se putea face doar sub conducerea Papei. Viziunea lui P. Skarga, impusă prin Papa Clement al VIII-lea (1592-1605), era cunoscută în mediul blăjean chiar și numai prin repetatele trimiteri făcute de către Petrus Arcudius, în *De Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis in Septem Sacramentorum administratione*, Paris, Lutetiae Parisiorum, 1672. Cartea exista în biblioteca episcopului Micu. Arcudius a folosit pledoaria iezuitului Skarga pentru unitatea Bisericii, prezentând asemănările și deosebirile existente între răsăriteni și apuseni. Tocmai această realitate justifica, în opinia grecului misionar, împăcarea între cele două Biserici și reunirea acestora.

⁵¹ Gh. Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, p. 85-89; Idem, *Istoria despre schismăcia grecilor*, prefață de I. Mârza, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de A. M. Gherman, studiu introductiv de L. Stanciu, rezumat de E. Ch. Suttner, Cluj-Napoca, 2006, p. 19-23.

Richtung mit größerer Ausgeglichenheit und gemäßigter fortgesetzt und durch *Floarea adevărului* auch über den Diskurs der unierten Elite jener Zeit weiterverbreitet.

Gerade diese lateinische Perspektive zur Lehre wurde von den Nicht-Unierten abgelehnt und für eine „Innovation“ gehalten: „und so reden die Lateiner jetzt so, als hätte der Herr Christus Petrus über als seine anderen Apostel gesetzt oder als sei diesem mehr gegeben als den anderen Aposteln“⁴⁹. Die Nicht-Unierten waren der Überzeugung, dass dank dieser „Innovationen“ die Unierten verdammt waren, „in die tiefsten Tiefen der Hölle unterzugehen“; ihr Heil war ernsthaft gefährdet, denn die den Laien von *unreinen* Priestern gereichten Sakramente (Taufe, Eucharistie, Trauung etc.) waren nicht gültig. Andererseits war der Unierte Gherontie Cotore von dem Einfluss der Konzeption des polnischen Jesuiten Petrus Skarga geprägt, der leidenschaftlich für die Einheit der Kirche durch Verdammung der dogmatischen Irrtümer der Griechen kämpfte⁵⁰. Die schweren Konsequenzen der fehlenden Unterordnung unter den Papst führten aus Sicht Cotores zur Unmöglichkeit der Erlösung der *Schismatiker*, zur Illegitimität der nicht-unierten Bischöfe und Priester und Bischöfe und zur Ungültigkeit der von jenen verwalteten Sakramente⁵¹. Der Radikalismus und der Ultramontanismus der Position Cotores erklärten die Nichtveröffentlichung seiner Werke.

So können wir erklären, dass die erste Generation von Blasendorf im Jahr 1750 das Werk *Floarea adevărului* veröffentlicht hat, um den polemischen Diskurs von Visarion Sarai zu bekämpfen. Gezwungen von den Attacken der Nicht-Unierten erbrachten die Autoren dieses Werks den Beweis ihrer theologischen Reife durch ihr Bemühen darum, die „Florentiner Punkte“ ausschließlich auf der Grundlage der ostkirchlichen Quellen zu erklären. Die Neuartigkeit des Werks besteht im ausschließlichen Gebrauch des liturgischen orientalischen Erbes als konstitutivem Bestandteil des Diskurses: „[...] s. Unionem ex libris Valachicis ostendimus [...] Incidimus enim in libros antiquos valde in Valachia impressos, in quibus clare s. Unionem invenimus,

⁴⁹ Vgl. Visarion von Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, S. 501, was freilich die Position von Maximus Peloponnesios aus dem Buch *Carte sau Lumină*, S. 2v aufgreift: „Und wieder dies, was die Lateiner sagen, als ob Christus nur Petrus über den Aposteln gelassen hätte, sie haben einen Lehrer, sie haben einen großen Diener, sie haben einen Bischof, sie haben einen Buchhalter, dass die ganze Kirche eine sei.“ Vielsagend ist die Tatsache, dass M. Peloponnesios von den 212 Seiten seines Werks den Argumenten zur Bestreitung des päpstlichen Primats 164 Seiten widmet, während der Anteil, der sich mit den Heiligen Sakramenten, dem Fegefeuer, den Azymen und dem *Filioque*, die auf den Werken der Heiligen Väter begründet werden, nur 47 Seiten einnehmen.

⁵⁰ Piotr Skarga Powecki, *De una pastore unitate ecclesiae etc.*, Vilnius, 1576, Kap. *Erores Graecorum et Russorum*, wo für die Wiedervereinigung der Kirchen unter der Führung des Papstes gekämpft wird. Diese Vision von P. Skarga war im Blasendorfer Milieu bekannt, schon allein wegen zahlreicher Verweise durch Petrus Arcudius in *De Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis in Septem Sacramentorum administratione*, Paris, Lutetiae Parisiorum, 1672. Das Buch gab es in der Bibliothek von Bischof Micu. Arcudius nutzte das Plädoyer des Jesuiten Skarga für die Einheit der Kirche und präsentierte die bestehenden Übereinstimmungen und Unterschiede zwischen Ost- und Westchristen, eine Wirklichkeit, die nach Ansicht des missionarischen Griechen gerade die Versöhnung zwischen beiden Kirchen rechtfertigte.

⁵¹ Gh. Cotore, *Despre articușurile ceale de price*, S. 85-89; Idem, *Istoria despre schismăticia grecilor* (dt. *Geschichte des Schismatums der Griechen*), Vorwort von I. Mărza, hg. und mit einer Studie zur Sprache von A. M. Gherman, Einführung von L. Stanciu, Summary von E. Ch. Suttner, Cluj-Napoca, 2006, S. 19-23.

antiquos valde in Valachia impressos, in quibus clare s. Unionem invenimus, quos nec illi negare possunt⁵². Așadar, autorii *Florii adevărului*, în „Predoslovie către cetitoriu”, la ediția a doua, din 1816⁵³, enumerau „cărțile Sfintei Besearcii noastre [...] din care am cules această Floare”: *Biblia* (București, 1688), *Triod cu Strajnic* (București, 1747), *Penticostar* (Râmnic, 1743), *Minei* (Râmnic, 1737), *Pravila* (Târgoviște, 1652), *Mărgărit* (adică textele patristice ale lui Ioan Gură de Aur, București, 1692), *Molitvelnic* (Râmnic, 1730), *Liturghia* (București, 1747), *Viața sfinților* (Iași, 1682), *Cluciu, adică Cheaia înțalesului* (București, 1675), *Învățăături creștinești* (Snagov, 1700), *Învățătură creștinească despre Sfânta Liturghie* (Iași, 1697).

În fața acuzelor neuniților, întrebarea care se impune este *ce* anume înțelegea această primă generație a teologilor blăjeni să păstreze din *legea strămoșească* și să asume drept identitate și *cum* explica ea „înnoirile”. Asemeni latinilor, răsăritenii uniți cu Roma, credeau, cu convingere, în unitatea credinței dintre Apus și Răsărit. Ei nu pomenesc nimic despre „schisma” din 1054. Pentru ei, Biserica creștină nu a fost niciodată despărțită, ci una sobornicească și apostolică, unită în credință⁵⁴. Folosind modelul teologiei romane și argumentația jansenistă, remarcăm faptul că autorii *Florii adevărului* s-au mobilizat să își convingă concetățenii asupra acestui adevăr. Ei făceau sinteza între sursele liturgice, exclusiv răsăritene – deseori pomenite în lucrare – și literatura teologică a vremii, formativă pentru ei, la care însă nu fac trimitere.

Floarea adevărului este o lucrare care portretiza credința unitului. Pentru autorii cărții, important era să convingă cu privire la ideea că această credință nu era una nouă, ci ancorată în tradiția Bisericii primare și fidelă acesteia. Miza lucrării era denunțată chiar în titlul lucrării, „*cum Unirea alta nu easte fără numai credința și învățătura Sfinților Părinți*”. Se reușea, astfel, să se pună în evidență autoritatea liturghiei orientale construită pe operele Sfinților Părinți. Era o reafirmare a poziției lui Cotore, obișnuită, de altfel, în teologia catolică a epocii, dar nouă în literatura teologică românească: revenirea la adevărurile de credință

⁵² „Noi înfățișăm Sfânta Unire (cu argumente) din cărțile românești. Căci am dat de niște cărți foarte vechi, imprimate în Țara Românească, pe care nici ei nu le pot respinge, în care am găsit limpede Sfânta Unire”. Apud I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului*, p. 243-244, 434.

⁵³ Meda Diana Hotea, Cristian Barta (ed.), *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște, din grădinile Sfințelor Scripturi prin marea strădanie cucernicilor între ieromonahi în mănăstirea Sfintei Troițe dela Blaj, acum întâi culeasă, carea luminat arată: cum Unirea alta nu easte fără numai credința și învățătura Sfinților Părinți*, Cluj-Napoca, 2004, p. 110-111 (în continuare, *Floarea adevărului*). Vezi și C. Barta, „Studiu istorico-teologic”, în *Floarea adevărului*, p. 39-40.

⁵⁴ *Floarea adevărului*, p. 122.

quos nec illi negare possunt“⁵². So zählen die Verfasser von „*Florii adevărului*“ im „Vorwort für den Leser“ der zweiten Auflage von 1816⁵³ die „*Bücher unserer heiligen Kirche auf [...] aus denen wir die Blüten sammelten: Biblia (Bibel, București, 1688), Triod cu Strajnic (Triodion, București, 1747), Penticostar (Pentekostarion, Râmnic, 1743), Minei (Minaeon, Râmnic, 1737), Pravila (Kirchenrecht, Târgoviște, 1652), Mărgărit* (also Värtertexte von Johannes Chrysostomus, București, 1692), *Molitelnic (Gebetbuch, Râmnic, 1730), Liturghia (Liturgietext, București, 1747), Viața sfinților (Leben der Heiligen, Iași, 1682), Cluciu, adică Cheaia înțălesului (București, 1675), Învățăture creștinești (Katechismus, Snagov, 1700), Învățătură creștinească despre Sfânta Liturghie (Katechismus nach der heiligen Liturgie, Iași, 1697).*

Angesichts der Vorwürfe der Nicht-Unierten stellte sich die Frage, *was* diese erste Generation an Blasendorfer Theologen vom *Gesetz der Väter* bewahren wollte unter gleichzeitiger Bewahrung ihrer Identität und *wie* sie die „Erneuerungen“ erklären wollten. Wie die Lateiner glaubten auch die mit Rom unierten ostkirchlichen Christen aus Überzeugung an die Einheit des Glaubens zwischen West und Ost. Sie erwähnen das „Schisma“ von 1054 nicht. Für sie war die christliche Kirche nie gespalten, sondern immer eine katholische und apostolische, im Glauben geeinte Kirche⁵⁴. Wir können beobachten, dass sich die Autoren der *Floarea adevărului* – von der Anwendung des römischen Modells der Theologie und der jansenistischen Argumentation mobilisiert – darum bemüht haben, ihre Mitbürger von dieser Wahrheit zu überzeugen. Sie schufen eine Synthese zwischen liturgischen ausschließlich ostkirchlichen Quellen – häufig erwähnt in dem Werk – und der theologischen Literatur der Zeit, die für sie grundlegend war, auf die sie allerdings nicht verweisen.

Floarea adevărului ist ein Werk, das den Glauben der Unierten porträtiert. Für die Autoren des Werks war es von zentraler Bedeutung, dahingehend zu überzeugen, dass dieser Glaube kein neuer Glaube war, sondern in der Tradition der frühen Kirche verankert und jener treu geblieben war. Das Ziel des Werks wurde schon im Titel angedeutet, „*dass die Union nichts anderes bedeutet als den Glauben und die Lehre der heiligen Väter*“. So gelang es, die Autorität der auf den Werken der heiligen Väter gegründeten ostkirchlichen Liturgie herauszustellen. Dies war eine neue Bekräftigung der Position Cotores, üblich freilich für die katholische Zeit jener Epoche, aber neu in der rumänischen theologischen Literatur: die Rückkehr zu den in den patristischen Werken enthaltenen

⁵² „Wir besprechen die heilige Union (mit Argumenten) aus rumänischen Büchern, die wir vorlegen aus einigen recht alten, in der Walachei gedruckten Büchern, in denen wir Erleuchtendes fanden über die heilige Union“. Apud I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului*, S. 243-244, 434.

⁵³ Meda Diana Hotea, Cristian Barta (ed.), *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște, din grădinile Sfințelor Scripturi prin marea strădanie cucernicilor între ieromonahi în mănăstirea Sfintei Troițe dela Blaj, acum întâi culeasă, carea luminat arată: cum Unirea alta nu easte fără numai credința și învățătura Sfinților Părinți*, Cluj-Napoca, 2004, S. 110-111; C. Barta, „Studiu istorico-teologic“ (dt. *Historisch-theologische Studie*), in: *Floarea adevărului*, S. 39-40.

⁵⁴ Meda Diana Hotea, Cristian Barta (ed.), *Floarea adevărului*, S. 122.

cuprinse în operele patristice⁵⁵. În maniera teologiei latine (Arcudius, Peichich, Renaudotius, Szent-Ivány), ei aveau convingerea că autoritatea Sfinților Părinți în Biserica primară, apostolică și unită, conține și mărturisește credința universală, care se manifestă ritual în diferite forme⁵⁶. Dovedeau, astfel, că sunt partizanii unei teologii uniformizatoare între greci și latini. Prin intermediul teologiei studiate în ambianța Reformei catolice, ei au conștientizat și au exprimat, prin *Floarea adevărului*, existența unei singure Biserici, a unei singure credințe primite printr-o singură și aceeași Taină a Botezului, valabilă, deopotrivă, la greci și latini⁵⁷, și administrată pe tot parcursul vieții prin Sfânta Taină a Eucharistiei⁵⁸: „numai un Dumnezeu este adevărat și un botez, așa și o credință numai [...], fără de care credință nimeni nu să poate spăsi”⁵⁹. Această credință unică se manifesta, în opinia lor, într-o varietate de tradiții liturgice, a căror validitate se întemeia atât pe tradiția orientală, cât și pe cea occidentală. Complementaritatea tradiției orientale și a celei occidentale este susținută de un patrimoniu comun, oferit prin intermediul scrierilor patristice ale Sfinților Părinți și de Sfânta Scriptură⁶⁰. Ea este vizibilă prin intermediul cărților liturgice reciproc recunoscute, orientale sau occidentale.

Credința într-o singură Biserică, tălmăcită printr-o singură dogmă, atât pentru greci cât și pentru latini, era evidentă, de altfel, pentru Silvestru Caliani, Grigore Maior și Gheorghe Pop, care scriau, într-un memoriu înaintat Vienei, că „românii uniți sunt catolici” (*Valachi uniti sunt catholici*)⁶¹. Ei se simțeau parte a Bisericii

⁵⁵ Eusebius Renaudotius, *Liturgiarum orientalium collectio*, Parisiis, 1716; Tom. I: *Dissertatio de Liturgiarum Orientalium, origine et autoritate. De Liturgiarum Autoritate*, p. 49-56. De altfel, știm că lucrarea a și fost achiziționată, din Viena, de către Grigore Maior, la 1751. Apud, I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului*, p. 244. Vezi Octavian Bârlea, „Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale”, în *Perspective*, nr. 3-4, 1983, p. 116-. Barta, „Studiu istorico-teologic”, p. 19-20, 30-39.

⁵⁶ *Floarea adevărului*, p. 112-113: „Sfinților Apostoli urmând Sfinții Părinți și învățătorii bisericești spre aceea dragoste și pace s-au sânguit până la moarte lăsându-ne și noao pildă și învățătură: «Să iubim unul pre altul ca într-un gând să mărturisim» (la Sfintele Liturghii). Această dragoste și pace dumnezeiască și după aceea dumnezeiești Părinți și învățătorii Sfinte Besearicii întreagă a o ținea între fiii Maicii Besearici s-au sânguit [...] adunându-să pe la sfintele săboară de prin marginile lumii ca să întărească o pace și o dragoste și într-un gând toți împreună să mărturisească, precum se vede strădaniia lor prin sfintele săboară”.

⁵⁷ P. Arcudius, *De Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis*, p. 8-12, 14-27.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 44 - 52. De altfel, în lista cărților episcopului Ioan Giurgiu Patachi era menționat P. Arcudius, cu încă o lucrare, *De Spirito Sancto et de Purgatorio*, vezi L. Stanciu, *Între Răsărit și Apus*, p. 139-140.

⁵⁹ *Floarea adevărului*, p. 120.

⁶⁰ Întemeiate pe sugestiile făcute de profesorul lor, M. Szent-Ivány (*Dissertatio chronologico-polemica*), ei au folosit, se pare, colecția de cărți liturgice oferită de E. Renaudotius, *Liturgiarum orientalium collectio*, p. 49-56.

⁶¹ Este vorba despre *Plângerile Clerului român unit din Transilvania și din părțile alipite acesteia* (15 mai 1748). Vezi A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900, p. 286. O. Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor*, p. 92.

Glaubenswahrheiten⁵⁵. Nach dem Vorbild der lateinischen Theologie (Arcudius, Peichich, Renaudotius, Szent-Ivány) waren sie der Überzeugung, dass die Autorität der heiligen Väter in der Frühen Apostolischen und Einen Kirche den universalen Glauben beinhaltet und bezeugt, der sich liturgisch in verschiedenen Formen manifestiert⁵⁶. Sie bewiesen dadurch, dass sie Partisanen einer zwischen Griechen und Lateinern vereinheitlichenden Theologie sind. Durch die Vermittlung der im Ambiente der katholischen Reform studierten Theologie glaubten sie und brachten durch *Floarea adevărului* die Existenz einer einzigen Kirche und eines einzigen Glaubens zum Ausdruck, der durch ein und dasselbe Sakrament der Taufe empfangen werde, das gleichzeitig bei Griechen und Lateinern gültig sei⁵⁷, und dieser Glaube das ganze Leben lang durch das Heilige Sakrament der Eucharistie verwaltet werde⁵⁸: „nur ein Gott ist wahrhaftig und eine Taufe, und genauso auch nur ein Glaube (...), ohne den niemand erlöst werden kann“⁵⁹. Dieser eine Glaube manifestierte sich ihrer Meinung nach in einer Vielfalt von liturgischer Traditionen, deren Gültigkeit sich sowohl auf der orientalischen wie auch der abendländischen Tradition gründet. Die Komplementarität der orientalischen und der abendländischen Tradition wird auch von einem gemeinsamen Erbe getragen, das durch Vermittlung der patristischen Schriften der heiligen Väter und der Heiligen Schrift geboten wird⁶⁰. Dieses gemeinsame Erbe wird sichtbar durch die Vermittlung wechselseitig anerkannter orientalischer oder abendländischer liturgischer Bücher.

Der Glaube an die Eine Kirche, die gegründet ist auf das eine Dogma sowohl für Griechen wie auch Lateiner, war für Silvestru Caliani, Grigore Maior und Gheorghe Pop evident, die in einem Memorandum an Wien schrieben, dass „die unierten Rumänen katholisch sind“ (*Valachi uniti sunt catholici*)⁶¹. Sie hielten sich für einen Teil der

⁵⁵ Eusebius Renaudotius, *Liturgiarum orientalium collectio*, Paris, 1716; Tom. I: *Dissertatio de Liturgiarum Orientalium, origine et autoritate. De Liturgiarum Autoritate*, S. 49-56. Apud, I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului*, S. 244. Vgl. Octavian Bârlea, „Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale“ (dt. *Die Rumänische Unierte Kirche und die Ökumene der Koryphäen der kulturellen Renaissance*), in: *Perspective*, nr. 3-4, 1983, S. 116-117. Barta, *Studiu istorico-teologic*, S. 19-20, 30-39.

⁵⁶ *Floarea adevărului*, S. 112-113: „In der Nachfolge der Apostel bemühten sich die heiligen Kirchenväter und die Lehrer der Kirche um jene Liebe und jenen Frieden hin bis zum Tod, wodurch sie auch uns ein Gleichnis und eine Lehre hinterlassen haben: «Wir sollen uns einander lieben und mit einer Stimme bezeugen» (bei der Göttlichen Liturgie). Jene göttliche Liebe und jenen Frieden haben später die heiligen Väter und Lehrer der ganzen Heiligen Kirche auch zwischen den Söhnen der Mutter Kirche zu bewahren versucht [...] indem sie zu heiligen Synoden bis an die Grenzen der Welt zusammenkommen, um Frieden und Liebe untereinander zu stärken und alle in einem Geiste bekennen, wie ihr Bemühen durch die heiligen Synoden zu sehen ist“.

⁵⁷ P. Arcudius, *De Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis*, S. 8-12, 14-27.

⁵⁸ *Ibidem*, S. 44-52. Übrigens wurde in der Liste der Bücher von Bischof Ioan Giurgiu Pataki P. Arcudius mit einem weiteren Werk erwähnt: *De Spirito Sancto et de Purgatorio*, vgl. L. Stanciu, *Între Răsărit și Apus*, S. 139-140.

⁵⁹ *Floarea adevărului*, S. 120.

⁶⁰ Aufgrund von Vorschlägen, die ihr Professor M. Szent-Ivány gemacht hatte (*Dissertatio chronologico-polemica*), nutzten sie, wie es scheint, die von E. Renaudotius angebotene Sammlung von liturgischen Büchern, *Liturgiarum orientalium collectio*, S. 49-56.

⁶¹ Hier ist die Rede von *Plângerile Clerului român unit din Transilvania și din părțile alipite acesteia* (15 mai 1748) [dt. *Klagen des rumänischen unierten Klerus von Siebenbürgen und benachbarten Landesteilen* (15. Mai 1748)]. Vgl. A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)* [dt. *Aus der Geschichte der Rumänen. Bischof Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*], Blaj, 1900, S. 286. O. Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor*, S. 92.

universale: „din începutul Sfintei Beseareci creștinești totdeauna întră Besearici s-au găsit osebite obiceiuri în slujbe și țeimonii, în posturi și în mâncări și măcar că țieind o credință întreagă unii pe alții n-au osândit”⁶². Vedem cum elita blăjeană, deși rămânea adepta principiului florentin de Unire, pe care se și străduia să îl apere, treptat, s-a îndepărtat de spiritul acestuia. Dacă miza conciliului de la Florența a fost unitatea Bisericii, prin acceptarea diferențelor dintre greci și latini, în formularea adevărilor de credință și a celor rituale, la mijlocul secolului, în Biserica Română din Transilvania a fost asimilată perspectiva jansenistă. Pentru autorii *Florii adevărului* și a *Dogmatecei învățături* nu mai era suficientă pentru unitatea Bisericii, doar unitatea de credință, ci s-a adăugat, treptat și necesitatea uniformizării discursului teologic, prin preluarea formulelor latine, pentru explicarea punctelor florentine.

În logica evenimentelor din Transilvania, pe fondul tendinței Rusiei de a se amesteca în politica confesională a Habsburgilor, decisivă, credem noi, a fost poziția Vienei, expusă prin vocile miniștrilor și consilierilor Mariei Tereza, Bartenstein, Kaunitz, Ulfeld⁶³. Ei doreau depășirea crizei confesionale dintre români și exprimau, de aceea, necesitatea unei mai bune cunoașteri reciproce a uniților și a neuniților, ca modalitate pentru depășirea *schismei*. În acest sens, consilierul Bartenstein recomanda, în 1753, traducerea și popularizarea lucrării abatelui Eusebius Renaudotius, *Defense de la perpétuité de la foy contre les calomnies et faussetes des monuments authentiques de la religion des grecs*⁶⁴. Era o lucrare de teologie polemică defensivă, care se delimita de doctrina luterană și calvină⁶⁵. Prin stăruința pentru cunoașterea și acceptarea adevărilor de credință dintre Răsărit și Apus, cartea dovedea progresele teologiei latine, pe linie florentină. Scrierea era întemeiată pe argumentele oferite de textele liturgice și patristice orientale și pe Sf. Scriptură și reliefa compatibilitatea între credința răsăritenilor și a latinilor. Cu scopul de a evidenția deosebiriile acestora față de doctrina luterană și de cea calvină, lucrarea demonstra asemănarea dintre cele două Biserici în primele secole. Prin

⁶² Floarea adevărului, p. 114.

⁶³ Mihai Săsăujan, „Curtea din Viena și chestiunea Unirii bisericești a românilor din Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea”, vezi capitolul din acest volum.

⁶⁴ M. Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740 - 1761)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 61-87; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (ed.), *Despre Biserica românilor*, documentul nr. 428, p. 281-282.

⁶⁵ Vezi, pentru exprimarea poziției antiluterane, E. Renaudot, *Defense de la perpétuité de la foy contre les calomnies et faussetes des monuments authentiques de la religion des grecs*, Paris, 1782, p. 312-524. Pentru prezentarea argumentației anticlavine, vezi *Ibidem*, p. 716-874. Cartea a fost reeditată succesiv (1708, 1782, 1841), noi am văzut-o în ediția din 1782, drept vol. X al lucrării colective Antoine Arnauld, Jean Claude, Pierre Nicole, E. Renaudot, Anselme de Paris, *La perpétuité de la foi de l'église catholique touchant l'eucharistie*.

Universalkirche: „von Anfang der Heiligen christlichen Kirche an fanden sich zwischen den Kirchen stets besondere Gebräuche in den Gottesdiensten und Zeremonien, in den Fasten- und Speisebräuchen und nachdem sie wenigstens den gesamten Glauben bewahrten, haben sie sich nicht gegenseitig verurteilt“⁶². Wir sehen, wie die Blasendorfer Elite, auch wenn sie dem Florentiner Unionsprinzip treu geblieben ist, das sie auch zu verteidigen sich bemühten, sich doch allmählich von dem dessen Geist entfernte. Wenn das Ziel des Konzils von Florenz die Einheit der Kirche durch Akzeptieren der Differenzen zwischen Griechen und Lateinern bei der Ausformulierung der Glaubenswahrheiten und der Rituale war, so setzte um die Mitte des Jahrhunderts in der Rumänischen Kirche von Siebenbürgen die jansenistische Perspektive durch. Für die Autoren von *Floarea adevărului* und *Dogmatecei învățațuri* war für die Einheit der Kirche nicht mehr allein die Einheit im Glauben ausreichend, sondern es wurde allmählich auch die Notwendigkeit der Vereinheitlichung des theologischen Diskurses durch die Übernahme der lateinischen Formeln zur Erklärung der Florentiner Punkte hinzugefügt.

Für die Logik der Ereignisse in Siebenbürgen war nach unserer Meinung die Position entscheidend, wie sie durch die Stimmen der Minister und Berater von Maria Theresia – Bartenstein, Kaunitz und Ulfeld – zum Ausdruck gebracht wurde⁶³. Sie wünschten eine Überwindung der konfessionellen Krise unter den Rumänen und brachten die Notwendigkeit eines besseren gegenseitigen Kennenlernens der Unierten und Nicht-Unierten als Modus zur Überwindung des Schismas zum Ausdruck. In diesem Sinne empfahl Bartenstein 1753 die Übersetzung und Verbreitung des Werks E. Renaudotius, *Defense de la perpétuité de la foy contre les calomnies et faussetes des monuments authentiques de la religion des grecs*⁶⁴. Dies war eine Arbeit von defensiver theologischer Polemik, die sich auf die lutherische und die kalvinische Lehre beschränkte⁶⁵. Im Beharren auf dem Kennen und die Akzeptanz der Glaubenswahrheiten zwischen Ost und West bewies das Werk Fortschritte der lateinischen Theologie auf der Linie von Florenz. Das Werk gründete sich auf Argumente, die von den orientalischen liturgischen und patristischen Texten geboten wurden, sowie auf die Heilige Schrift und betonte die Kompatibilität zwischen dem Glauben der östlichen und der lateinischen Christen. In der Absicht, deren Unterschiede gegenüber der lutherischen und der kalvinischen Lehre zu verdeutlichen, zeigte das Werk

⁶² *Floarea adevărului*, S. 114.

⁶³ Mihai Săsăujan, „Curtea din Viena și chestiunea unirii bisericești a românilor din Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea“ (dt. *Der Wiener Hof und die Frage der Kirchenunion der Rumänen aus Siebenbürgen in der Mitte des 18. Jhs.*); Beitrag in diesem Band.

⁶⁴ M. Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740 - 1761)* [dt. *Die Kirchenpolitik des Wiener Hofes in Siebenbürgen (1740-1761)*], Cluj-Napoca, 2002, S. 61-87; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (Hg.), *Despre Biserica românilor* (dt. *Über die Kirche der Rumänen*), Dok. Nr. 428, S. 281-282.

⁶⁵ Vgl. zur Darstellung der antilutherischen Position E. Renaudot, *Defense de la perpétuité de la foy contre les calomnies et faussetes des monuments authentiques de la religion des grecs*, Paris, 1782, S. 312-524. Zur Darstellung der antikalvinischen Position vgl. *Ibidem*, S. 716-874. Das Buch wurde sukzessive neu herausgegeben (1708, 1782, 1841), wir haben es in der Ausgabe von 1782 eingesehen, gleichzeitig Bd. X des Sammelwerks von Antoine Arnauld, Pierre Claude, Pierre Nicole, E. Renaudot, Anselme de Paris, *La perpétuité de la foi de l'église catholique touchant l'eucharistie*.

accentuarea valorii privitoare la rolul jucat de continuitatea credinței, atât pentru latini, cât și pentru răsăriteni, lucrarea proba victoria teologiei janseniste în epocă. Tocmai această teologie dogmatică, polemică – și care se înscria în spiritul iluminist al timpului – promovată de Antoine Arnauld, Petrus Arcudius și Eusebius Renaudotius, a putut constitui un model tentant pentru tinerii clerici români uniți. Cu toate că această lucrare nu o regăsim printre cărțile blăjenilor, tezele janseniste, întemeiate pe folosirea eficientă a izvoarelor liturgice și patristice orientale, au fost cunoscute în mediul blăjean, chiar de la data redactării primului inventar al Bibliotecii episcopale (1747)⁶⁶.

Așa ne putem explica poziția exprimată de episcopul Aron în manualul *Învățătură creștinească cu Dialogul despre Unire* (1755/1756) și în lucrarea *Dogmatica Învățătură* (1760). Rod al formației intelectuale în școlile catolice, ca exponent al generației sale, pentru autorul *Învățăturii creștinești*, unitul „ține și mărturisește aceeași credință și învățătură apostolicească, supt o căpetenie și stăpânire a patriarhului Râmului [în] Besearica cea pravoslavnică Catolicească”⁶⁷. Prin *Dogmatica Învățătură*, Petru Pavel Aron tipărea, practic, o versiune actualizată a *Florii adevărului*. Finalitatea lucrării era aceea de a clarifica ce însemna Unirea: un rit răsăritean comun cu al grecilor și o credință comună cu a catolicilor și, în niciun caz, o treaptă spre trecerea la confesiunea latină. Unirea nu era în obiceiuri, ci în credință, de aceea ea este adevărată și mântuitoare⁶⁸. Autorul lucrării regreta dezbinarea Bisericilor creștine, pe câtă vreme Mântuitorul Isus Hristos a creat o singură Biserică. Dilemei generației – raportul între apărarea tradiției orientale și apărarea în fața latinizării – îi răspundea Aron. Semnificativ, din cele douăzeci și trei de capitole ale cărții, primele douăzeci de capitole (p. 173-202) prezintă învățătura dogmatică a Bisericii Unite, iar în ultimele trei capitole (p. 202-209), episcopul precizează diferența dintre ceea ce se poate schimba și ceea ce nu se poate schimba din *lege* și discută aspectele unde trebuie să existe unitate.

Așadar, dacă la nivelul ritului, al vieții religioase, prin Unire nu s-a schimbat nimic, în materie de credință, la nivelul dogmei, treptat, s-au produs modificări. Această transformare s-a datorat demersurilor cardinalului Kollonich, la nivelul jurisdicției și al dogmei⁶⁹ (1701), ale adepților și ale urmașilor săi, peste care s-a

⁶⁶ M. Tampa, *Din începuturile bibliotecii de la Blaj*, p. 126-145. Ne referim la prezența cărților lui Arcudius, Antoine și Renaudot, în principal.

⁶⁷ *Învățătură creștinească prin întrebări și răspunsuri, pentru procopseala școalelor*; acum a dooa oară tipărită cu blagoslovenia Preasfințitului Pavel Aron vlădica Făgărașului în Mănăstirea Sfintei Treimi la Blaj, 1756, p. 39.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 204-205: „Unirea nu-i în leage au în obiceiurile legii, nici noi cu Besearica Romei sântem uniți în leage sau în obiceiurile legii, ci precum de pururi au fost unii sfinți așijderea și noi în credință [...] nici a fi slobod a treace de la o lege la alta sau a le mesteca”.

⁶⁹ Ne referim la pretenția Cardinalului Kollonich, care a cerut episcopului Atanasie și fiecărui cleric, din episcopia română, mărturisirea de credință tridentină cu *filioque*, *purgatoriul* și cu numeroase clarificări raportate la teme teologice exclusiv apusene.

die große Ähnlichkeit zwischen den beiden Kirchen in den frühen Jahrhunderten. Durch die Akzentuierung der Bedeutung bezüglich der Rolle, welche die Kontinuität im Glauben sowohl für die Lateiner wie auch für die Ostchristen spielt, bekräftigte dieses Buch den Sieg der jansenistischen Epoche zu jener Epoche. Gerade dieses Modell theologischer Polemik, das sich auch in den aufklärerischen Geist jener Zeit einordnen lässt und von Antoine Arnauld, Petrus Arcudius und Eusebius Renaudotius gefördert wurde, konnte ein reizvolles Modell für die jungen rumänischen unierten Kleriker bilden. Auch wenn wir dieses Buch nicht unter den Büchern der Blasendorfer wiederfinden, so waren die jansenistischen Thesen, die sich auf der effizienten Verwendung der orientalischen liturgischen und patristischen Quellen gründeten, doch im Blasendorfer Umfeld bekannt, schon vom Datum der Erstellung des ersten Inventars der Bischöflichen Bibliothek (1747) an⁶⁶.

So können wir uns auch die von Bischof Aron in dem Manual *Învățătură creștinească cu Dialogul despre Unire* (1755/1756) und in seiner Arbeit *Dogmatica Învățătura* (1760) erklären. Selbst eine Frucht der intellektuellen Bildung in katholischen Schulen, galt für den Autor der *Învățăturii creștinești* als Exponenten seiner Generation, dass der Unierte „denselben Glauben und dieselbe apostolische Lehre hält und bekennt unter einem Haupt und der Herrschaft des Patriarchen von Rom in der orthodoxen Katholischen Kirche“⁶⁷. In *Dogmatica Învățătura* veröffentlichte Petru Pavel Aron praktisch eine aktualisierte Version des Buches *Florea adevărului*. Die Zielsetzung des Werks war es klarzustellen, was die Union bedeutet: ein ostkirchlicher Ritus gemeinsam mit dem der Griechen und ein Glaube gemeinsam mit dem der Katholiken – und auf keinen Fall eine Stufe des Übergangs zur lateinischen Konfession. Die Union gab es nicht in den Gebräuchen, sondern im Glauben, daher sei sie wahrhaftig und erlösend⁶⁸. Der Autor des Werks bedauerte die Spaltung der christlichen Kirchen, während der Erlöser Jesus Christus eine einzige geschaffen habe. Aron antwortete auf das Dilemma jener Generation – das Verhältnis zwischen der Verteidigung der orientalischen Tradition und der Verteidigung gegenüber der Latinisierung. Bezeichnend ist, dass von den 23 Kapitel des Buches die ersten 20 Kapitel (S. 173-202) die dogmatische Lehre der Unierten Kirche präsentieren, während der Bischof in den letzten drei Kapiteln (p. 202-209) die Unterscheidung präzisiert, was vom *Gesetz* verändert werden kann und was nicht, und die Aspekte diskutiert, wo es Einheit geben müsse.

Wenn auch auf der Ebene des Ritus und des religiösen Lebens durch die Union nichts verändert wurde, so wurden im Bereich des Glaubens auf der Ebene des Dogmas allmählich Veränderungen bewirkt. Diese Transformation verdankte sich dem Vorgehen von Kardinal Kollonich auf Ebene der Jurisdiktion und des Dogmas⁶⁹ (1701), sowie seiner

⁶⁶ M. Tampa, *Din începuturile bibliotecii de la Blaj* (dt. *Aus den Anfängen der Bibliothek von Blasendorf*), S. 126-145. Wir beziehen uns hauptsächlich auf das Vorhandensein der Bücher von Arcudius, Antoine und Renaudot.

⁶⁷ *Învățătură creștinească prin întrebări și răspunsuri, pentru procopseala școalelor* (dt. *Die christliche Lehre in Fragen und Antworten zur Belehrung in den Schulen*), nun zum zweiten Mal gedruckt mit dem Segen S. E. Bischof Pavel Aron, Bischof von Fogarasch im Kloster der Hl. Dreifaltigkeit in Blasendorf, 1756, S. 39.

⁶⁸ *Ibidem*, S. 204-205: „Sondern wie es immer Heilige gegeben hat, so sind auch wir im Glauben heilig [...], und es steht uns nicht frei, von einem Gesetz zum anderen überzutreten, noch diese zu vermischen.“

⁶⁹ Wir beziehen uns hier auf den Anspruch von Kardinal Kollonich, der von Bischof Atanasie und jedem Kleriker aus dem rumänischen Bistum Bekenntnis des tridentinischen Glaubens mit *filioque*, *Fegefeuer* und zahlreichen Klarstellungen zu ausschließlich westlichen theologischen Themen forderte.

suprapus influența formativă a teologiei latine post-tridentine, iezuite și janseniste, asimilată de către tinerii clerici români în școlile catolice. La jumătatea secolului, s-a ajuns, la Blaj, ca viziunea florentină de unitate a Bisericii, dominantă pentru români, la momentul 1700, să fie deturnată, în sensul tendinței de uniformizare specifice teologiei latine post-tridentine⁷⁰. Adversarii blăjenilor condamnau această schimbare și o percepeau drept un „soi de amestec”, prin care uniții nu erau „nici în legea Papei, nici în legea noastră” ci într-o a „treia lege”⁷¹. În viziunea lor, uniții interpretau dogmele și învățăturile după „voia” lor, adică în maniera teologiei latine, încălcând, astfel, legea strămoșească⁷².

Vedem cum, criza confesională amplificată de venirea lui Visarion Sarai a forțat articularea unui discurs identitar, coerent, pe care echipa lui Aron și urmașii ei au reușit să îl promoveze cu perseverență. Semn al formației lor intelectuale în mediul Reformei catolice, în discursul lor teologic, ei au respectat cu fidelitate paradigma latină. Cu toate acestea, teologia unită scrisă de această generație rămâne influențată, prin sursele folosite, prin tratarea subiectului și prin mesaj, de discursul teologic a lui Maxim Peloponeziacul⁷³. Chiar dacă, datorită variantei latine a *Florii adevărului* (*Flosculus veritatis*, Viena, 1752), lucrarea a fost percepută de papa Benedict al XIV-lea drept „Catholica doctrinae specimen”⁷⁴,

⁷⁰ Pentru evoluția de la concepția florentină la cea tridentină în Biserica Latină și influența acestora asupra Bisericii Rutene Unite și a Bisericii Române Unite, precum și pentru clarificarea celor două concepții, vezi E. Ch. Suttner, *Teologie și Biserică la români, de la încreștinare până în secolul XX*, Târgu Lăpuș, 2011, p. 169 - 208; Idem, „Contradicție în credință sau ciorovăială între teologi? Discursul despre o contradicție în credință între Școala Ardeleană și Ortodoxie este rezultatul unei pretenții, de natură profană, la uniformitatea propovăduirii ecleziale”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, 3-4/2011, p. 73-84.

⁷¹ Pentru influența lui M. Peloponeziacul asupra lui Visarion de la Sâmbăta de Sus, vezi Visarion de la Sâmbăta, *Întrebări și răspunsuri*, p. 500, 501, 511. Referindu-se la Sf. Scriptură, la p. 501, de exemplu, Visarion de la Sâmbăta reproducea unul din fragmentele cărții lui M. Peloponeziacul, *Carte sau Lumină* de la p. 2v., unde se purta polemica privitoare la primatul papal.

⁷² Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, p. 510: „Că legea părinților voștri chuliți, tocma în potriiva credinței vóstre”.

⁷³ *Păstoricească Poslanie sau Dogmatica Învățătură a Besearicii Răsăritului*. Cuvânt înainte de IPS Lucian Mureșan, studiu istorico-teologic de Pr. C. Barta, ediție, glosar, indice de M.-D. Hotea; C. Barta, *Studiu istorico-teologic*, Cluj-Napoca, 2004, p. 202-204. De altfel, în trei capitole ale lucrării (XV, XVI și XVIII, p. 194, 196, 198) era deconspirat adversarului. El era M. Peloponeziacul, grație poziției sale, exprimată în lucrarea *Carte sau Lumină* (1699). Aron procedase la fel și în lucrarea *Păstoriceasca datorie dumnezeieștii turme vestită*, Blaj, 1759, p. 60. Vezi și L. Stanciu „*Floarea adevărului* (1750) - prima tipăritură a Blajului - și sursele sale de inspirație”, în *Transilvania*, nr. 5-6, 2013, p. 31-36.

⁷⁴ „Un exemplu de doctrină catolică”. Vezi A. Bunea, *Episcopii*, p. 357-358, n. 4.

Anhänger und Nachfolger, auf die sich der Einfluss der Ausbildung jener lateinischen post-tridentinischen, jesuitischen und jansenistischen Theologie auswirkte, die von den jungen rumänischen Klerikern in den katholischen Hochschulen angenommen worden war. Zur Mitte des Jahrhunderts kam es in Blasendorf so weit, dass die Florentiner Vision der Einheit der Kirche, die um 1700 für die Rumänen dominierend waren, manipuliert wurde im Sinne der für die lateinische post-tridentinische Theologie typischen Tendenz zur Vereinheitlichung⁷⁰. Die Gegner der Blasendorfer verurteilten diesen Wandel und nahmen dies geradewegs als „eine Art Vermischung“ wahr, wodurch die Unierten „weder im Gesetz des Papstes, noch in unserem Gesetz“ seien, sondern in einem „dritten Gesetz“ stünden⁷¹. Nach ihrer Sicht interpretierten die Unierten die Dogmen und Lehren nach ihrem eigenen „Willen“, also in der Manier der lateinischen Theologie, wodurch das Gesetz der Väter übertreten wurde⁷².

Wir sehen, wie die konfessionelle Krise, die durch die Ankunft von Visarion Sarai noch verstärkt wurde, die Artikulation eines kohärenten Identitätsdiskurses erzwungen hat, den die Mannschaft Arons und seine Nachfolger mit Hartnäckigkeit zu fördern vermochten. Als Zeichen ihrer intellektuellen Ausbildung im Umfeld der katholischen Reform respektierten sie in ihrem theologischen Diskurs in Treue das lateinische Paradigma. Trotz alledem erwies sich die von dieser Generation verfasste unierte Theologie durch die verwendeten Quellen, durch die Behandlung ihres Subjekts und ihre Botschaft als vom theologischen Diskurs des Maximus Peloponnesios beeinflusst⁷³. Auch wenn dank der lateinischen Variante von *Florea adevărului* (*Flosculus veritatis*, Wien, 1752) dieses Werk von Papst Benedikt XIV. geradezu als „Catholica doctrinae specimen“ verstanden wurde⁷⁴,

⁷⁰ Zur Entwicklung von der Florentiner zur tridentinischen Konzeption in der Lateinischen Kirche und deren Einfluss auf die Ruthenische Unierte Kirche und die Rumänische Unierte Kirche sowie zur näheren Klärung dieser beiden Konzepte vgl. E. Ch. Suttner, *Teologie și Biserică la români, de la încreștinare până în secolul XX* (dt. *Theologie und Kirche bei den Rumänen von der Christianisierung bis ins 20. Jh.*), Târgu Lăpuș, 2011, S. 169-208; Idem, „Glaubensgegensatz oder Theologengezänk? Die Rede von einem Gegensatz im Glauben zwischen Școala Ardeleană und Orthodoxie ist Folge einer ungeistlichen Forderung auf Gleichförmigkeit der kirchlichen Verkündigung“, in: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, 3-4/2011, S. 73-84.

⁷¹ Zum Einfluss von M. Peloponnesios auf Visarion von Sâmbăta de Sus vgl. Visarion de la Sâmbăta, *Întrebări și răspunsuri*, S. 500, 501, 511. Unter Bezug auf die Hl. Schrift gibt Visarion von Sâmbăta auf S. 501 eines der Fragmente des Buches von M. von der Peloponnesios, *Carte sau Lumină*, von S. 2 v an wieder, wo eine Polemik zum päpstlichen Primat enthalten ist.

⁷² Visarion von Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, S. 510: „Denn ihr beleidigt das Gesetz eurer Väter, gerade gegen euren Glauben“.

⁷³ *Păstoricească Poslanie sau Dogmatica Învățătură a Besearicii Răsăritului* (dt. *Die seelsorgerliche Mission oder Dogmatische Lehre der Ostkirche*), Vorwort von S. E. Lucian Mureșan, historisch-theologische Studie von P. C. Barta, Ausgabe, Glossar und Indizes von M.-D. Hotea; C. Barta, *Studiu istorico-teologic*, Cluj-Napoca, 2004, S. 202-204. Übrigens wurde in drei Kapiteln der Arbeit (XV, XVI und XVIII, S. 194, 196, 198) auch der Feind enttarnt. Dies war M. Peloponnesios dank der in seinem Werk *Carte sau Lumină* (1699) zum Ausdruck gebrachten Meinung. Aron ging genauso vor in seinem Werk *Păstoricească datorie dumnezeieștii turme vestită* (dt. *Die Hirtenpflicht, der göttlichen Herde verkündet*), Blaj, 1759, S. 60. Siehe auch L. Stanciu „*Florea adevărului* (1750) - der erste Druck von Blasendorf - und seine Quellen der Inspiration“, in: *Transilvania*, Nr.5-6, 2013, S. 31-36.

⁷⁴ „Ein Beispiel von katholischer Lehre“. Vgl. A. Bunea, *Episcopii*, S. 357-358, Anm. 4.

în egală măsură, ea continuă să aparțină teologiei răsăritene. Această poziționare era, în fapt, o consecință a polemicii teologice dintre greci și latini, îmbogățită cu perspectiva locală, transilvană. Atât pentru Maxim Peloponeziacul, cât și pentru Christophor Peichich, Petrus Arcudius, Eusebius Renaudotius sau Martin Szent-Ivány, temele dezbaterii s-au concentrat în jurul punctelor florentine, cu accente suplimentare asupra primatului papal. Era dovada intransigenței ambelor poziții, care denota tocmai îndepărtarea de principiile de la Florența. În toial unei polemici bazate pe retorica anatimizării adversarului, prima generație a teologilor blăjeni a continuat explicarea Unirii tipărind o bogată literatură dogmatică și liturgică⁷⁵. Majoritatea scrierilor editate sub Aron fac trimiteri constante la „crența acestui sfânt Săbor de ” din 1439. La sfârșitul acestei perioade, s-a realizat *Începerea, așezământul și iscăliturile sfântului și a toată lumea Săbor de la Florența* (1762) sau *Exordium, et definitio Sanctae Oecumenicae Synodi Florentinae* (1762), lucrare dedicată Conciliului de la Florența și închinată generalului Buccow. Scrierea demonstrează că Unirea este o realitate dintotdeauna a Bisericii creștine, cu particularitățile ei specifice, și nu un obiect de dispută între uniți și neuniți. Prin parcurgerea acestei literaturi, se poate vedea ce influență de netăgăduit au avut mișcarea anticatolică din Transilvania (mai ales prin denunțarea autorității papei în Biserică) și străduința elitei acestei Biserici pentru remedierea situației, tocmai prin atașamentul ei necondiționat față de valorile creștinismului latin.

2.2. În Transilvania epocii la care ne referim, se pune, pentru fiecare centru de putere (ambele Biserici, deopotrivă, cea *unită*, cu sediul la Blaj, și cea *neunită*, cu centrul la Karlowitz), problema reprezentativității colective. Fiecare dintre aceste Biserici urmărea să își adjucece un număr cât mai mare de aderenți. Or, pe fondul ofensivei agresive a Karlowitz-ului (care a instrumentalizat eficient acumulările lente, imperceptibile, anterioare momentului 1744, după cum a demonstrat-o perioada de criză violentă stimulată de către călugărul peregrin) și a confuziei datorate lipsei de autoritate de la conducerea Bisericii românești, a devenit evidentă ineficiența demersurilor anterioare aparținând Bisericii Unite. Soluțiile născute de această criză au constat tocmai în concretizarea promisiunilor Unirii, iar căile de urmat au fost complementare. Edificarea instituțională a Bisericii și construirea unui discurs oficial propriu trebuiau să ducă, treptat, la formarea sentimentelor de apartenență în jurul acelorși valori. Avem de a face cu un constructivism cultural realizat de P. P. Aron, dar sprijinit de susținătorii lui

⁷⁵ *Ceaslovul* (1751); *Strastnicul* (1753); *Adevărata mângâiere în vremi de lipsă Păstoriceasca Datorie* (1759); *Liturgierul* (1756); *Euhologhion, adecă molitvelnicu* (1757); *Octoihul* (1760) etc. Nu putem uita efortul echipei lui Aron de a traduce *Biblia*, din limba latină în limba română, demers rămas însă în manuscris. Vezi I. Chindriș, Niculina Iacob, *Biblia Vulgata (1760-1761)*, București, 2005.

so gehörte es doch gleichzeitig weiter zur ostkirchlichen Theologie. Diese Positionierung war in der Praxis eine Konsequenz aus der theologischen Polemik zwischen Griechen und Lateinern, noch angereichert durch die lokale, siebenbürgische Perspektive. Sowohl für Maximos Peloponnesios wie auch für Cristophor Peichich, Petrus Arcudius, Eusebius Renaudotius oder Martin Szent-Ivány konzentrierten sich die Themen der Diskussion um die Florentiner Punkte mit ergänzenden Akzenten zum päpstlichen Primat. Dies war der Beweis für die Unnachgiebigkeit beider Positionen, die gerade die Entfernung von den Prinzipien von Florenz anzeigte. Auf dem Höhepunkt einer Polemik, die auf der Rhetorik der Verdammung des Gegners basierte, setzte die erste Generation der Blasendorfer Theologen die Erklärung der Union durch Veröffentlichung einer reichen dogmatischen und liturgischen Literatur fort⁷⁵. Die Mehrzahl der unter Aron veröffentlichten Schriften verweisen kontinuierlich auf „den Glauben dieses heiligen Konzils von Florenz“ von 1439. Am Ende jener Epoche entstanden die Werke *Începerea, așezământul și iscăliturile sfântului și a toată lumea Săbor de la Florenția* (1762) bzw. *Exordium, et definitio Sanctae Oecumenicae Synodi Florentinae* (1762), Werke die sich mit dem Konzil von Florenz beschäftigten und General Buccow gewidmet waren. Diese Schrift zeigte, dass die Union eine immerwährende Wirklichkeit der christlichen Kirche sei mit ihren spezifischen Besonderheiten und kein Objekt des Disputs zwischen Unierten und Nicht-Unierten. Beim Durcharbeiten dieser Literatur kann beobachtet werden, welchen unleugbaren Einfluss die antikatholische Bewegung aus Siebenbürgen hatte, sowie das Bemühen der Elite jener Kirche zur Verbesserung der Situation, gerade wegen ihrer bedingungslosen Zuneigung zu den Werten des lateinischen Christentums.

2.2. Im Siebenbürgen jener Zeit, auf die wir uns beziehen, stellte sich für jedes Machtzentrum (beider Kirchen zugleich, der *unierten* mit Sitz in Blasendorf wie der *nicht-unierten* mit ihrem Zentrum in Karlowitz) das Problem der kollektiven Vertretung. Beide Kirchen rechneten sich selbst eine möglichst große Zahl an Anhängern zu. Vor dem Hintergrund der aggressiven Offensive von Karlowitz (das die allmählichen unverkennbaren Anhäufung an Spannungen der Zeitspanne vor 1744 instrumentalisierte, die wie aufgezeigt die Zeit einer gewaltsamen, von dem Pilgermönch hervorgerufenen Krise war) und der Verwirrung dank des Autoritätsdefizits in der rumänischen Kirche wurde die Ineffizienz der früheren Vorgänge um diese Kirche offensichtlich. Die aus dieser Krise geborenen Lösungen bestanden nun gerade in der Konkretion der Versprechungen der Union, und die Lösungswege waren komplementär. Der institutionelle Ausbau der Kirche und die Herausbildung eines eigenen offiziellen Diskurses sollten allmählich zur Entwicklung eines Zugehörigkeitsgefühls zu den gleichen Werten führen. Wir haben es mit einem von P. P. Aron verwirklichten kulturellen Konstruktivismus zu tun, der aber von den Unterstützern Kleins gefördert wurde, gerade weil dieser Konstruktivismus im Geiste Inochentie Micus aufgebaut wurde. Die von P. P. Aron geistlich betreute Generation hielt

⁷⁵ *Ceaslovul* (1751); *Strastnicul* (1753); *Adevărata mângâiere în vreme de lipsă Păstoriceasca Datorie* (1759); *Liturghierul* (1756); *Euhologhion, adecă molitvelnicu* (1757); *Octoiul* (1760) etc. Wir dürfen hier auch nicht die Bemühung der Equipe von Aron vergessen, die *Bibel* aus der lateinischen Sprache in die rumänische Sprache zu übersetzen, wobei das Ergebnis eine Handschrift blieb. Vgl. I. Chindriș, Niculina Iacob, *Biblia Vulgata (1760-1761)*, Bukarest, 2005.

Klein, tocmai pentru că acesta a fost făcut în spiritul lui Inochentie Micu. Generația păstorită de Petru Pavel Aron a continuat să își susțină revendicările în baza programului reformist austriac, întemeiat pe ideile Reformei catolice, privitoare la reformarea interioară a Bisericii, îmbunătățirea vieții prin școală și alfabetizare și o mai eficientă pastorație⁷⁶. Baza soluțiilor instituționale, inaugurate de episcopul Micu, a fost pusă în momentul culminant al crizei, în anul 1747. Atunci au început să funcționeze tipografia⁷⁷ și biblioteca diecezană⁷⁸, precum și Școala de Obște, secundată de Școala Latină. Seminarul diecezan și Seminarul crăiesc, „[...] menite să consoleze pe cât posibil această națiune deznădăjduită și incultă”⁷⁹, au fost, și ele, deschise după hirotonirea noului episcop, în anul 1754⁸⁰.

În 1747, Roma l-a numit pe Petru Aron vicar apostolic, moment ce coincidea cu întoarcerea a alumnilor trimiși de Inochentie Micu la studii. Nemulțumit din cauza deciziei Romei, episcopul Micu a reorganizat ierarhia ecleziastică blăjeană. Vicar general l-a numit pe Nicolae Pop de la Balomir, care trebuia să îl înlocuiască pe Aron. Administratorul curții episcopale devenea Daniil Marsinai (Marginai), iar secretarul episcopului era Petru Pop de Daia⁸¹. După ani de conflicte și disensiuni la vârful Bisericii, în 1754, grupul teologilor de la Blaj s-a regrupat în jurul recent numitului episcop Petru Pavel Aron și a acceptat următoarele funcții: arhimandritul Leonte Moschonas devenea eclesiarh, Silvestru Caliani era arhivarul diecezan, profesor de teologie și directorul școlilor (el a fost și președintele comisiei pentru examinarea candidaților la preoție, egumen al mănăstirii *Sf. Treimi*, în 1762), Grigore Maior a fost profesor de limbi (latină și greacă), a predat cele șapte arte liberale, a fost și bibliotecar (din 1754), egumen și prepozit al mănăstirii *Sf. Treimi* (1759-1762), Atanasie Rednic a fost profesor de teologie dogmatică și apologetică, a fost egumenul mănăstirii *Bunei Vestiri*, iar, ulterior, vicar general (1763-1765), Gherontie Cotore a fost superiorul trapezei. Aron i-a încredințat conducerea tipografiei, pe care a reorganizat-o cu meșteri

⁷⁶ Eduard Winter, *Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die Deutsch-Slavische Begegnung*, Berlin, 1966, p. 32-46.

⁷⁷ Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*. Cu o introducere de Virgil Căndea, București, 1977, p. 240; Gabriela Mircea, *Tipografia din Blaj în anii 1747 - 1830*. Prefață de I. Mârza. Postfață de Gabriel T. Rustoiu, Alba Iulia, 2008, p. 139-142.

⁷⁸ T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 87; P. Teodor, *Începuturile bibliotecii din Blaj*, p. 28-29; M. Tampa, *Din începuturile bibliotecii de*, p. 126-145.

⁷⁹ Pentru consolidarea Unirii, școlile constituiau una dintre soluțiile propuse de către Cancelaria Aulică drept răspuns la solicitările făcute de clerul român unit. Vezi opinia Cancelariei Aulice exprimată în memoriul înaintat Curții vieneze după sinodul de (mai 1748), în L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (ed.), *Despre Biserica Românilor*, documentul nr. 234, p. 188.

⁸⁰ I. Mârza, *Școală și Națiune (școlile de în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987, p. 50.

⁸¹ S. Micu, *Istoria românilor*. Ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, vol. II, București, 1995, p. 229; P. Teodor, *Sub semnul Luminilor: Samuil Micu*, Cluj-Napoca, 2000, p. 77.

an ihren Forderungen fest auf der Grundlage des österreichischen Reformprogramms, gegründet auf den Ideen der katholischen Reform bezüglich der inneren Reform der Kirche, der Verbesserung des Lebens durch Bildung und Alphabetisierung und eine wirksamere Seelsorge⁷⁶. Die Grundlage der institutionellen Lösungen, die von Bischof Micu inauguriert wurden, wurde auf dem Höhepunkt der Krise im Jahr 1747 gelegt. Zu der Zeit begannen die Diözesandruckerei⁷⁷ und -bibliothek⁷⁸ zu fungieren wie auch die Klosterschule, sekundiert von der Lateinschule. Das Diözesanseminar und das Königliche Seminar, „[...] die darauf ausgerichtet waren, jene verzweifelte und ungebildete Nation so gut als möglich zu trösten“⁷⁹, wurden ebenfalls nach der Bischofsweihe des neuen Bischofs im Jahr 1754 eröffnet⁸⁰.

1747 ernannte Rom Petru Aron zum Apostolischen Vikar, der Moment koinzidierte mit der Rückkehr der von Inochentie Micu zu Studien entsandten Alumnen nach Blasendorf. Unzufrieden aufgrund der Entscheidung Roms organisierte Bischof Micu die Blasendorfer kirchliche Hierarchie um. Er ernannte Nicolae Pop aus Balomir zum Generalvikar, der Aron ersetzen sollte. Verwalter des Bischöflichen Hofes wurde Daniel Marsinai (Marginai), Sekretär des Bischofs Petru Pop aus Daia⁸¹. Nach Jahren der Konflikte und Streitigkeiten an der Spitze der Kirche stellte sich die Gruppe der Theologen von Blasendorf um den jüngst ernannten Bischof Petru Pavel Aron neu auf und nahm die folgenden Ämter an: Archimandrit Leonte Moschonas wurde Ekklesiarch; Silvestru Caliani Diözesanarchivar, Theologieprofessor und Direktor der Schulen (er war auch Präsident der Kommission für die Examensprüfung der Priesteramtskandidaten und 1762 Igumen des Klosters *Sf. Treime*/dt. *Zur Hl. Dreifaltigkeit*); Grigore Maior wurde Professor der Sprachen (Latein und Griechisch) und lehrte die *Septem artes liberales*, er war außerdem Bibliothekar (seit 1754), Igumen und Vikar des Klosters *Sf. Treime* (1759-1762); Atanasie Rednic war Professor für Dogmatik und Apologetik, Igumen des Klosters *Buna Vestire*/dt. *Verkündigung des Herrn* und später Generalvikar (1763-1765); Gherontie Cotore war Klostersuperior. Aron beauftragte ihn mit der Führung der Druckerei, die er mit Meistern aus der Walachei und der Hilfe des Druckers Sandu aus der Moldau

⁷⁶ Eduard Winter, *Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die Deutsch-Slavische Begegnung*, Berlin, 1966, S. 32-46.

⁷⁷ Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*. Mit einer Einführung von Virgil Cădea, Bukarest, 1977, S. 240. Gabriela Mircea, *Tipografia din Blaj în anii 1747-1830* (dt. *Die Druckerei von Blasendorf in den Jahren 1747-1830*), Vorwort von I. Mârza, Nachwort von Gabriel T. Rustoiu, Alba Iulia, 2008, S. 139-142.

⁷⁸ T. Cipariu, *Acte și fragmente*, S. 87; P. Teodor, *Începuturile bibliotecii din Blaj*, S. 28-29; M. Tampa, *Din începuturile bibliotecii de*, S. 126-145.

⁷⁹ Zur Konsolidierung der Union bildeten Schulen eine der möglichen Lösungen, die von der Hofkanzlei als Antwort auf jene Forderungen des rumänischen unierten Klerus vorgeschlagen worden waren, die in einem Memorandum dem Wiener Hof nach der Synode von Hermannstadt vorgebracht worden waren (Mai 1748). Vgl. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (Hg.), *Despre Biserica Românilor*; Dok. Nr. 234, S. 188.

⁸⁰ I. Mârza, *Școală și Națiune (școlile de în epoca renașterii naționale)* [dt. *Schule und Nation (die Schulen von Blasendorf in der Epoche der nationalen Wiedergeburt)*, Cluj-Napoca, 1987, S. 50.

⁸¹ S. Micu, *Istoria românilor* (dt. *Geschichte der Rumänen*), Erstausgabe nach dem Manuskript von Ioan Chindriș, Bd. II, Bukarest, 1995, S. 229; P. Teodor, *Sub semnul Luminilor: Samuil Micu* (dt. *Unter dem Zeichen des Lichts: Samuil Micu*), Cluj-Napoca, 2000, S. 77.

din Țara Românească și cu ajutorul tipografului Sandu din Moldova⁸², aceasta a funcționat în bună stare (mai 1755)⁸³. Ulterior, a ajuns profesor de liturgică și pastorală, egumen al mănăstirii *Sf. Treimi* (1754-1759) și vicar general (1754-1763). Dascălul Școlii de Obște a fost numit, la 1754, laicul Constantin Dimitrievici⁸⁴.

Împreună, ei au instituit, la Blaj, o tradiție intelectuală fiind cei care au îndeplinit, primii, un standard de erudiție, care va constitui trăsătura dominantă a iluminismului ardelean. Au fost, în egală măsură, teologi, călugări, dascăli, scriitori formați în atmosfera Reformei catolice și cei care au fost chemați să întărească Biserica românilor, atât din punct de vedere instituțional, cât și spiritual. Nu puteau atinge acest obiectiv decât construind simultan în ambele planuri, edificarea instituțională (deschiderea școlilor, a tipografiei și a bibliotecii) și editarea nu numai a manualelor și a cărților de cult necesare, dar și a cărților de doctrină a Bisericii, care să justifice și să sublinieze rolul Unirii în definirea identității românești. Meritul lui Klein și al echipei sale constă în faptul că nu au văzut aceste instituții ca un scop în sine, ci menite să consolideze Unirea. Micu a fost cel care a contribuit la nașterea acestei elite, care a dus la împlinirea unui adevărat program cultural. Acțiunile episcopului Inochentie Micu erau menite să realizeze scopul emancipării românilor ardeleni prin organizarea bisericească, așezăminte culturale și școli, concretizare petrecută sub păstorirea lui Aron. Generația primilor români școliiți în centrele catolice reflecta deja drumul parcurs de Biserica românilor după Unire. Era generația care a resimțit acut nevoia elaborării unui discurs identitar, un discurs care își avea originea în nevoia internă de dezvoltare și de consolidare a Unirii, aflată, la mijlocul secolului, într-un moment de cumpănă.

Concluzii

Chiar de la începutul venirii sale ca episcop în Transilvania, Inochentie Micu a încercat să regleze statutul Bisericii Unite. El a respectat și a continuat programul părinților Unirii. Chintesența acțiunii sale a constat în: 1. impunerea

⁸² I. Mârza, *École et nation. Les écoles de Blaj à l'époque de la renaissance nationale*, Cluj-Napoca, 2005, p. 101-120.

⁸³ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului*, p. 242.

⁸⁴ A. Bunea, *Din istoria românilor: Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, p. 277-280; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, ed. a II-a, vol. 2, București, 1994, p. 382; Ioan Marin Mălinaș, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul domniei împărătesei Maria Tereza (1740 - 1780), a împăratului Iosif al II-lea (1780 - 1790) și Leopold al II-lea (1790 - 1792). Contribuții privind relațiile româno - austriece*, Oradea, 1994, p. 52.

reorganisierte⁸², jene arbeitete in gutem Zustand (Mai 1755)⁸³. Danach wurde er Professor für Liturgik und Pastoraltheologie, Igumen des Klosters *Sf. Treime* (1754-1759) und Generalvikar (1754-1763). Zum Lehrer der Klosterschule wurde 1754 der Laie Constantin Dimitrievici ernannt⁸⁴.

Tatsächlich begründeten diese in Blasendorf eine intellektuelle Tradition als jene, die als erstes einen Standard der Gelehrsamkeit erfüllten, der künftig zum Wesenszug der siebenbürgischen Aufklärung werden sollte. Sie waren gleichzeitig Theologen, Mönche, Lehrer und Schriftsteller, die in der Atmosphäre der katholischen Reform geprägt wurden, und sie waren es, die berufen waren, die Kirche der Rumänen sowohl in institutioneller Hinsicht wie auch in geistlicher Hinsicht zu festigen. Sie konnten dieses Ziel nicht anders erreichen als simultan auf beiden Ebenen zu wirken, der *Institution Building* (der Eröffnung von Schulen, der Druckerei und der Bibliothek) wie der Veröffentlichung nicht nur der nötigen Manuale und liturgischen Büchern, aber auch Büchern zur Lehre der Kirche, die die Bedeutung der Union für die Definition der rumänischen Identität begründen und unterstreichen sollten. Der Verdienst Kleins und seiner Mannschaft bestand darin, dass sie diese Institutionen nicht nur als Selbstzweck auffassten, sondern als Einrichtungen zur Konsolidierung der Union. Micu hat zur Herausbildung dieser Elite beigetragen, was zur Erfüllung eines wirklichen Kulturprogramms beigetragen hat. Die Aktionen von Bischof Inochentie Micu waren dazu bestimmt, das Ziel der Emanzipation der Siebenbürger Rumänen zu verwirklichen durch die kirchliche Organisation, Kultureinrichtungen und Schulen, was sich unter der Leitung von Aron konkretisierte. Die Generation der ersten in katholischen Zentren ausgebildeten Rumänen spiegelte bereits den von der Kirche der Rumänen nach der Union eingeschlagenen Weg. Es war die Generation, welche die Notwendigkeit der Herausbildung eines Identitätsdiskurses akut wahrgenommen hat, eines Diskurses, der seinen Ursprung in der inneren Notwendigkeit zur Entwicklung und Konsolidierung der Union hatte, die sich zur Mitte des Jahrhunderts an einem Wendepunkt befand.

Fazit

Schon seit Beginn seines Wirkens als Bischof in Siebenbürgen versuchte Inochentie Micu, den Status der Unierten Kirche zu regeln. Er respektierte das Programm der Väter der Union und führte es fort. Die Quintessenz seiner Handlungen bestand in folgenden

⁸² I. Mârza, *École et nation. Les écoles de Blaj à l'époque de la renaissance nationale*, Cluj-Napoca, 2005, S. 101-120.

⁸³ I. Z. Tóth, *Primul secol al naționalismului românesc*, S. 242.

⁸⁴ A. Bunea, *Din istoria românilor: Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, S. 277-280; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române* (dt. *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*), Bd. 2, București, 2. Aufl. 1994, S. 382; Ioan Marin Mălinaș, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul domniei împărătesei Maria Tereza (1740 - 1780), a împăratului Iosif al II-lea (1780 - 1790) și Leopold al II-ea (1790 - 1792). Contribuții privind relațiile româno - austriece* [dt. *Die Situation der kirchlichen Ausbildung der Rumänen im Kontext der Schulreformen in der Zeit von Kaiserin Maria Theresia (1740-1780), Kaiser Josef II. (1780-1790) und Leopold II. (1790-1792)*], Oradea, 1994, S. 52.

Bisericii Unite ca o Biserică legal constituită, egală Bisericii Romano-Catolice, dar cu păstrarea propriei identități. Putem spune că era vorba despre asimilarea principiilor florentine, dar așa cum erau ele percepute de către cei mai deschiși dintre post-tridentini⁸⁵. Aceasta însă era în realitate o „trădare” a Conciliului de la Florența⁸⁶; 2. dorința de a obține autonomia Bisericii sale; 3. determinarea de a impune clerul unit într-o poziție legală; și 4. militarea pentru ca mirenii uniți să beneficieze de toate drepturile civile, în baza punctului trei din cea de-a doua *Diplomă leopoldină* a Unirii. A început lupta, simultan, pe toate cele patru fronturi, dar a avut succes, în toate, doar parțial. Urmașii săi în scaunul episcopal din Blaj i-au urmărit și i-au continuat programul.

La jumătatea secolului, în contextul mișcării lui Visarion Sarai, principala preocupare a conducerii Bisericii Unite era păstrarea tradiției răsăritene și apărarea Bisericii de ispita latinizării. Semnificativ, avem, la Blaj, un program editorial asumat de Petru Pavel Aron – prin publicarea *Florii adevărului* – și construit pe filoanele Bisericii răsăritene. A existat, însă, și o altă poziție, neasumată oficial. Ne referim la cartea lui Gherontie Cotore, rămasă în manuscris. Odată cu venirea lui Visarion Sarai, s-a rupt un echilibru în Transilvania și s-au schimbat raporturile de forță între românii *uniți* și cei *neuniți*. A fost epoca în care fideli episcopului de la Blaj și ai celui de la Arad sau Karlowitz s-au anatemitat reciproc, angajându-se în confruntare și în luptă deschisă⁸⁷. Transilvania a intrat, astfel, la rândul ei, în jocul disputelor dintre răsăriteni și apuseni, cu specificul și cu experiența sa. Asistăm, cu alte cuvinte, la debutul culturii moderne românești, implicit, prin recunoașterea tacită a faptului că tradiția începea – și în Transilvania – să își piardă autoritatea⁸⁸.

⁸⁵ Adriano Prosperi, *Il Concilio di Trento: una introduzione storica*, Torino, 2001, p. 108-113; Ernst Christoph Suttner, *Gottgewollte Geistliche Verschiedenheit in der Kirche*, Freiburg, 2012, *passim*.

⁸⁶ Joseph Gill, *Conciliul de la Florența*. Traducerea: Blanka Sidonia Gorun-Kovács, Cluj-Napoca, PUC, 2011, p. 147-238; Luigi Chitarin, *Greci e Latini al Concilio di Ferrara-Firenze (1438-39)*, Bologna, PDUL, 2002, p. 179-182.

⁸⁷ L. Stanciu, „Identitate și diversitate. Despre Biserica românilor ardeleni (1744-1754)”, în *Studia Theologia Catholica*, nr. 4, 2009, p. 152-154.

⁸⁸ Jaroslav Pelikan, *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei. Doctrina creștină și cultura modernă (de la 1700)*, vol. V, traducere și note de Mihai - Silviu Chirilă, Iași, 2008, p. 54-59; G. M. Miron, „Biserica greco-catolică din Transilvania în anii reformismului”, în R. Câmpeanu, Anca Câmpian (coord.), *În spiritul Europei moderne: administrația și confesiunile din Transilvania în perioada reformismului Terezian și Iosefin (1740-1790)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 124 -125.

Punkten: 1. dem Durchsetzen der unierten Kirche als einer legalen Kirche, gleichrangig mit der römisch-katholischen, doch unter Beibehalt ihrer eigenen Identität; man kann sagen, es sei um das Anwenden der Florentiner Prinzipien gegangen, doch nur in dem Sinn, wie diese von den aufgeschlossenen Posttridentinern aufgefasst wurden⁸⁵; dies aber bedeutete einen „Verrat“ am Konzil von Florenz⁸⁶; 2. dem Wunsch, die Autonomie seiner Kirche zu erlangen; 3. die Erhebung des unierten Klerus in eine legale Rechtsposition zu erwirken; 4. Der Kampf dafür, dass die unierten Laien alle bürgerlichen Rechte erhalten auf der Basis des dritten Punktes des Zweiten *Leopoldinischen Diploms* der Union. Er startete den Kampf an allen vier Fronten gleichzeitig, hatte aber an allen vier Fronten nur teilweise Erfolg. Seine Nachfolger auf dem Bischofsthron setzten sein Programm fort.

Um die Mitte des Jahrhunderts vor dem Hintergrund der Bewegung des Visarion Sarai galt die Hauptbeschäftigung der Leitung der Unierten Kirche der Bewahrung der ostkirchlichen Tradition und der Verteidigung der Kirche vor der Versuch der Latinisierung. So finden wir in Blasendorf ein bezeichnendes editorisches Programm von Petru Pavel Aron – mit der Veröffentlichung der *Floarea adevărului* –, das auf den Säulen der Ostkirche aufgebaut war. Es gab aber auch noch eine nicht offiziell angenommene andere Position. Wir beziehen uns auf das Werk von Gherontie Cotore, das eine Handschrift blieb. Mit dem Kommen von Visarion Sarai wurde ein Gleichgewicht in Siebenbürgen zerstört und es änderten sich die Kräfteverhältnisse zwischen den *unierten* und den *nicht-unierten* Rumänen. Es war die Epoche, in der sich die Anhänger des Bischofs von Blasendorf und des Bischofs von Arad oder Karlowitz gegenseitig verdamnten und sich in Konfrontation und offener Auseinandersetzung bekämpften⁸⁷. Siebenbürgen trat seinerseits damit ein in das Spiel der Dispute zwischen östlichen und westlichen Christen mit seinem Spezifikum und seiner eigenen Erfahrung. Wir erleben mit anderen Worten implizit das Debüt der modernen rumänischen Kultur durch das stillschweigende Anerkennen der Tatsache, dass die Tradition - auch in Siebenbürgen - ihre Autorität zu verlieren begann⁸⁸.

⁸⁵ Adriano Prosperi, *Il Concilio di Trento: una introduzione storica*, Torino, 2001, S. 108-113; Ernst Christoph Suttner, *Gottgewollte geistliche Verschiedenheit in der Kirche*, Freiburg, 2012, *passim*.

⁸⁶ Joseph Gill, *Conciliul de la Florența*. Übersetzung: Blanka Sidonia Gorun-Kovács, Cluj-Napoca, PUC, 2011, S. 147-238. Luigi Chitartin, *Greci e Latini al Concilio di Ferrara-Firenze (1438-39)*, Bologna, PDUL, 2002, S. 179-182.

⁸⁷ L. Stanciu, „Identitate și diversitate. Despre Biserica românilor ardeleni (1744-1754)“ [dt. *Identität und Diversität. Über die Kirche der Siebenbürger Rumänen (1744-1754)*], in: *Studia Theologia Catholica*, nr. 4, 2009, S. 152-154.

⁸⁸ Jaroslav Pelikan, *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei. Doctrina creștină și cultura modernă (de la 1700)* [dt. *Die christliche Tradition. Eine Geschichte der Lehrentwicklung. Die christliche Lehre und die moderne Kultur (seit 1700)*], Bd. V, übers. und mit Anmerkungen von Mihai-Silviu Chirilă, Iași, 2008, S. 54-59; G. M. Miron, „Biserica greco-catolică din Transilvania în anii reformismului“ (dt. *Die griechisch-katholische Kirche aus Siebenbürgen in den Jahren der Reformbewegung*), in: R. Câmpeanu, Anca Câmpian (Hg.), *În spiritul Europei moderne: administrația și confesiunile din Transilvania în perioada reformismului Terezian și Iosefin (1740-1790)* [dt. *Im Geist des modernen Europa: die Verwaltung und die Konfessionen von Siebenbürgen in der Epoche der thesesianischen und josephinischen Reform (1740-1790)*], Cluj-Napoca, 2009, S. 124 -125.

Cu toate că reformismul și ideea de toleranță își făceau loc în viața ardelenilor, la jumătatea secolului, era evident eșecul politicii confesionale a Curții de la Viena. Soluția găsită de Viena a fost toleranța religioasă. Prea puțin convinsă de aceasta, Maria Tereza emite, totuși, edictul de toleranță (13 iulie 1759)⁸⁹. Demersul nu era unul nou. Legiferarea toleranței religioase tereziene continua linia reglementărilor leopoldine. La 12 decembrie 1701, datorită adversarilor lui Atanasie și datorită opunerii lor la Unire, Leopold I a recunoscut libertatea românilor de a se uni cu oricare dintre cele patru religii recepte ardeleni sau de a rămâne în Biserica lor tradițională⁹⁰. În contextul valorilor promovate de iluminism, la 1759, schimbată era doar situația dificilă a Unirii în Transilvania. S-a născut o stare de fapt care a forțat-o pe Maria Tereza să permită exercitarea liberă a credinței pentru cei care se lepădaseră de Unire și să numească un episcop exempt pentru aceștia. Dar, ca orice reglementare legislativă, ea nu a dus și la o schimbare de atitudine între diversele confesiuni și Biserici ardeleni. Insuficient explicat, parțial înțeles și incoerent aplicat, edictul Mariei Tereza a constituit, și el, un factor perturbator în raportarea românilor la Unire⁹¹. Perspectivele deosebite asupra toleranței tereziene au dus la percepția diferită a edictului (1759). Dacă neuniții găseau în edict o confirmare a confesiunii lor și o încurajare a schismei, tocmai prin numirea unui episcop la Sibiu, uniții vedeau decretul ca o interzicere a recăderii în schismă⁹². Fenomenul apostaziei de la Unire nu a fost stopat. Sedus de perspectiva toleranței tereziene oferită neuniților, analizând, poate, acumulările puțin spectaculoase de pe urma Unirii, Marsinai (Marginai) și cei asemenea lui s-au simțit, probabil, mai în siguranță, mai puternici, la adăpostul „legii părintești”⁹³. Era o opțiune la îndemână în fața efortului de a corespunde „întoarcerii la Roma”.

⁸⁹ A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, p. 161-170.

⁹⁰ M. Săsăujan, *Politica bisericească a Curții*, p. 196; K. Hitchins, „Cele trei puncte în care decizia de Unire a fost respinsă de la bun început și informațiile noastre asupra altor disensiuni referitoare la deciziile Unirii din anii 1697-1701, care au existat deja de pe vremea lui Atanasie”, în J. Marte, V. Ioniță, I. Mârza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (ed.), *Unirea românilor transilvăneni*, p. 319.

⁹¹ Pentru efectele edictului în teritoriu, vezi G. M. Miron, „Antagonism și toleranță confesională în satele românești transilvănene în timpul mișcării lui Sofronie”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, număr special: *Geneza și semnificațiile ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII)*, 2010, p. 171-179.

⁹² C. Barta, „Conceptul de toleranță religioasă și metodologia Unirii în viziunea episcopului Grigore Maior”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, număr special: *Geneza și semnificațiile ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII)*, 2010, 184-186.

⁹³ Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, p. 498.

Auch wenn die Reformbewegung und die Idee der Toleranz im Leben der Siebenbürger zur Mitte des Jahrhunderts um sich griff, war der Misserfolg der Konfessionspolitik des Wiener Hofes doch offensichtlich. Die von Wien gefundene Lösung bestand in der Toleranz. Auch wenn sie davon nicht allzu sehr überzeugt war, erlässt Maria Theresia trotzdem ihr Toleranzedikt (13. Juli 1759)⁸⁹. Der Vorgang war nicht neu. Die Gesetzgebung zur religiösen Toleranz durch Maria Theresia setzt die Linie der leopoldinischen Regelungen fort. Am 12. Dezember 1701 hat Leopold I. dank der Gegner des Atanasie und ihres Widerstands gegen die Union die Freiheit der Rumänen anerkannt, sich mit jeder der vier rezipierten siebenbürgischen Religionen zu vereinen oder in ihrer traditionellen Kirche zu bleiben⁹⁰. Vor dem Hintergrund der von der Aufklärung geförderten Werte war 1759 nur die diffizile Situation der Union in Siebenbürgen verändert. Es wurde eine Lage der Dinge geschaffen, die Maria Theresia zwang, die freie Glaubensausübung für jene zu gewähren, die sich von der Union losgesagt hatten, und einen exemten Bischof für jene zu ernennen. Doch wie jedes Gesetzesregelwerk führte das nicht zu einer Änderung der Haltung zwischen den verschiedenen Konfessionen und der siebenbürgischen Kirche. Unzureichend erklärt, nur teilweise richtig verstanden und inkohärent angewendet bildete auch das Edikt von Maria Theresia einen Störfaktor im Verhältnis der Rumänen zur Union⁹¹. Die unterschiedlichen Sichtweisen zur thesianischen Toleranz führten zu einer unterschiedlichen Rezeption des Edikts (1759). Während die Nicht-Unierten in dem Edikt eine Bestätigung ihrer Konfession und eine Ermutigung zum Schisma – gerade durch die Ernennung eines Bischofs in Hermannstadt – sahen, fassten die Unierten das Dekret als ein Verbot des Rückfalls in das Schisma auf⁹². Das Phänomen der Apostasie von der Union wurde nicht gestoppt. Verführt von der Perspektive der thesianischen Toleranz, die den Nicht-Unierten angeboten wurde, und mit analytischem Blick auf die wenig spektakulären Folgen der Union, fühlten sich Marsinai (Marginai) und seinesgleichen vielleicht mehr in Sicherheit und stärker unter dem Schutz des „Gesetzes der Väter“⁹³. Es war eine Option zur Hand, die dem Bemühen um die „Rückkehr nach Rom“ korrespondierte.

⁸⁹ A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, S. 161-170.

⁹⁰ M. Săsăujan, *Politica bisericească a Curții*, S. 196. K. Hitchins, „The Three Points on which a Decision in Favor of Union was Rejected from the very Beginning and Our Information on Other Dissents from the Union between 1697 and 1701 which Already Existed during Atanasie’s Time”, in: J. Marte, V. Ioniță, I. Mârza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (Hg.), *Unirea românilor transilvăneni*, S. 319.

⁹¹ Zu den Auswirkungen des Edikts im Territorium vgl. G. M. Miron, „Antagonism și toleranță confesională în satele românești transilvănene în timpul mișcării lui Sofronie” (dt. *Antagonismen und konfessionelle Toleranz in den rumänischen siebenbürgischen Dörfern zur Zeit der Bewegung des Sofronie*), in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Sondernummer: *Geneza și semnificațiile ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII)* [dt. *Die Genese und Bedeutung der Idee der religiösen Toleranz im Fürstentum Siebenbürgen (16.-18. Jahrhundert)*], 2010, S. 171-179.

⁹² C. Barta, „Conceptul de toleranță religioasă și metodologia Unirii în viziunea episcopului Grigore Maior” (dt. *Das Konzept der religiösen Toleranz in der Vision von Bischof Grigore Maior*), in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Sondernummer *Geneza și semnificațiile ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII)*, 2010, S. 184-186.

⁹³ Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri*, S. 498.

Vedem, astfel, cum, în prima jumătate a secolului, Unirea a devenit un factor de disoluție pentru românii ardeleni, care a dus la situația dramatică a unui adevărat război confesional. Impactul spuselor „profetului” și al sfințeniei sale⁹⁴ au fost posibile din cauza inabilității lămuririi Unirii. Între *Pâinea pruncilor*⁹⁵ (1702) și *Floarea adevărului* (1750) a trecut o perioadă prea lungă, în care Unirea nu a fost clarificată și explicată. A fost o realitate agravată de lipsa de autoritate de la conducerea Bisericii românilor (1744-1754), pe fondul ineficienței reglementărilor vieneze. S-a produs un cumul de situații, care amenințau real Unirea cu Roma, iar Biserica românilor din Transilvania lăsa impresia unei corăbii care se repara din mers, mereu la limită.

⁹⁴ L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (ed.), *Despre Biserica Românilor*, documentul nr. 273, p. 209-210.

⁹⁵ Florina Iliș, Ovidiu Ghitta (ed.), *Pâinea pruncilor sau Învățătura credinții creștinești strînsă în mică sumă*, Cluj-Napoca, 2008.

Wir sehen so, wie die Union in der ersten Hälfte des Jahrhunderts zu einem Faktor der Auflösung für die Siebenbürger Rumänen wurde, die zu der dramatischen Situation eines wahren Konfessionskrieges führte. Die Wirkung des sog. „Propheten“ und seiner Heiligkeit⁹⁴ waren möglich aufgrund der Unfähigkeit die Union besser zu erklären. Zwischen *Pâinea pruncilor*⁹⁵ (1702) und *Florea adevărului* (1750) verging eine zu lange Zeit, in der die Union nicht verdeutlicht und erklärt wurde. Es war eine Epoche, die auch vom Fehlen an Autorität seitens der Führung der Kirche der Rumänen erschwert wurde auf der Basis der Ineffizienz der Wiener Reglementierungen (1744-1754). Es wurde eine Gemengelage an Situationen hervorgerufen, welche die Union mit Rom real bedrohten, wobei die Kirche der Rumänen von Siebenbürgen den Eindruck eines Schiffes hinterlässt, das stets am Limit bei voller Fahrt repariert wird.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

⁹⁴ L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (Hg.), *Despre Biserica Românilor*; Dok. Nr. 273, S. 209-210.

⁹⁵ Florina Iliș, Ovidiu Ghitta (Hg.), *Pâinea pruncilor sau Învățătura credinții creștinești strânsă în mică sumă* (dt. *Brot für die Kinder oder Lehre des christlichen Glaubens in Zusammenfassungen*), Cluj-Napoca, 2008.

Iov Țirca (Circa) – un ierarh contestatar al unirii românilor ardeleni cu Biserica Romei

Respingerea otomanilor de sub zidurile Vienei în anul 1683 de către forțele polono-austriece, aflate sub conducerea regelui Jan III Sobieski al Poloniei (1674-1696), a deschis seria cuceririlor imperiale în Ungaria și Croația; cu excepția unei scurt reviriment armat, Înalta Poartă a bătut în retragere. În aceste condiții, Principatul transilvănean, aflat încă de la mijlocul secolului al XVI-lea sub suzeranitate turco-otomană, a reintrat în atenția Curții vieneze. Ca atare, profitând de criza internă generată de consolidarea pozițiilor politice și economice ale marii nobilimi ardeleni, opusă taberei principelui maghiar Mihail Apafi I (1661-1690), Casa de Habsburg, printr-un abil joc diplomatic, coroborat cu demonstrarea superiorității sale militare în conflictul amintit, a reușit, treptat, să-și impună stăpânirea asupra spațiului intracarpatic. La 26 iunie 1686, s-a parafat la Viena așa-numitul „tratat hallerian” (după numele artizanului său, contele Ioan Haller) între împăratul Leopold I (1658-1705) și principele Apafi, urmat de o altă înțelegere, la Blaj, în data de 27 octombrie 1687, consfințindu-se astfel începutul prezenței militare austriece efective în Transilvania; 12 orașe și cetăți ardeleni erau obligate să accepte încartiruirii de trupe și plata unor importante sume de bani. În pofida opoziției Stărilor ardeleni, generalul Anton Caraffa, sprijinit de contingentele cantonate în interiorul arcului carpatic, a impus, la 9 mai 1688, protecția imperială asupra Transilvaniei; scos de sub suzeranitatea otomană, Ardealul a intrat astfel în posesia Habsburgilor. Consolidarea noului regim politico-militar s-a făcut treptat, într-un cadru juridic schițat de prevederile „diplomei leopoldine” din 4 decembrie 1691, o adevărată „Constituție” transilvăneană; această nouă realitate politică a fost recunoscută internațional, prin tratatul de pace de la Karlovac (Karlowitz) din 1699, fiind reconfirmată de

Iov Țirca (Circa) – Ein Hierarch und Gegner der Union der Siebenbürger Rumänen mit der Kirche Roms

Die Abwehr der Osmanen vor den Mauern Wiens im Jahr 1683 durch die polnisch-österreichischen Truppen unter der Führung von König Johann III. Sobieski von Polen (1674-1696) eröffnete eine Reihe von kaiserlichen Eroberungen in Ungarn und Kroatien; mit Ausnahme einer kurzen bewaffneten Wendung musste sich die Hohe Pforte zurückziehen. Unter diesen Bedingungen geriet das siebenbürgische Fürstentum, das sich seit Mitte des 16. Jhs. unter osmanischer Suzeränität befand, wieder in die Aufmerksamkeit des Wiener Hofes. Das Haus Habsburg profitierte in dieser Hinsicht von der inneren Krise, die von der politischen und wirtschaftlichen Konsolidierung des siebenbürgischen Hochadels, der dem Lager des ungarischen Fürsten Michael Apáfy I. (1661-1690) feindlich gesonnen war, ausgelöst war, und schaffte es durch ein geschicktes diplomatisches Spiel in Verbindung mit der Demonstration seiner militärischen Überlegenheit in dem erwähnten Konflikt, allmählich die Herrschaft über den innerkarpatischen Raum zu erlangen. Am 26. Juni 1686 wurde in Wien der (nach seinem Verfasser Graf Johann Haller benannte) sog. „Haller-Vertrag“ zwischen Kaiser Leopold I. (1658-1705) und Fürst Apáfy unterzeichnet, auf den ein weiteres Abkommen vom 27. Oktober 1687 von Blasendorf/Blaj folgte, in dem man über die effektive österreichische Militärpräsenz in Siebenbürgen übereinkam; zwölf siebenbürgische Städte und Festungen wurden verpflichtet, Einquartierungen von Truppen und die Zahlung bedeutender Geldsummen zu akzeptieren. Trotz des Widerstands der siebenbürgischen Stände erklärte General Anton Caraffa, unterstützt von den im Inneren des Karpatenbogens einquartierten Kontingenten, am 9. Mai 1688 die kaiserliche Protektion über Siebenbürgen; aus der osmanischen Suzeränität befreit kam Siebenbürgen auf diese Weise in den Besitz der Habsburger. Die Konsolidierung des neuen politisch-militärischen Systems geschah allmählich innerhalb des vom „Leopoldinischen Diplom“ vom 4. Dezember 1691 vorgezeichneten Rechtsrahmens, einer wahren siebenbürgischen „Verfassung“; diese neue politische Wirklichkeit wurde international anerkannt im Friedensvertrag von Karlovac/Karlowitz von 1699 und von neuem bestätigt durch den

Status-urile ardelene prin tratatul de la Satu Mare (1711) și întărită prin „pacea” de la Pojarevac (Passarowitz) din 1718¹.

În această nouă ambianță socio-politică și confesională, în anul 1701 s-a parafat Unirea unei părți însemnate a românilor ardeleni cu Biserica Romei², act

¹ *Istoria românilor*, vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)* (coord. Virgil Cândea), București, 2003, p. 358-374.

² Istoriografia iezuită (urmată de cea greco-catolică) susține că, la nivelul anilor 1697-1698, acțiunea călugărilor misionari latini între români a fost încununată de succes, la 7 octombrie 1698, în cadrul marelui sobor bisericesc bălgrădean semnându-se, de către 38 de protopopi, cunoscutul „manifest de unire”; prin urmare, „reversalul” din 7 aprilie 1701 doar ar fi oficializat aceste demersuri (cf. Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia factae a. 1701 eorumque, quae in unionis negotia subseata sunt usque ad novembre anni 1702 di/Relatare istorică despre unirea Bisericii Românești cu Biserica Romei făcută în anul 1701 și despre cele ce au urmat în problema unirii până în noiembrie 1702* (vers. rom. și stud. introd. de Ioan Chindriș), Cluj-Napoca, 1996, p. 42-45, 54-57; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine romanesce pentru istoria Bisericii romane mai alesu unite*, Blaj, 1855, p. 77-78, 80-83; George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei. Pre doue sute de ani din urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 165-170; Augustin Bunea, *Cestiuni din dreptul și istoria Bisericii românești unite, studiu apologetic din incidentul invectivelor „Gazetei Transilvaniei” și a d-lui Nicolae Densușianu asupra Mitropolitului Vancea și a Bisericii unite*, vol. II, Blaj, 1893, p. 3-38, George Fireza, *Unirea de la 1700 și cum s-au învrăjbit iarăși românii?*, ed. a II-a, Lugoj, 1924, p. 19-23, 30-31; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ed. a III-a, Târgu Lăpuș, 2006, p. 96-99, 104-107; Maria Someșan, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite. Biserica. Școală. Națiune. De la începuturile sale până în 1918*, Satu Mare, 2005, p. 57-58, 60-61 etc.). În cealaltă „tabără”, ortodoxă, deși se admite posibilitatea inițierii unor tratative de acest fel, veridicitatea documentelor Unirii este pusă sub semnul întrebării, opinându-se că, și dacă acestea s-ar accepta ca reale, mitropoliții Teofil și Atanasie Anghel nu au înclinat decât spre o uniune de principiu, condiționată de păstrarea vechilor rânduieli bisericești și motivată de necesitatea obținerii unor drepturi sociale și confesionale fundamentale, de care să se împărtășească ulterior întreaga națiune română (cf. Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 89-90; Ioan Crișan, „Aduș la istoria uniației bisericești a românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I”, în *Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic*, Sibiu, an III, 1886-1887, p. 3-24 și an. IV, 1887-1888, p. 3-46; George Popovici, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 32-41, 49-62; Silviu Dragomir, „Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei”, în *Biserica Ortodoxă Română*, București, an LXXX, 1962, nr. 9-10, p. 870-880, p. 888-904; Ioan Lupaș, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*, Târgu Mureș, 2004, p. 363-367; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. II, Iași, 2006, p. 225, 257-260; Ioan Aurel Pop, *Românii și România. O scurtă istorie*, București, 1998, p. 98 etc.).

Vertrag von Satu Mare/Sathmar (1711) und bekräftigt durch den „Frieden“ von Pojarevac/Passarowitz von 1718¹.

In diesem neuen sozial-politischen Ambiente wurde 1701 die Union eines Teils der Siebenbürger Rumänen mit der Kirche Roms unterzeichnet², ein Akt, der viele spätere

¹ *Istoria românilor V. O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)/dt. Geschichte der Rumänen V. Eine Epoche der Erneuerung im europäischen Geist (1601-1711/1711)* (hg. von Virgil Căndeia), București, 2003, S. 358-374.

² Die jesuitische Geschichtsschreibung (der auch die griechisch-katholische folgt) behauptet, dass das Wirken der lateinischen Missionare unter den Rumänen in den Jahren 1697 bis 1698 von Erfolg gekrönt war, so dass am 7. Oktober 1698 im Rahmen der Großen Kirchensynode von Bălgrăd das bekannte „Unions-Manifest“ von 38 Protopopen unterzeichnet; so hätte der „Vereinigungsakt“ vom 7. April 1701 diese Schritte nur offiziell gemacht (cf. Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia factae a. 1701 eorumque, quae in unionis negotia subseata sunt usque ad novembre anni 1702 di/Relatare istorică despre unirea Bisericii Românești cu Biserica Romei făcută în anul 1701 și despre cele ce au urmat în problema unirii până în noiembrie 1702* (dt. *Historische Darstellung der 1701 abgeschlossenen Union der Rumänischen Kirche mit der Kirche Roms und was dem Proböem der Union bis ins Jahr 1702 folgte*; rumänische Ausgabe mit Einleitung von Ioan Chindriș), Cluj-Napoca/Klausenburg, 1996, S. 42-45, 54-57; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine romanesci pentru istoria Bisericii române mai alesu unite/dt. Lateinische rumänische Akten und Fragmente zur Geschichte der Rumänischen Kirche, besonders der Unierten, in den letzten 200 Jahren*, Blaj 1855, S. 77-78, 80-83; George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani din urmă/dt. Ausgewählte Abschnitte der Geschichte Siebenbürgens seit 200 Jahren*, Bd. I, Sibiu, 1889, S. 165-170; Augustin Bunea, *Cestiuni din dreptul și istoria Bisericii românești unite, studiu apologetic din incidentul invectivelor „Gazetei Transilvaniei” și a d-lui Nicolae Densușianu asupra Mitropolitului Vancea și a Bisericii unite/dt. Fragen aus dem Kirchenrecht und der Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche, apologetische Studie aus den Schmähreden der „Gazeta Transilvania” und von Herrn Nicolae Densușianu zu Metropolit Vancea und der unierten Kirche*, Bd. II, Blaj, 1893, S. 3-38; George Fireza, *Unirea de la 1700 și cum s-au învrăjbit iarăși românii?/dt. Die Union von 1700 und wie sich die Rumänen wieder befehdet haben*, Bd. II, Lugoj, 1924, S. 19-23, 30-31; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite/dt. Die Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche*, Târgu Lăpuș, 2006, S. 96-99, 104-107; Maria Someșan/Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite. Biserica. Școală. Națiune. De la începuturile sale până în 1918/dt. Aus der Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche. Kirche. Schule. Nation. Von ihren Anfängen bis 1918*, Satu Mare, 2005, S. 57-58, 60-61 etc.). Im anderen Lager, dem orthodoxen, wird die Wahrhaftigkeit der Unionsdokumente infragegestellt, auch wenn die Möglichkeit der Einführung von Verträgen dieser Art zugestanden wird, da entgegengehalten wird, dass selbst wenn man diese Verträge als real akzeptieren würde, die Metropolen Teofil und Atanasie Anghel nur zu einer Einigung im Prinzip hin tendiert hätten unter der Bedingung des Beibehaltens der alten kirchlichen Ordnungen und motiviert von der Notwendigkeit des Erlangens einiger grundlegender sozialer und konfessioneller Rechte gehandelt hätten, deren sich danach die ganze rumänische Nation erfreuen sollte (cf. Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei/dt. Die alte Rumänische Orthodoxe Metropolie von Siebenbürgen, ihre Unterdrückung und Wiederherstellung*, Sibiu, 1870, S. 89-90; Ioan Crișan, *Adaus la istoria uniății bisericești a românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I/dt. Ergänzung zur Geschichte der Rumänen aus Siebenbürgen unter Kaiser Leopold I.*, in: „Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic”, Sibiu, III. Jg., 1886-1887, S. 3-24, und IV. Jg., 1887-1888, p. 3-46; George Popovici, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul Leopold I/dt. Die Union der Rumänen aus Siebenbürgen mit der Römisch-Katholischen Kirche unter Kaiser Leopold I.*, Lugoj, 1901, S. 32-41, 49-62; Silviu Dragomir, „Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei”/dt. *Die Rumänen aus Siebenbürgen und die Union mit der Kirche Roms*, in: *Biserica Ortodoxă Română*, București, LXXX. Jg., 1962, Nr. 9-10, S. 870-880, p. 888-904; Ioan Lupaș, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea/dt. Die Rumänische Orthodoxe Kirche aus Siebenbürgen und die Kirchenunion im 18. Jh.*, Târgu Mureș, 2004, S. 363-367; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române/dt. Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*, Bd. II, Iași, 2006³, S. 225, 257-260; Ioan Aurel Pop, *Românii și România. O scurtă istorie/dt. Die Rumänen und Rumänien*, București, 1998, S. 98 etc.).

cu profunde mutații confesionale ulterioare în istoria ecleziastică a Transilvaniei. Această hotărâre a generat însă, încă dintru început, reacții ostile în special în sudul Ardealului, zonă legată din punct de vedere comercial și cultural-bisericesc de „Valahia” ortodoxă, de unde „acatolicii [...] atâta [i]-au desmântat pe românii cei din Țara Bârsei și de la Hațeg, de s-au lăsat de unire”³; exista temerea „ca să nu fie ceva vicleșug și, prin primirea acestii uniri, pe încet să le caute a părăsi ritusul și legea Besearecii Răsăritului și a cuprinde rânduiala Bisearecii Apusului”⁴.

Contestarii Unirii românilor ardeleni cu Biserica Romei au fost numeroși; documentele păstrate sunt elocvente. Între aceștia s-a remarcat Iov Țirca (Circa), un preot (apoi ierarh) care „multă agitație și multe tulburări a produs cu acțiunea sa”⁵. Despre viața și activitatea acestuia se cunosc prea puține date. S-a născut pe la anul 1660 în satul Gâmbuț (jud. Mureș) din fostul comitat Alba de Jos (sau Alba Inferior), primind la botez numele de Ioan⁶. Provenind dintr-o familie românească înstărită, care își împrăsiase de decenii particula nobiliară „de Gâmbuț”⁷, acesta „cercetase școalele în colegiul calvinesc care, în acelea timpuri, era relativ mult mai înaintat decât școluțiile încă sărace și puțin cunoscute ale iezuiților”⁸; ca atare, contemporanii îl socoteau „învățat în limba ungurească și lătimească”⁹. Hirotonit la Alba Iulia fie de mitropolitul Varlaam (1685-1692), fie de mitropolitul Teofil (1692-1697) al Ardealului, a fost rânduit apoi spre slujire în parohia „Batizháza”¹⁰ (Botez, jud. Mureș¹¹), localitate învecinată cu satul său natal.

³ Gheorghe Șincai, *Hronica românilor* (ed. îngrijită de Florea Fugariu), vol. III, București, 1978, p. 185.

⁴ Samuil Micu, *Istoria românilor* (ed. princeps după manuscris de Ioan Chindriș), vol. II, București, 1995, p. 269.

⁵ Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 131.

⁶ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor*, ed. a II-a (ed. îngrij. de Ioan Chindriș), vol. I, București, 1995, p. 123; Ioan Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz, ca episcop al Marmației Dositeiu Circa, 1660-1730*, București, 1901, p. 3.

⁷ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 3.

⁸ G. Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, I, p. 195-196.

⁹ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, p. 196.

¹⁰ Alexandru Cziple, „Episcopul Ioan Țirca și Episcopia din Maramurăș”, în *Cultura Creștină*, Blaj, an. 1, 1911, nr. 1, p. 23.

¹¹ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 3. Că nu este vorba de Batiz, sat aparținător astăzi orașului hunedorean Călan (cf. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești*, ed. a II-a, vol. II, București, 1928, p. 25; Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 132), o dovedește atestarea localității în conscripția austriacă din anii 1829-1831 sub denumirea maghiară veche de „Batizháza”. Cf. *Consignatio Statistico Topographica singulorum in Magno Principatu Transylvanicae* (edit. Bogdan Crăciun și Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, 2003, p. 19); a se vedea și *Erdélyi helységnévszótár – Dicționar de localități din Transilvania - Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen* (coord. Szabó M. Attila, Szabó M. Erzsébet), [București], 1992 apud <http://dictionar.referinte.transindex.ro/index.php?action=keres>.

konfessionelle Veränderungen in der Kirchengeschichte Siebenbürgens nach sich zog. Dieser Entschluss löste indes von Anfang an feindliche Reaktionen vor allem im Süden von Siebenbürgen aus, einer in wirtschaftlicher und kulturell-kirchlicher Sicht eng mit der orthodoxen „Walachei“ verbundenen Gegend, von wo aus „die Nicht-Katholiken [...] die Rumänen aus dem Burzenland und der Gegend von Hatzeg so sehr negativ beeinflussten, dass sie sich von der Union lossagten“³; es bestand die Furcht, „dass dies irgendwie eine Heimtücke sei und durch die Annahme dieser Union allmählich verlangt werde, den Ritus und die Zugehörigkeit zur Kirche des Ostens abzulegen und die Ordnung der Kirche des Westens anzunehmen“⁴.

Die Gegner der Union der Siebenbürger Rumänen mit der Kirche Roms waren zahlreich: die überlieferten Dokumente sind vielsagend. Zu diesen zählte Iov Țirca (Circa), ein Priester (und späterer Bischof), der „mit seinem Wirken viel Agitation und Unruhen auslöste“⁵. Zu seinem Leben und Wirken sind indes nur wenige Daten überliefert. Er wurde 1660 in dem Dorf Gâmbuț (Kreis Mureș/Muresch) aus dem früheren Komitat Alba de Jos (oder Alba Inferior) geboren und erhielt den Taufnamen Ioan⁶. Aus einer wohlhabenden rumänischen Familie stammend, die sich seit Jahrzehnten den Adelstitel „von Gâmbuț“ („de Gâmbuț“) angeeignet hatte⁷, „besuchte er die Schulen des kalvinische Kollegiums, die zu jener Zeit verhältnismäßig fortschrittlicher waren als die noch ärmlichen und wenig bekannten kleinen Schulen der Jesuiten“⁸; so hielten ihn seine Zeitgenossen für „gebildet in der ungarischen und der lateinischen Sprache“⁹. In Alba Iulia/Karlsburg entweder von Metropolit Varlaam (1685-1692) oder Metropolit Teofil (1692-1697) von Siebenbürgen zum Priester geweiht, wurde er anschließend zum Dienst in die Pfarrei „Batizháza“¹⁰ („Taufe“, Kreis Muresch¹¹) gesandt, einem Nachbarort seines Geburtsdorfes.

³ Gheorghe Șincai, *Hronica românilor/dt. Chronik der Rumänen* (hg. von Florea Fugariu), Bd. III, București, 1978, S. 185.

⁴ Samuil Micu, *Istoria românilor/dt. Geschichte der Rumänen* (nach dem Hauptmanuskript hg. von Ioan Chindriș), vol. II, București, 1995, S. 269.

⁵ Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 131.

⁶ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor/dt. Geschichte der Kirche der Rumänen*, (hg. von Ioan Chindriș), Bd. I, București, 1995, S. 123; Ioan Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz, ca episcop al Marmației Dositeiu Circa, 1660-1730/dt. Ioan Circa de Gambutz als Bischof von Marmăția Dositeiu Circa*, București, 1901, S. 3.

⁷ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 3.

⁸ G. Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, I, S. 195-196.

⁹ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, S. 196.

¹⁰ Alexandru Cziplé, „Episcopul Ioan Țirca și Episcopia din Maramurș/dt. Bischof Ioan Țirca und das Bistum der Maramuresch“, in: *Cultura Creștină*, Blaj, 1. Jg., 1911, Nr. 1, S. 23.

¹¹ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 3. Dass nicht die Rede ist von Batiz, dem Nachbarort der heutigen Stadt Călan im Raum Hunedoara (cf. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești/dt. Geschichte der Rumänischen Kirche*, Bd. II, București, 1928, S. 25; Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 132) beweist, dass der Ort in der österreichischen Volkszählung der Jahre 1829 bis 1831 unter dem ungarischen Namen „Batizháza“ bezeugt ist. Cf. *Consignatio Statistico Topographica singulorum in Magno Principatu Transylvanicae* (hg. von Bogdan Crăciun und Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, 2003, S. 19); auch zu sehen bei *Erdélyi helységnévszótár - Dicționar de localități din Transilvania - Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen* (hg. von Szabó M. Attila, Szabó M. Erzsébet), București, 1992 apud <http://dictionar.referinte.transindex.ro/index.php?action=keres>.

Rămas probabil văduv (poate fi luată în calcul și varianta hirotonirii sale ca preot celib), acesta figura, la cumpăna anilor 1697-1698, pe lista aspiranților la scaunul mitropolitan, în calitate de contracandidat al secretarului diecezan Anghel (Atanasie) Popa din Bobâlna (jud. Hunedoara), viitorul arhipăstor al românilor transilvăneni¹². Relațiile dintre cei doi au rămas tensionate, aceasta cu atât mai mult cu cât Țirca, socotit de contemporani un „popă deștept și învățat”¹³, intrase din necesitatea găsirii unei protecții politice sigure în grațiile oficialităților calvine, aflate încă la cârma politică a Transilvaniei; de amintit și faptul că la începutul lunii iulie a anului 1700, Țirca se prezentase în fața unui sinod reformat, mărturisind, în spiritul rezoluțiilor imperiale din 14 aprilie 1698, 26 august 1698, 12 septembrie 1710, 26 august 1699 și 12 decembrie 1699¹⁴, „unirea cu calvinii”; era un act de adeziune formală, dictat din partea autorităților maghiare.

Socotindu-l un personaj incomod, mitropolitul Atanasie (1698-1701/1713) a dispus în vara anului 1700 cercetarea sa în cadrul sinodului bălgrădean; acuza oficială care i se aducea era aceea de furt și de falsificare a unor „cărți”, folosite ca documente probatorii („de întărire”), spre a fi consacrat ierarh¹⁵. Deși a fost invitat să se prezinte, Țirca a refuzat. Cum furtul cădea și sub incidența legislației civile a vremii, existând astfel o acoperire suplimentară, s-a luat măsura arestării sale imediate¹⁶. Prins la scurt timp, acuzatul a fost adus „în fiare și lanțuri”, fiind judecat și apoi aruncat în temnița mănăstirii-reședință din Alba Iulia.

Reacțiile forurilor calvine ardelene nu au întârziat să apară. Astfel, la 6 iulie 1700, superintendentul calvin Ștefan Veszprémi (1690-1713) îi comunica

¹² I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 3; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* (reed.), vol. I, Cluj-Napoca, 2002, p. 67; Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 131.

¹³ „Fragmentu istoricu despre unirea religioasă în Transilvania”, în *Transilvania*, Sibiu, an III, 1870, nr. 5, p. 57.

¹⁴ A. Freyberger, *Historica relatio unionis*, p. 50-53; S. Micu, *Istoria românilor*, II, p. 251-252; Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, p. 170-171; Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustradam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte (Innsbruck), 1885, p. 235, 294; *Magazin Istoric pentru Dachia*, vol. III, București, 1846, p. 160-162, 294; T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 84; Alexandru Pop, *Dezbinarea în Biserica românilor din Ardeal și Ungaria (1697-1701)*, București, 1921, p. 34, 47; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 77-78; Dumitru Stăniloae, *Uniatismul din Transilvania, opera unei întreprinderi silniciei*, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, București, an LXXXVII, 1969, nr. 3-4, p. 357, 369; Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 111, 113; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ed. a II-a, București, 1998, p. 166, 168; *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)* (edit. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran), Cluj-Napoca, 2009, p. 98-99 (nr. 4-6) etc.

¹⁵ G. Barițiu, *Părți alese*, I, p. 194.

¹⁶ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 10.

Wahrscheinlich verwitwet (doch auch an die Möglichkeit seiner Weihe als zölibatärer Priester kann gedacht werden), figurierte er zur Jahreswende 1697/98 auf der Liste der Aspiranten auf den Stuhl des Metropoliten als Gegenkandidat zum Diözesansekretär Anghel (Atanasie) Popa aus Bobâlna (Kreis Hunedoara), dem zukünftigen Oberhirten der siebenbürgischen Rumänen¹². Die Beziehungen zwischen beiden blieben gespannt, dies umso mehr als Țirca, der unter seinen Zeitgenossen als „kluger und gebildeter Priester“ galt¹³, aus der Notwendigkeit heraus, eine sichere politische Protektion zu bekommen, bei den kalvinischen Autoritäten zu Ehren kam, die in Siebenbürgen politisch immer noch am Ruder waren; zu erwähnen ist auch, dass Țirca Anfang Juli des Jahres 1700 vor einer reformierten Synode vorstellig wurde und sich im Geiste der kaiserlichen Resolutionen vom 14. April 1698, vom 26. August 1698, vom 12. September 1710, vom 26. August 1699 und vom 12. Dezember 1699¹⁴ zu einer „Union mit den Calvinisten“ bekannte; zu einem Akt eines formalen Anschlusses, diktiert von Seiten der ungarischen Autoritäten.

Weil er ihn für unbequem hielt, ordnete Metropolit Athanasie (1698-1701/1713) im Sommer des Jahres im Rahmen der Synode von Bălgrăd eine Untersuchung über ihn an; die offizielle Beschuldigung, die gegen ihn erhoben wurde, lautete auf Diebstahl und Fälschen einiger „Schriften“, die in Bukarest als Prüfdokumente („zur Bekräftigung“) verwendet wurden, um zum Hierarchen geweiht zu werden¹⁵. Țirca wurde vorgeladen, weigerte sich aber zu kommen. Nachdem der Diebstahl in die Zuständigkeit der zivilen Gesetzgebung jener Zeit fiel, wodurch eine zusätzliche Deckung gegeben war, wurden sofort Maßnahmen zu seiner Festnehmung ergriffen¹⁶. Nach kurzer Zeit gefasst, wurde der Beschuldigte „in Eisen und Ketten“ abgeführt, verurteilt und in das Gefängnis des Residenz-Klosters von Alba Iulia geworfen.

Die Reaktionen der siebenbürgischen kalvinischen Foren blieben nicht aus. So übermittelte der kalvinische Superintendent Ștefan Veszprémi (1690-1713) dem

¹² I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 3; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*/dt. *Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen von Siebenbürgen im 18. Jh.* (Neuauflage), Bd. I, Cluj-Napoca, 2002, S. 67; Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 131.

¹³ „Fragmentu istoricu despre unirea religioasă în Transilvania/dt. Historisches Fragment über die Kirchenunion in Siebenbürgen“, in: *Transilvania*, Sibiu, III. Jg., 1870, Nr. 5, S. 57.

¹⁴ A. Freyberger, *Historica relatio unionis*, S. 50-53; S. Micu, *Istoria românilor*, II, S. 251-252; Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, S. 170-171; Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustradam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, Bd. I, Oeniponte (Innsbruck), 1885, S. 235, 294; *Magazin Istoric pentru Dachia*, Bd. III, București, 1846, S. 160-162, 294; T. Cipariu, *Acte și fragmente*, S. 84; Alexandru Pop, *Dezbinarea în Biserica românilor din Ardeal și Ungaria (1697-1701)*/dt. *Die Spaltung in der Kirche der Rumänen aus Siebenbürgen und Ungarn (1697-1701)*, București, 1921, S. 34, 47; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, S. 77-78; Dumitru Stăniloae, „Uniatismul din Transilvania, opera unei întreite silnicii“/dt. *Der Uniatismus in Siebenbürgen, das Werk eines dreifachen Zwanges*, in: *Biserica Ortodoxă Română*, București, LXXXVII. Jg., 1969, Nr. 3-4, S. 357, 369; Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, S. 111, 113; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*/dt. *Libellus Valachorum. Aus der Geschichte der rumänischen Nationsbildung*, București, 1998, S. 166, 168; *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*/dt. *Über die Kirche der Rumänen in Siebenbürgen. Externe Dokumente (1744-1754)* (hg. von Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran), Cluj-Napoca, 2009, S. 98-99 (Nr. 4-6) etc.

¹⁵ G. Barițiu, *Părți alese*, I, S. 194.

¹⁶ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 10.

gubernatorului Gheorghe Bánffy (1691-1708) vestea arestării clericului român; măsura era calificată ca fiind „injurioasă pentru Biserica Reformată”. Ca atare, într-o scrisoare adresată în aceeași zi mitropolitului Atanasie Anghel, guvernatorul împreună cu cancelarii Nicolae Bethlen și Ștefan Naláci solicitează eliberarea lui Țirca sau măcar schimbarea regimului de detenție, potrivit cu „caracterul unui preot”; textul acelei scrisori este următorul: „Am înțeles din jalba episcopului reformat Ștefan Veszprémi, precum că preotul român cu numele Szirka din Gambucz, în urma libertății date prin rezoluțiunea Maiestății Sale, ca popii români să se poate uni cu oricare din cele patru religii recepte, s-a unit cu religiunea reformată. Ceea ce Preacuvioșia Voastră înțelegând ați trimis pe capul lui popi nemțești și românești de l-au prins și legat în fiare, punându-i și lanț de grumaz, pe care acum îl țineți în prinsoare grea. Deoarece acestea, dacă sunt adevărate, prejudecă nu numai rezoluțiunii prea înalte, ci sunt injurioase și pentru Biserica Reformată, noi, în puterea ce o avem de la Maiestatea Sa, poruncim Preacuvioșiei Tale să ne raportați lămurit din ce cauză ați făcut aceasta, pentru că, de ne arătați motive destul de justificabile, bine, de unde nu apoi Guvernul nu va îngădui nimănui o astfel de ilegalitate. Dar și până când vom fi deplin informați și se va decide cauza, de nu e un tâlhar sau hoț, Preacuvioșia Ta să nu-l mai țineți în astfel de prinsoare, ci ori să-l eliberați pe cheazășie, ori să-l țineți în arest legal, fără fiare și lanțuri, precum se cuvine unui preot, și asta cu atât mai vârtos că nu subversează niciun pericol de fugă”¹⁷. La 8 iulie, aceiași magnați calvini au înaintat o altă scrisoare de protest generalului Rabutin, înfierând tratamentul inuman din temnița bălgrădeană și netemeinicia motivației arestării lui Țirca, pe care se angajau „a-l lua sub protecțiunea noastră”¹⁸.

La 26 octombrie 1700, a venit rândul lui Atanasie Anghel să se plângă cardinalului Kollonich, cum că „oarecare preot, cu numele Circa, înainte de asta cu vreo câțiva ani, furând din biserica Bălgradului niște cărți și formându-și o recomandațiune prevăzută cu sigiliile și subscrierile câtorva archidiaconi [protopopi n.n.], s-a dus în Valahia și, acolo, a solicitat episcopatul, ceea ce înțelegând eu, l-am citat aci în Alba Iulia înaintea Sinodului general, ca să justifice faptul și să se purifice. Însă el conștientiză de a fi vinovat și, neascultând de poruncă, n-a vrut să vină. De aceea, am hotărât în sinod, cu consensul unanim, ca să fie prins ca un refractar și adus încoace; astfel am îngrijit eu prin servitorii mei proprii de l-am prins și l-am adus aici la Alba Iulia. Într-aceea, din negrija servitorilor

¹⁷ *Ibidem*, p. 4.

¹⁸ N. Nilles, *Symbolae*, I, p. 222-223; I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambucz*, p. 5; Zenovie Păclișanu, „Din istoria bisericească a Maramureșului. Episcopul Iosif Stoica” (II), în *Cultura Creștină*, Blaj, an III, 1913, nr. 9, p. 265-266; Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts*, Freiburg, p. 202-205.

Gouverneur Gheorghe Bánffy (1691-1708) die Nachricht von der Verhaftung des rumänischen Klerikers; die Maßnahme wurde als „Beleidigung für die Reformierte Kirche“ eingestuft. Daraufhin forderte der Gouverneur gemeinsam mit den Kanzlern Miklós Bethlen und István Nalácz in einem an Metropolit Atanasie Anghel am selben Tag gerichteten Schreiben die Befreiung Țircas oder wenigstens eine Veränderung der Haftbedingungen wie es dem „Charakter eines Priesters“ entspricht; der Text dieses Schreibens lautete so: „Aus einem Klageschreiben des reformierten Bischofs István Veszprémi haben wir verstanden, dass der rumänische Priester Szirka aus Gambucz infolge der Freiheit, die von Ihrer Majestät durch die erlassene Resolution gewährt wurde, dass sich die rumänischen Priester mit jeder der vier rezipierten Religionen vereinen können, sich mit der reformierten Religion vereinigt hat. Eure Exzellenz haben ihm deutsche und rumänische Priester nachgejagt, die ihn gefasst und in Eisenketten gelegt haben und auch um seinen Nacken eine Kette gelegt haben, und jetzt haltet ihr ihn in verschärfter Haft. Wenn dies alles wahr ist, dann widerspricht dies nicht nur den allerhöchsten Resolutionen, sondern dann ist das beleidigend auch für die Reformierte Kirche; so gebieten wir Eurer Exzellenz in der Vollmacht, die wir von Ihrer Majestät haben, uns klar zu berichten, aus welchem Grund ihr dies getan habt, und wenn ihr Gründe mit ausreichender Berechtigung aufzeigt, ist es gut, wenn nicht, dann wird die Regierung niemandem eine solche Illegalität gestatten. Doch bis wir vollständig informiert sind und der Fall entschieden wird, ob er nun oder ein Räuber oder Dieb ist, soll Eure Exzellenz ihn nicht mehr in solcher Haft halten, sondern ihn entweder gegen eine Bürgschaft freilassen, oder ihn in legaler Haft halten ohne Eisen und Ketten, wie es einem Priester zusteht, und dies umso mehr, weil er keine Fluchtgefahr darstellt“¹⁷. Am 8. Juli sandten dieselben kalvinischen Magnaten ein weiteres Protestschreiben an General Rabutin und prangerten die inhumane Behandlung Țircas im Kerker von Bălgrad und seine unbegründete Inhaftierung an, die sie anstrebten, „um diesen aus unserer Obhut zu entfernen“¹⁸.

Am 26. Oktober beschwerte sich Atanasie Anghel seinerseits bei Kardinal Kollonich, dass „ein gewisser Priester namens Circa, der einige Jahre früher aus der Kirche von Bălgrad einige Bücher gestohlen hat und sich eine mit Siegeln und Unterschriften von einigen Erzdiakonen [Protopopen, n.n.] versehene Empfehlung gefälscht hat, in die Walachei gegangen ist und sich um das Bischofsamt bewarb; als ich dies erfahren habe, habe ich ihn hier nach Alba Iulia vor die Generalsynode zitiert, um die Tat zu erklären und sich zu rechtfertigen. Sich seiner Schuld bewusst, gehorchte er dem Ruf nicht und wollte nicht kommen. Daher haben wir auf der Synode einstimmig beschlossen, dass er wegen Widerstands gefasst und hierhergebracht werden sollte; so habe ich persönlich mich durch meine eigenen Diener darum bemüht, dass er gefasst und nach Alba Iulia gebracht wurde. Zwischenzeitlich konnte er aus Unachtsamkeit der Diener entkommen und in das Kollegium der Calvinisten fliehen, von wo er trotz all unserer Bemühungen nicht mehr

¹⁷ *Ibidem*, S. 4.

¹⁸ N. Nilles, *Symbolae*, I, S. 222-223; I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 5; Zenovie Păclișanu, „Din istoria bisericească a Maramurășului. Episcopul Iosif Stoica“/dt. *Aus der Kirchengeschichte der Maramuresch. Bischof Iosif Stoica* (II), in: *Cultura Creștină*, Blaj, III. Jg., 1913, Nr. 9, S. 265-266; Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts*, Freiburg, 2010, S. 202-205.

scăpând, a fugit în colegiul calvinilor, de unde, cu toate înțețirile noastre, nu s-a mai reîntors (susținând calvinii că s-ar fi unit cu Biserica lor), ci s-a dus mai departe, în colegiul de la Aiud; acolo, calvinii vor să-i procure episcopat, solicitând treaba (precum se vorbește) chiar și la Curte. Pentru care ne rugăm preaumilit de Eminența Voastră ca, pentru gloria lui Dumnezeu și binele Bisericii și pentru înlăturarea multor tulburări și sciziuni în Biserică, să binevoiți a preîntâmpina și împiedica tendințele lor, pentru că, de vor câștiga ei aceea, toți preoții ce se află pe moșiile lor vor trece la ei, cu stricarea Bisericii. Au promis adică domnii calvini toată libertatea nu numai preoților de se vor lipi de Circa, ci și copiilor lor, și, precum am înțeles, Circa a și atras vreo câțiva la sine [...]. În fine, n-ar strica dacă Eminența Voastră ați scrie Domnului Guvernator și Domnului N[icolae] Bethlen (care conduc treaba lui Circa) să se abțină de la asemenea infestațiuni ale Bisericii, că altcum vor cădea în disgrația cesaro-regească”¹⁹.

Într-adevăr, la scurt timp după arestare, beneficiind de ajutorul cancelarului Nicolae Bethlen, protectorul său, Țirca reușise să scape, refugiindu-se întâi în clădirea colegiului reformat din Alba Iulia, apoi, după câteva zile, în cea a colegiului maghiar din Aiud; după alte două săptămâni, timp în care a fost „ținut pre neștiute”, este rânduit într-o parohie „româno-calvină” din comitatul Hunedoara²⁰. Nicolae Bethlen, unul dintre personajele implicate direct în derularea acestor evenimente, rememora episodul în discuție, postdatându-l însă, în mod eronat, în anul 1702: „Acel pater Szunyog [teologul iezuit Francisc Szunyog n.n.] venise odată la mine în [luna] Mai a anului 1703 [recte: 1701 n.n.], ca și cum ar voi să-mi facă cortenire; în adevăr însă, mai mult ca să mă spioneze, pentru că în anul trecut prinsese și ținuse în fiare la mănăstire pe un popă valah, anume Ioan Circa (Czirka), ce știa ungurește și latinește, popă deștept și învățat, care îi fusese competitor la episcopie [lui Atanasie n.n.] și care, precum spuse el, pierdu cincizeci de galbeni la guvernator din acea cauză. Acesta fugi cu fiare cu tot în colegiul nostru din Alba Iulia, dar eu l-am trimis în secret la Aiud, unde l-am ținut pitulat aproape șapte săptămâni; după aceea, cu guvernatorul și cu mulți domni reformați, îl luarăm pe față în apărarea noastră, îl așezarăm în comitatul Hunedoarei, într-o parohie valahă reformată, asemnându-i și plată”²¹.

În acea parohie „româno-calvină” din Țara Hațegului²² (rămasă neidentificată), „[...] după ce acesta mărturisi pe față dogmele calvinești, ținu însă ritul

¹⁹ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 5-6.

²⁰ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii*, p. 131-132.

²¹ *Fragmentu*, p. se vedea și Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, p. 196; G. Barițiu, *Părți alese*, I, p. 194-195.

²² Istoricul Ilarion Pușcariu este de părere că Țirca nici nu a fost rânduit ca preot-paroh, ci doar trimis într-un sat hațegan mixt din punct de vedere confesional și pus apoi sub simbrie în vreo slujbă oarecare (cf. I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 11).

zurückkam (da die Calvinisten meinten, dass er sich mit ihrer Kirche vereint hätte), sondern er ging weiter in das Kollegium von Aiud/dt. Straßburg am Mieresch; dort wollten ihm die Calvinisten das Episkopat sichern, was sie (wie es heißt) sogar am Hof zu erreichen suchten. Daher bitten wir untertänigst Eure Eminenz, um der Ehre Gottes und das Wohl der Kirche willen sowie zur Beendigung vieler Spannungen und Spaltungen in der Kirche deren Bestrebungen vorzubeugen und diese zu verhindern, denn wenn diese Erfolg haben sollten, werden alle Priester, die sich auf ihren Gütern befinden, zu ihnen übergehen mit dem Ergebnis der Zerstörung der Kirche. Denn die kalvinischen Herren versprachen nicht nur den Priestern alle Freiheiten, wenn sie sich an Circa halten würden, sondern auch ihren Kindern, und Circa konnte – soweit ich verstanden habe – einige auf seine Seite ziehen [...]. Schlussendlich würde es nicht schaden, wenn Eure Eminenz dem Herrn Gouverneur und Herren N[icolae] Bethlen (der mit der Angelegenheit von Circa betraut ist) schreiben würden dahingehend, dass er sich solcher Feindseligkeit gegenüber der Kirche enthalten solle, da er sonst in kaiserlich-königliche Ungnade fallen wird¹⁹.

Tatsächlich hatte Țirca kurze Zeit nach seiner Verhaftung dank der Hilfe von Kanzler Miklós Bethlen, seines Protektors, fliehen und sich zunächst in das Gebäude des Reformierten Kollegiums zurückziehen können sowie nach einigen Tagen in das Ungarische Kollegium von Aiud; nach weiteren zwei Wochen, in denen er gefangen war, wird er an eine „rumänisch-kalvinische“ Pfarrei im Komitat von Hunedoara verwiesen²⁰. Miklós Bethlen, eine der direkt in den Ablauf dieser Ereignisse verwickelten Persönlichkeiten, erinnerte sich an den Ablauf dieser Ereignisse in einem Gespräch und datierte sie nachträglich fälschlicherweise auf das Jahr 1702: „dieser Pater Szunyog [der jesuitische Theologe Ferencz Szunyog, n. n.] war einmal im (Monat) Mai des Jahres 1703 (recte 1701, n. n.) zu mir gekommen, wie um mir den Hof machen zu wollen; in Wirklichkeit aber mehr um mich auszuspionieren, denn im Jahr vorher wurde ein walachischer Pope namens Ioan Circa (Czirka) gefangengenommen und im Kloster in Ketten gelegt, der Ungarisch und Lateinisch konnte, ein kluger und gebildeter Priester, der Mitbewerber (Atanasies, n. n.) um das Bistum war und der, wie er sagte, 50 Gulden an den Gouverneur aus diesem Grunde verlor. Dieser floh in Ketten in unser Kollegium nach Alba Iulia, ich aber habe ihn heimlich nach Aiud gesandt, wo ich ihn fast sieben Wochen versteckt gehalten habe; danach habe ich ihn gemeinsam mit dem Gouverneur und vielen reformierten Herren unter unseren Schutz gestellt und ihn im Komitat Hunedoara angesiedelt in einer walachischen reformierten Pfarrei“²¹.

In dieser „rumänisch-kalvinischen“ Pfarrei im Hatzeger Land²² (die unbekannt blieb), „[...] hielt dieser, nachdem er öffentlich die kalvinischen Dogmen bekannte, trotzdem den

¹⁹ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 5-6.

²⁰ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii*, S. 131-132.

²¹ *Fragmentu*, S. 57. Vgl. auch Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, S. 196; G. Barițiu, *Părți alese*, I, S. 194-195.

²² Der Historiker Ilarion Pușcariu ist der Meinung, dass Țirca nicht einmal als Gemeindepfarrer eingesetzt worden war, sondern nur in ein konfessionell gesehen gemischtes Dorf in der Region von Hatzeg geschickt worden war und ihm dann dort gegen Gehalt in irgendeinem Beruf zu arbeiten auferlegt wurde (cf. I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 11).

răsăritean, nepăsându-i de flagrantele contradicții dintre acele dogme și acest rit”²³. De altfel, în scrisoarea adresată de mitropolitul Atanasie Anghel cardinalului Kollonich, la 26 octombrie 1700, se preciza că „[...] sunt în comitatul Hunedoara zece preoți, cari substrângându-se din gremiul Bisericii, se zic a se fi unit cu calvinii, dar mințesc pentru că celebrează Liturghia ca mai înainte, se închină la sfinți, țin sărbătorile ca mai înainte, ceea ce nu convin cu doctrinele calvine. De aceea, ne rugăm de Eminența Voastră să exoperați de la Majestatea Sa un decret, în care să se determine ce e uniunea aceea? Pentru că cei ce se declară uniți cu calvinii trebuie să admită, să mărturisească și să creadă toate ce le admit, mărturisesc și cred calvinii, precum se află în diploma dată nouă în privința unirii cu religiunea catolică, așa că acei preoți români, ca calvini, să nu mai celebreze Liturghia, să nu postească etc. și numai atunci să se poată bucura de privilegiile calvinilor în modul cum ne folosim noi de ale catolicilor. Astfel, acei preoți înșeală și pe Dumnezeu și Biserica și pe Majestatea Sa; pe Dumnezeu, pentru că se folosesc de diploma Maiestății Sale dată celor uniți și totuși uniți nu sunt”²⁴. Pe acești păstori sufletești hunedoreni, înșiși membrii Consistoriului Suprem al Bisericii maghiare îi asigurau, la 28 noiembrie 1700, că „[...] unirea se va menține sub aceleași condiții care au fost inițial stabilite, când de bună voie s-a aderat noastră”, anume că „[...] riturile, religia nu vor fi schimbate”, preoții putând „[...] să trăiască în acea libertate a religiei lor pe care au moștenit-o de la predecesorii lor”²⁵.

Analizând aceste mărturii, singura concluzie care se desprinde este aceea că, sub masca adeziunii formale la calvinism, clericii hațegani – între aceștia și Iov Țirca – nu făceau altceva decât să păstreze pe mai departe rânduialile „greco-ortodoxe”; de

²³ G. Barițiu, *Părți alese*, I, p. 195.

²⁴ N. Nilles, *Symbolae*, I, p. 220-222; I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gamburgt*, p. 6; Ștefan Meteș, „Atitudinea preoților români din ținutul Hațegului față de unirea cu Roma (1699-1700)” (II), în *Renașterea*, Cluj, an XXV, 1947, nr. 21, p. 2; Ernst Ch. Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen*, p. 204.

²⁵ Sipos Gábor, „Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea”, în *Nobilimea românească din Transilvania*, Satu Mare, 1997, p. 208-209; Adrian Andrei Rusu, *Cititori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 52-53; Ana Dumitran, „Aspecte ale politicii confesionale a Principatului calvin față de români: confirmările în funcțiile ecleziastice și programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania”, în *Mediaevalia Transilvanica*, Satu Mare, an V, 2001-2002, nr. 1-2, p. 146-147, n. 131.

ostkirchlichen Ritus unter völliger Missachtung der flagranten Widersprüche zwischen den kalvinischen Dogmen und diesem Ritus“²³. So präziserte Metropolit Atanasie Anghel in seinem Brief an Kardinal Kollonich vom 26. Oktober 1700, „[...] Es gibt im Komitat Hunedoara zehn Priester, die sich vom Schoße der Kirche trennten und ihre Union mit den Calvinern (nur) vorgeben; denn sie feiern die Liturgie wie vorher, verehren die Heiligen, feiern die Feste, fasten, praktizieren alles andere wie vorher, was aber die Kalviner verabscheuen. Deshalb beschwören wir Eure Eminenz demütigst, ein Dekret von Seiner Majestät veranlassen zu wollen, worin das Wesen der Union bestimmt wird: so mögen zweifellos jene, die ihre Union mit den Calvinern oder mit anderen bekennen, all jenes zugeben, bekennen und glauben, was die Kalviner zugeben, bekennen und glauben, wie es in dem uns übergebenen Diplom steht, worin (die Bedingungen) zur Union mit der katholischen Religion (aufgezeigt sind), sodass jene walachischen Priester weder Liturgie feiern noch fasten etc. sollen - wie es die Kalviner tun -, und dann werden sie sich der Privilegien der Kalviner erfreuen können wie wir jener der Katholiken*. Denn jene Priester täuschen sowohl Gott als auch die Kirche und Seine Majestät: Gott, weil sie nach beiden Seiten hinken, die Kirche, weil sie sich der unseren entzogen und mit der anderen nicht übereinstimmen, Seine Majestät, weil sie sich der Gunst des Diploms Seiner Majestät bedienen, das den Unierten zugestanden wurde, obwohl sie nicht unierte sind“²⁴.

Diesen Seelenhirten aus Hunedoara sicherten die Mitglieder des Oberkonsistoriums der Ungarischen Kirche selbst am 28. November 1700 zu, „[...] dass die Union aufrechterhalten wird unter denselben Bedingungen, die anfänglich festgesetzt wurden, als diese aus freien Stücken sich unserer Kirche angeschlossen hat“, und zwar dass „[...] Riten und Religion unverändert bleiben“ und die Priester „[...] in derselben Freiheit leben können, die sie von ihren Vorfahren geerbt haben“²⁵.

Wenn man diese Zeugnisse analysiert, ist die einzige daraus mögliche Schlussfolgerung die, dass die Kleriker aus Hatzeg – unter ihnen auch Iov Țirca – unter der Maske eines formalen Beitritts zum Calvinismus nichts anderes machten, als ihre „griechisch-

²³ G. Barițiu, *Părți alese*, I, S. 195.

* Jenen, die sich durch eine Union den Katholiken anschließen wollten, war im kaiserlichen Diplom für sie theologisches Einvernehmen bezüglich der vier sogenannten Florentiner Punkte aufgetragen worden; nun werde, verlangt der Bischof, auch jenen, die sich den Calvinern anschließen wollen, aufgetragen, dass sie zu unterlassen haben, was mit der kalvinischen Lehre unvereinbar ist [die Anmerkung des Übersetzers].

²⁴ N. Nilles, *Symbolae*, I, S. 220-222; I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 6; Ștefan Meteș, „Atitudinea preoților români din ținutul Hațegului față de unirea cu Roma (1699-1700)“/dt. *Die Haltung der rumänischen Priester in der Gegend von Hatzeg zur Union mit Rom (1699-1700)* (II), in: *Renașterea*, Cluj, XXV. Jg., 1947, Nr. 21, p. 2; Ernst Ch. Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen*, S. 204.

²⁵ Sipos Gábor, „Calvinismul la români din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea“/dt. *Der Calvinismus unter den Rumänen im Hatzegeer Land am Anfang des 18. Jhs.*, in *Nobilimea românească din Transilvania*/dt. *Der rumänische Adel in Siebenbürgen*, Satu Mare, 1997, S. 208-209; Adrian Andrei Rusu, *Ciitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*/dt. *Stifter und Kirchen aus dem Hatzegeer Land bis 1700*, Satu Mare, 1997, S. 52-53; Ana Dumitran, „Aspecte ale politicii confessionale a Principatului calvin față de români: confirmările în funcțiile ecleziastice și programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania“/dt. *Aspekte der Konfessionspolitik des kalvinischen Fürstentums gegenüber den Rumänen: Bestätigungen in kirchlichen Ämtern und das Reformprogramm der Orthodoxen Kirche von Siebenbürgen*, in: *Mediaevalia Transilvanica*, Satu Mare, V. Jg., 2001-2002, Nr. 1-2, S. 146-147, Anm.131.

altfel, la nivelul teritoriului hunedorean, nici nu poate fi argumentată decât, cel mult, adoptarea unor elemente de practică liturgică reformată exterioară. Cu alte cuvinte, pretextându-se o „aderare” la ideile Reformei, atitudinea acelor preoți nu era altceva decât o ingenioasă încercare de eludare a inițiativelor de Unire religioasă a românilor ardeleni cu Biserica Romei²⁶, cum ei înșiși o recunoșteau încă din 21 ianuarie 1699, anume că, deși „subordonați” Episcopiei Reformate, „legea noastră românească o ținem în întregime”²⁷. Prin urmare, de păstrarea obiceiurilor „pravilei grecești și românești [...], cu toate tocmelele Bisericei, neadăugând și nescăzând nimic”, a trebuit să țină cont și ierarhul bălgrădean Atanasie, care, la 18 iulie 1701, garanta recunoașterea „păstrării legii strămoșești” la „toți popii și mirenii din varmeghia Hiniadoarei”, cu condiția însă ca ei „să fie ascultători de noi, precum au ascultat și mai înainte de vlădica [Teofil n.n.]”²⁸.

Cu toate acestea, în parohia respectivă lui Ioan Țirca „i-a fost peste putință a rămâne – spune același cronicar Nicolae Bethlen – din cauza persecuțiilor secrete și, mai cu seamă după violențele comise contra lui Gavriil Nagyszegy [Gavriil de Țagu Mare (Nagyczeg în maghiara vremii), jud. Bistrița-Năsăud n.n.], trebui să pibegească, luând lumea în cap”²⁹. Așadar, prin anii 1701-1702, acesta a trecut Carpații, stabilindu-se, cu probabilitate, în Țara Românească, destinație predilectă de refugiu a contestarilor Unirii; în vechea istoriografie, din pricina confundării sale cu episcopul Iosif Stoica al Maramureșului (1690-1705), s-a acreditat ideea retragerii sale în părțile nordice ale Transilvaniei³⁰. Acolo va fi fost tuns în monahism de mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei (1668-1672; 1679-1708),

²⁶ Andrei Medieșanu [Adrian Andrei Rusu], „Aspecte din istoria Protopopiatului Hațeg la sfârșitul secolului XVII”, în rev. *Mitropolia Banatului*, Timișoara, an XXXV, 1985, nr. 3-4, p. 228; Sipos G., „Calvinismul la românii din Țara Hațegului”, p. 209-211, 214-215; Idem, „Consistoriul Reformat Suprem și problema Unirii religioase a românilor”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, an VI, 2002, nr. 2, p. 106-107; Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII). Român-magyar felekezeti közti kapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe - a XVIII. század első évtizedei között)*, Alba Iulia, 2000, p. 118.

²⁷ Ștefan Lupșa, „Biserica ardeleană și „unirea” în anii 1697-1701”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an LXVI, 1948, nr. 9-10, p. 485; S. Dragomir, *Românii din Transilvania*, p. 913; Mircea Păcurariu, „Preoțimea hunedoreană, sprijinitoare a năzuințelor poporului în cursul veacurilor”, în *Mitropolia Banatului*, an XVIII, 1968, nr. 10-12, p. 623; D. Prodan, *Supplex*, p. 170.

²⁸ N. Popea, *Vechea Mitropolie*, p. 121-122; N. Iorga, *Studii și documente*, II, p. 36-37; Al. Pop, *Dezbinarea*, p. 66-67; Șt. Meteș, *Atitudinea preoților* (II), p. 3.

²⁹ *Fragmentu istoricu*, p. 57.

³⁰ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 7; Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, p. 24; Z. Pâclișanu, *Din istoria bisericească*, p. 266.

orthodoxen Riten“ weiterhin aufrechtzuerhalten; so kann für das Gebiet von Hunedoara höchstens die Annahme einiger Elemente der äußerlichen reformierten liturgischen Praxis behauptet werden. Mit anderen Worten bedeutete die Haltung jener Priester unter dem Vorwand eines „Anschlusses“ an die Ideen der Reformation nichts anderes als einen klugen Versuch des Umgehens der Initiativen zur religiösen Union der Siebenbürger Rumänen mit der Kirche Roms²⁶, wie sie selbst schon am 21. Jänner 1699 zugegeben haben, wonach sie zwar dem Reformierten Bistum „untergeordnet“ waren, „wir doch das rumänische Gesetz in allem einhalten“²⁷. So musste auch der Hierarch Atanasie von Bălgrăd (Alba Iulia; J.H.) die Bewahrung der Gebräuche „des griechischen und rumänischen Gesetzes (...) mit allen Ordnungen der Kirche ohne jede Hinzufügung oder Auslassung“ zur Kenntnis nehmen, als er am 18. Juli die Anerkennung „der Bewahrung des Gesetzes der Ahnen“ bei „allen Priestern und Laien aus dem Komitat von Hunedoara“ garantierte, allerdings unter der Bedingung, dass diese „uns Gehorsam entgegenbringen, wie sie auch früher dem Bischof (Teofil, n.n.) Gehorsam entgegenbrachten“²⁸.

Trotz alledem war es Ioan Țirca in der entsprechenden Pfarrei „nicht mehr möglich zu bleiben – sagte derselbe Chronist Miklós Bethlen – aufgrund geheimer Verfolgungen und vor allem nach den Gewaltakten, die gegen Gavriil Nagyszegyi [Gavriil aus Țagu Mare (Nagycezeg im Ungarisch jener Zeit), Kreis Bistrița-Năsăud, n.n.] begangen wurden, musste er Hals über Kopf fliehen“²⁹. So überschritt er in den Jahren 1701/1702 die Karpaten und ließ sich wahrscheinlich in der Walachei nieder, einem bevorzugten Zufluchtsziel der Gegner der Union; in der alten Geschichtsschreibung wurde aufgrund seiner Verwechslung mit Bischof Iosif Stoica der Maramuresch (1690-1705) der Gedanke seines Rückzugs nach Nordsiebenbürgen verbreitet³⁰. Dort wird er von Metropolit Teodosie der Ungrowalachei (1668-1672; 1679-1708), dem „Exarchen der

²⁶ Andrei Medieșanu [Adrian Andrei Rusu], „Aspecte din istoria Protopopiatului Hațeg la sfârșitul secolului XVII”/dt. *Aspecte der Geschichte des Protopopiat Hatzeg am Ende des 17. Jhs.*, in: *Mitropolia Banatului*, Timișoara, XXXV. Jg., 1985, Nr. 3-4, S. 228; Sipos G., „Calvinismul la români din Țara Hațegului”, S. 209-211, 214-215; Idem, „Consistoriul Reformat Suprem și problema Unirii religioase a românilor”/dt. *Das Reformierte Oberkonsistorium und das Problem der Kirchenunion der Rumänen*, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, VI. Jg., 2002, Nr. 2, S. 106-107; Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII). Român-magyar felekezeti közti kapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe - a XVIII. század első évtizedei között)*/dt. *Die rumänisch-ungarischen interkonfessionellen Beziehungen in Siebenbürgen (Mitte des 16. Jhs. bis zu den ersten Jahrzehnten des 18. Jhs.)*, Alba-Iulia, 2000, S. 118.

²⁷ Ștefan Lupșa, „Biserica ardeleană și „unirea” în anii 1697-1701”/dt. *Die siebenbürgische Kirche und die „Union” in den Jahren 1698.-1701*, in: *Biserica Ortodoxă Română*, LXVI. Jg., 1948, Nr. 9-10, S. 485; S. Dragomir, *România din Transilvania*, S. 913; Mircea Păcurariu, „Preoțimea hunedoreană, sprijinitoare a năzuințelor poporului în cursul veacurilor”/dt. *Die Priesterschaft in der Region Hunedoara, Förderer der Bestrebungen des Volkes im Lauf der Jahrhunderte*, in: *Mitropolia Banatului*, XVIII. Jg., 1968, Nr. 10-12, S. 623; D. Prodan, *Supplex*, S. 170.

²⁸ N. Popea, *Vechea Mitropolie*, S. 121-122; N. Iorga, *Studii și documente*, II, S. 36-37; Al. Pop, *Dezbinarea*, S. 66-67; Șt. Meteș, *Atitudinea preoților* (II), S. 3.

²⁹ *Fragmentu istoricu*, S. 57.

³⁰ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 7; Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, S. 24; Z. Pâclișanu, *Din istoria bisericească*, S. 266.

„exarhul plaiurilor” ardelene, primind, în călugărie, numele de Iov³¹. Apoi, „după obiceiul până aci ținut, s-au sfințit arhieru”³² al românilor ortodocși ardeleni. Din păcate, nici locul și nici timpul consacării sale ca ierarh nu ne sunt cunoscute; în orice caz, hirotonia sa a avut loc în perioada exilului său extracarpatic, fie în Țara Românească, fie, mai sigur, în Moldova, prin 1705-1706³³. Așadar, nu este vorba de anii 1697-1698³⁴ sau 1700³⁵, transmiși de istoriografia unită în urma unei alte confuzii dintre două momente distincte, anume încercarea lui Ioan Țirca de a obține scaunul mitropolitan și hirotonirea sa propriu-zisă ca ierarh, petrecută la o dată ulterioară. Textul documentelor citate este clarificator. Astfel, în scrisoarea vlădiciei Atanasie către primatul Ungariei, din 22 octombrie 1700, se specifica faptul că acea încercare avusese loc „înainte cu vreo câțiva ani” și că abia atunci, deci în 1700, „calvinii vor să-i procure episcopat”. Apoi, din textul scrisorii magnaților calvini către mitropolitul Atanasie Anghel din 6 iulie 1700³⁶, precum și din mărturia cancelarului Nicolae Bethlen reiese clar că, prin anii 1700-1701, „Ioan Țirca [era] popă românesc”³⁷, iar nu episcop; de altfel, reîntors în Ardeal, el nici nu ar mai fi putut funcționa ca simplu preot.

În Ardeal, situația devenise oricum tulbure. În 1703, în Ungaria și Transilvania a izbucnit așa-numita răscoală a „curuților”, o amplă mișcare socială și politică antihabsburgică, condusă de Francisc Rákóczy II (1703-1711), proclamat principe al Ardealului în urma Dietei de la Alba Iulia, din 7 iulie 1704. Anii 1705-1708 au fost apoi martorii victoriilor, dar și ai înfrângerilor succesive ale celor două tabere combatante; în 1711, prin pacea de la Satu Mare, s-a pus capăt acestor frământări, fără însă ca profunda criză a societății transilvănene să se fi soluționat în vreun fel. În cadrul acestor evenimente, jeleri, iobagi, țărani liberi, orășeni săraci și mici nobili, toți animați de idealuri precum libertatea politică, desființarea servituților feudale și a fiscalității excesive, au pus mâna pe arme, reclamându-și drepturile³⁸. În plus, mișcarea a primit și o vădită tentă

³¹ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, p. 23. Inițial s-a socotit că a primit numele de „Dositheiu”, în cinstea patriarhului Dositei al Ierusalimului (1669-1707), aflat în acei ani în Țara Românească; și de această dată s-a produs însă o altă confuzie, vechea istoriografie punând semnul identității între Iov Țirca și episcopul Dosoitei Teodorovici al Maramureșului, arhipăstor în perioada anilor 1718-1739 (cf. P. Maior, *Istoria Bisericii*, I, p. 123; I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 7-8).

³² P. Maior, *Istoria Bisericii*, I, p. 123.

³³ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 132; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 271.

³⁴ G. Barițiu, *Părți alese*, I, p. 194; Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii*, p. 131.

³⁵ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, p. 23-24.

³⁶ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 4-5.

³⁷ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, p. 196.

³⁸ G. Barițiu, *Părți alese*, I, p. 238-262; *Istoria românilor VI. România între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711-1821)* (coord. Paul Cernovodeanu și Nicolae Edroiu), București, 2003, p. 375-383.

siebenbürgischen Lande“, zum Mönch geschoren und erhält den Mönchsnamen Iov (dt. Hiob; J.H.)³¹. Danach wurde er für die orthodoxen Siebenbürger Rumänen „nach dem bis jetzt geltenden Brauch zum Bischof geweiht“³². Leider sind uns weder der Ort noch das Datum seiner Weihe überliefert; auf jeden Fall fand seine Weihe zur Zeit seines Exils außerhalb des Karpatenbogens statt, sei es in der Walachei oder, was wahrscheinlicher ist, in der Moldau im Zeitraum der Jahre zwischen 1705 und 1706³³. So ist nicht die Rede von den Jahren zwischen 1697 und 1698³⁴ oder 1700³⁵, die von der unierten Geschichtsschreibung überliefert werden infolge einer anderen Verwechslung zweier unterschiedlicher historischer Momente, und zwar des Versuchs von Ioan Țirca, den Metropolitensstuhl zu erlangen, und seiner eigentlichen Weihe als Hierarch, die zu einem späteren Zeitpunkt stattfand. Der Text der zitierten Dokumente sorgt hier für Klärung. So wird in einem Brief von Bischof Atanasie an den Primas von Ungarn am 22. Oktober 1700 ausgeführt, dass dieser Versuch „schon einige Jahre früher erfolgte“, dass aber erst dann, also im Jahr 1700, „die Kalviner ihm das Episkopat zusichern wollten“. Außerdem geht aus dem Schreiben der kalvinischen Magnaten an Metropolit Atanasie Anghel vom 6. Juli 1700³⁶ wie auch dem Zeugnis von Kanzler Miklós Bethlen klar hervor, dass in den Jahren 1700 bis 1701 „Ioan Țirca rumänischer Priester (war)“³⁷, aber nicht Bischof; andernfalls hätte er nach seiner Rückkehr nach Siebenbürgen nicht mehr als einfacher Priester wirken können.

In Siebenbürgen war die Lage ohnehin aufgewühlt. 1703 brach in Ungarn und Siebenbürgen der sogenannte „Kuruzenaufstand“ aus, eine breite antihabsburgische soziale und politische Bewegung, die von Ferenc II. Rákóczi (1703-1711) angeführt wurde, der gemäß dem Landtag von Alba Iulia vom 7. Juli 1704 zum Fürsten von Siebenbürgen ausgerufen worden war. Die Jahre zwischen 1705 und 1708 wurden hernach zu Zeugen der aufeinanderfolgenden Siege und Niederlagen der beiden sich bekriegenden Lager; 1711 wurden durch den Frieden von Satu Mare/dt. Sathmar jene Unruhen beendet, ohne dass freilich die tiefe Krise der siebenbürgischen Gesellschaft auf irgendeine Weise gelöst worden wäre. Im Rahmen dieser Ereignisse griffen Kleinbauern, Leibeigene, freie Bauern, arme Städter und Kleindadlige, allesamt animiert von Idealen wie politischer Freiheit und Aufhebung der Leibeigenschaft und exzessiver Besteuerung, gleichermaßen zu den Waffen und beanspruchten ihre Rechte³⁸. Zusätzlich bekam diese Bewegung einen

³¹ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, S. 23. Zuerst ging man davon aus, dass er den Namen „Dositheu“ erhielt zu Ehren von Patriarch Dositheos von Jerusalem (1669-1707), der zu jener Zeit in der Walachei amtierte; hier wurde gleich noch eine weitere Verwechslung erzeugt, indem die alte Geschichtsschreibung Iov Țirca mit Bischof Dosoftei Teodorovici der Maramuresch identifizierte, Oberhirte in den Jahren 1718 bis 1739 (cf. P. Maior, *Istoria Bisericii*, I, S. 123; I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 7-8).

³² P. Maior, *Istoria Bisericii*, I, S. 123.

³³ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 132; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 271.

³⁴ G. Barițiu, *Părți alese*, I, S. 194; Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii*, S. 131.

³⁵ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, S. 23-24.

³⁶ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 4-5.

³⁷ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, S. 196.

³⁸ G. Barițiu, *Părți alese*, I, S. 238-262; *Istoria românilor/dt. Geschichte der Rumänen VI. România între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711-1821)/dt. Rumänien zwischen dem klassischen Europa und dem Europa der Aufklärung* (hrsg. von Paul Cernovodeanu und Nicolae Edroiu), București, 2003, S. 375-383.

confesională³⁹, ortodocșii alăturându-se curuților, iar uniții lobonților; în fruntea celor dintâi s-a aflat un căpitan român, pe nume Dragu⁴⁰.

În aceste condiții, Iov Țirca a revenit în Ardeal, alăturându-se taberei insurgenților. După înfrângerea curuților la Jibou, la 11 noiembrie fost nevoit să ia însă din nou drumul lung al pribegiei⁴¹. De această dată s-a refugiat în Moldova, de unde, la 20 iulie 1706, expedia o scrisoare principelui Francisc Rákóczi II, „craiuul Țării ungurești de sus și Ardialului, șpanul săcuilor”, prin care îi solicita să nu-l uite, „fiind gata a sluji Măriei Tale în tot ceasul” și urându-i ca Dumnezeu să-l întărească, precum „a biruit David Craiu pizmașii săi”; se semna „smerit și plecat Țircă Ion, cu voia Măriei Tale, Ardialului episcop românilor”⁴². Cum la începutul anului 1707, răsculații au reperțat o victorie răsunătoare asupra imperialilor, ocupând Alba Iulia, în locul episcopului unit Atanasie Anghel, refugiat la Sibiu, a fost instalat Iov Țirca, în calitate de arhipăstor al reactivatei Mitropolii ortodoxe ardelenene⁴³; prin urmare, „întreaga operă a unirii era amenințată cu prăbușirea”⁴⁴. Preluarea scaunul arhidiecezan s-a petrecut în primăvara aceluși an, și anume anterior datei de 30 aprilie, când principele îi atenționa pe protopopii adunați în sobor să renunțe la intenția de a ocupa reședința „Status”-ului catolic⁴⁵. Schimbarea sorților de izbândă în favoarea austrieșilor a determinat însă, după numai câteva luni, părăsirea capitalei transilvănene⁴⁶. În prezența superiorului misiunii pentru Dacia, Andrei Horváth din Cluj, și a mai multor călugări iezuiți, a fost judecat în lipsă și depus de un sobor compus din 33 de protopopi rămași fideli Unirii, fiind etichetat ca „scelestissimum impostorem mitra indignum”; dintre acușele care i s-au adus amintim jefuirea fostei catedrale mitropolitane din Alba Iulia și destituirea mai multor preoți și protoprezbiteri uniți⁴⁷.

³⁹ Liviu Patachi, „Românii ortodocși și revoluția rakocșiană. Cauzele religioase ale participării lor”, în *Revista Teologică*, Sibiu, an XXXVII, 1947, nr. 7-10, p. 332-337 și nr. 11-12, p. 420-426; Idem, „Românii ortodocși în luptă cu Catolicismul după 1700”, în *Studii Teologice*, București, an II, 1950, nr. 3-6, p. 218-235.

⁴⁰ Ioan Lupaș, *Biserica Ortodoxă Română*, p. 53.

⁴¹ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, p. 155-156.

⁴² Nicolae Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, București, 1904, p. 72; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 132.

⁴³ N. Nilles, *Symbolae*, I, p. 372; Al. Cziple, *Episcopul Ioan Țirca*, p. 24; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 132; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 271-272.

⁴⁴ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, p. 156.

⁴⁵ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 132-133.

⁴⁶ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 271.

⁴⁷ N. Nilles, *Symbolae*, I, p. 372-373; a se vedea și I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 8; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 133; Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, p. 156.

ausgesprochen konfessionellen Zug³⁹, da sich die Orthodoxen den Kuruzzen anschlossen und die Unierten den Lobozzen; an der Spitze der ersteren stand ein rumänischer Hauptmann namens Dragu⁴⁰.

Unter diesen Umständen kam Iov Țirca zurück nach Siebenbürgen und schloss sich dem Lager der Aufständischen an. Nach dem Sieg über die Kuruzen bei Jibou am 11. November 1705 musste er allerdings von neuem einen langen Fluchtweg antreten⁴¹. Dieses Mal floh er in die Moldau, von wo aus er am 20. Juli 1706 ein Schreiben an Prinz Ferenc II. Rákóczi sandte, „den König des Oberen Ungarnlandes und von Siebenbürgen und Grafen der Szekler“, in dem er von diesem forderte, ihn nicht zu vergessen, „da ich bereit bin, Eurer Hoheit allezeit zu dienen“, und er wünschte ihm, dass Gott ihn stärken möge, so wie „König David seine Feinde zu besiegen“; er unterzeichnete als „demütiger und untertäniger Țircă Ion, von Euren Gnaden Bischof der Rumänen von Siebenbürgen“⁴². Als Anfang des Jahres 1707 die Aufständischen einen beeindruckenden Sieg über die Kaiserlichen errungen und Alba Iulia besetzten, wurde dort anstelle des unierten Bischofs Atanasie Anghel, der nach Sibiu/Hermannstadt geflohen war, Iov Țirca als Oberhirte der reaktivierten orthodoxen siebenbürgischen Metropole eingesetzt⁴³; damit war „das ganze Werk der Union von Zerstörung bedroht“⁴⁴. Die Übernahme des bischöflichen Stuhls erfolgte im Frühjahr desselben Jahres, und zwar vor dem 30. April, an dem der Fürst die zur Synode in Alba Iulia versammelten Protopopen anwies, auf die Absicht, die Residenz des „Status catholicus“ zu besetzen zu verzichten⁴⁵. Das Kriegsglück wendete sich jedoch zugunsten der Österreicher, was nach nur wenigen Monaten zur Aufgabe der siebenbürgischen Hauptstadt führte⁴⁶. In Anwesenheit des Ordensoberen der Mission für Dakien, András Horváth aus Cluj/dt. Klausenburg, und weiterer Jesuiten wurde er in Abwesenheit verurteilt und abgesetzt von einer Synode von 33 Protopopen, die der Union treu geblieben waren, und als „scelestissimum impostorem mitra indignum“ bezeichnet; von den gegen ihn vorgebrachten Anklagen seien nur die des Plünderns der früheren Metropolitankathedrale von Alba Iulia und die Amtsenthebung mehrerer uniierter Priester und Protopresbyter erwähnt⁴⁷.

³⁹ Liviu Patachi, „Românii ortodocși și revoluția rakocșiană. Cauzele religioase ale participării lor“/dt. *Die orthodoxen Rumänen und der Aufstand des Rákóczi. Religiöse Gründe ihrer Beteiligung*, in: *Revista Teologică*, Sibiu, an XXXVII, 1947, Nr. 7-10, S. 332-337 și Nr. 11-12, p. 420-426; Idem, „Românii ortodocși în luptă cu Catolicismul după 1700“/dt. *Die orthodoxen Rumänen im Kampf gegen den Katholizismus nach 1700*, in: *Studii Teologice*, București, II. Jg., 1950, Nr. 3-6, S. 218-235.

⁴⁰ Ioan Lupaș, *Biserica Ortodoxă Română*, S. 53.

⁴¹ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, S. 155-156.

⁴² Nicolae Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*/dt. *Studien und Dokumente zur Geschichte der Rumänen*, Bd. IV, București, 1904, S. 72; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, S. 132.

⁴³ N. Nilles, *Symbolae*, I, S. 372; Al. Cziple, *Episcopul Ioan Țirca*, S. 24; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, S. 132; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 271-272.

⁴⁴ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, S. 156.

⁴⁵ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, S. 132-133.

⁴⁶ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 271.

⁴⁷ N. Nilles, *Symbolae*, I, S. 372-373. Vgl. auch I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 8; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, S. 133; Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, S. 156.

Cu sprijinul principelui maghiar, cândva la cumpăna anilor 1707-1708 „fu așezat cu treabă bună în Maramorăș”⁴⁸ ca episcop, în locul ierarhului Iosif Stoica, depus din treaptă și arestat de autorități încă din 1705⁴⁹. Nu a avut însă nici acum o arhipăstorie liniștită și de durată. Din ordinul magistratului comitatens Francisc Darvai, la 12 septembrie 1709 s-a dispus o cercetare preliminară a mai multor învinuiri grave ce i se aduseseră; culpele i-au fost apoi analizate în ședința nobililor comitatului din 5-6 februarie 1710. I s-au adus zece acuze, anume că „[...] a oprit comune întregi de la cercetarea Sfintei Biserici, ca apoi, pentru bani, să revoace mai târziu opreliștea”, că „în mod ilegal a despărțit soți de căsătorie”, că „a stors bani cu forța de la preoți și de la comunități bisericești”, că „preoților bigami [recăsătoriți n.n.] le-a interzis să îndeplinească funcții divine, [însă] pentru bani apoi iarăși i-a restituit în slujbă”, că „a ridicat acuze false la principe în contra magistratului comitatens”, că „pe nobili și pe preoți i-a tratat dur, i-a înjurat”, că „că a bătut nobili și preoți, i-a arestat, încătușat și a vărsat chiar sânge”, că „a călcat mânăstiri”, că „a fost desfrânat, adulter” și că „a scris epistolă falsă, în numele săborului și a celor patru protopopi”⁵⁰. Toate sunt fapte de o mare gravitate. Cu toate acestea, socotim că ele ar trebui privite cu un ochi critic și mai ales în lumina unor „culpe” similare ale altor ierarhi contemporani, precum mitropoliții Sava Brancovici⁵¹ și Atanasie Anghel⁵², respectiv episcopul Iosif Stoica al Maramureșului⁵³, învinuiți de autorități în același mod. De asemenea, greu va fi atârnat în balanța acuzării și „cutezanța” de a-i fi reclamat „la principe chiar și pe slujbașii comitatului”⁵⁴, care, la ivirea prilejului potrivit, i-au taxat această „imprudență”. Așadar, deși pot fi luate în calcul ca fondate unele dintre acuzele aduse, în realitate, socotim că ceea ce deranjase era atitudinea filorákócziiană, respectiv poziția sa anticatolică, de obstrucționare a acțiunilor misionare ale Episcopiei Unite a Muncaciului.

Episcopul Iov Țirca nu s-a prezentat nici de această dată în fața anchetatorilor; prin urmare s-a dispus arestarea sa. Prins, a fost judecat de o instanță civilă, fiind condamnat la moarte⁵⁵. Concomitent s-a derulat și judecata principalului său

⁴⁸ P. Maior, *Istoria Bisericii*, I, p. 123.

⁴⁹ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 133.

⁵⁰ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, p. 25; Idem, „Documente privitoare la episcopul Țirca din Maramurăș”, în *Cultura Creștină*, Blaj, an. 1, 1911, nr. 2, p. 55-59.

⁵¹ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 74-75.

⁵² Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române*, p. 120.

⁵³ Idem, *Din istoria bisericească*, p. 263-264.

⁵⁴ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, p. 26.

⁵⁵ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 166.

Mit Unterstützung des ungarischen Fürsten wurde er um die Jahre 1707 bis 1708 „dank guten Wirkens in der Maramuresch“ als Bischof eingesetzt⁴⁸ anstelle des Bischof Iosif Stoica, der seines Amtes enthoben wurde und von den Behörden schon 1705 verhaftet wurde⁴⁹. Doch konnte er auch jetzt sein Hirtenamt nicht ruhig und dauerhaft ausüben. Auf Veranlassung des Komitats-Magistrats Ferenc Darvai wurde am 12. September 1709 die Eröffnung einer vorläufigen Ermittlung verfügt zu mehreren schweren Vorwürfen, die ihm gegenüber erhoben wurden; die Beschuldigungen wurden anschließend in einer Sitzung der Komitatsadligen vom 5. bis 6. Februar 1709 verhandelt. Es wurden zehn Anklagen gegen ihn erhoben, und zwar dass „[...] er ganze Gemeinden davon abgehalten habe, die Heilige Kirche aufzusuchen, um später das Verbot gegen Geld zu widerrufen“, dass er „illegal Ehescheidungen für Eheleute ausgesprochen habe“, dass er „mit Gewalt von den Priestern und Kirchengemeinden Geld herausgepresst habe“, dass er „bigamistischen (wiederverheirateten, n.n.) Priestern zunächst die Ausübung des heiligen Dienstes untersagte, später (jedoch) diese gegen Geld wieder zum Gottesdienst zugelassen hat“, dass er „falsche Anschuldigungen beim Fürsten gegen den Magistrat des Komitats vorgebracht hat“, dass er „Adlige und Priester sehr hart behandelte und sie beschimpfte“, dass er „Adlige und Priester geschlagen und sie verhaftet, in Ketten gelegt und sogar Blut vergossen hat“, dass er „Klöster zerstörte“, dass er „zügellos der Fleischeslust frönte“ und dass er „einen gefälschten Brief im Namen der Synode und der vier Protopopen verfasste“⁵⁰. All dies sind Taten von schwerem Gewicht. Wir glauben, dass diese Vorwürfe trotzdem mit kritischem Auge betrachtet werden sollten und vor allem im Lichte vergleichbarer „Schuld“ anderer zeitgenössischer Bischöfe wie etwa der Metropolen Sava Brancovici⁵¹ und Atanasie Anghel⁵² sowie Bischof Iosif Stoica der Maramuresch⁵³, die von den Behörden in gleicher Weise beschuldigt wurden. Auch werden die Anklagen und die „Dreistigkeit“ schwer ins Gewicht fallen, dass gegen ihn „beim Fürsten sogar die Edelmänner des Komitats“⁵⁴ Beschwerden vorgebracht hätten, die ihm bei passender Gelegenheit dieser „Unklugheit“ beschuldigten. Auch wenn in Betracht zu ziehen ist, dass einige der vorgebrachten Anschuldigungen wohl als begründet gelten konnten, so gehen wir doch davon aus, dass seine Rákóczi-freundliche Haltung bzw. seine antikatholische Position des Widerstands gegen das missionarische Wirken des unierten Bistums von Munkács störte.

Bischof Iov Țirca präsentierte sich auch dieses Mal nicht vor den Ermittlern; daher wurde seine Verhaftung verfügt. Nach seiner Gefangennahme wurde er von einer Zivilinstanz gerichtet und zum Tode verurteilt⁵⁵. Gleichzeitig wurde auch das Verfahren

⁴⁸ P. Maior, *Istoria Bisericii*, I, S. 123.

⁴⁹ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, I, S. 133.

⁵⁰ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, S. 25; Idem, „Documente privitoare la episcopul din Maramurăș“/dt. *Dokumente zu Bischof Țirca aus der Maramuresch*, in: *Cultura Creștină*, Blaj, I. Jg., 1911, Nr. 2, S. 55-59.

⁵¹ M. Păcurariu *Istoria Bisericii*, II, S. 74-75.

⁵² Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, S. 120.

⁵³ Idem, *Din istoria bisericească*, S. 263-264.

⁵⁴ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, S. 26.

⁵⁵ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 166.

colaborator, preotul Ștefan Oros din Nănești (jud. Maramureș), „complicele și sfătuitorul episcopului la toate fărădelegile lui”; sub presiune, acesta „își recunoaște greșala [și] se năzuește a se desvinovăți”, susținând că „asupra episcopului n-a putut să influențeze” cu nimic, acesta toate făcându-le „de capul lui”. A fost pedepsit cu o amendă de 400 de florini⁵⁶. Scăpat din temniță cu ajutorul aceluiași principe protector, ierarhul Iov Țirca s-a refugiat la Răsărit de Carpați, în Moldova⁵⁷, pierzându-i-se apoi definitiv urma în documentele vremii.

Blamat de istoriografia unită⁵⁸, acest ierarh a avut meritul de a fi hirotonit în „leagea veche”, atât în scurta sa arhipăstorire pe scaunul mitropolitan al Bălgradului, cât și după, ca întâi-stătător al românilor maramureșeni, un număr însemnat de preoți ortodocși⁵⁹, datorită cărora „nu puțini era întră români carii avea acum greață de făcuta unire cu Besearica Romei”⁶⁰. Chiar și episodul restabilirii provizorii a Ortodoxiei în Ardeal a fost pus sub influența acțiunilor sale; demersurile fuseseră inițiate de doi dintre foștii săi colaboratori⁶¹, anume protopopul Vasile, „notareșul soborului”, și fratele acestuia, protopopul Gheorghe din Daia (județul Alba), care, în cadrul unui sobor ținut la Alba Iulia, în anul 1711, reușiseră să-i convingă pe ocupanții scaunelor protoprezbiteriale ardelenene de

⁵⁶ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, p. 26; Idem, *Documente*, p. 59-62.

⁵⁷ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 9; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 166.

⁵⁸ „Acest popă ambițios, judecat cu sânge rece după faptele sale, a fost om tot așa de înșelătoriu ca și ceilalți zece popi din comitatul Hunedoarei și ca alții mai mulți care și-au schimbat convicțiunile lor dogmatice după împrejurări, după cum căutau grația magnaților de vreo confesiune sau alta, ori că ei, în lipsă totală de vreun institutologic orthodox, nu aveau nicio convicțiune dogmatică, nici măcar atâta câtă se coprinde în simbolul credinței de [e]ja, în așa-numitul Credeu” (cf. G. Barițiu, *Părți alese*, I, p. 196). El „a reformat Biserica din Maramurăș. Preoții, pe vremea lui, primesc numele de «pastor» și «predicator». Acești «pastori» sunt inculți și nu se îngrijesc de vieța sufletească a credincioșilor. Nu împărtășesc Sfintele Taine numai rar de tot, de spovedit îi spoveduesc numai pe cei bătrâni și muribunzi, fetelor nu li se dă voie să asculte Liturghia, despart soți de căsătorie, dacă aceia se urăsc reciproc. Episcopul acestor «pastori», Iov Țirca, face și mai mult. Nimicește căsătoriile după bunul său plac. Oprește sate întregi de la ascultarea Liturghiei. De îmblânzit numai cu bani se poate îmblânzi. Biserica Reformată permite preoților ei a doua căsătorie; și Țirca dă voie să se căsătorească a doua oară, dar numai acelor preoți cari îi plătesc. Bate și varsă sângele preoților și a nobililor. În mănăstiri aranjează orgii. Dacă vrea, calcă și jefuește mănăstiri. Nu se înpăimântează nici chiar de acuzări false și de falsificări de documente [...]. Faptele lui purced din un suflet îngâmfat, dominat de senzualitate, poftă de avere și de rang” (cf. Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, p. 25-26). Același „a oprit sate întregi de la cercetarea bisericii, lăsându-se înduplecat a ridica grava pedeapsă numai pentru mari sume de bani, de dragul cărora desfăcea căsătorii, punea și depunea preoți; a prădat mănăstiri, a trăit în fărădelegi cu fete și preotese tinere și a scris scrisori false în numele soborului și al protopopilor” (cf. Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, p. 267).

⁵⁹ P. Maior, *Istoria Bisericii*, I, p. 123.

⁶⁰ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, p. 124.

⁶¹ În urma cu un secol se încercase acreditaarea ipotezei că la acel sinod ar fi fost prezent însuși Iov Țirca, în calitate de ocupant provizoriu al reactivatului scaun mitropolitan bălgrădean (cf. I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, p. 8).

gegen seinen wichtigsten Mitstreiter, den Priester Ștefan Oros aus Nănești (Kreis Maramureș) durchgeführt, den „Komplizen und Berater des Bischofs bei allen seinen Missetaten“; unter Druck „erkannte dieser seine Schuld und strebte nach Freispruch“ mit der Behauptung, „dass er den Bischof in nichts beeinflussen konnte“ und dieser alles „nach seinem Kopf“ gemacht habe. Er wurde mit einer Strafe von 400 Gulden bestraft⁵⁶. Nachdem er mit der Unterstützung des ihn schützenden Fürsten das Gefängnis verlassen konnte, zog sich Bischof Iov Țirca in den Osten der Karpaten in die Moldau zurück⁵⁷, wo sich anschließend seine Spuren in den Dokumenten jener Zeit definitiv verlieren.

Von der unierten Geschichtsschreibung geschmäht⁵⁸, zeichnet diesen Bischof das Verdienst aus, dass er sowohl in seiner kurzen Zeit auf dem Stuhl des Metropoliten von Bălgrad wie auch danach als Oberhaupt der Rumänen in der Maramuresch eine bedeutende Zahl an orthodoxen Priestern im „alten Gesetz“ geweiht hat⁵⁹, dank derer „es nicht wenige Rumänen gab, die nun Abscheu vor der mit der Kirche Roms eingegangenen Union empfanden“⁶⁰. Sogar die Episode der Wiederherstellung der Orthodoxie in Siebenbürgen wird dem Einfluss seines Wirkens zugeschrieben; die entsprechenden Schritte waren initiiert worden von zweien seiner früheren Mitstreiter⁶¹, und zwar dem Protopopen Vasile, dem „Notar des Synods“, und dessen Bruder, dem Protopopen Gheorghe aus Daia (Kreis Alba), die es schafften, im Rahmen einer Synode, die 1711 in Alba Iulia gehalten wurde, die Inhaber der Stühle der siebenbürgischen Protopresbyter von der Sinnlosigkeit der mit

⁵⁶ Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, S. 26; Idem, *Documente*, S. 59-62.

⁵⁷ I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 9; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 166.

⁵⁸ „Dieser ehrgeizige Pope, der kaltblütig nach seinen Taten gerichtet wurde, war ein genauso großer Täuscher wie die anderen zehn Popen aus dem Komitat Hunedoara und andere mehr, die ihre dogmatischen Überzeugungen nach der Konjunktur der Umstände veränderten, so wie sie um die Gunst der Magnaten der einen oder anderen Konfession buhlten, oder sie hatten in Ermangelung irgendeines eigenen orthodoxen theologischen Instituts überhaupt keine eigene dogmatische Überzeugung, nicht einmal so viel, wie im Glaubenssymbol von Nizäa, dem sogenannten Credo, enthalten war“ (cf. G. Barițiu, *Părți alese*, I, S. 196). Er „reformierte die Kirche der Maramuresch. Die Priester erhielten zu seiner Zeit den Titel ‚Pastor‘ und ‚Prediger‘. Diese ‚Prediger‘ waren ohne Bildung und kümmerten sich nicht um das Seelenheil der Gläubigen. Die Heiligen Sakramente teilten sie nur äußerst selten aus, die Beichte nahmen sie nur den Alten und Sterbenden ab, Mädchen ist nicht erlaubt, an der Göttlichen Liturgie teilzunehmen, und scheiden die Ehe von Eheleuten, die sich gegenseitig hassen. Der Bischof dieser ‚Pastoren‘, Iov Țirca, macht noch mehr. Er erklärt Ehen nach seinem Gutdünken für ungültig. Er hält ganze Dörfer von der Teilnahme an der Liturgie ab. Nur mit Geld kann er überhaupt besänftigt werden. Die Reformierte Kirche erlaubt ihren Pfarrern die zweite Eheschließung; auch Țirca erlaubt die Wiederheirat, allerdings nur den Priestern, die ihn dafür bezahlen. Er prügelt und vergießt das Blut von Priestern und Adligen. In den Klöstern organisiert er Orgien. Mutwillig zerstört und beraubt er Klöster. Er schreckt nicht einmal vor falschen Beschuldigungen und der Fälschung von Dokumenten zurück [...]. Seine Taten kommen aus einer eitlen Seele, die dominiert wird von Sinneslust und der Gier nach Reichtum und Rang“ (cf. Al. Cziplé, *Episcopul Ioan Țirca*, S. 25-26). Er war es auch, der „ganze Dörfer davon abhielt, die Kirche aufzusuchen und ließ sich nur durch große Geldsummen überzeugen, hohe Strafen aufzuheben, aus Liebe zum Geld sprach er Ehescheidungen aus und setzte Priester ein oder entließ sie; er schädigte Klöster, erlebte in Sünde mit Mädchen und jungen Pfarrfrauen und schrieb gefälschte Briefe im Namen des Synods und der Protopopen“ (cf. Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române*, S. 267).

⁵⁹ P. Maior, *Istoria Bisericii*, I, S. 123.

⁶⁰ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, III, S. 124.

⁶¹ Vor einem Jahrhundert wurde noch der Hypothese Glauben geschenkt, dass bei jener Synode Iov Țirca selbst anwesend war als provisorischer Inhaber des reaktivierten Metropolitanstuhls von Bălgrad/Alba Iulia (cf. I. Pușcariu, *Ioan Circa de Gambutz*, S. 8).

zădărnicia legământului încheiat cu „latinii”. La scurt timp, însuși episcopul Atanasie, nemulțumit de controlul exercitat de teologul iezuit și de neîmplinirea promisiunilor Curții vieneze, a denunțat actul din 1701, restabilind astfel, pe moment, unitatea confesională⁶².

Aceasta este, pe scurt, biografia unui personaj istoric controversat și prea puțin cunoscut, a unui „pseudo-episcop – după opinia cărturarului greco-catolic Iacob Radu – de cari s-au folosit magistrații calvini ca să tulbure pacea Bisericii și să-i abată pe români de la unire la calvinism”⁶³. Într-adevăr, Iov Țirca (Circa) a rămas în istorie cu „stigmatul” de mijlocitor al infuziei prozelitismului reformat între românii ardeleni; opoziția sa față de Unirea cu Biserica Romei a fost prezentată, ca atare, doar în lumina acelei mult-trâmbițate afiliere confesionale. Prin urmare, personalitatea sa ar necesita o binevenită reconsiderare.

⁶² N. Nilles, *Symbolae*, I, p. 386-387; G. Popovici, *Uniunea românilor*, p. 184; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 133-134; N. Iorga, *Istoria Bisericii*, II, p. 41; I. Lupaș, *Biserica Ortodoxă Română*, p. 53; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 271-272.

⁶³ Iacob Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 106.

den „Lateinern“ abgeschlossenen Verbindung zu überzeugen. Kurze Zeit später prangerte Bischof Atanasie selbst, unzufrieden mit der von dem jesuitischen Theologen ausgeübten Kontrolle und der Nichterfüllung der Versprechungen des Wiener Hofes den Akt von 1701 an und erneuerte für einen Moment die konfessionelle Einheit⁶².

Dies ist in der gebotenen Kürze die Biographie einer umstrittenen und viel zu wenig bekannten historischen Persönlichkeit, eines „Pseudo-Bischofs – nach der Meinung des griechisch-katholischen Gelehrten Iacob Radu – dessen sich die kalvinischen Magistraten bedienten, um den Kirchenfrieden zu stören und die Rumänen von der Union abzubringen und zum Calvinismus hinzuführen“⁶³. In der Tat blieb Iov Țirca (Circa) in der Geschichte mit dem „Stigma“ eines Vermittlers der Einflüsse eines reformierten Proselytismus unter den Siebenbürger Rumänen behaftet; sein Widerstand gegen die Union mit der Kirche Roms wurde als solcher stets nur im Licht der in die Welt posaunten konfessionellen Anschlüsse präsentiert. Seine Persönlichkeit bedarf daher einer begrüßenswerten Relecture.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

⁶² N. Nilles, *Symbolae*, I, S. 386-387; G. Popovici, *Uniunea românilor*, S. 184; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 133-134; N. Iorga, *Istoria Bisericii*, II, S. 41; I. Lupaș, *Biserica Ortodoxă Română*, S. 53; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 271-272.

⁶³ Iacob Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului/dt. Die Geschichte des griechisch-katholischen Vikariats von Hatzeg*, Lugoj, 1913, S. 106.

Egumenul Visarion de la Sâmbăta și disputa teologică cu greco - catolicii (1746)

Unul dintre cei mai importanți egumeni ai unei mănăstiri ortodoxe în anii războiului confesional românesc din Transilvania secolului al XVIII-lea a fost Visarion de la mănăstirea Sâmbăta de Sus, ctitorie a domnitorului Constantin Brâncoveanu. Egumenul Visarion a condus mănăstirea Sâmbăta timp de patru decenii, până la desființarea ei în 1785, ca urmare a politicii antimonahale a împăratului Iosif II¹. Apărător al Ortodoxiei împotriva tendințelor de Unire,

¹ Mai multe date despre egumenul Visarion în prezentarea istorică de pe site-ul mănăstirii Sâmbăta <http://www.manastireabrancoveanu.ro/istoric.php>. Astfel, egumenul Visarion a fost reclamat în 1751-1752 de către protopopul unit Constantin Ioanovici din Făgăraș la Consistoriul unit de la Blaj, învinuindu-l că fusese hirotonit în Țara Românească, că se amesteca în afacerile preoților, că făcea rugăciuni de pomenire, boteza, spovedea și înmormânta după ritul ortodox. Împreună cu el au mai fost acuzați încă 13 preoți din Sâmbăta de Sus care făceau agitație împotriva Unirii. A se vedea și teza de doctorat a lui Sebastian Cârstea despre istoricul mănăstirilor ardelenice: „[...] în anul 1748, mănăstirea avea cinci călugări și cinci călugărițe, egumen fiind la acea dată ieromonahul Visarion (se pare că a fost destinat pentru această slujire fie în 1743, fie în 1747, după cum rezultă din inscripțiile cărților bisericești), menționat din nou în 1763, când făcea unele danii bisericii din localitatea Sâmbăta de Sus. De altfel, ieromonahul Visarion a fost ultimul egumen cunoscut cu numele din perioada anterioară distrugerii vetrei monahale de la poalele munților Făgăraș [...]. Astfel, egumenul Visarion, în afara faptului că este autorul unei broșuri intitulată *“Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia ce s-a izvodit și s-a numit unia în țara Ardealului”*, scrisă în 1746, și amintită de noi și cu un alt prilej, a fost menționat și cu prilejul daniei către biserică din Sâmbăta de Sus răsăriteană: o cruciuliță din lemn, adusă de la Ierusalim, două sfeșnice mari, din același material și o icoană a Maicii Domnului ferecată cu argint. Numele egumenului Visarion apare pe un *Minei pe luna aprilie “1783 april, zi 30. Acest Minei aprilie este al mănăstirii Sâmbetei de Sus, (am scris) eu Visarion, întâiul egumen la 40 de ani al egumeniei mele”*, în timp ce pe un *Octoih*, cu o inscripție din 1751, indică că *”este anul patru al egumeniei mele”*. De asemenea cu această funcție apare într-o inscripție, făcută pe un Evloghion, la data de 21 februarie 1761 (Sebastian Dumitru Cârstea, *Monahismul ardelen în trecut și astăzi*, Sibiu, Editura Andreiana, 2008, p. 362-363).

Abt Visarion von Sâmbăta und der theologische disput mit den griechischen katholiken (1746)

Einer der bedeutendsten Äbte aus den orthodoxen Klöstern in den Jahren der rumänischen Konfessionskämpfe des 18. Jhs. in Siebenbürgen war Visarion vom Kloster Sâmbăta de Sus, einer Stiftung des Fürsten Constantin Brâncoveanu. Abt Visarion leitete das Kloster Sâmbăta de Sus über vier Jahrzehnte bis zu dessen Auflösung 1785 infolge der antimonastischen Politik von Kaiser Josef II.¹ Als Verteidiger der Orthodoxie gegen die Tendenzen zur Union verfasste Abt Visarion 1746 ein theologisch-apologetisches Werk mit

¹ Mehr Daten zu Abt Visarion finden sich bei der Darstellung der Geschichte auf der Internetseite des Klosters Sâmbăta <http://www.manastireabrancoveanu.ro/istoric.php>. Demnach wurde Abt Visarion 1751-1752 von dem unierten Protopop Constantin Ioanovici aus Făgăraș/dt. Fogarasch vor das unierte Konsistorium nach Blaj/dt. Blasendorf zitiert und beschuldigt, er sei in der Walachei zum Priester geweiht worden und mische sich in die Angelegenheiten der Priester ein, da er nach orthodoxem Ritus Totengedenkgebete verrichtete und taufte, die Beichte abnahm und Trauerfeiern abhielt. Mit ihm waren 13 weitere Priester aus Sâmbăta de Sus angeklagt, die gegen die Union Stimmung machten. Vgl. auch die Doktorarbeit von Sebastian Cârstea über die Geschichte der siebenbürgischen Klöster, wo es heißt: „[...] im Jahre 1748 hatte das Kloster fünf Mönche und fünf Nonnen, Abt war zu dieser der Priestermönch Visarion (er wurde offensichtlich 1743 oder 1747 in dieses Amt erhoben, wie aus Aufzeichnungen in den Kirchenbüchern hervorgeht), der wieder 1763 erwähnt wird, als er einige Kirchenschenkungen an dem Ort Sâmbăta de Sus macht. Im Übrigen war der Priestermönch Visarion der letzte namentlich bekannte Abt aus der Zeit vor der Zerstörung der Klosterlandschaft zu Füßen des Gebirges von Fogarasch. [...] So wurde Abt Visarion, abgesehen davon, dass er der Autor einer 1746 verfassten und von uns erwähnten Broschüre mit dem Titel *Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia ce s-au izvodit și s-au numit, adică uniia (= unirea) în Țara Ardealului* ist, auch aus dem weiteren Anlass seiner Schenkungen an die orthodoxe Kirche in Sâmbăta de Sus bekannt: ein kleines Holzkreuz aus Jerusalem, zwei große Kerzenständer aus demselben Material, und eine mit Silber bedeckte Ikone der Gottesmutter. Der Name von Abt Visarion taucht auf einem *Menaion* für den Monat April „1783 April. Tag 30. Dieses *Menaion* April gehört dem Kloster von Sâmbăta de Sus, aufgeschrieben von mir, Visarion, Abt im 40. Jahr meines Amtes als Abt“, während er in einem *Oktoich* mit einer Inschrift von 1751 angibt, dass dies „das vierte Jahr meines Amtes als Abt“ sei. Außerdem taucht er als Träger dieses Amtes in einer Inschrift auf einem *Evlogion* auf, das vom 21. Februar 1761 datiert (vgl. Sebastian Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut și astăzi/Das siebenbürgische Mönchtum in Vergangenheit und Gegenwart*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008, S. 362-363).

egumenul Visarion a redactat în 1746 lucrarea teologic-apologetică intitulată *Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia ce s-au izvodit și s-au numit, adică uniia (=unirea) în Țara Ardealului*. Lucrarea a fost tipărită în anul 1883 de către Ghenadie Enăceanu², care considera că respectiva creație literară a fost redactată „[...] pentru a reprezenta românilor din Țara Românească diferențele care separă pre uniți de neuniți. Noi am găsit-o în biblioteca mănăstirii Căldărușeni și ea există în două exemplare, intercalate într-alte piese din literatura monahală și în starea de manuscrise”³.

În opinia lui Enăceanu, această lucrare „arată gradul de cultură teologică la românii din acea epocă, și el nu trece peste știința ritualului”⁴.

Documentul atinge cele mai de seamă divergențe dintre cele două confesiuni ale românilor ardeleni de după anul 1700, și anume: a) măsura în care fiecare dintre acestea se consideră legitimă în plan religios și păstrătoare a vechilor tradiții și dogme; b) felul în care fiecare parte percepe primatului papal; c) susținerea opiniei părții ortodoxe, conform căreia confesiunea unită nu aparține nici Creștinismului Apusean (catolic) și nici Răsăritean (ortodox⁵), fiind astfel un amalgam din cele două, drept pentru care este numită *a treia lege*.

În continuare voi aborda succint fiecare problemă în parte.

1. Măsura în care fiecare dintre aceste două confesiuni se consideră legitimă în plan religios și păstrătoare a vechilor tradiții și dogme

Protopopul greco-catolic⁶ începe prin a condamna poziția călugărului ortodox Visarion Sarai, pe motiv că acesta susținea ruperea uniților de „credința cea dintâi

² Lucrarea egumenului Visarion a mai fost analizată de Paul Brusanowski, „Biserica română unită: păstrarea «legii strămoșești» sau o «a treia lege»? Viziunea ortodocșilor și greco-catolicilor din sec. XVIII”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006, p. 59; Laura Stanciu, „Sursele și semnificațiile discursului identitar unit și neunit în Transilvania anului 1746”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, p. 144-160. A se vedea și Radu Nedici, „În jurul unei scrisori pastorale a protopopului Vasile Baran de Făgăraș de la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în Florentina Nițu (coord.), *Studiile medievale și premoderne – un teritoriu de redescoperit?*, București, Editura Universității, 2009, pp. 146-162.

³ Ghenadie Enăceanu, „Introducere la «Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia, ce s-au izvodit, adică unia, în Țara Ardealului»”, în *BOR*, an VII, 1883, nr. 8, p. 496.

⁴ Ghenadie Enăceanu, „Introducere”, p. 496.

⁵ Precum se poate constata în citatele inserate în paginile de mai jos, terminologia folosită în epocă pentru cei care se opuneau „Unirii religioase” a fost aceea de *ne-unit*. În acest studiu vom folosi totuși termenul *ortodox*.

⁶ Autorul dialogului nu menționează un protopop anume, astfel că avem de-a face cu un „protopop fictiv”, folosit pentru a se putea constitui polemica.

dem Titel *Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia ce s-au izvodit și s-au numit, adică uniia (=unirea) în Țara Ardealului* (dt. *Fragen und Antworten zum dritten Gesetz, das entstanden ist und so genannt wurde, und zwar die ‚Uniia‘ (=die Union) im Lande Siebenbürgen*). Diese Schrift wurde 1883 von Ghenadie Enăceanu² gedruckt, der der Ansicht war, dass dieses literarische Werk verfasst wurde, „[...] um den Rumänen aus Siebenbürgen die Differenzen zu präsentieren, welche die Unierten von den Nicht-Unierten unterscheiden. Wir haben es in der Bibliothek des Klosters Căldărușeni gefunden und es existiert in zwei Exemplaren in handschriftlicher Form, die zwischen anderen Werken der monastischen Literatur eingeklemmt waren”³.

Nach Meinung von Enăceanu zeigt diese Arbeit „den Grad der theologischen Kultur bei den Rumänen jener Epoche, und diese geht über Wissen um den Ritus nicht hinaus”⁴.

Das Dokument berührt die bedeutendsten Divergenzen zwischen den beiden Konfessionen der Siebenbürger Rumänen nach dem Jahr 1700, und zwar: a) das Maß, in dem jede der beiden sich in religiöser Hinsicht für legitim und Bewahrerin der alten Traditionen und Dogmen hielt; b) die Art, wie jede den päpstlichen Primat versteht; c) die Bekräftigung der Meinung der orthodoxen Seite, wonach die unierte Konfession weder zum (katholischen) abendländischen Christentum, noch zum morgenländischen (orthodoxen⁵) Christentum gehört, da es ein Amalgam aus beiden sei und daher zurecht *das dritte Gesetz* genannt werde.

Im Folgenden werden wir nun schrittweise jedes einzelne Problem darstellen.

1. Das Maß, in dem jede der beiden sich in religiöser Hinsicht für legitim und Bewahrerin der alten Traditionen und Dogmen hielt

Der griechisch-katholische Protopop⁶ beginnt mit einer Verurteilung der Position des orthodoxen Mönchs Visarion Sarai mit der Begründung, dieser behaupte einen Abfall der

² Die Schrift des Abtes Visarion wurde bereits untersucht von Paul Bruszanowski, „Biserica română unită: pastrarea „legii strămoșești” sau o «a treia lege»? Viziunea ortodocșilor și greco-catolicilor din sec. XVIII”/, „Die rumänische unierte Kirche: Bewahrung des „griechischen Gesetzes” oder „ein drittes Gesetz”? Die Sicht der Orthodoxen und der griechischen Katholiken im 18. Jh.”, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006, S. 59; Laura Stanciu, „Sursele și semnificațiile discursului identitar unit și neunit în Transilvania anului 1746”/, „Quellen und Bedeutung des unierten und nicht-unierten Identitätsdiskurses in Siebenbürgen im Jahr 1746”, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, S. 144-160. Vgl. auch Radu Nedici, „În jurul unei scrisori pastorale a protopopului Vasile Baran de Făgăraș de la mijlocul secolului al XVIII-lea”/, „Im Umfeld eines Pastoralerschreibens des Protopops Vasile Baran von Fogarasch in der Mitte des 18. Jhs.”, in: Florentina Nițu (Hg.), *Studiile medievale și premoderne – un teritoriu de redescoperit?!*, „Mittelalterliche und vormoderne Studien – ein wiederzuentdeckendes Feld?”, București, Editura Universității, 2009, S. 146-162.

³ Ghenadie Enăceanu, „Introducere la «Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia, ce s-ai izvodit, adică uniia, în Țara Ardealului»”/, „Einführung zu „Fragen und Antworten zum dritten Gesetz, das entstanden ist und genannt wurde und zwar die ‚Uniia‘ (=die Union) in Siebenbürgen””, in: *BOR*, Jg. VII, 1883, Nr. 8, S. 496.

⁴ Ghenadie Enăceanu, „Introducere”, S. 496.

⁵ Wie in den im Folgenden eingefügten Zitaten ersichtlich ist, war die Terminologie jener Zeit für die, welche sich der „religiösen Union” entgegenstellten jene der *Nicht-Unierten*. Wir werden in diesem Beitrag trotzdem den Terminus *orthodox* verwenden.

⁶ Der Autor des Dialogs erwähnt keinen bestimmten Protopop, so dass wir es mit einem „fiktiven Protopop” zu tun haben, die Figur wird verwendet, um die Polemik begründen zu können.

și pravoslavnică a Bisericii grecești” de Răsărit. Ei recunosc faptul că Biserica grecească a fost „cea mai dintâi și pravoslavnică întru multe sute de ani”, doar că „Unitu-s-a una cu Biserica Romei de la Apus, pentru că însuși Biserica aceea de Răsărit, cea grecească, cu pravila, sau cu sfințele soboare din toată lumea [...] tuturor mărturisesc și ne arată, pentru aceia dimpreună toți credem totdeauna, cum că au fost așa adevărat”⁷.

Egumenul ortodox îi ia apărarea lui Visarion Sarai, explicând că ortodocșii sunt păstrătorii legii strămoșești, nemodificate, în timp ce uniții aparțin unei a treia legi, diferită de celelalte două: „Noi [...] ne ținem de părinteasca lege, dată nouă de la Sfinții Apostoli și întemeiată de șapte sfinte soboare a toată lumea și a tot neamul nostru. Strămoșii, moșii, părinții noștri, au murit într-înșea, [...] și voim să murim și noi într-înșea. Iar îndemnarea milostivirii tale o socotim întunecare și răzvrătire [...] Unia [Unirea - n.n.] voastră bine să știți, că nu e adevărată, și nu e ca cea dintâi, când Biserica Răsăritului cu a Apusului era tot-una”⁸.

Afirmația uniților, conform căreia Biserica la care au aderat ei cu 47 de ani în urmă (anul 1699) era cea veche, a fost contrazisă de către egumenul Visarion, argumentând că la început ambele Biserici (cea Apuseană și Răsăriteană) erau organizate după aceleași dogme; ambele țineau post miercuria și vinerea și țineau aceleași slujbe. Cea care s-a rupt de Biserica veche a fost Biserica Apusului, care a păstrat doar Evanghelia, dar a stricat posturile, a abandonat postul din zilele de miercuri și vineri și a adoptat postul de sâmbăta, asemenea evreilor. Legea pe care au adoptat-o uniții demonstrează pe deplin că nu aparțin nici uneia dintre Biserici: „Ce fel de unie este la voi; căci când veți fi uniți adevărat, trebuie să nu faceți pascele [Sf Paște] cu ale grecilor odată, și să nu postiți cele patru posturi de peste an și miercurile și vinerile; și să lepădați octoihul și cele douăsprezece Minee, și ceaslovul din Biserică; așisderea și Triodul și Penticostarul și să le închideți să stea, precum papa al vostru face, și atunci veți fi uniți cu adevărat. Dar așa precum sunteți voi acum, nu sunteți uniți, ci amăgiți [...]. Voi uniților nu sunteți nici în legea papei, nici într-a noastră, ci sunteți creștini, precum scrie la Apocalipsis cap. III, 15. Nici ești cald, nici ești rece”⁹.

2. Modul de percepere a primatului papal

Protopopul greco-catolic susține ideea că „neuniții”, influențați de lucrarea lui Maxim Peloponiseanul (cap. I, st.1)¹⁰, s-ar fi rupt de Biserica Apusului, unul

⁷ *Întrebări și răspunsuri*, p. 498.

⁸ *Ibidem*, p. 498.

⁹ *Ibidem*, p. 499.

¹⁰ Ieromonahul Maxim Peloponeziacul sau Peoloponiseanul a fost un scriitor bisericesc din vremea lui Constantin Brâncoveanu, autor al unei lucrări polemice anticatolice tipărită în 1699 și intitulată *Carte sau*

Unierten vom „ersten und wahren orthodoxen Glauben der griechischen Kirche“ des Ostens. Diese würden durchaus anerkennen, dass die griechische Kirche „die erste und über Jahrhunderte rechtgläubige“ war, allerdings gelte: „Indem sie sich vereinigte mit der Kirche Roms aus dem Abendland, bezeugte jene Kirche des Ostens, also die griechische, selbst allen ihre Übereinstimmung mit der Regel oder mit allen Konzilien aus der ganzen Welt, [...] und zeigt uns dadurch, dass wir alle allezeit das glauben, wie es immer wahr gewesen ist“⁷.

Der orthodoxe Abt verteidigt Visarion Sarai und erklärt, dass die Orthodoxen die wahren Hüter des unveränderten Gesetzes der Ahnen seien, während die Unierten zu einem dritten Gesetz gehörten, das sich von den beiden anderen unterscheidet: „Wir [...] halten uns an das Gesetz der Väter, das uns von den heiligen Aposteln gegeben wurde und das von den Sieben Heiligen Konzilien aus aller Welt und unser aller Ahnen begründet wurde. Unsere Ahnen, Vorfahren und Väter sind in diesem Glauben gestorben, [...] und auch wir wollen in diesem (Glauben) sterben. Und die Anregung deiner Gnaden (zur Union; J.H.) halten wir für eine Verdunkelung und eine Aufwiegelung. [...] Eure ‚Unia‘ [Union, n.n.], das sollt ihr wissen, ist nicht wahrhaftig und nicht wie jene erste, als die Kirche des Ostens mit der Kirche des Westens eins war“⁸.

Die Behauptung der Unierten, wonach die Kirche, der sie sich 47 Jahre vorher (1699) angeschlossen haben, die alte Kirche war, wurde von Abt Visarion widersprochen, der argumentierte, dass beide Kirchen (die westliche und die östliche) am Anfang nach denselben Dogmen organisiert waren: beide übten am Mittwoch und am Freitag das Fasten und feierten dieselben Gottesdienste. Es war die Kirche des Westens, die sich von der Alten Kirche losgesagt und nur das Evangelium bewahrt habe, aber die Fastenzeiten aufgelöst, das Fasten am Mittwoch und Freitag abgeschafft und das Samstagfasten nach Art der Juden angenommen habe. Das Gesetz, das die Unierten angenommen haben, demonstriert, dass sie keiner der beiden Kirchen vollständig zugehörig sind: „Was für eine Art Union ist denn bei euch? Wenn ihr wahrhaftig unierte seid, braucht ihr Ostern [das Hl. Osterfest] nicht mit den Griechen zu feiern und nicht jene vier Fastenzeiten im Jahr einzuhalten sowie an den Mittwochen und Freitagen zu fasten; und ihr müsst den Oktoich und das Menologion und das Horologion aus der Kirche entfernen, auch das Triodion und das Pentekostarion, und ihr müsst sie wegsperren, wie es auch euer Papst tut, dann werdet ihr wahrhaftig unierte sein. Aber wie ihr jetzt seid, so seid ihr nicht Unierte, sondern Getäuschte [...]. Ihr Unierten lebt weder nach dem Gesetz des Papstes, noch nach unserem, sondern ihr seid Christen, wie es in der Apokalypse III, 15 heißt: Du bist weder warm noch kalt“⁹.

2. Die Art des Verständnisses des Primats

Der griechisch-katholische Protopop vertritt die Idee, dass die „Nicht-Unierten“, beeinflusst von der Schrift des Maximos Peloponnesios (Kap. 1,1)¹⁰, sich unter anderem

⁷ *Întrebări și răspunsuri*, S. 498.

⁸ *Ibidem*, S. 498.

⁹ *Ibidem*, S. 499.

¹⁰ Der Priestermonch Maximos von der Peloponnes oder Peoloponnesios war ein kirchlicher Schriftsteller zur Zeit von Constantin Brâncoveanu und Autor einer polemischen antikatholischen Schrift, die 1699 gedruckt wurde und den Titel

dintre motive fiind și neadmiterea pretenției papei de la Roma de se considera cap al întregii Biserici. Primatul papal este fundamentat de ipoteticul protopop greco-catolic de primatul lui Petru în rândul celorlalți apostoli, poziția importantă a lui Petru fiind recunoscută chiar de autorii *Mineiului* din ziua de 29 iunie (Praznicul apostolilor Petru și Pavel): „Popii cei ne-uniți mărturisiiți credința noastră aceasta (zicând), Christos l-a cinstit pe Dânsul și l-au făcut mai mare apostolilor; și mai jos iar zice: După învierea lui Christos, acest apostol Petru a stat mai mare tuturor apostolilor. Vedeți dar, fraților, că nu-l zic numai latinii aceasta, cum că a fost sfântul apostol mai mare, sau cap Sfinților Apostoli, nici numai noi, popii cei ne-uniți. [...]. Vedeți că nu greșește, nici au greșit prea fericitul papă de la Roma cea veche? [...] Ci adevărat răsăritenii cei ne-uniți au greșit și greșesc și acum, căci s-au rumt [rupt -n.n.] și se desunesc de către Biserica Romei de la Apus”¹¹.

Drept răspuns, egumenul Visarion îl mustră pe protopop, precum și pe toți greco-catolicii, pe motiv că au aderat la Unire atât de ușor, socotind drept argumente și textele din *Mineie*. Însă din slujbele altor praznice, se poate constata faptul că Biserica îi cinstește și îi laudă nu numai pe apostoli, ci și pe alți sfinți ai Bisericii: „[...] iar de ziceți să căutăm la iunie 29, zicând: că ar fi făcut Christos pe apostolul Petru mai mare peste toți apostolii, de aceasta bine să știți, că Biserica noastră așa are obicei de a lăuda ori pre ce sfânt mai mult, precum vedeți la Genarie în 30 zile (30 ianuarie, cinstirea Sfinților trei ierarhi Vasile, Grigore și Ioan, - n.n.). [...] Vedeți voi acum isprava voastră, că Biserica laudă pe acești trei sfinți, întocmai cu apostolul Petru, încă îi face și căpetenii învățăturilor, adică mai mare peste toți învățătorii Bisericii; cum ai zice, mai mare peste apostoli, că întâi apostolii au învățat”¹².

Prin urmare, egumenul Visarion declară că ortodocșii nu se pot baza pe cărți de cult, ci doar pe Sfânta Scriptură, în care Hristos spune că: „între cei născuți din femei, nimeni nu este mai mare decât Ioan (Botezătorul)” (Luca, 7, 28). Cei care au greșit sunt uniții, pentru că: „[...] v-ați lăsat părinteasca

lumina cu drepte dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papistașilor, descoperită și așezată de prea Învățatul Ieromonah Maxim Peloponeziacul. Acum întâi tipărită pe limba Rumânească cu porunca și toată cheltuiala a prea luminatului și învățatului Domn și Oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Ioan Constantin B[asarab] B[râncoveanu] Voevod. Purtând cârma Pravoslaviei, Prea Sfințitul Mitropolit Chir Teodosie. Și s-au tipărit în Tipografia Domnească în Sfânta Mănăstire în Snagov. La anul Mântuirii lumii 1699 în luna lui aprilie. De smeritul întru Ieromonah Antim Ivireanul pentru ca să se dea dar Pravoslavnicilor.

Scriitor bisericesc, care s-a ocupat de diferențele dintre Biserica Catolică și Biserica Ortodoxă, între care și neacceptarea primatului papal.

¹¹ *Întrebări și răspunsuri*, p. 502.

¹² *Ibidem*, p. 503.

aus dem Grund von der Kirche des Westens abgespalten hätten, weil sie den Anspruch des Papstes von Rom ablehnten, der sich als Haupt der ganzen Kirche verstand. Der päpstliche Primat wird von dem hypothetischen griechisch-katholischen Protopop mit dem Primat des Petrus unter den anderen Aposteln begründet, wobei die bedeutende Stellung des Petrus sogar von den Autoren des *Menologions* am Tag des 29. Juni (dem Hochfest der Apostel Petrus und Paulus) anerkannt werde: „Ihr nicht-unierten Priester bezeugt diesen unseren Glauben (mit den Worten): Christus hat ihn geehrt und zum größten der Apostel gemacht; und später hieß es: Nach der Auferstehung Christi stand dieser Apostel Petrus über allen Aposteln. Seht also, Brüder, dass nicht nur diese Lateiner von ihm sagen, dass er der größte Apostel war oder der Apostelfürst, noch nur wir, die nicht-unierten Priester. [...] Seht ihr, dass der selige alte Papst von Rom nicht irrt noch geirrt hat? [...] Sondern die nicht-unierten Ostchristen haben geirrt und irren auch jetzt, denn sie haben sich abgespalten und getrennt von der Kirche Roms des Westens“¹¹.

Als Antwort darauf rügt Abt Visarion den Protopop wie auch alle griechischen Katholiken aus dem Grund, dass sie so leicht zur Union beigetreten seien und begründet dies auch mit Texten aus dem *Menologion*. Aus den Gottesdiensten zu anderen Hochfesten könne konstatiert werden, dass die Kirche nicht nur die Apostel, sondern auch andere Heilige der Kirche verehrt: „[...] und wenn ihr sagt, dass wir auf den 29. Juni sehen sollen, und behauptet, Christus habe den Apostel Petrus größer als alle Apostel gemacht, dann wisst ihr allzu gut, dass unsere Kirche den Brauch hat, jeden Heiligen hoch zu verehren, wie ihr auch am 30. Genarie (30. Januar, Fest der heiligen drei Hierarchen Basilius, Gregor und Johannes, n.n.) seht. [...] Dann kommt ihr zu der Erkenntnis, dass die Kirche diese drei Hierarchen verehrt, und zwar gerade gemeinsam mit dem Apostel Petrus, ja sie macht sie sogar zu Fürsten der Lehre, also größer als alle Lehrer der Kirche; wie man sagen könnte: größer als alle Apostel, denn als erste haben die Apostel gelehrt“¹².

Anschließend erklärt Abt Visarion, dass die Orthodoxen sich nicht auf liturgische Bücher gründen können, sondern nur auf die Heilige Schrift, in der Christus sagt, „dass unter denen, die von einer Frau geboren sind, keiner größer ist als Johannes (der Täufer)“ (Lukas 7,28). Es sind die Unierten, die irren, denn: „[...] ihr habt das Gesetz der Väter

trug: *Carte sau lumina cu drepte dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papistașilor; descoperită și așezată de prea Învățatul Ieromonah Maxim Peloponeziacul. Acum întâi tipărită pe limba Rumânească cu porunca și toată cheltuiala a prea luminatului și învățatului Domn și Oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Ioan Constantin B[asarab] B[âncoveanu] Voevod. Purtând cărma Pravoslaviei, Prea Sfințitul Mitropolit Chir Teodosie. Și s-au tipărit în Tipografia Domnească în Sfânta Mănăstire în Snagov. La anul Mântuirii lumii 1699 în luna lui aprilie. De smeritul întru Ieromonah Antim Ivireanul pentru ca să se dea dar Pravoslavnicilor/Buch oder Licht mit wahren Beweisen aus den Dogmen der Kirche des Ostens zur Abspaltung der Papisten, aufgedeckt und dargelegt von dem hochgelehrten Priestermonch Maximos Peolopponnesios. Jetzt erstmals gedruckt in Rumänischer Sprache auf Geheiß und Kosten des hoch erleuchteten Herrn und Herrschers der ganzen Walachei Fürst Ioan Constantin B[asarab] B[âncoveanu]. Zur Zeit der Führung der Orthodoxie durch Seine Eminenz des Herrn Metropoliten Teodosie. Gedruckt in der Fürstlichen Druckerei des Heiligen Klosters zu Snagov. Im Jahre der Erlösung 1699 im Monat April. In Demut vor dem Priestermonch Antim dem Iberer, damit es den Orthodoxen zur Gabe gegeben werde. Ein kirchlicher Schriftsteller, der sich mit den Differenzen zwischen der katholischen Kirche und der Orthodoxen Kirche beschäftigt hat, darunter auch die Nicht-Anerkennung des päpstlichen Primats (durch die Orthodoxen; J.H.).*

¹¹ *Întrebări și răspunsuri*, S. 502.

¹² *Ibidem*, S. 503.

lege; dar ce fel de bucurie veți avea voi în cealaltă lume, văzând pre strămoșii voștri și moșii și tot neamul vostru de atâtea sute de ani să fie în muncă, și voi să fiți la bine, cei ce v-ați unit de 47 de ani? [...] Vedeți că foarte vă rătăciți, precum și papa au greșit și greșește, de au poftit să fie capul a toată Biserica și au defăimat și s-au lepădat de cele șapte sfinte soboare și ș-au făcut el singur a treia lege, precum i-au plăcut. [...] Că nu-i ajunge a fi numai arhieru și papă, ci poștește a se numi și Dumnezeu pre pământ, adică în locul lui Christos pre pământ”¹³.

Drept răspuns, protopopul unit declară că rolul de întâi-stătător al papei nu i-a fost dat de oameni, ci: „[...] i se dă lui aceasta de către toată Biserica, și rânduiala Domnului Christos [...]. Tocma sfinții părinți ai Bisericii grecești de la răsărit, care au făcut și la soborul de la Sardica, nouă tuturor foarte luminat ne dovedesc, cum că au legat și au întărit să se țină așa și nu într-alt chip. [...] așa au crezut și mărturisit Marele Vasile, așa Sfântul Grigorie bogoslovul, așa Sfântul Ioan Zlataust. Așa marele Atanasie, Sfântul Kiril. Așa Sfântul făcător de minuni Nicolae. Așa toți mucenicii de lege grecească de la Răsărit, cu care vă lăudați voi acum. Adică molitvele (cucerniciile) voastre, popii cei neuniți, împotriva noastră acestor uniți, și vedeți că nu noi, ci tocmai molitvele voastre, popii cei neuniți stricați credința voastră”¹⁴.

Egumenul ortodox răspunde că papa era recunoscut la acel sobor de la Sardica drept cap al Bisericii numai în Biserica latină, Apuseană, și nu în toată Biserica¹⁵. Neuniții, continuă egumenul Visarion, i-au cinstit pe toți papii Romei atâta timp cât aceștia au păstrat dreapta credință. Însă, începând cu papa Formosus (891-896), pravila a fost călcată, acest papă fiind socotit de Visarion drept „începătorul eresurilor”. Prin urmare, nu ortodocșii au fost cei care au deviat de la dreapta credință: „Dar ce am stricat noi din pravilă? Au stricat-am noi hotarul Paștilor, pe care l-au așezat 318 părinți? Precum vedeți, că și în anul de es-timp, adică 1746, le-ați făcut într-o zi cu jidovii. Dar au stricat-am noi 4 posturi de peste an, care le-au așezat papa Csist (Sixt) cu sobor? Dar Miercurile și Vinerile au mâncăm carne, cum mănâncă ei? Dar am strămutat-am noi sinaxarul, cum l-au strămutat ei? Ce strămbătate am făcut Sfintei pravile să ne dea anatemei? Că înșivă voi scrieți, că ce au legat soborul din Sardica, să se ție așa, iar nu într-alt chip. Dar noi așa îl ținem neclătit. De ce cotiți orbi Scriptura și v-ați rătăcit”¹⁶.

Acuzația aduse de uniți, potrivit căreia ortodocșii ar fi fost influențați de lucrarea lui Maxim Peloponiseanul, este contestată de Visarion, pentru că împotriva pretenției papei s-au ridicat și episcopi latini. Ortodocșii nu se iau după

¹³ *Ibidem*, p. 505.

¹⁴ *Ibidem*, p. 504.

¹⁵ Este vorba de Sinodul al VI-lea de la Sardica (343), unde, în canonul 5 se face referire la episcopii de Apus, cel mai mare dintre aceștia fiind socotit episcopul Romei.

¹⁶ *Întrebări și răspunsuri*, p. 505.

verlassen; aber welche Art Freude werdet ihr in der anderen Welt haben, wenn ihr eure Ahnen und Vorfahren seht und euer ganzes Volk seit Jahrhunderten unter Mühen, und ihr wollt auf der guten Seite stehen, die ihr euch vor 47 Jahren der Union eingegangen seid? [...] Seht, wie sehr ihr irrt, wie auch der Papst irrt und geirrt hat, wenn er danach trachtete, Haupt der ganzen Kirche zu sein geschmäht hat und sich von den Sieben Konzilien losgesagt hat und er allein sich ein drittes Gesetz gemacht hat, wie es ihm gefiel. [...] Denn es reicht ihm nicht, nur Bischof und Papst zu sein, sondern er trachtet danach, Gott auf Erden genannt zu werden, also an Christi Statt auf Erden“¹³.

Als Antwort darauf erklärt der unierte Protopop, dass die Rolle des Papstes als Oberhaupt diesem nicht von Menschen gegeben worden sei, sondern: „[...] diese wird ihm von der ganzen Kirche gegeben und ist eine Ordnung des Herrn Christus [...]. Gerade die heiligen Väter der griechischen Kirche des Ostens bezeugen uns sehr einleuchtend, dass sie sich fest daran halten und es bekräftigen, dass sie es nicht auf andere Weise halten. [...] so haben es Basilius der Große, der heilige Gregor der Theologe, so auch der heilige Johannes Chrysostomus geglaubt. So auch der große Athanasius, der heilige Kyrill. So der wundertätige heilige Nikolaus. So alle Heiligen des griechischen Gesetzes des Ostens, mit denen ihr euch jetzt lobt. So steht ihr hochwürdigen nicht-unierten Priester gegen uns Unierte, und so seht ihr, dass nicht wir, sondern gerade ihr hochwürdigen nicht-unierten Priester euren Glauben zerstört“¹⁴.

Der orthodoxe Abt antwortet, dass der Papst von jenem Konzil von Sardika nur als Haupt der westlichen lateinischen Kirche anerkannt wurde, nicht aber für die ganze Kirche¹⁵. Die Nicht-Unierten, so fährt der Abt fort, haben alle Päpste von Rom solange geachtet, solange diese den wahren Glauben bewahrten. Doch wurde die rechthgläubige Ordnung beginnend mit Papst Formosus (891-896) übertreten, dieser Papst wurde von Visarion sogar als „Anfänger der Häresien“ gewertet. Demzufolge waren es nicht die Orthodoxen, die vom rechten Glauben abgefallen sind: „Aber was haben wir denn von der Ordnung zerstört? Haben wir den Beschluss über den Ostertermin verändert, den die Väter 318 festgelegt haben? Wie ihr seht, habt ihr ihn auch in diesem Jahr, also 1746, an einem Tag mit den Juden gefeiert. Haben wir die vier Fastenzeiten des Jahres abgeschafft, die Papst Csis (Sixtus) mit dem Konzil festgelegt hat? Mittwoch und Freitag aber essen wir kein Fleisch, wie essen aber diese? Haben wir den Sinaxar verlegt wie diese ihn verlegt haben? Was haben wir an den Ordnungen verändert, dass sie über uns Anathemata verhängen? Denn ihr selbst schreibt, dass das, was das Konzil von Sardika beschlossen hat, auch so bewahrt werden möge. Wir aber bewahren dies so unverändert. Warum verbietet ihr blind die Schrift und seid abgeirrt“¹⁶?

Die von den Unierten vorgebrachte Anklage, wonach die Orthodoxen beeinflusst seien von der Schrift des Maxim Peloponnesionis, wird von Visarion zurückgewiesen, weil sich gegen den Machtanspruch des Papstes auch lateinische Bischöfe erhoben haben. Die

¹³ *Ibidem*, S. 505.

¹⁴ *Ibidem*, S. 504.

¹⁵ Hier ist die Rede vom VI. Ökumenischen Konzil von Sardika (343), wo im Kanon 5 auf die abendländischen Bischöfe Bezug genommen wird und der Bischof von Rom als ranghöchster unter diesen gesehen wird.

¹⁶ *Întrebări și răspunsuri*, S. 505.

Mineie, soboare sau alte lucrări, ci se țin doar de Sf. Scriptură, de spusel lui Hristos și nu ale unor pămâtenii. Or, Iisus Hristos, conform Evangheliei lui Marcu, 10, 35, le-a spus apostolilor foarte clar: „Știți că cei ce se socotesc conducători ai neamurilor domnesc peste ele și cei mari ai lor le stăpânesc; dar între voi să nu fie așa, ci cel ce va vrea să fie mare între voi, să fie slujitorul vostru, și cel ce va vrea să fie întâiu între voi, să le fie tuturor slugă; căci nici Fiul Omului n-a venit să I se slujească, ci să slujească și să-Și dea viața răscumpărare pentru mulți”.

Acest mesaj i-a fost adresat și apostolului Petru și acesta nu a pretins să fie mai prețuit decât oricare alt apostol. Ba din contră, după ce Hristos le-a prezentat apostolilor cele ce avea să pătimească pe viitor, că va fi omorât, după care va învia, dojenii lui Petru, Hristos i-a răspuns: „Mergi înapoia Mea, Satano!, că tu nu le cugeți pe cele ale lui Dumnezeu, ci pe cele ale oamenilor (Marcu, 8, 33)”¹⁷.

În continuare, protopopul greco-catolic îi atacă pe ortodocși folosindu-se de cel mai „greu” argument al primatului papal, anume afirmația Mântuitorului Hristos cu privire la punerea pietrei de temelie a Bisericii Sale: „Cum că au numit Domnul Christos pe însuși apostolul Petru, iară pe ceilalți nu, și aceasta este așa, de vreme ce popii legii grecești de la Răsărit, uniți sau neuniți, cu o gură mărturisesc tuturor, (zicând) Piatra Christos pe piatra credinței, pe cel decât ucenicii mai mare [...]. Și Petre, piatra credinței; și într-alt loc iarăși ziceți înșivă mai luminat, pe Petru l-au chemat Domnul piatră, asupra căruia zice, că și-a întărit Biserica”¹⁸.

Protopopul unit îl întreabă pe egumenul Visarion pentru care motiv Hristos l-a numit doar pe apostolul Petru și nu și pe ceilalți „piatră a credinței”? Egumenul ortodox răspunde că afirmația Mântuitorului este interpretată de catolici în mod eronat, deoarece Hristos nu s-a referit la persoana fizică a lui Petru, ci la credința lui Petru, aceasta fiind „piatra din capul unghiului pe care s-a zidit Biserica”. Făcând legătura cu prima epistolă sobornicească a lui Petru¹⁹, Visarion argumentează că Piatra este însuși Hristos și nu Petru, lucru bine înțeles de către Biserica Răsăritului: „Luați seama bine cum zice piatra Christos pre piatra Petru. Că de ar zice așa, ai vedea dreptate. Ci zice Piatra Christos, adică Christos este piatra cea din capul unghiului, pe care s-au zidit Bisericile. Că precum piatra cea din capul unghiului ține amândouă părțile casei, așa și

¹⁷ *Ibidem*, p. 506.

¹⁸ *Ibidem*, p. 506. Vezi textul: „Și Eu îți spun ție că tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica Mea și porțile iadului nu o vor birui. Și-ți voi da cheile împărăției cerurilor, și orice vei lega pe pământ va fi legat și în ceruri, și orice vei dezlega pe pământ va fi dezlegat și în ceruri (Matei, 16, 18-19)”.

¹⁹ „Apropiați-vă de El, Piatra cea vie, într-adevăr neluată-n seamă de oameni, dar aleasă la Dumnezeu și prețioasă; și voi înșivă, ca niște pietre vii zidiți-vă-n casă duhovnicească, preoție sfântă, ca să aduceți jertfe duhovnicești, plăcute lui Dumnezeu prin Iisus Hristos. Pentru că scris este în Scriptură: Iată, pun în Sion Piatra din capul unghiului, aleasă, prețioasă, și cel ce se va încrede-n Ea nu va fi rușinat” (I Petru, 2, 4-6).

Orthodoxen gingen hier nicht nach dem Menologion, Konzilien oder anderen Dingen, sondern hielten sich nur an die Heilige Schrift, die Worte Christi und nicht irgendwelcher Menschen. Hat nicht Jesus Christus nach dem Markus-Evangelium 10,35 den Aposteln sehr klar gesagt: „Ihr wisst, die als Herrscher gelten, halten ihre Völker nieder, und ihre Mächtigen tun ihnen Gewalt an. Aber so ist es unter euch nicht; sondern wer groß sein will unter euch, der soll euer Diener sein; und wer unter euch der Erste sein will, der soll aller Knecht sein. Denn der Menschensohn ist nicht gekommen, dass er sich dienen lasse, sondern dass er diene und sein Leben gebe als Lösegeld für viele.“

Diese Botschaft richtete sich auch an den Apostel Petrus und dieser erhob nicht den Anspruch, mehr zu gelten als jeder andere Apostel. Ganz im Gegenteil sogar: nachdem Christus den Aposteln sein künftiges Leiden angekündigt hatte, dass er sterben und am dritten Tage auferstehen würde, antwortete Christus auf die Abwehr des Petrus mit den Worten: „Geh weg von Mir, Satan! denn du meinst nicht, was göttlich, sondern was menschlich ist“ (Markus 8,33)¹⁷.

Daraufhin attackiert der griechisch-katholische Protopop die Orthodoxen mit dem „schwersten“ Argument des päpstlichen Primats, und zwar der Bekräftigung des Erlösers Christus im Blick auf die Grundsteinlegung Seiner Kirche: „Wie (kann es nun sein, dass; J.H.) Christus der Herr den Apostel Petrus selbst (zum Grundstein; J.H.) berufen hat und die anderen nicht, dass dann, wenn dies so ist, die Priester des griechischen Gesetzes, ob unierte oder nicht-unierte – allen gegenüber mit einer Stimme bezeugen, dass Christus der Fels des Glaubens sei, der doch viel größer ist als alle Jünger [...]. Und Petrus ist der Fels des Glaubens; an anderer Stelle sagt ihr selbst etwas erleuchteter, dass der Herr Petrus zum Felsen berufen hat, auf dem er, wie er sagt, seine Kirche gebaut hat“¹⁸.

Der unierte Protopop fragt Abt Visarion, warum Christus nur den Apostel Petrus „Fels des Glaubens“ genannt hat und nicht auch die anderen? Der orthodoxe Abt antwortet, dass die Aussage des Erlösers von den Katholiken falsch interpretiert wurde, da Christus sich nicht auf Petrus als physische Person bezog, sondern auf den Glauben des Petrus, welcher „der Eckstein ist, auf dem die Kirche erbaut ist“. Womit er sich auf den ersten Petrusbrief der Katholischen Briefe bezog¹⁹. Visarion argumentiert, dass der Eckstein Christus selbst ist und nicht Petrus, was die Kirche des Ostens richtig verstehe: „Nehmt gut wahr, was der Fels Christus zum Fels Petrus sagt. Denn wenn er es so sagen würde, würdest du es richtig sehen. Doch er redet von Christus als Fels, also Christus ist der Eckstein, auf dem die Kirchen erbaut sind. Denn so wie der Eckstein beide Wände eines Hauses trägt, so hat

¹⁷ *Ibidem*, S. 506.

¹⁸ Vgl. den Text: „Und ich sage dir auch: Du bist Petrus, und auf diesen Felsen will ich meine Gemeinde bauen, und die Pforten der Hölle sollen sie nicht überwältigen. Ich will dir die Schlüssel des Himmelreiches geben: alles, was du auf Erden binden wirst, soll auch im Himmel gebunden sein, und alles, was du auf Erden lösen wirst, soll auch im Himmel gelöst sein“ (Matthäus 16, 18-19).

¹⁹ „Zu ihm kommt als zu dem lebendigen Stein, der von den Menschen verworfen ist, aber bei Gott auserwählt und kostbar. Und auch ihr als lebendige Steine erbaut euch zum geistlichen Hause und zur heiligen Priesterschaft, zu opfern geistliche Opfer, die Gott wohlgefällig sind durch Jesus Christus. Darum steht in der Schrift: Siehe, ich lege in Zion einen auserwählten, kostbaren Eckstein; und wer an ihn glaubt, der wird nicht zugrunde gehen“ (1. Petrus 2,4-6).

Christos au ținut amândouă Bisericile, cea veche și cea nouă, și aceasta nouă, și această veche întemeiată pe credința lui Petru”²⁰.

Totuși, protopopul unit persistă în ideea că papa îl reprezintă pe Hristos pe pământ, având astfel dreptul de a conduce întreaga Biserică: „Biserica Domnului Christos are cap văzut la locul lui, pus și lăsat nu de altul, ci însuși tocmai de Domnul Christos [...] Vedeți, o fraților, că împotrivindu-vă pietrei, au Bisericii aceia a lui Christos, înșivă tocma cu Biserica aceiași a Domnului Christos de la Răsărit cea grecească, către toți vă tâlcuiți, cum că sunteți gura ereticilor, iar nu pravoslavnici, adică sunteți gura iadului”²¹.

3. Conform părții ortodoxe, confesiunea unită nu aparține nici Creștinismului Apusean (catolic) și nici Răsăritean (ortodox), fiind astfel un amalgam din cele două, drept care este numită a treia lege

Egumenul Visarion răspunde pe măsură, numindu-i la rândul său pe uniți drept idolatri: „Noi nu ne împotrivim pietrei credinței lui Christos, ci celor ce se fac pe sine Christoși pe pământ. [...]. Aicea se înțelege antichristu, că el nu va șede în Biserică, unde șed arhieriei și împărației, ce se va sui pe Sfântul prestol, numindu-se el Christos pe pământ, precum vedeți voi în multe locuri, că așa numiți voi pe papa. [...]. Ci vedeți cine este gura ereticilor, noi sau voi? Ba, cu direptate este, că vă zicem idolatri, dacă credeți în doi Dumnezei, unul în cer, altul pe pământ.

În cărțile Sfinților de la soboare noi nu mai găsim nicio proorocie, ca să mai facă și altă lege mai nouă și un Christos, ca să fie în cer sus și altul jos pe pământ, adică papa al vostru pe pământ [...].

Poate că zici să nu ne închinăm lui Christos, că s-a suit la cer, ca să ne închinăm papei, că a rămas Dumnezeu pe pământ? [...] Și de zici să plângem, adevărat, că de v-ați cunoaște greșeala, voi ați trebui să plângeți, și să vă părăsiți de voile voastre, mâncând carne în posturi și Vinerile și Miercurile pește. Iar de ziceți, că voi nu mâncați carne, că vă țineți posturile, dar apoi ce fel, că țineți legea bălțată și trebuie să vă numiți popi bălțați, iar nu uniți, că bine vedeți, că nu e bine? Una să ție apusenii și una voi, apoi ce fel de unie este la voi? [...] Și nu ne ocărăți pe noi, că voi sunteți rătăciții aceia, ci mai bine ar fi fost să nu fiți născuți voi; căci pentru ca să aveți cinste și domnie v-ați călcat legea și ați schimbat cinstea lumească pe ocară veșnică”²².

În continuare, fiecare parte începe prin a aduce argumente în favoarea poziționării corecte față de Sf. Scriptură și de Sf. Tradiție.

²⁰ *Întrebări și răspunsuri*, p. 507.

²¹ *Ibidem*, p. 507-508.

²² *Ibidem*, p. 508-510.

auch Christus beide Kirchen getragen, die alte und die neue, wobei sowohl die alte wie auch die neue auf den Glauben von Petrus gegründet sind“²⁰.

Doch der unierte Protopop beharrt auf der Vorstellung, dass der Papst Christus auf Erden repräsentiere und somit das Recht habe, die ganze Kirche zu leiten: „Die Kirche des Herrn Christus hat an ihrer Stelle ein sichtbares Haupt, das nicht von anderen eingesetzt wurde, sondern gerade vom Herrn Christus selbst [...] Seht, o Brüder, dass wenn ihr euch dem Felsen oder jener Kirche Christi entgegenstellt, dann erklärt ihr geradezu mit der ganzen griechischen Kirche Christi des Ostens allen gegenüber, dass ihr die Stimme der Häretiker seid und nicht Rechtgläubige, ja vielmehr die Stimme der Hölle“²¹.

3. Laut der orthodoxen Seite gehört die unierte Konfession weder zum abendländischen (katholischen) noch zum morgenländischen (orthodoxen) Christentum, da es ein Amalgam aus beidem ist und deshalb zurecht das dritte Gesetz genannt wird

Abt Visarion antwortet entsprechend und nennt seinerseits die Unierten Götzenanbeter: „Wir stellen uns nicht gegen den Fels des Glaubens an Christus, aber gegen jene, die sich selbst zu ‚Christus‘ (im Orig. Plural; J.H.) auf Erden machen. [...] Darunter ist der Antichrist zu verstehen, denn er wird nicht inmitten der Kirche sitzen, wo die Bischöfe und Kaiser sitzen, sondern er wird sich auf den Altartisch schwingen und sich Christus auf Erden nennen, wie ihr an vielen Orten seht, denn so nennt ihr den Papst. [...] Seht nun, wer die Stimme der Häretiker ist, wir oder ihr? Wir nennen euch aber mit Recht Götzenanbeter, wenn ihr an zwei Götter glaubt, einen im Himmel und einen auf Erden.

In den Büchern der Heiligen der Konzile finden wir keine einzige Weissagung, dass ein neueres Gesetz gelte, wonach ein Christus im Himmel und ein anderer auf Erden wäre in Gestalt eures Papstes auf Erden. [...] Vielleicht sagst Du, dass wir nicht Christus verehren sollen, weil er zum Himmel aufgefahren ist, sondern dass wir den Papst verehren sollen, weil (in ihm) Gott auf Erden geblieben ist? [...] Und wenn du sagst, dass wir weinen sollen, so ist vielmehr das wahr, dass ihr weinen müsstet, wenn ihr euren Fehler erkennen würdet, und dass ihr von euren Willen ablassen müsst, Fleisch in der Fastenzeit zu essen sowie Fisch am Mittwoch und Freitag. Wenn ihr aber sagt, dass ihr kein Fleisch esst, dass ihr das Fasten einhaltet, dann auf welche Weise? Denn dann haltet ihr das Gesetz kunterbunt und müsst euch kunterbunte und nicht unierte Priester nennen, denn ihr seht wohl, dass es so nicht gut ist. Eines halten die Abendländer und etwas anderes ihr, was ist das dann für eine Art der Union bei euch? [...] So beschimpft nicht uns, denn ihr seid jene Abgeirrten, so dass es besser wäre, ihr wärt nie geboren worden; denn damit ihr Ehre und Macht erlangt, habt ihr das Gesetz übertreten und habt weltliche Ehre mit ewiger Schmach vertauscht“²².

Im Folgenden beginnt jede Seite, für sich günstige Argumente für die Haltung zur Heiligen Schrift und der Heiligen Tradition aufzuführen.

²⁰ *Întrebări și răspunsuri*, S. 507.

²¹ *Ibidem*, S. 507-508.

²² *Ibidem*, S. 508-510.

Protopopul greco-catolic continuă prin a-i condamna pe ortodocși pentru că s-ar fi rupt de adevărata credință, nesupunându-se papei: „Biserica Răsăritului, a ne-uniților de astăzi, numai căci s-au rupt și rupe de către mai marele capului ei, îndată au stat și stă împotriva Bisericii Domnului Christos, precum vedeți acum”²³.

Egumenul Visarion ripostează că, dimpotrivă, ortodocșii au rămas fideli învățăturilor sfintelor soboare: „Biserica Răsăritului nu s-a rupt de către Biserica Romei, ci stă în starea ei, cum au luat-o de la Sfinții Apostoli și de la Sfintele Soboare. Ci papa s-a tăiat de către dânsa, ca un mădular putred și vrednic de lepădat, după izvodirile lui și după faptele lui cele necuvioase”²⁴.

Egumenul Visarion enumeră în continuare cele mai importante învățături catolice, considerate „eresuri” de ortodocși, introduse în Biserica Apusului de către diferiții papi: „Aceasta întâia învăța, că Duhul Sfânt purcede de la Fiul, ca și de la Tatăl, făcându-l slugă și rob, iar nu Dumnezeu. Și au învățat pentru Născătoarea de Dumnezeu, să nu zică Născătoare de Dumnezeu, ci Născătoare de Christos. [...] a învățat și pentru purgatoriu, luând din eresul lui Origen [...]. și au pus în Biserică să puie organe (probabil orgi) și tobe și alăute, și să lepede toate cărțile din Biserică, câte avea Biserica, și au poruncit popilor să-și radă bărbile și mustățile și oamenii să-și scurteze hainele. Și orice fel de păcate vor face, să n-aibă grijă, că el le va ierta. Ei au stricat sinaxarul și praznicele Sfinților, și au poruncit să postească oamenii Sâmbăta, ca ovreii, și care ori va face curvie, ori cu ce fel de rudenie, sau cu nebotezați, le va ierta el. Că cheile împărăției sunt în mâna lui. [...] și pentru Născătoarea de Dumnezeu au poruncit oamenilor să o numească ca pe una din muierile sfinte, adică Sfânta Maria, și au stricat postul ei și al Sfinților Apostoli. și iarăși au poruncit oamenilor să nu sărute sfintele icoane. Și să-și facă cruce numai cu două degete și să pună întâi în stânga. Și să facă pâine în troacă, întru care spală cămășile. [...] Și să slujească popii pe cale liturghia, fără de Biserică și fără de antimis și cu azimă, iar nu cu pâine dospită și să nu bage sare într-acei azim, zicând că e trup mort. [...] Ci ne dați pace, de nu poftiți să vă ocărăți de tot [...] ci dar creștin îți zicem, iar pravoslavnic nu ești, că te-ai lepădat. [...] Dară Biserica Romei are patriarh pe papa de la Roma și împărat pe împărăteasa de la Viena. Iar a noastră stăpână, Biserica Răsăritului, are patru patriarhi și împăratul Moscovei. Deci aceștia nu fac uniație. Și noi, ca oile, după păstor, așa vom urma. [...] Ci ne rugăm, dați-ne pace de acestea și fiți sănătoși cu Dumnezeu”²⁵.

²³ *Ibidem*, p. 511.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 512-513.

Der griechisch - katholische Protopop fährt fort, indem er die Orthodoxen weiter verdammt, weil sie vom wahren Glauben abgefallen seien und sich nicht dem Papst unterordneten: „Die Kirche des Ostens, der Nicht-Unierten von heute, hat sich nicht nur abgespalten und spaltet sich ab von ihrem Oberhaupt, sondern stand und steht zugleich gegen die Kirche des Herrn Christus, wie ihr jetzt seht“²³.

Abt Visarion erwidert, dass im Gegenteil die Orthodoxen den Lehren der heiligen Konzile treu geblieben seien: „Die Kirche des Ostens hat sich nicht von der Kirche Roms abgespalten, sondern ist so geblieben, wie sie sie von den heiligen Aposteln und von den heiligen Konzilien empfangen hat. Sondern der Papst hat sich von ihr getrennt wie ein unnützes und abtrennungswertes Glied nach seinen eigenen Schöpfungen und seinen unziemlichen Taten“²⁴.

Anschließend zählt Abt Visarion die wichtigsten katholischen Lehren auf, die von den Orthodoxen als „Häresien“ gelten und von verschiedenen Päpsten in die Kirche des Westens eingetragen wurden: „So lehrte diese zuerst, dass der Heilige Geist vom Sohn wie auch vom Vater ausgehe, wodurch sie diesen zum Sklaven und Diener statt zu Gott macht. Und sie haben gelehrt, zur Gottesgebärerin nicht Gottesgebärerin, sondern Christusgebärerin zu sagen. [...] Und sie treten in der Lehre auch ein für das Fegefeuer aus der Häresie des Origenes [...] und sie haben in den Kirchen ‚Organe‘ (vielleicht Orgeln), Posaunen und Harfen eingeführt und alle Bücher aus der Kirche entfernt, die die Kirche hatte, den Priestern haben sie geboten, ihre Bärte und Schnurrbärte abzurazieren und die Gewänder zu kürzen. Und welche Sünden sie auch begehen werden, so sollten sie keine Sorge haben, denn er werde ihnen vergeben. Sie haben das Sinaxar und die Heiligenfeste abgeschafft, und sie geboten das Fasten am Samstag wie die Juden, und wer auch immer sich der Unzucht hingeben werde oder Verwandten oder Ungetauften beiwohnen werde, dem werde er vergeben, denn die Schlüssel des Himmelreiches seien in seiner Hand. [...] und sie haben den Menschen geboten, die Gottesgebärerin nur noch wie eine der heiligen Frauen anzusprechen, und zwar als heilige Maria, und sie haben das Marien- und das Apostelfasten abgeschafft, und sie haben den Menschen geboten, die Ikonen nicht mehr zu küssen. Und sie sollten das Kreuz nur noch mit zwei Fingern schlagen und zwar von links aus. Und sie sollen das Brot in dem Trog machen, in dem sie auch die Hemden waschen. [...] Und die Priester sollen die Liturgie auf der Straße feiern ohne Kirche und Antimension und mit Azyma statt mit Hefebrot und sie sollen kein Salz in dieses Azyma geben, denn sie sagen, es sei ein toter Leib. [...] So lasst uns in Frieden, wenn ihr nicht weiter getadelt werden wollt [...], denn wir nennen dich einen Christen, aber rechthgläubig bist du nicht, denn du hast dich losgesagt [...]. Die Kirche von Rom hat den Papst von Rom zum Patriarchen und die Kaiserin von Wien zur Kaiserin. Unsere Herrin aber, die Kirche des Ostens, hat vier Patriarchen und den Kaiser von Moskau. Diese machen aber keine Union. Und wir werden ihnen wie die Herde dem Hirten folgen. Und wir beten darum, dass ihr uns damit in Frieden lasst und mit Gott gesund bleibt“²⁵.

²³ *Ibidem*, S. 511.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, S. 512-513.

În fața acestor argumente, protopopul greco-catolic reia ideea unității Bisericii: „Biserica Răsăritului nu este nicicum pravoslavnică; pentru că una este Biserica Domnului, iar nu două, sau mai multe, precum mărturisim dimpreună cu toții chiar”²⁶.

În încheiere, egumenul de la mănăstirea Sâmbăta întreabă asupra motivului pentru care Biserica Răsăritului nu este pravoslavnică: au oare doar pentru faptul că nu-l recunoaște pe papa de la Roma drept unic conducător și reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ? „De ce și cu bârfele îndrăznești a zice că nu e pravoslavnică Biserica Răsăritului? Dar au n-au rămas pravoslovia ei? Au vrei să zici, că nu cinstește pe papa, ca pe Dumnezeu pe pământ? [...] Adică Biserica Răsăritului au născut șapte taine cu șapte soboare, iar cea jidovească slăbi. Iar aceasta de acum, ce țineți voi apusenii, adică a treia Biserică, a născut 72 de taine, adică de eresuri, precum papa Frumos (Formosus – n.n.) le-a așezat și le-a dat să le țineți și vedem că le urmați, fie-vă bine. Iar noi nu ne amestecăm”. [...].

Face un apel la românii trecuți la Unire de a asculta învățăturile lui Visarion Sarai și de a reveni pe calea cea dreaptă, la credința ortodoxă adevărată: „Scrie la Sfânta Evanghelie: Amar vouă cărturarilor fățarnici, că zidiți mormânturile prorocilor și ziceți că de am fi fost în zilele părinților noștri, n-ați fi fost părtași în sângele prorocilor, și înșivă voi vă dovedeți, că sunteți fiii acelora, ce au omorât prorocii și voi pliniți măsura părinților voștri, Apusenii, care au omorât pe Sfinții Apostoli. Dar acest călugăr (Visarion Sarai - n.n), trimis a fost de la Dumnezeu, îndreptător a multor suflete foarte cu adevărat. Cu acestea cu toate, milostivul Dumnezeu, acela ce a scos pe Sfântul Apostol Petru din temnița întunecoasă și l-au izbăvit din mâinile lui Irod și din toată așteptarea norodului jidovesc, să vă scoată și pe voi din întunecata temniță a necunoștinței și de muncile cele ce vă așteaptă”²⁷.

Lucrarea egumenului Visarion de la Sâmbăta de Sus este importantă deoarece arată viziunea partidei confesionale ortodoxe cu privire la tabăra adversă greco-catolică sau „unită cu Roma”, chiar în al doilea an al războiului confesional interromânesc din Ardeal. La fel cum reiese și din altă lucrare istorico-teologică ortodoxă din secolul al XVIII-lea (*Istoria Bisericii din Șcheii Brașovului*), *legea grecească* nu înseamnă la egumenul Visarion altceva decât Biserica cea veche ortodoxă, greco-catolică, prin acceptul primatului papal, nemaiputându-se considera adepți ai legii grecești.

Termenul *lege* însemna pentru ortodocșii din Brașov, precum și pentru egumenul Visarion de la Sâmbăta, în primul rând religie, confesiune, mod de a crede. În al doilea rând *lege* desemna și învățăturile de credință sau dogmele. În

²⁶ *Ibidem*, p. 513.

²⁷ *Ibidem*, p. 514.

Gegenüber diesen Ideen greift der griechisch - katholische Protopop die Idee der Einheit der Kirche wieder auf: „Die Kirche des Ostens ist auf keine Weise rechtgläubig; denn es gibt nur eine Kirche des Herrn, nicht zwei oder mehrere, wie wir gewiss mit allen bekennen“²⁶.

Zum Schluss fragt der Abt des Klosters Sâmbăta nach dem Grund, warum die Kirche des Ostens nicht rechtgläubig sein soll: ob es nur daran liege, dass sie den Papst von Rom nicht als einzigen Führer und Vertreter Gottes auf Erden anerkennt? „Warum wagst du es mit so viel Geschwätz zu behaupten, die Kirche des Ostens sei nicht rechtgläubig? Oder dass ihre Rechtgläubigkeit abhanden gekommen ist? Oder willst du sagen, dies sei deshalb so, weil sie den Papst nicht als Gott auf Erden anerkennt? [...] Also die Kirche des Ostens hat Sieben Sakramente und Sieben Konzilien hervorgebracht und die jüdische sei geschwächt. Und diese jetzige Kirche, die ihr Abendländer unterhält, also jene dritte Kirche, hat 72 Sakramente, d. h. Häresien, geschaffen, wie sie Papst Frumos (Formosus, n.n.) festgelegt und euch zu halten geboten hat, und wir sehen, dass ihr ihnen folgt, möge es euch munden. Wir aber vermischen uns nicht damit. [...]“

Er appelliert an die zur Union übergetretenen Rumänen, auf die Lehren von Visarion Sarai zu hören und auf den rechten Weg zum wahren orthodoxen Glauben zurückzukehren: „So heißt es im Evangelium: Weh euch, ihr heuchlerischen Schriftgelehrten, die ihr den Propheten Grabmäler baut und sprecht: Hätten wir zu Zeiten unserer Väter gelebt, so wären wir nicht mit ihnen schuldig geworden am Blut der Propheten! Und ihr selbst beweist doch, dass ihr die Söhne derer seid, die die Propheten getötet haben, und ihr macht das Maß eurer Väter voll, der Abendländer, die die heiligen Apostel getötet haben. Aber jener von Gott dem Herrn gesandte Mönch (Visarion Sarai, n.n.) hat die Seelen vieler wahrhaftig wieder auf den rechten Weg zurückgeführt. Trotz all dem möge der gnädige Gott, der den heiligen Apostel Petrus aus dem dunklen Kerker befreit und aus den Händen des Herodes und der ganzen Verfolgung durch das jüdische Geschlecht errettet hat, auch euch aus dem dunklen Kerker der Unwissenheit und aller Plagen, die euch erwarten, erretten“²⁷.

Die Schrift von Abt Visarion ist überaus wichtig, weil sie die Sicht der orthodoxen konfessionellen Partei über das feindliche griechisch-katholische bzw. „mit Rom unierte“ Lager aufzeigt, und das genau im zweiten Jahr der innerrumänischen Konfessionskämpfe in Siebenbürgen. Wie auch aus einer anderen orthodoxen historischen-theologischen Arbeit des 18. Jhs. hervorgeht (der *Istoria Bisericii din Şchei Braşovului*/dt. *Geschichte der Kirche der Oberen Vorstadt von Kronstadt*), bedeutet *das griechische Gesetz* bei Abt Visarion nichts anderes als die alte orthodoxe Kirche, während sich die griechischen Katholiken durch ihre Anerkennung des päpstlichen Primats nicht mehr als dem griechischen Gesetz zugehörig verstehen könnten.

Der Terminus *Gesetz* bedeutet für die Orthodoxen aus Kronstadt wie auch für Abt Visarion von Sâmbăta in erster Linie Religion, Konfession, die jeweilige Art zu glauben. In zweiter Linie bedeutet *Gesetz* auch die Glaubenslehren oder Dogmen. Und drittens umfasst *Gesetz* auch den Ritus und die Gebräuche, gibt es doch sehr enge Verbindungen

²⁶ *Ibidem*, S. 513.

²⁷ *Ibidem*, S. 514.

al treilea rând, *legea* cuprindea în sine și ritul, și obiceiurile, date fiind legăturile foarte strânse între învățăturile de credință (dogme) și manifestarea liturgică a acestora. Totuși, termenul *lege* nu a fost folosit niciodată atunci când s-au făcut referiri exclusiv la rit sau la obiceiuri rupte de tradiția dogmatică a Bisericii. Uniții afirmă că au păstrat prin Unire legea grecească, cu specificarea că au adăugat doar la învățăturile de credință ortodoxe încă alte patru puncte. Însă ortodocșii nu i-au mai considerat pe greco-catolici aparținători de lege grecească, ci uniți cu una din cele patru legi recepte, anume cu legea papistășească, folosind însă în continuare obiceiurile răsăritene. Au considerat Biserica Unită drept o *nouă lege*, o *a treia lege*, spre deosebire de ortodocșii rămași fideli *legii celei vechi*²⁸.

²⁸ Un studiu mai detaliat cu privire la formele definirii identitare în Transilvania în secolul al XVIII-lea (publicat în acest volum) aparține istoricului Daniel Dumitran.

zwischen den Glaubenslehren (den Dogmen) und deren liturgischer Manifestation. Trotzdem wurde der Begriff *Gesetz* niemals ausschließlich auf den Ritus oder Gebräuche, die von der dogmatischen Tradition der Kirche abweichen, bezogen. Die Unierten behaupteten, dass sie in der Union das griechische Gesetz bewahrt hätten mit der Besonderheit, dass sie nur vier Punkte den orthodoxen Glaubenslehren hinzugefügt hätten. Doch die Orthodoxen hielten die Griechisch-Katholischen nicht mehr für dem griechischen Gesetz zugehörig, sondern hielten sie für uniert mit einer der vier rezipierten Gesetze, und zwar dem papistischen Gesetz unter Beibehalten ostkirchlicher Gebräuche. Sie hielten die Unierte Kirche für *eine neues Gesetz, ein drittes Gesetz* im Unterschied zu den Orthodoxen, die dem *alten Gesetz* treu geblieben sind²⁸.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

²⁸ Eine (in diesem Band veröffentlichte) detailliertere Studie zu den Formen des identitätsmäßigen Selbstbildes in Siebenbürgen im 18. Jh. bietet der Historiker Daniel Dumitran.

Ieromonahul Visarion Sarai

Mișcarea antiunionistă condusă de ieromonahul Visarion Sarai s-a încadrat în contextul regândirii adeviziunii față de Unire și a solicitării exprese a conducătorului Bisericii Unite, episcopul Inochentie Micu Klein, de a se respecta condițiile religioase și național-sociale care au stat la baza realizării Unirii¹. Deși concluziile istoriografulor Unirii religioase din Transilvania sunt diferite și, în multe cazuri, contradictorii, dată fiind și apartenența lor confesională, este clar că acțiunea antiunionistă a lui Visarion a avut atât o componentă religioasă, cât și una de politică bisericească urmărită de Mitropolia sârbească de la Karlowitz². Indiferent de ponderea pe care a avut-o o componentă sau alta a acestui demers, misiunea ieromonahului Visarion a avut un impact atât de mare asupra credincioșilor români încât nu numai că a zădărnicit ascensiunea Unirii, ci a adus-o aproape de marginea prăpastiei. Acest lucru a îngrijorat Curtea vieneză și Guvernul ardelean a aplicat măsuri represive și a instituit un regim polițienesc pentru salvarea Unirii. Cu prețul multor jertfe și prigoniri, credința strămoșească a fost păstrată, iar autoritățile imperiale care protejau Unirea au înțeles, în cele din urmă, că durabilitatea unei comunități religioase nu este asigurată de forță, ci de convingere și au trebuit să permită reinstalarea ierarhiei bisericești pentru românii rămași fideli credinței ortodoxe.

¹ A se vedea D. Stăniloae, *Uniatismul în Transilvania, încercare de dezmembrare a poporului român*, București, 1973, p. 49-105; Fr. Pall, „Inocențiu Micu Klein, deschizător al luptei de emancipare a românilor ardeleni, câteva îndreptări și întregiri”, în *Apulum*, XX, 1982, p. 193-205; Idem, „Cele dintâi acțiuni ale lui Inochentie Micu Klein în exilul său din Roma în 1745”, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 207-230. Semnificative sunt și referatele celei de-a 4-a întâlniri a colectivului de cercetare asupra „Unirii bisericești din Transilvania”, Viena, 7-12 mai 2007, publicate în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, Alba Iulia, 2007.

² Vezi Greta Monica Miron, „Apărător al credinței strămoșești” sau „agitator sârb”? Visarion Sarai în istoriografie”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, p. 118-135.

Der Priestermonch Visarion Sarai

Die von dem Priestermonch Visarion Sarai angeführte gegen die Union gerichtete Bewegung ist zu sehen vor dem Kontext eines Überdenkens des Beitritts zur Union und der ausdrücklichen Forderung von Bischof Inochentie Micu Klein, des Oberhauptes der Unierten Kirche, die religiösen und nationalen wie sozialen Bedingungen zu respektieren, die die Grundlage der Union bildeten¹. Auch wenn die Bewertungen der Geschichtsschreiber zur Kirchenunion von Siebenbürgen sich unterscheiden und oft genug sogar widersprechen, was auch deren jeweiliger konfessioneller Zugehörigkeit geschuldet ist, so ist doch offensichtlich, dass die gegen die Union gerichtete Aktion Visarions sowohl religiöse als auch kirchenpolitische Züge trug, die von der serbischen Metropole von Karlowitz verfolgt wurden². Unabhängig vom Gewicht des einen oder anderen Aspekts dieser Entwicklung hatte das Wirken des Priestermonchs Visarion einen so großen Einfluss auf die rumänischen Gläubigen, dass es nicht nur die Neigung zur Union durchkreuzte, sondern diese fast an die Schwelle des Niedergangs brachte. Dies beunruhigte den Wiener Hof und das Siebenbürgische Gubernium wandte repressive Maßnahmen an und instituierte ein Polizeiregime zur Rettung der Union. Um den Preis vieler Opfer und Verfolgungen wurde jedoch der Glaube der Ahnen bewahrt, und die kaiserlichen Behörden, die die Union protegierten, haben letztlich erkannt, dass die Nachhaltigkeit einer Religionsgemeinschaft nicht mit Gewalt gesichert werden kann, sondern aus Überzeugung, die Behörden mussten die Wiedereinsetzung einer kirchlichen Hierarchie für die Rumänen gestatten, die dem orthodoxen Glauben treu geblieben waren.

¹ Cf. D. Stăniloae, *Uniatismul în Transilvania, încercare de dezmembrare a poporului român* (dt. *Das Uniatentum in Siebenbürgen, der Versuch der Spaltung des rumänischen Volkes*), Bukarest, 1973, S. 49-105; Fr. Pall, „Inocențiu Micu Klein, deschizător al luptei de emancipare a românilor ardeleni, câteva îndreptări și întregiri” (dt. *Inocențiu Micu Klein, der Eröffner des Kampfes der Siebenbürger Rumänen um Emanzipation, einige Berichtigungen und Vervollständigungen*), in: *Apulum*, XX. Jg./1982, S. 193-205; Idem, „Cele dintâi acțiuni ale lui Inochentie Micu Klein în exilul său din Roma în 1745” (dt. *Die ersten Aktionen von Inochentie Micu Klein in seinem Exil in Rom im Jahr 1745*), in: *Apulum*, XXI. Jg./1983, S. 207-230. Bedeutend sind hierzu auch die Referate der vierten Begegnung der Forschungsvorhabens zur „Kirchenunion von Siebenbürgen” in Wien vom 7. bis 12. Mai 2007, veröffentlicht in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, Alba Iulia, 2007.

² Cf. Greta Monica Miron, „Apărător al credinței strămoșești” sau „agitator sârb”? Visarion Sarai în istoriografie” (dt. „Verteidiger des Glaubens der Ahnen“ oder „serbischer Agitator“? Visarion Sarai in der Geschichtsschreibung“), in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, S. 118-135.

Informațiile privind identitatea ieromonahului Visarion sunt sporadice. Surse documentare referitoare la el sunt: *pașaportul* (cartea pasuală) eliberat de patriarhul Arsenie al IV-lea de Karlowitz, la 12 februarie 1742³; *interogatoriul* luat la Sibiu, la 27 aprilie 1744 din ordinul guvernatorului Czernin, în prezența episcopului Inocențiu Micu Klein⁴; *Cronica Banatului* scrisă de protopopul Nicolae Stoica de Hațeg (Mehadia)⁵. La acestea se adaugă unele consemnări din corespondența vremii sau din documente sinodale și de cancelarie.

Din aceste documente reiese că Visarion Sarai era originar din Bosnia, părinții lui, Maxim și Maria stabilindu-se ulterior la Kostainița, în Croația⁶. Părerile istoricilor privind naționalitate sa rămân în continuare contradictorii. În general, s-a afirmat că era sârb, fapt pentru care nici nu s-a putut adresa românilor decât printr-un interpret⁷. Nu este exclusă posibilitatea ca el să fi provenit dintr-o familie de români sau aromâni, numele Ciurcia sau Tiurcea fiind întâlnite la mijlocul secolului al XVIII-lea și în Timișoara. În plus, la 29 mai 1744, Administrația militară din Timișoara ordona oficiului din Lipova arestarea, în secret, a eremitului valah (valachischen Eremiten)⁸. Fie că era sârb, fie că era român, ieromonahul Visarion avea aceeași credință răsăritenă pe care o mărturisea și patriarhul de la Karlowitz și căruia românii, respingând Unirea, i-au cerut oblăduire canonică în repetate rânduri⁹.

Înainte de călugărie s-a numit Nicolae Sarai. Înclinat spre viața monahală, el a peregrinat prin mai multe mănăstiri de la Muntele Athos și din Țara Sfântă, fiind tuns în monahism de patriarhul Ierusalimului, în anul 1738, la mănăstirea Sfântul Sava, și primind numele de Visarion. S-a stabilit apoi la Mănăstirea Pakra din Slavonia, unde era egumen Gavriil¹⁰.

³ N. Nilles, *Symboles ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terries Coronae S. Stephani*, vol. II, Oeniponte-Innsbruck, 1885, p. 558-560. Textul în românește la G. Cotoșman, „Eremitul Visarion Valahul”, în *Mitropolia Banatului*, nr. 1-3/1957, p. 109, nota 40.

⁴ G. Bogdan Duică, „Călugărul Visarion Sarai” (1744), în *Foaia Diecesană*, nr. 7, Caransebeș, 1896, p. 1-3.

⁵ Manuscrisul original al cronicii se păstrează în Biblioteca Academiei Române, cota nr. 5520 și a fost editat de Damaschin Mioc, în Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Ed. Academiei, București 1968, 365 p., în colecția „Cronicile medievale ale României”, VII. A se vedea și I. Ionescu, „Cuviosul Visarion Sarai în lumina cronicii protopopului Nicolae Stoica din Mehadia”, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9-10/1971, p. 1029-1036.

⁶ Conform consemnărilor din pașaport, la Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, p. 109.

⁷ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, ed. a III-a, Târgu Lăpuș, 2006, p. 285; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2002, p. 198.

⁸ Lajos Baroti, *Adattár Délmagyarország XVIII. Századi történetéhez, II. Kötet, V-LX, rész*, Temesvár, 1900-1904, p. 95, apud Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, p. 109.

⁹ A se vedea D. Stăniloae, *Uniatismul în Transilvania*, p. 33-34

¹⁰ Cf. *Interogatoriu*, la G. Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Sarai*, p. 2

Die Informationen über die Herkunft des Priestermonchs Visarion sind sporadisch. Als dokumentarische Quellen zu ihm liegen folgende vor: ein *Reisepass* (Passierschein) – ausgestellt von Patriarch Arsenie IV. von Karlowitz am 12. Februar 1742³; das in Hermannstadt auf Anordnung durchgeführte *Verhör* vom 27. April 1744 in Anwesenheit von Bischof Inocențiu Micu Klein⁴; die *Cronica Banatului* (dt. *Chronik des Banats*) aus der Feder des Protopops Nicolae Stoica von Hațeg/dt. Hatzeg (Mehadia)⁵. Hinzu kommen einige Erwähnungen in Korrespondenzen jener Zeit oder aus Dokumenten von Synoden und aus Kanzleien.

Aus diesen Quellen geht hervor, dass Visarion Sarai ursprünglich aus Bosnien stammte, später ließen sich seine Eltern Maxim und Maria in Kostainitza in Kroatien nieder⁶. Die Meinungen der Historiker zu seiner Nationalität bleiben weiter widersprüchlich. Im Allgemeinen wird behauptet, dass er Serbe war, so dass er sich nur durch einen Übersetzer überhaupt an die Rumänen wenden konnte⁷. Doch ist die Möglichkeit auch nicht ausgeschlossen, dass er aus einer Familie von Rumänen oder Aromunen stammte, denn der Familienname Ciurcia oder Tiurcea war im 18. Jh. auch in Temeswar anzutreffen. Am 29. Mai 1744 wiederum ordnete die Militärverwaltung von Temeswar dem Amt von Lipova die heimliche Verhaftung des „valachischen Eremiten“ (Deutsch im Orig.; J. H.) an⁸. Ob er nun Serbe war oder Rumäne, so hatte der Priestermonch Visarion jedenfalls denselben östlichen Glauben, den auch der Patriarch von Karlowitz bekannte, von dem jene Rumänen, die die Union ablehnten, mehrfach kanonischen Schutz erbat⁹.

Vor seiner Mönchsweihe hieß er Nicolae Sarai. Angezogen vom monastischen Leben pilgerte er zu mehreren Klöstern auf dem Berg Athos und im Heiligen Land, wurde 1738 vom Patriarchen von Jerusalem im Kloster des heiligen Sava zum Mönch geweiht und erhielt den Mönchsamen Visarion. Er ließ sich hernach im Kloster Pakra in Slawonien nieder, wo Gavriil Igumen war¹⁰.

³ N. Nilles, *Symboles ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terries coronae S. Stephani*, Bd. II, Oeniponte-Innsbruck, 1885, p. 558-560. Text auf Rumänisch bei G. Cotoșman, „Eremitul Visarion Valahul“ (dt. *Der Eremit Visarion der Walachei*), in: *Mitropolia Banatului*, Nr. 1-3/1957, S. 109, Anm. 40.

⁴ G. Bogdan Duică, „Călugarul Visarion Sarai (1744)“ [dt. *Der Mönch Visarion Sarai (1744)*], in: *Foaia Diecesană*, Nr. 7, Caransebeș, 1896, S. 1-3.

⁵ Das Originalmanuskript der Chronik wird in der Bibliothek der Rumänischen Akademie, Reg.-Nr. 5520, aufbewahrt und von Damaschin Mioc und Nicolae Stoica von Hațeg veröffentlicht: *Cronica Banatului*, Ed. Academiei, Bukarest 1968, 365 S., in der Reihe „Cronicile medievale ale României“, Bd. VII. Vgl. auch I. Ionescu, „Cuviosul Visarion Sarai în lumina cronicii protopopului Nicolae Stoica din Mehadia“ (dt. *Der ehrwürdige Visarion Sarai im Licht der Chronik von Protopop Nicolae Stoica aus Mehadia*), in: *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 9-10/1971, S. 1029-1036.

⁶ Laut den Eintragungen im Reisepass, apud Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, S. 109.

⁷ Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Unite* (dt. *Geschichte der Unierten Kirche*), 3. Aufl., Târgu Lăpuș, 2006, S. 285; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* (dt. *Die Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen aus Siebenbürgen im 18. Jh.*), Bd. 1, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2002, S. 198.

⁸ Lajos Baroti, *Adattár Délmagyarország XVIII. Századi történetéhez, II. Kötet, V-LX, rész*, Temesvár, 1900-1904, p. 95, apud Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, S. 109.

⁹ Cf. D. Stăniloae, *Uniatismul în Transilvania*, S. 33-34.

¹⁰ Cf. *Interogatoriu*, apud G. Bogdan-Duică, *Călugarul Visarion Sarai*, S. 2.

Cronica protopopului Nicolae Stoica consemnează un eveniment semnificativ pentru a înțelege modul de viață ascetică a acestui sihastru și prețuirea de care se bucura chiar din partea patriarhului de Karlowitz: „În Carloveț [...] veni un călugăr urât la cap și în picioare, bătrân, cu cureaua rea încins, viind de la Ierusalim vrea să vază pe arhiepiscopu. Intrând, spunând, zise să vină și șezură vorbind ei. Apoi ne strigă pe toți în lontru să aducem bosioc, apă, tămâie, lumină să sfințim apă în sobă. Arhimandritu cu epitrahilu, noi ceteam de trei ori Mântuiește Doamne și stropind sala și mitropolitul sărutând crucea și stropindu-l, dreapta pusnicului au sărutat-o. Noi ne miram și sărutând și noi crucea, mâna i-am sărutat. El cu slobozenia mitropolitului, cu preot cetăț nu numai la Carloveț și Novisad ce și la Timișoara în Banat au venit și de la Lugoj la Dobra cu petrecători în Ardeal au trecut”¹¹.

Venirea lui Visarion în Ardeal nu a fost întâmplătoare. Același document amintește de prezența sa în Țara Românească, unde a stat un an învățând ceva românește și stabilind unele legături cu cei care sprijineau rezistența antiunionistă în ținuturile Brașovului, Sibiului și Hunedoarei. Această stare de lucruri era cunoscută Patriarhiei sârbe și din memoriile adresate ei pentru extinderea oblăduirii canonice asupra românilor din aceste regiuni, iar venirea lui Visarion în Ardeal se înscria în acest program. Când a fost somat patriarhul Arsenie prin adresa Consiliului de război austriac din 24 iunie 1744 asupra misiunii ieromonahului Visarion, el nu a negat că i-a dat acest pașaport și nu a considerat propovăduirea lui ilegală, ci dimpotrivă justificată, întărind în credință pe coreligionarii săi. Vina o poartă credincioșii uniți că au ascultat predica unui schismatic, dat fiind faptul că oricine își apără credința ia și atitudine față de celelalte. De aceea, Patriarhul consideră că judecarea lui Visarion intră în competența sa și nu a autorităților laice atât timp cât el nu se face vinovat de încălcarea legilor statului¹².

A ales ca centru al începutului misiunii sale orașul Lipova pentru că, pe de o parte, se făceau mari presiuni pentru Unire, iar pe de altă parte, acolo veneau târgoveți din Banat, Arad și Bihor, care puteau transmite mesajul lui și în ținuturile lor. Ridicând o cruce de lemn pe colina din apropierea orașului¹³, călugărul

¹¹ *Cronica Banatului*, la Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, p. 100. A se vedea B. Surdu, „despre Visarion Sarai”, în *Acta Musei Napocensis*, II, Cluj, 1965, p. 698

¹² A se vedea S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, p. 202-203.

¹³ Protopopul Nicolae Stoica spune că din groapa săpată pentru așezarea crucii „apă a fântănit și multe boale a tămăduit”. Izvorul, numit ulterior „izvorul sfântului”, a devenit loc de pelerinaj îngrijorător cum consemna Consiliul de război din Viena la 24 iunie 1744. I. Boroș, „Documente cu privire la istoricul diecesei Lugoj și al singuraticelor parohii”, în *Foaia Oficială*, nr. 7, Lugoj, 1914, p. 54. Detalii privind măsurile luate de autorități pentru împiedicarea pelerinajului la această cruce la I. B. Mureșianu, „Contribuții la Istoria Bisericii bănățene din prima jumătate a secolului XVIII. (Călugărul Visarion Sarai)”, în *Mitropolia Banatului*, nr. 10-12/1968, p. 647-651

Die Chronik des Protopops Nicolae Stoica überliefert ein bedeutendes Ereignis, um die asketische Lebensweise dieses Eremiten und auch seine Wertschätzung seitens des Patriarchen von Karlowitz zu verstehen: „Nach Karlowitz [...] kam ein Mönch, erbärmlich an Haupt und Gliedern, alt, mit einem schlecht geschnallten Gürtel, der aus Jerusalem kam und den Erzbischof sehen wollte. Er trat ein, brachte sein Anliegen vor, wurde vorgelassen und sie setzten und unterhielten sich. Danach riefen sie uns alle, Basilikum, Wasser, Weihrauch und Kerzen hereinzubringen, um Wasser im Kessel zu weihen. Der Archimandrit trug Stola, wir lasen dreimal das *Kyrie eleison*, der Metropolit besprengte den Raum und küsste das Kreuz und besprengte auch dieses, danach küssten alle die rechte Hand des Eremiten. Wir salbten uns mit Salböl und küssten dann auch das Kreuz und seine Hand. Mit Erlaubnis des Metropoliten kamen er und ein belesener Priester nicht nur nach Karlowitz und Novi Sad, sondern auch nach Temeswar im Banat und von Lugoj/dt. Lugosch aus gingen sie mit ihren Anhängern nach Dobra in Siebenbürgen“¹¹.

Visarion kam nicht aus Zufall nach Siebenbürgen. Dieselbe Quelle erwähnt auch seine Anwesenheit in der Walachei, wo er sich ein Jahr aufhielt, etwas Rumänisch lernte und Beziehungen aufbaute zu denen, die den gegen die Union gerichteten Widerstand in den Regionen um Kronstadt, Hermannstadt und Hunedoara/dt. Eisenmarkt unterstützten. Diese Sachverhalte waren dem serbischen Patriarchat bekannt auch aus den an das Patriarchat gerichteten Memoranden zur Ausdehnung der kanonischen Hoheit über die Rumänen aus jener Region, die Ankunft Visarions in Siebenbürgen fügt sich ein in dieses Programm. Als Patriarch Arsenie vom Österreichischen Hof-Kriegsrat am 24. Juni 1744 bezüglich der Mission des Priestermonchs Visarion ermahnt wurde, bestritt er nicht, jenem den Reisepass ausgestellt zu haben und hielt seine Verkündigung nicht für illegal, sondern ganz im Gegenteil für gerechtfertigt und für eine Glaubensstärkung der Menschen in der Region. Die Schuld würden die unierten Gläubigen tragen, weil sie auf die Predigt eines Schismatikers gehört habe, denn jeder, der seinen eigenen Glauben vertritt, hat auch eine gewisse Haltung den anderen gegenüber. Daher war der Patriarch der Meinung, dass ein Urteil über Visarion in seine Kompetenz falle und nicht von weltlichen Instanzen ausgeübt werden könne, solange dieser sich nicht der Übertretung von Gesetzen des Staates schuldig mache¹².

Er wählte als Mittelpunkt des Beginns seiner Mission die Stadt Lipova, denn einerseits wurde dort besonderer Druck für die Union ausgeübt, andererseits kamen dorthin Händler aus dem Banat, Arad und Bihor, die seine Botschaft in ihren Gegenden weiterverbreiten konnten. Nach dem Aufrichten eines Holzkreuzes auf einem Hügel nahe der Stadt¹³

¹¹ *Cronica Banatului*, apud Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, p. 100. Cf. B. Surdu, „despre Visarion Sarai“ (dt. *Neue Erkenntnisse über Visarion Sarai*), in: *Acta Musei Napocensis*, II, Cluj, 1965, S. 698.

¹² Cf. S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, S. 202-203.

¹³ Protipop Nicoale Stoica sagte, dass aus der Grube, die zum Aufrichtung des Kreuzes gegraben wurde, „Wasser gequellt ist, das viele Krankheiten geheilt hat“. Diese Quelle wurde daraufhin „Quelle des Heiligen“ genannt und wurde zu einem beunruhigenden Wallfahrtsort, wie der Hof-Kriegsrat zu Wien am 24. April 1744 festhielt. I. Boroș, „Documente cu privire la istoricul diecesei Lugoj și al singuraticelor parohii“ (dt. *Dokumente zur Geschichte der Diözese Lugoj und ihrer einsamen Pfarreien*), in: *Foia Oficială*, Nr. 7, Lugoj, 1914, S. 54. Details zu den Maßnahmen, die von den Behörden ergriffen wurden zur Behinderung der Wallfahrten zu diesem Kreuz bei I. B. Mureșianu, „Contribuții la Istoria Bisericii bănățene din prima jumătate a secolului XVIII. (Călugarul Visarion Sarai)“ [dt. *Beiträge zur Banater Kirchengeschichte in der ersten Hälfte des 19. Jhs. (Der Mönch Visarion Sarai)*], in: *Mitropolia Banatului*, Nr. 10-12/1968, S. 647-651.

Visarion s-a adresat mulțimilor venite la târguri cu un discurs clar, scurt și mobilizator: „Mi-e milă de voi. Mi-e mai milă de copiii voștri nevinovați ale căror suflete vor arde în focul de veci fiindcă au fost botezați de popi uniți. Botezul popilor uniți nu-i botez ci blestem deoarece au părăsit legea celor șapte soboare unindu-se cu latinii cei fără de lege. De aceea cei botezați de ei nu sunt botezați. Cei cununați nu sunt cununați și tainele slujite de ei nu sunt taine¹⁴. Dezlegarea morților voștri nu este dezlegare, ci osândă. Parastase, pomeni și sărindare le-ați plătit cu totul în deșert la popi nelegiuți. La biserică unită să nu mergeți și popă unit să nu țineți căci dacă veți ține afurisiți veți fi”¹⁵. Predica lui a avut un mare impact asupra românilor care îl înconjurau cu miile, socotindu-l „înger coborât din cer”¹⁶.

Însoțit de negustorii Dima Nino (acesta fiind sârb era și interpretul său), Gheorghe Nicola și Gavril Bistro precum și de o mare mulțime de oameni, ieromonahul Visarion a plecat de la Lipova la Dobra, unde protopopul George Pop, la rugămintea primatului din Căpâlnaș trebuia să-l primească la 11 martie 1744 „cu litie, lumânări aprinse, cu prapuri și tămâieri” la intrarea în oraș și să-l conducă la locul de găzduire în sunetul clopotelor¹⁷. Deși i s-a refuzat o asemenea primire, credincioșii l-au însoțit și înconjurat cu aceeași convingere că el le propovăduiește adevărul despre credința lor¹⁸.

¹⁴ Despre recunoașterea valabilității tainelor și discursul călugărului Visarion Sarai, a se vedea E. Ch. Suttner, „Visarion Sarai im Kontext der Theologiegeschichte”, în *Annales Univesitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, p. 161-179, și L. Stanciu, „Sursele și semnificațiile discursului identitar unit și neunit în Transilvania anului 1746”, în *Annales Univesitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, p. 144-160.

¹⁵ Cf. G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1889, p. 420 și Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, p. 286.

¹⁶ „Adunându-se sute și apoi mii de oameni la el, cât putea și ce știa, îi învăța credința în Dumnezeu, Maica Precista, Sfântului Nicolae, să se roage. Posturi 4 în an să țină. Să nu facă păcate. Popii uniți să nu-i amăgească a crede în papa de Roma, că uniții cred [...] Crăiesei și legilor sale să fie credincioși. Mii de oameni și copii îl petreceau, flămânzi cu el umblau, și ce zicea îl ascultară. Să țină minte legea pravoslavnică, dar nu a papei să o țină.” *Cronica Banatului*, la Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, p. 101.

¹⁷ Cf. S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, p. 198 și Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, p. 286.

¹⁸ Protopopul Stoica relatează un episod asemănător: „Din Vinga 3000 de țărani veniți la coasă, tot ciopoară nainte-i alergând, coasele lepădând, nainte-i îngenunchiau și i se închinau. El îi blagoslovea; ei mâna-i sărutau și iară fuga cu coasele înainte-i alergau, cădeau și iară alergau [...] peste Mureș l-au petrecut și s-a dus”. *Cronica Banatului*, la Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, p. 102-103

richtete der Mönch Visarion sich mit den folgenden Worten an die zahlreiche Menge, die zu Märkten gekommen war, mit einer klaren, kurzen und anspornenden Rede: „Ich habe Mitleid mit Euch. Mehr noch an Mitleid empfinde ich für eure unschuldigen Kinder, deren Seelen im ewigen Feuer brennen werden, weil sie von unierten Priestern getauft worden sind. Die Taufe durch unierte Priester ist keine Taufe, sondern ein Fluch, weil sie das Gesetz der Sieben Ökumenischen Konzile verlassen haben und sich mit den Lateinern vereint haben, die kein Gesetz haben. Daher sind die von ihnen Getauften nicht getauft. Die von ihnen Getrauten sind nicht getraut und von ihnen zelebrierte Sakramente sind keine Sakramente¹⁴. Die Absolution der Toten von ihren Sünden ist keine Absolution, sondern eine Strafe. Totengedenkgottesdienste, Fürbittgebete und Seelenmessen (rum. *parastase*, *pomeni* und *sărindare*; J.H.), habt ihr völlig umsonst bezahlt bei gesetzlosen Priestern. Zur unierten Kirche sollt ihr nicht gehen und einen unierten Priester sollt ihr nicht unterstützen, denn wenn ihr das tut, werdet ihr verflucht sein“¹⁵. Seine Predigt hatte einen großen Einfluss auf die Rumänen, die ihn zu tausenden umgaben und für einen „vom Himmel gekommenen Engel“ hielten¹⁶.

Begleitet von den Kaufleuten Dima Nino (jener war Serbe und sein Übersetzer), Gheorghe Nicola und Gavril Bistro sowie einer großen Menge an Menschen ging der Priestermonch Visarion von Lipova nach Dobra, wo Protopop George Pop ihn auf Bitten des Bürgermeisters von Căpâlnaş am 11. März 1744 „mit geweihtem Brot, entzündeten Kerzen, Kirchenfahnen und Weihrauchkesseln“ beim Einzug in die Stadt empfangen sollte und unter dem Geläute der Glocken zu seiner Herberge begleiten sollte¹⁷. Auch wenn ihm ein solcher Empfang verweigert wurde, begleiteten ihn die Gläubigen und umringten ihn in der Überzeugung, dass er ihnen die Wahrheit über ihren Glauben verkündigt¹⁸.

¹⁴ Zur Anerkennung der Gültigkeit der Sakramente und der Rede des Mönchs Visarion Sarai cf. E. Chr. Suttner, „Visarion Sarai im Kontext der Theologiegeschichte“, in: *Annales Univesitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, S. 161-179, und L. Stanciu, „Sursele și semnificațiile discursului identitar unit și neunit în Transilvania anului 1746“ (dt. *Quellen und Bedeutung des unierten und nicht-unierten Identitätsdiskurses in Siebenbürgen im Jahr 1746*), in: *Annales Univesitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, S. 144-160.

¹⁵ Cf. G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei* (dt. *Ausgewählte Teilaspekte der Geschichte Siebenbürgens*), Sibiu, 1889, S. 420, und Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, S. 286.

¹⁶ „Es sammelten sich hunderte und später tausende von Menschen um ihn; er lehrte sie, so gut er vermochte und so viel er wusste, den Glauben an Gott, an die Heilige Jungfrau, den Heiligen Nikolaus und zu beten. Sie sollten die vier jährlichen Fastenzeiten einhalten, keine Sünden begehen und sich von den unierten Priestern nicht täuschen lassen, an den Papst von Rom zu glauben, weil die Unierten so glauben [...]. Die Gläubigen sollten der Heiligen Jungfrau und ihren Gesetzen gehorchen. Tausende von Menschen und Kindern begleiteten ihn, sie zogen hungrig mit ihm umher und gehorchten auf das, was er sagte. Sie sollten das rechtgläubige Gesetz im Gedächtnis behalten und nicht jenes des Papstes befolgen.“ *Cronica Banatului*, apud Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, S. 101.

¹⁷ Cf. S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, S. 198, und Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, S. 286.

¹⁸ Protopop Stoica überliefert eine ähnliche Episode: „Aus Vinga waren 3000 Bauern zur Feldarbeit mit der Sense, sie warfen ihre Sensen weg und die ganze Menge rannte zu ihm, sie fielen auf die Knie und brachten ihm Verehrung entgegen. Er segnete sie; sie küssten ihm die Hand und sie liefen weiter vor ihm her, begleiteten ihn über den Mureș/dt. Mieresch und er zog weiter.“ *Cronica Banatului*, la Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, S. 102-103.

Traseul de la Dobra la Săliște a fost parcurs în același mod, în Mărginimea Sibiului înregistrându-se cel mai mare succes al propovăduirii sale. Românii aflând că prin Unire li s-a schimbat „legea strămoșească” i-au părăsit pe preoții uniți, pe mulți alungându-i cu forța din satele lor. În câteva săptămâni Unirea a fost desființată aproape total în ținuturile dintre Mureș, Târnave și Carpați. În județul Hunedoara doar câteva frânturi s-au menținut, iar în Alba de Jos au rămas netulburate doar șapte sate. În districtul Făgărașului numai 18 sate se mai declarau unite. Dezastruoasă a fost situația în *Fundus Regius* și în Mărginimea Sibiului, unde în timp ce conscripția din anul 1733 înregistra 73 de preoți uniți și numai 11 ortodocși, în iulie 1744 doar comuna Sibiel se mai declara unită¹⁹.

Considerat nu doar un misionar, ci și un informator al Patriarhului sârb, ieromonahul Visarion a fost arestat, întemnițat la Sibiu și interogat din ordinul generalului comandant, contele Czernin, în prezența episcopului Inochentie²⁰. Nu din lașitate, ci din cauza puținelor cunoștințe teologice, el nu s-a antrenat într-o discuție dogmatică și nici nu a înfierat direct doctrina catolică la care aderaseră uniții. Pentru el, uniții au două credințe, dar nu țin pe nici una, nici pe cea catolică, nici pe cea ortodoxă. Prin urmare, concluzionează el, ei trebuie să se hotărască pentru una din ele și să nu creeze o „a treia lege” în Ardeal²¹. Deși

¹⁹ Cf. Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, p. 288. Vezi detalii la A. Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaș, 1900, p. 191-192; I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 209.

²⁰ Cronica protopopului Stoica amintește de o primă întâlnire a episcopului Inocențiu Micu Klein la Săliște: „Auzind episcopu uniților, Ioan Inocențiu Klein și venind la dânsul a-l vedea cine-i și ce vorbește, îl află în mijlocul mulțimii învățând. Și episcopul i-a zis: Tu, ursule din munți, ce tulburi creștinii, turma mea? Ce-ai căutat aicea, vei afla. Eu te voi învăța! Călugărul i-a răspuns: Măcar că zici că mi-s urs, eu nu sunt, dar tu ești rău lup în piele de oaie și mânci oile! Și zicând vlădica că-i spurcat, oamenii începură a-l sudui pe vlădica de suflet, de lege, și-i strigară: Îndărăt de aici, că aici cu pietre te ucidem și te mâncă câinii. Să ști că nu scapi! Episcopul în hinteu cu 6 cai, acasă la Făgăraș a fugit. Expres guvernului a înștiințat ce s-a întâmplat și în ce chip pre călugărul din Ardeal să-l scoată.” Cf. Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, p. 101-102.

²¹ Obiecțiile antiuniaste formulate de Cuviosul Visarion își găsesc, pe de o parte, suport în literatura anticatolică prezentă și în spațiul românesc (a se vedea Maxim Peloponezianul, *Carte sau lumină* [...], tipărită de Antim Ivireanul în grecește la București în anul 1690 și în românește în anul 1699 sub titlul *Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papistașilor, descoperită și asezată de prea învățatul ieromonah Maxim Peloponeziacul* și I. Bianu/N. Hodoș/D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I (1508-1716), București, 1903), iar pe de altă parte sunt preluate de egumenul Visarion de la Sâmbăta de Sus, *Întrebări și răspunsuri pentru a treia lege, ce s-a izvodit adecă uniia în țara Ardealului*, 1746, text publicat de G. Enăceanu, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 8/1883, p. 502-515

Der Weg von Dobra nach Săliște verlief auf ähnliche Weise, in der *Marginimea Sibiului* (rumänische Regionalbezeichnung für die Gegend mit rumänischen Dörfern in der direkten Umgebung von Hermannstadt; J. H.) erfuhr seine Verkündigung den größten Erfolg. Als sie erfuhren, dass sich für sie durch die Union das „Gesetz der Ahnen“ geändert hatte, verließen die Rumänen die unierten Priester und vertrieben viele mit Gewalt aus ihren Dörfern. In wenigen Wochen war die Union fast vollständig aufgelöst in den Gegenden zwischen dem Mureș/dt. Mieresch, der Târnave/dt. Kokel und den Karpaten. Im Kreis Hunedoara erhielten sich nur Bruchstücke der Union, im Unteren Kreis Alba blieben nur sieben Dörfer ohne Zwischenfälle. Desaströs für die Union war die Lage in *Fundius Regius* (dem Königsboden; J.H.) und in der *Marginimea Sibiului*, wo bei der Volkszählung im Jahr 1733 noch 73 unierte Priester und nur 11 orthodoxe Priester registriert wurden, während im Juli 1744 nur noch die Gemeinde Sibiel sich für uniert erklärte¹⁹.

Nachdem er nicht nur für einen Missionar, sondern auch für einen Informanten des serbischen Patriarchen gehalten wurde, wurde der Priestermonch Visarion verhaftet, in Hermannstadt eingekerkert und auf Anweisung des Kommandieren Generals Fürst Czernin in Anwesenheit von Bischof Inochentie verhört²⁰. Nicht aus Laschheit, sondern aufgrund weniger theologischer Kenntnisse führte er keine dogmatische Diskussion und setzte auch nicht direkt die katholische Lehre herab, an die die Unierten sich angeschlossen hatten. Für ihn hatten die Unierten zwei Glauben, übten aber keinen einzigen richtig aus, weder den katholischen noch den orthodoxen. Daher, so schlussfolgerte er, müssten sie sich für einen davon entscheiden und kein „drittes Gesetz“ in Siebenbürgen schaffen²¹. Auch wenn er

¹⁹ Cf. Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, S. 288. Zu Details vgl. A. Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein* (dt. *Bischof Ioan Inocențiu Klein*), Blaj, 1900, S. 191-192; I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice* (dt. *Studien, Beiträge und historische Mitteilungen*), Bd. IV, Sibiu, 1943, S. 209.

²⁰ Die Chronik des Protopops Stoica erinnert an ein erstes Treffen mit Bischof Inocențiu Micu Klein von Săliște: „Als der Bischof der Unierten, Ioan Inocențiu Klein, davon hörte und zu ihm kam, um ihn zu sehen, wer er sei und was er sage, fand er ihn in der Mitte der Menge vor bei einem Predigen. Und der Bischof sagte zu ihm: Du, Bär aus den Bergen, was verwirrst du die Christen, meine Herde? Was du hier suchst, wirst du erfahren. Ich werde dich lehren! Und der Mönch antwortete ihm: Du nennst mich immerhin einen Bären, auch wenn ich es nicht bin, du aber bist ein böser Wolf im Schafspelz und frisst die Schafe. Und die Menschen sagten zum Bischof, dass er ungläubig sei und begannen, seine Seele und sein Gesetz zu beschimpfen und schrien ihm zu: hinweg mit dir, denn hier werden wir dich steinigen und die Hunde werden dich fressen. Du sollst wissen, dass du nicht entkommst! Der Bischof floh in einer Kutsche mit sechs Pferd nach Hause nach Făgăraș/dt. Fogarasch. Er informierte eilig die daa Gubernium darüber, was vorgefallen war, und auf welche Weise der Mönch aus Siebenbürgen zu entfernen sei.“ Cf. Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, S. 101-102.

²¹ Die vom ehrwürdigen Visarion formulierten Einwände gegen die Union finden einerseits ihre Grundlage auch in der der antikatholischen im rumänischen Raum vorhandenen Literatur (dargestellt bei Maxim Peloponezianul, *Carte sau lumină* [...] [dt. *Buch oder Licht* (...)], das von Antim Ivireanul auf Griechisch in Bukarest 1690 und auf Rumänisch im Jahre 1699 unter dem Titel *Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papistașilor, descoperită și asezată de prea învățatul ieromonah Maxim Peloponeziacul* (dt. *Buch oder Licht mit rechten Beweisen aus den Dogmen der Ostkirche über die Verführung durch Papisten, eröffnet und dargelegt von de hochgelehrten Priestermonch Maxim Peloponeziacul*) gedruckt wurde, sowie I. Bianu/N. Hodoș/D. Simonescu, *Bibliografia românească veche* (dt. *Alte rumänische Bibliographie*), Bd. I (1508-1716), Bukarest, 1903; andererseits werden sie vom Igumen Visarion auch aus Sămbăta de Sus übernommen aus der Schrift *Întrebări și răspunsuri pentru a treia lege, ce s-a izvodit adecă uniia în țara Ardealului* (dt. *Fragen und Antworten zum dritten Gesetz, das durch die Union in Siebenbürgen entstanden ist*) aus dem Jahr 1746, der Text wurde von G. Enăceanu veröffentlicht in: *Biserica Ortodoxă Română*, Nr. 8/1883, S. 502-515.

poseda acel pașaport alcătuit în termeni generali, care îi legitima de obicei pe călugării care strângeau milostenie, Visarion nu a implicat numele Patriarhului sârb în acțiunea sa din Transilvania. Totuși Consiliul de război a cerut patriarhului Arsenie, la 24 iunie 1744, să justifice trimiterea acestui călugăr în Ardeal, interzicându-i pe viitor astfel de acțiuni²².

De la Sibiu, ieromonahul Visarion a fost transferat în mai multe închisori (Deva, Timișoara, Osijek, Győr și Viena), ajungând în cele din urmă la Kufstein, unde s-a stins din viață ca mărturisitor²³. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința din 28 februarie 1950 a hotărât ca ieromonahul Visarion să fie cinstit ca sfânt mărturisitor împreună cu ieromonahul Sofronie de la Cioara și credinciosul țăran Oprea Miclăuș din Săliște. Canonizarea lor solemnă s-a făcut în catedrala din Alba Iulia, la 21 octombrie 1955²⁴.

Efectul predicii ieromonahului Visarion a fost imens și îngrijorător pentru Curtea vieneză, guvernul ardelean și episcopul Inochentie, care demarase programul său privind recunoașterea drepturilor politice și național-sociale ale românilor care îmbrățișaseră Unirea. În ședința de deschidere a sinodului din 6 iulie 1744, episcopul expunea cu vădită consternare și amărăciune urmările prezenței lui Visarion în Ardeal: „La îndemnul lui, în unele locuri, poporul nu merge nici la biserică, nu se servește de preoții uniți, morții să-i îngroape fără prohod și fără mângâieri duhovnicești, copiii și-i botează prin femei bătrâne și se întâmplă și alte daune spirituale de felul acesta”²⁵.

Pastorul reformat Péter Bod oferă și alte detalii privind reacția antiunionistă provocată de predicile ieromonahului Visarion: „Oriunde pătrundea faima călugărului, îmbrăcată, ca de obicei, în multe povești, românii se lepădau de unire. Înconjurând bisericile și pe preoții uniți, ei refuzau de a-și boteza copiii și de a-și îngropa morții prin mijlocirea preoților. Ba se plângeau și se tânguiau către toți, că în curs de câțiva ani, cuprinși de răul uniților, au învățat rugăciuni și au săvârșit milă în zadar. Împinși de un zel înfocat, s-au apucat să-și curețe bisericile, apoi alungând pe preoții uniți săpau vatra și scoteau pământul ori aducând apă

²² S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, p. 202.

²³ Cf. N. Iorga (ed), „Însemnări brașovene”, în *Buletinul comisiei istorice a României*, nr. XIII, 1983, p. 78. Cei trei însoțitori ai lui, negustorii Dima Nino, Gheorghe Nicola și Gavril Bistro au fost întemnițați la Sibiu și Timișoara, fiind eliberați abia după un an la intervenția companiei grecești din Sibiu și comunității din Lipova, cf. S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, p. 201. Zvonul că ministrul rus de la Viena ar fi obținut eliberarea lui Visarion Sarai care a fost trimis apoi în Rusia nu este consemnat în nici un document.

²⁴ M. Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Iași, ed. Trinitas, 2007, p. 198.

²⁵ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, p. 203.

jenen Pass besaß, der allgemein ausgestellt war wie üblicherweise für Mönche, die Spenden sammelten, so erwähnte Visarion den Namen des serbischen Patriarchen in seinen Aktionen in Siebenbürgen nicht. Trotzdem forderte der Hof-Kriegsrat Patriarch Arsenie am 24. Juni 1744 auf, die Entsendung dieses Mönchs nach Siebenbürgen zu rechtfertigen, und untersagte ihm solche Aktionen für die Zukunft²².

Von Hermannstadt aus wurde Visarion in mehrere Gefängnisse verlegt (Deva, Temeswar, Osijek, Győr und Wien), zuletzt nach Kufstein, wo er als Märtyrer aus dem Leben schied²³. Der Heilige Synod der Rumänischen Orthodoxen Kirche fasste in seiner Sitzung vom 28. Februar 1950 den Beschluss, dass der Priestermonch Visarion gemeinsam mit dem Priestermonch Sofronie von Cioara und dem gläubigen Bauern Oprea Miclăus aus Săliște als heiliger Märtyrer verehrt werden soll. Die feierliche Kanonisierung fand in der Kathedrale von Alba Iulia/dt. Karlsburg am 21. Oktober 1955 statt²⁴.

Die Wirkung der Predigt des Priestermonchs Visarion war gewaltig und beunruhigend für den Wiener Hof, das Siebenbürgische Gubernium und Bischof Inochentie, der sein Programm zur Anerkennung der politischen sowie nationalen und sozialen Rechte der Rumänen gestartet hatte, die die Union angenommen hatten. In der Sitzung zur Eröffnung der Synode vom 6. Juli 1744 stellte der Bischof erkennbar konsterniert und verbittert die Folgen des Wirkens von Visarion in Siebenbürgen mit den Worten fest: „Auf seinen Rat hin geht das Volk an manchen Orten nicht mehr zur Kirche, verzichtet auf den Beistand der unierten Priester, Tote werden ohne Totenmesse und geistlichen Trost begraben, Kinder lassen sie von alten Frauen taufen und es geschehen noch andere geistliche Schäden dieser Art“²⁵.

Der reformierte Pastor Péter Bod bietet noch weitere Details zur gegen die Union gerichteten Reaktion, die von den Predigten des Erzmönchs Visarion provoziert wurden: „Wo immer der Ruhm des Mönchs vordrang, wie üblich begleitet von vielen Erzählungen, verließen die Rumänen die Union wieder. Sie belagerten die Kirchen und die unierten Priester, weigerten sich, ihre Kinder taufen zu lassen und ihre Verstorbenen von Priestern bestatten zu lassen. Doch sie jammerten und klagten noch gegenüber allen, dass sie nun einige Jahre lang – vom Bösen der Unierten ergriffen – umsonst Gebete gelernt und Werke der Barmherzigkeit getan haben. Angespornt von einem entflamnten Eifer gingen sie daran, ihre Kirchen zu säubern, danach vertrieben sie die unierten Priester, sie gruben den Boden auf, entnahmen Erde oder brachten viel Wasser, um den Kirchenboden zu reinigen

²² S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, S. 202.

²³ Cf. N. Iorga (Hg.), „Însemnări brașovene“, in: *Buletinul comisunii istorice a României*, Nr. XIII, 1983, S. 78. Seine drei Begleiter, die Kaufleute Dima Nino, Gheorghe Nicola und Gavril Bistro wurden in Hermannstadt und Temeswar inhaftiert und erst nach einem Jahr auf Intervention der griechischen Gesellschaft von Hermannstadt und der Gemeinschaft von Lipova freigelassen; cf. S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, S. 201. Das Gerücht, dass ein russischer Minister von Wien die Freilassung Visarion Sarais erwirkt hätte, der anschließend nach Russland geschickt worden sei, wird von keiner Quelle bestätigt.

²⁴ M. Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români* (dt. *Dako-rumänische und rumänische Heilige*), Iași, Verlag Trinitas, 2007, S. 198.

²⁵ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, S. 203.

multă spălau pavimentul bisericilor și încă și alte lucruri de acestea săvârșeu, pe care le dicta furia oarbă a superstiției lor deșarte”²⁶.

În aceste condiții, episcopul Inochentie a cerut împărătesei Maria Tereza intervenția armatei împotriva răzvrătiților, motivând că una din cauzele revoltei este nerespectarea promisiunilor făcute la încheierea Unirii²⁷. Măsurile dure aplicate de Guvernul ardelean la dispoziția Curții vieneze, coroborate cu trezirea conștiinței că prin Unire, la care au aderat doar formal, li s-a schimbat *legea strămoșească*, au dus la continuarea luptei pentru apărarea credinței începută de ieromonahul Visarion. Sacrificiul suprem al multor români nu a fost în zadar, căci în anul 1761 s-a obținut, în cele din urmă, reactivarea ierarhiei ortodoxe în Ardeal.

²⁶ *Ibidem*, p. 204. Detalii privind acest autor la A. Dumitran, G. Botond, „Introducere” la Péter Bod, *Brevis Valachorum Transylvania incolentium historica*, în vol. *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania*, Alba Iulia, 2000, p. 287-299.

²⁷ Detalii privind reacția Vienei la intervențiile episcopului Inochentie, la D. Stăniloae, *Uniatismul în Transilvania*, p. 49-105 și Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, p. 206-303.

und begingen auch noch andere derlei Dinge, die ihnen die blinde Wut ihres leeren Hochmuts diktierte“²⁶.

Unter diesen Bedingungen erbat Bischof Inochentie von der Kaiserin Maria Theresia eine Intervention der Armee gegen die Aufständischen mit der Begründung, dass einer der Hauptgründe für die Revolte die Nichteinhaltung beim Abschluss gemachter Versprechungen sei²⁷. Die vom Siebenbürgischen Gubernium auf Veranlassung des Wiener Hofes ergriffenen harten Maßnahmen, die verstärkt wurden vom Erwachen des Bewusstseins, dass durch ihren Anschluss an die Union, der sie nur formal beigetreten waren, für sie das Gesetz der Ahnen sich geändert hat, führten zu einer Fortsetzung des Kampfes für die Verteidigung des Glaubens, den der Priestermonch Visarion begonnen hatte. Das größte Opfer vieler Rumänen war nicht vergeblich, denn im Jahr 1761 wurde ihnen die Reaktivierung der orthodoxen Hierarchie von Siebenbürgen gewährt.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

²⁶ *Ibidem*, S. 204. Details zu diesem Autor bei A. Dumitran/G. Botond, „Introducere“ bei Péter Bod, *Brevis Valachorum Transylvania incolentium historica*, in dem Band *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania* (dt. *Die rumänisch-ungarischen interkonfessionellen Beziehungen in Siebenbürgen*), Alba Iulia, 2000, S. 287-299.

²⁷ Details zur Reaktion Wiens auf die Interventionen von Bischof Inochentie bei D. Stăniloae, *Uniatismul în Transilvania*, S. 49-105, und Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, S. 206-303.

Protopopul Radu Tempea II al Braşovului și Cronica sa *Istoria sfintei besereci a Scheilor Braşovului*

I. Personalitatea protopopului Radu Tempea II al Braşovului

Protopopul Radu Tempea II a aparținut unei familii care a dat șase generații de preoți și protopopi români ortodocși în părțile Braşovului și ale Țării Bârsei¹. S-a născut în anul 1691, în Făgăraș sau Braşov, ca fiu al preotului Radu Tempea I. A murit la 14 mai 1742, în Braşov. A învățat la școala de pe lângă biserica „Sf. Nicolae” din Șcheii Braşovului, ajungând el însuși dascăl (cântăreț), diacon (1713) și preot la această biserică (19 februarie 1716²). În anul 1735, a fost ridicat la rangul de protopop al Braşovului și al Țării Bârsei. Pe tot parcursul vieții, a fost un apărător al drepturilor religioase și civile ale românilor ortodocși din Șcheii Braşovului.

A rămas cunoscut în istoriografia românească cu lucrarea: *Istoria sfintei besereci a Scheilor Braşovului*³, autorul făcând trecerea de la cronică la istoria propriu-zisă, prin folosirea a numeroase documente de arhivă, unele reproduse în întregime, în traducere românească. Pentru prima parte a lucrării (1484 - sfârșitul

¹ A se vedea lucrarea lui Candid C. Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi. Radu Tempea. Șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie*, Editura Astra, Braşov, 1939.

² A fost hirotonit la București, de mitropolitul Antim Ivireanul.

³ Cronica rămasă în manuscris a lui Radu Tempea, care se găsește azi, la muzeul bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Braşovului, a cunoscut două ediții tipărite: în anul 1889 (Sterie Stinghe, *Istoria Besericei Scheilor Braşovului* (Manuscript de la Radu Tempea). Publicată cu cheltuiala bisericii Sf. Nicolae din Braşov (Șcheiu) de Sterie Stinghe, Braşov, 1889) și în anul 1969 (Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Scheilor Braşovului*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Șchiau și Livia Bot, Editura pentru Literatură, București, 1969).

Protopop Radu Tempea II. Von Kronstadt und Seine Chronik *Istoria sfintei beserici a Scheilor Braşovului* (Dt. *Die Geschichte der heiligen Kirche der Oberen Vorstadt von Kronstadt*)

I. Die Persönlichkeit von Protopop Radu Tempea II. von Kronstadt

Der Protopop Radu Tempea II. stammt aus einer Familie, die der Region von Kronstadt und dem Burzenland sechs Generationen von rumänischen orthodoxen Priestern und Protopopen geschenkt hat¹. Er wurde 1691 in Fogarasch oder Kronstadt als Sohn des Priesters Radu Tempea I. geboren und starb am 14. Mai 1742 in Kronstadt. Er besuchte als Schüler die Schule neben der Kirche „Sf. Nicolae“ (dt. „Hl. Nikolaus“) in der Oberen Vorstadt von Kronstadt (rum. Şcheii Braşovului; J.H.) und wurde dort später selbst Lehrer (Sänger), Diakon (1713) und Priester an dieser Kirche (19. Februar 1716²). Im Jahre 1735 wurde er in den Rang des Protopops von Kronstadt und des Burzenlands erhoben. Sein ganzes Leben lang war er ein Verteidiger der religiösen und bürgerlichen Rechte der orthodoxen Rumänen in der Oberen Vorstadt von Kronstadt.

In der rumänischen Geschichtsschreibung blieb er bekannt mit seiner Arbeit *Istoria sfintei beserici a Scheilor Braşovului* (dt. *Die Geschichte der heiligen Kirche der Oberen Vorstadt von Kronstadt*)³, in welcher der Autor den Übergang von der Chronik zur eigentlichen Geschichtsschreibung vollzog durch die Verwendung zahlreicher Archivadokumente in der rumänischen Übersetzung, die teilweise vollständig

¹ Zu sehen bei Candid C. Muşlea, *O dinastie de preoţi şi protopopi. Radu Tempea. Şase generaţii de preoţi şi protopopi din aceeaşi familie* (dt. *Eine Dynastie von Priestern und Protopopen*), Editura Astra, Braşov, 1939.

² Er wurde in Bukarest von Metropolit Antim Ivireanul geweiht.

³ Die handschriftliche Chronik von Radu Tempea, die sich heute im Kirchenmuseum der Pfarrei Sf. Nicolae aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt befind, erfuhr zwei Druckausgaben: *im Jahr 1889* (Sterie Stinghe, *Istoria Besericeii Şcheilor Braşovului* [Manuskript von Radu Tempea]. Herausgegeben auf Kosten der Kirche Sf. Nicolae von Kronstadt [Obere Vorstadt] von Sterie Stinghe, Kronstadt, 1889), sowie *im Jahr 1969* (Radu Tempea, *Istoria sfintei beserici a Scheilor Braşovului*. Herausgegeben mit einer einleitenden Studie und Namensindex, Glossar und Anmerkungen von Octavian Şchiau und Livia Bot, Editura pentru Literatură, Bukarest, 1969).

secolului XVII), autorul folosește o veche cronică a protopopului Vasile de la aceeași biserică și diferite documente din arhiva bisericii „Sf. Nicolae” privitoare la relațiile românilor din Șcheii Brașovului cu Țările Române, faptele fiind prezentate foarte sumar. Partea a doua (1701-1742) este mult mai dezvoltată, cuprinzând evenimente trăite de autor, pe care le expune pe larg, mai ales cele legate de raportarea brașovenilor la Unirea cu Biserica Romei și cele legate de organizarea vieții bisericești la nivelul comunității brașovene (preocuparea pentru lucrarea pastorală în rândul credincioșilor, intrigi și neînțelegeri înregistrate în rândul preoților slujitori la același altar, relația acestora cu conducerea orașului Brașov aflată în mâinile sașilor luterani, scrisorile pastorale ale episcopilor de Râmnic adresate acestora etc.).

II. Raportarea comunităților ortodoxe din Brașov și Țara Bârsei la Unirea cu Biserica Romei. Poziția protopopului Radu Tempea II

Esențiale pentru tema noastră sunt informațiile din cronică menționată privitoare la atitudinea românilor ortodocși din Brașov, Făgăraș și Țara Bârsei față de Unirea cu Biserica Romei, în contextul unor evenimente istorice concrete, la care ia parte, parțial, și Radu Tempea II. Sunt menționate, în acest sens, acțiunile episcopului unit Atanasie Anghel împotriva românilor ortodocși din Șcheii Brașovului, prin transmiterea de informații false în Țara Românească despre așa-zisa trecere a acestora la Unirea cu Biserica Romei și poziția lor în această chestiune, împotrivirea arătată episcopului Atanasie Anghel, cu ocazia sinodului convocat la Alba Iulia, în anul 1701, după întoarcerea sa de la Viena, când a cerut clerului din Transilvania adeziunea la Unire, în forma cerută de instanțele bisericești catolice de la acea vreme, petițiile adresate de brașoveni comandantului orașului Brașov, generalului militar de la Sibiu și împăratului de la Viena, pentru acordarea toleranței lor religioase, poziția instanțelor aulice vieneze, atitudinea domnitorilor români din Țările Române, a mitropolitului Teodosie din București și a patriarhului ecumenic Calinic, atitudinea brașovenilor manifestată cu ocazia instalării episcopului unit Ioan Patachi la Făgăraș (1723), cu ocazia vizitei episcopului unit Inochentie Micu la Brașov (1733) și cu ocazia vizitei episcopului sârb ortodox Nicanor Meletievici din Cruședol în Brașov (1735), de asemenea, trecerea comunității brașovene sub jurisdicția episcopului ortodox al Râmnicului, în anul 1729, în urma ocupației Olteniei de către trupele austriece (1718 – 1739).

Informațiile menționate în cronică evidențiază modul în care românii ortodocși din această parte a Transilvaniei au înțeles conceptul de Unire bisericească și modul în care s-au raportat la aceasta. Autorul cronicii, martor contemporan al evenimentelor descrise, se poziționează categoric pe frontul opus adeziunii la

wiedergegeben werden. Für den ersten Teil der Arbeit (über die Zeit von 1484 bis Ende des 17. Jhs.) verwendet der Autor eine alte Chronik von Protopop Vasile, der an der selben Kirche wirkte, sowie verschiedene Dokumente aus dem Archiv der Kirche Sf. Nicolae zu den Beziehungen der Rumänen aus der Oberen Vorstadt zur Walachei, wobei die Ereignisse sehr summarisch präsentiert werden. Der zweite Teil (1701-1742) ist viel breiter angelegt und umfasst vom Autor selbst erlebte Ereignisse, die er ausführlich schildert, vor allem zum Verhältnis der Kronstädter zur Union mit der Kirche von Rom und der Organisation des kirchlichen Lebens auf der Ebene der Kronstädter Gemeinde (das Interesse am pastoralen Wirken unter den Gläubigen, Intrigen und Missverständnisse in den Kreisen der am selben Altar dienenden Priester, deren Beziehung zur Stadtspitze der Stadt Kronstadt, die sich in der Hand der lutherischen Sachsen befand, Pastoralbriefe der Bischöfe von Râmnic, die an jene adressiert waren, etc.).

II. Das Verhältnis der orthodoxen Gemeinden von Kronstadt und des Burzenlandes zur Union mit der Kirche von Rom. Die Position von Protopop Radu Tempea II

Wesentlich für unser Thema sind Informationen aus der erwähnten Chronik bzgl. der Haltung der orthodoxen Rumänen aus Kronstadt, Fogarasch und dem Burzenland zur Union mit der Kirche von Rom im Kontext einiger konkreter historischer Ereignisse, an denen teilweise auch Radu Tempea II. mitwirkte. Erwähnt werden in diesem Sinne folgende: die Aktionen des unierten Bischofs Atanasie Anghel gegen die orthodoxen Rumänen aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt durch die Übermittlung falscher Informationen in die Walachei zu deren angeblichem Übertritt zur Union mit der Kirche von Rom und deren Haltung in dieser Frage, der Atanasie Anghel gegenüber geäußerte Widerstand anlässlich der in Karlsburg im Jahre 1701 nach seiner Rückkehr aus Wien zusammengerufenen Synode, bei der er vom Klerus von Siebenbürgen den Beitritt zur Union in der von den katholischen kirchlichen Instanzen jener Zeit geforderten Form durchsetzte, die von den Kronstädtern an den Stadtkommandanten von Kronstadt, den Militärgeneral von Hermannstadt und den Kaiser von Wien gerichteten Petitionen mit der Forderung nach der Gewährung religiöser Toleranz, die Position des Wiener Hofes, die Haltung der rumänischen Herrscher der Walachei, von Metropolit Teodosie von Bukarest und des ökumenischen Patriarchen Calinic, die Haltung der Kronstädter anlässlich der Amtseinführung des unierten Bischofs Ioan Patachi von Fogarasch 1723, des Besuchs des unierten Bischofs Inochentie Micu in Kronstadt 1733 und des Besuchs des serbischen orthodoxen Bischofs Nikanor Meletijevici von Kruschedol 1735 in Kronstadt, sowie der Übergang der Kronstädter Gemeinde unter die Jurisdiktion des orthodoxen Bischofs von Râmnic 1729 infolge der Besetzung Olteniens durch die österreichischen Truppen (1718-1739).

Die in der Chronik erwähnten Informationen belegen, wie die orthodoxen Rumänen aus diesem Teil Siebenbürgens das Konzept der Kirchenunion verstanden und wie sie sich dazu verhalten haben. Der Autor der Chronik, ein Zeitzeuge der beschriebenen Ereignisse, positioniert sich kategorisch an der Spitze der gegen den Anschluss an die Union

Unire. Cronica aduce lumină și asupra atitudinii Curții din Viena față de comunitățile care au respins dintru început Unirea cu Biserica Romei.

**II. 1. Păstrarea legii pravoslavnice grecești a Răsăritului în
contextul trecerii majorității clerului românesc la Unirea cu
Biserica Romei. Reproșuri aduse înnoirilor dogmatice
și legii papistășești**

Radu Tempea II informează, în cronică sa, despre trecerea majorității clerului și a unor mireni din Transilvania, la Unirea cu Biserica Romei. Menționează pe „frații care au rătăcit din pravoslavie, mai mulți de o mie de preoți bogați și din mireni, orbi trăgând pe orbi, care toți într-o zi căzură într-o groapă”⁴. Are percepția că face parte dintr-o categorie minoritară care a refuzat de la începutul secolului al XVIII-lea, Unirea cu catolicii: „Atanasie îmbrăcându-să în toate odăjdiile arhieresti și preoții în feloane se uniră cu papistașii, călcând hotarale sfintelor săboară. Păstorii s-au făcut lupi, preoții au călcat legea, rănitus-au păstorii cu neînțelegerea și s-au risipit turma [...]. Iară cu voia lui Dumnezeu au rămas preoții de la Brașov și de la Făgăraș împreună cu beserecile din ținutul Bârsei, din fetele Sionului, care nu ș-au stricat logodna de către mirele său Hristos și grecii din Ardeal și unii din români”⁵.

Unirea majorității clerului românesc din Transilvania este evidențiată și cu ocazia instalării celor doi episcopi uniți, Atanasie Anghel și Ioan Patachi la Alba Iulia și Făgăraș. La instalarea episcopului unit Atanasie, la Alba Iulia, în anul 1701, „mergea înainte mult nărod de preoți”⁶. „Doar brașovenii cu Țara Bârsei și făgărășanii, cu toții s-au lepădat că nu le vor ține”⁷. Au fost împinși de la spate și scoși din mănăstire. Autorul informează că „după vremea ce s-au unit Atanasie cu popii Ardealului și au rămas Țara Bârsei și Făgărașul neunit”, preoții de acolo „nu s-au mai preoțit la Atanasie, ci s-au preoțit în Țara Muntenească”, dând lui Atanasie „câte ceva cinste și dăjdiile”⁸.

Menționează, de asemenea, momentul instalării episcopului unit Ioan Patachi, în anul 1723, când „se aflară toți protopopii Ardealului în Făgăraș. Protopopii îl îmbrăcară pe vlădica în toate odăjdiile arhieresti și-i puseră mitra în cap și-i dederă în mână cîrja cea de argint”⁹. Își exprimau acordul cu hotărârea ca

⁴ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Scheilor Brașovului*, p. 74.

⁵ *Ibidem*, p. 75.

⁶ *Ibidem*, p. 75.

⁷ *Ibidem*, p. 76.

⁸ *Ibidem*, p. 88.

⁹ *Ibidem*, p. 102.

gerichteten Front. Die Chronik beleuchtet auch die Haltung des Wiener Hofes gegenüber den Gemeinden, die von Anfang an die Union mit der Kirche Roms abgelehnt haben.

II.1. Das Bewahren des orthodoxen griechischen Gesetzes des Ostens im Kontext des Übergangs der Mehrheit des rumänischen Klerus zur Union mit der Kirche Roms. Die Kritik an den dogmatischen Erneuerungen und dem Gesetz der Papisten

Radu Tempea II. berichtet in seiner Chronik vom Übertritt der Mehrheit des Klerus und einiger Laien aus Siebenbürgen zur Union mit der Kirche von Rom. Er spricht von „Brüdern, die von der Orthodoxie abgefallen sind, mehr als tausend reiche Priester und auch Laien, Blinde, die Blinde führten, die allesamt an einem Tag in eine Grube gefallen sind“⁴. Er ist sich dessen bewusst, dass er zu jener Minderheit gehört, die am Anfang des 18. Jhs. die Union mit den Katholiken abgelehnt hat: „Atanasie, der sich mit allen bischöflichen liturgischen Gewändern bekleidet hatte, und die Priester in ihrem Phelonion vereinigten sich mit den Papisten unter Übertreten der Beschlüsse der heiligen Synoden. Die Hirten wurden zu Wölfen, Priester haben das Gesetz gebrochen, die Hirten haben ihre Herde mit Unfrieden verletzt und die Herde der Zerstreung preisgegeben [...]. Doch nach dem Willen Gottes blieben die Priester aus Kronstadt und Fogarasch gemeinsam mit den Kirchen aus dem Burzenland wie die Jungfrauen Zions, die wie die Griechen aus Siebenbürgen und einige der Rumänen ihre Verlobung mit ihrem Bräutigam Christus nicht auflösten“⁵.

Die Union der Mehrheit des rumänischen Klerus aus Siebenbürgen wird auch anlässlich der Ernennung zweier uniierter Bischöfe, Atanasie Anghel und Ioan Patachi in Karlsburg und Fogarasch, deutlich. Bei der Amtseinführung des unierten Bischofs Atanasie in Karlsburg im Jahr 1701 „lief eine Herde von Priestern voraus“⁶. „Nur die Kronstädter mit dem Burzenland und die Fogarascher weigerten sich (und erklärten), dass sie die Union nicht halten würden“⁷. Sie wurden aus dem Hintergrund angegriffen und aus den Klöstern entfernt. Der Autor informiert, dass „nachdem Atanasie und die Priester von Siebenbürgen die Union eingegangen waren, das Burzenland und Fogarasch aber nicht-uniert geblieben waren“ die Priester von dort „die Priesterweihe nicht mehr bei Atanasie empfangen, sondern in Muntenien geweiht wurden“, sie gaben Atanasie aber „Ehreneurweise und liturgische Gewänder“⁸.

Er erwähnt auch den Moment der Amtseinführung des unierten Bischofs Ioan Patachi im Jahr 1723, „als alle Protopope Siebenbürgens in Fogarasch waren. Die Protopope legten dem Bischof alle bischöflichen Gewänder an, setzten ihm die Mitra auf das Haupt und gaben ihm den Hirtenstab aus Silber in die Hand“⁹. Sie bekundeten ihre Zustimmung mit

⁴ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 74.

⁵ *Ibidem*, S. 75.

⁶ *Ibidem*, S. 75.

⁷ *Ibidem*, S. 76.

⁸ *Ibidem*, S. 88.

⁹ *Ibidem*, S. 102.

„besereca Făgărașului să fie mitropolie Țării Ardealului și mumă tuturor besericilor din Ardeal celor unite¹⁰.

În contextul trecerii la Unire a multor preoți români ortodocși din Transilvania și chiar a unuia din preoții comunității din Șcheii Brașovului, a apărut necesitatea consolidării comunității ortodocșilor prin depunerea de jurăminte foarte aspre cu privire la păstrarea credinței Bisericii Răsăritene.

La 25 septembrie 1721, preotul Stătie Grid, ales preot pentru comunitatea brașoveană, dar având pe fratele său Jipa Grid „dezlipit de legea Răsăritului” a depus jurământ „pe sfântul prestol și pe sfânta evanghelie” că, „cu inimă curată și cu tot sufletul să slujesc lui Dumnezeu în legea pravoslavnică grecească a Răsăritului, întru care și preoție am luat, iară într-altă lege sau dogme streine nici cum să nu mă înstreinez, ori în ce lucru cât de mic, care nu privește besereca Răsăritului”¹¹. Jura că se va depărta cu totul de fratele său Jipa și de alți uniți, știind că aceia „sunt străini de legea și de biserica Răsăritului”¹².

În anul 1723, preoții și reprezentanții comunităților românești din Brașov și din Țara Bârsei împreună cu compania grecilor din Brașov au depus un jurământ de păstrare „a credinței adevărate a dumnezeieștii și apostoleștii besereci grecești a Răsăritului”, în contextul politicii bisericești de stat a împăraților Leopold I și Carol al Austriei, menționată de cronicar, prin care se dădea libertate românilor din Transilvania de a se uni sau nu cu una din religiile recepte (catolică, luterană, reformată sau unitariană n.n.). Jurământul este definitiv pentru înțelegerea „legii pravoslavnice grecești” des menționată în cuprinsul cronicii.

Semnatarii jurământului, „fii adevărați ai sfintei săborniceștii și apostoleștii besereci grecești a Răsăritului” doreau să țină și să creadă pe mai departe, fără scădere și fără adăugare, „credința adevărată a Bisericii grecești dumnezeiești și apostolicești a Răsăritului”, primită de la Sfinții Apostoli și formulată de Sfinții Părinți ai Bisericii la sinoadele ecumenice. Jurau că până la moarte, nu se vor muta în alte dogme și vor ține cu dreptate „toate dogmele legii pravoslavnice grecești, care crede și ține maica noastră besereca Răsăritului”, pentru ca să nu cadă sub „afurisaniile Sfinților Părinți”. De această sfântă credință „nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici sărăcia, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea să nu îi poată despărți”. Nu doreau să se unească cu nici una din cele patru legi primite în Ardeal. Doreau să rămână, în continuare, sub blagoslovenia și ascultarea de patriarhii Răsăritului și de mitropolitul român ortodox al Ungrovlahiei de la care au primit până atunci și

¹⁰ *Ibidem*, p. 103.

¹¹ *Ibidem*, p.100.

¹² *Ibidem*.

dem Beschluss, dass „die Kirche von Fogarasch die Metropole Siebenbürgens und Mutter aller unierten Kirchen aus Siebenbürgen sein solle“¹⁰.

Vor dem Hintergrund des Übertritts vieler rumänischer orthodoxer Priester aus Siebenbürgen und sogar einiger der Priester aus der Gemeinde der Oberen Vorstadt von Kronstadt erwuchs die Notwendigkeit der Konsolidierung der Gemeinde der Orthodoxen durch die Verpflichtung auf sehr strenge Gelöbnisse im Blick auf die Bewahrung des Glaubens der Ostkirche.

Am 25. September 1721 legte der Priester Stacie Grid, der zum Priester für die Kronstädter Gemeinde gewählt worden war, dessen Bruder Jipa Grid jedoch „vom Gesetz des Ostens abgefallen war“, das feierliche Gelöbnis „auf den heiligen Altar und das heilige Evangelium“ ab, „mit reinem Herzen und ganzer Seele Gott nach dem orthodoxen griechischen Gesetz des Ostens zu dienen, in dem ich auch das Priesteramt empfangen habe, und dass ich in keiner Weise zu einem anderen Gesetz oder fremden Dogma jemals abfallen werde, und sei es noch im kleinsten Punkt, der die Kirche des Ostens betrifft“¹¹. Er schwor, dass er sich in allem von seinem Bruder Jipa und anderen Unierten entfernen werde in dem Wissen darum, dass jene „dem Gesetz und der Kirche des Ostens fremd sind“¹².

1723 leisteten die Priester und Repräsentanten der rumänischen Gemeinden von Kronstadt und des Burzenlandes gemeinsam mit der Gesellschaft der Griechen aus Kronstadt einen Eid zur Bewahrung „des wahren Glaubens der göttlichen und apostolischen griechischen Kirche des Ostens“ vor dem Hintergrund der staatlichen Kirchenpolitik der Kaiser Leopold I. und Karl von Österreich, die vom Chronisten erwähnt werden, durch die den Rumänen aus Siebenbürgen die Freiheit zugestanden wurde, sich mit einer der rezipierten Religionen (Katholizismus, Luthertum, Reformierte oder Unitarische Kirche) zu vereinen oder nicht. Dieses Gelöbnis ist entscheidend für das Verständnis „des griechischen orthodoxen Gesetzes“, das in der Chronik häufig erwähnt wird.

Die Unterzeichner des Gelöbnisses, „wahre Söhne der heiligen katholischen und apostolischen griechischen Kirche des Ostens“, wollten weiter ohne Abweichung oder Zufügung „am wahren Glauben der göttlichen und apostolischen griechischen Kirche des Ostens festhalten und diesen bekennen“, wie sie ihn von den heiligen Apostel empfangen und von den heiligen Kirchenvätern der Ökumenischen Konzile ausformuliert wurde. Sie schworen, bis zum Tode nicht anderen Dogmen folgen zu wollen und wahrhaftig „alle Dogmen des griechischen orthodoxen Gesetzes zu bewahren, die unsere Mutter Kirche des Ostens glaubt und bewahrt“, um nicht unter die „Anathemata der heiligen Väter“ zu fallen. Von diesem heiligen Glauben sollten sie „weder Schwert noch Feuer noch Kerker noch Armut noch Hunger, noch Verfolgung, noch der Tod trennen“. Sie wollten sich mit keiner der vier in Siebenbürgen anerkannten Gesetze (Konfessionen; J.H.) vereinen. Sie wollten auch weiter der Orthodoxie zugehörig bleiben und den Patriarchen des Ostens sowie dem rumänischen orthodoxen Metropoliten der Ungrowalachei gehorsam sein, von dem sie bis dato auch die Gabe des Priesteramts und der Heiligen Sakramente empfangen haben.

¹⁰ *Ibidem*, S. 103.

¹¹ *Ibidem*, S. 100.

¹² *Ibidem*.

darul preoției și sfintele taine. Cei care ar călca acest jurământ și s-ar uni, „să fie blestemați de Mântuitorul Hristos, de Maica Domnului, de Sfinții Părinți de la sinodul I Ecumenic și de la alte sinoade și de toți sfinții lui Dumnezeu”¹³. Chiar și cei care ar cunoaște pe unii care „s-ar muta din dogmele noastre” și i-ar tăgădui urmau să fie sub blestemul menționat.

Ideile exprimate în jurămintele mai sus-menționate pot fi identificate cu douăzeci de ani mai devreme și în scrisoarea patriarhului ecumenic Calinic de la Constantinopol, din 5 august 1701, adresată preoților, boierilor, negustorilor și tuturor creștinilor din Transilvania, care „după pravoslavie” erau „supuși preasfintei săborniceștii și apostoleștii beserece noastre a Răsăritului”¹⁴, în care vorbește despre credința și dogmele pravoslavnice și în care îl caterisește pe Atanasie Anghel. Patriarhul Calinic menționează că a aflat de la mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei despre hirotonirea lui Atanasie la București și despre atitudinea sa potrivnică la adresa „pravoslavniciei credințe” manifestată după hirotonire. Menționează, de asemenea, încercările episcopului unit Atanasie de a-i scoate pe creștini de la „blagocestiva dogmă” pentru a-i atrage spre „streine și poznote închinăciuni bisericii Răsăritului, care sunt potrivnice și de suflet vătămătoare și piezătoare”. Vorbește apoi, de pravoslavnicia credință care este una singură, pe care Mântuitorul Hristos a dat-o, Sfinții Apostoli au învățat-o, Sfinții Părinți au întărit-o la sfintele sinoade, și pe care Biserica Răsăritului a păstrat-o neschimbată. Identifică Biserica Răsăritului cu Biserica lui Hristos și îl caterisește pe Atanasie și pe toți preoții sau mirenii care ar sluji sau ar arăta ascultare față de acesta¹⁵.

II. 2. Apostoți de la legea pravoslavnică și revenirea lor la Biserica grecească pravoslavnică Răsăriteană

Radu Tempea II ne oferă, în cronică sa, și o informație interesantă privitoare la trecerea la Unire, a unui preot ortodox din Brașov, la caterisirea lui din partea mitropolitului Țării Românești și apoi la reprimirea acestuia în clerul ortodox, după penitențe și jurăminte.

Jipa Grid era fiul protopopului ortodox Vasile Grid și frate al preotului ortodox Stănie Grid. După trecerea acestuia la Unire, mitropolitul Daniil al Țării Românești a trimis, la 25 octombrie 1723, „poruncă cu grea și groaznică afurisanie Jipei și casei lui, încă și altor creștini carii vor intra în casa lui sau vor șede să mănânce sau să bea cu el”¹⁶. În anul 1728, „foarte plângând” și-a exprimat dorința de a reveni la „pravoslavie”, cerând iertare mitropolitului.

¹³ *Ibidem*, p. 97-99.

¹⁴ *Ibidem*, p. 83.

¹⁵ *Ibidem*, p. 84-85.

¹⁶ *Ibidem*, p. 108.

Welche diesen Eid brechen sollten und sich vereinen würden „sollten vom Erlöser Christus, der Gottesmutter, den heiligen Vätern des Ersten Konzils und der anderen Konzile und allen Heiligen Gottes verdammt sein“¹³. Sogar jene, die welche kennen, die „sich von unseren Dogmen entfernen“ und das leugnen, sollten unter dem erwähnten Fluch stehen.

Die in diesen oben erwähnten Gelöbnissen ausgedrückten Ideen können auch zwanzig Jahre früher in einem Schreiben des Ökumenischen Patriarchen Calinic von Konstantinopel vom 5. August 1701 identifiziert werden, der an Priester, Bojaren, Kaufleute und alle Christen aus Siebenbürgen gerichtet war, die „nach ihrer Rechtgläubigkeit“ „unserer allheiligen und apostolischen Kirche des Ostens unterstellt waren“¹⁴, in welchem dieser über den Glauben und die orthodoxen Dogmen spricht und Atanasie Anghel seines Amtes enthebt. Patriarch Calinic erwähnt, dass er von Metropolit Teodosie der Ungrowalachei von der Bischofsweihe von Atanasie in Bukarest und seiner anschließenden feindlichen Haltung gegenüber dem „orthodoxen Glauben“ nach der Weihe erfahren hat. Er erwähnt außerdem die Versuche des unierten Bischofs Atanasie, die Christen vom „orthodoxen Dogma“ abzubringen, um sie „den fremden und dem Gottesdienst der Ostkirche feindlichen und sinnlosen Dogmen zuzuführen, die verkehrt sind und für die Seele zerstörerisch und falsch“. Dann spricht er vom einzig wahren orthodoxen Glauben, den der Erlöser Christus gegeben hat, den die heiligen Apostel gelehrt haben und den die heiligen Väter auf dem heiligen Synoden bekräftigt haben und den die Kirche des Ostens bis heute unverändert bewahrt hat. Er identifiziert die Kirche des Ostens mit der Kirche Christi und enthebt Atanasie seines Amtes wie auch alle Priester oder Laien, die diesem dienen oder ihm gegenüber Gehorsam zeigen sollten¹⁵.

II. 2. Die Apostaten vom orthodoxen Gesetz und ihre Rückkehr zur Griechischen orthodoxen Morgenländischen Kirche

Radu Tempea II. bietet uns in seiner Chronik auch eine interessante Information zum Übertritt eines orthodoxen Priesters aus Kronstadt zur Union, seiner Amtsenthebung vom Priesteramt durch den Metropoliten der Walachei und seine spätere Wiederaufnahme in den orthodoxen Klerus nach Bußstrafen und Gelöbnissen.

Jipa Grid war der Sohn des orthodoxen Protopopen Vasile Grid und Bruder des orthodoxen Priesters Statie Grid. Nach dessen Übertritt zur Union verhängte Metropolit Daniel, der Metropolit der Walachei, am 25. Oktober 1723 „den schwersten und härtesten Kirchenbann über Jipa und sein Haus, aber auch andere Christen, die sein Haus betreten und mit ihm zu Tisch sitzen und mit ihm essen und trinken“¹⁶. Im Jahr 1728 brachte er „unter vielen Tränen“ seinen Wunsch zum Ausdruck, zur „Orthodoxie“ zurückzukehren, und erbat die Vergebung des Metropoliten. „Mit Zurechtweisungen reichlich bedacht

¹³ *Ibidem*, S. 97-99.

¹⁴ *Ibidem*, S. 83.

¹⁵ *Ibidem*, S. 84-85.

¹⁶ *Ibidem*, S. 108.

„Destule certări dându-i, mitropolitul l-a dat pe sama unui duhovnic ales. Și spuind el ce va fi spus, iată l-au iertat, trimițând carte pentru lucrul lui”¹⁷.

II. 3. Pretenția de jurisdicție bisericească a episcopilor uniți din Transilvania asupra comunităților ortodoxe din Țara Bârsei și reacțiile acestora în contextul politicii austriece de toleranță religioasă exprimată în decretul imperial din 12 decembrie 1701

Respingerea Unirii cu Biserica Romei, încă din primii ani ai secolului XVIII, din partea clerului și comunităților ortodoxe din Brașov și Țara Bârsei, a determinat pe împăratul Leopold I să emită, la 12 decembrie 1701, un așa-numit decret de toleranță prin care să acorde libertatea de cult pentru aceștia. În baza decretelor din anii 1698 și 1699, împăratul Leopold I interzicea orice siluire făcută românilor în materie de religie și le acorda acestora deplină libertate de a stăruii în propria loc confesiune¹⁸.

¹⁷ *Ibidem*, p. 112-113: „Daniil, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată Ungrovlahia, preacinstit și exarh Plaiurilor. Din darul și mila ce ni s-au dat de la sfântul și de viață începătoriul duh, prin grija sfinților săi apostoli, zicînd: Căroră veți lăsa păcatele, lăsate vor fi lor. Și căror veți ținea, ținute vor fi, drept aceea viind cătră smerenia noastră și acest om, anum Jipa, feciorul popei Vășii din Șcheii Brașovului, carele de multă vreme, prin mărturiseala a multe obraze de cinste, gocimani și alți neguțitori de acolo, s-au mărturisit cum că la doi dejghinați arhierii din Ardeal s-au supus lor și din învățăturile beserecei Răsăritului s-au depărtat, la care smerenia noastră ca un păstori ce avem datorie pentru turma cea cuvîntătoare ce ni s-au încredințat, întîi pentru mîntuirea lui l-am oprit și l-am lepădat de la beserecă, ca pe un mădulari netrebnic, și pe toată casa lui. Apoi el, cunoscîndu-și greșala, au căzut cu multă rugăminte și așa l-am dat pe seamă de duhovnic bun de cinste și de învățătură și singur au mărturisit cum că nu s-au depărtat de besereca Răsăritului, mărturisind înaintea icoanei lui Hristos și s-au prins înaintea Domnului și mîntuitorului nostru Isus Hristos cum că va ținea toate tainile beserecei Răsăritului și alte învățături ce învață sfinții părinți, blestemînd cu gura lui toate eresurile apusului, luîndu-și canon de la duhovnic (să cetească într-un an de doasprăzece ori canonul sfîntului Andrei și vinerea și miercurea într-un an să nu mînințe, luni și miercuri și vineri să facă cite patruzeci de metanii de zi, să cetească psalmii de la 11 cap. Boze priidos (Dumnezeu a venit sl.), într-un an în toate zilele cite o dată). Ce de va ținea precum s-au mărturisit și va face canonul ce i s-au dat, să fie iertat și blagoslovit. Iară de nu va ținea și vom înțelege că să mai amestecă în faptele ce au mai făcut și în lucrurile beserecești, au aci în Brașov, au afară, atuncea mai supt greu blestem să va supune și va rămînea legat în veci. Drept aceea vă înștiințăm pe toți preoții de la Brașov și pe dumneavoastră juraților ai beserecei și pe alți pravoslavnici creștini, să fie priimit la beserecă și el și toată casa lui și prinoasele lui, ca un creștin bun și adevărat; și în casele voastre să aibă voie a intra, așijderea și voi în casa lui; și să-l aveți de acum înainte la evlavie, ca și Domnul Dumnezeu să priimească sufletele voastre întru împărăția sa. Drept aceea i s-au dat această carte de credință la mîna lui. Septembrie 1 leat 7237 (1728). Daniil, mitropolitul Ungrovlahiei”.

¹⁸ *Decretum Imperatoris Leopoldi I ad Consiliarios Transylvaniae, 12 Decembris 1701*, la Eudoxiu Hurmuzachi, *Fragmente din istoria românilor*, București, 1900, p. 103-104. Decretul este menționat și de conferințele ministeriale din anii 50 ai secolului al XVIII-lea, care au dezbătut chestiunea religioasă a românilor din Transilvania.

übergab ihn der Metropolit einem ausgewählten Geistlichen. Und nachdem er ihm das zu Sagende sagte, hat er ihm vergeben und übersandte ihm sein Arbeitsbuch¹⁷.

II. 3. Der Anspruch der unierten Bischöfe von Siebenbürgen auf die kirchliche Jurisdiktion über die orthodoxen Gemeinden des Burzenlandes und deren Reaktionen im Kontext der österreichischen Politik der religiösen Toleranz, wie sie sich im Kaiserlichen Dekret vom 12. Dezember 1701 ausdrückte

Die Zurückweisung der Union mit der Kirche Roms schon seit den ersten Jahren des 18. Jhs. seitens des Klerus und der orthodoxen Gemeinden von Kronstadt und des Burzenlandes veranlasste Kaiser Leopold I., am 12. Dezember 1701 ein sog. „Toleranzdekret“ zu erlassen, mit welchem diesen Kultusfreiheit zugesichert wurde. Auf der Grundlage der Dekrete aus den Jahren 1698 und 1699 untersagte Kaiser Leopold I. jede Ausübung von Druck gegenüber den Rumänen in religiösen Angelegenheiten und gestand ihnen volle Freiheit zu, in ihrer eigenen Konfession zu verbleiben¹⁸.

¹⁷ *Ibidem*, S. 112-113: „Daniil, von Gottes Gnaden Erzbischof und Metropolit der ganzen Ungrowalachei und hochgeweihter Exarch der Plaiuri (Karpatengegend, vgl. D.E.X.; J.H.). Aus der Gabe und Gnade heraus, die uns vom heiligen und lebensschaffenden Geist gegeben wurde durch das Bemühen seiner heiligen Apostel, wenn er sagt: *Wem ihr die Sünden erlasst, denn sind sie erlassen. Und wem ihr sie behaltet, dem sind sie behalten!* – und dies geschieht auch zu unserer Demut; und jener Mann namens Jipa, Sohn des Popen Väsii aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt, der seit langer Zeit mit vielen anderen Obrigkeiten, Kirchenmännern (rum. *gocimani*, laut D.E.X. aus dem Deutschen „Gottesmänner“ entlehnt, d.h. wohl Mitglieder der örtlichen Pfarrgemeinderäte; J.H.) und Händlern von dort bezeugt hat, dass sie sich den beiden abgefallenen Bischöfen aus Siebenbürgen unterstellt haben von den Lehren der Kirche des Ostens losgesagt haben, so haben wir in Demut als ein Hirte, der wir in der Verantwortung stehen für die uns anvertraute sprechende Herde, diesen zuerst um seiner Erlösung willen gestoppt und von der Kirche entfernt wie ein nutzloses Glied, genauso sein ganzes Haus. Darauf hat er seinen Irrtum erkannt, bat auf Knien um Vergebung und so übergaben wir ihn einem ehrwürdigen und gelehrten Geistlichen Vater und er bekannte von sich aus, dass er nicht von der Kirche des Ostens abgefallen sei, und er bekannte und schwor vor der Ikone Christi auf den Herrn und unseren Erlöser Jesus Christus, dass er alle Sakramente der Kirche des Ostens und die anderen Lehren, welche die heiligen Väter lehren, bewahren werde; mit eigenem Munde verfluchte er alle Häresien des Westens und nahm die Beichtstrafe des Geistlichen Vaters an (er sollte in einem Jahr zwölfmal den Großen Kanon des heiligen Andreas lesen [ein langer liturgischer Bußritus mit 250 Strophen, deutsch vgl. <http://kreuzgang.org/pdf/busskanon.andreas-von-kreta.deutsch.pdf>, abgerufen 3. Oktober 2014; J.H.] und am Mittwoch und Freitag nichts essen, Montag, Mittwoch und Freitag jeweils 40 Metanien pro Tag verrichten und die Psalmen von Kap. 11 Boze priidos [Gott ist gekommen sl.] an täglich einmal lesen). Wenn er das halten wird, was er versprochen hat und die Bußstrafe verrichtet, dann soll er Vergebung erfahren und gesegnet werden. Wenn er aber seinen Schwur nicht halten sollte und wir erkennen, dass er sich wieder in die Taten verwickelt, die er schon getan hat, und sich in kirchliche Angelegenheiten (einmischte), sei es hier in Kronstadt oder außerhalb, so wird er unter strengstem Fluch stehen und auf ewig gebunden bleiben. Daher informieren wir euch Priester aus Kronstadt und eure kirchlichen Räte und alle rechtgläubigen Christen, dass er als guter und wahrer Christ und auch sein ganzes Haus und seine Opfergaben in der Kirche wieder aufgenommen sind; und er darf wieder eure Häuser betreten, genauso wie ihr sein Haus; und ihr sollt ihn von nun an in Gottesfurcht unter euch haben, damit Gott der Herr, eure Seelen aufnehme in seinem Reich. Daher wurde ihm dieses Glaubensbuch in die Hand gegeben. 1. September im Jahre 7237 (1728). Daniil, Metropolit der Ungrowalachei“.

¹⁸ *Decretum Imperatoris Leopoldi I ad Consiliarios Transylvaniae, 12 Decembris 1701*, bei Eudoxiu Hurmuzachi, *Fragmente din istoria românilor* (dt. *Fragmente aus der Geschichte der Rumänen*), Bukarest, 1900, S. 103-104. Dieses Dekret wird auch von den Ministerkonferenzen der 50er Jahre des 18. Jhs. erwähnt, welche die religiösen Angelegenheiten der Rumänen von Siebenbürgen diskutiert haben.

Un raport al românilor ortodocși din Șchei din acești ani este edificator în acest sens: „Măcar că la unirea sfinției sale vlădicăi Ardealului a lui Atanasie, avut-am și noi întrebare de rândul unirii, dar văzându-ne, că stăm la credința legii noastre și nefiind nici o silă împărătească, ne-au lăsat ca să putem trăi în pace în lucrurile legii noastre, sub mila marelui împărat. Și cele ce au fost poruncile și lucrurile vlădicăi Ardealului, ce au fost la mitropolia Belgradului, au venit la protopopul din Brașov și el au purtat de grijă de eparhie și de toate isprăvile și poruncile vlădicești și de gloabe și de birșaguri și de dăjdiile popilor și s-au trimis la vlădica și de s-au întâmplat după unirea vlădicăi Atanasie a se popi vreun popă aici la Brașov sau în ținutul Bârsei, care am rămas neuniți, vrând a trăi noi în ce ne-am pomenit, în legea grecească cea veche s-au dat vlădicăi de aici numai darul ce s-au căzut, iar preoția s-au dus de a luat de la vlădica din credința legii vechi grecești, iar alte slujbe ale scaunului și dăjdiile vlădicești, cât ni s-au aruncat, am dat tot, și din altele ce ni s-au poruncit, am ascultat de toate, numai afar din rândul lucrului legii [...]. Așa și acum să stăm întru cele ce am avut ale legii și ale așezământului nostru și în zilele măriei sale domnului vlădicăi Ion (adecă Patachi)”¹⁹.

Textul este foarte sugestiv pentru a înțelege tipul de relație pe care clerul și comunitățile ortodoxe din Țara Bârsei au avut-o cu episcopii uniți Atanasie Anghel, Ioan Patachi și Inochentie Micu. Jurisdicția episcopilor uniți a fost acceptată doar din perspectiva obligațiilor materiale și a contribuțiilor bănești, dar nu și din perspectiva renunțării la „legea grecească”, și a primirii punctelor dogmatice ale episcopului unit.

Radu Tempea menționează că Atanasie a păstorit la Alba Iulia, „trei ani în pravoslavie, și aceia cam mestecat”. Informează, de asemenea, că la 18 martie 1701, vlădica Atanasie a plecat la Beci (Viena n.n.), „la cardinalul, adecă la ispravnicul papei. Acolo cu voia lui au lăpădat și au călcat pravoslavnică lege grecească, întru care botezat și hirotonit fusese cu jurământ. Deci întâi l-au hirotonit diacon, apoi pater, apoi vlădică papistaș, care de el să să ție și de cine-l va pomeni; și așa au venit în Belgrad (Alba Iulia n.n.)”²⁰. Cu prilejul instalării lui Atanasie, la Alba Iulia, ca episcop unit, la 4 iunie 1701, „brașovenii cu Țara Bârsei și făgărășenii, cu toții s-au lepădat că nu le vor ține (punctele dogmatice impuse de Atanasie n.n.); într-aceste întâmplări s-au fost făcută jalbă și la curtea împărătească, proteșteluind că nu vor ținea la vlădica, nici vor asculta”²¹.

Cu ocazia instalării episcopului Ioan Patachi, la Făgăraș, în anul 1723, comunitatea brașovenilor a cerut acestuia: „să ne dea pace în lucrurile legii, precum am avut de la vlădica Atanasie [...] iară alte porunci den cele de

¹⁹ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici (1751 – 1764)*, Blaj, 1902, p. 50-51.

²⁰ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, p. 74.

²¹ *Ibidem*, p. 75-76.

Ein Bericht orthodoxer Rumänen aus der Oberen Vorstadt aus jenen Jahren ist in dieser Hinsicht lehrreich: „Wenn wir auch bei der Union seiner Exzellenz Bischof Atanasie von Siebenbürgen gefragt wurden nach der Union, so sahen sie doch, dass wir fest auf dem Boden des Glauben unseres Gesetzes stehen und da es keinen kaiserlichen Zwang gab, ließen sie uns in Frieden nach den Gepflogenheiten unseres Gesetzes leben nach der Gnade des großen Kaisers. Und die Gebote und Dinge des Bischofs von Siebenbürgen, die es in der Metropole von Alba Iulia (orig. Bălgrad) gab, gelangten auch vor den Protopop von Kronstadt und er trug Sorge um die Eparchie und alle bischöflichen Verfügungen und Gebote und alle Geldstrafen und Strafen und Steuern der Priester und diese wurden zum Bischof geschickt, und wenn es nach der Union vorkam, dass ein Priester hier in Kronstadt oder im Burzenland zum Priester geweiht wurde, die wir nicht-uniert geblieben waren, nachdem wir im erwähnten alten griechischen Gesetz bleiben wollten, so gab es für den Bischof hier nur die übliche Abgabe, aber die Priesterweihe empfing er von dem Bischof aus dem alten griechischen Gesetz, andere Dienste aber des Stuhls und bischöfliche Abgaben, wie viele uns auch zugeteilt wurden, haben wir alle geleistet, und was uns sonst geboten wurde, haben wir alles befolgt, solange es nicht die Ordnung unseres Gesetzes betraf [...]. So wollen wir es auch jetzt in allem halten im Blick auf unsere Gesetze und Ordnung in den Tagen seiner Exzellenz, des Bischofs Ion (Patachi)“¹⁹.

Der Text ist sehr bezeichnend, um die Art der Beziehung zu verstehen, die der Klerus und die orthodoxen Gemeinden aus dem Burzenland mit den unierten Bischöfen Atanasie Anghel, Ioan Patachi und Inochentie Micu unterhielten. Die Jurisdiktion der unierten Bischöfe wurde nur im Blick auf die materiellen Verpflichtungen und der finanziellen Abgaben akzeptiert, aber nicht im Blick auf den Verzicht auf das „griechische Gesetz“ und die Übernahme der dogmatischen Punkte des unierten Bischofs.

Radu Tempea erwähnt, dass Atanasie in Alba Iulia „drei Jahre in der Orthodoxie (wirkte), und jene ziemlich durcheinander“. Er informiert auch darüber, dass am 18. März 1701 Bischof Atanasie nach Wien abreiste, und zwar „zum Kardinal, also zum Großknecht des Papstes. Dort verließ und übertrat er nach dessen Willen das griechische orthodoxe Gesetz, auf das er getauft und mit Gelöbnis geweiht worden war. So weihten sie ihn zunächst zum Diakon, dann zum Pater, dann zum papistischen Bischof, und zu ihm möge auch jeder gehören, der ihn commemoriert; und so kamen sie nach Alba Iulia (Bălgrad)“²⁰. Aus Anlass der Amtseinführung von Atanasie in Alba Iulia als uniierter Bischof am 4. Juni 1701 „sagten sich die Kronstädter mit dem Burzenland und die Fogarascher alle von ihm los, da sie diese (von Atanasie auferlegten dogmatischen Punkte; der Verf.) nicht einhalten würden. In diesen Angelegenheiten wurden auch Eingaben am kaiserlichen Hof in Wien eingereicht, in denen dagegen protestiert wurde, dass jene sich nicht an dem Bischof halten würden und keinen Gehorsam leisten würden“²¹.

Aus Anlass der Amtseinführung von Bischof Ioan Patachi in Fogarasch im Jahr 1723 verlangte die Gemeinde der Kronstädter von diesem, „dass er uns Frieden in den Angelegenheiten des Gesetzes gebe, wie wir es von Bischof Atanasie hatten [...] anderen

¹⁹ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici (1751 – 1764)*, Blaj, 1902, S. 50-51.

²⁰ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 74.

²¹ *Ibidem*, S. 75-76.

afară ascultăm și să-i dăm și dăjdiile, precum și lui Atanasie”²². Patachi a fost de accord, cerându-le, însă, să-l pomenească la sfintele slujbe alături de împărat. Chestiunea pomenirii la sfintele slujbe a constituit o provocare la adresa comunității ortodoxe din Brașov. După unele dezbateri interne pe acest subiect, s-a ajuns la concluzia că numele episcopului unit nu va fi pomenit la sfintele slujbe în biserică, pomenirea numelui acestuia putând atrage după sine „surparea la unire”. „Scriseră carte la vădica, cum că nu să primesc dogmele măriei sale de nime, nici să vă pomeni în besereca noastră și cum că într-alte porunci vom fi ascultători, iară în lucrul legii sau a-l pomeni nici cum. Atunci vlădica s-au umplut de otrava mâniei, neștiind ce va face. După aceea, trecând puțină vreme, am mai trimis doi orășeni ca să vază ce va mai zice, da-ne-va pace în lege cum ne-au dat vlădica Atanasie? Atunci au răspuns că de i-am umplea o casă cu galbeni, pace nu ne va da pînă la moarte, că așa este jurat papei”²³.

La 25 ianuarie 1733, a venit la Brașov, episcopul unit Inochentie Micu, dorind să slujească Sf. Liturghie în biserica comunității ortodoxe din Brașov. Comunitatea nu a fost de acord cu slujirea episcopului unit dar a acceptat asistarea acestuia la slujbă²⁴. Episcopul unit venise cu mandat de la generalul militar din Sibiu, de a informa clerul și credincioșii brașoveni că pe viitor, autoritățile militare austriece din Transilvania nu mai acceptau trimiterea dăjdiilor preoțești ale clerului din Țara Bârsei către episcopul ortodox din Râmnic, sub a cărui ascultare canonică se aflau aceștia acum, și nici judecarea de către acesta a cazurilor de judecată a preoților. Clerul brașovean și-a exprimat acordul cu solicitările episcopului unit privitoare la chestiunile de judecată și bănești, informându-l, însă, că vor rămâne în continuare sub ascultarea vlădicului de ritul lor din Râmnic, din țara împăratului, „cu știrea și cu cartea mai marilor directori ai țării”²⁵.

II. 4. Trecerea comunităților românești ortodoxe din Țara Bârsei sub jurisdicția Episcopiei Râmnicului, în perioada dominației austriece asupra Olteniei

Cronica lui Radu Tempea II rezervă spațiu larg, prezentării trecerii comunităților ortodoxe din Țara Bârsei sub jurisdicția bisericească a Episcopiei Râmnicului, în contextul trecerii Olteniei sub ocupație habsburgică (1718). În noua situație

²² *Ibidem*, p. 103.

²³ *Ibidem*, p. 104-105.

²⁴ *Ibidem*, p. 144-145.

²⁵ *Ibidem*, p. 145.

Geboten aber abgesehen davon werden wir gehorchen und ihm auch die Abgaben leisten wie schon Atanasie zuvor“²². Patachi war einverstanden, bat jene aber, ihn in ihren heiligen Gottesdiensten neben dem Kaiser in der Fürbitte zu commemorieren. Die Frage der liturgischen Kommemorierung in den heiligen Gottesdiensten stellte eine Provokation an die Adresse der orthodoxen Gemeinschaft von Kronstadt dar. Nach einigen internen Debatten zu dieser Frage kam man zu dem Schluss, dass der Name des unierten Bischofs nicht in den heiligen Gottesdiensten in der Kirche commemoriert werden solle, da die Erwähnung des Namens ein „Abgleiten zur Union“ nach sich ziehen könnte. „So wurde ein Brief an den Bischof geschrieben in dem Sinne, dass niemand die Dogmen seiner Hoheit annehmen werde, er nicht in unserer Kirche commemoriert werden würde und dass wir in den anderen Geboten gehorsam sein werden, keinesfalls aber im Bereich des Gesetzes und des Kommemorierens in unserer Kirche. Der Bischof wurde daraufhin erfüllt vom Gift des Zorns und wusste nicht, was er tun sollte. Einige Zeit später sandten wir noch zwei Vertreter der Stadt um zu sehen, was er noch sagen würde und ob er uns in Frieden lasse wie schon Bischof Atanasie? Darauf antwortete er, dass selbst wenn wir ihm ein Haus mit Weinreben anfüllen würden, er uns bis auf den Tod keinen Frieden geben würde, denn so sei es dem Papst geschworen“²³.

Am 25. Januar 1733 kam der unierte Bischof Inochentie Micu nach Kronstadt in der Absicht, in der Kirche der orthodoxen Gemeinde von Kronstadt die Göttliche Liturgie zu zelebrieren. Die Gemeinde war nicht einverstanden mit der Zelebration des unierten Bischofs, akzeptierte aber seine Assistenz bei dem Gottesdienst²⁴. Der unierte Bischof kam mit einem Mandat des Militärgenerals von Hermannstadt, den Klerus und die Kronstädter Gläubigen zu informieren, dass künftig die österreichischen Militärbehörden von Siebenbürgen die Übersendung der priesterlichen Abgaben des Klerus aus dem Burzenland an den orthodoxen Bischof von Râmnic nicht mehr akzeptieren werde, unter dessen kanonischer Aufsicht sich jene nun befanden, noch die Gerichtsbarkeit in Priesterangelegenheiten, über die jener noch die juristische Aufsicht hatten. Der Kronstädter Klerus brachte sein Einverständnis mit den Forderungen des unierten Bischofs bezüglich der Rechts- und Finanzangelegenheiten zum Ausdruck, informierten diesen aber, dass sie auch weiter dem Bischof ihres Ritus aus Râmnic, aus dem Land des Kaisers, untertan bleiben würden „mit dem Wissen und dem Buch der größten Oberen des Landes“²⁵.

II. 4. Der Übergang der rumänischen orthodoxen Gemeinden des Burzenlandes unter die Jurisdiktion des Bistums von Râmnic zur Zeit der österreichischen Herrschaft über Oltenien

Die Chronik von Radu Tempea II. behandelt ausführlich den Übergang der orthodoxen Gemeinden des Burzenlandes unter die kirchliche Jurisdiktion des Bistums von Râmnic

²² *Ibidem*, S. 103.

²³ *Ibidem*, S. 104 f.

²⁴ *Ibidem*, S. 144 f.

²⁵ *Ibidem*, S. 145.

politică creată, episcopia Râmnicului a trecut de sub jurisdicția mitropoliei Bucureștilor sub mitropolia Belgradului (1725), aflată și ea sub dominație austriacă.

Încă din anul 1724, generalul comandant Königsegg din Sibiu, dădea ordin comandantului Tige din Brașov, să solicite preoților români „neuniți” (ortodocși n.n.) de aici, să întrerupă legăturile pe care le avuseseră până atunci, cu mitropoliții din „țara Turcului” (Țara Românească n.n.). Preoții, însă, declaraseră că nu puteau urma acestei porunci, spunând că „pre luminatul și puternicul nostru împărat, care-l avem după Dumnezeu milostiv stăpânitor, și până acum l-am pomenit și de-acum îl vom pomeni; pe vlădica din Țara Românească îl pomenim și îl vom pomeni, că de acolo am luat darul preoției și blagoslovenie de acolo am primit și vom primi și poruncile legii cele sufletești vom să ascultăm cum și până acum; de legăturile și de afurisenia arhierilor de la care ne-am hirotonit, nu putem să nu ne temem”²⁶. În această situație, generalul Königsegg din Sibiu i-a scris căpitanului Brașovului Tige, ca să-i determine pe preoții neuniți din Brașov, ca în condițiile în care nu vor să întrerupă legăturile lor bisericești cu mitropoliții din „țara Turcului”, și nu vor să se supună nici episcopului unit din Ardeal, atunci să între în legături bisericești cu episcopul Râmnicului, care era de o lege cu ei și care nu mai era în „țara turcului”, ci „în țara împăratului nostru”. Preoții „neuniți” (ortodocși n.n.) au fost de acord cu această propunere, intrând în legătură cu episcopul Damaschin al Râmnicului²⁷.

În anul 1727, brașovenii corespondau cu noul episcop Ștefan al Râmnicului, pe tema ascultării bisericești de acesta²⁸. La 20 ianuarie 1728, brașovenii obținură de la baronul Tige, comandantul militar al orașului Brașov, confirmarea dependenței lor bisericești de episcopia Râmnicului, iar după moartea sa, întări și generalul Wallis acest raport al bisericii din Șchei față de respectiva episcopie²⁹.

Cu episcopul Inochentie al Râmnicului, preoții din Șchei au păstrat de asemenea, legături bisericești. Acesta a și trimis, la 15 iulie 1729, pe preotul Gheorghe ca să încaseze din țara Bârsei, „ploconul vlădicesc”. A luat și unele decizii disciplinare: a numit ca ispravnic pentru judecățile bisericești și lucrurile protopopești, alături de protopopul Florea, pe preotul Statie, nefiind mulțumit de activitatea anterioară a protopopului Florea³⁰; a caterisit un preot care l-a acuzat

²⁶ *Ibidem*, p. 114-115.

²⁷ *Ibidem*, p. 115.

²⁸ *Ibidem*, p. 115.

²⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 116.

³⁰ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, p. 120 .

vor dem Hintergrund des Übergangs Olteniens unter habsburgische Herrschaft (1718). In der neu geschaffenen politischen Situation ging das Bistum von Râmnic von der Jurisdiktion der Metropole der Bukowina unter die Jurisdiktion der Metropole von Belgrad über (1725), die ebenfalls unter österreichischer Herrschaft stand.

Schon im Jahr 1724 hatte der kommandierende General Königsegg von Hermannstadt dem Kommandanten Tige in Kronstadt die Anordnung erteilt, von den rumänischen „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Priester dort zu fordern, die Verbindungen abubrechen, die sie bis dato zu den Metropoliten aus dem „Land des Türken“ (d.h. der Walachei) unterhalten hatten. Die Priester erklärten allerdings, dass sie diesem Gebot nicht folgen konnten und erklärten: „unseren erleuchteten und starken Kaiser, den wir von Gottes Gnaden als Herrscher haben und den wir bisher schon kommemoriert haben, werden wir auch künftig kommemorieren; den Bischof der Walachei kommemorieren wir und werden ihn kommemorieren, denn von dort haben wir die die Gabe des Priesteramts bekommen und die Orthodoxie haben wir von dort bekommen, und wenn wir (von dort; J.H.) Gebote des seelischen Gesetzes bekommen, werden wir auch diese befolgen wie schon bisher; und wir können nicht anders als uns vor dem zu fürchten, was die Bischöfe, von denen wir die Weihe empfangen haben, binden oder lösen“²⁶. In dieser Situation schrieb General Königsegg an den Kronstädter Stadtkapitän Tige, er solle die nicht-unierten Priester von Kronstadt dazu veranlassen, falls sie ihre Beziehungen zu den Metropoliten aus dem „Land des Türken“ nicht abbrechen wollten und sich nicht dem unierten Bischof von Siebenbürgen unterstellen wollten, in kirchliche Beziehungen zu dem Bischof von Râmnic einzutreten, der zum gleichen Gesetz gehörte wie diese und der sich nicht mehr im „Land des Türken“ befand, sondern „im Land unseres Kaisers“. Die „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Priester waren mit diesem Vorschlag einverstanden und traten in Verbindung mit Bischof Damaschin von Râmnic²⁷.

Im Jahre 1727 korrespondierten die Kronstädter mit dem neuen Bischof Ștefan von Râmnic zum Thema des Gehorsams diesem gegenüber²⁸. Am 20. Januar 1728 erhielten die Kronstädter von Baron Tige, dem Militärkommandanten der Stadt Kronstadt, die Bestätigung ihrer kirchlichen Zugehörigkeit zum Bistum von Râmnic, nach seinem Tod bekräftigte General Wallis diese Verbindung der Kirche der Oberen Vorstadt mit dem entsprechenden Bistum²⁹.

Mit Bischof Inochentie von Râmnic behielten die Priester aus der Oberen Vorstadt ebenfalls kirchliche Beziehungen bei. Dieser sandte auch am 15. Juli 1729 den Priester Gheorghe, um im Burzenland die „Bischofsabgabe“ einzukassieren. Er traf auch einige disziplinarische Entscheidungen: so berief er als dem Protopop Florea beigeordneten „Senior“ (orig. Ispravnic; J.H.) für die kirchlichen Rechts- und die Protopopsangelegenheiten den Priester Statie, weil er mit der vorherigen Amtsführung von Protopop Florea unzufrieden war³⁰; er enthob einen Priester seines Amtes, der den Bischof anklagte, er sei

²⁶ *Ibidem*, S. 114-115.

²⁷ *Ibidem*, S. 115.

²⁸ *Ibidem*, S. 115.

²⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* (dt. *Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen von Siebenbürgen im 18. Jahrhundert*), Bd. I, Sibiu, 1920, S. 116.

³⁰ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 120.

pe episcop că este unit; a făcut hirotoniri pentru biserica din Șchei³¹, a dat voie preoților să târnosească biserici și le-a trimis antimise³².

După moartea episcopului Inochentie al Râmnicului (1735), preoții din Șchei și prin ei, cei din Țara Bârsei, au intrat în legături bisericești cu mitropolitul sârb Vichentie Ioanovici al Belgradului, căruia îi scriseră³³ și care le răspunse, menționând comunitățile „pravoslavnice” din Țara Bârsei, care aparțineau „legii grecești ai sfintei beserecei noastre a Răsăritului” și care s-au împotrivit Unirii cu Biserica Romei, primind din partea împăratului Leopold, dreptul ca „în pace fieștecare norod pre la beserecele sale să viețuiască”³⁴.

Abia în anul 1736, au fost reluate legăturile cu episcopul Climent al Râmnicului. La 28 aprilie 1736, acesta îi muștra pe preoții din Șchei că nu i s-au prezentat la urcarea pe scaunul episcopal. La 28 mai 1736, le scria din nou, informându-i că a intervenit la administrația săsească din Brașov pentru ei. În iunie 1736, a numit ca protopop în Șchei, pe preotul Radu Tempea, scriindu-i să strângă ploconul vlădicesc³⁵. Contra lui Tempea, sfatul orășenesc numise protopop pe preotul Teodor, fiul fostului protopop, care a fost, însă, oprit de la toate slujbele de mitropolitul Belgradului Vichentie Ioanovici.

Temele menționate mai sus evidențiază un capitol de istorie bisericească pentru Țara Bârsei din prima jumătate a sec. al XVIII-lea, informațiile transmise primind valoare de document în contextul în care autorul cronicii *Istoria sfintei beserece a Scheilor Brașovului*, protopopul Radu Tempea II a fost contemporan cu o parte din evenimentele istorice descrise (a fost hirotonit preot în anul 1716). Raportarea la Unirea cu Biserica Romei și menționarea evenimentelor mai importante privitoare la viața bisericească a preoților și comunităților de credincioși din Țara Bârsei constituie cele două direcții prioritare ale cronicarului.

³¹ *Ibidem*, p. 135.

³² *Ibidem*, p. 149.

³³ Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, vol. I, Brașov, 1901-1906, p. 173-178.

³⁴ Radu Tempea, *Istoria sfintei beserece a Scheilor Brașovului*, p. 153.

³⁵ *Ibidem*, p. 161.

uniert; er führte Priesterweihen für die Kirche der Oberen Vorstadt durch³¹, erteilte den Priestern die Erlaubnis, Kirchen zu weihen und sandte ihnen die Antimension-Tücher³².

Nach dem Tode von Bischof Inochentie von Râmnic (1735) traten die Priester aus der Oberen Vorstadt und durch sie auch die des Burzenlandes in kirchliche Beziehungen ein mit dem serbischen Metropoliten Vichentie Ioanovici von Belgrad, dem sie schrieben³³ und der ihnen auch antwortete und die „orthodoxen“ Gemeinden aus dem Burzenland erwähnte, die dem „griechischen Gesetz unseren Heiligen Morgenländischen Kirche“ angehörten und sich der Union mit der Kirche von Rom widersetzt haben und die von Kaiser Leopold das Recht erhalten hatten, „dass jeder Mensch in Frieden in seiner Kirche leben solle“³⁴.

Erst 1736 wurden die die Verbindungen mit Bischof Climent von Râmnic wieder aufgenommen. Am 28. April 1736 tadelte dieser die Priester der Oberen Vorstadt, weil sie nicht zu seiner Inthronisation auf dem Bischofsstuhl gekommen waren. Am 28. Mai 1736 schrieb er ihnen ein weiteres Mal und informierte sie, dass er bei der sächsischen Verwaltung von Kronstadt für sie interveniert habe. Im Jahr 1736 ernannte er Radu Tempea zum Protopop und schrieb ihm, er solle die „Bischofsabgabe“ einsammeln³⁵. Der Stadtrat ernannte gegen Tempea den Priester Teodor zum Protopop, den Sohn des vorherigen Protopops, dem aber von dem Metropoliten von Belgrad Vichentie Ioanovici alle Gottesdienste untersagt wurden.

Die oben referierten Themen beschreiben ein Kapitel der Kirchengeschichte des Burzenlandes in der ersten Hälfte des 18. Jhs., wobei die hier übermittelten Informationen dadurch besonderen dokumentarischen Wert erlangen, dass der Autor der Chronik *Istoria sfintei besereci a Scheilor Braşovului*, Radu Tempea II., teilweise selbst Zeitgenosse dieser beschriebenen historischen Ereignisse war (er war 1716 zum Priester geweiht worden). Das Verhältnis zur Union mit der Kirche von Rom und die Darstellung wichtigerer Ereignisse aus dem kirchlichen Leben der Priester und der Gemeinden der Gläubigen aus dem Burzenland bilden die zwei Hauptzielsetzungen des Chronisten.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

³¹ *Ibidem*, S. 135.

³² *Ibidem*, S. 149.

³³ Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei* (dt. *Dokumente zur Vergangenheit der Rumänen aus der Oberen Vorstadt*), Bd. I, Braşov, 1901-1906, S. 173-178.

³⁴ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 153.

³⁵ *Ibidem*, S. 161.

Un opozant al Unirii religioase a românilor din Ardeal cu Biserica Romei: Călugărul Sofronie de la Cioara

Tensiunile confesionale acumulate în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, potențate, în primăvara anului 1744, de virulenta campanie antiunită dusă în sudul Transilvaniei de „eremitul valah” Visarion Sarai, au determinat, în 1759, izbucnirea unei alte mișcări religioase, mult mai ample și cu pronunțate accente național-politice și sociale; inițiatorul acesteia a fost călugărul „greco-răsăritean” Sofronie Popovici din Cioara (azi Săliște, jud. Alba).

Acesta s-a născut în jurul anului 1700 în satul Cioara, primind la botez numele de Stan. Potrivit unei însemnări de pe filele unei *Îndreptări a Legii* (Târgoviște, 1652), provenea dintr-o veche familie preoțească, ale cărei rădăcini coborau până în secolul al XVI-lea: „Această *Sfântă Pravilă* iaste a ciorenilor, a satului întreg, fiind paroh Georgiu Popovici: strămoșul popa Ioan, moșul popa Stan, tatăl meu popa Ion; de trei sute de ani tot din neamul nost au fost popi la Cioara. Anul 1825”¹. În absența unui ierarh „greco-răsăritean” local, a fost hirotonit preot în Țara Românească², probabil de către episcopul Inochentie (1728-1735) al Râmnicului, întâi-stătătorul spiritual al Olteniei în perioada de ocupație austriacă (1718-1739); în tabelele conscripției lui Inochentie Micu, din anul 1733, era menționat, în dreptul parohiei „Csora”, un „Sztán, popa non unitus”³. Rămas

¹ Dragosin Oană, „Un țăr de schit”, în *Mitropolia Banatului*, Timișoara, an XVI, 1966, nr. 7-9, p. 519.

² Teodor V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică din România în perspectivă istorică*, Timișoara, 1994, p. 72; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. II, Iași, 2006, p. 334.

³ Nicolae Togan, „Statistica românilor din Transilvania în 1733”, în *Transilvania*, Sibiu, an XXIX, 1898, nr. 9-10, p. 204; Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900, p. 388.

Ein Gegner der religiösen Union der Rumänen aus Siebenbürgen mit der Kirche Roms: der Mönch Sofronie von Cioara

Die in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts immer häufiger aufgetretenen konfessionellen Spannungen, die im Frühjahr 1744 aufgrund der heftigen von dem „walachischen Eremiten“ Visarion Sarai im Süden von Siebenbürgen gegen die Union gerichteten Kampagne noch verstärkt wurden, führten 1759 zum Entstehen einer weiten religiösen Bewegung, die noch breiter war und pronociert national-politische und soziale Akzente trug; der Initiator dieser Bewegung war der „griechisch-orientalische“ Mönch Sofronie Popovici aus Cioara (heute Săliște, Kreis Alba).

Dieser wurde um 1700 in dem Dorf Cioara geboren und auf den Taufnamen Stan getauft. Nach Notizen auf den Seiten einer Ausgabe des Buches *Îndreptări a Legii* (Târgoviște, 1652) stammte er aus einer alteingesessenen Priesterfamilie, deren Wurzeln bis ins 16. Jh. reichten: „Diese *Sfântă Pravilă* (sc. dieses Buch; J.H.) gehört denen von Cioara, dem ganzen Dorf, wo Georgiu Popovici Gemeindepfarrer war: Urahn Pop Ioan, Großvater Pop Stan, mein Vater Pop Ion; seit dreihundert Jahren stammten die Priester aus Cioara stets aus unserer Familie. (Eintrag im) Jahr 1825“¹. Nachdem zu jener Zeit kein „griechisch-orientalischer“ Bischof vorhanden war, empfing er die Priesterweihe in der Walachei², wahrscheinlich durch Bischof Inochentie von Râmnic (1728-1735), dem geistlichen Oberhaupt von Oltenien in der Zeit der österreichischen Okkupation (1718-1739); in den Tabellen der Volkszählung von Inochentie Micu aus dem Jahr 1733 wurde in der Pfarrei „Csora“ ein „Sztán, popa non-unitus“³ erwähnt. Nachdem er Witwer

¹ Dragosin Oană, „Un țâr de schit“/dt. *Ein kleiner Skit*, in: *Mitropolia Banatului*, Timișoara, XVI. Jg., 1966, Nr. 7-9, S. 519.

² Teodor V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică din România în perspectivă istorică*/dt. *Die Griechisch-Katholische Kirche Rumäniens in historischer Perspektive*, Timișoara, 1994, S. 72; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*/dt. *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*, Bd. II, Iași, 2006, S. 334.

³ Nicolae Togan, „Statistica românilor din Transilvania în 1733“/dt. *Statistik der Rumänen aus Siebenbürgen im Jahre 1733*, in: *Transilvania*, Sibiu, XXIX. Jg., 1898, Nr. 9-10, S. 204; Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*/dt. *Bischof Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900, S. 388.

vădov, a trecut Carpații, călugărindu-se pe la 1750 la mănăstirea Cozia (jud. Vâlcea), sub numele de Sofronie. Nu se știe cât va fi stat în această chinovie, dar în iunie 1756 este atestat din nou în localitatea natală, ca iobag al baronului Barcsai Petru⁴. Retras apoi în partea superioară a văii Archișului (azi în hotarul cătunului hunedorean Mărgineni), a ridicat, pe locul unei străvechi vetre monahale medievale⁵, un schit modest din lemn, în care îi învăța „carte” pe copiii sătenilor dimprejur⁶; așezământul monastic a rămas cunoscut peste veacuri ca „Mănăstirea din Plășorul Ciorii” sau „Sfânta Monastire Afteia”⁷.

În pofida izolării schitului, locul începuse să atragă din în ce mai mulți credincioși, dornici de a asculta predicile vehemente ale ieromonahului împotriva autorităților laice și religioase ale vremii. Doar așa se explică reacția dură a „fibirăului” din Vințu de Jos (jud. Alba), hotărât să îl ucidă cu orice preț și să distrugă acel focar de rebeliune; episodul este relatat detaliat într-o „plângere a românilor ortodocși din Ardeal către mitropolitul sârbesc” din 21 mai 1757: „Fiind un călugăr neuniat în hotarul Cioarăi din varmeghia Belgradului [Alba Iulia n.n.], făcându-și călugărul o țâr de schit în mijlocul codrului, mai ca la un mil de departe de sat, locuind acolo și rugându-să lui Dumnezeu pentru sufletul lui, nici aceasta n-a putut îngădui, ci, când a fost în Dumineca Floriilor spre luni, au sculat fibirăul de la Vinți doisprăzece unguri și a venit în puterea nopții în Tărtăria [jud. Alba n.n.] și a legat pe birău și pe jurați și i-a făcut de frică de i-a dus la schitul acela și fiind călugărul în frică a avut straje și simțind straja a alergat de a dat veste și fiind în pădure a scăpat călugărul în pădure și cu care a mai fost, care cu ce a putut, că erau vreo trei sau patru copilași la învățător de pomană și, întorcându-să unul a doua oară să ia sfintele icoane, au sosit și prinzătorii și a cursu tot cu puștile tecăruite când de când să-l puște, ci numai a apucat în pădure și n-a putut prinde pe nime și a venit la sfânta biserică și s-a suit întâiu pe sfântul altar și a început a descoperi și a-l strica, a doborî acoperișul și a sparge ceriul și a doborî pereții, după aceea a tunat în biserică și iară a făcut așa, după aceea a tunat în chilii și iară a făcut așa, după aceea a venit ispravnicul moșii aceia pe

⁴ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ed. a II-a, vol. II, Cluj-Napoca, 2002, p. 146-147; T. V. Damsa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 73.

⁵ Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească. Secolele XIV-XX*, București, 1982, p. 326; Sebastian D. Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut și astăzi*, Sibiu, 2008, p. 392-393.

⁶ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 147.

⁷ Dragosin Oană, „Schitul <Afteia>”, în *Apulum. Acta Musei Apulensis*, an XI, 1973, p. 851; *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* (coord. Adrian Andrei Rusu), Cluj-Napoca, 2000, p. 167.

geworden war, ging er über die Karpaten und trat um 1750 in das Kloster Cozia (Kreis Vâlcea) als Mönch unter dem Mönchsamen Sofronie ein. Es ist nicht bekannt, wie lange er in diesem Kloster gelebt hat, doch ist seine Anwesenheit wieder in seinem Geburtsort im Juni 1756 belegt als Leibeigener des Barons Barcsai Péter⁴. Nachdem er sich später auf die Anhöhen des Archiș-Bergzugs zurückgezogen hatte (heute an der Grenze zu dem Dorf Mărgineni im Kreis Hunedoara), errichtete er an der Stelle einer älteren mittelalterlichen klösterlichen Ansiedlung⁵ einen bescheidenen Skit aus Holz, in dem er auch die Kinder aus den umliegenden Dörfern unterrichtete⁶; diese monastische Ansiedlung blieb über Jahrhunderte bekannt als „Mănăstirea din Plășorul Ciorii”/Kloster Plășorul Ciorii oder „Sfânta Monastire Afteia”/Heiliges Kloster Afteia⁷.

Trotz seiner isolierten Lage begann das Kloster immer mehr Gläubige anzuziehen, die begierig danach waren, die flammenden Predigten des Priestermonchs gegen die weltlichen und religiösen Autoritäten der Zeit zu hören. Nur so ist die heftige Reaktion des „fibrău” (Bürgermeisters) von Vințu de Jos (Kreis Alba) zu erklären, der fest entschlossen war, diesen um jeden Preis zu töten und diesen Brennpunkt der Rebellion auszurotten; diese Episode wird detailliert in einer „Beschwerde der orthodoxen Rumänen aus Siebenbürgen an den serbischen Metropoliten” vom 21. Mai 1757 geschildert: „Es gab einen nicht-unierten Mönch im Gebiete von Cioara im Kreis Bălgrad (Alba Iulia, n.n.), der für sich einen kleinen Skit inmitten des Waldes errichtet hat, mehr als eine Meile vom nächsten Dorf entfernt, der dort auch wohnte und zu Gott für seine Seele betete; nicht einmal dies konnten sie tolerieren, sondern am Palmsonntag auf Montag haben zwölf Ungarn den Richter von Vințu geweckt und sie kamen zur tiefsten Nacht nach Tărtăria (Kreis Alba, n.n.), fesselten den Dorfbürgermeister und seine Räte und machten ihm Angst, indem sie ihn zu jenem Kloster brachten; und da der Mönch in Angst lebte, hatte er eine Wache und da die Wache sie kommen spürte, rannte dieser und gab ihm Nachricht und so konnte der Mönch, weil er sich im Wald aufhielt, auch im Wald entkommen, er und die mit ihm waren, jeder wie er konnte, denn es waren drei oder vier Kinder bei dem unvergessenen Lehrer, und als einer noch einmal umkehrte, um die heiligen Ikonen mitzunehmen, kamen die Häscher und durchstreiften alles mit geladenen Gewehren, um diesen bei sich bietender Gelegenheit zu erschießen, doch sie sind nur aufgetaucht im Wald, konnten aber niemand erwischen, und sie kamen zur heiligen Kirche und nahmen sich zuerst den heiligen Altar vor und begannen, diesen abzuräumen und alles zu zerstören, das Dach abzudecken und die Kuppel einzureißen und die Wände abzubrechen, nachher

⁴ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*/dt. *Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen aus Siebenbürgen im 18. Jh.*, Bd. II, Cluj-Napoca, 2002, S. 146-147; T. V. Damsa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 73.

⁵ Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească. Secolele XIV-XX*/dt. *Rumänische Mönchssiedlungen, XIV.-XX. Jh.*, Bukarest, 1982, S. 326; Sebastian D. Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut și astăzi*/dt. *Das siebenbürgische Mönchtum in Vergangenheit und Gegenwart*, Sibiu, 2008, S. 392-393.

⁶ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 147.

⁷ Dragosin Oană, „Schitul <Afteia>”/dt. *Der Skit „Schitul <Afteia>”*, in: *Apulum. Acta Musei Apulensis*, XI. Jg., 1973, S. 851; *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*/dt. *Wörterbuch der Klöster aus Siebenbürgen, dem Banat, dem Kreischgebiet und der Maramuresch* (Hg. Adrian Andrei Rusu), Cluj-Napoca, 2000, S. 167.

care-i biserica, că este pe loc nimișesc, a domnii Sălădoai din Timișoara, și Măria Sa a pus felelat [ca] nime pe acel loc să nu calce, ci cine va avea vreo nevoie să caute la curte; și, dacă a sosit ispravnicul și a zis cu a cui poruncă strică și pentru ce strică, ei au răspuns că cu porunca Crăiesii strică și așa a rămas sfânta lui Dumnezeu biserică spartă și stricată și în ziua de astăzi așa este, iară călugărul, fiind om slab pentru bătrânețe, că este ca la șaptezeci de ani înainte, zace ascuns, de nici prietenii nu-l știu pentru frica vrăjmașilor și a pizmașilor”⁸. Chiar și pribeag, Sofronie reprezenta în continuare un pericol, fapt dovedit de scrisorile episcopului unit Petru Pavel Aron din 10 și 26 iunie, 5 septembrie și 6 noiembrie 1757, adresate Guberniului și Curții vieneze, în care se cerea prinderea grabnică și alungarea din Ardeal a acestui „caluger apostata”⁹.

După doi ani de pribegie prin Ardeal, Banat și Serbia nord-dunăreană, documentele vremii îi atestă din nou prezența pe meleagurile natale; reîntors cu binecuvântarea mitropolitului sârb Pavel Nenadovici de Karlowitz (1749-1768)¹⁰, acesta a inițiat acum ampla mișcare de redeșteptare ortodoxă care îi va purta, peste veacuri, numele. Astfel, într-o scrisoare a guvernatorului Ladislau Kemény (1758-1762) către președintele Cancelariei aulice din Viena, Gabriel Bethlen, se arăta, la 5 mai 1759, că „[...] cea mai importantă preocupare a noastră de acum este acalmarea și îndreptarea deosebit de anevoioasă a tulburărilor pornite pentru desfacerea unirii, care ne produc cu atât mai multe bătăi de cap, [dându-ne] de lucru, cu cât părăsirea unirii a cuprins cea mai mare parte a comitatului Hunedoara și aproape fiecare așezare valahă din scaunele săsești, extinzându-se și asupra multor localități din comitatul Alba [de Jos n.n.]”¹¹. În același context, la 6 octombrie 1759, Sofronie a adresat o „proclamație” către locuitorii din Brad (jud. Hunedoara), în care era rezumat conținutul decretului terezian de toleranță religioasă din 13 iulie, același an. În acest context, îi îndemna să fie precauți în cursul anchetei ordonate de autorități, să se adune și să specifice în scris ce rit doresc să țină; hotărârea urma să-i fie comunicată după o săptămână, la Deva, unde avea de rezolvat „câteva treburi”. La final, îi îndemna să ia cheile bisericii de la preoții uniți, socotiți, din acel moment, oameni simpli. Scrisoarea a fost interceptată de agenții guberniali, astfel că, la 12 noiembrie, autoritățile

⁸ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 508-509.

⁹ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 172, n. 4.

¹⁰ A. Bunea, *Episcopii*, p. 172-173, 451; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 147; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 73.

¹¹ Ioan Ranca, „Date noi privind mișcarea lui Sofronie (1759-1761)”, în *Apulum*, an XVIII, 1980, p. 279-280.

schossen sie wieder und wieder donnernd in die Kirche, danach schossen sie wieder und wieder donnernd in die Mönchszellen; danach kam der Statthalter des Grundes, auf dem sich die Kirche befand, da sie auf Adelsgrund der Herren Sălădoai aus Temeswar lag, und teilte das Gebot Seiner Hoheit mit, (dass) niemand mehr diesen Ort betreten solle, und wer dies tun müsse, am Hof vorstellig werden solle; und da der Statthalter gekommen war, und fragte, auf wessen Gebot hin sie dieses (Kloster) zerstört hatten und warum sie es zerstören, antworteten sie, dass sie es auf Gebot der Kaiserin hin zerstören, und so blieb diese heilige Kirche Gottes verwüstet und zerstört und ist es bis auf den heutigen Tag, und der Mönch, der aufgrund seines Alters von über 70 Jahren schon geschwächt war, verbarg sich, dass nicht einmal seine Freunde seinen Aufenthaltsort wussten aus Angst vor den Feinden und Widersachern⁸. Selbst auf der Flucht stellte Sofronie auch weiterhin eine Gefahr dar, was auch aus Briefen des unierten Bischofs Petru Pavel Aron vom 10. und 26. Juni, 5. September und 6. November 1757 hervorgeht, die an das Gubernium und den Wiener Hof gerichtet waren und in denen die rasche Ergreifung und Vertreibung dieses „aspostatischen Mönchs“ gefordert wurde⁹.

Nach zwei Jahren der Flucht durch Siebenbürgen, das Banat und Serbien nördlich der Donau belegen Dokumente jener Zeit von neuem seine Anwesenheit in der Gegend seiner Geburt; zurückgekehrt mit Segen des serbischen Metropoliten Pavel Nenadovici von Karlowitz (1749-1768)¹⁰ leitete er nun eine breite Bewegung zur orthodoxen Wiedergeburt ein, die für Jahrhunderte seinen Namen tragen sollte. Aus einem Schreiben des Gouverneurs Ladislaus Kemény (1758-1762) vom 5. Mai 1759 an den Präsidenten der Wiener Hofkanzlei, Gábor Bethlen, geht hervor, dass „[...] unsere wichtigste Beschäftigung derzeit die Besänftigung und äußerst mühevoll Beendigung der zur Auflösung der Union ausgelösten Unruhen darstellt, die uns umso mehr Kopfzerbrechen und Mühen bereiten, als der Abfall von der Union den größten Teil des Komitats Hunedoara und fast jede walachische Siedlung an den sächsischen Stühlen erfasst hat und sich auch über weite Teile des Komitats Alba (Unteres Alba, n.n.) erstreckt“¹¹. Vor eben diesem Hintergrund adressierte Sofronie am 6. Oktober 1759 eine „Proklamation“ an die Bewohner von Brad (Kreis Hunedoara), in welcher der Inhalt des thesianischen religiösen Toleranzdekrets vom 13. Juli desselben Jahres zusammengefasst war. Er wies sie an, äußerst vorsichtig zu sein im Rahmen der von den Autoritäten angeordneten Untersuchung; sie sollten sich versammeln und schriftlich festhalten, welchen Ritus sie zu halten wünschten; diese Entscheidung sollte ihm binnen einer Woche nach Deva übermittelt werden, wo er „einige Dinge“ zu erledigen hätte. Zuletzt ermutigte er sie, den unierten Priestern die Schlüssel der Kirche wegzunehmen, die ab diesem Moment nur noch als einfache Menschen galten. Dieses Schreiben wurde von Spionen des Guberniums abgefangen, so dass am 12. November die Komitatsbehörden von Hunedoara

⁸ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 508-509.

⁹ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*/dt. *Die Bischöfe Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, S. 172, Anm. 4.

¹⁰ A. Bunea, *Episcopii*, S. 172-173, 451; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 147; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 73.

¹¹ Ioan Ranca, „Date noi privind mișcarea lui Sofronie (1759-1761)“/dt. *Neue Daten zur Bewegung des Sofronie (1759-1761)*, in: *Apulum*, XVIII Jg., 1980, S. 279-280.

comitatense hunedorene primeau porunca de a cerceta, „fără zgomot și cu grijă”, dacă mai există și alte tulburări de acest fel în zonă, prinzând toți vinovații¹².

Cum „agitațiunea” creștea în intensitate, în preajma Crăciunului călugărul ortodox a fost prins și întemnițat timp de opt săptămâni în subsolul conacului din Bobâlna (jud. Hunedoara). Planul guvernatorului de a-l transfera sub escortă în cetatea Alba Iuliei a eșuat însă, căci preotul Ioan din Săliște (jud. Sibiu), sosit în localitatea Geoagiu de Jos în cursul zilei de 12 februarie 1760, s-a pus în fruntea unei „oștiri” de 500-600 de țărani din părțile Bradului, ale Abrudului, ale Hunedoarei și ale Orăștiei, eliberându-l pe Sofronie în aceeași noapte; dimineața mulțimea s-a închinat în biserica din satul învecinat Rapoltu Mare. Retrăgându-se prin satele din depresiunea Geoagiului, Sofronie s-a instalat apoi în „cetatea de piatră a Munților Apuseni”, unde, potrivit raportului comitelui Zarandului, „[...] amăgește poporul, dar nimeni nu se poate apropia de el, fiindcă românii îl apără în tot chipul”¹³. La 14 februarie 1760, generalul Montoya de Cardonay, noul comandant militar al Transilvaniei, a dispus trimiterea unui important contingent militar în Transilvania, compus din 4 000 de soldați croați și din 600 de husari; împotriva celor care îl eliberaseră, Consiliul Aulic de Război din Viena propunea, la 29 martie 1760, măsuri drastice¹⁴.

La 21 aprilie 1760, la Zlatna, după o intrare triumfală, ieromonahul a reamintit mulțimii adunate nedreptățile la care fuseseră supuși, în ultima jumătate de secol, ortodocșii ardeleni; principalii vinovați erau socotiți vlădica Petru Pavel Aron și preoții săi, „papistași nemțizați” care țin două legi. La apelul său, toți cei prezenți au semnat o petiție către Guberniu, în care se cerea numirea unui episcop răsăritean, hirotonit la Karlowitz. În urma cuvântării, biserica a fost ocupată, iar slujitorii uniți ai acesteia alungați. Însoțit de cete de români înarmați, Sofronie a coborât apoi pe valea Bulbucului până în lunca Mureșului, străbătând zeci de sate; apoi, pe văile Căianului și ale Crișului Alb, se va fi îndreptat spre Abrud, unde a ținut, la 12 mai, o cuvântare prin care „a știut să-i cucerească pe toți pentru cauza Bisericii sale”. De

¹² Iacob Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 111-112, 385-386; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 148; Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. XXXVIII-XXXIX.

¹³ A. Bunea, *Episcopii*, p. 173-174; Rubin Patiția, *Munții noștri. Țara Țopilor. Despre trecutul Munților Apuseni ai Transilvaniei. Date adunate din autori, manuscrite și tradiții I. Din cele mai vechi vremuri până la 1785*, Orăștie, 1912, p. 36-38; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 537-538 și II, p. 148-149; I. Ranca, *Date noi*, p. 280; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ed. a II-a, București, 1998, p. 244; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 335.

¹⁴ Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 230-231; Idem, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, 2003, p. 279.

die Anordnung erhielten, „ohne Lärm und mit Sorgfalt“ zu untersuchen, ob es noch andere Unruhen dieser Art in jenem Gebiet gebe, sowie alle Schuldigen zu fassen¹².

Nachdem die „Agitation“ vor Weihnachten zunahm, wurde der orthodoxe Mönch gefasst und für acht Wochen im Keller des Herrenhauses von Bobâlna (Kreis Hunedoara) inhaftiert. Der Plan des Gouverneurs, diesen mit einer Eskorte in die Festung von Alba Iulia bringen zu lassen, scheiterte jedoch, denn der Priester Ioan von Săliște (Kreis Sibiu) setzte sich, nachdem er im Laufe des 12. Februars 1760 in Geoagiu de Jos angekommen war, an die Spitze einer „Armee“ von 500 bis 600 Bauern aus den Gegenden von Brad, Abrud, Hunedoara und Orastie, die Sofronie in dieser Nacht befreite; am Morgen kniete die Menge zum Gebet in der Kirche des Nachbardorfes Rapoltu Mare. Nachdem er sich zunächst in die Täler von Geoagiu zurückzog, setzte sich Sofronie anschließend auf den „steinernen Festung des Apuseni-Gebirges“ fest, wo er laut eines Berichts des Komes von Zarand „[...] das Volk täuschte, sich aber niemand ihm zu nähern wagte, weil ihn die Rumänen mit allen Mitteln verteidigten“¹³. Am 14. Februar 1760 verfügte der neue Militärkommandant von Siebenbürgen, General Montoya de Cardonay, die Entsendung eines bedeutenden Militärkontingents nach Siebenbürgen, das aus 4.000 kroatischen Soldaten und 600 Husaren zusammengesetzt war; gegenüber jenen, die Sofronie befreit hatten, ordnete der Hof-Kriegsrat von Wien am 29. März 1760 drastische Maßnahmen an¹⁴.

Am 21. April 1760 erinnerte der Priestermonch nach einem triumphalen Einzug in Zlatna die versammelte Menge an alles Unrecht, dem die siebenbürgischen Orthodoxen im letzten halben Jahrhundert ausgesetzt waren; als Hauptschuldige wurden Bischof Petru Pavel Aron und seine „eingedeutschten Papisten“ ausgemacht, die an zwei (religiösen) Gesetzen festhielten. Auf seinen Appell hin unterzeichneten alle Anwesenden eine Petition an das Gubernium, in dem die Ernennung eines in Karlowitz geweihten orthodoxen Bischofs gefordert wurde. Nach seiner Ansprache kam es zur Besetzung der Kirche und die unierten Diener des Altars der Kirche wurden vertrieben. Begleitet von Rotten bewaffneter Rumänen kam Sofronie anschließend in das Tal von Bulbuc herab bis in die Marosch-Auen und durchzog dabei Dutzende von Dörfern; danach zog er durch die Täler von Caian und des Gebiets des Flusses Crișul Alb in Richtung Abrud, wo er am 12. Mai eine Ansprache hielt, mit der „er alle für die Sache seiner Kirche einnehmen konnte“. Ein

¹² Iacob Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului/dt. Die Geschichte des griechisch-katholischen Vikariats von Hatzeg, Lugoj*, 1913, S. 111-112, 385-386; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 148; Ștefan Mețeu, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria/dt. Die rumänischen Klöster aus Siebenbürgen und Ungarn*, Sibiu, 1936, S. XXXVIII-XXXIX.

¹³ A. Bunea, *Episcopii*, S. 173-174; Rubin Pațiția, *Munții noștri. Țara Țopilor. Despre trecutul Munților Apuseni ai Transilvaniei. Date adunate din autori, manuscrise și tradiții/dt. Unsere Berge. Das ‚Țara Țopilor‘ I. Von ältester Zeit bis 1785*, Orăștie, 1912, S. 36-38; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 537-538 und II, S. 148-149; I. Ranca, *Date noi*, S. 280; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române/dt. Supplex Libellus Valachorum. Aus der Geschichte der rumänischen Nationsbildung*, Bukarest, 1998, S. 244; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 335.

¹⁴ Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)/dt. Die Kirchenpolitik des Wiener Hofes in Siebenbürgen (1740-1761)*, Cluj-Napoca, 2002, S. 230-231; Idem, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente/dt. Die Habsburger und die Orthodoxe Kirche in Österreich (1740-1761). Dokumente*, Cluj-Napoca, 2003, S. 279.

aceeași primire fastuoasă a avut parte și în Cărpiniș și Câmpeni; administratorul domeniului Zlatna a făcut apel la armată, motivând, într-un raport înaintat Guvernului, că românii, fără nicio teamă, spuneau că „a trecut putyere domnylor, akume noj szintem domni”. În paralel, în centrul Transilvaniei s-a derulat o altă mișcare religioasă, condusă de Ioan Piuaru din Sadu (jud. Sibiu)¹⁵.

În cursul lunii mai, o delegație ortodoxă a românilor din comitatele Hunedoara, Alba și Zarand a prezentat nobilimii maghiare, întrunită la Deva în cadrul congregației de primăvară a „varmeghiei”, un memoriu redactat de Sofronie însuși: „Cinstiți, prin Dumnezeu aleși și de înaltul Guvern crăiesc așezați domni ai măritului comitat al Hunedoarei, mărite comite și jude suprem al nobililor și către voi toți ceilalți. Iată, noi, țărani din Principat, facem știre Mărilor Voastre, anume din acest județ al Huneadoarei, al Albei, al Zarandului, împreună cu scaunele cele mai îndepărtate, despre acest lucru, că noi așa poftim de la cel mai mare, până la cel mai mic. Dacă vreți să scoateți de la noi ceva, sub cuvânt de contribuție ori altă trebuință a principatului, noi suntem gata la toate, dar religia nu ne-o părăsim, până când trăim. Toate neamurile își au legea lor și au pace în legea lor. Și prorocul Moise a dat lege jidovilor și ei o țin în pace, iar noi suntem prigoniți neîncetat pentru legea noastră. De ce să dăm uniților bisericile, pe care bieții de noi le-am zidit, cu cheltuiala și cu mâinile noastre? Nu, niciodată până ce suntem vii! Dar să fim scurți, cinstiți domni: când va sosi episcopul și stăpânul legii noastre și va face judecată și asupra bisericilor care să se dea uniților, le vom da; până atunci însă nu. Căci e păcat mare să rămână bisericile închise în acest post. Nu-i cu cuviință, nici Dumnezeu nu vrea și nici românii nu o îngăduie. Căci prea de ajuns ne-am rugat cu toată cuviința și n-am primit niciun răspuns, ca și când niciodată nu ne-am fi rugat. Nici noi nu suntem vite, cum cred Măriile Voastre, ci avem Biserica noastră. Iar bisericile nu de aceea sunt clădite, ca să rămână goale, și nici noi nu ne vom mai închina în grajduri, ci ne vom duce la biserică, ca să ne rugăm acolo și ca să nu rămână goale. Căci postul fără rugăciune e lucru mort. Până atunci protestăm înaintea Mărilor Voastre, oprindu-vă de a ne mai tulbura până ce va veni vlădica. Vom face atunci cum ne va porunci el, căci e stăpânul legii noastre. Iar noi rămânem în veci preasupuse slugi ale Înaltei Împărății”¹⁶.

¹⁵ A. Bunea, *Episcopii*, p. 179-186; R. Patiția, *Munții noștri*, p. 39-45; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 538-546 și II, p. 152-162; I. Ranca, *Date noi*, p. 281-282; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 75; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 334.

¹⁶ A. Bunea, *Episcopii*, p. 178; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 150-151; Ioan Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934, p. 26.

ähnlich triumphaler Empfang wurde ihm auch in Cărpiniș und Cămpeni zuteil; der Verwalter der Domäne von Zlatna rief die Armee zu Hilfe und verwies in seinem Bericht an das Gubernium darauf, dass die Rumänen ohne jede Furcht äußerten, dass „die Macht der Herren vergangen ist, nun sind wir die Herren“ (zit. im Orig.: „a trekut putyere domnylor, akume noj szintem domni“; J.H.). In Zentralsiebenbürgen spielte sich parallel dazu eine weitere religiöse Bewegung ab, die von Ioan Piuaru aus Sadu (Kreis Sibiu) angeführt wurde¹⁵.

Im Monat Mai legte eine orthodoxe Delegation von Rumänen aus den Kreisen Hunedoara, Alba und Zarand dem ungarischen Adel, der im Rahmen der Frühjahrsversammlung der „Vármege“ (des Komitats; J.H.) in Deva versammelt war, ein von Sofronie selbst verfasstes Memorandum vor: „Verehrte und von Gott auserwählte und dem Hohen Kaiserlichen Gubernium eingesetzte Herren des edlen Komitats von Hunedoara, edler Komes und höchster Richter der Adligen, und an Euch alle gerichtet. Wir, die Bauern aus dem Fürstentum, geben Euren Hoheiten, und zwar aus diesem Kreis von Hunedoara, von Alba und von Zarand zusammen mit den entferntesten Stühlen davon Kunde, dass wir vom Größten bis zum Kleinsten Folgendes so wünschen: Wenn Ihr von uns etwas erheben wollt unter dem Namen einer Abgabe oder sonstigen Verpflichtung für das Fürstentum, so sind wir zu allem bereit, aber unsere Religion werden wir nie ablegen, solange wir leben. Alle Völker haben ihr (geistliches) Gesetz und alle Völker leben in ihrem Gesetz in Frieden. Auch der Prophet Mose hat den Juden ein Gesetz gegeben und sie leben in Frieden, wir aber werden unablässig verfolgt wegen unseres Gesetzes. Warum sollen wir den Unierten Kirchen geben, die wir Armen auf unsere Kosten und mit unseren Händen aufgebaut haben? Nein, niemals, solange wir leben! Aber um es kurz zu machen, geehrte Herren: wenn der Bischof und Herr nach unserem Gesetz kommt und auch über die Kirchen richten wird, die den Unierten gegeben werden sollen, dann werden wir diese übergeben; bis dann jedoch nicht. denn es ist eine große Sünde, wenn die Kirchen in dieser Fastenzeit geschlossen bleiben. Das gehört sich nicht, Gott selbst will dies nicht und die Rumänen erlauben es nicht. Denn wir haben überreichlich darum gebeten, haben aber keine Antwort erhalten, so als hätten wir nie darum gebeten. Auch wir sind kein Vieh, wie Eure Hoheiten glauben, sondern haben unsere eigene Kirche. Und die Kirchen wurden nicht erbaut, um leer zu stehen, und auch wir werden nicht mehr in Ställen zum Gebet niederknien, sondern werden zu unseren Kirchen gehen, um dort zu beten und damit diese nicht leer bleiben. Denn Fasten ohne Gebet ist eine tote Angelegenheit. Bis dann protestieren wir vor Euren Hoheiten, um euch davon abzuhalten, uns weiter zu plagen bis zur Ankunft unseres Bischofs. Wir werden dann so verfahren, wie er es gebietet, denn er ist der Herr nach unserem Gesetz. Wir aber bleiben auf ewig Diener Ihrer Kaiserlichen Hoheit“¹⁶.

¹⁵ A. Bunea, *Episcopii*, S. 179-186; R. Patiția, *Munții noștri*, S. 39-45; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 538-546 und II, S. 152-162; I. Ranca, *Date noi*, S. 281-282; T. V. Damsa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 75; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 334.

¹⁶ A. Bunea, *Episcopii*, S. 178; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 150-151; Ioan Lupaș, *Răscola țărănilor din Transilvania la anul 1784/dt. Der Bauernaufstand in Siebenbürgen im Jahr 1784*, Cluj, 1934, S. 26.

În aceste condiții, preferându-se evitarea prelungirii tensiunilor la fruntariile răsăritene ale Imperiului, participanții la conferințele ministeriale din 3 iunie și 31 august 1760 au propus Mariei Tereza soluționarea pașnică a conflictului, prin trimiterea în mijlocul românilor răsculați a episcopului sârb Dionisie Novacovici de la Buda. Diferit, contele transilvănean Nicolae Bethlen cerea reprimarea dură a insurecției, linie adoptată și în ședința Guberniului din 7 iulie; se preconiza arestarea grabnică a răzvrățiților și predarea lor celei mai apropiate garnizoane austriece. Ca atare, la 2 august 1760, a fost pusă la cale o adevărată expediție de prindere a ieromonahului „instigator”; arestat în biserica din Abrud de un detașament condus de locotenentul Ioan Halmágyi, Sofronie a fost eliberat însă la porțile Zlatnei, pentru a doua oară, de moșii din împrejurimi¹⁷. Localitatea a devenit centrul Ortodoxiei ardelen. De aici, călugărul înainta generalului Montoya, la 3 septembrie 1760, o somație privind eliberarea protopopului Ioan din Sadu și a altor trei preoți captivi: „Dacă nu veți slobozi pe cei arestați, nu veți avea pace în țară [...]. În care clipă vedeți scrisoarea mea, îndată să dați drumul la prizonieri”¹⁸.

În fața tăvălugului de evenimente, autoritățile au rămas neputincioase. Într-o atmosferă de adevărată sărbătoare, în zilele de 10-11 august 1760, la Zlatna s-a întrunit un mare sinod național-bisericesc, la care au participat, din fiecare parohie, preotul sau cantorul cu câte doi-trei credincioși, precum fuseseră înștiințați prin circulare, trimise de Sofronie în toate părțile Ardealului. În „memorandum”-ul întocmit cu acest prilej spre a fi înaintat Curții vieneze sunt prezentate, schițat, următoarele solicitări ale neuniților: 1. dreptul de a ține în continuare religia strămoșească, din care au fost scoși românii fără știrea lor; 2. depunerea din scaun a episcopului Petru Pavel Aron și aducerea unui ierarh ortodox, hirotonit la Karlowitz; 3. retrocedarea lăcașurilor de cult și înzestrarea păstorilor răsăriteni ai acestora cu sesii parohiale; 4. eliberarea preoților și a credincioșilor arestați pe motive profesionale; 5. cercetarea numeroaselor plângeri adresate forurilor diriguitoare, fără a se lua în calcul calomniile clericilor uniți; 6. alungarea „popilor” aflați sub oblăduirea canonică a Blajului, ca principali instigatori; 7. libertatea manifestării credinței răsăritene, altfel „mai bine voim moartea, decât să ne părăsim legea noastră”. La final, „în fața lui Dumnezeu și a Majestății Sale”, declarau că „nu vor da socoteală în ziua

¹⁷ A. Bunea, *Episcopii*, p. 183, 186-191; 446-450; R. Pațiția, *Munții noștri*, p. 45-50; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 162-167; Alexandru Neamțu, „Un raport din anul 1774 privitor la răscoala lui Sofronie (1759-1761)”, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, an IV, 1961, p. 253-255; I. Ranca, *Date noi*, p. 282-284; D. Prodan, *Supplex*, p. 244-245.

¹⁸ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 546 și II, p. 339-344; Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, ed. a II-a, București, 1977, p. 119; I. Ranca, *Date noi*, p. 284-285; M. Săsăujan, *Politica bisericească*, p. 231-232; Idem, *Habsburgii*, p. 308-309.

Unter diesen Bedingungen und weil sie es vorzogen, eine Verlängerung dieser Spannungen an den östlichen Grenzen des Reiches zu vermeiden, schlugen die Teilnehmer der Ministerkonferenz vom 3. Juni 1760 Maria Theresia die friedliche Lösung des Konflikts vor durch Entsendung des serbischen Bischofs Dionisie Novacovici aus Buda zu den aufständischen Rumänen vor. Der siebenbürgische Graf Nikolaus Bethlen hinwiederum forderte abweichend davon eine harte Niederschlagung des Volksaufstands, diese Linie wurde auch bei der Sitzung des Guberniums vom 7. Juli verfolgt; es wurde die zügige Verhaftung der Aufständischen und ihre Auslieferung an die nächstgelegenen österreichischen Garnisonen verfügt. So startete am 2. August 1760 eine wahre Expedition zur Ergreifung des Priestermonchs und „Anstifters“ der Unruhen; in der Kirche von Abrud verhaftet von einer Truppe, die von dem Leutnant János Halmágyi angeführt wurde, wurde Sofronie jedoch an den Toren von Zlatna ein zweites Mal befreit, dieses Mal von Motzen aus der Gegend (regionale rumänische Volksgruppe der Region um Abrud; J.H.)¹⁷. Dieser Ort wurde zum Zentrum der siebenbürgischen Orthodoxie. Von hier aus sandte der Mönch an General Montoya am 3. September 1760 eine Mahnung zur Befreiung des Protopopen Ioan von Sadu und anderer drei gefangener Priester: „Wenn ihr diese Verhafteten nicht freigebt, werdet ihr keinen Frieden im Land haben (...). In dem Moment, in dem ihr meinen Brief lest, sollt ihr die Gefangenen sofort freilassen.“¹⁸.

Die Behörden erwiesen sich angesichts der sich abspielenden Reihe von Ereignissen als hilflos. In der Atmosphäre eines wahren Feiertages versammelte sich in Zlatna vom 10. bis 11. August 1760 eine große national-kirchliche Synode, an der aus jeder Pfarrgemeinde der Priester oder Kantor mit jeweils zwei bis drei Gläubigen teilgenommen haben, so wie sie durch ein von Sofronie in alle Teile Siebenbürgens versandtes Rundschreiben in Kenntnis gesetzt waren. In dem aus diesem Anlass verabschiedeten „Memorandum“, das dem Wiener Hof vorgelegt werden sollte, wurden, zusammengefasst, folgende Forderungen der Nicht-Unierten erhoben: 1. das Recht, auch künftig die Religion der Ahnen beizubehalten, aus der die Rumänen ohne ihr Wissen herausgerissen wurden; 2. die Absetzung von Bischof Petru Pavel Aron als Bischof und seine Ablösung durch einen orthodoxen, in Karlowitz geweihten Bischof; 3. die Rückerstattung der Gotteshäuser und Ausstattung der östlichen Hirten dieser Kirchen mit den Pfarrgütern; 4. die Freilassung der aus konfessionellen Gründen inhaftierten Priester und Gläubigen; 5. die Untersuchung der zahlreichen Beschwerden, die bei höheren Behörden eingereicht wurden, ohne die Verleumdungen der unierten Kleriker dagegen zu berücksichtigen; 6. die Entfernung der „Popen“ unter kanonischer Hoheit von Blasendorf als Hauptunruhestifter; 7. die Freiheit, den östlichen Glauben zu bekennen, denn „wir werden lieber sterben, als unser Gesetz zu verlassen“. Am Ende erklärten sie „vor Gott und Seiner Majestät“, dass sie „sich nicht am

¹⁷ A. Bunea, *Episcopii*, S. 183, 186-191; 446-450; R. Patiția, *Munții noștri*, S. 45-50; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 162-167; Alexandru Neamțu, „Un raport din anul 1774 privitor la răscoala lui Sofronie (1759-1761)“/dt. *Ein Bericht aus dem Jahr 1744 zum Aufstand des Sofronie (1759-1761)*, in: *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, IV. Jg., 1961, S. 253-255; I. Ranca, *Date noi*, S. 282-284; D. Prodan, *Supplex*, S. 244-245.

¹⁸ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 546, und II, S. 339-344; Ștefan Mețeș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*/dt. *Rumänische Emigrationsbewegungen aus Siebenbürgen vom 13. bis 20. Jh.*, Bukarest, 1977, S. 119; I. Ranca, *Date noi*, S. 284-285; M. Săsăujan, *Politica bisericească*, S. 231-232; Idem, *Habsburgii*, S. 308-309.

înfricoșată a Judecării din urmă pentru că copiii vor muri nebotezați, oamenii nespovediți și neîmpărtășiți”, căci, de nu li se va îndeplini cererea, „poporul nu va mai suporta necazurile, dragostea dintre popoare se va tulbura și vor fi răscoale în toată țara, ceea ce s-ar fi întâmplat și acum, dacă nu ar fi mulcomit mulțimea cu vorbele lor blânde și înțelepte domnii Neumann și Kuntza. Altminteri, dacă Majestatea Sa va aproba cererea lor, românii vor rămâne, ca și până acum, umiliți și cei mai mici șerbi ai săi”¹⁹.

Au urmat noi și noi petiții în vederea obținerii libertății religioase mult așteptate; cererile nu au primit însă niciun răspuns. Ca atare, „insurecția” ortodoxă s-a generalizat. La sfârșitul lunii august, țărani răsculați au ocupat Blajul, episcopul unit Petru Pavel Aron (1745-1752) fiind nevoit să se refugieze la Sibiu; rapoartele autorităților descriu detaliat mișcarea revoluționară a românilor. Amploarea acestor acțiuni a determinat Curtea să emită, la 20 octombrie 1760, un rescript, prin care Guvernul era înștiințat de instituirea unei comisii în vederea analizării plângerilor românilor; lui Sofronie i se acorda un „salvus conductus”, în eventualitatea în care va dori să se înfățișeze înaintea anchetatorilor. Conștient de oportunitatea momentului, el a demarat un amplu proces de reorganizare a Bisericii Ortodoxe ardelen. Însoțit de 12 oameni de încredere, ieromonahul a cutreierat nestingherit ținuturile din afara Apusenilor, întrunind soboare și instituind protopopi. Pretutindenii îi îndemna pe credincioși să mărturisească deschis că sunt ortodocși, să se abțină de la tulburări și să nu refuze dările și servituțile nici către stat, nici către domnii de pământ, dar sufletul să și-l păstreze pentru Dumnezeu²⁰.

Mișcarea s-a extins acum în toată Transilvania, ecoul ei răzbătând până departe, în Ungaria. Îngrijorarea autorităților s-a accentuat²¹; călugărul blăjean Filotei Laszlo, într-o scrisoare adresată Congregației *De Propaganda Fide* la 20 noiembrie 1760, se plângea că, „din cauza turburărilor, nu putem ieși la misiuni în țară”²². De altfel, la nivelul întregii Transilvanii, potrivit unei statistici întocmite în anul 1772, se aprecia că până în 1760 „deficiaseră” 145 205 familii, „perseverând în unire” doar 43 126 de familii (121 169 de credincioși); 246 de sate rămăseseră unite, 943 erau mixte, iar 1 753 reveniseră la ortodoxie; odată cu obștile menționate au trecut la „schismatici” și terenurile arabile, fânețele și plantațiile viticole²³. O mărturie despre acele vremuri tulburi o oferă și

¹⁹ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 547 și II, p. 168-170; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 76.

²⁰ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 252-253; A. Bunea, *Episcopii*, p. 192-194, 451-453; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 547-572 și II, p. 170-182; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 78-79.

²¹ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 192-206, 365-380; D. Prodan, *Supplex*, p. 245-246.

²² Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ed. a III-a, Târgu Lăpuș, 2006, p. 364.

²³ George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei. Pre doue sute de ani din urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 740.

schrecklichen Tag des Jüngsten Gerichts dafür verantworten wollen, dass Kinder ungetauft blieben und Menschen ohne Beichte und Absolution sterben“, denn wenn ihren Forderungen nicht stattgegeben würde, „wird das Volk das Leid nicht mehr ertragen, die Liebe zwischen die Völkern wird massiv gestört werden und es wird Aufruhr geben im ganzen Land, wozu es auch jetzt gekommen wäre und den es auch jetzt gegeben hätte, wenn nicht die Menge durch die sanften und weisen Worte der Herren Neumann und Kuntza beruhigt worden wäre. Wenn allerdings Ihre Majestät ihren Forderungen stattgibt, werden die Rumänen wie bisher ihre ergebensten und demütigsten Diener bleiben“¹⁹.

Es folgten immer wieder neue Petitionen zur Erlangung der heiß erwarteten Religionsfreiheit; auf die Forderungen gab es freilich keinerlei Antwort. Der zunächst orthodoxe „Aufstand“ als solcher wurde allgemeiner. Am Ende des Monats August besetzten aufständische Bauern Blasendorf, der unierte Bischof Petru Pavel Aron (1745-1752) war gezwungen, nach Hermannstadt zu fliehen; die Berichte der Behörden beschreiben detailliert die revolutionäre Bewegung der Rumänen. Die Ausweitung der Aufstände veranlasste den Hof, am 20. Oktober, ein Reskript zu erlassen, mittels dessen das Gubernium von der Gründung einer Kommission zur Analyse der Beschwerden der Rumänen informiert wurde; Sofronie wurde ein „sicheres Geleit“ („salvus conductus“) zugesichert für den Fall, dass er sich den Ermittlern übergeben wolle. Sich der günstigen Gelegenheit dieses Moments bewusst, startete er einen breiten Prozess der Reorganisation der siebenbürgischen Orthodoxen Kirche. Begleitet von zwölf Männern seines Vertrauens durchstreifte der Priester Mönch ungehindert auch die Gegenden außerhalb des Apuseni-Gebirges, er versammelte Synoden und setzte Protopopen ein. Überall ermunterte er die Gläubigen, offen zu bekennen, dass sie Orthodoxe sind, sich aller Tumulte zu enthalten und die Abgaben an den Staat und Frondienste weder gegenüber dem Staat, noch gegenüber den Grundherren zu vernachlässigen, ihre Seele aber sollten sie für Gott aufbewahren²⁰.

Die Bewegung erstreckte sich nun auf ganz Siebenbürgen, ihr Echo schallte bis in weite Ferne nach Ungarn. Die Besorgnis der Behörden nahm zu²¹; der Blasendorfer Mönch László Filotei beklagte sich in einem Schreiben vom 20. November 1760 an die Kongregation „*De Propaganda Fide*“, dass „wir aufgrund der Tumulte nicht zur Mission ins Land aufbrechen können“²². Nach einer im Jahr 1772 für ganz Siebenbürgen erhobenen Statistik ging man davon aus, dass bis 1760 145.205 Familien in Siebenbürgen lebten, von denen nur 43.126 der Union folgten (121.169 Gläubige); 246 Dörfer blieben uniert, 943 waren gemischt und 1753 Dörfer waren zur Orthodoxie zurückgekehrt; zusammen mit den erwähnten Dorfgemeinschaften gingen auch deren Ackerland, Heuwiesen und Weinplantagen an die „Schismatiker“ über²³. Ein Zeugnis aus jenen stürmischen Zeiten

¹⁹ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 547 și II, S. 168-170; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 76.

²⁰ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal/dt. Dörfer und Priester aus Siebenbürgen*, Bukarest, 1902, S. 252-253; A. Bunea, *Episcopii*, S. 192-194, 451-453; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 547-572 și II, S. 170-182; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 78-79.

²¹ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 192-206, 365-380; D. Prodan, *Supplex*, S. 245-246.

²² Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite/dt. Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche*, Târgu Lăpuș, 2006, S. 364.

²³ George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei. Pre doue sute de ani din urmă/dt. Ausgewählte Abschnitte der Geschichte Siebenbürgens zweihundert Jahren später*, Bd. II, Sibiu, 1890, S. 740.

însemnarea contemporană a „diacului Niculai din Dealu Bokaia [Băcăia, jud. Hunedoara]”, păstrată pe filele unei *Bucoavne* româno-chirilice (Alba Iulia, 1699): „Or crezut protopopi[i] din 1700 să ne facă pre catolichie, da vini vremea Sfântului Sofron călugărul, cu răzmerița, și dădu Satană cu uniarea cu papistași[i] și stăpâni ai robilor, și cu popa Popovici csibeanul [Ioan Popovici, protopop al Cibului (1760-1765) și al Hondolului (1765-1805), vicar general al Episcopiei Ortodoxe ardelenene în mai multe rânduri n.n.] făcurăm Beserica noastră iar ortodosă de Paștile sfântului văleat 1760”²⁴.

În această nouă etapă, punctul culminant l-a constituit convocarea altui sinod național-bisericesc, la Alba Iulia, în zilele de 14/25-18/29 februarie 1761; autoritățile civile au fost înștiințate în prealabil despre scopul și programul acestei adunări, printr-o notă semnată de „popa Sophronie ex dominio Zalathnensi, popa Io[a]nikie ex Felső-Venitze [Veneția de Sus, jud. Brașov n.n.] și popa Iuon ex Szelistye [Săliște, jud. Sibiu n.n.]”. Dezbaterile, sistematizate în 19 puncte, au fost comunicate guvernatorului de însuși Sofronie: „1. Să vedem dacă țara cere episcop sau ba și, dacă nu, ce-i de făcut. 2. Să ceară pe niște prizonieri, care sunt arestați nu se știe unde pentru țară și pentru lege, anume Oprea Micleuș din Săliște, popa Măcinic din Sibiel, popa Ioan din Galeș și popa Ioan din Sadu. 3. Să fie înștiințat cinstitul Guvern, să facă de știre și să poruncească tuturor funcționarilor și domnilor din această țară, cum și episcopului Aron și preoților săi uniți, să nu se mai răscoale împotriva noastră, nici să nu se mai amestece în treburile legii noastre, căci de nu vor conteni, ne temem că nu vom putea să restabilim dragostea dintre popor și ei. 4. Ai noștri, de asemenea, să fie blânzi și cuminiți, să nu hulească pe nimeni, nici să facă vreun rău, să plătească darea împărătească și să îndeplinească celelalte servicii, care se cuvin. Altfel să nu facă, ci să fie și de acum ascultători. 5. Ne-au venit plângeri că umblă mulți oameni răi în țară și înșală, afirmând că sunt trimiși de sinodul nostru, dând porunci fără cădere și adunând pe nedrept bani. Unii ca aceștia să fie arestați, până își vor da socoteală. 6. În ceea ce privește contribuția preoților și crâșnicilor neuniți, ce zice țara, le îngăduie sau ba să plătească? 7. Să fie înștiințat episcopul Aron să restituie antimisele pe care le-a luat din biserici și să și le adune pe ale sale. 8. Despre banii și celelalte lucruri confiscate de la dieci, în Buia, comitatul Dobâca, și de la călugărul Sofronie în Bobâlna, prin comitele suprem. 9. Dacă țara vrea, să înlocuiască în toate districtele protopopești pe protopopi cu câte un preot harnic

²⁴ Valer P. Olea, *Repere monografice - satele comunelor: Ceru Băcăinți, Almașu Mare (Alba), Balșa și orașul Geoagiu (Hunedoara)*, Alba Iulia, 2005, p. 68.

bietet auch die zeitgenössische Aufzeichnung „des Kanzleischreibers Niculai von Dealu Bokaia“ (Băcăia, Kreis Hunedoara), die auf den Seiten eines rumänisch-kyrillischen Buches (*Bucoavna*; Ala Iulia, 1699) erhalten ist: „Hatten die Protopopen von 1700 geglaubt, uns zu Katholiken zu machen, so kam die Zeit des heiligen Mönchs Sofron mit dem Aufstand, und gab uns auch der Satan die Union mit den Papisten und Herren der Knechte ein, so machten wir unsere Kirche doch gemeinsam mit dem Popen Popovici von Cibu (Ioan Popovici, Protopop von Cibu [1760-1765] und Hondol [1765-1805] sowie mehrfach Generalvikar des siebenbürgischen Orthodoxen Bistums) unsere Kirche zu Ostern des heiligen Jahres 1760 wieder orthodox“²⁴.

Den Höhepunkt dieser neuen Etappe bildete die Einberufung einer weiteren national-kirchlichen Synode in Alba Iulia vom 14./25. bis 18./29. Februar 1761; die zivilen Behörden wurden vorab in Kenntnis gesetzt über Zweck und Programm dieser Versammlung durch eine Note, die von „popa Sofronie ex dominio Zalathnensi, popa Io[a]nikie ex Felsö-Venitze [Venetia de Sus, Kreis Kronstadt, n.n.] und popa Iuon ex Szelistye [Săliște, Kreis Hermannstadt, n.n.]“ unterzeichnet war. Die in 19 Punkten zusammengefassten Debatten wurden dem Gouverneur von Sofronie selbst übermittelt: „1. Wir wollen sehen, ob das Land einen Bischof fordert oder nicht und wenn nicht, was zu tun ist. 2. Es wird die Freigabe von Gefangenen gefordert, die um des Landes und des Glaubens willen an unbekanntem Ort in Haft sind, und zwar Micleuș Oprea aus Săliște, Pater Măcinic aus Sibiel, Pater Ioan aus Galeș und Pater Ioan din Sadu. 3. Das verehrte Gubernium möge allen Beamten wie auch Bischof Aron und seine unierten Priestern wissen lassen und diese anweisen, dass eben jene sich nicht mehr gegen uns erheben sollen und sich auch nicht mehr in die Angelegenheiten unseres Glaubens einmischen sollen, denn wenn diese sich nicht beruhigen, dann befürchten wir, die Liebe zwischen dem Volk und ihnen nicht mehr wiederherstellen zu können. 4. Auch die Unsrigen sollen mild und brav sein, niemanden lästern und nichts Böses tun, sie sollen die kaiserliche Abgabe leisten und die anderen Frondienste erfüllen, die sich gehören. Sie sollen sich nicht anders verhalten, sondern sie sollen von jetzt an gehorsam sein. 5. Es sind Beschwerden zu uns gelangt, dass viele böse Menschen im Land unterwegs sind und betrügen indem sie behaupten, sie wären von unserer Synode gesandt, Weisungen ohne Begründung ausgeben und zu Unrecht Geldsammlungen durchführen. Solche sollen verhaftet werden, bis sie Rechenschaft abgeben. 6. Was die Abgaben der nicht-unierten Priester und Mesner betrifft, was sagt das Land: sollen sie diese bezahlen oder nicht? 7. Bischof Aron ist zu verständigen, die Antimension-Tücher zurückzugeben, die er aus den Kirchen genommen hat, und seine eigenen zu sammeln. 8. Über das Geld und alles andere von den Kanzleischreibern in Buia im Komitat Dobâca und dem Mönch Sofronie durch den höchsten Komes konfiszierte Guthaben. 9. Wenn das Land es will, soll es in allen Dekanatskapiteln die Protopopen durch jeweils einen fleißigen Priester als Inspektor des Distrikts ersetzen. 10. Die mit der Inspektion beauftragten Priester sollen die Beschlüsse

²⁴ Valer P. Olea, *Repere monografice - satele comunelor: Ceru Băcăiști, Almașu Mare (Alba), Balșa și orașul Geoagiu (Hunedoara)*/dt. *Monographische Verweise – die Dörfer: Ceru Băcăiști, Almașu Mare (Alba), Balșa und orașul Geoagiu (Hunedoara)*, Alba Iulia, 2005, S. 68.

ca inspector al districtului. 10. Preoții însărcinați cu asemenea inspecție să comunice hotărârile sinodului celorlalți preoți și laicilor. 11. Să rețină pe preoți de la cercetarea crâșmelor și de la băutura. 12. Preoții să îngrijească de biserici. 13. Preoții să învețe rânduiala slujbelor. 14. Mirenii să se spovedească negreșit. 15. Oamenii să cumpere cele ce sunt de trebuință în biserici și să-și câștige cimiterii. 16. Cercetează oamenii totdeauna biserica și ce se întâmplă cu aceia care nu o vor cerceta? 17. Oamenii să învețe rugăciunile și să nu înjure. 18. Care lucruri sunt necesare la cununie și căsătoria să nu se facă fără știrea satului și a părinților. 19. Ce pedepse va da Biserica, dacă toate acestea nu vor fi respectate și ținute”²⁵?

După sinod, Sofronie a cutreierat nestingherit întreg ținutul românesc de dincolo de Olt, precum și scaunul săsesc al Nochrifului²⁶, de unde a adresat „odorbirăului” Martin Dodrosk din Hațeg, în martie 1761, o epistolă în care, după ce a denunțat măsurile aspre luate anterior de autorități, i-a comunicat hotărârea soborului preoților ortodocși referitoare la respingerea unirii și la păstrarea legii străbune: „Prea cinstiților de bun neam, jupanului odorbireu Martin Dodrosk din oraș Hațeg și altor asemenea, fericită sănătate și tot binele de la milostivul Dumnezeu poftim Domniilor Voastre. După aceea noi, soborul preoților neuniți împreună cu toți mirenii cei de o credință, orășeni și lătureni, dăm această plânsoare de rugare și mărturisire în știre Domniilor Voastre, ca să plinim voia și porunca Înălțatei Crăieșe, să nu mai aibă Înălțata Crăiasă supărare de plânsorile noastre; altfel noi pe nimeni n-om sili la neuniație, nici pe cei ce ar ține uniația nu vom huli, încă nici om îndemna a o lepăda, ci încă celor ce ar veni la noi, trepederi și kilsujele le făgăduim. Iar celor ce n-or vrea uniația a ține, silă și supărare să n-aibă de la Domniile Voastre. Încă tocmai și făgăduieli sau carte de la mână să fie dat, și va căuta în urmă lucrul acela; întrebatu-i-au cineva să-și aleagă voia lor, sau făgăduiau cu sila de s-au făgăduit? Pentru aceia, noi mărturisim dumitale, jupâne odorbireu, ca să n-avem înaintea lui Dumnezeu păcat și înaintea Înălțatei Crăieșe că, precum avem noi cu tot neamul nostru din Ardeal toți un Dumnezeu, toți o lege, deodată împărțite, toți o stăpânire și o crăime, așa noi toți, care vin la noi, suntem iscăliți și încredințați sau să fim toți robi sau toți pustiiți sau toți omorâți sau toți în pace. Pentru aceea, dumneata, de vei ști pace și dragoste, nu mai făcea oamenilor robie sau pradă sau bățai, că noi mai multă

²⁵ R. Patiția, *Munții noștri*, p. 51-52; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 572-574 și II, p. 182-186; Viorica Pop, „Sinodul de la Alba Iulia din 14-18 februarie 1761”, în *Apulum*, an VII, 1971, p. 120-126; D. Prodan, *Supplex*, p. 246; M. Săsăujan, *Politica bisericească*, p. 285-286; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 335-336.

²⁶ A. Bunea, *Episcopii*, p. 196-198; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 187-188; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 80.

der Synode den anderen Priestern und Laien kommunizieren. 11. Sie sollen die Priester vom Aufsuchen von Kneipen und vom Trinken abhalten. 12. Die Priester sollen sich um die Kirchen kümmern. 13. Die Priester sollen die Ordnung der Gottesdienste lernen. 14. Die Laien sollen ohne Fehl beichten. 15. Die Menschen sollen das für die Kirche Nötige kaufen und Friedhöfe einrichten. 16. Suchen die Menschen immer die Kirche auf und was passiert mit denen, die dies nicht tun? 17. Die Menschen sollen die Gebete lernen und nicht fluchen. 18. Welche Dinge für die Trauung notwendig sind und dass die Trauung nicht ohne Wissen des Dorfes und der Eltern vollzogen werden solle. 19. Welche Strafen die Kirche verhängen wird, wenn dies alles nicht respektiert und gehalten werden sollte?“²⁵.

Nach dieser Synode durchstreifte Sofronie ungehindert das ganze rumänische Gebiet jenseits des Olt wie auch den sächsischen Stuhl von Nokrich²⁶, von wo aus er dem „Odorbei“ Martin Dodrosk von Hatzeg im März 1761 einen Brief sandte, in dem er, nachdem er die harten Maßnahmen anprangerte, die früher von den Behörden ergriffen worden waren, diesem den Entschluss der Versammlung der orthodoxen Priester zur Zurückweisung der Union und der Bewahrung des Glaubens der Ahnen mitteilte: „Wir präsentieren hier in diesem Sinne einen Brief des Mönchs Sofronie, den dieser nach der Synode an den „Odorbireu“ von Hatzeg gesandt hat: „Höchster und hochwohlgeborener Herr Odorbireu (Anm. des Übers.: „Odorbireiu“ bedeutet Hofrichter.) Martin Dodrosk von Hatzeg und anderen zugleich, wir wünschen Euer Gnaden glückseliges Wohlergehen und alles Gute von dem barmherzigen Gott. Wir, die Synode der nicht-unierten Priester zusammen mit allen Laien selben Glaubens aus Stadt und Land übermitteln Eurer Hoheit dieses Bittschreiben und Bekenntnis, um den Willen und das Gebot der allerhöchsten Kaiserin zu erfüllen, damit die allerhöchste Kaiserin nicht mehr Beschwernis durch unsere Klagen erfährt; im übrigen werden wir niemand zur ‚Nicht-Union‘ zwingen und werden auch jene, welche die Union aufrechterhalten wollen, nicht schmähen, noch werden wir einen Menschen persönlich zum Verlassen der Union zwingen, noch werden wir denen, die zu uns kommen, Ärger und Keulen versprechen; wer aber nicht bei der Union bleiben will, möge keinen Druck und keine Beschwernis Eurerseits erfahren; sondern es sollen ihnen gleichsam Versprechen oder ein Buch von Hand (evtl. handschriftliches Versprechen; J.H.) gegeben werden und sie werden dies hernach suchen; hat jemand sie gefragt nach ihrem eigenen Willen, oder haben sie unter Zwang ihr Versprechen (zur Union; J.H.) abgelegt? Daher bezeugen wir Euch, Höchster Odorbireu, dass wir kein Sünde vor Gott und gegenüber der Allerhöchsten Kaiserin begangen haben..., denn so wie wir alle mit unserem Volk aus Siebenbürgen einen Gott und alle ein Gesetz haben, wenn wir auch zur Zeit getrennt sind, und alle ein Regiment und eine Hoheit haben, so sind wir als Unterzeichner und alle die, die zu uns gekommen sind, fest entschlossen, dass wir

²⁵ R. Patiția, *Munții noștri*, S. 51-52; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, S. 572-574 și II, S. 182-186; Viorica Pop, „Sinodul de la Alba Iulia din 14-18 februarie 1761“/dt. *Die Synode von Alba Iulia vom 14.-18. Februar 1761*, in: *Apulum*, VII. Jg., 1971, S. 120-126; D. Prodan, *Supplex*, S. 246; M. Săsăujan, *Politica bisericească*, S. 285-286; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 335-336.

²⁶ A. Bunea, *Episcopii*, S. 196-198; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 187-188; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 80.

supărare pentru lege n-om putea răbda; și de se va face vreo stricare în țară din unele ca acestea, atunci să nu se bănuiască că noi plânsoarea aceasta și altele care cu atâta rugare și cu tudomănie vi le dăm, lăsăm pâraie după jale. Și când sau o moarte sau vreo stricare mare, atunci noi vom arăta la Înălțata Crăiasă cât v-am rugat și v-am tudomănit și nu v-ați înțeles. Dară de aveți a căuta ceva, veți căuta la comisie, că noi dacă nu ne plac popii uniți a ne griji la ei, nu ne vom lăsa să pierim cu sufletul. Al Măriei Voastre mai mic și plecat Eu popa Sofronie dimpreună cu tot clerul cel pe lege grecească neuniți”²⁷.

Alertați de raportul guvernatorului Kemény, în care se preciza că „înnoirile și excesele lui Sofronie cresc zilnic și reclamă zi de zi atenție tot mai mare și ni-e rușine că un asemenea om stăpânește Guvernul și toată țara și că lui singur i se îngăduie orice, fără să fie pedepsit, spre marea piedică a serviciului crăiesc și spre stricăciunea patriei”, încât „toți credem, la sigur, că această scânteie, ce a izbucnit sub pretextul religiunii, se va preface în foc mare”, membrii Conferinței ministeriale vieneze au încredințat „pacificarea românilor”, la 12 martie 1761, generalului Nicolaus Adolf von Buccow, președintele comisiei pentru cercetarea chestiunilor religioase, numit, cu acest prilej, comandant militar suprem al Transilvaniei. Împreună cu regimentele sale urma să-și facă apariția în Ardeal și episcopul ortodox al Budei, Dionisie Novacovici, ierarhul „exempt” al nou-înființatei dieceze ardelene „greco-răsăritene”²⁸.

Sosit la Sibiu în 5 aprilie 1761, Buccow a primit în audiență, după doar două zile, o delegație compusă din 40 de români, în frunte cu protopopul Ioan din Săliște, care, în numele întregii „țări”, a declarat că „noi nu disprețuim sfânta unire, nici nu o surpăm, ci numai nu voim s-o ținem, căci nu o înțelegem”. Doleanțele și cererile erau multiple: încetarea persecuțiilor religioase și eliberarea luptătorilor întemnițați pentru legea ortodoxă, restituirea contravalorii amenzilor nedrepte primite, trimiterea unui episcop confirmat de mitropolitul de Karlovwitz, scutirea preoților răsăriteni de dări și retrocedarea tuturor lăcașurilor de cult înstrăinate, „căci cu multă sudoare am zidit bisericile, iar locurile și pământurile cu banii noștri le-am cumpărat. Până și bisericile nu de mult zidite nu le-au făcut popii cei uniți cu banii lor, ci noi le-am ridicat cu multă sărăcie. Bisericile mai vechi au fost clădite de strămoșii noștri, de fiii și nepoții lor, când nu se știa încă nimic în Transilvania despre unire”. La final se preciza că „ne rugăm românii din toată Transilvania, mari și mici, pentru un popă, anume Sofronie, ca Milostivirea

²⁷ M. Săsăujan, *Habsburgii*, p. 310-311.

²⁸ N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 253-254; A. Bunea, *Episcopii*, p. 205; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 209-210; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 80-81; D. Prodan, *Supplex*, p. 247; M. Săsăujan, *Politica bisericească*, p. 235; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 336.

entweder alle Sklaven sein sollen oder alle in Verbannung oder alle ermordet oder alle in Frieden (leben) sollen, daher sollst Du, der Du Frieden und Liebe kennst, über die Menschen nicht mehr Versklavung oder Leibeigenschaft oder Prügel verhängen, denn noch mehr Beschwernis für das Gesetz können wir nicht mehr ertragen; und wenn es noch einmal Unglück im Land aus einem dieser Gründe geben sollte, dann soll niemand glauben, dass wir dieser Beschwerde und anderen, die wir Ihnen mit so viel Bitten und Hilfsersuchen vorlegen, Ströme des Jammerns (folgen lassen); und wenn es zu einem Todesfall oder einem großen Unglück kommt, dann werden wir der höchsten Kaiserin zeigen, wie sehr wir Euch gebeten und um Hilfe ersucht haben und Ihr habt Euch nicht darauf verstanden; aber wenn ihr etwas zu suchen habt, werdet ihr bei der Kommission suchen, denn da es uns nicht gefällt, uns den unierten Priester anzuvertrauen, werden wir es nicht zulassen, mit unseren Seelen unterzugehen. Eurer Hoheit unterwürfiger und untertäniger Pope Sofronie, zusammen mit dem ganzen griechischen nicht-unierten Klerus²⁷.

Gewarnt von dem Bericht des Gouverneus Kemény, in dem präzisiert wurde, dass die „Neuerungen und Exzesse des Sofronie täglich zunehmen und Tag für Tag mehr Aufmerksamkeit auf sich ziehen und es uns schon peinlich ist, dass ein solcher Mensch das Gubernium und das ganze Land beherrscht und ihm alles erlaubt ist, ohne dass er bestraft wird, zum großen Schaden des kaiserlichen Dienstes und zur Zerstörung des Vaterlandes“, so dass „wir alle glauben, dass ganz gewiss dieser Funke, der unter dem Vorwand der Religion entfacht wurde, sich zu einem großen Feuer entwickeln wird“, übertrugen die Mitglieder der Wiener Ministerkonferenz am 12. März 1761 General Nicolaus Adolf von Buccow, dem Präsidenten der Untersuchungskommission der religiösen Angelegenheiten, die „Befriedung der Rumänen“ als Auftrag, der deswegen zum militärischen Oberbefehlshaber von Siebenbürgen ernannt wurde. Mit dessen Regimentern sollte auch der orthodoxe Bischof von Buda, Dionisie Novacovici, als „exemter“ Hierarch der neugegründeten siebenbürgischen „griechisch-orientalischen“ Diözese in Siebenbürgen aufschlagen²⁸.

Nach seiner Ankunft in Hermannstadt am 5. April 1761 empfing Buccow nach nur zwei Tagen eine aus 40 Rumänen zusammengesetzte Delegation mit dem Protopopen Ioan aus Săliște in Audienz, der im Namen des ganzen „Landes“ erklärte: „Wir verachten die heilige Union nicht und wir zerstören sie nicht, wir wollen sie nur nicht beibehalten, weil wir sie nicht verstehen“. Es gab zahlreiche Wünsche und Forderungen: das Einstellen der Verfolgung aus Glaubensgründen und die Befreiung der wegen ihres Kampfes um das orthodoxe Gesetz wegen inhaftierten Männer, die Rückerstattung des Gegenwerts der unrechtmäßig auferlegten Strafen, die Entsendung eines vom Metropoliten von Karlowitz bestätigten Bischofs, die Befreiung auch der orthodoxen Priester von den Steuerabgaben und die Rückerstattung aller widerrechtlich angeeigneten Gotteshäuser, „denn unter viel Schweiß haben wir die Kirchen erbaut sowie Grund und Boden mit unserem Geld erworben. Selbst die noch nicht vor langem errichteten Kirchen haben nicht die unierten

²⁷ M. Săsăujan, *Habsburgii*, S. 310-311.

²⁸ N. Iorga, *Sate și preoți*, S. 253-254; A. Bunea, *Episcopii*, S. 205; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 209-210; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 80-81; D. Prodan, *Supplex*, S. 247; M. Săsăujan, *Politica bisericească*, S. 235; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 336.

și Excelența Voastră să fie grațios, pentru a-l confirma printr-o rezoluție, ca să poată merge prin toată țara noastră și să învețe pe popii noștri neuniți, de legea grecească, până ce ne va trimite preaîndurătoarea regină un episcop. Căci noi, toată țara, ne întrepunem pentru el și putem da mărturie, deși dregătorii și popii uniți îl învinuiesc că s-a ridicat cu ostași ca să tulbure pacea țării. Dar nimic din acestea nu-i adevărat, ci numai noi românii am stat strajă lângă el, deoarece dregătorii l-au pândit să-l prindă, iar protopopii uniți să-l împuște [...]. Căci popa cu numele Sofronie nu disprețuiește, nici nu batjocorește sfânta unire și nici noi, țara toată, nu disprețuim și nu batjocorim sfânta unire, ci numai să o țină cine vrea. Toți românii din Transilvania ne rugăm cu toții să nu fim aduși cu forța la acest lucru, căci nu mai putem rămânea uniți. Iar pentru învățătorul Sofronie ne rugăm toți românii din Ardeal, că mai bine murim și părăsim țara decât să sufere el prigonire, căci noi l-am îndemnat și l-am înduplecat, după porunca preagrațioasei crăieșe, să ne învețe legea noastră neunită”. În urma acestei întrevederi, generalul a lansat, la 9 aprilie, o proclamație către „numitul în țara Ardealului rumânesc norod”, în care preciza că are poruncă să audă „toate plânșorile” și să întrebe „de neodihna norodului rumânesc, care s-a auzit în țară de o vreme încoace” și „pre fiescecarele, după plânsoare, precum e porunca preamilstivei Chesaro-Crăieșei, a-l îndrepta și judecată a-i face”. Adunarea a fost fixată în 26 aprilie (ziua de Paști), fiind invitat câte un delegat din fiecare sat ardelean. La data stabilită, văzând însă mulțimea adunată, Buccow, din precauție, l-a rugat pe episcopul Dionisie Novacovici să discute cu țărani, îndemnând fiecare obște sătească în parte „să aștepte acasă, fără tulburări”, lucrările unei viitoare anchete nepartinice²⁹.

La 1 mai 1761, s-a prezentat la Sibiu însuși Sofronie, declarând că se va supune împărătesei, de la care așteaptă împlinirea tuturor revendicărilor religioase, motivând că au fost „siliți de cea mai grea apăsare și strâmtorare, suferită în parte de către domni, în parte de la Guberniu și în parte de către episcopul Aron și popii săi”. La insistențele episcopului ortodox, călugărul a cedat, semnând o proclamație în șapte „puncturi”, prin care poporul era îndemnat să se prezinte în fața comisiei imperiale ce va cutreiera fiecare localitate, pentru a arăta, în scris, „ceea ce au suferit de la popii uniți sau de la domni pentru lege, prădăciuni, temnițe, persecuții și alte nedreptăți”; tulburările de orice fel și

²⁹ N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 254-258; A. Bunea, *Episcopii*, p. 206-208; R. Pațiția, *Munții noștri*, p. 52-53; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 210-216, 345-349; Viorica Pop, „Informații documentare despre unele frământări sociale în anul 1761”, în *Acta Musei Napocensis*, an XXI, 1984, p. 566-567, 571; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 81-82; D. Prodan, *Supplex*, p. 247; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, p. 336.

Popen mit ihrem Geld erbaut, sondern wir haben sie in all unserer Armut erbaut. Die älteren Kirchen wurden von unseren Ahnen, deren Söhnen und Enkel erbaut, als man in Siebenbürgen noch nichts von der Union gehört hatte.“ Am Ende wird festgehalten, dass „wir Rumänen aus ganz Siebenbürgen, ob klein oder groß, für einen Popen namens Sofronie beten, damit Euer Gnaden und Exzellenz gnädig sein mögen, um in einer Resolution zu bestätigen, dass er durch das ganze Land gehen könne und unsere nicht-unierten Popen des griechischen Gesetzes lehren möge, bis unsere großherzige Kaiserin einen Bischof senden wird. Denn wir alle, das ganze Land, setzen uns für ihn ein und können Zeugnis ablegen, während die unierten Beamten und Popen ihn beschuldigen, er habe sich mit seinen Kämpfern erhoben, um den Frieden im Land zu stören. Doch nichts davon ist wahr, sondern wir Rumänen standen neben ihm Wache, da die Beamten darauf lauerten, ihn zu ergreifen, und die unierten Protopopen, ihn zu erschießen [...]. Denn der Pope namens Sofronie verachtet weder die heilige Union, noch missachtet er sie, und auch wir, das ganze Land, missachten noch verachteten die heilige Union, aber es möge sie nur halten, wer dies wünscht. Wir Rumänen aus Siebenbürgen beten alle darum, dass wir nicht mit Gewalt zur Union gezwungen werden, denn wir können nicht weiter uniert bleiben. Aber für unseren Lehrer Sofronie beten wir Rumänen aus Siebenbürgen alle, denn lieber sterben wir und verlassen das Land, als dass er im Kerker leide, denn wir haben ihn angetrieben und überredet nach dem Gebot der allerhöchsten Kaiserin, dass er uns unser nicht-uniertes Gesetz lehre“. Infolge dieser Begegnung lancierte der General am 9. April eine Proklamation an „das in Siebenbürgen rumänisch genannte Volk“, in der er präzisierte, dass er die Aufgabe habe, „alle Klagen“ anzuhören und zu fragen „nach der Unruhe des rumänischen Volkes, die im Land seit geraumer Zeit zu hören sei“ und „jeden auf seine Beschwerde hin nach dem Gebot der Gnädigsten Kaiserin zu seinem Recht zu verhelfen und Recht zu schaffen“. Die Versammlung wurde auf den 26. April (den Ostertag) einberufen, wobei jeweils ein Delegierter aus jedem siebenbürgischen Dorf eingeladen war. Zum festgesetzten Datum bat Buccow jedoch aus weiser Voraussicht, als er die versammelte Menge sah, Bischof Dionisie Novacovici, mit den Bauern zu sprechen und wies jede Dorfgemeinschaft einzeln an, „zu Hause ohne Tumulte auf die Arbeit einer künftigen unparteiischen Ermittlung zu warten“²⁹.

Am 1. Mai 1761 wurde Sofronie selbst in Hermannstadt vorstellig und erklärte, dass er sich der Kaiserin unterwerfen werde, von der er die Erfüllung aller religiösen Forderungen erwarte mit dem Hinweis darauf, dass die Rumänen „dem größten Druck und Ärger ausgesetzt waren, teilweise erlitten von den Grundherren, teilweise vom Gubernium, teilweise von Bischof Aron und seinen Popen“. Auf Drängen des orthodoxen Bischofs gab der Mönch nach und unterzeichnete eine Proklamation in sieben „Punkten“, in der das Volk angeleitet wurde, sich vor der kaiserlichen Kommission zu präsentieren, die an jedem Ort erscheinen sollte, um schriftlich anzuzeigen, „was sie von den unierten

²⁹ N. Iorga, *Sate și preoți*, S. 254-258; A. Bunea, *Episcopii*, S. 206-208; R. Patiția, *Munții noștri*, S. 52-53; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 210-216, 345-349; Viorica Pop, „Informații documentare despre unele frământări sociale în anul 1761“/dt. *Dokumentarische Informationen über die sozialen Unruhen im Jahr 1761*, in: *Acta Musei Napocensis*, XXI. Jg., 1984, S. 566-567, 571; T. V. Damsa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 81-82; D. Prodan, *Supplex*, S. 247; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, II, S. 336.

hirotonirile în afara Transilvaniei erau oprite. Avertismentul final este elocvent: „Vă spun și aceea, vouă, neuniților, că dacă uniții nu vor păzi această poruncă, își vor da socoteală. Dar voi fiți oameni cumsecade și plecați. Altfel, dacă veți păți ceva, nu va fi vina noastră. Pentru că de aceea vă mărturisim poruncile înaltei comisii, ca să nu ni se dea vina că nu v-am spus poruncile, dacă se va întâmpla ceva rău împotrivorilor”. Cu aceasta, mișcarea sofroniană a luat sfârșit; operațiunea de „dismembrare” a obștilor ardeleni săvârșită de Buccow în anii 1761-1762 a demonstrat, fără echivoc, nerespectarea promisiunilor făcute ortodocșilor de către autorități³⁰.

Ultima acțiune a călugărului Sofronie a fost convocarea unui sobor general la Zlatna, în cursul lunii mai, în cadrul căruia mulțimea adunată a fost îndemnată să evite violențele, să persiste în legea străbună, respectiv să ceară Guvernului restituirea lăcașurilor de închinare înstrăinate și atribuirea de sesii parohiale pentru păstorii răsăriteni; cu același prilej, s-a organizat o colectă pentru acoperirea cheltuielilor curente și s-au instituit noi protopopi. Vestea apropierei trupelor austriece de zona auriferă a Munților Apuseni, la mijlocul lunii iulie, a determinat fuga sa în Țara Românească; la 22 august 1761, episcopul Petru Pavel Aron comunica Guvernului stabilirea ieromonahului la Râmnic. În vederea prevenirii altor „acțiuni răzvrătitoare”, orchestrate din exterior, la 6 septembrie s-a impus supravegherea strictă a granițelor. Pentru „călcarea poruncilor regești”, la 9 septembrie 1761 generalul Buccow l-a condamnat, în contumacie, la 5 ani muncă silnică; în anii 1764 și 1767 era pusă pe capul său o recompensă de 50 de galbeni. La o dată necunoscută, Sofronie, cu aprobarea episcopului Grigorie Socoteanu al Râmnicului (1748-1764), s-a stabilit la mănăstirea Argeș, locul închinovierii altui contestatar al Unirii românilor ardeleni cu Biserica Romei, Nicolae Pop din Balomir (jud. Alba), fostul protopop și apoi vicar al marelui ierarh ardelen Inochentie Micu; în 1764, documentele îl atestă pe călugăr la mănăstirea Robaia (jud. Argeș), interzicându-se, sub grea pedeapsă, corespondența oricui cu acesta³¹.

Autoritățile guberniale transilvănene au rămas în alertă, dovadă interdicția vizitării districtelor Vărădia de Mureș și Hălmagiu - situate în proximitatea comitatelor Hunedoara și Alba, principalele centre ale revoltei religioase - impusă, la 13 septembrie, episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768);

³⁰ N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 259-261; A. Bunea, *Episcopii*, p. 208-211; R. Patiția, *Munții noștri*, p. 53-54; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 216-221, 350-352; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 82-83.

³¹ N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 278; A. Bunea, *Episcopii*, p. 211-212, 222-223; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 239-241; Șt. Meteș, *Emigrări românești*, p. 120; Ioan Ionașcu, „Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească”, în *Omagiu lui Ioan Lupăș la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1943, p. 367; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 83; M. Săsăujan, *Habsburgii*, p. 286-288.

Popen oder den Grundherren ihres Gesetzes wegen erlitten haben an Ausbeutung, Kerker, Verfolgungen und anderem Unrecht“; Unruhen jeder Art und Priesterweihen außerhalb von Siebenbürgen wurden gestoppt. Die Mahnung am Schluss war vielsagend: „Ich sage euch Nicht-Unierten auch dies, dass wenn die Unierten diese Anordnung nicht befolgen, sie darüber Rechenschaft geben werden müssen. Für euch aber gilt: seid gute Menschen und wohlgesonnene. Wenn nicht wird es nicht unsere Schuld sein, wenn euch etwas zustößt. Denn daher geben wir euch die Anordnungen der Hohen Kommission kund und zu wissen, dass nicht uns die Schuld gegeben wird, dass wir euch nicht die Anordnungen mitgeteilt hätten, wenn denen etwas zustößt, die dagegen verstoßen“. Damit nahm die sofronianische Bewegung ihr Ende; die Operation zur „Zerstörung“ der siebenbürgischen Gemeinden aber, wie sie von Buccow in den Jahren 1761 und 1762 durchgeführt wurde, demonstrierte auf beispiellose Weise die Missachtung jener den Orthodoxen von den Behörden gemachten Versprechen³⁰.

Die letzte Aktion des Mönchs Sofronie war die Einberufung einer allgemeinen Synode in Zlatna im Monat Mai, im Rahmen derer die versammelte Menge ermahnt wurde, auf Gewalt zu verzichten, im Gesetz der Ahnen zu verbleiben sowie vom Gubernium die Rückerstattung der Gotteshäuser sowie die Zuweisung von kirchlichem Gut für die orthodoxen Pastoren zu verlangen; aus diesem Anlass wurde auch eine Sammlung organisiert zum Begleichen der laufenden Kosten und es wurden neue Protopopen eingesetzt. Die Kunde vom Heranrücken der österreichischen Truppen in die goldfördernde Gegend des Apuseni-Gebirges Mitte Juli veranlasste Sofronie zur Flucht in die Walachei; am 22. August 1761 meldete Bischof Petru Pavel Aron dem Gubernium, dass sich der Priestermonch in Râmnic niedergelassen habe. Um weiteren vom Ausland gesteuerten „meuterischen Aktionen“ zuvorzukommen, wurde am 9. September die strikte Überwachung der Grenzen angeordnet. Wegen „Übertretens königlicher Gesetze“ verurteilte ihn General Buccow in Abwesenheit zu fünf Jahren Zwangsarbeit; in den Jahren von 1764 bis 1767 war auf seinen Kopf eine Belohnung von 50 Gulden ausgesetzt. Zu einem unbekanntem Datum ließ sich Sofronie mit Genehmigung von Bischof Grigorie Socoteanu von Râmnic (1748-1764) im Kloster Argeş nieder, der Gebetsstätte eines anderen Gegners der Union der siebenbürgischen Rumänen mit der Kirche von Rom, Nicolae Pop aus Balomir (Kreis Alba), vormals Protopope und Vikar des großen siebenbürgischen Bischofs Inochentie Micu; für das Jahr 1764 belegen Dokumente die Anwesenheit des Mönchs im Kloster Robaia (Kreis Argeş), wobei jedem unter schweren Strafen die Korrespondenz mit diesem strengstens untersagt war³¹.

Die Behörden des Siebenbürgischen Guberniums blieben trotzdem vorgewarnt, so wurde es dem Bischof Sinesie Jivanovici von Arad (1751-1768) am 13. September untersagt, die Distrikte Vărădia de Mureş und Hălmagiu zu besuchen, die den Komitaten Hunedoara und Alba benachbart waren, den vorrangigen Zentren der religiösen Revolte;

³⁰ N. Iorga, *Sate și preoți*, S. 259-261; A. Bunea, *Episcopii*, S. 208-211; R. Patiția, *Munții noștri*, S. 53-54; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 216-221, 350-352; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 82-83.

³¹ N. Iorga, *Sate și preoți*, S. 278; A. Bunea, *Episcopii*, S. 211-212, 222-223; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 239-241; Șt. Meteș, *Emigrări românești*, S. 120; Ioan Ionașcu, „Jeromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească“/dt. *Der siebenbürgische Priestermonch Nicodim in der Walachei*, in: *Omagiul lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani*/dt. *Festschrift für Ioan Lupaș zum 60. Geburtstag*, Bukarest, 1943, S. 367; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 83; M. Săsăujan, *Habsburgii*, S. 286-288.

același ierarh era acuzat, la 8 martie 1762, de „conivență cu răsculații lui Sofronie”³². De altfel, teama de noi tulburări a fost alimentată permanent de circulația scrisorilor călugărului (*litterae sophronianae*), majoritatea interceptate de autorități, în cuprinsul cărora credincioșii transilvăneni erau îndemnați la răscoală, la izgonirea uniților din țară și la scuturarea jugului iobăgiei: „Gătiți-vă de război, ca să gonim unirea și iobăgia din țară. Cumpărați-vă puști și pistoale, căci va veni vremea când veți da un plug cu boi pentru un pistol micuț și nu-l veți afla. Și să nu credeți că aceasta e glumă sau poveste, ci grăbiți-vă, căci nu știți ceasul când va veni și porunca”. În plus, potrivit rapoartelor funcționarului cameral Ștefan Mihaloczi și ale căpitanului Hanner, din 19 și 30 ianuarie 1765, însuși Sofronie pare să fi fost prezent personal în Ardeal, întâlnindu-se în satul Almașu Mare (jud. Alba) cu preotul Gheorghe din Zlatna și cu ieromonahul Efrem de la Prislop, autorul cunoscutei *Plângeri a mănăstirii Silvașului*. Reîntors în Muntenia, a fost pus, începând cu anul 1765, în fruntea obștii mănăstirii Vieroș (jud. Argeș), însărcinat fiind cu supravegherea refugiaților „ungureni”, stabiliți în peste 50 de sate sud-carpate³³.

Aceștia, la 8 august 1768, adresau o scrisoare autorităților transilvane, cerând încetarea prigoanei pe motive religioase și permisiunea reînțoarcerii în Ardeal: „Preaînălții domni vor ști, desigur, de ce fuga oamenilor, care este atât de dăunătoare, se intensifică pe zi ce trece. Trei sunt motivele. Înainte de toate dările prea mari, pe care mulți dintre noi nu le mai putem da, în al doilea rând persuasiunea și încrederea mare în Sofronie și în al treilea rând libertățile mari de care ne bucurăm acum aici. Aceste libertăți le-a dobândit Sofronie pentru noi prin mari strădanii și cheltuieli, care spre a le dobândi nu și-a cruțat nici sângele, nici viața până nu i-a știut pe cei fugari în siguranță și mulțumire. Va fi foarte greu să-i miști pe fugiți, dacă aceasta nu va fi dorința lui Sofronie și cu atât mai greu să-i reții de la fugă pe cei ce voiesc a veni înapoi. Aceasta pentru că oamenii cred cu tărie în tot ce le promite Sofronie. În al doilea rând el ne poartă de grijă la Domnitorul însuși și în al treilea rând pentru că este ajutorul și părintele nostru în toate cele, ajutându-i pe cei săraci, iar dacă vreunul dintre noi are treabă cu

³² I. D. Suciuc, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, p. 288-290 (nr. 125-126).

³³ N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 278; A. Bunea, *Episcopii*, p. 221-222; I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan*, p. 367; Carol Göllner, „Date noi cu privire la călugărul Sofronie”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, an V, 1962, p. 240-243; Teodor Bodogae, „Câteva știri inedite despre legăturile Cuviosului Sofronie cu ardelenii refugiați peste munți”, în *Mitropolia Ardealului*, an XXIX, 1984, nr. 9-10, p. 725-727; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 83; D. Prodan, *Supplex*, p. 249-250.

derselbe Bischof wurde am 8. März 1762 des „Einvernehmens mit dem Aufstand des Sofronie“ angeklagt³². Die Furcht vor neuen Unruhen wurde stets gefördert von Rundschreiben des Mönchs (*litterae sophronianae*), deren Mehrzahl von den Behörden abgefangen wurde, in denen die siebenbürgischen Gläubigen zur Aufruhr angestachelt wurden, zur Vertreibung der Unierten aus dem Land und zum Abwerfen des Jochs der Unterdrückung: „Bereitet euch auf den Krieg vor, dass wir die Union und die Knechtschaft aus dem Land jagen. Kauft euch Gewehre und Pistolen, denn es wird die Zeit kommen, zu der ihr einen Pflug mitsamt den Ochsen für eine kleine Pistole bieten werdet und werdet keine erlangen. Und ihr sollt nicht glauben, dass dies ein Scherz oder ein Märchen ist, sondern beeilt euch, denn ihr wisst nicht, wann die Stunde und das Gebot kommen wird“. Außerdem scheint Sofronie selbst sich nach Berichten des Kammerbeamten István Mihaloczi und von Hauptmann Hanner vom 19. bzw. 30. Jänner 1765 persönlich in Siebenbürgen aufgehalten zu haben und sich in dem Dorf Almașu Mare (Kreis Alba) mit dem Priester Gheorghe aus Zlatna und Priestermonch Efrem von Prislop, dem Autor der bekannten Schrift *Plângeri a mănăstirii Silvașului* (dt. *Klagen des Klosters Silvaș*) getroffen zu haben. Nach Muntenien zurückgekehrt setzte man ihn beginnend mit dem Jahr 1765 an die Spitze der Mönchsgemeinschaft des Klosters Vieroș (Kreis Argeș) mit dem Auftrag der Überwachung der „ungarisierten“ Flüchtlinge, die sich in über 50 südkarpatischen Dörfern niedergelassen hatten³³.

Diese übersandten den siebenbürgischen Behörden am 8. August 1768 ein Schreiben und forderten das Ende der Verfolgung aus religiösen Gründen und die Erlaubnis zur Rückkehr nach Siebenbürgen: „Die Hochwohlgeborenen Herren werden sicher wissen, warum die Flucht der Menschen, die so viel Schaden verursacht, von Tag zu Tag an Intensität zunimmt. Es gibt drei Gründe dafür. Zuerst die zu hohen Abgaben, die viele von uns nicht mehr leisten können, zweitens die Beredsamkeit und das hohe Vertrauen in Sofronie und zum dritten die großen Freiheiten, die wir jetzt hier genießen. Diese Freiheiten hat Sofronie für uns mit großem Eifer und zu einem hohen Preis erstritten, wobei er weder an Blut gespart noch sein eigenes Leben geschont hat, um diese zu erlangen, bis er nicht die Geflohenen in Sicherheit und Zufriedenheit wusste. Es wird sehr schwierig sein, die Flüchtlinge zu etwas zu bewegen, wenn dies nicht dem Willen Sofronies entspricht, und noch schwieriger, jene von der Flucht abzuhalten, die hierher kommen wollen. Dies zum einen deshalb, weil die Menschen fest an das glauben, was ihnen Sofronie verspricht. Zum zweiten trägt er Fürsorge für uns beim Herrscher selbst und drittens weil er unsere Hilfe und unser Vater ist in allem, indem er den Armen Hilfe zuteilwerden lässt und den Weg frei macht, wenn jemand eine Angelegenheit mit dem

³² I. D. Suciú, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*/dt. *Dokumente zur Geschichte der Metropole des Banats*, Bd. I, Timișoara, 1980, S. 288-290 (Nr. 125-126).

³³ N. Iorga, *Sate și preoți*, S. 278; A. Bunea, *Episcopii*, S. 221-222; I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan*, S. 367; Carol Göllner, „Date noi cu privire la călugărul Sofronie“/dt. *Neue Daten zum Mönch Sofronie*, in: *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, V. Jg., 1962, S. 240-243; Teodor Bodogae, „Câteva știri inedite despre legăturile Cuviosului Sofronie cu ardelenii refugiați peste munți“/dt. *Einige bisher unveröffentlichte Informationen über die Verbindungen des hochwürdigen Sofronie mit den jenseits der Karpaten vertriebenen Siebenbürgern*, in: *Mitropolia Ardealului*, XXIX. Jg., 1984, Nr. 9-10, S. 725-727; T. V. Damaș, *Biserica Greco-Catolică*, S. 83; D. Prodan, *Supplex*, S. 249-250.

Vodă îi croiește cale liberă. Noi rugăm astfel, dacă preainalții [domni n.n.] vor să înlătore fuga pe viitor, ca să ne scutiți de pricinile arătate mai sus și să obțineți cu adevărat de la Majestatea Sa pentru ca noi să ne putem duce viața mai ușor. După ce vom fi cunoscut milostivirea și satisfacerea noastră, vom cere și noi iertare, desigur cu știrea lui Sofronie, care se află aici, prin care să ni se asigure mijloacele pentru un trai îndestulător, și noi vă asigurăm că, de vă veți îngriji de mulțumirea celor fugiți, aceștia se vor declara satisfăcuți și se vor întoarce”³⁴.

La doar câteva decenii de la consumarea evenimentelor, cărturarul iluminist Samuil Micu a descris, în termeni negativi, „turburarea de Sofronie făcută”, anume că „[...] în vremea vlădicului Aaron, la anul 1759, cea mai mare parte din românimea Ardealului s-au făcut neunită, că un călugăr, anume Sofronio din varmeghiia Hinidoarei, din sat Cioara, cu mare hulă și turburare s-au sculat asupra uniților, foarte defăimând unirea, umblând cu gloată de norod prin sate și învățind pre norod ca să-și lapede pe preoții cei uniți, că aceia nu țin posturile și strică cu unt prescurile și paștile, și alte minciuni scornea. Norodul, mai ales mărginimea și mocănimia, după aceea și ceialalți de prin țară, bucuros l-au ascultat și au lăpădat unirea. În multe locuri sătenii scotea pe preoții cei vechi, că așa chema preoții uniți, iar pe cei neuniți îi zicea noi. Pe cei vechi, dară, îi scotea la hotar, și nici marha lor nu voia să o lasă să pască cu ale altora, că zicea că cei uniți nu numai ei sunt spurcați, ci și dobitoacele lor. Sofronie trimetea înainte oamenii săi, cu cărți, în toate laturile aduna săboară, porunceă să ia besearicile de la uniți, aduna bani, gloaba pe cei ce nu asculta de poruncile lui. Mult îi părtinea lui și cei de alte neamuri carii era străini de relighiia catholicească. Așa, în scurtă vreme, cea mai mare parte din norodul românesc s-au făcut neunită, și să gonea românii unii pe alții și să păgubea, neuniții pe cei uniți, cei uniți pe cei neuniți, așa cât, de n-ar fi făcut Împărăția buna tocmeale, multe vărsări de sânge, bătai și morți ar fi fost întră români. Popii căuta cum să-și poată agonisi ceva și cei mai mulți să uita în carea parte le va fi mai bine. Adevărat iaste că, din preoții cei uniți, cei mai mulți fiind și de la părinți cuvioși crescuți, și și ei mai învățați și mai de omenie, statornici au fost și nu s-au clătit după turburarea norodului prost, iar cei neuniți era oameni mai de gloată și nu căuta mult la omenie, cât la agonisala sa, că era proști și făr de învățatură, și negânditori de binele cel de obște al neamului. Nu știa ei ce iaste unirea și ce iaste neunirea, nește visuri își închipuia, care niciodată n-au fost, zicând că uniții bagă oao și unt în prescuri și alte care nici au fost, nici vor fi. Alții zicea că de vor fi uniți îi vor face papistași și li se vor strica posturile, care toate era nimicuri și minciuni și hulele vrăjmașilor Besearicii, carii voia să

³⁴ T. Bodogae, *Câteva știri*, p. 728 (nr. III).

Fürsten zu klären hat. So bitten wir darum, wenn die Hochwohlgeborenen (Herren) diese Flucht künftig vermeiden wollen, dass sie die oben aufgezeigten Anlässe bereinigen sollten und es bei Ihrer Majestät zu erwirken, dass wir wirklich ein unbeschwertes Leben führen können. Sobald wir Barmherzigkeit und Zufriedenheit für uns erfahren haben, werden auch wir um Vergebung bitten, gewiss mit Wissen Sofronies, der sich hier aufhält, durch den uns auch die Mittel für ein zufriedenstellendes Leben gesichert werden sollen; wir aber sichern euch zu, dass jene, wenn ihr euch um die Menge der Geflohenen kümmern werdet, sich für zufrieden erklären und zurückkehren werden“³⁴.

Nur wenige Jahrzehnte nach diesen Ereignissen beschrieb der aufklärerische Gelehrte Samuil Micu mit äußerst negativen Begriffen den „von Sofronie angestifteten Aufruhr“, wonach „[...] in der Zeit des Bischofs Aron im Jahr 1759 der größte Teil der Rumänen von Siebenbürgen nicht-uniert geworden war, da ein Mönch namens Sofronio aus dem Komitat von Hunedoara, aus dem Dorf Cioara (stammend) mit viel Lärm und Aufruhr gegen die unierten aufgestanden ist und die Union massiv schmähte, mit viel Gesindel aus dem Volk durch die Dörfer zog und das Volk lehrte, sich von den unierten Priester loszusagen, da diese die Fastenzeiten nicht hielten und mit Butter die Fastenspeisen störten, und er braute noch andere Lügen zusammen. Das Volk, vor allem aus der Marginime (Umgegend von Hermannstadt; J.H.) und das Hirtenvolk, danach auch andere aus dem ganzen Land, hörte ihn freudig an und sagte sich von der Union los. In vielen Orten vertrieben die Dorfbewohner die alten Priester, denn so nannten sie die unierten Priester, während sie die nicht-unierten neu nannten. Diese alten Priester aber führten sie an die Grenze, und nicht einmal ihr Rind ließen sie mit dem der anderen weiden, denn sie sagten, dass nicht nur die Unierten schmutzig seien, sondern auch ihr Vieh. Sofronie sandte seine Leute mit Büchern voraus, er berief in allen Gegenden Versammlungen ein, predigte ihnen, den Unierten die Kirchen zu nehmen, er führte Geldsammlungen durch und bestrafte die, die seinen Weisungen nicht gehorchten. Viele ergriffen für ihn Partei auch aus anderen Völkern, die nicht der katholischen Religion angehörten. So wurde binnen kurzer Zeit der größte Teil des rumänischen Volkes nicht-uniert und es jagten die einen Rumänen die anderen und fügten sich Schaden zu, die Nicht-Unierten die Unierten und die Unierten die Nicht-Unierten, so dass es zu viel Blutvergießen, Prügeleien und Toten unter den Rumänen gekommen wäre, hätten das Reich nicht gute Verhandlungen geführt. Die Popen trachteten vor allem danach, etwas für sich zu verdienen, und die meisten sahen darauf, auf welcher Seite es ihnen besser gehen würde. Es ist wahr, dass von den unierten Priestern die meisten von frommen Eltern erzogen wurden, und auch die gelehrtesten und menschlichsten durchaus treu waren und nicht nach dem Aufruhr des dummen Volkes schwankten, die Nicht-Unierten aber waren mehr Menschenhorden und suchten nicht viel an echter Menschlichkeit, sondern mehr an Verdienst, denn sie waren dumm und ungebildet und dachten nicht an das gemeine Wohl des Volkes. Sie wussten nicht, was die Union bedeutet und was die Nicht-Union bedeutet, sie bildeten sich Phänomene ein, die es nie gegeben hatte, und sagten, dass diese Eier und Butter und anderes dem eucharistischen Brot begeben, was nie der Fall war und auch nie sein wird. Andere sagten, dass sie, wenn sie

³⁴ T. Bodogae, *Câteva știri*, S. 728 (Nr. III).

fie împărecheați români, nu pentru că doară ei ar fi crezut că unirea cu neunirea iaste mai bună au mai rea, de vreme ce și uniții și neuniții lapădă și osândesc învățătura lor, însă lui Sofronie nu atâta-i era de credință, cât îi era să adune bani. Mai pe urmă Sofronie au fost chemat la Sibiu, cu făgăduință de la împărăție că nimic nu i să va face. Așea, au venit cu mulțime de prostime, și adevărat nimic nu i s-au făcut, fără numai cât au trebuit să iasă din Țara Ardealului, și așea, s-au dus în Țara Românească, unde făcând turburări, pe la anul 1768, când muscalii, carii făcea atunci cu turcii războiu în Țara Românească, cu rea moarte l-au perdut. Iar în Ardeal, români împărecheați au rămas, unii uniți, alții neuniți”³⁵.

Sintetizând aceste date, și Petru Maior scria că, „[...] pre la anul 1759, fiind români scârbiți de goana ce au pățimit vlădica Inochentie Clain, au venit un călugăr din Țeara Românească, cu născuta român ardelean, din Cioara de loc, om nu cu blândețe, cum fusese Ilarion [Visarion Sarai n.n.], ci de fire aspră și turburată, și au început a propovedui neunirea întră mocani, nu numai cu gura, ci și cu bota, întărâtând prostimea mai vârtos asupra preoților uniți, ca să-i scoată din căși cu toate ale lor și să-i ducă întră hotară. Drept Sofronie acesta fu alungat înapoi în Țeara Românească. Dară răul cel de dânsul pornit au rămas în Ardeal, cât fu de lipsă să trimită împărăteasa pre ghegeneral Bucov, cu un regement de armași, spre așezarea purceasei turburări. Cum zisei, Sofronie au dat început turburării întră mocani, iară pre Murăș în sus au întărit neunirea mai vârtos oarecarele Ioann din Sad”³⁶.

Data morții transmisă de Micu este eronată, căci, la 24 aprilie 1769, domnitorul Grigorie III Ghica (1768-1769) îi dădea lui Sofronie un hrisov: „Carele, puind silință, s-au arătat cu slujba țării și cu folosul vistieriei, [astfel că] i-am dat această carte a domniei mele cu care să aibă a-și găsi 12 liude oameni streini, aduși duprintr-alte părți streine, făr de bir și făr de pricină”³⁷. La 17 mai, ambasadorul austriac din Constantinopol cerea Înaltei Porți extrădarea sa³⁸. Tot în același an era amintit, la Argeș, ca apropiat al banului Pârvu Cantacuzino (1769-1770), cârmuitorul Țării Românești pe timpul ocupației rusești; în fruntea unui numeros contingent militar de voluntari ardeleni, ieromonahul a luat parte la eliberarea Bucureștiului de turci, în noiembrie 1769. Cu toate că la 30 septembrie 1771 Guberniul transilvănean mărise recompensa, niciun apropiat al

³⁵ Samuil Micu, *Istoria românilor* (ed. principeș după manuscris de Ioan Chindriș), vol. II, București, 1995, p. 339.

³⁶ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor*, ed. a II-a (ed. îngrij. de Ioan Chindriș), vol. I, București, 1995, p. 129.

³⁷ I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan*, p. 367, n. 4.

³⁸ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii*, p. 364.

uniert, sie zu Papisten gemacht werden und ihre Fastenzeiten abgeschafft würden, was alles Hirngespinnste und Lügen sind und Schmähungen durch Gegner der Kirche, mit der die Rumänen sich vereinen wollten, und dies nicht, nur weil sie geglaubt hätten, dass die Vereinigung mit der Nicht-Union besser oder schlechter sei, solange die Unierten wie die Nicht-Unierten sich ihre Lehre gegenseitig abschwören und diese verurteilen und es Sofronie nicht so sehr um Glauben geht, sondern darum, Geld anzuhäufen. Später wurde Sofronie nach Hermannstadt zitiert mit dem Versprechen des Reiches, dass ihm nichts geschehen würde. So kam er mit einer Menge an tumbem Volk herbei und es wurde ihm tatsächlich nichts getan außer dass ihm geboten wurde, Siebenbürgen zu verlassen; so gingen sie in die Walachei und verbreiteten dort 1768 Unruhen, wo sie diesen während die Russen mit den Türken in der Walachei Krieg führten, durch einen bösen Tod verloren. Und in Siebenbürgen blieben die Rumänen zweigleisig, die einen uniert, die anderen nicht-uniert“³⁵.

In seiner Zusammenfassung dieser Vorgänge schrieb auch Petru Maior, dass „[...] im Jahr 1759, als die Rumänen schon angewidert waren von der Hetze, die Bischof Inochentie Clain erlitt, ein Mönch aus der Walachei kam, von Geburt her siebenbürgischer Rumäne aus Cioara, der nicht von Sanftmut war wie Ilarion (Visarion Sarai, n.n.), sondern von hartem und aufrührerischem Wesen, und dieser begann unter dem Volk die Nicht-Union zu predigen, nicht nur mit Worten, sondern auch mit dem Prügel; und er brachte den Mob noch stärker gegen die unierten Priester auf, so dass sie die Priester mit Hab und Gut aus ihren Häusern verjagten und sie über die Grenzen brachten. Zu Recht wurde dieser Sofronie wieder in die Walachei vertrieben. Doch der von jenem in Siebenbürgen ausgelöste Aufruhr blieb bestehen, so dass die Kaiserin General Bucov mit einem Regiment an bewaffneten Soldaten schicken musste, um dem beginnenden Aufruhr ein Ende zu setzen. Wie gesagt stiftete Sofronie den Anfang der Aufruhrs unter den Hirten und in den Gegenden oberhalb des Mieresch stärkte jener bestimmte Ioann aus Sad die Nicht-Union weiter“³⁶.

Das von Micu übermittelte Sterbedatum ist indes falsch, denn am 24. April 1769 verließ Fürst Grigorie III. Ghica Sofronie eine Urkunde: „Diesem, der großen Eifer bewiesen hat, der sich in den Dienst des Vaterlandes und zu Nutzen der Schatzkammer gestellt hat, habe ich dieses Schreiben meiner Herrschaft gegeben, mit dem er sich 12 fremde Menschen als Leibeigene nehmen kann, die aus anderen fremden Gegenden hergebracht wurden und ohne Anführer und Belastungen sein sollen“³⁷. Am 17. Mai forderte der österreichische Botschafter in Konstantinopel von der Hohen Pforte dessen Auslieferung³⁸. Im selben Jahr wurde er in Argeş als Vertrauter des Bans Pâravu Cantacuzino (1769-1770) erwähnt, des Herrschers der Walachei während der russischen Okkupation; an der Spitze eines großen Kontingents an freiwilligen siebenbürgischen Soldaten nahm der Priestermonch an der Befreiung Bukarests von den Türken im November 1769 teil. Obwohl das Siebenbürgische Gubernium am 30. September 1771 das Kopfgeld erhöhte, verriet ihn keiner der ihm

³⁵ Samuil Micu, *Istoria românilor/dt. Geschichte der Rumänen* (Ausgabe nach der Handschrift von Ioan Chindriş), Bd. II, Bukarest, 1995, S. 339.

³⁶ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor/dt. Geschichte der Kirche der Rumänen*, (hrsg. von Ioan Chindriş), Bd. I, Bukarest, 1995, S. 129.

³⁷ I. Ionaşcu, *Ieromonahul transilvan*, S. 367, Anm. 4.

³⁸ Z. Pâclişanu, *Istoria Bisericii*, S. 364.

său nu l-a trădat. Călugărul, revenit în fruntea obștii de la Vieroș, trăia și în 1774, an în care protopopul ortodox al Sebeșului era întemnițat la Sibiu, pentru că „stătuse în schimb de țidule viclene cu acel cunoscut înșelător Sofronie, care începe din nou a răspândi otrava legii românești șismatice în această țară”³⁹. Mai mult, potrivit altor izvoare contemporane, ieromonahul ardelean, după mai multe acțiuni haiducești în zona Făgărașului, în scaunul Orăștiei (aici se zvonise că îl „tâlhărise” pe fostul său stăpân domonial, baronul Petru Barcsai) și în centrul Transilvaniei⁴⁰, s-ar fi stins din viață, departe de casă, abia în anul 1776; ca apărător al Ortodoxiei, țarina Ecaterina a II-a îl decorase cu crucea de aur⁴¹.

Amintirea acestui călugăr și a faptelor sale au rămas vii în mintea poporului. Spre exemplu, la scurt timp după potolirea răscoalei sofroniene, bisericuța de lemn a mănăstirii, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, a fost refăcută⁴², doar așa explicându-se consemnarea definitivei sale dispariții trei decenii mai târziu. Într-adevăr, un document descoperit în Arhivele Statului din Viena consemna distrugerea acesteia la data de 23 iunie 1786; la mijlocul secolului următor, preotul-paroh Nicolae Bența (1843-1852) nota, pe filele unui exemplar al *Îndreptării Legii* (Târgoviște, 1652), următoarele: „Această sfântă și dumnezeiască Pravilă e a sf[inte]i biserici greco-orientale din Cioara, remase de la mănăstirea din Plaiu Cioara, care se-au stricat pe la anul 1788, prin zavistia uniților de pe acel timp; aceea mănăstire, de când s-au înființat, nu avem documente, fără cei bătrâni spun că moșii și strămoșii li-au povestit că a fost foarte bogată și au fost închinată la mănăstire din Țara Românească, de la Cozia”. Grinzile masive, parțial pictate, au fost recuperate de săteni, fiind refolosite, după un deceniu, la ridicarea actualei biserici-monument istoric (AB-II-m-A-00314) din localitatea Săliște (jud. Alba); de la edificiul inițial a fost adus clopotul de bronz și mai multe icoane, executate de Chiril Monahul și de „Stan Zu[grav] ot Orăștie, 1767, Plăișor”⁴³.

³⁹ N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 282-283; A. Bunea, *Episcopii*, p. 223; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 241; Șt. Meteș, *Emigrări românești*, p. 120-121; I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan*, p. 368; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 83-86.

⁴⁰ A. Bunea, *Episcopii*, p. 446-451.

⁴¹ Șt. Meteș, *Emigrări românești*, p. 120-121.

⁴² Dragosin Oană, „Parohia Săliștea (Cioara)”, în *Mitropolia Ardealului*, an XVII, 1972, nr. 7-8, p. 557-558.

⁴³ Șt. Meteș, *Emigrări românești*, p. 46-49; D. Oană, *Parohia Săliștea*, p. 557; Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, București, 1998, p. 76, 380. Tradiția monahală a fost reluată abia în 1924, pe locul sfântului așezământ mănăstiresc de odinioară construindu-se un paraclis de zid; desființată încă o dată prin fatidicul decret nr. 410 din 1959, chinovia ortodoxă, închinată în prezent „Sfinților Împărați Constantin și Elena”, a fost redeschisă în anul 1975, continuând tradiția monahală multiseclară a acestor meleaguri până astăzi (cf. *Dicționarul mănăstirilor*, p. 168; Vasile Dumitrache, *Mănăstirile și schiturile României pas cu pas*, vol. IV, București, 2002, p. 135-138; S. D. Cârstea, *Monahismul ardelean*, p. 395-396).

Nahestehenden. Der Mönch, der als Vorsteher zu der Klostersgemeinschaft von Vieros zurückgekehrt war, lebte noch im Jahr 1774, als der orthodoxe Protopope von Mühlbach/rum. Sebeş in Hermannstadt inhaftiert wurde, weil er „im Austausch übler Gedanken mit jenem bekannten Lügner Sofronie stand, der von neuem begann, das Gift des schismatischen rumänischen Gesetzes in diesem Land zu verbreiten“³⁹. Laut anderer zeitgenössischer Quellen wäre er hingegen nach weiteren Aktionen im Stile der Heiducken in der Gegend von Fogarasch, im Stuhl von *Broos/Orăştie* und in Zentralsiebenbürgen⁴⁰ fern seines Hauses und erst im Jahr 1776 gestorben; als Verteidiger der Orthodoxie hatte ihn Zarin Katharina II. mit dem Goldenen Kreuz ausgezeichnet⁴¹.

Die Erinnerung an diesen Mönch und seine Taten ist im Gedächtnis des Volkes äußerst lebendig geblieben. So erklärt sich zum Beispiel die Tatsache, dass nur kurze Zeit nach der Niederschlagung des Aufruhrs des Sofronie die kleine Holzkirche mit dem Patronat „Entschlafen der Gottesmutter“ wiedererrichtet wurde⁴², auch wenn diese drei Jahrzehnte später definitiv verschwindet. Und tatsächlich belegt ein im Staatsarchiv von Wien entdecktes Dokument deren totale Zerstörung am 23. Juni 1786; in der Mitte des nächsten Jahrhunderts notierte der Gemeindepriester Nicolae Bența (1843-1852) auf Blättern eines Exemplars der Schrift *Îndreptării Legii* (Târgoviște, 1652) Folgendes: „Diese heilige und göttliche Regel gehört der hl. Griechisch-orientalischen Kirche von Cioara und stammt aus dem Kloster der Plaiu Cioara, das im Jahr 1788 aus dem Hass der Unierten jener heraus zerstört wurde; wir haben keine Dokumente, wann jenes Kloster entstanden ist, die Alten aber sagen, dass ihre Ahnen und Urahnen ihnen erzählt haben, dieses Kloster sei sehr reich gewesen und dem Kloster Cozia in der Walachei untergeordnet gewesen sei“. Massive und teilweise bemalte Balken wurden von den Dorfbewohnern nach einem Jahrzehnt wiedergefunden und wiederverwendet beim Bau der heutigen Kirche von Săliște (Kreis Alba), die als Kulturdenkmal eingestuft ist (AB-II-m-A-00314); vom ursprünglichen Bau wurden die Bronzeglocke und mehrere Ikonen wiederentdeckt, die von dem Mönch Kyrill und „Stan Zu(grav)ot, Orăştie, 1767, Plăișor“ gemalt worden sein sollen⁴³.

Aus Sicht der orthodoxen Geschichtsschreibung kann als Schlussfolgerung festgehalten werden, dass die Bewegung zur Wiedererlangung der Rechte der „Griechisch-Orthodoxen Kirche“, die von Sofronie von Cioara angestoßen wurde, ihr Ziel erreicht hat⁴⁴; die von der

³⁹ N. Iorga, *Sate și preoți*, S. 282-283; A. Bunea, *Episcopii*, S. 223; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 241; Șt. Meteș, *Emigrări românești*, S. 120-121; I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan*, S. 368; T. V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 83-86.

⁴⁰ A. Bunea, *Episcopii*, S. 446-451.

⁴¹ Șt. Meteș, *Emigrări românești*, S. 120-121.

⁴² Dragosin Oană, „Parohia Săliștea (Cioara)“/dt. *Die Pfarrei Săliștea (Cioara)*, in: *Mitropolia Ardealului*, VII. Jg., 1972, Nr. 7-8, S. 557-558.

⁴³ Șt. Meteș, *Emigrări românești*, S. 46-49; D. Oană, *Parohia Săliștea*, S. 557; Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*/dt. *Wörterbuch der alten rumänischen Malerei aus Siebenbürgen. Jh. XIII-XVIII*, Bukarest, 1998, S. 76, 380. Die monastische Tradition wurde auf dem heiligen Boden der frühen Klostersiedlung erst 1924 wieder aufgenommen, als eine Kapelle aus Stein gebaut wurde; aufgrund des schicksalhaften Dekrets Nr. 410 von 1959 aufgelöst, wurde das orthodoxe Kloster, das derzeit dem Patronat „Hl. Kaiser Konstantin und Elena“ geweiht ist, erst 1975 wiedereröffnet; es setzt die jahrhundertelange monastische Tradition dieser Gegenden bis heute fort (vgl. *Dicționarul mănăstirilor*, S. 168; Vasile Dumitrache, *Mănăstirile și schiturile României pas cu pas*/dt. *Die Klöster und Skiten Rumäniens Schritt für Schritt*, Bd. IV, Bukarest, 2002, S. 135-138; S. D. Cârstea, *Monahismul ardelean*, S. 395-396).

Privită prin prisma istoriografiei ortodoxe, concluzia este aceea că mișcarea de redobândire a drepturilor Bisericii „Greco-Răsăritene”, inițiată de Sofronie de la Cioara, și-a atins scopul⁴⁴; datele transmise de comisia de conscriere Buccow (1761-1762) ar confirma acest lucru⁴⁵. În același timp, mișcării i s-a conferit și o vădită tentă național-socială, atribuindu-i-se caracterul de preludiv al mării răscoale țărănești de la cumpăna anilor 1784-1785, conduse de Horea, Cloșca și Crișan⁴⁶; luptătorul pentru drepturile Bisericii Ortodoxe ardelenene s-ar transforma astfel și într-un apărător al propriului său popor în fața inechităților social-politice ale vremii. Cu toate acestea, catalogările de acest tip trebuie privite și primite cu nuanțările de rigoare, în sensul luării în calcul a posibilității exagerării acuzelor ce i s-au adus de către adversarii săi, prin creionarea unui portret de revoluționar, spre a se justifica astfel necesitatea urgentării intervenției armate a Vienei în „ampla rebeliune sofroniană” (în fapt, voalarea incapacității restabilirii ordinii de către autoritățile comitatense și central-militare transilvănene abilitate).

⁴⁴ În Ortodoxie, ieromonahul Sofronie, socotit una dintre marile personalități ale Bisericii ardelenene (cf. Gheorghe Ciuhandu, *Călugării Visarion și Sofronie și mucenicii Ortodoxiei din Ardeal. Cuvinte de pomenire*, Sibiu, 1932, p. 29-31), a fost trecut, la 28 februarie 1950, în rândul sfinților, canonizare pronunțată în chip solemn, în catedrala „Încoronării” din Alba Iulia, la 21 octombrie 1955 (cf. Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000. Biserica. Națiune. Cultură*, vol. III/1, București, 2006, p. 338; Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, ed. a III-a, Iași, 2007, p. 198-202). Diferit, istoriografia unită i-a creionat un portret întru totul negativ: „Era un om simplu, fără carte; abia scia ceti și scrie românește. Trupul îi era bine hrănit, purta păr lung și era negru ca un țigan. Când se presenta în adunări publice, se prefăcea a fi cel mai loial și supus față cu legile țarei și poruncile împărătesci și adeseori predica oamenilor să fie liniștiți și cumpătați, dar în faptă era un om de fire aspră și turburată, care predica neunirea nu numai cu gura, ci și cu bota. Se folosea de toate mijloacele, cari le întrebuințează impostorii, spre a seduce poporul simplu” (cf. A. Bunea, *Episcopii*, p. 172; a se vedea și Alexandru Grama, *Istoria Bisericii Românești unite cu Roma dela începutul creștinismului până în zilele noastre*, Blaj, 1884, p. 128-129; *Diecesa Lugoșului. Șematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 418-419; I. Radu, *Istoria Vicariatului*, p. 111-113; George Fireza, *Unirea de la 1700 și cum s-au învrăjbit iarăși românii?*, ed. a II-a, Lugoj, 1924, p. 49-51 etc.).

⁴⁵ A se vedea, pe larg, Virgil Ciobanu, „Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, an III, 1924-1925, Cluj, 1926, p. 616-700 (și extras, Cluj, 1926); Matei Voileanu, *Să se facă lumină. Biserica românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1926.

⁴⁶ În memoriile sale, nobilul maghiar Rettégi György rezuma „pretențiile” românilor ardeleni agrenați în acele evenimente - adresate comitelui suprem al Hunedoarei, Balog László - astfel: „Nu ne putem îndeajuns mira din ce pricină ne apăsați voi, ungurii, într-atât. Că ne-ați pus pe gât și jugul iobăgiei, cu toate că noi suntem și am fost mai numeroși decât ungurii, ba suntem încă și mai vechi decât voi în această țară, fiindcă suntem rămășițele vechilor daci” (cf. S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, p. 151; I. Ranca, *Date noi*, p. 287-288; D. Prodan, *Supplex*, p. 254).

Volkszählungskommission Buccows (1761-1762) übermittelten Daten scheinen dies zu bestätigen⁴⁵. Gleichzeitig wurde dieser Bewegung auch ein stark national-sozialer Zug verliehen und ihr die Rolle eines Vorspiels zu den großen Bauernaufständen in den Jahren 1784 und 1785 zugesprochen, die von Horea, Cloșca und Crișan angeführt wurden⁴⁶; der Vorkämpfer für die Rechte der siebenbürgischen Orthodoxen Kirche würde sich damit auch in einen Verteidiger seines eigenen Volkes gegen die sozialen und politischen Benachteiligungen jener Zeit verwandeln. Trotz alledem müssen Katalogisierungen dieser Art sehr differenziert betrachtet und aufgegriffen werden unter Berücksichtigung der Möglichkeit maßloser Übertreibung bei den Vorwürfen, die ihm von seinen Feinden gemacht wurden, und beim Schaffen des Porträts eines Revolutionärs, um die Notwendigkeit eines beschleunigten militärischen Eingreifens durch Wien zu begründen angesichts der „breiten Rebellion des Sofronie“ (um tatsächlich die Unfähigkeit zur Wiederherstellung der Ordnung durch die zuständigen Behörden des Komitats und die zentralsiebenbürgischen Militärsautoritäten zu vernebeln).

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

⁴⁴ In der Orthodoxie wurde Sofronie, der als eine der großen Persönlichkeiten der siebenbürgischen Kirche gilt (vgl. (cf. Gheorghe Ciuhandu, *Călugării Visarion și Sofronie și mucenicii Ortodoxiei din Ardeal. Cuvinte de pomenire*/dt. *Die Mönche Visarion und Sofronie und ihre Schüler aus Siebenbürgen. Worte zum Gedenken*, Sibiu, 1932, S. 29-31), wurde am 28. Februar 1950 in die Reihe der Heiligen aufgenommen, die Kanonisierung wurde feierlich in der Kathedrale von „Încoronării“ von Alba Iulia/Karlsburg am 21. Oktober 1955 feierlich verkündigt (vgl. Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000. Biserică. Națiune. Cultură*/dt. *Die Rumänische Orthodoxe Kirche zwischen 1885 und 2000. Kirche. Nation. Kultur*, Bd. III/1, Bukarest, 2006, S. 338; Mircea Păcurariu, *Sfinții daco-romani și români*/dt. *Dako-rumänische und rumänische Heilige*, Iași, 2007, S. 198-202). Die unierte Geschichtsschreibung hinwiederum zeichnete ein durch und durch negatives Porträt von ihm: „Er war ein einfacher Mann, ohne Bildung; er konnte gerade noch lesen und rumänisch schreiben. Er war gut genährt, trug lange Haare und war schwarz wie ein Zigeuner. Wenn er bei öffentlichen Versammlungen auftrat, tat er so, als wäre er der loyalste und den Gesetzen des Landes und Geboten der Kaiserin ergebenste Mensch und predigte den Menschen häufig, sie sollten ruhig und besonnen sein, aber in Wirklichkeit war er selbst ein Mann von hartem und aufrührerischem Wesen, der die Nicht-Union nicht nur mit dem Mund, sondern auch mit dem Prügel predigte. Er wandte alle Mittel an, welche Betrüger benutzen, um das einfache Volk zu verführen“ (cf. A. Bunea, *Episcopii*, S. 172; vgl. auch Alexandru Grama, *Istoria Bisericei Românești unite cu Roma dela începutul creștinismului până în zilele noastre*/dt. *Die Geschichte der Rumänischen mit Rom Unierten Kirche vom Anfang des Christentums bis heute*, Blaj, 1884, S. 128-129; *Diecesa Lugojului. Șematism istoric*/dt. *Die Diözese von Lugoj. Historisches Schema*, Lugoj, 1903, S. 418-419; I. Radu, *Istoria Vicariatului*, S. 111-113; George Fireza, *Unirea de la 1700 și cum s-au învrăjbit iarăși români*?/dt. *Die Union von 1700 und wie sich die Rumänien wieder beföhdet haben*, Lugoj, 1924, S. 49-51 etc.).

⁴⁵ Ausführlich bei Virgil Ciobanu, „Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762“/dt. *Statistik der Siebenbürger Rumänen von 1760-1762*, in: *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, III. Jg., 1924-1925, Cluj, 1926, S. 616-700 (und in Auszügen Cluj, 1926); Matei Voileanu, *Să se facă lumină. Biserica românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea*/dt. *Es werde Licht. Die Kirche der Rumänen aus Siebenbürgen im 18. Jh.*, Sibiu, 1926.

⁴⁶ In seinen Erinnerungen fasste der ungarische Adlige György Rettegdi die „Ansprüche“ der Siebenbürger Rumänen, die in diese Ereignissen verwickelt waren - adressiert an den höchsten Komes von Hunedoara, László Balog, folgendermaßen zusammen: „Wir können uns nicht genug wundern, aus welchem Grund ihr Ungarn uns so unterdrückt. Denn ihr habt uns auch das Joch der Leibeigenschaft auferlegt, obwohl wir zahlreicher waren und sind als die Ungarn, doch wir sind sogar früher als ihr in diesem Land gewesen, weil wir die Nachfahren der Daker sind“ (cf. S. Dragomir, *Istoria dezrobirii*, II, S. 151; I. Ranca, *Date noi*, S. 287-288; D. Prodan, *Supplex*, S. 254).

Keith Hitchins

Pavle Nenadović

Pavle Nenadović served as Metropolitan of the Serbian Orthodox Church of Karlowitz (Sremski Karlovci) in the Habsburg Monarchy for two decades, 1749 to 1768, a time of decisive encounters between the Orthodox, or Non-United, and the promoters of the Church Union in Transylvania and adjoining Bihar County and District of Hălmagiu. He fully committed himself to the strengthening of the Orthodox Church in the Monarchy in general and to the defense of the Romanian Orthodox in particular, and he thought he could best accomplish his goals by drawing all the Orthodox together into a single church organization –his own Metropolitanate. He was a pragmatist and an activist rather than a theologian and a scholar, but he let himself be guided by both long-standing principle and the spirit of the time. On the one hand, he did not challenge the foundations of the prevailing political and social order in the Monarchy, and, in accordance with Orthodox tradition, he did not set the church up as a competitor with the state in matters of this world. Yet, on the other hand, he was a man of his own time, who was open to new ideas and prized knowledge and learning as well as faith as proper tools for understanding and improving the human condition. However opposed he sometimes was to policies pursued by the Court of Vienna and its bureaucracies, he was determined to balance the interests of his church with the political realities of the moment. For these reasons he was the initiator of the spiritual and cultural revival of the Serbs of the Habsburg Monarchy and, no less important, was held in high regard by Maria Theresa.¹

Petar Nenadović was born in 1699 in Buda, where his father was a respected tailor. He completed the Serbian and German schools and a few grades of the Latin school in Buda, but he had to interrupt his formal education in 1721, when his father died. He took a position as a clerk in the municipal government of Buda, and because of his abilities and hard work he was assigned to duties relating

¹ There is no monograph on Nenadović's life and career. Short accounts provide useful information: Djoko Slijepčević, *Istorija srpske pravoslavne crkve*, vol. 2, München, 1966, p. 45-56; Predrag Puzović, *Karlovački Mitropolit Pavle Nenadović i njegovo doba, Catena Mundi*, vol. 1, Belgrad, 1992, p. 727-731; Nikola Gavrilović, *Istorija ćirilskih štamparija u Habzburškoj Monarhiji u XVIII veku*, Novi Sad, 1974, *passim*.

Keith Hitchins

Pavle Nenadović

Pavle Nenadović a slujit ca mitropolit al Bisericii Ortodoxe Sârbe de la Karlowitz (Sremski Karlovci) în Monarhia habsburgică pentru două decenii, de la 1749 la 1768, o perioadă de contacte decisive între ortodocși, sau neuniți, și promotorii Bisericii Unite în Transilvania, și alăturat, în județul Bihor și ținutul Hălmagiului. El s-a dedicat pe deplin întăririi Bisericii Ortodoxe din Monarhie în general, dar mai ales apărării românilor ortodocși, și a considerat că și-ar putea atinge țelurile cel mai bine prin cuprinderea laolaltă a tuturor ortodocșilor într-o singură organizare bisericească - propria sa mitropolie. A fost un pragmatic și un activist mai degrabă decât un teolog și un cărturar, dar s-a lăsat îndrumat, atât de principii statornice, cât și de spiritul vremurilor. Pe de o parte, el nu a contestat bazele ordinii sociale și politice din Monarhie, și, potrivit cu tradiția ortodoxă, el nu a dispus ca biserica lui să fie potrivnică Statului în treburile lumești. Însă, pe de altă parte, el a fost un om al timpului său, care era deschis ideilor noi și punea preț pe cunoaștere, învățătură, precum și pe credință, ca fiind căile potrivite pentru înțelegerea și îmbunătățirea condiției umane. Oricât de mult s-ar fi opus câteodată politicilor urmate de Curtea de la Viena și birocrațiile acesteia, el era hotărât să acorde interesele Bisericii sale cu realitățile politice ale momentului. Din aceste rațiuni, el a fost inițiatorul renașterii culturale și spirituale a sârbilor din Monarhia habsburgică și - nu mai puțin important, i s-a purtat o înaltă considerație de către Maria Tereza¹.

Petar Nenadović s-a născut în 1699, în Buda, unde tatăl său era un croitor respectat. A terminat școlile sârbești și germane și câteva clase la Școala Latină din Buda, dar a fost nevoit să-și întrerupă studiile în 1721, când tatăl său a murit. A ocupat poziția de funcționar în guvernul municipal din Buda și, datorită abilităților și conștiinciozității sale, i s-au încredințat sarcini

¹ Nu există, până în prezent, o monografie dedicată vieții și activității lui Nenadović. Există, însă, câteva recenzii, care oferă informații utile în acest sens: Djoko Slijepčević, *Istorija srpske pravoslavne crkve*, vol. 2, München, 1966, p. 45-56; Predrag Puzović, *Karlovački Mitropolit Pavle Nenadović i njegovo doba*, *Catena Mundi*, vol. 1, Belgrad, 1992, p. 727-731; Nikola Gavrilović, *Istorija ćirilskih štamparija u Habzburškoj Monarhiji u XVIII veku*, Novi Sad, 1974, *passim*.

to the Serbian community of the city. At the same time he attracted the notice of the Metropolitan of Belgrade-Karlowitz, Mojsije Petrović (1726-1730), who brought him to Karlowitz to assist with administration. At his urging Nenadović became a monk in 1726, taking the name Pavle. Besides attending to often complicated official tasks, he studied theology and gradually acquired a solid grounding in the humanities, which opened to him the currents of contemporary European intellectual and cultural life. After the death of Mojsije Petrović he continued to gain administrative experience under Metropolitan Vićentije Jovanović (1731-1737) and, from 1737 to 1748 under Patriarch Arsenije IV Jovanović-Šakabent, who had fled from Peć, the seat of the Serbian Patriarchate, to the Habsburg Monarchy in 1737 during the so-called Second Migration of the Serbs from Ottoman-controlled territories south of the Danube. In these years Nenadović made frequent trips to Vienna to represent the interests of the Serbian Metropolitanate. These sojourns proved valuable later on because they acquainted him with the mental attitudes and the ways of maneuvering of the Imperial Court and the central bureaucracy.

In recognition of his services to the church and his experience the Serbian National Church Congress elected Nenadović Bishop of the Gornjokarlovački eparchy with its seat at Plaška in 1742. His six years as bishop were an indispensable initiation into the myriad problems he would face as Metropolitan. From the beginning he understood how ill-disposed the Court was to the Orthodox Church, as it prevented him from visiting his eparchy for two years, until 1744, when Empress Maria Theresa finally confirmed his election. The conditions he discovered on his arrival shocked him. The parish clergy were in dire need of theological training, and many were barely literate; the people lacked even an elementary grasp of the teachings of their faith; and churches were in disrepair and were without books and other items necessary for the proper conduct of the service.² He had also to confront the hostility of local officials, who were determined to thwart his efforts to strengthen the Serbian Orthodox community. Instead, they promoted the interests of the Roman Catholic Church directly by proselytizing and indirectly by fostering the Church Union with Rome. Nenadović took the situation as a challenge and made education among the faithful and clergy and discipline among the parish priests his constant preoccupations as the indispensable foundations of a strong church. He thus established new schools and issued new rules of conduct for the clergy, and to make sure that his reforms were being carried out he became a frequent presence in the parishes. His career took another turn in 1748. When Arsenije IV died and was succeeded as Metropolitan of Karlowitz by Isaja Antonović, the Bishop of Arad, the National Church Congress chose Nenadović to succeed him. But he had no opportunity to visit his new diocese because Metropolitan Antonović died shortly after taking office, and the Congress by unanimous vote elected Nenadović to succeed him in July 1749.

² Manojlo Grbić, *Karlovačko vladичество*, vol. 2, Karlovac, 1891, p. 5-7.

privind comunitatea sârbească a oraşului. În acelaşi timp, el a atras atenţia mitropolitului de Belgrad-Karlowitz, Mojsije Petrović (1726-1730), care l-a adus la Karlowitz să lucreze în administraţie. La îndemnul acestuia, Nenadović a devenit călugăr, în 1726, luând numele de Pavle. În timp ce se ocupa de sarcini oficiale adesea complicate, el a studiat teologia şi, treptat, a dobândit o bază solidă în domeniile umaniste, care l-au introdus curentelor vieţii culturale şi intelectuale contemporane europene. După moartea lui Mojsije Petrović, el a continuat să dobândească experienţă administrativă, pe timpul mitropolitului Vićentije Jovanović (1731-1737), şi, de la 1737 la 1748, pe timpul patriarhului Arsenije IV Jovanović-Šakabent, care fugise din scaunul Patriarhatului sârb de la Peć în Monarhia habsburgică, în 1737, în timpul așa-numitei a doua migraţii a sârbilor din teritoriile controlate de otomani, la sud de Dunăre. În aceşti ani, Nenadović a făcut călătorii frecvente la Viena ca să reprezinte interesele Mitropoliei Sârbeşti. Aceste vizite s-au dovedit folositoare mai târziu, pentru că l-au familiarizat cu tiparele mentale şi căile de acţiune ale Curţii Imperiale şi a birocrăţiei centrale.

În semn de apreciere pentru serviciile aduse Bisericii şi pentru experienţa sa, Congresul Naţional Bisericesc Sârb l-a ales pe Nenadović episcop al eparhiei Gornjokarlovacki, cu scaunul la Plaška, în 1742. Cei şase ani ca episcop i-au fost o iniţiere indispensabilă în multitudinea de probleme pe care le va întâmpina ca mitropolit. De la început, el a înţeles cât de răuvoitoare era Curtea faţă de Biserica Ortodoxă, când aceasta i-a interzis vizitarea eparhiei sale pentru doi ani, până în 1744, când împărăteasa Maria Tereza i-a confirmat, în sfârşit, alegerea. Condiţiile găsite la momentul sosirii sale l-au şocat. Clerul parohiei vedea o cumplită lipsă de pregătire teologică şi mulţi abia erau alfabetizaţi; oamenilor le lipseau până şi înţelegerea elementară a învăţăturilor credinţei lor şi bisericile erau în paragină şi lipsite de cărţi şi alte lucruri necesare pentru ţinerea cuvenită a slujbei². El a avut de înfruntat şi ostilitatea funcţionarilor locali, care erau hotărâţi să împiedice eforturile sale de consolidare a comunităţii ortodoxe sârbeşti. Mai degrabă, ei au promovat interesele Bisericii Romano-Catolice în mod direct prin prozelitism, şi indirect, prin încurajarea Unirii Bisericii cu Roma. Nenadović a înţeles situaţia ca o provocare şi a făcut din răspândirea învăţăturii printre credincioşi şi cler şi a disciplinei printre preoţii parohi, preocupările sale constante, ca baze indispensabile ale unei biserici puternice. Astfel, el a înfiinţat noi şcoli şi a emis noi reguli de comportare pentru preoţi, şi ca să fie sigur că reformele sale erau puse în practică, el a devenit o prezenţă frecventă în parohii. Cariera lui a luat o altă cotitură, în 1748. Când Arsenije IV a murit şi a fost urmat de Mitropolitul Isaja Antonović, Episcopul Aradului, Congresul Naţional Bisericesc l-a ales pe Nenadović drept succesori. Dar el nu a avut şansa să îşi viziteze noua dieceză deoarece Mitropolitul Antonović a murit la scurt timp după preluarea funcţiei şi Congresul l-a ales pe Nenadović, prin vot unanim să îi succedă în iulie 1749.

² Manojlo Grbić, *Karlovačko vladичество*, vol. 2, Karlovac, 1891, p. 5-7.

As Metropolitan for twenty years the range of issues with which Nenadović had to deal was boundless. He owed the complexity of his office, in part, to the dual nature of the role he fulfilled as both spiritual and national leader of the Serbs of the Habsburg Monarchy. The two diplomas issued by Emperor Leopold I (1657-1705) in 1690 and 1695 granted the Serbs who had migrated to the Habsburg Monarchy from south of the Danube in 1690 under Patriarch Arsenije III Crnojević of Peć, the first Great Migration, extensive freedom of religion and rights of self-administration. Specifically, the diplomas recognized the Patriarch, later Metropolitan, of the Serbian Orthodox Church in the Monarchy as, in effect, the head of the Serbian community and its chief representative in dealings with the Court of Vienna. For Nenadović certainly, the two functions were never separate.

Among his clergy and faithful Nenadović continued the work he had begun in the Gornjokarlovački eparchy. He was intent on raising the general cultural level of parish priests and making certain that they possessed the necessary theological and pastoral training to enable them to fulfill their responsibilities to those who looked to them for spiritual guidance. He had no doubt that the success of any reforms he might introduce would depend, first of all, on an active, forward-looking clergy. To this end, in 1749 he established a school to prepare candidates for the priesthood, which later, in 1755, became known as the Slavonic-Grammar School or Clerical School. He also began to establish primary schools in the parishes in order to provide the faithful with basic learning and thereby help them improve their way of life materially and spiritually.³ Always short of funds and certain that he could rely for financial support only on his own faithful, he established the Clerical or School Fund and resolutely solicited donations from the well-to-do of his church. He particularly valued learning in the humanities and was anxious to offer talented students a European education. He therefore revived the Latin School of his predecessors in Karlowitz in 1749, in which German was also taught, and he sponsored performances of plays by students in both Slavonic and Latin. To provide textbooks for the new schools he sought approval from Vienna to establish a printing press in Karlowitz.⁴ He was unsuccessful and had to make do with alternatives, in particular, the purchase of Russian books, since there was opposition locally and in Vienna to any initiatives that would strengthen Orthodoxy and thereby diminish the fortunes of the Church Union. He also had books published in Râmnic, in Wallachia, particularly the grammar by Meletius Smotrytsky,

³ Slijepčević, *Istorija*, vol. 2, p. 55-56.

⁴ On Nenadović's efforts to establish a printing press, see Gavrilović, *Istorija ćirilskih štamparija*, p. 53-69, 91-104.

Ca mitropolit timp de douăzeci de ani, seria de probleme cu care Nenadović s-a confruntat a fost una lungă. Dificultatea funcției sale, el a datorat-o, în parte, caracterului dublu al rolului pe care îl îndeplinea, drept conducătorul național și spiritual al sârbilor din Monarhia habsburgică. Cele două diplome emise de Leopold I (1657-1705) în 1690 și 1695, au acordat sârbilor care migraseră în Imperiul habsburgic la sud de Dunăre, în 1690, sub patriarhul Arsenije III Crnojević de Peć, adică prima mare migrație, libertăți de religie și drepturi de autonomie extinse. În mod specific, diplomele au recunoscut pe patriarh, mai târziu mitropolit al Bisericii Ortodoxe Sârbești din Monarhie, ca fiind *de facto* conducătorul comunității sârbești și reprezentantul său principal în relațiile dintre aceasta și Curtea de la Viena. Pentru Nenadović, însă, cele două funcții nu au fost niciodată despărțite.

Printre preoți și credincioși, Nenadović a continuat munca pe care a început-o în eparhia Gornjokarlovacki. El era hotărât să ridice nivelul general de cultură al preoților de parohie, și să se asigure că aceștia posedau pregătirea pastorală și teologică necesară, care să le permită să-și îndeplinească responsabilitățile către aceia care așteptau dela ei îndrumare spirituală. El nu a avut îndoieli asupra faptului că succesul oricăror reforme pe care el le-ar introduce vor depinde, întâi de toate, de un cler activ, cu viziunea viitorului. Pentru acest scop, în 1749, el a înființat o școală care să pregătească candidați la preoție, și care, mai târziu, în 1755, a devenit cunoscută ca Școala de Gramatică Slavonă sau Școala Preoțească. El a început, de asemenea, să înființeze școli primare în parohii pentru a oferi credincioșilor învățătura de bază și, prin aceasta, să îi ajute să își îmbunătățească material și spiritual modul lor de viață³. Lipsindu-i întotdeauna fondurile necesare, și convins că se putea baza pentru sprijin financiar numai pe credincioșii săi, el a înființat Fondul Școlii Preoțești și a solicitat donații în mod viguros de la cei mai înstăriți din Biserica sa. El a pus preț în mod special pe învățătura în domeniul umanist și a fost neobosit în a oferi studenților înzestrați o educație europeană. De aceea, el a repus bazele Școlii Latine a predecesorilor săi, din Karlowitz, în 1749, în care se preda și germana și a sponsorizat punerea în scenă a pieselor de teatru de către studenți, atât în slavonă cât și în latină. Pentru a obține manuale pentru noile școli, el a solicitat aprobarea Vienei pentru a înființa o tipografie în Karlowitz⁴. Nu a reușit și a trebuit să se descurce prin alte căi, în special, prin cumpărarea de cărți rusești, mai ales că s-a opus cu rezistență, și în localitate, și la Viena, oricăror inițiative care ar fi întărit Ortodoxia, și care ar fi diminuat prin aceasta șansele Unirii Bisericii cu Roma. De asemenea, el a tipărit cărți la Râmnic, în Țara Românească, în special gramatica lui Meletius Smotrytsky,

³ Slijepčević, *Istorija*, vol. 2, p. 55-56.

⁴ Despre eforturile lui Nenadović de a înființa o tipografie, vezi Gavrilović, *Istorija ćirilskih štamparija*, p. 53-69, 91-104.

Grammatika.⁵ Schools were but a part of his much broader project for a cultural renaissance of the Serbian Orthodox of the Habsburg Monarchy. He also undertook to restore the numerous monasteries of the Metropolitanate as major centers of learning as well as havens of piety, and he imposed on the monks life in common in place of anchoritism as a means of ensuring strict discipline and effective social action.

Nenadović also had to deal with more mundane, but no less important, matters. In a sense, he became involved in the rivalry between the Habsburg Monarchy and Russia for influence in Southeastern Europe. Of most immediate concern to Nenadović was unrest among the Serbian border guards in the so-called Military Frontier between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, whose establishment dated back to the first half of the 17th century.⁶ Since then many of the Serbs who had come north of the Danube in small groups, even before the Great Migration of 1690, had been organized as a kind of militia in this border region where they enjoyed the status of free men and had rights to administer themselves. In the early 1750s Habsburg authorities undertook to reorganize the Military Frontier, imposing greater fiscal burdens on the inhabitants and limiting their self-government. As a result, the frontier guards came close to open rebellion and were supported by their families, who feared dire consequences from any change in existing conditions. Disheartened by the refusal of officials to listen to their grievances, they threatened to migrate en masse to Russia. Nenadović tried to mediate between his co-religionists and the Court of Vienna, but had little success.⁷ His main objective was to prevent a large-scale migration to Russia, which would seriously weaken the Orthodox community in the Habsburg Monarchy and render it less able to resist encroachments on its privileges and fend off promoters of the Church Union. In the end, some 100,000 Serbs went to Russia in the 1750s and early 1760s, a significant loss for the Serbian community in the Monarchy. Nenadović impressed the Court of Vienna with his loyalty in opposing the migration, though he did so for his own reasons, and he earned the enmity of Russia, which was eager to settle the Serbs in its southern territories recently taken from the Ottomans.

From the beginning to the end of his tenure as Metropolitan Nenadović had to confront what was perhaps the most serious threat to his church: the campaign mounted by the Court of Vienna and the Roman Catholic hierarchy of Hungary to draw the Serbs into the Church Union with Rome.⁸ He had already become acquainted with the main issues as Bishop of the Gornjokarlovачki eparchy. Now, as Metropolitan he had to deal with the matter

⁵ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, vol. 2 (1716-1808), București, 1910, p. 132. See also Radu Mârza, *The History of Romanian Slavic Studies. From the Beginnings until the First World War*, Cluj-Napoca, 2008, p. 35, 66-67.

⁶ J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapesta, 1880, p. 125-143.

⁷ Puzović, *Karlovачki Mitropolit*, p. 728-729.

⁸ Grbić, *Karlovачko vladičanstvo*, vol. 2, p. 98-158; Schwicker, *Politische Geschichte*, p. 152-156.

*Grammatika*⁵. Școlile erau doar o parte din proiectul său mai larg de renaștere a Ortodoxiei sârbești în Monarhia habsburgică. Totodată, s-a preocupat să reînvie numeroase mănăstiri ale Mitropoliei, considerate ca centre majore de învățatură precum și refugii de evlavie, și a impus asupra călugărilor traiul în comun în locul anahoretismului, ca mijloc de păstrare a disciplinei stricte și drept garanție a unei acțiuni sociale eficiente.

Nenadović a trebuit să rezolve și aspecte mai lumești, dar nu mai puțin importante. Într-un fel, el a ajuns să se amestece în rivalitatea dintre Monarhia habsburgică și Rusia pentru influență în sud-estul Europei. De un interes urgent pentru Nenadović au fost tulburările printre grănicerii sârbi în așa-numita Frontieră Militară dintre Monarhia habsburgică și Imperiul otoman, a cărei înființare data încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea⁶. De atunci, mulți dintre sârbii care au venit la nord de Dunăre, în grupuri mici, chiar și dinainte de marea migrațiune din 1690, au fost organizați ca un corp de miliție în această zonă de frontieră, unde au dispus de statutul de cetățeni liberi, și au avut drepturi de autonomie. În primii ani după 1750, autoritățile habsburgice s-au ocupat de reorganizarea Frontierei Militare impunând obligații fiscale mai mari asupra locuitorilor și limitându-le autonomia. În consecință, grănicerii au fost pe punctul să se răscoale de-a dreptul și au găsit reazăm în familiile lor, care se temeau de gravele urmări ce ar fi provenit din modificările condițiilor existente. Descurajați de refuzul oficialilor de a le asculta plângerile, ei au amenințat că vor migra în masă spre Rusia. Nenadović a încercat să medieze între co-religionarii săi și Curtea de la Viena, dar a avut puțin succes⁷. Principalul său obiectiv a fost să prevină o migrație pe scară largă spre Rusia, ceea ce ar fi slăbit considerabil comunitatea ortodoxă din Monarhia habsburgică și ar fi făcut-o mai puțin în stare să se opună încălcărilor privilegiilor sale și să-i respingă pe promotorii Bisericii Unite. În cele din urmă, între 1750 și în primii ani după 1760, aproximativ 100.000 de sârbi au plecat în Rusia ceea ce a reprezentat, o mare pierdere pentru comunitatea sârbească din Monarhie. Nenadović a impresionat Curtea de la Viena cu loialitatea sa, opunându-se migrației, deși a făcut-o din propriile sale motive, și a dobândit dușmănia Rusiei care urmărea să-i așeze pe sârbi în teritoriile sale sudice, acaparate recent de la otomani.

De la începutul și până la sfârșitul arhipăstoririi sale ca mitropolit, Nenadović a avut de confruntat ceea ce a constituit, probabil, cea mai serioasă amenințare pentru Biserica sa: campania dusă de Curtea de la Viena și de clerului romano-catolic al Ungariei pentru a-i câștiga pe sârbi de partea Bisericii Unite cu Roma⁸. El devenise familiarizat deja cu principalele probleme ca episcop al eparhiei din Gornjokarlovacki. Acum, ca mitropolit, el a trebuit să se ocupe de ele pe o scară

⁵ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, vol. 2 (1716-1808), București, 1910, p. 132. Vezi, în acest sens, și Radu Mârza, *The History of Romanian Slavic Studies. From the Beginnings until the First World War*, Cluj-Napoca, 2008, p. 35, 66-67.

⁶ J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapesta, 1880, p. 125-143.

⁷ Puzović, *Karlovački Mitropolit*, p. 728-729.

⁸ Grbić, *Karlovacko vladicanstvo*, vol. 2, p. 98-158; Schwicker, *Politische Geschichte*, p. 152-156.

on a much broader front. To do so he mobilized the full resources of his church and used his own, not inconsiderable, influence in Vienna to oppose the advance of the Union. He thought of his efforts to improve schooling and piety among his clergy and faithful and to reinvigorate monastic communities as model educational and spiritual centers as the foundations of any successful defense against the Union. He was also confident that the privileges granted by Leopold and confirmed, though grudgingly and with new interpretations that limited their effectiveness, by all his successors, provided solid constitutional guarantees of his church's survival. He was also a firm believer in the efficacy of personal contacts, and thus between 1749 and 1765 he made eleven longer visits to Vienna, each lasting at least two months, to win over the Court and other high officials to the cause of his church.⁹ In the end, his opposition to the Union was largely successful, in no small measure because its proponents could offer little to Serbian priests, who, unlike the Romanian Orthodox clergy in Transylvania at the end of the 17th century, already enjoyed, or at least could claim, a privileged status as a result of Emperor Leopold's diplomas.

On no occasion did Nenadović reveal more forcefully his determination to strengthen Orthodoxy in the Habsburg Monarchy than in his defense of the Romanian Orthodox of Transylvania. In so doing, he kept broader objectives always in mind. In the first place, he was eager to extend his jurisdiction over the Orthodox of Transylvania as an important step in bringing all the Orthodox of the Monarchy together under a single head and thereby enhance the church's ability to resist the Union and other threats to its well-being. He did not perceive any contradiction between his role as a defender of Serbian privileges and his claims to jurisdiction over Romanians. He was not after all a national leader in the sense that ethnicity was his primary frame of reference. Religion, that is, universal Christian spiritual values were paramount in guiding his thought and actions, and thus his efforts to include the Romanian Orthodox within the structure of Serbian Orthodox privileges seemed to him only natural. In any case, the Court of Vienna rejected out of hand his pretensions to authority over the Romanian Orthodox of Transylvania, not to mention the extension of Serbian privileges to them.

Nenadović continued to defy the Court by acting as the Metropolitan of the Romanians as well as of the Serbs. In Transylvania he was intent on knowing what the true situation of the Orthodox faithful was and kept himself regularly informed in a variety of ways. He dispatched representatives to Transylvania to make surveys, as in 1750, when one such emissary reported on some 270 villages.¹⁰ He received petitions and delegations from

⁹ Silviu Anuichi, „Relații bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea”, în *Biserica Ortodoxă Română*, vol. 97, nr. 7-8 (1979), p. 947.

¹⁰ Idem, „Activitatea Mitropolitului Pavel Nenadovici (1749-1768) de Carlovitz în slujba Ortodoxiei”, în *Studii Teologice*, vol. 13, nr. 9-10, 1961, p. 545-546.

¹¹ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran, *Despre Biserica românilor din Transilvania: Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 295, 300-302, 304, 306-307 (în 1755 și 1756).

¹² Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe*, p. 948.

mai largă. Pentru a o face, el a mobilizat în întregime resursele Bisericii sale și a exercitat o influență deloc neglijabilă în Viena, spre a împiedica răspândirea Unirii. El și-a conceput eforturile de a îmbunătăți școlile și pietatea printre preoții și credincioșii săi, și de a reînvinga comunitățile monastice pentru a deveni centre spirituale și educaționale model, ca fiind bazele oricărei defensive împotriva Unirii. Era convins că privilegiile acordate de Leopold și confirmate, chiar și reluctant și cu noi interpretări care adăugate de toți succesorii acestuia le-au limitat eficiența, ofereau garanții constituționale solide pentru supraviețuirea Bisericii sale. El a fost, de asemeni, foarte încrezător în eficiența contactelor personale și astfel, între 1749 și 1765, el a făcut unsprezece vizite mai lungi la Viena, fiecare durând cel puțin două luni, pentru a câștiga Curtea și pe alți oficiali înalți de partea cauzei Bisericii sale⁹. În final, opoziția sa față de Unire a fost, în mare, un succes, nu mai puțin din cauză că susținătorii ei puteau oferi prea puțin preoților sârbi, care, spre deosebire de clerul ortodox român din Transilvania, la sfârșitul secolului al XVII-lea, se bucurau deja, sau cel puțin puteau pretinde, de un statut privilegiat datorită diplomelor împăratului Leopold.

În nici o altă împrejurare nu și-a dezvăluit Nenadović cu mai multă energie hotărârea de a întări Ortodoxia în Monarhia habsburgică ca în apărarea ortodocșilor români din Transilvania. Procedând astfel, el a avut mereu în vedere obiective mai largi. Mai întâi, el a urmărit să își extindă jurisdicția asupra ortodocșilor din Transilvania, ca un pas important spre aducerea tuturor ortodocșilor laolaltă, sub un singur ierarh și, prin aceasta, în a mări puterea Bisericii de a se împotrivi Unirii și altor primejdii pentru bunăstarea ei. El nu vedea nici o contradicție între rolul său de apărător al privilegiilor sârbești și revendicările lui de jurisdicție asupra românilor. În fapt, el nu era un lider național, în sensul că etnicitatea era principalul său cadru de referință. Religia, adică valorile spiritual creștine universale, au fost esențiale în a-i orienta gândul și faptele, și astfel eforturile sale de a-i include pe ortodocșii români în structurile privilegiilor ortodoxe sârbești îi apăreau chiar firești. Oricum, Curtea de la Viena i-a respins fără șovăială pretențiile de autoritate asupra ortodocșilor români din Transilvania, nemaivorbind de extinderea privilegiilor sârbești asupra lor.

Nenadović a continuat să nu țină cont de Curte, servind ca mitropolit atât al românilor, cât și al sârbilor. În Transilvania, el a urmărit să afle situația reală a credincioșilor ortodocși, și era în mod regulat informat prin nenumărate căi. Și-a trimis reprezentanții pentru a efectua anchete, ca aceea din 1750, când astfel de emisari au raportat cam despre 270 de sate¹⁰. A primit petiții și delegații ale

⁹ Silviu Anuichi, „Relații bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea”, în *Biserica Ortodoxă Română*, vol. 97, nr. 7-8 (1979), p. 947.

¹⁰ Idem, „Activitatea Mitropolitului Pavel Nenadović (1749-1768) de Carlovitz în slujba Ortodoxiei”, în *Studii Teologice*, vol. 13, nr. 9-10, 1961, p. 545-546.

¹¹ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran, *Despre Biserica românilor din Transilvania: Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 295, 300-302, 304, 306-307 (în 1755 și 1756).

¹² Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe*, p. 948.

Romanians,¹¹ and had other contacts with individuals, such as Nicolae Oprea, a lay leader of opposition to the Union, in 1750.¹² He also intervened directly in Romanian matters in Transylvania, as in 1750, when he urged the magistrate of Braşov to refrain from interfering in the affairs of the Romanian community of Şchei. But by no means did he limit his interventions on behalf of Romanians solely to Transylvania; he interceded with equal forcefulness on behalf of the Romanians of the diocese of Arad and the district of Hălmagiu and in Bihor County and Oradea Mare (Nagyvárad; Grosswardein). Here he had some success in shielding the Orthodox from the zeal of promoters of the Union and in gaining for the Bishop of Arad the right to visit the Orthodox of Hălmagiu. Later, close relations were evident between him and Sofronie of Cioara, the monk who led the massive movement of the Orthodox of Transylvania against the Union between 1759 and 1761. Sofronie travelled to Karlowitz in 1759 and received from Nenadović the title of vicar in Transylvania, and then during the uprising Sofronie put among his demands the appointment of a bishop for the Orthodox of Transylvania consecrated by the Metropolitan of Karlowitz.¹³

In the end, Nenadović failed to accomplish his grand design of bringing the Romanian Orthodox of Transylvania under his jurisdiction. His quest even lost some of its urgency after 1761, when Maria Theresa appointed a bishop for them. Yet, it was his vigorous support of Orthodoxy in Transylvania in the 1750s that helped to convince the Court of Vienna to take this decisive step in moderating confessional rivalries. His enlightened views on the role of Orthodoxy in the Habsburg Monarchy and his services to the Romanian as well as the Serbian Church have secured for him a key place in the ecclesiastical history of the Monarchy in the era of reform.

¹³ *Ibidem*, p. 971-973.

românilor și a avut contacte cu persoane, precum Nicolae Oprea¹¹, un lider secular al opoziției față de Unire în 1750¹². A intervenit direct în alte treburi ale românilor din Transilvania, ca în 1750, când l-a îndemnat pe judecătorul din Brașov să se abțină de a mai interveni în treburile comunității românești din Șchei. Dar în nici un caz, el nu și-a limitat intervențiile doar la românii din Transilvania; el s-a amestecat cu tot atâta vigoare și în folosul românilor din dieceza Aradului și ținutul Hălmeagului, și în județul Bihor și Oradea Mare (Nagyvárad; Großwardein). Aici, el a avut ceva succes în a-i proteja pe ortodocși de stăruința promotorilor Unirii și în a obține pentru episcopul Aradului dreptul de a îi vizita pe ortodocșii din Hălmeagiu. Mai târziu, legături strânse au devenit aparente între el și Sofronie de la Cioara, călugărul care a condus mișcarea de masă a ortodocșilor din Transilvania împotriva Unirii, între 1759 și 1761. Sofronie a călătorit la Karlowitz în 1759 și a primit de la Nenadović titlul de vicar în Transilvania, și apoi, pe timpul răscoalei, Sofronie a inclus printre cererile sale numirea unui episcop pentru ortodocșii din Transilvania, consfințit de mitropolitul de la Karlowitz¹³.

În cele din urmă, Nenadović nu a izbutit să-și împlinească planul măreț de a-i aduce pe românii ortodocși din Transilvania sub jurisdicția sa. Misiunea lui chiar și-a pierdut din urgență după 1761, când Maria Tereza a numit pentru ei un episcop. Însă, sprijinirea viguroasă a Ortodoxiei în Transilvania în primii ani după 1750 a contribuit la efortul de a convinge Curtea să facă acest pas decisiv pentru diminuarea rivalităților confesionale. Vederile sale luminate privind rolul Ortodoxiei în Monarhia habsburgică și serviciile aduse Bisericii române și sârbești i-au asigurat un loc de frunte în istoria ecleziastică a Monarhiei în Epoca Reformei.

(Traducerea: Dr. Pompilia Burcică)

¹³ *Ibidem*, p. 971-973.

Protestantismul transilvănean în secolul al XVIII-lea

I. Negocierea elitelor protestante: preambulul integrării în Imperiul habsburgic

I. 1. Considerații generale

Secolul al XVIII-lea a debutat cu schimbarea situației politice a Transilvaniei, care a intrat și din punct de vedere politic și confesional sub sceptrul Habsburgilor. Teritoriul cel mai estic din Imperiu, Transilvania, este dobândit încă din 1690 după o perioadă în care Principatul autonom și-a definit identitatea politică pendulând între suzeranitatea otomană impusă și valorile europene asumate. Din punctul de vedere al Curții vieneze, Transilvania a fost un teritoriu important mai ales din perspectivă strategică, economică și militară, cucerit „în virtutea forței armelor”. Această importanță militară și strategică însă a fost completată de necesitatea fortificării situației confesionale a romano-catolicismului, prin care Imperiul încerca să realizeze un consens între aspirațiile religioase proprii și Transilvania dominată de protestantism.

Odată cu schimbarea situației politice din Europa de sud-est¹, Principatul Transilvaniei, mai apoi Marele Principat al Transilvaniei² secolului al XVIII-lea trecea nu numai printr-o profundă perioadă de transformare politică, dar și prin

¹ Robert A. Kann, *A history of the Habsburg Empire 1526-1918*, London, University of California Press, 2001, p. 70-77.

² Din 1765 (cf. ifj. Barta János „*Napkirályok tündöklése*”, *Európa a 16-18. században*, Debrecen, 2001, p. 108). patentul imperial care explica titlul de Mare Principat preciza că el a fost obținut prin dreptul la coroana maghiară a Casei de Habsburg. Principatul a fost administrat separat de Curtea vieneză, îndeosebi cu ajutorul politic a lui Kaunitz, care nu vroia să întărească o țară considerată rebelă cu o alta. Chiar și nobilimea transilvană se împotriva vehement ideilor de uniune susținute fără succes de unii nobili din Ungaria. Vezi Kosáry Domokos, *Újjáépités és polgárosodás 1711-1867*, Budapest, 1990, p. 45. Cf. cu „Absolutismul luminat

Der Siebenbürgische Protestantismus im 18. Jahrhundert

I. Das Verhandeln der protestantischen Eliten: die Präambel zur Integration in das Habsburger Reich

I. 1. Allgemeine Erwägungen

Das 18. Jahrhundert begann mit einem Wandel der politischen Situation Siebenbürgens, das in politischer wie in konfessioneller Hinsicht unter das Zepter der Habsburger kam. Das östlichste Territorium des Reiches, Siebenbürgen, wurde bereits 1690 erworben nach einer Phase, in der das autonome Fürstentum seine politische Identität im Schwanken zwischen der osmanischen Suzeränität und den angeeigneten europäischen Werten zu bestimmen hatte. Aus Sicht des Wiener Hofes war Siebenbürgen vor allem in strategischer, ökonomischer und militärischer Hinsicht ein wichtiges Territorium, erobert „durch Waffengewalt“. Diese militärische und strategische Bedeutung wurde indes noch ergänzt durch die Notwendigkeit der Stärkung des römischen Katholizismus, wodurch das Reich versuchte, einen Konsens zwischen den eigenen religiösen Bestrebungen und dem vom Protestantismus dominierten Siebenbürgen herbeizuführen.

Mit dem Wandel der politischen Situation in Südosteuropa¹ durchlief das Fürstentum Siebenbürgen und spätere Großfürstentum² des 18. Jhs. nicht nur eine Phase tiefgreifender politischer Transformation, sondern auch eine radikale Veränderung im Lebensstil und

¹ Kann, Robert A., *A history of the Habsburg Empire 1526-1918*, London, University of California Press, 2001, S. 70-77.

² Seit 1765 (cf. ifj. Barta János „*Napkirályok tündöklése*“, *Európa a 16-18. században*, Debrecen, 2001, S. 108) präzisierte das kaiserliche Patent, das den Titel des Großfürstentums erklärte, dass dieser vom Haus Habsburg mit dem Kronrecht auf die ungarische Krone erworben worden sei. Das Fürstentum wurde vom Wiener Hof separat verwaltet, besonders mit der politischen Unterstützung von Kaunitz, der kein rebellisches Land durch ein anderes ebenso eingeschätztes Land stärken wollte. Sogar der siebenbürgische Adel wehrte sich vehement gegen die Unionsideen, die ohne Erfolg von einigen Adligen aus Ungarn verfolgt wurden. Cf. Kosáry Domokos, *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867*, Budapest, 1990, S. 45. Cf. „Absolutismus luminat în Transilvania. Politica iozefină de reforme“/dt. *Der aufgeklärte Absolutismus in Siebenbürgen. Die*

schimbarea radicală a stilului de viață, a oportunităților de afirmare politică, socială și ecleziastică³. Aceste schimbări au determinat o evoluție a Transilvaniei în două direcții complementare. Una dintre ele este cea de integrare politică în Imperiul Habsburgic, devenită putere europeană, cea de-a doua reprezentând orientarea și „aclimatizarea” politicii ecleziastice transilvănene, preponderent protestante cu posibilitățile oferite de Habsburgi. Dezideratele religioase ale Principatului însă au fost adeseori conflictuale față de politica generală a Imperiului și datorită alterității religioase din Principat. Integrarea politică a pătruns în segmentele societății adânc preschimbând „moda turcească” cu cea „neue Mode”⁴ habsburgică (germană) spre care aspira și noua nobilime transilvană.

Începutul integrării politice nu se poate disocia de evoluția războaielor austro-turce⁵. În a doua decadă a secolului al XVII-lea ofensiva antiotomană pornită de Imperiul habsburgic în numele Creștinătății a vizat teritoriile europene aflate sub autoritatea în declin a otomanilor. Revitalizarea identității catolice post-tridentine și evoluțiile pozitive ale puterii politice reprezentate de Casa de Habsburg în context european, au sesizat cele două posibile piloane ale integrării politice a Transilvaniei în Imperiu: recuperarea romano-catolicismului și instaurarea propriei supremații politice prin alungarea otomanilor. Primul pilon al integrării presupunea însă compromisul, mai apoi demontarea *caracterului protestant* al Statului. În acest demers a fost ajutat de evoluțiile politice din Principat.

I. 2. Criza identitară a Principatului și începutul negocierilor: reformații sub domnia lui Leopold I (1657-1705) și Iosif I (1705-1711)

Decăderea absolutismului princiar protestant sub Mihail Apafi I, în contrapondere cu evoluția absolutismului habsburgic, așeza la masa tratatelor

în Transilvania. Politică iozefină de reforme”, în *Istoria Românilor*, vol. VI. *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Ed. Enciclopedică, sub egida Academiei Române, Secția de Științe Istorice și Arheologie, coordonatori Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, 2002, vol. VI, p. 541.

³ Péter Bod a definit această criză, prin deficiențele statutului de intelectual în secolul al XVIII-lea: „În afară de aceasta, secerișul meu a căzut pe un pământ nelucrat și pustiu, care a fost deseori pustiit de păgâni care au cutreierat pe aici, de vecinii răuvoitori și de Mars cel supărat care nu s-a înțeles cu Musele, că nici ce să spicuești nu este ușor”, în Bod Péter, *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a kik valami, világ eleibe bocsátott írással által eszméretésekké lettek, 's jó emlékezeteket fen-hagyták, Históriájok. Mellyet sok esztendő-k-alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybeszedezetett, és az mostan élőknek, 's ez-után következőknek tanúságokra, 's jóra-való felszerkentésekre közönséggé tett. F. TS. Bod Péter. A' M. Igeni Ekklesiában a' Krisztus Szolgája*. Nyomtatott, Szeben, 1766, p. 10.

⁴ „Văd că în fiecare an o nouă modă, sau cum spune neamțul neue Mode apare, așa că precum devenim mai săraci așa dorim tot mai pompoase haine cu pasomenat”, în Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*, Budapest, 1987, p. 165.

⁵ Robert A. Kann, *A history of the Habsburg Empire* [...], London, 2001, p. 77.

den Möglichkeiten politischer, sozialer und kirchlicher Betätigung³. Diese Veränderungen bewirkten eine Entwicklung in Siebenbürgen in zwei sich ergänzende Richtungen. Eine davon war die der politischen Integration in das Habsburger Reich, das zur europäischen Großmacht aufgestiegen war, die zweite stellt die Orientierung bzw. „Akklimatisierung“ der vom Protestantismus dominierten siebenbürgischen Kirchenpolitik an die von den Habsburgern gebotenen Möglichkeiten dar. Die religiösen Wünsche des Fürstentums waren jedoch häufig konfliktgeladen gegenüber der allgemeinen Politik des Reiches auch dank der religiösen Andersartigkeit des Fürstentums. Diese politische Integration drang tief ein in alle Schichten der Gesellschaft und tauschten die „türkische Mode“ mit jener habsburgischen (deutschen) „neuen Mode“⁴, zu der auch der neue siebenbürgische Adel strebte.

Der Beginn dieser politischen Integration ist nicht vom Verlauf der österreichisch-türkischen Kriege zu trennen⁵. Die im zweiten Jahrzehnt des 17. Jhs. vom Habsburger Reich im Namen der Christenheit gestartete Offensive zielte auf die europäischen Territorien, die unter der verfallenden Hoheit der Osmanen standen. Die Revitalisierung der nachtridentinischen katholischen Identität und die positive Entwicklung der politischen Macht, die das Haus Habsburg im europäischen Kontext repräsentierte, umrahmten die zwei möglichen Säulen der politischen Integration Siebenbürgens in das Reich: die Wiederherstellung des römischen Katholizismus und die Sicherung der eigenen politischen Vormachtstellung durch die Entfernung der Osmanen. Die erste Säule der Integration machte indes Kompromisse nötig, zudem später die Demontage des protestantischen Charakters des Staates. Bei diesem Prozess erwiesen sich die politischen Entwicklungen im Fürstentum als förderlich.

1. 2. Die Identitätskrise des Fürstentums und der Beginn der Verhandlungen: die Reformierten unter der Herrschaft Leopold I. (1657-1705) und Josef I. (1705-1711)

Der Niedergang des fürstlichen protestantischen Absolutismus unter Michael I. Apafi im Gegenzug zur Entwicklung des habsburgischen Absolutismus brachte zwei spürbar

josefinische Reformpolitik, in: *Istoria Românilor/dt. Geschichte der Rumänen*, Bd. VI, *Români între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)/dt. Die Rumänen zwischen dem klassischen Europa und dem Europa der Aufklärung (1711-1821)*, Verlag Enciclopedică, unter der Ägide der Rumänischen Akademie, Abteilung für Geschichtswissenschaften und Archäologie, Hg. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, Bukarest, 2002, Bd. VI, S. 541.

³ Péter Bod erklärte diese Krise durch Defizite im intellektuellen Stand des 18. Jhs.: „Abgesehen davon stieß ich bei meiner Mahd auf ein unbearbeitetes und wüstes Land, das oft von Heiden verwüstet wurde, die hier durchstreiften, von missgünstigen Nachbarn und dem erregten Mars, der sich nicht mit den Musen verstand.“ Bei Bod Péter, *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a kik valami, világ eleibe botsátott írásk által esméretésekké lettek, 's jó emlékezeteket fenhagyták, Históriajok. Mellyet sok esztendőök-alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybe-szedetetett, és az mostan élőknek, 's ez-után következőknek tanuságokra, 's jóra-való felszerkentésekre közönségessé tett. F. TS. Bod Péter. A' M. Igeni Ekklesiában a' Krisztus Szolgája*. Nyomtatattott, Szeben, 1766, S. 10.

⁴ „Ich sehe, wie jedes Jahr eine neue Mode, oder wie der Deutsche sagt: eine „neue Mode“ (Deutsch im Orig.; J.H.) auftaucht, und auch wenn wir immer ärmer werden, so wollen wir doch immer pompösere Kleidung.“, in: Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*, Budapest, 1987, S. 165.

⁵ Robert A. Kann, *A history of the Habsburg Empire* [...], London, 2001, S. 77.

doi parteneri sensibil inegali. Principatul și principele au devenit captivi ai politicii antiotomane conduse de Habsburgi. Domnia lui Mihail Apafi, chiar dacă a încercat din răsuputeri salvarea edificiului politic și cultural protestant, a acționat instinctual într-un context intern și extern caracterizat prin slăbirea continuă a caracterului calvin al statului transilvan⁶. Politica habsburgică se desfășura cu destule sorti de izbândă, odată obținută recatolicizarea Ungariei Superioare și implicit întărirea partidei catolice în Principat. Apafi, intelectual blajin, neputincios deja, se putea sprijini doar pe conservarea propriilor forțe interne, atât cât acestea mai existau la acea dată. Apariția Contrareformei victorioase în preajma și în cadrul Principatului au favorizat latura didactico-pedagogică a relațiilor internaționale transilvănene⁷, și semnalau, poate cel mai pregnant, caracterul novator dintre relația protestantismului Transilvănean și cel european⁸. Circulația valorilor spirituale și materiale, a cărții⁹ și tiparului, a orientării dogmatice, a noilor ideologii teologice și filosofice, încercările de a fi prezenți la evenimentele din prim planul politicii europene au reușit să asigure o relație continuă, de multe ori îngreunată¹⁰ dar totuși funcțională, a dialogului protestant vest-est.

A doua direcție, cea de la nivelul politicii bisericești, reflecta lupta de menținere a influenței socio-politice din Principat a bisericilor protestante, dar în același timp gravele probleme pe care Contrareforma le provoca și le supunea dezbaterii publice transilvănene. Biserica romano-catolică poate fi privită, din acest punct de vedere, ca o instituție ce revenea în forță la nivelul tuturor forurilor transilvănene, asistată politic și ecleziastic de Imperiu.

Pentru începutul secolului al XVIII-lea protestantismul nu a mai însemnat atât de mult ca pentru secolele precedente. Odată cu cristalizarea instituțională a

⁶ Pokoly József, *Az Erdélyi Református Egyház története*, vol. II, Budapest, 1904, p. 254-296. Cf. László Dezső, *Az erdélyi Református Egyház története*, Kolozsvár [Cluj-Napoca], 1929, p. 59-62.

⁷ Szabó Miklós, „Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása a XVI.-XVIII. században”, în *Művelődéstörténeti tanulmányok*, Bukarest, 1980, p. 152-169. Pentru sistemul școlar și învățarea în străinătate vezi Bucsay Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Budapest, 1985, p. 137-140.

⁸ Bod Péter Ákos, „A peregrináció kulturális és gazdasági hatásai a Bod Péter korában és a mai globális korban”, în Iacob Mârza, Ana Dumitran (ed.), *Spiritualitate transilvănească și istorie europeană*, Alba Iulia, 1999, p. 214-236.

⁹ Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézsajtó korában 1437-1800*, Budapest, 1999; Bod Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica inde ab exordio Novi Testamenti ad nostra usque tempora ex monumentis partim editis, partim ineditis, fide dignis, collecta studio et labore Petri Bod de Felső-Csernáton V. D. Ministri M. Igeniensis et Synodi Generalis Reformatorum in Transylvania Notarii*, editori L. W. E. Rauwenhoff și Carolus Szalay, vol. II. Utrecht, 1888-1900, p. 430; Szántó Konrád, *A Katolikus Egyház Története*, vol. II., ed. *Ecclesia*, Budapest, 1988, p. 105 (din cele 27 tipografii enumerate, numai una este catolică; au fost editate 244 de cărți religioase protestante).

¹⁰ Contrareforma catolică profesată de Habsburgi era un impediment real, ca și cenzura iezuită, care deturna direcția peregrinării spre căi ocolite și considerabil mai grele (Bod Péter, „Önéletírás (Descriptio de sua vitae)”, în *Magyar Athenas, Magyar Hirmondó*, Budapest, Magvető, 1982).

ungleiche Partner an den Verhandlungstisch. Das Fürstentum und der Fürst wurden zu Gefangenen der von den Habsburgern angeführten antiosmanischen Politik. Die Regentschaft von Michael Apafi agierte, auch wenn er nach Kräften die Rettung des politischen und kulturellen protestantischen Gebildes versuchte, instinktgeleitet in einem intern und extern durch die kontinuierliche Schwächung des kalvinistischen Charakters des siebenbürgischen Staates geprägten Kontext⁶. Die habsburgische Politik errang genügend Siegerlose, gleichzeitig mit der erreichten Rekatholisierung Oberungarns auch implizit die Stärkung der katholischen Partei im Fürstentum. Apafi, intellektuell gutmütig und schon kraftlos, konnte sich nur auf die Bewahrung der eigenen inneren Kräfte stützen, soweit diese zu jener Zeit überhaupt noch existierten. Das Auftauchen der siegreichen Gegenreformation im Umfeld und im Bereich des Fürstentums hat die Seite der Bildung in den internationalen siebenbürgischen Beziehungen gestärkt⁷ und zeigte vielleicht am prägnantesten den innovativen Charakter dieser Verbindung des siebenbürgischen mit dem europäischen Protestantismus an⁸. Der Austausch der geistlichen und materiellen Werte, von Büchern⁹ und Druckerzeugnissen, der dogmatischen Orientierung, der neuen theologischen und philosophischen Ideologien und die Versuche, bei den wichtigsten politischen europäischen Ereignissen dabei zu sein, bewirkten die Sicherung einer kontinuierlichen Verbindung des protestantischen Dialogs zwischen West und Ost sicherzustellen, der häufig beschwerlich verlief¹⁰, aber doch funktionierte.

Die zweite Richtung auf der Ebene der Kirchenpolitik reflektierte den Kampf der protestantischen Kirchen im Fürstentum um Aufrechterhaltung ihres sozialen und politischen Einflusses, gleichzeitig aber auch die Probleme, welche die Gegenreformation hervorrief und der öffentlichen siebenbürgischen Debatte auferlegte. Die Römisch-Katholische Kirche kann aus dieser Sicht als eine Institution betrachtet werden, die auf der Ebene aller siebenbürgischen Instanzen wieder zu Kräften kam, politisch und kirchlich dabei vom Reich unterstützt. Zu Beginn des 18. Jhs. war der Protestantismus nicht mehr so bedeutend wie in den Jahrhunderten zuvor. Mit dem weiteren institutionellen Aufbau

⁶ Pokoly József, *Az Erdélyi Református Egyház története*, Bd. II., Budapest, 1904, S. 254-296. Cf. László Dezső, *Az erdélyi Református Egyház története*, Kolozsvár/Klausenburg, 1929, S. 59-62.

⁷ Szabó Miklós, „Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása a XVI.-XVIII. században”, in *Művelődéstörténeti tanulmányok*, Bukarest, 1980, S. 152-169. Zum Schulsystem und Ausbildung im Ausland cf. Bucsay Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Budapest, 1985, S. 137-140.

⁸ Bod Péter Ákos, *A peregrináció kulturális és gazdasági hatásai a Bod Péter korában és a mai globális korban*, in: Iacob Márza, Ana Dumitran (Hg.), *Spiritualitate transilvană și istorie europeană* (dt. *Siebenbürgische Spiritualität und europäische Geschichte*), Alba Iulia/Karlsburg, 1999, S. 214-236.

⁹ Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1437-1800*, Budapest, 1999; Bod Péter, *Historia Hungarorum ecclesiastica inde ab exordio Novi Testamenti ad nostra usque tempora ex monumentis partim editis, partim ineditis, fide dignis, collecta studio et labore Petri Bod de Felső-Csernáton V. D. Ministri M. Igeniensis et Synodi Generalis Reformatorum in Transylvania Notarii*, hg. von L. W. E. Rauwenhoff und Carolus Szalay, Bd. II., Utrecht, 1888-1900, S. 430; Szántó Konrád, *A Katolikus Egyház Története*, Bd. II., Verlag *Ecclesia*, Budapest, 1988, S. 105 (von den 27 erwähnten Druckereien ist nur eine katholisch; es wurden 244 religiöse protestantische Bücher gedruckt).

¹⁰ Die von den Habsburgern durchgeführte Gegenreformation war eine echte Beschwernis, wie auch die jesuitische Zensur, welche die Wanderungsbewegung auf Umwege und spürbar schwerere Wege umlenkte (Cf. Bod Péter, „Önéletírás (Descriptio de sua vitae)”, in: *Magyar Athenas, Magyar Hírmondó*, Budapest, Magvető, 1982).

Bisericii Reformate s-a observat și adoptarea unei tot mai pronunțate poziții defensive, imagine care confirma schimbarea caracterului confesional al Principatului, dar și o introvertire progresivă a vieții spirituale reformate aflate sub asediul Contrareforme, dar și sub presiunea noilor idei teologice protestante, carteziene, puritane sau presbiteriene. Printr-un veritabil instinct de conservare reforma religioasă transilvăneană a fost obligată să-și apere propriile interese, considerate lezate de evoluția regională a catolicismului și a Unirii religioase. Sub presiunea contextului politico-religios conflictual în creștere (protestant - catolic, partida Habsburgilor - partida turcă) intelectualitatea Principatului s-a angajat în negocieri diplomatice începând cu Înțelegerea de la Blaj, din 1687.

Dorința din partea transilvăneană, fie ea protestantă sau catolică a fost cea de salvare a identității politice transilvănene și implicit protestante în cadrul unui Imperiu bine structurat. Se baza în acest demers pe majoritatea ei nobiliară protestantă și pe poziția strategică a Principatului în cadrul ofensivei antiotomane. Imperiul însă dorea dizolvarea temperată a acestei identități protestante aflate în disensiune cu spiritualitatea post tridentină asumată de Viena. Imperiul se baza în acest demers pe cele câteva familii nobiliare transilvănene rămase catolice și pe posibila integrare religioasă a românilor în acest proiect de integrare politico-religioasă a Principatului. Diferența sensibilă dintre opțiunea transilvăneană și cea a Vienei, a creat disensiuni dezamorsate de negocieri politice fervente, adeseori contradictorii. Prezența armatei imperiale în Transilvania, după euforia eliberării Budei („Hungaria eliberată”) și alungării otomanilor din această zonă, a permis aplicarea și în Transilvania a planului de integrare elaborat de cardinalul Leopold von Kollonich (1631-1707) cunoscut sub denumirea de *Einrichtungswerk*¹¹ și dezvoltat de iezuitul Ferenc Ravasz (1688-1693), în 1687¹². În acest context, conții romano-catolici secuici Apor și Mikes par a fi cei mai abili realizatori ai *Einrichtungswerk* în Transilvania, a cărei ideologie fusese conturată în prealabil de cardinal.

Ideea construirii unui absolutism capabil să concureze cu marile puteri europene din secolul al XVIII-lea, din perspectiva Vienei cerea deopotrivă uniformitate politică, economică și religioasă. Elementele care asigurau realizarea

¹¹ Leopold Kollonich, „*Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*“, în Theodor Mayer, *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit*, Sigmaringen, 1980, p. 90-135.

¹² Vezi despre *Schema Unionis* formată din 12 puncte trimisă lui Kollonich în 1687, Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Oeniponte, 1885, p. 780-782; Janka György, *A katolikus barokk szellemiség a magyarországi görög katolikusoknál* [Spiritualitatea catolică barocă la greco-catolicii din Ungaria], http://www.atanaz.hu/foisk/athanaz/atan01/ata1_9.htm (accesat la 15 mai 2010), lucrare publicată în volumul *Athanasiana*, 1, Nyíregyháza, 1995; Hóman Bálint - Szegfű Gyula, *Magyar történelem* [Istoria maghiarilor], vol. IV, Budapeșt, 1938, p. 264.

der Reformierten Kirche war gleichzeitig auch die Annahme einer immer prononcierteren Defensivhaltung festzustellen – was den Eindruck des Wandels des konfessionellen Charakters des Fürstentums bestätigte –, aber auch eine fortschreitende Introvertiertheit des reformierten geistlichen Lebens, das sich unter einer Art Belagerung durch die Gegenreformation befand, aber auch unter dem Druck neuer protestantischer theologischer Ideen, kartesianischer, puritanischer oder presbyterianischer Ideen. Die siebenbürgische religiöse Reform war gezwungen, die eigenen Interessen, die man als von der regionalen Entwicklung des Katholizismus und der Kirchenunion verletzt einschätzte, aus einem veritablen Selbsterhaltungstrieb heraus zu verteidigen. Unter dem Druck des wachsenden politisch-religiösen Konfliktpotenzials (protestantisch-katholisch, Partei der Habsburger versus türkischer Partei) ließ sich die Intellektualität des Fürstentums auf diplomatische Verhandlungen ein, die mit dem Vertrag von Blaj/Blasendorf aus dem Jahr 1687 einsetzten.

Der Wunsch von siebenbürgischer Seite, sei es protestantisch oder katholisch, war es, die siebenbürgische und implizit protestantische Identität in einem gut strukturierten Reich zu bewahren. Diese basierte auf der protestantischen Adelsmehrheit und auf der strategischen Position des Fürstentums im Rahmen der antiosmanischen Offensive. Das Reich freilich wünschte die allmähliche Auflösung dieser protestantischen Identität, die im Widerspruch stand zur nachtridentinischen Spiritualität, die von Wien aufgegriffen worden war. Das Reich baute dabei auf einige katholisch gebliebene Adelsfamilien und die mögliche religiöse Integration der Rumänen in diesem politisch-religiösen Integrationsprojekt des Fürstentums. Die spürbare Differenz zwischen der siebenbürgischen Option und der Wiener Option erzeugte Streitigkeiten, die sich an den leidenschaftlichen, oft kontroversen Verhandlungen entzündeten. Die Anwesenheit der kaiserlichen Armee in Siebenbürgen nach der Euphorie über die Befreiung von Buda („Hungaria eliberata“) und der Vertreibung der Osmanen aus jener Region erlaubte auch in Siebenbürgen die Umsetzung des von Kardinal Leopold von Kollonich (1631-1707) ausgearbeiteten Planes zur Integration, der unter dem Titel *Einrichtungswerk*¹¹ bekannt war und von dem Jesuiten Ferenc Ravasz (1688-1693) im Jahr 1687 entwickelt worden war¹². In diesem Kontext schienen die römisch-katholischen Szekler-Grafen Apor und Mikes die geeignetsten Persönlichkeiten zur Umsetzung des *Einrichtungswerks* in Siebenbürgen gewesen zu sein, dessen Ideologie vorher vom Kardinal schon umrissen worden war.

Die Idee zur Herausbildung eines Absolutismus, der fähig war, mit den großen europäischen Mächten des 18. Jhs. zu konkurrieren, verlangte aus der Perspektive Wiens gleichsam eine politische, ökonomische und religiöse Uniformität. Die Elemente, die die

¹¹ Leopold Kollonich, *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*, in: Theodor Mayer, *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit*, Sigmaringen, 1980, S. 90-135.

¹² Cf. zum *Schema Unionis*, die aus den 12 Kollonich 1687 übermittelten Punkten bestand: Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Oeniponte, 1885, S. 780-782; Janka György, *A katolikus barokk szellemiség a magyarországi görög katolikusoknál* [Spiritualitatea catolică barocă la greco-catolicii din Ungaria/dt. *Die barocke katholische Spiritualität bei den griechischen Katholiken in Ungarn*], http://www.atanaz.hu/foisk/athanaz/atan01/ata1_9.htm (aufgerufen am 15. Mai 2010), veröffentlicht in: dem Band *Athanasiana*, 1, Nyíregyháza, 1995; Hóman Bálint - Szegfű Gyula, *Magyar történelem* [Istoria maghiarilor/dt. *Geschichte der Ungarn*], Bd. IV, Budapest, 1938, S. 264.

acestui proiect sugerau necesitatea punerii în practică a acestei viziuni centralizatoare într-o manieră diferențiată față de cea din Ungaria. Gruparea orientărilor politice și religioase în jurul unui deziderat imperial comun s-a dovedit a fi însă un proces dificil. Acest proces în cazul Principatului transilvănean avea două elemente agravante: situația semiautonomă pe care Principatul și-a clădit identitatea politică în perioada dominației turcești, pe de altă parte protestantismul, care la acel moment era susținătorul acestei identități politice aparte. Cunoscând vechile disensiuni romano-catolice – protestante, care la momentul integrării au fost sensibil estompate prin Constituțiile transilvănene, Viena nu putea negocia fără a-și întemeia argumentele politice chiar pe aceste prevederi constituționale frecvent folosite și invocate de nobilimea protestantă. Astfel arma constituționalismului transilvănean va devenii apanajul Vienei, pe care îl va abandona doar în momentul considerat oportun al integrării.

Prima etapă a negocierilor a fost abil și eficient purtate de contele reformat Miklós Bethlen, care avea reputația celui mai performant om politic transilvănean la finele secolului al XVIII-lea. Negocierile au avut loc în *Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis* avându-le de partea catolică pe trezorierul transilvănean contele Ștefan Apor. Discuțiile conturau cele două mari obiective ale politicii nobiliare transilvănene¹³. Pe de o parte, maximalizarea prevederilor constituționale transilvănene vechi și includerea lor pe cât posibil nealterate în viitoarele Diplome leopoldine¹⁴, în vederea unei translații a situației religioase și juridice în noul context politic. Pe de altă parte - desigur, mai ales din partea romano-catolică -, se observa o clară dorință de erodare a pozițiilor privilegiate obținute de protestantism în perioada Principatului autonom și redobândirea, respectiv maximalizarea avantajelor oferite de religia de stat¹⁵. Contele Bethlen a reușit introducerea în punctul 6 din *Înțelegerea* încheiată în 26 iunie 1686 la

¹³ Trócsányi Zsolt, *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690-1740 [Politică și guvernare habsburgică în Transilvania 1690-1740]*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, p. 63-119. Pentru contextul politic și raportarea la viața religioasă vezi Magyar András, „Az erdélyi katolikus püspökség helyreállításának körülményei a XVIII. század elején” [Circumstanțele reînființării Episcopiei romano-catolice din Transilvania la începutul secolului al XVIII-lea], în *Emlékkönyv Csetri Elek nyolcvanadik születésnapjára* [Volum omagial oferit lui Elek Csetri la vârsta de 80 de ani], Kolozsvár [Cluj-Napoca], 2004, p. 301-308.

¹⁴ Vezi „Diploma Leopoldinum”, în *Történeti Alkotmány* [Constituția istorică], ed. Zétényi Zsolt, Budapest, 2009, p. 226-233 și Paul W. Roth, „Das Diploma Leopoldinum. Vorgeschichte, Bestimmungen”, în *Siebenbürgen in der Habsburgmonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich*, Wien, 1999, p. 1-11.

¹⁵ Vezi „A Diploma felforgatása” [Răstălmăcirea Diplomei], în Nagy Géza, *A Református Egyház története 1608-1715* [Istoria Bisericii Reformate între 1608-1715], Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2008, p. 16-25.

Verwirklichung dieses Projekts sicherstellten, unterstrichen die Notwendigkeit der praktischen Umsetzung dieser zentralistischen Vision auf eine Weise, die sich von der in Ungarn unterschied. Die unterschiedlichen politischen und religiösen Orientierungen auf einen gemeinsamen Nenner zu diesem kaiserlichen Desiderat zu bringen, erwies sich freilich als ein schwieriger Prozess. Diesen Prozess verkomplizierten im Falle des Fürstentums Siebenbürgen zwei Elemente: einerseits die halbautonome Stellung, auf der das Fürstentum seine politische Identität in der Zeit der türkischen Herrschaft gründete, andererseits der Protestantismus, der zu diesem Zeitpunkt ein Unterstützer dieser besonderen politischen Identität war. Im Wissen um die alten römisch-katholisch/protestantischen Streitigkeiten, die zum Moment der Integration spürbar verwischt waren durch die die siebenbürgische Verfassung, konnte Wien nicht verhandeln, ohne seine politischen Argumente genau auf diese Verfassungsvorschriften zu gründen, die sich der protestantische Adel nutzbar machte und auf die er sich häufig berief. So wurde die Waffe des siebenbürgischen Konstitutionalismus zu einer „Apanage“ für Wien, die es erst im für die Integration als geeignet erachteten Moment wieder abgeben sollte.

Die erste Phase der Verhandlungen wurde geschickt und effizient von dem reformierten Grafen Miklós Bethlen geführt, der besondere Reputation als bedeutendster siebenbürgischer Politiker zum Ende des 18. Jhs. besaß. Die Verhandlungen fanden im Rahmen der *Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis* statt mit dem siebenbürgischen Schatzmeister Graf Stefan Apor als Vertreter der katholischen Seite. Die Diskussionen drehten sich um die zwei großen Ziele der siebenbürgischen Adelspolitik¹³. Einerseits die Maximierung der alten siebenbürgischen Verfassungsvorschriften und deren möglichst uneingeschränkte Übernahme in die künftigen Leopoldinischen Diplome¹⁴ mit dem Ziel der Übertragung der bisherigen religiösen und rechtlichen Situation auf den neuen politischen Kontext. Auf der anderen Seite war natürlich vor allem auf der römisch-katholischen Seite der klare Wunsch zu beobachten nach einer Erosion der privilegierten Stellung, die der Protestantismus in der Epoche des autonomen Fürstentums erlangt hatte mit dem Ziel der Rückgewinnung bzw. Maximierung der Vorteile, die aus einer Stellung als Staatskirche erwachsen¹⁵. Graf Bethlen gelang es, unter Punkt 6 des am 26. Juni 1686

¹³ Trócsányi Zsolt, *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690-1740* [Politică și guvernare Habsburgică în Transilvania 1690-1740/dt. *Die habsburgische Politik und Regierung in Siebenbürgen 1690-1740*], Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, S. 63-119. Zum politischen Kontext und dem Verhältnis zum religiösen Leben Cf. Magyari András, „Az erdélyi katolikus püspökség helyreállításának körülményei a XVIII. század elején” [Circumstanțele reînființării Episcopiei romano-catolice din Transilvania la începutul secolului al XVIII-lea/dt. *Die Umstände der Wiedergründung des römisch-katholischen Bistums von Siebenbürgen am Anfang des 18. Jhs.*], in: *Emlékkönyv Csetri Elek nyolcvanadik születésnapjára* [Volum omagial oferit lui Elek Csetri la vârsta de 80 de ani/dt. *Festschrift für Elek Csetri zum 80. Geburtstag*], Kolozsvár/Klausenburg, 2004, S. 301-308.

¹⁴ Cf. „Diploma Leopoldinum”, in: *Történeti Alkotmány* [Constituția istorică/dt. *Historische Verfassung*], hg. Zétényi Zsolt, Budapest, 2009, S. 226-233, u. Paul W. Roth, „Das Diploma Leopoldinum. Vorgeschichte, Bestimmungen”, in: *Siebenbürgen in der Habsburgmonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich*, Wien, 1999, S. 1-11.

¹⁵ Cf. „A Diploma felforgatása” [Răstălmăcirea Diplomei/dt. *Die Missinterpretation des Diploms*], in: Nagy Géza, *A Református Egyház története 1608-1715* [Istoria Bisericii Reformate între 1608-1715/dt. *Die Geschichte der Reformierten Kirche von 1608-1715*], Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2008, S. 16-25.

Viena a următorului text: „În Transilvania și în părțile anexate Ungariei, cele patru religii recepte nimeni și nimic nu le poate deranja, și în baza legilor consfințite, nu o să încerce nimeni să ocupe biserici, școli, parohii sau veniturile acestora”¹⁶. Vizionar, Bethlen dorea ca această înțelegere să devină literă de lege, „ante victoriam” de eliberare a Budei de sub turci (1686)¹⁷, atrăgând prin aceasta antipatia generală a protestantismului din Principatul muribund, incapabil să înțeleagă noile raționamente politice trasate Principatului de iminența victoriei colportate de Habsburgi. Sensibilitatea, chiar frica protestantismului îngreuna tratativele mai ales datorită faptului că preoți protestanți din Ungaria, care nu au agreat cerințele Vienei în materie de religie, au fost vânduți pe galerele venețiene ca sclavi, după judecarea lor la Bratislava (1675)¹⁸. Răsunetul judecății era mult prea viu, atât în țară cât și la nivel european, nu numai pentru sfârșitul secolului al XVII-lea, dar și pentru mijlocul secolului al XVIII-lea, fapt care îngreuna disputele transilvăneano-austriece. Clarviziunea lui Bethlen a fost desconsiderată, iar după ocuparea Budei semnarea diplomei nu a mai fost atât de stringentă pentru Habsburgi. Apafi s-a aflat la finele puterii sale politice. Transilvania a avut deja în 1687 armată habsburgică pentru fiecare din cele paisprezece cetăți ale sale, însă fără aplicarea acelei *Explanatio Leopoldina* care a bulversat situația confesională în Ungaria¹⁹. În lipsa unor ambasadori competenți, profesorii reformați trimiși în Apus, pentru a căuta protecție și alianțe cu puterile protestante trebuiau să se mulțumească cu promisiunea unor burse de studiu, iar politicienii trimiși la Viena s-au întors și ei fără rezultat. Din contră, Țările de Jos, prin ambasadorul lor protestant van Heemskerken, doreau să ajungă la un compromis politic și confesional, pe care-l intermediau în lipsa unor soluții mai bune pentru Europa Centrală (de Sud Est)²⁰. Totuși negocierile au avut o finalitate din moment ce renumita *Diplomă Leopoldină* s-a apropiat tot mai mult de data semnării²¹. Compromisul cu Habsburgii a avut efecte politice imediate, urmate de exilul ultimului prinț transilvănean Apafi al II-lea la Viena, unde a și decedat,

¹⁶ Pokoly József, *Az Erdélyi Református Egyház története*, vol. III, 1904, p. 10.

¹⁷ Bél Mátyás, *Buda visszavívásáról*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1986, p. 1-110.

¹⁸ Aceasta a fost o sursă permanentă de antinomii și antipatie habsburgică caracteristică și pentru prima parte a secolului al XVIII-lea. Vezi în acest sens Miklós Dezső, *Az első rendszeres magyar református egyháztörténet (A gályarab Kocsi Csergő Bálint „Brevis declinatio ecclesiarum reformatarum in Hungaria et Transylvania” c. műve 1677)*, Budapesta, f.a. și Kocsi Csergő „1738”, în *Magyar emlékirók 16-18 század* 1982, p. 215-322.

¹⁹ Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon*, p. 125. Cf. Hermann Egyed, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973, p. 355.

²⁰ G. Henk van de Graaf, *A németalföldi akadémia és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690-1795*, Kolozsvár, 1979, p. 11.

²¹ Biró Vencel, „Az impériumváltóság kora”, în *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*, Dicsőszentmárton, 1925, p. 105-109.

in Wien geschlossenen *Übereinkommens* die Einfügung folgenden Textes zu erreichen: „In Siebenbürgen und den Ungarn anhängenden Landesteilen darf nichts und niemand die vier rezipierten Religionen stören, und auf der Grundlage der geheiligten Gesetze soll niemand versuchen, Kirchen, Schulen, Pfarreien oder Einkünfte derselben zu besetzen“¹⁶. Der Visionär Bethlen wünschte, dass dieses *Übereinkommen* zum Gesetzestext erhoben würde, und zwar „ante victoriam“ vor der Befreiung Budas von den Türken (1686)¹⁷, wodurch er die allgemeine Antipathie des moribunden Protestantismus aus dem Fürstentum auf sich zog, der unfähig war, die neuen aus dem von Habsburg errungenen Sieg erwachsenen politischen Wesenszüge des Fürstentums zu verstehen. Die Sensibilität, ja sogar Furcht des Protestantismus erschwerte die Verhandlungen vor allem aufgrund dessen, dass die protestantischen Pastoren aus Ungarn, die auf die Forderungen Wiens in religiöser Hinsicht nicht eingingen, auf venezianische Galeeren als Sklaven verkauft wurden nach ihrer Verurteilung in Preßburg (1675)¹⁸. Das Echo auf diese Verurteilungen war sowohl im Land wie auch auf europäischer Ebene nicht nur am Ende des 17. Jhs., sondern auch Mitte des 18. Jhs. noch so nachhaltig, dass es die siebenbürgisch-österreichischen Verhandlungen erschwerte. Die Klarsicht Bethlens wurde gering geschätzt, wobei nach der Eroberung von Buda die Unterzeichnung des Diploms für die Habsburger nicht mehr so vordringlich war. Apafi befand sich am Ende seiner politischen Macht. Siebenbürgen hatte schon 1687 die habsburgische Armee in jeder seiner vierzehn Festungen, jedoch ohne Anwendung jener *Explanatio Leopoldina*, welche die konfessionelle Situation in Ungarn in Unordnung brachte¹⁹. Aufgrund des Mangels an kompetenten Botschaftern mussten die mit dem Ziel, Schutz und Allianzen mit den protestantischen Mächten zu suchen, in den Westen gesandten reformierten Professoren sich mit dem Versprechen einiger Stipendien zufriedengeben, und auch die nach Wien gesandten Politiker kehrten ohne Ergebnis zurück. Ganz im Gegenteil wollten die Niederlande durch ihren protestantischen Botschafter van Heemskerken zu einem politischen und konfessionellen Kompromiss gelangen, den sie mangels besserer Lösungen auch für Zentral (südost) Europa vermitteln wollten²⁰. Trotzdem hatten die Verhandlungen ein Ende in dem Moment, als der Zeitpunkt der Unterzeichnung des berühmten *Leopoldinische Diploms* immer näher rückte²¹. Der Kompromiss mit den Habsburgern hatte umgehend politische Auswirkungen bis zum Exil des letzten

¹⁶ Pokoly József, *Az Erdélyi Református Egyház története*, Bd. III., 1904, S. 10.

¹⁷ Bél Mátyás, *Buda visszavívásáról*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1986, S. 1-110.

¹⁸ Dies war eine ständige Ursache für Antinomie und Antipathie gegen Habsburg, die auch für die erste Hälfte des 18. Jhs. Charakteristisch war. Cf. in diesem Sinne Miklós Dezső, *Az első rendszeres magyar református egyháztörténet (A gályarab Kocsi Csörgő Bálint „Brevis declinatio ecclesiarum reformatarum in Hungaria et Transylvania” c. műve 1677)*, Budapest, o. J., und Kocsi Csörgő „1738”, in: *Magyar emlékirók 16-18 század* 1982, S. 215-322.

¹⁹ Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon*, S. 125. Cf. Hermann Egyed, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973, S. 355.

²⁰ G. Henk van de Graaf, *A németalföldi akadémia és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690-1795*, Kolozsvár/Klausenburg, 1979, S. 11.

²¹ Bíró Vencel, *Az impériumváltás kora*, in *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, Dicsőszentmárton, 1925, S. 105-109.

fără a i se oferi vreo importanță politică în Principat. Negociatorii: Caraffa (general transilvănean în 1688, † 1693)²² și contele Bethlen au condus până la urmă la câteva rezultate pozitive, obținute tot sub presiune, pe când răscoala (1672-1683) protestantului Imre Thököly (1657-1705) a produs panică în Viena. Actul născut din tratativele contelui Bethlen și a generalului Caraffa a fost semnat în 8 septembrie 1691 și ratificat în același an la 4 decembrie. Acest document a conținut 18 puncte care conservau o parte din identitatea politică premergentă a Principatului și a avut importanța ei politică, mai ales pentru primele decenii ale secolului al XVIII-lea²³. Protestantismul a sesizat dorința absolutismului imperial de a combina politica religioasă cu echilibrul politic preconizat chiar și prin câștigarea unei părți a românilor ortodocși sau reformați catolicismului. Pierderea românilor reformați, întărirea catolicismului și implicit răsturnarea situației confesional-politice până atunci net favorabile protestantismului a produs vii emoții în rândul clerului și nobilimii protestante²⁴. Diploma Leopoldină a prevăzut și paritatea protestantă-catolică în politică sau justiție, prin care Viena a încercat să rezolve deodată situația politică și confesională din Principat. Punerea în practică a acesteia s-a asociat cu cereri confesionale sau nemulțumiri legate de aplicarea sau neaplicarea suficientă a Diplomei Leopoldine. Generalul Caraffa, în virtutea clarviziunii sale politice, mărturisea despre Transilvania: „[...] Religia la ungerii transilvăneni nu este numai o cauză sfântă, dar și o pelerină pentru a ascunde țelurile sale. Este fără dubiu, că acatolicii principatului glăsuiesc mereu de libertatea lor religioasă și interesele lor, dar eu cred că numai cei de rând cred asta în evlavie lor sfântă: pentru că religia este o legătură cu Dumnezeu, fericirea eternă pe care o consideră proprie, derivă din aceasta. În cazul nobilimii această religiozitate este în legătură cu preocupările lumești, și pentru că aceste secte nu sunt prea vechi, știu că ele și-au dobândit averile din vechile avuții bisericești, deci proprietarii actuali pe lângă situația lor religioasă sunt interesați și de starea lor materială astfel dobândită. Din această pricină, nici nobilimea, nici poporul nu poate fi tulburat, nici trupește, nici sufletește: din această cauză problema religioasă trebuie lăsată pe mai târziu”²⁵.

²² Rolf Kutschera, „Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869”, în *Studia Transylvanica*, 11, Köln-Wien, 1985, p. 207.

²³ *Istoria Românilor*, vol. V, București, 2003, p. 373.

²⁴ Unirea bisericească: românii ca *instrumentum regni* în Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj-Napoca, 1994, p. 73-86.

²⁵ Pokoly József, *Az Erdélyi Református Egyház története* [...], vol. III., 1904, p. 16-17.

siebenbürgischen Prinzen Apafi II. in Wien, wo er starb, ohne dass dem im Fürstentum irgendeine politische Bedeutung beigemessen wurde. Die Verhandlungsführer Caraffa (1688 siebenbürgischer General, †1693)²² und Graf Bethlen erreichten bis zuletzt einige positive Ergebnisse, die allerdings auch unter Druck erreicht wurden, während der Aufstand (1672-1683) des Protestanten Imre Thököly in Wien Panik auslöste. Der aus den Verhandlungen zwischen Graf Bethlen und General Caraffa entstandene Rechtsakt wurde am 8. September 1691 unterzeichnet und am 4. Dezember desselben Jahres ratifiziert. Dieses Dokument umfasste 18 Punkte, welche einen Teil der früheren Identität des Fürstentums bewahrten, er hatte seine eigene politische Bedeutung vor allem für die ersten Jahrzehnte des 18. Jhs.²³. Der Protestantismus erkannte den Wunsch des kaiserlichen Absolutismus, die Religionspolitik mit dem vorgesehenen politischen Gleichgewicht zu verbinden, auch indem man einen Teil der orthodoxen oder reformierten Rumänen für den Katholizismus zu gewinnen versuchte. Der Verlust der reformierten Rumänen, die Stärkung des Katholizismus und implizit die Umkehrung der konfessionspolitischen Situation, die bis dato allein für den Protestantismus günstig war, löste heftige Emotionen aus in den Reihen des protestantischen Klerus und Adels²⁴. Das Leopoldinische Diplom sah auch die protestantisch-katholische Parität in Politik oder Justiz vor, wodurch Wien versuchte, die politische und konfessionelle Situation im Fürstentum gleichermaßen zu klären. Das Umsetzen dieser Parität in die Tat war mit konfessionellen Forderungen oder Unzufriedenheiten bezüglich der Umsetzung bzw. unzureichenden Umsetzung des Leopoldinischen Diploms verbunden. General Caraffa kam aufgrund seiner politischen Klarsicht zu der Erkenntnis über Siebenbürgen: „[...] Die Religion ist bei den siebenbürgischen Ungarn nicht nur eine heilige Angelegenheit, sondern auch ein Deckmantel, um ihre Ziele zu verbergen. Zweifellos erheben die Nicht-Katholischen des Fürstentums fortwährend ihre Stimme für ihre religiöse Freiheit und ihre Interessen, doch ich glaube, dass nur die einfachen Leute das in ihrer heiligen Einfalt glauben; denn die Religion ist eine Verbindung zu Gott und das ewige Seelenheil, das ihr als eigen gilt, entspringt aus dieser Verbindung. Im Falle dieses Adels aber steht Religiosität in Verbindung mit weltlichen Interessen, und weil diese Sekten nicht allzu alt sind, weiß ich, dass diese ihren Besitz aus altem kirchlichem Besitz erlangt haben, so dass sie als gegenwärtige Besitzer neben ihrer religiösen Situation auch an ihrem so erlangten materiellem Status interessiert sind. Aus diesem Grund darf weder der Adel noch das Volk in Unruhe versetzt werden, weder körperlich noch seelisch: daher muss das religiöse Problem für später aufgehoben werden“²⁵.

²² Rolf Kutschera, „Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869“, in: *Studia Transylvanica*, 11, Köln-Wien, 1985, S. 207.

²³ *Istoria Românilor*, Bd. V, București, 2003, S. 373.

²⁴ Kirchenunion: die Rumänen als *instrumentum regni*, in: Mathias Bernath, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Leiden 1972, S. 49-62.

²⁵ Pokoly József, *Az Erdélyi Református Egyház története* [...], Bd. III., 1904, S. 16-17.

I. 3. A doua etapă a negocierilor confesionale: Resolutio Alvincziana și punctele lui Mikes

Oamenii politici din prima generație a integrării transilvănene au fost secondați de nobili-funcționari, ocupanți ai unor poziții imperiale prenegociate, care au fost mandatați și în sensul perfecționării dezbaterii febrile privind situația religioasă a Principatului, desigur adeseori în contradictoriu. Negocierile ne dezvăluie o nobilime încă puternică politic și confesional, dar în continuă pierdere de teren în defavoarea sa²⁶. Deciziile imperiale în problematica religioasă au fost precedate de negocieri fervente caracterizate de dorința completării-schimbării, dar și a păstrării unor prevederi religioase, în contextul cărora atât societatea romano-catolică, cât și cea protestantă trebuiau să accepte problema Unirii românilor ardeleni cu romano-catolicii. Totuși, departe de impunerile religioase aplicate în Ungaria conform *Explanatio Leopoldina* și cuantificând salvagardarea constituționalismului transilvănean concesiile protestante erau cât se poate de vizibile: catedrala, colegiile și clădirile folosite de reformați în Alba Iulia au fost cedate, o parte din români s-au unit cu Roma, iar unitarienii au pierdut catedrala din Cluj. Pentru reformați pierderile au fost suferite în două etape: prima asumată-convenită de contele Bethlen în 1702 (biserica iezuită și colegiul iezuit din Alba Iulia), a doua sub presiunea armatei imperiale în 1716 (Colegiul Bethlen, clădirile episcopale reformate și catedrala romano-catolică). Din această cauză salvagardarea prin negocieri a puterii reformate a fost pusă sub umbra pierderii centrului politico-religios: Alba Iulia. Eșuarea politică a contelui Miklós Bethlen, care a devenit mai târziu prizonier în Viena, se datora deraiării sale de la direcțiile politice externe trasate de Imperiu²⁷. Transilvania nu mai putea avea personalități politice autonome, ci numai aulice. Transformarea nobilimii transilvănene și recuperarea vechilor domenii statale sau bisericești a dus la o efervescență socială și religioasă aparte în Principat. Înființarea la Viena a unei comisii economice, care se ocupa de integrarea economică a noilor provincii (*Comissio Neoaquistica*) prevedea reautentificarea imperială a diplomelor nobiliare²⁸, fapt care a produs vii reacții în rândul reformaților. Aceștia vedeau problemele survenite în nerespectarea Diplomei Leopoldine. Cancelaria aulică transilvană, de fapt

²⁶ Jurisdicția constituțională medievală transilvăneană a fost statuată în *Tripartitum* (1526), *Approbatæ Constitutiones* (1540-1553) și *Compilatae Constitutiones* (1654-1669), vezi Keith Hitchins, *The Romanian national movement in Transylvania, 1780-1849*, Cambridge-Massachusetts, 1969, p. 3. Despre evoluțiile acestui sistem juridic, vezi Friedrich Schuler von Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, vol. I, Sibiu, 1867, p. 380-385.

²⁷ R. Várkonyi Ágnes, „Bethlen Miklós és II. Rákóczi Ferenc angol-holland kapcsolataihoz”, în *A Ráday Gyűjtemény évkönyve*, IX, Budapest, 1999, p. 3-17.

²⁸ „Az új szerzemények bizottsága”, în Hermann Egyed, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973, p. 295.

I. 3. Die zweite Phase der Konfessionsverhandlungen: die Resolutio Alvincziana und die Punkte von Mikes

Die Politiker der ersten Generation der siebenbürgischen Integration hatten adlige Beamte zur Seite, die vorher verhandelte kaiserliche Ämter besetzten und auch mit dem Ziel berufen wurden, die fieberhaften Debatten über die religiöse Lage des Fürstentums zu beenden, natürlich oft gegen Widerstand. Die Verhandlungen führen uns einen immer noch politisch und konfessionell starken Adel vor, der jedoch zu seinem Nachteil zunehmend an Gewicht verlor²⁶. Die kaiserlichen Entscheidungen in der Problematik der Religion wurden eingeleitet von hitzigen Verhandlungen, die von dem Wunsch nach Ergänzung, Veränderung, aber auch Bewahrung einiger religiöser Vorschriften geprägt waren, in deren Kontext sowohl die römisch-katholische wie auch die protestantische Gesellschaft die Union der Siebenbürger Rumänen mit den römischen Katholiken akzeptieren mussten. Wenn auch weit entfernt von den in Ungarn gemäß der *Explanatio Leopoldina* umgesetzten religiösen Vorgaben und unter quantitativer Sicherung des siebenbürgischen Konstitutionalismus waren die protestantischen Zugeständnisse doch mehr als deutlich zu erkennen: die Kathedrale, die Kollegien und die Gebäude, die von den Reformierten in Alba Iulia/Karlsburg genutzt worden waren, wurden zurückgegeben, ein Teil der Rumänen vereinte sich mit Rom, und die Unitarier verloren die Kathedrale in Klausenburg. Die Reformierten erlitten Verluste in zwei Etappen: der ersten, die von Graf Bethlen 1702 akzeptiert und angenommen wurde (die Jesuitenkirche und das Jesuitenkolleg von Karlsburg), und der zweiten unter dem Druck der kaiserlichen Armee 1716 (das Bethlen-Kolleg, die reformierten bischöflichen Gebäude und die römisch-katholische Kathedrale betreffend). So stand die Selbstverteidigung der reformierten Stellung durch Verhandlungen im Schatten des Verlusts des politisch-religiösen Zentrums: Karlsburg. Das politische Scheitern von Graf Miklós Bethlen, der später Gefangener in Wien wurde, verdankt sich seiner Abkehr von den außenpolitischen Richtungen, die vom Reich vorgegeben waren²⁷. Siebenbürgen konnte keine eigenen autonomen politischen Persönlichkeiten mehr haben, sondern nur höfische. Die Transformation des siebenbürgischen Adels und die Rückgewinnung der alten staatlichen oder kirchlichen Domänen führten zu einer sozialen und besonders religiösen Erhitzung im Fürstentum. Die Gründung einer Wirtschaftskommission in Wien, die sich um die wirtschaftliche Integration der neuen Provinzen kümmerte (*Comissio Neoaquistica*) sah die erneute kaiserliche Authentifizierung der Adelsdiplome vor²⁸, was lebhaftere Reaktionen unter den Reformierten hervorrief. Diese sahen die entstandenen Probleme in der Missachtung des

²⁶ Die mittelalterliche siebenbürgische Rechtssystem wurde festgesetzt durch das *Tripartitum* (1526), die *Approbatæ Constitutiones* (1540-1553) und *Compilatae Constitutiones* (1654-1669) [dt. *Approbaten und Kompilaten*], Cf. Keith Hitchins, *The Romanian national movement in Transylvania, 1780-1849*, Cambridge-Massachusetts, 1969, S. 3. Zur Entwicklung dieses Rechtssystem Cf. Friedrich Schuler von Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, Bd. I, Sibiu, 1867, S. 380-385.

²⁷ R. Várkonyi Ágnes, „Bethlen Miklós és II. Rákóczi Ferenc angol-holland kapcsolataihoz”, in: *A Ráday Gyűjtemény évkönyve*, IX, Budapest, 1999, S. 3-17.

²⁸ „Az új szerzemények bizottsága”, in: Hermann Egyed, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973, S. 295.

suprema instituție guvernamentală, a fost însă monopolizată de partida romano-catolică, în care contele romano-catolic Kálnoky, cardinalul Kollonich și iezuitul Gabriel Hevenesi au jucat un rol preponderent²⁹. Revirimentul nobilimii catolice reprezentate de familii ca: Apor, Mikes, Haller, reprezenta generația nobiliară care beneficia de suport politic imperial³⁰.

Primele reușite ale integrării, reprezentate de o recalibrare a vieții politice transilvănene prin promovarea nobilimii romano-catolice cu mult peste numărul ei, au produs un val de revendicări religioase greu de stăvilit. De fapt Diploma Leopoldină, a fost completată pe parcurs de numeroase decizii, decrete, diplome auxiliare și acțiuni, care modificau ceea ce s-a obținut prin negocieri. Necesitatea modificării diplomei deriva și din faptul că partida romano-catolică din Principat, puternică, dar totuși insuficientă numeric, cerea insistent Vienei în care vedea un aliat, drepturi egale cu protestanții în toate domeniile vieții și eliminarea restricțiilor legislative din constituțiile țării. Modificarea ulterioară prin anexa la punctul III al diplomei³¹ a deschis drumul aplicării politicii absolutiste, discreționare și în cazul situației confesionale. Protestantismul s-a angajat pe drumul îndeplinirii petițiilor catolice, prin reformularea și purificarea sistemului juridic al vechiului Principat. Primele cereri se refereau la episcop, la școli și la câteva biserici din Cluj și Alba Iulia. Acestea fiind onorate, politica de revendicări și tratative a continuat.

Nici primul rezultat al petiționarismului catolic nu s-a lăsat mult așteptat. Andrei Illyés (†1712), vicar catolic secuial al Ciucului, a fost numit episcop încă din 1696, dar sfințirea a primit-o împreună cu sfatul de a recupera fostele averi episcopale, care erau atunci încă în administrarea reformaților. Numirea episcopului a avut un dublu efect din punct de vedere al catolicismului: primul, cel de înființare a *Statusului catolic*³², al doilea, de cerere din partea Statusului a

²⁹ „Cancelaria aulică”, în *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 2002, p. 366-367. Cf. „Die Siebenbürgische Hofkanzlei”, în Kutschera, *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen [...]*, p. 195-197.

³⁰ „Habsburg uralom Erdélyben”, în Nagy Géza, *A Református Egyház története 1608-1715*, ed. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008, vol. II, p. 11-16.

³¹ Diploma complementară din 9 aprilie 1693 a întărit Diploma Leopoldină, combinând prevederile înțelegerii de la Sibiu dintre protestanți și catolici privind soarta episcopului, a bisericilor cerute de catolici, a ordinilor călugărești și a veniturilor preoțești. Temperarea cererilor catolice și respectarea prevederilor generale ale Diplomei se atribuie cancelarului ceh Kinsky; vezi Bíró, „Az impériumváltozás kora”, în *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene [...]*, p. 115.

³² *Statusul Romano Catholic* era organul suprem al Bisericii Romano Catolice, similar cu Consistoriul Suprem al reformaților și luteranilor. *Statusul* era condus de vicar sau episcop și avea între membri săi deopotrivă clerici și mireni nobili, care îi facilitau exprimarea părerilor, dorințelor către viața politică, în funcție de interesele Bisericii. *Statusul*, după 22 iulie 1711, a fost condus pentru o mai bună operativitate de un colegiu director ales. Vezi în Bíró, „Az impériumváltozás kora”, în *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene [...]*, p. 124.

Leopoldinischen Diploms begründet. Die Siebenbürgische Hofkanzlei, praktisch die höchste Regierungsinstitution, war jedoch monopolisiert von der römisch-katholischen Partei, in der der römisch-katholische Graf Kálnoky, Kardinal Kollonich und der Jesuit Gabriel Heveneszi eine Vorrangstellung einnahmen²⁹. Die Vertretung des katholischen Adels etwa durch die Familien Apor, Mikes und Haller charakterisierte die Adelsgeneration, die aus der kaiserlichen politischen Unterstützung Nutzen zog.³⁰

Die ersten Erfolge der Integration, die in einer neuen Eichtung des politischen Lebens in Siebenbürgen durch die Förderung des römisch-katholischen Adels weit über dessen Zahl hinaus sichtbar wurde, produzierte eine Welle an religiösen Forderungen, die nur schwer durchgesetzt werden konnten. Tatsächlich wurde das Leopoldinische Diplom im Laufe der Zeit durch zahlreiche Beschlüsse, Dekrete, Hilfsdiplome und Verfahren ergänzt, die das modifizierten, was durch Verhandlungen erreicht worden war. Die Notwendigkeit zur Modifizierung des Diploms entsprang auch aus der Tatsache, dass die römisch-katholische Partei aus dem Fürstentum, die zwar mächtig, aber trotzdem zahlenmäßig schwach war, beharrlich von Wien, in dem sie einen Verbündeten sah, gleiche Rechte mit den Protestanten in allen Bereichen des Lebens und die Aufhebung der legislativen Restriktionen aus der Landesverfassung forderte. Die spätere Modifizierung durch einen Anhang zu Punkt III des Diploms³¹ bahnte der Umsetzung der absolutistischen Politik die Bahn und bot Ermessensspielraum auch im Fall der konfessionellen Lage. Der Protestantismus bemühte sich um Erfüllung der katholischen Petitionen durch die Neuformulierung und Revision des Rechtssystems des alten Fürstentums. Die ersten Forderungen bezogen sich auf den Bischof, die Schulen und einige Kirchen aus Klausenburg und Karlsburg. Nachdem diese gewürdigt wurden, setzte sich die Politik der Forderungen und Gespräche fort.

Auch das erste Resultat der katholischen Politik der Petitionen ließ nicht lange auf sich warten. András Illyés (†1712), der katholische Szekler-Vikar von Ciuc, wurde schon 1696 zum Bischof ernannt, doch erhielt er zu seiner Weihe auch den Rat, die früheren bischöflichen Besitztümer wieder zu erstreben, die sich damals noch in der Verwaltung der Reformierten befanden. Die Ernennung des Bischofs hatte aus katholischer Sicht einen doppelten Aspekt: zunächst den der Gründung des *Status Catholicus*³², zweitens den der

²⁹ „Cancelaria aulică“ (dt. *Die Hofkanzlei*) in: *Istoria Românilor*, Bd. VI, București, 2002, S. 366-367. Cf. „Die Siebenbürgische Hofkanzlei“, in: Kutschera, *Landtag und Gubernium*, S. 195-197.

³⁰ „Habsburg uralom Erdélyben“, in: Nagy Géza, *A Református Egyház története 1608-1715*, Verlag Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008, Bd. II, S. 11-16.

³¹ Das Ergänzungsdiplom vom 9. April 1693 bekräftigte das Leopoldinische Diplom und bündelte die Vorschriften aus dem Übereinkommen von Hermannstadt zwischen Protestanten und Katholiken bzgl. des Schicksals des Bischofs, der von den Katholiken geforderten Kirchen, der Mönchsorden und der Priestereinkünfte. Die Mäßigung der katholischen Forderungen und das Respektieren der allgemeinen Vorschriften des Diploms ist dem tschechischen Kanzler Kinsky zu verdanken; Cf. Bíró, „Az impériumváltozás kora“, in: *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene* [...], S. 115.

³² Der *Status Catholicus* war das höchste Organ der Römisch-Katholischen Kirche, vergleichbar dem Oberkonsistorium der Reformierten und der Lutheraner. Der Status wurde vom Vikar oder dem Bischof geleitet und hatte gleichzeitig Kleriker und adlige Laien als Mitglieder und ermöglichte diesen Meinungsäußerungen und das Äußern von Wünschen gegenüber der Politik im Interesse der Kirche. Nach dem 22. Juli 1711 wurde der Status zu einer besseren operativen Arbeit von einem gewählten Kollegium als Direktorium geleitet. Cf. Bíró, „Az impériumváltozás kora“, in: *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene* [...], S. 124.

unei noi diplome privind necesitatea și oportunitatea Unirii românilor ardeleni cu romano-catolicii. Activitatea *Statusului* a dinamizat viața catolicismului. Cererile acestuia nu s-au limitat doar la cele de ordin religios, rînd pe rînd completînd petițiile sale confesionale cu cele politice, dar relaționate întotdeauna cu cele de natură religioasă. În esență ceea ce a urmat reprezenta o redimensionare catolică a administrației transilvane, prin și cu ajutorul nobilimii catolice din Principat. Plîngerea catolicilor din 1698 a înșirat lunga listă a discriminărilor considerate ca fiind împovărătoare. Petiția catolicilor deplîngea subreprezentarea politică în funcțiile oferite de instituțiile imperiale, ca de exemplu în Cancelaria transilvană, slaba reprezentare în Guberniu, sau la nivelul tabelor judecătorești.

Satusul Romano-Catolic, cerea insistent recenzarea Constituțiilor transilvănene și eliminarea tuturor pasajelor care păreau a fi potrivnice confesiunii catolice. Pe de altă parte invocarea negociatorului desemnat din partea reformatilor în persoana baronului jurist Péter Alvinczi (†1701)³³, care cerea insistent garanții constituționale în vederea păstrării unei identități protestante, fie și alterate, a Principatului. Protestanții l-au trimis pe baronul Alvinczi la Viena pentru noi tratative cu un proiect de rezoluție, iar catolicii și-au rezervat dreptul la o intensă comunicare în prealabil cu cardinalul Kollonich pe această temă. Nobilimea reformată a realizat prin demersul politic al lui Alvinczi una din cele mai mari sinteze juridice bazate pe dreptul transilvănean (Constituțiile și Diplomele Leopoldine) prin care și-a asigurat o relativă independență față de presiunea tot mai crescîndă a partidei romano-catolice.

Rezoluția lui Alvinczi a fost acceptată, iar problema partidei catolice a revenit în forță doar după moartea cancelarului Kinsky, odată cu creșterea influenței cardinalului Kollonich³⁴, artisanul deciziilor confesionale din „tribunalul sânger” antiprotestant din Bratislava. Reacția nobilimii catolice a fost precipitată și se baza pe lobby-ul catolic transilvănean din Viena. Aceasta sugera că Viena monopolizase dezbaterea religioasă din Principat. „Punctele” lui Mihail Mikes (?-1721)³⁵, nobil fervent catolic, corectau în mare parte discriminările

³³ Baron de Vurpăr - jurist al Tablei regale și protestant fervent, după care s-a denumit *Resolutio Alvincziana* semnată de Leopold I la 14 mai 1693, care conținea cereri și soluții juridice pentru plîngerile protestanților. Vezi nașterea *Resolutio Alvincziana* în *ibidem*, p. 834-837, și „*Diplomatarium Alvinczianum*”. *Alvinczi Péter okmánytára (1685-1688)* [Colecția de documente ale lui Péter Alvinczi], ed. Szilágyi Sándor, vol. I-II, Pest, 1870.

³⁴ Kollonich a fost acela care în 27 mai 1672 a ocupat bisericile protestante din Bratislava și a cerut reversalii de la preoții protestanți. Politica, metodele și punerea în practică a Contrareformei îi sunt atribuite în mare măsură. Vezi Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon* [...], p. 111.

³⁵ Bíró Vencel, „Az impériumváltozás kora” [Perioada schimbării de imperiu], în *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene* [Trecutul și prezentul catolicismului transilvănean], Dicsőszentmárton, 1925, p. 124.

Forderung seitens des *Status* nach einem neuen Diplom bezüglich der Notwendigkeit und Opportunität der Union der Siebenbürger Rumänen mit den römischen Katholiken. Das Wirken des *Status* hat dem Leben des Katholizismus Dynamik verliehen. Die Forderungen des *Status* beschränkten sich nicht auf religiöse Angelegenheiten, sondern erstrebten nach und nach konfessionelle und politische Forderungen, die mit jenen von religiöser Natur verbunden waren. Im Wesentlichen brachte dies eine Vergrößerung des katholischen Einflusses auf die siebenbürgische Verwaltung mit Hilfe des katholischen Adels aus dem Fürstentum. Die Beschwerde der Katholiken von 1698 eröffnete eine lange Liste von Klagen über Diskriminierungen, die als belastend galten. Die Petition der Katholiken beklagte die unzureichende politische Repräsentation in von den kaiserlichen Institutionen angebotenen Ämtern, wie etwa in der Siebenbürgischen Kanzlei, die schwache Vertretung im Gubernium oder auf der Ebene der Richtertafeln.

Der römisch-katholische Status forderte beharrlich eine Neufassung der Siebenbürgischen Verfassung und die Beseitigung aller Passagen, die gegen die katholische Konfession gerichtet zu sein schienen. Auf der anderen Seite gab es den Aufruf des seitens der Reformierten benannten Vermittlers in der Person des Juristen Baron Péter Alvinczi († 1701)³³, der beharrlich Verfassungsgarantien forderte im Blick auf die Bewahrung einer protestantischen Identität des Fürstentums, selbst einer geänderten. Die Protestanten schickten Baron Alvinczi nach Wien für neue Verhandlungen mit einem Projekt für eine Resolution, doch die Katholiken behielten sich das Recht auf ausführliche vorherige Absprache mit Kardinal Kollonich zu diesem Thema vor. Der reformierte Adel verwirklichte mit diesem politischen Vorgehen Alvinczis eine der größten rechtlichen Synthesen auf der Grundlage des siebenbürgischen Rechts (Verfassungen und Leopoldinische Diplome), mit denen er sich eine relative Unabhängigkeit gegenüber dem immer stärker anwachsenden Druck seitens der römisch-katholischen Partei bewahrte.

Die Resolution Alvinczis wurde angenommen und die Angelegenheit der katholischen Partei kam erst nach dem Tod von Kanzler Kinsky wieder zur Geltung, gleichzeitig mit dem Anwachsen des Einflusses von Kardinal Kollonich³⁴, dem „Handwerker“ der konfessionellen Beschlüsse des antiprotestantischen „Blutgerichts“ von Preßburg. Die Reaktion des katholischen Adels war überstürzt und basierte auf der katholischen siebenbürgischen Lobby in Wien. Dies alles suggeriert, dass Wien die religiöse Debatte im Fürstentum monopolisierte. Die „Punkte“ von Mihály Mikes (? – 1721)³⁵, eines glühenden

³³ Baron von Vurpär/dt. Burgberg – Jurist an der Königstafel und glühender Protestant, nach dem die *Resolutio Alvincziana* benannt wurde, die von Leopold I. am 14. Mai 1693 unterzeichnet wurde und Forderungen und juristische Lösungen für die Beschwerden der Protestanten enthielt. Zur Genese der *Resolutio Alvincziana* in: *ibidem*, S. 834-837, und „*Diplomatarium Alvinczianum*“. *Alvinczi Péter okmánytára (1685-1688)* [Colecția de documente ale lui Péter Alvinczi/dt. *Sammlung von Dokumenten Péter Alvinczis*], Verlag Szilágyi Sándor, Bd. I-II, Pest, 1870.

³⁴ Es war Kollonich, der am 27. Mai 1672 protestantische Kirchen in Preßburg besetzte und von den protestantischen Pfarrern Zugeständnisse forderte. Die Politik, die Methoden und die Umsetzung der Gegenreformation sind größtenteils sein Werk. Cf. Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon* [...], S. 111.

³⁵ Bíró Vencel, „Az impériumváltozás kora“ [Perioada schimbării de imperiu/dt. *Die Phase des Herrschaftswechsels*], in: *Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene* [Trecutul și prezentul catolicismului transilvănean/dt. *Vergangenheit und Gegenwart des siebenbürgischen Katholizismus*], Dicsőszentmárton, 1925, S. 124.

protestante considerate potrivnice catolicilor: prin transferarea quartelor din decimă preoților romano-catolici. Mihály Mikes a reușit să obțină ca unul dintre cei sugerați de Dietă pentru funcțiile consfințite în Diplomă să fie catolic, reprezentarea lor să fie obligatorie în sfaturile orășenești și să fie abrogate din legislația Principatului punctele nefavorabile catolicilor. Aceste prevederi, denumite generic „punctele lui Mikes”, au fost cunoscute în Transilvania odată cu primele încercări de Unire a românilor cu romano-catolicii - ambele fiind considerate de protestanți ca parte integrantă a politicii contrareformatoare a lui Kollonich. Cardinalul activa de altfel atât în cercurile imperiale politice împreună cu Montecuccoli, Lobkowitz, Hocher, Abele, Nostitz, cât și în cele clericale, iar în Ungaria împreună cu episcopii Bársony și Szelepcsényi³⁶. Prevederile confesionale din Diplomă cu privire la egalitatea confesională din Transilvania, au fost anihilate și reformulate în sensul primordialității catolicismului, prin acceptarea noilor prevederi de către Curte³⁷. Nobilimea protestantă s-a împotrivit acestor prevederi, cum era de așteptat și prin vocea contelui reformat Gheorghe Was de Țaga și a trimis plângerile în Viena, unde a prezentat nesupunerea - neacceptarea voită din partea Consistoriului a punctelor lui Mikes. Contețul însă nu a reușit blocarea publicării noii Diplome la 5 septembrie 1699, cunoscută ca diplomă suplimentară romano-catolică, prin care pentru posturile publice una din persoanele prezentate pentru post trebuia să fie obligatoriu romano-catolică³⁸. Ocuparea colegiului mic din Alba Iulia de iezuiți în 1702 nu numai că a devenit motiv de nemulțumire generală între reformații din Transilvania, dar și reacția protectoare a Curții s-a lăsat așteptată.

Însumând însă negocierile, petiționarismul și legislația imperială care a urmat acestora putem afirma faptul că în pofida revenirii romano-catolicismului în prim planul politicii transilvănene nobilimea reformată și-a putut conserva pozițiile dominante și influența în pozițiile cheie politice și administrative ale Principatului, prin care își exercitau patronajul benefic asupra instituțiilor reformate³⁹.

II. Instituții reformate: Consistoriul și episcopul reformat

Întărirea catolicismului transilvan prin activitatea clerului și nobilimii romano-catolice din *Statusul Catholic* a dus ca efect într-un târziu și la consolidarea

³⁶ Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon*, p. 112.

³⁷ „A Diploma felfogatása”, în Nagy Géza, *A Református Egyház története 1608-1715*, ed. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008, vol. II, p. 16-25.

³⁸ Sípós Gábor, *Az Erdélyi református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713-(1736)* [Geneza Consistoriului Suprem Reformat 1668-1713-(1736)], Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek, 2000, p. 37.

³⁹ *Ibidem*, p. 38.

katholischen Adligen, korrigierten größtenteils die protestantischen Diskriminierungen, die als gegen die Katholiken gerichtet galten: durch die Übermittlung eines Viertels des Zehnten an die römisch-katholischen Priester. Mihály Mikes erreichte es, dass einer der vom Landtag vorgeschlagenen Kandidaten für die im Diplom vorgesehenen Ämter ein Katholik zu sein habe, dass ihre Vertretung in den Stadträten obligatorisch zu sein und dass für die Katholiken ungünstige Punkte der Verfassung des Fürstentums außer Kraft gesetzt werden sollten. Diese Vorschriften, die allgemein „Punkte des Mikes“ genannt wurden, wurden in Siebenbürgen zeitgleich bekannt mit den ersten Versuchen der Union der Rumänen mit den römischen Katholiken – beides wurde von den Protestanten als integraler Bestandteil der gegenreformatorischen Politik Kollonichs verstanden. Der Kardinal bewegte sich sowohl in kaiserlichen politischen Kreisen gemeinsam mit Montecuccoli, Lobkowitz, Hoher, Abele und Nostitz, wie auch in Klerikerkreisen und in Kreisen Ungarns mit den Bischöfen Bársony und Szelepcsényi³⁶. Die Vorgaben des Diploms im Blick auf die konfessionelle Gleichheit in Siebenbürgen wurden annulliert und neu formuliert im Sinne eines Vorrangs des Katholizismus durch die Annahme neuer Vorschriften seitens des Hofes.³⁷ Der protestantische Adel widersetzte sich erwartungsgemäß diesen neuen Vorschriften und übersandte durch den reformierten Grafen György Wass von Cege Beschwerden nach Wien, wo er den Ungehorsam – die bewusste Ablehnung der Punkte des Mikes – seitens des Konsistoriums präsentierte. Der Graf erreichte allerdings nicht die Verhinderung der Veröffentlichung des neuen Diploms vom 5. September 1699, das als römisch-katholisches Supplements-Diplom bekannt ist und durch das für öffentliche Ämter eine der für das Amt vorgeschlagenen Personen obligatorisch römisch-katholisch sein musste.³⁸ Die Besetzung des Kleinen Kollegiums von Karlsburg durch Jesuiten 1702 bot nicht nur ein Motiv für allgemeine Unzufriedenheit unter den Reformierten in Siebenbürgen, sondern es ließ auch die beschützende Reaktion des Hofes auf sich warten.

Fassen wir nun die Verhandlungen, den Petitionismus und die kaiserliche Gesetzgebung als Folge davon zusammen, so können wir festhalten, dass trotz der Rückkehr des römischen Katholizismus auf die höchste Ebene der siebenbürgischen Politik der reformierte Adel seine dominierende Stellung und seinen Einfluss in politischen und administrativen Schlüsselpositionen des Fürstentums bewahren konnte, durch die er sein vorteilhaftes Patronat über die reformierten Institutionen weiter ausübte³⁹.

II. Die reformierten Institutionen: das reformierte Konsistorium und der Bischof

Die Stärkung des siebenbürgischen Katholizismus durch das Wirken des römisch-katholischen Klerus und Adels des *Status Catholicus* hatte zu einem späteren Zeitpunkt

³⁶ Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon*, S. 112.

³⁷ „A Diploma felfogatása“, in: Nagy Géza, *A Református Egyház története 1608-1715*, Verlag Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008, Bd. II., S. 16-25.

³⁸ Sípós Gábor, *Az Erdélyi református Főkonszisztórium kialakulása 1668-1713-(1736)* [Geneza Consistoriului Suprem Reformát 1668-1713-(1736)/dt. *Die Entstehung des Reformierten Oberkonsistoriums 1668-1713-(1736)*], Kolozsvár/Klausenburg, Erdélyi Tudományos Füzetek, 2000, S. 37.

³⁹ *Ibidem*, S. 38.

instituțiilor protestante. *Consistoriul reformat*⁴⁰ a fost unul dintre cele mai reprezentative instituții din cadrul Bisericii Reformate, for abilitat pentru administrarea și contracararea lezărilor de orice fel a Bisericii Reformate. Chiar dacă nobilimii și clerului reformat nu li s-a permis să-și denumească propriul for de conducere asemenea catolicilor ca *Status Reformat*, instituțiile reformate au început să-și definească metodele prin care puteau contracara disensiunile interne și presiunile venite dinspre viața politică imperială. Instituția cea mai reprezentativă a reformaților a fost cea cunoscută sub numele de *Consistoriul Suprem*, prin care nobilimea rămasă fidelă cauzei protestante controla viața cultului, dar media între Biserica Reformată, Guberniu și Curte. Persoana cea mai influentă a reformaților a rămas episcopul, care nu mai avea foarte multe atribuții executive, dar reprezenta la vârf Biserica din care provenea. Această expunere ierarhică a instituției episcopale, nemaîntâlnită în cutumele protestante din Vest a fost supusă unei presiuni politice tot mai accentuate, care într-un final a condus la obligativitatea jurământului de credință față de Casa de Habsburg și regina Maria Tereza. La începutul secolului al XVIII-lea atât Consistoriul cât și oficiul episcopal s-au aflat într-o retragere precipitată către orașe, considerate mai sigure, ca de exemplu: Aiud, Târgu Mureș sau Cluj. Noua provocare pentru instituțiile reformate a reprezentat-o instaurarea, la Alba Iulia, în 11 decembrie 1715, a vechii și totodată noii Episcopii romano-catolice, în frunte cu episcopul Gheorghe Mártonffy (1713-1721) în prezența generalului Steinville (1710-1720, †1720), pentru care Curtea a decis ocuparea bunurilor fiscale, a catedralei și colegiilor folosite până atunci de reformați și în special de Colegiul peregrin din Sárospatak, rezident încă din 1690 în Alba Iulia. Reinstaurarea era complicată și planul de fortificare a cetății nu agreea elemente considerate rebele în incinta cetății. Locuitorii cetății fiind în mare parte protestanți, ei au fost dislocați forțat de generalul Steinville și mutați în Orașul de Jos, de altfel într-o zonă mlăștinoasă și inundabilă de pe malul Mureșului. După precipitarea evenimentelor din Alba Iulia, Consistoriul nu putea să întreprindă aproape nimic, și pentru simplul fapt

⁴⁰ Consistoriul a apărut ca for suprem de administrare și reprezentare a Bisericii Reformate încă sub domnia lui Mihail Apafi. Consistoriul Suprem, ca for permanent al Bisericii Reformate, ia ființă în 1713, în virtutea schimbărilor politice-confesionale din Transilvania. Acestea cereau Bisericii Reformate recunoașterea imediată a situațiilor periculoase pentru Biserică, dezvoltarea unei politici de adaptare la noile condiții, dar și o reprezentare în forță a protestantismului în condițiile Contrareforme. În fruntea Consistoriului erau cei mai de seamă politicieni ai protestanților, gata de confruntare cu Habsburgii. A doua generație a nobilimii deja a fost cea a compromisurilor, într-o Transilvanie mult schimbată confesional în comparație cu deceniile precedente. Vezi Sípós, *Az Erdélyi református* [...], p. 230.

auch die Konsolidierung der protestantischen Institutionen zur Auswirkung. Das *Reformierte Konsistorium*⁴⁰ war eine der repräsentativsten Institutionen der Reformierten Kirche, das mit der Verwaltung und auch der Klärung von Problemen jeder Art der Reformierten Kirche betraut war. Auch wenn dem reformierten Adel und Klerus nicht gestattet wurde, das eigene Leitungsgremium nach dem Vorbild der Katholiken *Reformierter Status* zu nennen, begannen die reformierten Institutionen trotzdem, ihre eigenen Methoden zu bestimmen, mittels derer sie innere Spaltungen beenden und dem Druck seitens des kaiserlichen politischen Lebens begegnen konnten. Die höchste Institution der Reformierten war unter dem Namen *Oberkonsistorium* bekannt, mittels dessen der der protestantischen Sache treu gebliebene Adel das Leben der Kultusgemeinschaft kontrollierte, gleichzeitig aber zwischen der Reformierten Kirche, dem Gubernium und dem Hof vermittelte. Die einflussreichste Person der Reformierten blieb der Bischof, der zwar keine allzu umfassenden Exekutivkompetenzen mehr innehatte, jedoch seine Kirche, aus der er stammte, an der Spitze repräsentierte. Dieser hierarchischen Vorrangstellung des Bischofsamtes, das so in den protestantischen Traditionen des Westens nicht mehr anzutreffen war, war einem immer stärkeren politischen Druck ausgesetzt, der zuletzt bis zur Verpflichtung zum Ablegen eines Glaubensbekenntnisses gegenüber dem Haus Habsburg und Königin Maria Theresia führte. Zu Beginn des 18. Jhs. befanden sich sowohl das Konsistorium als auch das Bischofsamt auf einem überstürzten Rückzug in Städte, die als sicherer galten, wie etwa Aiud/dt. Straßburg am Mieresch, Târgu Mureş/Neumarkt oder Klausenburg. Eine neue Provokation für die reformierten Institutionen stellte die Einrichtung des alten und zugleich neuen römisch-katholischen Bistums in Karlsburg am 11. Dezember 1715 mit Bischof György Mártonffy (1713-1721) an der Spitze in Gegenwart von General Steinville (1720-1720; † 1720) dar, für das der Hof die Besetzung des Steuerbesitzes, der Kathedrale und der bis dato von den Reformierten benutzten Kollegien und besonders des Pilgerkollegiums von Sárospatak beschlossen hatte, das freilich seit 1690 seinen Sitz in Karlsburg hatte. Diese Wiedergründung war kompliziert und der Befestigungsplan der Burg (von Karlsburg;) duldet keine als rebellisch eingestuften Elemente im Inneren der Burg. Die Bewohner der Burg, die größtenteils Protestanten waren, wurden gewaltsam von General Steinville in die Unterstadt umgesiedelt, also in eine Sumpfgegend, die stets in der Gefahr von Überschwemmungen aus dem Mureş/Mieresch stand. Als sich die Ereignisse in Karlsburg überstürzten, konnte das Konsistorium fast nichts unternehmen, auch aufgrund der einfachen Tatsache, dass es keine Möglichkeit mehr hatte, in Wien

⁴⁰ Das Konsistorium taucht als höchstes Verwaltungs- und Vertretungsorgan bereits unter der Herrschaft von Michael Apafi auf. Das Oberkonsistorium als permanentes Gremium der Reformierten Kirche wird 1713 ins Leben gerufen aufgrund der politisch-konfessionellen Veränderungen in Siebenbürgen. Diese forderten von der Reformierten Kirche ein schnelles Erkennen der gefährlichen Situationen für die Kirche, die Entwicklung einer Politik der Anpassung an die neuen Bedingungen, aber auch eine kraftvolle Vertretung des Protestantismus unter den Bedingungen der Gegenreformation. An der Spitze des Konsistoriums standen die bedeutendsten Politiker der Protestanten, die zur Konfrontation mit den Habsburgern bereit waren. Die zweite Adelsgeneration war bereits eine Generation der Kompromisse in einem im Vergleich zu den Jahrzehnten vorher konfessionell stark gewandelten Siebenbürgen. Cf. Sipos, *Az Erdélyi református Főkonszisztórium kialakulása 1668-1713-(1736)*, S. 230.

că nu mai avea nici o posibilitate de recurs în fața Vienei, reprezentată în Principat de o considerabilă forță armată. Recunoscând „bunavoința” imperială, învins de multiplele posibilități militare de a-l convinge, Consistoriul a renunțat la biserica și colegiu din cetate. Activarea Consistoriului Reformat⁴¹ și observațiile vizitațiilor canonice din protopopiatele reformate sunt dovezi palpabile în sensul unei politici ecleziastice aflate în continuă defensivă⁴². Intransigența Curții privind aplicarea *punctelor lui Mikes*, împotrivirea constantă a nobilimii protestante, cedările de biserici și colegii, venirea iezuiților, problematica veniturilor protestante și vasta problematică a episcopului catolic au dus în urmă la înfiriparea unei nobilimi, dar și a unei țărănime rebele, gata să treacă de partea revoluției curuților, care a izbucnit în 1703. Fie ea catolică sau protestantă nobilimea transilvăneană a sesizat fiscalitatea și precipitarea integrării Principatului ca fiind elemente menite să-i dizolve identitatea regională. Această criză identitară a dus la fracționarea nobilimii, în 1703, indiferent de confesiune în două tabere: cea a curuților și cea a lobonților. Semn al acestei fracționări la nivelul elitei protestante este faptul că episcopul reformat Veszprémi a rămas la Alba Iulia, oraș dominat vremelnic de curuți, iar Consistoriul s-a retras în fortăreața austriacă din Sibiu. Defecțiunea integrării Transilvaniei însă a modificat politica militară a Imperiului.

III. Raportarea nobilimii maghiare la Unirea religioasă

Raportarea și sentimentele nobilimii transilvănene față de Unirea religioasă a românilor transpare clar din memorialistica vremii. Raportarea la politica confesională a Habsburgilor a nobilimii maghiare la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea reprezintă doar un segment, dar totuși unul important al istoriei transilvănene. Aristocrația transilvăneană încerca

⁴¹ *Ibidem* și Idem, „Consistoriul Reformat Suprem și problema Unirii religioase a românilor”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Alba Iulia 6/II, 2002, p. 105-111. Cf. Idem, „Die Oberste Kirchenleitung der Reformierten Kirche in Siebenbürgen (1690-1713)”, în *Siebenbürgen in der Habsburgmonarchie*, p. 119-133.

⁴² Vezi „A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere” [Cadastrul parohiilor reformate din Hunedoara-Zărand], în *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 2/1, Kolozsvár, 2003; „A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere”, în *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 2/2, Kolozsvár, 2005; „A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728-1790” [Procesele verbale ale vizitațiilor canonice din Protopopiatul Reformat Sepsi], în *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 3, Kolozsvár, 2005; „A Küküllői református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései” [Deciziile Sinodului Parțial din Protopopiatul Reformat al Târnavelor], I, în *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 6/1, Kolozsvár, 2008.

Widerspruch einzulegen, das im Fürstentum durch eine stattliche Militärmacht vertreten war. Unter Anerkennung des kaiserlichen „Wohlwollens“ und von der Vielzahl der militärischen Möglichkeiten überzeugt verzichtete das Konsistorium auf die Kirche und das Kollegium in der Burg. Das Handeln des Reformierten Konsistoriums⁴¹ und die Beobachtungen der kanonischen Visitationen in den reformierten Dekanaten sind offensichtliche Beweise im Sinne einer Kirchenpolitik auf fortwährendem Rückzug⁴². Die Unnachgiebigkeit des Hofes bei der Umsetzung der *Punkte des Mikes*, der anhaltende Widerstand des protestantischen Adels, die Abgabe von Kirchen und Kollegien, das Auftreten der Jesuiten, das Problem der protestantischen Einkünfte und die breite Problematik des katholischen Bischofs führten zum Entstehen eines rebellischen Adels, aber auch einer rebellischen Bauernschaft, die bereit waren, auf die Seite der Kuruzzen zu wechseln, deren Aufstand 1703 ausgebrochen war. Ob katholisch oder protestantisch, so wurde der siebenbürgische Adel dessen gewahr, dass das Steuerwesen und das Herbeiführen der Integration des Fürstentums Elemente waren, die dazu dienen sollten, die regionale Identität aufzulösen. Diese Identitätskrise führte zur Spaltung des Adels 1703 unabhängig der Konfession in zwei Lager: das der Kuruzzen und das der Labanen. Ein Zeichen dieser Spaltung auf der Ebene der protestantischen Elite war die Tatsache, dass der reformierte Bischof Veszprémi in der vorübergehend von Kuruzzen dominierten Stadt Karlsburg blieb, während das Konsistorium sich in die österreichische Festung von Hermannstadt zurückzog. Die Unzulänglichkeit der Integration Siebenbürgens modifizierte indes die Militärpolitik des Reiches.

III. Die Haltung des ungarischen Adels zur Kirchenunion

Die Haltung und die Gefühle des siebenbürgischen Adels gegenüber der Kirchenunion gehen aus der Memorialistik der Zeit klar hervor. Die Haltung des ungarischen Adels zur Konfessionspolitik der Habsburger am Ende des 17. und zu Beginn des 18. Jhs. stellt zwar nur einen Ausschnitt aus der siebenbürgischen Geschichte dar, allerdings einen wichtigen. Die siebenbürgische Aristokratie versuchte die Rettung einer staatlichen Identität protestantischer Herkunft und wünschte deren Integration in einen katholisch dominierten

⁴¹ *Ibidem* und Idem, „Consistoriul Reformat Suprem și problema Unirii religioase a românilor“ (dt. *Das Reformierte Oberkonsistorium und das Problem der Kirchenunion der Rumänen*), in: *Annales Universitatis Apulensis series Historica*, Alba Iulia, 6/II (2002), S. 105-111. Cf. Idem, „Die Oberste Kirchenleitung der Reformierten Kirche in Siebenbürgen (1690-1713)“, in: *Siebenbürgen in der Habsburgmonarchie*, S. 119-133.

⁴² Cf. „A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere“ [Cadastral parohiilor reformate din Hunedoara-Zărând/dt. *Das Kataster der reformierten Pfarreien aus Hunedoara-Zărând*], in: *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 2/1, Kolozsvár, 2003; *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere*, in: *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 2/2, Kolozsvár/Klausenburg, 2005; *A Sepsí Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728-1790* [Procesele verbale ale vizitațiilor canonice din Protopopiatul Reformat Sepsí/dt. *Die Protokolle der kanonischen Visiten aus dem reformierten Dekanat Sepsí*], in: *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 3, Kolozsvár, 2005; *A Küüllői református Egyházmegye Parciális Zsinatának végzései* [Deciziile Sinodului Parțial din Protopopiatul Reformat al Târnavelor/dt. *Die Entscheidungen der Teilsynode des reformierten Dekanats im Kokegebiet*], I, in: *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 6/1, Kolozsvár/Klausenburg, 2008.

salvarea unei identități statale de sorginte protestantă dorind integrarea acesteia într-un context catolic dominant și apăsător sugerat de Imperiului habsburgic. Datorită acestor negocieri dinainte și de după izgonirea turcilor din Buda (1686), mai apoi din Transilvania, problema integrării politice în Imperiul Habsburgic devine o temă aproape exclusivă și dominantă a nobilimii. Unirea ca un nou subiect al vieții profesionale transilvănene a apărut la Dieta din 1693 de la Târgu Mureș, unde episcopul de Munkács, Iosif Camillis propunea Guvernului Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei, asemenea aceloră din Sătmar. Desigur această propunere a fost vehement contestată de nobilimea protestantă⁴³. Pentru nobilime primordială era găsirea unui *modus vivendi* în noul context politic oferit de Imperiul habsburgic, problema românilor fiind dorită să se mențină în parametrii fixați în prealabil de perioada rákóciană (1630-1660)⁴⁴. Artizanul transilvănean al acestei integrări politice a fost contele-cancelar Bethlen Miklós⁴⁵, care într-un final a devenit victima raportării sale nepotrivite la politica imperială, pe motiv de *les majestate*. Caracterizând prima perioadă a raportării nobilimii transilvănene la Unirea religioasă a românilor, observăm o dublă ofensivă a acestora: externă și internă, pe de-o parte, provocată de Habsburgi, dar, pe altă parte, și de partida catolică (Statusul Catolic: conții Apor István, Kálnoky Sámuel, Mikes Mihály, Haller) revigorată de susținerea politică mult așteptată. În cadrul acestei raportări se poate observa o evidentă ruptură, chiar conflict între mentalitatea nobilimii protestante și cea a partidei nobiliare romano-catolice față de Unire. Dacă nobilimea reformată a cărei portavoce a fost contele Bethlen Miklós a depus eforturi susținute de a codifica legislația transilvăneană (*Tripartitul lui Werbőczy, Compilatae, Aprobatae Constitutiones*) în cadrul *Ministerialkonferenz in Rebus Transilvanicis* în forma lor originală, nobilimea catolică dorea o aplicare a acesteia cu excluderea pasajelor care-i blocau accesul la sferele cele mai înalte ale politicii din Principat, prin răsturnarea raportului profesional în propria-i favoare. Ideea principală a nobilimii protestante era de a-și păstra privilegiile și libertățile nobiliare, profesionale neștirbite. Aceasta depindea de supremația sa profesională. Partida nobiliară catolică dorea lărgirea propriilor libertăți suprimate în perioada Principatului autonom, dar și realinierea

⁴³ Nagy Géza, *A református Egyház története 1608-1715*, vol. II., ed. Attraktor, Gödöllő- Máriabesnyő, 2008, p. 18.

⁴⁴ Sípos Gábor, „Unirea religioasă și antecedentele ei în relațiile calvino-ortodoxe din Transilvania (1660-1710)”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 9/II, 2005, p. 27.

⁴⁵ Bethlen Miklós (1642 - 1716) om de stat reformat și memorialist. A studiat în Țările de Jos și Franța. În 1690 s-a aflat în Viena redactând Diploma Leopoldină. În 1691 a fost numit cancelar al Transilvaniei, funcție pe care a îndeplinit-o până în 1704, când din cauza unui volum publicat în Olanda (*Arca Noe*) a fost arestat și dus la Viena, unde s-a aflat până la moarte. Este considerat cel mai mare politician al începutului de secol XVIII.

Kontext, wie er vom Habsburger Reich unter Druck suggeriert wurde. Durch die Verhandlungen vor und nach der Vertreibung der Türken aus Buda (1686) und später auch aus Siebenbürgen, wurde das Problem der politischen Integration ins Habsburger Reich zum fast ausschließlichen und vorherrschenden Problem des Adels. Die Union als neues Thema des konfessionellen Lebens in Siebenbürgen tauchte erstmals beim Landtag von 1693 in Târgu Mureș auf, bei dem der Bischof von Munkács, Josef Camillis, dem Gubernium die Einheit der Siebenbürger Rumänen mit der Kirche Roms nach dem Vorbild jener aus Sathmar vorschlug. Natürlich wurde dieser Vorschlag vom protestantischen Adel heftig abgelehnt⁴³. Für den Adel war es vorrangig, in dem neuen vom Habsburger Reich gebotenen Kontext einen *Modus vivendi* zu finden, das Problem der Rumänen sollte in den vor der Rákóczi-Periode (1630-1660) festgelegten Parametern belassen werden⁴⁴. Der siebenbürgische Doyen dieser politischen Integration war Kanzler Graf Bethlen Miklós⁴⁵, der zuletzt Opfer seiner unpassenden Haltung zur kaiserlichen Politik wurde, begründet mit dem Motiv der Majestätsbeleidigung. Wenn wir die erste Periode der Haltung des siebenbürgischen Adels zur Kirchenunion der Rumänen charakterisieren wollen, dann können wir eine doppelte Offensive des Adels feststellen: eine externe und eine interne, einerseits provoziert von den Habsburgern, andererseits aber auch von der katholischen Partei (dem *Status Catholicus*: Graf István Apor, Sámuel Kálnoky, Mihály Mikes, Haller), die von der lange erwarteten politischen Unterstützung wiederbelebt worden war. Im Rahmen dieser Haltungen ist ein offener Bruch, ja sogar Konflikt zwischen der Mentalität des protestantischen Adels und der Mentalität der römisch-katholischen Partei im Blick auf die Union festzustellen. Während der reformierte Adel, dessen Sprachrohr Graf Miklós Bethlen war, anhaltende Anstrengungen darauf verwendete, die siebenbürgische Gesetzgebung (die *Tripartite* von Werbőczy, *Compilatae, Aprobatae Constitutiones*) im Rahmen der *Ministerialkonferenz in Rebus Transilvanicis* in ihrer Originalfassung zu kodifizieren, wünschte der katholische Adel eine Umsetzung derselben unter Ausschluss der Passagen, die ihren Zugang zu den höchsten Sphären der Politik des Fürstentums blockierten, und zwar durch eine Umkehrung des Konfessionsverhältnisses zu ihren eigenen Gunsten. Das Hauptanliegen des protestantischen Adels war die Bewahrung der ungeschmälerten konfessionellen Adelsprivilegien und –freiheiten. Diese hing von seiner konfessioneller Vorrangstellung ab. Die katholische Adelpartei wünschte eine Ausweitung der eigenen Freiheiten, die in der Phase des autonomen Fürstentums unterdrückt worden waren, aber auch seine konfessionelle Neuaufstellung durch die Union der Rumänen mit der Kirche Roms. Mit ihrer Gründung 1695 sicherte sich die von dem katholischen Grafen

⁴³ Nagy Géza, *A református Egyház története 1608-1715*, Bd. II., Verlag Attraktor, Gödöllő- Máriaesnyő, 2008, S. 18.

⁴⁴ Sipos Gábor, „Unirea religioasă și antecedentele ei în relațiile calvino-ortodoxe din Transilvania (1660-1710)“ [dt. *Die Kirchenunion und ihre Vorläufer in den kalvinisch-orthodoxen Beziehungen in Siebenbürgen (1660-1710)*], in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 9/II, 2005, S. 27.

⁴⁵ Miklós Bethlen (1642 – 1716): reformierter Staatsmann und Memorialist. Er studierte in den Niederlanden und in Frankreich. 1690 hielt er sich in Wien auf und bearbeitete den Text des Leopoldinischen Diploms. 1691 wurde er zum Kanzler von Siebenbürgen ernannt, ein Amt, das er bis 1704 innehatte, als er aufgrund eines in den Niederlanden (Arca Noe) veröffentlichten Buches verhaftet und nach Wien verbracht wurde, wo er sich bis zu seinem Tod aufhielt. Er gilt als größter Politiker des beginnenden 18. Jhs.

sa confesională prin Unirea românilor cu Biserica Romei. Odată înființată în 1695, Cancelaria aulică transilvăneană condusă de contele catolic Kálnoky Sámuel, și-a asigurat solidaritatea nobilimii catolice în vederea restaurării propriei confesiuni⁴⁶. Singura soluție a catolicismului de a deveni majoritar a fost oferită de posibilitatea integrării românilor în rândul romano-catolicilor, prin Unire, fapt care reevalua automat raportul de forțe, dintre cele „șapte păcate ale Transilvaniei”, respectiv dintre uniunea celor trei națiuni și patru religii recepte. Nobilimea romano-catolică însă dorea modificarea doar a sistemului celor patru confesiuni (reformată, romano-catolică, luterană, unitariană), fără a afecta reprezentarea politică a celor trei națiuni. Maximum-ul oferit chiar și de contele Apor fiind excluderea preoților uniți de la obligațiile fiscale. În acest context al discuțiilor politice, nobilimea protestantă a fost surprinsă de planurile Vienei. Lăsând totalmente în afara sferei discuțiilor vieneze, referitoare la prima Diplomă Leopoldină, situația românilor, a căror poziție subordonată calvinilor și servitute socială nu părea a fi necesar schimbată, politica nobiliară protestantă a comis o gravă eroare politică. Convinși de necesitatea reechilibrării raportului confesional în favoarea catolicilor, conduși de o spiritualitate combativă post-tridentină, trezorierul Apor István⁴⁷ și Ordinul Iezuit, prin Baranyi Pál László, au folosit exact această „scăpare” a protestanților, pe care au fructificat-o pe deplin, asigurând condiții politice și juridice Unirii religioase⁴⁸. Zelul lui Apor și medierea iezuitului Baranyi și-au produs efectele, prin actul de Unire al lui Atanasie Anghel, mai apoi prin elaborarea celei de-a II-a *Diplome Leopoldine*, prin care elita românilor și-a negociat propriile doleanțe. Nașterea unei noi confesiuni, încadrabilă romano-catolicilor, dar totuși distinctă prin caracterul ei oriental a alarmat și surprins ordinea nobiliare protestante. Unirea în prima ei parte a fost sesizată de nobilimea protestantă ca o răsturnare a celor promise în prima Diplomă Leopoldină, temere care a fost amplificată de readucerea în 1714 a episcopului romano-catolic în Transilvania⁴⁹. Până în 1703 nobilimea protestantă

⁴⁶ Zoványi Jenő, *A magyarországi protestantizmus története*, Attraktor kiadó, Gödöllő-Máriabesnyő, II. kötet, 2004, p. 43.

⁴⁷ Apor István (1638 - 1704); nobil catolic, care în 1679 a fost solul Transilvaniei și a principelui Apafi. În 1690 a rămas fidel Habsburgilor împotriva lui Thököly. Datorită acestui fapt, primește în 1693 de la Leopold I titlul de baron, iar în 1696 titlul de conte. Între 1693-1703 este trezorierul Transilvaniei. În timpul răscdalei curușilor a rămas fidel Vienei. Avera și-a obținut-o din administrarea (impozitarea) vămilor din Brașov. Fiind un nobil catolic înstărit a ajutat financiar multe instituții catolice, fiind principalul susținător al Contrareformei catolice. A avut un rol eminent și în înființarea Bisericii Unite cu Roma. Vezi despre el Bíró Vencel, *Altörjai Gróf Apor István és kora*, Kolozsvár, 1935.

⁴⁸ Marton József, „A gyulafehérvári vallási unió (1697-1701) Apor István és Baranyi Pál László szerepe az unió létrejöttében” [Unirea religioasă de la Alba Iulia (1697-1701). Rolul lui Ștefan Apor și Pál Baranyi], în *Studia theologia catolica latina*, XLVIII, 2003, 1, p. 111-120.

⁴⁹ Nagy Géza, *A református Egyház története 1608-1715*, vol. II, Ed. Attraktor, Gödöllő- Máriabesnyő, 2008, p. 16-17.

Sámuel Kálnoky geleitete Siebenbürgische Hofkanzlei die Solidarität des katholischen Adels im Blick auf den Wiederaufbau der eigenen Konfession⁴⁶. Die einzige Lösung für den Katholizismus, wieder zur Mehrheit zu werden, bot sich in der Möglichkeit der Integration der Rumänen in die Reihen der römischen Katholiken durch die Union, was die Kräfteverhältnisse zwischen den „sieben Sünden von Siebenbürgen“, respektive aus der Union der drei Nationen und der vier rezipierten Religionen automatisch verändern würde. Der römisch-katholische Adel strebte jedoch nur die Modifizierung des Systems der vier Konfessionen an (Reformierte, römische Katholiken, Lutheraner, Unitarier), ohne die politische Vertretung der drei Nationen anzugreifen. Das sogar auch von Graf Apor angebotene Maximum war die Befreiung der unierten Priester von den Steuerpflichten. Vor dem Hintergrund dieser politischen Diskussionen wurde der protestantische Adel von den Plänen Wiens überrascht. Indem sie die Lage der Rumänen in der Sphäre der Wiener Diskussionen zum ersten Leopoldinischen Diplom völlig außer Acht ließen, deren den Calvinisten untergeordnete Stellung und soziale Knechtschaft nicht im ausreichendem Maße verbessert worden zu sein schien, beging die Politik des protestantischen Adels einen schweren politischen Fehler. Überzeugt von der Notwendigkeit des Neuausgleichs des Konfessionsverhältnisses zugunsten der Katholiken und beflügelt von einer kämpferischen nachtridentinischen Spiritualität nutzten Schatzmeister István Apor⁴⁷ und der Jesuitenorden durch Pál László Baranyi genau diese „Nachlässigkeit“ der Protestanten, die sie voll ausnutzten, um der Kirchenunion die nötigen politischen und rechtlichen Bedingungen zuzusichern⁴⁸. Der Eifer Apors und die Vermittlung des Jesuiten Baranyi bewirkten das Ihre in dem Akt der Union von Atanasie Anghel und später der Ausarbeitung des II. Leopoldinischen Diploms, mittels dessen die Elite der Rumänen ihre eigenen Anliegen ausgehandelt hatte. Das Entstehen einer neuen Konfession, die den römischen Katholiken eingegliedert werden konnte, trotzdem aber durch ihren orientalischen Charakter eine eigene war, alarmierte und überraschte die protestantischen adligen Kreise. Die Union wurde in ihrer ersten Phase vom protestantischen Adel als eine Umkehrung der Versprechungen aus dem ersten Leopoldinischen Diplom verstanden, jene Befürchtung wurde noch verstärkt durch die Wiedereinsetzung eines römisch-katholischen Bischofs von Siebenbürgen 1714⁴⁹. Bis 1703 initiierte der protestantische Adel begründet unter

⁴⁶ Zoványi Jenő, *A magyarországi protestantizmus története*, Attraktor kiadó, Gödöllő-Máriabesnyő, Bd. II, 2004, S. 43.

⁴⁷ István Apor (1638 – 1704): Katholischer Adliger, der 1679 Abgesandter Siebenbürgens und von Fürst Apafi war. 1690 blieb er den Habsburgern gegen Thököly treu. Aus diesem Grund erhielt er 1693 von Leopold I. Den Titel eines Barons und 1696 den Titel eines Grafen. Von 1693 bis 1703 ist er Schatzmeister von Siebenbürgen. Während des Kuruzzenaufstands blieb er Wien treu. Sein Vermögen hat er aus der Verwaltung (Besteuerung) der Zölle von Kronstadt erworben. Als reicher katholischer Adliger unterstützte er finanziell viele katholische Institutionen als Hauptförderer der katholischen Gegenreformation. Er hatte eine wesentliche Rolle auch bei der Gründung der mit Rom Unierten Kirche. Näheres zu ihm bei Bíró Vencel, *Altörjai Gróf Apor István és kora*, Kolozsvár, 1935.

⁴⁸ Marton József, „A gyulafehérvári vallási unió (1697-1701) Apor István és Baranyi Pál László szerepe az unió létrejöttében” [Unirea religioasă de la Alba Iulia (1697-1701). Rolul lui Ștefan Apor și Pál Baranyi/dt. *Die Kirchenunion von Karlsburg (1697-1701). Die Rolle von Ștefan Apor und Pál Baranyi*], in: *Studia theologia catolica latina.*, XLVIII, 2003, 1, S. 111-120.

⁴⁹ Nagy Géza, *A református Egyház története 1608-1715*, Bd. II., Verlag Attraktor, Gödöllő- Máriabesnyő, 2008, S. 16-17.

a inițiat o ofensivă argumentată cu ajutorul jurisprudenței vechi a Principatului, împotriva înființării noii confesiuni greco-catolice, prin care romano-catolicii puteau deveni majoritari, fără însă a depăși zidul solidarității nobiliare. Conflictul dintre Apor și Bethlen avea la origine și raportarea diferențiată la problema Unirii religioase a românilor. Frica protestanților nu era legată doar de pierderea supremației confesionale și implicit politice, dar era împietată de suspiciunea că Unirea este doar un act interesat al românilor, prin care se dorește distrugerea edificiului constituțional transilvănean *in integrum*. Temerea protestanților era îndeosebi legată de faptul că prin scutirile de obligații fiscale oferite numeroaselor familii preoțești unite și transformarea statutului de iobag al acestora într-unul nobiliar, sau semi-nobiliar va produce în timp o schimbare inclusiv a sistemului celor trei națiuni⁵⁰. Negocierea elitelor românești desigur avansa necesitatea scutirii preoților uniți, din moment ce contele Apor a cerut expres cardinalului Kollonich să apere imunitatea clericilor români, iar contele romano-catolic Mikes Mihály negocia „punctele” sale cu însărcinarea să rezolve și problema scutirilor preoților români uniți ca o problemă integrantă a catolicismului din Transilvania⁵¹. Protestanții care vedeau acceptarea Unirii ca fiind realizată mai ales din considerente economice o considerau nesinceră și extrem de periculoasă pentru situația economică și politică a Principatului, așa cum aceasta reiese din Memoriul Dietei trimis Vienei în 1701⁵². Acuza privind faptul că raportarea nobilimii protestante deriva din frica pierderii unor dijme, era anulată de faptul că și în perioada Principatului autonom erau români nobili și preoți scutiți de impozitare. Scutirea *in integrum* fie oferită pentru protestanți, sau pentru cei ce aderau la catolici, era un deziderat greu de pus în practică din moment ce local deciziile se luau conform *beneplicitumului* nobiliar. Problema scutirilor de dijmă a devenit o sabie cu două tăișuri, din moment ce în cazul unor localități s-au întâlnit mai mulți preoți a căror numeroase familii revendicau înlesniri de acest gen⁵³. Doar verificarea diplomelor personale, sau aplicarea, respectiv corectarea scutirilor date de diplomele religioase clarificau câți dintre repondenții fiscali corespondeau înlesnirilor, scutirilor oferite. Pierderile de dijme din cauza revendicării statutului de cleric unit raportate de nobilime par însemnate, din

⁵⁰ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, București, ed. Phytagora, 2001, *passim*.

⁵¹ Bíró Vencel, *Altörjai Gróf Apor István és kora*, Kolozsvár, 1935, p. 105.

⁵² Nagy, *A református Egyház története*, 2008, p. 19.

⁵³ „Bucurându-se de libertate, mai mulți români decât era necesar, s-au sfințit spre preoție și astfel chiar și într-un sat românesc mic, sunt 5-6 preoți ori dieci, și sunt și astăzi, care nu doresc să contribuie nici cu bani nici cu alte slujiri nobililor lor, și dacă cineva i-ar obliga, imediat dau fuga la miliția locală, și atunci uită nobilii să-și pedepsească iobagii, mai bine se apără ei. Dar Apor nu s-a gândit la acestea, fiind într-atât de fascinat de ieziuți, că vedea izbăvirea lui în faptul că execută întocmai ce i-au zis ieziuții”. Vezi *Cserei Mihály históriája*, Pest, 1807, p. 287.

Zuhilfenahme der alten Jurisprudenz des Fürstentums eine Offensive gegen die Gründung der neuen griechisch-katholischen Kirche, durch die der römische Katholizismus zur Mehrheit werden konnte, ohne jedoch die Schwelle der Adelssolidarität zu überschreiten. Der Konflikt zwischen Apor und Bethlen hatte an seinem Ursprung auch die differenzierte Haltung zum Problem der Kirchenunion der Rumänen. Die Angst der Protestanten bestand nicht nur in Hinblick auf den Verlust ihrer konfessionellen und implizit politischen Vormachtstellung, sondern bezog sich auch auf den Verdacht, dass die Union nur ein interessengeleiteter Akt der Rumänen sei, durch den die Zerstörung des siebenbürgischen konstitutionellen Gebildes *in integrum* angestrebt werde. Furcht der Protestanten bestand besonders davor, dass durch die Steuerbefreiungen, die zahlreichen unierten Priesterfamilien gewährt wurden, und die Umwandlung des Status der Leibeigenschaft jener in einen adligen oder halbadligen Status auch eine Veränderung des Systems der drei Nationen bewirken würde⁵⁰. Das Verhandeln der rumänischen Eliten betonte sicher auch die Notwendigkeit der Steuerbefreiung der unierten Priester, erbat doch Graf Apor auch ausdrücklich von Kardinal Kollonich, die Steuerimmunität der rumänischen Priester zu verteidigen, und der römisch-katholische Graf Mihály Mikes verhandelte seine „Punkte“ mit dem Auftrag, auch das Problem der Befreiungen der rumänischen unierten Priester als Gesamtproblem des Katholizismus in Siebenbürgen zu lösen⁵¹. Die Protestanten, die die Annahme der Union vor allem auf wirtschaftliche Gründe zurückführten, hielten diese Union für unehrlich und extrem gefährlich für die wirtschaftliche und politische Lage des Fürstentums, wie aus dem Memorandum des Landtags hervorgeht, das 1701 nach Wien gesandt wurde⁵². Der Vorwurf, dass die Haltung des protestantischen Adels aus der Furcht vor dem Verlust von Zehnteinnahmen erwachsen sei, wird dadurch entkräftet, dass es auch in der Zeit des autonomen Fürstentums adlige Rumänen und von der Besteuerung befreite Priester gab. Die Befreiung *in integrum*, ob den Protestanten angeboten oder jenen, die sich den Katholiken anschlossen, war ein schwer in die Praxis umzusetzendes Desiderat, solange auf lokaler Ebene Entscheidungen nach adligem Belieben gefasst wurden. Das Problem der Befreiung vom Zehnten wurde zu einem zweischneidigen Schwert im Falle einiger Orte, wo es mehrere Priester gab, deren großen Familien nach Befreiungen dieser Art verlangten⁵³. Nur die Überprüfung der persönlichen Diplome oder die Anwendung bzw. Korrektur der von den Religionsdiplomen gewährten Steuerbefreiungen brachte Klärung, wieviele der Steuerpflichtigen den Steuerbefreiungen und angebotenen Erlässen entsprachen. Die Verluste an Einnahmen aus dem Zehnten durch das Erlangen des Priesterstatus der Unierten scheinen bedeutend gewesen zu sein, wenn diese regelmäßig

⁵⁰ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792/dt. Das erste Jahrhundert des rumänischen siebenbürgischen Nationalismus*, Bukarest, Verlag Phytagora, 2001, *passim*.

⁵¹ Bíró Vencel, *Altörjai Gróf Apor István és kora*, Kolozsvár, 1935, S. 105.

⁵² Nagy, *A református Egyház története*, 2008, S. 19.

⁵³ „Da sich mehr Rumänen als nötig der Freiheit erfreuten, haben sie sich zu Priestern und somit zu Herren weihen lassen und in einem kleinen rumänischen Dorf sind 5 bis 6 Priester und sind es bis heute, die weder mit Geld noch mit anderen Leistungen ihren Adligen dienen wollen, und wenn jemand sie verpflichten wollte, dann laufen sie sofort zur Ortsmiliz, und dann vergessen die Adligen, ihre Leibeigenen zu bestrafen, lieber verteidigen sie sich selbst. Doch Apor dachte nicht daran, da er so fasziniert war von den Jesuiten, dass er seine Erlösung darin sah, dass er genau das tat, was ihm die Jesuiten sagten.“ (*Cserei Mihály históriája*, Pest, 1807, S. 287).

moment ce revin periodic și în atenția Vienei nu numai a Guberniului. Raportarea nobiliară a protestanților, aversitatea lor față de Unire a fost eminentamente susținută de o solidaritate nobiliară și confesională, care sesiza în Unirea religioasă elementul forte al Contrareformei transilvănene.

Ofensiva nobilimii a fost bivalentă. Pe de-o parte, se dorea păstrarea subordonării Bisericii Ortodoxe celei Reformate, prin care se spera ca românii să nu devină masă de manevră a Vienei, pe de altă parte, integrau fenomenului Contrareformei (confiscări de clădiri, sinoade ale Unirii) toate evenimentele neplăcute pentru protestanți care urmau după prima Diplomă Leopoldină. Ambele raportări însă au fost mult mai complexe, decât aceasta pare la prima vedere. Subordonarea Bisericii românești față de cea Calvină, la un moment dat însemna și protecția Ortodoxiei aflată sub presiunea Contrareformei în virtutea vechii „Uniri” cu protestanții. Prețul acestei subordonări era unul formal. Condițiile impuse nu erau și nu mai puteau fi întocmai respectate, pe de altă parte, episcopul reformat uza de titlul „episcop al românilor” ceea ce permitea Stărilor să discute în numele și pentru o parte a clerului și poporului român din Transilvania⁵⁴. Atâta timp cât Stările protestante erau cele care dominau Dieta Transilvaniei, solidaritatea cu ideea menținerii identității proprii a Bisericii ortodoxe a fost una pe deplin explicabilă politic. Pe de altă parte, existau comunități românești reformate, sau unele formal reformate în Zărând, Țara Hațegului, Bihor și Țara Carașelor pentru care supremația politică a protestantismului era o garanție, chiar și aceasta insuficientă, a propriului viitor confesional⁵⁵. Protejarea acestor comunități reformate românești, care își trăiau existența asemenea unei diaspore în disidență cu marile schimbări religioase din viața comunităților românești din Transilvania a fost un argument puternic și durabil pentru nobilimea protestantă în contracararea presiunii venite din partea Unirii. Conflictul deschis dintre Consistoriul Suprem reformat și mitropolitul Atanasie Anghel în ideea păstrării uniunii celor 11 preoți calvini români din Țara Hațegului a ajuns și pe masa de lucru a cardinalului Kollonich⁵⁶. Comunicarea politică față de Unire, conformă cu ofensiva dusă pe cele două planuri, unul imperial, altul transilvănean, nu putea fi decât unul vehement. Argumentele politice împrumutate de la istoriografia protestantă, încercau să contracareze acuzele de sorginte iezuită, devenite

⁵⁴ Ultimul episcop care folosea acest titlu a fost Bonyhai György, în 1730, vezi în Sípos Gábor, „Relațiile Bisericii Reformate ardelene cu Bisericile românești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 10/II, 2006, p. 12.

⁵⁵ Vezi situația acestora în Idem, „Unirea religioasă și antecedentele ei în relațiile calvino-ortodoxe din Transilvania (1660-1710)”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 9/II, 2005, p. 29.

⁵⁶ Idem, „Consistoriul Reformat Suprem și problema Unirii religioase a românilor”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 6/II, 2002, p. 107.

nicht nur die Aufmerksamkeit des Guberniums, sondern auch Wiens auf sich zogen. Die adlige Haltung der Protestanten und ihre Aversion gegen die Union wurden eminent von einer adligen und konfessionellen Solidarität unterstützt, die in der Kirchenunion das Hauptelement der siebenbürgischen Gegenreformation erkannte.

Die Offensive des Adels war zweideutig. Einerseits wurde die Aufrechterhaltung der Unterordnung der orthodoxen Kirche unter die Reformierten angestrebt, wodurch man sich erhoffte, dass die Rumänen nicht zur Manövriermasse Wiens würden, andererseits schrieben sie dem Phänomen der Gegenreformation (die Konfiszierung von Gebäuden, die Unionssynoden) alle für die Protestanten negativen Ereignisse zu, die nach dem Ersten Leopoldinischen Diplom folgten. Beides war jedoch wesentlich komplexer, als es auf den ersten Blick scheint. Die Unterordnung der rumänischen Kirche unter die kalvinische bedeutete in einem bestimmten Maße auch einen Schutz für die Orthodoxie, die sich unter dem Druck der Gegenreformation aufgrund der alten „Union“ mit den Protestanten befand. Der Preis dieser Unterordnung war ein formaler. Die auferlegten Bedingungen wurden nicht mehr respektiert und konnten nicht mehr befolgt werden, andererseits benutzte der reformierte Bischof den Titel „Bischof der Rumänen“, was den Ständen erlaubte, im Namen und für einen Teil des rumänischen Klerus und Volkes aus Siebenbürgen zu sprechen⁵⁴. Solange es die protestantischen Stände waren, die den Landtag von Siebenbürgen dominierten, war die Solidarität mit der Idee der Aufrechterhaltung einer eigenen Identität der Orthodoxen Kirche vollständig politisch erklärbar. Auf der anderen Seite gab es reformierte oder formell reformierte Gemeinden in Zărand, dem Hatzezer Land, der Gegend von Bihor und der Gegend von Caraș, für welche die politische Vorherrschaft des Protestantismus eine Garantie der eigenen konfessionellen Zukunft darstellte, wenn auch eine unzureichende⁵⁵. Der Schutz für diese reformierten rumänischen Gemeinden, die ihr Dasein gleich einer Dissidentendiaspora mit großen religiösen Veränderungen im Leben der rumänischen Gemeinden von Siebenbürgen lebten, war ein starkes und nachhaltiges Argument für den protestantischen Adel, um den Druck, der seitens der Union ausgeübt wurde, zu konterkarieren. Der offene Konflikt zwischen dem Oberkonsistorium und Metropolit Atanasie Anghel zur Frage der Aufrechterhaltung der Union jener elf rumänischen kalvinischen Pastoren aus dem Hatzezer Land gelangte sogar auf den Schreibtisch von Kardinal Kollonich.⁵⁶ Die politischen Äußerungen zur Union konnten entsprechend der auf den zwei Ebenen, der kaiserlichen und der siebenbürgischen, geführten Offensive nur vehement erfolgen. Mit von der protestantischen Geschichtsschreibung entliehenen politischen Argumente wurde versucht, die Anklagen

⁵⁴ Der letzte Bischof, der diesen Titel trug, war György Bonyhai im Jahr 1730, Cf. Sípos Gábor, „Relațiile Bisericii Reformate ardelene cu Bisericile românești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea“/dt. *Die Beziehungen der siebenbürgischen Reformierten Kirche zu den rumänischen Kirchen in der ersten Hälfte des 18. Jhs.*, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 10/II, 2006, S. 12.

⁵⁵ Zu deren Situation Idem, „Unirea religioasă și antecedentele ei în relațiile calvino-ortodoxe din Transilvania (1660-1710)“/dt. *Die Kirchenunion und ihre Vorläufer in den kalvinisch-orthodoxen Beziehungen in Siebenbürgen (1660-1710)*, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 9/II, 2005, S. 29.

⁵⁶ Idem, „Consistoriul Reformat Suprem și problema unirii religioase a românilor“/dt. *Das Reformierte Oberkonsistorium und die das Problem der Kirchenunion der Rumänen*, in: *Annales Universitatis Apulensis*, series Historica 6/II, 2002, S. 107.

argument identitar al nașterii Bisericii Unite, prin susținerea faptului că Reforma a reprezentat o alterare a propriului rit, o erezie demnă de combătut, o deznaționalizare și subordonare socială forțată. Combativitatea nobilimii protestante era ajutată și de tactica ambivalentă a Contrareforme, care se retrăgea ori de câte ori simțea periclitată consecvența rezultatelor obținute. Protestanții au rămas mirați, în ședința din 1697, a *Ministerialkonferenz*: „[...] când discutau această problemă la întrunirea miniștrilor, fiind de față guvernatorul Bánffy György și cancelarul Bethlen Miklós, care fiind interpelați să-și decline părerea, au răspuns că în Transilvania nu au auzit nimic de această Unire, ci văd că această problemă este îndreptată împotriva Bisericii reformate, deci nu discută cu plăcere despre acest subiect, pentru că nici cancelarul, nici guvernatorul nu poate reprezenta Biserica la această ședință. Kinsky⁵⁷ conducătorul miniștrilor, le-a răspuns: „[...] nu vorbiți ca reformați, ci ca niște consilieri regali”. Deoarece se părea că religia reformată va avea de suferit din cauza Unirii românilor, încă în această ședință atât guvernatorul, cât și cancelarul au protestat vehement, pe deasupra cu cererea lor privind apărarea față de imixtiuni l-au căutat și Măria Sa regele”⁵⁸. De cealaltă parte, contele Apor și membrii ai Status-ului catolic s-au mobilizat exemplar. În perioada 6 noiembrie 1697 și 2 mai 1698, Apor s-a întâlnit în Viena de 13 ori cu cancelarul transilvănean Kálnoky Sámuel, membru al Status-ului și rudă a lui, de 8 ori cu iezuitul Gabriel Hevenesi, tot de 8 ori cu cardinalul Kollonich, având o întâlnire și cu iezuitul transilvănean Baranyai Pál László, pe 20 noiembrie 1697, respectiv cu Sava Mihail⁵⁹. Este evident faptul că întâlnirile aproape zilnice și precipitate ale lui Apor cu somitățile vieții ecleziastice catolice, din 5 martie 1698, cu Kollonich și Hevenesi, iar în 6 martie din nou cu Hevenesi, în 9 martie cu Kálnoki, din 11 și 14 martie din nou cu Hevenesi, vizau pregătirea problemelor religioase transilvănene pentru conferința *Ministerialkonferenz* din 9 aprilie, când Apor afirmase: „*Am fost la conferința domnului Kinsky de rebus religionum*”⁶⁰. Discuțiile din Viena, au pregătit, politic vorbind, Sinodul Unirii din

⁵⁷ De la începutul anului 1698 contele ceh Kinsky a fost președintele *Ministerialkonferenz* în *Rebus Transylvanicis*. Membrii transilvăneni fiind: guvernatorul Bánffy György, cancelarul Bethlen Miklós și trezorerul catolic Apor István, precum și ocazional vicecancelarul Kálnoki Sámuel. Au luat parte la șase conferințe. Aici este vorba de una din primele cinci întâlniri ministeriale, unde contele Kinsky, în vârstă de 64 ani, și-a exprimat părerea față de raportarea nobilimii reformate la Unire. La 25 aprilie 1699 decedase. Bod citează părerea lui Kinsky, bazându-se pe informații din biografia lui Bethlen Miklós. Situația românilor a fost tratată la ședința din 9 aprilie 1698, unde nobilii reformați și-au exprimat dubiile privind sinceritatea Unirii. Vezi Trócsányi Zsolt, *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben (1690-1740)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, p. 63-64.

⁵⁸ Bethlen Miklós, *Élete leírása magától in Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Budapest, 1980, 872-873. Cf. cu Bod Péter, *Az oláhok uniáltatásokról való rövid história*, ms, f. 187.

⁵⁹ Bíró Vencel, „Apor István bécsi naplója”, în *Erdélyi Múzeum*, 35 kötet, 4-6 szám, Kolozsvár, 1930, p. 143-154.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 153.

jesuitischer Herkunft zu entkräften, die zum Argument für die Identität des Entstehens der Unierten Kirche geworden waren, wonach die Reformation eine Verfälschung des eigenen Ritus darstellte, eine verdammenswerte Häresie, eine erzwungene Entnationalisierung und soziale Unterordnung. Der Kampf des protestantischen Adels wurde auch von der ambivalenten Taktik der Gegenreformation unterstützt, die sich immer dann zurückzog, so oft sie die Konsequenz aus den erlangten Ergebnissen gefährdet sah. Die Protestanten blieben bei der Sitzung der *Ministerialkonferenz* von 1697 verwundert: „[...] als sie dieses Problem bei der Ministerialkonferenz diskutierten in Anwesenheit des Gubernators György Bánffy und von Kanzler Miklós Bethlen, die angefragt wurden, ihre Meinung zu äußern, antworteten diese, dass sie in Siebenbürgen nichts von dieser Union gehört hätten, sondern sehen, dass dieses Problem gegen die Reformierte Kirche gerichtet sei, wobei sie dieses Thema nicht mit Vergnügen diskutierten, da weder der Kanzler noch der Gubernator die Kirche bei dieser Sitzung vertreten können. Kinsky⁵⁷, der leitende Minister, antwortete ihnen: ‚Sprecht nicht wie Reformierte, sondern wie kaiserliche Räte.‘ Weil es schien, dass die reformierte Religion aufgrund der Union der Rumänen zu leiden haben würde, haben bei dieser Sitzung sowohl der Gubernator wie auch der Kanzler vehement protestiert, darüber hinaus haben sie mit ihrer Forderung nach Verteidigung gegenüber dieser Einmischung auch Seine königliche Hoheit um Schutz angesucht“⁵⁸. Auf der anderen Seite mobilisierten sich Graf Apor und der *Status Catholicus* auf beispielhafte Weise. Im Zeitraum zwischen dem 6. November 1697 und dem 2. Mai 1698 traf sich Apor in Wien 13 Mal mit dem siebenbürgischen Kanzler Sámuel Kálnoky, einem Mitglied des *Status* und seinem Verwandten, acht Mal mit dem Jesuiten Gabriel Hevenesi und ebenfalls acht Mal mit Kardinal Kollonich, wobei er auch eine Begegnung mit dem siebenbürgischen Jesuiten Pál László Baranyai bzw. mit Sava Mihail am 20. November 1697 hatte⁵⁹. Es ist offensichtlich, dass die fast täglichen und überstürzten Begegnungen Apors mit Berühmtheiten des katholischen kirchlichen Lebens vom 5. März 1698 mit Kollonich und Hevenesi und vom 6. März neuerlich mit Hevenesi, am 9. März mit Kálnoki sowie am 11. und 14. März von neuem mit Hevenesi die Vorbereitung der siebenbürgischen religiösen Angelegenheiten für die *Ministerialkonferenz* für die Sitzung am 9. April im Blick hatten, als Apor bekräftigte: „Ich war bei der Konferenz von Herrn Kinsky de rebus religionum“⁶⁰. Die Debatten von Wien bereiteten politisch gesprochen die Unionssynode vom 7. Oktober

⁵⁷ Seit Beginn des Jahres 1698 war der tschechische Graf Kinsky der Präsident der *Ministerialkonferenz in Rebus Transylvanicis*. Die Mitglieder aus Siebenbürgen waren Gouverneur György Bánffy, Kanzler Miklós Bethlen und der katholische Schatzmeister István Apor sowie gelegentlich Vizekanzler Sámuel Kálnoki. Sie nahmen an sechs Sitzungen teil. Hier ist die Rede von einer der ersten fünf Ministertreffen, bei dem Graf Kinsky im Alter von 64 Jahren seine Meinung zur Haltung des reformierten Adels zur Union äußerte. Am 25. April 1699 starb er. Bod zitiert die Meinung Kinskys auf der Grundlage von Informationen aus der Biographie von Miklós Bethlen. Die Situation der Rumänen wurde auf der Sitzung am 9. April 1698 besprochen, bei der die reformierten Adligen ihre Zweifel zur Aufrichtigkeit der Union äußerten. Cf. Zsolt Trócsányi, *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben (1690-1740)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, S. 63-64.

⁵⁸ Bethlen Miklós, *Élete leírása magától in Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Budapest, 1980, S. 872-873. Bod Péter, *Az oláhok uniáltatásokról való rövid história*, ms, S. 187.

⁵⁹ Bíró Vencel, „Apor István bécsi naplója“ in: *Erdélyi Múzeum*, 35 kötet, 4-6 szám, Kolozsvár, 1930, S. 143-154.

⁶⁰ *Ibidem*, S. 153.

7 octombrie 1698 de la Alba Iulia, prin relațiile cordiale dintre Apor, Hevenes și Kollonich, acestea fiind mediate de contele Kálnoki⁶¹.

Ministerialkonferenz, din considerente pentru pacea socială totuși a intervenit după presiunea protestanților, cu acordarea permisiunii dată românilor să se unească cu cine doresc. Acceptarea sfințirii și depunerea jurământului lui Teofil în 1692 față de guvernatorul reformat Bánffy György⁶², prin care se reinstituia tutela calvină, reprezenta însă o ultimă realiniere a nobilimii protestante în postura de învingătoare față de presiunea crescândă romano-catolică. Unirea religioasă a românilor, asistată de nobilimea catolică reprezenta marșul baroc triumfal al Contrareformei transilvănene și implicit un nou început pentru istoria confesională a românilor. Istoriografia maghiară sesiza diferența de atitudine dintre cele două fracțiuni nobiliare. Chiar dacă se consideră că din considerente politice pentru Principat și propria-i confesiune contele Bethlen nu s-a mai împotrivit planului imperial de a se realiza Unirea românilor⁶³, el protesta prin faptul că nu a luat parte la hirotonirea lui Atanasie Anghel, din 25 iunie 1701, iar guvernatorul reformat Bánffy a „uitat” de momentul festiv. Cei prezenți au fost considerați ca având lipsă de solidaritate față de propria lor confesiune. Pe de altă parte, Apor dimpreună cu nobilii catolici încoronau cu prezența lor festivitatea încoronării actului Unirii prin hirotonirea episcopului: „Apor István sub titlul unui Sinod general și sub povara unei pedepse de 60 de florini a adunat preoții săraci români în Alba, circa 120 de persoane, îmbrăcându-i în propria lui casă cu haine preotești aurite, punându-le mitră pe cap, în caleașca proprie a pornit într-o procesiune solemnă la biserica românilor să-l instaleze episcop. După lauda lui Apor chiar Arhiepiscop (cu toate că aceasta este o prostie), cu titlul *Illustrissimi et Reverendissimi et ephoro vel pedagogo patre jesuita Szunyogh*. Totul s-a desfășurat cu pompă mare. Lângă preoțimea română, neagră ca berbecul, lateral în spate mulți plângând, dintre care mulți glăsuiau către oamenii de pe stradă: acum se seceră orzul, dar vine vremea secerișului și la grâu. În caleașcă era Seeau, toți nobilii catolici, preoți catolici, iezuiți, János Kemény, Sámuel Bethlen, și foarte puțini dintre reformați, pe care după ce i-am certat pentru aceasta, s-au scuzat zicând că Apor le-a spus că și guvernatorul va veni. Cu această speranță a și organizat și a dus procesiunea către ușa guvernatorului aflată dinspre biserică, dar s-a păcălit, pentru că așa cum slugile mele mi-au zis, că guvernatorul și-a prins caii în caleașcă, dar nu s-a dus, trimitând vorbă lui Apor

⁶¹ Bíró Vencel, *Altörjai Gróf Apor István és kora*, Kolozsvár, 1935, p. 96.

⁶² Bánffy György (1691 - 1708), guvernatorul transilvănean al perioadei revoltei curuților, când Guberniul și-a mutat sediul la Sibiu. El a fost printre primii guvernatori reformați ai integrării habsburgice, dar fiind extrem de îngăduitor cu catolicii; în Rolf Kutschera, *Landtag und Gubernium*, p. 212-215.

⁶³ Nagy, *A református Egyház története 1608-1715*, 2008, p. 19.

1698 von Karlsburg vor aufgrund der herzlichen Beziehungen zwischen Apor, Hevenesí und Kollonich, die von Graf Kálnoki vermittelt wurden⁶¹.

Die *Ministerialkonferenz* intervenierte trotzdem aus Erwägungen um den sozialen Frieden nach dem Druck der Protestanten mit der Erlaubnis für die Rumänen, sich mit wem auch immer zu unieren. Das Akzeptieren der Weihe und des Ablegens des Juramentes von Teofil im Jahr 1692 vor dem reformierten Gubernator György Bánffy⁶², wodurch die kalvinistische Vormundschaft erneuert wurde, bedeutete allerdings ein letztes Aufbäumen des protestantischen Adels in Siegerpose gegenüber dem wachsenden römisch-katholischen Druck. Die Kirchenunion der Rumänen, unterstützt vom katholischen Adel, bedeutete den barocken Triumphzug der siebenbürgischen Gegenreformation und implizit einen Neubeginn für die Konfessionsgeschichte der Rumänen. Die ungarische Geschichtsschreibung erkannte die unterschiedlichen Haltungen der beiden Adelsfraktionen. Auch wenn man annimmt, dass er sich aus politischen Erwägungen im Sinne des Fürstentums und seiner eigenen Konfession nicht mehr dem kaiserlichen Plan zur Verwirklichung der Union unter den Rumänen widersetzte⁶³, protestierte Graf Bethlen dagegen, indem er nicht an der Inthronisation von Atanasie Anghel am 25. Juni 1701 teilnahm, der reformierte Gubernator Bánffy „vergass“ den festlichen Moment. Den Anwesenden wurde ein Mangel an Solidarität gegenüber ihrer eigenen Konfession unterstellt. Auf der anderen Seite krönten Apor und die katholischen Adligen die Union durch ihre Anwesenheit bei der Inthronisation des Bischofs: „István Apor versammelte unter dem Namen einer allgemeinen Synode und der Androhung einer Strafe in Höhe von 60 Florentiner Gulden arme rumänische Priester in Karlsburg, etwa 120 Personen; er bekleidete ihn in seinem eigenen Haus mit vergoldeten Priestergewändern und setzte ihm die Mitra auf das Haupt, startete in der eigenen Kalesche zu einer festlichen Prozession zur Kirche der Rumänen und setzte ihn dort als Bischof ein, nach dem Lobpreis Apors sogar zum Erzbischof (auch wenn dies ein Unsinn ist) mit dem Titel *Illustrissimi et Reverendissimi et ephoro vel pedagogo patre jesuita Szunyogh*. Alles wurde mit großem Pomp vollzogen. Neben der rumänischen Priesterschaft, schwarz wie der Bock, weinten viele, von denen etliche den Menschen auf der Straße zuriefen: jetzt wird das Korn gesät, und es wird der Moment der Ernte kommen. In der Kalesche waren (Graf) Seeau, alle katholischen Adligen, katholische Priester, Jesuiten, János Kemény, Sámuel Bethlen, aber nur sehr wenige von den Reformierten, die, nachdem ich sie deswegen zur Rede gestellt habe, sich entschuldigten mit dem Hinweis, dass Apor ihnen gesagt habe, dass auch der Gubernator kommen würde. In dieser Hoffnung organisierten und führten sie auch die Prozession zur Pforte des Gubernators, die sich auf dem Weg zur Kirche befand, doch sie täuschen sich, denn wie meine Dienerinnen mir sagten hatte der Gubernator seine Pferde in der Kalesche angespannt, doch ging er nicht hin und ließ Apor, der an der Pforte wartete,

⁶¹ Bíró Vencel, *Altörjai Gróf Apor István és kora*, Kolozsvár, 1935, S. 96.

⁶² György Bánffy (1691–1708): siebenbürgischer Gouverneur in der Zeit des Kuruzzenaufstands, als das Gubernium seinen Sitz nach Hermannstadt verlegte. Er war unter den ersten reformierten Gouverneuren der habsburgischen Integration, aber extrem nachsichtig mit den Katholiken. Cf. Rolf Kutschera, *Landtag und Gubernium*, S. 212-215.

⁶³ Nagy, *A református Egyház története 1608-1715*, 2008, S. 19.

care aștepta la ușă, că nu a văzut porunca Măriei Sale despre aceasta. Așa s-a dus scărpinându-și gâtul cu procesiunea lui de acolo, prin poarta Sf. Mihail alias Poarta Temniței”⁶⁴. Partea cea mai vătămată însă, a fost partea ortodoxă, a cărei existență a fost pusă sub semnul întrebării. Atât mișcarea nobilului ortodox Gabriel Nagyszegi⁶⁵, cât și repunerea în scaunul vlădicesc ortodox al Alba Iuliei al protopopului Ion Țirca, cu ocazia succesului comportat de răscoala curuților lui Francisc Rákóczi al II-lea, arătau clar faptul că atât protestantismul cât și catolicismul eliberat de sub suzeranitatea Habsburgilor, poate garanta coexistența Unirii cu Ortodoxia. Desigur, nobilimea maghiară, fie catolică sau protestantă, retrasă dimpreună cu Guvernul, la Sibiu, în 15 noiembrie 1703, rămânea pasivă, dar ocazional solidară cu evenimentele petrecute în Principat. Victima nobiliară a rezistenței ortodoxe din Principat a fost judecătorul, prim notarul gubernial unitarian Sárosi János, care fiind arestat pentru susținerea lui Țirca și Nagyszegi a fost închis la Viena, de unde cu greu a fost eliberat⁶⁶. Ambiguitatea perioadei este reflectată și de faptul că Dieta Transilvaniei jura credință lui Iosif I de Habsburg, mai apoi lui Rákóczi după cum izbânda militară prevestea câștigătorul final al disputei politice⁶⁷. Arestarea lui Bethlen Miklós, în 1704, și transportarea lui în detenție la Viena, prevestea faptul că protestanții nu mai puteau uza de diligența și acuitatea lui politică. Odată cu pacea de la Satu Mare (1711) când răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea a fost suprimată, poziția Curții devine mult mai inflexibilă față de problema confesională. Absolutismul imperial a îngrădit posibilitatea afirmării nobilimii, care fie protestantă, fie catolică, fie de viță nouă sau veche, s-a raliat noilor reguli și posibilități trasate de Viena. Noua nobilime convertită (familia Bethlen), sau protestantă (familia Teleki, Thoroczkay) s-a manifestat în acord cu impunerile absolutismului imperial.

Nu este de mirare că raportarea nobilimii a devenit una pasivă, defensivă față de evenimentele care marcau Unirea religioasă. Vechile teme confesionale erau atent birocratizate și clasificate discutate. Depășirea superiorității politice protestante din Transilvania a fost exact intuită de politica imperială⁶⁸. Nobilimea protestantă era cantonată în conservarea propriilor valori confesionale, grav afectate de numărul tot mai îngrijorător al convertirilor nobiliare dinspre protestantism către romano-catolicism. Lipsa unei personalități politice

⁶⁴ Bethlen Miklós, *Önéletírás*, vol. II., ed. Szalay László, Pest, 1858-60, p. 203.

⁶⁵ Trócsányi, *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben*, 1988, p. 74.

⁶⁶ Nagy, *A református Egyház története 1608-1715*, vol. II, 2008, p. 19.

⁶⁷ Zoványi Jenő, *A magyarországi protestantizmus története*, p. 45.

⁶⁸ Vezi raportul contelui Harrach din 1742 și cel al generalului Wallis din 20 decembrie 1751, la Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 214-221, 255-271.

die Nachricht übermitteln, dass er keine diesbürgliche Weisung Seiner Hoheit erhalten habe. So ging er, indem er sich am Hals kratzte mit seiner ganzen Prozession durch die Pforte des hl. Michael, alias die Pforte des Kerkers⁶⁴. Die am meisten beschädigte Seite schien wiederum die Orthodoxie zu sein, deren Existenz in Frage gestellt wurde. Sowohl die Bewegung des orthodoxen Adligen Gabriel Nagyszegi⁶⁵, wie auch die Wiedereinsetzung des Dechanten Ion Țirca in den orthodoxen Bischofssitz von Alba Iulia aus Anlass des beim Kuruzzenaufstand von Franz II. Rákóczi erzielten Erfolgs zeigten klar, dass sowohl der von der Suzeränität der Habsburger befreite Protestantismus wie auch der Katholizismus die Koexistenz der Union mit der Orthodoxie garantieren konnten. Natürlich blieb der ungarische Adel, ob katholisch oder protestantisch, der sich mit dem Gubernium am 15. November 1703 nach Hermannstadt zurückgezogen hatten, passiv, aber gelegentlich auch solidarisch mit den Ereignissen, die sich im Fürstentum zutrugen. Das adlige Opfer der orthodoxen Resistenz aus dem Fürstentum war der Richter, der erste unitarische Gubernialnotar János Sárosi, der seiner Unterstützung für Țirca und Nagyszegi wegen in Wien in Haft kam, aus der er nur schwer befreit werden konnte⁶⁶.

Die Widersprüchlichkeit dieser Periode wird auch dadurch deutlich, dass der Landtag von Siebenbürgen Josef I. von Habsburg den Treueeid schwor, danach Rákóczi, den der militärische Sieg zum endgültigen Sieger des politischen Diskurses ausrief⁶⁷. Die Verhaftung von Miklós Bethlen 1704 und sein Transport zum Arrest in Wien kündigten an, dass die Protestanten seinen Fleiß und seine scharfe politische Analyse nicht mehr nutzen konnten. Mit dem Friedensschluss von Sathmar (1711), der den Aufstand des Franz II. Rákóczi beendete, wurde die Position des Hofes gegenüber dem konfessionellen Problem viel unflexibler. Der kaiserliche Absolutismus schränkte die Möglichkeit des Adels, sich zu äußern, ein, der sich ob protestantisch oder katholisch, ob aus neuer oder alter Linie stammend, an die von Wien aufgestellten neuen Regeln und Möglichkeiten anpasste. Der neue konvertierte Adel (Familie Bethlen) oder der protestantische (Familien Teleki, Thoroczky) zeigte sich einverstanden mit den Vorgaben des kaiserlichen Absolutismus.

Es ist kein Wunder, dass die Haltung des Adels gegenüber den Ereignissen, die die Kirchenunion markierten, eine passive und defensive wurde. Die alten konfessionellen Themen waren eindeutig bürokratisiert worden und wurden nach Klassen diskutiert. Die Überwindung der protestantischen politischen Vorrangstellung in Siebenbürgen wurde von der kaiserlichen Politik genau intuitiv erkannt⁶⁸. Der protestantische Adel war beschränkt auf die Bewahrung der eigenen Werte, die schwer getroffen waren von der immer besorgniserregenderen Zahl adliger Konvertiten vom Protestantismus zum römischen Katholizismus. Der Mangel an protestantischen politischen Persönlichkeiten

⁶⁴ Bethlen Miklós, *Önéletírás*, Bd. II., Verlag Szalay László, Pest., 1858-1860, S. 203.

⁶⁵ Trócsányi, *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben*, 1988, S. 74.

⁶⁶ Nagy, *A református Egyház története 1608-1715*, Bd. II., 2008, S. 19.

⁶⁷ Zoványi Jenő, *A magyarországi protestantizmus története*, S. 45.

⁶⁸ Cf. den Bericht von Graf Harrach von 1742 und den von General Wallis vom 20. Dezember 1751 bei Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente/dt. Die Habsburger und die Orthodoxe Kirche in Österreich (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, S. 214-221, 255-271.

protestante de anvergură sugera resemnare din partea nobilimii protestante. Pozițiile față de Biserica Unită devine una legată de reclamarea unor situații punctuale: confiscarea de dijme și quarte⁶⁹, confiscarea unor clopote⁷⁰, folosirea unor biserici reformate de uniți⁷¹ sau probleme cauzate de căsătorii nobiliare mixte⁷². Astfel disputa despre Unire s-a cantonat în sfera discuțiilor despre politica religioasă imperială în general, iar în Transilvania a devenit încet un subiect marginal pentru protestanți. Aceștia încercau să salveze ce mai putea fi salvat prin memorii și petiții față de abuzurile pe care le sesizau. Nașterea Bisericii greco-catolice a devenit o realitate instituțională cu care se întâlneau zilnic și preoții protestanți din comunitățile mixte, dar cu care trebuiau găsite modele noi de comunicare.

Mișcările perturbatoare ale Unirii; fie cea reprezentată de Visarion Sarai, fie cea a lui Sofronie de la Cioara reprezentau eminamente o problemă, defectiune a Unirii și nu a protestanților. Chiar dacă la nivel imperial nobilimea protestantă

⁶⁹ „În comitatul Târnavelor, în Cornești, quarta revenea preotului reformat, iar când acesta în 1708 din viile românilor a vrut să colecteze aceasta după practica uzuală, protopopul din acea localitate s-a împotrivit, ci a colectat el quarta spunând că deja românii au devenit catolici, și nu mai sunt datori cu dijma. Preotul s-a interesat de această problemă, după care membrii comunității au susținut că ei nu au devenit catolici și nu vor fi niciodată. Acest lucru a fost făcut public de protopop episcopului român, acesta s-a supărat scriindu-i o scrisoare preotului reformat din Cornești”. În Bod Péter, *Az oláhok uniáltatásokról való rövid história*, ms, f. 79.

⁷⁰ „Titulatura episcopului român a fost Episcopus Fogarasensis, episcop de Făgăraș; trăind în Făgăraș, dar fiind proprietar și pe domeniile Sâmbăta din Țara Făgărașului și Gherla, care mai apoi i-a fost luate din mâini, dându-i în anul 1736 Blajul cu satele care-i aparțineau. Aici s-a apucat să demoleze unele părți ale castelului construind din aceasta o mănăstire, luând de la Biserica reformată clopotul”. În *Ibidem*, p. 92.

⁷¹ „Dorind să fie un păstor excelent al unei turme bune Petru Pavel Aron episcopul grecilor uniți s-a dus în provincia lui să viziteze comunitățile. S-a întâmplat că aflându-se în Comitatul Hunedoarei la Hațeg, a răzvrătit lumea, care a depus plângere împotriva lui. Deoarece de când își amintesc oamenii în unele din parohiile de acolo era obiceiul ca reformații și românii de religie greacă să meargă în același timp în aceeași biserică, doar desigur ora liturghiei diferea, pentru că majoritatea enoriașilor erau iobagii aceleiași moșii. Ca urmare, în Clopotiva, într-o biserică sau casă de rugăciune de acest fel a intrat episcopul la 4 februarie 1759. După lecția religioasă, care era plină de atacuri împotriva maghiarilor și religiei lor, a numit biserica peșteră a lotrilor și grajd al măgarilor, iar mai apoi a dat ordin ca băncile să fie rupte și aruncate afară cu amvon cu tot. Ca reformații să nu mai poată să se întoarcă acolo a pus lacăt pe biserică și s-a deplasat la Sălașu de Sus, unde a făcut la fel “. În Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania*, Alba Iulia, Gyulafehérvár, 2000, p. 415-416.

⁷² Acestea sunt menționate mai ales în zona Hațegului, în Sípos Gábor, „Relațiile Bisericii Reformate ardelenne cu Bisericile românești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 10/II, 2006, p. 12-13.

von Tragweite bezeichnet die Resignation auf Seiten des protestantischen Adels. Die Haltung gegenüber der Unierten Kirche ist verbunden mit der Klage über einige konkrete Situationen: die Konfiszierung des Zehnten und des Quart⁶⁹, die Konfiszierung einiger Glocken⁷⁰, die Nutzung einiger reformierter Kirchen durch Unierte⁷¹ oder auch Probleme, die von adligen Mischehen ausgelöst worden waren⁷². So fügte sich der Disput über die Union in die Sphäre der Diskussionen über die kaiserliche Religionspolitik im Allgemeinen ein, in Siebenbürgen wiederum wurde dieser Disput immer mehr ein Randthema für die Protestanten. Diese versuchten zu retten, was noch zu retten war, durch Memoranden und Petitionen gegen die Missbräuche, die sie erkannten. Die Entstehung der Griechisch-Katholischen Kirche wurde zu einer institutionellen Wirklichkeit, der auch die protestantischen Pfarrer in allen Ortschaften mit gemischter Bevölkerung täglich begegneten, für die aber neue Modelle der Kommunikation gefunden werden mussten.

Die Störfeuer gegen die Union, sei es das von Șofronie von Cioara, sei es jenes von Visarion Sarai, bildeten ernsthaft ein Problem, einen Schaden für die Union und nicht für die Protestanten. Auch wenn auf der kaiserlichen Ebene der protestantische Adel der Solidarität mit diesen Bewegungen angeklagt wurde, so wurde er doch selbst Teil des

⁶⁹ „Im Komitat des Kokelgebietes, in Cornești, kam die Quart dem reformierten Pfarrer zu, als der aber 1708 in den Weinbergen der Rumänen diesen nach üblichen Brauch einsammeln wollte, widersetzte sich der Dekan jenes Ortes dagegen, sondern er sammelte selbst diesen Quart mit dem Hinweis darauf, dass die Rumänen bereits katholisch geworden seien und keinen Zehnten mehr schuldig seien. Der Pfarrer kümmerte sich um dieses Problem; die Mitglieder der Gemeinde betonten, dass sie nicht katholisch geworden seien und es auch niemals würden. Dies wurde vom Dekan dem rumänischen Bischof mitgeteilt; dieser war verärgert und schrieb dem reformierten Pfarrer aus Cornești einen Brief.“ (Bod Péter, *Az oláhok uniáltatásokról való rövid história*, ms, S. 79.)

⁷⁰ „Die Titulatur des rumänischen Bischofs lautete Episcopus Fogarasensis, Bischof von Fogarasch; er lebte in Fogarasch, doch war er auch Besitzer auch in den Domänen von Sâmbăta aus dem Fogarascher Land und Gherla, die ihm später genommen wurden, als ihm 1736 Blasendorf und die dazugehörigen Dörfer gegeben wurden. Hier begann er, einige Teile der Festung abzutragen und daraus ein Kloster zu erbauen, wozu er von der Reformierten Kirche eine Glocke nahm“ (*Ibidem*, S. 92).

⁷¹ „In dem Wunsch, ein ausgezeichnete Hirte einer guten Herde zu sein, ging der Bischof der unierten Griechen in seine Provinz, um die Gemeinden zu besuchen. Bei seinem Besuch im Komitat Hațeg/dt. Hatzeg versetzte er die Leute in Aufruhr, es wurde Beschwerde über ihn eingelegt. Denn seit Menschengedenken herrschte in einigen der Pfarreien dort der Brauch, dass Reformierte und Rumänen griechischer Religion gleichzeitig dieselbe Kirche benutzten, auch wenn sich freilich die Gottesdienstzeit unterschied, denn die Mehrzahl der Gläubigen waren Leibeigene derselben Landbesitzer. In Clopotiva betrat der Bischof am 4. Februar 1759 ein solches Gotteshaus oder Gebetshaus. Nach einer religiösen Unterweisung, die voller Attacken gegen die Ungarn und die ihre Religion war, nannte er die Kirche eine Räuberhöhle und einen Stall der Ungarn, danach gab er Anweisungen, die Bänke herauszureißen und mit dem Ambo zugleich weggeworfen zu werden. Damit die Reformierten dorthin nicht mehr zurückkehren konnten, ließ er ein Schloss an der Kirche anbringen, ging nach Sălașu de Sus und ging dort auf dieselbe Weise vor.“ (Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania/dt. Die rumänisch-ungarischen interkonfessionellen Beziehungen in Siebenbürgen*), Alba-Iulia/Gyulafehérvár/Karlsburg, 2000, S. 415-416).

⁷² Solche werden vor allem in der Gegend von Hațeg erwähnt bei Gábor Sípos, „Relațiile Bisericii Reformate ardelenae cu Bisericele românești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea“/dt. *Die Beziehungen der siebenbürgischen Reformierten Kirche mit den rumänischen Kirchen in der ersten Hälfte des 18. Jhs.*, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 10/II, 2006, S. 12-13.

a fost acuzată de solidarizare cu mișcările perturbatoare ale Unirii, ea devenise parte și a aparatului de stat surprimator, prin care se readuceau la ascultare masele răzvrătite împotriva Unirii. Totuși, nu putem considera nobilimea protestantă pasivă și resemnată față de mișcările religioase din viața religioasă a românilor. Partizanatul nobilimii protestante era influențat de experiența trecutului, care sugera optimism, chiar bucurie aceloră, care nu credeau în sinceritatea Unirii religioase și vedeau un argument în favoarea propriilor păreri⁷³. Revigorarea Ortodoxiei nu s-a clădit pe suportul politic al nobilimii protestante, dar a fost sesizată ca fiind un fenomen pozitiv de către aceasta.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, doleanțele episcopului Inochentie Micu afirmate și în Dietă, reiterau problematica reevaluării constituționale transilvănene. Acuzele aduse de Bethlen Miklós și coreligionarii lui Unirii religioase, față de primejdia pe care o reprezintă Unirea pentru sistemul celor trei națiuni (maghiari, sași și secui) au revenit în actualitate. Dacă negocierea elitelor românești rezolvase parțial prima problemă, cea a accederii în sistemul celor patru religii recepte, sistemul constituțional al Transilvaniei, privind națiunile politice era pus în discuție de o nouă generație a Unirii. Revolta nobilimii protestante, încă numeroasă, era evidentă față de cererile episcopului, dar s-a schimbat și atitudinea nobilimii romano-catolice. Raportarea față de Unire a căpătat accente constituționale, manifestându-se sub forma unei crize a sistemului Stărilor. El a fost primul român invitat la sesiunile Dietei în calitate de regalist, încă din 1734. Cuvântările lui în latină, în loc de maghiară, precum și petiționarismul său efervescent (între 1729-1732 a trimis 8 cereri Vienei, mai apoi între 1733-1740, 16 petiții) a produs rumoare în și în afara Dietei⁷⁴. Argumentele lui privind scutirea de dări a preoților români se întemeiau pe a II-a Diplomă Leopoldină, vizând de data aceasta mai ales nobilimea și clerul sășesc de pe lângă nobilimea comitatensă. Reacția patricienilor sași nu a întârziat să apară prin vocea guvernatorului Bruckenthal: „Valahii nu sunt o națiune în sens constituțional, ci doar o plebe sau popor. Ei sunt tolerați prin lege”⁷⁵. Acuzând imprudența odinioară a lui Apor de a se substitui tutelei iezuite în problema Unirii religioase, nobilimea ca Stare a devenit solidară și insensibilă, fie catolică sau protestantă, mai apoi de-a dreptul potrivnică doleanțelor tânărului episcop unit. Rescriptul lui Vargyasi Daniel István, din 10 februarie 1744⁷⁶, mai

⁷³ Gábor Sipos, „Opinia publică reformată despre Bisericile românești din Transilvania (mijlocul sec. al XVIII-lea)”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, nr. 11/II, 2007, p. 11-14.

⁷⁴ Mályusz Elemér, „Magyarország története a felvilágosodás korában”, în *Milleniumi magyar történelem*, ed. Osiris, Budapest, 2002, p. 257.

⁷⁵ Vezi Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, p. 91.

⁷⁶ Daniel Dumitran, „Un memoriu din anul 1744 referitor la Unirea religioasă a românilor din Transilvania”, în *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 325-335.

unterdrückenden Staatsapparates, durch den die gegen die Union aufständischen Massen wieder zum Gehorsam zurückgeführt wurden. Trotzdem dürfen wir den protestantischen Adel nicht als passiv und resigniert gegenüber den religiösen Bewegungen im religiösen Leben der Rumänen einschätzen. Die Partisanenhaltung des protestantischen Adels war auch von der Erfahrung der Vergangenheit beeinflusst, die Optimismus suggerierte, ja sogar Freude weckte bei jenen, die nicht an die Ensthaftigkeit der Kirchenunion glaubten und darin ein Argument zugunsten ihrer eigenen Meinungen ausmachten⁷³. Die Wiederbelebung der Orthodoxie baute nicht auf der politischen Unterstützung des protestantischen Adels auf, wurde aber von jenem als positives Phänomen eingewschätzt.

Zur Mitte des 18. Jhs. griffen die auch im Landtag vorgetragene Beschwerden von Bischof Inochentie Micu das Problem der Novellierung der siebenbürgischen Verfassungen wieder auf. Die von Miklós Bethlen und seinen Glaubensgenossen bezüglich der Kirchenunion vorgebrachten Anklagen angesichts der Gefahr, die die Union für das System der drei Nationen (Ungarn, Sachsen und Szekler) bedeutete, wurden wieder aktuell. Hatten die Verhandlungen der rumänischen Eliten zumindest teilweise das erste Problem gelöst, jenes des Zugangs in das System der vier rezipierten Religionen, wurde das Verfassungssystem Siebenbürgens bezüglich der politischen Nationen von einer neuen Generation der Union zur Diskussion gestellt. Die Empörung des immer noch zahlreichen protestantischen Adels über die Forderungen des Bischofs war evident, aber auch der römisch-katholische Adel änderte seine Haltung. Die Haltung zur Union nahm konstitutionelle Akzente an und äußerte sich in der Form einer Krise der Stände. Er war der erste Rumäne, der schon seit 1734 zu Sitzungen des Landtags als Royalist eingeladen war. Seine Ansprache in Latein statt Ungarisch wie auch sein übereifriger Petitismus (zwischen 1729 und 1732 sandte er acht Eingaben nach Wien, anschließend zwischen 1733 und 1740 16 Petitionen) bewirkte Rumor auch außerhalb des Landtags⁷⁴. Seine Argumente zur Steuerbefreiung der rumänischen Priester gründeten auf dem II. Leopoldinischen Diplom und hatten dieses Mal vor allem den sächsischen Adel und Klerus neben dem Komitatsadel im Visier. Die Reaktion der sächsischen Patrizier ließ nicht auf sich warten und äußerte sich durch die Stimme von Gubernator Brukenthal: „Die Walachen sind keine Nation im Verfassungssinne, sondern nur ein Pöbel oder Bauern. Sie sind durch das Gesetz toleriert“⁷⁵. Der Adel klagte die frühere Unvorsicht Apors an, sich in der Frage der Kirchenunion unter jesuitische Vormundschaft begeben zu haben, solidarisierte sich als Stand untereinander unabhängig ob katholisch oder evangelisch und verhielt sich zunächst gleichgültig, später jedoch wirklich feindselig gegenüber den Wünschen des jungen unierten Bischofs. Das Reskript von Daniel István Vargyasi vom 10. Februar 1744⁷⁶ sowie

⁷³ Gábor Sipos, „Opinia publică reformată despre Bisericile românești din Transilvania (mijlocul sec. al XVIII-lea)“/dt. *Die reformierte öffentliche Meinung über die rumänischen Kirchen in Siebenbürgen (zur Mitte 18. Jhs.)*, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, nr. 11/II, 2007, S. 11-14.

⁷⁴ Mályusz Elemér, *Magyarország története a felvilágosodás korában*, in: *Milleniumi magyar történelem*, Verlag Osiris, Budapest, 2002, S. 257.

⁷⁵ Cf. Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, S. 91.

⁷⁶ Daniel Dumitran, „Un memoriu din anul 1744 referitor la Unirea religioasă a românilor din Transilvania“/dt. *Ein Memorandum aus dem Jahr 1744 zur Kirchenunion der Rumänen von Siebenbürgen*, in: *Apulum*, XXXIX, 2002, S. 325-335.

apoi următorul rescript: *De Intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis salutaris meditatio*, din 3 mai 1744⁷⁷, semnalau solidaritatea Stărilor față de cererile, de altfel argumentate ale tânărului episcop. Prin aceste rescripte se acuza nesinceritatea Unirii românilor, făcându-se o distincție clară între clerul animat de interese economice și laicatul dezinteresat de Unire. În toiul dezbaterii eliminării pasajelor negative la adresa catolicilor din jurisprudența transilvăneană, protestantul Vargyasi Daniel sublinia încă o dată necesitatea menținerii echilibrului confesio-politic din Dietă, prin imposibilitatea articulării românilor ca stare în viața politică a Principatului. Fiind trecute în revistă uniri mai vechi cu reformații și catolicii, concluziile combative amânau, dar nu rezolvau problema reprezentativității românilor, la nivel politic. Asemenea argumentelor înșirate în aceste petiții și notarul general (vicarul episcopal) Péter Bod în *Istoria românilor* sugera o părere similară Stărilor din Dietă⁷⁸. Dezbaterea Unirii în componentele ei sociale și politice a devenit o temă transilvăneană aprinsă, față de care și Viena trebuia să ocupe poziție. Instituționalizarea Bisericii Unite, mai apoi a celei Ortodoxe într-un final au condus la raporturi marcate de trecutul istoric, dar urmate de necesitatea unor abordări punctuale prin care nobilimea își va găsi parteneri între episcopi, sau episcopii uniți vor uza de experiența protestanților în construirea unor instituții ecleziastice performante și conforme cu reformele dictate din Viena. Primul pas a fost unul cultural, prin invitarea tipografului reformat Székely Páldi István, din Cluj, la tipografia unită din Blaj și manifestat de interesul lui Grigore Maior pentru dicționarul latin - maghiar a lui Pápai Páriz.

IV. Defecțiunea integrării: reformații și mișcarea lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703-1711)

Perioada revoluției principelui jansenist Francisc Rákóczi al II-lea (1676-1735) a însemnat un moment de *respiro* pentru protestantism în cavalcada confruntării confesionale din Transilvania⁷⁹. Însăși membrii marcanți ai partidei catolice au trecut și ei, spre marea surprindere a Vienei, în tabăra curuților. Prima generație de politicieni transilvăneni poate fi deci numită ca fiind una pragmatică, dar și oportunistă, totodată una care avea încă suficient

⁷⁷ Kelemen Lajos, *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*, Kolozsvár, 1913, p. 187.

⁷⁸ Vezi Gúdor Botond, „Imaginea Unirii religioase între reformați, în Transilvania: notarul general (vicarul episcopal) Péter Bod (1712-1769)”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, p. 9-27. Cf. Bod Péter, *Brevis valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în Dumitran, Gúdor, Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania*, 2000, p. 312-443.

⁷⁹ „Istennel a hazáért és szabadságért”, în Nagy Géza, *A Református Egyház története 1608-1715*, ed. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008, vol. II., p. 5-11.

später das nachfolgende Reskript *De Intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis salutaris meditatio* vom 3. Mai 1744⁷⁷ zeigten die Solidarität der Stände gegenüber den durchaus begründeten Forderungen des jungen Bischofs. Durch diese Reskripte klagten sie die Unehrllichkeit der Union an und differenzierten klar zwischen dem von wirtschaftlichen Interessen beseelten Klerus und dem an der Union desinteressierten Laienstand. Auf dem Höhepunkt der Debatten über die Eliminierung gegenüber Katholiken negativer Passagen aus der siebenbürgischen Gesetzgebung unterstrich der Protestant Daniel Vargyasi nochmals die Notwendigkeit der Aufrechterhaltung des konfessionell-politischen Gleichgewichts im Landtag und daher die Unmöglichkeit, die Rumänen zu einem Stand im politischen Leben des Fürstentums zu erklären. Mit Blick auf die früheren Unionen mit Reformierten und Katholiken verschoben die kämpferischen Schlussfolgerungen das Problem der Vertretung der Rumänen auf politischer Ebene nur, lösten es aber nicht. Gleich den in diesen Petitionen aufgereihten Argumenten suggerierte auch der Hauptanwalt (Bischofsvikar) Péter Bod in *Istoria românilor* (dt. *Geschichte der Rumänen*) eine Sichtweise, die jener der Stände des Landtags ähnelte⁷⁸. Die Diskussion über die Union in ihren sozialen und politischen Auswirkungen wurde ein offenes Thema in Siebenbürgen, zu der auch Wien eine Haltung einnehmen musste. Die Institutionalisierung der Unierten Kirche und später der Orthodoxen führten letztlich zu Verhältnissen, die von der historischen Vergangenheit geprägt waren, aus denen aber die Notwendigkeit einer vollendeten Inangriffnahme erwuchs, durch die Adel Partner unter den Bischöfen finden konnte, oder die unierten Bischöfe würden die Erfahrung der Protestanten nutzen bei der Bildung leistungsfähiger kirchlicher Institutionen in Übereinstimmung mit den von Wien diktierten Reformen. Der erste Schritt dazu war kultureller Art und äußerte sich in der Einladung an den reformierten Drucker István Páldi Székely aus Klausenburg an die unierte Druckerei von Blasendorf und im Interesse von Grigore Maior für das lateinisch-ungarische Wörterbuch von Páriz Pápai.

IV. Ein Hemmnis für die Integration: die Reformierten und die Bewegung von Franz II. Rákóczi (1703-1711)

Die Zeit des Aufstands des jansenistischen Fürsten Franz II. Rákóczi (1676-1735) bedeutete einen Moment von *respiro* für den Protestantismus bei der Kavalkade der konfessionellen Konfrontation in Siebenbürgen⁷⁹. Doch wechselten auch markante Mitglieder der katholischen Partei zur großen Überraschung Wiens in das Lager der Kuruzzen. Die erste Generation der siebenbürgischen Politiker kann durchaus als pragmatisch, aber auch opportunistisch bezeichnet werden, hatte aber immer noch

⁷⁷ Kelemen Lajos, *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*, Kolozsvár, 1913, S. 187.

⁷⁸ Cf. Gúdor Botond, „Imaginea unirii religioase între reformați, în Transilvania: notarul general (vicarul episcopal) Péter Bod (1712-1769)“/dt. *Das Bild der Kirchenunion*, in: *Annales Universitatis Apulensis. Sseries Historica* 14/II, 2010, S. 9-27. Cf. Bod Péter, *Brevis valachorum Transylvaniam incolentium historia*, in: Dumitran, Gúdor, Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania*, 2000, S. 312-443.

⁷⁹ „Istennel a hazáért és szabadságért“ in: Nagy Géza, *A Református Egyház története 1608-1715*, Verlag Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008, Bd. II., S. 5-11.

„combustibil” pentru a se realiza oricărei mișcări, care prin breșa cauzată integrității Imperiului, promitea posibilitatea unei reveniri la statutul autonom al regiunii.

Fiind realizată prima fază a *Einrichtungswerkului* transilvănean prin recenzarea Constituțiilor transilvănene („punctele lui Mikes”), fragmentarea nobilimii reformate (convertiri, oferirea unor funcții imperiale etc.), confiscări de averi protestante (biserici, terenuri, dijme, colegii) identitatea reformată a suferit o profundă criză identitară, suprapusă peste criza politică a Imperiului. Datorită politicii fiscale, economice și confesionale, nobilimea din Ungaria și Transilvania s-a răsculat sub patronajul contelui Rákóczy, descendent din marea familie princiară transilvăneană a secolului al XVII-lea. Recunoscând în el persoana care poate depăși asperitățile confesionale extrem de prezente în aplicarea programului prevăzut de *Einrichtungswerk*, o bună parte a nobilimii și țărănimii din Transilvania și Ungaria: deopotrivă reformați, catolici, ortodocși, maghiari și români s-au raliat revoltei curuților, prin care s-a dorit o revenire la vechile valori ale Principatului autonom. Chiar dacă solidaritatea transilvăneană din jurul ideii profesate de Rákóczy „Pro Patria et libertate” a suferit pe durata desfășurării ei numeroase defecțiuni ale integrării Principatului în Imperiu, ca de exemplu alegerea lui Rákóczy ca principe al Transilvaniei, la Târgu Mureș, situația a dat de gândit Imperiului. Nemulțumirea țăranilor nu se putea disocia de politica religioasă, care devenea alocuri insuportabilă în dorința ei de realizare a omogenizării confesionale din Imperiu. Asemenea politicii și Biserica Reformată se comporta neuniform față de revolta care a cuprins Transilvania. Episcopul reformat a rezidat în continuare în Alba Iulia, pe când Consistoriul Reformat și nobilimea fidelă Habsburgilor s-a refugiat în interiorul cetății din Sibiu. Terminată printr-o înfrângere, pacea de la Satu Mare (1711) a confirmat singura opțiune politică valabilă pentru Transilvania: integrarea în Imperiu. Văzută de transilvăneni ca luptă pentru libertate, de Viena ca și revoltă ilegală, mișcarea lui Francisc Rákóczy al II-lea semnala și greșelile politicii habsburgice în materie de integrare a Principatului transilvănean. Odată cu înfrângerea curuților urmată de pacea de la Satu Mare (1711) trebuiau redefinite politicile de stat față de problemele transilvănene, din moment ce însăși nobilimea catolică din Principat a fost cea care susținea lupta acestuia.

Odată înfrântă revoluția curuților, politica Curții a continuat în vechii ei parametri cunoscuți, dar totuși într-o manieră temperată de noul împărat, prin continuarea eforturilor de integrare politică, administrativă, confesională și militară a Principatului⁸⁰.

Guvernatorul Sigismund Kornis (1718-1777) a fost numit și nu ales de Stări sub domnia lui Carol al VI-lea. Acesta era un fervent romano-catolic sub

⁸⁰ Consolidarea regimului habsburgic în Transilvania și Banat precum și caracteristicile sale vezi în *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 2002, p. 527-533 și „Structura politică a Transilvaniei habsburgice”, în Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, p. 57-70.

genügend „Treibstoff“, um sich jeder Bewegung anzuschließen, die versprach, durch die Bresche, die von der Sorge um die Integrität des Reiches geschlagen wurde, die Möglichkeit einer Rückkehr zum autonomen Status der Region zu ermöglichen.

Durch die Verwirklichung des siebenbürgischen *Einrichtungswerks* durch die Revision der siebenbürgischen Verfassungen („Punkte des Mikes“), die Fragmentierung des reformierten Adels (Konversionen, Angebot kaiserlicher Ämter etc.) und die Konfiszierung protestantischen Besitzes (Kirchen, Grund, Zehnter, Kollegien) erlitt die reformierte Identität eine profunde Krise, die sich noch überlappte mit der politischen Krise des Reiches. Aufgrund der Fiskal-, Wirtschafts- und Konfessionspolitik lehnte sich der Adel aus Ungarn und Siebenbürgen unter der Führung von Graf Rákóczi auf, einem Nachkommen der großen siebenbürgischen Fürstenfamilie des 17. Jhs. Weil sie in ihm die Person erkannte, die die extremen konfessionellen Härten, die von dem Programm des *Einrichtungswerks* ausgingen, überwinden könnte, schloss sich ein guter Teil des Adels und der Bauernschaft aus Siebenbürgen und Ungarn - Reformierte, Katholiken, Orthodoxe, Ungarn und Rumänen gleichermaßen - dem Kuruzzenaufstand an, mit dem man wieder eine Rückkehr zu den alten Werten des autonomen Fürstentums bewirken wollte. Auch wenn die siebenbürgische Solidarität im Umfeld der von Rákóczi verfochtenen Idee „Pro Patria et libertate“ im Laufe der Zeit zahlreiche Fehlentwicklungen im Blick auf die Integration des Fürstentums im Reich aufwies wie etwa die Wahl von Rákóczi zum Fürsten von Siebenbürgen in Neumarkt, so gab diese Idee dem Reich doch zu denken. Die Unzufriedenheit der Bauern ist nicht zu trennen von der Religionspolitik, die manchmal unerträglich war in ihrem Wunsch nach der Verwirklichung einer konfessionellen Homogenisierung im Reich. Wie die Politik verhielt sich auch die Reformierte Kirche uneinheitlich zu dem Aufstand, der Siebenbürgen ergriffen hatte. Der reformierte Bischof residierte weiter in Karlsburg, während das Reformierte Konsistorium und der den Habsburgern treue Adel sich in das Innere der Festung von Hermannstadt zurückgezogen hatten. Ausgelöst von einer Niederlage bekräftigte der Frieden von Sathmar (1711) die einzige für Siebenbürgen gültige politische Option: die Integration in das Reich. Von den Siebenbürgern als Freiheitskampf gesehen, von Wien als illegale Revolte, zeigte die Bewegung des Franz II. Rákóczi auch die Fehler der habsburgischen Politik auf dem Gebiet Integration des Fürstentums Siebenbürgen an. Mit dem Sieg über die Kuruzzen, auf den der Frieden von Sathmar folgte (1711), musste die staatliche Politik gegenüber den Problemen in Siebenbürgen neu definiert werden, besonders weil selbst der katholische Adel aus dem Fürstentum den Kampf Rákóczis unterstützte.

Mit der Niederschlagung des Kuruzzenaufstands setzte sich die Politik des Hofes in den bekannten Parametern durch gemilderter Fortführung der Bemühungen um die politische, administrative, konfessionelle und militärische Integration des Fürstentums fort, allerdings in einer vom neuen Kaiser etwas gemäßiger betriebenen Weise⁸⁰.

Der Gouverneur Sigismund Kornis (1718-1777) wurde unter der Regentschaft von Karl VI. ernannt und nicht von den Ständen gewählt. Er war ein glühender römischer

⁸⁰ Zur Konsolidierung des Habsburger Regimes in Siebenbürgen und im Banat und dessen Wesenszügen vgl. *Istoria Românilor*, Bd. VI, București, 2002, S. 527-533, und *Aufbau des habsburgischen Siebenbürgens*, in: Bernath, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung* [...], S. 34-46.

oblăduirea căruia catolicismul și-a recuperat prin virtutea forței armate bisericile din Cluj și Alba Iulia, școlile, veniturile episcopale, iar în viața politică, potrivit punctelor lui Mikes, și dreptul de primordialitate în Cancelarie, de unde unitarienii au fost excluși, iar reformații acceptați doar în funcții și număr mic. Această numire a însemnat, pentru politica protestantă din Principat, nu numai o grea încercare, dar și o demonstrație în forță a absolutismului, care prevestea - prin precedentul produs - anevoiosul drum al politicii confesionale absolutiste, care confunda uniformizarea confesională cu cea politică⁸¹. Reorganizarea catolică și diminuarea puterii protestante a continuat prin coordonatele cunoscute deja: retrocedări sau ocupări de biserici, reorientări de quartă (1/4) din dijme, politici matrimoniale procatolice și obligativități privind mixta guvernare unitariano-catolică a orașelor precum Clujul. Problemele însă s-au precipitat din nou, în 1738, când Viena a considerat precumpănitor atacul fiului lui Francisc Rákóczi al II-lea, Iosif Rákóczi, care a fost aliat cu Poarta, și a visat fără șanse reale o posibilă recucerire a teritoriilor stăpânite de tatăl său. Curtea a decis, preventiv, arestarea multora dintre personalitățile protestantismului, chiar dacă ele nu erau implicate în campania lui Iosif Rákóczi, din Țara Românească. Astfel, în 29 martie 1738, a fost arestat episcopul reformat rezident în Aiud, István Szigeti Gyula, mai apoi contele Ioan Lázár, profesorul aiudean Zsigmond Borosnyai (1704-1774), contele Ladislau Rhédey, contele Sigismund Thoroczkay, contele Mihail Tholdalagi și contele Sámuel Bethlen. Contele Imre Bethlen a fost acela care a încercat în numele reformaților să îi disculpe pe aceia care au fost reținuți. Cancelarul Zinzendorf a reușit, în cele din urmă, intervenind la rugămintea lui Bethlen, să stopeze zelul anticonspiraționist al armatei transilvănene și să-i elibereze pe deținuți. Lecțiile date însă de armata imperială și reușita reformelor habsburgice au schimbat raportarea nobilimii transilvănene la Habsburgi. În viața celei de-a doua generații transilvănene, începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea s-a transformat într-un „tumul”, care s-a considerat neavenit. Această atitudine sceptică și resemnată, ce au urmat acestor evenimente, arăta ireversibilitatea integrării Principatului în Imperiu. Politica Bisericii Reformate discuta cu un fler critic temperat despre birocrăția absolutismului imperial și lezările confesionale mai vechi sau mai noi. Politica fiscală a Imperiului avea deja eficacitate și datorită reformelor susținute de nobilimea reformată cointeresată. Prezența acesteia în funcțiile de conducere din presbiteriile parohiale rurale sau orașenești din Transilvania era una evidentă. Confiscările de biserici și de drepturi fiscale reformate au revenit în actualitatea politică sub forma unor lungi negocieri politico-bisericești, purtate prin agenții reformați din Viena și fără rezultate

⁸¹ Bíró, *Az impériumváltozás kora*, în *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, p. 147.

Katholik, unter dessen Obhut der Katholizismus mittels Waffengewalt die Kirchen von Klausenburg und Karlsburg, Schulen und bischöfliche Einkünfte zurückgewinnen konnte, und in politischer Hinsicht errang er gemäß den Punkten von Mikes die Vormachtstellung in der Kanzlei, aus der die Unitarier entfernt wurden und in der Reformierte nur in niedrigen Stellungen und kleiner Zahl akzeptiert wurden. Diese Ernennung bedeutete für die protestantische Politik in Siebenbürgen nicht nur eine schwere Prüfung, sondern auch eine machtvolle Demonstration des Absolutismus, die durch den produzierten Präzedenzfall den beschwerlichen Weg der absolutistischen Konfessionspolitik ankündigte, die die konfessionelle Uniformisierung mit der politischen vermischte⁸¹. Die katholische Neuorganisation und die Schwächung der protestantischen Macht setzten sich unter den schon bekannten Koordinaten fort: Rückgaben oder Besetzungen von Kirchen, Umleitung des Viertels (1/4) des Zehnten, prokatholische Heiratspolitik und die Verpflichtung zu einer gemischten unitarisch-katholischen Regierung von Städten wie Klausenburg. Die Probleme überstürzten sich erneut 1738, als Wien den Angriff des Sohnes von Franz II. Rákóczi, Josef Rákóczi, als vorrangiges Problem betrachtete, der mit der Pforte aliirt war und ohne reale Aussichten von der Wiedereroberung der von seinem Vater beherrschten Territorien träumte. Der Hof beschloss in präventiver Absicht die Verhaftung vieler Persönlichkeiten des Protestantismus, selbst wenn diese nicht in die Kampagne von Josef Rákóczi aus der Walachei impliziert waren. So wurden am 29. März 1738 der in Straßburg am Mieresch ansässige reformierte Bischof István Szigeti Gyula verhaftet, später Graf Johann Lázár, Professor Zsigmond Borosnyai (1704-1774) aus Aiud, Graf Ladislaus Rhédey, Graf Sigismund Thoroczkay, Graf Mihály Tholdalagi und Graf Sámuel Bethlen.

Es war Graf Imre Bethlen, der versuchte, im Namen der Reformierten jene Inhaftierten zu verteidigen. Kanzler Zinzendorf schaffte es schließlich, als er auf Bitten Bethlens intervenierte, den gegen die Verschwörung gerichteten Eifer der siebenbürgischen Armee zu bremsen und die Freilassung der Inhaftierten zu erreichen. Die von der kaiserlichen Armee indes erteilten Lektionen und der Erfolg der habsburgischen Reformen trugen zur Änderung der Haltung des siebenbürgischen Adels gegenüber den Habsburgern bei. Im Leben der zweiten siebenbürgischen Generation beginnend mit der Mitte des 18. Jhs. verwandelte sich der Aufstand des Franz II. Rákóczi in einen „Tumult“, der als nichtig erachtet wurde. Die skeptische und resignierte Haltung, die diesen Ereignissen folgte, zeigte die Unumkehrbarkeit der Integration des Fürstentums ins Kaiserreich. Die Politik der Reformierten Kirche diskutierte in gemäßigt kritischer Atmosphäre über die Bürokratie des kaiserlichen Absolutismus und die älteren oder neueren konfessionellen Verletzungen. Die Fiskalpolitik des Reiches hatte bereits Wirksamkeit entfaltet auch dank der vom reformierten Adel aus Eigeninteresse unterstützten Reformen. Deren Mitwirkung in Leitungsgremien der ruralen oder städtischen Pfarrpresbyterien in Siebenbürgen war offensichtlich. Die Konfiszierungen von reformierten Kirchen und reformierten Kirchensteuerrechten wurden politisch wieder aktuell in der Form langer kirchenpolitischer Verhandlungen, die von reformierten Bevollmächtigten aus Wien und ohne greifbare Ergebnisse geführt wurden. Die einzige funktionierende Richtung der

⁸¹ Bíró, *Az impériumváltás kora*, in: *Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene* [...], S. 147.

palpabile. Singura direcție funcțională din comunicarea Imperiului cu Biserica Reformată a fost cea a ordonanțelor imperiale, transmise imediat către Consistoriul reformat de funcționarii protestanți ai Guberniului, care de altfel, erau și membrii marcanți ai Consistoriului. Din această cauză, atunci când absolutismul imperial și-a atins limitele maxime, și reprezentarea gubernială a reformațiilor coincidea cu cea din Consistoriul Suprem, ceea ce sugera latura executivă a instituțiilor reformate incapabile să-și exercite dreptul la împotrivire. Însăși ideea de *pars maior*, mult uzitată de reformați în secolul al XVII-lea, a devenit un concept flexibil, folosit de episcopii catolici în argumentarea redobândirii catedralei din Alba Iulia, Cluj și în vederea pregătirii redobândirii unor biserici parohiale, ca de ex. celor din Bărbantș sau Vințul de Jos. Reușitele Contrareforme în Transilvania însă au evoluat în paralel cu temperarea cererilor romano-catolice, pentru a nu da prilej nobilimii reformate curtene să se desolidarizeze de politica generală a Imperiului. Maleabilitatea raportării imperiale la problematica confesională reformată a fost reprezentată de permisiunile date parohiilor reformate din Transilvania de a-și construi biserici, de a susține colegii confesionale sau chiar de a-și asigura sume necesare pentru noi edificii bisericești, construite din despăgubiri imperiale (ex. Alba Iulia). Aceste elemente de cointeresare ale Bisericii Reformate din Transilvania, asistate de o politică confesională mult mai moderată ca în Ungaria au condus la o tacită acceptare a măsurilor Imperiale de integrare, care au dus la edificarea unei noi identități protestante.

V. Reformații sub auspiciile absolutismului imperial: domnia lui Carol al VI-lea

După mișcarea rákóciană (1703-1711) restaurarea Guberniului transilvănean condus de generali a fost o necesitate maximă, pentru a corecta prin mână forte defectiunea și rebeliunea din estul Imperiului⁸². Dieta care nu a reușit, decât după dezbateri lungi, să propună câteva nume pentru funcțiile de guvernator și consilieri imperiali, arăta cât se poate de clar neputința legislativului în materie de autoritate față de împovărarea militar-administrativă și economică promovată de Viena⁸³. Curtea a decis să-l numească pe romano-catolicul Zsigmond Kornis (1713-1731) în funcția de guvernator, un fost cancelar transilvan, dar acest nume s-a dovedit inexistent pe listele propuse de Dietă. În această materie, de numiri în funcții de conducere, legislativul a fost subapreciat de Curtea vieneză și în

⁸² Vezi „Mișcarea antihabsburgică de sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703-1711)”, în *Istoria Românilor*, vol. V, București, 2003, p. 375-385.

⁸³ Despre numărul, locul și data dietelor între 1688-1866 vezi Kutschera, *Landtag und Gubernium*, p. 63-67.

Kommunikation des Reiches mit der Reformierten Kirche war die der kaiserlichen Verordnungen, die von den protestantischen Beamten des Guberniums sofort an das Reformierte Konsistorium gesandt wurden, wobei diese Beamten freilich selbst markante Mitglieder des Konsistoriums waren. Aus diesem Grund kam es, als der kaiserliche Absolutismus seinen Höhepunkt erreichte, auch zu einer Koinzidenz zwischen der Vertretung der Reformierten in der Regierung mit ihrer Vertretung im Oberkonsistorium, was ein Unvermögen der exekutiven Seite der reformierten Institutionen suggerierte, ihr Recht auf Widerspruch auszuüben. So wurde die von den Reformierten im 17. Jh. viel gebrauchte Idee der *pars maior* ein flexibles Konzept, das von den katholischen Bischöfen bei der Begründung der Rückeroberung der Kathedralen von Karlsburg, Klausenburg und Bărbant und zur Rückerlangung einiger Pfarrkirchen wie z. B. in Vințul de Jos (Winzendorf) angewandt wurde. Die Erfolge der Gegenreformation in Siebenbürgen entwickelten sich parallel mit der Mäßigung der römisch-katholischen Forderungen, um dem reformierten Hofadel keinen Anlass zu bieten, sich von der allgemeinen Politik des Reiches zu entsolidarisieren. Die Anpassungsfähigkeit des kaiserlichen Haltung zum reformierten Konfessionsproblem wurde deutlich durch das den reformierten Pfarreien aus Siebenbürgen gegebene Versprechen, Kirchen bauen zu dürfen, konfessionelle Kollegien zu unterhalten oder sogar die nötigen Summen für neue Kirchenbauten bereitzustellen, die etwa aus kaiserlichen Entschädigungen bezahlt werden könnten (z. B. in Karlsburg). Diese Elemente des Eigeninteresses der Reformierten Kirche aus Siebenbürgen führten unterstützt von einer viel gemäßigteren Konfessionspolitik als in Ungarn zu einer stillschweigenden Zustimmung zu den Integrationsmaßnahmen des Kaiserreiches, die zur Bildung einer neuen protestantischen Identität beigetragen haben.

V. Die Reformierten unter den Vorzeichen des kaiserlichen Absolutismus: die Regentschaft von Karl VI.

Nach dem Rákóczi-Aufstand (1703-1711) war die Restauration des von Generälen geführten Siebenbürgischen Guberniums eine höchste Notwendigkeit, um mit harter Hand den Schaden und die Rebellion im Osten des Reiches zu beheben⁸². Der Landtag, der nur nach langen Debatten überhaupt einige Namen nennen konnte für die Ämter des Gouverneurs und der kaiserlichen Räte, zeigte mehr als deutlich die Unfähigkeit der Legislative im Bereich der Obrigkeit gegenüber der von Wien geförderten militärisch-administrativen und ökonomischen Bedrückung⁸³. Der Hof beschloss, den römisch-katholischen Zsigmond Kornis (1713-1731) für das Amt des Gouverneurs zu ernennen, einen früheren siebenbürgischen Kanzler, doch dieser Name fand sich nicht auf der Vorschlagsliste des Landtags. In der Frage der Ernennung in Leitungsfunktionen wurde die Legislative vom Wiener Hof abgewertet und spielte gleichzeitig im Vergleich zu den Wünschen des habsburgischen Absolutismus eine Nebenrolle. Dies zeigte sich auch daran,

⁸² Zur antihabsburgischen Bewegung unter der Leitung von Franz II. Rákóczi (1703-1711) Cf. *Istoria Românilor*, Bd. V, București, 2003, S. 375-385.

⁸³ Zur Zahl, zum Ort und den Sitzungsterminen der Landtage zwischen 1688 und 1866 Cf. Kutschera, *Landtag und Gubernium*, S. 63-67.

aceiași timp el se afla în defazare în comparație cu dorințele absolutismului habsburgic. Aceasta s-a dovedit și prin faptul că Viena nu a dorit implicarea Dietei în problemele armate și financiare ale Imperiului. Omisiunea voită a celor cuprinse în Diploma Leopoldină: de a supune Dietei alegerea cancelarului, trezorierului și generalului, sugerează cât se poate de clar această direcție politică. Această tactică de numire a guvernatorului fără voința Stărilor s-a repetat odată cu desemnarea în fruntea Guberniului transilvan a contelui Ioan Haller (1734-1755), în 1734⁸⁴. Nu numai persoana și religia guvernatorului, dar și componența religioasă a Guberniului a fost o permanentă a dezbaterii religioase din secolul al XVIII-lea. Discuția despre membrii Guberniului a fost în general furtunoasă. Catolicii doreau primordialitate și supremație, protestanții se simțeau subreprezențați și așa erau de fapt, unitarienii erau pe cale de a fi excluși din Guberniu.

În viața politică internă transilvană⁸⁵ nu funcționarii sau aristocrația militară au dominat politicul, ci familiile nobiliare cele mai importante de la finele Principatului autonom: Bánffy, Bethlen, Kornis, Haller, Teleki, Wesselényi⁸⁶. Ele au reprezentat sursa umană pentru numirea de cancelari, guvernatori și alți funcționari ai Curții⁸⁷. Excepție fac doar câteva exemple de *homo novus*: Iosif Bornemissza (1746-1769)⁸⁸ și Samuel von Bruckenthal⁸⁹. Decăderea Guberniului ca for politic suprem a fost semnalată și de sintagma „cancellaria provincialis”, care sugera totodată și coordonatele subordonării⁹⁰. *Ministerialkonferenz* era cea menită să propună Dietei temele dezbaterii. Chiar dacă în cadrul ei erau discuții aprinse despre situația politică sau confesională din Principat, între 1715-1725, această conferință nu va supune dezbaterii Dietei altceva decât probleme legate de fiscalitate, sugerând interesele reale ale Curții în relație cu noile atribuții ale Principatului⁹¹. De altfel, dietele au devenit tot mai rare și inconsistente, axate tot mai des pe cunoscuta problemă a fiscalității. Aceasta semnala că problema

⁸⁴ „Johann Haller“, în Kutschera, *Landtag und Gubernium*, p. 222-224.

⁸⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 112-121.

⁸⁶ Dintre guvernatorii transilvăneni György Bánffy I (1691-1708), protestant filocatolic, filioezuit, guvernator în perioada mișcării curuților sub conducerea căruia s-a mutat guvernul din Alba Iulia la Sibiu și după pacea de la Karlowitz din 1699 s-a instaurat regimul habsburgic, în Kutschera, *Landtag und Gubernium*, p. 212-215; Zsigmond Kornis (1713-1731) care a promovat recatolizarea și Contrareforma în Principat, *ibidem*, p. 217-220; János Haller (1734-1755) promotorul integrării Principatului în Imperiul absolutist, *ibidem*, p. 222-225; István Wesselényi (1710-1713) deputat al Principatului, în *ibidem*, p. 311.

⁸⁷ Vezi *Das Landesgubernium, Die Errichtungshphase des Gubernium (1691-1703)*, în Kutschera, *Landtag und Gubernium*, p. 141-152.

⁸⁸ Despre Bornemissza vezi capitolul „Thesaurariat”, în *ibidem*, p. 198-199.

⁸⁹ *Erdély története II. Erdély története 1606-tól 1830-ig*, ed. Makkai László, Szász Zoltán, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, p. 994.

⁹⁰ Mályusz Elemér, „Magyarország története a felvilágosodás korában”, în *Milleniumi magyar történelem*, ed. Osiris, Budapest, 2002, p. 182.

⁹¹ *Idem*, p. 188.

dass der Wiener Hof keine Mitwirkung des Landtags in Armee- und Finanzangelegenheiten des Reiches wünschte. Die gewollte Unterlassung dessen, was im Leopoldinischen Diplom vorgesehen war – die Unterordnung der Wahl des Kanzlers, des Schatzmeisters und des Generals unter den Landtag – unterstreicht so klar wie nur möglich diese politische Linie. Diese Taktik der Ernennung des Gouverneurs ohne Berücksichtigung des Willens der Stände wiederholte sich 1734 bei der Berufung von Graf Johann Haller (1734-1755) an die Spitze des Guberniums⁸⁴. Nicht nur die Person und Religionszugehörigkeit des Gouverneurs, sondern die religiöse Zusammensetzung des Guberniums überhaupt war als Thema eine Konstante in den religiösen Debatten des 18. Jhs. Die Diskussion über die Mitglieder des Guberniums verlief im Allgemeinen stürmisch. Die Katholiken wünschten eine Vorrangstellung und Vormacht, die Protestanten fühlten sich unterrepräsentiert und waren es auch in der Tat, die Unitarier wiederum waren dabei, aus dem Gubernium ausgeschlossen zu werden.

Im innenpolitischen Leben Siebenbürgens⁸⁵ dominierten nicht Beamte oder die Militäraristokratie die Politik, sondern die wichtigsten Adelsfamilien aus der Endphase des autonomen Fürstentums: Bánffy, Bethlen, Kornis, Haller, Teleki, Wesselényi⁸⁶. Sie bildeten die Humanressourcen für die Ernennungen von Kanzlern, Gouverneuren und anderen Beamten des Hofes⁸⁷. Ausnahmen bilden nur einige Beispiele des *homo novus*: Iosif Bornemissza (1746-1769)⁸⁸ und Samuel von Brukenthal⁸⁹. Der Abstieg des Guberniums als höchstes politisches Forum wurde auch durch das Syntagma „cancellaria provincialis“ deutlich angezeigt, das gleichzeitig die Koordinaten der Unterordnung suggerierte⁹⁰. Die *Ministerialkonferenz* war damit betraut, dem Landtag die Diskussionsthemen vorzuschlagen. Auch wenn es im Landtag zwischen 1715 und 1725 heftige Diskussionen gab über die politische und konfessionelle Situation im Fürstentum, schlug diese Konferenz dem Landtag zur Debatte keine anderen Angelegenheiten als Steuerfragen vor, was die wahren Interessen des Hofes in Bezug auf die neue Rolle des Fürstentums deutlich machte⁹¹. So wurden die Sitzungen des Landtags immer seltener und immer weniger ergiebig und drehten sich immer häufiger um das bekannte Problem

⁸⁴ Johann Haller, in: Kutschera, *Landtag und Gubernium*, S. 222-224.

⁸⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Enciclopedică, Bukarest, 1998, S. 112-121.

⁸⁶ Zu den siebenbürgischen Gouverneuren zählten: György Bánffy I. (1691-1708), ein katholiken- und jesuitenfreundlicher Protestant, war Gouverneur in der Zeit des Kuruzzenaufstands, unter seiner Führung verlegte das Gubernium seinen Sitz von Karlsburg nach Hermannstadt und nach dem Frieden von Karlowitz etablierte sich das Habsburger Regime 1699 (Kutschera, *Landtag und Gubernium*, S. 212-215); Zsigmond Kornis (1713-1731), der die Rekatholisierung und Gegenreformation im Fürstentum förderte (*ibidem*, S. 217-220); János Haller (1734-1755), ein Förderer der Integration des Fürstentums in das absolutistische Reich (*ibidem*, S. 222-225); István Wesselényi (1710-1713), Deputierter des Fürstentums (*ibidem*, S. 311).

⁸⁷ Cf. *Das Landesgubernium, Die Errichtungshphase des Gubernium (1691-1703)*, in Kutschera, *Landtag und Gubernium*, S. 141-152.

⁸⁸ Zu Bornemissza Cf. das Kapitel „Thesaurariat“, in: *Ibidem*, S. 198-199.

⁸⁹ *Erdély története II. Erdély története 1606-tól 1830-ig*, hg. Makkai László, Szász Zoltán, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, S. 994.

⁹⁰ Mályusz Elemér, *Magyarország története a felvilágosodás korában*, in: *Milleniumi magyar történelem*, Budapest, Hrsg. Osiris, 2002, S. 182.

⁹¹ *Idem*, S. 188.

confesională a fost tranșată deja la nivele superioare față de Dietă, ineficiența acesteia în materie de religie fiind deja o certitudine⁹². Cerințele Statusului catolic s-au axat și în demersurile ulterioare din 1731 ale conțelui Kornis și episcopului Sztoyka (1749-1759) pe continuarea reformei legislative, în sensul purificării *Aprobatelor* și *Compilatelor* de paragrafele considerate potrivnice catolicismului. Petiționarismul catolic a devenit însă, prin radicalitatea cererilor, extrem de virulent și de fapt imposibil de mulțumit. Conținutul acestei petiții⁹³ arăta și perioada cea mai prielnică pentru politica Contrareformei, care a apelat fără acordul Dietei la soluțiile oferite de Curte. Protestanții, foarte intrigați de acest demers, l-au trimis, în 1732, pe contele Ioan Lázár (1703-1772) cu contra-argumentele protestante, în care ei se plâneau îndeosebi de totala excludere a funcționarilor reformați din Cancelaria transilvană, de repetatele implicări ale episcopului catolic în problema căsătoriilor mixte ale nobilimii, cât și de multele probleme fiscale deranjante pentru ei. Implicarea Curții mai târziu în problemele matrimoniale a dus într-un final, pe de-o parte, la consolidarea nobilimii denumită apostată, și, în același timp, la o reorganizare judiciară internă a Bisericii Reformate.

Politica generală a Curții a rămas neschimbată și în privința problemelor militare și de fisc, care erau atribuite funcționarilor și specialiștilor imperiali⁹⁴. Cancelarul Transilvaniei, chiar dacă a fost și vicecancelar la nivel imperial, cu obligația de a informa Guvernul despre voința Curții, de fapt forumul care a ordonat data dietelor, cuantumul impozitelor, numărul nobilimii participante la Dietă, probleme de drept și legislație, cât și problematica confesională, a fost *Ministerialkonferenz in rebus Transilvanicis*, activată și condusă mai mult de două decenii, după 1711, de Eugeniu de Savoya. Schimbarea generalului Wallis⁹⁵ cu contele Haller a dus la întărirea partidei catolice maghiare în Transilvania⁹⁶. Aceasta fără însă

⁹² Pokoly József, *Az Erdélyi Református Egyház története*, vol. III, Budapest, 1904, p. 76.

⁹³ Retrocedarea tuturor bisericilor și școlilor preluate prin Reformă, uniunea celor patru religii recepte să se desfacă, reintroducerea cenzurii, oprirea fenomenului de *peregrinatio academica*, o mai mare libertate pentru activitatea iezuiților și mărirea veniturilor lor, drept de decizie asupra educării orfanilor etc., în *ibidem*, p. 80.

⁹⁴ Promotorii reformei fiscale în Imperiu au fost Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg și Fridrich Wilhelm von Haugwitz. Kaunitz desemnat în 1753 cancelar de stat și al Curții a luat măsuri privind înființarea unui *Directorium publici et cameralibus*, care în 1761 a fost contopit cu Cancelaria curții din cauza ineficienței sale. Ca urmare, Kaunitz și contele Ludwig Zinzendorf au reorganizat instituția fiscală tradițională a Curții, *Hofkammer* în cinci departamente, dintre care *General Rechnungs* urma să se ocupe de probleme fiscale, iar mai apoi acesta a fost transformat în *Hofrechnungskammer*, tot sub conducerea lui Zinzendorf, care a funcționat ca o curte de conturi a administrației centrale. Vezi Vasile Ionaș, *Reformismul austriac și fiscalitatea din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Teză de doctorat, ms., Cluj-Napoca, 1999, p. 11. Cf Hans Leo Mikoletzky, *Österreich das grosse 18. Jahrhundert von Leopold I bis Leopold II*, Wien, 1967, p. 1-420.

⁹⁵ Franz Anton Wallis (1718-1737), în Kutschera, *Landtag und Gubernium*, p. 220-222.

⁹⁶ Trócsányi Zsolt, *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690-1740*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, p. 105.

der Besteuerung. Dies zeigte, dass das konfessionelle Problem schon auf höheren Ebenen als dem Landtag entschieden wurde und dessen Unwirksamkeit auf dem Gebiet der Religion bereits eine Gewissheit darstellte⁹². Die Forderungen des *Status Catholicus* drehten sich in den weiteren Schritten von Graf Kornis und Bischof Sztoyka (1749- 1759) nach 1731 auf die Fortsetzung des legislativen Reform im Sinne der Säuberung der *Aprobaten* und *Compilaten* von Paragraphen, die als gegen den Katholizismus gerichtet galten. Der katholische Petismus wurde jedoch durch die Radikalität der Forderungen extrem virulent und praktisch unmöglich zu befriedigen. Der Inhalt dieser Petitionen⁹³ zeigt auch die fruchtbarste Periode für die Politik der Gegenreformation an, die ohne die Zustimmung des Landtags direkt auf vom Hof angebotene Lösungen zugriff. Die massiv solcherlei Intrigen ausgesetzten Protestanten schickten 1732 Graf Johannes Lázár (1703-1772) mit protestantischen Gegenargumenten los, in denen sie besonders über den totalen Ausschluss reformierter Beamter aus der Siebenbürgischen Kanzlei, die wiederholte Einmischung des katholischen Bischofs in das Problem der Mischehen des Adels wie auch viele sie störende Steuerprobleme Klage führten. Die spätere Implikation des Hofes in das Problem der Ehen führte letztlich einerseits zu einer Konsolidierung des als apostatisch bezeichneten Adels und gleichzeitig zu einer internen rechtlichen Reorganisation der Reformierten Kirche.

Die allgemeine Politik des Hofes blieb indes unverändert im Blick auf Militär- und Steuerangelegenheiten, die den kaiserlichen Beamten und Spezialisten zugeordnet blieben⁹⁴. Auch wenn der Kanzler von Siebenbürgen auch Vizekanzler auf kaiserlicher Ebene war, mit der Verpflichtung, das Gubernium über den Willen des Hofes zu informieren, war praktisch die *Ministerialkonferenz in rebus Transilvanicis* die Instanz, welche den Termin der Landtage, die Höhe der Steuern, die Zahl der am Landtag teilnehmenden Adligen, die Angelegenheiten des Rechts und der Gesetzgebung wie auch das Konfessionsproblem regelte und nach 1711 mehr als zwei Jahrzehnte von Eugen von Savoyen geführt wurde. Der Austausch von General Wallis⁹⁵ durch Graf Haller führte zu einer Stärkung der ungarischen katholischen Partei in Siebenbürgen⁹⁶. Dies freilich ohne

⁹² Pokoly József, *Az Erdélyi Református Egyház története*, Bd. III, Budapest, 1904, S. 76.

⁹³ Die Rückgabe aller bei der Reformation übernommenen Kirchen, die Auflösung der Einheit der vier rezipierten Religionen, die Wiedereinführung der Zensur, das Stoppen des Phänomens der *peregrinatio academica*, eine größere Freiheit für das Wirken der Jesuiten und die Erhöhung ihrer Einkünfte, das Recht auf Entscheidung über die Erziehung der Waisenkinder etc., in: *ibidem*, S. 80.

⁹⁴ Förderer der Fiskalreform im Reich waren Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg und Friedrich Wilhelm von Haugwitz. Kaunitz, 1753 zum Staatskanzler ernannt, ergriff Maßnahmen zur Einrichtung eines Directorium publici et cameralibus, das 1761 mit der Kanzlei des Hofes aufgrund seiner Ineffizienz zusammengelegt wurde. Infolgedessen reorganisierten Kaunitz und Graf Ludwig Zinzendorf die traditionelle Steuerinstitution des Hofes, die Hofkammer, in fünf Abteilungen, unter denen die *Generalrechnungsabteilung* sich um Steuerprobleme kümmerte, später wurde diese in die Hofrechnungskammer ebenfalls unter der Leitung von Zinzendorf umgewandelt, die als Hof der Konten der Zentralverwaltung fungierte (Vasile Ionaș, *Reformismul austriac și fiscalitatea din Transilvania în secolul al XVIII-lea*/dt. Die österreichische Reform und die Fiskalwesen in Siebenbürgen im 18. Jh.), Diss., ms., Cluj-Napoca, 1999, S. 11; cf. Hans Leo Mikoletzky, *Österreich. Das grosse 18. Jahrhundert von Leopold I bis Leopold II*, Wien, 1967, S. 1-420.

⁹⁵ Franz Anton Wallis (1718-1737), in: Kutschera, *Landtag und Gubernium*, S. 220-222.

⁹⁶ Trócsányi Zsolt, *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690-1740*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, S. 105.

aplicarea în Transilvania a *Carolina Resolutio*, care a întărit pentru protestanții din Ungaria prevederile din legea antiprotostantă premergentă cunoscută sub numele de *Explanatio Leopoldina*⁹⁷.

De la mijlocul secolului al XVIII-lea, puterea habsburgică s-a instalat confortabil în Transilvania. Absolutismul limita posibilitățile negociatorilor politici și oferea șanse de afirmare îndeosebi nobilimii atașate de politica promovată de Imperiu, dar și oportuniștilor, funcționarilor - „supușilor umili” răsplătiți cu diplome, danii și distincții imperiale. Nobilimea devenită aulică, în parte convertită la catolicism, nu mai avea ținuta politică a primei generații. Imperiul îi limitase posibilitățile și îi fixase sarcinile, iar celor ce nu se supuneau le imputase hotărât impietatea față de Coroană. A doua generație de oameni politici și istorici sunt în așteptare, resemnată și nu în negocieri. Așteptarea lor ținea de împlinirea unor interese personale, mult mai mult decât de fixarea unor obiective politice mărețe. Ei nu au provocat mari schimbări, ci s-au supus acelor prevederi care le erau impuse prin circulare, foi volante, rezoluții și rescripte. Ținuta și motivațiile clasei politice transilvănene s-a schimbat considerabil. Nobilimea se afla într-o criză identitară veritabilă. Semn al acestei crize a fost și *Pragmatica Sanctio*, fiind impusă Dietei spre acceptare aproape fără drept de apel, sugera faptul că decretele imperiale ale lui Carol al VI-lea deveneau noile și obligatoriile statute juridice pentru Transilvania secolului al XVIII-lea⁹⁸. Contrar așteptărilor nobiliare privind protecția protestantismului pentru serviciul făcut prin adoptarea Sancțiunii Pragmatice, împăratul a lăsat petițiile lor fără răspuns. Dezagregarea caracterului uniform al nobilimii reformate a devenit un proces alarmant, din moment ce numărul convertirilor la romano-catolicism a crescut simțitor - și a antrenat discuții reformate interne grave legate de oportunism, noi donații etc. Filonul de aur al discuției din cadrul nobilimii reformate a fost aceea de reprezentare în Guberniu și de acces la funcțiile guberniale, cât se poate în avantajul propriei confesiuni. Imaginea nobilului funcționar de succes, era clar modelată de interesele Vienei, datorită căreia noii convertiți păreau mult mai favorizați decât cei care rămăneau fideli propriilor convingeri.

Întărirea fără precedent a Statului și a absolutismului său a însemnat instantaneu și în Transilvania criza Stărilor, a orașului și a Bisericii. Dorința de a transforma Biserica reformată, în condițiile Contrareforme agresive în factor calculabil s-a dovedit un proces extrem de greu⁹⁹. Reacția Bisericii nu a fost

⁹⁷ Hermann, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, p. 359-360.

⁹⁸ „Erdély a Habsburg Birodalomban” [Transilvania în Imperiul Habsburgic], în *Erdély története* [...], p. 973.

⁹⁹ Edit Szegedi, *Tradiție și inovație în istoriografia săsească între baroc și Iluminism*, Teză de doctorat, Univ. Babeș -Bolyai, Cluj-Napoca, 1997, p. 32.

die Anwendung der *Carolina Resolutio* in Siebenbürgen, welche für die Protestanten in Ungarn die Vorschriften aus der früheren unter dem Namen *Explanatio Leopoldina* bekannte antiprotestantische Gesetzgebung bekräftigte⁹⁷.

Seit der Mitte des 18. Jhs. hatte sich die habsburgische Macht in Siebenbürgen komfortabel installiert. Der Absolutismus schränkte die Möglichkeiten der politischen Verhandlungsführer ein und bot besonders jenem Adel Chancen zur Durchsetzung, der Anhänger der vom Reich geförderten Politik war, aber auch Opportunisten und Beamten – „demütigen Untertanen“, die mit Diplomen, Schenkungen und kaiserlichen Auszeichnungen belohnt wurden. Der höfisch gewordene und teilweise auch zum Katholizismus konvertierte Adel hatte nicht mehr die politische Haltung der ersten Generation. Das Reich schränkte deren Möglichkeiten ein und fixierte die Aufgaben; jenen aber, die sich nicht unterordneten, wurde entschlossen Ungehorsam gegenüber der Krone zur Last gelegt. Die zweite Generation von Politikern und Historikern befand sich in in abwartender Haltung, in Resignation und nicht in Verhandlungen. Ihr Abwarten galt mehr der Befriedigung einiger persönlicher Interessen als der Festlegung großer politischer Ziele. Sie bewirkten keine großen Veränderungen, sondern ordneten sich den Vorschriften unter, die ihnen in Zirkularen, losen Blättern, Resolutionen und Reskripten auferlegt worden waren. Die Haltung und die Motive der politischen Klasse Siebenbürgens hatten sich beachtlich gewandelt. Der Adel befand sich in einer veritablen Identitätskrise. Ein Zeichen dafür war auch die *Pragmatische Sanktion*, die dem Landtag zur Zustimmung fast ohne ein Recht auf Widerspruch vorgelegt wurde. Dafür spricht auch die Tatsache, dass die kaiserlichen Dekrete Karls VI. zu den neuen und obligatorischen Rechtsstatuten für das Siebenbürgen des 18. Jhs. wurden⁹⁸. Entgegen der Erwartungen des Adels bezüglich des Schutzes des Protestantismus für den erwiesenen Dienst der Zustimmung zur Pragmatischen Sanktion ließ der Kaiser ihre Petitionen unbeantwortet. Der Zerfall des einheitlichen Charakters des reformierten Adels war ein alarmierender Prozess, seit die Zahl der zum römischen Katholizismus Konvertierten spürbar angestiegen war, was heftige interne reformierte Diskussionen über den Opportunismus, neue Stiftungen etc. nach sich zog. Der rote Faden der Diskussion innerhalb des reformierten Adels war die Frage nach der Vertretung im Gubernium und dem für die eigene Konfession möglichst vorteilhaften Zugang zu Regierungsämtern. Das Bild des erfolgreichen adligen Beamten war klar von den Interessen Wiens geformt, wonach die neuen Konvertiten viel begünstigter erschienen als jene, die ihren eigenen Überzeugungen treu geblieben waren.

Die beispiellose Stärkung des Staates und seines Absolutismus brachte augenblicklich auch in Siebenbürgen eine Krise der Stände, der Stadt und der Kirche mit sich. Der Wunsch, die Reformierte Kirche nach den Bedingungen der aggressiven Gegenreformation zu einem berechenbaren Faktor zu transformieren, erwies sich als ein extrem schwieriger Prozess⁹⁹. Die Reaktion der Kirche war nicht unmittelbar ihrer

⁹⁷ Hermann, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, S. 359-360.

⁹⁸ „Erdély a Habsburg Birodalomban” [Transilvania în Imperiul Habsburgic/dt. *Siebenbürgen im Habsburger Reich*], in: *Erdély története* [...], S. 973.

⁹⁹ Edit Szegeđi, *Tradiție și inovație în istoriografia săsească între baroc și Iluminism/dt. Tradition und Innovation in der sächsischen Historiographie zwischen Barock und Aufklärung*, Diss., Univ. Babeș -Bolyai, Cluj-Napoca, 1997, S. 32.

cauzată nemijlocit de etica ei politică, ci mai degrabă de situația ei juridică și socială. Biserica a fost nevoită să aleagă între alianța sau conviețuirea cu absolutismul sau alierea ei cu adversarii acesteia. Etica politică a Reformei a rămas adânc înrădăcinată în imaginea teologică a Reformei glorioase, pe când situația ei juridică a devenit instabilă și a avut un trend continuu descrescător, deoarece situația ei socială a depins în mare parte de nobilimea nouă avidă de titluri imperiale, dar totodată și de compromisuri permanente privind *negotio fidei*. Raporturile dintre Stat și Biserica Reformată s-au ameliorat odată cu trecerea statului absolutist confesional la varianta absolutismului luminat modern. Reorganizarea confesionalității reformate, în formula ei coccejano-ortodoxă, la mijlocul secolului, confruntările ei cu pietismul, presbiterianismul epocii au dovedit vitalitatea acestei confesiuni. Teologia reformată conservatoare avea însă câteva bătălii de purtat cu universalismul teologic a lui Sámuel Náduvvari și András Huszti¹⁰⁰. Conservatorismul protestantismului transilvănean nu a fost însă o „ortodoxie moartă”¹⁰¹. Problemele dogmatice au devenit secundare sau vizibil în regres în discursul teologic, iar etica și discursul despre moralitatea creștină a impus un nou trend evoluției teologice. Toate aceste schimbări vor duce la reorganizarea Transilvaniei ca Principat autonom, în cadrul Imperiului Habsburgic¹⁰². Supus gravelor probleme generate de procesul de reformă și integrare absolutistă habsburgică, Marele Principat s-a născut cu o identitate politică și perspective nebănuite pentru dezvoltarea etnicului, spre finele secolului al XVIII-lea, paralel cu înrâurirea tot mai pronunțată a Iluminismului.

Drumul politic și confesional al Transilvaniei a stat sub sceptrul imperial al lui Carol al VI-lea (1711-1740) și al Mariei Tereza (1740-1780), ambii fervenți catolici, dar domnitori, pentru care a primat nu arareori rațiunea de stat și nu dorința Contrareformatoare agresivă promovată de unul sau altul dintre prelații catolici ai Imperiului. Ideea de *defensio fidei* a catolicismului absolutist însemna deodată cu victoria de la St. Gotthard (1664) și necesitatea instaurării unui catolicism victorios. Confruntarea catolico-protestantă din Transilvania a cunoscut schimbări evidente în timpul domniei lor¹⁰³. Ideea generală profesată de ei a fost că Biserica nu poate fi tratată altfel decât ca o instituție a statului secular, implicând urmările legislative, economice ce decurgeau din aceasta. De fapt, în

¹⁰⁰ Sípós Gábor, „Huszti András heterodoxia pere 1742-ben”, în *Református Szemle* 100, iulie-august 2007, p. 727-732.

¹⁰¹ Szegedi, *Tradiție și inovație*, p. 36.

¹⁰² „Începutul regimului habsburgic în Transilvania și mișcarea adversă a lui Francisc Rákóczi al II-lea”, în *Istoria Românilor*, vol. V, București, 2003, p. 369-385. Cf. „Transilvania și politica sud-est europeană a Vienei”, în Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, p. 25-56.

¹⁰³ Révész Imre, *Egyháztörténelem*, Budapest, 1995, p. 41.

politischen Ethik geschuldet, sondern eher ihrer rechtlichen und sozialen Lage. Die Kirche hatte gezwungenermaßen die Wahl, sich zwischen einer Allianz bzw. dem Auskommen mit dem Absolutismus oder einem Bündnis mit dessen Feinden zu entscheiden. Die politische Ethik der reformatorischen Kirchen blieb tief verwurzelt in dem theologischen Bild der glorreichen Reformation, während ihre rechtliche Situation instabil wurde und ein anhaltender Niedergang einsetzte, weil ihre soziale Lage zum großen Teil von einem neuen nach kaiserlichen Titeln gierigen Adel abhing, aber auch von ständigen Kompromissen im Blick auf die *negotio fidei*. Das Verhältnis zwischen Staat und Reformierter Kirche verbesserte sich mit dem Übergang vom konfessionellen absolutistischen Staat zur Variante eines modernen aufgeklärten Absolutismus. Die Neuorganisation der reformierten Konfession in ihrer coccejanisch-orthodoxen Formel zur Mitte des Jahrhunderts und die Konfrontationen mit dem Pietismus und der Presbyterianismus der Epoche bewiesen die Vitalität dieser Konfession. Die konservative reformierte Theologie hatte jedoch noch einige Kämpfe zu führen mit dem theologischen Universalismus eines Sámuel Nádudvari und András Huszti¹⁰⁰. Der Konservatismus des siebenbürgischen Protestantismus war jedoch keine „tote Orthodoxie“¹⁰¹. Die dogmatischen Probleme waren dabei sekundär oder im theologischen Diskurs weniger sichtbar, während die Ethik und der Diskurs über die christliche Moral der theologischen Entwicklung einen neuen Trend bescherten. All diese Veränderungen werden zur Reorganisation Siebenbürgens als autonomes Fürstentum im Rahmen des Habsburger Reiches führen¹⁰². Den schweren Problemen ausgesetzt, die vom habsburgischen absolutistischen Reform- und Integrationsprozess geschaffen wurden, wurde das Großfürstentum geboren mit einer politischen Identität und unvorhersehbaren Perspektiven für die Entwicklung des Ethnischen zum Ende des 18. Jhs., parallel zum zunehmenden Einfluss der Aufklärung.

Der politische und konfessionelle Weg Siebenbürgens stand unter dem Kaiserzepter von Karl VI. (1711-1740) und von Maria Theresia (1740-1780), beides eifrige Katholiken, aber doch Herrscher, für die nicht selten die Staatsräson vorrangig war und nicht der aggressive Wunsch nach Gegenreformation, wie ihn der eine oder andere katholische Prälat des Reiches vortrug. Die Idee des *defensor fidei* des absolutistischen Katholizismus bedeutete mit dem Sieg von St. Gotthard (1664) auch die Notwendigkeit zur Errichtung eines siegreichen Katholizismus. Die katholisch-protestantische Konfrontation in Siebenbürgen erfuhr offensichtliche Veränderungen zur Zeit ihrer Herrschaft.¹⁰³ Die von ihnen bezugte allgemeine Idee war, dass die Kirche nicht anders behandelt werden könne als eine Institution des säkularen Staates einschließlich der daraus erwachsenden legislativen und ökonomischen Folgen. Tatsächlich war im Falle von Siebenbürgen eine

¹⁰⁰ Sípós Gábor, „Huszti András heterodoxia pere 1742-ben“, in: *Református Szemle* 100, Juli-August 2007, S. 727-732.

¹⁰¹ Szegedi, *Tradiție și inovație*, S. 36.

¹⁰² „Începutul regimului habsburgic în Transilvania și mișcarea adversă a lui Francisc Rákóczi al II-lea”/dt. *Der Beginn des Habsburger Regimes in Siebenbürgen und die Gegenbewegung von Franz II. Rákóczi*, in: *Istoria Românilor*, Bd. V, București, 2003, S. 369-385. Cf. *Siebenbürgen und die Wiener Südostpolitik*, in: Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, S. 3-46.

¹⁰³ Révész Imre, *Egyháztörténelem*, Budapest, 1995, S. 41.

cazul Transilvaniei s-a observat prin aceasta o monopolizare și centralizare a Bisericii, într-un proces similar cu cel profesat în secolul al XVII-lea de Principatul calvin. Această centralizare, monopolizare și subordonare era însă mult îngreunată de diferențele marcante dintre conținutul ecleziastic profesat de Curte și cel moștenit de protestanți, un exemplu concludent fiind tradițiile Bisericii Reformate, care a pus mare valoare pe rezultatele Dietei în materie de *profesio fidei*. Absolutismul în a sa idee de *defensio fidei* a acționat mult mai prudent, mai degrabă din rațiuni de stat decât din ambiții confesionale. Acest demers a fost diferit de cel aplicat în Ungaria. Aplicarea unei noi scheme de subordonare, anexă a celei politice, nu a putut ocoli, din punctul de vedere al conflictului ideologic, legislativ și dogmatic, dezintegrarea înaintea integrării, descentralizarea înaintea centralizării. Înființarea de noi episcopii romano-catolice, introducerea bulelor și rescripțiilor papale primordial prin *Cancelaria regală* și nu prin episcopii, nu a însemnat numai grija intensivă față de catolicism și problemele acestuia, ci și un control sever - inclusiv o cenzură a ideilor Curiei papale - dacă era cazul. Viena s-a simțit responsabilă pentru catolicii din Imperiu și această responsabilitate s-a răsfrânt și asupra Transilvaniei odată cu impunerea puterii sale militare. Această responsabilitate se arăta și prin atenția și prin privilegiile acordate clerului și nobilimii catolice.

Dacă în secolul al XVII-lea sentimentul antihabsburgic era cel care a primat, iar cel anticatolic l-a urmat în parametrii Reformei și toleranței legiferate, în secolul al XVIII-lea sentimentul antihabsburgic a devenit o trădare, iar anticatolicismul o nelegiuire care trebuia suprimată.

VI. Destructurarea puterii politice protestante - către o nouă identitate

Dezintegrarea vechii identități protestante în condițiile politice și confesionale nou create a devenit o certitudine după 1744¹⁰⁴. Schimbarea mentalității colective, a stilului de viață¹⁰⁵ și a raportării pasive sau pozitive față de Habsburgi, în contradicție cu sentimentele antihabsburgice, reprezentate de partida

¹⁰⁴ Kovács Kiss Gyöngy, „Politikai és intézményrendszeri átalakulások a Habsburg-installáció idején Erdélyben” [Schimbări politice și instituționale în perioada instalării Habsburgilor în Transilvania], în *Korunk*, 20 (2009), nr. 3 în: <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=3&cikk=10391> accesat iulie 2010 și Idem, „A bécsi politika főbb erdélyi irányvonalai (1711-1790)” [Direcțiile mai importante ale politicii vieneze în Transilvania 1711-1790], în *Rendtartás és kultúra* [Cultură și societate], Marosvásárhely, 2001, p. 73-94.

¹⁰⁵ Pentru aceasta, vezi Bél Mátyás, *Magyarország népének élete 1730 táján*, ed. Gondolat, Budapest, 1984; Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*, Budapest, 1987; Csetri Elek - Imreh István, *Erdély változó társadalma 1767-1821*, București, 1980, *passim*.

Monopolisierung und Zentralisierung der Kirche zu beobachten in einem Prozess, der vergleichbar war mit dem vom kalvinistischen Fürstentum im 17. Jh. geübten Vorgehen. Diese Zentralisation, Monopolisierung und Unterordnung wurde allerdings sehr erschwert von den markanten Differenzen zwischen dem kirchlichen Inhalt, den der Hof praktizierte und dem, was von den Protestanten geerbt worden war; ein schlüssiges Beispiel dafür waren die Traditionen der Reformierten Kirche, die großen Wert auf die Beschlüsse des Landtags auf dem Gebiet der *professio fidei* legten. Der Absolutismus agierte in seiner Idee der *defensio fidei* viel weiser, mehr aus Staatsräson als aus konfessionellen Ambitionen. Dieses Vorgehen unterschied sich von jenem, das in Ungarn angewandt wurde. Die Umsetzung eines neuen Schemas der Unterordnung im Anhang zum politischen Schema konnte aus Sicht des ideologischen, legislativen und dogmatischen Konflikts nicht die Desintegration der Integration und die Desintegration der Zentralisation vorziehen. Die Gründung neuer römisch-katholischer Bistümer, die Einführung von päpstlichen Bullen und Reskripten vorrangig durch die *Königliche Kanzlei* und nicht die Bistümer bedeutete nicht nur eine besondere Fürsorge für den Katholizismus und dessen Probleme, sondern Ausdruck einer strengen Kontrolle – sogar einschließlich einer Zensur der Ideen der Päpstlichen Kurie, wenn es nötig schien. Wien fühlte sich verantwortlich für die Katholiken des Reiches und diese Verantwortlichkeit erstreckte sich mit der Ausdehnung seiner Militärmacht auch auf Siebenbürgen. Diese Verantwortung zeigte sich auch durch die Aufmerksamkeit und die Privilegien, die dem katholischen Klerus und Adel entgegengebracht wurden.

War im 17. Jh. das antihabsburgische Gefühl vorherrschend und das antikatholische in den Parametern der Reformation und der gesetzmäßigen Toleranz eher nachrangig, so wurde im 18. Jh. das antihabsburgische Gefühl zu einem Verrat und der Antikatholizismus zu einer Gesetzlosigkeit, die unterdrückt werden musste.

VI. Die Auflösung der protestantischen politischen Macht – hin zu einer neuen Identität

Der Zerfall der alten protestantischen Identität unter den neu geschaffenen politischen und konfessionellen Bedingungen wurde nach 1744 zur Gewissheit¹⁰⁴. Die Veränderung der kollektiven Mentalität, des Lebensstils¹⁰⁵ und der passiven oder sogar positiven Haltung gegenüber den Habsburgern im Widerspruch zu den vorherrschenden

¹⁰⁴ Kovács Kiss Gyöngy, „Politikai és intézményrendszeri átalakulások a Habsburg-installáció idején Erdélyben” [Schimbări politice și instituționale în perioada instalării Habsburgilor în Transilvania/dt. *Politischer und institutioneller Wandel in der Zeit der Installation der Habsburger in Siebenbürgen*], in: *Korunk*, 20 (2009), Nr. 3, in: <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=3&cikk=10391> (aufgerufen Juli 2010), und Idem, „A bécsi politika főbb erdélyi irányvonalai (1711-1790)” [Direcțiile mai importante ale politicii vieneze în Transilvania 1711-1790/dt. *Die wichtigen Strömungen der Wiener Politik in Siebenbürgen 1711-1790*], in: *Rendtartás és kultúra* [Cultură și societate/dt. *Kultur und Gesellschaft*], Marosvásárhely, 2001, S. 73-94.

¹⁰⁵ Cf. dazu Bél Mátyás, *Magyarország népének élete 1730 táján*, Verlag Gondolat, Budapest, 1984; Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*, Budapest, 1987, Csetri Elek - Imreh István, *Erdély változó társadalma 1767-1821*, Bukarest 1980, *passim*.

transilvană a lui Francisc Rákóczi al II-lea, vor răzbate chiar și în filele memorialisticii vremii. Locul, rolul și puterea nobilimii s-a diferențiat în funcție de raportarea acesteia la noile cerințe ale integrării în Imperiul habsburgic¹⁰⁶. Viena nu a mai avut nevoie decât de acea nobilime care se integra năzuințelor imperiale și devenea prin aceasta perfect supusă. Prin aceste familii, Imperiul și-a edificat acea pârghie politică prin care reformele puteau fi aplicate și acceptate de societatea transilvăneană conservatoare.

O nouă lume, noi posibilități, formule noi de apărare etnică sau confesională trebuiau găsite. Generația de după 1711 a fost radical diferită de prima generație revoluționară transilvăneană de sub puterea habsburgică. Ea a distins noul de vechi, posibilul de imposibil și și-a construit metode noi, mult mai sofisticate de interferență cu Imperiul habsburgic¹⁰⁷. Prin aceasta ea a dat semnalul că reprezenta prima generație integrată deja în Imperiu. Acest proces însă a cunoscut multe reușite prin procesul reformator habsburgic, dar și insuccese, chiar conflicte în măsura în care această interferență a societății transilvane nu era capabilă sau nu dorea asimilarea politicii vieneze. Integrearea Principatului se va desfășura sub auspiciile absolutismului habsburgic, care va schimba cu timpul echilibrul politic dintre împărat și nobilime în propria-i favoare¹⁰⁸.

Politica bisericească promovată de Viena pe lângă criza identitară protestantă a produs o necesară restructurare a identității reformate. Aceasta a urmat destructurării vechii identități protestante edificate pe gândirea politică moștenită din perioada Principatului autonom. Noua identitate era supusă liniilor generatoare ale absolutismului și își recunoștea rolul local de jucător important, dar s-a obișnuit cu posibilitățile sale reduse la nivelul politicii confesionale Imperiale, care îi conferea un rol marginal. Noua identitate se baza pe recunoașterea fără echivoc a puterii imperiale reprezentate de rege, sau regină. Totodată și-a temperat dreptul de împotrivire mult folosit în perioadele precedente absolutismului imperial, prin încadrarea demersurilor sale în posibilitățile oferite de Curte. Răzvrătirea, neloyalitatea și incapacitatea de adaptare la noile realități imperiale, fie ele politice sau confesionale, au fost aspru pedepsite. Noua identitate a reformaților se transforma sub presiunea Iluminismului în confesionalism cu accente iluministe, dar de factură conservatoare. Rolul elitei

¹⁰⁶ Kiss Kovács, Kiss Gyöngy, *Rendtartás és kultúra*, Marosvásárhely, 2001, p. 96.

¹⁰⁷ Politica iezuitului Dunod de promovare a influenței habsburgice în vederea integrării Principatului în Imperiu, vezi în *Diplomatarium Alvinczianum*, I, Pesta, 1870, p. 5-6 și 34. Viziunea catolică pregnantă a lui Dunod este sintetizată de „Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas”, în Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, p. 23 și 51.

¹⁰⁸ Kiss Kovács, Kiss Gyöngy, *A habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Tudományos Füzetek 228, 2000, p. 8-9.

antihabsburgischen Gefühlen, die von der siebenbürgischen Partei von Franz II. Rákóczi vertreten wurden, durchdringen auch die Memorialistik der Epoche. Der Platz, die Rolle und die Macht des Adels differierten nach dem jeweiligen Verhältnis zu den neuen Anforderungen der Integration in das Habsburger Reich¹⁰⁶. Wien hatte nur mehr jenen Adel nötig, der sich den kaiserlichen Bestrebungen fügte und sich entsprechend perfekt unterordnete. Durch diese Familien errichtete das Reich jenen politischen Schalthebel, über den die Reformen von der konservativen siebenbürgischen Gesellschaft umgesetzt und akzeptiert werden konnten.

Eine neue Welt, neue Möglichkeiten, neue Formeln der ethnischen oder konfessionellen Verteidigung mussten gefunden werden. Die Generation nach 1711 unterschied sich grundlegend von der ersten revolutionären siebenbürgischen Generation unter Habsburger Herrschaft. Sie unterschied das Neue vom Alten, das Mögliche vom Unmöglichen und erschuf sich neue und viel ausgeklügeltere Methoden des Zusammenwirkens mit dem Habsburger Reich¹⁰⁷. Dadurch sandte sie das Signal aus, dass sie die erste bereits in das Reich integrierte Generation darstellte. Diese Entwicklung erlebte viele Erfolge durch den habsburgischen Reformprozess, aber auch Misserfolge und sogar Konflikte in dem Maße, in dem dieses Zusammenwirken der siebenbürgischen Gesellschaft nicht imstande war oder es auch nicht wünschte, sich der Wiener Politik unterzuordnen. Die Integration des Fürstentums wird sich unter den Vorzeichen des habsburgischen Absolutismus abspielen, der mit der Zeit das politische Gleichgewicht zwischen dem Kaiser und dem Adel zum eigenen Vorteil verändern wird¹⁰⁸.

Die von Wien geförderte Kirchenpolitik bewirkte neben der protestantischen Identitätskrise eine notwendige Neustrukturierung der reformierten Identität. Diese Strukturveränderung verfolgte die Auflösung der alten protestantischen Identität, die auf dem aus der Epoche des autonomen Fürstentums ererbten Denken aufgebaut war. Die neue Identität unterlag den allgemeinen Linien des Absolutismus und erkannte die eigene Rolle als wichtiger *local player*, gewöhnte sich aber an die reduzierten eigenen Möglichkeiten auf der Ebene der Konfessionspolitik des Reiches, die ihm nur eine marginale Rolle zuwies. Die neue Identität basierte auf der uneingeschränkten Anerkennung der vom König oder der Königin repräsentierten kaiserlichen Macht. Auch wurde das häufig genutzte Recht auf Widerspruch eingeschränkt, das in den Perioden vor dem kaiserlichen Imperialismus häufig genutzt wurde unter Einordnung aller unternommenen Schritte in die vom Hof angebotenen Möglichkeiten. Auflehnung, Illoyalität und der Unwillen zur Anpassung an die neuen kaiserlichen Gegebenheiten politischer oder konfessioneller Art wurden streng bestraft. Die neue Identität der

¹⁰⁶ Kiss Kovács, Kiss Gyöngy, *Rendtartás és kultúra*, Marosvásárhely, 2001, S. 96.

¹⁰⁷ Zur Politik des Jesuiten Dunod der Förderung des habsburgischen Einflusses im Blick auf die Integration des Fürstentums in das Reich Cf. *Diplomatarium Alvinczianum*, I, Pesta, 1870, S. 5-6, S. 34. Die prägnante katholische Vision Dunods wird zusammengefasst von „Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas“, in: Bernath, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, S. 28 und S. 51.

¹⁰⁸ Kiss Kovács, Kiss Gyöngy, *A habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Tudományos Füzetek 228, Kolozsvár-Klausenburg, 2000, S. 8-9.

reformate devenea un rol preponderent cultural-erudit, în care oameni de știință, preoți și nobili ca de ex. preoții reformați: Bod Péter, József Benkő, Dénes Hermányi; conții: Sámuel Teleki, József Teleki, János Lázár realizau sinteze puse în slujba binelui comun, idei de utilitate socială și cunoașterii statului. Intoleranța confesională s-a transformat încet, dar sigur în toleranța mutuală tacit acceptată (*mutua tolerantia, irenism*) și a fost atent supravegheată de Stat. Desigur, această identitate nouă reformată idealiza situația politică a secolului precedent, dar găsea destule elemente pozitive și în Imperiu prin care împărații luminați asigurau silențiozitate și tranchilitate în viața cultului pe care-l reprezentau. Pietatea și erudiția sunt cele două ipostaze culturale prin care religiozitatea confruntativă a Transilvaniei și-a modificat termenii identității confesionale în secolul al XVIII-lea. Defecțiunile acestei noi identități erau în general legate de conflictele care apăreau după cenzurarea unor cărți reformate, prin care Statul zărea mobilități spirituale atribuite paseismului religios, fără însă a observa aceleași defecțiuni de partea religiei de stat. Revirimentul dreptului matrimonial reformat s-a datorat îndeosebi presiunilor prin care problema căsătoriilor mixte se dorea să fie moderată în favoarea confesiunii romano-catolice. Cazuri nobiliare notorii, ca de ex. cazul contesei reformate Kata Bethlen, care și-a pierdut după moartea soțului catolic propriii copii, a solidarizat întreaga societate transilvăneană reformată. Această solidarizare s-a resimțit îndeosebi în eficacitatea exersării juridice.

Nobilimea a practicat o politică aproape exclusiv sub auspiciile *regionalismului transilvan*¹⁰⁹. Acest regionalism, devenit *transilvanism* în cronicile vremii, a fost un suficient stimul de distanțare față de nobilimea maghiară din Ungaria. Totodată, nobilimea Principatului a devenit o sursă de cultură regională izolată, cu o politică propice pentru conservarea prerogativelor nobiliare, cumulate adeseori cu protestantismul nobiliar aflat aproape întotdeauna în defensivă față de impunerile Vienei¹¹⁰. Aceste schimbări însă la nivelul marii nobilimi au influențat direcțiile transformării sociale ale nobilimii, în a doua parte a secolului XVIII. Nobilimea în a doua parte a secolului al XVIII-lea a fost grupată în jurul ideii slujirii propriilor interese în virtutea unui conservatorism nobiliar, dar așezându-și aceste scopuri în slujba absolutismului, pentru a-și păstra vechile privilegii¹¹¹. Au dispărut personalitățile marcante cu gândire politică autonomă, capabile să periclitizeze situația integrării în Imperiu. Astfel, programul politic al nobilimii a devenit pe cât de tradițional, pe atât de

¹⁰⁹ Marczali Henrik, *Erdély története*, Budapest, 1935, reprint 2000, p. 214.

¹¹⁰ Barta, *Európa a 16-18. században* [...], p. 170.

¹¹¹ Imreh István (editor), *Látom az én életem nem igen gyönyörű. A Madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764*, București, 1994, p. 8.

Reformierten verwandelt sich unter dem Druck der Aufklärung in einen Konfessionalismus mit aufklärerischen Akzenten, wenn auch von konservativer Art. Die Rolle der reformierten Elite ging in eine vorwiegend kulturell-gelehrte über: Wissenschaftler, Priester und Adlige wie z. B. die reformierten Pastoren Péter Bod, József Benkő, Hermányi Dénes und die Grafen Sámuel Teleki, József Teleki und János Lázár verfassten Synthesen, die sie in den Dienst des Gemeinwohls, der Idee des sozialen Nutzens und der Staatslehre stellten. Die konfessionelle Intoleranz wandelte sich langsam aber sicher in stillschweigend akzeptierte Toleranz (*mutua tolerantia*, Irenik) unter wachsamer Beobachtung des Staates. Natürlich idealisierte diese neue reformierte Identität die politische Situation des vorherigen Jahrhunderts, fand aber gleichzeitig auch im Reich genügend positive Elemente, durch die die aufgeklärten Kaiser dem Kultus Ruhe und Ungestörtheit versprachen, den sie repräsentierten. Frömmigkeit und Bildung sind jene zwei kulturellen Hypostasen, durch die die konfrontative Religiosität Siebenbürgens die Termini ihrer konfessionellen Identität im 18. Jh. veränderte. Die Defekte dieser neuen Identität wurden im Allgemeinen an Konflikten deutlich, die nach der Zensur einiger reformierter Bücher auftraten, in denen der Staat geistliche Bewegungen sah, die dem religiösen Pässeismus zugeschrieben wurden, ohne freilich dieselben Defekte bei der Staatsreligion wahrzunehmen. Die Revision des reformierten Eherechts verdankte sich besonders dem Druck, mit dem dem Problem der Mischehen abgeholfen werden sollte zugunsten der römisch-katholischen Konfession. Bekannte adelige Fälle, wie zum Beispiel der Fall der reformierten Gräfin Kata Bethlen, die nach dem Tod ihres katholischen Mannes ihre eigenen Kinder verloren hatte, lösten Solidarität in der gesamten reformierten Gesellschaft Siebenbürgens aus. Diese Solidarisierung war besonders zu spüren bei der Wirksamkeit der juristischen Amtsausübung.

Der Adel praktizierte eine Politik fast ausschließlich unter den Vorzeichen *eines siebenbürgischen Regionalismus*¹⁰⁹. Dieser Regionalismus wurde in den Chroniken der Zeit zu einem *Transilvanismus* und wurde zu einem ausreichenden Ansporn zur Distanzierung gegenüber dem magyarischen Adel aus Ungarn. Gleichzeitig wurde der Adel des Fürstentums zur Quelle einer isolierten Regionalkultur mit einer Politik, die günstig war für die Bewahrung der adligen Vorrechte und gleichzeitig in einem Adelsprotestantismus kumulierte, der sich fast immer in der Defensive gegenüber den Vorgaben Wiens befand¹¹⁰. Diese Veränderungen auf der Ebene des Hochadels beeinflussten jedoch die Richtungen der sozialen Transformation des Adels in der zweiten Hälfte des 18. Jhs. Der Adel sammelte sich in der zweiten Hälfte des 18. Jhs. um die Idee des Bedienens der eigenen Interessen im Sinne eines adligen Konservatismus, stellte aber diese Ziele in den Dienst des Absolutismus, um die alten Privilegien zu bewahren¹¹¹. Markante Persönlichkeiten mit einem selbständigen politischen Denken, die imstande waren, die Situation der Integration in das Reich zu gefährden, waren nicht mehr vorhanden. So geriet das politische Programm des Adels genauso traditionell, wie es sich

¹⁰⁹ Marczali Henrik, *Erdély története*, Budapest 1935, Reprint 2000, S. 214.

¹¹⁰ Barta, *Európa a 16-18. században*, S. 170.

¹¹¹ Imreh István (Hg.), *Látom az én életem nem igen gyönyörű. A Madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764*, Bukarest, 1994, S. 8.

subsumat Țelurilor și voinței absolutiste. *Cronica lui Rettegi* sesiza, după 1730, atât evoluția absolutismului și restrângerea drepturilor nobiliare, cât și noile direcții de integrare a Principatului în Imperiu¹¹². De fapt, restrângerea dreptului nobiliar era o urmare a politicii de centralizare izvorâtă din politica absolutistă, sesizată de nobilime ca o lezare a vechilor drepturi și libertăți, chiar și a acelor consfințite în Diploma Leopoldină. Nobilimea și-a pierdut caracteristica principală de a fi regională și potrivnică administrației vieneze. Noua nobilime aulică, purtătoare de titluri a reprezentat pârghia prin care absolutismul imperial s-a strecurat în toate segmentele vieții transilvănene. Viena nu dorea doar nobili înregimentați confesional, ci și militari fideli și puternici în parcurgerea și implementarea proceselor reformatoare dirijate de la centru, cum aceasta s-a și văzut în numirile de guvernator între anii 1762-1767. Apatică, pătura conducătoare a Transilvaniei s-a resemnat într-o pasivitate uluitoare și slugarnică, așa cum aceasta s-a reflectat în *Memoriile* secretarului gubernial István Halmágyi, scrise în anii 1760: „Stau pe fundul vaporului și ascult de departe furtuna de sus”¹¹³. Această închistare a nobilimii în propriile interese și în oportunitățile oferite de politica absolutistă nu este o degradare a stării ci o reformulare a propriilor priorități, în care zelul religios nu mai era pe primul loc.

VII. Biserica Reformată în perioada tereziană

Biserica Reformată din Transilvania a considerat perioada domniei Mariei Tereza ca fiind una a Contrareforme în surdină¹¹⁴, sub auspiciile războiului austro-prusac generat de succesiunea Mariei Tereza la tronul Imperiului¹¹⁵, consfințit prin renumita *Pragmatica Sanctio*. Chiar dacă se aștepta recunoștință pentru gestul Dietei, regina care enunța tranchilitatea religioasă, cerea prin ordonanțe secrete îndepărtarea protestanților din funcții publice¹¹⁶.

Afectată de primele măsuri descurajatoare, deputații protestanți transilvăneni au plecat din nou spre Viena înarmați cu problematica deja cunoscută, privind situația politică și religioasă din Principat. Această deputațiune a fost desconsiderată prin faptul că reprezentantul unitarienilor nu a fost primit la Curte, iar cei doi reformați și cei doi luterani au putut vorbi doar în nume propriu și nu în numele confesiunilor pe care de fapt le reprezentau. Nu era de mirare,

¹¹² Rettegi György, *Emlékezetre méltó dolgok 1718-1784*, ed. Jakó Zsigmond, Bukarest, 1970, p. 85.

¹¹³ *Ibidem*, p. 237, apud Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVIII századokból. Vol. 4. Halmágyi István naplói 1752-1753, 1760-1762 és iratai 1669-1785, Budapest, 1906, în *Magyar Történelmi Emlékek Írók – Monumentae Hungariae Historica Scriptores*, nr. 38, p. 307.

¹¹⁴ Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon*, p. 147.

¹¹⁵ Alekszandr Kamenszkij, Nagy Katalin, Niederhauser Emil, *Mária Terézia*, Szekszárd, Ed. Pannonica, 2000, p. 13-24.

¹¹⁶ Marton József, *Az Erdélyi Gyulafehérvári Egyházmegye története*, Alba Iulia/Gyulafehérvár, 1993, p. 108.

den absolutistischen Zielen und Wünschen unterordnete. Die *Chronik von Rettegi* beschrieb nach 1730 sowohl die Entwicklung zum Absolutismus hin und die Einschränkung der Adelsrechte wie auch die neuen Richtungen der Integration des Fürstentums in das Reich¹¹². Die Einschränkung der Adelsrechte war praktisch eine Folge der Politik des Zentralismus, die aus der absolutistischen Politik erwuchs und vom Adel als eine Verletzung der alten Rechte und Freiheiten verstanden wurde, gerade auch jener, die im Leopoldinischen Diplom bestätigt worden waren. Der Adel verlor seinen Hauptwesenszug, nämlich regional und der Verwaltung Wiens feindlich gesonnen zu sein. Der neue höfische Adel und Träger von Titeln repräsentierte den Schalthebel, durch den der kaiserliche Imperialismus in alle Segmente des siebenbürgischen Lebens vordrang. Wien wünschte nicht nur konfessionell eingegliederte Adlige, sondern auch treue und starke Militärs bei der Durchführung und Implementierung der von der Hauptstadt dirigierte Reformprozesse, wie es auch bei den Ernennungen des Gouverneurs zwischen den Jahren 1762 und 1767 zu sehen war. Apathisch resignierte die Führungsschicht Siebenbürgens in einer überraschenden und kriecherischen Passivität, wie dies auch in den 1760 verfassten *Memoiren* des Sekretärs des Gouverneurs István Halmágyi reflektiert wird: „Sie stehen am Boden des Schiffes und hören den Sturm oben von ferne“¹¹³. Diese Einkapselung des Adels in die eigenen Interessen und in den von der absolutistischen Politik gebotenen Möglichkeiten bedeutete keine Degradierung des Standes, sondern eine Reformulierung der eigenen Prioritäten, unter denen das religiöse Ziel nicht mehr an erster Stelle stand.

VII. Die Reformierte Kirche in der Epoche von Maria Theresia

Die Reformierte Kirche von Siebenbürgen hielt die Zeit der Regentschaft von Maria Theresia für eine Phase der heimlichen Gegenreformation¹¹⁴ unter den Vorzeichen des Österreichisch-Preußischen Erfolgskriegs um die Thronfolge Maria Theresias auf dem Kaiserthron¹¹⁵, die durch die berühmte *Pragmatische Sanktion* bestätigt wurde. Auch wenn für die Geste des Landtags eine Anerkennung erhofft wurde und die Königin sich für religiöse Ruhe äußerte, so forderte sie doch in geheimen Dekreten die Entfernung der Protestanten aus öffentlichen Ämtern¹¹⁶.

Aufgeschreckt von den ersten entmutigenden Maßnahmen machten sich siebenbürgische protestantische Gesandte ein neuerliches Mal nach Wien auf mit der bereits bekannten Problematik der politischen und religiösen Situation des Fürstentums im Gepäck. Diese Delegation erfuhr Geringschätzung dadurch, dass der Vertreter der Unitarier am Hof nicht empfangen wurde und die jeweils zwei Reformierten bzw. Lutheraner nur im eigenen

¹¹² Rettegi György, *Emlékezetre méltó dolgok 1718-1784*, Verlag Jakó Zsigmond, Bukarest, 1970, S. 85.

¹¹³ *Ibidem*, S. 237, *apud Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVIII századokból*. Bd. 4. Halmágyi István naplói 1752-1753, 1760-1762 és iratai 1669-1785, Budapest, 1906, in: *Magyar Történelmi Emlékek Irók – Monumentae Hungariae Historica Scriptores*, Nr. 38, S. 307.

¹¹⁴ Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon*, S. 147.

¹¹⁵ Alekszandr Kamenszkij, Nagy Katalin, Niederhauser Emil, *Mária Terézia*, Verlag Pannonica, Szekszárd, 2000, S. 13-24.

¹¹⁶ Marton József, *Az Erdélyi Gyulafehérvári Egyházmegye története*, Alba Iulia/Gyulafehérvár, 1993, S. 108.

pentru că Maria Tereza nu a adoptat întru totul ideea de toleranță religioasă, primindu-i mai târziu doar pe deputații reformați și evanghelici, iar pe cel unitarian l-a respins¹¹⁷. Prin aceasta era convinsă că acționa din rațiuni de stat, Statul fiind catolic prin definiție, mărturisirea: „Nu dorim persecutare, dar nici paciență. Din acest punct de vedere suntem ferm atașați de principiile Casei noastre”¹¹⁸. Principiile generale erau: evlavie, credință, concepție de viață, puritate și exactitudine religioasă¹¹⁹, subordonate ideii enunțate deja de absolutism dinastic izvorât din dreptul divin. Demnitatea sacrală¹²⁰ a însumat și puteri discreționare, în cazul aceluia care vedeau altfel originea teologică a dinastiei. Puterea regală fără margini, condusă de rațiunile de stat, a fost elementul proeminent al barocului¹²¹. După nenumărate intervenții, László Teleky și Peter Binder au fost totuși primiți de regină, în 1742, care a răspuns la prevederile politice din petiție, dar nu s-a ocupat de cele referitoare la problematica interreligioasă. Acestea au rămas încă pentru multă vreme nodul gordian al autorităților transilvănene, dar și al Curții. Toleranța religioasă nu a fost principiu de stat¹²², iar responsabilitatea mântuirii sufletelor pierdute de catolicism se afla în congruență cu inițiativele catolice din Transilvania. Aceste inițiative stăruiau de fapt asupra pericolului reprezentat de posibila și extrem de

¹¹⁷ Reprezentantul unitarienilor a fost respins. De altfel, politica oficială a devenit foarte aspră vizavi de unitarieni. Confesiune mică, fiind considerată și neglijabilă, deseori a fost supusă grelelor încercări ale Contrareforme. Excluderea din viața politică, surprimarea administrației unitariene în Cluj și pierderea multor biserici, de exemplu biserica Sfântul Mihail, din centrul Clujului, au făcut din reprezentanții radicali ai Reformei transilvănene cea mai vulnerabilă confesiune supusă presiunilor Contrareforme. *Vezi Kriegsarchiv*, Vienna, VII 1751, nr. 300; în scrisoarea imperială trimisă generalului Wallis, din Transilvania, în anul 1752, sunt menționate următoarele: „[...] derselbe hat aber in gegentheill auf eine gleichfahls glimpfliche, und ohnvermerckte weise darob zuseyn, damit die religion deren Arianem. oder sogenannten Unitariorum nach und nach völlig in dem fürstenthumb 7bürgen vertilget werde; Umb disem absehen einen Vorschub zugeben, ist bereiths van einer Zeit her die Veranstaltung beschehen und Wir seynt auch emstlich gemainet - Welches - Er graf Wallis als ein geheimbes Principium in groster Verschwigenheit zuhalten hat- Van diser Sect weder Jemanden zu den Gubernio in dem Land, noch zu ungerer 7bürgischen Hof-Kanzley anhero zu admittiren, sondern derley etwa candidirende Persohnen titulo inhabilitatis vel alia simili davon zu excludiren”.

¹¹⁸ Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon* [...], p. 147.

¹¹⁹ Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 41-43.

¹²⁰ Lampen Angela, *Maria Theresia und die Aufklärung*, Innsbruck, 1945, p. 60: „Caracterul sacramental al funcției sale o face să nu fie îngrijorată de vreo periclitate a demnității ei. Atât de firească era pentru ea funcția monarhică excepțională pe care o avea, încât a scris Mariei Antoinettei că nici nu poate gândi că vreun om ar putea-o jigni; o gândire pentru care noi oamenii trecuți prin Iluminism nu mai deținem aproape nici o putință de înțelegere, deoarece considerăm că autoritatea este în relație doar cu valorile umane ale vreunei persoane, cu caracterul și exercitarea ei, în timp ce pentru Maria Tereza aceasta era dată împreună cu funcția conducătoare de Dumnezeu”.

¹²¹ Mályusz, *Magyarország története a felvilágosodás korában* [...], p. 19.

¹²² Mihai Săsăujan, *Politica bisericească*, p. 62-63.

Namen sprechen durften und nicht im Namen der Konfessionen, die sie repräsentierten. Es verwundert nicht, da Maria Theresia die Idee der religiösen Toleranz nicht vollständig angenommen hatte, dass sie später nur die reformierten und evangelischen Deputierten empfing, den unitarischen aber zurückwies¹¹⁷. Sie glaubte, dadurch nach der Staatsräson zu handeln, wonach der Staat *per definitionem* katholisch war. Sie bekannte: „Wir wollen keine Verfolgung, aber auch keine Duldung. In dieser Hinsicht stehen wir fest in den Prinzipien unseres Hauses“¹¹⁸. Diese allgemeinen Prinzipien waren Frömmigkeit, Glaube und ein Konzept von Leben, Reinheit und religiöser Akribie¹¹⁹, die bereits der vom dynastischen Absolutismus geäußerten Idee untergeordnet waren, die aus dem göttlichen Recht herrührten. Die sakrale Würde¹²⁰ umfasste auch diskriminierende Vollmachten im Falle derer, die die theologische Herkunft der Dynastie anders sahen. Eine von der Staatsräson geleitete grenzenlose Macht des Regenten war der prägende Wesenszug des Barock¹²¹. Auf zahllose Interventionen hin wurden László Teleky und Peter Binder doch 1742 von der Kaiserin empfangen, die auf die politischen Forderungen der Petition antwortete, sich aber nicht mit dem interreligiösen Problem beschäftigte. Diese blieben aber für lange Zeit der Gordische Knoten der siebenbürgischen Behörden, aber auch des Hofes. Die religiöse Toleranz war kein Staatsprinzip¹²², und die Verantwortung für die Erlösung der vom Katholizismus abgefallenen Seelen stand in Übereinstimmung mit den katholischen Initiativen in Siebenbürgen. Diese Initiativen beharrten auf der drohenden Gefahr einer möglichen und extrem riskanten Vereinigung der Protestanten aus Ungarn mit

¹¹⁷ Der Vertreter der Unitarier wurde abgewiesen. Außerdem wurde die offizielle Politik gegenüber den Unitariern sehr hart. Dies kleine und als unbedeutend geltende Konfession war oft schweren Prüfungen durch die Gegenreformation ausgesetzt. Der Ausschluss aus dem politischen Leben, die Unterdrückung der unitarischen Verwaltung in Klausenburg und der Verlust vieler Kirchen wie zum Beispiel der Kirche Sf. Mihail/Hl. Michael im Zentrum von Klausenburg machten aus den radikalsten Vertretern der siebenbürgischen Reformation die verwundbarste Konfession unter dem Druck der Gegenreformation. Cf. Kriegsarchiv, Wien, VII 1751, Nr. 300; in einem kaiserlichen Schreiben an General Wallis von Siebenbürgen im Jahr 1752 wird folgendes erwähnt: „[...] Derselbe hat aber in gegentheill auf eine gleichfahls glimpfliche, und ohnvermerckte weise darob zuseyn, damit die religion deren Arianem. oder sogenannten Unitariorum nach und nach völlig in dem fürstenthumb 7bürgen vertilget werde; Umb disem absehen einen Vorschub zugeben, ist bereiths van einer Zeit her die Veranstaltung beschehen und Wir seynt auch emstlich gemainet - Welches - Er graf Wallis als ein geheimbess Principium in groster Verschwiegenheit zuhalten hat – van diser Sect weder Jemanden zu den Gubernio in dem Land, noch zu ungerer 7bürgischen Hof-Kanzley anhero zu admittiren, sondern derley etwa candidirende Persohnen titulo inhabilitatis vel alia simili davon zu excludiren“.

¹¹⁸ Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon*, S. 147.

¹¹⁹ Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, S. 41-43.

¹²⁰ Lampen Angela, *Maria Theresia und die Aufklärung*, Innsbruck, 1945, S. 60: „Der sakramentale Charakter ihres Amtes ließ sie keinen Moment Sorge um die Gefährdung ihrer Herrschaftswürde empfinden. Für sie war es für ihr außerordentliches monarchisches Amt so natürlich, dass sie an Marie Antoinette schrieb, dass es nicht auszudenken sei, dass irgendjemand sie beleidigen könne; ein Gedanke, für den wir als durch die Aufklärung hindurchgegangene Menschen so gut wie kein Verständnis mehr haben, weil wir glauben, dass Autorität nur im Verhältnis zu den menschlichen Werten einer Person, ihrem Charakter und Wirken stehe, während für Kaiserin Maria Theresia dies mit ihrem Amt von Gottes Gnaden gegeben waren“.

¹²¹ Mályusz, *Magyarország felvilágosodás korában*, S. 19.

¹²² Mihai Săsăujan, *Politica bisericească*, S. 62-63.

primejdioasa Unire a protestanților din Ungaria și a celor din Transilvania, puțin probabilă însă chiar și din perspectiva transilvănenilor¹²³.

În 1741 a fost numit un nou episcop romano-catolic, Francisc Klobusitzky (1741-1748)¹²⁴, care și-a fixat în programul său ecleziastico-politic continuarea testamentului predecesorilor, și anume extirparea legislației considerate vădit potrivnice intereselor catolice în Transilvania. Petiționarismul catolic și cel protestant s-a modificat, în funcție de situația schimbată din Transilvania. Raportul din 1742, aflat în Arhiva de război a Vienei¹²⁵, arăta ceva esențial pentru această problemă: raporturile interreligioase din Transilvania s-au schimbat radical în acea perioadă¹²⁶. Dacă în secolul al XVII-lea catolicii au fost foarte puțini, în secolul care a urmat au devenit puternici și numeroși. Forța catolicismului a fost întezărită de contele Harrach în românii trecuți prin Unire în tabăra romano-catolicilor și care, în număr mare (126 000 persoane), reprezentau o breșă puternică în situația confesională premergătoare, dar și în echilibrul confesional din Dietă, legiferat în secolele XVI-XVII. Avalanșa informațiilor din raport arăta lungul, anevoiosul dar rodnicul drum al Contrareforme: reînființarea episcopiei la Alba Iulia, prezența iezuiților și școlilor iezuite în toate centrele importante din Principat, activitatea intensivă a călugărilor paulini, repunerea franciscanilor în vechile lor drepturi, creșterea beneficiarilor de *nova donatio*, întărirea puterii Bisericii Catolice în scaunele săsești, obținerea majorității funcțiilor publice pentru catolici¹²⁷. Petiționarismul catolic a fost deci unul de succes, iar apărarea protestantă ineficientă în fața voinței absolutiste triumfătoare. Noua discuție legislativă din Dietă nu mai avea aceeași primă generație protestantă, capabilă să construiască un eficient paravan de apărare împotriva cererilor catolice, fiind mulțumită cu promisiunea nealterării propriei situații constituționale. Discuția

¹²³ *Kriegsarchiv*, XVI/1742, nr. 44: „Zwischen denen Uncatholischen in Hungarn, und Siebenbürgen ist ein starker Zusammenhang; und die graf Cyerninischen Berichthaben zimlich an Tag geleet, was für divisionen, und hizigkeiten in denen disjahren Zusammenkunften zwischen denen Religionen sich geüsseret. Der Has wider die Siebenbürgischer Kanzlei, das mistrauen in ihre operationes ist bey denen meisten auf das höchste gestiegen, und gewisse Umstände machen sorgen, das es wenigstens umb das wohl deren mit Katholischen Religionen geschehen seye”.

¹²⁴ Marton, *Az Erdélyi Gyulafehérvári Egyházmegye története*, p. 91.

¹²⁵ *Kriegsarchiv*, XVI/1742, nr. 44, cap. IV. Dok. 19, ms.

¹²⁶ *Kriegsarchiv*, VII/1751, nr. 300, fol. 14. Instrucțiunea trimisă lui de Wallis „[...] in widerholten fürstenthumb 7bürgen vermog obbemelten Diplomatis Leopoldini vier Religionen eingeführet, worbey es annoch ohnabanderlich solchergestalten sein Verbleiben haben solle, daß die Katholische qua religio Dominans, et Dominantis, die andere drei aber, nehmlichen die reformirte, die Protestantische und die Arianische qua tolleratae anzusehen seyen; In dieser religions Sach hat er Comandirenden General der Katholischen religion allen Vorschub mit glumpf, und gelindigkeit angedeyhen zulassen, in so weith es denen Conchessionibus et Statutis des fillrsthumbs nicht entgegen laufet”.

¹²⁷ M. Săsăujan, *Politica bisericească*, p. 134-135.

jenen aus Siebenbürgen, die jedoch selbst aus Sicht der Siebenbürger nur wenig wahrscheinlich erschien¹²³.

1741 wurde mit Francisc Klobusitzky (1741-1748) ein neuer römisch-katholischer Bischof ernannt¹²⁴, der sich die Fortführung des Vermächtnisses seiner Vorgänger auf die Fahnen seines kirchenpolitischen Programms geschrieben hatte, und zwar die Abschaffung der offen gegen die katholischen Interessen in Siebenbürgen gerichteten Gesetzgebung. Der katholische und der protestantische Petatismus wandelten sich entsprechend der veränderten Lage in Siebenbürgen. Ein Bericht aus dem Jahr 1742, der im Kriegsarchiv in Wien aufbewahrt wird¹²⁵, zeigt etwas Wesentliches im Blick auf dieses Problem: die interreligiösen Beziehungen in Siebenbürgen haben sich zu jener Zeit radikal gewandelt¹²⁶. Gab es im 17. Jahrhundert nur sehr wenige Katholiken, so wurden sie im darauffolgenden Jahrhundert mächtig und zahlreich. Die katholische Macht wurde etwa von Graf Harrach unter den Rumänen ausgemacht, die durch die Union in das Lager des römischen Katholizismus gewechselt waren und die dank ihrer großen Zahl (126.000 Personen) eine starke Bresche in die frühere konfessionelle Lage schlugen, aber auch in das konfessionelle Gleichgewicht des Landtags, wie es vom 16. bis 17. Jahrhundert gesetzlich gegolten hatte. Die Flut an Informationen aus dem Bericht zeigt den langen und mühsamen, aber fruchtbaren Weg der Gegenreformation: die Wiedergründung des Bistums von Karlsburg, die Anwesenheit von Jesuiten und jesuitischer Schulen in allen wichtigen Zentren des Fürstentums, das intensive Wirken der Paulinermonche, das Wiedereinsetzen der Franziskaner in ihre alten Rechte, die Steigerung der Zahl der Empfänger der *nova donatio*, die Stärkung der Position der katholischen Kirche in den sächsischen Stühlen und das Erlangen der Mehrheit der öffentlichen Ämter für Katholiken¹²⁷. Der katholische Petatismus hatte also Erfolg und die protestantische Verteidigung war ineffizient gegenüber dem triumphatorischen absolutistischen Willen. Die neue Gesetzgebungsdiskussion im Landtag erlebte nicht mehr jene erste protestantische Generation, die fähig war, einen wirksamen Schutzschirm gegenüber den katholischen Forderungen aufzuziehen, sondern jene Generation gab sich zufrieden mit dem Versprechen der Unveränderlichkeit der eigenen konstitutionellen Situation. Diese Diskussion brachte erstmals die Forderungen der

¹²³ Kriegsarchiv XVI 1742, Nr. 44: „Zwischen denen Uncatholischen in Hungarn, und Siebenbürgen ist ein starker Zusammenhang; und die graf Cyermischen Berichte haben zimlich an Tag geleet, was für divisionen, und hizigkeiten in denen disjahrigen Zusammenkunften zwischen denen Religionen sich geüsseret. Der Has wider die Siebenbürgischer Kanzlei, das mistrauen in ihre operationes ist bey denen meisten auf das höchste gestiegen, und gewisse Umstände machen sorgen, das es wenigstens umb das wohl deren mit Katholischen Religionen geschehen seye“.

¹²⁴ Marton, *Az Erdélyi Gyulafehérvári Egyházmegye története*, S. 91.

¹²⁵ Kriegsarchiv XVI 1742, Nr. 44, cap. IV. Dok. 19, ms.

¹²⁶ Kriegsarchiv VII, 1751, Nr. 300, fol. 14. Die Instruktion an Wallis besagte: „[...] in wiederholten fürstenthumb 7bürgen vermog obbemelten Diplomatis Leopoldini vier Religionen eingeführet, wobey es annoch ohnabanderlich solchergestalten sein Verbleiben haben solle, daß die Katholische qua religio Dominans, et Dominantis, die andere drei aber, nehmlichen die reformirte, die Protestantische und die Arianische qua tolleratae anzusehen seyen; In dieser religions Sach hat er Comandirenden General der Katholischen religion allen Vorschub mit glumpff, und gelindigkeit angedeyhen zulassen, in so weith es denen Conchessionibus et Statutis des filhrstenthumbs nicht entgegen laufet“.

¹²⁷ Săsăujan, *Politica bisericească*, S. 134-135.

de altfel a adus pentru prima dată pe scena politică transilvăneană cererile românilor greco-catolici, care erau considerați ca fiind incompatibili cu statusul politic pe care îl cereau, această viziune fiind reflectată în ambele tabere, catolică și protestantă. Punctele 6, 7, 8 din legislația *Aprobatelor* și *Compilatelor* au devenit în 1744 nule, conferind egale șanse pentru *natio catholica*, dar nu au intervenit în situația protestanților legiferată în secolele precedente de Principat. Episcopul catolic, care a reușit prin aceasta o importantă victorie asupra protestanților, a sesizat Curtea despre problemele matrimoniale, care au dus la apostazie catolică și la lezarea intereselor catolice în mod repetat. Sesizarea privea îndeosebi familiile nobiliare, care prin prisma vechii viziuni iezuite au putut influența atât situația confesională a *natio nobilitas*, cât și apartenența religioasă a iobagilor și țăranilor de pe domeniile proprii. Această cerere a fost completată de sesizarea privind construcțiile unor biserici protestante, considerate ilegale, care în opinia episcopului Klobusitzky, trebuiau construite doar cu acordul și din mila reginei. Ca urmare a cererilor episcopale, Maria Tereza a ordonat controlul și pedepsirea severă a apostaziei romano-catolice¹²⁸ și în același timp și necesitatea autorizării oricărei construcții de cult. Politica statului pedepsea deci apostazia¹²⁹, dar în același timp îi răsplătea pe noii convertiți. Consistoriul Suprem reformat era din nou într-o situație ingrată. În primul rând, trebuia să rezolve plângerile izvorâte din pedepsele care nu se lăsau așteptate din cauza apostaziei și amenziile pentru construirea „ilegală” a unor lăcașe de cult. În al doilea rând, trebuia să promoveze măsuri reparatorii privind efectul juridic al ordinelor imperiale. Politica Contrareformei nu îi lăsa însă o prea mare posibilitate de acțiune. Prescripțiile imperiale au revenit în forță, odată cu 19 august 1751, când orice formă de apostazie dinspre romano-catolicism spre „acatolici” era aspru sancționată¹³⁰. Severitatea rescriptului imperial, concurat de plângerile acelora care erau puși în situația de a-și demonstra originea confesională și opțiunea făcută, a dus la o adevărată situație de criză în sânul Bisericii Reformate. Între timp, veniturile fiscale ale Bisericii Reformate au fost decimate sau suspendate până la demonstrarea legitimității acestora cu diplome donaționale atent verificate. Decăderea puterii Sinodului, de altfel controlat de Gubernium, a lăsat loc dezvoltării și perfecționării instituției Consistoriale. Acest

¹²⁸ Kata Bethlen va fi una din victimele acestor prevederi. Vezi Révész, *Egyháztörténelem*, p. 43 și *Bethlen Kata Önéletírása*, 1982, p. 695-891.

¹²⁹ Reglementările din 1751 erau foarte severe privitor la protestanți, dar foarte permissive pentru acei care voiau să accepte catolicismul. Reglementările serveau de fapt regularizării sensului apostaziei dinspre protestantism spre catolicism. Vezi Bíró, *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*, p. 153-154. Cf. *Kirchenrechtliche Bestimmungen*, în Kutschera, *Landtag und Gubernium*, p. 106-110.

¹³⁰ Pokoly, *Az Erdélyi Református Egyház története*, vol. III., p. 100. Cf. Marton, *Az Erdélyi Gyulafehérvári Egyházmegye története*, p. 108 și Trócsányi Zsolt, „Az 1751 évi erdélyi aposztázia rendelet”, în *Ráday Gyűjtemény évkönyve*, VI, Budapest, 1989, p. 120-125.

griechisch-katholischen Rumänen auf die politische Bühne Siebenbürgens, die als unvereinbar galten mit dem politischen Status, den sie forderten, wobei diese Vision in beiden Lagern reflektiert wurde, dem katholischen und dem protestantischen. Die Punkte 6, 7 und 8 der Gesetzgebung der *Aprobate* und *Compilate* wurden 1744 für null und nichtig erklärt, indem sie gleiche Chancen für die *natio catholica* boten, aber sie griffen nicht in die Rechte der Protestanten aus den vorherigen Jahrhunderte im Fürstentum ein. Der katholische Bischof, der dadurch einen wichtigen Sieg über die Protestanten errungen hatte, informierte den Hof über die Eheprobleme, die zur katholischen Apostasie geführt hatten, und zur wiederholten Verletzung der katholischen Interessen. Die Untersuchung richtete sich vor allem auf die Adelsfamilien, die aus Sicht der alten jesuitischen Vision sowohl die konfessionelle Situation der *natio nobilitas* beeinflussen konnte, als auch die Religionszugehörigkeit der Leibeigenen und Bauern auf den eigenen Domänen. Dieses Ansuchen wurde ergänzt um eine Darstellung bezüglich des Baus einiger protestantischen Kirchen, die für illegal gehalten wurden und nach Meinung von Bischof Klobusitzky nur mit Genehmigung und aus Gnade der Königin hätten erbaut werden dürfen. Als Folge aus den bischöflichen Forderungen ordnete Maria Theresia die Kontrolle und strenge Verfolgung der römisch-katholischen Apostasie an¹²⁸ und gleichzeitig die Pflicht zur Autorisierung jedes Kirchenbaus. Die Politik des Staates verfolgte also die Apostasie¹²⁹, belohnte aber gleichzeitig die neu Konvertierten. Das Reformierte Oberkonsistorium war von neuem in einer undankbaren Lage. In erster Linie mussten die aus den Strafen erwachsenen Beschwerden geklärt werden, die aufgrund der Apostasie nicht auf sich warten ließen, sowie die Strafen für den „illegalen“ Bau von Kirchen. Zum Zweiten mussten Maßnahmen ergriffen werden zu den rechtlichen Auswirkungen der kaiserlichen Anordnungen. Die Politik der Gegenreformation ließ ihm freilich keinen großen Handlungsspielraum. Die kaiserlichen Vorschriften wurden wieder wirksam zum 19. August 1751, als jede Form der Apostasie vom römischen Katholizismus zu „Nicht-Katholischen“ hart bestraft wurde¹³⁰. Die Strenge des kaiserlichen Reskripts, begleitet von den Beschwerden jener, die in der Situation waren, ihre konfessionelle Herkunft und die getroffene Entscheidung begründen zu müssen, führte zu einer echten Krisensituation im Inneren der Reformierten Kirche. Zwischenzeitlich wurden die Steuereinnahmen der Reformierten Kirche dezimiert oder suspendiert bis zum Nachweis der Berechtigung jener Einnahmen durch streng überprüfte Spendendiplome. Der Niedergang der Macht der Synode, die vom Gubernium kontrolliert wurde, ließ der Entwicklung und Verbesserung der Institution des Konsistoriums Raum. Diese Entwicklung verlief parallel sowohl bei den Reformierten wie auch bei den lutherischen Sachsen. Das Konsistorium wurde zu einer

¹²⁸ Kata Bethlen wird eines der Opfer dieser Vorschriften sein. Cf. Révész, *Egyháztörténelem*, S. 43, und *Bethlen Kata Önéletírása* 1982, S. 695-891.

¹²⁹ Die Regelungen von 1751 waren sehr streng im Blick auf die Protestanten, aber sehr permissiv im Blick auf die, welche den Katholizismus annehmen wollten. Die Regelungen dienten praktisch der Regelung des Apostasie vom Protestantismus zum Katholizismus. Cf. Biró, *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, S. 153-154. Cf. *Kirchenrechtliche Bestimmungen*, in: Kutschera, *Landtag und Gubernium*, S. 106-110.

¹³⁰ Pokoly, *Az Erdélyi Református Egyház története*, Bd. III, S. 100. Cf. Marton, *Az Erdélyi Gyulafehérvári Egyházmegye története*, S. 108. és Trócsányi Zsolt, „Az 1751 évi erdélyi aposztázia rendelet”, in: *Ráday Gyűjtemény évkönyve*, VI, Budapest, 1989, S. 120-125.

fenomen a fost paralel, atât la reformați cât și la sașii luterani. Consistoriul a devenit o instituție activă atât la nivelul politicii, prin respingerea prescripțiilor neavenite, cât și prin soluționarea plângerilor cauzate de intervenții arbitrare în viața protestanților. Având sediul la Sibiu, în ambele cazuri combinația dintre înalți clerici protestanți și înalți funcționari protestanți s-a dovedit destul de eficientă în încercarea de a se opune politica contrareformatoare a Curții sau de a-și trimite plângerile către Viena, prin intermediul Guberniului în funcție. Nu trebuie uitat însă, aportul lui Samuel von Bruckenthal (1721-1803) la relațiile, în genere pozitive, dintre Curte și sași. Consistoriul reformat aflat însă în imposibilitatea de a avea succes în problema apărării economice, juridice și legislative, a devenit cât se putea mai bine avocatul apărării în problemele cauzate de efectele juridice imediate ale legislației habsburgice care s-au răsfânt asupra sa¹³¹. Una din problemele cele mai stringente ale anilor 1750 a fost vetoul iezuit¹³² ridicat la rang de petiție până la Viena, prin care se cerea respectarea ordinilor imperiale privind construirea unor noi stabilimente religioase, problemă de altfel sesizată și de episcopul catolic Klobusitzky. Odorheiul și-a construit chiar în acei ani o nouă aripă pentru Colegiul Reformat. Decizia interdicțională a Curții a fost reconfirmată și nu s-au permis construcții mai mari și mai impozante decât acelea care au fost construite înaintea lor¹³³.

Cealaltă problemă gravă cu care s-a confruntat Biserica Reformată a fost cererea expresă a Curții din 22 iulie 1752 privind imperativul confirmării episcopului reformat ales, de către Viena. Această confirmare a devenit valabilă pentru prima dată în cazul episcopului Ioan Lukács Borosnyai (1694-1760). Episcopul diplomat și-a dat seama de faptul că Biserica Reformată nu poate supraviețui din punct de vedere confesional decât dacă se comporta ca și Statusul Catholic - prin Consistoriul Reformat - reprezentant al Statusului Reformat. Din această cauză, în 1750, s-a interzis folosirea denumirii de Status pentru reformați, aceasta fiind permisă doar Bisericii Romano-Catolice, totodată cerând insistent stoparea fenomenului protestant de *peregrinatio academica*¹³⁴. Interdicția privind ocuparea bisericilor protestante cu forța și cererea de a înregistra toate averile, fundațiile și veniturile bisericești¹³⁵ arătau deja către drumul absolutismului reformat și reforma fiscală bethleniană, dar și spre o mai cumpătată politică confesională. Peregrinarea academică în

¹³¹ Pokoly, *Az Erdélyi Református Egyház története*, vol. III, p. 96.

¹³² Între 1730 și 1773 au activat în Transilvania 335 iezuiți. Vezi Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, vol. II, Hermannstadt-Sibiu, 1922, p. 58.

¹³³ Pokoly, *Az Erdélyi Református Egyház története*, vol. III, p. 97.

¹³⁴ Interdicții repetate au fost date pentru stoparea peregrinării în 1752, 1756, 1762, iar în 24 august 1764 interdicția a devenit definitivă, odată cu dorința Mariei Tereza de a înființa pentru protestanți o universitate proprie. Vezi *ibidem*, p. 107.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 101.

Institution, die sowohl auf politischer Ebene wirkte (durch die Zurückweisung von nichtigen Vorschriften), wie auch durch die Abhilfe bei Beschwerden, die durch willkürliche Interventionen in das Leben der Protestanten ausgelöst wurden. Mit Sitz in Hermannstadt erwies sich in beiden Fällen die Kombination aus hohen protestantischen Klerikern und hohen protestantischen Beamten als durchaus effizient in dem Bemühen, auf eine defensive Weise die Politik des Hofes zu begleiten oder Klagen nach Wien zu übermitteln durch die Vermittlung des amtierenden Guberniums. Jedoch darf der Beitrag von Samuel von Brukenthal (1721-1803) zu den im Allgemeinen positiven Beziehungen zwischen dem Hof und den Sachsen nicht vergessen werden. Das Reformierte Konsistorium hatte zwar keinen Erfolg bei der wirtschaftlichen, juristischen und legislativen Verteidigung, doch entwickelte es sich so gut es ging zum Anwalt der Verteidigung bei jenen Problemen, die unmittelbar von der habsburgischen Gesetzgebung ausgelöst wurden und sich auf das Konsistorium auswirkten¹³¹. Eines der drängendsten Probleme der 1750er Jahre war das jesuitische Veto¹³², das im Rang einer Petition nach Wien gelangte, mit dem das Respektieren der kaiserlichen Anordnungen bezüglich der Bildung neuer religiöser Einrichtungen verlangt wurde, wobei dieses Problem auch von dem katholischen Bischof Klobusitzky erkannt wurde. Odorhei baute in diesen Jahren auch einen neuen Flügel für das Reformierte Kollegium. Das Verbot des Hofes wurde nochmals bestätigt und es wurden keine größeren und imposanteren Bauten mehr genehmigt als jene, die vorher gebaut worden waren¹³³.

Ein weiteres schwerwiegendes Problem, mit dem die Reformierte Kirche konfrontiert war, war die ausdrückliche Forderung des Hofes vom 22. Juli 1752 mit der Anweisung, dass der gewählte reformierte Bischof aus Wien zu bestätigen sei. Diese Bestätigung wurde erstmals wirksam im Falle des Bischofs János Lukács Borosnyai (1694-1760). Der geschickte Bischof war sich darüber im Klaren, dass die Reformierte Kirche in konfessioneller Hinsicht nur überleben konnte, wenn sie sich wie der *Status Catholicus* verhielt durch das Reformierte Konsistorium als Vertretung des *Reformierten Status*. Aus diesem Grunde wurde 1750 die Verwendung des Begriffs des *Status* für die Reformierten untersagt, da dies nur der Römisch-Katholischen Kirche zustehe, gleichzeitig wurde insistent gefordert, das Phänomen der *peregrinatio academica* zu stoppen¹³⁴. Das Verbot der Besetzung protestantischer Kirchen mit Gewalt und die Forderung nach Registrierung des gesamten Vermögens sowie aller kirchlichen Stiftungen und Einkünfte¹³⁵ wiesen schon den Weg in Richtung eines Reformabsolutismus und zur Bethlenschen Steuerreform, aber auch zu einer gemäßigeren Konfessionspolitik. Die akademische *Peregrinatio* änderte grundlegend ihren Sinn im Einvernehmen mit der Politik der Bildungsreform. Für die

¹³¹ Pokoly, *Az Erdélyi Református Egyház története*, Bd. III, S. 96.

¹³² Zwischen 1730 und 1733 wirkten in Siebenbürgen 335 Jesuiten. Cf. Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, Bd. II, Hermannstadt-Sibiu, 1922, S. 58.

¹³³ Pokoly, *Az Erdélyi Református Egyház története*, Bd. III, S. 97.

¹³⁴ Wiederholt wurden Verbote erlassen zum Unterbinden der *Peregrinatio* in den Jahren 1752, 1756 und 1762, wobei das Verbot am 24 August 1764 mit dem Wunsch von Maria Theresia, für die Protestanten eine eigene Universität zu gründen, endgültig wurde. Cf. *ibidem*, S. 107.

¹³⁵ *Ibidem*, S. 101.

fond și-a schimbat sensul în acord cu politica reformei pedagogice. Pentru Țările de Jos sau universitățile germane peregrinarea trebuia aprobată de regină, după prezentarea în prealabil a sumelor necesare studiilor în străinătate. În țară, sub oblăduirea episcopului romano-catolic Sztoyka, s-a înființat în 1753 seminarul teologic catolic, fiind un suport esențial pentru eforturile restaurării catolice¹³⁶.

Fundațiile pioase, considerate ca surse financiare esențiale în restaurarea catolicismului, au fost în același timp un bun necesar pentru atingerea scopurilor propuse de Contrareformă. Astfel noul episcop, contele Iosif Bajthay a înființat la Cluj un „fundus convertitorum” (1760) necesar convertirii copiilor acatolici¹³⁷. Fundația și-a propus inițial creșterea și educarea a 20 de copii, dar cu timpul donațiile s-au înmulțit și posibilitățile oferite au atras mulți copii. Fondarea *Terezianumului* din Sibiu a fost nu numai un prilej de grijă socială a Habsburgilor pentru copii, dar și o politică de convertire a sașilor transilvăneni, aflați în locul unde sălășluia Guberniul, Consistoriul Reformat și cel săsesc.

Episcopul catolic Anton Iosif Bajthay (1760-1772), fondatorul *Terezianumului*, a semnalat o nouă problemă, cea a tipăriturilor protestante, care de altfel a fost una din ultimele probleme spinoase a relației catolicismului cu protestanții. Existența unor cărți anticatolice și potrivnice Habsburgilor nu a fost considerată de episcop numai o realitate, dar și o problemă care necesita o grabnică intervenție în forță a Curții. Cenzura a semnalat într-adevăr câteva abateri de la „etica” editorială și a pus grele pedepse în vederea opririi fenomenului publicării fără avizul ei. Trei cărți au fost semnalate ca tipice pentru anticatolicismul lor: *Catehismul* heidelbergian - pentru polemica lui (din timpul Reformei) cu dogmele catolice, și două volume aparținând notarului general al Bisericii Reformate, Petrus Bod: *Sfântul Policarp din Smirna* și *Athena Maghiară*. Decretul de cenzură care a cerut, la 24 noiembrie 1764, adunarea și distrugerea cărților lui Bod, nu a constituit un succes, pentru simplul motiv că, scriitorul a murit înaintea sentinței judecătorești, iar cărțile sale au scăpat mult de sub controlul cenzurii, ele fiind prezente de la rafturile parohiilor romano-catolice până la cele reformate, din Principat și din afara Imperiului.

Zelul episcopului Bajthay, de altfel unul din cei mai buni oratori ai vremii, era temut în Transilvania¹³⁸. Se credea că era „sufletul” Guberniului și a fost și cauza tuturor rescripțiilor potrivnice protestanților din Transilvania. Cea mai întunecată imagine o avea în fața unitarienilor și anabapțiștilor, care devin ținta misionarismului său catolic. Unitarienii nefiind posibil de convertit, au fost

¹³⁶ Biró, *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, p. 156.

¹³⁷ Marton, *Az Erdélyi Gyulafehérvári Egyházmegye története*, p. 94.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 95-96.

Niederlande oder die deutschen Universitäten musste das Auslandsstudium von der Königin genehmigt werden, vorher mussten die nötigen Finanzmittel für Studien im Ausland nachgewiesen werden. Im Land wiederum wurde 1753 unter der Obhut des römisch-katholischen Bischofs Sztoyka ein katholisches theologisches Seminar gegründet, das eine wesentliche Unterstützung für die Bemühung um die katholische Restauration bildete¹³⁶.

Fromme Stiftungen, die als wesentliche Finanzquellen zur Restauration des Katholizismus galten, waren gleichzeitig notwendig, um die von der Gegenreformation vorgeschlagenen Ziele zu erreichen. So gründete der neue Bischof Graf Iosif Bajthay 1760 in Klausenburg einen „fundus convertitorum“ für die Bekehrung nichtkatholischer Kinder¹³⁷. Diese Stiftung hatte sich anfangs zum Ziel gesetzt, 20 Kinder aufzunehmen und zu erziehen, doch mit der Zeit gab es immer mehr Zuwendungen und die gebotenen Möglichkeiten zogen viele Kinder an. Die Gründung des *Thesianums* in Hermannstadt war nicht nur Ausdruck der sozialen Fürsorge der Habsburger für Kinder, sondern auch ein Ausdruck der Politik, Siebenbürger Sachsen zur Konversion zu bewegen an dem Ort, wo das Gubernium wie das Reformierte und das sächsische Konsistorium ihren Sitz hatten.

Der katholische Bischof Anton Iosif Bajthay (1760-1772), der Gründer des *Thesianums*, zeigte ein neues Problem auf, und zwar das der protestantischen Druckerzeugnisse, was eines der weiteren schwierigen Probleme der Beziehung zwischen dem Katholizismus und den Protestanten darstellte. Die Existenz antikatholischer und gegen die Habsburger gerichteter Bücher galt dem Bischof nicht nur als Gegebenheit, sondern als echtes Problem, das eine rasche gewaltsame Intervention des Hofes erforderte. Die Zensur zeigte tatsächlich einige Verletzungen der publizistischen „Ethik“ an und verfügte schwere Strafen im Falle nicht-genehmigter Veröffentlichungen. Drei Bücher wurden als typisch für ihre antikatholische Haltung angezeigt: der Heidelberger Katechismus wegen seiner Polemik gegen die katholischen Dogmen sowie zwei Werke des Hauptanwalts der Reformierten Kirche, Péter Bod – *Smirnai szent Polikárpus* (*Der heilige Polykarp von Smyrna*) und *Athena Maghiară* (*Das madjarische Athen*). Das Zensurdekret, das am 24. November 1764 die Sammlung und Vernichtung der Bücher von Bod forderte, stellte indes keinen Erfolg dar aus dem einfachen Grund, dass der Autor vor dem Gerichtsurteil verstorben war und seine Bücher der Kontrolle der Zensur völlig entglitten und in Bücherregalen römisch-katholischer Pfarreien wie reformierter Pfarreien aus dem Fürstentum wie außerhalb des Reiches gleichermaßen zu finden waren.

Der Eifer von Bischof Bajthay, einer der größten Redner seiner Zeit, war in Siebenbürgen gefürchtet¹³⁸. Er hielt sich für die „Seele“ des Guberniums und war auch der Grund aller gegen die Protestanten in Siebenbürgen gerichteten Reskripte. Die dunkelste Haltung nahm er ein gegenüber Unitariern und Wiedertäufern, die zum Ziel seines katholischen Missionseifers wurden. Die unbekehrbaren Unitarier wurden so gut wie

¹³⁶ Biró, *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, S. 156.

¹³⁷ Marton, *Az Erdélyi Gyulafehérvári Egyházmegye története*, S. 94.

¹³⁸ *Ibidem*, S. 95-96.

excluși din administrație aproape total; anabapțiștii¹³⁹ din Vințul de Jos au fost puternic înfricoșați și convertiți la catolicism în masă. O parte din ei au plecat din localitate, continuându-și pribegia seculară¹⁴⁰. De altfel, catolicismul s-a aflat sub umbra activității episcopilor de factură barocă. Bajthay a fost un reprezentant elocvent pentru acest tip de episcop. Spiritualitatea barocă i-a cerut mult mai mult decât îngrijirea sufletelor, pe care le avea în păstorie. El trebuia să ia parte la întrunirile Guberniului, să reprezinte, să suplinească lipsa principelui secular și în esență să domnească. Nici el însă nu a fost mai presus de puterea imperială. Până la episcopul Bajthay, Statusul Catholic a fost acela care desemna episcopii, iar odată cu încetarea din viață a episcopului, Maria Tereza i-a numit după buna ei cuviință, dar în consens cu principiul *un stat - o biserică - un domnitor*¹⁴¹.

¹³⁹ Maria Tereza le-a dat 6 săptămâni să se convertească, în 1763, în caz contrar urmând să fie expulzați din Transilvania. Problema a rămas nerezolvată, cu toate că episcopul Bajthay a încercat trimiterea iezuiților sau pedepsirea anabapțiștilor pe motiv că nu-i respectă pe noii catolici din sat sau că se extind prea mult spre pământurile săsești. În 1765, după încartiruirea soldaților imperiali, încarcerarea preoților anabapțiști a dat rezultate: anul 1766 i-a găsit convertiți la catolicism; vezi „A katolikus vallás Erdélyben”, în Mályusz, *Magyarország története a felvilágosodás korában*, 2002, p. 211.

¹⁴⁰ Bíró, „Az impériumváltozás kora”, în *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, p. 159.

¹⁴¹ Szántó, *A Katolikus Egyház Története*, vol. II, p. 309.

vollständig aus der Verwaltung ausgeschlossen; die Wiedertäufer¹³⁹ aus Vințul de Jos (Winzendorf) wurden massiv eingeschüchert und in Scharen zum Katholizismus bekehrt. Ein Teil davon verließ den Ort und setzt die weltliche Pilgerschaft fort¹⁴⁰. So stand der Katholizismus im Schatten des Wirkens von Bischöfen barocker Prägung. Bajthay war ein eloquenter Vertreter dieser Art von Kirchenoberen. Die barocke Spiritualität forderte von ihnen mehr als die Seelsorge der anvertrauten Seelen. Der Bischof musste an Versammlungen des Guberniums teilnehmen und das Fehlen eines weltlichen Fürsten auch im Wesen seine Herrschaft ersetzen. Doch stand auch er nicht über der kaiserlichen Macht. Bis zu Bischof Bajthay war es der *Status Catholicus*, der die Bischöfe ernannte, mit dem Ableben des Bischofs aber ernannte Kaiserin Maria Theresia diese nach ihrem Gutdünken in Übereinstimmung mit dem Prinzip *ein Staat – eine Kirche – ein Herrscher*¹⁴¹.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

¹³⁹ Maria Theresia ließ ihnen 1763 sechs Wochen um zu konvertieren, andernfalls würden sie aus Siebenbürgen vertrieben. Das Problem blieb ungelöst, obwohl Bischof Bajthay die Ausweisung der Jesuiten oder die Verfolgung der Wiedertäufer versuchte mit der Begründung, dass sie die neuen Katholiken aus dem Dorf nicht respektierten oder dass sie sich zu sehr auf sächsisches Gebiet ausdehnen. 1765 erbrachte die Inhaftierung von Pfarrern der Wiedertäufer nach der Einquartierung kaiserlicher Soldaten Ergebnisse: 1766 gab es Konvertiten, die zum Katholizismus übertraten; cf. „A katolikus vallás Erdélyben”, in: Mályusz, *Magyarország története a felvilágosodás korában*, 2002, S. 211.

¹⁴⁰ Bíró, „Az impériumváltozás kora”, in: *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*, S. 159.

¹⁴¹ Szántó, *A Katolikus Egyház Története*, Bd. II., S. 309.

Keith Hitchins

The Court of Vienna and the Two Romanian Churches in Transylvania, 1701-1761

The Court of Vienna from the beginning of the Union supported the Greek Catholic Church as a matter of principle, but the degree of its commitment to the Union and the vigor with which it promoted the interests of the new church always depended on broader concerns: the maintenance of the Empire's position in international relations, the expansion of its authority in Transylvania at the expense of the ruling estates, the strengthening of the Roman Catholic Church in the principality in pursuit of imperial interests, and even, from time to time, the placating of the "non-United" in order to preserve peace and order at critical times. The Union, then, may be seen not as the focal point of imperial policy, but rather as a means to an end. It is not surprising, then, that the Romanian Greek Catholic Church led a precarious existence during the first decades after its founding. The causes lay in the failure of the Court and the Roman Catholic hierarchy of Hungary to carry out the promises made in the two diplomas of Leopold I to induce the Romanian clergy to join the Union. Nor did they press forward vigorously with the administrative and financial organization of the new diocese. The unsettled political situation in Transylvania and the lack of a distinct identity for the church and its clergy created an atmosphere of uncertainty and instability.

Such were the critical issues the first Greek Catholic Bishop, Atanasie Anghel (1701-1713), had to confront.¹ Of immediate concern was the rebellion against Habsburg rule in Hungary led by FerencRákóczy, which lasted from 1703 to 1711 and thoroughly disrupted public life in Transylvania. It jeopardized the existence of the Greek Catholic Church, as many Orthodox supported Rákóczy, and he, in turn, responded by installing an Orthodox bishop at the Metropolitanate in Alba Iulia (Gyulafehérvár; Karlsburg) in 1707, forcing Bishop Atanasie to move to Sibiu (Nagyszeben; Hermannstadt). Under such dire circumstances he found it

¹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. 1, Sibiu, 1920, p. 72-78; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, ediția a doua, București, 1994, p. 308-310.

Curtea de la Viena și cele două Biserici Românești din Transilvania, 1701-1761

Curtea de la Viena a sprijinit Biserica greco-catolică încă de la începutul Unirii ca o chestiune de principiu, dar gradul angajării sale față de Unire și energia cu care a promovat interesele noii Biserici au depins întotdeauna de preocupări mai largi: menținerea poziției Imperiului în relațiile internaționale, extinderea autorității sale în Transilvania pe seama stărilor dominante, consolidarea Bisericii romano-catolice în Principat pentru atingerea intereselor Imperiului, și chiar, din când în când, acordarea unor concesiuni „neuniților” pentru păstrarea liniștii și a ordinii în momente critice. Unirea, deci, ar putea fi percepută nu ca un punct de focalizare a politicii imperiale, ci ca un mijloc pentru atingerea unui scop. Nu este surprinzător, astfel, că Biserica română greco-catolică a dus o existență precară în primele decenii de la fondare. Cauzele se găsesc în eșecul Curții și al clerului romano-catolic al Ungariei de a-și îndeplini promisiunile din cele două diplome ale lui Leopold I, făcute cu scopul de a induce preoțimea română să se alăture Unirii. Ei nici nu au avansat energic cu organizarea administrativă și financiară în noua dioceză. Situația politică incertă din Transilvania și lipsa unei identități distincte pentru Biserică și clerul său au creat o atmosferă de nesiguranță și instabilitate.

Cu astfel de probleme critice avea să se confrunte primul episcop greco-catolic, Atanasie Anghel (1701-1713)¹. De o reală îngrijorare a fost rebeliunea împotriva dominației habsburgice din Ungaria condusă de Ferenc Rákóczy, care a durat de la 1703 la 1711 și a tulburat profund viața publică din Transilvania. Ea a amenințat existența Bisericii greco-catolice, mai ales că mulți ortodocși l-au sprijinit pe Rákóczy, și acesta, la rândul lui, a răspuns prin numirea unui episcop ortodox la Mitropolia de la Alba Iulia (Guylafehérvár; Karlsburg) în 1707, forțându-l pe episcopul Atanasie să se mute la Sibiu (Nagyszeben; Hermannstadt). În astfel de circumstanțe grave i-a fost imposibil, chiar și cu sprijinul iezuiților, să-și organizeze

¹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. 1, Sibiu, 1920, p. 72-78; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, ediția a doua, București, 1994, p. 308-310.

impossible, even with the help of the Jesuits, to organize his diocese properly. The doubts many Jesuits had about Atanasie's and his clergy's commitment to the Union as more than a means of gaining social and economic advantages² hardly made cooperation easy. The brief episode in 1711, when Atanasie and some of his protopopes thought of abandoning the Union lent weight to such concerns, but, in the end, the Jesuits dissuaded them from taking such a drastic step.³ Such was the delicate state of the Greek Catholic Church when Atanasie died.

Yet, the promoters of the Union, led by Cardinal Leopold Kollonich, the Archbishop of Esztergom since 1695 and Primate of Hungary, and the Jesuits by no means left the Greek Catholic clergy to fend for itself. They were determined to lay the solid cultural and intellectual foundations of the new church and to train a clergy devoted to Rome. In these endeavors they had the full backing of the Court. Emperor Leopold himself put the matter succinctly in a *pro memoria* of September 8, 1700, where he noted that "Wallachian heretics and schismatics" needed instruction in "piety and letters" if they were to be brought back to the "fold of Christ."⁴ With these aims in mind the Jesuit colleges in Transylvania opened their doors to growing numbers of Romanians; Kollonich established the Fundatio Janiana at the Jesuit university of Nagyszombat (Trnava) in 1704 to provide Greek Catholic priests with proper theological training;⁵ and under the impress of the missionary spirit Roman Catholic catechisms were published in Romanian in Cluj in 1703 and Sibiu in 1707.⁶

The Court, distracted by pressing matters of foreign and domestic policy, was slow to place the Greek Catholic Church on a firm organizational and financial foundation. But it chose Atanasie's successors with care, as it was intent on appointing a bishop who would achieve its expectations for the Union. Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727) was the ideal candidate.⁷ He had received his education in Roman Catholic institutions, including the Gregorian College in Rome, where he took a doctorate in theology in 1710. Later he was ordained a Roman Catholic priest and was sent by the Congregation for the Propagation of the Faith to Transylvania as a missionary. His intellectual abilities and his zealous Roman Catholicism could not but attract the attention of the Court. When the Greek Catholic synod met in 1714 to select three candidates for bishop, among whom the Emperor would choose one, they ignored Patachi twice, whereupon Charles VI

² Nicolae Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. 1, Innsbruck, 1885, p. 266.

³ Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Vol. 2, p. 310.

⁴ Nilles, *Symbolae*, Vol. 2, p. 713.

⁵ *Pamiatke Trnavskej Univerzity, 1635-1777*, Trnava, 1935, p. 253.

⁶ Ioan Bianu and Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche, 1508-1830*, Vol. 1, București, 1903, p. 447, 480.

⁷ On Patachi's life and career, see Ernst Chr. Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș-Pataki und die damaligen Spannungen zwischen Rumänen, Wiener Behörden, Römischer Kurie,” in *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Vol. 11/II, 2007, p. 37-47; Iacob Mârza, „Biserică, politică și cultură la episcopal Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727),” in *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Vol. 11/II, 2007, p. 48-67.

dieceza corespunzător. Îndoielile pe care mulți iezuiți le-au avut asupra motivului de angajare față de Unire a lui Atanasie și al clerului său ca fiind doar un mijloc de a câștiga avantaje sociale și economice, au înlesnit prea puțin cooperarea². Incidentul scurt din 1711, când Atanasie și câțiva dintre protopopii săi au luat în considerație renunțarea la Unire au amplificat astfel de îndoieli, dar, în final, iezuiții i-au convins să nu facă un pas atât de drastic³. Astfel era starea fragilă a Bisericii greco-catolice la moartea lui Atanasie.

Cu toate acestea, promotorii Unirii, conduși de Leopold Kollonich, arhiepiscop de Esztergom din 1695 și primat al Ungariei, și iezuiții nu i-a lăsat cătuși de puțin pe preoții greco-catolici să se apere singuri. Ei erau hotărâți să pună baze culturale intelectuale solide noii Biserici și să dea educație preoților devotați Romei. În aceste eforturi, ei au beneficiat de întregul sprijin al Curții. Împăratul Leopold însuși a pus problema pe scurt într-un *pro memoria* din 8 septembrie 1700, unde a remarcat că „valahiilor eretici și schismatici” le trebuiau să învețe „evlavie și carte,” dacă urmau să fie readuși în „turma lui Hristos”⁴. Cu aceste scopuri în vedere și-au deschis porțile colegiile iezuite din Transilvania unui număr din ce în ce mai mare de români; Kollonich a înființat Fundatio Janiana la Universitatea iezuită din Nagyszombat (Trnava) în 1704 pentru a-i înzestra pe preoții greco-catolici cu o pregătire teologică corespunzătoare⁵; și sub imboldul spiritului misionar au fost publicate catehisme romano-catolice în limba română la Cluj și Sibiu, în 1707⁶.

Curtea, distrasă fiind de probleme urgente de politică internă și externă, nu s-a grăbit să pună Biserica greco-catolică pe baze financiare și organizaționale solide. Însă ea a ales cu grijă pe succesorii lui Atanasie, întrucât urmărea să numească un episcop care i-ar fi întrunit așteptările privind Unirea. Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727) a fost candidatul ideal⁷. El s-a instruit în instituții romano-catolice, precum Colegiul Gregorian din Roma, unde obținuse doctoratul în teologie, în 1710. Ulterior, el a fost hirotonit preot romano-catolic și a fost trimis de Congregația pentru Propovăduirea Credinței în Transilvania ca misionar. Capacitățile sale intelectuale și catolicismul său exaltat nu puteau decât să atragă atenția Curții. Când Sinodul greco-catolic s-a întrunit în 1714 să selecteze trei candidați pentru poziția de episcop, dintre care Împăratul ar fi ales unul, ei nu au ținut seama de Patachi în două ocazii, ceea ce l-a determinat pe Carol al VI-lea (1711-1740) să forțeze sinodul să aprobe pe candidatul Curții și la 23 decembrie 1715 să îl confirme pe

² Nicolae Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. 1, Innsbruck, 1885, p. 266.

³ Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, p. 310.

⁴ Nilles, *Symbolae*, vol. 2, p. 713.

⁵ *Pamiatke Trnavskej Univerzity, 1635-1777*, Trnava, 1935, p. 253.

⁶ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche, 1508-1830*, vol. 1, București, 1903, p. 447, 480.

⁷ Despre viața și activitate lui Patachi, vezi Ernst Chr. Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș-Pataki und die damaligen Spannungen zwischen Rumänen, Wiener Behörden, Römischer Kurie”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, vol. 11/II, 2007, p. 37-47; Iacob Mârza, „Biserică, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727)”, *Ibidem*, p. 48-67.

(1711-1740) forced the synod to approve the Court's choice, and on December 23, 1715 he confirmed Patachi as bishop. It was only now that the Vatican officially recognized the presence of Greek Catholics in Transylvania, and in 1716 it approved the establishment of a Greek Catholic bishopric in Transylvania. But five more years passed before the Pope issued a bull formally creating the diocese (February 23, 1721) and then confirmed Patachi as bishop (July 15, 1721). Patachi proved to be a strong champion of the Union, but his death in 1727 cut short a promising career.

The Court showed its determination to press forward with the Union by supporting Ion Inochentie Klein (1692-1768; bishop 1729-1751) as Patachi's successor. Klein seemed to possess all the qualities the Court sought. He had been trained in Jesuit schools, had demonstrated his commitment to the Union, and was a Romanian, an important consideration, as the Court seemed intent on "Romanianizing" the Greek Catholic Church, probably as a means of increasing support for it and the Union. Charles VI appointed Klein bishop on February 25, 1729, and the Pope concurred the next year, his consecration as bishop being performed by the Greek Catholic Bishop of Munkács on October 25, 1730. After spending two years in Munkács and Vienna becoming familiar with church administration, he reached his diocese in September 1732.

It was during Klein's episcopate that fundamental differences between the Greek Catholic clergy, on the one hand, and the Court of Vienna, on the other, over the direction the Greek Catholic Church should take came to the surface. The Court, in its support for the church, took the long view; it intended to use the Greek Catholic Church to promote imperial interests in Transylvania as a means of strengthening Roman Catholicism and, eventually, of bringing about the conversion of the Romanians to the Latin Church. But the thought and ambitions of Bishop Klein steadily diverged from the ends pursued by the Court. He viewed the Greek Catholic Church not as an instrument of imperial policy or as a first step toward the Latinization of the Romanian faithful, but as an entity reflecting the long course of their spiritual development and of their history as a distinct people. Thus, he professed full devotion to the Union, especially in the early years of his episcopate, and he contributed much to its organization and consolidation. But he resisted bringing his church into closer communion with Rome, and he made no effort to promote the Union among the rural population, thereby leaving village religious life largely undisturbed.

Klein undertook vigorous measures to endow his church with fundamental institutions. He moved the seat of his church to Blaj (Balázsfalva; Blasendorf) and received appropriate endowments in land and began to plan the building of a monastery, a seminary, several schools, a cathedral, and his own residence. The Court gave this undertaking its full moral, if not financial, support. Nonetheless, in a diploma of August 21, 1738 it allotted a part of the income of the domain of Blaj to the maintenance of eleven monks, twenty Greek Catholic students at the seminary, and three students at the College for the Propagation of the Faith in

Patachi în calitate de episcop. Abia acum Vaticanul recunoaște în mod oficial prezența greco-catolicilor în Transilvania și în 1716 aprobă înființarea unui episcopat greco-catolic în Transilvania. Dar au trebuit să treacă cinci ani pentru ca Papa să emită un edict pentru înființarea formală a diecezei (23 februarie 1721), și, după care, să-l confirme pe Patachi în calitate de episcop (1 iulie 1721). Patachi s-a dovedit a fi un apărător dârz al Unirii, dar moartea sa, în 1727, i-a întrerupt cariera promițătoare.

Curtea s-a arătat hotărâtă să promoveze pe mai departe Unirea prin sprijinirea lui Ion Inochentie Klein (1692-1768; episcop 1729-1751) ca successor al lui Patachi. Klein părea că posedă toate calitățile cerute de Curte. El a fost instruit în școli iezuite, și a demonstrat loialitatea față de Unire și era român, un considerent important, întrucât Curtea părea hotărâtă să românizeze Biserica Greco-Catolică probabil ca un mijloc de a mări sprijinul acordat acesteia și Unirii. Carol al VI-lea l-a numit pe Klein episcop la 25 februarie 1729 și Papa și-a dat acordul în anul următor, hirotonirea sa ca episcop fiind săvârșită de către episcopul greco-catolic de Munkács, la 25 octombrie 1730. După doi ani petrecuți în Munkács și la Viena familiarizându-se cu administrația bisericească, el a sosit în dieceză sa, în septembrie 1732.

Pe timpul episcopatului lui Klein, diferențele fundamentale între clerul greco-catolic, pe de o parte, și Curtea de la Viena, pe de altă parte, privind direcția pe care ar trebui să o urmeze Biserica romano-catolică, au apărut la lumină. Curtea, prin reazământul său dat Bisericii, a avut în vedere considerente ample: a intenționat să folosească Biserica greco-catolică pentru promovarea intereselor imperiale în Transilvania, ca un mijloc de întărire a romano-catolicismului, și eventual, a obținerii convertirii românilor la Biserica de rit latin. Dar gândirea și ambițiile episcopului Klein au diferit constant de scopurile urmărite de Curte. El a văzut în Biserica greco-catolică nu un instrument de politică imperială sau un prim pas spre latinizarea românilor credincioși, ci o entitate capabilă să reflecte lungul parcurs istoric al dezvoltării lor spirituale și al istoriei lor ca popor distinct. Astfel, el a dat dovadă de devotament total față de Unire, în special în primii ani ai episcopatului său, și a contribuit substanțial la organizarea și consolidarea acestuia. Dar el s-a împotrivit intrării Bisericii în comuniune mai strânsă cu Roma și nu a depus nici un efort să promoveze Unirea în rândul populației rurale, prin aceasta lăsând viața religioasă de la sate netulburată.

Klein a luat măsuri ferme pentru înzestrarea Bisericii sale cu instituții fundamentale. A mutat scaunul Bisericii sale la Blaj (Balázsfalva; Blasendorf) și a obținut înzestrările de pământ corespunzătoare și a demarat proiectarea construirii unei mănăstiri, a unui seminar, a câtorva școli, a unei catedrale, și a propriei sale reședințe. Curtea a acordat acestei inițiative întregul său sprijin moral, dar nu și financiar. Cu toate acestea, într-o diplomă din 21 august 1738 ea a alocat o parte din veniturile domeniului de la Blaj pentru întreținerea a unsprezece călugări, a douăzeci de studenți greco-catolici înscriși la seminar și a trei studenți înscriși la Colegiul de Propaganda Fide de la Roma. Klein a insistat că aceste măsuri erau

Rome. Klein insisted that these measures were essential for the training of priests and teachers who would then assume responsibility for strengthening the people in their allegiance to the true church.⁸ The Court inferred that Klein was intent on consolidating the Union, but in fact he had no intention of forcing the Union on the peasant masses; his aim was to foster education and a more rational way of life in the countryside. He recognized fully the benefits that the Union was bringing to Romanian religious life, and he had praise for Jesuit missionaries who had awakened the faithful from their “long slumber,” but he resisted any changes in doctrine or ritual that might make his church more Latin.

In the years that followed his arrival in Transylvania Klein worked tirelessly to gain for his clergy and faithful what he believed was their rightful place in Transylvania’s political and social system. Against the hostility shown his church by the Transylvanian estates he turned to the Court for support and submitted numerous petitions to Charles VI in the early 1730s seeking fulfillment of Leopold I’s promises to his clergy and pointing out glaring examples of the discrimination they continued to suffer. The Court took no action, except to refer him to the Transylvanian diet. But he found no satisfaction there from the ruling estates, who were ill-disposed to admit newcomers to their ranks and privileges.

Klein turned again to the Court with a new petition on March 8, 1735. Its contents make clear that he was headed in a direction different from the one the Court would be willing to support. The new petition revealed a broader approach than the satisfaction of clerical grievances. Klein was thinking now in ethnic terms. He raised the issue of discrimination by the estates against Romanians as Romanians, that is, of laymen as well as clergy, and claimed that there could be no improvement in their condition until the “Romanian nation” (*nation valachica*) was allowed adequate representation in the highest political offices of the land. He supported his demand by pointing out that the Romanians were more numerous than any other of the nations of Transylvania (85,857 families, according to his census of 1733) and paid more into the imperial treasury than any of them.⁹ None of these arguments found favor at the Court. But it treated Klein’s persistence with remarkable indulgence, since it was determined to promote Roman Catholicism in Transylvania in order to strengthen its own hold on the principality and regarded Klein as a loyal advocate of the Union. But it had no intention whatever of satisfying his political aims and recognizing the Wallachians as a privileged nation. Although it planned to weaken the power of the Transylvanian estates over time, it had no wish to overturn the social and political order in the principality. Charles VI therefore accepted the recommendation of his Council of Ministers of July 17, 1735 that Klein’s petition be rejected. But he instructed the Transylvanian diet to consider the grievances he had raised when it assembled in the following year. But neither in 1736 nor in 1737 did the diet show any sympathy for Klein’s proposals.

⁸ Magyar Országos Levéltár (MOL), *Erdélyi Kancellária* (EK), 1731/111, f. 19-21.

⁹ Augustin Bunea, *Din istoria Românilor: Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900, p. 37-39.

esențiale pentru instruirea preoților și a profesorilor care ulterior aveau responsabilitatea de a le întări oamenilor simțământul de a aparține adevăratei Biserici⁸. Curtea a presupus că episcopul Klein urmărea să consolideze Unirea, dar, de fapt, el nu avea nici o intenție să impună Unirea asupra maselor țărănești. Scopul său era să încurajeze educația și un mod de viață mai rațional în sate. El a recunoscut pe deplin beneficiile pe care Unirea le aducea vieții religioase românești și a avut cuvinte de laudă pentru misionarii iezuiți care i-au trezit pe credincioși din „somnul lor îndelungat,” însă s-a opus oricăror schimbări de doctrină sau de rit, care i-ar fi latinizat Biserica mai mult.

În anii care au urmat sosirii sale în Transilvania Klein a muncit neobosit pentru a obține clerului și credincioșilor săi ceea ce el considera a fi locul lor de drept în sistemul social și politic din Transilvania. În fața ostilității arătate Bisericii sale de către Stările din Transilvania, el a căutat sprijinul Curții și a depus numeroase petiții adresate lui Carol al VI-lea în primii ani după 1730 urmărind îndeplinirea promisiunilor lui Leopold I făcute preoților lui și dând exemple flagrante de discriminare îndurate încontinuu de ei. Curtea nu a luat vreo măsură însă l-au trimis cu cererea la Dieta Transilvană. Dar nici acolo nu a primit răspuns satisfăcător din partea Stărilor dominante care nu erau dispuse să recunoască noilor-veniți rangurile și privilegiile lor.

Klein s-a adresat Curții din nou cu o altă petiție la 8 martie 1735. Conținutul acesteia arăta clar că el alesese o linie diferită de cea pe care Curtea ar fi fost dispusă să o urmeze. Noua petiție a scos la iveală o abordare mai largă decât una limitată doar la satisfacerea revendicărilor clerului. Klein gândea acum în termeni etnici. El a ridicat problema discriminării românilor de către Stările dominante doar pentru că erau români, fie ei laici și clerici, și a susținut că nu se va putea spera la vreo îmbunătățire în statutul lor până când „națiunii române“ (*natio valachica*) nu i se va da dreptul să fie reprezentată corespunzător în forurile politice superioare ale țării. El și-a argumentat cererea arătând că românii erau mai numeroși decât oricare dintre națiunile Transilvaniei (85,857 de familii, conform recensământului său din 1733) și plăteau cel mai mult dări la trezoreria imperială decât oricare dintre celelalte națiuni⁹. Curtea nu a găsit acceptabil niciunul din aceste argumente. Dar ea a tratat perseverența lui Klein cu extremă indulgență, din cauză că era hotărâtă să promoveze romano-catolicismul în Transilvania ca să-și întărească propria autoritate asupra Principatului și îl privea pe Klein ca pe un apărător loial al Unirii. Dar nu avea vreo intenție să îi îndeplinească lui scopurile politice și să-i recunoască pe valahi drept o națiune privilegiată. Deși a plănuț să slăbească treptat puterea Stărilor privilegiate transilvănene, ea nu vroia să răstoarne ordinea politică și socială din Principat. Carol al VI-lea astfel a acceptat deci recomandările Consiliului său de Miniștri ca petiția lui Klein, din 17 iulie 1735, să fie respinsă. Dar a îndrumat Dieta din Transilvania să țină cont de plângerile făcute de el atunci când se va întruni în anul următor. Dar nici în 1736 și nici în 1737 Dieta nu a arătat vreo îngăduință față de cererile lui Klein. I-a

⁸ Magyar Országos Levéltár (MOL), *Erdélyi Kancellária* (EK), 1731/111, f. 19-21.

⁹ Augustin Bunea, *Din istoria Românilor: Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900, p. 37-39.

They denounced his demands as striking at the very heart of long-established privileges and the fundamental laws of the principality,¹⁰ and expressed outrage at his use of the term “Wallachian nation”; there was no *nation valachica*, they insisted, but only *Valachi* or *plebs valachica*.¹¹ Klein had no greater success at Court or in the diet under Charles VI’s successor, Maria Theresa (1740-1780).

Matters between the Court and Klein came to a head in the summer of 1744. In June the Transylvanian Chancellery summoned him to Vienna to discuss the large-scale movement of opposition to the Union which had spread throughout southern Transylvania in the spring in the wake of the preaching on behalf of Orthodoxy and against the Union by the Serbian monk Visarion Sarai in the spring. When Klein arrived in Vienna in August he intended to press forward with his campaign to gain rights for the Greek Catholic clergy and faithful. But the atmosphere at Court had changed. Its confidence in Klein and patience with his persistent challenges to the situation in Transylvania and to its own policies had been replaced by mistrust and even hostility. Klein’s own combativeness, especially his warning that the mood among his faithful toward the Union had changed, heightened the Court’s suspicions that he could no longer be relied upon to further the Union. His claim that many Greek Catholics now believed that they would have been better off if they had remained schismatics because they would have had the support of Russia and the Romanian principalities¹² led some officials at the Court to conclude that he was responsible for the resurgence of the “non-United” in Transylvania. In November they summoned him to appear before a committee formed by the Council of Ministers expressly to investigate his beliefs and actions toward the Union. The committee was decidedly unfriendly. It accused him of having upset public order by attacking the estates of Transylvania, by suggesting that the Wallachians should leave the Union if their grievances were left unresolved, and by paying more attention to his role as self-appointed spokesmen for Wallachian nobles and plebeians than to his spiritual duties.¹³ A second meeting with the committee was scheduled for December 7, but Klein, without the Court’s permission, had already left for Rome. His flight ended his work in Transylvania, as the Court prevented him from returning to the principality. He finally resigned as bishop in 1751 under pressure and died in Rome in 1768.

The mission undertaken by Visarion Sarai in 1744 brought the situation of the Orthodox forcefully to the Court’s attention. After the conclusion of the Union with Atanasie in 1701 it had chosen to believe that the Union was complete and that the Orthodox and their church had, in effect, ceased to exist, despite persistent revelations that the old faith remained strong in many places and that a number of those who had united were unclear as to what the Union signified. The Court even

¹⁰ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Vol. 15, part 2, București, 1913, p. 1655-1656.

¹¹ Zoltán I. Tóth, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697-1792*, Budapest, 1946, p. 89-90.

¹² Bunea, *Klein*, p. 117-119,

¹³ Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896, p. 59-66.

denunțat cererile ca lovind chiar în privilegiile și legile fundamentale ale Principatului de mult statornicite¹⁰, și și-a exprimat stupefacția când el a folosit termenul de „națiune valahă”; nu exista nici o *natio valachica*, insistaseră ei, ci doar *Valachi* or *plebs valachica*¹¹. Klein nu a avut prea mult succes nici la Curte, nici în Dietă sub domnia succesorului lui Carol al VI-lea, Maria Tereza (1740-1780).

Divergențele dintre Curte și Klein s-au finalizat în vara lui 1744. În iunie, Cancelaria Transilvană l-a chemat la Viena să discute ampla mișcare de opoziție împotriva Unirii, care s-a răspândit în toată Transilvania sudică în primăvară în urma predicilor călugărului sârb Visarion Sarai menite să apere Ortodoxia de pericolul Unirii. Când Klein a sosit la Viena, în august, el vroia să accelereze campania sa de câștigare a drepturilor pentru clerul greco-catolic și credincioși. Dar atmosfera la Curte se schimbuse. Încrederea ei în Klein și răbdarea arătată încercărilor lui constante de a schimba situația din Transilvania și propriile ei măsuri au fost înlocuite cu suspiciune și chiar cu ostilitate. Chiar spiritul combativ al lui Klein și în special avertismentul lui că atitudinea favorabilă a credincioșilor săi față de Unire se schimbuse au mărit suspiciunile Curții că ar mai putea fi de încredere să promoveze Unirea. Afirmăția lui că mulți greco-catolici au ajuns să creadă că le-ar fi fost mai bine dacă rămâneau *schismatici* pentru că s-ar fi bucurat de sprijinul Rusiei și al Principatelor Române¹² i-a determinat pe anumiți oficiali de la Curte să concluzioneze că el fusese responsabil pentru răzvrătirea neuniților din Transilvania. În noiembrie, ei l-au somat să se prezinte în fața unui comitet alcătuit din Consiliul de Miniștri cu scopul de a-i afla convingerile și acțiunile față de Unire. Comitetul s-a dovedit chiar ostil. L-a acuzat că ar fi tulburat ordinea publică atacând Stările privilegiate din Transilvania, că ar fi sugerat că valahii ar trebui să părăsească Unirea dacă revendicările lor rămâneau nerezolvate și că era mai interesat în rolul său ca purtător de cuvânt autoproclamat al nobilimii și al supușilor valahi decât în îndatoririle sale spirituale¹³. O a doua înfățișare în fața comitetului era planificată pentru 7 decembrie, dar Klein, fără încuviințarea Curții, plecase deja la Roma. Fuga sa a pus capăt eforturilor lui din Transilvania, deoarece Curtea l-a împiedicat să se reîntoarcă în Principat. În cele din urmă, făcându-se presiuni, el a demisionat din funcția de episcop în 1751 și a murit la Roma, în 1768.

Misiunea condusă de Visarion Sarai, în 1744, a adus situația ortodocșilor în atenția Curții și mai pregnant. După finalizarea Unirii, cu ajutorul lui Atanasie, în 1701, ea s-a hotărât să trateze Unirea ca fiind încheiată și pe ortodocșii cu Biserica lor ca nemaexistând în fapt, în ciuda descoperirilor repetate că vechea credință se menținea puternică în multe locuri, și câțiva dintre acei care au trecut la Unire apăreau nedumeriți neștiind în ce consta Unirea. Curtea a ignorat până și opoziția împotriva Unirii răspândită în districtul Făgăraș, între 1726 și 1729, când țărani au

¹⁰ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. 15, partea a doua, București, 1913, p. 1655-1656.

¹¹ Zoltán I. Tóth, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697-1792*, Budapesta, 1946, p. 89-90.

¹² Bunea, *Klein*, p. 117-119.

¹³ Gheorghe Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896, p. 59-66.

ignored widespread opposition to the Union in the District of Făgăraș between 1726 and 1729, when peasants refused to receive the sacraments from priests who had united and turned, instead, to those they thought still to be “pure.”¹⁴ It also ignored the results of Bishop Klein’s census of 1733, which showed that the Union had not been complete, since 486 out of 2743 priests had declared themselves to be “non-United.”¹⁵ The Court continued to harbor the illusion of the completeness of the Union, despite the extent and enthusiasm of the response to Visarion’s preaching, and used all the means at its disposal to counteract threats to the Union. It chose to conclude that small numbers of “agitators”, like Visarion, were responsible for the uproar, and as late as the spring of 1745 authorities were arresting priests and laymen in many villages such as Rășinari, near Sibiu, who were suspected of “rebellion,” and were returning Greek Catholic priests to their churches, from which villagers had driven them.¹⁶ In suppressing Visarion’s movement, the Governor of Transylvania, Johann Haller, revealed another side of the Court’s attitude toward the “non-United”-- one of class. In a letter to officials of April 6, 1745 he urged them to deal firmly with the agitators because they were crude, superstitious, and volatile.¹⁷ Thus, the Court would in no case yield to such people on a matter so vital for the future of the Empire as the Union.

The Court was thus utterly opposed to making concessions to the Orthodox, but it was nonetheless stirred by events to undertake a general review of its policy toward the Union and seek remedies for its evident weaknesses. In any case, it was determined to protect the Greek Catholic clergy and strengthen their parishioners in their faith, and for about a half-dozen years after Visarion’s movement it persisted in efforts to restore the Union as it imagined it had existed before 1744. Official pronouncements suggested that the Court failed to understand the true nature of the religious sentiments that drove large numbers of peasants and village artisans to oppose any tampering with the foundations of their beliefs. Thus, in a decree of May 22, 1749 Maria Theresa expressed the certainty that the great majority of Romanians remained faithful to the Union, and she urged that “those few” who had been deceived into leaving the Union by “schismatics” be persuaded by peaceful means to return.¹⁸ The Council of Ministers the next year followed the same line of reasoning: that all Romanians before 1744 had been Greek Catholics and that a few had been “seduced” into abandoning the Union by the “tumult” of that year.¹⁹

¹⁴ G. Patacsi, „Die Unionsfeindlichen Bewegungen der Orthodoxen Rumänen Siebenbürgens in den Jahren 1726-1729,” in *Orientalia Christiana Periodica*, Vol. 26, 1960, p. 374, 376-379, 387-388.

¹⁵ Nicolae Togan, „Statistica Românilor din Transilvania în 1733,” in *Transilvania*, Vol. 29 (1898), p. 210, 212-213.

¹⁶ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 1, Annex, p. 41.

¹⁷ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran, eds., *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 133-134.

¹⁸ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 1, Annex, p. 80-81: Maria Theresa to the Catholic Estates of Transylvania.

¹⁹ MOL, *EK*, 1750/297, f. 19-28: A report on conditions in Transylvania considered by the Council of Ministers on November 9, 1750.

refuzat să primească împărtașania de la preoții care se uniseră și s-au întors la acei pe care ei îi considerau încă „puri”¹⁴. Ea a ignorat și rezultatele recensământului episcopului Klein din 1733, care arăta că Unirea nu fusese complet încheiată din moment ce 486 din cei 2 743 de preoți s-au declarat „neuniți”¹⁵. Curtea a continuat să nutrească iluzia unei Uniri încheiate, în ciuda amploarei și a entuziasmului arătat predicilor lui Visarion și a folosit toate mijloacele la dispoziția ei să contracareze obstacolele din calea Unirii. A preferat să concluzioneze că un număr mic de „agitatori” precum Visarion, erau răspunzători pentru tumultul creat, și în primăvara lui 1745, autoritățile i-au arestat pe preoții și pe laicii din multe sate precum Rășinari lângă Sibiu, care erau suspectați de „rebeliune” și i-au reîntors pe preoții greco-catolici înapoi la bisericile lor de unde fuseseră goniți de săteni¹⁶. Prin suprimarea mișcării lui Visarion, guvernatorul Transilvaniei, Johann Haller, a dezvăluit un alt aspect al poziției Curții față de „neuniți” - unul de clasă. În scrisoarea guvernatorului Transilvaniei, Johann Haller, ca reprezentant al Vienei în teritoriu adresată oficialilor, la 6 aprilie 1745, acesta i-a îndemnat la acțiune fermă contra agitatorilor pentru că aceștia erau grosolani, superstițioși și ușor de incitat¹⁷. Cu alte cuvinte, Curtea nu ar fi cedat în nici un fel unor astfel de indivizi într-o problemă atât de vitală pentru viitorul Imperiului, precum cel al Unirii.

Curtea s-a opus astfel vehement ideii de a face concesii ortodocșilor, dar a fost totuși mișcată de evenimente, astfel că a inițiat o reevaluare generală a politicii sale față de Unire și a căutat soluții la disfuncționalitățile sesizate. În orice caz, era hotărâtă să apere clerul greco-catolic și să întărească pe enoriașii săi în credința lor și, timp de șase ani după mișcarea lui Visarion, ea și-a continuat eforturile de restabilire a Unirii așa cum ea a considerat că ar fi existat înainte de 1744. Curtea, așa cum relevă declarațiile oficiale, eșuase să înțeleagă adevărata natură a sentimentelor religioase care au îmboldit un număr mare de țărani și meșteșugari de la sate să se opună oricărei atingeri a bazelor credinței lor. Astfel, într-un decret, din 22 mai 1749, Maria Tereza și-a exprimat certitudinea că marea majoritate a românilor au rămas credincioși Unirii și i-a îndemnat pe „acei puțini” care au fost înșelați de „schismatici” să părăsească Unirea să fie convinși, pe cale pașnică, să se reîntoarcă¹⁸. Anul următor, Consiliul de Miniștri a urmat același raționament și anume că toți românii dinainte de 1744 au fost greco-catolici și că doar puțini „fuseseră tentați” să abandoneze Unirea pe timpul „tumultului” din acel an¹⁹.

¹⁴ G. Patacsi, „Die Union sfeindlichen Bewegungen der Orthodoxen Rumänen Siebenbürgens in den Jahren 1726-1729”, în *Orientalia Christiana Periodica*, vol. 26, 1960, p. 374, 376-379, 387-388.

¹⁵ Nicolae Togan, „Statistica Românilor din Transilvania în 1733”, în *Transilvania*, vol. 29, 1898, p. 210, 212-213.

¹⁶ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 1, anexă, p. 41.

¹⁷ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran, ed., *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 133-134.

¹⁸ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 1, anexă, p. 80-81: *Maria Tereza către Stările catolice din Transilvania*.

¹⁹ MOL, EK, 1750/297, f. 19-28: *Un raport al Consiliului de Miniștri cu privire la condițiile din Transilvania*, 9 noiembrie 1750.

The Court undertook various initiatives to strengthen the Union. On April 15, 1746 Maria Theresa appointed four “Roman Catholic Protectors” of the Union, and on June 18, 1747 she reconfirmed the privileges her predecessors had granted the Greek Catholic clergy and proposed appointing Greek Catholic nobles to official positions in the Gubernium. She also took steps to remedy the “ignorance” and “inexperience” of Greek Catholic priests, which she thought lay at the heart of the “evil” that had befallen the Greek Catholic faithful. Henceforth, the Gubernium was to find ways of increasing the number of schools that would receive Greek Catholic candidates for the priesthood, and the Catholic Protectors were to supervise the opening of new primary schools for Greek Catholic boys and to make sure that they attended classes.²⁰

The Court depended increasingly on the younger Greek Catholic clergy to undertake vigorous action to protect and extend the Union. In particular, it proposed that the clergy go to the villages to explain to the populace that the Union did not mean the abandonment of tradition and the substitution of the Latin for the Greek rite. But in decrees of April 15 and June 8, 1746 it urged that persuasion, not force, be the method used.²¹ Bishop Klein no longer had a place in the Court’s plans, and it put heavy pressure on him to resign. It wanted as head of the Greek Catholic Church a bishop who shared its vision of the Union and would not hesitate to propagate it in the rural areas and take action against “agitators.” Klein finally resigned in 1751 and was succeeded by the Court’s candidate Petru Pavel Aron, who had given ample proof of his zeal as a promoter of the Union.

Neither the application of force nor the methods of persuasion and education dealt effectively with the fundamental issues of custom and belief in the countryside. The causes of the overwhelming response of the rural population to Visarion Sarai’s mission must be sought mainly in the prevailing mental climate of the village. Here religion occupied a central place in the inhabitants’ perception of the world. Religion, much more than political or economic forms, gave the village cohesiveness and meaning. Church ceremonies and the articles of faith had been unchanged for generations and were mixed with customs and superstitions. The Christian explanation of the world, in simple form, shaped the thinking of the village about the ultimate events of life – birth, death, and salvation. Custom, given form in the rituals of the church and thus sanctioned by God, served as the villagers’ guide through their uncertain and frightening temporal journey until they reached the permanence that lay beyond. The anxiety and violence with which rural society challenged the Union between the 1740s and the 1760s must be seen, then, as a spontaneous act of self-defense, for the Union not only jeopardized individual salvation, but also undermined the very foundations of village life.

The Court and the authorities in Transylvania were surprised by the vigor and extent of a new upsurge of opposition to the Union in 1748 and 1749 in the same areas that had responded so enthusiastically to Visarion. The Court’s reaction was

²⁰ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 1, Annex, p. 59: Maria Theresa to Transylvanian Gubernium, June 18, 1747.

²¹ *Ibidem*, Vol. 1, Annex, p. 50; Mihai Sășăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 155.

Curtea a întreprins diverse inițiative de întărire a Unirii. La 5 aprilie 1746 Maria Tereza a numit patru „protectori romano-catolici” ai Unirii, și la 18 iunie 1747 ea a reconfirmat privilegiile acordate de predecesorii ei clerului greco-catolic, și a propus numirea nobililor greco-catolici în poziții oficiale din Guberniu. Ea a făcut demersuri să remedieze „ignoranța” și „lipsa de experiență” a preoților romano-catolici care, considera ea, ar fi stat la baza „rădăcinii răului” ce s-a abătut asupra credincioșilor greco-catolici. Așadar, Guberniul trebuia să identifice căi de a mări numărul școlilor care ar fi primit candidați greco-catolici la preoție și protectorii catolici care trebuiau să supravegheze deschiderea de noi școli elementare pentru băieții greco-catolici și să se asigure că aceștia frecventează cursurile²⁰.

Curtea a depins din ce în ce mai mult de clerul greco-catolic mai tânăr în sensul că acesta va întreprinde eforturi energice de ocrotire și de răspândire a Unirii. În special, ea a propus ca membrii clerului să meargă în sate să explice populației că Unirea nu însemna abandonarea tradiției și înlocuirea cu ritul latin al celui grecesc. Dar în decretul din 15 aprilie și 8 iunie 1746, ea a îndemnat că actul de convingere și nu forța să fie metoda adoptată²¹. Episcopul Klein nu mai conta în planurile Curții și s-au făcut mari presiuni să-l constrângă să demisioneze. Ea dorea în fruntea Bisericii Greco-Catolice un episcop care îi împărtășea viziunea privind Unirea și care nu ezita să o propovăduiască în zonele rurale și să ia măsuri contra „agitatorilor.” Klein a demisionat în 1751 și lui i-a succedat candidatul Curții Petru Pavel Aron, care a dat dovadă din plin de zel ca promotor al Unirii.

Nici prin folosirea violenței și nici a metodelor de convingere și de educare nu s-a slăbit puterea ideilor fundamentale de tradiție și obicei la sate. Cauzele aderării covârșitoare a populației rurale la predicile lui Visarion Sarai trebuie căutate mai ales în mediul de gândire prevalent la sat. Aici, religia a avut un rol esențial în modul locuitorilor de a percepe lumea. Religia mai presus decât formele economice sau politice a dat satului coeziune și sens. Ceremoniile bisericii și învățăturile de credință au rămas neschimbate de generații și erau amestecate cu obiceiuri și superstiții. Înțelegerea creștină despre lume, în formă simplă, a marcat modul în care satul concepea momentele esențiale ale vieții (nașterea, moartea, și mântuirea). Obiceiul, în forma dată în ritualurile bisericii și fiind astfel consacrat de Dumnezeu, i-a îndrumat pe săteni prin călătoria vremelnică a vieții, plină de necunoscut și umbre, spre veșnicia de dincolo. Frământarea și tăria cu care societatea rurală s-a împotrivit Unirii între anii 1740 și anii 1760 trebuie văzută deci ca un act spontan de autoapărare căci Unirea nu doar a pus în primejdie mântuirea omului, dar a compromis însăși temeliile vieții rurale.

Curtea și autoritățile din Transilvania au fost surprinse de vigoarea și de proporțiile valului de opoziție împotriva Unirii în 1748 și 1749 în aceleași regiuni care îl urmaseră cu atât entuziasm pe Visarion. Reacția Curții a fost și ea

²⁰ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 1, anexă, p. 59: *Maria Tereza către Guberniul Transilvaniei*, 18 iunie 1747.

²¹ *Ibidem*, vol. 1, anexă, p. 50; Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 155.

also similar. It mandated severe punishment for “schismatic” priests and laymen and especially monks from the hills and forests along the border with Wallachia.²² Maria Theresa in a note to the Transylvanian Gubernium of March 14, 1749 denounced opponents of the Union as “criminals”²³ and tacitly approved the arrests of organizers of protest meetings and the quartering of troops in affected villages. But only a month later the Transylvanian Chancellery, taking note of the gravity of the situation, urged that actions against schismatic priests be taken with as little public commotion as possible in order not to inflame passions still further.²⁴ But neither the Court nor the Transylvanian Gubernium took steps to satisfy the demands of the Orthodox. A report on the situation by the Governor of Transylvania on September 13, 1750 reflected official thinking about the “agitators”: they were not deserving of rights because they were peasants who were bound to the soil and thus merely tolerated by the estates.²⁵

The foundation of the Court’s religious policy in Transylvania continued to be support for the Greek Catholic Church. Both it and the Transylvanian Gubernium furthered the efforts of the episcopal vicar and later Bishop Petru Pavel Aron (1709-1764; bishop 1751-1764) and his protopopes to take decisive action against the non-United. Indeed, Aron and his clergy seemed intent on converting all Romanians in southern Transylvania to the Union between 1749 and 1756, and, as a result, non-conforming priests were fined and some were even imprisoned.²⁶ The Gubernium approved wholeheartedly of such action and urged local officials to heed Maria Theresa’s edicts calling on them to take strong measures against those who would endanger the Union and, if necessary, call on the military for aid.²⁷

Yet, in the 1750s a gradual change of manner and tone was discernible in the Court’s thinking about the Orthodox. Although its actions in Transylvania often took the usual repressive forms, a softening of official policy gradually became evident. The new mood was reflected in Maria Theresa’s rescript of May 31, 1756, which again urged officials in Transylvania to avoid actions that would arouse the populace to violence.²⁸ She may, in effect, have been guided by the Court’s long-standing toleration of the Orthodox communities in Braşov (Brassó; Kronstadt), Sibiu, and Făgăraş (Fogaras). Here significant numbers of Greek merchants had established themselves and carried on commerce with the Balkans and Constantinople, activities the Court wished to encourage.²⁹ It thus allowed them to

²² Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 1, Annex, p. 52-53, 60-61, 77.

²³ MOL, EK, 1749/116, f. 18-19: *Maria Theresa to the Transylvanian Gubernium and the Catholic Councillors*.

²⁴ MOL, EK, 1749/144, f. 2, 6-11: *Conference on Transylvanian affairs*, Vienna, April 29, 1749.

²⁵ Stanciu, Hitchins, Dumitran, *Despre Biserica românilor*, p. 227-228.

²⁶ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 2, Sibiu, 1930, pp. 38-40; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici*, Blaj, 1902, p. 107-109; MOL/EK, 1750/247: letter of Orthodox priest Stan of Dobra, August 2, 1750.

²⁷ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 2, p. 53-54,

²⁸ *Ibidem*, Vol. 1, Annex, p. 160.

²⁹ Olga Cicanci, *Comaniile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, București, 1981, p. 159-168.

asemănătoare. Ea a poruncit pedepsirea severă a preoților și a laicilor „schismatici” și în special a călugărilor de pe dealurile și pădurile de-a lungul graniței cu Țara Românească²². Într-o notă transmisă Guberniului Transilvaniei, la 14 martie 1749, Maria Tereza i-a denunțat pe oponenții Unirii drept „criminali”²³ și a aprobat tacit arestarea celor ce au organizat adunări de protest precum și cantonarea de trupe în satele afectate. Dar numai cu o lună mai târziu, Cancelaria Transilvană, luând notă de gravitatea situației, a cerut ca acțiunile îndreptate împotriva preoților schismatici să fie luate cu cât mai puțină agitație publică, pe cât posibil, astfel încât să nu se încingă spiritele și mai tare²⁴. Dar nici Curtea, nici Guberniul Transilvaniei nu au luat nici o măsură pentru satisfacerea revendicărilor ortodocșilor. O dare de seamă a situației de către guvernatorul Transilvaniei, din 13 septembrie 1750, a arătat cum erau percepuți oficial „agitatorii”: ei nu meritau drepturi pentru că erau țărani legați de glie, și, drept urmare doar tolerați de Stările dominante²⁵.

Baza politicii religioase a Curții din Transilvania a continuat să fie sprijinirea Bisericii Greco-Catolice. Aceasta, cât și Guberniul Transilvănean l-a încurajat în eforturile sale pe vicarul episcopal, și mai târziu episcop, Petru Pavel Aron (1709-1764; episcop 1751-1764) și pe protopopii lui de a iniția acțiuni decisive împotriva neuniților. Într-adevăr, Aron și clerul său păreau puși pe convertirea la Unire a tuturor românilor din sudul Transilvaniei, între 1749 și 1756, și, în consecință, preoții necooperanți au fost amendați, și câțiva au fost chiar încarcerati²⁶. Guberniul a aprobat întru totul astfel de acțiuni și i-a îndemnat pe oficialii lor locali să urmeze îndeaproape edictele Mariei Tereza somându-i să ia măsuri drastice împotriva celor care ar periclita Unirea și, de ar fi necesar, chiar să cheme în ajutor armata²⁷.

Cu toate acestea, în anii după 1750 o schimbare treptată în atitudine și ton se întrevede în modul Curții de a-i percepe pe ortodocși. Deși acțiunile ei în Transilvania au luat adesea formele represive obișnuite, o relaxare a politicii oficiale a devenit treptat vizibilă. Noua atitudine reiese din decretul Mariei Tereza, din 31 mai 1756, care din nou ordonă oficialităților din Transilvania să evite acțiunile care ar putea incita populația la violență²⁸. Este posibil, în fapt, ca ea să se fi inspirat din toleranța mai veche a Curții arătată comunităților ortodoxe din Brașov (Brassó; Kronstadt), Sibiu, și Făgăraș (Fogaras). Aici s-a stabilit un număr mare de negustori greci care au făcut negoț cu Balcanii și cu Constantinopolul, activități pe care Curtea vroia să le încurajeze²⁹. Ca urmare, le-a permis

²² Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 1, anexă, pp. 52-53, 60-61, 77.

²³ MOL, EK, 1749/116, f. 18-19: *Maria Tereza către Guberniul transilvănean și consilierii catolici*.

²⁴ MOL, EK, 1749/144, f. 2, 6-11: *Conferință despre afacerile Transilvaniei*, Viena, 29 aprilie 1749.

²⁵ Stanciu, Hitchins, Dumitran, *Despre Biserica românilor*, p. 227-228.

²⁶ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 2, Sibiu, 1930, p. 38-40; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici*, Blaj, 1902, p. 107-109; MOL/EK, 1750/247: *Scrisoarea preotului ortodox Stan din Dobra*, 2 august 1750.

²⁷ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 2, p. 53-54.

²⁸ *Ibidem*, vol. 1, anexă, p. 160.

²⁹ Olga Cicanci, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, București, 1981, p. 159-168.

hold services in their churches and to have Orthodox priests who had been ordained outside Transylvania.³⁰ But it was also determined to prevent them from spreading their religious beliefs outside their communities and kept a close watch on any contacts they might have with Russia.³¹

A similar relationship had evolved between the Court and the Serbian Orthodox Metropolitanate of Karlowitz (Sremski Karlovci) since the last decade of the 17th century. Serbian Metropolitans and their suffragan bishops, especially the Bishop of Arad with his large Romanian constituency, were often at odds with the Court and the Gubernium in Transylvania over their attempts to extend their jurisdiction over the Orthodox of Transylvania and even bring them under the provisions of the so-called Illyrian Privileges, by which Emperor Leopold I had accorded the Serbian Church wide-ranging autonomy.³² Metropolitan Pavle Nenadović (1749-1768) was the most vigorous advocate of Orthodox administrative unity in the Habsburg Monarchy.³³ Although he did not achieve his goal of a union with the Romanian Orthodox of Transylvania, his persistence in promoting Orthodox unity in the Empire contributed to a change in the Court's perception of the "non-United" and to its decision to accord them legal recognition and a modest degree of self-administration.

Within Court circles by the summer of 1758 the treatment accorded the Orthodox clergy and faithful was under serious review. On the one side were those who opposed any change in the current policy. The Transylvanian Chancellor Gábor Bethlen spoke for many when he declared that aggressive action was needed to stop agitation against the Union, that Metropolitan Nenadović and his clergy should be prevented from intervening in Transylvanian affairs, and that no bishop should be appointed for the non-United because such action would merely reinforce resistance to the Union and increase the influence of the Serbian Metropolitanate in Transylvania.³⁴ His thinking with regard to the Orthodox was governed by the certainty that the masses of peasants in their ignorance and superstition were highly volatile and could succumb easily to religious passions of the moment and commit irrational, violent acts.

Johann Christoph Bartenstein, head of the Illyrian Aulic Chancellery, took a contrary view of the situation. He insisted that the best policy for the Court to follow would be to appoint a bishop or metropolitan for the non-United of Transylvania because he wanted to bring them into the imperial system and make them useful, productive supporters of the Habsburg imperial idea. On a less lofty

³⁰ Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761)*. Documente, Cluj-Napoca, 2003, p. 243: order of general Platz for the Hofkriegsrat, March 20, 1748.

³¹ *Ibidem*, p. 265-271: instructions of the Hofkriegsrat to Commanding General in Transylvania, December 20, 1751.

³² See Hitchins, "The Serbian Orthodox Church and the Romanians of the Habsburg Monarchy, to 1761," in the present volume, p. 654.

³³ See Hitchins, "Pavle Nenadović," in the present volume, p. 436-447.

³⁴ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 2, p. 73.

negustorilor să își țină serviciile religioase în propriile biserici și să aibă preoți ortodocși care fuseseră hirotoniți în afara Transilvaniei³⁰. Dar, era totodată hotărâtă să-i descurajeze de la acțiunile de răspândire a credințelor lor religioase în afara comunităților proprii și a vegheat îndeaproape asupra oricăror contacte pe care aceștia le-ar fi avut cu Rusia³¹.

O relație similară s-a dezvoltat între Curte și Mitropolia Ortodoxă Sârbă de la Karlowitz (Sremski Karlovci), din ultima decadă a secolului al XVII-lea. Mitropoliții sârbi și episcopii lor sufragani, în special Episcopatul de Arad cu o populație mare de enoriași români, erau adesea măhniți de încercările Curții și ale Guberniului transilvan de a-și extinde jurisdicția asupra ortodocșilor din Transilvania și chiar de a-i pune sub protecția așa-numitelor privilegii ilirice, prin care împăratul Leopold I a acordat Bisericii sârbe o amplă autonomie³². Mitropolitul Pavle Nenadović (1749-1768) a fost cel mai energic susținător al unității administrative ortodoxe din Monarhia habsburgică³³. Deși nu și-a atins scopul de unire cu ortodocșii români din Transilvania, perseverența sa în promovarea unității ortodoxe în Imperiu a contribuit la o schimbare privind modul de percepere a „neuniților” de către Curte și la hotărârea ei de acordare a unei recunoașteri legale și a unui modest grad de autoadministrare.

În cercurile înalte de la Curte, modul în care clerul ortodox și credincioșii erau tratați a fost supus unei serioase reconsiderări în vara lui 1758. Pe de o parte, erau cei care se opuneau oricărei intervenții în politica curentă. Cancelarul transilvănean Gábor Bethlen vorbi în numele multora când declarase necesitatea unor acțiuni agresive pentru încetarea tulburărilor contra Unirii, împiedicarea mitropolitului Nenadović și a clerului său de a se amesteca în treburile Transilvaniei și refuzul de a numi un episcop pentru neuniți pe motiv că un astfel de pas ar întări împotrivirea la Unire și ar mări influența mitropoliei sârbe în Transilvania³⁴. Modul său de gândire în privința ortodocșilor era condus de certitudinea că masele de țărani în ignoranța și superstiția lor, erau ușor de instigat și puteau ceda ușor patimilor religioase de moment și puteau comite acte violente, nesăbuite.

Johann Christoph Bartenstein, șeful Cancelariei Aulice Ilire, a susținut o opinie diametral opusă asupra situației. El a insistat că pentru Curte cel mai bun curs de urmat era să se numească un episcop sau un mitropolit pentru neuniții din Transilvania, întrucât el urmărea să îi aducă pe neuniți în sistemul imperial și să-i transforme în promotori indispensabili și folositori ai ideii imperiale habsburgice. Într-un ton mai direct, el a căutat să arate că un mitropolit român ar putea servi pe

³⁰ Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, 2003, p. 243: ordinul generalului Platz adresat Consiliului de război din 20 martie 1748.

³¹ *Ibidem*, p. 265-271: instrucțiunile Consiliului de război către generalul comandant al Transilvaniei, 20 decembrie 1751.

³² Vezi Hitchins, *Biserica Ortodoxă sârbească și românii din Monarhia habsburgică până la 1761*, în volumul de față, p. 655.

³³ Vezi Hitchins, *Pavle Nenadović*, în volumul de față, p. 436-447.

³⁴ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 2, p. 73.

level he argued that a Romanian metropolitan could serve as a competitor to the Serbian metropolitan and thereby weaken Orthodoxy and leave the ultimate power of decision in their affairs to the Court.³⁵ He also pointed out that keeping the non-United of Transylvania subject to a bishop or metropolitan of their own would lessen the influence on them of Russia and the principalities of Wallachia and Moldavia. Bartenstein was supported by Prince Wenzel Anton Kaunitz, the Chancellor of State, who raised similar arguments and insisted that in the long-run toleration of the non-United and the appointment of a bishop for them made better sense than repression, which kept Transylvania in turmoil and risked the emigration of valuable peasant labor to foreign countries. He declared his primary interest to be the well-being of the state and not the continued pursuit of a religious policy that had little to do with the objectives of the new imperial policy, which he was engaged in formulating.³⁶

Maria Theresa, clearly following the broader, imperial approach to the matter represented by Kaunitz and Bartenstein, took two momentous steps to moderate the religious controversy in Transylvania. On October 13, 1758 she approved the nomination of an exempt bishop for the Orthodox in Transylvania, and on June 13, 1759 she issued an edict of toleration that suggested a new approach to confessional problems in Transylvania, even if it did not mean full religious freedom for the Orthodox. She allowed the Orthodox to practice their faith without hindrance, but only if they conducted their affairs quietly and made no effort to interfere with the progress of the Union. At the same time she forbade those who had accepted the Union to leave it in the future. If they did, she threatened them with the loss of their tolerated status.³⁷

Maria Theresa's edict, rather than breaking new ground in the discourse between the Court and the opponents of the Union, simply confirmed the existing state of things—a stalemate. The kind of toleration she offered brought no peace, but simply led to more turbulence. Since the latter half of 1758 unrest among the Orthodox in southern Transylvania had been growing. It was a time when the Empire had committed the bulk of its military forces to the war with Prussia, which had broken out in 1756 and left few troops to maintain order in many areas, including Transylvania. Thus, Maria Theresa's concessions were intended, at least in part, to maintain some degree of order in the principality and keep the Union from disintegrating completely until the war was over and adequate resources again became available to deal firmly with the Orthodox. Although the edict of toleration was hardly favorable to their cause, the protesters interpreted her action as a sign that she had at last been accurately informed about their unbearable conditions and had thus allowed them to choose their own form of worship. The consequence of Maria Theresa's intervention, then, was the opposite of what she had intended. The

³⁵ *Ibidem*, p. 73-75.

³⁶ *Ibidem*, p. 76-77; Sășăuțan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă*, p. 117-120.

³⁷ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 2, p. 136-137.

post de rival al mitropolitului sârb, și prin aceasta s-ar slăbi Ortodoxia și s-ar lăsa Curții autoritatea supremă de decizie asupra treburilor lor³⁵. El a arătat, de asemeni, că aducându-i pe neuniții din Transilvania sub autoritatea unui episcop sau mitropolit propriu s-ar diminua influența Rusiei precum și a celorlalte două principate, Moldova și Țara Românească asupra lor. Bartenstein era sprijinit de Prințul Wenzel Anton Kaunitz, cancelar al statului, care a avansat argumente similare și a insistat că, pe termen lung, tolerarea neuniților și numirea unui episcop pentru ei, e mai benefică pentru imperiu decât reprimări, care mențineau Transilvania în agitație și totodată provocau riscul de migrare a mâinii de lucru productive a țăranilor spre țări străine. El a declarat că principalul său interes era bunăstarea țării și nu urmărirea continuă a unei politici religioase, care avea prea puțin în comun cu obiectivele noii politici imperiale, pe care el se angajase să o elaboreze³⁶.

Maria Tereza, susținând clar în demersul ei o perspectivă imperială extinsă a problemei pe care Kaunitz și Bartenstein o ridicaseră, a luat două decizii oportune pentru a aplană controversa religioasă din Transilvania. La 13 octombrie 1758 ea a aprobat numirea unui episcop scutit de dări pentru ortodocșii din Transilvania și la 13 iunie 1759 ea a emis un edict de toleranță care anunța o nouă orientare în problemele confesionale din Transilvania, chiar dacă aceasta nu cuprindea prevederea libertății religioase depline pentru ortodocși. Ea le-a permis ortodocșilor să își practice credința fără vreun obstacol, dar numai dacă își administrau treburile discret și se abțineau să se amestece în propășirea Unirii. În același timp, ea le-a interzis celor care deja acceptaseră Unirea să își schimbe credința pe viitor. Dacă totuși se lepădau de Unire, ea i-a amenințat cu pierderea statutului lor de supuși tolerați³⁷.

Edictul Mariei Tereza, în loc să ofere o schimbare de proporții în retorica dintre Curte și oponenții Unirii, doar a confirmat o stare de impas deja existentă: neizbânda niciuneia dintre părți. Forma de tolerare pe care ea a oferit-o nu a adus pace, ci, pur și simplu, a condus la mai multe răzvrătiri. Din ultima jumătate a anului 1758, nemulțumirile printre ortodocșii din sudul Transilvaniei s-au înmulțit. Era o perioadă când Imperiul își alocase grosul forțelor armate în războiul cu Prusia, care s-a declanșat în 1756, și care a lăsat puține trupe pentru menținerea ordinii în multe regiuni, inclusiv Transilvania. Astfel, concesiile Mariei Tereza erau menite, măcar partial, să asigure relativ ordinea în Principat și să prevină dezintegrarea totală a Unirii, până când războiul era încheiat și resurse corespunzătoare puteau fi din nou disponibile pentru a-i combate pe ortodocși. Deși edictul de toleranță nu sprijinise deloc cauza lor, protestatarii au văzut în măsura luată un semn că ea fusese măcar corect informată despre condițiile lor de viață greu de îndurat și că astfel le dăduse voie să-și officieze cultul după credință. Consecința intervenției Mariei Tereza a fost, deci, opusul a ceea ce ea intenționase.

³⁵ *Ibidem*, p. 73-75.

³⁶ *Ibidem*, p. 76-77; Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă*, p. 117-120.

³⁷ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 2, p. 136-137.

mere mention of toleration spurred the Orthodox to seek a full restoration of their church as it had existed before Bishop Atanasie's embrace of the Union. Unrest in southern Transylvania became more widespread.³⁸

Practical matters of the moment, in part, dictated the Court's actions toward the opponents of the Union, but perhaps more important were those long-term trends taking place in the internal economic, social, and intellectual life of the Empire and in the evolution of its international relations. They raised issues that had persuaded men like Bartenstein and Kaunitz to place the Orthodox Church within a far broader historical context than simply that of religious controversy. Since the second half of the 17th century the foundations upon which the governance of the Empire was based shifted from confessional absolutism to enlightened absolutism.³⁹ As a result, the interests of the state came to prevail over the interests of the church. The drive to bring about the Church Union of the Romanian Orthodox in Transylvania at the turn of the 18th century had signified the persistent strength of confessional absolutism, but under the successors of Leopold I religious uniformity among the Empire's subjects became less crucial, as the Court recognized that loyal and useful subjects could be other than Roman Catholic. Such a view of things is evident in the colonization policies of Charles VI and Maria Theresa, who had encouraged both merchants and peasants from the Balkans to settle in the Empire.⁴⁰ Equally revealing of change is the evolution of the Court's policy toward the Serbian Orthodox Metropolitanate of Karlowitz, which reflected a remarkable indulgence toward declared opponents of the Union, especially Metropolitan Pavle Nenadović.

The Court during this period emphasized the development of the political institutions and the economy of a modern state as essential if the Empire was to maintain its place in European international relations. Characteristic of the new thinking about the creation of wealth and imperial prosperity was the enhanced role accorded the humble as the primary producers of wealth. The Court's planners sought ways to make the peasants, the great majority of the population, more productive. In any case, they insisted that this indispensable labor force be kept at home and be prevented from moving to other countries.⁴¹ From such a perspective Orthodox peasants were just as valuable farmers and taxpayers as were Greek Catholics and Roman Catholics.

The Court's expanding relations with the Orthodox world also could not but have a long-term moderating influence on its policies toward the Orthodox of Transylvania. The alliance with Russia, which had proved so crucial in

³⁸ *Ibidem*, Vol. 2, p. 124-129; MOL, *EK*, 1759/101, f. 14, 17, 22-24, 29, 47: numerous reports from Transylvanian officials between January and March 1759 on Orthodox unrest.

³⁹ Eduard Winter, *Der Josefínismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus, 1740-1848*, Berlin, 1962, p. 22-99; Idem, *Frühaufklärung*, Berlin, 1966, p. 124-149.

⁴⁰ Virzhiniia Paskaleva, *Sredna Evropaize mitepodolniiia Dunavrez XVIII-XIX v.*, Sofia, 1986, p. 28-31, 41-42.

⁴¹ Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă*, p. 119: Kaunitz to Maria Theresa, October 9, 1758.

Simpla menționare a tolerării i-a determinat pe ortodocși să ceară restaurarea deplină a propriei lor Biserici, așa cum existase înaintea convertirii episcopului Atanasie la Unire. Tulburările în sudul Transilvaniei deveniră și mai răspândite³⁸.

Aspecte practice ale momentului au dictat în parte măsurile luate contra Curții în privința celor ce se opuneau Unirii, dar, poate de o importanță și mai mare au fost acele orientări pe termen lung din viața internă economică, socială, și intelectuală a imperiului precum și în direcția de evoluare a relațiilor sale internaționale. Acestea au reliefat probleme care au convins pe oficiali ca Bartenstein și Kaunitz să considere Biserica Ortodoxă într-un cadru istoric mult mai larg decât unul simplu al unei controverse religioase. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, principiile la baza guvernării Imperiului se schimbaseră de la cele ale absolutismului confesional la cele de absolutism iluminat³⁹. În consecință, interesele Statului au ajuns să predomine în fața intereselor Bisericii. Intenția de a Uni cu Roma Biserica ortodocșilor din Transilvania, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, a relevat forța durabilă a absolutismului confesional dar sub urmașii lui Leopold I, uniformitatea religioasă printre supușii Imperiului își pierduse din importanță mai ales când Curtea a admis că supuși loiali și utili puteau fi și de altă religie decât cea romano-catolică. O astfel de perspectivă apare clar în măsurile de colonizare ale lui Carol al VI-lea și ale Mariei Tereza, care i-a încurajat și pe comercianți și pe țăranii din Balcani să se stabilească în Imperiu⁴⁰. O schimbare la fel de evidentă apare în modul cum a evoluat politica Curții față de Mitropolia Ortodoxă Sârbă de la Karlowitz, fapt ce denotă un grad înalt de indulgență față de opoziții declarați ai Unirii, în special față de mitropolitul Pavle Nenadović.

În această perioadă Curtea a subliniat că dezvoltarea instituțiilor politice și economice ale unui stat modern erau esențiale dacă Imperiul urmărea să își mențină poziția în relațiile europene și internaționale. Specific noii gândiri centrate pe producerea de bogăție și creșterea prosperității imperiale a fost rolul mărit jucat de păturile sărace ca producătorii principali de bunuri. Consilierii Curții în probleme economice au căutat diverse căi de a-i face pe țăranii, marea majoritate a populației, mai productivi. În orice caz, ei au insistat că această mână de lucru indispensabilă trebuia păstrată în țară și trebuia împiedicată să migreze spre alte țări⁴¹. Dintr-o astfel de perspectivă, țăranii ortodocși erau tot atât de însemnați, în calitate de contribuabili și cultivatori, precum erau și cei greco-catolici și romano-catolici.

Relațiile extinse ale Curții cu lumea ortodoxă nu puteau avea decât o influență de ameliorare, pe termen lung a măsurilor luate în privința ortodocșilor din Transilvania. Alianța cu Rusia care s-a dovedit atât de importantă în a contracara

³⁸ *Ibidem*, vol. 2, p. 124-129; MOL, *EK*, 1759/101, f. 14, 17, 22-24, 29, 47: numeroase rapoarte de la oficialii din Transilvania, cu privire la starea de neliniște din rândul ortodocșilor, în perioada ianuarie și martie 1759.

³⁹ Eduard Winter, *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus, 1740-1848*, Berlin, 1962, p. 22-99; Idem, *Frühaufklärung*, Berlin, 1966, p. 124-149.

⁴⁰ Virzhiniia Paskaleva, *Sredna Evropaize mitepodolnii Dunavprez XVIII-XIX v.*, Sofia, 1986, p. 28-31, 41-42.

⁴¹ Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă*, p. 119: Kaunitz către Maria Tereza, 9 octombrie 1758.

counteracting the threat to the Empire's integrity from Frederick II of Prussia, and the resulting need to cater to the Russian rulers' religious sensibilities, real or feigned, suggested the need for restraint in dealing with the Orthodox of Transylvania.⁴² No less important as the 18th century progressed were growing commercial relations between the Empire and Southeastern Europe and an eagerness on the part of the Court's economic advisers to expand it. The direct effect of the Court's expanding horizons toward the East and Southeast on the Orthodox of Transylvania is difficult to measure, but as an aspect of the general shift of the mental climate in the Empire they could only enhance the spirit of toleration with which the Court treated the Orthodox of Transylvania.

Nonetheless, the concessions to the Orthodox did not have the calming effects foreseen by the Court. Their widespread, but poorly organized resistance of the Orthodox to the Union finally achieved direction and coordination with the appearance at protest meetings of the monk Sofronie in the fall of 1759. An ascetic who had built a skete near Cioara in southern Transylvania in 1757, he was known for his exemplary life of prayer and teaching. He seems to have been in contact with the Serbian Metropolitanate and its representatives in the Banat in 1759⁴³ and to have drawn support from them for the Orthodox cause in Transylvania.⁴⁴ By the early part of 1760 his inspired preaching and his ardent devotion to the Orthodox faith had given him authority over the entire movement, and under his direction it followed a course similar to Visarion Sarai's in almost all respects.

The Union again seemed to the Court close to dissolution. By the fall of 1760 authorities on the scene, the Transylvanian Gubernium and Bishop Petru Pavel Aron, could muster no serious opposition to Sofronie's movement and seemed resigned to letting it run its course. The Court therefore took the initiative to restore peace and order in the affected areas. On October 20, 1760 it informed the Gubernium that it was sending a commission to Transylvania to investigate the causes of the unrest and to find an enduring solution to the religious problem. For the first time it admitted that the Orthodox had been ill-treated and recognized their right to bring their grievances before the civil authorities without having to fear retribution.* The head of the commission, General Nicholas Adolf Buccow, accompanied by a large number of troops, arrived in Sibiu (Hermannstadt; Nagyszeben) on April 5, 1761. His main task was to bring the violence to an end as quickly as possible. In the next several weeks numerous Orthodox delegations came to Sibiu to present their grievances. They all pledged their devotion to the

⁴² *Ibidem*, p. 105-117.

⁴³ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 2, p. 152-154. On Sofronie's movement in general, see Ioan Ranca, „Date noi privind mișcarea lui Sofronie (1759-1761),” in *Apulum*, Vol. 18, 1980, p. 277-289, and Petrus Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, in Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba Iulia, 2000, p. 509-534.

⁴⁴ MOL, EK, 1760/253, f. 14-17: a brochure explaining the Serbian privileges that circulated in Transylvania.

* Bunea, *Episcopii Aron și Novacovici*, p. 452-453.

amenințarea lui Frederick al II-lea al Prusiei la adresa integrității Imperiului, dar și nevoia corelată de a menaja sensibilitățile religioase ale suveranilor ruși, fie ele reale sau pretinse, au sugerat nevoia de prudență în tratarea ortodocșilor din Transilvania⁴². Nu mai puțin importante, pe perioada înaintării în secolul al XVIII-lea, au fost relațiile comerciale dinamice dintre Imperiu și Europa de Sud-Est, și intenția din partea consilierilor în probleme economice de la Curte de a le extinde. Lărgirea câmpului de influență către Est și Sud-Est și asupra ortodocșilor din Transilvania a avut efecte directe, oarecum greu de evaluat, dar în privința schimbării generale de mentalitate în Imperiu, acest pas a putut întări semnificativ spiritul de toleranță al Curții în modul de tratare al ortodocșilor din Transilvania.

Cu toate acestea, concesiile făcute ortodocșilor nu au avut efectele pacificatoare scontate de Curte. Rezistența răspândită, dar slab organizată a ortodocșilor împotriva Unirii, a dobândit la sfârșit un centru de comandă și coordonare odată cu apariția călugărului Sofronie la adunările de protest, din toamna lui 1759. Ascet, el construisese un schit lângă Cioara în sudul Transilvaniei la 1757, și devenise cunoscut prin viața lui exemplară într-o rugăciune și învățătură. El părea să fi fost în contact cu Mitropolia sârbă și reprezentanții ei în Banat, la 1759⁴³ și ar fi atras sprijinul lor pentru cauza Ortodoxiei din Transilvania⁴⁴. În lunile de la începutul lui 1760, predica lui care inspira și devotamentul arzător față de credința ortodoxă îi conferiseră autoritate asupra întregii mișcări și sub îndrumarea lui ea a urmat un curs similar aproape în toate aspectele celui parcurs de Visarion Sarai.

Din nou Unirea a apărut în ochii Curții ca fiind pe cale de disoluție. Prin toamna lui 1760, autoritățile de la fața locului, Guvernul transilvănean și episcopul Petru Pavel Aron, nu puteau să mobilizeze o opoziție serioasă la mișcarea lui Sofronie, dar păreau resemnați la a-i permite să își urmeze cursul. Astfel, Curtea a preluat inițiativa pentru restabilirea păcii și a ordinii în zonele afectate. La 20 octombrie 1760, ea a informat Guvernul că va trimite în Transilvania o comisie să investigheze cauzele tulburărilor și să găsească o soluție de durată la problema religioasă. Pentru prima dată ea a admis că ortodocșii fuseseră rău tratați și le-a recunoscut dreptul de a-și aduce jalbele în fața autorităților civile fără a se teme de retribuții. Șeful Comisiei, generalul Nicholas Adolf Buccow, însoțit de un număr mare de trupe, a sosit la Sibiu (Hermannstadt; Nagyszeben), la 5 Aprilie 1761. Sarcina principală era aceea de a pune capăt violențelor cât de repede posibil. În următoarele săptămâni, au sosit la Sibiu numeroase delegații ortodoxe

⁴² *Ibidem*, p. 105-117.

⁴³ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 2, p. 152-154. Despre mișcarea lui Sofronie, în general, vezi Ioan Ranca, „Date noi privind mișcarea lui Sofronie (1759-1761)”, în *Apulum*, vol. 18, 1980, p. 277-289 și Petrus Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI-primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba Iulia, 2000, p. 509-534.

⁴⁴ MOL, EK, 1760/253, f. 14-17: o broșură care circulă în Transilvania și explică privilegiile sârbe.

Empress and promised to respect her laws, but they refused absolutely to recognize Petru Pavel Aron as their bishop or to accept Greek Catholic priests in their villages. The new bishop for Transylvania, Dionisije Novaković, the Bishop of Buda, was also present and urged the leaders of the delegations to wait patiently for the fulfillment of the Empress's promises. Buccow and Sofronie met on May 1 and agreed on the text of a proclamation to the Orthodox faithful promising toleration and a just hearing for their grievances.⁴⁵ With this act Sofronie seems to have regarded his mission as over and soon afterwards travelled to Wallachia, to the Monastery of Argeș. He does not seem to have come to Transylvania again, and the date of his death is uncertain.

The Court's interpretation of toleration fell short of the expectations of Orthodox leaders. General Buccow and the authorities in Transylvania proceeded with force to bring about the separation of United and non-United, a process known as the *dismembratio*. The often arbitrary assignment of churches and other property exacerbated confessional rivalry,⁴⁶ and the imperial army's destruction of Orthodox monasteries and sketes in southern Transylvania in 1761 and 1762 left bitter memories long after. Fundamental issues between Orthodox and Greek Catholics after six decades remained largely unresolved.

⁴⁵ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Vol. 2, p. 229-233.

⁴⁶ Nicolae Iorga, *Scrieri și inscripții ardeleni și maramureșene*, part 2: Inscriptii și însemnări, București, 1906, p. 241, 243, 246, 247, 248, 250.

pentru a-și prezenta nemulțumirile. Ei și-au declarat devotamentul față de împărăteasă și au promis respectarea legilor ei, dar au refuzat categoric să îl recunoască pe Petru Pavel Aron drept episcopul lor sau să accepte preoți greco-catolici în satele lor. Noul episcop al Transilvaniei, Dionisije Novaković, episcopul de Buda, fusese de asemenea prezent și i-a îndemnat pe liderii delegațiilor să aștepte calm îndeplinirea promisiunilor făcute de împărăteasă. Bucow și Sofronie s-au întâlnit la 1 mai și au convenit asupra textului unei proclamații către credincioșii ortodocși promițându-le toleranță și o ascultare dreaptă a doleanțelor lor⁴⁵. Cu acest act, Sofronie se pare că și-a considerat misiunea ca fiind încheiată și ceva mai târziu a călătorit în Valahia, la Mănăstirea Argeșului. El nu pare să fi venit din nou în Transilvania și data morții sale rămâne nesigură.

Interpretarea dată de Curte ideii de toleranță a corespuns prea puțin așteptărilor conducătorilor ortodocși. Generalul Bucow și autoritățile din Transilvania au apelat la forță pentru a duce la îndeplinire separarea uniților de neuniți, un proces cunoscut ca *dismembratio*. Cesiunile samavolnice ale bisericilor și ale altor proprietăți au exacerbat rivalitatea confesională⁴⁶, iar distrugerea schiturilor și mănăstirilor ortodoxe din sudul Transilvaniei, în 1761 și 1762, de către trupele imperiale, au lăsat amintiri amare pentru mult timp. Controversele fundamentale dintre ortodocși și greco-catolici au rămas, și după șase decenii, în mare, nerezolvate.

(Traducerea: Dr. Pompilia Burcică)

⁴⁵ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. 2, p. 229-233.

⁴⁶ Nicolae Iorga, *Scrieri și inscripții ardeleni și maramureșene*, partea a doua 2: *Inscripții și însemnări*, București, 1906, p. 241, 243, 246, 247, 248, 250.

Für die Rumänen Siebenbürgens zu “Theologen” bzw. nach dem Tod der Bischöfe Atanasie Anghel und Joannes Pataki zu Bistumsdirektoren ernannte Lateiner

1) „Weil es der Beständigkeit, Aufrichtigkeit und Festigkeit dieser unserer wahrhaft heilbringenden Union in hohem Maße nützlich, ja sogar höchst notwendig ist, dass die Irrtümer getilgt werden, die während mehrerer Jahrhunderte, in denen wir ohne das Haupt der Kirche waren und unter dem Joch der Türken stöhnten, gegen die Konzilien und Kanones der gesamten Kirche eingedrungen sind, ich aber in vielem nicht ausgebildet und geübt bin, übernehme ich einen mir aus väterlichem und vorausschauendem Rat angebotenen Theologen und Berater, einen römisch-katholischen Priester, ohne dessen Anwesenheit ich weder Synoden feiern noch Visitationen von Kirchen und Pfarren unternehmen werde, ohne dessen Zustimmung niemanden exkommunizieren noch Scheidungen vornehmen noch irgendeinen Laien oder Kleriker bestrafen werde, niemanden zum Priester ordinieren oder zur Würde eines Protopopen erheben, auch keinen von ihnen seiner Autorität entkleiden oder einen Popen von einer Pfarre in die andere transferieren werde: in allen kirchlichen Angelegenheiten werde ich schließlich die heilsamen Ratschläge meines Theologen und Beraters beachten und befolgen,“ hatte Bischof Atanasie 1701 vor seiner Amtseinführung als Punkt V eines von Primas Leopold Kardinal Kollonitz ihm abverlangten Reverses¹ eidlich versichert.

Dies klang, als wäre die Einsetzung des „Theologen“ als eine persönlich für Atanasie gedachte Hilfe gemeint. Doch das leopoldinische Diplom vom 19.3.1701² und auch die Ernennungsurkunden für Atanasies Nachfolger³ stellten klar, dass es sich beim „Theologen“ um eine bleibende, von Primas Kollonitz und vom Staat verfügte Institution bei den

¹ Zu diesem Revers vgl. E. Ch. Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts*, Fribourg, 2010, S. 217-227.

² N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, Innsbruck, 1885, S. 292-301.

³ N. Nilles, *Symbolae*, S. 501, verweist auf einschlägige Ausführungen anlässlich der Ernennung von Bischof Inochentie Klein.

Latinii numiți pentru românii din Transilvania ca „teologi“, respectiv, ca „directori episcopali“, după moartea episcopilor Atanasie Anghel și Ioan Patachi

1) În anul 1701, înainte de instalarea în funcție, episcopul Atanasie a dat asigurare prin jurământ, la un Reversal¹ pretins de primatul Leopold Kardinal Kollonich, al cărui punct V sună în felul următor: „Deoarece, pentru permanența, încurajarea și statornicia Unirii noastre cu adevărat mântuitoare, este necesar în mare măsură, chiar în cea mai mare măsură, să fie eliminate erorile care au pătruns, împotriva sinoadelor și a canoanelor Bisericii întregi, de-a lungul a mai multor secole, timp în care am fost fără capul Bisericii și am gemut sub jugul turcilor și deoarece, în multe chestiuni, nu am educație și experiență, eu preiau un teolog și sfătuitor propus mie din considerente părintești și precaute, un preot romano-catolic, fără prezența căruia nici nu voi convoca sinoade, nici nu voi întreprinde vizitații ale bisericilor și parohiilor, fără acordul căruia nu voi excomunica nici nu voi divorța pe nimeni, nici nu voi pedepsi vreun laic sau vreun cleric. Nu voi hirotoni pe nimeni în treapta preoției sau voi ridica pe cineva la rang de protopop, de asemenea, nu voi destitui pe nimeni din funcție sau voi transfera vreun preot de la o parohie la alta. În toate chestiunile bisericesti voi fi cu luare aminte și voi urma sfaturile binefăcătoare ale teologului și sfetnicului meu“.

Acest lucru suna ca și cum instituirea „teologului“ era gândită ca un ajutor personal pentru Atanasie. Totuși, diploma leopoldină din 19 martie 1701², și chiar și documentele de numire pentru succesorii lui Atanasie³ au arătat în mod limpede că în cazul „teologului” era vorba de o instituție permanentă instituită de primatul

¹ Cu referire la aceste Reversal a se vedea E. Ch. Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts*, Fribourg, 2010, p. 217-227.

² N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, Innsbruck, 1885, p. 292-301.

³ N. Nilles, *Symbolae*, la p. 501 face referiri la evenimentele ocazionate de numirea episcopului Inochentie Klein.

Siebenbürger Unierten handeln sollte⁴. Somit ist auch die Anweisung, die Kardinal Kollonitz für den ersten dieser Amtsträger verfasste⁵, als eine bleibend gültige Dienstbeschreibung zu verstehen.

Z. Pâclișeanu, dem es in dieser Sache hauptsächlich um die de-facto-Verhältnisse ging, fasst die Auflagen für Atanasie, wie folgt zusammen: „Der erste unierte Bischof war, wie wir sehen, eine rein repräsentative und dekorative Figur, ohne jegliche wirkliche Gewalt und ohne Initiative“⁶. Hingegen betont B. Bärbat, der in seiner Untersuchung den Akzent auf die de-jure-Ordnung legte, dass durch den Theologen der bischöflichen Vollmacht kein Eintrag geschehen sei. Er schreibt: „l'évêque roumaine avait réellement, *de iure*, l'entièreté de ses droits et pouvoirs épiscopaux; aucune des ceux-ci ne fut jamais usurpé par le théologien. Nous devons dire cependant que l'exercice de certains de ces droits était limité et conditionné dans certains cas. Ces limitations ne provenaient pas de certains droits qu'aurait eus le théologien, mais de l'obligation où était l'évêque [...] de ne pas agir, dans certains cas, sans le conseil du théologien ni a son insu. Ce qui signifie que, en vertu de ses pouvoirs épiscopaux, tous ses actes de juridiction étaient toujours valides, sans aucune égard pour les avis du théologien. C'est pourquoi, que l'évêque agisse avec ou sans le conseil du théologien, ses actes avaient pleine valeur. Le théologien ne pouvait invalider aucune de ces actes, mais il pouvait et devait en référer au primat de Strigonia, dans le cas précis où l'évêque n'aurait pas maintenu sa promesse“⁷. F. Pall urteilt: „Der Wiener Hof wollte sich durch den fremden 'Theologen' in erster Linie eine bleibende Kontrolle der Unterordnung über die unierten Rumänen sichern und sie in religiöser, kultureller und politischer Hinsicht von der orthodoxen Masse ihrer Brüder jenseits des Karpatenbogens isolieren“⁸, und passim legt Pall dar, dass Micu-Klein es für eine die rumänische Kirche erniedrigende Sache hielt, dass weiterhin ein „Theologe“ beauftragt wurde, obwohl es in seinen Tagen unter den Rumänen längst voll ausgebildete Theologen gab, so dass der Grund, den Atanasie für seine Zustimmung zur Einsetzung des „Theologen“ angab, nicht mehr vorlag.

2) Das Amt eines „Theologen“ für ein Bistum war keine Neuschöpfung anlässlich der Siebenbürger Kirchenunion. Wo volle Domkapitel errichtet waren, kannte man nämlich zur Unterstützung für den Bischof bereits seit dem 13. Jahrhundert die geistlichen Ämter eines „theologus“ und eines „paenitentiaris“⁹. Doch entstammten diese Würdenträger jeweils

⁴ Eine Einmischung der staatlichen Gesetzgebung ins innerkirchliche Leben wie diese Bestellung eines aufsichtführenden „Theologen“ wäre in unseren Tagen ein unerträglicher Skandal. Doch damals galt dies als legal wegen der zeitgenössischen Beziehungen zwischen Kirche und Staat.

⁵ N. Nilles, *Symbolae*, S. 309-313.

⁶ Z. Pâclișeanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Târgu Lăpuș, 2006, S. 146: „Întâiul vlădicul unit era, cum vedem, o figură pur reprezentativă și docorativă, lipsit de orice putere reală și de orice inițiativă.“

⁷ B. Bärbat, „L'institution de l'office du „théologien“ dans l'Eglise Roumaine Unie“, in: OCP 29, 1963, S. 192. Doch darf nicht übersehen werden, dass der Revers dem „primat de Strigonia“ Jurisdiktion über Atanasie einräumte; der Primas hätte ihn im Fall einer Klage des „Theologen“ nach dreimaliger ergebnisloser Ermahnung absetzen können.

⁸ F. Pall, *Inochentie Micu-Klein, Exilul la Roma 1745-1768*, Bd. I, Cluj-Napoca, 1997, S. 5: „Curtea vieneză voia, prin 'teologul' străin, în primul rând, să-și asigure un control permanent de subordonare asupra românilor uniți și să-i izoleze din punct de vedere religios, cultural și politic de masa ortodoxă a fraților lor din afara arcului carpatic“.

⁹ Vgl. LThK III, 1995, 326 f.

Kollonich și de Stat pentru uniții din Transilvania⁴. Așa trebuie să fie înțeleasă și instrucțiunea pe care cardinalul Kollonich a întocmit-o pentru primul purtător al acestei funcții⁵, ca pe o descriere a unei funcții care să rămână permanentă.

Z. Pâclișanu care este interesat în această chestiune, în primul rând de relații factive, sintetizează documentele întocmite pentru Atanasie precum urmează: „Întâiul vlădic unit era, cum vedem, o figură pur reprezentativă și decorativă, lipsit de orice putere reală și de orice inițiativă”⁶. Dimpotrivă, B. Bărbat care a accentuat în cercetarea sa dimensiunea juridică, subliniază că prezența teologului nu a afectat în vreun fel puterea deplină episcopală. El scrie următoarele: „l'évêque roumaine avait réellement, *de iure*, l'entièrité de ses droits et pouvoirs épiscopaux; aucune des ceux-ci ne fut jamais usurpé par le théologien. Nous devons dire cependant que l'exercice de certains de ces droits était limité et conditionné dans certains cas. Ces limitations ne provenaient pas de certains droits qu'aurait eus le théologien, mais de l'obligation où était l'évêque [...] de ne pas agir, dans certains cas, sans le conseil du théologien ni a son insu. Ce qui signifie que, en vertu de ses pouvoirs épiscopaux, tous ses actes de juridiction étaient toujours valides, sans aucune égard pour les avis du théologien. C'est pourquoi, que l'évêque agisse avec ou sans le conseil du théologien, ses actes avaient pleine valeur. Le théologien ne pouvait invalider aucune de ces actes, mais il pouvait et devait en référer au primat de Strigoniou, dans le cas précis où l'évêque n'aurait pas maintenu sa promesse”⁷. F. Pall consideră următoarele: „Prin prezența teologului străin, Curtea de la Viena a intenționat, în primul rând, să-și asigure un control permanent de subordonare asupra românilor uniți și să-i izoleze din punct de vedere religios, cultural și politic de masa ortodoxă a fraților lor din afara arcului carpatic”⁸, și tot Pall arată că Micu-Klein considera numirea în continuare a unui „teolog”, ca pe o înjosire la adresa Bisericii românești, cu toate că în zilele sale se găseau în rândul românilor, de mult timp, teologi foarte bine pregătiți, astfel încât motivul invocat de Atanasie pentru acordul său la instituirea „teologului”, nu mai exista.

2) Instituirea funcției unui „teolog” pentru un episcopat nu a fost o creație nouă ocazionată de Unirea bisericească din Transilvania. Acolo unde au fost înființate capitluri depline, au existat spre exemplu, pentru sprijinirea episcopului, deja din sec. al XIII-lea funcțiile bisericești ale unui „teolog” și ale unui „paenitentiarus”⁹. Totuși, aceste funcții erau acordate clerului aceluși episcopat. Ei

⁴ O imixtiune a legislației de stat în viața bisericească internă, precum această impunere a unui „teolog” supraveghetor ar constitui în zilele noastre un scandal insuportabil. Totuși, la vremea aceea, acest lucru a fost considerat legal datorită relațiilor de atunci dintre Stat și Biserică.

⁵ N. Nilles, *Symbolae*, p. 309-313.

⁶ Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Târgu Lăpuș, 2006, p. 146.

⁷ B. Bărbat, „L'institution de l'office du théologien dans l'Eglise Roumaine Unie”, în *OCP*, 29, 1963, p. 192. Totuși, nu trebuie trecut cu vederea că Reversalul acorda „primatului de Strigoniou” jurisdicție asupra lui Atanasie. În cazul vreunei plângeri din partea teologului, primatul ar fi putut să-l destituie după o mustrare întreită fără efect.

⁸ F. Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, Cluj-Napoca, 1997, p. 5.

⁹ Vgl. *LThK* III, 1995, 326 f.

dem Klerus des Bistums; sie waren Kapitulare wie alle ihre Mitbrüder im Kapitel und unterstanden der Jurisdiktion des Bischofs. Im Siebenbürger rumänischen Bistum ernannte man für das Amt des „Theologen“ hingegen Kleriker von fremder Sprache und von fremder (nämlich von lateinischer) Tradition. Anfangs geschah dies mit der vielleicht einleuchtenden Begründung, dass der Bildungsstand beim rumänischen Klerus eine „Hilfe“ von außerhalb wünschenswert mache. Als aber um die Mitte des 18. Jahrhunderts Bischof Inochentie Micu-Klein und weitere Kleriker seines Bistums den gleichen Bildungsgang durchlaufen hatten wie die zeitgenössischen lateinischen Theologen, durfte man die Tätigkeit der „Theologen“ zu Recht verdächtigen, eine Aufsicht oder Bevormundung zu sein; man konnte sie kaum mehr „wohlthuende Hilfe“ nennen.

Die „Theologen und Berater“, die man Atanasie beim Unionsabschluss und später auch den anderen rumänischen Bischöfen an die Seite stellte, waren in der nachtridentinischen Theologie der Lateiner und in deren Kirchenrecht bestens bewandert. Von Kardinal Kollonitz war zweifellos gewollt, dass sie alles im Geist jener abendländischen Theologie und jenes lateinischen Kirchenrechts entscheiden werden, welche die abendländische Kirche im laufenden Jahrhundert vertrat. Sie waren ein geeignetes Werkzeug für Kollonitz, dessen Unionsverständnis ihn dazu veranlasst hatte, dass er - sicher ohne sich dessen auf Grund seiner Unkenntnis von der byzantinischen Kirchentradition bewusst zu sein - die rumänische Kirche Siebenbürgens verpflichten wollte, auf vieles vom byzantinischen Erbe zu verzichten und sich theologisch und kirchenrechtlich schnellstens der nachtridentinischen lateinischen Kirche zu assimilieren¹⁰. In dieser Hinsicht waren die „Theologen“ erfolgreich, wie sich aus einer Untersuchung von C. Barta ergibt, der aufzeigt, wie sich die rumänische unierte Kirche im Lauf der Jahrzehnte unter dem Vorwand, die Glaubenseinheit mache dies erforderlich, mehr und mehr dogmatische und kanonistische Positionen der nachtridentinischen Lateiner zu eigen machte¹¹.

3) Im 1. Punkt der Dienstanweisung für die „Theologen“ hatte Kardinal Kollonitz aufgefordert, den Rumänen gegenüber pastorale Klugheit walten zu lassen, damit deren Vertrauen nicht verloren gehe und sie durch den „Theologen“ am Ende nicht sogar noch von der Union abgestoßen würden. Dem kamen die Patres auch wirklich nach. So berichtet zum Beispiel O. Bârlea unter Hinweis auf zeitgenössische Texte, dass die Jesuitenpatres, die den Bischof begleiteten und ihn berieten, am 25. Juni 1701 (= am Tag der Amtseinführung Atanasies in Alba Iulia) den versammelten rumänischen Priestern nicht das tridentinische Glaubensbekenntnis, sondern florentinische Formeln vorlegten¹². Allerdings berichtet N. Nilles, dass bald danach, als nahezu zweitausend Priester versammelt waren

¹⁰ De facto waren in der Folgezeit alle „Theologen“ und ebenso die Bistumsadministratoren während beider Bistumsvakanzen Jesuitenpatres. B. Bărbat, *L'institution de l'office du „théologien“ dans l'Eglise Roumaine Unie*, S. 196, zählt für sie 13 Namen auf, betont aber, dass es keine Verfügung gegeben habe, das Amt nur Jesuiten anzuvertrauen. Erst später, besonders in den Protesten des Bischofs Inochentie Klein, wird vom Theologen so gesprochen, als ob er nicht nur de facto, sondern de jure Jesuit gewesen sei. Für einen jeden der 13 Patres sammelte N. Nilles aus alten Schriften Lebensbeschreibungen, freilich solche, die sich zum größten Teil auf deren Tun außerhalb von Siebenbürgen beziehen, und publizierte sie ausführlich in den *Symbolae*.

¹¹ Vgl. Cr. Barta, *Tradiție și dogmă. Concepția dogmatică a Unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVIII - XIX)*, Blaj, 2003.

¹² Der Hinweis findet sich in Bârleas Beitrag bei: W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg, 1963, S. 176.

erau capitulari precum toți ceilalți confrăți ai lor în capitlu și se aflau sub jurisdicția episcopului. Dimpotrivă, în episcopatul român din Transilvania, au fost numiți pentru funcția „teologului”, clerici de limbă străină și de tradiție străină (latină). La început, acest lucru a avut loc, probabil, cu motivația posibil plauzibilă, că datorită nivelului de educație teologică a clerului român, era de dorit un „ajutor” din afară. La mijlocul secolului al XVIII-lea, însă, când nivelul de educație teologică al episcopului Inochentie Micu-Klein și al altor clerici din episcopatul său era similar cu cel al teologilor latini din acea vreme, activitatea „teologului” a putut fi, pe drept, suspectată că ar fi fost un control sau paternalism. Cu greu a mai putut fi numită „un ajutor binevoitor”. „Teologii și consilierii” puși, la încheierea Unirii de partea lui Atanasie și ulterior și de partea celorlalți episcopi români, au cunoscut în mod deplin teologia și dreptul bisericesc posttridentin ale latinilor. În mod indubitabil, cardinalul Kollonich a dorit ca aceștia să decidă totul în spiritul acelei teologii apusene și al celui drept bisericesc latin, pe care Biserica apuseană le-a reprezentat în secolul al XVIII-lea. Ei au fost un instrument adecvat pentru Kollonich, al cărui concept de Unire l-a determinat - desigur fără să fie conștient de necunoașterea tradiției bisericești bizantine - să dorească să oblige Biserica românească din Transilvania să renunțe la multe aspecte care țineau de tradiția bizantină și să fie asimilată cât mai repede în Biserica latină posttridentină din punct de vedere teologic și canonic¹⁰. În această privință „teologii” au avut mult succes, așa cum reiese dintr-o cercetare a lui C. Barta, care arată cum a preluat mai mult și tot mai mult, Biserica Română Unită, de-a lungul deceniilor, pozițiile dogmatice și canonice ale latinilor posttridentini¹¹.

3) În primul punct al instrucțiunii pentru „teolog”, cardinalul Kollonich pretindea prudență pastorală față de români, pentru ca aceștia să nu-și piardă încrederea și în cele din urmă, datorită „teologului” să renunțe chiar și la Unire. „Teologii” au urmat, într-adevăr, aceste instrucțiuni. Spre exemplu, pe baza textelor contemporane O. Bârlea arată că la 25 iunie 1701 (în ziua instalării lui Atanasie, în Alba Iulia), părinții iezuiți care îl însoțeau pe episcop și îl sfătuiau pe acesta, nu au prezentat preoților români adunați acolo mărturisirea de credință tridentină, ci formele florentine¹². Într-adevăr, N. Nilles informează că, la scurt timp după aceea, când s-au adunat aproape două mii de preoți,

¹⁰ De fapt, în perioada următoare, în timpul celor două vacanțe episcopale, toți „teologii” și de asemenea, administratori episcopali au fost părinți iezuiți. B. Bărbat, în lucrarea *L'institution de l'office du théologien dans l'Eglise Roumaine Unie*, p. 196, enumeră pe 13 dintre ei, accentuează, însă, că nu a existat vreo decizie ca această funcție să fie dată doar iezuiților. Abia mai târziu, mai ales în cadrul protestelor episcopului Inochentie Klein, se vorbește despre teolog, așa încât nu ar fi fost iezuit doar *de facto* ci *de jure*. Pentru fiecare din cei 13 părinți iezuiți, N. Nilles a adunat biografii din scrieri vechi, desigur, din acelea care se referă la activitatea lor în afara Transilvaniei, și le-a publicat amănunțit în *Symbolae*.

¹¹ Cf. Cr. Barta, *Tradiție și dogmă. Concepția dogmatică a Unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVIII - XIX)*, Blaj, 2003.

¹² Informația se găsește în lucrarea lui Bârlea, apud W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg, 1963, p. 176.

und die Synode „*magna attentione profunda que submissione*“ einem Schreiben des Kardinals Kollonitz lauschte, die meisten der anwesenden Priester „*fidem suam formula Tridentina professi sunt*“¹³.

Dass die „Theologen“ trotz ihrer Rücksichtnahme auf die Gefühle der Rumänen dennoch der Aufgabe nachkamen, sie zu getreuer Einhaltung der „Punkte“ anzuhalten, die Kardinal Kollonitz als notwendig für eine Glaubensunion gehalten hatte, erwies sich anlässlich der vielfach besprochenen “Krise von 1711”, als sich Bischof Atanasie als “nachgiebig” erwiesen hatte und bereit war, in gewissem Ausmaß von diesen Punkten abzurücken¹⁴. Sie brachten es fertig, ihn “zurück zu holen”, (wie N. Nilles sich ausdrückt,) so dass er in jener Weise bei der Glaubensunion verblieb, wie Kollonitz meinte, dass es notwendig sei. Doch die Jesuiten taten es in einer Art und Weise, die das Vertrauen der Rumänen nicht erschütterte, wie bald nachher deutlich wurde, als es 1713, nach Bischof Atanasies Tod, um die Wahl seines Nachfolgers ging.

Die Vorgänge um diverse Wahlversammlungen, die dazu erforderlich wurden, schildert O. Bârlea¹⁵ und schreibt, dass die Synodalen es ablehnten, einen Kandidaten aus den transkarpatischen Fürstentümern in Erwägung zu ziehen, sondern bei drei möglichen Kandidaten verblieben: bei „dem Jesuitenpater Franz Sunyogh, dem Laien Wenzeslaus Frantz und dem katholischen Pfarrer und Missionar Johannes Pataki. Alle drei gehörten dem lateinischen Ritus an. Alle hatten aber inmitten der Rumänen gewirkt. Franz Sunyogh, ein Ungar von adeliger Familie, 44 Jahre alt, war seit 1703 der Theologe des rumänischen Bischofs gewesen, und schon früher, seit 1696, hatte er sich mit rumänischen Problemen beschäftigt. Wenzeslaus Frantz, ein Böhme, 36 Jahre alt, hatte 14 Jahre hindurch als Sekretär dem Bischof Atanasie gedient und war gut vertraut mit der Sprache und dem Wesen der rumänischen Kirche. Johannes Giurgiu Nemes-Pataki, aus einer rumänischen kleinadeligen Familie stammend, 33 Jahre alt, verfügte über eine dreijährige pastorale Tätigkeit als Geistlicher der Lateiner in Făgăraș und Missionar unter den Rumänen. Der geeignetste Mann wäre Pataki gewesen, nicht nur weil er Rumäne war, sondern auch wegen seiner außerordentlichen Begabung, seiner glänzenden Studien, die er in Rom mit dem Dokortitel abgeschlossen hatte, und wegen seines Eifers für das geistliche Wohl des ihm ‘lieben rumänischen (walachischen) Volkes’. Und doch blieb er der letzte. Als erster stand Sunyogh in der Erwägung der Synode. Die Anwesenden wollten ihn zum Bischof wählen. Als er sich aber entschuldigte, die hl. Regel seines Ordens erlaube es nicht, einigten sich alle auf Wenzeslaus Frantz. Pataki, obschon er offen zur Diskussion¹⁶ stand [...], wurde in der Entscheidung nicht einmal erwähnt“¹⁷.

¹³ N. Nilles, *Symbolae*, S. 325.

¹⁴ Hierzu vgl. den Abschnitt über die Glaubensunion im obigen Beitrag „Gegensätzliches Verständnis ekklesiologischer Gegebenheiten beim Vorbereiten, Abschließen bzw. Bekämpfen der Siebenbürger Kirchenunion“.

¹⁵ Siehe O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus*, München, 1966.

¹⁶ Den Anwesenden war bekannt, dass seine Wahl zum Bischof „von oben“ gewünscht war.

¹⁷ Das Zitat entstammt aus O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 17-19. Alles Eintreten des Theologen Sunyogh für den von der Obrigkeit gewünschten Pataki blieb auf der ersten und auf der zweiten Wahlsynode ergebnislos; vgl. Bârleas Berichte von den Wahlsynoden. Bei der dritten Wahlsynode, die notwendig und von den Behörden wiederum verworfen wurde, gaben die Synodalen als Gründe für ihre Gegnerschaft zu Pataki an: „1) er habe den Ritus der rumänischen Kirche verachtet, indem er zum lateinischen Ritus übergetreten sei,

iar sinodul „*magna attentione profundaue submissione*“ a luat act de o scrisoare a cardinalului Kollonich, majoritatea acestora „*fidem suam formula Tridentina professi sunt*“¹³.

Faptul că în pofida luării în considerare a sentimentelor românilor, totuși, „teologii” au respectat cu fidelitate „punctele” pe care cardinalul Kollonich le considera necesare pentru Unirea dogmatică, s-a dovedit cu ocazia des menționatei „crize din 1711”, când episcopul Atanasie s-a arătat fără voință fermă, fiind dispus să renunțe într-o oarecare măsură la aceste puncte¹⁴. Ei au reușit „să-l aducă înapoi” (cum se exprimă N. Nilles), astfel încât acesta a rămas la Unirea dogmatică, în forma considerată de Kollonich necesară. Totuși, iezuiții au făcut acest lucru într-o formă prin care nu au tulburat încrederea românilor, așa cum s-a văzut curând după aceea, în anul 1713, după moartea episcopului Atanasie, la alegerea urmașului acestuia.

O. Bârlea¹⁵ menționează evenimentele diferitelor sinoade de alegere, care au fost necesare și scrie că sinodalii au refuzat să ia în considerare vreun candidat din Principatul transcarpatic, oprindu-se la trei potențiali candidați: la „părintele iezuit Frantz Sunyogh, la laicul Wenceslaw Frantz și la preotul și misionarul catolic Ioan Patachi. Toți trei aveau ritul latin. Toți trei au activat însă în rândul românilor. Frantz Sunyogh, un ungar de familie nobilă, în vârstă de 44 de ani, a fost, începând cu anul 1703, teologul episcopului român, și încă mai înainte, din anul 1696, s-a ocupat cu chestiuni ce-i priveau pe români. Wenceslaw Frantz, originar din Boemia, în vârstă de 36 de ani, a fost 14 ani, în mod neîntrerupt, secretarul episcopului Atanasie și era familiarizat cu limba și cu situația Bisericii române. Ioan Giurgiu Patachi, provenea dintr-o familie de mici nobili români, era în vârstă de 33 de ani, avea deja trei ani de activitate pastorală ca preot pentru latinii din Făgăraș și ca misionar în rândul românilor. Cel mai potrivit ar fi fost Patachi, nu doar pentru că era român, ci și datorită dotării sale excepționale, datorită studiului său strălucit încheiat la Roma cu un doctorat, și datorită zelului pentru binele spiritual al poporului său român pe care îl iubea. Și totuși, el a rămas ultimul. Cele mai multe voturi le-a primit Sunyogh. Cei prezenți au vrut să-l aleagă episcop. După ce s-a scuzat că regulile ordinului său nu-i permit acest lucru, toți au opinat pentru Wenceslaw Frantz. Patachi, chiar dacă era deschis pentru discuții¹⁶, nici nu a fost măcar amintit în deciziile luate”¹⁷.

¹³ N. Nilles, *Symbolae*, p. 325.

¹⁴ Cu referire la aceasta a se vedea capitolul despre Unirea doctrinară în articolul de mai sus: „Înțelegerea antagonică a conceptelor eclesiologice la pregătirea, încheierea și opoziția Unirii bisericești din Transilvania”.

¹⁵ A se vedea O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus*, München, 1966.

¹⁶ Celor prezenți le-a fost cunoscut că alegerea sa în treapta de episcop a fost dorită „de sus”.

¹⁷ Citatul se găsește la O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 17-19. Întreaga intervenție a teologului Sunyogh pentru Patachi, cel pe care îl dorea autoritatea, a rămas fără succes la primul și la al doilea sinod de alegere. A se vedea informațiile lui Bârlea despre sinoadele de alegere. La al treilea sinod de alegere, care era necesar și care a fost respins din nou de autorități, sinodalii au adus ca argumente pentru opoziția lor la adresa lui Patachi,

Weil es nach der schließlich doch erfolgten Wahl von Johannes Giurgiu Pataki 10 Jahre dauerte, bis er ernannt und eingesetzt wurde, hatten die „Theologen“ zur Zeit der Vakanz auch als „Bistumsdirektoren“ zu amtieren; nach der nur kurzen Amtszeit Patakis und einer abermals längeren Vakanz waren sie abermals „Bistumsdirektoren“. Es ist nicht bekannt, dass es in dieser Zeit zu ernsthaften Gegensätzen zwischen ihnen und den Rumänen gekommen wäre.

4) Zu schweren Spannungen mit dem „Theologen“ kam es hingegen unter Bischof Klein, jedoch - wie es scheint - nicht, weil es zwischen dem Bischof und dem damaligen „Theologen“ strittig geworden wäre, wie weit wegen der Glaubensunion die Assimilation der Rumänen an die Lateiner des 18. Jahrhunderts zu gehen habe. Ursache für die Spannungen war zum einen, dass es nicht mehr wegen Unwissenheit der Rumänen in theologischer Hinsicht - wie schon oben erwähnt wurde - in derselben Dringlichkeit der Hilfe von außerhalb bedurfte wie ehemals unter Atanasie, und zu anderen, weil Maria Theresia, um die Staatskasse zu schonen, verfügt hatte, den „Theologen“ aus den Geldern zu erhalten, die dem Bischof für seinen Unterhalt zugewiesen waren - dass Bischof Klein somit sogar aufzukommen hatte für jenen Amtsträger, der ihm als Kontrolleur erschien. Zudem war es aufgrund der Tatsache, dass die bisherigen „Theologen“ allesamt Jesuiten waren, dazu gekommen, dass Bischof Klein, wenn er den „Theologen“ erwähnte, immer die Bezeichnung „Jesuit“ anfügte. Als er als Exilant in Rom weilte, war seine Gegnerschaft zum „Theologen“ so weit angewachsen, dass er 1746 über den „Theologen und Jesuiten“ J. Balogh sogar ein Exkommunikationsurteil verhängte. Er sandte das entsprechende Dekret an den von ihm selber eingesetzten Vikar Peter Aron mit dem ausdrücklichen Auftrag, es unverzüglich zu publizieren. Doch dieser hielt den Akt entweder für eine pastorale Unklugheit oder für einen kirchenrechtlich unzulässigen Schritt des Bischofs, dessen Jurisdiktion Balogh gar nicht unterstand; jedenfalls unterließ er die Publikation.

Die Suche nach der angemessenen Haltung zum „Theologen“ war somit nicht mehr nur eine Frage des Verhältnisses der Rumänen zu den Lateinern; sie stand in diesem Fall auch unter den Rumänen zur Debatte. Es dürfte sich empfehlen, für den neuen Gegensatz, der sich während des römischen Aufenthalts von Bischof Klein ergab, außer alten Siebenbürger Spannungen auch in Anschlag zu bringen, dass sich damals fast in ganz Europa eine Ablehnung gegenüber dem Jesuitenorden formte, die 1773 sogar zu seiner Auflösung durch Papst Klemens XIV. führte. L. Stanciu zeigt auf, dass studierende Siebenbürger Rumänen, die um die Mitte des 18. Jahrhunderts wie Bischof Klein in Rom weilten, dort mit jesuitenfeindlichen Strömungen bekannt wurden¹⁸; diese Strömungen hat jedenfalls auch Bischof Klein kennen gelernt, und es darf wohl angenommen werden, dass der Bischof in seinem Streit mit einem „Theologen“, der Jesuit war, von den zeitgenössischen, dem Jesuitenorden ungünstigen Ideen beeinflusst war.

Nach der Resignation von Inochentie Klein wurde der bisherige Vikar Aron sein Nachfolger und verwaltete das Bischofsamt bis 1764, also über den Zeitpunkt hinaus, bis zu dem die Untersuchungen unseres zweiten Bandes fortgeführt werden sollen. Unter ihm kam es zu denselben Spannungen mit dem „Theologen“ wie unter Bischof Klein.

2) er sei zu absolutistisch und 3) er wolle die Liturgie reformieren“ (vgl. ebenda S. 26). *Der Jesuit, „Theologe“ und Lateiner Sunyogh muss den Rumänen also wirklich loyal und umgänglich erschienen sein, denn sie haben ihn zum Schutz ihrer „legea românească“ dem hoch gebildeten und für despotisch gehaltenen Rumänen vorgezogen.*

¹⁸ L. Stanciu, *Iluminism central european: Școala Ardeleană, 1700 - 1825*, Cluj-Napoca, 2010, S. 82 f.

Datorită faptului că după alegerea, în cele din urmă, a lui Ioan Giurgiu Patachi, au trecut zece ani până la numirea și la instalarea acestuia, „teologii” au activat pe durata acestei vacanțe episcopale ca „directori episcopali”. După scurta durată de episcopat a lui Patachi, aceștia au activat din nou, în timpul unei alte vacanțe episcopale și mai lungi, tot ca „directori episcopali”. Nu se cunoaște faptul ca în această perioadă să se fi ajuns la tensiuni grave între ei și români.

4) Dimpotrivă, în timpul episcopului Klein s-au înregistrat tensiuni grave cu „teologul”, totuși, așa cum se pare, nu din cauza faptului că între episcop și „teologul” de atunci, ar fi apărut un conflict determinat de asimilarea românilor la latinii secolului al XVIII-lea, din cauza Unirii în credință. Motivația pentru tensiunile existente a fost, pe de o parte, așa cum s-a arătat mai sus, pentru că nu a mai fost nevoie de ajutor din afară, cu aceeași grabă ca odinioară în timpul lui Atanasie, datorită necunoașterii chestiunilor teologice de către români, iar pe de altă parte, pentru că Maria Tereza, în intenția de a proteja finanțele de stat, a dispus ca „teologul” să fie plătit din banii acordați episcopului pentru întreținerea sa. A dispus, așadar, ca episcopul Klein să se îngrijească de cel pe care îl considera ca fiind controlorul lui. Deoarece toți „teologii” de până atunci au fost iezuiți, s-a ajuns și la faptul că episcopul Klein, atunci când menționa pe „teologi”, folosea întotdeauna denumirea de iezuit. Pe când se afla în exil la Roma, ostilitatea sa față de „teolog” a crescut atât de mult, încât, în anul 1746, l-a excomunicat, pe „teologul și iezuitul” J. Balogh. A trimis decretul respectiv vicarului său, Petru Aron, instalat de el însuși, cu misiunea expresă ca să-l publice. Totuși, acesta a considerat actul, fie ca pe o imprudență pastorală, fie ca pe un pas nepermis din punct de vedere juridic bisericesc al episcopului, sub a căruia jurisdicție, Balogh nu se afla de fapt. În orice caz, nu a publicat documentul respectiv.

Căutarea unei atitudini potrivite față de „teolog” a fost, așadar, nu doar o chestiune de atitudine a românilor față de latini, ci și o chestiune dezbătută, în acest caz, de români între ei. Cu referire la noua confruntare apărută în timpul exilului episcopului Klein la Roma, pe lângă vechile tensiuni din Transilvania, se poate aduce în discuție și faptul că la acea vreme, aproape în toată Europa, s-a conturat o atitudine de respingere a ordinului iezuit, care a dus, în anul 1773, chiar și la desființarea acestuia de către papa Clement XIV. L. Stanciu arată că studenții români din Transilvania, care au ajuns la Roma, la mijlocul secolului XVIII, precum episcopul Klein, s-au familiarizat cu ideile ostile la adresa iezuiților¹⁸. Aceste idei au fost cunoscute, desigur, și de episcopul Klein, și se poate chiar admite că episcopul, aflat în dispută cu „teologul” care era iezuit, a fost influențat de ideile timpului de atunci, nefavorabile iezuiților.

După retragerea lui Inochentie Klein, vicarul de până atunci, Aron, a ajuns urmașul său și a administrat funcția episcopală până în anul 1764, așadar, dincolo de limita cronologică până unde se întind cercetările volumului nostru al doilea. În timpul său s-a ajuns la aceleași tensiuni cu „teologul”, ca în timpul episcopului Klein.

(Traducerea: Pr. Prof. Dr. Mihai Săsăujan)

următoarele: „1) a nesocotit ritul Bisericii române, în sensul în care a trecut la ritul latin”, 2) era prea absolutist și 3) vrea să reformeze Liturghia (a se vedea *ibidem*, p. 26). Așadar, **iezuitul, „teologul” și latinul Sunyogh a trebuit să fi fost pentru români, cu adevărat loial și prietenos, deoarece aceștia l-au preferat pe el pentru protejarea „legii lor românești” față de românul foarte învățat, dar considerat despot.**

¹⁸ L. Stanciu, *Iluminism central european: Școala Ardeleană, 1700 – 1825*, Cluj-Napoca, 2010, p. 82 f.

Curtea din Viena și chestiunea Unirii bisericești a românilor din Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost una din perioadele cele mai tensionate din istoria Transilvaniei. „Niciodată, în istoria lor de un mileniu și jumătate, satele românești n-au cunoscut o viață atât de tensionată și neliniștită ca în acest timp. A fost o succesiune halucinantă de lumini și umbre, în fața cărora cercetătorul de azi rămâne uimit și contrariat: să se minuneze de izbucnirile de lumină sau să se înfioare în fața întunericului negru ca adâncul iadului? Documentele vremii ne îndreptătesc să facem și una și alta“¹.

Unirea cu Biserica Romei, confirmată în mod oficial de împăratul Leopold I la 19/30 martie 1701, a determinat, de la început, opoziții în rândul românilor din Principat. După moartea episcopului Atanasie (1713) opoziția s-a întărit. În timpul păstoririi urmașului său, opoziția s-a constituit și pe plan bisericesc. A apărut o ruptură în rândul românilor din Transilvania, în uniți și „neuniți” (ortodocși n.n). O istorie dureroasă începea de acum înainte².

I. Tensiuni confesionale, la mijlocul secolului al XVIII-lea, în Transilvania

Tensiunile confesionale au cunoscut o evidentă intensitate, mai ales, după luna mai a anului 1744, când a pătruns în Transilvania, din Banatul de Timișoara, călugărul Visarion Sarai, atrăgând atenția țăranilor români cu privire la Unire și mobilizându-i pe aceștia împotriva preoților uniți. În satul Lipova a înălțat o

¹ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii unite. Partea a doua (1752-1783)*, în *Perspective*, nr. 53/60, iulie 1991-iunie 1993, München, p. 30.

² Ernst Chr. Suttner, „Die orthodoxe Kirche im Österreich. Ein Überblick vom 16. Jahrhundert bis in unsere Gegenwart”, în *Internationale Kirchliche Zeitschrift*, 76, 1986, p. 238.

Der Wiener Hof und die Frage der Kirchenunion der Rumänen in Siebenbürgen in der Mitte Des 18. Jahrhunderts

Die zweite Hälfte des 18. Jh. war eine der spannungsgeladesten Phasen in der Geschichte von Siebenbürgen. „Niemals in ihrer eineinhalb Jahrtausende währenden Geschichte durchlebten die rumänischen Dörfer ein so spannungsgeladenes und unruhiges Leben wie zu jener Zeit. Es war eine erschütternde Abfolge von Licht und Schatten, vor denen der heutige Forscher verwundert und voller Widersprüche zurückbleibt: soll er sich wundern über die Aufbrüche des Lichts oder erschrecken vor der Finsternis, die dunkel war wie die Tiefe der Hölle? Die Quellen jener Zeit erlauben uns das eine wie das andere zu tun“¹.

Die Union mit der Kirche Roms, von Kaiser Leopold I. am 19./30. März 1701 offiziell bestätigt, führte von Anfang an zu Opposition unter den Rumänen des Fürstentums. Nach dem Tod von Bischof Atanasie (1713) hat sich die Opposition noch verstärkt. Zur Amtszeit seines Nachfolgers hat sich auf kirchlicher Ebene eine Opposition herausgebildet. Es kam zu einer Spaltung unter den Rumänen Siebenbürgens in „Unierte“ und „Nicht-Unierte“ (d.h. Orthodoxe). Damit begann eine schmerzhaft Geschichte².

I. Konfessionelle Spannungen in der Mitte des 18. Jhs. in Siebenbürgen

Die konfessionellen Spannungen nahmen an Intensität offen zu, vor allem nach der Ankunft des Mönchs Visarion Sarai im Mai 1744 in Siebenbürgen, der aus dem Banat von Temeswar gekommen war; er lenkte die Aufmerksamkeit der rumänischen Bauern auf die Union und mobilisierte sie gegen die unierten Priester. In dem Dorf Lipova errichtete er ein

¹ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Unite. Partea a doua (1752-1783)* [dt. *Die Geschichte der Unierten Kirche. Zweiter Teil (1752-1783)*], in *Perspective*, Nr. 53/60, Juli 1991-Juni 1993, München, S. 30.

² Vgl. Ernst Chr. Suttner, „Die orthodoxe Kirche im Österreich. Ein Überblick vom 16. Jahrhundert bis in unsere Gegenwart“, in: *Internationale Kirchliche Zeitschrift*, 76, 1986, S. 238.

cruce, de unde a și predicat³, răspândindu-și învățătura⁴. Sub îmbrăcămintă, purta „o cruce de metal pe spate, iar în jurul mijlocului, un lanț”⁵, acest lucru impresionând pe cei care îl ascultau.

În urma predicilor sale, s-au înregistrat modificări evidente la nivelul percepției Unirii în rândul comunităților satelor. Potrivit afirmațiilor guvernatorului Haller al Transilvaniei, în mai puțin de șase săptămâni, Visarion a răsturnat întregul sistem al Unirii⁶.

Unele comunități aflaseră abia acum, că preoții lor erau uniți. Ei susțineau „că pentru prima dată auziseră de la un om trimis de Dumnezeu, cum îl numeau ei pe Visarion, că preoții lor acceptaseră Unirea și că ei înșiși erau considerați uniți”⁷. Alte comunități primiseră Unirea, dar nu au știut că aceasta implică „schimbarea legii și a pravilei de rit românesc răsăritean”, așa cum aflaseră de la călugărul Visarion, amenințând cu părăsirea Unirii⁸. Alte comunități au aflat de la episcopul

³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol.1885, iunie, nr. 404: „Nebst dem zeigt aus anligenden bericht des lippovals districts verwalter amts, was gedachten Callugier Vissarion für schädliche unternehmungen in aufsetzung eines holzernen Kreuz bei Lippova und wegen gemachten öffentlichen predigen ausgeübet haben“.

⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol. 1563r+v, mai, nr.542: „Schismatische Caluger seine lehr ausgebreithet“.

⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1744*, fol. 1708v+1709r., 27 iunie, nr. 644: „Notificatur das an dem aus Siebenbürgen nach Temeswar überbrachten seithero alhier angelangten Calugier unter seiner Kleydung auf dem Rücken anders nichts, als ein eysernes Kreuz nebst einer dergleichen Ketten umb den Leib befunden worden seye“.

⁶ Keith Hitchens, *Die Idee der Nation bei den Rumänen in Transsilvanien*, București, 1989, p. 64, citat după Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, Anexe, p. 41. Călugărul Visarion se adresa țăranilor cu următorul discurs: „Mi-e milă de voi. Mi-e mai milă de copiii voștri nevinovați ale căror suflete vor arde în focul de veci, fiindcă au fost botezați de popi uniți. Botezul popilor uniți nu-i botez, ci blestem deoarece au părăsit legea celor șapte soboare unindu-se cu latini cei fără de lege. De aceea cei botezați de ei nu sunt botezați. Cei cununați nu sunt cununați și tainele slujite de ei nu sunt taine. Dezlegarea morților voștri nu este dezlegare, ci osândă. Parastase, pomeni și sărindare le-ați plătit cu totul în deșert la popi nelegiuți. La biserică unită să nu mergeți și popă unit să nu țineți căci dacă veți ține afurisiți veți fi”. Cf. George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei, Sibiu*, 1889, p. 420 și Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 286.

⁷ Keith Hitchens, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, Cluj - Napoca, 1987, p. 48.

⁸ Este elocvent, în acest sens, cazul unor credincioși din Făgăraș, care frecventau biserica unită din localitatea lor, conștienți că își păstrează, pe mai departe, identitatea confesională, dar care, după predicile călugărului Visarion în Transilvania, amenințau cu părăsirea unirii: „Când am început să umblăm în biserica unită, ne-am dus la preotul unit Vasile, că dumnealui atunci încă nu se făcuse unit și l-am întrebat pe dânsul să ne spună dacă vede și știe că suferă vreo schimbare prin unire, legea și pravila cea de ritul românesc

Kreuz, von dem aus er auch predigte³ und seine Lehre verbreitete⁴. Unter seinem Gewand trug er „ein Kreuz aus Metall und eine Kette um seinen Leib“⁵, was alle beeindruckte, die davon hörten.

Auf seine Predigten hin war eine deutliche *Veränderung in der Rezeption der Kirchengemeinschaft seitens der Gemeinden in den Dörfern* festzustellen. Wie der Gouverneur von Siebenbürgen Haller feststellte, brachte Visarion in weniger als sechs Wochen das gesamte System der Union ins Wanken⁶.

Einige Gemeinden hatten erst jetzt erfahren, dass ihre Priester uniert waren. Sie äußerten, „dass sie jetzt zum ersten Mal durch einen von Gott gesandten Mann, wie sie Visarion nannten, gehört hatten, dass ihre Priester die Union akzeptiert hatten und sie selbst jetzt für uniert gehalten wurden“⁷. Andere hatten die Union angenommen ohne zu wissen, dass dies „den Wechsel des Gesetzes und des Brauchs des rumänischen ostkirchlichen Ritus“ beinhaltete, wie sie von dem Mönch Visarion erfahren hatten, und sie drohten mit dem Verlassen der Union⁸. Andere Gemeinden hatten vom unierten Bischof erfahren, dass ihre

³ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744, fol. 1885, Juni, Nr. 404: „Nebst dem zeigt aus anliegenden bericht des lippovals districts verwalter amts, was gedachten Callugier Vissarion für schädliche unternehmungen in aufsetzung eines holzernen Kreuz bei Lippova und wegen gemachten öffentlichen predigen ausgeübet haben“.

⁴ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744, fol. 1563r+v, Mai, Nr. 542: „Schismatische Caluger seine lehr ausgebreithet“.

⁵ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1744, fol. 1708v+1709r., 27. Juni, Nr. 644: „Notificatur das an dem aus Siebenbürgen nach Temeswar überbrachten seithero alhier angelangten Calugier unter seiner Kleydung auf dem Rücken anders nichts, als ein eysernes Kreuz nebst einer dergleichen Ketten umb den Leib befunden worden seye“.

⁶ Keith Hitchins, *Die Idee der Nation bei den Rumänen in Transsilvanien*, București 1989, S. 64, zit. nach Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* (dt. *Die Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen von Siebenbürgen*), Bd. I, Hermannstadt, 1920, Anhang, S. 41. Der Mönch Visarion wandte sich an die Bauern mit folgender Ansprache: „Ich habe Mitleid mit Euch. Mehr noch an Mitleid empfinde ich für eure unschuldigen Kinder, deren Seelen im ewigen Feuer brennen werden, weil sie von unierten Priestern getauft worden sind. Die Taufe durch unierte Priester ist keine Taufe, sondern ein Fluch, weil sie das Gesetz der Sieben Ökumenischen Konzile verlassen haben und sich mit den Lateinern vereint haben, die kein Gesetz haben. Daher sind die von ihnen Getauften nicht getauft. Die von ihnen Getrauten sind nicht getraut und von ihnen zelebrierte Sakramente sind keine Sakramente. Die Absolution der Toten von ihren Sünden ist keine Absolution, sondern eine Strafe. Totengedenkgottesdienste, Fürbittgebete und Seelenmessen (rum. parastase, pomeni und sărindare; J.H.), habt ihr völlig umsonst bezahlt bei gesetzlosen Priestern. Zur unierten Kirche sollt ihr nicht gehen und einen unierten Priester sollt ihr nicht unterstützen, denn wenn ihr das tut, werdet ihr verflucht sein.“ Cf. George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, Hermannstadt (dt. *Ausgewählte Phasen der Geschichte von Siebenbürgen*), 1889, S. 420 și Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 286.

⁷ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868* (dt. *Das Nationalbewusstsein und das politische Handeln bei den Rumänen von Siebenbürgen*, Cluj - Napoca, 1987, S. 48.

⁸ Ein beredtes Beispiel ist in diesem Sinne der Fall einiger Gläubiger aus Fogarasch, die die unierte Kirche an ihrem Ort besuchten in dem Bewusstsein, weiter ihre konfessionelle Identität zu bewahren, die aber nach den Predigten von Visarion in Siebenbürgen mit dem Verlassen der Union drohten: „Als wir begannen, uns in der unierten Kirche zu bewegen, gingen wir zu dem unierten Priester Vasile, als der noch nicht uniert geworden war, und wir baten ihn, uns zu sagen, ob er es erkenne und wisse, dass er durch die Union eine Veränderung am rumänischen ostkirchlichen Gesetz und Brauch erlebe. Er schwor auf seinen Glauben als Priester, dass er keine Veränderung erleide. Aber jetzt, da der nach Siebenbürgen gekommene Mönch die vielen Veränderungen an unserer

unit, că preoții lor au devenit uniți. Acesta ar fi vrut să-i convingă și pe săteni să treacă de partea preoților uniți, dar ei au refuzat⁹. În anul 1751, mitropolitul din Karlowitz, Pavel Nenadovici, le-a scris românilor transilvăneni despre pericolul de a deveni „nemți”¹⁰ prin primirea Unirii, îmbrățișarea Unirii fiind identificată de Mitropolit cu impunerea ritului latin. Și unii și alții n-au mai frecventat bisericile unite, alungând pe preoții uniți din satele lor¹¹.

Acțiunea călugărului Visarion a fost continuată de alți călugări străini care au pătruns în Principat, îndemnând pe locuitorii satelor la părăsirea Unirii, la alungarea preoților uniți și la păstrarea credinței Bisericii răsăritene de lege grecească.

Acțiunea de revoltă și rezistență împotriva Unirii s-a manifestat, apoi, pe plan local. Mai ales în localitățile aflate în zona sudică a Transilvaniei, ulterior în zonele Hălmațiu și Bistrița, au fost înregistrate numeroase conflicte la nivel confesional între comunitățile satelor, preoții uniți și autoritățile locale și militare¹². Comunitățile satelor, prin reprezentanții lor, s-au adresat mitropolitului

răsăritean. Dumnealui s-a jurat pe credința de preot că nu suferă nici o schimbare. Dar acum, luând cunoștință că călugărul care a venit în Ardeal a arătat multe schimbări ale religiei noastre, dacă nu vom fi lămuriți și dacă simțim vreo abatere de la credința noastră, noi ne vom lepăda cu totul de unire”. Cf. Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, vol. I, p. 145

⁹ În unele petiții adresate Mariei Tereza, în anii 1749-1750, reprezentanții districtelor Sibiu, Miercurea, Sebeș, Orăștie și Dobra, arătau că doar cu cinci ani înainte, ei și consătenii lor au aflat de la episcopul unit, că preoții lor au devenit uniți. Acesta a vrut să-i convingă și pe săteni să treacă de partea preoților uniți, dar ei au refuzat, și ca urmare, nu și-au mai botezat copiii, nu și-au mai înmormântat rudele, nu s-au mai cununat și n-au mai participat la slujbele săvârșite de preoții uniți. Semnatarii se roagă pentru milostivire, rugând-o pe împărăteasă să dispună autorităților locale, acordarea dreptului la exercitarea cultului liturgic. Sătenii neuniți își vor părăsi mai repede casele și gospodăriile și vor trece în alte țări, decât să-și părăsească credința, pe care o mărturisesc împreună cu grecii și cu sârbii. Cf. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica românilor din Transilvania, Documente Externe (1744 - 1754)*, Editura Mega, Cluj - Napoca, 2009, p. 222.

¹⁰ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 31.

¹¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol. 1663v, mai, nr. 860: „durch den Schismatischen Caluger erweckhten ohnrue, und daß die nicht frequentierung des unierten Kirchen“.

¹² În memoriul înaintat la 27 iunie 1755, de mitropolitul Nenadovici al Karlowitz-ului, Curtții din Viena, sunt menționate constrângerile la Unire exercitate de episcopul unit Petru Pavel Aron, de protopopii și preoții uniți, ajutați de autorități locale și soldați, asupra locuitorilor neuniți din satele districtelor Orăștie, Miercurea, Săliște și Sebeș, datorită refuzului acestora de a se declara uniți cu Biserica romano-catolică: pedepse în bani, bătăi corporale, arestări de preoți și credincioși neuniți, arestarea soțiilor preoților neuniți cu copii mici, numirea de preoți uniți pentru comunitățile credincioșilor neuniți, privarea onora din locuitorii neuniți de animalele și alimentele aflate în gospodăria lor, părăsirea satelor pentru a scăpa de măsurile dure impuse acestora, în anii 1744-1754. Locuitorii neuniți solicită un episcop neunit al Bisericii Răsăritene de rit grec, arătând faptul că au aflat abia în anul 1744 despre Unire, pe care o consideră o mare greșeală, fiindu-le teamă că vor pătimi pentru aceasta. Vor să se considere, pe mai departe, în rândul oilor care nu s-au pierdut, să mărturisească aceeași credință cu episcopul neunit, pe care să-l primească, și sub a cărui ascultare să fie, pe viitor. Cf. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica românilor din Transilvania*, p. 301-302

Priester uniert geworden waren. Jener wollte auch die Dorfbewohner überzeugen, auf die Seite der unierten Priester zu wechseln, doch diese weigerten sich⁹. Im Jahr 1751 schrieb der Metropolit von Karlowitz, Pavel Nenadovici, an die siebenbürgischen Rumänen von der Gefahr, durch die Annahme der Union zu „Deutschen“ zu werden¹⁰, nachdem der Metropolit die Union die Übernahme der Union mit der Auferlegung des lateinischen Ritus identifizierte. Die einen wie die anderen besuchten daraufhin keine unierten Kirchen mehr und vertrieben die unierten Priester aus ihren Dörfern¹¹.

Das Wirken des Mönchs Visarion wurde fortgeführt von anderen ausländischen Mönchen, die in das Fürstentum gekommen waren und die Bewohner der Dörfer zum Verlassen der Union, zum Vertreiben der unierten Priester und zum Bewahren des Glaubens der Ostkirche nach dem griechischen Gesetz anhielten.

Die Aktionen des Aufstands und des Widerstands äußerten sich anschließend auch auf lokaler Ebene. Vor allem in den Ortschaften im südlichen Siebenbürgen, später auch in den Regionen von Hălmaġiu und Bistrița, wurden zahlreiche Konflikte auf konfessioneller Ebene unter den Gemeinden der Dörfer, den unierten Priestern und den Lokal- und Militärbehörden registriert¹². Die Gemeinden der Dörfer wendeten sich über ihre Repräsentanten an den

Religion aufgezeigt hat, sollten wir uns dessen bewusst werden, und wenn wir eine Abweichung von unserem Glauben feststellen, dann werden wir uns von der Union vollständig abkehren“. Cf. Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, Bd. I, S. 145

⁹ In einigen an Maria Theresia in den Jahren von 1749 bis 1750 gerichteten Petitionen zeigten Vertreter aus den Distrikten Hermannstadt, Miercurea, Sebeș/dt. Mühlbach, Orăștie/dt. Broos und Dobra, dass sie und ihre Dorfbewohner erst vor fünf Jahren vom unierten Bischof erfahren hatten, dass ihre Priester uniert geworden waren. Jener wollte auch die Dorfbewohner überzeugen, auf die Seite der unierten Priester zu wechseln, aber sie lehnten das ab und als Folge darauf ließen sie ihre Kinder nicht mehr taufen, beerdigten ihre Angehörigen nicht mehr, sie ließen sich nicht mehr trauen und nahmen nicht mehr an den Gottesdiensten teil, die von unierten Priestern zelebriert wurden. Die Unterzeichner beten um Gnade und bitten die Kaiserin darum, die Lokalbehörden die Genehmigung der freien Kultusausübung anzuweisen. Die nicht-unierten Dorfbewohner werden lieber ihre Häuser und Höfe verlassen und in andere Länder fliehen, als ihren Glauben zu aufzugeben, den sie mit Serben und Griechen bezeugen.“ Cf. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (Hg.), *Despre Biserica românilor din Transilvania, Documente Externe (1744 - 1754)* [dt. *Über die Kirche der Rumänen aus Siebenbürgen. Externe Dokumente (1744-1754)*], Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, S. 222.

¹⁰ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, S. 31.

¹¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol. 1663v, Mai, Nr. 860: „durch den Schismatischen Caluger erweckhten ohNruhe, und daß die nicht frequentierung des unierten Kirchen“.

¹² In dem Memorandum des Metropoliten Nenadovici vom 27. Juni 1755 an den Wiener Hof werden die Zwangsmaßnahmen zur Union aufgeführt, die vom unierten Bischof Petru Pavel Aron sowie den unierten Protopopen und Priestern mit Unterstützung der Lokalbehörden und von Soldaten gegenüber den nicht-unierten Bewohnern der Distrikte von Broos, Miercurea, Săliște und Mühlbach angewandt wurden aufgrund deren Weigerung, sich für uniert mit der römisch-katholischen Kirche zu erklären: Geldstrafen, Prügelstrafen, Verhaftungen von nicht-unierten Priestern und Gläubigen, die Verhaftung von Ehefrauen nicht-unierter Priester mit kleinen Kindern, die Ernennung von unierten Priestern für Gemeinden mit nicht-unierten Gläubigen, die Enteignung einiger der nicht-unierten Bewohner im Blick auf Tiere und Lebensmittel in ihren Höfen sowie das Verlassen der Dörfer, um den ihnen in den Jahren 1744 bis 1754 auferlegten harten Maßnahmen zu entkommen. Die nicht-unierten Bewohner forderten einen nicht-unierten Bischof der Ostkirche griechischen Ritus und zeigten, dass sie jetzt erst im Jahr 1744 von der Union erfahren hätten, die sie für einen großen Fehler halten, und sie hätten Angst, dafür büßen zu müssen. Sie wollten sich weiter für im Kreis der nicht verlorenen Schafe befindlich einschätzen und denselben Glauben mit dem nicht-unierten Bischof bezeugen, den sie erhalten sollten und unter dem sie künftig unterstellt sein sollten. Cf. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (Ed.), *Despre Biserica românilor din Transilvania*, S. 301-302.

Karlowitz-ului, prezentând pedepsele la care erau supuse datorită refuzului de trecere la Unire, solicitându-i acestuia protecția și rugându-l să intervină pentru ei la cercurile aulice austriece¹³.

Intensitatea maximă a tensiunilor a fost înregistrată în anii 1759-1761, în cadrul mișcării conduse de călugărul Sofronie de la Cioara și Ioan din Sadu, izbucnită în Carpații Apuseni și extinsă apoi până în Sătmar și Maramureș¹⁴. La 25 februarie 1761, călugărul Sofronie a convocat un sinod la Alba Iulia, la care au participat peste 2 000 de persoane. Preoții și sătenii prezenți la acest sinod și-au exprimat hotărârea fermă de a rămâne statornici în legea lor „neunită”, cerând administrației locale încetarea măsurilor violente pentru trecerea la „uniație” și avertizând chiar, pe cei în cauză, de consecințele grave ce vor putea apărea în cazul continuării aceluiași tratament dur la adresa lor¹⁵.

¹³ La 14 ianuarie 1752, numeroși români neuniți s-au adunat în piața Sibiului, înaintând revendicările lor guvernatorului, prin doi reprezentanți, care au cerut un pașaport pentru a pleca la Viena și a cere instanțelor aulice, în numele tuturor locuitorilor neuniți din scaunele, comitatele și districtele cuprinse între Dobra și Brașov, ca pe viitor să nu mai fie sub ascultarea vreunui episcop unit, solicitând, în schimb, episcop sârb de la Karlowitz. La porunca guvernatorului, cei doi petiționari au fost arestați, mulțimea retrăgându-se din piața orașului. Cf. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica românilor din Transilvania*, p. 254.

¹⁴ Mircea Păcurariu, „Geschichte der rumänischen orthodoxen Kirche”, în *Oikonomia*, vol. 33. Erlangen 1994, p. 377-378: „Pretutindeni au fost alungați preoții uniți și au fost ținute adunări ale țăranilor, în care s-a cerut ca toți cei care au trecut la Biserica unită prin forță sau necunoaștere, să revină la Ortodoxie. S-a cerut libertate religioasă, numirea unui episcop ortodox, eliberarea tuturor celor care sufereau pentru credința lor și se aflau în închisori, retrocedarea bisericilor care aparținuseră înainte ortodocșilor [...]. Răscoala condusă de călugărul Sofronie a fost o victorie strălucită a Bisericii ortodoxe din Transilvania”.

¹⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1761 fol. 250v, 14 februar, nr. 284*. Prezentăm, în acest sens, o scrisoare a călugărului Sofronie adresată după sinod, „odorbireului” din Hațeg: „Prea cinstiților de bun neam, jupânului odorbireu Martin Drosdok din oraș Hațeg și altor asemenea, fericită sănătate și tot binele de la milostivul Dumnezeu poftim Domniilor Voastre. După aceea noi soborul preoților neuniți împreună cu toți mirenii cei de o credință, orășeni și lăturenii, dăm această plânsoare de rugare și mărturisire în știre domniilor voastre, ca să plinim voia și porunca Înălțatei Crăieșe, să nu mai aibă Înălțata Crăiasă supărare de plânsoarele noastre; altfel noi pe nimeni n-om sili la neuniație, nici pe cei ce ar ține uniația nu vom huli, încă nici om îndemna a o lepăda, ci încă celor ce ar veni la noi, trepederi și kilsujele le făgăduim; iar celor ce n-or vrea uniația a ține, silă și supărare să n-aibă de la domniile voastre; încă tocmai și făgăduieli sau carte de la mână să fie dat, și va căuta în urmă lucrul acela; întrebându-i-au cineva să-și aleagă voia lor, sau făgăduiau cu sila de s-au făgăduit? Pentru aceia noi mărturisim dumitale jupâne odorbireu, ca să n-avem înaintea lui Dumnezeu păcat și înaintea Înălțatei Crăieșe [...], că pre cum avem noi cu tot neamul nostru din Ardeal, toți un Dumnezeu, toți o lege, deodată împărțite, toți o stăpânire și o crăime, așa noi toți care vin la noi suntem iscăliți și încredințați sau să fim toți robi, sau toți pustiiți sau toți omorâți sau toți în pace, pentru aceea, dumneata de vei ști pace și dragoste, nu mai făcea oamenilor robie sau pradă sau bătaie, că noi mai multă supărare pentru lege n-om putea răbda; și de se va face vreo stricare în țară din unele ca acestea, atunci să nu se bănuiască că noi plânsoarea aceasta și altele care cu atâta rugare și cu tudomănie vi le dăm, lăsăm pâraie după jale; și când sau o moarte sau vreo stricare mare, atunci noi vom arăta la Înălțata Crăiasă cât v-am rugat și v-am tudomănit și nu v-ați înțeleș; dară de aveți a căuta ceva, veți căuta

Metropoliten von Karlowitz und präsentierten diesem die Verfolgungen, denen sie ausgesetzt waren aufgrund ihrer Weigerung, zur Union überzugehen; sie forderten von ihm Schutz und baten ihn um Intervention für sie bei den Kreisen des Wiener Hofes¹³.

Der Höhepunkt der Spannungen wurde in den Jahren von 1759 bis 1761 erreicht im Rahmen der von dem Mönch Sofronie von Cioara und Ioan von Sadu angeführten Bewegung, die in den Westkarpaten ihren Ausgang nahm und sich später bis nach Sathmar und in die Maramuresch erstreckte¹⁴. Am 25. Februar 1761 berief der Mönch Sofronie eine Synode nach Alba Iulia ein, an der über 2000 Personen teilgenommen haben. Die bei dieser Synode anwesenden Priester und Dorfbewohner brachten ihren festen Willen zum Ausdruck, ihrem „nicht-unierten“ Gesetz treu zu bleiben; sie forderten von der Lokalverwaltung die Einstellung aller Gewaltmaßnahmen zum Übertritt zur „Union“ und drohten sogar den Verantwortlichen mit harten Konsequenzen für den Fall, dass diese harte Behandlung ihnen gegenüber fortgesetzt würde¹⁵.

¹³ Am 14. Jänner 1752 haben sich zahlreiche nicht-unierte Rumänen sich auf dem Marktplatz von Hermannstadt versammelt und durch zwei Vertreter dem Gouverneur ihre Beschwerden übergeben, sie forderten einen Reisepass, um nach Wien reisen zu können und von den Instanzen des Hofes im Namen aller nicht-unierten Bewohner der Stühle, Komitate und Distrikte zwischen Dobra und Kronstadt zu fordern, dass sie künftig nicht mehr einem unierten Bischof unterstehen sollten; sie forderten vielmehr einen serbischen Bischof aus Karlowitz. Auf Anordnung des Gouverneurs wurden die zwei Vertreter verhaftet und die Menge zog sich vom Marktplatz zurück. Cf. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (Ed.), *Despre Biserica românilor din Transilvania*, S. 254.

¹⁴ Mircea Păcurariu, *Geschichte der rumänischen orthodoxen Kirche*, Oikonomia, Bd. 33, Erlangen 1994, S. 377-378: „Überall wurden die unierten Priester vertrieben und Volksversammlungen abgehalten, in denen gefordert wurde, dass alle, die durch Gewalt oder aus Unwissenheit zur unierten Kirche übergetreten waren, sich wieder zur Rechtgläubigkeit bekennen sollten. Man forderte Religionsfreiheit, die Einsetzung eines orthodoxen Bischofs, die Befreiung aller, die ihres Glaubens wegen verfolgt wurden und sich in Gefängnissen befanden, die Rückgabe der ehemaligen orthodoxen Kirchen [...]. Der vom Priestermonch Sofronie angeführte Aufstand war ein glänzender Sieg der orthodoxen Kirche Transsilvaniens“.

¹⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1761 fol. 250v, 14. Februar, Nr. 284.* Wir präsentieren hier in diesem Sinne einen Brief des Mönchs Sofronie, den dieser nach der Synode an den „Odorbireu“ von Hatzeg gesandt hat (Anm. des Übers.: „Odorbireu“ bedeutet „sbst. Hofrichter v. Magy. Udvarbiróworin der erste Bestandteil v. slav. Dvor. Hof [auch in udvarnok rom. Vornic]“; vgl. Robert Roesler, *Rumänische Studien: Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Verlag Duncker und Humblot, 1871; Hinweis von Herrn Mihut Popoiu, Nürnberg; J.H.): „Höchster und hochwohlgeborener Herr Odorbireu Martin Drosdok von Hatzeg und anderen zugleich, wir wünschen Euer Gnaden glückseliges Wohlergehen und alles Gute von unserem barmherzigen Gott. Wir, die Synode der nicht-unierten Priester zusammen mit allen Laien selben Glaubens aus Stadt und Land übermitteln Eurer Hoheit dieses Bittschreiben und Bekenntnis, um den Willen und das Gebot der allerhöchsten Kaiserin zu erfüllen, damit die allerhöchste Kaiserin nicht mehr Beschweris durch unsere Klagen erfährt; im übrigen werden wir niemand zur, Nicht-Union“ zwingen und werden auch jene, welche die Union aufrechterhalten wollen, nicht schmähen, noch werden wir einen Menschen persönlich zum Verlassen der Union zwingen, noch werden wir denen, die zu uns kommen, Ärger und Keulen versprechen; wer aber nicht bei der Union bleiben will, möge keinen Druck und keine Beschweris Eurerseits erfahren; sondern es sollen ihnen gleichsam Versprechen oder ein Buch von Hand (evtl. handschriftliches Versprechen; J.H.) gegeben werden und sie werden dies hernach suchen; hat jemand sie gefragt nach ihrem eigenen Willen, oder haben sie unter Zwang ihr Versprechen (zur Union; J.H.) abgelegt? Daher bezeugen wir Euch, Höchster Odorbireu, dass wir kein Sünde vor Gott und gegenüber der Allerhöchsten Kaiserin begangen haben..., denn so wie wir alle mit unserem Volk aus Siebenbürgen einen Gott und alle ein Gesetz haben, wenn wir auch zur Zeit getrennt sind, und alle ein Regiment und eine Hoheit haben, so sind wir als Unterzeichner und alle die, die zu uns gekommen sind, fest entschlossen, dass wir entweder alle Sklaven sein sollen oder alle in Verbannung oder alle ermordet oder alle in Frieden (leben) sollen, daher sollst Du, der Du Frieden und Liebe kennst, über die Menschen nicht mehr Versklavung oder Leibeigenschaft oder Prügel verhängen, denn noch mehr Beschweris für das Gesetz können wir nicht mehr ertragen; und wenn es noch einmal Unglück im Land aus einem dieser Gründe geben sollte, dann soll niemand glauben,

II. Percepția administrației aulice austriece cu privire la apartenența confesională a românilor din Transilvania

II. 1. „Națiunea valahă unită”

O jumătate de veac, Curtea a menținut „ficțiunea că Biserica greco-catolică ar cuprinde pe toți românii care locuiau în ținuturile ungare și Răsăritene ale Monarhiei”¹⁶. Deciziile administrației aulice de stat pentru autoritățile politice locale din Transilvania indică preocuparea Curții din Viena pentru ocrotirea poporului și a clerului unit. Puterea politică și militară din Transilvania, avea obligația de a ocroti pe românii uniți împotriva celor care încercau răsturnarea Unirii.

Decizia Consiliului Aulic de Război trimisă la 6 iunie 1744, generalului Czernin din Transilvania¹⁷, menționa „națiunea valahă unită”. La 28 iulie 1745, același Consiliu Aulic de Război trimitea mitropolitului din Karlowitz o rezoluție cu privire la acțiunea călugărului Visarion Sarai, considerând pe românii din Transilvania uniți cu Biserica Romei¹⁸.

Informațiile trimise de autoritățile locale și bisericești din Transilvania Curții din Viena, cu referire la apartenența confesională a românilor din Principat, întrețineau același punct de vedere. În luna noiembrie 1750, guvernatorul Transilvaniei transmitea Cancelariei Aulice Transilvane informația că în Transilvania nu există „schismatici” în afară de unii comercianți greci și unii călugări care au pătruns din Moldova sau din Țara Românească¹⁹. La 18 februarie 1751, vicarul Petru Pavel Aron transmitea guvernatorului că situația Unirii a fost în mare măsură restabilită și că majoritatea locuitorilor au revenit la Unire, informație pe care guvernatorul a transmis-o ulterior, la 5 aprilie 1751, Curții din Viena²⁰.

Mitropolitul Pavel Nenadovici însuși se adresa în scris, în anul 1751, românilor „neuniți” (ortodocși n.n.) din Transilvania, cerându-le să-și exprime

la comisie, că noi dacă nu ne plac popii uniți a ne griji la ei, nu ne vom lăsa să pierim cu sufletul. Al Măriei Voastre mai mic și plecat, eu popa Sofronie dimpreună cu tot clerul cel pe lege grecească neuniți”. Cf. *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Hofkammer, Siebenbürgische Kameralverhandlungen*, rola Nr. 84, f. 877r-v, martie 1761.

¹⁶ Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj - Napoca, 1994, p. 165.

¹⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1744*, fol. 1537v+1538r, 6 iunie, nr. 104: „unirten wallachischen Nation“.

¹⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1745*, fol.1918, 28 iulie, nr. 589: „An räzischen Patriarchen. Das selber des von dem voriges Jahr in Siebenbürgen arrestirt wordenen Calugier bey Lippova und Temesvares Banat zu Verführung des unirt wallachischen Volks errichtet wordener Kreuz, und gesegneten Brun, respective zerstören und demoliren lassen solle“.

¹⁹ Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocentiu Klein*, Blaj, 1900, p. 253.

²⁰ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal*, vol. II, Sibiu, 1930, p. 2-7.

II. Die Sicht der österreichischen Hofverwaltung zur konfessionellen Zugehörigkeit der Rumänen aus Siebenbürgen

II. 1. „Die unierte wallachische Nation“

Ein halbes Jahrhundert lang glaubte der Hof an „die Fiktion, dass die unierte Kirche alle Rumänen umfasse, die in den ungarischen und östlichen Landstrichen der Monarchie wohnten“¹⁶. Die Entscheidungen der Hofverwaltung für die politischen Lokalverwaltungen in Siebenbürgen zeugten von dem Anliegen des Wiener Hofes nach Schutz *des unierten Volkes und Klerus*. Die politische und militärische Macht in Siebenbürgen hatte die Pflicht, die unierten Rumänen vor denen zu schützen, die die Umkehr der Union versuchten.

Der am 6. Juni 1744 an General Czernin von Siebenbürgen¹⁷ übermittelte Erlass des Hof-Kriegsrats sprach von einer „*unierten wallachischen Nation*“. Am 28. Juli 1745 übermittelte ebenfalls der Hof-Kriegsrat dem Metropolit von Karlowitz eine Resolution bezüglich des Wirkens des Mönchs Visarion Sarai mit der Einschätzung, dass *die Rumänen von Siebenbürgen mit der Kirche Roms uniert seien*¹⁸.

Die von den lokalen und kirchlichen Behörden aus Siebenbürgen an den Wiener Hof übermittelten Informationen zur konfessionellen Zugehörigkeit der Rumänen des Fürstentums enthielten die gleiche Sichtweise. Im November 1750 übermittelte der Gouverneur von Siebenbürgen an die Siebenbürgische Hofkanzlei die Information, dass es in Siebenbürgen *keine „Schismatiker“ außer einigen griechischen Kaufleuten und einigen Mönchen* gebe, die aus der Moldau oder der Walachei eingedrungen seien¹⁹. Am 18. Februar 1751 informierte *Vikar Petru Pavel Aron* den Gouverneur, dass die Lage der Union weitgehend wieder stabilisiert wurde und dass *die Mehrheit der Bewohner zur Union zurückgekehrt sei*, der Gouverneur übermittelte diese Information später am 5. April 1751 an den Wiener Hof²⁰.

Metropolit Pavel Nenadovici selbst wandte sich im Jahr 1751 schriftlich an die nicht-unierten (d.h. orthodoxen) Rumänen in Siebenbürgen und forderte sie auf, gegenüber dem

dass wir dieser Beschwerde und anderen, die wir Ihnen mit so viel Bitten und Hilfsersuchen vorlegen, Ströme des Jammerns (Anm. d. Übers.: Satz unvollständig; anzunehmen: folgen lassen; J.H.); und wenn es zu einem Todesfall oder einem großen Unglück kommt, dann werden wir der höchsten Kaiserin zeigen, wie sehr wir Euch gebeten und um Hilfe ersucht haben und Ihr habt Euch nicht darauf verstanden; aber wenn ihr etwas zu suchen habt, werdet ihr bei der Kommission suchen, denn wenn es uns nicht gefällt, uns den unierten Priester anzuvertrauen, werden wir werden es nicht zulassen, mit unserer Seele unterzugehen. Eurer Hoheit unterwürfiger und untertäniger Pope Sofronie, zusammen mit dem ganzen Klerus des griechischen nicht-unierten Klerus“. Cf. *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Hofkammer, Siebenbürgische Kameralverhandlungen*, rote Nr. 84, fol 877 r-v, März 1761.

¹⁶ Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române* (dt. *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*), Cluj-Napoca, 1994, S. 165.

¹⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1744*, fol. 1537v+1538 r, 6. Juni, Nr. 104: „unierten wallachischen Nation“.

¹⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1745*, fol.1918, 28. Juli, Nr. 589: „An rätischen Patriarchen. Das selber des von dem voriges Jahr in Siebenbürgen arrestirt wordenen Calugier bey Lippova und Temesvares Banat zu Verführung des unirt wallachischen Bdks errichtet wordener Kreuz, und gesegneten Brun, respective zerstören und demoliren lassen solle“.

¹⁹ Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocentiu Klein* (dt. *Bischof Ioan Inocentiu Klein*), Blaj, 1900, S. 253.

²⁰ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal*, Bd. II, Hermannstadt, 1930, S. 2-7.

dorința la Curte în legătură cu numirea unui episcop „neunit” (ortodox n.n.), arătându-le că autoritățile austriece nu cunosc nimic despre aceasta, considerându-i pe majoritatea dintre ei ca uniți, potrivit rapoartelor trimise la Viena de către „preoții uniți și guvernator”²¹.

La 7 septembrie 1757, guvernul Transilvaniei transmitea Curții imperiale informații despre suferințele preoților români uniți, provocate de cei care nu doreau să aparțină Bisericii Române Unite. În raport se arăta faptul că în anul 1698 întreg clerul român din Transilvania a îmbrățișat Unirea. În afară de orașul Brașov, poporul s-a alăturat cu bucurie clerului, îmbrățișând Unirea. Toate bisericile s-au aflat la acea vreme sub jurisdicția episcopului unit; din acest motiv, uniții ar fi proprietarii de drept ai acestora²².

II. 2. „Unii locuitori de lege grecească neunită”

Până spre sfârșitul anilor ‘50 ai secolului al XVIII-lea, Curtea din Viena a considerat „neuniți” (ortodocși n.n.) doar pe românii care locuiau în zona sudică a Transilvaniei, în localitățile Brașov, Făgăraș și Sibiu. Acestora și încă unor negustori greci care locuiau în aceste localități, li s-a acordat dreptul de a-și exercita cultul religios și de a se afla sub jurisdicția bisericească a episcopului român „neunit” (ortodox n.n.) din Râmnic (Râmnicu Vâlcea)²³.

²¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. II, București, 1900, p. 194: „A sosit timpul ca să vă roștiți în ceea ce privește credința voastră, să spuneți dacă doriți ori nu să vă vie un episcop de ritul grecesc neunit, căci dacă nu vă veți cere voi înșivă un asemenea episcop, nu are fără îndoială, nimeni să vi să impună cu de-a sila. Să știți adecă, că împărăteasa îi lasă orișicărei națiuni voie liberă de a stăruî în legea părinților ei. Împărăteasa, ea însăși mi-a răspuns că ea nu siluiește pe nimeni în credință, ci voi înșivă, pornind din liberul vostru îndemn, primiți uniunea pentru care nu se face siluire; În același sens se pronunță și toate raporturile trimise împărătesei de preoții uniți și de guvernator. Voi înșivă - zic ei - cereți cu toată tăria uniunea fără nici o siluire; nici că ați cerut vreodată fie de la guvern, fie de la guvernator; să vi se dea un episcop neunit”.

²² Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 119-120.

²³ În perioada 1719-1739, Oltenia s-a aflat sub dominație austriacă. Dispozițiile aulice indică faptul că și după anul 1739, au fost aprobate trecerile peste graniță, în Transilvania, a unor preoți hirotoniți în Țara Românească pentru locuitorii „neuniți” (ortodocși n.n.) din cele trei localități menționate. La 20 martie 1748, Consiliul Aulic de Război a permis pătrunderea unui preot „neunit” (ortodox) din Țara Românească în Transilvania, pentru a lua în grijă sa spirituală comunitatea ortodoxă din Brașov (*Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur, 1748*, fol. 466v+467r, 20 martie, nr. 247: „der pro administratione spiritualium aus der Wallachei herübergekommene Schismatische Gaistliche zu Kronstatt admittirt“). Preotul respectiv a fost oprit pentru mai mult timp la graniță, în carantină (*Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit. 1748*, fol. 317, martie, nr. 134: „Siebenbürgische Hof Kanzley [...] wegen eines zu Vorsehung ihres Gottesdiensts von der griechischen Gemeinde zu Kronstatt aus der Wallachey beruffenen bereits in der Contumaz angelegten aber nicht eingelassen werden wollenden griechische Geistlichen darüber ertheilte antworth“). Două luni mai târziu, generalul comandant Platz din Transilvania a aprobat „trecerea din Țara Românească a preotului solicitat pentru grecii din Brașov” (*Österreichisches*

Hof ihren Wunsch zu äußern bezüglich der Ernennung eines „nicht-unierten“ Bischofs; er zeigte ihnen auf, dass die österreichischen Behörden nichts von dem Wunsch wüßten und auf der Basis der von „unierten Priestern und dem Gouverneur“ nach Wien gesandten Berichte die *Mehrheit von ihnen für Unierte* hielten²¹.

Am 7. September 1757 übermittelte das *Gubernium von Siebenbürgen* dem Kaiserlichen Hof Informationen über die Leiden der unierten rumänischen Priester, verursacht von denen, die nicht zur Rumänischen Unierten Kirche gehören wollten. In dem Bericht wurde darauf verwiesen, dass im Jahr 1698 *der gesamte rumänische Klerus von Siebenbürgen die Union angenommen habe*. Abgesehen von der Stadt Kronstadt habe sich das Volk mit großer Freude dem Klerus angeschlossen und die Union angenommen. Alle Kirchen befanden sich damals unter der Jurisdiktion des unierten Bischofs; daher seien die Unierten die rechtmäßigen Besitzer derselben²².

II. 2. „Einige Bewohner nach dem nicht-unierten griechischen Gesetz“

Bis zum Ende der 50er Jahre des 18. Jhs. dachte der Wiener Hof bei „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) nur an Rumänen, die im Süden von Siebenbürgen in den Städten Kronstadt, Fogarasch und Hermannstadt wohnten. Jenen und einigen griechischen Händlern, die in diesen Orten wohnten, wurde das Recht eingeräumt, ihren religiösen Kultus auszuüben und sich der kirchlichen Jurisdiktion des rumänischen „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Bischofs von Râmnic (Râmnicu Vâlcea) zu unterstellen²³.

²¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor* (dt. *Fragmente der Geschichte der Rumänen*), Bd. II, Bucureşti 1900, S. 194: „Es ist die Zeit gekommen, dass ihr euch aussprecht, was Euren Glauben betrifft, ihr müsst sagen, ob ihr es wünscht oder nicht, dass ein Bischof des griechischen nicht-unierten Ritus zu euch kommt, denn wenn ihr nicht selbst einen solchen Bischof wünscht, kann euch zweifellos niemand gegen euren Willen einen solchen senden. Ihr sollt wissen, dass die Kaiserin jeder Nation die Freiheit lässt, im Gesetz ihrer Eltern zu beharren. Die Kaiserin selbst hat mir geantwortet, dass sie niemand in Glaubensfragen Zwang auferlege, sondern *ihr werdet aus freien Stücken die Union annehmen, zu der euch niemand zwingt*. In diesem Sinne äußern sich auch alle Berichte, die der Kaiserin von den unierten Priestern und dem Gouverneur übermittelt worden waren. *Ihr selbst – sagen diese – fordert mit aller Entschlossenheit die Union ohne jeden Druck; und niemals habt ihr sei es vom Gubernium, sei es vom Gubernator gefordert, einen nicht-unierten Bischof zu bekommen*“.

²² Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici* (dt. *Die Bischöfe Petru Pavel Aron und Dionisie Novacovici*), Blaj, 1902, S. 119-120.

²³ In der Periode von 1719 bis 1739 befand sich Oltenien unter österreichischer Herrschaft. Verfügungen des Hofes zeigen, dass auch nach dem Jahr 1739 Grenzübertreter in der Walachei geweihter Priester nach Siebenbürgen für die „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Bewohner der drei genannten Städte genehmigt wurden. Am 20. März 1748 genehmigte der Hof-Kriegsrat die Einreise eines „nicht-unierten“ (orthodoxen) Priesters aus der Walachei nach Siebenbürgen, um die geistliche Betreuung der orthodoxen Gemeinde von Kronstadt zu übernehmen (*Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur, 1748, fol. 466v+467r, 20. März, Nr. 247: „der pro administratione spiritualium aus der Wallachei herübergekommene Schismatische Gaistliche zu Kronstatt admittiret“*). Der betreffende Priester wurde längere Zeit an der Grenze in Quarantäne gehalten (*Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit. 1748, fol. 317, März, Nr. 134: „Siebenbürgische Hof Kanzley [...] wegen eines zu Vorsehung ihres Gottesdiensts von der griechischen Gemeinde zu Kronstatt aus der Wallachey beruffenen bereits in der Contumaz angelegten aber nicht eingelassen werden wollenden griechische Geistlichen darüber ertheilte antworth“*). Zwei Monate später genehmigte der Kommandierende General Platz von Siebenbürgen „den Grenzübertreter des angeforderten Priesters aus der Walachei für die Griechen aus Kronstadt“ (*Österreichisches Staatsarchiv Wien,*

În anii 1746-1747, au fost emise unele decrete imperiale în legătură cu pătrunderea cărților „schismatice“ din Țările Române în Transilvania. În mai multe rânduri, s-a dispus ca românii uniți din Transilvania să li se interzică, pe viitor, folosirea de cărți aduse din cele două Principate. La 23 noiembrie 1746, se interzicea pătrunderea cărților liturgice din Țara Românească și se dispunea ca exemplarele de acest fel, folosite până atunci de uniți, să fie confiscate²⁴. În anul 1747, această dispoziție a fost repetată²⁵. La 5 mai 1747, printr-un nou decret imperial se dispunea ca cei însărcinați cu paza graniței militare să confişte toate cărțile aduse în Transilvania și să le dea părinților iezuiți spre cenzurare²⁶. La 18 iunie 1747, era emis un ordin asemănător cu specificarea că prin aceste măsuri să fie totuși protejați locuitorii „schismatici“ tolerați în zona de sud a Principatului²⁷.

La 20 decembrie 1751, Consiliul Aulic de Război trimitea un amplu regulament militar generalului Wallis din Transilvania, în care erau specificate obligațiile și drepturile ce îi reveneau în Principat. Pe plan religios, cele patru „religii”: catolică, luterană, calvină și unitariană erau pe mai departe recunoscute, cu specificația că „religia” catolică trebuia considerată religie dominantă iar celelalte trei („reformată, protestantă și ariană”) doar tolerate²⁸. Dispozițiile imperiale aminteau și pe „unii locuitori”, despre care se știa în Viena

Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit, 1748, fol. 606v, mai, nr. 97: „Platz General [...] admittirung der aus Wallachey beruffenen Schismatischen Geistlichen für die Griechen zu Kronstatt“. În cadrul conferinței ministeriale din 26 aprilie 1756, ministrul pentru chestiunile transilvane, Ulfeld, propunea să fie continuat și pe mai departe, obiceiul de a „asigura” cele trei localități cu preoți hirotoniți de episcopi din Țara Românească (*Österreichischess Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyriko-Serbica, Kt. 4, Conv. 1, 26 April 1756, fol. 103v*: „so wäre von den vorigen in der sach ergangenen Allerhöchsten Resolutionibus, et Decretis keines weegs, ja auch nicht in deme abzuweichen, daß der Gebrauch abgeändert wurde zu Kronstadt, in der einen Capellen zu Fogaras, und der Griechischen Handlungs Compagnie zu Herrmanstadt zuzulassen, sich mit von dem Bischoffen der Wallachey geweyhten Popen zu versehen, wie bishero ohne mindesten inconvenienti geschiehet“.)

²⁴ Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore, București, 1987, p. 181, cit. după A. Bunea, Episcopii, p. 357.*

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Ibidem*, p. 188. Cit. după Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie, vol. I, Sibiu, 1889, p. 234.*

²⁷ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal, vol. I, doc. 41*: „După cum am hotărât și mai înainte, în ce privește cărțile schismaticilor așa și acum pomenim prea grațios să nu se îngăduie aducerea de cărți schismatice din Muntenia și Moldova pentru uniți și dispunem ca toate cărțile asemănătoare, îndată ce vor fi sosite la frontieră, la birourile noastre vamale, să se dea părinților iezuiți, pentru a fi revizuite sau cenzurate în prealabil și numai după aceea să fie eliberate proprietarilor, în afară de cazul când, anume piedici ce s-ar descoperi s-ar aduce la cunoștința guvernatorului și consilierilor catolici și prin ei protectorilor. Totuși, dispunem a se griji ca schismaticii să nu fie lipsiți prin aceasta de cărțile trebuincioase pentru cultul lor; în localitățile unde, prin mila noastră, sunt tolerați. Pentru a scoate cărți potrivite unirii, credem că este necesar a se ridica o tipografie în Transilvania. De aceea, vicarul episcopesc să ia înțelegere cu teologul iezuit și cu protectorii și unde și cu ce cheltuială s-ar putea ridica și înjgheba o asemenea tipografie“.

²⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Hofkriegsrätliche Kanzlei VII, 1751, nr. 300, fol. 14v*: „die Katholische qua religio Dominans, et Dominantis, die andere drei aber, nehmlichen die reformirte, die Protestantische und die Arianische qua tolleratae anzusehen seyen“.

In den Jahren 1746 und 1747 wurden einige kaiserliche Dekrete erlassen im Zusammenhang mit der Einfuhr „schismatischer“ Bücher aus den rumänischen Fürstentümern nach Siebenbürgen. Mehrfach wurde verfügt, dass es den unierten Rumänen aus Siebenbürgen untersagt sei, künftig aus den beiden Fürstentümern eingeführte Bücher zu nutzen. Am 23. November 1746 wurde auch die Einfuhr von liturgischen Büchern aus der Walachei verboten und verfügt, dass solche Exemplare, die bisher von den Unierten benutzt wurden, konfisziert werden sollten²⁴. Im Jahr 1747 wurde diese Verfügung wiederholt²⁵. Am 5. Mai 1747 wurde durch ein neues kaiserliches Dekret angeordnet, dass die mit der Bewachung der Militärgrenze Beauftragten sämtliche nach Siebenbürgen eingeführten Bücher konfiszieren und zur Zensur an Jesuiten-Patres übergeben sollten²⁶. Am 18. Juni 1747 wurde eine ähnliche Order erlassen, wonach durch diese Maßnahmen *die tolerierten „schismatischen“ Bewohner im Süden des Fürstentums* geschützt werden sollten²⁷.

Am 20. Dezember 1751 sandte der Hof-Kriegsrat eine ausführliche Verordnung an den Militärgeneral Wallis von Siebenbürgen, in der die Pflichten und Rechte dargelegt waren, die ihm im Fürstentum zukamen. In religiöser Hinsicht blieben die vier „Religionen“ – die katholische, die lutherische, die kalvinische und die unitarische – weiter anerkannt mit der Spezifizierung, dass die katholische „Religion“ als dominante Religion zu gelten habe, die drei anderen hingegen – „die reformatorische, die protestantische und die arianische“ – nur toleriert seien²⁸. Die kaiserlichen Verfügungen erwähnten auch „*einige Bewohner*“, von

Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit, 1748, fol. 606v, Mai, Nr. 97: „Platz General [...] admittirung der aus Wallachey beruffenen Schismatischen Geistlichen für die Griechen zu Kronstatt“). Im Rahmen der Ministerkonferenz vom 26. April 1756 schlug der Minister für Siebenbürgische Angelegenheiten, Ulfeld, vor, die Gewohnheit auch künftig beizubehalten, jenen drei Städten von Bischöfen aus der Walachei geweihte Priester zu garantieren. (Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHSIA, Illyriko-Serbica, Kt. 4, Conv. 1, 26. April 1756, fol. 103v.: „so wäre von den vorigen in der sach ergangenen Allerhöchsten Resolutionibus, et Decretis keines weegs, ja auch nicht in deme abzuweichen, daß der Gebrauch abgeändert wurde zu Kronstadt, in der einen Capellen zu Fogaras, und der Griechischen Handlungs Compagnie zu Herrmanstadt zuzulaßen, sich mit von dem Bischoffen der Wallachey geweyhten Popen zu versehen, wie bishero ohne mindesten inconvenienti geschiehet“.)

²⁴ Florian Dudaş, *Vechi cărți românești călătore* (dt. *Alte rumänische Reisebücher*), Bukarest, 1987, S. 181, zit. bei A. Bunea, *Episcopii*, S. 357.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, S. 188. Zit nach Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă și istorie* (dt. *Dokumente für Sprache und Geschichte*), Bd. I, Hermannstadt 1889, S. 234.

²⁷ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal*, Bd. I, Dok. 41: „So wie wir bereits früher beschlossen haben bezüglich der Bücher der Schismatiker, so halten wir auch jetzt gnädig fest, dass die Einfuhr von schismatischen Büchern aus Muntenien und der Moldau für die Unierten nicht erlaubt ist und verfügen, dass alle solchen Bücher, sobald sie an der Grenze an unseren Zollämtern ankommen, den jesuitischen Patres übergeben werden sollen, um vorher bereits durchgesehen oder zensiert zu werden, erst hernach dürfen sie für die Empfänger freigegeben werden, außer wenn Gründe dagegen sprechen, die entdeckt werden; was hier entdeckt wird, ist dem Gouverneur und den katholischen Räten zur Kenntnis zu bringen und durch sie den Protektoren. *Gleichwohl verfügen wir, dass den Schismatikern dadurch nicht die für ihren Kultus nötigen Bücher fehlen sollen in den Städten, wo diese von unseren Gnaden toleriert werden.* Um für die Union entsprechende Bücher zu veröffentlichen, glauben wir, dass es notwendig ist, eine Druckerei in Siebenbürgen aufzubauen. Daher soll der Bischofsvikar sich mit dem jesuitischen Theologen und den Protektoren verständigen darüber, wo und mit welchen Kosten eine solche Druckerei errichtet und unterhalten werden soll“.

²⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, *Kriegsarchiv, HKR. Hofkriegsrätliche Kanzlei VII, 1751, Nr. 300, fol. 14v: „die Katholische qua religio Dominans, et Dominantis, die andere drei aber, nehmlichen die reformirte, die Protestantische und die Arianische qua tolleratae anzusehen seyen“.*

că aparțin Bisericii orientale de rit grec. Ei nu trebuiau persecutați, pe de altă parte însă, nu li se admitea vreo extindere a religiei lor²⁹. Trebuia urmărit și raportat Curții, orice legătură secretă sau publică a acestor locuitori de rit grec cu Rusia, care nu ar fi corespuns intereselor imperiale³⁰.

III. Deciziile Consiliului Aulic de Război cu referire la situațiile confesionale tensionate din zona de graniță a Transilvaniei

Documentele identificate în Arhiva Consiliului Aulic de Război din Viena cu referire la situațiile confesionale tensionate din zona de graniță sudică a Transilvaniei, menționează și măsurile luate pentru atenuarea acestora.

III.1. Interdicții de trecere a graniței în Transilvania

Datorită pericolului în care se afla Unirea cu Biserica catolică prin pătrunderea călugărului Visarion în Transilvania, care și-a răspândit învățătura, atrăgând poporul de partea sa, Consiliul Aulic de Război³¹ a dispus, în luna mai 1744, arestarea sa³². A fost arestat și transportat în mai multe închisori: în Deva³³, Timișoara³⁴, Esseg³⁵ și în Tirol, la Kufstein³⁶.

²⁹ *Ibidem*, fol. 15v: „einige Inwohner sich befinden, welche der Orientalischen Kirchen graeci ritus beygethan seynt" so wollen Wir daß sie dabey zwar ohngekränckt zwar gelassen, zugleich aber keine unerlaubte extensio religionis Ihnen gestattet“.

³⁰ *Ibidem*, fol. 24r: „mit unsern Interesse nicht einstimmen möchte, nicht zurückzulassen, sondern zu Entdeckung derley geschäften allen Eyfer und Beschlissenheit anzuwenden“.

³¹ Actele identificate în Arhiva de război din Viena (Direcția Consiliului Aulic de Război) constituie doar rezumatele păstrate în așa-numitele Indexuri și Protocoale *Registratur* și *Expeditur* (1744-1753) și *In Publicis* (după anul 1753) ale documentelor redactate pe această temă, care însă, nu s-au mai păstrat, și care ar fi putut aduce multe informații suplimentare detaliate pentru subiectul abordat.

³² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1744*, fol. 1319r, 13 mai, nr. 233: „der aus dem Temesvarer Banat ohne einigen Pass sich in Siebenbürgen eingeschlichene Schismatische Calugier als ein ErzImposteur beym Kopf genohmen und arrestiret“.

³³ *Ibidem*; *Vezi și HKR. Prot.Registratur 1744*, fol. 1403, 20 mai, nr. 461: „Das der in Deva verarrestirte schismatische Calugier nach Temesvar abgeführt“.

³⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1744*, fol. 1403, 20 mai, nr. 462: „Das man an Czernin verordnet, sich mit Ihme einzuverstehen auf was arth der in Deva verarrestirte schismatische Calugier am fügigsten nach Temesvar übergebracht werden könne; comittendo selben bey seiner anlangung zu Temesvar in engen arrest zu setzen, auch Ihme mit Jemanden zu reden, oder zu schreiben keineswegs zugestatten“.

³⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol. 1885, iunie, nr. 404: „Schismatischen Caluger Vissarion, noch weithers ferunt nacher Essegg übereifert, und aldorth mit arrest angehalten werden könnte“.

³⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol. 2348, iulie, nr. 892: „der inherührt aus Siebenbürgen in das allhiessiege Militar Stockhaus überbrachte raizische Calugier als ein Impostor nacher Tyrol abgeführt und daselbstn unter genauer obsicht wohl gehalten werden solle“; *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1744*, fol. 1977, 28 iulie, nr. 707: „den in hisigen militar Stockhaus arrestirten Raizischen Calugier mit erst verfühndlicher gelegenheit nach Koefstein in Tyrol abführen zulassen“; *HKR. Prot. Registratur 1744*, fol. 2121v, 10 august, nr. 272: „das für den nach Kuefstein in arrest abzuführen kommenden bekannten Raizischen Calugier“ ș.a.

denen man in Wien wusste, dass sie der orientalischen Kirche des griechischen Ritus angehörten. Sie sollten nicht verfolgt werden, doch sollte ihnen auch jedwede weitere Ausbreitung ihrer Religion untersagt werden²⁹. Jede geheime oder öffentliche Verbindung dieser Bewohner nach griechischem Ritus mit Russland, die nicht den kaiserlichen Interessen entsprach, sollte beobachtet und dem Hof gemeldet werden³⁰.

III. Die Entscheidungen des Hof-Kriegsrates zur angespannten konfessionellen Lage in der Grenzregion Siebenbürgens

Die im Archiv des Hof-Kriegsrates von Wien vorhandenen Dokumente zur angespannten konfessionellen Lage in der südlichen Grenzregion von Siebenbürgen erwähnen auch die zur Abhilfe ergriffenen Maßnahmen.

III.1. Verbote des Grenzübertritts nach Siebenbürgen

Aufgrund der Gefahr für die Union mit der katholischen Kirche durch das Auftauchen des Mönchs Visarion in Siebenbürgen, der seine Lehre verbreitete und das Volk auf seine Seite zog, verfügte der Hofkriegsrat³¹ im Mai 1744 dessen Verhaftung³². Er wurde verhaftet und kam nacheinander in mehrere Gefängnisse: nach Diemrich³³, Temeswar³⁴, Esseg³⁵ und nach Kufstein in Tirol³⁶.

²⁹ *Ibidem*, fol. 15v: „einige Inwohner sich befinden, welche der Orientalischen Kirchen graeci ritus beygethan seynt so wollen Wir daß sie dabey zwar ohngekränckt zwar gelassen, zugleich aber keine unerlaubte extensio religionis Ihnen gestattet“.

³⁰ *Ibidem*, fol. 24r: „mit unseren Interesse nicht einstimmen möchte, nicht zurückzulassen, sondern zu Entdeckung derley geschäften allen Eyfer und Beschlossenheit anzuwenden“.

³¹ Die im Kriegsarchiv von Wien erfassten Akten (Direktion des Hof-Kriegsrats) bilden nur Zusammenfassungen, die in sogenannten Indices und Protokollen *Registratur und Expeditur* (1744-1753) und *In Publicis* (nach 1753) bewahrt wurden, von zu diesem Thema erstellten Dokumenten, die jedoch nicht mehr vorhanden sind und die viele zusätzliche Informationen zum behandelten Thema hätten beisteuern können.

³² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1744*, fol. 1319 r, 13. Mai, Nr. 233: „der aus dem Temesvarer Banat ohne einigen Pass sich in Siebenbürgen eingeschlichene Schismatische Calugier als ein ErzImposteur beym Kopf genohmen und arrestiret“.

³³ *Ibidem*; vgl. auch *HKR. Prot. Registratur 1744*, fol. 1403, 20. Mai, Nr. 461: „Das der in Deva verarrestirte schismatische Calugier nach Temesvar abgeführt“.

³⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1744*, fol. 1403, 20. Mai, Nr. 462: „Das man an Czernin verordnet, sich mit Ihme einzuverstehen auf was arth der in Deva verarrestirte schismatische Calugier am fügigsten nach Temesvar übergebracht werden könne; comittendo selben bey seiner anlangung zu Temesvar in engen arrest zu setzen, auch Ihme mit Jemanden zu reden, oder zu schreiben keineswegs zugestatten“.

³⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol. 1885, Juni, Nr. 404: „Schismatischen Caluger Vissarion, noch weithers ferunt nacher Essegg übereifert, und aldorth mit arrest angehalten werden könnte“.

³⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol. 2348, Juli, Nr. 892: „der inherührt aus Siebenbürgen in das allhiessige Militar Stockhaus überbrachte raizische Calugier als ein Impostor nacher Tyrol abgeführt und daselbst unter genauer obsicht wohl gehalten werden solle“; *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1744, fol. 1977, 28. Juli, Nr. 707*: „den in hisigen militar Stockhaus arrestirten Raizischen Calugier mit erst verfühnd sicherer gelegenheit nach Koefstein in Tyrol abführen zulassen“; *HKR. Prot. Registratur 1744, fol. 2121 v, 10. August, Nr. 272*: „das für den nach Kuefstein in arrest abzuführen kommenden bekannten Raizischen Calugier“ u. a.

Au fost interzise intrările în Transilvania ale „călugărilor și preoților sârbi” care nu aveau asupra lor pașaport militar. Erau numiți în documente, „impostori” și trebuiau tratați cu „toată precauția”. Urma să se verifice și să se identifice persoana care trimitea, de fapt, pe acești „emisari” în Transilvania³⁷. Mitropolitului ortodox din Karlowitz i se interzicea categoric orice misiune în Principat fără permisiune imperială prealabilă³⁸.

În luna iulie 1744 au fost arestați în Transilvania alți doi călugări, care au răspândit în districtul Timișoarei „crența schismatică”³⁹. Autoritățile militare locale trebuiau să împiedice răspândirea spre Ungaria a „învățăturilor greșite ale celor doi călugări schismatici călători”⁴⁰.

În luna august a aceluiași an a fost arestat un călugăr, care pătrunse în Transilvania și instigase împotriva Unirii în teritoriul de jurisdicție al episcopului unit⁴¹.

La începutul lui septembrie 1744 se aflau arestați „patru călugări și popi”⁴². Alți doi pătrunseră în Transilvania. Înainte de a intra în Principat, unul din ei a dezgropat în Lipova crucea călugărului Visarion⁴³.

La 10 noiembrie 1744, ofițerul militar de la trecătoarea Turnu Roșu (în Transilvania) trimitea generalului militar din Sibiu un raport, în care erau menționați cinci preoți care primiseră hirotonia doar cu trei ani înainte, în Țara Românească și care acționau împotriva Unirii. Ridicaseră, într-o pădure, o capelă, unde se adunau la rugăciune foarte mulți oameni. Preoții uniți „n-au mai putut boteza nici un copil și n-au mai putut săvârși nici o altă slujbă”⁴⁴, deoarece întreg poporul se adresa doar acestor preoți „schismatici”.

³⁷ *Ibidem*: „sowohl dises als anderer Pley imposteurs mit aller praecautionen zu tractiren, besonders aber zu erforschen, wer aigentlich die abschikung Pley emissariorum veranlast habe“.

³⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1744*, fol. 1691v, 24 iunie, nr. 606: „Räzischen Patriarchen und Metropolitzen [...] fürs künftige ohne überkommend königlichen Erlaubnus keines Weegs einige Missionen irgendwo abzuordnen“.

³⁹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol. 2198r+v, iulie, nr. 413: „den schismatischen Glauben“;

⁴⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1744*, fol. 1929v, 21 iulie, nr. 557: „verschiedene irrige lehrsätze ausreisenden zweyen schismatischen Callugiern“.

⁴¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Prot. Expedit 1744*, fol. 2549v+2550r, august, nr. 250.

⁴² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Prot. Registratur 1744*, fol. 2322v+2323r, 2 septembrie, nr. 52: „in Verhaftt sizenden vier Calugier und Poppen“.

⁴³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744*, fol. 3315v+3316r, octombrie, nr. 169: „von einem deren in dem Temesvarer district, und 7bürgen sich aufhaltenden zwey schismatischen Calugiern, zu Lippova aufgerichteten Kreuz, nebst dem gesundeite Brunn widerumb ausgegraben“.

⁴⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Expedit 1745, ianuarie, nr. 873*, fol. 29r+v: „seithero dieselben den dienst angetreten, und eine Capelle in den Waldt gebaut haben, allwo nicht allein ein Dorf, sondern noch ander mehrerer jederzeit eingehen und die übrige regulierte pfaffen, kein Kind mehr taufen noch ein anderen dienst mehr thun, sondern alles zu denen sysmatischen laufen thut“.

„Serbischen Mönchen und Priestern“, die keinen Militärpass bei sich hatten, wurde das Betreten Siebenbürgens untersagt. Sie wurden in Quellen „Impotenzler“ genannt und mussten mit „größter Vorsicht“ behandelt werden. Es mussten die Personen überprüft und identifiziert werden, welche diese „Emissäre“ nach Siebenbürgen geschickt hatten³⁷. Dem orthodoxen Metropoliten von Karlowitz wurde kategorisch jedes Wirken im Fürstentum ohne vorherige kaiserliche Erlaubnis untersagt³⁸.

Im Monat Juli 1744 wurden in Siebenbürgen *zwei weitere Mönche* verhaftet, die im Distrikt Temeswar den „schismatischen Glauben“ verbreitet haben³⁹. Die lokalen Militärbehörden mussten die Ausbreitung „der falschen Lehren jener zwei schismatischen Wandermönche“ nach Ungarn verhindern⁴⁰.

Im Monat August desselben Jahres wurde *ein Mönch* verhaftet, der nach Siebenbürgen gekommen war und gegen die Union im Jurisdiktionsgebiet des unierten Bischofs hetzte⁴¹.

Anfang September 1744 befanden sich „*vier Mönche und Priester*“ in Haft⁴². *Zwei weitere* waren nach Siebenbürgen eingedrungen. Vor dem Betreten des Fürstentums grub einer von ihnen in Lipova das Kreuz von Visarion aus⁴³.

Am 10. November 1744 sandte der Offizier des Grenzmilitärs am Übergang von Turnu Roșu (in Siebenbürgen) dem Militärgeneral von Hermannstadt einen Bericht, in dem *fünf Priester*, die erst vor drei Jahren in der Walachei die Priesterweihe empfangen hatten und jetzt gegen die Union agierten, erwähnt werden. Sie hatten im Wald eine Kapelle errichtet, in der sich sehr viele Menschen zum Gebet versammelten. Die unierten Priester „konnten kein Kind mehr taufen und auch keinen anderen Gottesdienst mehr feiern“⁴⁴, da das ganze Volk sich nur noch an diese „schismatischen“ Priester wandte.

³⁷ *Ibidem*: „sowohl dieses als anderer Pley imposteurs mit aller praecautions zu tractiren, besonders aber zu erforschen, wer eigentlich die abschickung Pley emissariorum veranlast habe“.

³⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1744, fol. 1691 v, 24. Juni, Nr. 606: „Räzischen Patriarchen und Metropoliten...fürs künftige ohne überkommend königlichen Erlaubnus keines Weegs einige Missionen irgendwo abzuordnen“.

³⁹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744, fol. 2198 r+v, Juli, Nr. 413: „den schismatischen Glauben“.

⁴⁰ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1744, fol. 1929 v, 21. Juli, Nr. 557: „verschiedene irrige lehrsätze ausreisenden zweyen schismatischen Callugiern“.

⁴¹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Prot. Expedit 1744, fol. 2549 v+2550 r, August, Nr. 250.

⁴² Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Prot. Registratur 1744, fol. 2322 v+2323 r, 2. September, Nr. 52: „in Verhaft sizenden vier Calugier und Poppen“.

⁴³ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Expedit 1744, fol. 3315 v+3316 r, Oktober, Nr. 169: „von einem deren in dem Temeswarer district, und 7bürgen sich aufhaltenden zwey schismatischen Calugiern, zu Lippova aufgerichteten Kreuz, nebst dem gesundeite Brunn widerumb ausgegraben“.

⁴⁴ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Expedit 1745, Januar, Nr. 873, fol. 29 r+v: „seithero dieselben den dienst angetreten, und eine Capelle in den Waldt gebaut haben, allwo nicht allein ein Dorf, sondern noch ander mehrerer jederzeit eingehen und die übrige regulierte pffaffen, kein Kind mehr taufen noch ein anderen dienst mehr thun, sondern alles zu denen sismatischen laufen thut“.

În aceeași lună, protopopul unit Nicolae Pop din Balomir se adresa secretarului de război, Beckers, prezentând „comportamentul rău”⁴⁵ al țăranilor „neuniți” (ortodocși n.n.), cerând sprijin militar împotriva actelor violente ale acestora⁴⁶.

La 23 decembrie 1744 generalul Czernin, își exprima îngrijorarea față de starea Unirii și a liniștii interne a Principatului, agravată de acțiunile mai sus amintite⁴⁷. Își exprima însă și totala nemulțumire față de colaborarea cu stările catolice, cu teologul iezuit și cu guvernatorul catolic în ce privește protejarea Unirii și asigurarea climatului de securitate internă a Principatului. Totul părea a avea consecințe dintre cele mai periculoase.

În luna februarie 1745, unii preoți „neuniți” (ortodocși n.n.), care au venit din Țara Românească n-au respectat termenul de carantină impus la graniță, în cadrul cordonului sanitar existent, „strecurându-se”⁴⁸ în satul Săliște, lângă Sibiu, unde i-au îndemnat pe locuitorii din această zonă împotriva Unirii. Fiind prinși de autoritățile militare locale, au fost aduși înapoi în carantină la trecătoarea Turnu Roșu, unde au rămas mai departe sub strictă supraveghere⁴⁹.

La 2 iunie 1745, a fost dispusă „asistența militară”⁵⁰ în sprijinul guvernatorului din Transilvania. Trei preoți au fugit din carantina impusă la trecătoarea Turnu Roșu, oprindu-se tot în apropierea satului Săliște. Au fost dispuse metode pașnice pentru tratarea „valahilor încăpățânați”⁵¹ care locuiau în acest scaun. Datorită unei mișcări populare ample împotriva Unirii, Consiliul Aulic de Război a dispus, trei ani mai târziu, trimiterea în această zonă a două companii de infanterie⁵².

În iulie 1745 au fost arestați alți trei călugări sârbi la trecătoarea Vulcan⁵³. Datorită unei rezistențe înverșunate a țăranilor, aceștia au fost eliberați.

⁴⁵ *Ibidem*, fol. 32v: „den Arhidiaconu zu Balomir Nicolao Pop eingereichte Speciem facti über das ohngebührliche betragen der Schismaticern und was besagter Arhidiaconus diesfals sub lit.H an dem Kr.Secretario Beckers erlassen“.

⁴⁶ *Ibidem*, fol. 26r: „Ego autem nihil considerarem magis proficuum quam si ad pagum illum miteretur bona manus militum“.

⁴⁷ *Ibidem*, fol. 31v: „satsamm zu ermesen ist daß der union und zu gleich des Landes innerlichen ruhestand großes unheil besvorstehe“.

⁴⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur, 1745*, fol. 555-556, 24 februarie, nr. 663.

⁴⁹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1745*, fol. 780, 17 martie, nr. 448: „die in der contumaz an rothenthurm befindliche 3 bemerckte Poppen ohngeacht ihrer vorgesterckten Contumaz Zeit gleichwollen in weitherer Verwahrung angehalten werden sollen“.

⁵⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1745*, fol. 1444, 2 iunie, nr. 13.

⁵¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1746*, fol. 1263, 28 mai, nr. 519: „denen unirten Wallachen anzugedyhenden protection, auch wie die in dem Szelistier Stuhl befindlichen meistens hartnäckige Pley Wallachen mit gelindigkeit zu traktiren wären, erlassen wird“.

⁵² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1749*, fol. 466r+v, 12 mai, nr. 201, HKR. Prot. Expedi 1749, fol. 415, martie, nr. 381.

⁵³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Expedi 1745*, fol. 2026, iulie, nr. 374.

Im selben Monat wendete sich der unierte Protopop Nicolae Pop aus Balomir an den Kriegsrat Beckers und klagte über das „böartige Verhalten“⁴⁵ der „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Bauern und forderte militärische Hilfe gegen deren Gewaltakte⁴⁶.

Am 23. Dezember 1744 brachte General Czernin seine Sorge über den Zustand der Union und der inneren Ruhe im Fürstentum zum Ausdruck, die von den oben genannten Aktionen noch verschlimmert wurde⁴⁷. Und er brachte seine große Unzufriedenheit über die Zusammenarbeit mit den katholischen Ständen, dem jesuitischen Theologen und dem katholischen Gouverneur im Blick auf den Schutz der Union und der Garantie der Bewahrung eines Klimas der inneren Sicherheit im Fürstentum zum Ausdruck. All dies schien die gefährlichsten Folgen nach sich zu ziehen.

Im Februar 1745 respektierten einige „nicht-unierte“ (d.h. orthodoxe) Priester, die aus der Walachei gekommen waren, nicht die an der Grenze auferlegte Quarantäne im bestehenden Cordon sanitaire, sondern sich bis ins das Dorf Săliște bei Hermannstadt „durchgeschlagen“ haben⁴⁸, wo sie die Bewohner dieser Gegend gegen die Union aufgestachelt haben. Nachdem sie von den militärischen Lokalbehörden ergriffen worden waren, wurden sie wieder zum Grenzübergang Turnu Roșu in Quarantäne verbracht, wo sie weiter unter strikter Aufsicht blieben⁴⁹.

Am 2. Juni 1745 wurde „militärische Hile“⁵⁰ zur Unterstützung des Gouverneurs von Siebenbürgen beschlossen. Drei Priester flohen aus der Quarantäne, die ihnen am Grenzübergang von Turnu Roșu auferlegt war und gelangten ebenfalls in die Nähe des Dorfes Săliște. Es wurden friedliche Methoden angeordnet zum Umgang mit den „sturen Wallachen“⁵¹, die im Bereich dieses Stuhls wohnten. Aufgrund einer breiten Volksbewegung gegen die Union verfügte der Hof-Kriegsrat drei Jahre später die Entsendung von zwei Infanteriekompanien in diese Gegend⁵².

Im Juli 1745 wurden drei andere serbische Mönche am Grenzübergang von Vulcan inhaftiert⁵³. Dank des erbitterten Widerstands der Bauern wurden diese wieder freigelassen.

⁴⁵ *Ibidem*, fol. 32v: „den Arhidiaconu zu Balomir Nicolao Pop eingereichte Speciem facti über das ohngebührliche betragen der Schismaticern und was besagter Arhidiaconus diesfals sub lit.H an dem Kr.Secretario Beckers erlassen“.

⁴⁶ *Ibidem*, fol. 26r: „Ego autem nihil considerarem magis proficuum quam si ad pagum illum miteretur bona manus militum“.

⁴⁷ *Ibidem*, fol. 31v: „sattsam zu ermessen ist daß der union und zu gleich des Landes innerlichen ruhestand großes unheil besvorstehe“.

⁴⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur, 1745, fol. 555-556, 24. Februar, Nr. 663.

⁴⁹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1745, fol. 780, 17. März, Nr. 448: „die in der contumaz an rothenthurm befindliche 3 bemerkte Poppen ohngeacht ihrer vorgesterckten Contumaz Zeit gleichwollen in weitherer Verwahrung angehalten werden sollen“.

⁵⁰ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1745, fol. 1444, 2. Juni, Nr. 13.

⁵¹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot.Registratur 1746, fol. 1263, 28. Mai, Nr. 519: „denen unirten Wallachen anzugedeyhenden protection, auch wie die in dem Szelistier Stuhl befindlichen meistens hartnäckige Pley Wallachen mit gelindigkeit zu traktiren wären, erlassen wird“.

⁵² Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1749, fol. 466 r+v, 12. Mai, Nr. 201, HKR. Prot. Exedit 1749, fol. 415, März, Nr. 381.

⁵³ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Exedit 1745, fol. 2026, Juli, Nr. 374.

Pentru anii 1756-1758 există numeroase rapoarte privitoare la acțiunea preotului Ioan (Ioaneș) din Galeș. Episcopul unit⁵⁴ din Transilvania și Cancelaria aulică transilvană din Viena⁵⁵ au înaintat memoriile împotriva lui. A fost arestat în luna mai 1756, condamnat „ad perpetuos carceres”⁵⁶ și ținut sub pază în Sibiu⁵⁷. În luna august a fost transportat la Deva. Aici urma să rămână până la noi ordine și până la încheierea perioadei de carantină impusă la graniță, datorită extinderii ciumei⁵⁸. În iulie 1757 a fost dispusă transportarea sa în Graz sau Italia⁵⁹. Cancelariei aulice transilvane din Viena i s-a lăsat dreptul de a decide în privința locului acestuia de detenție: „sau într-unul din castelele din Italia sau în fortăreața din Graz”⁶⁰. În ianuarie 1758 preotul Ioan era transportat mai departe prin Timișoara, Kosovo spre Graz⁶¹.

În luna august 1760, preotul Ioan din Sadu a răspândit în comitatul Cluj o circulară⁶² și a pornit o mișcare populară în comitatul Turda. A fost arestat, fiind transportat la Debrecen⁶³. La 22 august se afla închis la Raab⁶⁴. A fost transportat

⁵⁴ Mircea Păcurariu, *Sfinți daco romani și români*, Iași, 1994, p. 124.

⁵⁵ Ioan Lupaș, „Contribuții documentare la istoria satelor transilvane”, în *Studii, Conferințe și Comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 256.

⁵⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1757*, fol. 1781v, 25 septembrie, nr. 522.

⁵⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1756*, fol. 1168v, 9 iunie, nr. 107: „Übrigens wirdet approbiret das der Popp Ioannes als ein abführer von der Union angehalten, und dem Provinciali zu Hermanstatt übergeben [...]“.

⁵⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1756*, fol. 1767v, 20 august, nr. 534: „Wie der bis anhero zu Hermannstatt angehaltene aufhezer, und beförderer deren ehemaligen wallachischen Unruhen Popa Iuon nacher Deva überbracht und alda bis zu aufhebung des Pest-Cordon, und anderweite Verordnung bewachret, und aus dem Provincial Fundo verpfleget werden solle“.

⁵⁹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1757*, fol. 1260, 13 iulie, nr. 329: „Wirdet angetragen den zu Deva innszenden Poppen Iuon entweder nacher Grätz, oder Italien in eine Vöstung transportiren zu lassen“.

⁶⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1757*, fol. 1781v, 25 septembrie, nr. 522: „Wirdet von der Siebenbürgische Hofkanzlei die Erklärung noch mahlen abgeforderet, wohin der zu Deva in Siebenbürgen jezo gefänglich einsizende ad perpetuos Carceres verurtheilte Popp Juon zu überstehung der Strafe abzuführen kommet, massen Ihr die Wahl gelassen, entweder eines deren Italienischen Schlöseren oder aber die Vöstung grätz zu bestimmen“.

⁶¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1758*, fol. 41, 5 ianuarie, nr. 96; *HKR. Prot. in publicis 1758*, fol. 63v, 7 ianuarie, nr. 182: „Montoya General berichtet mit was Vorsicht- und Sicherheit anbefohlener massen der aus Siebenbürgen nacher Grätz abzuführende wallachische Popp Jvan von dannen bis nacher Cohsova abgeschickt, und daselbst einem aus dem Temeswarer Banat schon zugegen gewesten Koharischen Regiments Commando zur weitheren Beförderung übergeben worden“.

⁶² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760*, fol. 1358, 9 august, nr. 162.

⁶³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760*, fol. 1358 v, 9 august, nr. 164: „Montoya Generall berichtet daß der schismatischen Wallachische Popp Juan von Szad zu St.Peter in dem Thordaer Comit, ohngeachtet sich die Wallachen mit [...] brügeln, und anderen derley Instrumenten widersezet, in Arrest nacher Marusvasarhel, und von dannen nacher Debreczin überbracht worden seye“.

⁶⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760*, fol. 1423, 22 august, nr. 409: „Palfy Leopold General berichtet, daß nach anzeige des Raaberischen Platz Major Ingram von Liebenrein von denen 2 wallachischen nichtunirten Poppen der Popp Joan zu Raab arrestirt sich befinde“.

Aus den Jahren 1756 bis 1758 liegen viele Berichte zum Wirken des *Priesters Ioan (Ioaneş) von Galeş* vor. Der unierte Bischof von Siebenbürgen⁵⁴ und die Siebenbürgische Hofkanzlei in Wien⁵⁵ haben Memoranden gegen ihn eingereicht. Er wurde im Mai 1756 verhaftet und „ad perpetuos carceres“ verurteilt⁵⁶ und in Hermannstadt unter Arrest gestellt⁵⁷. Im Monat August wurde er nach Deva transportiert. Dort sollte er bis zu einer neuen Anweisung und dem Ende der an der Grenze wegen der Ausbreitung der Pest verhängten Quarantäne bleiben⁵⁸. Im Juli 1757 wurde seine Verlegung nach Graz oder Italien angeordnet⁵⁹. Die Siebenbürgische Hofkanzlei in Wien gestattete ihm das Recht zur Entscheidung über seinen Haftort zu: „entweder in einer der Burgen Italiens oder in der Festung von Graz“⁶⁰. Im Januar 1758 wurde Pater Ioan über Temeswar und das Kosovo nach Graz transportiert⁶¹.

Im August 1760 verbreitete der *Priester Ioan aus Sadu* im Komitat Klausenburg einen Rundbrief⁶² und löste eine Volksbewegung im Komitat Turda aus. Er wurde verhaftet und nach Debrecen transportiert⁶³. Am 22. August befand er sich in Raab in Haft⁶⁴. Anschließend

⁵⁴ Mircea Păcurariu, *Sfinți daco romani și români* (dt. *Heilige Dako-Römer und Rumänen*), Iași, 1994, S. 124.

⁵⁵ Ioan Lupaș, *Contribuții documentare la istoria satelor transilvane* (dt. *Quellenbeiträge zur Geschichte der siebenbürgischen Dörfer*), in: „Studii, Conferințe și Comunicări istorice“, Bd. IV, Hermannstadt, 1943, S. 256.

⁵⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1757*, fol. 1781 v, 25. September, Nr. 522.

⁵⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1756*, fol. 1168 v, 9. Juni, Nr. 107: „Übrigens wirdet approbiret das der Popp Ioannes als ein abführer von der Union angehalten, und dem Provinciali zu Hermanstatt übergeben [...]“.

⁵⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1756*, fol. 1767 v, 20. August, Nr. 534: „Wie der bis anhero zu Hermannstatt angehaltene aufhezer, und beförderer deren ehemaligen wallachischen UNruhen Popa Iuon nacher Deva überbracht und alda bis zu aufhebung des Pest-Cordon, und anderweite Verordnung bewachret, und aus dem Provincial Fundo verpfleget werden solle“.

⁵⁹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1757*, fol. 1260, 13. Juli, Nr. 329: „Wirdet angetragen den zu Deva innsezenden Poppen Iuon entweders nacher Grätz, oder Italien in eine Vöstung transportiren zu lassen“.

⁶⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1757*, fol. 1781 v, 25. September, Nr. 522: „Wirdet von der Siebenbürgische Hofkanzlei die Erklärung noch mahlen abgeforderet, wohin der zu Deva in Siebenbürgen jezo gefänglich einsezende ad perpetuos Carceres verurtheilte Popp Juon zu überstehung der Strafe abzuführen kommet, massen Ihr die Wahl gelassen, entweder eines deren Italienischen Schlöseren oder aber die Vöstung grätz zu bestimmen“.

⁶¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1758*, fol. 41, 5. Jänner, Nr. 96; *HKR. Prot. in publicis 1758*, fol. 63 v, 7. Jänner, Nr. 182: „Montoya General berichtet mit was Vorsicht-und Sicherheit anbefohlener massen der aus Siebenbürgen nacher Grätz abzuführende wallachische Popp Jvan von dannen bis nacher Cohova abgeschickt, und daselbst einem aus dem Temeswarer Banat schon zugegen gewesten Koharischen Regiments Commando zur weitheren Beförderung übergeben worden“.

⁶² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760*, fol. 1358, 9. August, Nr. 162.

⁶³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760*, fol. 1358 v, 9. August, Nr. 164: „Montoya Generall berichtet daß der schismatischen Wallachische Popp Juan' von Szad zu St. Peter in dem Thordaer Comit, ohngeachtet sich die Wallachen mit [...] brügel, und anderen derley Instrumenten widersezet, in Arrest nacher Marusvasarhel, und von dannen nacher Debreczin überbracht worden seye“.

⁶⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760*, fol. 1423, 22. August, Nr. 409: „Palfy Leopold General berichtet, daß nach anzeige des Raaberischen Platz Major Ingram von LiebeNrein von denen 2 wallachischen nichtunirten Poppen der Popp Joan zu Raab arrestirt sich befinde“.

ulterior la Viena, unde a avut la dispoziție o cameră specială, neîncuiată⁶⁵, aflat totuși sub control strict⁶⁶.

În legătură cu acțiunea călugărului Sofronie, în anii 1759-1761 au fost trimise numeroase rapoarte Consiliului Aulic de Război, din Viena⁶⁷.

Toate aceste documente evidențiază maniera categorică prin care puterea militară a încercat să rezolve la granița transilvană a Imperiului austriac, situațiile conflictuale de natură confesională, urmărind protejarea și menținerea Unirii cu Biserica Romei, prin arestarea și pedepsirea celor care pătrundeau în Principat și mobilizau comunitățile satelor la opoziție față de preoții uniți.

Analiza documentelor de arhivă demonstrează faptul că măsurile de interdicție a trecerii graniței în Transilvania nu au fost luate doar în baza unor rațiuni de natură exclusiv confesională.

Au existat și rațiuni militare și sanitare explicite în acest sens.

Principatul Transilvaniei, parte integrantă a Imperiului habsburgic, în secolul al XVIII-lea, prezenta caracteristicile unui teritoriu nesigur, cu riscuri permanente pe plan intern și extern, putând periclita în mod indirect stabilitatea Imperiului. Încă din primii ani ai domniei împărătesei Maria Tereza (1740-1780), a fost asemănat cu un cal, „cărui nu i-ar fi nimic mai ușor, decât să-și doboare călărețul”⁶⁸. Securitatea militară se impunea cu atât mai mult cu cât Carpații constituiau, în același timp, granița sudică a Imperiului austriac. Principatului îi revenea rolul de bastion militar împotriva Imperiului otoman, care se întindea și peste Țara Românească, Moldova și Peninsula Balcanică⁶⁹. Devenea astfel, un avanpost de apărare a celorlalte țări ocupate, constituind în același timp și „o citadelă naturală a regatului Ungariei”⁷⁰. După anul 1739 s-a dispus întărirea graniței militare fixată de-a lungul Carpaților. Ieșirea sau intrarea în Transilvania a tuturor persoanelor se făcea cu mare greutate. Era nevoie de pașaport militar și de aprobarea Consiliului Aulic de Război din Viena.

⁶⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760*, fol. 1473, 1 septembrie nr. 1: „Das der anhero überbrachte Pop Jvan in einem besonderen Zimmer und zwar ungeschlossener, doch aber unter genauen aufsicht, und damit Er nicht etwa mit jemanden Umgang zu pflegen die gelegenheit überkomme, bewahrlich aufbehalten“.

⁶⁶ *Ibidem*: „Das der anhero überbrachte Pop Jvan in einem besonderen Zimmer und zwar ungeschlossener, doch aber unter genauen aufsicht, und damit Er nicht etwa mit jemanden Umgang zu pflegen die gelegenheit überkomme, bewahrlich aufbehalten“.

⁶⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760*, fol. 1199, 1351; *HKR. Prot. in publicis 1761*, fol. 225, 250, 313, 373, 508, 731.

⁶⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Hofkriegsrätliche Kanzlei, 1742, XVI*, nr. 44, folie 5. r: „Der verstorbene Vice Kanzler Baron Kászoni hat Siebenbürgen einem pferd verglichen, deme nichts leichter wäre als seinen Reuther abzuwerffen“.

⁶⁹ Kalman Benda, *Das Grossfürstentum Siebenbürgen unter Maria Theresia*, în: *Jahrbuch für Österreichisches Kulturgeschichte, Maria Theresia als Königin von Ungarn*, Ediție de Gerda Mraz, vol. X., Eisenstadt, 1984, p. 148.

⁷⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Hofkriegsrätliche Kanzlei XVI 1742, nr. 44*. Este vorba de unele acte (39 de pagini) găsite în memoriile președintelui Consiliului Aulic de Război Harrach, care poartă titlul: „*Alleruntertähniqst - Treu gehorsamst und Pflichtertermässigen Anmerkungen das Erbfürstentumb Siebenbürgen betreffend*“.

wurde er nach Wien verlegt, wo er Hausarrest in einem eigenen unverschlossenen Raum⁶⁵ hatte, aber gleichzeitig unter strenger Aufsicht stand⁶⁶.

Im Zusammenhang mit dem Wirken des *Mönchs Sofronie* in den Jahren 1759 bis 1761 wurden dem Hofkriegsrat von Wien zahlreiche Berichte gesandt⁶⁷.

Alle diese Quellen belegen die kategorische Art und Weise, auf welche die Militärmacht versuchte, die Konfliktsituationen konfessioneller Art an der siebenbürgischen Grenze des österreichischen Reichs zu lösen zum Schutz und zur Aufrechterhaltung der Union mit der Kirche von Rom, und zwar durch die Verhaftung und die Verfolgung jener, die in das Fürstentum eindringen und die Gemeinden in den Dörfern zur Opposition gegen die unierten Priester aufstachelten.

Die Untersuchung der Archivadokumente beweist, dass die Verbotsmaßnahmen im Blick auf das Überschreiten der Grenze nach Siebenbürgen nicht nur *ausschließlich aus konfessionellen Gründen* erfolgte.

Es gab in dieser Hinsicht auch explizite *militärische und sanitäre Gründe*.

Das Fürstentum Siebenbürgen als fester Bestandteil des Habsburger Reiches trug im 18. Jh. die Wesenszüge eines unsicheren Territoriums mit ständigen Risiken im Inneren wie von außen, das auf indirekte Weise die Stabilität des Reiches gefährden konnte. Schon in den ersten Jahren der Herrscherin Kaiserin Maria Theresia (1740-1780) wurde Siebenbürgen mit einem Pferd verglichen, „dem nichts leichter falle, als seinen Reiter abzuwerfen“⁶⁸. *Die militärische Sicherheit* war umso wichtiger, als die Karpaten zu jener Zeit die Südgrenze des österreichischen Reiches bildete. Dem Fürstentum kam die Rolle einer militärischen Bastion gegenüber dem Osmanischen Reich zu, das sich auch über die Walachei, die Moldau und die Balkanhalbinsel erstreckte.⁶⁹ Es wurde so zum Vorposten zur Verteidigung der anderen besetzten Länder und bildete gleichzeitig „eine natürliche Zitadelle des Königreichs Ungarn“⁷⁰. Nach dem Jahr 1739 wurde der militärische Ausbau der Militärgrenze entlang der Karpaten verfügt. Das Verlassen oder Betreten Siebenbürgens wurde für alle Personen sehr erschwert. Dazu waren ein Militärpass und eine Genehmigung des Hofkriegsrats aus Wien

⁶⁵ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760, fol. 1473, 1. September, Nr. 1: „Das der anhero überbrachte Pop Jvan in einem besonderen Zimmer und zwar ungeschlossener, doch aber unter genauen aufsicht, und damit Er nicht etwa mit jemanden Umbgang zu pflegen die gelegenheit überkomme, bewährlich aufbehalten“.

⁶⁶ *Ibidem*: „Das der anhero überbrachte Pop Jvan in einem besonderen Zimmer und zwar ungeschlossener, doch aber unter genauen aufsicht, und damit Er nicht etwa mit jemanden Umbgang zu pflegen die gelegenheit überkomme, bewährlich aufbehalten“.

⁶⁷ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1760, fol. 1199, 1351; HKR. Prot. in publicis 1761, fol. 225, 250, 313, 373, 508, 731.

⁶⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Hofkriegsrätliche Kanzlei, 1742, XVI, Nr. 44, folie 5r: „Der verstorbene Vice Kanzler Baron Kászoni hat Siebenbürgen einem pferd verglichen, deme nichts leichter wäre als seinen Reuther abzuwerffen“.

⁶⁹ Kalman Benda, „Das Grossfürstentum Siebenbürgen unter Maria Theresia“, in: *Jahrbuch für Österreichische Kulturgeschichte, Maria Theresia als Königin von Ungarn*, Verlag Gerda Mraz, Bd. X., Eisenstadt, 1984, S. 148.

⁷⁰ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Hofkriegsrätliche Kanzlei XVI 1742, Nr. 44. Hier ist die Rede von einigen Akten (39 Seiten), die in den Memoiren des Präsidenten des Hof-Kriegsrats Harrach gefunden wurden und den Titel tragen: „*Alleruntertänigst - Treu gehorsamst und Pflichtermässigen Anmerkungen das Erbfürstentumb Siebenbürgen betreffend*“.

Dispozițiile de întărire a securității la graniță au afectat majoritatea populației Transilvaniei, de la clasele politice recepte și până la clasele sociale nerecunoscute din punct de vedere politic. Desigur că circulația peste graniță a afectat și clerul român „neunit“ (ortodox n.n.), motivele militare alăturându-se celor de natură confesională.

Alături de funcțiunile militare, granița transilvană a îndeplinit și o funcție sanitară⁷¹. De-a lungul graniței a fost instituit un cordon sanitar, care să protejeze pe locuitorii Principatului Transilvaniei de ciuma care era, deja, răspândită în Imperiul otoman. În perioada 1747-1763 au fost emise numeroase dispoziții în acest sens, care stabileau și perioadele de carantină, ele fiind schimbate des⁷², ajungându-se chiar la perioada maximă de carantină de 84 de zile. Pedepsele dispuse pentru cei care nu respectau dispozițiile sanitare au fost foarte aspre. Dispozițiile nu făceau deosebire privind starea socială, etnică sau confesională a locuitorilor Transilvaniei⁷³.

III. 2. Permișiuni de trecere a graniței în Transilvania

La 26 noiembrie 1746, Consiliul Aulic de Război trimitea o dispoziție generalului militar Iosef von Platz, prin care admitea călătoria arhimandritului Simeon Simonovici de la mănăstirea St. Salvatoris din Ierusalim, prin Transilvania⁷⁴. Acestuia i se admitea pătrunderea în Transilvania deoarece „nu ar fi avut intenții ascunse”⁷⁵, în călătoria sa el urmărind vizitarea bisericilor și a mănăstirilor „neunite” (ortodoxe n.n.).

⁷¹ Tanasije Z. Ilic, „Der Sanitätskordon an der österreichischen militärgrenze und seine Funktionen zur Zeit Maria Theresia”, în *Jahrbuch für Österreichisches Kulturgeschichte*, Bd. X; *Maria Theresia als Königin von Ungarn*, ediție de Gerda Mraz, Eisenstadt, 1984, p. 348-349: „Pentru păstrarea sănătății popoarelor și a vitelor din țările austriece, au fost înființate stații de carantină, unde cei responsabili trebuiau să se îngrijească neîncetat, ca prin măsurile de prevenție și prin rigoarea folosită să împiedice pătrunderea bolilor contagioase în imperiu“.

⁷² La 11 ianuarie 1746, 12 mai 1747, 12 martie 1748, 25 mai 1754, 6 iulie 1754, 22 sept. 1756, 25 sept. 1756, 17 martie 1757, 28 iunie 1757, 3 august 1757, 16 dec. 1757, 28 feb. 1758, 29 august 1758, 9 sept. 1758, 4 aug. 1759, 20 martie 1760 und 17 nov. 1760. La Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de Nicolae Iorga. Partea a II-a (1601-1825)*, vol. XV, București, 1913, p. 1675-1721.

⁷³ În anul 1745, așa cum am menționat deja, Consiliul Aulic de Război dădea o serie de dispoziții și în legătură cu unii preoți ortodocși, aflați în zona de carantină, stabilită la granița transilvană a Imperiului. Vezi *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1745*, fol. 930, nr. 858, 31 martie: „[...] dan was respectu der endlichen die in der Contumaz an Rothen Thurm befindliche 3 bemerkte Poppen ohngeacht ihrer vorgestreckte Contumaz Zeit gleichwohlen in weitherer Verwahrung angehalten werden sollen“.

⁷⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. MG. Kt.47, Act.nr.1/64*, 26 noiembrie 1746; vezi și *HKR. Prot. Registratur 1746*, fol. 2564v, nr. 364. În situația respingerii cererii sale din partea autorităților militare din Sibiu, arhimandritul a scris o scrisoare Consiliului Aulic de Război din Viena, cu rugămintea de a i se da un pașaport corespunzător și de a i se permite călătoria prin Transilvania. Vezi *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Militärgrenze (MG), Kt. 47, Act. nr. 1/64*, 23 octombrie 1746.

⁷⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. MG.47 Act nr. 1/64*, 26 noiembrie 1746.

notwendig. Die Verfügungen zum Ausbau der Sicherheitsmaßnahmen an der Grenze betrafen die Mehrheit der Bevölkerung von Siebenbürgen, von den politisch anerkannten Klassen bis zu aus politischer Sicht nicht rezipierten sozialen Klassen. Natürlich betraf die Einschränkung des Grenzübertritts auch den rumänischen „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Klerus aus konfessionellen wie militärischen Gründen gleichermaßen.

Neben ihren militärischen Funktionen erfüllte die siebenbürgische Grenze auch eine *sanitäre Funktion*⁷¹. Entlang der Grenze war ein Cordon sanitaire eingerichtet, der die Bewohner des Fürstentums Siebenbürgen vor der Pest schützen sollte, die im Osmanischen Reich schon weit verbreitet war. In den Jahren von 1747 bis 1763 wurden zahlreiche Verfügungen in diesem Sinne erlassen, die auch die Zeitphasen der Quarantäne festlegten, welche oft wechselten⁷², wobei die längste Dauer der Quarantäne 84 Tage betrug. Die vorgesehenen Strafen für die, welche die sanitären Verfügungen nicht respektierten, waren sehr hart. Diese Verfügungen machten keinen Unterschied bezüglich des sozialen, ethnischen oder konfessionellen Status der Bewohner Siebenbürgens⁷³.

III. 2. Erlaubnisse zum Grenzübertritt nach Siebenbürgen

Am 27. November 1746 übermittelte der Hof-Kriegsrat an Militärgeneral Josef von Platz eine Verfügung, mittels derer dem Archimandriten Simeon Simonovici aus dem Kloster St. Salvatoris aus Jerusalem die Reise durch Siebenbürgen gestattet wurde⁷⁴. Diesem wurde die Einreise nach Siebenbürgen gestattet, weil er mit seiner Reise „keine verborgenen Absichten verfolge“⁷⁵, sondern den Besuch von nicht-unierten (d.h. orthodoxen) Kirchen und Klöstern beabsichtige.

⁷¹ Tanasije Z. Ilic, „Der Sanitätskordon an der österreichischen Militärgrenze und seine Funktionen zur Zeit Maria Theresia“, in: *Jahrbuch für Österreichisches Kulturgeschichte*, Bd. X; *Maria Theresia als Königin von Ungarn*, Verlag Gerda Mraz, Eisenstadt, 1984, S. 348-349: „Zum Erhalt der Gesundheit der Völker und Kühe aus den österreichischen Ländern wurden Quarantäne-Stationen gegründet, wo die Verantwortlichen sich unabhängig bemühen mussten, durch Präventionsmaßnahmen und durch die angewandte Strenge das Vordringen ansteckender Krankheiten im Reich zu verhindern.“

⁷² Am 11. Jänner 1746, 12. Mai 1747, 12. März 1748, 25. Mai 1754, 6. Juli 1754, 22. Sept. 1756, 25. Sept. 1756, 17. März 1757, 28. Juni 1757, 3. August 1757, 16. Dez. 1757, 28. Feb. 1758, 29. August 1758, 9. Sept. 1758, 4. Aug. 1759, 20. März 1760 und 17 Nov. 1760. Bei Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Hermannstadt) publicate după copiele Academiei Române de Nicolae Iorga. Partea a II-a (1601-1825)* [dt. *Dokumente zur Geschichte der Rumänen. Akten und Briefe aus siebenbürgischen Stadtarchiven (Bistritz, Kronstadt, Hermannstadt, veröffentlicht nach Kopien der Rumänischen Akademie von Nicolae Iorga. Teil II (1601-1825))*], Bd. XV, Bukarest, 1913, S. 1675-1721.

⁷³ Im Jahr 1745 erließ der Hof-Kriegsrat, wie schon erwähnt, eine Reihe von Verfügungen auch im Blick auf einige orthodoxe Priester, die sich in der Quarantänezone aufhielten, die an der siebenbürgischen Grenze des Reiches festgelegt wurde. Vgl. *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. Registratur 1745*, fol. 930, Nr. 858, 31. März: „[...] dan was respectu der endlichen die in der Contumaz an Rothen Thurm befindliche 3 bemerkte Poppen ohngeacht ihrer vorgestreckte Contumaz Zeit gleichwohlen in weitherer Verwahrung angehalten werden sollen“.

⁷⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. MG. Kt.47*, Act.Nr.1/64, 26. November 1746; vgl. auch *HKR. Prot. Registratur 1746*, fol. 2564v, Nr. 364. Da seine Forderung seitens der Militärbehörden abgelehnt wurde, schrieb der Archimandrit einen Brief an den Hof-Kriegsrat in Wien mit der Bitte, ihm einen entsprechenden Reisepass auszustellen und die Reise durch Siebenbürgen zu erlauben. Vgl. *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Militärgrenze (MG), Kt. 47*, Act. Nr. 1/64, 23. Oktober 1746.

⁷⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. MG. 4,7 Akt Nr. 1/64*, 26. November 1746.

În luna august 1748, i se permitea unui alt „capelan grec” - ieromonahul Leondi, să-și continue drumul său din Debrecen (Ungaria), prin Transilvania, în Moldova, unde își avea mănăstirea.

La 4 februarie 1761 Consiliul Aulic de Război aproba călugărului „grec” Grigorie, născut în Levant, călătoria prin Transilvania. Călugărul avea în intenție să se lase îngrijit de medicul Schuller, și apoi să se întoarcă prin Țara Românească în Imperiul otoman⁷⁶.

Aceste aprobări sunt semnificative, avându-se în vedere faptul că la 15 aprilie 1746, un rescript imperial dispunea arestarea și îndepărtarea tuturor călugărilor și preoților „schismatici” străini, care ar fi venit în Transilvania, din Țara Românească, din Moldova sau din alte provincii turcești, periclitând „liniștea și ordinea” Principatului⁷⁷.

IV. Rezoluții imperiale pentru consolidarea Unirii bisericești din Transilvania

Conținutul decretelor imperiale, trimise în perioada anilor 1745-1761, autorităților politice din Transilvania (gubernatorului, guvernului și consilierilor catolici din guvern), oferă indicii despre politica bisericească de stat în Principat: Curtea din Viena, care a avut ca țel primar al politicii sale bisericești, întărirea și răspândirea Unirii în Transilvania, nu a înțeles starea confesională tensionată din Principat ca pe o stare de nemulțumire generală, determinată de măsurile de constrângere confesională înregistrate pe plan local și de dorința țăranilor români de a-și păstra, pe mai departe, credința Bisericii Răsăritene de lege grecească neunită (ortodoxă n.n.). Evenimentele înregistrate au fost percepute ca o instigare a poporului (care, după informațiile primite, ar fi primit în majoritate Unirea cu Biserica Romei) la părăsirea Unirii. În acest sens, s-a dispus pedepsirea tuturor persoanelor străine și localnice care determinau comunitățile la părăsirea Unirii. „Neuniților” (ortodocșilor n.n.), despre care se știa că existau în număr foarte mic, li s-a acordat toleranță cu condiția de a nu crea tulburare împotriva Unirii.

La 8 iunie 1746⁷⁸, era trimisă o rezoluție imperială autorităților politice locale din Transilvania în legătură cu măsurile ce trebuiau întreprinse pentru întărirea Unirii în Principat. Împotriva celor care au apostaziat de la Unire din simplă

⁷⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1761*, fol. 208 v, 4 februarie, nr. 68.

⁷⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria românilor*, vol. XV, Partea a doua (1601 - 1825), București, 1913, Doc. MMMXCIV, p. 1675-1676: „Ex quo autem politicarum rationum etiam intuitu, periculosum est quod inter schismaticos popas et calugeros non pauci sint ex Valachia et Moldavia et fors aliis etiam ex provinciis turcicis emissarii et vagabundi, cuiusmodi homines, tum attentione exquiri et ex illa finitima provincia successive eliminari curabitur, monerique illos quod si exinde ibi compareant, tanquam mandatorum reorum (sic) contemptores et transgressores mox incaptivabuntur poena arbitraria severe puniendi”.

⁷⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Hofkammerarchiv, Siebenbürger Akten*, rote Nr. 56, fol. 520 - 522, 565, 8 iunie 1746.

Im August 1748 wurde einem anderen „griechischen Kaplan“ – dem Priestermonch Leondi – erlaubt, seinen Weg von Debrecen in Ungarn durch Siebenbürgen in die Moldau fortzusetzen, wo er sein Kloster hatte.

Am 4. Februar 1761 genehmigte der Hof-Kriegsrat dem „griechischen“ Mönch Grigore, der in Levant geboren war, die Reise durch Siebenbürgen. Der Mönch wollte sich bei dem Arzt Schuller in Behandlung begeben und hernach durch die Walachei in das Osmanische Reich zurückzukehren⁷⁶.

Diese Genehmigungen sind von Bedeutung, verfügte doch ein kaiserlicher Erlass vom 15. April 1746 die Verhaftung und Abschiebung aller „schismatischen“ Mönche und Priester, die aus der Walachei, der Moldau oder anderen türkischen Provinzen nach Siebenbürgen gekommen waren und die „öffentliche Ruhe und Ordnung“ des Fürstentums störten⁷⁷.

IV. Kaiserliche Resolutionen zur Konsolidierung der Kirchenunion in Siebenbürgen

Der Inhalt der kaiserlichen Dekrete, die in den Jahren 1745 bis 1761 den politischen Autoritäten von Siebenbürgen übermittelt wurden (dem Gouverneur, dem Gubernium und den katholischen Räten aus dem Gubernium) bieten Hinweise zur Kirchenpolitik des Staates im Fürstentum: der Wiener Hof, der als Primärziel seiner Kirchenpolitik die Stärkung und Verbreitung der Union in Siebenbürgen verfolgte, verstand die angespannte konfessionelle Lage im Fürstentum nicht als allgemeinen Zustand der Unzufriedenheit, der ausgelöst wurde von konfessionellen Zwangsmaßnahmen auf lokaler Ebene und dem Wunsch der rumänischen Bauern, auch weiterhin an ihrem Glauben der Ostkirche nach dem griechischen nicht-unierten (d.h. orthodoxen) Gesetz festzuhalten. Die registrierten Ereignisse wurden als eine Aufwiegelung des Volkes zum Verlassen der Union wahrgenommen (das nach den erhaltenen Informationen in seiner Mehrheit die Union mit der Kirche von Rom angenommen hatte). In diesem Sinne wurde die Bestrafung aller ausländischen und einheimischen Personen verfügt, die die Gemeinden zum Verlassen der Union veranlassten. Den „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen), von denen man den Wissensstand hatte, dass sie nur in sehr geringer Zahl existierten, wurde Toleranz zugesichert unter der Bedingung, dass sie keinen Aufruhr gegen die Union auslösen.

Am 8. Juni 1746⁷⁸ wurde ein kaiserlicher Erlass den politischen Lokalbehörden in Siebenbürgen übermittelt im Zusammenhang mit den Maßnahmen, die zur Stärkung der Union im Fürstentum unternommen werden sollten. Gegenüber denen, *die sich von der Union abgewandt haben* aus purem Unwissen oder dem Missverständnis, dass seitens des

⁷⁶ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, HKR. Prot. in publicis 1761, fol. 208 v, 4. Februar, Nr. 68.

⁷⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria românilor*, Bd. XV, Zweiter Teil (1601 - 1825), Bukarest 1913, Doc. MMMXCIV, S. 1675-1676: „Ex quo autem politicarum rationum etiam intuitu, periculosum est quod inter schismaticos popas et calugeros non pauci sint ex Valachia et Moldavia et fors aliis etiam ex provinciis turcicis emissarii et vagabundi, cuiusmodi homines, tum attentione exquiri et ex illa finitima provincia successive eliminari curabitur, monerique illos quod si exinde ibi compareant, tanquam mandatorum reorum (sic) contemptores et transgressores mox incaptivabuntur poena arbitraria severe puniendi“.

⁷⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Hofkammerarchiv, Siebenbürger Akten, rote Nr. 56, fol. 520-522, 565, 8. Juni 1746.

ignoranță sau din înțelegerea greșită, potrivit căreia ar exista din partea Curții din Viena intenția de a desființa cu totul ritul grec, să nu se exercite nici o violență sau forță, după principiul anterior în vigoare. Chiar și în scaunul Săliște, unde se înregistra cea mai mare afluență de oameni, să nu fie localizată mai multă miliție. Aceștia să fie aduși înapoi la Unire prin îndemnurile evlavioase și instrucția utilă ale clericilor uniți. Călugării să rămână liniștiți în mănăstirile lor, altfel vor suporta pedeapsa Curții; să fie avertizați ultimativ în mod pașnic.

Instigatorii la rebeliuni și cei care au mers prea departe în instigarea și răscularea poporului, ajungându-se la lovirea și rănirea preoților uniți, cei care s-au împotrivit poruncilor trimise de la Curte sau poruncilor guvernului local, îndemnând poporul împotriva Unirii, în sfârșit cei care au înaintat la tabla regească juridică, în numele celor două comunități, un memoriu în termeni necuviincioși, trebuiau imediat prinși. Fără întârziere, directorul fiscal trebuia să deruleze procesul conform legii la prima tablă regească și în cadrul dietei, și să-i pedepsească după măsură. Și celelalte instanțe de judecată mai mici prin magistrați și funcționarii angajați, să acționeze ca atare, iar celor afectați și răniți să li se vină în ajutor; funcționarilor să li se dea înapoi ceea ce li s-a luat, iar uniții alungați din bisericile și casele lor să se poată reîntoarce, urmând a fi protejați.

Având în vedere faptul că în rândul preoților „schismatici” (ortodocși n.n.) se găseau numeroase persoane care nu erau din Transilvania, ci au venit de curând din Moldova, din Țara Românească și din alte țări turcești, acestea trebuiau trimise afară din Principat, cu amenințarea foarte serioasă, că dacă vor încerca să se reîntoarcă, vor fi arestați și pedepsiți aspru datorită nerespectării poruncilor imperiale.

Cu referire la acei preoți originari din Transilvania, care au primit hirotonia de la un episcop unit și apoi au renegat Unirea, sau la aceia care după intrarea în Principat a „instigatorilor schismatici”, au primit hirotonia în Țara Românească sau Moldova, trebuia procedat în felul următor: primii, adică cei apostatați, să fie predați episcopului unit sau vicarului său; celorlalți care au fost hirotoniți în țări străine, să li se interzică, sub pedeapsă aspră, să slujească Liturghia, să administreze tainele sau să îndeplinească vreo altă funcție preotească. Pe viitor, nici o persoană de rit grec din Transilvania să nu mai meargă într-o țară străină pentru a primi acolo hirotonia; în caz contrar aceștia vor fi pedepsiți ca unii refractari care nu au respectat ordinele țării.

La 11 decembrie 1750, era trimisă guvernului o rezoluție imperială. Analizând tulburările și manifestările tensionate, cu efectele lor în destabilizarea liniștii și a ordinii din Principat, se dispunea ca „neuniții să nu fie deranjați sau împiedicați în slujbele lor, în locașurile care li s-au dat de multă vreme în Sibiu, Brașov și Făgăraș.

Wiener Hofes die Absicht bestehe, den griechischen Ritus gänzlich zu verbieten, sollten weder Gewalt noch Zwang angewandt werden nach dem schon bisher geltenden Prinzip. Selbst am Stuhl zu Sălăște, wo es den meisten Andrang an Menschen gab, sollte nicht mehr Militär stationiert werden. Diese sollten durch fromme Anstöße und nützliche Unterweisungen von Seiten uniierter Kleriker zur Union zurückgebracht werden. Die Mönche sollten ruhig in ihren Klöstern leben, sonst würden sie vom Hof Strafen erleiden; sie würden hiermit zum letzten Mal auf friedliche Weise ermahnt.

Die Anstifter von Rebellionen und jene, die in der Rebellion und im Aufwiegeln des Volkes zu weit gegangen sind und dahin gekommen sind, unierte Priester anzugreifen und zu verletzen, jene, die die sich den Anweisungen des Hofes oder der Lokalregierung widersetzen und *das Volk gegen die Union aufhetzen*, sowie auch jene, die an die königliche juristische Tafel im Namen jener zwei Gemeinden ein Memorandum in unpassenden Formulierungen vorgebracht hatten, sollten sofort gefangengenommen werden. Ohne Verzögerung sollte der Steuereinsamler das Verfahren nach dem Gesetz bei der ersten königlichen Tafel und im Rahmen des Landtags einleiten und jene entsprechend bestrafen. Auch die anderen niedrigeren Gerichtsinstanzen sollten auf diese Weise handeln durch die Magistrate und deren angestellte Beamte, den Betroffenen und Verletzten sollten sie zu Hilfe kommen; den Beamten sollte zurückgegeben werden, was ihnen genommen wurde, die aus ihren Kirchen und Häusern vertriebenen Unierten wiederum sollten in ihre Häuser zurückkehren können und geschützt werden.

Angesichts der Tatsache, dass sich in den Reihen der „*schismatischen*“ (*d.h. orthodoxen*) *Priester* zahlreiche Personen befanden, die nicht aus Siebenbürgen waren, sondern erst vor kurzem *aus der Moldau, aus der Walachei und anderen türkischen Ländern* gekommen waren, so sollten diese aus dem Fürstentum ausgewiesen werden mit der sehr ernstesten Drohung, bei einer Rückkehr inhaftiert und wegen Missachtung kaiserlicher Anordnungen bestraft zu werden.

Im Blick auf *jene Priester, die ursprünglich aus Siebenbürgen stammten, ihre Priesterweihe von einem unierten Bischof empfangen hatten und sich danach von der Union losgesagt haben* oder *jene, die nach dem Eindringen der „schismatischen Aufwiegler“ in das Fürstentum ihre Priesterweihe in der Walachei oder der Moldau empfangen hatten*, sollte folgendermaßen vorgegangen werden: die ersteren, also die Apostaten, sollten ihrem Bischof oder ihrem Vikar übergeben werden; den anderen, die ihre Priesterweihe im Ausland empfangen haben, sollte unter Androhung harter Bestrafung im Falle der Zuwiderhandlung untersagt werden, die Liturgie zu feiern, die Sakramente zu verwalten oder irgendeine andere priesterliche Funktion auszuüben. Künftig sollte kein Priesteramtsbewerber des griechischen Ritus mehr in ein fremdes Land gehen, um dort die Priesterweihe zu empfangen; bei Zuwiderhandlung sollte sie wie Gesetzesbrecher behandelt werden, die die staatlichen Anordnungen missachtet haben.

Am 11. Dezember 1750 wurde dem Gubernium eine kaiserliche Resolution übermittelt. Als Konsequenz aus der Analyse der Unruhen und angespannten Kundgebungen und deren Auswirkungen auf die Destabilisierung der öffentlichen Ruhe und Ordnung im Fürstentum wurde verfügt, dass „die Nicht-Unierten in ihren Gottesdiensten und in ihren Gotteshäusern, die ihnen seit langem in Hermannstadt, Kronstadt und Fogarasch gegeben wurden, weder

Nici unul dintre ei să nu fie pedepsit pentru religia lui, numai cei care provoacă răscoale și tulburări”⁷⁹.

Aceeași atitudine imperială față de românii ortodocși din Transilvania rezultă în mod evident și din decretul trimis după doi ani, la 14 martie 1752: „După cum stăruim în voința neclintită de a menține și de a protegui în chip grațios Unirea Bisericii de rit grecesc cu cea romano-catolică precum și pe clerul și poporul ce aderă la ea, astfel, de altă parte, nicidecum nu intenționăm, după cum am arătat în rezoluțiile și ordinele noastre anterioare, că dacă oarecari schismatici din plebea valahă nu ar vrea să îmbrățișeze și să țină Unirea amintită, să fie supărați pentru aceasta și cu atât mai puțin, să fie constrânși la ea, dar să-și țină în pace religia, să se păzească de a seduce pe alții și să renunțe de a ațâța tulburări. Altminteri, vor fi pedepsiți sever ca niște tulburători ai ordinii publice și călcători îndrăzneți ai mandatelor noastre”⁸⁰.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au fost înregistrate unele neînțelegeri între episcopul ortodox din Arad și episcopul unit din Blaj, în legătură cu jurisdicția bisericească în districtul Hălmagiu. La 10 iunie 1752 împărăteasa Maria Tereza a permis episcopului „neunit” (ortodox n.n.) din Arad, să-și exercite jurisdicția asupra românilor „neuniți” (ortodocși n.n.) din această zonă. În rescriptul trimis autorităților locale transilvane dispunea ca acei români care nu voiau să adere la Unire și care se aflau sub jurisdicția episcopului Aradului, să nu fie tratați cu violență. Pe de altă parte, celor care au îmbrățișat deja Unirea să nu li se permită pe viitor, întoarcerea la „schismă”. În chestiunile religioase să nu se întrebuițeze forța ci metode moderate și pașnice. Românii care nu doresc să îmbrățișeze Unirea cu „sfânta Biserică romană” să nu fie constrânși la aceasta, în cazul în care s-ar comporta pașnic. Cei care însă, ar provoca răscoale sau acțiuni ilegale, urmau să fie pedepsiți aspru, nu datorită religiei lor ci datorită tulburării liniștii publice și nerespectării decretelor imperiale⁸¹.

⁷⁹ Augustin Bunea, *Episcopul*, p. 254: „[...] districte Vobis Gubernio Nostro Regio mandamus, ne ullus non Unitorum ad mutandum suum ritum cogatur, tanto minus persecutionem ea propter patiat, sed ritus sui exercitium in suis oratoriis ab olim pro eorum cultu indultis et in praesens usque possessis, nominanter Cibinii, et in oppido Fogaras, suburbioque Coronensi non turbetur, aut impediatur, ac proinde nullus eorum Religionis intuitu puniantur, sed ii dumtaxat, qui seditiosi, refractarii, publicae quietis turbatores, malorumque causa reperti fuerint [...]”.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 66-67: „Quemadmodum vero Ecclesiae Graeci Ritus cum Romano Catholica Unionem illiusque sequacem Clerum, et Populum clementer manutenendi, ac protegendi fixa Nobis persistit voluntas, ita e converso juxta priores Nostras benignas Resolutiones, et super his exarata ad Vos mandata, neutiquam eo intendimus, ut si qui de Plebe Valachica Schismatici dictam Unionem amplecti, colereque nollent, eapropter molestentur, tanto minus ad eam cogantur, dummodo religionem suam pacifice sectentur, alios seducere caveant, et a ciendis turbis absteineant; secus, veluti quietis publicae et Mandatorum Nostrorum temerarii praevaricatores severe omnino plectendi”.

⁸¹ *Ibidem*, p. 73: „[...] non tamen eam Nobis esse mentem et voluntatem, ut in Religiosis violentur procedatur, sed eo Nos collimare, ut placidis, suavibusque ea tractentur mediis; ac proinde, si qui de Plebe Valachica Schismatici Unionem cum Romano-Catholica Sancta Ecclesia amplecti nollent, ea propter haud molestentur, tanto minus ad eam cogantur, dummodo Religionem pacifice sectentur, alios seducere caveant, et a ciendis turbis absteineant; tumultus enim, seditiones ac illicitos motus excitaturi non Religionis causa, sed tamquam publicae quietis, mandatorumque Nostrorum temerarii praevaricatores, severissime puniantur [...]”.

gestört noch behindert werden sollten. Keiner von ihnen sollte wegen seiner Religion verfolgt werden, nur jene die Aufstände und Unruhen provozierten”⁷⁹.

Die gleiche kaiserliche Haltung gegenüber den orthodoxen Rumänen aus Siebenbürgen geht deutlich auch aus dem zwei Jahre später am 14. Mai 1752 übermittelten Dekret hervor: „Wir stehen unerschütterlich fest in dem Willen, die Union der Kirche nach griechischem Ritus mit der römisch-katholischen Kirche zu bewahren und sowohl den Klerus als auch das Volk, das sich dieser Union anschließt, und auf gnädige Weise zu schützen, gleichzeitig aber hegen wir in keinsten Weise die Absicht, wie wir auch in unseren früheren Resolutionen und Anordnungen dargelegt haben, dass wallachische Schismatiker, die die erwähnte Union nicht aufgreifen und annehmen wollen, deshalb behelligt oder zu dieser gezwungen werden sollten, aber sie sollen ihre Religion in Frieden leben und sich davor hüten, andere zu verführen und auf das Stiftung von so vielen Unruhen zu verzichten. Andernfalls werden sie streng bestraft als öffentliche Unruhestifter und freche Übertreter unserer Mandate”⁸⁰.

In der zweiten Hälfte des 18. Jhs. wurden mehrere Unstimmigkeiten zwischen dem orthodoxen Bischof von Arad und dem unierten Bischof von Blasendorf im Zusammenhang mit der kirchlichen Jurisdiktion im Distrikt Hălmagiu registriert. Am 10. Juni 1752 erlaubte Kaiserin Maria Theresia dem „nicht-unierten” (d.h. orthodoxen) Bischof von Arad, seine Jurisdiktion auf die „nicht-unierten” (d.h. orthodoxen) Rumänen jener Region auszuweiten. In dem Erlass, der den siebenbürgischen Lokalbehörden übersandt wurde, verfügte sie, dass *jene Rumänen, die sich nicht der Union anschließen wollten und sich unter der Jurisdiktion des Bischofs von Arad befanden, nicht mit Gewalt zu behandeln seien. Andererseits sollte jenen, die die Union schon angenommen hatten, die Rückkehr zum „Schisma” künftig nicht mehr erlaubt werden. In religiösen Fragen sollte keine Gewalt angewandt werden, sondern moderate und friedliche Methoden. Die Rumänen, die die Union mit der „heiligen römischen Kirche” nicht annehmen wollten, sollen nicht dazu gezwungen werden, solange sie sich friedlich verhielten. Die jedoch, die Aufstände und illegale Aktionen provozierten, sollten hart bestraft werden, allerdings nicht aufgrund ihrer Religion, sondern wegen der Störung der öffentlichen Ruhe und der Missachtung kaiserlicher Dekrete*⁸¹.

⁷⁹ Augustin Bunea, *Episcopul*, S. 254: „[...] districte Vobis Gubernio Nostro Regio mandamus, ne ullus non Unitorum ad mutandum suum ritum cogatur, tanto minus persecutionem ea propter patiat, sed ritus sui exercitium in suis oratoriis ab olim pro eorum cultu indultis et in praesens usque possessis, nominanter Cibinii, et in oppido Fogaras, suburbioque Coronensi non turbetur, aut impediatur, ac proinde nullus eorum Religionis intuitu puniantur, sed ii dumtaxat, qui seditiosi, refractarii, publicae quietis turbatores, malorumque causa reperti fuerint [...]“.

⁸⁰ *Ibidem*, S. 66-67: „Quemadmodum vero Ecclesiae Graeci Ritus cum Romano Catholica Unionem illiusque sequacem Clerum, et Populum clementer manutenendi, ac protegendi fixa Nobis persistit Bduntas, ita e converso juxta priores Nostras benignas Resolutiones, et super his exarata ad Vos mandata, neutiquam eo intendimus, ut si qui de Plebe Valachica Schismatici dictam Unionem amplecti, colereque nollent, ea propter molestentur, tanto minus ad eam cogantur, dummodo religionem suam pacifice sectentur, alios seducere caveant, et a ciendis turbis abstineant; secus, veluti quietis publicae et Mandatorum Nostrorum temerarii praevaricatores severe omnino plectendi“.

⁸¹ *Ibidem*, S. 73: „[...] non tamen eam Nobis esse mentem et Bduntatem, ut in Religiosis violentur procedatur, sed eo Nos collimare, ut placidis, suavibusque ea tractentur mediis; ac proinde, si qui de Plebe Valachica Schismatici Unionem cum Romano-Catholica Sancta Ecclesia amplecti nollent, ea propter haud molestentur, tanto minus ad eam cogantur, dummodo Religionem pacifice sectentur, alios seducere caveant, et a ciendis turbis abstineant; tumultus enim, seditiones ac illicitos motus excitaturi non Religionis causa, sed tamquam publicae quietis, mandatorumque Nostrorum temerarii praevaricatores, severissime puniantur [...]“.

La 13 iulie 1759 Curtea din Viena emitea așa-numitul decret de toleranță. Celor care părăsiseră până la acea dată Unirea și nu mai voiau s-o primească pe viitor, urma să li se acorde toleranță privată în anumite condiții⁸²: „neuniții” (ortodocși n.n.) trebuiau să înapoieze toate bisericile luate cu forța de la uniți. Li se interzicea să mai insulte pe preoții și laicii uniți, sau să determine vreo pagubă religiei uniților. Întâlnirile au fost interzise. Preoții „neuniților” (ortodocșilor n.n.), mai ales cei care veneau din afara Transilvaniei, nu aveau voie să întreprindă nimic împotriva legilor țării, a liniștii și a binelui public al Principatului⁸³. Episcopul român unit trebuia să se abțină pe viitor de la orice persecutare a românilor „neuniți” (ortodocși n.n.), mai ales acolo unde „neuniții” (ortodocșii n.n.) erau tolerați în exercitarea credinței lor⁸⁴.

V. Schimbarea atitudinii instanțelor aulice austriece față chestiunea religioasă a românilor din Transilvania, în baza documentelor conferințelor ministeriale

Conflictele confesionale de la mijlocul sec. al XVIII-lea au invalidat teza primirii Unirii de către majoritatea comunităților românilor din Transilvania, cu excepția câtorva localități. Cercurile oficiale austriece au trebuit să-și reconsidere aprecierile făcute până atunci și să propună o politică bisericească în funcție de noile realități confesionale transilvănene. Conferințele ministeriale evocă, în mod exhaustiv, punctele divergente existente în Viena pe această temă, și căutarea de soluții pentru atenuarea tensiunilor confesionale din Principat.

V. 1. Problematika apartenenței confesionale

Contele Anton von Ulfeld, ministru pentru chestiunile transilvănene, a reprezentat opinia potrivit căreia, înainte de anul 1744, în afară de „neuniții” (ortodocșii n.n.) din localitățile Brașov, Făgăraș și Sibiu, toți românii din Transilvania ar fi fost uniți⁸⁵. Cei care nu au vrut să primească Unirea, au fost lăsați de la început, în schisma lor, în cele trei localități mai sus-amintite. Toți ceilalți însă, în toată țara și-au declarat deja, încă de atunci, aderența la Unire. Unirea îmbrățișată de ei în chip liber, nu putea fi invalidată nicidecum, prin invocarea unei Uniri prin consimțământ. Pe de o parte, stăruința în credința

⁸² *Ibidem* p. 162: „constituimus [...] illis, qui hucusque ab Unione defecerunt, nisi sponte ad illam redire velint, tollerantiam tollendo [...]”.

⁸³ *Ibidem*: „ac demum de popis suis, praesertim extraneis, quod nihil adversus Jura, et Dominatum nostrum supremum, neque contra Patriae quietem, et bonum publicum quidpiam molituri sint, fide iubeant”.

⁸⁴ *Ibidem*: „Quare vobis Gubernio Nostro Regio clementer committimus: [...] una Episcopo Graeci ritus Unitorum Fogarasiensi id ipsum intimaturi: ut ab omni non unitorum, seu Popae illi sint, seu Laici, ex capite non observatae Unionis, ulteriori prosecutione prorsus absteineat, adeoque in locis, ubi tales de facto existunt, qua tolleratos, indultae Religionis suae exercitio, praemissis sub conditionibus uti permittat”.

⁸⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus Hof und Staatsarchiv (HHStA) Illyrico-Serbica, Kt. 4, Conv. 1, 26 aprilie 1756, fol. 105v.*

Am 13. Juli 1759 erließ der Wiener Hof das sogenannte Toleranzdekret. Denjenigen, die bis zu diesem Datum die Union verlassen hatten und sie künftig nicht mehr annehmen wollten, sollte künftig unter bestimmten Bedingungen private Toleranz zugebilligt werden⁸²: die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) sollten alle Kirchen zurückgeben, die sie mit Gewalt den Unierten genommen hätten. Es wurde ihnen untersagt, unierte Priester und Laien zu beleidigen oder der Religion der Unierten Schaden zuzufügen. Begegnungen wurden untersagt. Die Priester der „Nicht-unierten“ (d. h. Orthodoxen), vor allem jene, die von außerhalb Siebenbürgens kamen, durften nichts gegen die Gesetze des Landes, die öffentliche Ruhe und das Gemeinwohl des Fürstentums unternehmen⁸³. Der rumänische unierte Bischof sollte sich künftig jeder Verfolgung der „nicht-unierten“ (d. h. orthodoxen) Rumänen enthalten, vor allem dort, wo die „Nicht-Unierten“ (d. h. Orthodoxen) bei der Ausübung ihrer Religion toleriert waren⁸⁴.

V. Der Wandel in der Haltung der Instanzen des österreichischen Hofes zu der religiösen Frage der Rumänen aus Siebenbürgen auf der Grundlage der Dokumente der Ministerkonferenzen

Die konfessionellen Konflikte in der Mitte des 18. Jhs. haben die These der Annahme der Union durch die Mehrheit der Gemeinden der Rumänen aus Siebenbürgen entkräftet, mit der Ausnahme einiger Orte. Die offiziellen Kreise des österreichischen Hofes mussten ihre bis dato vorgenommenen Bewertungen überdenken und eine Kirchenpolitik entwickeln, die den neuen konfessionellen siebenbürgischen Realitäten entsprach. Die *Ministerkonferenzen* beschworen erschöpfend die in Wien bestehenden divergierenden Sichtweisen zu diesem Thema und die Suche nach Lösungen zur Verringerung der Spannungen im Fürstentum.

V. 1. Das Problem der konfessionellen Zugehörigkeit

Graf Anton von Ulfeld, der Minister für die siebenbürgischen Angelegenheiten, vertrat die Ansicht, dass vor dem Jahr 1744 abgesehen von den „Nicht-Unierten“ (d. h. Orthodoxen) aus den Städten Kronstadt, Fogarasch und Hermannstadt alle Rumänen aus Siebenbürgen unierte gewesen seien⁸⁵. Diejenigen, die die Union in den drei erwähnten Orten nicht annehmen wollten, wurden von Anfang in ihrem Schisma belassen. Alle anderen aber im ganzen Land hätten schon seit damals ihren Anschluss an die Union erklärt. Die von ihnen frei angenommene Union könnte nie entkräftet werden durch die Berufung auf eine Union

⁸² *Ibidem*, S. 162: „constituimus [...] illis, qui hucusque ab Unione defecerunt, nisi sponte ad illam redire velint, tollerantiam tollendo [...]“.

⁸³ *Ibidem*: „ac demum de popis suis, praesertim extraneis, quod nihil adversus Jura, et Dominatum nostrum supremum, neque contra Patriae quietem, et bonum publicum quidpiam molituri sint, fide iubeant“.

⁸⁴ *Ibidem*: „Quare vobis Gubernio Nostro Regio clementer committimus: [...] una Episcopo Graeci ritus Unitorum Fogarasiensi id ipsum intimaturi: ut ab omni non unitorum, seu Popae illi sint, seu Laici, ex capite non observatae Unionis, ulteriori prosecutione prorsus absteineat, adeoque in locis, ubi tales de facto existunt, qua tolleratos, indultae Religionis suae exercitio, praemissis sub conditionibus uti permittat“.

⁸⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus Hof und Staatsarchiv (HHSStA) Illyrico-Serbica, Kt.4, Conv. 1, 26. April 1756, fol. 105v.*

catolică a confirmat Unirea prin consimțământ, pe de altă parte, toți cei de atunci au murit deja, cei care trăiau (la mijlocul sec. al XVIII-lea n.n.) fiind botezați în bisericile unite și crescuți în Unire, încă de la vârsta copilăriei. De asemenea, Unirea nu putea fi invalidată prin invocarea ignoranței sau a lipsei de instrucție în chestiuni religioase, deoarece dacă s-ar lua în considerație acest principiu, ar trebui din capul locului, ca cei mai mulți țărani catolici de pretutindeni, pe fondul ignoranței și al lipsei de instrucție, să nu fie considerați ca aparținând Bisericii catolice, urmând să fie lăsați să-și aleagă, în mod liber, religia. Potrivit aceluiași ministru, de la începutul secolului al XVIII-lea și până în anul 1744, situația confesională din Principat a fost stabilă, poporul român fiind unit. Abia în acest an, au fost trimiși în Transilvania, „popi schismatici străini”, care „nu s-au mulțumit doar să predice înlăturarea Unirii, ci au provocat și tulburări în rândul poporului”⁸⁶.

Poziția Cancelariei Aulice Transilvane era aceea că după anul 1698 și până în anul 1744, toți românii din Transilvania ar fi fost uniți și „ar fi avut proprietatea asupra tuturor bisericilor și mănăstirilor, cu excepția celor trei localități. Toți popii și călugării ar fi trecut la Unire, de asemenea, toți copiii ar fi fost botezați în biserica unită. Apostazia și violențele ce au urmat, au fost determinate de emisarii trimiși de patriarhul de atunci”⁸⁷.

Opinia în legătură cu situația Unirii din Transilvania, expusă de Ulfeld și de reprezentanții Cancelariei Aulice Transilvane nu a fost împărtășită de Bartenstein, președintele Deputației Aulice Ilirice. Potrivit punctului său de vedere, în principatul Transilvaniei au existat și înainte de 1744, mai mulți „neuniți” (ortodocși n.n.) decât doar cei din cele trei localități amintite. Pe de altă parte, numeroase persoane din rândul celor care au primit la începutul secolului al XVIII-lea, Unirea, nu au avut la acea vreme, o idee clară despre ce însemna aceasta. Mulți urmași ai acelor români uniți au părăsit Unirea după anul 1744. Punea în acest sens, la îndoială, interdicția manifestării vieții religioase (cu excepția a trei parohii) în cazul celor ce nu voiau să accepte mărturisirea de credință „stranie” pe care au făcut-o înaintașii lor, prin aderarea la Unire doar prin consimțământ, fără a ști nici măcar în ce constă sau în ce nu constă aceasta. De asemenea, avea îndoieli în ce privește caracterizarea celor ce practicau această religie în liniște, ca tulburători ai liniștii publice⁸⁸.

V.2. Dezbateri asupra măsurilor de întărire a Bisericii Unite din Transilvania

Președintele Cancelariei Aulice Ilirice, Bartenstein, considera că nu era deloc eficientă doar aderarea prin consimțământ la Unire, fără conștientizarea mărturisirii, și fără a ști nici măcar deosebirea dintre mărturisirea actuală și cea

⁸⁶ *Staatsarchiv Sibiu, Rosenfeld Sammlung, H. 6-9, nr. 33, f. 509. Vezi și Augustin Bunea, Episcopii, p. 148.*

⁸⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA., Illyrico-Serbica, Kt. 5, 4 iunie 1759, f. 61v; Vezi și HHStA Wien, Staatskanzlei Vorträge, Kt.84, 8 ianuarie 1759, f. 45r.*

⁸⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei - Vorträge, Kt. 65, f. 28r-30v, 17 noiembrie 1750.*

mit persönlicher Zustimmung. Einerseits bekräftigte das Festhalten am katholischen Glauben die Union durchaus als Union mit Einverständnis, andererseits seien alle von damals bereits verstorben und die (in der Mitte des 18. Jhs.) Lebenden in den unierten Kirchen getauft worden und seit ihrer Kindheit schon in der Union groß geworden. Auch konnte die Union nicht entkräftet werden durch die Berufung auf Unwissenheit oder Mangel an Bildung in religiösen Fragen, denn wenn dieses Prinzip berücksichtigt würde, dann dürften von Beginn an die meisten katholischen Bauern im Ausland aufgrund von Unwissenheit und Mangel an Bildung nicht als zur Katholischen Kirche gehörig eingeschätzt werden und es müsste ihnen die freie Wahl ihrer Religion gestattet werden. Laut demselben Minister sei die konfessionelle Lage vom Beginn des 18. Jhs. bis zum Jahr 1744 im Fürstentum ruhig und das Volk uniert gewesen. Erst in diesem Jahr seien „ausländische schismatische Priester“ nach Siebenbürgen geschickt worden, die „sich nicht damit begnügten, für die Abschaffung der Union zu predigen, sondern auch Unruhen im Volk provoziert haben“⁸⁶.

Auch die *Siebenbürgische Hofkanzlei* vertrat die Position, dass vom Jahr 1698 bis zum Jahr 1744 alle Rumänen aus Siebenbürgen uniert waren und „im Besitz aller Kirchen und Klöster gewesen seien, abgesehen von denen jener drei Orte. Alle Priester und Mönche seien zur Union übergetreten und alle Kinder in der unierten Kirche getauft worden. Die Apostasie und die Gewaltakte, die folgten, wurden von Emissären hervorgerufen, die vom damaligen Patriarchen gesandt worden seien“⁸⁷.

Die von Ulfeld und den Repräsentanten der Siebenbürgischen Hofkanzlei vertretene Meinung zur Lage der Union von Siebenbürgen wurde von *Bartenstein, dem Präsidenten der Illyrischen Hofdeputation nicht geteilt*. Seiner Meinung nach existierten auch vor 1744 im Fürstentum Siebenbürgen mehr „Nicht-Unierte“ (d. h. Orthodoxe) als nur in den drei erwähnten Orten. Auf der anderen Seite hätten viele Personen aus den Reihen derer, die zu Beginn des 18. Jhs. die Union angenommen hätten, zu jener Zeit keine klare Vorstellung davon gehabt, was diese Union bedeute. Viele Nachfahren jener unierten Rumänen hätten die Union nach 1744 verlassen. Er stellte außerdem das Verbot der Äußerungen des religiösen Lebens jener (abgesehen von drei Pfarreien) in Frage, die das Bekenntnis des „fremden“ Glaubens nicht akzeptierten wollten, das ihre Vorfahren mit persönlicher Zustimmung abgelegt hätten, ohne wenigstens zu wissen, worin diese Union bestehe und worin diese nicht bestehe. Auch hegte er Zweifel an der Charakterisierung jener, die diese Religion in aller Ruhe praktizierten, als Störer der öffentlichen Ruhe⁸⁸.

V.2. Die Debatten über die Stärkung der Unierten Kirche von Siebenbürgen

Der Präsident der Illyrischen Hofkanzlei, *Bartenstein*, glaubte, dass ein Anschluss an die Union durch Einverständnis nicht wirksam genug sei ohne ein Bewusstsein über das abgelegte Glaubenszeugnis und wenigstens das Wissen um den Unterschied zwischen dem

⁸⁶ Staatsarchiv Hermannstadt, *Rosenfeld Sammlung*, H. 6-9, Nr. 33, fol.509. Vgl. auch Augustin Bunea, *Episcopii*, S. 148.

⁸⁷ Österreichisches Staatsarchiv Wien, *HHStA, Illyrico-Serbica*, Kt. 5, 4. Juni 1759, fol. 61 v; vgl. auch *HHStA Wien, Staatskanzlei Vorträge*, Kt. 84, 8. Jänner 1759, fol. 45r.

⁸⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, *HHStA, Staatskanzlei - Vorträge*, Kt. 65, fol. 28r-30v, 17. November 1750.

precedentă. Unirea, în esența ei, putea fi promovată mult mai mult, printr-o instruire solidă, decât prin abordarea acestei lucrări în ordine inversă. Considera regretabil faptul că între anii 1698 și 1744, clerul unit nu s-a îngrijit decât de satisfacerea libertăților acordate și de procurarea zeciuieiilor, fără a se interesa de Unire sau de a instrui pe alții în Unire⁸⁹.

Într-un proiect complex privitor la Unirea națiunii ilirice cu Biserica latină, Bartenstein propunea cu consecvență, „instruirea religioasă moderată și dragostea creștină”⁹⁰, ca metode de întărire a Unirii în Imperiu, criticând categoric, constrângerea religioasă. Considera că este inutilă și chiar păgubitoare pentru Unire, exprimarea unei antipatii și uri publice împotriva tuturor celor ce erau „neuniți” (ortodocși n.n.), care ar putea fi percepute în mod dureros, mai ales într-un decret public.

A arătat în mod repetat, în referatele și rapoartele sale către Maria Tereza și către cancelarul Kaunitz, faptul că trebuia evitată orice constrângere în chestiunile religioase. Propunea folosirea metodelor moderate și nu a celor aspre, de constrângere⁹¹. Ura manifestată împotriva neuniților o considera ca fiind păgubitoare⁹². Era de părere că mulți dintre cei care arătau un zel mare pentru Unire, nu știau temeinic nici măcar în ce constă aceasta cu adevărat, nici adevărata deosebire dintre uniți și neuniți.

Pentru a diminua „înfierbântarea foarte păgubitoare atât pentru stat cât și pentru religie”, el cerea să se utilizeze metode prin care nici o parte să nu se simtă lezată, „trăind și lăsând și pe celălalt să trăiască”⁹³. A arătat, de asemenea, faptul că la începutul anilor 50, conferințele ministeriale ținute sub conducerea grafului Königsegg⁹⁴, au propus mereu evitarea constrângerii religioase dar în același timp, pedepsirea celor care tulburau liniștea publică, pentru ca religia catolică dominantă să nu fie dezavantajată prin aceasta⁹⁵. În toate conferințele și decretele imperiale s-a promovat „dublul principiu”, potrivit căruia exercitarea cultului religios al celor de altă credință să fie permis, cu condiția unui comportament liniștit⁹⁶.

Bartenstein nu a fost de acord nici cu măsurile luate de autoritățile bisericești, politice și militare din Transilvania împotriva românilor „neuniți” (ortodocși n.n.). A criticat măsurile violente dispuse de episcopul unit Petru Pavel Aron împotriva „neuniților”

⁸⁹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei - Vorträge, Kt. 65, f. 28r-30 v, 17 noiembrie 1750.*

⁹⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt.3, 29 septembrie 1753, f. 125; vezi și Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, p. 140.*

⁹¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt.59, 21 martie 1748, f. 114r.*

⁹² *Ibidem*, f. 114 r.

⁹³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt.4, Konv. C, 10 iunie 1755, f. 262; vezi și Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, p. 131.*

⁹⁴ Königsegg Erps a fost președinte al Deputației aulice ilirice, între anii 1751-1755 și ministru special în chestiunile transilvane, între anii 1755-1757; (vezi Walter, *Die Österreichisches Zentralverwaltung*, p. 234-235).

⁹⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt.5, Conv. 3, 17 octombrie 1758, f. 23r- v.*

⁹⁶ *Ibidem*.

jetzigen und dem früheren Glaubensbekenntnis. Die Union könnte ihrem Wesen nach viel mehr durch eine solide Bildung gefördert werden als auf andere Art und Weise. Er bedauerte es sehr, dass in den Jahren zwischen 1698 und 1744 der unierte Klerus sich mehr um die Befriedigung der zugestandenen Freiheiten und die Sicherung des Zehnten sorgten, statt sich für die Union zu interessieren oder andere in Sachen Union zu bilden⁸⁹.

Für das komplexe Projekt der Union der illyrischen Nation mit der lateinischen Kirche schlug Bartenstein konsequent „eine moderate religiöse Bildung und christliche Liebe“⁹⁰ als Methoden zur Stärkung der Union im Reich vor und kritisierte kategorisch religiösen Zwang. Er hielt es für nutzlos und sogar schädlich für die Union, öffentlich Antipathien und Hass gegenüber denen zu äußern, die „nicht-uniert“ (d.h. orthodox) waren, was als sehr schmerzhaft aufgenommen werden würde, vor allem in einem öffentlichen Dekret.

Er zeigte wiederholt in seinen Stellungnahmen und Berichten an Maria Theresia und Kanzler Kaunitz auf, dass jeder Zwang in religiösen Fragen zu vermeiden sei. Er empfahl die Anwendung moderater Methoden statt harter Zwangsmaßnahmen⁹¹. Er hielt den gegenüber den Nicht-Unierten geäußerten Hass für schädlich⁹². Er war überzeugt, dass viele, die großen Eifer für die Union zeigten, weder gründliche Kenntnis besaßen darüber, worin die Union wirklich bestehe, noch was den wahren Unterschied zwischen Unierten und Nicht-Unierten ausmache.

Um „die sowohl für den Staat wie auch die Religion sehr schädliche Aufheizung“ zu entschärfen, forderte er die Anwendung von Methoden, durch die sich keine Seite beleidigt fühlte nach dem Motto „leben und leben lassen“⁹³. Er zeigte gleichzeitig auf, dass Anfang der 50er Jahre die Ministerkonferenzen unter der Leitung von Graf Königsegg⁹⁴ stets die Vermeidung religiöser Zwangsmaßnahmen vorgeschlagen habe, gleichzeitig aber die Bestrafung derer, die die öffentliche Ruhe störten, damit die dominierende katholische Religion dadurch nicht benachteiligt werde⁹⁵. In allen kaiserlichen Konferenzen und Dekreten wurde dieses „Doppelprinzip“ nachhaltig vertreten, wonach die Ausübung der Religion anderer Glaubensrichtungen erlaubt sei unter der Bedingung eines ruhigen Verhaltens⁹⁶.

Bartenstein war auch nicht einverstanden mit den Maßnahmen, die von den kirchlichen, politischen und militärischen Behörden von Siebenbürgen gegen die „nicht-unierten“ (d. h. Orthodoxen) Rumänen ergriffen worden waren. Er kritisierte die gewaltsamen Maßnahmen, die von dem unierten Bischof Petru Pavel Aron gegen die „Nicht-Unierten“ (d.h.

⁸⁹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei - Vorträge, Kt. 65, fol. 28r - 30v, 17. November 1750.

⁹⁰ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt.3, 29. Sept. 1753, fol. 125; vgl. auch Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, S. 140.

⁹¹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt.59, 21. März 1748, fol. 114r.

⁹² *Ibidem*, fol. 114r.

⁹³ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 4, Konv. C, 10. Juni 1755, fol. 262; vgl. auch Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, S. 131.

⁹⁴ Königsegg Erps war der Präsident der Illyrischen Hofdeputation zwischen den Jahren 1751 und 1755 und Sonderminister für Siebenbürgische Angelegenheiten zwischen 1755 und 1757; vgl. Walter, *Die Österreichisches Zentralverwaltung*, S. 234-235.

⁹⁵ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt.5, Conv. 3, 17. Oktober 1758, fol. 23 r-v.

⁹⁶ *Ibidem*.

(ortodocșilor n.n.), arătând faptul că aceste măsuri contraveneau propunerilor făcute de conferințele ministeriale din anii precedenți⁹⁷. Atitudinea episcopului unit Aron a fost criticată la 14 iulie 1756 și de cancelarul aulic transilvan Gabriel Bethlen. Guvernul transilvan urma să pretindă ierarhului român unit să-și exercite activitatea pastorală cu moderație. Împreună cu preoții săi, să se abțină pe viitor de la toate măsurile de pedepsire sau nelegiuire despre care a făcut adesea plângere poporul.

O opinie asemănătoare în legătură cu modul de promovare, extindere și întărire a Unirii în Transilvania a avut și cancelarul Kaunitz. Își baza considerațiile pe afirmația repetată a mai multor oameni de stat austrieci potrivit căreia, constrângerea confesională „era atât împotriva esenței creștinismului cât și împotriva politicii inteligente de stat și a rațiunii sănătoase”⁹⁸, fiind împotriva iubirii creștine, urmând să aducă doar pagube religiei și nicidecum vreun folos⁹⁹. Această atitudine era însă, „o chestiune comodă pentru conducătorii bisericești și lumești leneși și ignoranți, care trebuiau să dea socoteală în fața lui Dumnezeu, deoarece, prin neglijență, propriul interes și zelul orb, au împiedicat întărirea Unirii, ducând-o la ruină, datorită lipsei instruirii religioase”¹⁰⁰. Răul trebuia căutat la rădăcină, iar lucrurile, văzute așa cum erau și nu cum ar fi trebuit să fie. Cei care trebuiau să pună în practică deciziile imperiale, nu s-au comportat ca atare. Înclinarea spre măsuri de constrângere și ura împotriva tuturor ilirilor era prea adâncă, încât să se mai fi așteptat promisiunea vreunei schimbări de atitudine¹⁰¹. Măsurile de constrângere puteau determina emigrări și rebeliuni. Cele câteva milioane de „greci neuniți”, care trăiau în Monarhie, ar fi putut fi considerați o comoară pentru Casa imperială. Aceștia ar fi putut aduce avantaje statului, dacă erau protejați în mod susținut în fața tuturor tendințelor de exploatare, nedreptăți și celelalte lucruri de care se plâneau¹⁰².

În referatele sale înaintate împărătesei, acesta a informat-o de faptul că în pofida numeroaselor propuneri ale conferințelor ministeriale și a rezoluțiilor imperiale dispuse în acest sens, starea de liniște nu s-a putut restabili în Principat¹⁰³. Cauza răului consta într-un zel orb și necreștin, cât și în intenții interesate¹⁰⁴. Ministrul a propus ca pe viitor să se interzică categoric toate constrângerile confesionale la adresa iliriilor și în general la adresa tuturor celor de o altă credință greșită, fiindu-le permis celor ce doreau, să-și prezinte

⁹⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt.5, Conv. 1, 4 decembrie 1758, f. 42v - 43r.*

⁹⁸ *Staatsarchiv Sibiu, Rosenfeld Sammlung, H. 6-9, nr. 33, f. 562; vezi și Eudoxiu Hurmuzaki, Fragmente din istoria românilor, București, 1900, p. 197-198; Bunea, Episcopii, p.127-128; Dragomir, Istoria dezrobirii, vol. II, p. 75-77.*

⁹⁹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt.3, 21 aprilie 1754, f. 371.*

¹⁰⁰ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, p. 128.

¹⁰¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt.83, 9 octombrie 1758. f. 127v.*

¹⁰² *Ibidem*, f. 127v.

¹⁰³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt.5, Conv. 1, 7 decembrie 1758, f. 67v*

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 67v.

Orthodoxen) verfügt worden waren, und machte deutlich, dass diese Maßnahmen den bei Ministerkonferenzen der vorherigen Jahre gemachten Vorgaben widersprachen⁹⁷. Die Haltung des unierten Bischofs Aron wurde am 14. Juli 1756 auch von dem siebenbürgischen Hofkanzler Gabriel Bethlen kritisiert. Das Siebenbürgische Gubernium plante, von dem rumänischen unierten Hierarchen zu fordern, sein pastorales Wirken mit Mäßigung auszuüben. Zusammen mit seinen Priestern sollte er sich künftig aller Maßnahmen der Verfolgung und aller Frevel enthalten, über die das Volk oft Klagen führte.

Eine ähnliche Meinung zum Modus der Förderung, Ausweitung und Stärkung der Union in Siebenbürgen hatte auch *Kanzler Kaunitz*. Er gründete seine Einschätzungen auf die häufig wiederholte Meinung vieler österreichischer Staatsmänner, wonach konfessioneller Zwang „sowohl gegen das Wesen des Christentums, als auch gegen eine intelligente Staatspolitik und den gesunden Menschenverstand“ gerichtet sei⁹⁸, da er gegen die christliche Liebe verstoße und der Religion nur Schaden und keinerlei Nutzen bringe⁹⁹.

Diese Haltung war freilich „eine bequeme Angelegenheit für faule und ignorante kirchliche und weltliche Führer, die vor Gott Rechenschaft ablegen mussten, da sie durch Nachlässigkeit, Eigeninteresse und blinden Eifer die Stärkung der Union behindert und diese ruiniert haben durch das Fehlen religiöser Bildung“¹⁰⁰. Das Übel musste an der Wurzel gepackt werden und die Dinge so betrachtet werden, wie sie wirklich waren, und nicht wie sie sein sollten. Diejenigen, die die kaiserlichen Entscheidungen umsetzen sollten, verhielten sich nicht entsprechend. Die Neigung zu Zwangsmaßnahmen und Hass gegen alle Illyrer war bereits zu tief, als dass noch Versprechungen einer Änderung in der Haltung erwartet wurden¹⁰¹. Die Zwangsmaßnahmen konnten Emigrationen und Rebellionen auslösen. Jene Millionen von „Nicht-Unierten“, die in der Monarchie lebten, hätten als Schatz für das kaiserliche Haus verstanden werden können. Diese hätten dem Staat Vorteile bringen können, wenn sie auf entschlossene Weise geschützt worden wären vor allen Bestrebungen zur Ausbeutung, zu Unrecht und den anderen Dingen, über die sie klagten¹⁰².

In seinen der Kaiserin vorgelegten Stellungnahmen informierte er diese darüber, dass trotz der zahlreichen Vorgaben der Ministerkonferenzen und in diesem Sinne verfügter kaiserlicher Resolutionen der Zustand der öffentlichen Ruhe im Fürstentum nicht habe wiederhergestellt werden können¹⁰³. Der Grund des Übels lag in einem blinden und unchristlichen Eifer wie auch in Eigeninteressen¹⁰⁴. Der Minister schlug vor, alle konfessionellen Zwangsmaßnahmen gegenüber den Illyrern und im Allgemeinen gegenüber allen Angehörigen falscher Glaubensrichtungen kategorisch zu untersagen und all denen, die Beschwerden vorbringen wollten, zu erlauben,

⁹⁷ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, *Illyrico-Serbica*, Kt.5, Conv. 1, 4. Dezember 1758, fol. 42v-43 r.

⁹⁸ Staatsarchiv Hermannstadt, *Rosenfeld Sammlung*, H. 6-9, Nr. 33, fol. 562; vgl. auch Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, Bukarest, 1900, S. 197-198; Bunea, *Episcopii*, S. 127-128; Dragomir, *Istoria dezrobirii*, Bd. II, S. 75-77.

⁹⁹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, *Illyrico-Serbica*, Kt.3, 21. April 1754, fol. 371.

¹⁰⁰ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, S. 128.

¹⁰¹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, *Staatskanzlei-Vorträge*, Kt.83, 9. Oktober 1758, fol. 127v.

¹⁰² *Ibidem*, fol. 127v.

¹⁰³ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, *Illyrico-Serbica*, Kt.5, Conv. 1, 7. Dezember 1758, fol. 67v.

¹⁰⁴ *Ibidem*, fol. 67v.

plângerile direct Curții¹⁰⁵. Pentru înlăturarea tensiunilor dintre uniți și neuniți trebuia ca fiecare parte să fie egal îndreptățită¹⁰⁶. Catolicilor, uniților și celor de „credință grecească” să li se permită să-și înainteze plângerile direct ministrului Kaunitz¹⁰⁷. La fiecare patru sau șase săptămâni, să se convoace la Viena o conferință care să dezbată chestiunile legate de Transilvania, după care cancelarul de stat să înainteze împărătesei concluziile sale.

În anul 1759 același ministru a cerut din nou abținerea de la constrângerile confesionale împotriva românilor „neuniți” (ortodocși n.n.) din Transilvania¹⁰⁸. Datorită amploarei tensiunii înregistrate în Principat, Curtea vieneză a hotărât numirea unei comisii imperiale care să cerceteze exact situația din Transilvania. La 10 martie 1761, Kaunitz scria împărătesei cu privire la membrii ce urmau a compune această comisie. Din ea trebuiau să facă parte oameni „inteligenți, precauți, fermi și înainte de toate, eliberați de orice prejudecată”¹⁰⁹. Comisia trebuia să utilizeze mijloacele cele mai folositoare pentru calmarea neliniștilor interne, să aibă în toate privințele ca îndreptar, dreptatea și echitatea, să nu se grăbească la utilizarea forței, dar nici să afișeze o moderație prea fragilă. Să descopere adevărata cauză a tensiunilor, căutând astfel rezolvarea pozitivă a lucrurilor¹¹⁰. Ministrul arăta în continuare, cât de mult rău puteau aduce prejudecățile, zelul exagerat și măsurile violente în executarea ordinelor prea înalte¹¹¹.

Ministrul pentru chestiunile transilvane, Ulfeld, a confirmat aceeași metodă moderată de acțiune, dispusă și în anii anteriori în Transilvania. Protocolul semnat la 26 aprilie 1756 atestă faptul că și în anii 1749 și 1752, guvernului și guvernatorului din Transilvania li s-au trimis decizii imperiale care vizau convertirea pașnică la Unire¹¹². Rezoluțiile imperiale elaborate la acea dată cereau autorităților locale să se abțină de la violență în chestiunile religioase. Acei români care nu doreau să îmbrățișeze Unirea, nu trebuiau nicidecum constrânși la aceasta prin „măsuri violente”, ci prin „învățătura sănătoasă, exemplul bun al clerului unit, prin măsuri pașnice și moderate”¹¹³. Cei care îndemnați de „neuniți”, părăsiseră Unirea, urmau a fi trecuți cu vederea, în condițiile în care se comportau în liniște și nu tulburau liniștea internă a țării¹¹⁴. Și aceste propuneri primeau acordul împărătesei¹¹⁵. La 11 decembrie 1755 Curtea din Viena dispuse

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 69.

¹⁰⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt. 84*, 16 ianuarie 1759, f. 36v.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 38v.

¹⁰⁸ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 5*, Conv. 4, 1759, f. 98v.

¹⁰⁹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt. 88*, 10 martie 1761, f. 81r.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 81r.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 81v.

¹¹² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 4*, Conv. 1, 26 aprilie 1756, f. 102v.

¹¹³ *Ibidem*, f. 102v.

¹¹⁴ *Ibidem*.

diese direkt an den Hof zu richten¹⁰⁵. Um die Spannungen zwischen den Unierten und Nicht-Unierten zu beseitigen müsse jede Seite gleichberechtigt behandelt werden¹⁰⁶. Katholiken, Unierten und den Angehörigen des „griechischen Glaubens“ sollte gleichermaßen erlaubt werden, Beschwerden direkt an Minister Kaunitz zu richten¹⁰⁷. Alle vier oder sechs Wochen sollte in Wien eine Konferenz abgehalten werden, die alle Fragen im Zusammenhang mit Siebenbürgen diskutieren sollte, anschließend sollte der Staatskanzler der Kaiserin seine Schlussfolgerungen vorlegen.

Im Jahre 1759 forderte derselbe Minister erneut den Verzicht auf konfessionelle Zwangsmaßnahmen gegenüber den „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Rumänen aus Siebenbürgen¹⁰⁸. Aufgrund des Ausmaßes der im Fürstentum registrierten Spannungen beschloss der Wiener Hof die Einsetzung einer kaiserlichen Kommission, die die Lage in Siebenbürgen genau untersuchen sollte. Am 10. März schrieb Kaunitz an die Kaiserin im Blick auf die Mitglieder, aus denen diese Kommission zusammengesetzt sein sollte. Dieser Kommission sollten „intelligente, einsichtige, entschlossene und vor allem vorurteilsfreie“ Menschen angehören¹⁰⁹. Die Kommission sollte die geeignetsten Mittel anwenden zur Beruhigung der internen Unruhen, als Leitfaden Gerechtigkeit und Gleichheit haben und nicht überstürzt Gewalt anwenden, allerdings auch keine zu fragile Mäßigung. Sie sollten den wahren Grund der Spannungen ermitteln, um so eine positive Lösung der Probleme zu suchen¹¹⁰. Der Minister zeigte weiter auf, welch großes Übel Vorurteile, übertriebener Eifer und Gewaltmaßnahmen bei der Umsetzung der allerhöchsten Verordnungen hervorrufen könnten¹¹¹.

Der Minister für siebenbürgische Angelegenheiten, *Ulfeld*, bestätigte, dass diese gemäßigte Handlungsweise auch in den vorherigen Jahren für Siebenbürgen angeordnet war. Das am 26. April 1756 unterzeichnete Protokoll bestätigt, dass auch in den Jahren 1749 bis 1752 dem Gubernium und dem Gouverneur von Siebenbürgen kaiserliche Erlässe übermittelt worden waren, die eine friedliche Überzeugung für die Union anvisierten¹¹². Die zu jener Zeit erlassenen kaiserlichen Resolutionen forderten von den Lokalbehörden, auf Zwang in religiösen Angelegenheiten zu verzichten. Jene Rumänen, die die Union nicht annehmen wollten, sollten auf keine Weise mit „gewaltsamen Maßnahmen“ dazu gezwungen werden, sondern durch eine „gesunde Bildung, das gute Beispiel des unierten Klerus sowie durch friedliche und gemäßigte Maßnahmen“¹¹³. Über diejenigen, die die Union – angestachelt von „Nicht-Unierten“ – wieder verlassen hatten, sollte künftig hinweggesehen werden unter der Bedingung, dass sie sich ruhig verhalten und die innere Ruhe des Landes nicht stören¹¹⁴. Auch diese Vorschläge fanden die Zustimmung der

¹⁰⁵ *Ibidem*, fol. 69.

¹⁰⁶ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHSStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt.84, 16. Jänner 1759, fol. 36v.

¹⁰⁷ *Ibidem*, fol. 38v.

¹⁰⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHSStA, Illyrico-Serbica, Kt. 5, Conv. 4, 1759, fol. 98v.

¹⁰⁹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHSStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt. 88, 10. März 1761, fol. 81r.

¹¹⁰ *Ibidem*, fol. 81r.

¹¹¹ *Ibidem*, fol. 81v.

¹¹² Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHSStA, Illyrico-Serbica, Kt. 4, Conv.1, 26. April 1756, fol. 102v.

¹¹³ *Ibidem*, fol. 102v.

¹¹⁴ *Ibidem*.

constituirea unei comisii formată din reprezentanți ai armatei și ai administrației financiare și provinciale pentru cercetarea „gravaminelor” înaintate de mitropolitul Nenadovici și de episcopul unit din Transilvania, la Viena¹¹⁶.

V. 3. Chestiunea jurisdicției bisericești asupra românilor ortodocși din Transilvania

În pofida interdicțiilor de jurisdicție asupra Transilvaniei, dispuse mitropolitului de la Karlowitz de Curtea din Viena, în anii 50, mitropolitul a revendicat în mod neîntrerupt această jurisdicție.

Opiniile miniștrilor au fost diferite în acest sens. La 5 aprilie 1756, Bartenstein, președintele Deputăției Aulice Ilirice, a adus în discuție chestiunea jurisdicției bisericești asupra românilor „neuniți” (ortodocși n.n.). A propus celorlalți miniștri spre analiză, oportunitatea trecerii „neuniților” (ortodocșilor n.n.) din Transilvania, sub jurisdicția mitropolitului din Karlowitz. În chestiunile religioase precum hirotonie, dispute matrimoniale, sau dispense, trebuiau să se adreseze și aceștia unui conducător bisericesc de ritul lor¹¹⁷. Considera mai potrivit ca aceștia să fie supuși ierarhului bisericesc „neunit” (ortodox n.n.) din Karlowitz, care se afla în cadrul Monarhiei austriece, decât să fie trecuți sub jurisdicția vreunui episcop, mitropolit sau patriarh din afara imperiului¹¹⁸.

În protocolul redactat cu privire la dezbaterile conferinței ministeriale din 26 aprilie 1756 și înaintat împărătesei spre aprobare, ministrul pentru chestiunile transilvane Ulfeld, ajungea la concluzia că mitropoliții din Karlowitz nu au exercitat, nici în timpurile anterioare, nici în cele prezente, vreo jurisdicție bisericească în Transilvania¹¹⁹, cu o singură excepție: ținutul Hălmagiului, unde episcopul „neunit” (ortodox n.n.) al Aradului, subordonat mitropolitului din Karlowitz, primise aprobare din partea Curții să-și exercite jurisdicția spirituală. Comitatul Zarandului aparținuse înainte regatului Ungariei, o parte a acestuia fiind alipită ulterior principatului Transilvaniei¹²⁰. Plecând de la aceste date, și de la faptul că privilegiile ilirice nu s-au extins nicicând și asupra „neuniților” (ortodocșilor n.n.) din Transilvania, Ulfeld propunea ca mitropolitului sârb să nu i se accepte nici o influență în chestiunile religioase din Principat. Ulfeld arăta că și în protocolul conferinței ministeriale din 29 aprilie 1752, care luase în discuție starea tensionată din Transilvania legată de Unire și suspiciunile ce planau asupra mitropolitului, se luase decizia ca acesta să fie avertizat că în cazul amestecului

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 107v .

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 100v.

¹¹⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 4, Conv. 1, 5 aprilie 1756, f. 89.*

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 90.

¹¹⁹ *Ibidem*, 26 aprilie 1756, f. 93v- 94r.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 94r.

Kaiserin¹¹⁵. Am 11. Dezember 1755 verfügte der Wiener Hof die Einsetzung einer Kommission, die aus Vertretern der Armee und der Finanz- und Provinzverwaltung zusammengesetzt sein sollte, zur Untersuchung der „Gravamina“, die von Metropolit Nenadovici und dem unierten Bischof von Siebenbürgen nach Wien übermittelt worden waren¹¹⁶.

V. 3. Die Frage der kirchlichen Jurisdiktion über die nicht-unierten (d.h. orthodoxen) Rumänen aus Siebenbürgen

Trotz des Verbots, Jurisdiktionsvollmachten über Siebenbürgen auszuüben, das gegenüber dem Metropoliten von Karlowitz in den 50er Jahren ausgesprochen wurde, übte der Metropolit ununterbrochen diese Jurisdiktion aus.

Die Meinungen der Minister waren in dieser Frage unterschiedlich. Am 5. April 1756 brachte *Bartenstein*, der Präsident der Illyrischen Hofdeputation, die Frage der kirchlichen Jurisdiktion über die „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Rumänen in die Diskussion ein. Er schlug den anderen Ministern die Prüfung der Möglichkeit des Übergangs der „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) unter die Jurisdiktion des Metropoliten von Karlowitz vor. In religiösen Fragen wie etwa der Priesterweihe, Ehegesprächen oder Dispensen müssten auch diese sich an einen kirchlichen Führer ihres Ritus wenden¹¹⁷. Er hielt es für besser, wenn diese einem „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) kirchlichen Hierarchen innerhalb der österreichischen Monarchie unterstellt seien, als dass sie der Jurisdiktion eines Bischofs, Metropoliten oder Patriarchen außerhalb des Reiches unterstellt werden¹¹⁸.

In dem zu den Debatten der Ministerkonferenz vom 26. April 1756 erstellten und der Kaiserin zur Genehmigung übermittelten Protokoll kam der *Minister für die siebenbürgischen Angelegenheiten Ulfeld* zu dem Schluss, dass die Metropoliten von Karlowitz weder zu früheren Zeiten noch gegenwärtig eine kirchliche Jurisdiktion in Siebenbürgen ausgeübt haben bzw. ausüben¹¹⁹ mit einer einzigen Ausnahme: der Gegend von Hălmagiului, wo der „nicht-unierte“ (d.h. orthodoxe) Bischof von Arad, der dem Metropoliten von Karlowitz unterstellt war, die Genehmigung des Hofes erhalten hatte, die geistliche Jurisdiktion auszuüben. Das Komitat Zarand hatte früher zum Königreich Ungarn gehört und wurde teilweise dem Fürstentum Siebenbürgen zugeschlagen¹²⁰. Ausgehend von diesen Fakten und der Tatsache, dass die illyrischen Privilegien niemals auch für die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) von Siebenbürgen gegolten hätten, schlug Ulfeld vor, dass dem serbischen Metropoliten kein Einfluss in den religiösen Fragen des Fürstentums zuzugestehen sei. Ulfeld zeigte, dass auch im Protokoll der Ministerkonferenz vom 29. April 1752, die über die angespannte Lage in Siebenbürgen im Blick auf die Union und die Verdächtigungen, die gegen den Metropolit in der Luft schwebten, beraten hatte, der

¹¹⁵ *Ibidem*, fol. 107v.

¹¹⁶ *Ibidem*, fol. 100v.

¹¹⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 4, Conv. I, 5. April 1756, fol. 89.*

¹¹⁸ *Ibidem*, fol. 90.

¹¹⁹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 4, Conv. I, 26. April 1756, fol. 93v - 94r.*

¹²⁰ *Ibidem*, fol. 94r.

în chestiunea Unirii din Transilvania și că în cazul determinării românilor la părăsirea Unirii, i se va interzice chiar și jurisdicția, care i se permitea la acea vreme, în districtul Hălmeagului¹²¹.

Rezoluțiile ulterioare trimise mitropolitului, la 13 iulie 1752 și 14 martie 1753, specificau încă o dată, faptul că privilegiile acordate națiunii ilirice, confirmate în timp de Cancelaria Aulică Regească Ungară, Consiliul Aulic de Război, Cancelaria Aulică Austriacă și Deputația Aulică Banatică, n-au fost nicicând acordate și locuitorilor Transilvaniei, nefiind confirmate de Cancelaria Aulică Transilvană¹²². Privilegiile acordate națiunii ilirice nu au fost nicicând înțelese ca aparținând și locuitorilor Transilvaniei, „schismaticii” din Transilvania nefiind lăsați să facă uz de aceste beneficii. Pe de altă parte, arăta Ulfeld, diplomele leopoldine din anii 1699 și 1701 prevedeau acordarea de privilegii în Transilvania doar celor care au îmbrățișat Unirea, „schismaticii” rămânând, prin urmare, excluși de la acestea. El propunea păstrarea acestei stări de lucruri și pe mai departe¹²³. Ministrul austriac arăta așadar, faptul că petițiile numeroase înaintate de mitropolit privitoare la extinderea jurisdicției sale în Transilvania și la acordarea de privilegii celor care aveau aceeași credință cu acesta erau neîntemeiate¹²⁴.

Obiceiul de a „asigura” cele trei localități cu preoți hirotoniți de episcopi din Țara Românească să fie continuat și pe mai departe¹²⁵, deoarece arhiepiscopul de Karlowitz va căuta să extindă schisma mai mult decât episcopul din Țara Românească¹²⁶. Prin admiterea jurisdicției mitropolitului asupra „neuniților” (ortodocșilor n.n.) din Transilvania, Unirea introdusă și întărită cu „străduințe neostenite și cheltuieli considerabile” va fi distrusă de intrigile preoților „schismatici”, care ascultau de episcopii Aradului și Karlowitz-ului și de poporul valah¹²⁷. Tocmai de aceea, este de dorit ca și pe mai departe, în locurile unde „schisma” este tolerată, să se admită preoți hirotoniți în Țara Românească, care se comportă liniștiți de aproape 60 de ani, fără a intenționa să facă prozeliți, așa cum fac cei din Karlowitz. Să fie interzisă până și cea mai mică corespondență cu Karlowitz-ul, care a determinat în ultimii ani, multă neliniște și a adus Transilvania într-o tensiune extremă¹²⁸. Jurisdicția bisericească a mitropolitului sârb asupra locuitorilor din Transilvania sau chiar doar asupra „neuniților” (ortodocșilor n.n.) din Brașov și Făgăraș, ar putea determina cele mai periculoase

¹²¹ *Ibidem*, f. 94r .

¹²² *Ibidem*, f. 99r.

¹²³ *Ibidem*, f. 99v-100r.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 103r.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 103v.

¹²⁶ *Ibidem*, 26 aprilie 1756, f. 103v.

¹²⁷ *Ibidem*, f. 103v - 104r.

¹²⁸ *Ibidem*, f. 106r.

Beschluss festgehalten war, dass jener vermahnt werden sollte, dass er, falls er sich in die religiösen Angelegenheiten in die Frage der Union in Siebenbürgen einmischen würde oder die Rumänen zum Verlassen der Union ermuntern würde, er auch die Jurisdiktion verlieren sollte, die er zu jener Zeit über den Distrikt von Hălmagiu ausübte¹²¹.

Die später am 13. Juli 1752 und am 14. März 1753 dem Metropolitenermittelten Erlasse führten noch einmal detailliert aus, dass die der illyrischen Nation zugestanden Privilegien, die seinerzeit von der Königlichen Ungarischen Hofkanzlei, dem Hof-Kriegsrat, der Österreichischen Hofkanzlei und der Banater Hofdeputation bestätigt worden waren, niemals den Bewohnern von Siebenbürgen zugestanden worden waren und von der Siebenbürgischen Hofkanzlei nicht bestätigt worden waren¹²². Die der illyrischen Nation zugestanden Privilegien wurden nie als auch für die Bewohner von Siebenbürgen gültig verstanden, man ließ die „Schismatiker“ aus Siebenbürgen keinen Nutzen aus diesen Vorteilen ziehen. Andererseits zeigte Ulfeld auf, dass die Leopoldinischen Diplome von 1699 und 1701 die Gewährung von Privilegien in Siebenbürgen nur für die vorsah, die die Union angenommen hatten, die „Schismatiker“ sollten davon ausgeschlossen bleiben. Er schlug vor, diesen Zustand auch künftig beizubehalten¹²³. Der österreichische Minister machte somit deutlich, dass die zahlreichen vom Metropolitenerbrachten Petitionen bezüglich der Ausdehnung seiner Jurisdiktion auf Siebenbürgen und die Gewährung von Privilegien für jene, die denselben Glauben hatten wie er, unbegründet waren¹²⁴.

Der Brauch, den besagten drei Orten vom Bischöfen aus der Wallachei geweihte Priester zu „garantieren“, sollte auch künftig beibehalten werden¹²⁵, da der Erzbischof von Karlowitz stärker versuchen würde, das Schisma weiter zu verbreiten als der Bischof der Wallachei¹²⁶. Durch die Zulassung der Jurisdiktion des Metropoliten über die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) aus Siebenbürgen würde die „mit unermüdlicher Beharrlichkeit und unter größtem Aufwand“ eingeführte und gestärkte Union durch die Intrigen der „schismatischen“ Priester zerstört werden, die den Bischöfen von Arad und Karlowitz sowie dem walachischen Volk gehorchten¹²⁷. Gerade deshalb sei es wünschenswert, dass auch weiterhin an den Orten, wo das „Schisma“ toleriert werde, in der Walachei geweihte Priester zugelassen würden, die sich seit fast 60 Jahren dort ruhig verhielten, ohne Proselyten machen zu wollen wie jene aus Karlowitz. Selbst die kleinste Korrespondenz mit Karlowitz sollte verboten werden, nachdem Karlowitz in den letzten Jahren viel Unruhe ausgelöst und Siebenbürgen in eine extrem gespannte Lage versetzt habe¹²⁸. Die kirchliche Jurisdiktion des serbischen Metropoliten über die Bewohner von Siebenbürgen oder auch nur über die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) aus Kronstadt und Fogarasch könnte gefährlichste Intrigen im Land

¹²¹ *Ibidem*, fol. 94r .

¹²² *Ibidem*, fol. 99r.

¹²³ *Ibidem*, fol. 99v - 100r.

¹²⁴ *Ibidem*, fol. 103r.

¹²⁵ *Ibidem*, fol. 103v.

¹²⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 4, Conv. 1, 26. April 1756, fol. 103v.*

¹²⁷ *Ibidem*, fol. 103v - 104r.

¹²⁸ *Ibidem*, fol. 106r.

intrigi în țară. Numărul mare al celor care ar părăsi Unirea ar putea forța acordarea privilegiilor amintite existente în Ungaria¹²⁹.

Ministrul Bartenstein și-a susținut însă, pe mai departe, punctul de vedere, arătând că lui i se părea mai potrivit ca românii „neuniți” (ortodocși n.n.) să fie trecuți sub ascultarea mitropolitului din Karlowitz decât sub ascultarea unor supuși ruși sau turci¹³⁰. În momentul în care s-a dezbătut, chestiunea numirii unui episcop ortodox propriu pentru Transilvania, el s-a pronunțat favorabil pentru o asemenea rezolvare. Regreta faptul că de atâția ani se amestecă unele cu altele și nu se dorește a se face distincție în multe aspecte care sunt clar distincte¹³¹. În legătură cu exercitarea sau interdicția exercitării jurisdicției mitropolitului din Karlowitz în Transilvania, în prima jumătate a secolului al 18-lea, același ministru a arătat faptul că în perioada în care Oltenia s-a aflat sub dominație habsburgică (1718-1739), episcopul român „neunit” (ortodox n.n.) din acest teritoriu și-a exercitat jurisdicția bisericească și asupra românilor „neuniți” (ortodocși n.n.) din Brașov¹³². Arăta faptul că prin două rezoluții imperiale din anii 1728 respectiv 1736, episcopul din Oltenia a fost trecut sub ascultarea mitropolitului din Karlowitz. Jurisdicția mitropolitului asupra „neuniților” (ortodocșilor n.n.) din Brașov a fost recunoscută de Curtea din Viena și după anii 1739, când Oltenia a încetat să mai fie teritoriu de dominație austriacă, în anii 1741 și 1749, prin două documente semnate de însăși împărăteasa Maria Tereza și parafate cu sigiliul imperial¹³³. Privitor la cele două decrete imperiale amintite, președintele Cancelariei Aulice Transilvane obiectase în cadrul ultimei conferințe ministeriale din decembrie 1758, că primul decret imperial a fost emis de Consiliul Aulic de Război pentru a facilita înrolarea populației necesare pentru război, iar al doilea s-a emis la încheierea războiului. Bartenstein considera faptul că în ciuda unei posibile motivații a emiterii acestor două decrete, ele nu pot fi totuși trecute cu vederea¹³⁴.

Bartenstein a fost acela care, în cadrul conferințelor ministeriale, a prezentat și un tablou foarte diferențiat al situației de drept și al evoluției confesionale în provinciile sud-estice ale Monarhiei. La 21 octombrie 1758, a propus ca

¹²⁹ *Ibidem*, f. 104v.

¹³⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 5, Conv. 3, 17 octombrie 1758, f. 26r.*

¹³¹ *Ibidem*, f. 26v.

¹³² După pacea de la Passarowitz (1718), mitropolia din Belgrad, care aparținuse în trecut Patriarhiei de Pec, a fost declarată ca mitropolie „neoacvistică” independentă, iar mitropolitul ei, Moise Petrovici, a fost recunoscut și confirmat de Curtea din Viena în anul 1718. În anul 1725, episcopia ortodoxă a Râmnicului din Oltenia a fost trecută sub jurisdicția mitropoliei din Belgrad. După moartea mitropolitului Vincentiu Popovici al Karlowitz-ului, în anul 1725, congresul național electiv al sârbilor, din februarie 1726, l-a proclamat pe mitropolitul Belgradului, Moise Petrovici, și ca mitropolit al Karlowitz-ului. Vezi Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716- 1739)*, București, 1906, p. 55, citat după *Archiv für österreichische Geschichte*, LXII, p. 338, 339, 343, 346. Vezi și Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, p. 155-159.

¹³³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 5, Conv. 4, 8 ianuarie 1759, f. 44r-v.*

¹³⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei Vortäge, Kt.84, 8 ianuarie 1759, f. 45r.*

hervorrufen. Die große Zahl derer, die die Union verlassen, könnte zur Gewährung der erwähnten in Ungarn bestehenden Privilegien zwingen¹²⁹.

Minister Bartenstein hinwiederum beharrte auf seinem Standpunkt, dass es ihm günstiger erscheine, wenn die „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Rumänen unter die Hoheit des Metropolitens von Karlowitz gestellt würden als unter russische oder türkische Untertanen¹³⁰. Als jedoch die Frage der Ernennung eines eigenen orthodoxen Bischofs für Siebenbürgen diskutiert wurde, äußerte er sich wohlwollend zu dieser Lösung. Er bedauerte es, dass seit so vielen Jahren das eine mit dem anderen vermischt werde und kein Unterschied gemacht werde in vielen Bereichen, die klar zu unterscheiden seien¹³¹.

Im Blick auf die Ausübung oder das Verbot der Ausübung der Jurisdiktion des Metropolitens von Karlowitz in Siebenbürgen in der ersten Hälfte des 18. Jhs. unterstrich derselbe Minister, dass zu der Zeit, als sich Oltenien unter habsburgischer Herrschaft befand (1718-1739) der rumänische „nicht-unierte“ (d.h. orthodoxe) Bischof aus jenem Territorium seine Jurisdiktion auch über die „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Rumänen aus Kronstadt ausübte¹³². Er legte dar, dass durch zwei kaiserliche Erlasse aus den Jahren 1728 bzw. 1736 der Bischof von Oltenien dem Metropolitens von Karlowitz unterstellt war. Die Jurisdiktion des Metropolitens über die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) aus Kronstadt wurde vom Wiener Hof auch in den Jahren nach 1739 anerkannt, als Oltenien kein österreichisches Herrschaftsgebiet mehr war, und zwar in den Jahren 1741 und 1749 durch zwei von Kaiserin Maria Theresia selbst unterzeichnete und mit dem kaiserlichen Siegel besiegelte Dokumenten¹³³.

Im Blick auf die beiden erwähnten kaiserlichen Dekrete wandte der Präsident der Siebenbürgischen Hofkanzlei im Rahmen der letzten Ministerkonferenz vom Dezember 1758 ein, dass das erste kaiserliche Dekret vom Hof-Kriegsrat zur Erleichterung der Anwerbung der notwendigen Männer für den Krieg erlassen worden sei und das zweite zum Kriegsende. Bartenstein meinte, dass trotz möglicher Motive gegen die Verkündung der beiden Erlasse diese nicht ganz übergangen werden könnten¹³⁴.

Bartenstein war es auch, der im Rahmen der Ministerkonferenzen auch ein sehr differenziertes Bild der Rechtslage und der konfessionellen Entwicklung in den südosteuropäischen Provinzen der Monarchie zeichnete. Am 21. Oktober 1758 schlug er

¹²⁹ *Ibidem*, fol. 104v.

¹³⁰ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, *Illyrico-Serbica*, Kt. 5, Conv. 3, 17. Oktober 1758, fol. 26r.

¹³¹ *Ibidem*, fol. 26v.

¹³² Nach dem Frieden von Passarowitz (1718) wurde die Metropole von Belgrad, die vorher dem Patriarchat von Pec unterstellt war, zur unabhängigen „neoacquistischen“ Metropole erklärt, und deren Metropolit Moise Petrovici vom Wiener Hof im Jahre 1718 anerkannt und bestätigt. Im Jahre 1725 wurde das orthodoxe Bistum von Râmnic in Oltenien der Jurisdiktion von Belgrad unterstellt. Nach dem Tod des Metropoliten Vincențiu Popovici von Karlowitz bestimmte die Nationale Wahlversammlung der Serben im Februar 1726 den Metropolitens von Belgrad, Moise Petrovici, auch zum Metropolitens von Karlowitz. Vgl. Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716 – 1739)* [dt. *Geschichte der Rumänischen Kirche aus Oltenien zur Zeit der österreichischen Besatzung (1716-1739)*], Bukarest, 1906, S. 55, zit. nach *Archiv für österreichische Geschichte*, LXII, S. 338, 339, 343, 346. Vgl. auch Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, S. 155-159.

¹³³ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, *Illyrico-Serbica*, Kt. 5, Conv. 4, 8. Jänner 1759, fol. 44r-v.

¹³⁴ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, *Staatskanzlei Vortäge*, Kt.84, 8. Jänner 1759, fol. 45r.

mitropolitului din Karlowitz să i se facă cunoscut faptul că și în chestiunile religioase, ca de fapt și în alte aspecte, principatul Transilvaniei are o constituție diferită¹³⁵.

V. 4. Episcop exempt pentru românii ortodocși din Transilvania

Tensiunile confesionale din Transilvania sudică au căpătat amploare în a doua jumătate a anului 1758 și în anul următor. Măsurile aspre ale episcopului Petru Aron, succesorul episcopului Klein și cele ale autorităților locale împotriva „neuniților” (ortodocșilor n.n.) i-au întărit pe aceștia în hotărârea de a nu renunța la „problemele fundamentale de credință”¹³⁶.

Conferințele ministeriale care au avut loc între anii 1758 și 1761 la Viena, au analizat în acest context problema numirii unui episcop „neunit” (ortodox n.n.) pentru românii „neuniți” (ortodocși n.n.) din Transilvania, luând unele decizii în acest sens. Trecerea acestora sub jurisdicția mitropoliei de Karlowitz putea duce la conturarea periculoasă a unei opoziții puternice. Pericolul orientării confesionale spre Rusia părea și mai grav¹³⁷. În aceste condiții s-a decis în anul 1758, numirea unui episcop exempt ca și administrator al episcopiei transilvane, căruia i s-a interzis în mod categoric să se opună extinderii Unirii cu Biserica Romei în acest teritoriu¹³⁸.

În cadrul conferinței ministeriale din 19 august 1758, Bartenstein a propus înființarea unei episcopii proprii pentru Transilvania. Pe această cale, s-ar fi putut crea o separare între cele două unități bisericești administrative, folosind principiul „divide et impera”¹³⁹. Cancelarul Kaunitz a avut un punct de vedere asemănător. A propus toleranța pentru „neuniți” (ortodocși n.n.) și numirea unui episcop „neunit” (ortodox n.n.) exempt care să nu împiedice Unirea. S-a împotrivit și unei extinderi a jurisdicției mitropolitului din Karlowitz în Transilvania.

Ministrul pentru chestiunile transilvane, Ulfeld și cancelarul aulic pentru Transilvania, Bethlen, s-au opus numirii unui episcop exempt în Transilvania. Au fost convinși de faptul că neliniștile înregistrate în Principat se datorau doar amestecului mitropolitului sârb și că aplicarea măsurilor luate, în anii 1744 și 1752, cum ar fi spre exemplu, îndepărtarea sau arestarea tuturor trimișilor din

¹³⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 5, Conv. 3, 21 octombrie 1758, f. 38v.*

¹³⁶ Keith Hitchins, *Die Idee der Nation*, p. 71.

¹³⁷ În anul 1758, unii emisari ruși propuneau unei delegații românești aflate la Viena condusă de protopopul Ioan din Aciliu, să-l aleagă de episcop pe călugărul sârb Ghenadie Vasilevici și să fie de acord cu trecerea noii episcopii sub jurisdicția sinodului rus. Mitropolitul din Karlowitz, care a aflat aceste informații de la episcopul Timișoarei, Vichentie Iovanovici Vidac, a anunțat Curtea din Viena în mod repetat cu referire la acestea. Vezi Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, p. 131.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 94.

¹³⁹ *Arhiva de Stat Sibiu, Rosenfeld Sammlung, H.(6-9), nr. 33, f. 497-498.*

vor, dem Metropoliten von Karlowitz die Tatsache zur Kenntnis zu bringen, dass das Fürstentum Siebenbürgen in religiösen Fragen – wie praktisch auch in anderen Fragen – eine andere Verfassung habe¹³⁵.

V. 4. Ein exemter Bischof für die orthodoxen Rumänen von Siebenbürgen

Die konfessionellen Spannungen im südlichen Siebenbürgen trieben in der zweiten Hälfte des Jahres 1758 und im Jahr darauf auf einen Höhepunkt zu. Die harten Maßnahmen von Bischof Petru Aron, dem Nachfolger von Bischof Klein, und der Lokalbehörden gegen die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) bestärkten diese noch darin, nicht „auf die grundlegendsten Anforderungen des Glaubens“ zu verzichten¹³⁶.

Die Ministerkonferenzen, die zwischen den Jahren 1758 und 1761 in Wien stattfanden, untersuchten vor diesem Hintergrund das Problem der Ernennung eines „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Bischofs für die „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Rumänen von Siebenbürgen und trafen diesbezüglich einige Entscheidungen. Das Unterstellen dieses Bischofs unter die Jurisdiktion der Metropole von Karlowitz könnte zur gefährlichen Herausbildung einer starken Opposition führen. Die Gefahr der konfessionellen Orientierung nach Russland erschien aber als noch bedrohlicher¹³⁷. Unter diesen Bedingungen wurde im Jahr 1758 die Ernennung eines exemten Bischofs als Administrator des siebenbürgischen Bistums beschlossen, dem strikt untersagt wurde, sich der Ausbreitung der Union mit der Kirche von Rom in diesem Territorium entgegenzustellen¹³⁸.

Im Rahmen der Ministerkonferenz vom 19. August 1759 schlug Bartenstein die Gründung eines eigenen Bistums für Siebenbürgen vor. Auf diesem Wege könne eine Trennung zwischen den beiden kirchlichen Verwaltungseinheiten geschaffen werden nach dem Prinzip „divide et impera“¹³⁹. Kanzler Kaunitz vertrat einen ähnlichen Standpunkt. Er schlug Toleranz für die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) und die Ernennung eines „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Bischofs vor, der die Union nicht behindern solle. Auch er wandte sich gegen die Ausweitung der Jurisdiktion des Metropoliten von Karlowitz auf Siebenbürgen.

Der Minister für die Siebenbürgischen Angelegenheiten, Ulfeld, und der Hofkanzler für Siebenbürgen, Bethlen, wandten sich gegen die Ernennung eines exemten Bischofs für Siebenbürgen. Sie waren davon überzeugt, dass die im Fürstentum registrierten Unruhen sich nur der Einmischung des serbischen Metropoliten verdanken und die Anwendung der 1744 und 1752 beschlossenen Maßnahmen wie etwa die Ausweisung oder Verhaftung aller

¹³⁵ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, *Illyrico-Serbica*, Kt.5, Conv.3, 21. Oktober 1758, fol. 38v.

¹³⁶ Keith Hitchins, *Die Idee der Nation*, S. 71.

¹³⁷ Im Jahr 1758 schlugen einige russische Emissäre einer rumänischen Delegation, die sich unter Leitung des Protopops Ioan von Aciliu in Wien befand, vor, den serbischen Mönch Ghenadie Vasilievici zum Bischof zu wählen und einverstanden zu sein mit der Unterordnung des neuen Bistums unter die Jurisdiktion des Russischen Synods. Der Metropolit von Karlowitz, der diese Informationen vom Bischof von Temeswar, Vichentie Iovanovici Vidac, erhalten hatte, meldete dies wiederholt dem Wiener Hof. Vgl. Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, S. 131.

¹³⁸ *Ibidem*, S. 94.

¹³⁹ *Staatsarchiv Hermannstadt, Rosenfeld Sammlung, H. (6-9), Nr. 33*, fol. 497-498.

Karlowitz, ar asigura curând, restabilirea ordinii și a liniștii confesionale din Principat.

După ce aflase rezultatele conferinței, împărăteasa Maria Tereza le-a dat încă o dată ministrului Kaunitz, pentru a-și exprima în mod definitiv, opinia. La 9 octombrie 1758 ministrul își prezenta punctul de vedere în legătură cu numirea unui episcop ortodox în Principat. Propunea ca să fie trimis un „episcop exempt înțelept” și nu unul „zelos”, care să nu aducă vreo pagubă Unirii și care în viitor ar putea trece cu întreaga lui comunitate la Unire. Pentru acest post, Kaunitz propunea împărătesei și numele episcopului ortodox Dionisie Novacovici¹⁴⁰. Patru zile mai târziu, la 13 octombrie 1758, Maria Tereza aproba propunerile cancelarului Kaunitz¹⁴¹.

Cu referire la numirea unui episcop „neunit” (ortodox n.n.) în Transilvania, cancelarul Kaunitz primise două referate din partea ministrului pentru chestiunile transilvane, Ulfeld, și de la președintele Deputației Aulice Ilirice, Bartenstein, care propuneau pe episcopul Dionisie din Buda¹⁴². La 19 iulie 1759, Kaunitz făcea cunoscute împărătesei, aprecierile sale. La acea vreme, episcopul Dionisie nu vorbea limba română, și de aceea, la început a refuzat noua funcție. Mai târziu a venit, din partea aceluiasi Dionisie, declarația că „speră ca în câteva luni să învețe limba amintită, și de aceea nu mai are îndoieli cu privire la funcția de episcop pe care s-o exercite în Transilvania”¹⁴³. Se arătau din nou dispozițiile ce urmau a fi transmise noului episcop: „să-i fie interzisă ispitirea uniților, oferirea de refugiu acestora și extinderea jurisdicției sale asupra lor”¹⁴⁴.

La 10 martie 1761, a fost numită o comisie imperială care să cerceteze exact situația confesională tensionată din Transilvania¹⁴⁵. Deja, la 12 martie 1761, conferința ministerială a propus numirea lui Adolf Freiherr von Buccow, în postul de general comandant în Transilvania, urmând ca acesta să plece în Transilvania împreună cu noul episcop Dionisie¹⁴⁶. Propunerile miniștrilor erau aprobate de Maria Tereza, la 13 martie 1761¹⁴⁷.

V. 5. Generalul Buccow în Transilvania

În luna martie 1761 Curtea a însărcinat pe generalul militar Buccow cu restaurarea ordinii în Principat. Buccow, care a preluat funcția de general militar

¹⁴⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt. 83*, 9 octombrie 1758, f. 128v; vezi și Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. II, București 1900, p. 199; Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*, VII, p. 19-20; Augustin Bunea, *Episcopii*, p.131-132. Nici unul din autorii citați nu dau cota documentului.

¹⁴¹ *Staatsarchiv Sibiu, Rosenfeld-Sammlung, H. 6-9*, f. 504, citat după *Siebenbürgische Hofkanzlei, nr. 325, 1758*; Textul este amintit și de Bunea, *Episcopii*, p 132, și Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. II, p. 84. fără a fi menționat nr. de folie.

¹⁴² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt. 84*, 19 iulie 1759, f. 82r.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 82r.

¹⁴⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 5, Conv. 4*, 1759, f. 99r.

¹⁴⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt.88*, 10 martie 1761, f. 81r.

¹⁴⁶ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, p. 183.

¹⁴⁷ Augustin Bunea, *Episcopii*, p. 205. Au fost numite trei persoane ca membri în Comisia amintită: generalul Adolf Baron Buccow, baronul Dietrich și baronul Möringer.

Gesandter aus Karlowitz die baldige Wiederherstellung der öffentlichen Ordnung und konfessionellen Ruhe im Fürstentum garantierten.

Nachdem sie die Ergebnisse der Ministerkonferenz erfahren hatte, übergab die Kaiserin diese nochmals an Minister Kaunitz, damit dieser seine endgültige Meinung äußere. Am 9. Oktober 1758 präsentierte der Minister seinen Standpunkt bezüglich der Ernennung eines orthodoxen Bischofs im Fürstentum. Er schlug vor, dass ein „weiser exemter Bischof“ und kein „Eiferer“ berufen werden sollte, der der Union keinen Schaden zufügen sollte und in der Zukunft mit seiner ganzen Gemeinschaft der Union beitreten könnte. Für dieses Amt schlug Kaunitz der Kaiserin auch den Namen des orthodoxen Bischofs Dionisie Novacovici vor¹⁴⁰. Vier Tage später, am 13. Oktober 1758, billigte Maria Theresia die Vorschläge von Kanzler Kaunitz¹⁴¹.

Bezüglich der Ernennung eines „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Bischofs von Siebenbürgen hatte Kanzler Kaunitz zwei Stellungnahmen seitens des Ministers für Siebenbürgische Angelegenheiten Ulfeld und des Präsidenten der Illyrischen Hofdeputation Bartenstein erhalten, die Bischof Dionisie von Buda vorschlugen¹⁴². Am 19. Juli 1759 übermittelte Kaunitz der Kaiserin seine Beurteilung. Zu jener Zeit sprach Bischof Dionisie die rumänische Sprache nicht und nahm daher das neue Amt zunächst nicht an. Später kam von demselben Dionisie die Erklärung, dass „er hoffe, in einigen Monaten die Sprache zu erlernen und er deshalb keine Vorbehalte mehr habe im Blick auf das Amt des Bischofs, das er in Siebenbürgen ausüben solle“¹⁴³. Es wurden von neuem Verordnungen ausgearbeitet, die dem neuen Bischof übermittelt werden sollten: „es sei ihm untersagt, die Unierten in Versuchung zu führen, jenen ein Refugium zu bieten und die Ausdehnung seiner Jurisdiktion über sie“¹⁴⁴.

Am 10. März 1761 wurde eine kaiserliche Kommission gebildet, die die konfessionelle Lage in Siebenbürgen genau untersuchen sollte¹⁴⁵. Bereits am 12. März 1761 beschloss die Ministerkonferenz die Ernennung von Adolf Freiherr von Buccow auf den Posten des Generalkommandeurs von Siebenbürgen, er sollte zusammen mit dem neuen Bischof Dionisie nach Siebenbürgen aufbrechen¹⁴⁶. Die Vorschläge der Minister wurden am 13. März 1761 von Kaiserin Maria Theresia gebilligt¹⁴⁷.

V. 5. General Buccow in Siebenbürgen

Im März 1761 betraute der Hof den Militärgeneral Buccow mit der Wiederherstellung der Ordnung im Fürstentum. Buccow, der die Funktion des Militärgenerals für

¹⁴⁰ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHSStA, Staatskanzlei -Vorträge, Kt.83, 9. Oktober 1758, fol. 128v; vgl. auch Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, Bd.II, București 1900, S. 199; Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*, VII, p.19-20; Augustin Bunea, *Episcopii*, S. 131-132. Keiner dieser Autoren nennt die Registraturnummer dieses Dokuments.

¹⁴¹ Staatsarchiv Hermannstadt, Rosenfeld-Sammlung, H. 6-9, fol. 504. Zit. nach *Siebenbürgische Hofkanzlei*, Nr. 325, 1758. Der Text wird auch erwähnt bei Bunea, *Episcopii*, S. 132, und Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Bd. II, S. 84., ohne Erwähnung der Seitenzahl.

¹⁴² Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHSStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt. 84, 19. Juli 1759, fol. 82 r.

¹⁴³ *Ibidem*, fol. 82r.

¹⁴⁴ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHSStA, *Illyrico-Serbica*, Kt. 5, Conv. 4, 1759, fol. 99r.

¹⁴⁵ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHSStA, Staatskanzlei-Vorträge, Kt.88, 10. März 1761, fol. 81r.

¹⁴⁶ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, S. 183.

¹⁴⁷ Augustin Bunea, *Episcopii*, S. 205. Es wurden drei Personen zu Mitgliedern der erwähnten Kommission ernannt: General Adolf Baron Buccow, Baron Dietrich und Baron Möringer.

pentru Transilvania în acest an, l-a instalat și pe episcopul ortodox sârb Dionisie Novacovici.

„Lucrarea de dezmembrare (separație) a celor două confesiuni - o conscripție a uniților și a ortodocșilor întreprinsă în paralel de autoritățile civile și de preoții uniți, urma să rezolve, în mod definitiv, statusul confesional din Principat, împiedicând pe viitor alte pierderi de partea Bisericii Unite”¹⁴⁸. Cele două numărători au avut loc în lunile aprilie și mai 1761. La sfârșitul lunii mai, rezultatele au fost analizate de comisia imperială din Sibiu. Ulterior, a fost anunțată și împărțea de numărul mic al uniților.

Pe baza propunerii cancelarului Bartenstein, din 4 iunie 1761, Maria Tereza trimitea la 11 iunie 1761, generalului Buccow, un rescript, în care dispunea modalitatea de rezolvare a chestiunii proprietății asupra bisericilor. În majoritatea satelor au fost înregistrați puțini uniți. Constatând situația precară a Unirii din Transilvania, a dispus ca în cazurile în care puținii uniți nu puteau păstra bisericile, să se adopte același principiu folosit în cazul localității Cacova: „neuniții” să ridice pentru uniți capele. Uniții să-și păstreze pe mai departe pământurile și să contribuie la ridicarea capelilor respective. Pentru construirea lor, urma să contribuie financiar și Congregația „De Propaganda Fide” și Tezaurariatul imperial. La sfârșitul decretului, Maria Tereza cerea ca „în mod special, în chestiunile religioase din țara aceasta să se folosească mai mult zel nu în asprime ci în propovăduirea învățaturii de credință”¹⁴⁹.

În pofida acestor dispoziții privitoare la salvarea și menținerea Unirii, generalul Buccow a acționat cu violență, dând uniților cât mai multe biserici. În locurile unde s-a înregistrat chiar și cea mai mică opoziție din partea „neuniților” (ortodocșilor n.n), s-a recurs la intervenții militare numeroase și în forță, tocmai pentru a-i speria pe opozanți¹⁵⁰. La separarea locașurilor de cult, uniții au fost favorizați. Chiar dacă, în multe sate, comunitățile s-au declarat „neunite” (ortodoxe n.n.), bisericile au fost luate cu forța de la aceștia și date preoților uniți¹⁵¹. S-a ajuns la situația ciudată ca în multe sate preoții uniți să mențină, pe mai departe, casa parohială și biserica, fără a avea însă enoriași, în timp ce „neuniții” (ortodocșii n.n.) își săvârșeau slujbele în aer liber, în șuri sau în unele încăperi improvizate.

¹⁴⁸ Mathias Bernath, „Die Errichtung der Siebenbürgischen Militärgrenze und die Wiener Rumänenpolitik in der frühjosephischen Zeit“, în *Südost-Forschungen*, 1960, vol. XIX, p. 170.

¹⁴⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii*, vol. II, Anexe, doc. 52: „pro cura religionis in diesen Landen, eine mehr eifrige Obsorge nicht in der Strenge sondern in Beförderung der Lehre anzuwenden sein will”.

¹⁵⁰ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, p. 184.

¹⁵¹ În Ocna Sibiului generalul a venit cu șase companii de soldați, o trupă de husari și cu niște tunuri. Oamenii s-au refugiat în pădure, în sat rămânând doar bătrânii. În timp ce soldații au înconjurat biserica, episcopul unit a resfințit din nou biserica. Intervenții asemănătoare au avut loc în Rășinari, Sadu, Săliște și Făgăraș. Vezi Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. II, p. 236-237.

Siebenbürgen in diesem Jahr übernommen hat, setzte auch den orthodoxen Bischof Dionisie Novacovici ein.

„Die Trennung der beiden Konfessionen – eine parallele zahlenmäßige Erfassung der Unierten und der Orthodoxen durch die zivilen Behörden und die unierten Priester – sollte definitiv den konfessionellen Status des Fürstentums klären und für die Zukunft weitere Verluste der Unierten Kirche verhindern.“¹⁴⁸ Diese beiden Zählungen fanden im April und Mai 1761 statt. Ende Mai wurden die Ergebnisse von der Kaiserlichen Kommission in Hermannstadt analysiert. Anschließend wurde die Kaiserin über die geringe Zahl an Unierten informiert.

Auf der Grundlage eines Vorschlags von Kanzler Bartenstein vom 4. Juni 1761 sandte Maria Theresia am 11. Juni 1761 einen Erlass an General Buccow, in dem sie die Modalitäten zur Lösung der Eigentumsfragen zu Kirchen verfügte. In den meisten Dörfern wurden nur wenige Unierte registriert. Unter Feststellung der prekären Situation der Union in Siebenbürgen verfügte sie, dass in Fällen, in denen wenige Unierte keine eigenen Kirchen behalten konnten, das schon im Falle der Gemeinde Cacova angewandte Prinzip gelten sollte: die „Nicht-Unierten“ sollten für die Unierten Kapellen bauen. Die Unierten sollten weiterhin ihre Grundstücke behalten und ihren Beitrag zum Bau der entsprechenden Kapellen leisten.

Zu deren Bau sollten finanziell auch die Kongregation „De propaganda fide“ und der kaiserliche Thronschatz beitragen. Am Ende des Dekrets forderte Maria Theresia, dass „besonders in religiösen Fragen des Landes mehr Eifer statt Strenge auf die Verkündigung der christlichen Lehre angewandt werden solle“¹⁴⁹. Entgegen dieser Anweisungen zur Rettung und Aufrechterhaltung der Union wandte General Buccow Gewalt an und übergab den Unierten so viele Kirchen wie möglich. In Ortschaften, wo auch nur der geringste Widerstand seitens der „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) registriert wurde, griff er auf zahlreiche und mächtige militärische Interventionen zurück, um die Widerständler zu erschrecken¹⁵⁰. Bei der Aufteilung der Gotteshäuser wurden die Unierten bevorzugt. Auch wenn in vielen Dörfern die Gemeinden sich als „nicht-uniert“ (d.h. orthodox) erklärt hatten, wurden ihnen die Kirchen mit Gewalt genommen und den unirete Priestern gegeben¹⁵¹. So kam es zu der seltsamen Situation, dass in vielen Dörfern die unierten Priester das Pfarrhaus und die Kirche weiter behielten, ohne Gläubige zu haben, während die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) ihre Gottesdienste unter freiem Himmel, in Scheunen oder improvisierten Räumen feiern mussten.

¹⁴⁸ Mathias Bernath, „Die Errichtung der siebenbürgischen Militärgrenze und die Wiener Rumänienpolitik in der frühjosephischen Zeit“, in: *Südost-Forschungen*, 1960, Bd. XIX, S. 170.

¹⁴⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei*, Bd. II, Anhang, Dok. 52: „pro cura religionis in diesen Landen, eine mehr eifrige Obsorge nicht in der Strenge sondern in Beförderung der Lehre anzuwenden sein will“.

¹⁵⁰ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, S. 184.

¹⁵¹ Nach Ocna Sibiului/dt. Salzburg kam der General mit sechs Kompanien, einer Truppe von Husaren und einigen Kanonen. Die Menschen flohen in den Wald, nur die Alten blieben im Dorf. Die Soldaten umstellten die Kirche und der unierte Bischof weihte die Kirche neu. Ähnliche Interventionen vollzogen sich auch in Rășinari, Sadu, Săliște und Fogarasch. Vgl. auch Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei*, Bd. II, S. 236-237.

În situația critică care se menținea și pe mai departe în Transilvania și în ciuda tuturor eforturilor de întărire a Unirii, tot mai mulți săteni își exprimau, în mod public, protestul împotriva Unirii. În districtul Făgăraș, cei responsabili cu separația bisericilor și a bunurilor au dispus distrugerea mănăstirilor și a schiturilor din acest ținut, care nu erau date uniților¹⁵².

În anul 1761 generalul Buccow a declarat unit întregul ținut Bistrița, anunțând despre aceasta pe Maria Tereza, fapt pentru care a fost apreciat de împărăteasă¹⁵³. Metodele prin care satele acestui ținut au fost declarate unite au fost, însă, arbitrare. Înainte de înființarea regimentelor grănicerești zece români au fost obligați să depună un jurământ în numele tuturor locuitorilor că vor trece la Unire. Au existat ulterior, desigur, și proteste față de această acțiune¹⁵⁴.

Militarizarea graniței transilvane, în anul 1761, propusă de către generalul Buccow și aprobată de Curtea din Viena, a fost efectuată cu mari greutate. „Prin organizarea regimentelor grănicerești, generalul a urmărit să obțină și întărirea și extinderea Unirii în rândul românilor. Avantajele sociale ce reveneau acestora prin înregimentarea lor, urma să constituie pentru aceștia și o modalitate de atragere la confesiunea greco-catolică, prin renunțarea la ortodoxie”¹⁵⁵.

Tratamentul violent exercitat asupra românilor din partea unor ofițeri străini, continuarea stării de iobăgie și tendința de a-i forța pe „neuniți” (ortodocși n.n.) la Unire fără voia lor, au determinat răzvrătiri de proporții în unele părți ale Transilvaniei. Ortodocșii din districtul Bistriței au trimis la 16 iunie 1763 o delegație constituită din 45 de persoane la episcopul „neunit” (ortodox n.n.) Dionisie Novacovici, căruia i-au prezentat constrângerile la Unire¹⁵⁶. Au cerut

¹⁵² Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu 1889, p. 233: „In his pagis publicet Comissionis Aulicae determinationem domini Franciskus Lakatus et Michael Enyedi ambo Incl. Tabulae Regiae Jurati Notarii. Hic vero etiam Supremae sedis Distr. Fagaras Jurassor et Reversales a Parochis super transpositione Fundorum, et Appertinentiar si quae sunt; recipientes ad se exhibeant Excelentissimo D. Supremo Kapitaneo ubi Claves ab alia utra parte unitor. vel non Unitor. cui templum non cederet, transpositae, nondum essent repetantur et parti altera transponantur, si vero se se opponerent pars aliqua Comissionis Aulicae determinationi, illico per Lrras suae Excellentiae submittendas brachio militari repetantur. Monasteria ubique comburrantur Ligneae; Lapidea destructantur, et de effectu tam restitutionis Templor. quam demolitionis Monosterior. Suae Excellentiae relatio submittatur; quicunquae autem Altissimo Mandato Regis ab Excelsa Cossionae Concluso temerarie se opposuerit capitali poena; Suspendio etc. vel capitis amissione indispensabiliter punietur, tamquam Regior. Mandator contemptur et publicae pacis tranquillitatisque turbator. Dato 13-ia Mensis Iunii 1761. N. de Bethlen m.p.”.

¹⁵³ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii*, vol. II, p. 261 - 262. cit. după *Wiener Archiv, Staatsrath*, Nr. 2295 din 1761: „Nachdeme der Haupt Bericht bald angelangen wird, wo so dann der Buccow allerdinges belobt zu werden verdient, dadurch dessen gute Verwendung, der ganze Bistriczer District mit 4508 Familien zur Union zurückgebracht worden, welches operatum in den doppelten Betracht der Religion und des Staats angesehen Bistritz, die Grenz gegen die Moldau machet von gröster Wichtigkeit ist“.

¹⁵⁴ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. II, București, 1900, p. 220.

¹⁵⁵ Mathias Bernath, *Die Errichtung der Siebenbürgischen Militärgrenze*, p. 180.

¹⁵⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, București, 1881, p. 180. *Supplex libellus Deputationis Bistriciana neunitae ad Episcopum Dionysium* dd. 6/16 iunie, 1763: „Preoți uniți, conduși de soldați catolici, merg în anchete în fiecare sat românesc, prind câte șase bătrâni din sat și îi întreabă: vreți să rămâneți la unire? Cei care răspund cu nu, sunt bătuți în lanțuri și aruncați în închisoare, unii sunt bătuți

In der kritischen Situation, die in Siebenbürgen auch weiter anhielt, und trotz aller Bemühungen um Stärkung der Union erklärten immer mehr Dorfbewohner öffentlich ihren Protest gegen die Union. Im Distrikt Fogarasch verfügten die mit der Aufteilung der Kirchen und der kirchlichen Güter betrauten Verantwortlichen die Zerstörung der Klöster und Skiten aus der Region, die nicht den Unierten übergeben worden waren¹⁵².

Im Jahr 1761 erklärte General Buccow die gesamte Region von Bistritz für uniert und meldete dies Maria Theresia, die ihn dafür schätzte¹⁵³. Die Methoden, mit denen die Dörfer dieser Region für uniert erklärt wurden, waren freilich willkürlich. Vor der Aushebung der Grenzregimenter mussten zehn Rumänen im Namen aller Bewohner einen Schwur ablegen, dass sie sich der Union anschließen werden. Es gab später sicher auch Proteste gegen diese Aktion¹⁵⁴.

Die *Militarisierung der siebenbürgischen Grenze im Jahr 1761*, die von General Buccow vorgeschlagen und vom Wiener Hof beschlossen wurde, wurde unter großen Schwierigkeiten vollzogen. „Durch den Aufbau von Grenzregimentern verfolgte der General auch die Stärkung und weitere Ausbreitung der Union unter den Rumänen. Die sozialen Vorteile, die ihnen durch ihre Einberufung in die Regimenter zukamen, sollte für sie auch eine Anziehungskraft zur griechisch-katholischen Konfession durch Abkehr von der Orthodoxie bilden“¹⁵⁵.

Die Gewaltanwendung gegenüber den Rumänen seitens einiger ausländischer Offiziere, die Fortsetzung des Zustands der Leibeigenschaft und die Tendenz, die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) gegen ihren Willen zur Union zu zwingen, führten zu beachtlichen Aufständen in einigen Teilen von Siebenbürgen. Die Orthodoxen aus dem Distrikt von Bistritz sandten am 16. Juni 1763 eine aus 45 Personen bestehende Delegation zum „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Bischof Dionisie Novacovici, dem sie die Zwangsmaßnahmen zur Union darlegten¹⁵⁶. Sie forderten von ihm Hilfe und Schutz. Anschließend wandten sie

¹⁵² Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Bd. I, Hermannstadt 1889, S. 233: „In his pagis publicet Comissionis Aulicae determinationem domini Franciskus Lakatus et Michael Enyedi ambo Incl. Tabulae Regiae Jurati Notarii. Hic vero etiam Supremae sedis Distr. Fagaras Jurassor et Reversales a Parochis super transpositione Fundorum, et Appertinentiar si quae sunt; recipientes ad se exhibeant Excelentissimo D. Supremo Kapitano ubi Claves ab alia utra parte unitor. vel non Unitor. cui templum non cederet, transpositae, nondum essent repetantur et parti altera transponantur, si vero se se opponerent pars aliqua Comissionis Aulicae determinationi, illico per Lrras suae Excellentiae submittendas brachio militari repetantur. Monasteria ubique comburrantur Ligneae; Lapidea destructantur, et de effectu tam restitutionis Templor. quam demolitionis Monasterior. Suae Excellentiae relatio submittatur; quicunquae autem Altissimo Mandato Regis ab Excelsa Cossionae Concluso temerarie se opposuerit capitali poena; Suspendio etc. vel capitis amissione indispensabiliter punietur, tamquam Regior. Mandator contemptur et publicae pacis tranquillitatisque turbator. Dato 13-ia Mensis Iunii 1761. N. de Bethlen m. p.“.

¹⁵³ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, Bd. II, S. 261-262. zit. nach *Wiener Archiv, Staatsrath*, Nr. 2295 von 1761: „Nachdeme der Haupt Bericht bald angelangen wird, wo so dann der Buccow allerdings belobt zu werden verdient, dadurch dessen gute Verwendung, der ganze Bistriczer District mit 4508 Familien zur Union zurückgebracht worden, welches operatum in den doppelten Betracht der Religion und des Staats angesehen Bistricz, die Grenz gegen die Moldau machet von größter Wichtigkeit ist“.

¹⁵⁴ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, Bd. II, Bukarest, 1900, S. 220.

¹⁵⁵ Mathias Bernath, *Die Errichtung der Siebenbürgischen Militärgrenze*, S. 180.

¹⁵⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, Bukarest 1881, S. 180. *Supplex libellus Deputationis Bistricianae neunitae ad Episcopum Dionysium* dd. 6./16. Juni, 1763: „Unierte Priester gehen begleitet von katholischen Soldaten zur Untersuchung in jedes rumänische Dorf, ziehen jeweils sechs Älteste des Dorfes heran und fragen diese: wollt ihr bei der Union bleiben? Die mit Nein antworten, werden in Ketten gelegt und in den Kerker geworfen, manche werden mit Knüppeln geprügelt, andere, die nicht gefasst werden konnte, erhielten Geldstrafen zwischen 20 und 30

ajutor și protecție din partea acestuia. S-au adresat apoi președintelui Stărilor politice, Lazăr Ianoș, căruia i-au prezentat, de asemenea, măsurile de constrângere confesională la care au fost supuși¹⁵⁷.

Deja, la sfârșitul lunii ianuarie 1763, Maria Tereza a trimis în Transilvania pe generalul Siskovich, pentru cercetarea și aplanarea situației tensionate¹⁵⁸. Acesta raporta Curții din Viena că vina principală revenea lui Buccow, datorită măsurilor nepotrivite, grabei nemăsurate și tratării violente a locuitorilor din Principat¹⁵⁹. După evenimentele din Salva, Buccow a și fost revocat câteva luni de la conducerea guvernului transilvan.

Concluzii

În cadrul consfăturilor ministeriale, cercurile politice conducătoare din Viena și-au schimbat, în timp, conceptul despre ceea ce consideraseră până atunci a fi premisele necesare ale unei Uniri autentice. Punctul de vedere al ministrului Ulfeld era compatibil cu conceptul unei Uniri în spiritul sinodului florentin, aflându-se în opoziție cu ministrul Bartenstein care a văzut, în ignoranța poporului român simplu, un motiv pentru considerația că în cazul majorității românilor din Transilvania n-a putut fi vorba, niciodată, de o adevărată primire a Unirii. Opiniile lui Bartenstein cu referire la necesitatea unei primiri conștiente a Unirii de către credincioși, fiecare în parte, - despre necesitatea unei convertiri directe a persoanelor - s-au impus în rândul autorităților din Viena, și aceasta a determinat ca și în Viena să fie însușit punctul de vedere potrivit căruia Unirea din Transilvania urma să fie analizată mai puțin din perspectiva sinodului de Unire și a episcopului său, cât mai ales din perspectiva convertirii persoanelor individual la Unire.

„Punerea în valoare a semnificației deciziei individuale a fiecărei persoane corespondează conștiinței culturale a timpului de atunci. Deoarece iluminismul și inaugurarea perioadei moderne au abordat ca necesitate și declararea rațională personală față de lumea religioasă în care se trăia, sau, în cazul în care nu se putea

cu ciomege, alții, care n-au putut fi prinși, sunt pedepsiți cu amenzi între 20-30 guldeni; pe lângă aceasta, soldații germani fac multe rechiziții în sate și consumă și cele mai mici provizii ale țaranului aflat în nevoie. Ne prăpădim cu sufletele și cu trupurile, murim, fără spovedanie și cuminecare ca și vitele, și ne asemănăm turmei fără păstor. Dacă dumneata, înălțate domn, nu te vei îndura de noi, și nu ne vei da ajutor și mângâiere, noi nu ne vom mai întoarce acasă, unde ne așteaptă închisoarea și pedeapsa, ci vom pleca în alte țări, unde vom putea rămâne liniștiți în credința noastră. Căci suntem hotărâți mai bine să murim decât să primim unirea. Dacă ar fi posibil, trimite-ne un preot neunit ca să nu ne stingem de tot“.

¹⁵⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, p. 180. *Justantia ejusdem Deputationem ad Comitum Lazar*, dd. 7/17 iunie 1763: „Nu din încăpățănare sau dorințe îndărătnice refuzăm acum serviciul militar, ci doar datorită religiei noastre, pe care n-am schimbat-o și nici n-o vom schimba vreodată. Vom sluji mai departe, precum înaintașii noștri, vom plăti impozite dar numai în condițiile păstrării religiei noastre și a acceptării noilor preoți neuniți“.

¹⁵⁸ Mathias Bernath. *Die Errichtung der Siebenbürgischen Militärgrenze*, p. 185.

¹⁵⁹ J. H. Schwiker, *Geschichte der Österreichischen Militärgrenze*, p. 134.

sich auch an den Präsidenten der politischen Stände, Lazăr Ianoș, dem sie ebenfalls die Zwangsmaßnahmen darlegten, denen sie ausgesetzt waren¹⁵⁷.

Bereits Ende Jänner 1763 sandte Maria Theresia General Siskovich nach Siebenbürgen zur Untersuchung und Schlichtung der angespannten Lage¹⁵⁸. Dieser berichtete dem Hof zu Wien, dass die Hauptschuld bei General Buccow liege aufgrund seiner unangemessenen Maßnahmen, unnötiger Eile und der gewaltsamen Behandlung der Bewohner des Fürstentums¹⁵⁹. Nach den Ereignissen von Salva wurde General Bukkow auch für einige Monate aus der Führung des Siebenbürgischen Guberniums zurückgezogen.

Fazit

Im Rahmen ihrer ministeriellen Beratungen änderten die führenden politischen Kreise Wiens mit der Zeit ihr Konzept darüber, was sie bis dato als notwendige Prämissen einer authentischen Union einschätzten. Der Standpunkt des Ministers Ulfeld war kompatibel mit dem Konzept einer Union im Geiste des Konzils von Florenz; er stand damit im Widerspruch zu Minister Bartenstein, der mit der Ignoranz des einfachen rumänischen Volkes seine Einschätzung begründete, dass im Falle der Mehrheit der Rumänen aus Siebenbürgen niemals von einer echten Annahme der Union die Rede sein könne. Die Überzeugungen Bartensteins von der Notwendigkeit einer bewussten Annahme der Union durch die Gläubigen, und zwar jeden einzelnen für sich, – von der Notwendigkeit einer direkten Konversion der Personen – setzte sich bei den Autoritäten in Wien mit der Zeit mehr und mehr und immer entscheidender durch; dies führte dazu, dass man sich auch in Wien den Standpunkt aneignete, wonach die Union von Siebenbürgen weniger aus der Perspektive der Unionssynode und ihres Bischofs, sondern mehr aus der Perspektive der Konversion der individuellen Personen zur Union zu betrachten sei. „Es entsprach dem Bildungsbewußtsein der Zeit, die Bedeutung der individuellen Entscheidung des einzelnen herauszustellen. Denn die Aufklärung und der Anbruch der Moderne ließen es zur Notwendigkeit werden, sich zu der religiösen Umwelt, in die man hineingeboren wurde, auch ausdrücklich rational zu bekennen, oder aber, wenn man kein solches Bekenntnis ablegen kann bzw. will, sich durch eine rationale Entscheidung von der betreffenden

Gulden; neben all dem führten deutsche Soldaten Beschlagnahmungen durch und verbrauchten noch die geringsten Vorräte von Bauern in großer Not. Wir verderben an Leib und Seele, wir sterben ohne Beichte und Kommunion wie Kälber und gleichen einer Herde ohne Hirten. Wenn Du, allerhöchster Herr, Dich unser nichterbarmst und uns nicht Hilfe und Trost zukommen lässt, werden wir nicht mehr nach Hause kommen, wo uns Kerker und Strafe erwarten, sondern in andere Länder weggehen, wo wir in Ruhe in unserem Glauben verbleiben können. Denn wir sind fest entschlossen, lieber zu sterben, als die Union anzunehmen. Wenn es möglich ist, sende uns einen nicht-unierten Priester, damit wir nicht völlig verlöschen.“

¹⁵⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, S. 180. *Justantia ejusdem Deputationem ad Comitem Lazar*, dd. 7./17. Juni 1763: „Nicht aufgrund von Starrsinn oder eigenwilliger Wünsche, sondern nur aufgrund unserer Religion, die wir nicht gewechselt haben und nie wechseln werden verweigern wir jetzt den Militärdienst. Wir werden weiter dienen wie unsere Vorfahren und werden auch Steuern zahlen, aber nur unter der Bedingung der Bewahrung unserer Religion und der Akzeptanz neuer nicht-unierten Priester“.

¹⁵⁸ Mathias Bernath, *Die Errichtung der siebenbürgischen Militärgrenze*, S. 185.

¹⁵⁹ J. H. Schwiker, *Geschichte der Österreichischen Militärgrenze*, S. 134.

sau nu se dorea o astfel de declarare, ieșirea din comunitatea religioasă respectivă printr-o decizie rațională. A fost, așadar, individualismul modern cel care a condus la mijlocul secolului al XVIII-lea ca autoritățile austriece să înceapă să se preocupe tot mai mult de drepturile individuale și de libertatea de conștiință a fiecăruia în parte? Întrebarea merită să fie amplu cercetată, deoarece pe această cale, autoritățile austriece vor putea fi înțelese mai bine și atunci se va dovedi dacă evoluțiile specifice istoriei mentalităților au contribuit sau nu, în capitala imperiului, ca acele cercuri din Transilvania care înțelegeau încheierea Unirii ca pe un fapt comunitar și nu îi acordau și semnificațiile unui proces de convertire, să devină minoritare”¹⁶⁰.

În pofida unei opinii unanime care să se fi impus în cadrul conferințelor ministeriale din Viena, a învins tot mai mult ideea că însăși Unirea și liniștea publică a Principatului, pot fi asigurate mai bine prin acordarea toleranței pentru românii neuniți¹⁶¹.

O analiză comparativă a rapoartelor generalilor militari din Sibiu trimise Consiliului Aulic de Război, a dispozițiilor imperiale trimise autorităților politice și militare din Principat, a dezbaterilor din cadrul conferințelor imperiale, și a evenimentelor petrecute pe plan local, poate oferi istoricului posibilitatea de a constata complexitatea fenomenului Unirii bisericești din Transilvania, în acest teritoriu de graniță al Monarhiei, căruia i s-a atribuit mereu atenție maximă din punctul de vedere al securității interne și externe. Configurația politică internațională, aspectele de istorie a mentalităților au influențat desigur, politica bisericească a Curții din Viena față de ortodocșii din Monarhie, în chip diferențiat.

¹⁶⁰ Ernst Chr. Suttner, „Unirea bisericească din Transilvania 1697-1761. Străduința pentru comuniune sacramentală dintre Bisericile surori degeneratează în convertirea creștinilor ortodocși la catolicism”, în *Teologia*, 1997, nr. 2, p. 46-56.

¹⁶¹ Karl Heinz Frankl, notă făcută - în calitate de referent științific - la teza de doctorat intitulată „Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania în timpul Mariei Tereza”, aparținând lui Mihai Săsăujan, susținută la Viena, în noiembrie 1996.

religiösen Gemeinschaft loszusagen. War es also neuzeitlicher Individualismus, der um die Mitte des 18. Jahrhunderts dazu führte, daß sich Österreichs Beamte immer weniger um die kommunitären Entscheidungen der Kirchen, dafür umso mehr um Individualrechte und Gewissensfreiheit für die einzelnen zu kümmern begannen? Die Frage ist einer breiten Untersuchung wert, weil man dabei Österreichs Beamtenschaft besser verstehen lernt und weil sich dann zeigen wird, ob oder ob nicht mentalitätsgeschichtliche Entwicklungen in der Reichshauptstadt mithalfen, jene Siebenbürgener Kreise zur Minderheit zu machen, die den Unionsabschluß als kommunitäres Geschehen verstanden und nicht als Konversionsvorgang deuteten.“¹⁶⁰

Entgegen der einmütigen Haltung, die im Rahmen der Ministerkonferenzen in Wien eigenommen wurde, überzeugte die Idee immer mehr, dass die Union selbst und auch die öffentliche Ruhe im Fürstentum fürderhin nur durch die Gewährung von Toleranz für die nicht-unierten Rumänen gesichert werden könnten¹⁶¹.

Eine vergleichende Analyse der an den Hof-Kriegsrat geschickten Berichte der Militärgeneräle aus Hermannstadt, der den politischen und militärischen Autoritäten aus dem Fürstentum geschickten kaiserlichen Verfügungen, der Debatten auf der Ebene der kaiserlichen Konferenzen und der Geschehnisse vor Ort kann dem Historiker die Möglichkeit bieten, die Komplexität des Phänomens der Kirchenunion aus Siebenbürgen festzustellen, in jenem Grenzgebiet der Monarchie also, der stets größte Aufmerksamkeit im Blick auf die innere und äußere Sicherheit gewidmet wurde. Die internationale politische Konstellation sowie Aspekte der Mentalitätsgeschichte haben gewiss die Kirchenpolitik des Wiener Hofes gegenüber den Orthodoxen der Monarchie auf unterschiedliche Weise beeinflusst.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

¹⁶⁰ Ernst Chr. Suttner, „Unirea bisericescă din Transilvania 1697-1761. Străduința pentru comuniune sacramentală dintre Bisericile surori degeneratează în convertirea creștinilor ortodocși la catolicism“ (dt. *Die Kirchenunion von Siebenbürgen 1697-1761. Das Bemühen um die sakramentale Gemeinschaft zwischen Schwesterkirchen degeneriert zur Konversion orthodoxer Christen zum Katholizismus*), in: *Teologia*, 1997, Nr. 2, S. 46-56.

¹⁶¹ Karl Heinz Frankl, Anmerkung als wissenschaftlicher Referent zur Doktorarbeit von Mihai Săsăujan unter dem Titel „Politica bisericescă a Curții din Viena în Transilvania în timpul Mariei Tereza“ (dt. *Die Kirchenpolitik des Wiener Hofes in Siebenbürgen zur Zeit von Maria Theresia*, eingereicht in Wien, im November 1996.

Roma și Unirea religioasă din Transilvania până la 1761

Privesc intervenția Romei asupra Unirii din perspective întrepătrunse. Imixtiunea Romei s-a produs complementar și a îmbinat semnificația eclesiologică cu cea instituțională. Este vorba despre fondul teologiei latine care a încurajat interesul Romei către Răsăritul continentului. Forțată de contextul istoric, teologia catolică a evoluat de la perspectiva florentină, cu care a pornit către Răsărit, în faza tratatelor Unirii, către viziunea tridentină¹, ajungându-se, foarte repede, într-o ascuțită contradicție. De la conceptul florentin al Bisericilor partenere, datorită interpretării post-tridentine s-a îngăduit luarea în stăpânirea Romei a Bisericilor Răsăritului, cu drept de jurisdicție asupra tuturor creștinilor răsăriteni. A fost un proces post-tridentin care a avut la bază pretenția de uniformitate în Biserică, fenomen care s-a petrecut cu o orgolioasă superioritate. Sau cel puțin așa a fost el perceput. De aici și opoziția împotriva Unirii din partea lumii Răsăritene². Și în Transilvania s-a ajuns, chiar de la început, încă din 1697, la tensiunea celor două experiențe³. În cele din urmă, datorită rolului jucat în

¹ De fapt, era vorba despre influența viziunii teologului iezuit Piotr Skarga (1536-1612), care în ajunul Unirii de la Brest, învățase chiar și în Polonia că, pentru toți creștinii era o cerință necesară mântuirii aceea de a rămâne sub oblăduirea păstorilor romani. Vezi Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jhr.*, Freiburg, 2010, p. 35. Existau în epocă numeroase proiecte de Unire a Bisericilor occidentală și orientală. Unul dintre ele, conceput de doctorii în teologie de la Sorbona, a fost discutat și de episcopii Imperiului țarist, chiar la inițiativa lui Petru cel Mare. Vezi Ștefan Lemny, *Cantemireștii: aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*. Prefață de Emmanuel Le Roy Ladurie. Traducere de Magda Jeanrenaud, Iași, 2010, p. 222.

² Keith Hitchins, „Promisiunile socio-politice ale unei posibile încheieri a Unirii”, în Johann Marte, Viorel Ioniță, Iacob Mârza, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner (editori), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Vol. I. *De la începuturi până în anul 1701*, București, 2010, p. 143-151.

³ Cesare Alzati, „Al treilea centenar al Unirii Bisericii Române cu Roma, rațiunile și perspectivele unui colocviu”, în vol. *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, 2000, p. 36-39. Ernst Christoph Suttner, „Verschiedenes Verständniss im 17./18. Jahrhundert von Grundtatsachen und theologischen Grundbegriffen bezüglich der Siebenbürger Kirchenunion“, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, p. 97-112.

Rom und die Siebenbürger Kirchenunion bis 1761

Ich betrachte die Intervention Roms auf die Union aus einer wechselseitig sich durchdringenden Perspektive. Die Einwirkung Roms verlief komplementär und verband die ekklesiologische mit der institutionellen Bedeutung der Angelegenheit. Dabei geht es um der Hintergrund der lateinischen Theologie, die das Interesse Roms am Osten des Kontinents verstärkt hat. Unter dem Druck des historischen Kontexts hat sich die katholische Theologie in dieser Frage von der florentinischen Vision, von der aus sie dem Osten zugewendet hatte, in der Phase der Unionsverhandlungen zur tridentinischen Vision¹ hin entwickelt und kam dadurch sehr schnell in einen scharfen Widerspruch. Von dem Florentiner Prinzip von Partnerkirchen gelangte man dank einer prost-tridentinischen Interpretation zu einer Inbesitznahme der Ostkirchen durch Rom mit dem Anspruch auf die Jurisdiktion über alle orthodoxen Christen. Dies war ein post-tridentinischer Prozess auf der Grundlage des Anspruchs nach Uniformität in der Kirche, ein Phänomen, das mit lärmender Überlegenheit vonstattenging. Daher auch die Opposition gegen die Union seitens der östlichen Welt². Auch in Siebenbürgen kam es von Anfang an, seit 1697, zu einer Spannung zwischen beiden Erfahrungen³. Hier wurde später dank seiner Rolle beim

¹ Hier war praktisch die Rede vom Einfluss der Vision des jesuitischen Theologen Piotr Skarga (1536-1612), der vor der Union von Brest schon in Polen gelehrt hatte, dass es für alle Christen heilsnotwendig sei, unter der Obhut der römischen Hirten zu stehen. Vgl. Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen des 16. bis 18. Jahrhunderts*, Freiburg, 2010, S. 35. Zu jener Zeit gab es zahlreiche Unionsprojekte zwischen West- und Ostkirchen. Eines davon, das von Doktor der Theologie der Sorbonne entwickelt worden war, wurde auf Initiative von Peter dem Großen sogar von den Bischöfen des Zarenreiches diskutiert. Vgl. Ștefan Lemny, *Cantemireștii: aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea* (dt. *Die Cantemirs: das europäische Abenteuer einer Prinzenfamilie im 18. Jh.*), Vorwort von Emmanuel Le Roy Ladurie, übers. von Magda Jeanrenaud, Iași, 2010, S. 222.

² Keith Hitchins, „The Social-Political Promises Linked to a possible Achievement of the Union“/*Promisiunile socio-politice ale unei posibile încheieri a Unirii*, in: Johann Marte, Viorel Ioniță, Iacob Mârza, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner (editori), *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom/Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Vol. I.: *Von den Anfängen bis 1701/De la începuturi până în anul 1701*, București, 2010, S. 140-151.

³ Cesare Alzati, „Al treilea centenar al Unirii Bisericii Române cu Roma, rațiunile și perspectivele unui colocvii“ (dt. *Das dritte Jahrhundert der Union der Rumänischen Kirche mit Rom, Überlegungen und Perspektiven eines Kolloquiums*), in: *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei* (dt. *300 Jahre seit der Union der rumänischen Kirche von Siebenbürgen mit der Kirche Roms*), Cluj-Napoca, 2000, S. 36-39; Ernst Christoph Suttner, „Verschiedenes Verständnis im 17./18. Jahrhundert von Grundtatsachen und theologischen Grundbegriffen bezüglich der Siebenbürger Kirchenunion“, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 14/II, 2010, S. 97-112.

derularea evenimentelor s-a impus viziunea cardinalului Kollonich, de uniformizare a Bisericii⁴.

1. La 1669, cu asentimentul Scaunului papal, *Congregația de Propaganda Fide*, asuma viziunea florentină asupra Unirii prin *Monita ad missionaries in partibus orientalibus*, act destinat activității misionarilor latini în teritoriile otomane. Desigur, în acțiunea de convertire la catolicism, iezuiții s-au folosit de semnificația documentului, care făcea explicit referire la respectarea ritului și a disciplinei Bisericilor orientale: „peculiares ecclesiae orientalis ritus in tota sua integritate et puritate ab unitis retinerentur et observerentur”⁵. La momentul tratativelor Unirii românilor cu Biserica Romei, prevederile menționate au fost secondate și întărite de diploma împăratului Leopold (august 1692) care dispunea egalitatea clerului uniților cu cel al latinilor în comitatele ungare⁶. Teofil Seremi și clerul întreg, adunați în sinodul din februarie 1697 au negociat Unirea în parametrii stabiliți împreună cu iezuiții. Declarația lui Teofil, din 21 martie 1697, constituie semnul indubitabil al perfectării Unirii în parametrii conciliului florentin. Copia acestei rezoluții a fost expediată Nunțiatunii din Viena, pe care aceasta a transmis-o, la rândul ei, *Congregației de Evanghelizare a Popoarelor*, la Roma.

La aflarea veștii Unirii românilor cu Roma, poziția Congregației *De Propaganda Fide* (4 iunie 1697) denota că latinii nu mai erau dispuși să respecte autonomia Bisericii Orientale unite cu Roma⁷. Ei urmăreau atragerea tuturor episcopatelor legate de Papă într-un proces de înnoire, care nu putea fi dus la îndeplinire decât sub oblăduirea Păstorului suprem de la Roma. Se punea problema subordonării noilor episcopate unei conduceri pastorale continue

⁴ Idem, „Contradicție în credință sau ciorovăială între teologi? Discursul despre o contradicție în credință între Școala Ardeleană și Ortodoxie este rezultatul unei pretenții, de natură profană, la uniformitatea propovăduirii ecleziale”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, 3-4/2011, p. 73-84.

⁵ „[...] cele proprii ritului Bisericii Orientale să fie păstrate și păzite de către uniți în totalitatea și desăvârșirea lor”. Documentul a fost, de altfel, validat și în ianuarie 1702. Vezi N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Innsbruck, 1885, p. 111-114. Vezi și Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte*, p. 164-169. Idem, *Verschiedenes Verständnis im 17./18. Jahrhundert*, p. 97-98.

⁶ Ernst Christoph Suttner, „Das Unionsverständnis in den Anweisungen aus Rom von 1669 und jenes bei Kardinal Kollonich”, în J. Marte, V. Ioniță, I. Mârza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (ed.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Vol. I. *De la începuturi până în anul 1701*, București, 2010, p. 227-303.

⁷ Laura Stanciu, *Între Răsărit și Apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)*, Cluj-Napoca, 2008, p. 154-202. Eadem, „Ședințele sinodului român din anii 1697, 1698 și 1700”, în J. Marte, V. Ioniță, I. Mârza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (ed.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Vol. I. *De la începuturi până în anul 1701*, București, 2010, p. 178-184. Eadem, *Entre Oriente y Occidente. Sobre la Iglesia de los rumanos de Transilvania (En la primera mitad del siglo XVIII)*. Edición revisada y completada, Madrid-London-New York, Niram Art, 2014, p. 119-142.

Ablauf der Ereignisse die Vision der Vereinheitlichung der Kirche von Kardinal Kollonich auferlegt⁴.

1. Im Jahr 1669 übernahm die *Congregatio de Propaganda Fide* im Einvernehmen mit dem Päpstlichen Stuhl die Florentiner Vision zur Union durch das Dokument *Monita ad missionaries in partibus orientalibus*, das dem Wirken lateinischer Missionare in osmanischen Territorien gewidmet ist. Natürlich nutzten die Jesuiten bei ihrem Wirken zur Konversion dieses Dokument, auch wenn dieses explizit auf das Respektieren des Ritus und der Ordnung der Ostkirchen bezog: „peculiare ecclesiae orientalis ritus in tota sua integritate et puritate ab unitis retinerentur et observerentur“⁵. Während der Unionsverhandlungen der Rumänen mit der Kirche von Rom wurden die erwähnten Vorschriften sekundiert und noch verstärkt vom Diplom von Kaiser Leopold (August 1692), das die Gleichheit des Klerus der Unierten mit dem Klerus der Lateiner in den ungarischen Komitaten vorsah⁶. Teofil Seremi und der gesamte bei der Synode vom Februar 1697 versammelte Klerus verhandelten die Union in den gemeinsam mit den Jesuiten festgesetzten Parametern. Die Erklärung Teofilis vom 21. März 1697 bildet das unzweifelhafte Zeichen der Vollendung der Union in den Parametern des Konzils von Florenz. Eine Kopie dieser Resolution wurde der Nuntiatur zu Wien geschickt, welche diese ihrerseits an die *Kongregation De Propaganda Fide* nach Rom sandte.

Als sie die Kunde von der Union der Rumänen mit Rom hörten, machte eine Stellungnahme der *Kongregation De Propaganda Fide* vom 4. Juni 1697 deutlich, dass die Lateiner nicht mehr bereit waren, die Autonomie der mit Rom unierten Orientalischen Kirche zu respektieren⁷. Sie verfolgten das Ziel, alle zum Papst gehörigen Bistümer in einen Erneuerungsprozess einzuschließen, der nicht anders zu seiner Vollendung kommen könne als durch die Unterwerfung unter den Oberhirten in Rom. Damit stellte sich auch das Problem der Unterordnung der neuen Bistümer unter eine kontinuierliche pastorale

⁴ Idem, „Contradicție în credință sau ciorovăială între teologi? Discursul despre o contradicție în credință între Școala Ardeleană și ortodoxie este rezultatul unei pretenții, de natură profană, la uniformitatea propovăduirii ecleziale“/dt. Glaubensgegensatz oder Theologengezänk? Die Rede von einem Gegensatz im Glauben zwischen Școala Ardeleană und Orthodoxie ist Folge einer ungeistlichen Forderung auf Gleichförmigkeit der kirchlichen Verkündigung/, in: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, 3-4/2011, S. 73-84.

⁵ „[...] Das dem Ritus der orientalischen Kirche Eigene soll von den Unierten in Fülle und Vollendung behalten und bewahrt werden“. Das Dokument wurde außerdem auch im Januar 1702 bestätigt. Vgl. N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Innsbruck 1885, S. 111-114. Vgl. auch Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte*, S. 164-169; Idem, *Verschiedenes Verständnis im 17./18. Jahrhundert*, S. 97-98.

⁶ Ernst Christoph Suttner, „Das Unionsverständnis in den Anweisungen aus Rom von 1669 und jenes bei Kardinal Kollonich“, in: J. Marte, V. Ioniță, I. Mărza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (Hg.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Vol. I. *De la începuturi până în anul 1701*, București, 2010, S. 227-303.

⁷ Laura Stanciu, *Între Răsărit și Apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)* [dt. *Zwischen Ost und West. Abschnitte aus der Kirchengeschichte der Siebenbürger Rumänen (erste Hälfte des 18. Jhs)*], Cluj-Napoca, 2008, S. 154-202. Eadem, „Ședințele sinodului român din anii 1697, 1698 și 1700“/Die Sitzungen der rumänischen Synode der Jahre 1697, 1698 und 1700, in: J. Marte, V. Ioniță, I. Mărza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (Hg.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Vol. I. *De la începuturi până în anul 1701*, București, 2010, S. 178-184. Eadem, *Entre Oriente y Occidente. Sobre la Iglesia de los rumanos de Transilvania (En la primera mitad del siglo XVIII)*. Edición revisada y completada, Madrid-London-New York, Niram Art, 2014, S. 119-142.

de la Roma⁸. Încă din 1697, era vorba mai degrabă de o preluare canonică a Episcopului, a clerului și a credincioșilor lor, în uniune cu Scaunul de la Roma. În cei 30 de ani, parcurși între 1669 și 1697, s-a răspândit și s-a impus la Roma influența altei teologii, care stipula pentru toți creștinii drept cerință necesară mântuirii rămânerea lor sub oblăduirea Păstorilor Romani⁹. Urmarea firească a percepției romane din 1697¹⁰, este raportul cardinalului Kollonich trimis Romei în 1699, care consemna trecerea episcopului *schismatic* și a 2 271 de parohii la Biserica romană¹¹. Astfel s-a ajuns ca, la perfectarea Unirii religioase de către Atanasie (1701), Roma să perceapă Unirea românilor, ca și pe cea a rutenilor, în parametrii Conciliului tridentin: situarea noilor Biserici sub jurisdicția Romei, prin revenirea de la „greșelile Schismei la Sfânta Credință Catolică”. Era consemnată explicit distincția făcută, în epocă, între problemele jurisdicționale și cele ce țineau de dogmă. În context, este de menționat faptul că, chiar dacă Roma i-a cerut lui Teofil (aprilie 1697), prestarea „obișnuitei profesiuni de credință” tridentine, impusă desigur și noului Episcop Atanasie, intrat sub jurisdicția Papei, Sfântul Scaun nu a fost de acord cu reînvestirea lui Atanasie, la Viena (1701), exprimându-se foarte clar în sensul că rehirotonirea nu poate fi făcută¹².

Mai târziu, printr-un decret, din anul 1729, aceeași *Congregație de Propaganda Fide*, ca autoritate a Curiei romane, reitere o instrucțiune din anul

⁸ Ernst Chr. Suttner, „Das Abrücken von der Ekklesiologie des Florentiner Konzils bei der Ruthenischen Union von 1595/96 und bei der Rumänischen Union von 1701“, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 9/II, 2005, p. 139-141.

⁹ Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen*, p. 35.

¹⁰ Arhiva Congregației *De Propaganda Fide*, a. 1697, vol. 67, f. 175v, nr. 15. Informația a fost comentată și publicată de dr. Ioan Bălan, „Primul Sinod al Unirii cu Roma”, în *Sionul Românesc*, 1947, text reprodus integral în vol. *Trei sute de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Lugoj, 2001, p. 105; Octavian Bârlea, „Unirea românilor (1697-1701)“, în *Perspective*, XIII, 49-50, 1990, p. 75-76; Nicolae Dănilă, „Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Dosar critic, III: Scrisoarea din 10 iunie 1697 (1)”, în *Credința străbună*, VIII, 2 (131), februarie 1997, p. 4: „[...] che ragguaglia del passaggio fatto dal vescovo Greco Scismatico di Vallachia in Transilvania dagl'errori dello Scisma alla S.Fede Cattolica col seguito di tutto il suo clero, e di molte alter migliaia di persone”.

¹¹ Greta Monica Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...”. *Biserica Greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 46.

¹² În cazul în care ea a avut loc. Indiferent dacă aceasta a avut loc sau nu, Roma s-a exprimat, oricum, foarte clar că rehirotonirea nu poate fi făcută. Vezi Wolfgang Nikolaus Rappert, „Gab es im Jahr 1701 eine Wiederweihe? Eine semantische und historische Analyse”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, p. 61-62. Ernst Christoph Suttner, „Die Anfragen des Kardinals Kollonich in Rom und bei der Wiener theologischen Fakultät hinsichtlich der Gültigkeit der Weihe, die Atanasie in der Walachei empfangen hatte, und die Antworten, die er erhielt“ în J. Marte, V. Ioniță, I. Mârza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (ed.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Vol. I. De la începuturi până în anul 1701*, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 305. Greta Monica Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te”, p. 54-60.

Führung aus Rom⁸. Schon von 1697 an war bereits die Rede von einer kanonischen Übernahme des Bischofs, des Klerus und ihrer Gläubigen in die Union mit dem Stuhl zu Rom. In den 30 Jahren zwischen 1669 und 1697 verbreitete sich in Rom der Einfluss einer anderen Theologie und setzte sich durch, die für alle Christen deren Unterordnung unter die Oberhirten von Rom als Heilsnotwendigkeit behauptete⁹. Eine entsprechende Folge der römischen Auffassung von 1697¹⁰ ist der 1699 nach Rom gesandte Bericht von Kardinal Kollonich, der den Übertritt des *schismatischen* Bischofs und von 2271 Pfarreien zur Römischen Kirche vermeldete¹¹. So kam es, dass Rom bei der Vollendung der Kirchenunion durch Atanasie 1701 die Union der Rumänen wie auch jene der Ruthenen in den Parametern des Konzils von Trient verstand: als Situierung der neuen Kirchen unter die Jurisdiktion Roms durch die Abkehr von den „Fehlern des Schismas zum Heiligen Katholischen Glauben“. Es wurde ausdrücklich die zu jener Zeit vorgenommene Unterscheidung zwischen jurisdiktionellen Problemen und jenen, die vom Dogma abhingen, festgehalten. In diesem Zusammenhang muss erwähnt werden, dass auch wenn Rom von Teofil im April 1697 das Ablegen des „üblichen (tridentinischen) Glaubensbekenntnisses“ verlangt hat, was sicher auch dem neuen Bischof Atanasie auferlegt wurde, der sich der Jurisdiktion des Papstes unterstellt hatte, der Heilige Stuhl nicht einverstanden war mit der Wiederweihe von Atanasie in Wien 1701 und klar zum Ausdruck brachte, dass eine Wiederweihe nicht vollzogen werden könne¹².

Zu einem späteren Zeitpunkt im Jahr 1729 bekräftigte dieselbe *Kongregation De Propaganda Fide* in einem Dekret als Autorität der Römischen Kurie eine Instruktion aus

⁸ Ernst Chr. Suttner, „Das Abrücken von der Ekklesiologie des Florentiner Konzils bei der Ruthenischen Union von 1595/96 und bei der Rumänischen Union von 1701“, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 9/II, 2005, S. 139-141

⁹ Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen*, S. 35.

¹⁰ Archiv der *Kongregation De Propaganda Fide*, Jahr 1697, Bd. 67, f. 175 v, Nr. 15. Diese Information wurde kommentiert und publiziert von Dr. Ioan Bălan, „Primul Sinod al Unirii cu Roma (dt. Die erste Synode zur Union mit Rom), in: *Sionul Românesc*, 1947, der gesamte Text ist wiedergegeben in dem Band *Trei sute de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei* (dt. *Dreihundert Jahre seit der Union der Rumänischen Kirche von Siebenbürgen mit der Kirche Roms*), Lugoj, 2001, S. 105; Octavian Bârlea, „Unirea românilor (1697-1701)“ [dt. *Die Union der Rumänen (1697-1701)*], in: *Perspective*, XIII, 49-50, 1990, S. 75-76; Nicolae Dănilă, „Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Dosar critic, III: Scrisoarea din 10 Juni 1697 (1)“ [dt. *Die Union der Siebenbürger Rumänen mit der Kirche von Rom. Kritisches Dossier, III: Schreiben vom 10. Juni 1697 (1)*], in: *Credința străbună*, VIII, 2 (131), Februar 1997, S. 4: „[...] che ragguaglia del passaggio fatto dal vescovo Greco Scismatico di Vallachia in Transilvania dagl'errori dello Scisma alla S.Fede Cattolica col seguito di tutto il suo clero, e di molte alter migliaia di persone“.

¹¹ Greta Monica Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...“. *Biserica Greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)* [dt. „... Gebiete, erhebe dich, geh hin und verkündige...“. *Die Griechisch-katholische Kirche von Siebenbürgen. Der Klerus und die Gläubigen (1697-1782)*], Cluj-Napoca, 2004, S. 46.

¹² Falls diese stattgefunden hat. Unabhängig davon, ob diese stattfand oder nicht, brachte Rom klar zum Ausdruck, dass eine Wiederweihe nicht vollzogen werden könne. Vgl. Wolfgang Nikolaus Rappert, „Gab es im Jahr 1701 eine Wiederweihe? Eine semantische und historische Analyse“, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, S. 61-62; Ernst Christoph Suttner, „Die Anfragen des Kardinals Kollonich in Rom und bei der Wiener theologischen Fakultät hinsichtlich der Gültigkeit der Weihe, die Atanasie in der Walachei empfangen hatte, und die Antworten, die er erhielt“, in: J. Marte, V. Ioniță, I. Mărza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (Hg.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Vol. I. *De la începuturi până în anul 1701*, Bukarest, Editura Enciclopedică, 2010, S. 305; Greta Monica Miron, „...poruncește, scoale-te, du-te“, S. 54-60.

1719. Se făcea o departajare între latini și cei considerați *eretici* și *schismatici*, interzicându-se comuniunea cu aceștia. Destinat acelorași misionari din Orient, decretul venea să reglementeze o practică anterioară Bisericii latine și să legalizeze semnificația Unirii „in unione et communionem verae unius ecclesiae”¹³. Era vorba despre viziunea posttridentină a uniformității Bisericii catolice, care reclama obligatoriu pentru mântuirea creștinilor, respectarea, până la identificare, a învățaturii și practicii din Biserica romană.

2. Materializarea viziunii teologice posttridentine s-a făcut într-o complexă situație confesională din Principatul transilvan, în anul 1721, cu ocazia confirmării lui Ioan Giurgiu Patachi, ca episcop al românilor ardeleni. Lunga sedisvacanță a scaunului vlădicesc, de după moartea lui Atanasie Anghel (1713), a fost agravată prin deruta manifestată în sinoadele electorale ale Bisericii românești din 1715¹⁴. La presiunea împăratului Carol al VI-lea și după complicate negocieri între Viena și Roma¹⁵, Scaunul pontifical l-a confirmat pe Patachi drept episcop de Făgăraș. La insistențele Vienei, dar și cu sprijinul foștilor săi profesori iezuiți de la Roma, Patachi obținea o nouă reședință episcopală, la Făgăraș, și confirmarea autonomiei Bisericii sale, de rit oriental, față de episcopul latin al locului: „alia ordinaria jurisdictione divisit et separavit illaque omnia et clerum ac opulum ritus hujusmodi quoad legem dioecesanam ab Episcopi latini Transilvaniensis superioritate, jurisdictione, potestate, subjectione, visitatione et correctione”¹⁶.

Decizia Romei de a muta sediul Bisericii de la Alba Iulia la Făgăraș a fost controversată în epocă. Miza discuțiilor era dată de statutul și rangul acestei Biserici. Primul care s-a opus ridicării acestei episcopii a fost proaspătul episcop latin György Mártonffy. În temeiul reglementărilor Conciliului Lateran IV (1215), care interzicea coabitarea în același oraș a două episcopii catolice, Mártonffy a

¹³ „[...] în unirea și comuniunea unei singure Biserici adevărate”, vezi decretul și comentariul la Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen*, p. 245-257. Idem, *Verschiedenes Verständnis im 17./18.*, p. 106.

¹⁴ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*. Ediție îngrijită de Ioan Tîmbuș, Târgu Lăpuș, 2006, p. 165-180. Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische unierte Kirche zwischen 1713-1727*, München, 1966, p. 16-30.

¹⁵ Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 33-55. Ernst Christoph Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș Pataki und die damaligen Spannungen zwischen Rumänen, Wiener Behörden und Römischen Kurie“, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, 2007, p. 37- 47. Radu Nedici, „Avatarurile unei cariere ecleziastice. Ioan Patachi, de la misionar apostolic latin la episcop unit de rit grec“, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 15/I, 2011, p. 186-192.

¹⁶ „[...] prin superioritatea, jurisdicția, puterea, supunerea, vizitația și corectarea episcopului latin a împărțit și separat într-o altă jurisdicție legiuită toate cele și clerul, dar și poporul de orice rit în ceea ce privește legea diecezană”. Vezi Ioan Chindriș, „Bula papală *Rationi congruit* de la 1721 și întemeierea episcopiei Făgărașului”, în Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001, p. 41.

dem Jahr 1719. Es wurde eine Unterscheidung vorgenommen zwischen Lateinern und jenen, die als *Häretiker* bzw. *Schismatiker* galten, und die Kommunion mit jenen wurde untersagt. Das Dekret widmete sich denselben Missionaren aus dem Osten, es sollte die frühere Praxis der lateinischen Kirche reglementieren und die Bedeutung der Union „in unione et communione verae unius ecclesiae“ legalisieren¹³. Hier ging es um die post-tridentinische Vision der Uniformität der Katholischen Kirche, die als heilsnotwendig für die Christen erachtete, die Lehre und Praxis der Römischen Kirche bis zur Identifikation anzunehmen.

2. Die Umsetzung dieser post-tridentinischen Vision erfolgte im Fürstentum Siebenbürgen in einer komplexen konfessionellen Lage im Jahr 1721 anlässlich der Bestätigung von Ioan Giurgiu Patachi als Bischof der siebenbürgischen Rumänen. Die lange Sedisvakanz des Bischofssitzes nach dem Tod von Atanasie Anghel (1713) wurde noch zusätzlich belastet durch die Verwirrung, die sich in den Wahlsynoden der rumänischen Kirche von 1715 geäußert hatte¹⁴. Auf Druck von Kaiser Karl VI. und nach komplizierten Verhandlungen zwischen Wien und Rom¹⁵ bestätigte der Päpstliche Stuhl Patachi als rechtmäßigen Bischof von Fogarasch. Auf Drängen Wiens, aber auch mit Hilfe seiner früheren jesuitischen Professoren aus Rom erhielt Patachi eine neue Bischofsresidenz in Fogarasch und die Bestätigung der Autonomie seiner Kirche orientalischen Ritus gegenüber dem lateinischen Ortsbischof: „*alia ordinaria jurisdictione divisit et separavit illaque omnia et clerum ac opulum ritus hujusmodi quoad legem dioecesanam ab Episcopi latini Transilvaniensis superioritate, jurisdictione, potestate, subjectione, visitatione et correctione*“¹⁶.

Die Entscheidung Roms, den Bischofssitz der Kirche von Alba Iulia nach Fogarasch zu verlegen, war zu jener Zeit umstritten. Diskussionen gab es vor allem über den Status und Rang dieser Kirche. Der erste, der sich der Aufwertung dieses Bistums entgegenstellte, war der frisch ernannte lateinische Bischof György Mártonffi. Auf der Grundlage der Regelungen des Vierten Laterankonzils (1215), welche die Kohabitation von zwei

¹³ „[...] in Einheit und Gemeinschaft einer einzigen wahren Kirche“, vgl. das Dekret und den Kommentar bei Ernst Christoph Suttner, *Quellen zur Geschichte der Kirchenunionen*, S. 245-257; Idem, *Verschiedenes Verständnis im 17./18.*, S.106.

¹⁴ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* (dt. *Geschichte der Rumänischen Unierten Kirche*), hg. von Ioan Tîmbuș, Târgu Lăpuș, 2006, S. 165-180; Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische unierte Kirche zwischen 1713-1727*, München 1966, S. 16-30.

¹⁵ Vgl. Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 33-55; Ernst Christoph Suttner, „Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș Pataki und die damaligen Spannungen zwischen Rumänen, Wiener Behörden und der Römischen Kurie, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/II, 2007, S. 37- 47; Radu Nedici, „Avatarurile unei cariere ecleziastice. Ioan Pataki, de la misionar apostolic latin la episcop unit de rit grec (dt. Wandlungen einer kirchlichen Karriere. Ioan Pataki, vom apostolischen lateinischen Missionar zum unierten Bischof griechischen Ritus)“, in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 15/I, 2011, S. 186-192.

¹⁶ „[...] er schied die Jurisdiktion anderer Ordnung und trennte all jenes sowie auch den Klerus und das Volk von diesem Ritus, wie er bisher Diözesangesetz gewesen war, und vom lateinischen Bischof von Siebenbürgen an Überlegenheit, in der Jurisdiktion, an Amtsgewalt, Unterordnung, Visitation und Zurechtweisung“. Vgl. Ioan Chindriș, „Bula papală *Rationi congruit* de la 1721 și întemeierea episcopiei Făgărașului“ (dt. *Die päpstliche Bulle „Rationi congruit“ von 1721 und die Gründung des Bistums Fogarasch*), in: Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene* (dt. *Kultur und Gesellschaft im Kontext der Școala Ardeleană*), Cluj-Napoca, 2001, S. 41.

forțat subordonarea Bisericii românilor din Transilvania Bisericii latine de Alba Iulia. Românii, prin vocea *Școlii Ardelene*, au perceput reglementarea bulei *Rationi congruit* ca o desființare a Arhiepiscopiei și Mitropoliei vechi ortodoxe de Alba Iulia¹⁷. Format în mediul iezuit, tributar viziunii romane posttridentine, Patachi considera că „[...] nu poate să fie episcopie carea nu easte la Papa de la Roma înălțată la vrednicia episcopescă”¹⁸. Mai mult, semn al hotărârii Romei de a-și consolida poziția printre românii ardeleni, tot prin *Rationi congruit* i se permitea lui Patachi trecerea de la ritul latin la cel oriental. Cu toată recomandarea decidenților din Principat, cu toată susținerea Vienei și simpatia Romei, Patachi nu a fost însă compatibil cu cei pe care îi păstorea și nu a reușit să fie agreat de enoriașii săi, în principal datorită felului în care episcopul se raporta la „legea strămoșească”¹⁹.

Inochentie Micu Klein, urmașul lui Patachi, a fost confirmat, la rândul lui, în fruntea Episcopiei de Făgăraș (1729), cu sprijinul foștilor săi profesori iezuiți²⁰. În anul 1738, printr-o donație obținută de la împăratul Carol al VI-lea (3 000 florini anual), care își dorea, la rândul său, consolidarea Unirii printre românii ardeleni, noul Episcop a reușit să mute sediul episcopiei de la Făgăraș la Blaj. S-au pus astfel bazele și s-au constituit premisele pentru dezvoltarea resurselor umane și materiale în Biserica Unită²¹.

În pofida acestor premise favorabile, datorită acțiunilor ferme și a revendicărilor formulate de episcopul Inochentie Micu, ca lider spiritual și conducător al românilor, el a ajuns în dizgrația, atât a Stărilor ardeleni, cât și a forurilor imperiale și romane. În contextul mișcărilor anticatolice din Transilvania, episcopul a fost convocat la Viena (1744) și a fost nevoit, în cele din urmă, să se refugieze la Roma (1745). Gestul a inaugurat o lungă epocă de negocieri și tratative între Viena și Roma pentru restabilirea liniștii și a stabilității în Transilvania. Neestimând corect raporturile reale de putere, Inochentie Micu a perceput eronat poziția sa în relația cu puterea politică și autoritatea ecleziastică,

¹⁷ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor*. Vol. I. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, 1995, p. 168-170, 246: „În zilele lui Ioann Patachi pierdură românii din Ardeal arhiepiscopia”. Paul Bruslanowski, „Titulatura și poziția canonică a ierarhilor români din Alba Iulia”, în J. Marte, V. Ioniță, I. Mârza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (ed.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Vol. I. *De la închepturi până în anul 1701*, București, 2010, p. 120-122.

¹⁸ Samuil Micu, *Istoria românilor*. Ediție Ioan Chindriș, vol. II, București, 1995, p. 286.

¹⁹ Ernst Christoph Suttner, *Verschiedenes Verständnis im 17./18.*, p.100-102. Idem, *Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș Pataki*, p. 42-43. Radu Nedici, *Avatarurile unei cariere ecleziastice*, p. 189-194.

²⁰ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma (1745-1768). Documente inedite*. Prefață de Pompiliu Teodor. Ediție îngrijită și indice de Ladislau Gyémánt. Vol. I, Cluj-Napoca, 1997, p. 6.

²¹ Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Floarea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe. Vol. III, București, 1969, p. 363-370.

katholischen Bischöfen in einer Stadt untersagte, forcierte Mártonffi die Unterordnung der Kirche der Rumänen aus Siebenbürgen unter die lateinische Kirche von Alba Iulia/dt. Karlsburg. Die Rumänen verstanden über die „Siebenbürgische Schule“ (rum. *Școala Ardeleană*) die Regelung durch die Bulle *Rationi congruit* als eine Auflösung des alten orthodoxen Erzbistums und der Metropole von Alba Iulia¹⁷. Geformt in jesuitischem Umfeld und der römischen post-tridentinischen Vision verpflichtet, glaubte Patachi, dass „[...] es kein Bistum geben könne, das nicht vom Papst von Rom in die bischöfliche Würde erhoben worden ist“¹⁸. Mehr noch erlaubte ebenfalls *Rationi congruit* als Zeichen der Entschlossenheit Roms, seine Position unter den siebenbürgischen Rumänen zu konsolidieren, Patachi den Übergang vom lateinischen zum orientalischen Ritus. Trotz aller Empfehlungen der Entscheidungsträger aus dem Fürstentum, aller Unterstützung Wiens und der Sympathie Roms erwies sich Patachi als nicht kompatibel mit denen, denen er als Oberhirte vorstand, er schaffte es nicht, sich die Sympathien seiner Gläubigen zu erwerben, vor allem aufgrund der Art und Weise, wie er sich als Bischof zum „Gesetz der Ahnen“ verhielt¹⁹.

Inochentie Micu Klein, der Nachfolger von Patachi, wurde seinerseits gegenüber dem Bistum von Fogarasch 1729 dank der Unterstützung seiner früheren jesuitischen Professoren bestätigt²⁰. Im Jahr 1738 konnte der neue Bischof dank einer Schenkung von 3000 Florentiner Gulden jährlich von Kaiser Karl VI., der sich die Konsolidierung der Union unter den siebenbürgischen Rumänen wünschte, den Bischofssitz von Fogarasch nach Blasendorf verlegen und so die Voraussetzungen schaffen für die Entwicklung der humanen und materiellen Ressourcen in seiner Kirche²¹.

Trotz dieser günstigen Voraussetzungen dank des entschlossenen Wirkens und der zur Sprache gebrachten Ansprüche von Bischof Inochentie Micu als geistlichem Hirten und Führer der Rumänen geriet dieser in Missgunst sowohl bei den Siebenbürgischen Ständen wie auch den kaiserlichen und römischen Instanzen. Vor dem Hintergrund der antikatholischen Bewegungen in Siebenbürgen wurde der Bischof 1744 nach Wien vorgeladen und anschließend veranlasst, ins Exil nach Rom zu gehen (1745). Diese Geste eröffnete eine lange Phase der Verhandlungen zwischen Wien und Rom zur Wiederherstellung der Ordnung und Stabilität in Siebenbürgen. Unter Fehleinschätzung

¹⁷ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor* (dt. *Kirchengeschichte der Rumänen*), Bd. I, hg. und mit einer einleitenden Studie von Ioan Chindriș, Bukarest, 1995, S. 168-170, 246: „In den Tagen von Ioan Patachi verloren die Rumänen aus Siebenbürgen das Erzbistum“; Paul Bruslanowski, „Titulatura și poziția canonică a ierarhilor români din Alba Iulia/ Titulatur und kanonische Position der rumänischen Hierarchen von Alba Iulia“, in: J. Marte, V. Ioniță, I. Mărza, L. Stanciu, E. Chr. Suttner (Hg.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Bd. I. *De la începuturi până în anul 1701*, București, 2010, S. 120-122.

¹⁸ Samuil Micu, *Istoria românilor* (dt. *Geschichte der Rumänen*), Ed. Ioan Chindriș, Bd. II, Bukarest, 1995, S. 286.

¹⁹ Ernst Christoph Suttner, *Verschiedenes Verständnis im 17./18.*, S.100-102; Idem, *Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemeș Pataki*, S. 42-43; Radu Nedici, *Avatarurile unei cariere ecleziastice*, S. 189-194.

²⁰ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma (1745-1768). Documente inedite* (dt. *Inochentie Micu-Klein. Das Exil in Rom (1745-1768). Unveröffentlichte Dokumente*, Vorwort von Pompiliu Teodor, hg. und mit Anm. versehen von Ladislau Gyémánt, Bd. I. Cluj-Napoca, 1997, S. 6.

²¹ Gheorghe Șincai, *Hronica românilor* (dt. *Chronik der Rumänen*), hg. mit einer einf. Studie zur Sprache von Florea Fugariu, Vorwort und Anmerkungen von Manole Neagoe, Bd. III; Bukarest, 1969, S. 363-370.

ceea ce a contribuit la agravarea, atât a propriei situații, cât și a instabilității Eparhiei sale. Astfel, la 1747, datorită scăderii influenței Romei în Imperiul habsburgic și a raporturilor delicate cu acesta, poziția și decizia Romei, putem spune că au fost interesate și explicabile²².

În condițiile mișcării lui Visarion Sarai și a situației Unirii din Transilvania episcopul Inochentie Micu a reacționat impulsiv, a ignorat raporturile de forță existente și l-a excomunicat pe teologul iezuit²³. Mai mult, Inochentie Micu l-a suspendat de la exercitarea preoției și l-a excomunicat, în august 1747, pe vicarul apostolic Petru Aron²⁴. În ochii Romei, situația s-a agravat datorită numirii lui Nicolae Pop din Balomir ca nou vicar²⁵, în pofida faptului că el fusese acuzat de autoritățile locale că a intrat în legătură cu *schismaticii*²⁶. Prin excomunicarea lui Aron - erau de părere reprezentanții Curiei papale - episcopul Klein a prejudiciat nu numai autoritatea pontificală, ci și pe cea cezaro-crăiască²⁷. Scaunul pontifical, conștient de starea de „[...] confuzie și tulburare printre *uniți*”²⁸, la insistențele Vienei²⁹, l-a numit, prompt, pe Petru Aron vicar apostolic (1747). Susținerea lui Aron în detrimentul lui Inochentie, îl făcea pe vicarul apostolic independent de autoritatea episcopului Inochentie Micu. Gestul era plin de semnificație, consfințind practic că Episcopul își pierde cu această ocazie autoritatea asupra diecezei, autoritate preluată de Papă, tocmai prin intermediul vicarului apostolic. În opinia lui Petru Aron, actul putea fi interpretat ca o încercare de desființare a Episcopiei³⁰. În aceste condiții, după îndelungate și complicate negocieri (1748-1751)³¹, la presiunea Vienei și la stăruința Romei, episcopul Micu a fost silit să abdice (1751)³². A fost convocat sinodul electoral (4 noiembrie

²² Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma*. Vol. I, 1997, p. 70-72.

²³ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica Românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, 2009. Documentul nr. 146 (18 ianuarie 1747).

²⁴ *Ibidem*. Documentele nr. 209 (10 martie 1748); 223 (21 mai 1748).

²⁵ *Ibidem*. Documentul nr. 202 (24 februarie 1748). Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein*, p. 97-98 (vezi, vol. II\1, documentele nr. 96/25 august 1747, p. 290-296; nr. 102/toamna anului 1747, p. 308-309; nr. 139/15-16 decembrie 1747, p. 375-384); Octavian Bârlea, „Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale”, în *Perspective*, München, V, 1983, nr. 3-4, p. 114; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române* (ediție Mihai Alin Gherman), București, 1998, p. 182.

²⁶ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (editori), *Despre Biserica Românilor din Transilvania*. Documentul nr. 180 (18 octombrie 1747).

²⁷ *Ibidem*. Documentul nr. 196 (s.d. 1747).

²⁸ *Ibidem*. Documentul nr. 75 (21 noiembrie 1744).

²⁹ *Ibidem*. Documentul nr. 156 (5 mai 1747).

³⁰ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein*, vol. II, p. 205-207, 245, nr. 122. *Ibidem*, vol. I, p. 70-71; 118.

³¹ *Ibidem*, p. 148-188.

³² Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica Românilor*. Documentele nr. 253 (15 ianuarie 1749); 279 (14 martie 1749); 288 (17 mai 1749); 324; 325; 326 (6 mai 1751).

der wahren Kräfteverhältnisse nahm Inochentie Micu seine Position gegenüber der politischen Macht und der kirchlichen Autorität falsch wahr, was zur Verschlechterung sowohl seiner persönlichen Lage, als auch zur Vergrößerung der Instabilität seines Bistums beitrug. So waren die Haltung und die Entscheidung Roms 1747 dank des rückläufigen Einflusses Roms im Habsburger Reich und seiner delikatsten Beziehungen zum Reich von Interessen geleitet und verständlich²².

Unter den Bedingungen der Bewegung des Visarion Sarai und der Lage der Union in Siebenbürgen reagierte Inochentie Micu impulsiv, er ignorierte die vorhandenen Machtverhältnisse und exkommunizierte den jesuitischen Theologen²³. Ja mehr noch: Inochentie Micu suspendierte den Apostolischen Vikar Petru Aron 1747 vom Priesteramt und exkommunizierte ihn sogar²⁴. Aus Sicht Roms verschlimmerte sich die Situation noch durch die Ernennung von Nicolae Pop aus Balomir zum neuen Vikar²⁵ obwohl dieser von den Lokalbehörden angeklagt war, mit den *Schismatikern* in Verbindung getreten zu sein²⁶. Durch die Exkommunikation Arons – so dachten die Repräsentanten der Päpstlichen Kurie – hatte Bischof Klein nicht nur der päpstlichen, sondern auch der kaiserlichen Autorität geschadet²⁷. Der Päpstliche Stuhl ernannte im Wissen um den Zustand „[...]“ der Konfusion und der Unruhe unter den *Unierten*²⁸ auf Drängen Wiens²⁹ umgehend Petru Aron zum Apostolischen Vikar (1747). Die Unterstützung Arons zum Nachteil von Inochentie machte den Apostolischen Vikar unabhängig von der Autorität des Bischofs Inochentie Micu. Diese Geste war von größter Bedeutung, bestätigte sie doch praktisch, dass der Bischof dadurch seine Autorität über die Diözese verloren hatte und diese Autorität nachgerade über den Apostolischen Vikar auf den Papst übergegangen war. Nach Meinung von Petru Aron konnte dieser Akt als ein Versuch zur Auflösung des Bistums interpretiert werden³⁰. Unter diesen Bedingungen wurde Bischof Micu nach langen und komplizierten Verhandlungen (1748-1751)³¹ auf Druck Wiens und Beharren Roms hin zur Abdankung gezwungen (1751)³². Die Wahlsynode wurde einberufen (4. November

²² Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma*. Bd. I, 1997, S. 70-72.

²³ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (Hg.), *Despre Biserica Românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, 2009. Dok. Nr. 146 (18. Januar 1747).

²⁴ *Ibidem*. Dokumente Nr. 209 (10. März 1748); 223 (21. Mai 1748).

²⁵ *Ibidem*. Dokument Nr. 202 (24. Februar 1748). Vgl. Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein*, S. 97-98 (vgl. Bd. II/1, Dokumente Nr. 96/25. August 1747, S. 290-296; Nr. 102/Herbst 1747, S. 308-309; Nr. 139/15.-16. Dezember 1747, S. 375-384); Octavian Bârlea, „Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale“ (dt. *Die Rumänische Unierte Kirche und die Ökumene der Koryphäen der kulturellen Renaissance*), in: *Perspective*, München, V, 1983, Nr. 3-4, S. 114; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române* (dt. *Supplex Libellus Valachorum. Aus der Geschichte der rumänischen Nationsbildung*), hg. von Mihai Alin Gherman, Bukarest, 1998, S. 182.

²⁶ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (Hg.), *Despre Biserica Românilor din Transilvania* (dt. *Über die Kirche der Rumänen aus Siebenbürgen*), Dokument Nr. 180 (18. Oktober 1747).

²⁷ *Ibidem*, Dokument Nr. 196 (s.d. 1747).

²⁸ *Ibidem*, Dokument Nr. 75 (21. November 1744).

²⁹ *Ibidem*, Dokument Nr. 156 (5. Mai 1747).

³⁰ Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein*, Bd. II. S. 205-207, 245, Nr. 122; *Ibidem*, Bd. I, S. 70-71; 118.

³¹ *Ibidem*, S. 148-188.

³² Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (Hg.), *Despre Biserica Românilor*. Dokumente Nr. 253 (15. Jänner 1749); 279 (14. März 1749); 288 (17. Mai 1749); 324; 325; 326 (6. Mai 1751).

1751)³³, iar Curtea vieneză a numit noul episcop în persoana mult încercatului Aron (25 februarie 1752). Papa Benedict XIV a confirmat numirea lui Aron ca episcop (25 noiembrie 1752), incluzând și condiția tinerii unui teolog romano-catolic, dar a prescris ca teologul, care va fi numit de Curte sau de Arhiepiscopul de Esztergom, să fie acceptat cu plăcere de episcop, să fie pentru el de ajutor și mângâiere și să-i fie ascultător și supus³⁴. În aceste condiții, Roma l-a delegat pe mai vechiul colaborator al Vienei, Mihail Olsavsky, să-l hirotonească pe Aron, în 1754. În prealabil, conform obiceiului Curiei papale, episcopul rutean primise și însărcinarea de a-l ancheta pe Aron³⁵.

După plecarea lui Inochentie Micu din Transilvania (1744) și mai ales după 1747, Petru Aron s-a supus ordinelor date de Papă și de Maria Tereza. Atitudinea sa a dus la scindarea ierarhiei de la Blaj. S-a format puternica grupare a protopopilor, rămași fideli lui Inochentie și organizați în jurul lui Grigore Maior și Silvestru Caliani, precum și cei care se grupau în jurul vicarului apostolic, Petru Aron, Atanasie Rednic și ulterior Gherontie Cotore. La presiunea Vienei, Roma a tranșat situația în favoarea lui Aron. În locul aplanării conflictului interconfesional românesc, decizia Romei a contribuit la adâncirea opoziției față de Unire în Transilvania³⁶. Temporar, lucrurile s-au mai liniștit în dieceză după abdicarea lui Micu și mai ales după confirmarea și consacrarea lui Aron ca episcop.

Datorită scrisorilor și rapoartelor transmise Romei de către foștii alumni români, aflați pe diferite trepte ierarhice, știm că, Scaunul pontifical, prin *Congregația de Propaganda Fide*, era foarte bine informat cu privire la situația Unirii și la starea Bisericii Unite din Transilvania³⁷. În ciuda situației profesionale complicate din Principat și a imaginii, uneori, denaturate asupra Unirii, care ajungea la Roma, toate acțiunile întreprinse de autoritatea ecleziastică dovedesc că efortul Romei s-a concentrat asupra consolidării Unirii și întăririi Bisericii Române Unite. Indiferent însă de sursele consultate, în prima jumătate de veac

³³ *Ibidem*. Documentele nr. 336 (18 august 1751); 338; 339 (30 august 1751); 344 (15 septembrie 1751).

³⁴ Octavian Bârlea, *Biserica Română Unită*, p. 94-100.

³⁵ Este vorba despre așa-numitul „proces informativ”, redactat de către nunțiul apostolic din Viena, Fabrizio Serbelloni, în baza declarațiilor făcute, între 10 și 16 octombrie 1752, la Viena, în palatul Nunțiaturii apostolice, de către Sueno Xaverius Rolle, Petru Pavel Aron, Grigore Maior și Silvestru Caliani; document trimis Consistoriului din Roma. Vezi Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica Românilor*. Documentul nr. 447 (10 octombrie 1752 - 23 noiembrie 1754).

³⁶ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 30-31. Zenovie Păclișanu, „Istoria Bisericii Române Unite (Partea a II-a, 1752-1783)”, în *Perspective*, München, XIV-XVI, 1993, p. 22-23. Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, 2007, p. 30 ș.u.. Laura Stanciu, „Pionierii Blajului și Unirea, la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, p. 136-140.

³⁷ Eadem, „Identitate și diversitate. Despre Biserica românilor ardeleni (1744-1754)”, în *Studia Theologia Catholica*, nr. 4, 2009, p. 138-148.

1751)³³ und der Wiener Hof ernannte den neuen Bischof in der Person des vielgeprüften Aron (25. Februar 1752). Benedikt XIV. bestätigte die Bischofsernennung Arons (25. November 1752) unter der Bedingung, dass ein römisch-katholischer Theologe beizubehalten sei, doch schrieb er vor, dass dieser Theologe, der vom Hof oder dem Erzbischof von Esztergom zu ernennen sei, dem Bischof genehm sein müsse, dass er ihm zu Diensten und ein Trost sein müsse, und dass er ihm gehorsam und untertan zu sein habe³⁴. Vor diesem Hintergrund delegierte Rom Mihail Olsavsky, der schon lange mit Wien zusammenarbeitete, Aron 1754 zu weihen. Vorher hatte der ruthenische Bischof noch nach dem Brauch der Päpstlichen Kurie die Aufgabe, Aron kanonisch zu prüfen³⁵.

Nach dem Weggang von Inochentie Micu aus Siebenbürgen (1744) und vor allem nach 1747 ordnete sich Petru Aron den Anordnungen des Papstes und von Maria Theresia unter. Seine Haltung führte zur Spaltung der Hierarchie von Blasendorf. Es bildete sich eine starke Gruppe von Protopopen, die Inochentie treu blieben und im Umfeld von Grigore Maior und Silvestru Caliani organisiert waren, und eine Gruppe jener, die sich um den Apostolischen Vikar Petru Aron, Atanasie Rednic und später Gherontie Cotore sammelten. Auf Druck Wiens entschied Rom die Situation zugunsten Arons. Statt den rumänischen interkonfessionellen Konflikt beizulegen, trug die Entscheidung Roms zur Vertiefung der Opposition gegenüber der Union in Siebenbürgen bei³⁶. Für eine gewisse Zeit beruhigten sich die Dinge in der Diözese nach der Abdankung von Micu und vor allem nach der Bestätigung und Weihe von Aron als Bischof.

Dank von Briefen und Berichten, die von früheren rumänischen Alumni, die sich auf unterschiedlichen hierarchischen Stufen befanden, an Rom gesandt wurden, wissen wir, dass der Päpstliche Stuhl durch die *Kongregation De Propaganda Fide* sehr gut über die Lage der Union und den Zustand der Unierten Kirche in Siebenbürgen informiert war³⁷. Trotz der komplizierten konfessionellen Situation im Fürstentum und der manchmal verfälschten Berichte, die nach Rom gelangten, beweisen alle von der kirchlichen Autorität unternommenen Handlungen, dass sich das Bemühen Roms auf die Konsolidierung der Union und die Stärkung der Rumänischen Unierten Kirche konzentrierte. Unabhängig davon, welche Quellen man konsultiert, so wird deutlich, dass die in der ersten Hälfte des Jahrhunderts nach dem Abschluss der Union unternommenen Schritte den erwähnten

³³ *Ibidem*, Dokumente Nr. 336 (18. August 1751); 338; 339 (30. August 1751); 344 (15. September 1751).

³⁴ Octavian Bârlea, *Biserica Română Unită*, S. 94-100.

³⁵ Hier geht es um einen sog. „informative Notiz“, festgehalten vom Apostolischen Nuntius in Wien, Fabrizio Serbelloni, auf der Grundlage der zwischen dem 10. und 16. Oktober 1752 in Wien im Palast der Apostolischen Nuntiatur abgegebenen Erklärungen seitens Sueno Xaverius Rolle, Petru Pavel Aron, Grigore Maior und Silvestru Caliani; das Dokument wurde dem Konsistorium zu Rom übermittelt. Vgl. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (Hg.), *Despre Biserica Românilor*, Dokument Nr. 447 (10. Oktober 1752 - 23. November 1754).

³⁶ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, S. 30-31; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* (Zweiter Teil: 1752-1783), in: *Perspective*, München, XIV-XVI, 1993, S. 22-23; Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, 2007, S. 30 f.; Laura Stanciu, „Pionierii Blajului și Unirea, la mijlocul secolului al XVIII-lea“ (dt. *Die Pioniere von Blasendorf und die Union in der Mitte des 18. Jhs.*), in: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/II, 2010, S. 136-140.

³⁷ Eadem, „Identitate și diversitate. Despre Biserica românilor ardeleni (1744-1754)“ [dt. *Identität und Diversität. Über die Kirche der Siebenbürger Rumänen (1744-1754)*], in: *Studia Theologia Catholica*, Nr. 4, 2009, S. 138-148.

de la perfectarea Unirii, pașii făcuți de Scaunul pontifical urmează coordonatele menționate, dar ținând cont de condițiile epocii, dictate de dorința păstrării bunelor relații cu Imperiul habsburgic. Era evident, atât interesul Romei pentru întărirea Unirii - prin convertirea cât mai multor *schismatici* la „dreapta credință” - , cât și sprijinul acordat pentru întărirea Biserici românești, o Biserică autonomă față de Biserica Latină din Transilvania și - așa cum a hotărât cardinalul Kollonich, încă din 1701 - subordonată Curiei romane, prin Episcopia de Esztergom.

Koordinaten folgten, gleichzeitig aber die Zeitumstände berücksichtigten, die auch von dem Wunsch der Bewahrung der guten Beziehungen zum Habsburger Reich diktiert waren. Offensichtlich waren sowohl das Interesse Roms an der Stärkung der Union durch Konversion möglichst vieler *Schismatiker* zum „rechten Glauben“ wie auch an der Unterstützung zur Stärkung der rumänischen Kirche als einer von der Lateinischen Kirche aus Siebenbürgen unabhängigen und – wie Kardinal Kollonich schon von 1701 an beschlossen hatte – der Römischen Kurie durch das Bistum von Esztergom unterstellten Kirche.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

Trecerea Olteniei sub dominație austriacă și jurisdicția bisericească a Episcopiei Râmnicului asupra românilor „neuniți” (ortodocși n.n.) din sudul Transilvaniei în perioada dominației austriece 1718-1739

1. Trecerea Olteniei sub dominație austriacă și modificări referitoare la jurisdicția bisericească asupra Episcopiei Râmnicului

În cadrul războiului austro-turc, din anii 1716-1718, armata imperială austriacă, sub comanda principelui Eugeniu de Savoya, a reputerat o victorie strălucită împotriva Porții Otomane. Pacea de la Passarowitz (1718) prevedea trecerea Olteniei sub dominație austriacă, alături de Banatul Timișoarei și Serbia¹. Oltenia cuprindea, la acea vreme, cinci județe românești dintre Olt, Dunăre și Carpați. Conducerea tuturor provinciilor de curând câștigate a fost încredințată Consiliului Aulic de Război (Hof-Kriegsrath) și Vistieriei Aulice (Hof-Kammer). A fost instituită o comisie specială compusă din membrii celor două instituții aulice vieneze sub președinția principelui Eugeniu de Savoya, numită „Neoacquistische Commission”². La Craiova a fost înființată o administrație locală, subordonată generalului comandant al trupelor militare din Transilvania, Steinville, cu reședința la Sibiu.

Trecerea sub dominație austriacă a acestei provincii românești a adus modificări și în privința jurisdicției bisericești. Sub aspect administrativ bisericesc, în Oltenia exista un scaun episcopal la Râmnic, aflat până atunci sub jurisdicția Mitropoliei Țării Românești, cu reședința la București. Curtea din

¹ Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716-1739) cu 220 de acte și fragmente inedite culese din arhivele din Viena*, București, Editura Academiei Române, 1906, p. 7. Pentru stăpânirea habsburgică în Oltenia în perioada 1718–1739, vezi Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

² Hauptmann Jacobenz, în *Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs*, Neue Folge, XII, p. 182, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 13.

Der Übergang Olteniens unter die Österreichische Herrschaft und der Kirchlichen Jurisdiktion des Bistums Râmnic unter die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) aus Südsiebenbürgen in der Zeit der Österreichischen Herrschaft 1718-1739

1. Der Übergang Olteniens unter die österreichische Herrschaft und die Veränderungen bzgl. der kirchlichen Jurisdiktion über das Bistum Râmnic

Im Rahmen des österreichisch-türkischen Kriegs in den Jahren 1716 bis 1718 errang die kaiserliche österreichische Armee unter dem Befehl von Prinz Eugen von Savoyen einen strahlenden Sieg über die Osmanische Hohe Pforte. Der Frieden von Passarowitz (1718) sah den Übergang Olteniens unter die österreichische Herrschaft vor neben dem Banat von Temeswar und Serbiens¹. Oltenien umfasste damals fünf rumänische Kreise zwischen dem Olt, der Donau und den Karpaten. Die Führung über alle kürzlich erworbenen Provinzen wurde dem „Hof-Kriegsrat“ und der „Hof-Kammer“ übertragen. Es wurde eine Sonderkommission aus Mitgliedern dieser beiden Institutionen des Wiener Hofes namens „Neoacquistische Commission“ unter der Führung des Prinzen Eugen von Savoyen gegründet². In Craiova wurde eine Lokalverwaltung eingerichtet, die dem kommandierenden General der Militäreinheiten von Siebenbürgen, Steinville, unterstellt war, der seinen Sitz in Sibiu/dt. Hermannstadt hatte.

Der Übergang dieser rumänischen Provinz unter österreichische Herrschaft brachte Veränderungen auch im Blick auf die kirchliche Jurisdiktion mit sich. Im Blick auf die kirchliche Verwaltung gab es in Oltenien einen Bischofssitz in Râmnic, der sich bis dato unter der Jurisdiktion der Metropole der Walachei befand, die ihren Sitz in Bukarest hatte.

¹ Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716-1739) cu 220 de acte și fragmente inedite culese din arhivele din Viena* [dt. *Die Geschichte der Rumänischen Kirche von Oltenien während der österreichischen Besatzung (1716-1739) mit 220 bisher unveröffentlichten Akten und Fragmenten aus den Archiven von Wien*], Bukarest, Editura Academiei Române, 1906, S. 7. Bezüglich der habsburgischen Herrschaft auf die Kleine Walachei in der Periode 1718–1739, siehe auch: Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

² Cf. Hauptmann Jacubenz, in: *Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs*, Neue Folge, XII, p. 182, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, S. 13.

Viena a interzis păstrarea, pe mai departe, a legăturilor acestei Episcopii cu Mitropolia Țării Românești (rămasă sub suzeranitatea Imperiului otoman), fiind atentă, însă, și la interesul celor doi mitropoliți sârbi din Karlowitz și Belgrad³ (din cadrul Imperiului habsburgic), de extindere a jurisdicției lor, și în Oltenia.

Deja, în luna februarie 1717 (Oltenia fusese ocupată de austrieci încă din iarna anului 1716/1717), o deputație de boieri, în frunte cu episcopul Damaschin al Râmnicului, a plecat la Viena, prezentând Consiliului Aulic de Război, un memoriu în care cereau, printre altele, ca Biserica greco-orientală (ortodoxă n.n.) din acel ținut și preoții ei să-și păstreze privilegiile de până atunci (art. 5), iar mănăstirile să fie scutite de încartiruirii de trupe militare (art. 9).

La 30 mai 1717, era emis un decret împărătesc care acorda libertatea religioasă și protejarea ritului grecesc (ortodox n.n.) pentru locuitorii „greco-orientali” (ortodocși n.n.) din Oltenia, știind „cât de mult și cât de strâns sunt legați românii de religia lor”⁴.

În anii 1717 - 1718, boierii și clerul din Oltenia, au înaintat Curții din Viena unele petiții, cerând ca la încheierea tratatului de pace dintre Austria și Turcia, să se stipuleze alipirea Olteniei la Austria și *trecerea episcopiei Râmnicului de sub jurisdicția mitropolitului Țării Românești sub jurisdicția mitropolitului sârb al Belgradului*⁵. Una din aceste petiții, din 19 iulie 1718, era semnată de însuși episcopul Damaschin al Râmnicului⁶.

Generalul Steinville din Transilvania propunea ca urmașul episcopului Râmnicului să fie sfințit, pe mai departe, de mitropolitul din Țara Românească, dar pentru a evita orice dependență a Olteniei de Țara Românească, să nu mai fie confirmat de acel mitropolit, ci de împărat⁷.

³ După pacea de la Passarowitz (1718), Mitropolia din Belgrad, care aparținuse în trecut Patriarhiei de Peć, a fost declarată ca Mitropolie „neoacvistică” independentă, iar mitropolitul ei, Moise Petrovici, a fost recunoscut și confirmat de Curtea din Viena, la 10 septembrie 1718. Cf. *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXII, p. 310, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 16.

⁴ Cf. Hauptmann Jacobenz, în *Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs, Neue Folge*, XII, p. 178, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 10-11.

⁵ O deputație compusă din fostul predicator de curte Ioan Avram, din serdarul Radu Golescu și din vistiernicul Ilie Știrbei, a solicitat ca bisericile din Oltenia să fie lăsate să-și practice netulburat ritul lor vechi; mănăstirile să fie scutite de contribuții și vămi și să nu fie împovărate cu încartiruirea de trupe militare; episcopul Râmnicului să nu mai atârne de Mitropolitul Țării Românești, ca până atunci, ci de Mitropolitul Serbiei; candidații ortodocși din Ardeal la preoție, care până atunci mergeau la Mitropolitul Țării Românești spre a fi hirotoniți preoți, să meargă, în noul context politic, la episcopul Râmnicului de la care să primească taina hirotoniei. Cf. *Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs*, p. 183 și 234, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 13-14

⁶ Hurmuzaki, *Documente VI*, p. 236, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 12. La 29 noiembrie 1719, episcopul Damaschin și-a schimbat punctul de vedere, cerând într-un memoriu înaintat administrației aulice austriece, ca episcopia Râmnicului să fie ridicată la rangul de Mitropolie. Mitropolitul să fie hirotonit de patriarhul de la Constantinopol, de care să fie, în afară de consacrare, total independent.

⁷ Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 15.

Der Wiener Hof untersagte die weitere Aufrechterhaltung der Beziehungen dieses Bistums mit der Metropole der Walachei (die weiter zum Osmanischen Reich gehörte) und hatte dabei auch das Interesse der beiden serbischen Metropolien aus Karlowitz und Belgrad³ (aus dem Habsburger Reich) im Blick, ihre Jurisdiktion nach Oltenien auszudehnen.

Schon im Monat Februar 1717 (Oltenien war von den Österreichern noch seit dem Winter 1716/1717 besetzt) machte sich eine Delegation von Bojaren mit Bischof Damaschin von Râmnic nach Wien auf und unterbreitete dem Hof-Kriegsrat ein Memorandum, in dem unter anderem gefordert wurde, dass die griechisch-orientalische (d.h. orthodoxe) Kirche jener Region und ihre Priester ihre bis dato gültigen Privilegien behalten sollten (Art. 5) und die Klöster von der Einquartierung von Militärtruppen befreit werden sollten (Art. 9).

Am 30. Mai 1717 wurde ein kaiserliches Dekret erlassen, das Religionsfreiheit und den Schutz des griechischen (d.h. orthodoxen) Ritus für die „griechisch-orientalischen“ (d.h. orthodoxen) Bewohner Olteniens garantierte in dem Wissen darum, „wie sehr und wie stark die Rumänen ihrer Religion verbunden sind“⁴.

In den Jahren 1717 und 1718 brachten die Bojaren und der Klerus von Oltenien am Wiener Hof einige Petitionen ein mit der Forderung, dass am Schluss des Friedensvertrages zwischen Österreich und der Türkei auch *der Übergang des Bistums Râmnic aus der Jurisdiktion des Metropoliten der Walachei unter die Jurisdiktion des serbischen Metropoliten von Belgrad* vertraglich festgehalten werden sollte⁵. Eine dieser Petitionen, jene vom 19. Juli 1718, wurde von Bischof Damaschin von Râmnic selbst unterzeichnet⁶.

General Steinville aus Siebenbürgen schlug vor, dass der Nachfolger des Bischofs von Râmnic auch künftig vom Metropoliten der Walachei geweiht werden sollte, um allerdings jede Abhängigkeit Olteniens von der Walachei zu vermeiden sollte dieser nicht mehr von jenem Metropoliten bestätigt werden, sondern vom Kaiser⁷.

³ Nach dem Frieden von Passarowitz (1718) wurde die in der Vergangenheit zum Patriarchat von Peć zugehörige Metropole von Belgrad zur unabhängigen „Metropolia neoacquistica“ erklärt und ihr Metropolit Moise Petrovici wurde vom Wiener Hof am 10. September 1718 anerkannt und bestätigt. Cf. *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXII, p. 310, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 16.

⁴ Cf. Hauptmann Jacubenz, in: *Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs, Neue Folge*, XII, p. 178, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, S. 10-11.

⁵ Eine aus dem früheren Hofprediger Ioan Avram, dem Kavalleriekommandanten Radu Golescu und dem Schatzkanzler Ilie Știrbei zusammengesetzte Delegation forderte, dass den Kirchen Olteniens gestattet werde, ihren alten Ritus unverfälscht zu praktizieren; Klöster sollten von Abgaben und Zöllen befreit werden und nicht mit der Einquartierung von Militärtruppen belastet werden; der Bischof von Râmnic sollte nicht mehr dem Metropoliten der Walachei unterstellt sein wie bisher, sondern dem Metropoliten von Serbien; die orthodoxen Priesteramtskandidaten aus Siebenbürgen wiederum, die bisher zum Metropoliten der Walachei zur Priesterweihe gingen, sollten vor dem neuen politischen Kontext zum Bischof von Râmnic kommen, um von diesem das Sakrament der Priesterweihe zu empfangen. Cf. *Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs*, p. 183 și 234, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, S. 13-14.

⁶ Cf. Hurmuzaki, *Documente VI*, p. 236, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 12. Am 29. November 1719 änderte Bischof Damaschin seine Meinung und forderte in einem an die österreichische Hofverwaltung gerichteten Memorandum, dass das Bistum Râmnic in den Rang einer Metropole erhoben werden sollte. Der Metropolit sollte vom Patriarchen von Konstantinopel geweiht werden, von dem er abgesehen von der Weihe aber völlig unabhängig sein sollte.

⁷ Cf. Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, S. 15.

La 14 noiembrie 1718, principele Eugeniu de Savoya, președintele Consiliului Aulic de Război și al Comisiunii Neoacvistică propunea împăratului, ca în chestiunile religioase să se mențină prescripțiile decretului din 30 mai 1717. Propunea, de asemenea, ca episcopul Râmnicului să nu mai fie hirotonit sau confirmat de mitropolitul din Țara Românească, ci de cel din Belgrad, sau, pentru ca să nu se dea acestuia o prea mare autoritate, de un alt mitropolit din țările Casei de Austria⁸ (cel din Karlowitz n.n.).

La 11 octombrie 1720, se recunoștea întinderea jurisdicției bisericești a mitropolitului din Belgrad peste Banatul Timișoarei, dar nu se acorda, nici acestuia, nici celui din Karlowitz jurisdicția asupra Olteniei⁹.

Abia la sfârșitul anului 1725, episcopia Râmnicului a fost trecută sub jurisdicția Mitropoliei Belgradului la solicitarea expresă a mitropolitului Mosie Petrovici¹⁰, însă, cu unele restricțiuni¹¹.

După moartea mitropolitului Vichentie Popovici al Karlowitz-ului, în anul 1725, Congresul Național electiv al sârbilor, din februarie 1726, l-a proclamat pe mitropolitul Belgradului, Moise Petrovici, și ca mitropolit al Karlowitz-ului¹², acest lucru ducând la unirea celor două mitropolii, mai întâi ca uniune personală¹³, apoi ca uniune reală, în anul 1731¹⁴. În logica evenimentelor, episcopul

⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Neoacvistica, III, 145*, 11 octombrie 1720, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, Anexa 8, p. 140: „Hat zwar der jungst allhier angewesene Razische Erzbischoff und Mitropolit zu Carloviz, herr Vincentius Popovicz unter seinen eingereichten Puncten gebetten, damit Ihme auch die Erzbischoffliche Jurisdiction in dem Banat Temeswar verlihen werden mochte; dieweilen aber dieser erzbischoff ohne dem einen sehr weitsichtigen tractum durch Hungarn, Sclavonien, Syrmien, wie auch an der Theys unter sich hat und solchem nach ex ratione publica und politica bedenklich fallet, einem allein eine so grosse und weithsichtige Dioces einzugeben: als erachtete dise Subdelegation, dass das ecclesiasticum im Banate quoad ritum Graecum, dem in Servien bestelten Erzbischoffen, welcher ohnedeme einen geringen District hat, zugetheyllet werden konte, jedoch ausser der Wallachey so derzeit noch in suspenso zu lassen ware”.

¹⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Protocol 1725, Expedit. Mai 888/527*, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, Anexa 38, p. 161: „Moyses Petrovich Bischoff und Metropolit zu Belgrad. Langet an womit er auch in partibus Vallachiae neoacvisticis zum Erzbischoffen resolviret und confirmiret werden mochte”.

¹¹ La 9 septembrie 1725, comisia neoacvistică a discutat chestiunea dacă ar trebui să se permită mitropolitului din Belgrad vizitarea clerului din Oltenia sau numai supravegherea în cele spirituale și apelațiuni în „causis majoribus”. Cu această ocazie, comisia decidea să nu se permită mitropolitului sârb vizitarea clerului din Oltenia, pentru că aceasta i-ar servi doar ca pretext ca să strângă bani, și apoi de vizitarea lui nici nu este nevoie, întrucât se află acolo în țară, episcopul Râmnicului. Se permitea apelațiunea la mitropolitul Belgradului, dar doar în cele spirituale, nu și în cele seculare, acestea din urmă aparținând Administrației locale: „die Appellation in spiritualibus kan ihme zwar gestattet werden, doch nicht in saecularibus, welche in causis majoribus ad administrationem gehorren, nisi fiat pe modum compromissi welches doch keine Juidisdiction nach sich ziehet.” Cf. *Österreichisches Staatsarchiv Wien Kriegsarchiv, Neoacvistica III, 134*, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, Anexa 42, p. 162.

¹² *Archiv für österreichische Geschichte, LXII*, p. 338, 339, 343, 346, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 55.

¹³ În acel an, Curtea din Viena îi dădea mitropolitului nou ales al Karlowitz-ului, Moise Petrovici, doar dreptul de a administra și „Mitropolia neoacvistică” a Belgradului. Cf. Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 55.

¹⁴ *Ibidem*.

Am 14. November 1718 schlug Prinz Eugen von Savoyen, der Präsident des Hof-Kriegsrats und der „Neoacquistischen Commission“, dem Kaiser vor, dass in den religiösen Fragen die Vorschriften des Dekrets vom 30. Mai 1717 beizubehalten seien. Er schlug gleichzeitig vor, dass der Bischof von Râmnic nicht mehr vom Metropoliten der Walachei geweiht oder bestätigt werden sollte, sondern von dem von Belgrad, bzw. um jenem kein zu großes Gewicht zu verleihen von einem anderen Metropoliten aus den Ländern des Hauses von Österreich (d.h. dem von Karlowitz)⁸.

Am 11. Oktober 1720 wurde die Ausweitung der kirchlichen Jurisdiktion des Metropoliten von Belgrad auf das Banat von Temeswar anerkannt, doch wurde weder diesem noch dem Metropoliten von Karlowitz die Jurisdiktion über Oltenien übertragen⁹.

Erst Ende des Jahres 1725 wurde das Bistum Râmnic der Jurisdiktion der Metropole von Belgrad unterstellt auf ausdrücklichen Wunsch des Metropoliten Moise Petrovici¹⁰, allerdings mit einigen Einschränkungen¹¹.

Nach dem Tod des Metropoliten Vichentie Popovici von Karlowitz im Jahre 1725 proklamierte der Nationale Wahlkongress der Serben vom Februar 1726 den Metropoliten von Belgrad, Moise Petrovici, auch als Metropoliten von Karlowitz¹², was zur Vereinigung der beiden Metropoliten führte, zunächst in Personalunion¹³, danach als reale Union im Jahr 1731¹⁴. Nach der Logik dieser Ereignisse kam der Bischof von Râmnic so unter die

⁸ *Ibidem*, S. 17.

⁹ Cf. *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Neoacquistica, III, 145*, 11. Oktober 1720, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, Anhang 8, S. 140: „Hat zwar der jungst alhier angewesene Razische Erzbischoff und Mitropolit zu Carloviz, herr Vincentius Popovicz unter seinen eingereichten Puncten gebetten, damit Ihme auch die Erzbischoffliche Jurisdiction in dem Banat Temeswar verlihen werden mochte; dieweilen aber dieser erzbischoff ohne dem einen sehr weitsichtigen tractum durch Hungarn, Slavonien, Syrmien, wie auch an der Theys unter sich hat und solchem nach ex ratione publica und politica bedenklich fallet, einem allein eine so grosse und weitsichtige Dioces einzugeben: als erachtete dise Subdelegation, dass das ecclesiasticum im Banate quoad ritum Graecum, dem in Servien bestelten Erzbischoffen, welcher ohnedeme einen geringen District hat, zugetheyllet werden konte, jedoch ausser der Wallachey so derzeit noch in suspensio zu lassen ware“.

¹⁰ Cf. *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Protocol 1725, Expedit. Mai 888/527*, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, Anhang 38, p. 161: „Moyses Petrovich Bischoff und Mitropolit zu Belgrad. Langet an womit er auch in partibus Vallachiae neoacquisticis zum Erzbischoffen resolviret und confirmiret werden mochte“.

¹¹ Am 9. September 1725 diskutierte die Neoacquistische Kommission, ob dem Metropoliten von Belgrad die Visitation des Klerus von Oltenien erlaubt werden sollte oder nur die Aufsicht über geistliche Dinge und ein Appellationsrecht in „causis majoribus“. Aus diesem Anlass beschloss die Kommission, dem serbischen Metropoliten die Visitation des Klerus von Oltenien nicht zu gestatten, da ihm dies nur zum Vorwand diene, Geld zu sammeln, außerdem sei sein Besuch nicht nötig, weil sich dort im Land der Bischof von Râmnic befand. Dem Metropoliten von Belgrad wurde ein Appellationsrecht zugestanden, aber nur in geistlichen Fragen, nicht in den weltlichen Angelegenheiten, jene sollten von der Lokalverwaltung geklärt werden: „die Appellation in spiritualibus kan ihme zwar gestattet werden, doch nicht in saecularibus, welche in causis majoribus ad administrationem gehören, nisi fiat pe modum compromissi welches doch keine Juidiction nach sich ziehet.“ Cf. *Österreichisches Staatsarchiv Wien Kriegsarchiv, Neoacquistica III, 134*, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, Anhang 42, S. 162.

¹² Cf. *Archiv für österreichische Geschichte*, LXII, p. 338, 339, 343, 346, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, S. 55.

¹³ In jenem Jahr gab der Wiener Hof dem neu gewählten Metropoliten von Karlowitz, Moise Petrovici, nur das Recht, die „neoacquistische Metropole“ von Belgrad zu verwalten. Cf. Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, S. 55.

¹⁴ Cf. *Ibidem*.

Râmnicului ajungea astfel sub jurisdicția unui mitropolit al Karlowitz-ului, care administra și Mitropolia Belgradului¹⁵.

Tipul de jurisdicție Belgrad/ Karlowitz – Râmnic a fost stabilit de Curtea din Viena, în contextul în care mitropolitul sârb Moise Petrovici și urmașul lui, Vichentie Ioanovici, au urmărit, permanent, extinderea și consolidarea jurisdicției lor în Oltenia. Au fost înregistrate tendințe manifeste de reducere a prerogativelor și a puterii acestora. Încă din anul 1725, mitropolitului sârb i s-a permis jurisdicția în Episcopia Râmnicului, doar în cele spirituale și nu în cele seculare.

Restricții evidente la nivel jurisdicțional au fost impuse de Curtea din Viena mitropolitului sârb, mai ales în legătură cu procedura de propunere, alegere, numire, hirotonire și instalare a viitorilor episcopi ai Râmnicului.

În anul 1726, după moartea episcopului Damaschin al Râmnicului (1725), mitropolitul Moise Petrovici a fost cel care a recomandat Curții din Viena, pentru funcția de episcop al Râmnicului, pe unul din cei trei candidați propuși de adunarea electivă a boierilor și clericilor din Oltenia. Curtea din Viena a dat diploma de confirmare, iar instalarea a avut loc la Craiova, fiind de față și un delegat al mitropolitului Petrovici, episcopul Nicolae Dimitrievici al Caransebeșului. Episcopul ales, Ștefan egumenul mănăstirii Govora, nu a mai ajuns să fie hirotonit, pentru că murise în același an¹⁶.

Procedura a fost schimbată în anii următori. Cu ocazia alegerii, în anul 1727, a noului episcop al Râmnicului, Inochentie egumenul mănăstirii Brâncoveni, cercurile aulice vieneze au înlăturat medierea mitropolitului sârbesc, care recomandase mai înainte, Curții din Viena, pe unul din cei trei candidați spre confirmare¹⁷. Recomandarea urma să o facă Oberdirektorul (generalul militar al Transilvaniei) pe baza raportului Administrației locale. Mitropolitul sârbesc Petrovici a protestat la adresa noii proceduri¹⁸. Instalarea a fost făcută abia la sfârșitul anului 1728, tot în Oltenia, hirotonirea, însă, la Belgrad, de mitropolitul sârbesc.

Reducerea prerogativelor mitropolitului sârbesc era prevăzută și în așa-numitele „statute speciale” pentru Oltenia, publicate aparte printr-un decret imperial, din anul 1731, cu ocazia confirmării noului mitropolit sârb, Vichentie Ioanovici, ales la Karlowitz, la 2 aprilie 1731¹⁹. Mitropolitului sârb nu i se

¹⁵ În cadrul conferințelor ministeriale din Viena, ministrul Bartenstein arăta mai departe faptul că prin două rezoluții imperiale din anii 1728 respectiv 1736, episcopul ortodox din Oltenia a fost trecut sub ascultarea mitropolitului din Karlowitz. Cf. *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica*, Kt. 5, Conv. 4, 8 ianuarie 1759, fol. 44.

¹⁶ Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 68-69.

¹⁷ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Protocol 1728. Registr. Januar 12 42/120*, la Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, Anexa 100, p. 209: „Episcopo Moysi Petrovich. Es gebuhre ihm nicht das Jus praesentandi eines Bichoffens in der disseitigen Wallachey”.

¹⁸ Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, p. 76.

¹⁹ Cf. *Ibidem*, p. 79.

Jurisdiktion eines Metropoliten von Karlowitz, der auch die Metropole von Belgrad verwaltete¹⁵.

Diese Regelung der Jurisdiktion Belgrad/Karlowitz–Râmnic wurde vom Wiener Hof vor dem Hintergrund bestätigt, dass der serbische Metropolit Moise Petrovici und sein Nachfolger Vincentie Ioanovici ständig die Ausweitung und Festigung ihrer Jurisdiktion über Oltenien verfolgt hatten. Trotzdem sind deutliche Tendenzen nachgewiesen, deren Vorrechte und Kompetenzen zu beschneiden. Noch im Jahr 1725 wurde dem serbischen Metropoliten die Jurisdiktion über das Bistum Râmnic übertragen, allerdings nur in geistlichen Dingen, nicht in weltlichen Angelegenheiten.

Offensichtliche Restriktionen auf jurisdiktioneller Ebene wurden vom Wiener Hof auferlegt, vor allem im Blick auf die Prozeduren des Vorschlagsrechts, der Wahl, der Ernennung, der Weihe und der Amtseinsetzung der künftigen Bischöfe von Râmnic.

Im Jahre 1726 nach dem Tod des Bischofs Damaschin von Râmnic (1725) empfahl Metropolit Moise Petrovici dem Wiener Hof für das Amt des Bischofs von Râmnic einen von drei Kandidaten, die vom Wahlgremium der Bojaren und des Klerus von Oltenien vorgeschlagen worden waren. Der Wiener Hof erließ ein Bestätigungsdiplom und die Amtseinführung fand in Craiova statt, wobei mit Bischof Nicolae Dimitrievici von Caransebes/dt. Karansebesch auch ein Delegierter des Metropoliten Petrovici anwesend war. Der gewählte Bischof, der Igumen Stefan vom Kloster Govora, konnte allerdings nicht mehr geweiht werden, weil er in demselben Jahr starb¹⁶.

Das Verfahren wurde in den folgenden Jahren geändert. Mit der Wahl des neuen Bischofs von Râmnic im Jahr 1727, des Igumens Inochentie vom Kloster Brâncoveni, schafften die Wiener Hofkreise die Vermittlung des serbischen Metropoliten ab, der vorher einen der drei Kandidaten dem Wiener Hof zur Bestätigung empfohlen hatte¹⁷. Demnach sollte künftig der „Oberdirektor“ (sic!; J.H.) (der Militärgeneral von Siebenbürgen) auf der Grundlage eines Berichts der Lokalverwaltung die Empfehlung aussprechen. Der serbische Metropolit Petrovici hat gegen das neue Verfahren protestiert¹⁸. Die Amtseinführung fand erst Ende des Jahres 1728 in Oltenien statt, die Weihe aber durch den serbischen Metropolit in Belgrad.

Die Beschneidung der Vorrechte des serbischen Metropoliten wurde auch in den sogenannten „Sonderstatuten“ für Oltenien festgelegt, die teilweise in einem kaiserlichen Dekret aus dem Jahr 1731 veröffentlicht wurden aus Anlass der Bestätigung des neuen serbischen Metropoliten Vichentie Ioanovici, der am 2. April 1731 in Karlowitz gewählt wurde¹⁹. Dem serbischen Metropoliten wurde

¹⁵ Im Rahmen von Ministerratssitzungen in Wien zeigte Minister Bartenstein weiter auf, dass durch zwei kaiserliche Erlässe aus den Jahren 1728 bzw. 1736 der orthodoxe Bischof von Oltenien dem Metropoliten von Karlowitz unterstellt worden war. Cf. *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica*, Kt. 5, Conv. 4, 8. Januar 1759, fol. 44.

¹⁶ Cf. Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, S. 68-69.

¹⁷ Cf. *Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Protocol 1728. Registr. Januar 12 42/120*, zit. bei Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, Anhang 100, p. 209: „Episcopo Moysi Petrovich. Es gebühre ihm nicht das Jus praesentandi eines Bichoffens in der disseitigen Wallachey”.

¹⁸ Cf. Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia*, S. 76.

¹⁹ Cf. *Ibidem*, S. 79.

permitea nici o jurisdicție în Oltenia, în afară de actul sfințirii celui ales și numit pentru funcția de episcop.

Cu ocazia alegerii, în anul 1735, a următorului episcop al Râmnicului, Climent egumenul mănăstirii Bistrița, mitropolitul Ioanovici a refuzat să-l hirotonească, invocând restrângerea prerogativelor menționate. Abia după doi ani, acesta a fost înduplecat să porceadă la hirotonia episcopului Climent²⁰.

2. Jurisdicția Episcopiei Râmnicului asupra locuitorilor ortodocși din sudul Transilvaniei, în perioada dominației austriece asupra Olteniei

În perioada dominației austriece asupra Olteniei (1718-1739), episcopul Râmnicului a luat sub ascultarea sa și pe preoții și comunitățile „neunite” (ortodoxe n.n.) din biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului și din zona Brașovului (Țara Bârsei).

Încă din anul 1724, generalul comandant Königsegg, din Sibiu, dădea ordin lui Tige, pe atunci comandant la Brașov, ca să solicite preoților români „neuniți” (ortodocși n.n.) de aici, să întrerupă legăturile pe care le avuseseră până atunci cu mitropoliții din „Țara Turcului” (cu Mitropolitul Țării Românești n.n.). Preoții, însă, declaraseră că nu puteau urma acestei porunci, spunând că „pre luminatul și puternicul nostru împărat, care-l avem după Dumnezeu milostiv stăpânitor, și până acum l-am pomenit și de-acum îl vom pomeni; pe vlădica din Țara Românească îl pomenim și îl vom pomeni, că de acolo am luat darul preoției și blagoslovenie de acolo am primit și vom primi și poruncile legii cele sufletești vom să ascultăm cum și până acum; de legăturile și de afurisenia arhierilor de la care ne-am hirotontit, nu putem să nu ne temem”²¹. Tige, raportând acestea lui Königsegg, cerea instrucțiuni. Acesta i-a scris să-i determine pe preoții neuniți din Brașov, că dacă nu vor să întrerupă legăturile lor bisericești cu mitropoliții din „Țara Turcului”, sau să se supună Episcopului unit din Ardeal, atunci să intre în legături bisericești cu episcopul Râmnicului, care era de o lege cu ei și care nu mai era în „Țara turcului”, ci „în Țara împăratului nostru”. Preoții „neuniți” (ortodocși n.n.) au fost de acord cu această propunere, intrând în legătură cu episcopul Damaschin al Râmnicului²².

În anul 1727, brașovenii corespondau cu noul episcop Ștefan al Râmnicului, pe tema ascultării bisericești de acesta.

²⁰ Cf. *Ibidem*, p. 129.

²¹ Sterie Stinghe, *Istoria beseariceii Șcheailor Brașovului*, Brașov, 1889, p. 80-81.

²² *Ibidem*, p. 81.

keinerlei Jurisdiktionsgewalt über Oltenien zugestanden außer dem Akt der Weihe des neu gewählten und für das Bischofsamt ernannten Bischofs.

Aus Anlass der Wahl des nächsten Bischofs von Râmnic, des Igumen Climent vom Kloster Bistrița weigerte sich Metropolit Ioanovici diesen zum Bischof zu weihen unter Berufung auf die erwähnten Vorschriften. Erst nach zwei Jahren ließ er sich überzeugen, Climent zum Bischof zu weihen²⁰.

2. Die Jurisdiktion des Bistums von Râmnic über die orthodoxen Bewohner von Südsiebenbürgen in der Zeit der österreichischen Herrschaft über Oltenien

In der Zeit der österreichischen Herrschaft über Oltenien (1718-1739) nahm der Bischof von Râmnic unter seine Jurisdiktionshoheit auch die „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Priester und Gemeinden der Kirche Zum heiligen Nikolaus (rum. Sf. Nicolae) aus der Oberen Vorstadt von Brașov/dt. Kronstadt (rum. Șcheii Brașovului) und aus der Gegend von Kronstadt (Burzenland).

Noch im Jahr 1724 befahl der kommandierende General Joseph Lothar Dominik Graf von Königsegg-Rothenfels Baron Tige, dem Kommandanten von Kronstadt, von den „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Priestern daselbst zu verlangen, die bis dato unterhaltenen Beziehungen zu den Metropolitane aus dem „Türkenland“ (also mit den Metropolitane der Walachei) abzubrechen. Die Priester aber erklärten, dass sie dieser Anweisung nicht Folge leisten könnten und sagten: „unseren durchlauchten und mächtigen Kaiser, den wir nach dem Willen unseres barmherzigen Herrn und Gottes haben, haben wir bisher im Gebet gedacht und werden wir auch künftig im Gebet gedenken; den Bischof aus der Walachei, dessen wir im Gebet gedacht haben, werden wir im Gebet auch künftig gedenken, denn von dort haben wir die Gabe des Priesteramts und den Segen empfangen, von dort haben wir die Gebote des geistlichen Gesetzes empfangen und werden sie empfangen und wollen ihnen gehorchen wie bisher schon; die Verbindungen und den Kirchenbann der Hierarchen, von denen wir die Priesterweihe empfangen haben, müssen wir allemal fürchten“²¹. Tige berichtete dies Königsegg und erbat Anweisungen. Dieser schrieb ihm, er solle den nicht-unierten Priestern aus Kronstadt verdeutlichen, dass wenn sie nicht ihre kirchlichen Verbindungen mit den Metropolitane aus dem „Türkenland“ abbrechen oder sich dem unierten Bischof von Siebenbürgen unterstellen wollten sie künftig in Kircheneinheit mit dem Bischof von Râmnic stehen sollten, der gleichen Gesetzes (Konfession; J.H.) war wie sie und sich nicht mehr im „Türkenland“ befand, sondern „im Land unseres Kaisers“. Die „nicht-unierten“ (d.h. orthodoxen) Priester waren mit diesem Vorschlag einverstanden und traten in Verbindung mit Bischof Damaschin von Râmnic²².

Im Jahr 1727 korrespondierten die Kronstädter mit dem neuen Bischof Stefan von Râmnic zum Thema des kirchlichen Gehorsams ihm gegenüber.

²⁰ Cf. *Ibidem*, S. 129.

²¹ Cf. Sterie Stinghe, *Istoria beseariceii Șcheailor Brașovului* [dt. *Geschichte der Kirche der Șcheii Brașovului*], Brașov, 1889, S. 80-81.

²² Cf. *Ibidem*, S. 81.

La 20 ianuarie 1728, brașovenii au obținut de la baronul Tige, comandantul militar al orașului Brașov, confirmarea dependenței lor bisericești de Episcopia Râmnicului, iar după moartea sa, a întărit și generalul Wallis acest raport al bisericii din Șchei față de respectiva Episcopie²³.

Cu episcopul Inochentie al Râmnicului, preoții din Șchei au păstrat de asemenea, legături bisericești. Acesta a și trimis, la 15 iulie 1729, pe preotul Gheorghe ca să încaseze din Țara Bârsei, „ploconul vlădesc”. A luat și unele decizii disciplinare: a numit ca ispravnic pentru judecățile bisericești și lucrurile protopopești, alături de protopopul Florea, pe preotul Stătie, nefiind mulțumit de activitatea anterioară a protopopului Florea²⁴; a caterisit un preot care l-a acuzat pe episcop că este unit; a făcut hirotoniri pentru biserica din Șchei²⁵, a dat voie preoților să târnoască biserici și le-a trimis antimise²⁶.

După moartea episcopului Inochentie al Râmnicului (1735), preoții din Șchei și prin ei, cei din Țara Bârsei, au intrat în legături bisericești cu mitropolitul sârb Vichentie Ioanovici al Belgradului, căruia i-au scris²⁷ și care le răspunse, menționând comunitățile „pravoslavnice” din Țara Bârsei, care aparțineau „legii grecești ai sfintei Besearecei noastre a Răsăritului” și care s-au împotrivit Unirii cu Biserica Romei, primind din partea împăratului Leopold, dreptul ca „în pace fieștecare norod pre la besearecele sale să viețuiască”²⁸.

Abia în anul 1736, au fost reluate legăturile cu episcopul Râmnicului. La 28 aprilie 1736, episcopul Climent îi muștra pe preoții din Șchei că nu i s-au prezentat la urcarea pe scaunul episcopal. La 28 mai 1736, le scria din nou, informându-i că a intervenit la administrația săsească din Brașov pentru ei. În iunie 1736, a numit ca protopop în Șchei, pe preotul Radu Tempea, scriindu-i să strângă ploconul vlădesc²⁹. Contra lui Tempea, sfatul orașenesc numise protopop pe preotul Teodor, fiul fostului protopop, care a fost, însă, oprit de la toate slujbele de mitropolitul Vichentie Ioanovici.

După înfrângerile militare care au determinat Austria, în anul 1739, să renunțe la Belgrad și la Oltenia, armata austriacă a acordat o atenție crescândă graniței aflate în Carpați. În condițiile noii configurații teritoriale, o parte a graniței sudice a Imperiului habsburgic cu cel otoman a fost stabilită în părțile de Sud și Răsărit ale Transilvaniei, fiind cunoscută sub numele de granița militară transilvană (die siebenbürgische Militärgrenze). Curtea din Viena a dispus întărirea pazei militare la trecătorile principale ale graniței cu Moldova și Țara Românească. Punctele strategice mai importante au fost ocupate cu trupe militare austriece, celelalte

²³ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 116.

²⁴ Sterie Stinghe, *Istoria besearecei Șcheailor Brașovului*, p. 100.

²⁵ Cf. *Ibidem*, p. 119.

²⁶ Cf. *Ibidem*, p. 123.

²⁷ Cf. *Idem*, *Documente*, I, p. 173-178.

²⁸ Cf. Sterie Stinghe, *Istoria besearecei Șcheailor Brașovului*, pp. 127-130.

²⁹ Cf. *Ibidem*, p. 140.

Am 20. Januar 1728 erhielten die Kronstädter von Baron Tige, dem Militärkommandanten der Stadt Kronstadt, die Bestätigung ihrer kirchlichen Zugehörigkeit zum Bistum Râmnic, nach seinem Tod bekräftigte General Wallis dieses Rechtsverhältnis der Kirche der Șcheii gegenüber dem entsprechenden Bistum²³.

Auch mit Bischof Inochentie von Râmnic bewahrten die Priester der Șcheii und über diese jene des Burzenlandes kirchliche Beziehungen. Er sandte am 15. Juli 1729 den Priester Gheorghe, um im Burzenland die „Bischofssteuer“ (orig. „ploconul vlădicesc“) einzukassieren. Er ergriff auch einige Disziplinarmaßnahmen: er ernannte als Bezirksexarch für die kirchlichen Disziplinarangelegenheiten und Dekanatsangelegenheiten neben Protopop Florea den Priester Statie, weil er mit der bisherigen Arbeit von Protopop Florea unzufrieden war²⁴; er enthob einen Priester seines Amtes, der von ihm behauptete, er sei uniert; er nahm Priesterweihen vor für die Kirche des Șchei²⁵, er erlaubte den Priestern, Kirchen zu weihen und sandte ihnen die Antimension-Altartücher²⁶.

Nach dem Tod des Bischofs Inochentie von Râmnic (1735) nahmen die Priester des Șchei und durch sie die Priester des Burzenlandes kirchliche Beziehungen zum serbischen Metropolit Vichentie Ioanovici von Belgrad auf, dem sie schrieben²⁷ und der ihnen auch antwortete und die „rechtgläubigen“ Gemeinden des Burzenlandes würdigte, die „dem griechischen Gesetz unserer heiligen Kirche des Ostens“ angehörten und die sich gegen die Union mit der Kirche von Rom gestellt haben und von Kaiser Leopold das Recht erhalten hatten, „dass jedes Volk in Frieden in seinen Kirchen leben dürfe“²⁸.

Erst im Jahr 1736 wurden die Verbindungen zum Bischof von Râmnic wieder aufgenommen. Am 28. April 1736 rügte Bischof Climent die Priester des Șchei, dass sie nicht bei seiner Amtseinführung auf den bischöflichen Stuhl anwesend waren. Am 28. Mai 1736 schrieb er ihnen von neuem und informierte sie, dass er bei der sächsischen Verwaltung von Kronstadt für sie interveniert habe. Im Juni 1736 ernannte er den Priester Radu Tempea zum Protopop der Șchei und schrieb diesem, er möge die „Bischofssteuer“ einsammeln²⁹. Gegen Tempea ernannte der Stadtrat den Priester Teodor zum Protopop, den Sohn des früheren Protopops, dem jedoch von Metropolit Vichentie Ioanivici alle Gottesdienste untersagt wurden.

Nach den militärischen Niederlagen, die Österreich im Jahr 1739 erlitt und dem Rückzug aus Belgrad und Oltenien, widmete die österreichische Armee der Grenze in den Karpaten zunehmend mehr Aufmerksamkeit. Unter den Bedingungen der territorialen Neugestaltung wurde als ein Teil der Südgrenze des Habsburger Reiches zum Osmanischen Reich im Süden und Osten von Siebenbürgen festgesetzt, diese Grenze wurde bekannt als „siebenbürgische Militärgrenze“ (Deutsch im Original; J.H.). Der Wiener Hof verfügte eine Verstärkung der militärischen Bewachung an den Hauptgrenzübergängen zur Moldau und zur Walachei. Die strategisch wichtigeren Punkte wurden mit österreichischen Militärtruppen besetzt, die anderen Grenzgebiete wurden

²³ Cf. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* [dt. *Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen in Siebenbürgen im 18. Jh.*], vol. I, Sibiu, 1920, S. 116.

²⁴ Cf. Sterie Stinghe, *Istoria besearcei Șcheailor Brașovului*, S. 100.

²⁵ Cf. *Ibidem*, S. 119.

²⁶ Cf. *Ibidem*, S. 123.

²⁷ Cf. Idem, *Documente*, I, S. 173-178.

²⁸ Cf. Sterie Stinghe, *Istoria besearcei Șcheailor Brașovului*, S. 127-130.

²⁹ Cf. *Ibidem*, S. 140.

zone de graniță fiind păzite doar de un număr insuficient de grăniceri numiți „plăieși”, care constituiau un fel de miliție țărănească³⁰.

Întărirea graniței transilvane, care a început după 1739, a adus pentru români, mai ales pentru cei care locuiau în zona de graniță, multe schimbări și în planul vieții bisericești. Legăturile cu Țara Românească au fost restricționate. „Pentru a împiedica trecerea frauduloasă peste graniță, a fost interzisă legătura românilor ortodocși cu Râmnicu Vâlcea, admisă până atunci. Datorită faptului că aceștia nu s-au supus interdicției și nu au trecut sub ascultarea episcopului român legitim din Transilvania - adică a celui unit - cum gândea conducerea militară, a început un timp în care s-a căutat să se rezolve prin constrângere militară ceea ce puterea militară a înțeles prin ordine bisericească. Măsurile prin care s-a căutat ca cei ce se împotriveau să fie aduși la ascultare față de episcopul unit, au fost violente iar succesele slabe”³¹.

În noul context politic au fost înregistrate numeroase încercări ale mitropolitului Karlowitz-ului, de extindere a jurisdicției sale asupra comunităților „neunite” (ortodoxe n.n.) din sudul Transilvaniei și, în general, asupra tuturor celor care au refuzat Unirea bisericească, după anul 1744.

La 27 iunie 1741, mitropolitul Arsenie IV Ioanovici Șacabent le scria din Viena brașovenilor, dându-le binecuvântare să-și sfințească paraclisul pe care l-au clădit, promițându-le că la cel mai apropiat congres va căuta să rezolve chestiunea jurisdicției lor bisericești³². La 17 decembrie 1743, același mitropolit scria brașovenilor să trimită un delegat la Congresul Național Sârbesc pentru a prezenta plângerile lor în legătură cu constrângerile religioase la Unirea cu Biserica Romei. Administrația austriacă s-a împotrivit acestei acțiuni. Congresul, însă, susținea că dacă în timpul dominației austriece în Oltenia, comunitățile „neunite” din Transilvania au fost supuse episcopului de Râmnic, în noul context politic după anul 1739, ele au fost supuse „nemijlocit mitropolitului din Karlowitz”³³.

³⁰ Cf. Hr. Schwiker, *Geschichte der österreichischen Militärgrenze*, Wien, 1883, p. 131. În anul 1761 organizația plăieșilor a fost desființată datorită faptului că întreaga graniță transilvană a fost militarizată. Români care au locuit în teritoriul de graniță au fost de acord să intre în noul serviciu militar, cerând însă păstrarea portului popular, desființarea iobăgiei și păstrarea neschimbată a credinței lor. Propunerea privitoare la militarizarea graniței transilvane a fost înaintată Curții din Viena de către generalul Buccow în toamna anului 1761. În luna aprilie, același an, acesta a fost numit în funcția de comandant general militar pentru Transilvania. Procesul militarizării a durat însă câțiva ani, datorită faptului că au existat multe conflicte confesionale și sociale cu locuitorii de la graniță, care au trebuit să fie atenuate. Cf. Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 124; Hr. Schwiker, *Geschichte der österreichischen Militärgrenze*, Wien, Teschen, 1883, p. 130-140.

³¹ Ernst Chr. Suttner, „Die orthodoxe Kirche in Österreich. Ein Überblick von 16-en Jahrhundert bis in unsere Gegenwart”, în *Internationale kirchliche Zeitschrift*, nr. 76, 1986, p. 248.

³² Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, p. 121.

³³ Radoslav M. Gruits, *Contribuții la relațiile noastre cu românii în secolul XVIII*, Sr. Karlovič, 1906, p. 13, la Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, p. 121.

hingegen nur von unzureichenden Zahl von Grenzsoldaten bewacht, die „Grenzwächter“ (rum. „plăiesi“; J.H.) genannt wurden und eine Art bäuerlicher Landwehr bildeten³⁰.

Die Stärkung der siebenbürgischen Grenze, die 1739 begann, brachte für die Rumänen, vor allem für jene, die in Grenzgebieten wohnten, auch im kirchlichen Leben viele Veränderungen mit sich. Die Beziehungen zur Walachei waren eingeschränkt. „Um den illegalen Grenzübertritt zu verhindern, wurde den orthodoxen Rumänen die Verbindung zu Râmnicu Vâlcea untersagt, die bis dato erlaubt war. Nachdem diese sich aber nicht an das Verbot hielten und sich auch nicht dem nach Meinung der Militärführung legitimen Bischof von Siebenbürgen - also dem unierten - unterstellten, begann eine Zeit, in der versucht wurde, mit militärischem Druck die Probleme zu lösen, wie die Militärführung die kirchliche Anordnung verstand. Die Maßnahmen, mit denen versucht wurde, jene, die sich weigerten, dem unierten Bischof zu gehorchen, zum Gehorsam gezwungen werden sollten, erwiesen sich als gewalttätig aber von wenig Erfolg gekrönt“³¹.

Vor dem neuen politischen Hintergrund sind zahlreiche Versuche des Metropoliten von Karlowitz überliefert, seine Jurisdiktion nach 1744 auszudehnen auf die „nicht-unierten“ (also orthodoxen) Gemeinden im Süden von Siebenbürgen und insgesamt auf alle, die sich der kirchlichen Union verweigerten.

Am 27. Juni 1741 schrieb Metropolit Arsenie IV. Ioanovici Șacabent aus Wien an die Kronstädter; er erteilte ihnen seinen Segen dazu, die von ihnen errichtete Kapelle zu weihen, und versprach ihnen, dass er beim nächsten Kongress versuchen werde, das Problem der Jurisdiktion ihrer Kirchen zu lösen³². Am 17. Dezember 1743 schrieb derselbe Metropolit an die Kronstädter, einen Delegierten zum Serbischen Nationalen Kongress zu senden, um ihre Beschwerden im Blick auf den religiösen Druck für die Union mit der Kirche Roms vorzubringen. Die österreichische Verwaltung widersetzte sich diesem Ansinnen. Der Kongress jedoch beschloss, dass wenn zur Zeit der österreichischen Herrschaft über Oltenien die „nicht-unierten“ Gemeinden von Siebenbürgen dem Bischof von Râmnic unterstellt waren, dass sie dann im neuen politischen Kontext nach dem Jahr 1739 „unmittelbar dem Metropoliten von Karlowitz unterstellt sein sollten“³³.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

³⁰ Cf. Hr. Schwiker, *Geschichte der österreichischen Militärgrenze*, Wien, 1883, p. 131. Im Jahr 1761 wurde die Organisation der Landwehr aufgelöst, weil die ganze siebenbürgische Grenze militarisiert wurde. Die Rumänen, die in der Grenzregion wohnten, waren einverstanden, in den neuen Militärdienst einzutreten, baten aber darum, ihre Volkstracht weiter tragen zu dürfen, die Leibeigenschaft aufzuheben und ihren Glauben unverändert bewahren zu dürfen. Der Vorschlag zur Militarisierung der siebenbürgischen Grenze wurde von General Bukow im Herbst des Jahres 1761 an den Wiener Hof herangetragen. Im April jenes Jahres war er zum militärischen Generalkommandeur für Siebenbürgen ernannt worden. Der Prozess der Militarisierung der Grenze dauerte indes einige Jahre aufgrund vieler konfessioneller und sozialer Konflikte mit den Bewohnern an der Grenze, die besänftigt werden mussten. Cf. Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal* [dt. *Dörfer und Priester in Siebenbürgen*], Bukarest, 1902, p. 124; Hr. Schwiker, *Geschichte der österreichischen Militärgrenze*, Wien, Teschen, 1883, S. 130-140.

³¹ Ernst Chr. Suttner, „Die orthodoxe Kirche in Österreich. Ein Überblick vom 16. Jahrhundert bis in unsere Gegenwart“, in: *Internationale kirchliche Zeitschrift*, Nr. 76, 1986, S. 248.

³² Cf. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, S. 121.

³³ Radoslav M. Gruits, *Contribuții la relațiile noastre cu românii în secolul XVIII* [dt. *Beiträge zu unseren Beziehungen zu den Rumänen im 18. Jh.*], Sr. Karlovič, 1906, S. 13, zit. bei Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, S. 121.

Keith Hitchins

The Serbian Orthodox Church and the Romanians of the Habsburg Monarchy, to 1761

The Romanian Orthodox of Transylvania and of the adjacent regions to the west, Bihor County and the District of Hălmagiu, were brought into regular contact with the Serbian Orthodox hierarchy from south of the Danube by events taking place on a broader stage in the final decades of the 17th century - the crucial contest between the Habsburg and Ottoman empires for dominance over the middle and lower Danube. To escape reprisals from Ottoman forces as they advanced northward following the retreat of Habsburg armies in the spring of 1690 the Patriarch of the Serbian Orthodox Patriarchate of Peć, Arsenije III Crnojević, led clergy and some 30,000 faithful in the Great Migration north of the Danube, first to Belgrade and then into southern Hungary. The Patriarch sought and received promises of extensive autonomy for his church from Emperor Leopold I (1657-1705) in diplomas of August 20, 1691 and March 4, 1695. Known as the Illyrian Privileges and later as the Serbian Privileges, they granted the Serbs the right to elect freely their archbishops and bishops and to build churches, placed them under the protection of the Emperor, freed them from all taxes and the obligation to pay the tithe to the Roman Catholic clergy, and allowed bishops to make canonical visits in their dioceses unhindered.¹ These privileges laid the foundations for the organization of the Serbian Orthodox Metropolitanate in the Habsburg Monarchy. Of the seven suffragan bishoprics of the new Metropolitanate, two in particular - Oradea Mare (Nagyvárad; Grosswardein) and, a little later, Arad, encompassed large numbers of Romanians and justified Arsenije III's entitling himself in 1706 "Patriarch and Metropolitan of the Serbs, Ruthenians, and Wallachians."² The first seat of the Metropolitanate was the Monastery of Krušedol, in the Fruška Gora, and then, in 1708, it was moved to Sremski Karlovci (Karlowitz), on the Danube River not far from Belgrade.³

¹ Jovan Radonić and Mita Kostić, *Srpskeprivilegijeod 1690 do 1792*, Beograd, 1954, p. 90-94.

² Jovan Radonić, *Prilozizaistoriju Srba u Ugarskoj u XVI, XVII i XVIII veku*, Novi Sad, 1908, p. 126-129.

³ On the establishment of the Metropolitanate, see JelenaTodorović, ed., *An Orthodox Festival Book in the Habsburg Empire. Zaharija Orfelin's Festive Greeting to Mojsey Putnik (1757)*, Aldershot, UK, 2006, p. 1-15.

Keith Hitchins

Biserica Ortodoxă sârbă și românii din Monarhia habsburgică până la 1761

Românii ortodocși din Transilvania și din regiunile învecinate la vest, județul Bihor și ținutul Hălmagiului au intrat în contact frecvent cu clerul ortodox sârb de la sud de Dunăre, cu prilejul evenimentelor care au avut loc într-un cadru mai larg în ultimele decenii ale secolului al șaptesprezecelea – lupta decisivă între imperiile otoman și habsburgic pentru supremație asupra Dunării de Jos. Pentru a scăpa de represaliile forțelor otomane pe când avansau spre nord, în urmărirea trupelor habsburgice în retragere în primăvara lui 1690, patriarhul Arsenije III Crnojević de la Patriarhatul Ortodox Sârb din Péc a condus clerul și 30 000 de credincioși în Marea Migrațiune la nord de Dunăre, mai întâi către Belgrad și ulterior în sudul Ungariei. Patriarhul a cerut și a obținut promisiuni de autonomie extinsă pentru Biserica sa de la împăratul Leopold I (1657-1705) în diplomele din 20 august și 4 martie 1695. Cunoscute ca *Privilegiile Ilirice*, și mai târziu, ca privilegiile sârbești, ele au acordat sârbilor dreptul de a-și alege liber arhiepiscopii și episcopii și de a-și construi biserici pe care le-a pus sub protecția împăratului, i-a scutit de toate taxele și de obligația de a plăti dijmă clerului romano-catolic, și a permis episcopilor să facă nestingheriți vizite canonice în diecezele lor¹. Aceste privilegii au pus bazele organizării Mitropoliei Ortodoxe Sârbești în Monarhia habsburgică. Dintre cele șapte episcopate reunite ale noii mitropolii și, în special două – Oradea Mare (Nagyvárad; Großwardein), și puțin mai târziu, Arad, cuprindeau un mare număr de români, și îndreptătea pe Arsenije III de a se intitula în 1706 „Patriarh și Mitropolit al sârbilor, rutenilor, și valahilor”². Primul scaun al Mitropoliei a fost mănăstirea de la Krušedol, în Fruška Gora, și apoi, în 1708, a fost mutat la Sremski Karlovci (de aici înainte, Karlowitz) pe Dunăre, nu departe de Belgrad³.

¹ Jovan Radonić și Mita Kostić, *Srpskeprivilegijeod 1690 do 1792*, Belgrad, 1954, p. 90-94.

² Jovan Radonić, *Prilozizaistoriju Srba u Ugarskoj u XVI, XVII i XVIII veku*, Novi Sad, 1908, p. 126-129.

³ Despre organizarea Mitropoliei, vezi JelenaTodorović, ed., *An Orthodox Festival Book in the Habsburg Empire. Zaharija Orfelin's Festive Greeting to Mojsey Putnik (1757)*, Aldershot, Marea Britanie, 2006, p. 1-15.

Throughout the 18th century the religious affairs of the Romanians of Transylvania, Bihor, and Hălmaġiu developed under the protection of the Metropolitanate of Karlowitz. The Metropolitans were unrelenting in their claims to jurisdiction over the Romanians, despite equally adamant opposition from the Court of Vienna to any such strengthening of Orthodoxy. Several Metropolitans were unusually vigorous in promoting relations with the Romanian Orthodox. Vićentije Jovanović (1731-1737) promised the Romanians of Braşov (Brassó; Kronstadt) in a pastoral letter of August 27, 1735 that he would receive them as members of the same Orthodox spiritual family if the Diocese of Râmnic, in Wallachia, under whose jurisdiction they then resided, accepted the Church Union with Rome. Later that year he sent a small delegation led by Bishop Nikanor Milantjević of Kruşedol to Braşov to assist the Romanian communities of Şchei and the surrounding region of Țara Bârsei to organize themselves properly and thereby foster the cause of Orthodoxy. While on this mission Bishop Milantjević appointed Radu Tempea protopope of Şchei, and to enhance his authority he recognized him as a dignitary of the Metropolitanate.⁴ Metropolitan Arsenije IV Jovanović-Şakabent (1737-1748) also encouraged the Romanians of Transylvania to strengthen their ties to Karlowitz. In response, the Orthodox of Braşov sent delegates to the Serbian National Church Congresses in 1732, 1743, and 1748.⁵ Other Romanians followed the initiative of those of Braşov. In November 1747 Ioan Oancea, a leader of the Orthodox community of Făġăraş (Fogaras), brought a memorial to Karlowitz asking Metropolitan Arsenije IV on behalf of the residents of the town and surrounding villages to take them under his protection.⁶ In this way they and the Orthodox of Braşov sought to shield themselves from the Union.

Under the general oversight of the Metropolitan of Karlowitz the bishops of Arad stood in the forefront of efforts to defend the large Romanian population of Bihor and Hălmaġiu from advocates of the Church Union. The diocese began its existence officially in 1706 with the issuance of an imperial diploma confirming the purchase of buildings to be used as a residence in Arad by Bishop Isaja Djaković (1706-1708).⁷ After he was elected Metropolitan his successors as bishop carried on a determined struggle against the Union in Bihor and Hălmaġiu. Bishop Ioanikije Martinović (1710-1721) was diligent in visiting Romanian parishes, but for a time, in 1714-1715, he seems to have been won over to the Union, until he was persuaded by Metroplitan Vićentije Popović (1713-1725) to return to his duties of ministering to the Orthodox faithful.⁸ His successors –

⁴ Radu Tempea, *Istoria sfintei besericii a Şcheilor Braşovului*, Octavian Şchiau and Livia Bot (eds.), Bucureşti, 1969, p. 152-155, 164-167; Candid C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din Şchei-Braşovului*, Vol. I (1292-1742), Braşov, 1943, p. 204-214, 394-396.

⁵ Silviu Anuichi, „Relaţii bisericeşti româno-sîrbe din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea”, in *Biserica Ortodoxă Română*, Vol. 97, nr.7-8, 1979, p. 937, 948.

⁶ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, Vol. I, Sibiu, 1920, p. 208.

⁷ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 60-61.

⁸ *Ibidem*, p. 68-69.

De-a lungul secolului al optzecelea, treburile religioase ale românilor din Transilvania, Bihor și Hălmagiu s-au desfășurat sub protecția Mitropoliei de la Karlowitz. Mitropoliții au fost neînduplecați în pretențiile lor de jurisdicție asupra românilor, în ciuda unei opoziții la fel de neclintit a Curții de la Viena față de orice întărire a Ortodoxiei. Câțiva mitropoliți au fost neașteptat de energici în promovarea relațiilor cu ortodocșii români. Vicentije Jovanović (1731-1737) a promis românilor din Brașov (Brassó; Kronstadt), într-o scrisoare pastorală din 27 august 1735, că i-ar fi primit ca membri ai aceleiași familii spirituale ortodoxe, dacă dieceza de la Râmnic, în Țara Românească, sub jurisdicția căreia se aflau la acel moment, accepta Unirea Bisericii cu Roma. În același an, mai târziu, el a trimis la Brașov o mică delegație condusă de episcopul Nikanor Milantjević din Krušedol, să ajute comunitățile românești din Schei și din regiunea din jurul Țării Bârsei, să se organizeze corespunzător, și prin aceasta să sprijine cauza Ortodoxiei. În timpul acestei misiuni, episcopul Milantjević l-a numit pe Radu Tempea protopop de Schei, și, ca să-i sporească autoritatea, l-a desemnat ca prelat al Mitropoliei⁴. Mitropolitul Arsenije IV Jovanović-Šakabent (1737-1748) i-a încurajat, de asemeni, pe românii din Transilvania să strângă legăturile cu Karlowitz. Drept răspuns, ortodocșii din Brașov au trimis delegați la Congresele Bisericii Naționale Sârbești în 1732, 1743, și 1748⁵. Alți români au urmat inițiativa celor din Brașov. În noiembrie 1747, Ioan Oancea, lider al comunității ortodoxe din Făgăraș (Fogaras), a înaintat un memoriu la Karlowitz, cerând mitropolitului Arsenije IV, în numele locuitorilor din oraș și satele învecinate, să îi ia sub protecția sa⁶. Astfel, ei și ortodocșii din Brașov au urmărit să se ferească de pericolul Unirii.

Sub arhipăstoria mitropolitului de Karlowitz, episcopii de Arad s-au aflat în centrul eforturilor de apărare a masei populației românești din Bihor și Hălmagiu de cei ce propovăduiau Unirea. Dieceza și-a început oficial activitatea în 1706 odată cu emiterea unei diplome imperiale ce confirma cumpărarea unor clădiri care urmau să fie folosite ca reședință în Arad, de către episcopul Isaja Djaković (1706-1708)⁷. După ce a fost ales mitropolit, succesorii săi, care l-au urmat în scaunul episcopal, au dus o luptă dâră împotriva Unirii, în Bihor și Hălmagiu. Episcopul Ioanikije Martinović (1710-1721) și-a dat silința să viziteze parohiile românești, dar, pentru o perioadă, între 1714 și 1715, el a părut să fi fost atras de partea Unirii, până când l-a convins mitropolitul Vicentije Popović (1713-1725) să revină la îndatoririle sale de păstorie a credincioșilor ortodocși⁸. Succesorii săi –

⁴ Radu Tempea, *Istoria sfintei biserici a Scheilor Brașovului*; Octavian Șchiau, Livia Bot (ed.), București, 1969, p. 152-155, 164-167; Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Schei-Brașovului*, vol. 1 (1292-1742), Brașov, 1943, p. 204-214, 394-396.

⁵ Silviu Anuichi, „Relații bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea”, în *Biserica Ortodoxă Română*, vol. 97, nr. 7-8, 1979, p. 937, 948.

⁶ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 208.

⁷ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 60-61.

⁸ *Ibidem*, p. 68-69.

Sofronije Ravaničanin (1722-1726), Vićentije Jovanović (1726-1731), and Isaija Antonović (1731-1748) – were persistent in strengthening ties with the Romanian Orthodox communities in Bihor and Hălmagiu. They corresponded with leaders there and addressed pastoral letters to the faithful in Romanian. They also made canonical visits, despite sharp protests from the Roman Catholic bishops of Oradea and local civil authorities, who opposed any attempt to obstruct the progress of the Union.⁹ They, particularly Vićentije Jovanović, also ordained numerous candidates for the priesthood from Transylvania.¹⁰

It was early in the episcopate of Isaija Antonović that Hălmagiu became a crucial test of strength between the Metropolitanate of Karlowitz, the bishops of Arad, and the Romanian Orthodox faithful, on one side, and the Roman Catholic Church and Greek Catholic Church of Transylvania, on the other.¹¹ In 1732 Emperor Charles VI (1711-1740) issued a decree formally dividing Zarand County in two, the western half being attached to Hungary and the eastern half, Hălmagiu, part of Transylvania since 1539, remaining in Transylvania. The issue now was whether the Diocese of Arad, which lay in Hungary, could properly claim jurisdiction over a district that lay in Transylvania. The supporters of the Union were eager to take advantage of the situation by bringing the Romanian Orthodox of Hălmagiu under the authority of the Greek Catholic diocese of Făgăraș (after 1737, Blaj). The struggle became acute during the episcopate of Sinesije Živanović (1751-1768).

In the meantime, a singular event occurred – the mission of the Serbian Orthodox monk Visarion Sarai (1714-?) to southern Transylvania in 1744, a journey that shook the Church Union to its foundations. He came, as he himself said, to strengthen the Orthodox in their faith and denied that he purposely spoke against the Union.¹² Yet, he portrayed it in the darkest colors and warned the throngs of faithful who came to hear him that they could be saved only if they persevered in their ancestral faith. The circumstances of Visarion's mission seem clear if it is seen within the context of the ongoing defense of the Romanian Orthodox against the Union mounted by the Metropolitans of Karlowitz and the Bishops of Arad. He had become a monk in 1732, had established himself at the Monastery of Pankra in Slavonia in 1739, and then had travelled widely in 1740-1742, visiting Mount Athos and the Holy Land with a letter of introduction from Patriarch Arsenije IV. He spent time in Wallachia between 1742 and 1744 and may have been encouraged by church leaders there to come to the aid of the

⁹ Anuichi, „Relații bisericești româno-sârbe”, p. 933-937.

¹⁰ Keith Hitchins and Ioan N. Beju, „Conscriptia scaunală a clerului român de pe pământul crăiesc, anul 1733”, in *Mitropolia Ardealului*, Vol. 34, nr. 3, 1989, Annex; Idem, „Documente privitoare la trecutul Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania după 1761”, in *Mitropolia Ardealului*, Vol. 19, nr. 1-3, 1974, p. 22-46.

¹¹ Milutin Jakšić, *O Vićentiju Jovanoviću. Prilozistaistoriju mitropolitstva mu 1731-1737*, Novi Sad, 1900, p. 116-128, 179-191.

¹² Magyar Országos Levéltár (MOL), Budapest: *Erdélyi Kancellária* (EK), 1745/322, f. 3-5.

Sofronije Ravaničanin (1722-1726), Vićentije Jovanović (1726-1731) și Isaija Antonović (1731-1748) – au stăruit să întărească legăturile cu comunitățile române ortodoxe din Bihor și Hălmațiu. Ei au corespondat cu liderii de acolo și au adresat scrisori pastorale credincioșilor în limba română. De asemeni, ei au făcut și vizite canonice, în ciuda protestelor vehemente din partea episcopilor romano-catolici din Oradea și ale autorităților civile locale, care se opuneau oricărei încercări de obstrucționare a progresului Unirii⁹. Ei, și în special Vićentije Jovanović, au hirotonit de asemeni numeroși candidați la preoție în Transilvania¹⁰.

Era chiar la începutul episcopatului lui Isaija Antonović când Hălmațiu a devenit o piatră de încercare în competiția dintre mitropolitul de la Karlowitz, episcopii de Arad și credincioșii români ortodocși, pe de o parte, și Biserica Romano-Catolică și Greco-Catolică din Transilvania, pe de altă parte¹¹. În 1732, împăratul Carol al VI-lea (1711-1740) a emis un decret împărțind formal ținutul Zarandului în două, jumătatea vestică fiind anexată Ungariei, iar cea estică, Hălmațiu, ca parte din Transilvania din 1539, rămânând în Transilvania. Problema care s-a pus era dacă dieceza de Arad, care se afla în Ungaria, putea pretinde în mod legal jurisdicție asupra unui ținut din Transilvania. Susținătorii Unirii erau dornici de a profita de situație prin punerea ortodocșilor români din Hălmațiu sub autoritatea diecezei greco-catolice din Făgăraș (după 1737, din Blaj). Lupta a devenit strânsă în timpul episcopatului lui Sinesije Živanović (1751-1768).

Între timp, s-a petrecut un eveniment deosebit – misiunea călugărului ortodox sârb Visarion Sarai (1714-?) în sudul Transilvaniei (1744), o călătorie care a zguduit Unirea Bisericii din temelii. El a venit, precum el însuși a spus-o, să-i întărească pe ortodocși în credința lor și a negat că ar fi ațâțat împotriva Unirii¹². Cu toate acestea, el a descris-o în culorile cele mai sumbre și a avertizat mulțimile de credincioși care au venit să îl asculte că ar putea fi salvați numai dacă rămân statornici în credința lor strămoșească. Circumstanțele misiunii lui Visarion devin clare, dacă acțiunea sa este apreciată în contextul apărării neîntrerupte a ortodocșilor români în fața pericolului Unirii lansate de mitropoliții de la Karlowitz și de către episcopii de Arad. El a devenit călugăr în 1732, s-a stabilit la mănăstirea din Pankra în Slavonia în 1739, și apoi a călătorit mult (1740-1742), vizitând Muntele Athos și Locurile Sfinte din Ierusalim, cu o scrisoare de recomandare semnată de patriarhul Arsenije IV. El a stat un timp în Valahia între 1742 și 1744 și probabil că a fost încurajat de liderii Bisericii de aici să vină în ajutorul

⁹ Anuichi, „*Relații bisericești româno-sârbe*”, pp. 933-937.

¹⁰ Keith Hitchins, Ioan N. Beju, „Conscriptia scaunală a clerului român de pe pământul crăiesc, anul 1733”, în *Mitropolia Ardealului*, vol. 34, nr. 3, 1989, Anexă; Idem, „Documente privitoare la trecutul Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania după 1761”, în *Mitropolia Ardealului*, vol. 19, nr. 1-3, 1974, p. 22-46.

¹¹ Milutin Jakšić, *O Vićentiju Jovanoviću. Prilozizaistoriju mitropolitstva mu 1731-1737*, Novi Sad, 1900. p. 116-128, 179-191.

¹² Magyar Országos Levéltár (MOL), Budapesta, *Erdélyi Kancellária (EK)*, 1745/322, f. 3-5.

Orthodox in Transylvania.¹³ Although when arrested and interrogated by the authorities he insisted that God alone had instructed him to preach His Word and in this way bring “wandering sheep,” that is, the Orthodox of Transylvania threatened by the Union, back to the fold, Austrian officials in Vienna and Transylvania suspected that the Metropolitan of Karlowitz had encouraged him to go to Transylvania as a means of promoting his policies there.¹⁴ It is reasonable to suppose that Metropolitan Arsenije IV would have felt justified in promoting missionary activity in Transylvania as a solemn responsibility, since he and his predecessors claimed jurisdiction over the Orthodox of Transylvania. In any case, Visarion seems to have carried with him a passport validated by the Metropolitan of Karlowitz.¹⁵ Although the tumult Visarion had caused subsided in 1745, one of the enduring consequences of his mission was the strengthening of the bonds between the Romanians of Transylvania and Karlowitz.

The most vigorous and influential champion of strong ties between the Serbian Metropolitanate and the Romanians of Transylvania (and of Bihor and Hălmaġiu) was undoubtedly Metropolitan Pavle Nenadovic (1749-1768).¹⁶ He showed unusual tenacity in defending them against forceful attempts by the Greek Catholic hierarchy in Transylvania, led by Petru Pavel Aron, both as vicar general (1744-1751) and bishop (1752-1764) and backed by the Court of Vienna, to encompass all Romanians within the Church Union. Nenadović repeatedly interceded on their behalf at the Court and by word and deed encouraged them to remain true to their ancestral faith and, especially, to seek the appointment of a bishop of their own from the Empress. As part of his plan he also intended to protect the Orthodox of Transylvania by bringing them under the cover of the Serbian Privileges. To this end, he sponsored the printing in Râmnic in 1751 of a brochure entitled, *Scoaterea sau izvodul punctului din prevelegii cinstitului clir al legii grecești și a tot laudatului neam grecesc*,¹⁷ which he undoubtedly hoped would persuade the Romanians to seek closer links with Karlowitz as a means of improving their status. He aimed to make his protection of them permanent by gaining Maria Theresa’s sanction for the expansion of the Metropolitanate’s boundaries to include Transylvania.

Shortly after becoming Metropolitan Nenadović had to deal with the ongoing dispute over which church, his own or the Greek Catholic diocese of

¹³ Bujor Surdu, „Știri noi despre Visarion Sarai”, in *Acta Musei Napocensis*, Vol. 2, 1965, p. 695-700; I. Ionescu, „Cuviosul Visarion Sarai în lumina cronicii Protopopului Nicolae Stoica de Hațeg”, in *Biserica Ortodoxă Română*, Vol. 89, nr. 9-10, 1971, p. 1031-1032.

¹⁴ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (eds.), *Despre Biserica Românilor din Transilvania: Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009, p. 113.

¹⁵ On the controversies about the nature of Visarion’s mission, see Greta-Monica Miron, „‘Apărător al credinței strămoșești’ sau ‘agitator sârb’? Visarion Sarai în istoriografie”, in *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Vol. 11, part 2, 2007, p. 118-135.

¹⁶ On his life and career and his relations with the Romanians, see Hitchins, „Pavle Nenadović”, in the present volume.

¹⁷ Ioan N. Beju, „Tipărituri românești vechi necunoscute”, in *Mitropolia Ardealului*, Vol. 9, nr. 1-2, 1964, p. 61-64.

ortodocșilor din Transilvania¹³. Deși când a fost arestat și interogat de autorități el a insistat că doar Dumnezeu l-a îndemnat să îi predice Cuvântul ca să readucă „oaia rătăcită”, adică pe ortodocșii din Transilvania amenințați de Unire, înapoi la staulul cu oi, funcționarii austrieci din Viena și Transilvania au bănuțit că Mitropolitul de Karlowitz l-a încurajat să meargă în Transilvania ca să-i promoveze politica acolo¹⁴. Este firesc să presupunem că mitropolitul Arsenije IV s-a simțit îndreptățit să răspândească activitate misionară în Transilvania ca pe o datorie solemnă, din moment ce el și predecesorii săi au pretins jurisdicție asupra ortodocșilor din Transilvania. În orice caz, Visarion se pare că purta cu el un pașaport validat de mitropolitul de Karlowitz¹⁵. Deși tumultul provocat de Visarion s-a domolit în 1745, una din consecințele statornice ale misiunii sale a fost întărirea legăturilor între românii din Transilvania și Karlowitz.

Cel mai viguros și influent propovăduitor al legăturilor strânse între Mitropolia sârbă și românii din Transilvania (și din Bihor și Hălmațiu) a fost, firește, mitropolitul Pavle Nenadović (1749-1768)¹⁶. El a arătat o îndârjire ieșită din comun când i-a apărat împotriva sforțărilor clerului greco-catolic din Transilvania, condus de Petru Pavel Aron, în dubla calitate de vicar general (1744-1751) și episcop (1752-1764) și sprijinită de Curtea de la Viena, de a-i cuprinde pe toți românii în cadrul Bisericii Unite. Deseori a intervenit Nenadović la Curte în numele lor, și prin cuvânt și faptă i-a încurajat să rămână fideli credinței lor strămoșești și mai ales să obțină de la împărăteasă numirea unui episcop al lor. Ca parte a planului său, el a urmărit de asemeni să-i protejeze pe ortodocșii din Transilvania, aducându-i sub oblăduirea *Privilegiilor Sârbești*. Pentru acest scop, el a sponsorizat tipărirea la Râmnic, în 1751, a unei broșuri intitulată *Scoaterea sau izvodul punctului din prevelegii cinstitului clir al legii grecești și a tot lăudatului neam grecesc*¹⁷, cu care el chiar a sperat că-i va convinge pe români să strângă legăturile cu Karlowitzul ca mijloc de ridicare a statutului lor. El a căutat să transforme protecția pe care a acordat-o ortodocșilor într-una permanentă, obținând aprobarea Mariei Tereza pentru extinderea jurisdicției mitropoliei ca să includă Transilvania.

La scurt timp după ce a devenit mitropolit, Nenadović a avut de rezolvat neconținuta dispută care dintre biserici, a lui sau dieceza greco-catolică din

¹³ Bujor Surdu, „Știri noi despre Visarion Sarai”, în *Acta Musei Napocensis*, vol. 2, 1965, p. 695-700; I. Ionescu, „Cuviosul Visarion Sarai în lumina cronicii Protopopului Nicolae Stoica de Hațeg”, în *Biserica Ortodoxă Română*, vol. 89, nr. 9-10, 1971, p. 1031-1032.

¹⁴ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica Românilor din Transilvania: Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009, p. 113.

¹⁵ Despre controversile cu privire la misiunea lui Visarion, vezi Greta-Monica Miron, „Apărător al credinței strămoșești” sau „agitator sârb”? Visarion Sarai în istoriografie”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, vol. 11/II, 2007, p. 118-135.

¹⁶ Despre viața, activitatea și relațiile sale cu românii, vezi Hitchins, *Pavle Nenadović*, în volumul de față.

¹⁷ Ioan N. Beju, „Tipărituri românești vechi necunoscute”, în *Mitropolia Ardealului*, vol. 9, nr. 1-2, 1964, p. 61-64.

Transylvania, should have jurisdiction over Hălmagiu.¹⁸ The Court of Vienna contemplated eliminating the Diocese of Arad after Nenadović, who was briefly bishop in 1748, was elected Metropolitan in 1749. But perhaps thanks to Nenadović's services to the Court and Maria Theresa's high opinion of him, the Empress recognized a new bishop for Arad in 1751, but forbade him to make canonical visits to Hălmagiu.¹⁹ In all these endeavors the new Bishop of Arad, Sinesije Živanović, was unceasing in his support of the Orthodox of Hălmagiu.²⁰ It was Nenadović who took the lead in Hălmagiu, but in Bihor Živanović personally supervised Orthodox opposition to the Union.²¹ In the end, both were successful, thanks in large measure to their persistence and, it must be said, to the reasoning of officials of the Illyrian Aulic Deputation, which was charged with overseeing Serbian affairs, and of the Transylvanian Aulic Chancellery, who put the general interests of the Empire ahead of Roman Catholic and Greek Catholic confessional aims. Following their advice, Maria Theresa by a decree of September 7, 1754 confirmed the jurisdiction of the Bishop of Arad over Hălmagiu and his right to make canonical visits there and forbade anyone to force the Orthodox to attend Greek Catholic services.²²

Despite these modest concessions to Orthodoxy and a nod to the principle of religious liberty, if only as a useful device of state policy, the Court of Vienna continued to discourage contacts between Karlowitz and the Romanians of Transylvania. In 1756 and again in 1758 Maria Theresa instructed Nenadović to cease efforts to extend his jurisdiction to the Orthodox of the principality.²³ The Governor of Transylvania took similar action; he forbade "schismatics," that is, the Orthodox to appeal for aid to "foreign bishops," by which he meant Karlowitz.²⁴ Both Empress and Governor clung to the hope that by putting impediments in the way of cooperation between Karlowitz and the Romanian Orthodox they could enhance the fortunes of the Union.

The objections that the Court of Vienna raised to the inclusion of the Romanian Orthodox within the boundaries of the Metropolitanate of Karlowitz reveal a significant departure from the usual arguments drawn from past imperial decrees and other legal precedents. The Court justified its opposition to links between Karlowitz and Transylvania now, in the 1750s, by raising questions of ethnicity; it pointed out that there was no Serbian community in Transylvania,

¹⁸ For a succinct account of the troubles over Hălmagiu, see Greta-Monica Miron, „Biserica Greco-catolică din Transilvania în anii reformismului,” in Remus Câmpeanu, et. al., *În spiritul Europei moderne*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 168-177.

¹⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a Romanilor din Ardeal în secolul XVIII*, Vol. I, p. 297; Stanciu, et al., *Despre Biserica Românilor*, p. 295-300.

²⁰ Vesa, *Episcopia Aradului*, pp. 76-79.

²¹ *Ibidem*, p. 80-82.

²² Dragomir, *Istoria*, Vol. I, p. 315-317.

²³ *Ibidem*, Vol. II, Sibiu, 1930, p. 29; Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 170.

²⁴ Dragomir, *Istoria*, Vol. I, p. 160-161.

Transilvania, ar avea drept de jurisdicție asupra Hălmagiului¹⁸. Curtea de la Viena a luat în vedere eliminarea diecezei de la Arad, după ce Nenadović, care a servit puțin timp ca episcop în 1748, a fost ales mitropolit în 1749. Dar se pare că datorită serviciilor aduse de Nenadović Curții și aprecierii deosebite a Mariei Tereza față de el, împărăteasa a numit un nou episcop de Arad, în 1751, dar i-a interzis să facă vizite canonice la Hălmagiu¹⁹. În toate aceste strădanii, noul episcop de Arad, Sinesije Živanović a sprijinit neconținut pe ortodocșii din Hălmagiu²⁰. În Hălmagiu, Nenadović a fost cel care s-a aflat în frunte, dar în Bihor, Živanović a îndrumat personal opoziția ortodocșilor față de Unire²¹. În final, amândoi au avut succes în mare măsură prin persistența lor, dar și datorită, trebuie recunoscut, gândirii oficialilor din Comisia Ilirică Aulică care a fost însărcinată cu supravegherea treburilor sârbe, și din Cancelaria Aulică Transilvană, care a pus interesele generale ale Imperiului deasupra obiectivelor confesionale romano și greco-catolice. Urmând recomandările lor, Maria Tereza, prin decretul din 7 septembrie 1754, a confirmat jurisdicția episcopului de Arad asupra Hălmagiului și dreptul său de a face vizite canonice în regiune, și a interzis ca cineva să îi forțeze pe ortodocși să participe la serviciile religioase greco-catolice²².

În ciuda acestor modeste concesiuni făcute ortodoxiei și a aprobării tacite a principiului libertății religioase, chiar și numai ca mecanism util politicii de stat, Curtea de la Viena a continuat să descurajeze contactele dintre Karlowitz și românii din Transilvania. În 1756, și din nou în 1758, Maria Tereza a dat instrucțiuni lui Nenadović să renunțe la eforturile sale de a-și extinde jurisdicția asupra ortodocșilor din Principat²³. Guvernatorul Transilvaniei a urmat o acțiune similară; el a interzis „schismaticilor”, adică ortodocșilor, să apeleze la ajutorul „episcopilor străini”, prin aceasta referindu-se la Karlowitz²⁴. Și împărăteasa și guvernatorul au nutrit speranța că, prin obstacole puse în calea colaborării dintre Karlowitz și ortodocșii români, ar putea mări șansele Unirii.

Obiecțiile pe care Curtea de la Viena le-a adus împotriva includerii românilor ortodocși în cadrul hotarelor mitropoliei de la Karlowitz marchează o abatere semnificativă de la argumentele uzuale inspirate din decretele imperiale anterioare și de alte precedente legale. Curtea și-a justificat opoziția față de legăturile dintre Karlowitz și Transilvania, în deceniul de după 1750, invocând problema etnicității; ea a subliniat că nu exista nici o comunitate sârbă în Transilvania, cu

¹⁸ Pentru o prezentare succintă a problemelor privind ținutul Hălmagiului, vezi Greta-Monica Miron, „Biserica Greco-catolică din Transilvania în anii reformismului”, în Remus Câmpeanu, *et. al.*, *În spiritul Europei moderne*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 168-177.

¹⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, p. 297; Stanciu, *et al.*, *Despre Biserica Românilor*, p. 295-300.

²⁰ Vesa, *Episcopia Aradului*, p. 76-79.

²¹ *Ibidem*, p. 80-82.

²² Dragomir, *Istoria*, vol. I, p. 315-317.

²³ *Ibidem*, vol. 2, Sibiu, 1930, p. 29; Mihai Săsăușan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 170.

²⁴ Dragomir, *Istoria*, vol. 1, p. 160-161.

although it did remain faithful to traditional policy by denying that there were any “non-United” believers in Transylvania either, since all the Romanians had adhered to the Church Union with Rome. Hence, the Court drew the logical conclusion that there were simply no believers in Transylvania over whom Karlowitz could extend its jurisdiction.²⁵ The Illyrian Aulic Deputation offered a variation on the Court’s reasoning in 1755 by opposing the extension of the Illyrian, that is, Serbian, Privileges to the Romanians of Transylvania on the basis of ethnicity. One of the Councilors, Franz Xaver Koller, raised the issue by pointing to the inherent differences between Serbs and Romanians. He insisted that the Illyrian Privileges were meant only for Serbs and argued that not everyone who was Orthodox was a member of the Serbian nationality.²⁶ Koller’s stand suggests that the Court or at least some parts of the imperial bureaucracy now considered the Romanian Orthodox an ethnic as well as a religious community. Neither Koller nor his colleagues in the Illyrian Deputation for a moment thought of treating Serbs and Romanians as distinct nationalities and thus automatically entitled to rights. Koller was by no means a champion of the ethnic nation at the expense of the unity of the Empire, even though he did much to further education among the Serbs.²⁷ Rather, as an advocate of the Church Union, he may have been mainly concerned with furthering his cause, and thus he thought that Serbs who adhered to the Union should be covered by the Illyrian Privileges, since these had been conferred not on the “schism,” that is, on Orthodoxy, but on the Serbian nation.²⁸

Metropolitan Nenadović, as a leading figure of Orthodoxy in the Habsburg Monarchy, by no means limited his contacts with the Orthodox of Transylvania or with those of Bihor and Hălmagiu, because of the repeated admonitions from Vienna and the authorities in Transylvania. Instead, he increased his involvement in their affairs by giving encouragement to the Romanian monk Sofronie of Cioara, who led a massive movement of the Orthodox in southern Transylvania between 1759 and 1761 to restore the Orthodox Church as an institution, that is, to gain the right to worship as they chose and to have a bishop of their own.

It was in response partly to Nenadović’s and his predecessors’ stout defense of Orthodoxy in Transylvania and partly to the persistent opposition of Orthodox communities themselves to the Union that Maria Theresa finally yielded on the fundamental issues of concern to them. But other considerations were at least of equal importance to her and her advisers, who viewed the confessional controversy between Orthodox and Greek Catholics in Transylvania from the broader perspective of imperial policy. They prized order and tranquility at home as essential for the continued economic development of the empire and for

²⁵ MOL, EK, 1750/297, f. 19-28.

²⁶ J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest, 1880, p. 193-205.

²⁷ Mita Kostić, *Grof Koler kao kulturni oprosvetnir formator kod Srba u Ugarskoj u XVIII veku*, Beograd, 1932, p. 41-43.

²⁸ *Ibidem*, p. 205-207.

toate că rămăsese atașată politicii tradiționale, nerecunoscând că ar fi existat credincioși „neuniți” în Transilvania, de vreme ce toți românii aderaseră la Unirea cu Biserica Romei. Așadar, Curtea a tras logic concluzia, că nu existau pur și simplu credincioși în Transilvania, asupra cărora Karlowitz-ul și-ar fi putut extinde jurisdicția²⁵. Comisia Aulică Iliră a oferit o variantă a deliberării Curții din 1755, opunându-se extinderii privilegiilor ilirice, adică sârbești și asupra românilor din Transilvania pe criteriul etnic. Unul dintre consilieri, Franz Xaver Koller, a pus problema în discuție subliniind deosebiri inerente dintre sârbi și români. El a insistat că *Privilegiile Ilire* erau destinate doar pentru sârbi și a susținut că nu oricine care este ortodox este și de naționalitate sârbă²⁶. Poziția lui Koller sugerează că, la acel moment, Curtea sau cel puțin anumite structuri din burocrația imperială, considerau pe românii ortodocși o comunitate atât etnică, cât și religioasă. Nici Koller nici colegii săi din Comisia Iliră nu au conceput, pentru un moment, să îi trateze pe sârbi și pe români ca fiind de etnii diferite și, automat, cu drepturi prin lege. Koller nu a fost nicidecum un susținător al națiunii etnice în dauna unității imperiului, chiar dacă a făcut mult pentru răspândirea educației printre sârbi²⁷. Însă, ca apărător al Unirii Bisericii, el fusese mai preocupat cu promovarea cauzei sale și astfel el s-a gândit că sârbii care au aderat la Unire ar trebui să beneficieze de *Privilegiile Ilire*, din moment ce ele fuseseră conferite nu „schismeii”, adică Ortodoxiei, ci națiunii sârbești²⁸.

Mitropolitul Nenadović, ca figură marcantă a Ortodoxiei în Monarhia habsburgică, nu și-a restrâns nicidecum contactele cu ortodocșii din Transilvania sau cu cei din Bihor și Hălmagiu ca urmare a admonestărilor Vienei sau ale autorităților din Transilvania. Dimpotrivă, el s-a implicat și mai mult în treburile acestora dând încurajări călugărului român Sofronie din Cioara, care a condus o mișcare de amploare a ortodocșilor în sudul Transilvaniei, între 1759 și 1761, ca să refacă Biserica Ortodoxă ca instituție și să aibă propriul său episcop.

În parte ca răspuns la apărarea viguroasă a Ortodoxiei de către Nenadović și predecesorii săi și, în parte datorită opunerii vehemente chiar a comunităților ortodoxe înseși la Unire, Maria Tereza a cedat în privința chestiunilor majore care i-a preocupat pe aceștia. Dar alte considerații erau cel puțin la fel de însemnate pentru ea și pentru sfătuitoarii ei, care au privit conflictul confesional dintre ortodocși și greco-catolicii din Transilvania dintr-o perspectivă mai largă a politicii imperiale. Ei au pus preț pe ordinea și pacea internă ca fiind esențiale pentru dezvoltarea economică continuă a Imperiului și pentru garantarea poziției

²⁵ MOL, EK, 1750/297, f. 19-28.

²⁶ J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapesta, 1880, p. 193-205.

²⁷ Mita Kostić, *Grof Koler kao kulturn oprosvećenje formator kod Srba u Ugarskoj u XVIII veku*, Belgrad, 1932, p. 41-43.

²⁸ *Ibidem*, p. 205-207.

assuring its position among the great powers of Europe, especially as it was faced at mid-century by formidable rivals, Prussia and Russia. No less influential on high policy in Vienna were the new currents of enlightenment and reform, which suggested that the reordering of priorities and the restructuring of foundations were crucial, if the empire was to prosper and remain strong. The new, pragmatic approach to confessional problems is revealed in the reasoning of Johann Christoph Bartenstein, the President of the Illyrian Aulic Deputation (1755-1767), about a bishop for the Romanian Orthodox of Transylvania.²⁹ He was convinced that the appointment of such a bishop would be wise policy, since he could serve as a counterweight to the Serbian Metropolitan, and, thus, Orthodoxy would be weakened and the Court's hand strengthened as the two hierarchs competed for its favor.³⁰ But he also thought that the new Transylvanian diocese should be subordinated to a bishop or metropolitan in the Habsburg Monarchy to prevent it from falling under the jurisdiction of a Russian or Wallachian prelate.

Maria Theresa, guided by such considerations, issued an edict of toleration in 1759, which loosened restrictions on the religious life of the Orthodox, and then in 1761 she appointed a bishop of the Orthodox Church in Transylvania in the person of Dionisije Novaković, the Serbian Bishop of Buda. Thus, the link between the Serbian Church and the Romanian Orthodox persisted. Maria Theresa herself maintained it as an essential instrument in developing harmonious relations between the imperial center and its Orthodox subjects.

²⁹ For Bartenstein's views on the confessional problems in Transylvania, see Mihai Săsăujan, „Considerațiile ministrului Johann Christof Bartenstein privitoare la relațiile dintre Bisericile Răsăriteană și Apuseană și la raporturile confesionale (unit-neunit) din Transilvania, la mijlocul secolului al XVIII-lea”, in *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Vol. 14, part 2, 2010, p. 123-132,

³⁰ Dragomir, *Istoria*, Vol. II, p. 73-75.

sale între marile puteri ale Europei, mai ales că el se confrunta, la jumătatea secolului, cu rivali redutabili, ca Prusia și Rusia. Nu mai puțină influență au avut asupra politicii de nivel înalt din Viena noile curente ale iluminismului și ale Reformei, care subliniau că restabilirea priorităților și o restructurare la bază erau cruciale ca Imperiul să prospere și să rămână puternic. Noua abordare pragmatică a problemelor confesionale este oglindită în considerațiile lui Johann Christoph Bartenstein, președintele Comisiei Aulice Ilire (1755-1767) în jurul unui episcop pentru ortodocșii români din Transilvania²⁹. El era convins că numirea unui astfel de episcop ar fi o decizie înțeleaptă deoarece el ar contrabalansa autoritatea mitropolitului sârb și astfel Ortodoxia ar fi descurajată și influența Curții ar crește când cei doi ierarhi se vor întrece în a-i câștiga sprijinul³⁰. Dar el s-a gândit totodată că noua dieceză din Transilvania ar trebui subordonată unui episcop sau mitropolit din Monarhia habsburgică pentru a preveni ca acesta să ajungă sub jurisdicția unui prelat rus sau valah.

Maria Tereza, călăuzită de astfel de idei, a emis un edict de toleranță în 1759, care a atenuat din restricțiile asupra vieții religioase a ortodocșilor, și apoi, în 1761, ea l-a numit ca episcop al Bisericii Ortodoxe din Transilvania pe Dionisije Novaković, episcopul sârb de la Buda. Astfel, legătura dintre Biserica Sârbă și Ortodoxie s-a menținut. Însăși Maria Tereza a păstrat-o ca instrument de prim ordin în dezvoltarea relațiilor armonioase dintre centrul imperial și supușii săi ortodocși.

(Traducerea: Dr. Pompilia Burcică)

²⁹ Pentru opinia lui Bartenstein cu privire la problemele confesionale din Transilvania, vezi Mihai Săsăujan, „Considerațiile ministrului Johann Christof Bartenstein privitoare la relațiile dintre Bisericile Răsăriteană și Apuseană și la raporturile confesionale (unit-neunit) din Transilvania, la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, vol. 14/II, 2010, p. 123-132.

³⁰ Dragomir, *Istoria*, vol. 2, p. 73-75

Intervenții diplomatice ale Curții din Sankt Petersburg în sprijinul ortodocșilor din Monarhia austriacă și poziția administrației aulice vieneze (1757-1762)

Cadrul politic internațional

În secolul al XVIII-lea, alianțele principale din Europa au înregistrat modificări esențiale. Franța, care a fost mult timp dușman al Austriei, a devenit aliat al ei, Anglia, un prieten tradițional al Austriei s-a aliat cu Prusia, iar Rusia, mult timp observator și aliat temporar al Angliei și Austriei, a devenit un aliat sigur al Austriei într-o alianță de război alături de Austria. Au existat, desigur, motive pentru schimbările intervenite în spațiul european internațional: rivalitatea dintre Franța și Anglia în politica colonială din America de Nord, conflictele comerciale anglo-ruse ș.a. Puterilor conservative ale continentului european le-a fost teamă de regele Prusiei Friedrich al II-lea. Așa-numitul război de șapte ani (1756-1762) purtat pentru teritoriul Sileziei a angajat în luptă șase puteri europene, încheindu-se prin victoria Prusiei¹.

Politica externă a Austriei a fost dominată la mijlocul acestui secol de figura centrală a cancelarului de stat Anton Kaunitz-Rittberg (1711-1794)². Acesta s-a ocupat în mod exclusiv de politica externă a Casei de Austria. La data la care Maria Tereza l-a numit cancelar de curte și de stat (Hof-und Staatskanzler) el avea, deja, o experiență diplomatică bogată în parlamentul de la Regensburg, în cadrul misiunilor diplomatice din Roma, Florența, Turin și Brussel, ca delegat la Conferința de pace din Aachen și ca ambasador în Franța (1750-1753)³.

¹ Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Wien, Köln, Böhlau Verlag, 1990, p. 152.

² Wenzel Anton Kaunitz von Rittberg: În anul 1753 a devenit ministru pentru externe, și apoi curând, cancelar de stat al Casei și Curții imperiale. Cf. Wurzbach, *Biografisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, Bd. 11, Viena, 1864, p. 70-73.

³ Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches*, p. 152.

Die Diplomatischen Interventionen des Hofes von Sankt Petersburg zur Unterstützung der Orthodoxen in der Österreichischen Monarchie und die Position des Wiener Hofes (1757-1762)

Der internationale politische Rahmen

Im 18. Jahrhundert erfuhren die wichtigsten Bündnisse Europas bedeutende Veränderungen. Frankreich, das für lange Zeit ein Feind Österreichs war, wurde zu dessen Verbündeten, England, traditionell mit Österreich befreundet, verbündete sich mit Preußen, und Russland, lange Zeit in der Rolle eines Beobachters und zeitweise mit England und Österreich verbündet, wurde ein sicherer Verbündeter Österreichs in einer Kriegsallianz mit Österreich. Sicher gab es Gründe für die Veränderungen im internationalen europäischen Raum: die Rivalität zwischen Frankreich und England in der Kolonialpolitik in Nordamerika, die anglo-russischen Handelskonflikte usw. Die konservativen Mächte Europas fürchteten König Friedrich II. von Preußen. Der sog. Siebenjährige Krieg (1756-1763) um das Gebiet von Schlesien brachte sieben europäische Mächte auf das Schlachtfeld und endete mit einem Sieg Preußens¹.

Die Außenpolitik Österreichs wurde in der Mitte dieses Jahrhunderts von der zentralen Figur des Staatskanzlers Anton von Kaunitz-Rittberg (1711-1794) dominiert². Dieser kümmerte sich ausschließlich um die Außenpolitik des Hauses von Österreich. Zu dem Zeitpunkt, als Kaiserin Maria Theresia ihn zum Hof- und Staatskanzler ernannte, hatte er schon eine reiche diplomatische Erfahrung im Reichstag zu Regensburg, bei diplomatischen Missionen in Rom, Florenz, Turin und Brüssel, als Delegierter bei der Friedenskonferenz von Aachen und als Botschafter in Frankreich gesammelt (1750-1753)³.

¹ Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, 1990, S. 152.

² Wenzel Anton Kaunitz von Rittberg wurde im Jahr 1753 Außenminister und bald darauf Staatskanzler des Kaiserlichen Hauses und Hofes. Cf. Wurzbach, *Biografisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, Bd. 11, Viena, 1864, S. 70-73.

³ Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches*, S. 152.

În contextul noilor alianțe de război, în capitala Austriei s-au înregistrat o serie de întrevederi ale ambasadorului rus la Viena, Keyserling, cu ministrul austriac de externe, Kaunitz, cu referire la situația confesională a ortodocșilor din Monarhia austriacă, o atenție specială acordându-se, în cadrul discuțiilor, românilor ortodocși din Transilvania. Problematica ortodoxă a devenit un punct sensibil pe ordinea de zi a discuțiilor diplomatice dintre cei doi miniștri⁴. Descoperirea, în arhivele Vienei, a unor documente inedite oferă date noi referitoare la tema menționată. Ne permitem, în acest studiu, o prezentare cronologică a întrevederilor dintre ambasadorul rus Keyserling și ministrul austriac de Externe Kaunitz, și a pozițiilor unor miniștri de stat austrieci influenți cu referire la atitudinea pe care administrația austriacă trebuia să o arate față de chestiunile aduse în discuție de Curtea rusească, în contextul alianței militare a celor două puteri.

II. Întrevederile diplomatice de stat dintre ambasadorul rus la Viena, contele Keyserling Ellz și cancelarul austriac Kaunitz Rittberg

II.1. Intervenția ambasadorului rus la Viena, contele Keyserling Ellz, în sprijinul ortodocșilor din Monarhie

La 12 septembrie 1757, ambasadorul rus la Viena, contele Keyserling era îndemnat de autoritățile de stat din Sankt Petersburg să intervină la Curtea austriacă în favoarea ortodocșilor din Ungaria și Croația⁵.

Două luni mai târziu, la 27 noiembrie 1757, el prezenta ministrului austriac de Externe Kaunitz, o serie de gravamine ale ortodocșilor din Monarhia austriacă, cu referire la constrângerile confesionale pentru trecerea la Unire, menționând interesul țarinei pentru aceștia:

⁴ Informații ample în legătură cu această temă găsim la Silviu Dragomir în lucrarea sa *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, în vol. II, apărută la Sibiu în anul 1930, în cadrul unui subcapitol intitulat: *Elisabeta Petrovna și lupta religioasă a românilor din Ardeal* (pp. 299-307). Același text a fost publicat și în limba franceză în anul 1944, sub titlul: „La politique religieuse des Habsbourges et les interventions russes au XVIII-e siècle”, în revista *Balkanica*, VII, 1, 1944, p. 152-172. Informațiile folosite de Dragomir în redactarea studiului său provin dintr-un raport al Ministerului de Externe al Imperiului țarist către senatul rus, în care sunt rezumate tratativele diplomatice dintre Rusia și Austria pentru anii 1757-1767. În prima parte a acestui raport este tratată chestiunea religioasă a sârbilor din Ungaria și Croația, iar în partea a doua sunt amintiți și românii ortodocși din Transilvania și situația lor confesională. Protocolul senatului rusesc deșus în arhiva Ministerului rus de Externe din Moscova, reg. 97, 1757-1767, la Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, p. 299.

⁵ *Ibidem*, p. 299.

Im Rahmen der neuen Kriegsallianzen kam es in der Hauptstadt von Österreich zu einer Reihe von Begegnungen zwischen dem russischen Botschafter in Wien, Keyserling, mit dem österreichischen Außenminister Kaunitz im Blick auf die konfessionelle Lage der Orthodoxen in der österreichischen Monarchie, wobei im Rahmen der Gespräche den orthodoxen Rumänen in Siebenbürgen besondere Aufmerksamkeit geschenkt wurde. Das orthodoxe Problem wurde zu einem ernstesten Thema auf der Tagesordnung der diplomatischen Gespräche zwischen den beiden Spitzendiplomaten⁴. Die Entdeckung einiger unveröffentlichter Dokumente in den Archiven Wiens bietet neue Daten zu diesem Thema. Wir bieten in diesem Beitrag eine chronologische Darstellung der Begegnungen zwischen dem russischen Botschafter Keyserling und dem österreichischen Außenminister Kaunitz sowie der Positionen einiger einflussreicher österreichischer Staatsminister bezüglich der Haltung, welche die österreichische Verwaltung gegenüber den vom russischen Hof ins Gespräch gebrachten Fragen einnahm vor dem Hintergrund der militärischen Allianz zwischen beiden Mächten.

Die diplomatischen staatlichen Begegnungen zwischen dem russischen Botschafter in Wien, Fürst Keyserling Ellz, und dem österreichischen Kanzler Kaunitz-Rittberg

II. 1. Die Intervention des russischen Botschafters in Wien, Fürst Keyserling Ellz, zur Unterstützung der Orthodoxen in der Monarchie

Am 12. September 1757 wurde der russische Botschafter in Wien, Fürst Keyserling, von der Staatsführung in Sankt Petersburg angewiesen, am österreichischen Hof zugunsten der Orthodoxen in Ungarn und Kroatien zu intervenieren⁵.

Zwei Monate später, am 27. November 1757, legte er dem österreichischen Außenminister Kaunitz eine Reihe von Beschwerden der Orthodoxen aus der österreichischen Monarchie über konfessionelle Zwangsmaßnahmen zum Übergang zur Union vor und erwähnte auch das Interesse der Zarin an diesen Problemen:

⁴ Umfangreiche Informationen zu diesem Thema bei Silviu Dragomir in dessen Arbeit *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* (dt. *Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen in Siebenbürgen im 18. Jh.*), Bd. II, Sibiu 1930, bes. im Rahmen des Unterabschnitts: *Elisabeta Petrovna și lupta religioasă a românilor din Ardeal* (dt. *Elisabeth Petrovna und der religiöse Kampf der Rumänen in Siebenbürgen*, S. 299-307). Dieser Text wurde 1944 auch auf Französisch veröffentlicht unter dem Titel: „La politique religieuse des Habsbourges et les interventions russes au XVIII-e siècle”, in: *Balkanica*, VII, 1, 1944, S. 152-172. Die von Dragomir bei der Ausarbeitung seiner Studie verwendeten Informationen stammen aus einem *Raport des Außenministers des Zarenreiches an den Russischen Senat*, in denen die diplomatischen Verhandlungen zwischen Russland und Österreich aus den Jahren 1757 bis 1767 zusammengefasst sind. Im ersten Teil wird die religiöse Frage der Serben aus Ungarn und Kroatien behandelt, im zweiten Teil sind auch die orthodoxen Rumänen aus Siebenbürgen und deren konfessionelle Lage erwähnt. Das Protokoll des russischen Senats ist im Archiv des Russischen Außenministeriums in Moskau hinterlegt, reg. 97, 1757-1767 (vgl. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. II, S. 299).

⁵ *Ibidem*, S. 299.

1. În anul 1754, s-ar fi dispus în Croația și în alte locuri din țările aflate sub dominație austriacă, ca locuitorii de religie „grecească” să fie convertiți prin forță la Biserica catolică⁶.

2. Religia „grecească” și cei ce o mărturisesc pe aceasta sunt ponegriți și defăimați în mod ofensator. Au fost numiți necredincioși și apostatați, nume care pot fi acordate doar păgânilor și dușmanilor lui Hristos, și nu celor care se recunosc a fi parte a comunității lui Hristos și a Apostolilor Săi⁷.

3. Conte Petazi, conducătorul militar din Croația, Dalmația și Transilvania, a luat, de la comunitatea grecească, mănăstirea cu hramul Arhanghelul Mihail⁸.

4. Sârbii se văd privați de taine și de slujbe, trebuind să trăiască în deznădejde și disperare⁹.

5, 6, 7. Lipsa respectului cuvenit față de cele sfinte a mers atât de departe încât unii răufăcători nu s-au sfiit ca în momentul săvârșirii Sf. Liturghii, să intre în altarele bisericilor „grecești” și să acționeze condamnabil, umplând chiar cădelnițele cu lucruri necuviincioase. Slujbele ar fi fost deranjate adesea, prin modalități nepermise. În timpul adunărilor la biserică, au apărut inși cu puștile armate, pe care le descărcară înăuntru, profanând altarele și punând astfel comunitățile în frică și groază. Unii dintre locuitori au fost chiar alungați din casele lor¹⁰.

8. S-ar intenționa, de asemenea, prin felurite căi și mijloace, trecerea „grecilor dreptcredincioși” la o Unire pe care nu o doresc. Cei care au rămas statornici și nu au dorit să-și părăsească religia, ar fi trebuit în mod real, să-și părăsească soțiile, copiii, averile și bunurile sau ar fi fost condamnați la moarte, imputându-li-se delictе contra Statului¹¹.

⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico - Serbica, Kt. 5, Conv. 1, 27 nov. 1757, fol. 28*: „Es soll im Jahr 1754 sowohl in Croatien als auch in anderen Örtern der Kaiserin-Königin Ländern öffentlich sein, verkündigt worden daß alle der griechischen Religion verwandte von ihrer Kirche ab und zu der Katholischen übertreten sollten. In dem entstehenden Fall aber gewärtig seyn, daß man sie des Strangs und Rads schuldig erkennen würde“.

⁷ *Ibidem*, f. 28v: „Die Religion und ihre Bekenner würden auf eine gleich unglimpfliche Art geschmähet und gelästert Man ernente sie die ungläubige und abgefallene. Ein Beinamen der nur Heiden und Feinden Christi, nicht aber denen pfeget beigeleget zu werden, die sich offenbar zu der gemeine Christi und seiner Apostel bekennen“.

⁸ *Ibidem*, f. 28v: „So hätte auch der Graf Petazi, der in Croatien, Dalmatien und Siebenbürgen en Chef commandiret das dem Ertz-Engel Michael gewidmete Kloster der griechischen gemeine entwandt“.

⁹ *Ibidem*, f. 28v: „die Servier sich der Heil-Sacramenten und ihrer seelen-sorge beraubt sehen, und in Verzweifelung leben musten“.

¹⁰ *Ibidem*, f. 28v: „die Vergessenheit der schuldigen Ehrerbietung gegen das allerheiligste gienge so weit daß sich einige nicht entblödeten bei Einsengnung des Heiligen Abendmahls, die Altäre in denen griechischen Kirchen zu besteigen und sich daran zu vergreifen, auch die Rauchfäßer mit unanständigen Sachen anzufüllen. Die gottesdienstliche Handlungen würden öfters auf eine unerlaubte weise gestöhret. In denen Kirchen-Versammlungen erschienen heute mit geladenen Gewehr; Lößeten sie darin loß, nehmen die Altäre mit gewalt ein, und solcher gestalt würde die gemeine der griechen mit Furcht und Schrecken, zum öftern aus ihren eigenen Bett-Häußern verdrenget“.

¹¹ *Ibidem*, f. 29: „Und endlich bemühte man sich durch mancherlei Weege und Mittel die rechtläubige Griechen zu einer Union, die sie nicht wolten, zubringen. Die darin beständig blieben, und ihre Religion nicht verlassen wolten, müßten würrlich Weib, Kind, Haab und Guth verlassen oder sich unter den Schein eines Verbrechens gegen den Staat, der Strafe des Todes unterwerfen“.

1. Im Jahr 1754 sei in Kroatien und anderen Gegenden aus Ländern unter österreichischer Herrschaft verfügt worden, dass die Einwohner „griechischer Religion“ zwangsweise zur Katholischen Kirche konvertiert werden sollten⁶.

2. Die „griechische“ Religion und ihre Bekenner wurden auf offensive Weise verleumdet und beschimpft. Sie wurden Ungläubige und Apostaten genannt, also mit begriffen tituliert, die nur für Heiden und Feinde Christi angewandt werden können und nicht für jene, die sich selbst als Teil der Gemeinde Christi und Seiner Apostel verstehen⁷.

3. Fürst Petazi, der militärische Befehlshaber von Kroatien, Dalmatien und Siebenbürgen hat der griechischen Gemeinde das Kloster „Zum Erzengel Gabriel“ enteignet⁸.

4. Die Serben werden von den Sakramenten und Gottesdiensten abgehalten und müssen in Hoffnungslosigkeit und Verzweiflung leben⁹.

5./ 6. / 7. Der Mangel an Respekt vor dem Heiligen ging so weit, dass einige Übeltäter sich nicht genierten, während der Feier der Göttlichen Liturgie in die Altarräume der „griechischen“ Kirchen einzudringen und verdammenswert zu handeln, indem sie die Weihrauchkessel mit ungehörigen Dingen anfüllten. Gottesdienste würden oft auf unziemliche Weise gestört. Während der gottesdienstlichen Versammlungen kamen Leute mit bewaffneten Jugendlichen, welche sie im Inneren abluden, die dann die Altarräume entweihten und die Gemeinden in Angst und Schrecken versetzten. Einige Einwohner wurden sogar aus ihren Häusern vertrieben¹⁰.

8. Weiterhin werde mit unterschiedlichen Mitteln und Wegen versucht, den Übergang der „rechtgläubigen Griechen“ zu einer Union zu erreichen, den diese nicht wollten. Diejenigen, die ihrem Glauben treu blieben und ihre Religion nicht verlassen wollten, müssten tatsächlich ihre Ehepartner, Kinder, Hab und Gut aufgeben oder würden sogar zum Tode verurteilt werden unter dem falschen Vorwurf von Vergehen gegen den Staat¹¹.

⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico - Serbica, Kt. 5, Conv. 1, 27 nov. 1757, fol. 28*: „Es soll im Jahr 1754 sowohl in Croatien als auch in anderen Örtern der Kaiserin-Königin Ländern öffentlich sein, verkündigt worden daß alle der griechischen Religion verwandte von ihrer Kirche ab und zu der Katholischen übertreten sollten. In dem entstehenden Fall aber gewärtig seyn, daß man sie des Strangs und Rads schuldig erkennen würde“.

⁷ *Ibidem*, fol. 28v: „Die Religion und ihre Bekenner würden auf eine gleich unglimpfliche Art geschmähet und gelästert. Man ermente sie die ungläubige und abgefallene. Ein Beinamen der nur Heiden und Feinden Christi, nicht aber denen pflegt beigelegt zu werden, die sich offenbar zu der gemeine Christi und seiner Apostel bekennen“.

⁸ *Ibidem*, fol. 28v: „So hätte auch der Graf Petazi, der in Croatien, Dalmatien und Siebenbürgen en Chef commandiret das dem Ertz-Engel Michael gewidmete Kloster der griechischen gemeine entwandt“.

⁹ *Ibidem*, fol. 28v: „die Servier sich der Heil-Sacramenten und ihrer seelen-sorge beraubt sehen, und in Verzweiflung leben musten“.

¹⁰ *Ibidem*, fol. 28v: „die Vergessenheit der schuldigen Ehrerbietung gegen das allerheiligste gienge so weit daß sich einige nicht entblödeten bei Einsengung des Heiligen Abendmahls, die Altäre in denen griechischen Kirchen zu besteigen und sich daran zu vergreifen, auch die Rauchfäßer mit unanständigen Sachen anzufüllen. Die gottesdienstliche Handlungen würden öfters auf eine unerlaubte weise gestöhret. In denen Kirchen-Versammlungen erschienen heute mit geladenen Gewehr; Löbten sie darin loß, nehmen die Altäre mit gewalt ein, und solcher gestalt würde die gemeine der griechen mit Furcht und Schrecken, zum öftern aus ihren eigenen Bett-Häußern verdrenget“.

¹¹ *Ibidem*, fol. 29: „Und endlich bemühte man sich durch mancherlei Weege und Mittel die rechtgläubige Griechen zu einer Union, die sie nicht wolten, zubringen. Die darin beständig blieben, und ihre Religion nicht verlassen wolten, müßten würlklich Weib, Kind, Haab und Guth verlassen oder sich unter den Schein eines Verbrechens gegen den Staat, der Strafe des Todes unterwerfen“.

Menționând că aceste constrângeri religioase nu sunt deloc în concordanță cu calitățile mărinimoase, iubitoare și drepte ale împărătesei Maria Tereza, ambasadorul rus la Viena arată faptul că și țarina Rusiei, pe baza relației bune ce o avea cu împărăteasa Austriei, nu a ezitat să o încunoștiințeze de plângerile mai sus menționate, sperând că aceasta nu va accepta îngrădirea libertății de conștiință și a exercițiului religios al celor mai sus amintiți.

II. 2. Poziția cancelarului austriac Kaunitz

În aceeași zi, la 27 noiembrie 1757, cancelarul Kaunitz a informat-o pe Maria Tereza despre întrevederea pe care a avut-o cu ambasadorul rus la Viena, contele Keyserling, aducându-i la cunoștință acest raport care cuprindea plângerile ilirilor¹² din Monarhia austriacă pe plan religios¹³. Din fericire, acest raport conținea, în opinia ministrului Kaunitz, și unele aserțiuni false ce puteau fi ușor combătute. Pe de o parte, trebuia ca aspectele de care se plâng ilirii să fie remediate și dispuse deciziile potrivite în acest sens. Pe de altă parte însă, nu trebuia analizat cu indiferență amestecul prea insistent al Curții rusești în chestiuni ce vizau constituția internă a unui stat străin. Cu referire la aceste plângeri primite de la ambasadorul rus, Kaunitz o informează pe împărăteasă că s-a străduit să conceapă un răspuns, folosind un limbaj prietenesc, în același timp, evitând o justificare riscantă. A urmărit să scoată în evidență atitudinea insinuantă a Curții rusești și, în același timp, să invalideze ideea emigrării. Un astfel de răspuns nu va afecta Curtea rusească, punând în același timp, în siguranță, imaginea împărătesei Austriei.

La 3 decembrie 1757, Kaunitz răspundea contelui Keyserling.

Sunt menționate obligațiile ce revin unui regent, de a păstra siguranța și liniștea internă a Imperiului său, de asemenea, cât e de neplăcut a oferi chiar și cel mai mic prilej capetelor neliniștite, de a da curs ideilor lor potrivnice care pot determina o neliniște periculoasă pentru stat. Se exprimă convingerea că țarina Rusiei respectă alianța cu Austria, neintervenind astfel, în chestiunile interne ale unui stat străin.

Intenția administrației austriece este de a asigura grijă și protecție maternă națiunii ilirice, fiind conștientă de relația ce există între menținerea acesteia în fidelitate față de stat și bunăstarea țărilor Monarhiei. În acest sens, Majestatea Sa

¹² Sensul „națiunii ilirice” l-a oferit ministrul austriac Bartenstein, care a deținut, la mijlocul secolului al XVIII-lea, funcții importante în aparatul politic de stat austriac, fiind mult timp și conducătorul Deputației aulice pentru chestiunile ilirice. „Națiunea ilirică” desemna, potrivit considerațiilor lui Bartenstein, trei popoare: sârbii (Raizen), românii (Wallachen) și rutenii (Ruthener), care s-au bucurat în 1691 de acordarea „privilegiilor ilirice” din partea împăratului Leopold I, și care, chiar dacă erau în unele aspecte foarte diferiți unii de ceilalți, erau totuși cu toții „greci” (de rit răsăritean - n.n.) și în majoritate „neuniți”. A se vedea la Bartenstein, *Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen illyrischen Nation in kaiserlichen königlichen Erblanden*, Frankfurt, Leipzig, 1802, p. 3.

¹³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico - Serbica, Kt. 5, Conv. 1, 27 nov. 1757, f. 27.*

II. 2. Die Position des österreichischen Kanzlers Kaunitz

Am gleichen Tag, dem 27. November 1757, hat Kanzler Kaunitz Maria Theresia über die Begegnung informiert, die er mit dem russischen Botschafter in Wien, Graf Keyserling, hatte und brachte ihr den Bericht mit den Klagen der Illyrer¹² aus der österreichischen Monarchie auf religiöser Ebene zur Kenntnis¹³. Aus Sicht des Ministers Kaunitz enthielt dieser Bericht zum Glück auch einige falsche Behauptungen, die leicht widerlegt werden konnten. Einerseits sollte in den Fragen, über die die Illyrer klagten, Abhilfe geschaffen und in diesem Sinne entsprechende Entscheidungen verfügt werden. Andererseits jedoch sollte die zu insistente Einmischung des russischen Hofes in Angelegenheiten, die die innere Verfassung eines fremden Staates betrafen, nicht mit zu großer Gleichgültigkeit betrachtet werden. Im Blick auf die vom russischen Botschafter erhaltenen Beschwerden informiert Kaunitz die Kaiserin, dass er sich bemüht habe, eine Antwort in freundschaftlichem Ton zu verfassen unter gleichzeitiger Vermeidung einer riskanten Rechtfertigung. Er wollte sowohl die Einfluss nehmende Haltung des russischen Hofes berücksichtigen, als auch die Idee der Emigration vermeiden. Diese Antwort sollte den russischen Hof nicht angreifen, gleichzeitig aber das öffentliche Bild der Kaiserin von Österreich wahren.

Am 3. Dezember 1757 antwortete Kaunitz Graf Keyserling.

Dabei wird die einem Regenten zukommende Pflicht erwähnt, die innere Sicherheit und Ruhe in seinem Reich zu gewährleisten und wie unpassend es gleichzeitig ist, Unruhestiftern auch die kleinste Gelegenheit zu bieten, ihren feindseligen Ideen freien Lauf zu lassen, die eine für den Staat gefährliche Unruhe auslösen könnten. Es wurde der Überzeugung Ausdruck verliehen, dass die Zarin von Russland die Allianz mit Österreich respektiert und nicht in die internen Angelegenheiten eines fremden Staates intervenieren werde.

Die Intention der österreichischen Verwaltung sei es, der illyrischen Nation Fürsorge und Schutz zu gewährleisten im Wissen um die Verbindung, die besteht zwischen der Bewahrung jener in Treue zum Staat und dem Wohlergehen der Länder der Monarchie. In diesem Sinne sei Ihre Majestät daran interessiert, jede Aktion zu unterbinden, die Anklagen oder Beschwerden seitens der Illyrer auslösen könnte.

Die Behauptung des russischen Botschafters in Wien, wonach die erwähnten Klagen nicht an das Ohr von Kaiserin Maria Theresia vorgebracht seien, entspricht der Wahrheit. Hätten die, welche nun klagen, ihre Beschwerden bei der Kaiserin vorgebracht, wäre in dem Maße, in dem diese sich als wahr erwiesen, Abhilfe dafür geschaffen worden. Es sei zu bedauern, dass durch solche Akte eine Nation, die sich sonst vieler Rechte in der

¹² Den Begriff der „*illyrischen Nation*“ hat der österreichische Minister Bartenstein geprägt, der Mitte des 18. Jh. wichtige Ämter im politischen Apparat des österreichischen Staates innehatte und lange Zeit auch Leiter der Illyrischen Hofdeputation war. Nach den Überlegungen Bartensteins bezeichnete die „*illyrische Nation*“ drei Völker: die Serben (Raizen), die Rumänen (Wallachen) und die Ruthenen, die sich 1691 der Verleihung der „*Illyrischen Privilegien*“ durch Kaiser Leopold I. erfreuen durften und die, wenn sie auch in manchen Fragen untereinander sehr unterschiedlich waren, doch alle „*Griechen*“ (d.h. ostkirchlichen Ritus) und in ihrer Mehrheit „*nicht uniert*“ waren. Vgl. Bartenstein, *Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen illyrischen Nation in kaiserlichen königlichen Erblanden*, Frankfurt, Leipzig, 1802, S. 3.

¹³ Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, *Illyrico - Serbica*, Kt. 5, Conv. 1, 27. Nov. 1757, fol. 27.

este interesată să împiedice orice acțiune ce ar putea determina acuze sau doleanțe din partea ilirilor.

Presupunerea ambasadorului rus din Viena potrivit căreia, plângerile amintite n-ar fi ajuns la urechea împărătesei Maria Tereza este reală. Dacă cei care acum se plâng ar fi înaintat împărătesei doleanțele lor, în măsura în care acestea ar fi fost adevărate, s-ar fi căutat remedierea lor. E regretabil faptul că se urmărește, ca prin astfel de acte, o națiune care se bucură de altfel, de multe drepturi în Monarhia austriacă, să fie provocată la împotrivirea față de conducerea țării și la părăsirea acesteia.

Intenția împărătesei Austriei este de a proteja, încă de la începutul domniei sale, pe iliri în privilegiile acordate acestora. Cu referire la plângerile înaintate, conducerea austriacă a dispus cercetarea cazurilor menționate, pentru a fi pedepsiți cei care au încălcat poruncile prea înalte, după gravitatea delictelor săvârșite. Cercetarea cazurilor amintite a scos însă, la iveală, falsurile acestor plângeri, clerul „grecesc” însuși, arătând mirare și decepție față de calomniile menționate.

În continuare, Kaunitz răspunde punctual plângerilor pe care le-a primit de la ambasadorul rus:

1. Nici în anul 1754, nici altcândva, în Croația sau în alte provincii ale Monarhiei austriece nu s-a emis un edict al trecerii cu forța a locuitorilor de religie „grecească” la Unirea cu Biserica catolică. Dimpotrivă, la sfârșitul anului 1751, în tot regatul Ungariei și în provinciile care aparțin acesteia, națiunea ilirică a fost asigurată prin rezoluții scrise, de protecția și acordarea, pe mai departe, a privilegiilor ei. Este o dovadă de mare răutate și obrăznicie, să fie înaintată Curții imperiale rusești informația potrivit căreia credincioșii „greci” sunt amenințați cu funia și cu roata, faptele existente confirmând exact contrariul¹⁴.

2. În nicio țară nu lipsesc oameni care, datorită nechibzuinței sau precipitării lor, pierd din vedere moderația creștină în vorbe și în fapte față de cei care nu sunt de credința lor. Pe de altă parte, clerul „grec” nu s-a plâns până acum Curții din Viena cu privire la aceasta. Dacă cineva s-ar fi comportat potrivit acuzei amintite, ar fi meritat o sancțiune aspră. Atât timp, însă, cât nu există o plângere specială pe această temă, ceea ce este prezentat doar ca probabil și fără dovadă, rămâne doar o minciună sau o născocire a cuiva¹⁵.

¹⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico - Serbica, Kt. 5, Conv. I, 27 nov. 1757, f. 31:* „1mo – ist weder im Jahr 1754 noch jemahlen in Kroatien oder anderen orthen der hiesigen Bothmäßigkeit ein solches Edict, als vorgegeben wird, ergangen, sondern vielmehr gegen das Ende der 1751- ten Jahres im ganzen Königreich Hungarn, und denen zugehörigen Provinzien der Illyrischen Nation aller schuz nebst handhabung ihrer Privilegien edictaliter verkündigt und zugesicheret worden. Es wird demnach die Boßheit aufs höchste getrieben, wenn man sich erfret, dem Russ. Kaiserlichen Hof zu hinterbringen, als ob diesseits denen griechischen glaubens-genossen mit Galgen und Rad gedrohet worden sei, da die Landes Kündigen facta das augenscheinliche gegentheil darthun“.

¹⁵ *Ibidem, f. 31v.:* „2do – fehlet es zwar in keinem Land der welt an solchen Leuthen, die aus unverstand oder übereilung gegen diejenigen, so nicht ihres glaubens sind, die christliche Mäßigung moderația in Worten und Handlungen aus den augen setzen. Dem ohngeachtet hat sich die griechische Geistlichkeit nicht hierüber beklaget. Solte sich indessen jemand angeregter massen vergangen haben würde er allerdings eine scharfe ahndung verdienen. In so lange aber diesfals keine specielle anzeige geschiehet, kann alles, was nur überhaupt und ohne Beweis vorgegeben wird, nicht anderst als für eine bloße Erdichtung minciună, născocire angesehen werden“.

österreichischen Monarchien erfreut, zum Widerstand gegen die Staatsführung und zur Emigration aus dem Land provoziert werden solle.

Schon von Beginn ihrer Regentschaft an sei es Absicht der Kaiserin von Österreich, die Illyrer in Privilegien zu schützen. Im Blick auf die vorgebrachten Klagen verfügte die österreichische Führung die Untersuchung der erwähnten Fälle, damit jene nach der Schwere der begangenen Vergehen bestraft würden, die die allerhöchsten Gesetze übertreten haben. Die Untersuchung der vorgebrachten Fälle förderte allerdings auch die Fälschungen dieser Beschwerden zutage, der „griechische Klerus“ selbst zeigte sich überrascht und enttäuscht angesichts der erwähnten Verleumdungen.

Im Folgenden antwortet Kaunitz Punkt für Punkt auf die Beschwerden, die er vom russischen Botschafter übermittelt bekommen hatte:

1. Weder im Jahr 1754 noch zu einem anderen Zeitpunkt wurde in Kroatien oder in anderen Provinzen der österreichischen Monarchie ein Edikt erlassen zum zwangsweisen Beitritt der Einwohner „griechischer“ Religion zur Union mit der Katholischen Kirche. Ganz im Gegenteil wurde am Ende des Jahres 1751 im ganzen Königreich Ungarn und dessen Provinzen der illyrischen Nation durch schriftliche Resolutionen Schutz und die auch künftige Gewährung ihrer Privilegien zugesichert. Es ist ein Beweis großer Bösartigkeit und Unverschämtheit, wenn dem russischen Zarenhof Informationen zugetragen werden, wonach die „griechischen“ Gläubigen mit Strick und Rad bedroht werden, wenn die bestehenden Fakten genau das Gegenteil beweisen¹⁴.

2. In keinem Land fehlen Menschen, die aufgrund ihres Leichtsinns oder Übereifers die christliche Mäßigung in Worten und Taten gegenüber denen aus dem Blick verlieren, die nicht ihres Glaubens sind. Andererseits hat der „griechische“ Klerus bis dato gegenüber dem Wiener Hof diesbezüglich keine Klage erhoben. Wenn jemand sich gemäß dieser Vorwürfe verhalten hätte, hätte er eine ernste Sanktion verdient. Solange es aber noch keine konkrete Klage zu diesem Thema gibt und das Vorgetragene nur als unbewiesene Vermutung dargestellt wird, bleibt es lediglich eine Lüge oder jemandes Erfindung¹⁵.

¹⁴ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 5, Conv. 1, 27. Nov. 1757, fol. 31:* „1mo – ist weder im Jahr 1754 noch jemahlen in Kroatien oder anderen orthen der hiesigen Bothmäßigkeit ein solches Edict, als vorgegeben wird, ergangen, sondern vielmehr gegen das Ende der 1751-ten Jahres im ganzen Königreich Hungarn, und denen zugehörigen Provinzien der Illyrischen Nation aller schuz nebst handhabung ihrer Privilegien edictaliter verkündigt und zugesicheret worden. Es wird demnach die Boßheit aufs höchste getrieben, wenn man sich erfretet, dem Russ. Kaiserlichen Hof zu hinterbringen, als ob diesseits denen griechischen glaubens-genossen mit Galgen und Rad gedrohet worden sei, da die Landes Kündigen facta das augenscheinliche gegentheil darthun“.

¹⁵ *Ibidem, fol. 31v.:* „2do - fehlet es zwar in keinem Land der welt an solchen Leuthen, die aus unverständ oder übereilung gegen diejenigen, so nicht ihres glaubens sind, die christliche Mäßigung moderatja in Worten und Handlungen aus den augen setzen. Dem ohngeachtet hat sich die griechische Geistlichkeit nicht hierüber beklaget. Solte sich indessen jemand angeregter massen vergangen haben würde er allerdings eine scharfe ahndung verdienen. In so lange aber diesfals keine specielle anzeige geschiechet, kann alles, was nur überhaupt und ohne Beweis vorgegeben wird, nicht anderst als für eine bloße Erdichtung minciună, născocire angesehen werden“.

3. Este o obrăznicie nerușinată și o gravă necunoaștere din partea calomniatorului ca să fie învinovățit contele Petazi, comandantul general din Croația și Slavonia. Cu referire la mănăstirea Marcha, lucrurile s-au petrecut exact invers. „Grecii” au intenționat să-i alunge cu violență pe catolici din mănăstire. Așa precum împărăteasa cere pedepsirea celor ce exercită constrângeri asupra „grecilor”, tot așa interzice actele de violență săvârșite de „grecii” neuniți asupra catolicilor. Ei, „grecii”, au recunoscut ulterior acest principiu al reciprocității, cerând ca părinții piariști să fie așezați acolo¹⁶.

4. Nici când, împărătesei nu i-a venit în minte să-i oprească pe „grecii” de la săvârșirea sfintelor taine, iar neuniții cu atât mai puțin, nu au motiv să se plângă pentru aceasta, deoarece nu duc lipsă de biserici și mănăstiri ai căror proprietari sunt¹⁷.

5, 6, 7. Faptele absolut incredibile de scârbă și de rușine menționate sunt împotriva oricărei evidențe, mai ales că la acea dată nu s-a auzit nimic despre aceasta; astfel de manifestări sunt împotriva regulilor credinței catolice, iar dacă ele s-ar dovedi reale, s-ar dispune pedepse dintre cele mai aspre împotriva celor care le-au săvârșit¹⁸.

8. Acuza constrângerii „grecilor” la Unire este neadevărată, ea fiind infirmată de numeroasele rezoluții și decrete imperiale care interzic orice constrângere religioasă. Este invocată rezoluția trimisă în acel an la 14 iulie, mitropolitului de la Karlowitz, din care reiese în mod limpede, dispoziția abținerii de la orice constrângere la Unire¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*, f. 32: „3tio – Ist sowohl die unverschämte frechheit, als grobe Unwissenheit des verläumdners daraus abzunehmen, daß graf Petazzi für den en chef Commandirenden Generalen in Kroatien und Sclavonien ausgegeben wird. Mit dem Kloster Marscha hingegen hat es eine ganz andere und folgende Beschaffenheit daß nemlich die griechen sich angemasset haben, die Katholischen mit gewalt aus demselben zu verdringen. So wenig nun der Kaiserin Königin Mayest. die Bedrukung der Griechen ungeahndet zu lassen gemeinet sind, eben so wenig können allerhöchst dieselben derley vergewaltigung von seiten der nicht unirten Griechen wider die Katholischen verstaten. Sie die griechen selbst, haben auch nachher die Billigkeit dieses reciproci erkandt, und darauf angetragen, daß die Patres piarum scholarum all dort angestellt werden möchten“.

¹⁷ *Ibidem*, f.32: „4to – Sind der Kaiserin Königin Mayest. nie auf den gedanken gekommen, denen griechen den Genuß der hochheiligen Sacramenten zu entziehen, und die non uniti haben sich diesfalls zu Beschwerden um so weniger ursache, da sie an Kirchen und Klöstern keinen Mangel leiden und in deren ruhigen Besiz sind“.

¹⁸ *Ibidem*, f. 32v: „5to, 6to, und 7to – läufen die angebliche ganz ungläubliche greüel und schandthaten wider alle vermuthung, zumahl man noch zur zeit nicht das geringste darvon gehöret hat, und ihr ungrund daraus ofenbahr zu trage lieget, daß ein solches vergehen denen eigenen Katholischen Glaubens-Regeln schnur strats zuwider ist, und, wenn es wahr wäre, auf das scharfeste bestrafet zu werden verdiente. Da man es aber ebenfalls nun bei generalen anbringen, ohne ein besonderes factum zu nennen, bewenden lässet, so fällt die vermessenheit solcher verläumdungen nur allzu viel in die augen“.

¹⁹ *Ibidem*, f. 32v: „8to – kann die unrichtigkeit dieser Beschwerden durch die häufigen Kais. König. Entschliessungen und Befehle, welche allen Religions – Zwang durchgängig verbiethen, am fügichsten dargethan werden. Zu dessen Bestärkung man nur das jüngsthin unter dem 14 - ten Juli an dem Metropolitenerlassene, und hier in abschrift abschlüssige Rescript anziehen will, maßen aus demselben zur genüge erhellet, daß allen Beschwerden über irgend einen Unions-zwang sogleich abzuhelpfen, jederzeit aufmerksame sorgfalt getragen werde“.

3. Es sei eine schamlose Unverschämtheit und pure Unkenntnis seitens des Verleumders, dass gegenüber Graf Petazi, dem militärischen Befehlshaber in Kroatien und Slawonien Beschuldigungen erhoben werden. Im Blick auf das Kloster Marcha haben sich die Dinge genau gegenteilig zugetragen. Die „Griechen“ haben beabsichtigt, die Katholiken aus dem Kloster mit Gewalt zu vertreiben. So wie die Kaiserin die Verfolgung derer fordere, die Druck auf die „Griechen“ ausüben, genauso untersage sie auch Gewaltakte, die von nichtunierten „Griechen“ an Katholiken verübt werden. Die „Griechen“ anerkannten später dieses Prinzip der Reziprozität und verlangten, dass dort Piaristen angesiedelt werden sollten¹⁶.

4. Zu keinem Zeitpunkt sei es der Kaiserin in den Sinn gekommen, die „Griechen“ von der Feier der Heiligen Sakramente abzuhalten; die Nichtunierten haben wiederum überhaupt kein Motiv diesbezüglich zu klagen, weil sie keinen Mangel an Kirchen und Klöster haben, deren Besitzer sie selbst sind¹⁷.

5./6./7. Die erwähnten absolut widerlichen und unverschämten unglaublichen Tatsachenbehauptungen widersprechen jeder Evidenz, vor allem weil bisher von all dem nichts zu hören war; solche Äußerungen sind gegen die Regeln des katholischen Glaubens gerichtet, wenn sich aber etwas an den Vorwürfen als wahr erweise, sollten die härtesten Strafen gegenüber jene verhängt werden, die diese begangen haben¹⁸.

8. Der Vorwurf der Zwangsmaßnahmen zur Union gegenüber den „Griechen“ ist unwahr, er wird entkräftet von den zahlreichen kaiserlichen Resolutionen und Dekreten, die jeden religiösen Zwang untersagen. Hier wird auf die im selben Jahr am 14. Juli an den Metropolit von Karlowitz gesandte Resolution verwiesen, aus der die Verfügung klar hervorgeht, dass auf jeden Zwang zur Union zu verzichten sei¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*, fol. 32: „3tio – Ist sowohl die unverschämte frechheit, als grobe Unwissenheit des verläunders daraus abzunehmen, daß graf Petazzi für den en chef Commandirenden Generalen in Kroatien und Slavonien ausgegeben wird. Mit dem Kloßter Marscha hingegen hat es eine ganz andere und folgende Beschaffenheit daß nemlich die griechen sich angemasset haben, die Katholischen mit gewalt aus demselben zu verdringen. So wenig nun der Kaiserin Königin Mayest. die Bedrukung der Griechen ungeahndet zu lassen gemeinet sind, eben so wenig können allerhöchst dieselben derley vergewaltigung von seiten der nicht unirten Griechen wider die Katholischen verstaten. Sie die griechen selbst, haben auch nachher die Billigkeit dieses reciproci erkandt, und darauf angetragen, daß die Patres piarum scolarum all dort angestellt werden möchten“.

¹⁷ *Ibidem*, fol. 32: „4to – Sind der Kaiserin Königin Mayest. nie an den gedanken gekommen, denen griechen den Genuß der hochheiligen Sacramenten zu entziehen, und die non uniti haben sich diesfalls zu Beschwerden um so weniger ursache, da sie an Kirchen und Klöstern keinen Mangel leiden und in deren ruhigen Besiz sind“.

¹⁸ *Ibidem*, fol. 32v: „5to, 6to, und 7to – läufen die angebliche ganz ungläubliche greüel und schandthaten wider alle vermuthung, zumahl man noch zur zeit nicht das geringste darvon gehöret hat, und ihr ungrund daraus ofenbahr zu trage lieget, daß ein solches vergehen denen eigenen Katholischen Glaubens-Regeln schnur strats zuwider ist, und, wenn es wahr wäre, auf das scharfeste bestrafet zu werden verdiente. Da man es aber ebenfalls nun bei generalen anbringen, ohne ein besonderes factum zu nennen, bewenden lasset, so fällt die vermessenheit solcher verläumdungen nur allzu viel in die augen“.

¹⁹ *Ibidem*, fol. 32v: „8to – kann die unrichtigkeit dieser Beschwerden durch die häufigen Kais. König. Entschliessungen und Befehle, welche allen Religions – Zwang durchgängig verbiethen, am fügichsten dargethan werden. Zu dessen Bestärkung man nur das jüngsthin unter dem 14 - ten Juli an dem Metropolitenerlassene, und hier in abschrift abschlüssige Rescript anziehen will, maßen aus demselben zur genüge erhellet, daß allen Beschwerden über irgend einen Unions-zwang sogleich abzuhelfen, jederzeit aufmerksame sorgfalt getragen werde“.

Contele Kaunitz cere depistarea și pedepsirea celor care, în obrăznicia lor, au redactat și au înaintat acele plângeri neadevărate, care pot determina tulburări și neliniști în Monarhia austriacă, afectarea alianței Austriei cu Rusia în favoarea Turciei, împrăștiind sămânța decepțiilor, pentru ca în spatele acestora să ajungă la intențiile private pe care le urmăresc²⁰.

În finalul răspunsurilor redactate pentru Keyserling, este atașat decretul Mariei Tereza trimis mitropolitului sârb neunit de rit grec de la Karlowitz, Pavel Nenadovici, cu câteva luni înainte, la 14 iulie 1757, cu referire la tensiunile confesionale din zona Bihorului, tocmai pentru a se arăta preocuparea Curții din Viena pentru remedierea plângerilor tuturor supușilor din Monarhie, inclusiv ale națiunii ilirice²¹.

La 21 august 1758, Curtea țaristă dispunea, din nou, ambasadorului Keyserling să ceară Curții austriece efectuarea de cercetări concrete pe teren, pentru a verifica autenticitatea plângerilor locuitorilor de „religie grecească” și remedierea lor. Curtea din Petersburg considera aceste plângeri ca fiind reale, tocmai pe fondul repetării lor. Cerea aliatai sale să nu vadă în aceste intervenții pentru coreligionarii „greci”, un amestec în afacerile interne ale Monarhiei austriece²².

La 3 octombrie 1758, Keyserling răspundea Curții din Petersburg, arătând că Viena caută să scuze constrângerile efectuate la adresa locuitorilor de „religie grecească” din Monarhie. Trimitea la Petersburg și un memoriu al preotului Ioan din Aciliu, în care erau prezentate măsurile dure la adresa coreligionarilor săi din Transilvania și plângerile lor. Ei cereau: liberul exercițiu al cultului liturgic, dreptul de a se folosi de privilegiile avute, restituirea celor 500 de biserici pe care le-au avut, ele neputând ajunge în proprietatea preoților dezbinați, trecerea lor

²⁰ *Ibidem*, f. 35v: „die gerechteste verfügungen dahin ergehen lassen, das der Urheber dieses vorgebens entdeket, und mit der verdienten Strafe beleet, auch auf gleiche art mit allem denenjenigen Verfahren werde, welche fernerhin Ihro Mayestät mit solchen Unwahrheiten zu hintergehen, und dero hohes Vorwort so sträflich zu Mißbrauchen nicht erröthen dürfen“;

²¹ În urma raportului Comisiei regești trimisă în Oradea, pentru a analiza situația de pe teren, împărăteasa a dispus categoric atât episcopului catolic, cât și Capitlului și comitatului Bihor, să nu fie pricinuită nici o pagubă neuniților în privilegiile lor și să nu fie exercitată nici cea mai mică constrângere confesională asupra lor. De asemenea, episcopului din Arad să i se permită jurisdicția bisericească asupra credincioșilor săi de aici. Împărăteasa dispunea însă, ca și neuniții din acel comitat, nu numai să revină la totala liniște, ci să o și mențină permanent, pe viitor. Dacă vreun superior lumesc sau bisericesc din unul din cele două rituri ar încerca să prejudicieze pe un altul în jurisdicția sa sau să lezeze libertatea de conștiință a poporului, să fie pedepsit: conducătorul lumesc, prin privarea de funcția publică pe care o are, iar clericul, prin suspendarea din funcția de paroh sau de la alte beneficii. Nu mai puțin, să fie pedepsite și comunitățile care ar recurge la acțiuni potrivnice, prin luarea privilegiilor, iar persoanele individuale să fie pedepsite după împrejurări cu arest, amenzi sau pedepse corporale. În cazul în care urmăresc tulburarea liniștii prin acțiuni secrete sau publice, să fie considerați ca tulburători ai acestei liniști și să fie pedepsiți ca atare. Cf. *Ibidem*, f. 33r-v.

²² Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, p. 300.

Graf Kaunitz fordert die Ermittlung und Verfolgung derer, die in ihrer Bosheit diese unwahren Vorwürfe zusammengestellt und vorgebracht haben, die Spannungen und Unruhen in der österreichischen Monarchie auslösen und das Bündnis zwischen Österreich und Russland zugunsten der Türkei beeinträchtigen könnten sowie die Saat der Enttäuschungen aussäen, wobei im Hintergrund Eigeninteressen sichtbar werden, die sie verfolgen²⁰.

Am Schluss des für Keyserling zusammengestellten Antwortschreibens wird als Anlage das Dekret von Maria Theresia beigelegt, das dem nicht-unierten serbischen Metropoliten des griechischen Ritus von Karlowitz, Pavel Nenadovici, einige Monate vorher am 14. Juli 1757 gesandt wurde im Blick auf die konfessionellen Spannungen in der Gegend von Bihor, um die besondere Fürsorge des Wiener Hofes zur Abhilfe für die Beschwerden aller Untertanen der Monarchie einschließlich der illyrischen Nation²¹.

Am 21. August 1758 erteilte der Zarenhof dem Botschafter Keyserling von neuem die Anweisung, vom österreichischen Hof die Durchführung konkreter Nachforschungen vor Ort zu fordern, um den Wahrheitsgehalt der Beschwerden der Einwohner „griechischer Religion“ und ihre Klärung zu überprüfen. Der Hof von Petersburg hielt diese Anklagen für berechtigt, vor allem weil sie mehrfach wiederholt wurden. Und der Hof forderte von seinem Verbündeten, in diesen Interventionen für seine „griechischen“ Glaubensgenossen keine Einmischung in die inneren Angelegenheiten der österreichischen Monarchie zu sehen²².

Am 3. Oktober 1758 antwortete Keyserling dem Hof von Petersburg und legte dar, dass Wien versuche, die gegenüber den Einwohnern „griechischer Religion“ aus der Monarchie ausgeübten Zwangsmaßnahmen zu entschuldigen. Er sandte nach Petersburg auch ein Memorandum des Priester Ioan aus Aciliu/dt. Tetscheln bei Săliște, in dem die harten Maßnahmen gegenüber seinen Glaubensgenossen aus Siebenbürgen und deren Beschwerden präsentiert werden. Sie forderten: freie Ausübung des liturgischen Kultes, das Recht, die bisherigen Privilegien weiter zu nutzen, die Rückgabe der 500 Kirchen, die sie hatten, die nicht in den Besitz der abtrünnigen Priester gelangen dürften, ihre

²⁰ *Ibidem*, fol. 35v.: „die gerechtesten Verfügungen dahin ergehen lassen, dass der Urheber dieses Vorgebens entdeket, und mit der verdienten Strafe belegen, auch auf gleiche Art mit allem denjenigen Verfahren werde, welche fernerhin Ihre Mayestät mit solchen Unwahrheiten zu hintergehen, und dero hohes Vorwort so sträflich zu Mißbrauchen nicht erröthen dürfen“.

²¹ Auf den Bericht der königlichen Kommission hin, die nach Oradea/dt. Großwardein gesandt wurde, um die Situation vor Ort zu untersuchen, wies die Kaiserin kategorisch sowohl den katholischen Bischof, als auch das Kapitel und das Komitat von Bihor an, dass den Nicht-Unierten keine Beeinträchtigung an ihren Privilegien zugefügt werden dürfe und auch nicht die kleinste konfessionelle Zwangsmaßnahme gegen sie angewandt werden dürfe. Gleichzeitig sei dem Bischof von Arad die Ausübung der kirchlichen Jurisdiktion über seine Gläubigen hier zu gestatten. Die Kaiserin verfügte freilich auch, dass die Nicht-Unierten aus diesem Komitat nicht nur zur absoluten Ruhe zurückfinden sollten, sondern diese auch künftig für alle Zeit bewahren sollten. Wenn ein weltlicher oder kirchlicher Vorgesetzter aus einer der beiden Riten versuchen sollte, einen anderen in seiner Jurisdiktion zu beeinträchtigen oder die Gewissensfreiheit des Volkes zu verletzen, dann soll er bestraft werden: weltliche Obere sollen ihr öffentliches Amt verlieren, das sie ausüben, und Kleriker von ihrem Priesteramt oder anderen Privilegien suspendiert werden. Nicht weniger sollten auch Gemeinden, die auf feindselige Aktionen zurückgreifen, durch die Aberkennung von Privilegien bestraft werden und Privatpersonen je nach Sachverhalt mit Haft, Geld- oder Körperstrafen bestraft werden. Sollten sie durch heimliche oder öffentliche Aktionen die Ruhe stören wollen, dann sollten sie auch als Ruhestörer behandelt und entsprechend bestraft werden. Cf. *Ibidem*, fol. 33 r-v.

²² Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. II, S. 300.

sub jurisdicția unui episcop răsăritean, cercetarea plângerilor lor în prezența unor comisari ruși. În cazul contrar al neîndeplinirii acestor cereri, ei amenințau cu emigrarea. La *6 noiembrie 1758*, împărăteasa Elisabeta Petrovna cerea lui Keyserling amănunte în această chestiune²³.

Intervenții la Curtea țarinei Elisabeta din Petersburg au fost întreprinse în anii 1750 - 1751 și 1757 - 1758, de preoții transilvăneni Nicolae Pop din Balomir și Ioan din Aciliu. În 1757, călugărul Nicodim se adresa țarinei Elisabeta Petrovna, făcându-i cunoscute măsurile de constrângere la Unire exercitate asupra românilor ortodocși din Transilvania²⁴.

La *26 decembrie 1758* Keyserling trimitea Curții din Petersburg un alt raport, în care arăta că ortodocșii nu au libertatea de a-și exercita cultul liturgic, iar Biserica catolică predică în mod public prigonirea și nimicirea tuturor confesiunilor acatolice. Ar exista o asemănare surprinzătoare între ceea ce învață Biserica catolică și ceea ce se întâmplă sub stăpânirea Austriei. Ambasadorul rus propune ca autoritățile vieneze să ia în considerare plângerile celor de lege grecească, iar la Congresul de pace dintre cele două state să se discute și problema acestora. Să se restituie acestora bisericile, să li se recunoască vechile privilegii avute, care să fie apoi garantate de toate puterile care iau parte la tratative. Rusia să întărească acest articol privitor la locuitorii de „religie grecească” din Monarhia austriacă. Prin atitudinea de sprijinire a acestora, afirmă Keyserling, „autoritatea și aderența Rusiei s-ar răspândi în regiunile cele mai îndepărtate, dacă poporul nostru ar veni în atingere cu coreligionarii săi care stau sub stăpânirea turcilor sau a altor state”²⁵.

La *20 octombrie 1760*, țarina Elisabeta Petrovna scria lui Keyserling la Viena, arătând că, deși contele Kaunitz negase prigonirile împotriva ortodocșilor, totuși acestea erau confirmate și de alte plângeri venite de data aceasta din partea românilor „de lege grecească” din Transilvania, care arătau că episcopul unit Petru Pavel Aron și clerul unit îi asuprește, pedepsindu-i cu amenzi în bani, preoții neuniți fiind tunși și aruncați în temnițe. Țarina insistă ca aceștia să fie lăsați în legea lor și să li se acorde dreptul de a avea un episcop propriu²⁶.

²³ *Ibidem*, p. 303.

²⁴ *Ibidem*, p. 390: „Să te milostivești spre noi și să ne scoți dintru aciastă patimă, că știm că ești de Dumnezeu dăruită cu puterea aciasta, că suntem năcăjiți așa tocma ca și mai de nainte creștinii în vremile împăraților celor tirani, în temnițe, în obezi și în legături, ne țin atâta cât și moarte ne vine multora dintru acea patimă - și bisericile și schiturile le pradă, și am jăluit dintru noi și la împărăția aciasta a noastră și ne-au răspuns că nu silește, iar deac-am venit la casele noastre nimica pace nu avem, numai ne silesc au să jurăm întru acelea dogme, au deaca nu, de loc ne pun la închisoare și de acolo nu putem să scăpăm, ci numai au să ne lepădăm de credință au să murim închiși și în locuri străine fugind de vrăjmașii noștri uniți”.

²⁵ *Ibidem*, p. 303.

²⁶ *Ibidem*, p. 305.

Unterstellung unter die Jurisdiktion eines ostkirchlichen Bischofs sowie die Untersuchung der Anklagen in Anwesenheit russischer Kommissare. Sollte dies nicht erfüllt werden, drohten sie mit Emigration. Am 6. *November 1758* erbat die Kaiserin Elisabeth Petrovna von Keyserling Detailinformationen in dieser Angelegenheit²³.

Die Interventionen am Hof von Zarin Elisabeth von Petersburg erfolgten in den Jahren 1750 bis 1751 und 1757 bis 1758 durch die siebenbürgischen Priester Nicolae Pop aus Balomir (Kreis Hunedoara; J.H.) und Ioan aus Aciliu. Im Jahre 1757 wandte sich der Mönch Nicodim an die Zarin Elisabeth Petrovna und informierte diese über die Zwangsmaßnahmen zur Union, die an den orthodoxen Rumänen in Siebenbürgen ausgeübt werden²⁴.

Am 26. *Dezember 1758* sandte Keyserling dem Hof von Petersburg einen weiteren Bericht, in dem er aufzeigte, dass die Orthodoxen nicht die Freiheit haben ihren Kultus frei auszuüben und die Katholische Kirche öffentlich die Verfolgung und Vernichtung aller nicht-katholischen Konfessionen predige. Es bestehe eine überraschende Parallele zwischen dem, was die Katholische Kirche lehrt, und dem, was unter der Herrschaft Österreichs geschieht. Der russische Botschafter schlug vor, dass die Wiener Behörden die Beschwerden der Gläubigen des griechischen Gesetzes ernst nehmen sollten und beim Friedenskongress zwischen den beiden Staaten auch deren Problem diskutiert werden sollten. Jenen sollten ihre Kirchen zurückgegeben und ihre alten Privilegien bestätigt werden und diese von allen an den Verhandlungen beteiligten Mächten garantiert werden. Russland sollte diesen Artikel bezüglich der Bewohner „griechischer Religion“ in der österreichischen Monarchie bekräftigen. Durch ihre Haltung der Unterstützung jener, so unterstreicht Keyserling, werden „die Autorität und der Einfluss Russlands in die entferntesten Regionen ausgebreitet, wenn unser Volk in Berührung kommt mit seinen Glaubensgenossen, die unter der Herrschaft der Türken oder anderer Staaten leben“²⁵.

Am 20. *Oktober 1760* schrieb Zarin Elisabeth Petrovna an Keyserling in Wien und machte deutlich, dass selbst wenn Graf Kaunitz die Verfolgungen der Orthodoxen bestritt, diese doch auch von anderen Beschwerden bestätigt wurden, die in diesem Falle von Rumänen des „griechischen Gesetzes“ aus Siebenbürgen gekommen waren, die zeigten, dass der unierte Bischof Petru Pavel Aron und der unierte Klerus sie unterdrückten, indem sie Geldstrafen verhängten, nicht-unierten Priestern die Haare abschnitten und sie in den Kerker warfen. Die Zarin bestand darauf, dass diese nach ihrem Gesetz leben dürfen und ihnen zugestanden wird, einen eigenen Bischof zu haben²⁶.

²³ *Ibidem*, S. 303.

²⁴ *Ibidem*, S. 390: „Erbarme dich über uns und befreie uns aus diesem Leiden, denn wir wissen, dass Du von Gott dem Herrn mit der Kraft dazu ausgestattet bist, denn wir sind hier unterdrückt so wie auch früher die Christen in der Zeiten der tyrannischen Kaiser unterdrückt waren, sie halten uns so in Kerkern und Ketten, dass über viele von uns sogar der Tod kommt, Kirchen und Klosterskiten rauben sie aus, und wir haben unter uns auch bei diesem unserem Reich geklagt, und sie haben uns geantwortet, dass uns niemand bedrückt, aber wenn wir in unsere Häuser kommen, haben wir keinen Frieden, sie bedrücken uns nur dass wir auf ihre Dogmen schwören, und wenn nicht, dann werfen sie uns ins Gefängnis und von dort gibt es kein Entkommen, entweder wir sagen unserem Glauben ab oder wir sterben im Gedächtnis oder wir flüchten an fremde Orte vopr unseren unierten Feinden“.

²⁵ *Ibidem*, S. 303.

²⁶ *Ibidem*, S. 305.

La 7 iunie, 19 octombrie și 25 noiembrie 1761, ambasadorul rus la Viena și țarina Rusiei reveneau la ideea necesității abordării chestiunii statutului locuitorilor de „religie grecească” din Monarhia austriacă, la viitorul tratat de pace ce urma să fie ținut la Augsburg, între Austria și Rusia²⁷.

După moartea țarinei Elisabeta Petrovna, la 5 ianuarie 1762²⁸, evenimentele politice au luat o altă orientare. Relațiile diplomatice dintre cele două puteri s-au modificat, Rusia aliindu-se cu Prusia.

III. Poziții ale miniștrilor austrieci de stat cu referire la „neuniții” (ortodocșii n.n.) din Monarhia austriacă pe fondul alianței politice a Austriei cu Rusia

*Ministrul Bartenstein*²⁹ aducea în atenție pericolul emigrării neuniților din principatul Transilvaniei în Rusia, artând că lipsa de îngrijorare a unor cercuri aulice față de această chestiune era neîntemeiată. Chiar și fuga protopopului Ioan din Transilvania, în Rusia, era considerată un rău atât de mare, încât nu se putea să nu se ia în considerație urmările îngrijorătoare ale acestui caz. Nu era greu de imaginat ce va fi spus acesta Curții rusești despre constrângerile pe care le dispunea la acea vreme episcopul român unit. În momentul în care Rusia va cere ca toți cei care nu doresc să rămână în țară, să poată pleca, Curtea austriacă va trebui să depună eforturi să respingă aceste pretenții, fără a intra în tensiune cu Rusia³⁰. Tot el menționa că neuniții din Transilvania au unele contacte cu rușii și că există în mănăstirile din Transilvania multe obiecte de amintire din partea țarului Petru cel Mare. Ar fi bine ca îngrijorarea cu privire la emigrarea din

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 306.

²⁹ Johann Christoph Freiherrn von Bartenstein: 1689 - născut în Strassburg; tatăl său era profesor de filosofie; 1715 - intră în serviciul de stat austriac; 1727 - consilier imperial; 1753 - consilier și vicescancelar la *Directorium in politicis et cameralibus*, pe atunci cea mai înaltă instanță pentru administrarea internă a țărilor austriece. Cf. Alfred Ritter von Arneth, „Johann Christof Bartenstein und seine Zeit”, în *Archiv für österreichische Geschichte*, vol. 46, Wien 1871, p. 53-54.

³⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico - Serbica, Kt. 5, Conv.1, 4 decembrie 1758*, f. 43: „Das keine Emigration zu besorgen seye, getraue ich mir nicht gutzustehen. Erfolget eine; So wäre die Verantwortung derer, so das gegenheil versicheret, überaus gros. Geszt aber auch man fände mittel, sie noch einige Zeit aufzuhalten; So wäre doch die alleinige Entfliehung des Protopoppen Jonas nach Russland allschon ein so groses Übel, das desen besorgte Folgen aus dem Sinn zu schlagen, mir allen gewalt anthun mus. Unschwer ist sich vorzustellen, was er von des Unirten Bischoffs Bedrukungen des nicht Unirten Wallachischen Volcks dortigen Hoff beybringen, und wie übelgesinnte nebst dem Englischem Ministro es aufpuzen werden. Erfolget sodann alseiten Rusland das Ansuchen, alle so im Land nicht bleiben wollen, ausziehen zu lassen, so dörfte man, ohne allda anzustosen, es abzulehnen mühe haben“.

Am 7. Juni, 19. Oktober und 25. November 1761 kamen der russische Botschafter in Wien und die Zarin von Russland auf ihre Idee der Notwendigkeit zurück, den Status der Einwohner „griechischer Religion“ in der österreichischen Monarchie bei nächsten Friedensvertrag zu behandeln, der in Augsburg zwischen Österreich und Russland ausgehandelt werden sollte²⁷.

Nach dem Tod der Zarin Elisabeth Petrovna am 5. Januar 1762²⁸ nahmen die politischen Ereignisse eine Wende. Die diplomatischen Beziehungen zwischen beiden Mächten änderten sich, nachdem Russland sich mit Preußen verbündete.

III Die Positionen der österreichischen Staatsminister bezüglich der „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) in der österreichischen Monarchie auf der Grundlage der politischen Allianz zwischen Österreich und Russland

*Minister Bartenstein*²⁹ lenkte die Aufmerksamkeit auf die Gefahr der Emigration der Nicht-Unierten aus dem Fürstentum Siebenbürgen nach Russland und verwies darauf, dass der Mangel an Besorgnis einiger Hofkreise in dieser Frage höchst unbegründet sei. Auch die Flucht des Protopops Ioan aus Siebenbürgen nach Russland wurde für überaus gravierend gehalten, denn die besorgniserregenden Folgen dieses Falles waren nicht zu übersehen. Es ist unschwer zu vermuten, was dieser dem russischen Hof über die Zwangsmaßnahmen berichtete, die der unierte Bischof zu jener Zeit ausübte. In dem Moment, in dem Russland verlangen wird, dass alle, die dies wünschen, das Land verlassen können, wird der habsburgische Hof sich darum bemühen, dieses Ansinnen zurückzuweisen, ohne in Spannungen mit Russland zu geraten³⁰. Es ist auch Bartenstein, der darauf hinweist, dass die Nicht-Unierten in Siebenbürgen Kontakte zu Russen haben und es in Klöstern Siebenbürgens viele Erinnerungstücke von Zar Peter dem Großen vorhanden sind. Es wäre gut, wenn die Sorge um die Emigration der Menschen

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, S. 306.

²⁹ Johann Christoph Freiherr von Bartenstein wurde 1689 in Straßburg geboren. Sein Vater war Professor der Philosophie. 1715 tritt er in den österreichischen Staatsdienst ein, 1727 wird er kaiserlicher Hofrat, 1753 Rat und Vizekanzler beim *Directorium in politicis et cameralibus*, dem damals höchsten Instanz der inneren Verwaltung der österreichischen Länder. Cf. Alfred Ritter von Arneth, „Johann Christof Bartenstein und seine Zeit“, in: *Archiv für österreichische Geschichte*, 46. Bd., Wien 1871, S. 53-54.

³⁰ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico - Serbica, Kt. 5, Conv.1*, 4. Dezember 1758, fol. 43: „Das keine Emigration zu besorgen seye, getraue ich mir nicht gutzustehen. Erfolget eine; So wäre die Verantwortung derer, so das gegenheil versicheret, überaus gros. Geszt aber auch man fände mittel, sie noch einige Zeit aufzuhalten; So wäre doch die alleinige Entfliehung des Protopoppen Jonas nach Russland allschon ein so groses Übel, das desen besorgte Folgen aus dem Sinn zu schlagen, mir allen gewalt anthun mus. Unschwer ist sich vorzustellen, was er von des Unirten Bischoffs Bedrukungen des nicht Unirten Wallachischen Volcks dortigen Hoff beybringen, und wie übelgesinnte nebst dem Englischem Ministro es aufpuzen werden. Erfolget sodann alseiten Rusland das Ansuchen, alle so im Land nicht bleiben wollen, ausziehen zu lassen, so dörrfte man, ohne allda anzustosen, es abzulehnen mühe haben“.

Monarhie a celor de credință răsăriteană, să fie doar o himeră a mitropolitului din Karlowitz. În realitate însă, Bartenstein nu garanta pentru aceasta³¹.

*Ministrul Ulfeld*³² a propus ca în răspunsul ce urma a fi trimis Curții rusești, să se arate faptul că de la începutul secolului al XVIII-lea și până în anul 1744, situația confesională din principatul Transilvaniei a fost liniștită, poporul român fiind unit³³. Abia în acest an, au fost trimiși în Transilvania „popi schismatici străini”, care „nu s-au mulțumit doar să predice înlăturarea Unirii, ci au provocat și tulburări în rândul poporului”³⁴. „Popii schismatici”³⁵ au fost pedepsiți pentru instigarea mulțimii la împotriviri. Exercițarea cultului religios al celor de altă credință a fost permisă permanent, cu condiția unui comportament liniștit³⁶. Acest „dublu principiu”³⁷ a fost urmat în toate conferințele și decretele imperiale³⁸. Totuși, numeroși preoți uniți au fost alungați, apostrofați și bătuți. Li s-au luat bisericile cu forța. Din cauza stării de război, nu s-a putut acorda acestora întregul ajutor de care au avut nevoie. În pofida acestor lucruri, „schismaticii se plâng și acuză, iar plângerile lor, sprijinite de mitropolitul din Karlowitz sunt luate în considerație ca adevărate”³⁹. Ulfeld considera că Rusia trebuia informată despre faptul că „schismaticii care acum se plâng, sunt aceia care au fost botezați și instruiți în Biserica unită, ei luând acum bisericile uniților”⁴⁰. Dacă mitropolitul din Karlowitz nu și-ar fi trimis „misionarii”⁴¹ lui în Transilvania, ar fi continuat să fie liniște în Principat.

Privitor la invocarea, de către mitropolitul Karlowitz-ului, a pericolului emigrării românilor în Rusia, datorită neacordării privilegiilor ilirice și tratamentului dur la adresa acestora din partea uniților și autorităților

³¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico - Serbica, Kt. 5, Conv. 4, 8 ianuarie 1759, f. 49v: „Mit dortigen Rußen sind die nicht unirate in Siebenbürgen gewiß nicht außer aller gemeinschaft, und von Peter dem Ersten seind, wie H. Baron von Toussaint mir erzehlet, viele denkezeichen in denen Siebenbürgischem Klösteren zu finden. Ist jedoch die Emigrations Beysorge ein bloß wärtiges Hirngespinst des Metropolitens, so ist es nur um so viel besser: Ich aber getraue mir in wahrheit nicht dafür gutzustehen“.*

³² Korfiz Anton Graf Ulfeld: Între anii 1745-1753 a condus conferințele ministeriale, lăsând apoi locul cancelarului Kaunitz. Vezi: Wurzbach, *Biografisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, vol. 48, 1883, p. 290.

³³ Raportul lui Ulfeld din cadrul conferinței ministeriale din 10 decembrie 1758, a fost prezentat de istoricul unit Augustin Bunea în lucrarea *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 145-149. Conținutul raportului a fost preluat apoi de istoricul ortodox Silviu Dragomir de la A. Bunea, în lucrarea sa *Istoria desrobirei religioase*, vol. II, Sibiu, 1930, p. 118-122.

³⁴ *Arhiva de stat Sibiu, Colecția Rosenfeld, H.6-9, nr. 33, fol.509. Vezi și Bunea, Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 148.

³⁵ *Arhiva de Stat Sibiu, Colecția Rosenfeld*, fol. 509.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Augustin Bunea, *Episcopii*, p. 145. Vezi și Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. II, p. 117-120.

⁴⁰ *Arhiva de stat Sibiu, Colecția Rosenfeld*, fol. 509.

⁴¹ *Ibidem*.

ostkirchlichen Glaubens aus der Monarchie nur ein Hirngespinnst des Metropoliten von Karlowitz wäre. Doch Bartenstein könne nicht wirklich dafür garantieren³¹.

*Minister Ulfeld*³² schlug vor, in dem Antwortschreiben, das an den russischen Hof gesandt werden sollte, darauf hinzuweisen, dass seit Anfang des 18. Jahrhunderts bis 1744 die konfessionelle Lage im Fürstentum Siebenbürgen ruhig gewesen sei, weil das rumänische Volk unierte war³³. Erst in diesem Jahr seien „ausländische schismatische Priester“ nach Siebenbürgen geschickt worden, die „sich nicht nur damit zufrieden gaben, für die Beseitigung der Union zu predigen, sondern auch Unruhen im Volk provoziert haben“³⁴. Diese „schismatischen Priester“³⁵ wurden bestraft für Aufwiegelung des Volkes zum Widerstand. Das Ausüben des religiösen Kultes von Angehörigen anderen Glaubens sei stets gebilligt worden mit der Bedingung eines ruhigen Verhaltens³⁶. Dieses „doppelte Prinzip“³⁷ wurde in allen Konferenzen und kaiserlichen Dekreten verfolgt³⁸. Trotzdem seien viele unierte Priester vertrieben, hart angegangen oder verprügelt worden. Kirchen wurden ihnen mit Gewalt genommen. wegen des Krieges habe jenen nicht die die ganze Unterstützung gewährt werden können, die sie nötig gehabt hätten. Trotz alledem „beschweren sich die Schismatiker und klagen, und ihre vom Metropoliten von Karlowitz unterstützten Beschwerden werden noch für bare Münze genommen“³⁹. Ulfeld meinte, Russland müsse darüber informiert werden, dass „die Schismatiker, die sich jetzt beschweren, jene sind, die in der Unierten Kirche getauft und katechisiert wurden und jetzt den Unierten die Kirchen nehmen“⁴⁰. Wenn der Metropolit von Karlowitz nicht seine „Missionare“⁴¹ nach Siebenbürgen geschickt hätte, wäre weiter Ruhe im Fürstentum gewesen.

Bezüglich der vom Metropoliten von Karlowitz beschworenen Gefahr einer Emigration der (sc. orthodoxen; J.H.) Rumänen nach Russland aufgrund der Verweigerung der illyrischen Privilegien und der harten Behandlung jener durch die Unierten und die

³¹ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico - Serbica, Kt. 5, Conv. 4, 8. Jänner 1759, fol. 49v*: „Mit dortigen Rußen sind die nicht unierte in Siebenbürgen gewiß nicht außer aller gemeinschaft, und von Peter dem Ersten sind, wie H. Baron von Toussaint mir erzehlet, viele denkzeichen in denen Siebenbürgischem Klösteren zu finden. Ist jedoch die Emigrations Beysorge ein bloß wärtiges Hirngespinnst des Metropoliten, so ist es nur um so viel besser: Ich aber getraue mir in wahrheit nicht dafür gutzustehen“.

³² Korfiz Anton Graf Ulfeld leitete zwischen 1745 und 1753 die Ministerratssitzungen, bevor er dies Kanzler Kaunitz überließ. Vgl. Wurzbach, *Biografisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, Bd. 48, 1883, S. 290.

³³ Der Bericht von Uhlfeld von der Ministerratssitzung am 10. Dezember 1758 wurde von dem unierten Historiker Augustin Bunea in seiner Arbeit *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici* (dt. *Die Bischöfe Petru Pavel Aron und Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, S. 145-149) wiedergegeben. Der Inhalt des Berichts wurde außerdem von A. Bunea übernommen von dem orthodoxen Historiker Silviu Dragomir in dessen Arbeit *Istoria desrobirei religioase*, Bd. II, Sibiu, 1930, S. 118-122.

³⁴ *Staatsarchiv Hermannstadt, Sammlung Rosenfeld, H.6-9, nr. 33, fol. 509. Vezi și Bunea, Episcopii*, S. 148.

³⁵ *Staatsarchiv Hermannstadt, Sammlung Rosenfeld*, fol. 509.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Augustin Bunea, *Episcopii*, S. 145. Vgl. auch Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Bd. II, S. 117-120.

⁴⁰ *Staatsarchiv Hermannstadt, Sammlung Rosenfeld*, fol. 509.

⁴¹ *Ibidem*.

administrative locale, Ulfeld făcea remarca că acest scenariu nu trebuie luat în calcul, deoarece se știe că în anii de recoltă slabă, românii au plecat în Țara Românească, dar s-au întors în număr foarte mare, când „cucuruzul s-a copt bine în Transilvania”⁴².

Ministrul Kaunitz își exprima punctul de vedere potrivit căruia chestiunea ilirică, datorită urmărilor ei îngrijorătoare, trebuia considerată ca una din cele mai importante chestiuni interne de stat, ce trebuia să fie în atenția iminentă a împărătesei. Neorânduielele durau deja, de atâția ani, și în pofida numeroaselor propuneri ale conferinței miniștrilor și a rezoluțiilor imperiale luate pe baza acestora, nu s-a putut ajunge la un sistem durabil. Cauza răului se găsea, în opinia lui Kaunitz, într-un zel religios orb și necreștin, ca și în intenții interesate. Atât Curții rusești, ca și altei Curți străine, nu trebuie să i se permită să se amestece în chestiunile interne ale Monarhiei austriece. E însă ușor de prevăzut ce se va întâmpla în viitor: sau se va ajunge la o indiferență cu Curtea rusească, spre marele prejudiciu al afacerilor de stat sau la o justificare necuviincioasă în dezacord cu autoritatea împărătesei, sau se vor acorda credincioșilor de credință „grecească”, cele conforme cu principiile „dreptății preainalte, iubirii și blândeții materne”, determinând efecte pozitive atât în interiorul, cât și exteriorul țării⁴³.

Kaunitz a stăruit permanent să apere cu toată tăria rezoluțiile preainalte, nu doar în ceea ce privește națiunea ilirică, ci și în ceea ce-i privește pe protestanții austriecei. Recunoaște în același timp faptul că lumea nu se lasă orbită de cuvinte

⁴² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt.4, Conv.1, 26 April 1756, f. 104v-105r*: „auch das wallachische Volk in Siebenbürgen so beschaffen, daß man sich deßen Emigrirung nacher Rußland /: so der Metropolit zu Erreichung seines Entzwecks immer vorschützet:/ zu befürchten hätte; dann wann auch öfters wie in miß-wachs-Jahren zu geschehen pfliget, solches in die wallachey übergehet, so komt es in weit größerer quantität so gleich wiederum zurück, als der Kukurutz in Siebenbürgen gut geraifet”.

⁴³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 5, Conv. 1, 7 dec. 1758, f. 67r-v.*: „Überhaupt mus ich meine mehrmalige Ausserung in aller Unterthänigkeit wiederholen, das ich die Illyrische Angelegenheiten, wegen ihrer besorglichen folgen, für eine der wichtigsten innerlichen Staats-Geschäften ansehe, welches Euer Mayestät erleuchtete und gerechteste Aufmerksamkeit vorzüglich verdienet. Dieses Unwesen dauret schon so viele Jahr; Und ohngeachtet der vielfältigen Conferenz - Beratschlagungen auch hierauf erfolgter Allerhöchster Entscheidungen, hat dannach kein dauerhaftes Systema zu Stand gebracht werden können. Die Ursach des Übels steckt in einem blinden, und unchristlichen Religions - Eifer, wie auch in interessirten Absichten. Einem solchen Übel kann nicht zeitlich, und nachdrücklich genug abgeholfen werden; Wann es anderst sich nicht vergrößern, noch unheilbar werden soll. Nebst deme ruhet in Euer Mayestät Allerhöchsten Wissenschaft, wie ein grosser Theil des Russischen Ministerii, und des Senats gedenke, was für schädliche Absichten der Orten geschmiedet, und wie die Religions Bedruckungen der Griechischen Glaubens - Genossen bey der Russischen Kayserin missbrauchet werden. Nun bescheide mich zwar von selbst, das so wenig dem Russischen als einem anderen fremden Hof zu gestatten seye, sich in Euer Mayestätliche domestics einzumischen; Es ist aber leicht vorzusehen, das es dannach über kurz oder lang geschehen, und ohnvermeidlich seyn werde; entweder mit dem Russischen Hof zum grösten Nachteil der Staats - Geschäften wo nichts gänzlich, jedoch in eine Kaltsinnigkeit zu verfallen, oder sich in eine unanständige, und mit dem Allerhöchsten Ansehen nicht wohl vereinbahrliche Rechtfertigung einzulassen, oder wohl gar denen Griechischen Glaubens Genossen so zu sagen Zwang weis wo nicht ein mehreres jedoch das nemliche zu bewilligen, was dermahlen allein der Allerhöchsten Gerechtigkeit, Landesmütterlichen Liebe, und Milde zu verdanken, und sowohl in als ausser Landes bestens gelten zu machen wäre“.

Lokalverwaltung verwies Ulfeld darauf, dass dieses Szenario nicht wirklich zu fürchten sei, denn auch in Jahren mit schlechter Ernte seien die Rumänen in die Walachei emigriert, seien aber in großer Zahl nach Siebenbürgen zurückgekehrt, als der Kukuruz in Siebenbürgen gut gereift ist⁴².

Minister Kaunitz brachte seine Meinung zum Ausdruck, wonach die illyrische Frage aufgrund ihrer besorgniserregenden Konsequenzen als eines der wichtigsten internen staatlichen Fragen zu werten sei, worauf die Kaiserin besondere Aufmerksamkeit verwenden müsse. Das Durcheinander dauere nun schon so viele Jahre an und trotz zahlreicher Vorschläge des Ministerrats und kaiserlicher Resolutionen auf deren Basis konnte man nicht zu einer dauerhaften Lösung gelangen. Die Wurzel des Übels lag nach Meinung von Kaunitz in einem blinden und unchristlichen Eifer wie auch in Eigeninteressen. Weder dem russischen Hof noch einem anderen fremden Hof sei es überdies zu gestatten, sich in die inneren Angelegenheiten der österreichischen Monarchie einzumischen. Es sei indes leicht vorauszusehen, was in Zukunft geschehen würde: entweder kommt es zu einer Abkühlung der Beziehungen zum russischen Hof zum großen Nachteil der Staatsangelegenheiten oder zu einer ungebührlichen mit der Autorität der Kaiserin nicht vereinbaren Rechtfertigung, oder es wird den Gläubigen „griechischen“ Glaubens das zugestanden, was mit den Prinzipien „allerhöchste Gerechtigkeit und landesmütterliche Liebe“ übereinstimmt, was im In- und Ausland positive Effekte hervorrufen wird⁴³.

Kaunitz beharrte stets darauf, in aller Entschlossenheit die allerhöchsten Resolutionen zu verteidigen, nicht nur in den Fragen betreffend die illyrische Nation, sondern auch

⁴² *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 4, Conv. 1, 26. April 1756, fol. 104 v-105r:* „auch das wallachische Volk in Siebenbürgen so beschaffen, daß man sich deßen Emigrirung nacher Rußland /: so der Metropolit zu Erreichung seines Entzwecks immer vorschützet:/ zu befürchten hätte; dann wann auch öfters wie in miß-wachs-Jahren zu geschehen pfeget, solches in die wallachey übergethet, so komt es in weit größerer quantität so gleich wiederum zurück, als der Kukurutz in Siebenbürgen gut geraifet“.

⁴³ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 5, Conv. 1, 7. Dez. 1758, fol. 67 r-v:* „Überhaupt mus ich meine mehrmalige Ausserung in aller Unterthänigkeit wiederholen, das ich die Illyrische Angelegenheiten, wegen ihrer besorglichen folgen, für eine der wichtigsten innerlichen Staats-Geschäften ansehe, welches Euer Mayestät erleuchteteste und gerechtteste Aufmerksamkeit vorzüglich verdienet. Dieses Unweesen dauret schon so viele Jahr; Und ohngeachtet der vielfältigen Conferenz-Beratschlagungen auch hierauf erfolgter Allerhöchster Entscheidungen, hat dannach kein dauerhaftes Systema zu Stand gebracht werden können. Die Ursach des Übels steckt in einem blinden, und unchristlichen Religions - Eifer, wie auch in interessirten Absichten. Einem solchen Übel kann nicht zeitlich, und nachdrücklich genug abgeholfen werden; Wann es anderst sich nicht vergrößern, noch unheilbar werden soll. Nebst deme ruhet in Euer Mayestät Allerhöchsten Wissenschaft, wie ein grosser Theil des Russischen Ministerii, und des Senats gedенke, was für schädliche Absichten der Orten geschmiedet, und wie die Religions Bedruckungen der Griechischen Glaubens - Genossen bey der Russischen Kayserin missbrauchet werden. Nun bescheide mich zwar von selbst, das so wenig dem Russischen als einem anderen fremden Hof zu gestatten seye, sich in Euer Mayestätliche domestics einzumischen; Es ist aber leicht vorzusehen, das es dannach über kurz oder lang geschehen, und ohnvermeidlich seyn werde; entweder mit dem Russischen Hof zum grösten Nachteil der Staats - Geschäften wo nichts gänzlich, jedoch in eine Kaltsinnigkeit zu verfallen, oder sich in eine unanständige, und mit dem Allerhöchsten Ansehen nicht wohl vereinbarliche Rechtfertigung einzulassen, oder wohl gar denen Griechischen Glaubens Genossen so zu sagen Zwang weis wo nicht ein mehreres jedoch das nemliche zu bewilligen, was dermahen allein der Allerhöchsten Gerechtigkeit, Landesmütterlichen Liebe, und Milde zu verdanken, und sowohl in als ausser Landes bestens gelten zu machen wäre“.

frumoase și că va rămâne în urmă o impresie ostilă, în cazul în care plângerile numeroase referitoare la constrângerile religioase nu vor fi deplin atenuate și dacă vor exista și în viitor. E de dorit să nu se ajungă la consecințe negative. Kaunitz dorește să poată asigura Curtea rusească cu certitudinea și cu energia cuvenite, că vor fi interzise și pedepsite în mod categoric orice constrângeri religioase împotriva ilirilor și în genere, împotriva tuturor celor de altă credință greșită, putând fi remediate, astfel, toate plângerile după dreptate și echitate⁴⁴.

La 16 ianuarie 1759, în cadrul dezbaterilor privitoare la întocmirea decretului ce urma a fi trimis Mitropolitului ortodox din Karlowitz în legătură cu pretențiile acestuia de extindere a jurisdicției sale în Transilvania, același ministru propunea ca decizia Curții din Viena de numire a unui Episcop exempt în principatul Transilvaniei să nu mai rămână un secret, ci cu cât mai repede, cu atât mai bine, să fie făcută cunoscută atât Curții imperiale rusești, cât și mitropolitului, cât și credincioșilor de credință „grecească”. Acest lucru ar constitui cel mai rapid și mai natural mijloc de înlăturare a tuturor reclamațiilor și reproșurilor existente⁴⁵.

La 12 iulie 1762, Maria Tereza înmâna ministrului Kaunitz un referat al lui Bartenstein referitor la prudența ce trebuia arătată față de locuitorii de religie „grecească” din Monarhie, cerând cancelarului de stat exprimarea punctului său de vedere în această chestiune.

În deplin respect, Kaunitz poruncește la a da răspunsul⁴⁶. Cu referire la datele istorice prezentate de baronul Bartenstein, Kaunitz arată că motivul emigrației și al tuturor celorlalte urmări nefaste pe care rușii le-au provocat de atunci încolo, trebuie căutat în anul 1750, când s-a dorit transformarea granițelor Tisa și Mureș constituite din militari, în granițe constituite din provinciali, cărora li s-a spus că pot emigra în Imperiul otoman sau unde vor ei, fără să fie împiedicați în acest sens. Aceasta a dus nu numai la pierderea multor mii de suflete, ci a dat și Curții imperiale rusești aparentul pretext să organizeze populația din Noua Serbie cu aceiași emigranți, folosindu-se de permisiunea dată și folosind sume mari de bani

⁴⁴ *Ibidem*: „Meine Amts - Pflichten, und Euer Mayestätliche Allerhöchster Dienst machen mich also sehnlichst wünschen, das der Vortritt des Russischen Hofes nebst anderen höchst schädlichen folgen nicht abgewartet, sondern demselben noch in zeiten bevorekommen, und ich in Stand gesezt werden möchte, mit reiner Wahrheit, und behörigen Nachdruck versichern zu können, das nicht nur alle Bedruckungen und Gewissens Zwang in ansehung der Illyrier, und überhaupt aller irr - Glaubiger auf das schärfste verbotthen, sondern auch bestraffet, mithin alle Beschwerden nach Recht und Billigkeit abgethan werden“.

⁴⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei Vorträge, Kt. 84, 16 ianuarie 1759, f. 35v*: „bey der dritten frage habe mich dahin geausseret, daß mir zwar der Allerhöchste Befehl, die vorhabende Aussetzung eines Episcopi exempti annoch geheim zu halten, nicht bekannt gewesen; das ich aber bey der Sach selbstn für sehr erspriesslich hielte, wann aus dieser Allerhöchsten Verfügung kein Geheimnus, sondern dieselbe, sowohl dem Russisch - kaysерlichen Hof, als dem Metropolitn und denen Griechischen Glaubens - Genossen, je ehender, je besser bekannt gemacht würde; Weilen solches das kürzeste, und natürlichste Mittel seye, allen Beschwerden, und Vorwürfen auf einmahl abzuhelffen“.

⁴⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 6, Conv. 4, f. 66r - 75r, 12 iulie 1762.*

betreffend der Protestanten Österreichs. Er erkannte gleichzeitig, dass sich die Welt nicht von schönen Worten blenden lässt und eine feindselige Haltung fortbesteht, wenn die zahlreichen Klagen zu den religiösen Zwangsmaßnahmen nicht vollständig gelindert werden und diese auch in Zukunft noch bestehen. Es sei zu wünschen, dass es nicht zu negativen Konsequenzen komme. Kaunitz wünschte, dem russischen Hof mit Überzeugung und dem nötigen Nachdruck zusichern zu können, dass kategorisch die Ausübung jedes religiösen Zwangs gegenüber Illyrern und überhaupt allen mit anderem falschen Glauben verboten und verfolgt werde und damit allen Beschwerden nach dem Prinzip von Gerechtigkeit und Gleichheit abgeholfen werden könne⁴⁴.

Am 16. Jänner 1759 schlug derselbe Minister im Rahmen der Diskussionen über die Ausarbeitung des Dekrets, das dem orthodoxen Metropoliten von Karlowitz im Zusammenhang mit seinen Ansprüchen nach Erweiterung seiner Jurisdiktion in Siebenbürgen gesandt werden sollte, vor, den Beschluss des Wiener Hofes, einen eigenen exempten Bischof für das Fürstentum Siebenbürgen zu benennen, nicht länger geheim zu halten, sondern je schneller desto besser sowohl dem russischen Zarenhof als auch dem Metropoliten und den Gläubigen „griechischen“ Glaubens bekannt zu machen. Dies wäre das schnellste und natürlichste Mittel zur Beseitigung aller bestehenden Beschwerden und Vorwürfe⁴⁵.

Am 12. Juli 1762 händigte Maria Theresia Minister Kaunitz eine Stellungnahme Bartensteins aus zur notwendigen Umsicht, die gegenüber den Einwohnern „griechischer“ Religion aus der Monarchie gezeigt werden sollte und forderte vom Kanzler eine Darlegung seines Standpunktes in dieser Frage.

Voller Respekt ging Kaunitz daran, darauf zu antworten⁴⁶. Im Blick auf die von Baron Bartenstein präsentierten historischen Daten zeigte Kaunitz auf, dass das Motiv zur Emigration und aller anderen unglückseligen Konsequenzen, die die Russen von damals bis jetzt provoziert hätten, im Jahr 1750 zu suchen seien, als die Umwandlung der von Militärs gebildeten Grenzen an der Theiss und am Muresch in eine von Provinzbewohnern gebildete Grenze gewünscht wurde, denen gesagt wurde, dass sie ungehindert in das Osmanische Reich oder wohin auch immer emigrieren könnten. Dies führte nicht nur zu einem Verlust vieler tausend Seelen, sondern lieferte dem russischen Zarenhof auch einen

⁴⁴ *Ibidem*: „Meine Amts - Pflichten, und Euer Mayestätliche Allerhöchster Dienst machen mich also sehnlichst wünschen, das der Vortritt des Russischen Hofes nebst anderen höchst schädlichen folgen nicht abgewartet, sondern demselben noch in zeiten bevorgekommen, und ich in Stand gesezt werden möchte, mit reiner Wahrheit, und behörigen Nachdruck versichern zu können, das nicht nur alle Bedruckungen und Gewissens Zwang in ansehung der Illyrier, und überhaupt aller irr - Glaubiger auf das schärfste verboten, sondern auch bestraffet, mithin alle Beschwerden nach Recht und Billigkeit abgethan werden“.

⁴⁵ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Staatskanzlei Vorträge, Kt. 84*, 16. Jänner 1759, fol. 35v: „bey der dritten frage habe mich dahin geausseret, daß mir zwar der Allerhöchste Befehl, die vorhabende Aussezung eines Episcopi exempti annoch geheim zu halten, nicht bekannt gewesen; das ich aber bey der Sach selbstn für sehr erspriesslich hielte, wann aus dieser Allerhöchsten Verfügung kein Geheimnus, sondern dieselbe, sowohl dem Russisch-kayserlichen Hof, als dem Metropoliten und denen Griechischen Glaubens-Genossen, je ehender, je besser bekannt gemacht würde; Weilen solches das kürzeste, und natürlichste Mittel seye, allen Beschwerden, und Vorwürfen auf einmahl abzuhelffen“.

⁴⁶ *Österreichisches Staatsarchiv Wien, HHStA, Illyrico-Serbica, Kt. 6, Conv. 4*, fol. 66r - 75r, 12. Juli 1762.

pentru aceasta. La data la care Kaunitz își ocupa funcția, nemulțumirea Curții rusești a fost atât de mare, încât exista îngrijorarea ruperii alianței cu aceasta. Ulterior, Curtea rusească s-a reținut de la a cere aprobarea altor emigrații, ci s-a mulțumit cu cererea ca soțiile și copiii necăsătoriți ai „grecilor” deja emigrați, să aibă dreptul de a pleca și ei în Rusia. În ce privește acordarea de pașapoarte pentru ofițerii și soldații ruși care doreau să plece în Ungaria, s-au luat măsurile cele mai utile, fără a determina acuze din partea Curții amintite. După începerea războiului cu Prusia, a trebuit ca în cazuri particulare să se arate mai multă bunăvoință și indulgență pentru a nu se ajunge la prejudicii însemnate. Pentru faptul că în Ungaria se aflau puține trupe militare, ofițerii și soldații ruși nu au putut fi împiedicați să se îndrepte spre Ungaria, să călătorească în această țară, să rămână mai mult decât perioada permisă în pașaport și să provoace emigrări secrete. Acele timpuri pot fi folositoare prezentului, în sensul în care, pe de o parte, să fie prevenite toate revoltele și instigările, să fie folosită prudența necesară, iar pe de altă parte, să fie înlăturat răul de până atunci pentru viitor în mod definitiv.

În continuare, Kaunitz prezintă punctul de vedere al baronului Bartenstein cu referire la supușii turci. Acesta îi consideră pe „grecii neuniți”, care erau supuși turci, mai periculoși decât pe cei care locuiesc în țările Monarhiei. În acest sens, cere ca supușilor turci neuniți, care nu-l recunosc pe mitropolitul din Karlowitz ca pe conducătorul lor, atunci când se află în țările Monarhiei, să li se interzică în mod categoric să se mai adreseze ambasadorului rus sau să întrețină înțelegeri suspecte cu alți ruși. Traducătorul (interpretul) Porții a fost informat de urmările dezavantajoase și de pedepsele care vor decurge din nerespectarea acestor decizii de către supușii otomani prezenți în țările Monarhiei. De asemenea, ambasadorul Austriei la Poarta otomană, baronul Penckler, urma să informeze autoritățile turce în acest sens.

Kaunitz recunoaște faptul că în ceea ce-i privește pe supușii turci, el nu este chiar atât de îngrijorat, sperând în evitarea acestor înțelegeri cu rușii. E de acord cu Bartenstein, că trebuie evitate constrângerile și desconsiderarea „grecilor neuniți” care locuiesc în țările Monarhiei, și care i-ar putea determina să emigreze în alte părți. Pe de altă parte, un pericol mare ar putea veni din partea locuitorilor de confesiune augsburgică și helvetică, în cazul în care regele Prusiei ar reuși vreodată să pătrundă cu puterea sa impresionantă în Ungaria.

Recomandările baronului Bartenstein de interdicție a constrângerilor „grecilor”, de pedepsire a răului, de tratare a acestora cu dreptate și echitate, neexcluderea militarilor neuniți de la onoruri, plățirea lor ca și celelalte trupe militare, evitarea derulării de procese grele de anchetă asupra celor mai buni ofițeri ai lor, care ar provoca nedreptăți acestora, corespundeau, din punctul de vedere al lui Kaunitz, cu convingerile cele mai drepte ale împărătesei și cu

offensichtlichen Vorwand, mit den entsprechenden Emigranten die Bevölkerung Neuserbiens zu bilden unter Ausnutzen des gegebenen Versprechens und Einsatzes großer Summen an Geld dafür. Als Kaunitz sein Amt ausübte, war die Unzufriedenheit des russischen Hofes so groß, dass es Besorgnis vor einem Bruch der Allianz mit Russland gab. Später verzichtete der russische Hof auf die Forderung nach Erlaubnis weiterer Emigration und begnügte sich mit der Forderung, dass die Ehefrauen und unverheirateten Kinder der schon emigrierten „Griechen“ das Recht haben sollten, ebenfalls nach Russland zu gehen. Bezüglich der Ausstellung von Reisepässen für russische Offiziere und Soldaten, die nach Ungarn auswandern wollten, wurden die nötigen Maßnahmen ergriffen, ohne Klagen bei dem erwähnten Hof auszulösen. Nach Beginn des Krieges mit Preußen musste in einzelnen Fragen mehr Wohlwollen und Nachgiebigkeit gezeigt werden, um nicht zu dem erwähnten Schaden zu kommen. Da sich in Ungarn nur wenige Militärtruppen aufhielten, konnten russische Offiziere und Soldaten nicht daran gehindert werden, sich nach Ungarn zu wenden, in dieses Land zu reisen, dort länger als die im Reisepass erlaubte Zeit zu bleiben und geheime Emigrationen zu provozieren. Diese Zeiten können für die Gegenwart im dem Sinne von Nutzen sein, dass einerseits alle Aufstände und jeder Hetze vorgekommen werden könnte und die nötige Umsicht walten gelassen werden könnte, andererseits könnten die bisherigen Übel für die Gegenwart endgültig überwunden werden.

Desweiteren präsentiert Kaunitz den Standpunkt von Baron Bartenstein zu den türkischen Untertanen. Jener hielt die „nicht-unierten Griechen“, die türkische Untertanen waren, für gefährlicher als die, welche in den Ländern der Monarchie lebten. In diesem Sinne forderte er, dass den nicht-unierten türkischen Untertanen, die den Metropolit von Karlowitz nicht als ihren Führer anerkennen, es kategorisch untersagt werde, wenn sie sich in den Ländern der Monarchie aufhalten, sich an den russischen Botschafter zu wenden oder verdächtige Kontakte mit anderen Russen zu unterhalten. Der Dolmetscher der Pforte wurde von den ungünstigen Folgen und den Strafen informiert, die aus der Nichtbefolgung dieser Entscheidungen seitens der in den Ländern der Monarchie anwesenden osmanischen Untertanen folgen. Ebenso informierte der Botschafter Österreichs an der Osmanischen Hohen Pforte, Baron Penckler, die türkischen Behörden in diesem Sinne.

Kaunitz macht deutlich, dass er bezüglich der türkischen Untertanen nicht so besorgt sei und auf Vermeidung solchen Einvernehmens mit den Russen hoffe. Er stimmt überein mit Bartenstein, dass Zwangsmaßnahmen und Verachtung der „nicht-unierten Griechen“, die in den Ländern der Monarchie leben zu vermeiden sind, weil diese jene zur Emigration veranlassen könnten. Auf der anderen Seite könnte eine große Gefahr von den Einwohnern Augsburger und des Helvetischen Bekenntnisses ausgehen, falls der König von Preußen es einmal schaffen würde, mit seiner beeindruckenden Streitmacht in Ungarn einzudringen.

Die Empfehlungen von Baron Bartenstein, Zwangsmaßnahmen gegen die „Griechen“ zu untersagen, das Übel zu verfolgen und jene gerecht und gleich zu behandeln, den Verzicht auf den Ausschluss der Nicht-Unierten von Auszeichnungen, die gleiche Bezahlung wie bei den anderen Militärtruppen sowie der Verzicht auf die Durchführung von harten Untersuchungsprozessen gegen deren beste Offiziere, die zu Unrecht diesen

regulile unei conduceri înțelepte. Toate acestea trebuie luate în considerație, mai ales în acele împrejurări critice.

E de acord cu Bartenstein că nu trebuie să existe nici o ezitare în interzicerea categorică, printr-un nou decret, a emigrării din Ungaria, pedepsele urmând să fie întărite. Cei care denunță pe emigrant, să primească o recompensă de 25 de guldeni în cazul prinderii aceluia.

Baronul Bartenstein a început să facă cercetări mai apropiate cu referire la ofițerii și soldații ruși care se găseau în Ungaria, lucru pe care împărăteasa, după deosebirea cazurilor, și după prevederile dreptului internațional, era îndreptățită să o facă. Totuși, considerentele de stat importante cereau să nu se recurgă la decizii luate în grabă, ci să se aștepte timpul potrivit. De când însă, un corp de armată rusesc s-a unit într-adevăr, cu armata prusacă, și a trimis trupe militare împotriva trupelor austriece, nu numai că trebuie să mai existe îndoială, ci interesul preînalt cere ca să fie folosit acest prilej și ca urmare să fie îndepărtați din Ungaria toți ofițerii și soldații ruși, iar pe timpul războiului să li se interzică intrarea în țară. După instalarea păcii, să se întreprindă unele măsuri prin care să fie evitată emigrarea provocată de ofițerii ruși. Pe baza dreptului internațional, s-ar putea merge mai departe, ofițerii și soldații ruși putând fi considerați prizonieri de război. Faptul însă, că au pașapoarte din partea Consiliului Aulic de Război și că, considerentele cele mai importante, cer evitarea izbucnirii unui Adevărat Război cu Rusia, atât cât e posibil, îl determină pe Kaunitz să nu propună o astfel de acțiune. Consiliul Aulic de Război să dispună tuturor ofițerilor și soldaților ruși care se găsesc în Ungaria, evacuarea acestui regat și a provinciilor care aparțin acestuia într-un termen foarte scurt, și să le interzică categoric intrarea în această țară până la noi ordine. De asemenea, trebuiau supravegheați și arestați toți emisarii străini. După opinia lui Kaunitz, nu trebuiau evacuați toți ofițerii și soldații ruși din toate țările Monarhiei, ci doar din Ungaria și provinciile care aparțin acesteia. Se aveau în vedere cei care au trecut în serviciile militare rusești. Pedepsirea acestora ar putea constitui premisa unui adevărat război, de aceea e mai potrivită amânarea acestora până când împrejurările facilitează acest lucru. Tot ce poate crea aversiunea națiunii rusești să fie evitat în mod prudent.

Maria Tereza aproba propunerile cancelarului Kaunitz.

Concluzii

Problematika ortodocșilor din Monarhia austriacă a constituit un punct sensibil al tratatelor politice dintre Austria și Rusia. Intervențiile Curții din Sankt Petersburg au determinat și ele, la rândul lor, alături de alte rațiuni politice și de istorie a mentalităților, o schimbare de atitudine a Curții din Viena față de ortodocșii din Monarhie, respectiv din Transilvania.

gegenüber führe, korrespondierten nach Ansicht Kaunitz‘ mit den allerhöchsten Überzeugungen der Kaiserin und den Regeln einer weisen Staatsführung. All dies müsse Berücksichtigung finden vor allem in der gegenwärtigen kritischen Lage.

Er stimmte mit Bartenstein überein, dass es kein Zögern geben dürfe beim kategorischen Verbot der Emigration aus Ungarn durch ein neues Dekret, die Strafen dafür sollten erhöht werden. Wer einen Emigranten anzeige, solle im Falle von dessen Ergreifung mit einer Prämie von 25 Gulden belohnt werden.

Baron Bartenstein begann, nähere Untersuchungen durchzuführen zu den russischen Offizieren und Soldaten, die sich in Ungarn aufhielten, wozu die Kaiserin im Einzelfall und nach dem internationalen Recht berechtigt war. Trotzdem verlangten wichtige Gründe der Staatsräson, nicht zu voreiligen Entscheidungen zu kommen, sondern den richtigen Zeitpunkt abzuwarten. Als sich jedoch ein russischer Armeekorps tatsächlich mit der preußischen Armee vereinte und Militärtruppen gegen die österreichischen Truppen sandte, konnte es keinen Zweifel mehr geben, sondern das höchste Staatsinteresse forderte, diesen Anlass zu nutzen und ihnen das Betreten des Landes zu verbieten. Nach dem Friedensabschluss sollten einige Maßnahmen unternommen werden, um die von russischen Offizieren provozierte Emigration zu stoppen. Auf der Grundlage des internationalen Rechts hätte man noch weitergehen können und die russischen Offiziere und Soldaten als Kriegsgefangene verstehen können. Doch die Tatsache, dass diese Reisepässe vom Hof-Kriegsrat hatten wie auch dass höchste Gründe der Staatsräson das Vermeiden des Ausbruchs eines echten Krieges mit Russland forderten, solange dies möglich ist, brachten Kaunitz dazu, eine solche Aktion nicht vorzuschlagen. Der Hof-Kriegsrat sollte für alle russischen Offiziere und Soldaten, die sich in Ungarn aufhielten, das Verlassen des Königsreiches und aller dazugehörigen Provinzen in kurzer Zeit verfügen und ihnen das Wiederbetreten dieses Landes bis zu einer neuen Anweisung strikt verbieten. Gleichzeitig sollten alle ausländischen Emissäre überwacht und verhaftet werden. Nach Meinung von Kaunitz sollten nicht alle russischen Offiziere und Soldaten aus allen Ländern der Monarchie evakuiert werden, sondern nur aus Ungarn und den dazugehörigen Provinzen. Hier waren die im Blick, die in den russischen Militärdienst eingetreten waren. Die Verfolgung jener könnte die Voraussetzung eines echten Krieges bilden, daher sei es geraten, dies aufzuschieben bis die Umstände dies erleichtern. Alles, was die Abneigung des russischen Volkes hervorrufen könnte, müsse auf kluge Weise vermieden werden.

Maria Theresia billigte die Vorschläge von Kanzler Kaunitz.

Fazit

Das Problem der Orthodoxen aus der österreichischen Monarchie bildete einen sensiblen Punkt in den politischen Verhandlungen zwischen Österreich und Russland. Auch die Interventionen des Hofes von Sankt Petersburg führten neben anderen politischen Gründen und der Mentalitätsgeschichte zu einer Änderung der Haltung des Wiener Hofes gegenüber den Orthodoxen in der Monarchie, respektive in Siebenbürgen.

Conferințele ministeriale din anii 1758-1761, au analizat și problema numirii unui episcop ortodox propriu pentru românii ortodocși din Transilvania. Trecerea românilor ortodocși transilvăneni sub jurisdicția mitropoliei de Karlowitz putea duce la conturarea periculoasă a unei opoziții ortodoxe în bloc. Pericolul orientării Ortodoxiei din Transilvania spre Rusia părea și mai grav⁴⁷. În aceste condiții, s-a decis, în anul 1758, numirea unui episcop exempt ca administrator al Episcopiei transilvane, căruia i s-a interzis să se opună extinderii Unirii cu Biserica Romei în acest teritoriu⁴⁸.

Calculul politic a determinat autoritățile vieneze să acorde atenție crescândă și situației ortodocșilor din celelalte părți ale Monarhiei austriece. Informațiile pe care le deținea Curtea din Petersburg în legătură cu aceștia nu corespundeau întotdeauna realităților locale, întrevederile dintre miniștrii austriac și rus de resort având rolul de a detensiona un conflict viitor iminent și de a evita pierderea unei aliate puternice în război. Intențiile politice ale Rusiei de a-și extinde „autoritatea și aderența în regiunile cele mai îndepărtate”⁴⁹, au fost luate, de asemenea, în calcul, de Curtea din Viena.

⁴⁷ În anul 1758, unii emisari ruși propuneau unei delegații românești aflate la Viena, să-l aleagă de episcop pe călugărul sârb Ghenadie Vasilievici și să fie de acord cu trecerea noii episcopii sub jurisdicția sinodului rus. Mitropolitul din Karlowitz, care a aflat aceste informații de la episcopul Timișoarei, Vichentie Iovanovici Vidac, a anunțat Curtea din Viena în mod repetat cu referire la acestea. Cf. Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, p. 131.

⁴⁸ *Staatsarchiv Sibiu, Rosenfeld-Sammlung, H.6-9, fol. 504*. cit. după *Siebenbürgische Hofkanzlei*, nr. 325, 1758: „Die Quaestion an, dass ein exemter Bischof nach 7-Bürgen zu benennen, approbire ich; mithin hätte er Obristhofmeister in aller Geheim die nöthigen Vorkehrungen und Instructionem formieren zu lassen, damit die Sach bald zu Stand kommt. Maria Theresia m.p.”. Textul este amintit și de Augustin Bunea, *Episcopii*, p. 132, și de Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, vol. II, p. 84, fără a fi menționat nr. de folie. Vezi și Turczynski, *Konfession und Nation*, p. 174.

⁴⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 303.

Die Ministerratsitzungen in den Jahren 1758 bis 1761 behandelten auch das Problem der Ernennung eines eigenen orthodoxen Bischofs für die orthodoxen Rumänen aus Siebenbürgen. Der Übergang der siebenbürgischen orthodoxen Rumänen unter die Jurisdiktion der Metropole von Karlowitz konnte zu den gefährlichen Umrissen einer orthodoxen Opposition en bloc führen. Die Gefahr einer Orientierung der Orthodoxen aus Siebenbürgen nach Russland schien aber noch größer⁴⁷. Unter diesen Bedingungen wurde im Jahr 1758 die Ernennung eines exemten Bischofs als Administrator des siebenbürgischen Bistums beschlossen, dem untersagt wurde, gegen die Ausweitung der Union mit der Kirche Roms in dieser Region zu opponieren⁴⁸.

Politische Überlegungen brachten die Wiener Behörden dazu, wachsende Aufmerksamkeit auch der Lage der Orthodoxen in den anderen Teilen der österreichischen Monarchie zu widmen. Die Informationen, die der Hof in Petersburg über diese hatte, stimmten nicht immer mit der Wirklichkeit vor Ort überein, wobei die Begegnungen zwischen dem österreichischen und dem russischen Fachministern eine wichtige Rolle bei der Entspannung eines bevorstehenden Konflikts und zur Vermeidung eines Bruchs der mächtigen Kriegsallianz. Die politischen Intentionen Russlands, seine „Autorität und Einfluss in die entferntesten Regionen“ auszudehnen⁴⁹, wurden vom Wiener Hof ebenso berücksichtigt.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

⁴⁷ Im Jahr 1758 schlugen einige russische Emissäre einer rumänischen Delegation, die sich in Wien aufhielt, vor, den serbischen Mönch Ghenadie Vasilievici zum Bischof zu wählen und einverstanden zu sein mit der Unterordnung des neuen Bistums unter die Jurisdiktion des russischen Synod. Der Metropolit von Karlowitz, der diese Informationen vom Bischof von Temeswar Vichentie Iovanovici Vidac hatte, meldete sich am Wiener Hof wiederholt unter Bezug darauf. Cf. Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, S. 131.

⁴⁸ *Staatsarchiv Hermannstadt, Rosenfeld-Sammlung, H. 6-9, fol. 504*. zit. nach *Siebenbürgische Hofkanzlei*, Nr. 325, 1758: „Die Quaestion an, dass ein exemter Bischof nach 7-Bürgen zu bennen, approbire ich; mithin hätte er Obristhofmeister in aller Geheim die nöthigen Vorkehrungen und Instructionem formieren zu lassen, damit die Sach bald zu Stand kommt. Maria Theresia m.p.“. Der Text wird erwähnt auch bei Augustin Bunea, *Episcopii*, S. 132, und Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Bd. II, S. 84, ohne Erwähnung der Reg.-Nummer. Vgl. auch Turczynski, *Konfession und Nation*, S. 174.

⁴⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 303.

Forme ale defînirii identitare în Transilvania veacului al XVIII-lea. Exemplul românilor neuniți*

Destul de bine cunoscută din punctul de vedere al istoriei ecleziastice (cel puțin cu privire la principalele momente ale acesteia), evoluția românilor neuniți din Transilvania secolului al XVIII-lea are o imagine istoriografică încă deficitară sub aspectul formulei identitare ilustrate¹, al modului de integrare a acestora în societate², ori al raporturilor de la nivelul comunităților³. Afirmându-se mai degrabă prin opoziție (în cazul celor care au refuzat recunoașterea Unirii cu Biserica Romei), sau confruntare (în deceniile cinci-șapte ale secolului), neuniții nu spun în realitate foarte mult despre ei înșiși. Chiar polemicile teologice (din aceeași perioadă a deceniilor cinci-șapte) reflectă cel mult reelaborarea unei ideologii cu origini în afara teritoriului transilvănean. De aceea, este necesară aprofundarea trăsăturilor formulei identitare ortodoxe propuse cu un deceniu și

*Studiul a fost publicat în versiunea germană în revista *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Târgu Mureș, XV (2012), p. 23-55.

¹ Pentru o analiză a patru formule identitare specifice multiconfesionalismului românesc din Transilvania, vezi Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Humanitas, 1997, p. 370-389.

² Liniile directoare ale unei ample investigații comparate asupra genezei identităților transilvănene se pot vedea la Mihaela Grancea, *Trecutul de astăzi. Tradiție și inovație în cultura română*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009, p. 15-54.

³ O dimensiune a problemei este prezentată la Mihaela Grancea, *Călători străini prin Principatele Dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789). Identitate și alteritate*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2002, p. 191-200. Pentru un exemplu concret mai recent al utilității unei asemenea cercetări, vezi Greta-Monica Miron, „Antagonism și toleranță confesională în satele românești transilvănene în timpul mișcării lui Sofronie”, în *Geneza și semnificațiile ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei, secolele XVI-XVIII*, Alba Iulia, Altip, 2010, p. 171-179. Sunt de reținut sugestiile metodologice esențiale oferite de Benjamin J. Kaplan, *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press, 2007, p. 7-12.

Formen der Identitätsbestimmung in Siebenbürgen im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Nicht-Unierten Rumänen*

Auch wenn die Entwicklung der nicht-unierten Rumänen im Siebenbürgen des 18. Jahrhunderts im Blick auf die Kirchengeschichte durchaus gut bekannt ist (wenigstens bezüglich ihrer wichtigsten Momente), so ist doch das historiographische Bild zu dem Aspekt der veranschaulichten Identitätsformel¹, die Art und Weise ihrer Integration in die Gesellschaft² oder ihrer Beziehungen untereinander auf der Ebene der Gemeinden³ immer noch defizitär. Die Nicht-Unierten manifestierten sich vor allem durch Opposition (im Falle derer, die die Anerkennung der Union mit der Kirche Roms verweigerten) oder Konfrontation (in den 50er bis 70er Jahren des Jahrhunderts) und äußerten sie sich tatsächlich nicht sehr umfangreich über sich selbst. Sogar die theologischen Polemiken (ebenfalls aus der Zeit der 50er bis 70er Jahre) spiegeln höchstens die Neuausarbeitung von Ideologien mit Wurzeln außerhalb des Territoriums von Siebenbürgen. Daher ist eine Vertiefung der Wesensmerkmale der orthodoxen Identitätsformel wie sie vor eineinhalb

* Eine deutsche Version der Studie wurde in der Zeitschrift *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”* Târgu Mureș XV (2012), S. 23-55 veröffentlicht.

¹ Zur Analyse der vier für die rumänische Multikonfessionalität spezifischen Identitätsformeln in Siebenbürgen vgl. Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Bukarest, Humanitas, 1997; dt. Ausgabe *Die ethnische Identität der Siebenbürger Rumänen. Eine Entstehungsgeschichte im historischen Raum*, Köln, 2003), S. 370-389.

² Die Hauptlinien einer breit angelegten vergleichenden Untersuchung der Entstehungsgeschichte der siebenbürgischen Identitäten bietet Mihaela Grancea, *Trecutul de astăzi. Tradiție și inovație în cultura română/dt. Die Vergangenheit des Heute. Tradition und Innovation in der rumänischen Kultur*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009, S. 15-54.

³ Eine Dimension des Problems wird dargestellt bei Mihaela Grancea, *Călători străini prin Principatele Dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789). Identitate și alteritate/Fremde Reisende durch die Donaufürstentümer; Siebenbürgen und das Banat (1683-1789). Identität und Andersartigkeit*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2002, S. 191-200. Als konkretes Beispiel aus jüngerer Zeit für den Nutzen einer solchen Untersuchung vgl. Greta-Monica Miron, „Antagonism și toleranță confesională în satele românești transilvănene în timpul mișcării lui Sofronie”, „Antagonismus und konfessionelle Toleranz in den siebenbürgischen Dörfern zur Zeit des Aufstands des Sofronie”, in: *Geneza și semnificațiile ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei, secolele XVI-XVIII/Die Genese und die Bedeutungen der Idee der religiösen Toleranz im Fürstentum Siebenbürgen vom 16.-18. Jh.*, Alba Iulia, Altip, 2010, S. 171-179. Festzuhalten sind die ganz wesentlichen methodologischen Vorschläge von Benjamin J. Kaplan, *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press, 2007, S. 7-12.

jumătate în urmă⁴, din perspectiva unei istorii uneori mai complexe decât transpare din luările de poziție ale autorilor din epocă citați îndeobște.

Cu deosebire se cuvine acordată atenție *procesului de diferențiere* dintre cele două confesiuni românești sau, cu alte cuvinte, trecerii de la identitatea ca *structură* (apartenența la Ortodoxie definită prin conceptul esențial de *lege*⁵ și elementele comune ale religiei trăite⁶), la cea înțeleasă ca *proces*, rezultat al acțiunii paralele (nu neapărat și întru totul simultane) a celor două elite asupra propriilor credincioși⁷. Desigur, aplicarea acestui model teoretic este îngreunată de factori precum mobilitatea frontierelor confesionale, ori întârzierea apariției unei elite neunite, până în perioada în care structurarea identității colective avea să fie mai evident influențată, pe lângă apartenența confesională, și de naționalitate⁸. În plus, o dificultate interpretativă suplimentară o suscită limita cronologică relativă autoimpusă analizei de față (anul 1761), care se explică însă prin scopul investigației: urmărirea începutului procesului de definire identitară a neuniților până la conturarea structurilor instituționale ale propriei Biserici. Vastitatea problematicii descurajează tentativa de epuizare a ei în acest cadru; de aceea, voi avea în vedere aici doar individualitatea comunităților neunite poziționate de la început în afara și împotriva Unirii cu Biserica Romei. Sesizarea

⁴ Mitu, *Geneza identității naționale*, p. 380.

⁵ Pentru semnificația conceptului, vezi Daniel Barbu, *Bizant contra Bizant. Explorări în cultura politică românească*, București, Nemira, 2001, p. 96-98, și, din altă perspectivă, Ernst Christoph Suttner, „*Legea strămoșească: Glaubensordnung und Garantie des sozialen Zusammenhalts*”, în *Ostkirchliche Studien* 56, 1, 2007, p. 138-154.

⁶ O atentă investigație a relației dintre religia prescrisă și religia trăită, la Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 85-136. Vezi și judicioasele observații din Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 14-15.

⁷ Cele două concepții asupra identității sunt detaliate de Loredana Sciolla, în Massimo Borlandi, Raymond Boudon, Mohamed Cherkaoui, Bernard Valade (coord.), *Dicționar al gândirii sociologice*, Iași, Polirom, 2009, p. 359. Despre diferențierea dintre cele două Biserici românești, disputa pentru moștenirea națională (a credinței definite drept „lege românească”) și posibilitatea ca Biserica Ortodoxă a românilor din Transilvania să fie considerată o „biserică populară”, vorbește Krista Zach, „Toleranță religioasă și construirea stereotipurilor într-o regiune multiculturală. *Biserici populare în Transilvania*”, în *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg, Sibiu, Hora, 2001, p. 85-87.

⁸ Vezi, de pildă, Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat. Secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 67-88. O mai amplă analiză a mișcării de emancipare a românilor ortodocși din Transilvania și Banat, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și primele decenii ale veacului următor, cu trimeri la contribuțiile istoriografice anterioare, se găsește în Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Ethnie et confession en Transylvanie (du XIIIe au XIXe siècles)*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane și Fundația Culturală Română, 1996, p. 105-106, 112-118, 120-130.

Jahrzehnten vorher vorgeschlagen wurden⁴, notwendig, und zwar aus der Perspektive einer manchmal komplexeren Geschichte, als dies gelegentlich in den Stellungnahmen der vornehmlich zitierten Autoren jener Epoche erscheint.

Ganz besondere Aufmerksamkeit gilt es dabei dem *Prozess der Differenzierung* zwischen den beiden rumänischen Konfessionen zu widmen, bzw. mit anderen Worten dem Übergang von der Identität als *Struktur* (die von dem wesentlichen Konzept des *Gesetzes*⁵ und den gemeinsamen Elementen der gelebten Religion⁶ definierte Zugehörigkeit zur Orthodoxie) zu einer als *Prozess* verstandenen Identität als Resultat parallelen (aber nicht unbedingt und in allem simultanen) Handelns der beiden Eliten an den eigenen Gläubigen⁷. Gewiss wird die Anwendung dieses theoretischen Modells erschwert durch Faktoren wie die Durchlässigkeit konfessioneller Grenzen oder das verspätete Auftauchen einer nicht-unierten Elite bis zur Epoche, in der die Strukturierung der kollektiven Identität deutlicher noch neben der konfessionellen Zugehörigkeit auch von der Nationalität beeinflusst war⁸. Eine zusätzliche interpretative Schwierigkeit entsteht auch durch die selbstauferlegte relative chronologische Begrenzung der vorliegenden Studie (das Jahr 1761), die sich freilich durch das Ziel der vorliegenden Untersuchung erklärt: die Beobachtung des Beginns des Prozesses der Identitätsdefinition der Nicht-Unierten bis zur Konturierung der institutionellen Strukturen der eigenen Kirche. Die Breite der Problematik lässt den Versuch, diese in diesem Rahmen umfassend zu behandeln, als unmöglich erscheinen; daher werde ich hier nur die Eigentümlichkeit der nicht-unierten Gemeinden berücksichtigen, die von

⁴ Mitu, *Geneza identității naționale*, S. 380.

⁵ Zur Bedeutung des Konzepts vgl. Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească/Byzanz gegen Byzanz. Untersuchungen zur rumänischen politischen Kultur*, Bukarest, Nemira, 2001, S. 96-98, sowie aus anderer Perspektive Ernst Christoph Suttner, „*Legea strămoșească*. Glaubensordnung und Garantie des sozialen Zusammenhalts“, in: *Ostkirchliche Studien* 56, 1, 2007, S. 138-154.

⁶ Eine aufmerksame Untersuchung des Verhältnisses zwischen der vorgeschriebenen und der gelebten Religion bietet Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective/dt. Siebenbürgen und die Anfänge der Moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoc, Presa Universitară Clujeană, 1997, S. 85-136. Vgl. auch die umsichtigen Beobachtungen von Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească/Mythos und Wirklichkeit in der rumänischen Historiographie*, Bukarest, Editura Enciclopedică, 1997, S. 14-15.

⁷ Die beiden Konzepte zur Identität werden detailliert beschrieben bei Loredana Sciolla, in: Massimo Borlandi, Raymond Boudon, Mohamed Cherkaoui, Bernard Valade (Hrsg.), *Dicționar al gândirii sociologice/Wörterbuch des soziologischen Denkens*, Iași, Polirom, 2009, S. 359. Zur Differenzierung zwischen den beiden rumänischen Kirchen, dem Disput über das nationale Erbe (des geradezu als „rumänisches Gesetz“ definierten Glaubens) und die Möglichkeit, die Orthodoxe Kirche der Rumänen aus Siebenbürgen als „Volkskirche“ zu sehen vgl. Krista Zach, „Toleranță religioasă și construirea stereotipurilor într-o regiune multiculturală. ‚Biserici populare‘ în Transilvania“/„Religionstoleranz und die Herausbildung von Stereotypen in einer multikulturellen Region“, in: *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie/Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen in der Geschichtsschreibung*. Aus den Veröffentlichungen des Siebenbürgen-Instituts Heidelberg, Sibiu, Hora, 2001, S. 85-87.

⁸ Vgl. z. B. Nicolae Boșcan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat. Secolul al XIX-lea/Die Nationsidee bei den Rumänen aus Siebenbürgen und dem Banat im 20. Jh.*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, S. 67-88. Eine breitere Analyse der Emanzipationsbewegungen der orthodoxen Rumänen aus Siebenbürgen und dem Banat im letzten Jahrzehnt des 18. Jhs. und den ersten Jahrzehnten des folgenden Jahrhunderts mit Verweisen auf die früheren historiographischen Arbeiten ist zu finden bei Nicolae Boșcan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Ethnie et confession en Transylvanie (du XIIIe au XIXe siècles)*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane și Fundația Culturală Română, 1996, S. 105-106, 112-118, 120-130.

măsurii în care constituirea acestora a reprezentat un model sau cel puțin a exercitat o influență va fi extrem de utilă unei viitoare investigații, prevăzută a fi dedicată credincioșilor și comunităților devenite neunite în urma evoluțiilor confesionale de la mijlocul secolului.

Când și cum și-au clarificat conștiința de sine românii transilvăneni care s-au poziționat în afara Unirii?

Locurile în care s-au înregistrat încă de la început acțiuni ale ortodocșilor au fost centrele urbane unde activau Companii sau comunități comerciale grecești (Brașov, Făgăraș și Alba Iulia) ori românești (Șcheii Brașovului)⁹, ele derulându-se concomitent cu realizarea Unirii bisericești. Conform anchetei întreprinse la solicitarea Dietei transilvănene în toamna anului 1699, au declarat că „rămân în religia grecească română”, în Șcheii Brașovului, protopopul „Siicu ot Scheiu” (Văsii Hoban), preoții Vasile Grid, Cârstea „sin protopop Staicu” și Florea „sin Todor”, împreună cu șase gocimani și jurați și 166 credincioși, lor alăturându-li-se 11 greci din Brașov și 24 de credincioși din Brașovul Vechi¹⁰. Pentru Făgăraș, este consemnat preotul Cristea, cu 63 de credincioși și 9 greci¹¹. Declarația trebuie considerată doar una cu valoare generală¹², explicabilă prin severa muștrare trimisă în primăvara aceluiași an de Teodosie, mitropolitul Țării

⁹ Liniile esențiale ale problematicii sunt prezentate de Keith Hitchins, în vol. *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom / Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. I. *Von den Anfängen bis 1701 / De la începuturi până în anul 1701*, Johann Marte, Viorel Ioniță, Iacob Mârza, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner (ed.), București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 306-319; o atentă analiză mai recentă a realizat Radu Nedici, *Formarea identității confesionale greco-catolice în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Teză de Doctorat în manuscris, Universitatea din București, 2011, p. 142-148.

¹⁰ Ștefan Meteș, „Românii din Țara Bârsei, a Făgărașului și din Treiscaune-Secuime și unirea cu Roma (Declarațiile lor din 1699)”, în *Mitropolia Ardealului*, VIII, 1-3, 1963, p. 118. Gocimanii și jurații din Șcheii consemnați sunt Stoica Postovarul, Dumitru Brăila, Iane Sultan, Radul Sohanul, Nicula Răutz și Iuon Fertul, iar grecii din Brașov, Saffranosi Ștefan, Lukacs Nicolae, Szava Iuon, Sava Strati, Fogarasi Nicolae, Barhul Barbusul, Marton Lukacs, Petru Pop, Alexander Iuon, Görög Andrei și Macedoniai Pavel. Menționarea anchetei, cu trimitere la sursa originală dar fără redarea numelor, apare și la Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, Editura tipografiei arhidiecezane, 1920, p. 17-18.

¹¹ Meteș, „Românii din Țara Bârsei”, p. 118.

¹² Expresia citată de Ștefan Meteș este destul de problematică, dat fiind că reprezintă singura mențiune privitoare la conținutul declarațiilor privind toate cele 16 localități din Țara Bârsei pentru care sursa redă numele preoților și credincioșilor interogați.

Anfang an außerhalb und gegen die Union mit der Kirche Roms positioniert waren. Die Erforschung des Maßes, in dem deren Herausbildung ein Modell darstellte oder zumindest einen Einfluss ausübte, wird der künftigen Forschung von größtem Nutzen sein, die sich jenen Gläubigen und Gemeinden widmet, die infolge der konfessionellen Entwicklungen seit Mitte des Jahrhunderts nicht-uniert geworden waren.

Wann und wie haben die Siebenbürger Rumänen, die sich außerhalb der Union positionierten, ihr Selbstbewusstsein geklärt?

Die Orte, an denen schon seit Beginn Aktionen der Orthodoxen registriert worden sind, waren die urbanen Zentren, in denen griechische Handelsgesellschaften oder Gemeinden aktiv waren (Braşov/Kronstadt, Făgăraş/Fogarasch und Alba Iulia/Karlsburg) oder auch rumänische (Şcheii Braşovului/Obere Vorstadt von Kronstadt)⁹, wobei sich diese zeitgleich mit der Verwirklichung der Kirchenunion abspielten. Gemäß der auf Forderung des Siebenbürgischen Landtags im Herbst 1699 durchgeführten Untersuchung erklärten in der Şchei Braşovului der Protopope „Siicu ot Scheiu“ (Văsiu Hoban), die Priester Vasile Grid, Cârstea „sin protopop Staicu“ und Florea „sin Todor“, zusammen mit sechs Gottesmännern und Geschworenen sowie 166 Gläubigen, „dass sie in der griechisch-rumänischen Religion verbleiben“, wobei sich ihnen noch elf Griechen aus Kronstadt und 24 Gläubige aus Alt-Kronstadt anschlossen¹⁰. Für Fogarasch ist der Priester Cristea mit 63 Gläubigen und 9 Griechen erwähnt¹¹. Dieser Deklaration darf nur eine ganz allgemeine Bedeutung beigemessen werden¹², sie ist erklärbar aus der strengen Rüge, die in demselben Jahr von Teodosie, dem Metropoliten der Walachei,

⁹ Die wesentlichen Linien des Problems werden dargestellt bei Keith Hitchins, in: *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom/Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei. I. Von den Anfängen bis 1701 / De la începuturi până în anul 1701*, Johann Marte, Viorel Ioniţă, Iacob Mârza, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner (Hrsg.), Bukarest, Editura Enciclopedică, 2010, S. 306-319; eine aufmerksame aktuelle Untersuchung bietet Radu Nedici, *Formarea identităţii confesionale greco-catolice în Transilvania în secolul al XVIII-lea/Die Herausbildung der griechisch-katholischen konfessionellen Identität im 18. Jh.*, Diss. Universität Bukarest, 2011, S. 142-148.

¹⁰ Ştefan Meteş, „Românii din Țara Bârsei, a Făgăraşului şi din Treiscaune-Secuime şi unirea cu Roma (Declaraţiile lor din 1699)“/„Die Rumänen aus dem Burzenland, Fogarasch und dem Szeklerland und die Union mit Rom (Deren Erklärungen von 1699)“, in: *Mitropolia Ardealului VIII*, 1-3, 1963, S. 118. Die unterzeichneten Gottesmänner und Geschworenen aus der Şchei sind Stoica Postovarul, Dumitru Brăila, Iane Sultan, Radul Sohanul, Nicula Răutz und Iuon Fertul, und die Griechen aus Kronstadt Saffranosi Ştefan, Lukaci Nicolae, Szava Iuon, Sava Strati, Fogarasi Nicolae, Barhul Barbusul, Marton Lukacs, Petru Pop, Alexander Iuon, Görög Andrei und Macedoniai Pavel. Auch bei Silviu Dragomir wird die Untersuchung erwähnt, aber ohne Wiedergabe von Namen, vgl. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII/Die Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen aus Siebenbürgen im 18. Jh.*, Bd. I, Sibiu, Editura tipografiei arhidiecezane, 1920, S. 17-18.

¹¹ Meteş, „Românii din Țara Bârsei“, S. 118.

¹² Der von Ştefan Meteş zitierte Ausdruck ist ziemlich problematisch, denn er stellt die einzige Erwähnung zum Inhalt der Erklärungen bzgl. aller 16 Orte aus dem Burzenland, für die diese Quelle die Namen der verhörten Priester und Gläubigen wiedergibt.

Românești, protopopului Brașovului Vășii Hoban și preoților Vasile și Florea din Șchei, pe care ierarhul îi suspecta că ar fi trecut la Unire¹³. Mult mai decise, punctele de vedere exprimate în anii 1700-1701 par să reflecte radicalizarea poziției credincioșilor, căreia i s-a raliat în cele din urmă și clerul¹⁴.

În iunie 1700, comunitatea românească din Șchei se adresa Soborului mare, mărturisind că își trimisese delegații la sinodul întrunit în luna mai din supunere față de Atanasie, dar își afirma totodată hotărârea de a-și păstra „legea” și de a rămâne credincioși Bisericii răsăritene; dintre cei 97 de semnatari (între care 2 greci și majoritatea celor consemnați în declarațiile din 1699), se individualizau prin modul subscrierii cei care fuseseră probabil inițiatori ai acțiunii: gocimani (epitropi ai bisericii „Sfântul Nicolae”) Stoica Postăvaru și Gheorghe Vătafu¹⁵. Intenția dezicerii de preoții lor care ar fi avut o altă opțiune, și chiar de propriul ierarh, în cazul confirmării suspiciunii la adresa acestuia, era deja clar exprimată. Decesul protopopului Brașovului¹⁶ le-a dat ocazia șcheienilor să încerce aducerea unui alt protopop din Țara Românească; ei au cedat însă amenințărilor lui Atanasie și l-au acceptat pe Vasilie Grid¹⁷, care și-a asumat o atitudine de opoziție fățișă față de Unire în timpul ceremoniei de instalare în scaun a episcopului unit.

¹³ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, ediție îngrijită de Octavian Șchiau și Livia Bot, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 72-74; Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii-Brașovului*, vol. I (1292-1742), Brașov, Institutul de Arte Grafice „Astra” Brașov, 1943, p. 127-128. Situația lui Cârstea, căruia conform lui Radu Tempea nu i se adusese aceeași acuzație, este mai confuză: considerat protopop în Trei Scaune (Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 137-138; Meteș, „Românii din Țara Bârsei”, p. 125-126), participant în această calitate la sinoadele din 1700 și 1701, el a continuat totuși să activeze și în 1701 ca preot la biserica din Șchei.

¹⁴ Observațiile lui Keith Hitchins (în vol. *Die Union der Rumänen Siebenbürgens*, p. 310-313) cu privire la atractivitatea statutului mai favorabil conferit preoților prin prima Diplomă Leopodină a Unirii și pertinenta sesizare, de către Radu Nedici (*Formarea identității*, p. 143-145), a presiunii exercitate de comunitatea laică din Șchei asupra propriilor preoți, susțin această evoluție.

¹⁵ Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei (1700-1783)*, vol. I, Brașov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1901, p. 5-8, nr. III; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 132-133.

¹⁶ Dacă informația lui Radu Tempea, referitoare la decesul protopopului Hoban în octombrie 1699 (*Istoria sfintei besereci*, p. 74), este corectă, devine problematică menționarea unui protopop Vasile, ca semnat al declarației de Unire la Soborul din septembrie 1700, în Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, Typis et sumptibus Feliciani Rauch, 1885, p. 249. În plus, este greu de crezut ca mitropolitul Atanasie să fi aflat despre deces abia peste un an (conform scrisorii sale din 10 noiembrie 1700, la Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 8-9, nr. IV); explicația lui C. Mușlea (*Biserica Sf. Nicolae*, p. 131, 136), privind funcționarea temporară ca protopop a lui Radu Tempea în locul lui Vasilie Grid (neconfirmat, dar suspendat pentru atitudine favorabilă față de Unire), complică și mai mult lucrurile. Pentru această chestiune, vezi și Nedici, *Formarea identității*, p. 143, nota 249.

¹⁷ Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 8-11, nr. IV-V. Confirmat deja la 10 decembrie 1700, nu este limpede de ce acesta nu apare printre participanții la soborul din 7 ianuarie 1701, unde semnează în schimb „Protopop Crîstea sîn protopopa Staicu ot Brașov” (Dragomir, „Românii din Transilvania și unirea”, p. 86).

an den Protopopen von Kronstadt Văsiu Hoban und die Priester Vasile und Florea der Oberen Vorstadt geschickt worden war, welche der Hierarch verdächtigte, zur Union übergetreten zu sein¹³. Viel entscheidender reflektiert aber die Radikalisierung der Position der Gläubigen jene 1700 bis 1701 vertretenen Standpunkte, denen sich später auch der Klerus anschloss¹⁴.

Im Juni 1700 wandte sich die rumänische Gemeinde der Oberen Vorstadt von Kronstadt an die Große Synode und bezeugte, dass sie Delegierte zu der im Monat Mai versammelten Synode aus Gehorsam gegenüber Atanasie geschickt hatten, doch bekräftigten sie ihren Entschluss, ihr „Gesetz“ zu bewahren und Gläubige der Orthodoxen Kirche zu bleiben; unter den 97 Unterzeichnern (darunter zwei Griechen und die Mehrheit derer, die die Erklärungen von 1699 unterschrieben hatten) kristallisierten sich durch die Art und Weise ihres Unterzeichnens zwei Personen heraus, die vielleicht die Initiatoren der Aktion gewesen sein könnten: die „Gottesmänner“ (Epitropen der Kirche „Sfântul Nicolae“) Stoica Postăvaru und Gheorghe Vătafu¹⁵. Die Absicht, sich von ihren Priestern, die anderer Meinung waren, und sogar vom eigenen Hierarchen loszusagen, falls sich der an deren Adresse gerichtete Verdacht bestätigen sollte, war bereits klar gegeben. Der Tod des Dekans von Kronstadt¹⁶ bot der Gemeinde der Oberen Vorstadt die Gelegenheit zu versuchen, einen anderen Protopopen aus der Walachei zu bringen; doch gaben sie den Drohungen von Atanasie nach und akzeptierten Vasilie Grid¹⁷, der während der Zeremonie der Installation des unierten Bischofs eine oppositionelle Haltung zur Union eingenommen hatte. Vielleicht

¹³ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului/Die Geschichte der heiligen Kirche der Oberen Vorstadt von Kronstadt*, hrsg. von Octavian Șchiau und Livia Bot, Bukarest, Editura pentru literatură, 1969, S. 72-74; Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii-Brașovului/Die Kirche Sf. Nicolae aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt*, Bd. I (1292-1742), Kronstadt, Institutul de Arte Grafice „Astra“ Brașov, 1943, S. 127-128. Die Situation von Cârstea, dem laut Radu Tempea nicht dieselben Vorwürfe gemacht wurden, ist konfus: er galt als Dekan im Komitat Háromszék/Trei Scaune (Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, pp. 137-138; Mețeu, „România din Țara Bârsei“, S. 125-126), und in dieser Eigenschaft als Teilnehmer an den Synoden von 1700 und 1701, wirkte aber nachweislich auch 1701 noch als Priester an der Kirche in der Șchei.

¹⁴ Die Beobachtungen von Keith Hitchins (in: *Die Union der Rumänen Siebenbürgens*, S. 310-313) im Blick auf die Attraktivität des vorteilhafteren Status, der den Priestern durch das erste Leopoldinische Unions-Diplom angeboten worden war, und die treffende Untersuchung des von der Gemeinde der Laien der Oberen Vorstadt auf die eigenen Priester ausgeübten Druckes durch Radu Nedici (*Formarea identității*, S. 143-145) unterstützen den Gedanken dieser Entwicklung.

¹⁵ Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei (1700-1783)/Dokumente zur Vergangenheit der Rumänen aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt (1700-1783)*, Bd. I, Kronstadt, Tipografia Ciurcu & Comp., 1901, S. 5-8, Nr. III; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, S. 132-133.

¹⁶ Wenn die Information von Radu Tempea zum Tod des Dekans Hoban im Oktober 1699 (*Istoria sfintei besereci*, S. 74) zutreffend ist, dann wird die Erwähnung eines Dekans Vasile als Unterzeichner der Unions-Deklaration auf der Synode vom September 1700 bei Nicolaus Nilles problematisch (*Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, Bd. I, Oeniponte: Typis et sumptibus Feliciani Rauch, 1885, S. 24. Außerdem ist es schwer vorstellbar, dass Metropolit Atanasie von dessen Tod erst nach einem Jahr erfahren hätte (laut seines Schreibens vom 10. November 1700, bei Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 8-9, Nr. IV); die Erklärung C. Mușlea (*Biserica Sf. Nicolae*, S. 131, 136), zum zeitweisen Wirken von Radu Tempea anstelle von Vasilie Grid (unbestätigt, aber suspendiert wegen seiner befürwortenden Haltung zur Union), verkomplizieren die Angelegenheit. Zu dieser Frage vgl. auch Nedici, *Formarea identității*, S. 143, Anm. 249.

¹⁷ Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 8-11, Nr. IV-V. Bestätigt schon am 10. Dezember 1700 bleibt unklar, warum dieser nicht unter den Teilnehmern der Synode vom 7. Januar 1701 erwähnt wird, wo hingegen „Dekan Crîstea und Dekan Stăicu aus Kronstadt“ unterzeichnen (Dragomir, „România din Transilvania și unirea“, S. 86).

Probabil nici nu putea proceda altfel, în condițiile tensiunii extreme la care păreau să fi ajuns relațiile dintre cler și credincioși.

Despre rehirotonirea lui Atanasie la Viena (25 martie 1701), echivalată cu „piarderea legii creștinești”, brașovenii au fost înștiințați în 7 mai, de către agentul lor vienez, Andrei Banoli¹⁸. Încă mai înainte însă, scrisoarea din 13 martie, adresată ierarhului aflat deja la Viena de către negustorul grec Ioan Pater din Alba Iulia (Pater Ianoș, sau Calo-Ianni Pater, proestos al Companiei din Sibiu în 1672-1674 și episcop al Mitropoliei)¹⁹, acuzase îndepărtarea preoților de credincioși, de pe aceeași poziție a fidelității față de „lege”²⁰. Brașovenii au cerut în aceste condiții sfatul omului lor de încredere de la București, șcheianul David Corbea²¹, acceptându-i reproșurile prea puțin reținute. Acesta a conceput textul celor trei scrisori ce trebuiau expediate guvernatorului Transilvaniei, lui Atanasie, respectiv protopopului Vasilie Grid și preoților lor aflați la ceremonia de instalare în scaun a episcopului unit²². Cei care au subscris scrisorile au fost „toț grecii și rumânii, carii lăcuiesc în hotștatul Șcheilor Brașovului”, „toț pravoslavnicii creștini căș sântem lăcuintori aici la Brașov”, respectiv „toț Șchiei de la Brașov împreună cu alalș neguțatori ce lăcuiesc aici”, membrii ai comunității din Șcheii Brașovului și ai Companiei grecești. În toate aceste texte, acceptarea Unirii era asimilată fără echivoc cu schimbarea „legii” strămoșești și părăsirea Bisericii Răsăritului²³. Pe de altă parte, era afirmată repetat, evident din

¹⁸ Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 11-13, nr. VI.

¹⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 208, 209, 237; Sebastian Stanca, „Pater Iani de Alba Iulia”, în *Revista Teologică*, XXXII, 1-2, 1942, p. 34-40; Pavel Binder, „Membrii familiei Pater din Transilvania, sprijinitori ai Ortodoxiei și factori de unitate națională”, în *Mitropolia Ardealului*, XXIV, 4-6, 1979, p. 347-350; Olga Cicanci, *Comaniile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981, p. 82, 102, 165; Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 307-308.

²⁰ Textul este citat de Alexandru Lapedatu, „Un agent al lui Brâncoveanu împotriva unirii: Pater Ianoș”, în Idem, *Scieri istorice*, ediție îngrijită de Camil Mureșanu și Nicolae Edroiu, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 251-252.

²¹ Despre el, vezi Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, p. 236-237; Paul Cernovodeanu, „O familie de diplomați români din Transilvania la cumpăna dintre veacurile XVII și XVIII: Corbea din Șcheii Brașovului”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXIII, 2005, p. 145-152; Alin-Mihai Gherman, „Studiu introductiv”, în Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri*, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 7-16. Scrisoarea de răspuns trimisă brașovenilor, cu amintitele reproșuri și îndemnul de a merge la sinodul de instalare pentru a-și arăta opoziția față de Unire, întorcându-se de acolo „greci, iar nu papistași”, este publicată la Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 17-21, nr. IX.

²² Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 22-28, nr. X-XII.

²³ *Ibidem*, p. 22, 24, 27-28.

konnte er nicht anders vorgehen vor dem Hintergrund der extremen Spannungen, zu denen sich die Beziehungen zwischen dem Klerus und den Gläubigen entwickelt hatten.

Von der Wiederweihe Atanasies in Wien (25. März 1701), die mit dem „Verlust des christlichen Gesetzes“ gleichgesetzt wurde, wurden die Kronstädter erst am 7. Mai von ihrem Wiener Agenten Andrei Banoli in Kenntnis gesetzt¹⁸. Noch vorher jedoch wurde in einem Brief des griechischen Händlers Ioan Pater aus Alba Iulia (Ianoș Pater, sau Calo-Ianni Pater, Leiter der Gesellschaft von Sibiu von 1672 bis 1674 und Epitrop der Mitropolie)¹⁹ an den bereits in Wien befindlichen Hierarchen von derselben Position der Treue zum „Gesetz“ aus über die Entfremdung der Priester von den Gläubigen geklagt²⁰. Die Kronstädter erbaten vor diesem Hintergrund den Rat ihres Vertrauensmannes in Bukarest, David Corbea aus der Oberen Vorstadt²¹, und akzeptierten auch seine Vorwürfe, die allerdings nicht gut überliefert sind. Er verfasste den Text der drei Briefe, die an den Gouverneur von Siebenbürgen, Atanasie bzw. den Dekan Vasilie Grid und deren Priester gesandt werden sollten, die bei der Installation auf den Stuhl des unierten Bischofs anwesend waren²². Es unterzeichneten die Briefe „alle Griechen und Rumänen, die in der Oberen Vorstadt von Kronstadt wohnen“, „alle christlichen Rechtgläubigen unter den Bewohnern von Kronstadt“ sowie „alle Bewohner der Oberen Vorstadt von Kronstadt zusammen mit anderen Kaufleuten, die hier wohnen“, also Mitglieder der Gemeinde der Oberen Vorstadt und der Griechischen Handelsgesellschaft. In all diesen Texten wurde die Annahme der Union eindeutig gleichgesetzt mit dem Ablegen des „Gesetzes“ der Ahnen und dem Verlassen der Kirche des Ostens²³. Andererseits wurde mehrfach die Idee

¹⁸ Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 11-13, Nr. VI.

¹⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria/Die Geschichte der Rumänen aus Siebenbürgen und Ungarn*, hrsg. von Georgeta Penelea, Bukarest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, S. 208, 209, 237; Sebastian Stanca, „Pater Iani de Alba Iulia“, in: *Revista Teologică*, XXXII, 1-2, 1942, S. 34-40; Pavel Binder, „Membrii familiei Pater din Transilvania, sprijinitorii ai Ortodoxiei și factori de unitate națională“, „Die Mitglieder der Familie Pater aus Siebenbürgen, Förderer der Orthodoxie und Faktoren der nationalen Einheit“, in: *Mitropolia Ardealului* XXIV, 4-6, 1979, S. 347-350; Olga Cicanci, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746/Die griechischen Kompanien aus Siebenbürgen und der europäische Handel in den Jahren von 1636 bis 1746*, Bukarest, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981, S. 82, 102, 165; Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea/Die rumänischen Eliten aus Siebenbürgen im 18. Jh.*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, S. 307-308.

²⁰ Der Text wird zitiert von Alexandru Lapedatu, „Un agent al lui Brâncoveanu împotriva unirii: Pater Ianoș“, „Ein Agent Brâncoveanus gegen die Union: Ianoș Pater“, in: Idem, *Scriseri istorice/Historische Schriften*, hrsg. von Camil Mureșanu und Nicolae Edroiu, Bukarest, Editura Academiei Române, 2008, S. 251-252.

²¹ Zu ihm vgl. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, S. 236-237; Paul Cernovodeanu, „O familie de diplomați români din Transilvania la cumpăna dintre veacurile XVII și XVIII: Corbea din Șcheii Brașovului“, „Eine Familie rumänischer Diplomaten aus Siebenbürgen an der Wende vom 17. zum 18. Jh.: die Corbeas aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt“, in: *Studii și Materiale de Istorie Medie/Studien und Materialien zur Mittleren Geschichte*, XXIII, 2005, S. 145-152; Alin-Mihai Gherman, „Studiu introductiv“, „Einführende Studie“, in: Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri/Der Psalter in Versen*, Bukarest, Editura Academiei Române, 2010, S. 7-16. Das Antwortschreiben, das den Kronstädtern geschickt wurde mit den erwähnten Vorwürfen und dem Drängen, dass jene zur Installations-Synode gehen sollten, um dort ihren Widerstand gegen die Union zu zeigen und von dort als „Griechen, nicht als Papisten“ zurückzukehren, ist veröffentlicht bei Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 17-21, Nr. IX.

²² Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 22-28, Nr. X-XII.

²³ *Ibidem*, S. 22, 24, 27-28.

dorința însușirii ei, ideea că împăratul nu avea intenția să silească pe nimeni la schimbarea „legii”²⁴ și cu atât mai puțin putea impune aceasta episcopul unit. Dimpotrivă, după cum observa Brâncoveanu în scrisoarea din 5 iulie 1701, preoții bisericii din Șcheii Brașovului, ca și cei ai recente sale ctitorii din Făgăraș, erau chiar obligați să rămână fideli Bisericii și ritului răsăritean, dacă doreau să beneficieze în continuare de munificența sa²⁵. Domnitorul muntean nu era așadar în nici un caz străin de plănuita acțiune de opoziție, iar scrierile istoriografice mai vechi sau mai noi au semnalat și rolul secretarului său particular, Ladislau Teodor Dindar, de altfel și ginere al lui Pater Ianoș, aflat în misiune la Brașov încă din anul 1690²⁶.

Nu vom greși dacă vom sesiza deja dificultatea discuției despre o identitate distinctă a comunităților din (deocamdată) suburbiile Brașovului, apropiate profesional de membrii Companiei comerciale grecești, în condițiile în care sursele reflectă identificarea lor cu o mai largă arie spirituală răsăriteană. Mai mult, cei care impun normele comportamentale provin mai degrabă din afara spațiului transilvănean, sau au strâns legături acolo (cazul negustorilor greci, precum Pater Ianoș, ilustrativ chiar dacă a activat într-o altă zonă), iar discursul privind tensiunile dintre cler și laici le aparține, faptul necesitând, de aceea, o nuanțare a interpretărilor. Unele mărturii indirecte probează că brașovenii nu fuseseră întotdeauna la fel de radicali²⁷; totuși, în iunie 1701, precauțiile nu mai erau posibile, iar tonul apocaliptic în care Radu Tempea condamnă reconvertirea lui Atanasie, anticipând totodată separarea celor ce doreau să persiste în „pravoslavie”, nu mai lăsa urme de îndoială²⁸.

²⁴ *Ibidem*, p. 27.

²⁵ *Ibidem*, p. 16, nr. VIII.

²⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. II. *Istoria Bisericii române în Ardeal*, traducere de Ioan Slavici, București: I. V. Socec, 1900, p. 82-85; N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, ediție critică de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2007, p. 149-150; Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, p. 236-239; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 34-35, 68-69; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 139-141; Octavian Bârlea, „Unirea românilor (1697-1701)”, în *Perspective*, XIII, 49-50, 1990, p. 51-52; Suzana Andea, „Viața și activitatea diplomatică a lui Theodor Ladislau Dindar”, în vol. *Studii de istorie medievală și premodernă. Omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române*, coord. Avram Andea, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 414-421.

²⁷ Faptul reiese din scrisoarea lui David Corbea, la sfârșitul căreia Corbea le aducea aminte cu sarcasm brașovenilor de obiceiul lor de a-l împăca pe vlădică cu daruri (Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 18 și 21).

²⁸ „Iată cu voia lui Dumnezeu au rămas preoții de la Brașov și de la Făgăraș, împreună cu beserecile din ținutul Birsei, din fetele Sionului, care nu ș-au stricat logodna de cătră mirele său Hristos și grecii din Ardeal și unii din rumâni.” Tempea, *Istoria sfintei besereci*, p. 75 (finalul fragmentului sugestiv intitulat „Anul 1701, iunie 4, în Sîmbăta Rusaliilor. Plîngerea oilor din mijlocul lupilor”).

wiederholt, offensichtlich aus dem Wunsch heraus, sich diese anzueignen, dass der Kaiser nicht die Absicht hatte, jemanden zum Ablegen des „Gesetzes“ zu zwingen²⁴, und der unierte Bischof dies noch umso weniger auferlegen könne. Ganz im Gegenteil: Wie Brâncoveanu in dem Schreiben vom 5. Juli 1701 feststellt, waren die Priester der Kirche aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt wie auch seiner kürzlichen Stiftung in Fogarasch sogar verpflichtet, der Kirche und dem ostkirchlichen Ritus treu zu bleiben, wenn sie sich weiter seiner großen Freigiebigkeit erfreuen wollten²⁵. Dem muntenischen Herrscher war somit die geplante Aktion des Widerstands keineswegs fremd, und ältere wie neuere historische Arbeiten betonen auch die Rolle seines Privatsekretärs, Ladislau Teodor Dindar, seines Zeichens auch Schwiegersohn von Ianoș Pater, der seit 1690 in Kronstadt wirkte²⁶.

Wir liegen sicher nicht falsch, wenn wir schon jetzt die Schwierigkeit einer Diskussion über eine distinkte Identität der Gemeinden aus den (damaligen) Vorstädten von Kronstadt feststellen, waren doch diese beruflich sehr eng mit den Mitgliedern der Griechischen Handelsgesellschaft verbunden, vor dem Hintergrund, dass die Quellen deren Identifikation mit einem größeren Raum geistlicher orthodoxer Prägung widerspiegeln. Ja mehr noch: Jene, die Verhaltensnormen auferlegten, waren vor allem von außerhalb des siebenbürgischen Raums oder hatten enge Verbindungen dorthin (im Falle der griechischen Kaufleute wie Ianoș Pater als Beispiel, auch wenn jener in einer anderen Gegend wirkte), und so haftet dem Diskurs über die Spannungen zwischen dem Klerus und den Laien daher notwendigerweise auch eine Nuancierung der Interpretation an. Einige indirekte Zeugnisse belegen, dass die Kronstädter nicht immer so radikal gewesen waren²⁷; trotzdem war im Juni 1701 Besonnenheit nicht mehr möglich, und der apokalyptische Ton, in dem Radu Tempea die Rekonversion Atanasies verdammt und damit die Trennung jener vorwegnahm, die in der „Orthodoxie“ bleiben wollten, ließ keine Spur von Zweifel mehr aufkommen²⁸.

²⁴ *Ibidem*, S. 27.

²⁵ *Ibidem*, S. 16, Nr. VIII.

²⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, Bd. II. *Istoria Bisericii române în Ardeal/Geschichte der rumänischen Kirche in Siebenbürgen*, übers. von Ioan Slavici, Bukarest, I. V. Socec, 1900, S. 82-85; N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal/Dörfer und Priester aus Siebenbürgen*, kritische Ausgabe von I. Opreșan, Bukarest, Editura Saeculum I. O., 2007, S. 149-150; Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, S. 236-239; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 34-35, 68-69; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, S. 139-141; Octavian Bârlea, „Unirea românilor (1697-1701)“, *Die Union der Rumänen (1697-1701)*, in: *Perspective*, XIII, 49-50, 1990, S. 51-52; Suzana Andea, „Viața și activitatea diplomatică a lui Theodor Ladislau Dindar“, *Leben und diplomatisches Wirken von Theodor Ladislau Dindar*, in: *Studii de istorie medievală și premodernă/Studien zur mittelalterlichen und vormodernen Geschichte*. Festschrift für Professor Nicolae Edroiu, korrespondierendes Mitglied der Rumänischen Akademie, hrsg. Avram Andea, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, S. 414-421.

²⁷ Dies geht aus dem Schreiben von David Corbea hervor, an dessen Ende Corbea die Kronstädter mit Sarkasmus an ihren Brauch erinnerte, den Bischof mit Gaben wohlgesonnen zu stimmen (vgl. Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 18 și 21).

²⁸ „Seht: nach dem Willen Gottes sind die Priester von Kronstadt und Fogarasch zusammen mit den Kirchen aus dem Burzenland unter den Töchtern Zions übriggeblieben, die ihre Verlobung mit ihrem Bräutigam Christus nicht aufgelöst haben, sowie einige Griechen aus Siebenbürgen und einige der Rumänen.“ Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 75 (das Ende des Fragments ist suggestiv betitelt: „Jahr 1701, 4. Juni, am Pfingstsamstag. Klage der Schafe aus der Mitte der Wölfe.“).

Consecința directă a fost protestul verbal al câtorva brașoveni și făgărășeni, exprimat în cadrul ceremoniei de instalare în scaun ca episcop unit a lui Atanasie Anghel (25 iunie 1701)²⁹, urmat de actul formal redactat la 27 iunie în numele acestora³⁰. El constituie autentificarea, făcută în numele împăratului și sub sigiliul acestuia de protonotarul János Sárosi, a declarației reprezentanților comunităților românești din Șcheii Brașovului, Țara Bârsei și orașul Făgăraș și ai negustorilor Companiei grecești din Brașov, prin care se respingea jurisdicția episcopului unit. Echivalentă cu tentativa de rupere totală a legăturilor cu fostul scaun mitropolitan, legalizarea protestului din 27 iunie, prin apel la oficiile provinciale îndrituite, trebuia să confere legitimitate unei instituții ecleziastice eliberate de sub autoritatea episcopului unit³¹.

Dintre inițiatorii protestului, cei menționați sunt protopopul Vasilie Grid, împreună cu preoții Cârstea și Florea și curatorii Stoica Postăvaru și Gheorghe Vătafu, toți reprezentanți ai bisericii românești din Șcheii Brașovului, preoții Petru și Aldulea din Zărnești, Ion din Tohan și Staicu din Râșnov, reprezentanți ai parohiilor respective din Țara Bârsei, și trei negustori membri ai Companiei grecești din Brașov, Ștefan Sáfrányos, Sava Policsáni și Lucas Zoltán Turnai. În schimb, dintre făgărășeni apar doar preotul Stan din Făgăraș și un laic, Ladislau Fogarași, tot de acolo. Conform mențiunii din document, cei numiți îi reprezentau

²⁹ Andreas Freyberger, în *Historica Relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia [...]* / *Relatare istorică despre unirea Bisericii românești cu Biserica Romei [...]*, versiune românească și studiu introductiv de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, Clusium, 1996, p. 118-119, și Nilles, în *Symbolae*, p. 322, vorbesc despre „doi schismatici greci și un popă”, care au protestat în fața bisericii, fiind instigați de luteranii din Brașov; Nicolae Bethlen (*Descrierea vieții sale de către el însuși*, traducere de Francisc Pap, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2004, p. 250, amintește „câțiva greci”. Sensibil diferită este relatarea lui Radu Tempea: „Atunci brașovenii cu Țara Bârsei și făgărășanii, cu toții s-au lepădat că nu le vor ținea [punctele unirii]; iar ei, împingându-i de spate, i-au scos din mânăstire; deci au priimit și aceasta.” (*Istoria sfintei besereci*, p. 75-76). Manifestarea unei opoziții a celor menționați în sinod pare să fie confirmată de narațiunea mai amplă inserată într-o altă cronică brașoveană (redată la Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 142-144), chiar dacă aceasta ridică anumite semne de întrebare. În orice caz, într-o formă sau alta, o opoziție trebuie să fi fost exprimată, dacă ținem seama de derularea evenimentelor din zilele următoare și de informarea trimisă lui Constantin Brâncoveanu (vezi scrisoarea de răspuns a acestuia din 5 iulie, citată mai sus).

³⁰ Magyar Országos Levéltár, fond *Gyulafehérvári Kaptalan* [în continuare: MOL, *Gyulafehérvári Kaptalan*], Centuria Y 54 și Y 55. Copia sa autentificată din 7 iulie 1701, care redă în transumptul textul protestului, este reprodușă în versiune românească de Tempea, în *Istoria sfintei besereci*, p. 76-80, iar o ediție a textului în limba latină a publicat Timotei Cipariu, în *Acte și fragmente latine romanesci pentru istoria beserecei romane mai alesu unite*, Blaj, 1855, p. 268-269, după copia realizată de Vasilie Popp a documentului păstrat la acea dată în arhiva bisericii din Șcheii Brașovului. O mărturie contemporană referitoare la acest protest provine de la Cserei Mihály; vezi traducerea ei la Gheorghe Șincai, *Opere. Hronica românilor*, ediție îngrijită de Florea Fugariu, vol. III, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 262.

³¹ Încercarea de confecționare a unui sigiliu propriu, consemnată de Cserei, se referă foarte probabil la acțiunea de protest inițiată de Gabriel Nagyszegi, cu care autorul citat o confundă parțial pe cea a brașovenilor; în acest sens, vezi și observația lui Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 38-39, nota 2.

Die direkte Folge war der zunächst mündliche Protest einiger Kronstädter und Fogarascher, wie er im Rahmen der Zeremonie zur Installation von Atanasie Anghel als uniierter Bischof am 25. Juni 1701 ausgedrückt wurde²⁹, auf den ein formaler Akt folgte, der am 27. Juni in deren Namen verfasst wurde³⁰. Dieser bildet die Authentifizierung der Erklärung der Vertreter der rumänischen Gemeinden aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt, dem Burzenland und der Stadt Fogarasch sowie der Kaufleute der Griechischen Gesellschaft von Kronstadt, mit der die Jurisdiktion des unierten Bischofs zurückgewiesen wurde, im Namen des Kaisers und unter dessen Siegel durch Protonotar János Sárosi. Gleichbedeutend mit dem Versuch des totalen Abbruchs der Beziehungen zu dem früheren Metropolitanstuhl sollte die Legalisierung des Protestes vom 27. Juni durch den Appell an die zuständigen Provinzbehörden einer aus der jurisdiktionellen Hoheit des unierten Bischofs befreiten kirchlichen Institution des unierten Bischofs Legitimität verleihen³¹.

Von den Unterzeichnern des Protestes werden folgende namentlich erwähnt: Dekan Vasile Grid zusammen mit den Priestern Cârstea und Florea und den Kuratoren Stoica Postăvaru und Gheorghe Vătafu, allesamt Vertreter der rumänischen Kirche der Oberen Vorstadt von Kronstadt, die Priester Petru und Aldulea aus Zărnești, Ion aus Tohan und Staicu aus Râșnov/Rosenau, Vertreter der entsprechenden Pfarreien aus dem Burzenland, sowie drei Kaufleute, Mitglieder der Griechischen Handelsgesellschaft aus Kronstadt, Ștefan Săfrânyos, Sava Policsáni und Lucas Zoltán Turnai. Dagegen taucht aus Fogarasch nur der Priester Stan auf sowie ein Laie, Ladislau Fogarași, ebenfalls von dort. Wie in dem

²⁹ Andreas Freyberger, in: *Historica Relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia [...] / Relatare istorică despre unirea Bisericii românești cu Biserica Romei [...]*, rumänische Version und einführende Studie von Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, Clusium, 1996, S. 118-119, und Nilles, *Symbolae*, S. 322, sprechen von „zwei griechischen Schismatikern und einem Popen“, die vor der Kirche protestiert hätten, angestiftet von Lutheranern aus Kronstadt; Nicolae Bethlen (*Descrierea vieții sale de către el însuși/Beschreibung seines Lebens durch ihn selbst*, Übersetzung von Francisc Pap, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2004, S. 250, erwähnt „einige Griechen“. Ein wenig differenziert ist die Darstellung bei Radu Tempea: „Damals sagten sich die Kronstädter mit dem Burzenland und den Fogaraschern allesamt los dahingehend, dass sie diese (Unionspunkte) nicht einhalten werden; und sie haben diese hinterrücks aus dem Kloster entfernt; so haben sie auch das erhalten.“ (*Istoria sfintei besereci*, S. 75-76). Die Äußerung eines Widerstands der bei der Synode erwähnten Personen scheint auch von der breiteren Schilderung bestätigt zu werden, die in einer anderen Kronstädter Chronik Eingang gefunden hat (wiedergegeben bei Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, S. 142-144), auch wenn diese manche Fragezeichen aufwirft. Auf jeden Fall muss Widerstand in der einen oder anderen Form ausgedrückt worden sein, wenn wir den Ablauf der Ereignisse der folgenden Tage und der an Constantin Brâncoveanu gesandten Information berücksichtigen (vgl. dessen oben zitierten Antwortbrief vom 5. Juli).

³⁰ Magyar Országos Levéltár, fond *Gyulafehérvári Kaptalan* [im Folgenden: MOL, *Gyulafehérvári Kaptalan*], Centuria Y 54 și Y 55. Eine authentifizierte Kopie desselben vom 7. Juli, die in einer Umschreibung den Text des Protestes wiedergibt, ist in rumänischer Variante bei Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 76-80, wiedergegeben, eine Ausgabe in lateinischer Sprache wiederum bei Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine romanesci pentru istoria beserecei romane mai alesu unite/Lateinische rumänische Akten und Fragmente zur Geschichte der rumänischen Kirche, vor allem der unierten Kirche*, Blaj, 1855, S. 268-269, angefertigt nach der von Vasile Popp angefertigten Kopie, die zu diesem Zeitpunkt im Archiv der Kirche der Scheii Brașovului aufbewahrt wird. Ein zeitgenössisches Zeugnis zu diesem Protest stammt von Mihály Cserei; eine Übersetzung davon bei Gheorghe Șincai, *Opere. Hronica românilor/Werke. Chronik der Rumänen*, Ausgabe von Florea Fugariu, Bd. III, Bukarest, Editura pentru literatură, 1969, S. 262.

³¹ Der Versuch der Herstellung eines eigenen Siegels, die von Cserei erwähnt wird, bezog sich sehr wahrscheinlich auf die von Gabriel Nagyszegi initiierte Protestaktion, mit der der zitierte Autor jene der Kronstädter teilweise verwechselt; in diesem Sinne vgl. auch die Beobachtung von Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 38-39, Anm. 2.

pe toți locuitorii și preoții de rit grec din suburbia Brașovului, Țara Bârsei și Făgăraș, respectiv pe toți membrii amintitei Companii comerciale³².

Întemeiați pe prevederile decretului imperial din 26 august 1699, care confirmase pentru români libertatea opțiunii profesionale, protestatarii respingeau scutirea de orice dări și sarcini publice, refuzau să adere la Unirea încheiată de episcopul Atanasie și de „bisericele românești de credință grecească” cu catolicii și își afirmau hotărârea de a persevera în respectarea „vechii credințe grecești observate în bisericile Răsăritului”³³. Refuzau să-i recunoască drept păstori și îndrumători pe preoții care acceptaseră punctele Unirii și contestau în egală măsură legitimitatea demnității de curatori ai Bisericii de credință greacă, deținută, fără consimțământul lor – după cum afirmau –, de Ștefan Raț și Mihail Pui³⁴.

Mai problematică este acțiunea similară inițiată de Gabriel Nagyszegi, un mic nobil român care se aflase anterior, ca exactor, în slujba mitropoliților Teofil și Atanasie³⁵. Acesta s-a intitulat, în actul de autentificare al protestului său din 25 septembrie 1701 redactat de același protonotar János Sárosi, „*legitimus Plenipotentarius universorum et singulorum in tota Ditione nostra Transylvanica, Partibus Hungariae eidem annexis Professioni et Relligioni graecanicae jam olim et ab antiquo observatae adhaerentium*”³⁶. Protestul propriu-zis fusese alcătuit însă doar în numele românilor, grecilor și sârbilor din Alba Iulia, ca și al breslei plutașilor de aici, iar conținutul său inițial (respingerea punctelor Unirii și nerecunoașterea preoților uniți) evidențiază destul de clar similaritatea cu acțiunea brașovenilor³⁷. În lipsa tuturor documentelor originale,

³² MOL, *Gyulafehérvári Kaptalan*, Centuria Y 55, f. 1r.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Cel de-al doilea îi schițează un portret puțin măgulitor în scrisoarea adresată generalului-comandant, contele Rabutin de Bussy, semnalându-i moralitatea îndoielnică și instabilitatea profesională (Nilles, *Symbolae*, p. 340, cu data eronată de 11 septembrie 1701, cf. lui Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 42, nota 3, care o plasează în 8 noiembrie). Câteva date biografice despre el oferă Bethlen, *Descrierea vieții sale*, p. 250, și Iorga, *Sate și preoți*, p. 151.

³⁶ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Anexe, p. 3-4, nr. 1; actul este reprodus și la Petrus Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII) / Román-magyar felekezeti közti kapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe – a XVIII. Század első évtizedei között)*, Alba Iulia, 2000, p. 372-373.

³⁷ Nilles, *Symbolae*, p. 332, expunerea Consiliului de Război (*Species facti*) adresată Cancelariei Aulice a Transilvaniei la 25 iulie 1702. Modelul protestului brașovenilor și făgărășenilor este de altfel amintit aici, cu referire la o primă declarație înregistrată de Capitlu, făcută împotriva deciziei episcopului Atanasie de închidere a bisericii frecventate de cei ce se opuneau unirii (*ibidem*, p. 331).

Dokument erwähnt wird, repräsentierten die Genannten alle Bewohner und Priester des griechischen Ritus aus Kronstadt, dem Burzenland und Fogarasch sowie alle Mitglieder der erwähnten Handelsgesellschaft³².

Begründet mit den Vorschriften des Kaiserlichen Dekrets vom 26. August 1699, welches für die Rumänen die Freiheit der konfessionellen Option bekräftigt hatte, wiesen die Protestierenden die Befreiung von jeder Abgabe und öffentlichen Verpflichtungen zurück, sie lehnten es ab, sich der von Bischof Atanasie und den „rumänischen Gemeinden griechischen Glaubens“ mit den Katholiken abgeschlossenen Union anzuschließen und bekräftigten ihren Entschluss, auch weiterhin „im alten griechischen Glauben zu verbleiben, wie er in den Kirchen des Ostens gelebt wird“³³. Sie lehnten es ab, Priester als Hirten und Lehrer zu akzeptieren, welche die Unionspunkte akzeptiert hatten und zugleich die Legitimität der Würde von Kuratoren der Kirche des griechischen Ritus anzweifeln, die sie – wie sie behaupteten – ohne ihre Zustimmung von Ștefan Raț und Mihail Pui erlangt hatten³⁴.

Problematischer ist eine ähnliche Aktion, die von Gabriel Nagyszegi initiiert wurde, einem rumänischen Kleinadligen, der vorher als „Exaktor“ im Dienst der Metropolen Teofil und Atanasie stand³⁵. Dieser titulierte sich in dem Akt der Beglaubigung seines Protests vom 25. September 1701, der von demselben Protonotar János Sárosi verfasst wurde, als „*legitimus Plenipotentiarius universorum et singulorum in tota Ditione nostra Transylvanica, Partibus Hungariae eidem annexis Professioni et Relligioni graecanicae jam olim et ab antiquo observatae adhaerentium*“³⁶. Der eigentliche Protest setzte sich allerdings nur im Namen der Rumänen, Griechen und Serben von Alba Iulia sowie der Zunft der hiesigen Flößer zusammen, und der ursprüngliche Inhalt (Zurückweisung der Unionspunkte und Nichtanerkennung der unierten Priester) zeigt mehr als deutlich die Ähnlichkeit mit der Aktion der Kronstädter auf³⁷. In Ermangelung aller Originaldokumente

³² MOL, *Gyulafehérvári Kaptalan*, Centuria Y 55, S. 1r.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Der Zweite zeichnet ein wenig schmeichelhaftes Porträt von ihm in dem Brief an den Kommandierenden General, Graf Rabutin von Bussy, und schreibt ihm eine zweifelhafte Moral und konfessionelle Instabilität zu (Nilles, *Symbolae*, S. 340, fälschlicherweise mit dem Datum 11. September 1701, vgl. Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 42, Anm. 3, der diesen auf den 8. November datiert). Einige biographische Daten zu ihm bieten Bethlen, *Descrierea vieții sale*, S. 250, und Iorga, *Sate și preoți*, S. 151.

³⁶ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Anhang, S. 3-4, Nr. 1; der Akt wird auch bei Petrus Bod, *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium historia*, in: Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII)/Román-magyar felekezeti közti kapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe - a XVIII. Század első évtizedei között)* (dt. *Die rumänisch-ungarischen interkonfessionellen Beziehungen in Siebenbürgen von der Mitte des 16. bis zu den ersten Jahrzehnten des 18. Jhs.*), Alba Iulia, 2000, S. 372-373, wiedergegeben.

³⁷ Nilles, *Symbolae*, S. 332, Darlegung des Kriegsrates (*Species facti*) an die Hofkanzlei von Siebenbürgen vom 25. Juli 1702. Das Modell des Protests der Kronstädter und Fogarascher wird hier erwähnt mit Bezug auf eine erste von Capitlu registrierte Erklärung, abgegeben gegen die Entscheidung von Bischof Atanasie, die Kirchen derer zu schließen, die gegen die Union opponierten (*ibidem*, S. 331).

este destul de greu de apreciat cine și-a asumat responsabilitatea extinderii plenipotenței³⁸ și cum a fost inițiată în mod concret acțiunea.

Informațiile despre prima formă a protestului, pe care le susțin și acuzațiile formulate de Atanasie³⁹, sugerează manifestarea unor influențe asemănătoare celor ce au condus la conturarea atitudinii brașovenilor și făgărășenilor. Solicitarea oponenților episcopului de a rămâne în posesia unei biserici, reflectă însă deja o interpretare a Unirii cu efecte radicale în sfera religiei trăite, apărute aici, spre deosebire de Brașov, datorită divizării confesionale (în măsura în care aceste efecte au fost reale, nu doar invocate): era subliniată astfel dorința de efectuare a ceremoniilor religioase „după maniera veche” de către preoți proprii, sau chiar de a beneficia de „libertatea conștiinței după rit vechi”⁴⁰. Nerespectarea acestor doleanțe s-ar fi materializat, conform acuzațiilor din forma finală a protestului lui Nagyszegi, prin grave abuzuri ale ierarhului: închideri ale bisericilor, interdicția de a sluji pentru preoții care nu acceptaseră Unirea, îngroparea celor decedați fără îndeplinirea ceremoniei religioase prescrise; el cerea, în consecință, recunoașterea dreptului de exercitare a cultului, în forma respectată din vechime⁴¹. Asemenea reacții față de Unire nu erau frecvente în acea perioadă și ele pot fi explicate prin tentativa de difuzare a ideii existenței unei diferențieri rituale între credincioșii care primiseră Unirea și cei care o respinseseră⁴². Consemnarea rolului de curator a lui Nagyszegi și încercarea de confecționare a unui sigiliu propriu mărturiseau pe de altă parte tentativa de constituire a unei organizații ecleziastice autonome⁴³. Însă extinderea acțiunii sale și suspectarea lui de a fi intenționat organizarea unei mișcări de opoziție mai largi împotriva Unirii, uzând de o calitate pe care nu o deținea, l-au condus la eșec și la încarcerare; au fost reținuți totodată pentru investigație câțiva greci din Alba Iulia, canceliștii

³⁸ La această extindere se referă în continuare scrisoarea citată: „Postquam vero extraditum desuper a protonotario Sárossy instrumentum J. ultra modum et limites dictae protestationis extensum et malitiosa (quod vix aliter credi potest) additione plurium punctorum ampliatum comparuisset, ipseque Nagyszeghius quasi non solo Albensium Graecorum, sed omnium in Transilvania et partibus Hungariae annexis degentium Valachorum nomine constitutus plenipotentarius [...]” *Ibidem*, p. 332. Interpretări subiective ilustrative sunt cele ale lui Freyberger, *Historica relatio*, p. 128-129, care acuză implicarea consilierilor guberniali protestanți, sau Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 47-48, care recurge la o neconvingătoare tentativă de minimalizare a chestiunii.

³⁹ În scrisoarea citată și mai sus, din 8 noiembrie 1701, ierarhul afirma că cei care se plânseseră împotriva sa („nomine totius communitatis Albensis”) erau străini de Biserică („quia Graeci et Rasciani Unioni adversantes non sunt membra hujus ecclesiae, utpote advenae et vagabundi”), autorii tulburării fiind apropiații lui Dindar, Andreas Bán, alias Görög, și Gabriel Nagyszegi (Nilles, *Symbolae*, p. 339-340).

⁴⁰ Bethlen, *Descrierea vieții sale*, p. 250.

⁴¹ *Ibidem*; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Anexe, p. 4.

⁴² Răspunzând acuzației aduse, Atanasie ținea să menționeze, în scrisoarea din 8 noiembrie 1701, că cei doi decedați care nu fuseseră mărturisii și cuminecați și nici îngropați cu slujba prescrisă refuzaseră de fapt ei înșiși asistența preoților (Nilles, *Symbolae*, p. 340).

⁴³ *Ibidem*, p. 333; Bethlen, *Descrierea vieții sale*, p. 250, 251.

ist es ziemlich schwierig, festzuhalten, auf wessen Verantwortung hin die Ausweitung der unumschränkten Vollmacht erfolgte³⁸ und wie diese Aktion konkret initiiert wurde.

Die Informationen über die erste Form des Protests, den auch die von Atanasie formulierten Beschuldigungen hervorrufen³⁹, suggerieren die Manifestation einiger Einflüsse ähnlich denen, die zur Herausbildung der Haltung der Kronstädter und Fogarascher geführt haben. Die Forderung der Gegner des Bischofs, im Besitz einiger Kirchen zu bleiben, reflektiert jedoch schon eine Interpretation der Union hinsichtlich ihrer radikalen Auswirkungen im Blick auf die gelebte Religionsausübung, wie sie hier im Unterschied zu Kronstadt aufgrund der konfessionellen Spaltung auftauchte (in dem Maße, in dem diese Auswirkungen tatsächlich vorhanden waren und nicht nur behauptet wurden): So wurde der Wunsch nach Vollzug der religiösen Zeremonien „nach der alten Weise“ durch eigene Priester oder sogar nach dem Recht auf „Gewissensfreiheit nach dem alten Ritus“ unterstrichen⁴⁰. Die Missachtung dieser Wünsche hätte sich – laut den Anklagen in der letzten Form des Protests von Nagyszegi – durch schwere Missbräuche geäußert: Durch Versperren von Kirchen, ein Dienstverbot für Priester, die die Union nicht akzeptierten, durch Bestattungen ohne Verrichtung der vorgeschriebenen religiösen Zeremonien. Er forderte als Konsequenz daraus die Anerkennung des Rechts auf Kultusausübung in der seit uralter Zeit respektierten Form⁴¹. Solche Reaktionen auf die Union waren in jener Zeit nicht häufig und sind durch den Versuch der Verbreitung der Idee von der Existenz ritueller Differenzierung zwischen den Gläubigen, die die Union angenommen hatten, und jenen, die sie zurückgewiesen haben, zu erklären⁴². Die Erwähnung der Rolle Nagyszegis als Kurator und der Versuch der Herstellung eines eigenen Siegels zeugen andererseits von dem Versuch der Gründung einer autonomen kirchlichen Organisation⁴³. Doch die Ausweitung seines Wirkens und der Verdacht gegen ihn, die Organisation einer breiteren Protestbewegung gegen die Union beabsichtigt zu haben unter Anmaßung einer Funktion, die er nicht hatte, führten zu seinem Misserfolg und seiner Verhaftung; auch wurden einige Griechen aus Alba Iulia, Kanzleimitarbeiter in der

³⁸ Auf diese Ausweitung bezieht sich der zitierte Brief fortlaufend: „Postquam vero extraditum desuper a protonotario Sárossy instrumentum J. ultra modum et limites dictae protestationis extensum et malitiosa (quod vix aliter credi potest) additione plurium punctorum ampliatur comparuisset, ipseque Nagyszeghius quasi non solo Albensium Graecorum, sed omnium in Transilvania et partibus Hungariae annexis degentium Valachorum nomine constitutus plenipotentarius [...]“ *Ibidem*, S. 332. Subjektive illustrative Interpretationen sind jene von Freyberger, *Historica relatio*, S. 128-129, der die Implikation der protestantischen Guberniumsräte beklagt, oder Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 47-48, der den nicht überzeugenden Versuch unternimmt, das Problem zu minimalisieren.

³⁹ In dem oben zitierten Brief vom 8. November 1701 bekräftigt der Bischof, dass jene, die gegen ihn klagten („nomine totius communitatis Albensis“) nicht zur Kirche gehörten („quia Graeci et Rasciani Unioni adversantes non sunt membra hujus ecclesiae, utpote advenae et vagabundi“) und die Urheber des Aufruhrs Dindar, Andreas Bán, alias Görög, und Gabriel Nagyszeghyi nahestanden (Nilles, *Symbolae*, S. 339-340).

⁴⁰ Bethlen, *Descrierea vieții sale*, S. 250.

⁴¹ *Ibidem*; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Anhang, S. 4.

⁴² Als Antwort auf die Anklage betont Atanasie in dem Schreiben vom 8. November 1701, dass die zwei ohne Absolution und Kommunion verstorbenen und auch nicht mit den vorgeschriebenen Gottesdienst bestatteten Personen selbst den liturgischen Dienst der Priester abgelehnt hätten (Nilles, *Symbolae*, S. 340).

⁴³ *Ibidem*, S. 333; Bethlen, *Descrierea vieții sale*, S. 250, 251.

protonotariali și István Komáromi, meșterul aurar care confecționase sigiliul comunității „grecești” din Alba Iulia, iar ulterior protonotarul Sárosi, anchetat la începutul anului 1702⁴⁴.

În cele din urmă, cei socotiți responsabili au fost doar Nagyszegi și Sárosi, pentru sancționarea cărora Consiliul de Război a cerut opinia Cancelariei Aulice⁴⁵. Aceasta s-a pronunțat pentru judecarea celor doi, persoane de condiție nobiliară, în conformitate cu legislația Principatului, Nagyszegi putând fi acuzat doar pentru extinderea plenipotenței și tentativa de a provoca răzvrătire, iar Sárosi pentru neglijență⁴⁶. Depunerea unui *juramentum purgatorium* la Viena avea să-l absolve pe cel de-al doilea, în timp ce amânarea repetată a procesului lui Nagyszegi a cauzat rămânerea acestuia în arest până în anul 1706⁴⁷.

Cazul lui Nagyszegi este interesant în măsura în care ilustrează deja o tentativă de definire a credinței împărțite („veche” sau „moștenită”), într-o perioadă în care o asemenea interpretare nu putea fi decât rezultatul ideilor difuzate din afara Principatului, de presupus prin intermediul apropiaților săi amintiți, ca și al susținătorilor „greci”, menționați în mai multe rânduri; invocarea „vechii credințe grecești observate în bisericile Răsăritului” în textul protestului brașovenilor și făgărășenilor nu lasă nici o urmă de îndoială asupra acestui fapt. Pe de altă parte, caracterizarea drept „neuniți”⁴⁸ a celor ce perseverau în vechea credință, într-un act emis de o autoritate aulică (Consiliul de Război) cât și într-unul al Cancelariei transilvănene, semnifică posibilitatea recunoașterii *de facto* a individualității respectivei comunități confesionale din Alba Iulia.

În privința memoriului său redactat în detenție, la 5 noiembrie 1701 (cu un *Post scriptum* din 9 noiembrie)⁴⁹, ideile exprimate, de altfel destul de incoerente,

⁴⁴ Nilles, *Symbolae*, p. 333-334, expunerea Consiliului de Război din 25 iulie 1702; Bethlen, *Descrierea vieții sale*, p. 250-253.

⁴⁵ Nilles, *Symbolae*, p. 333-334, expunerea din 25 iulie 1702; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 59-60. Consiliul de Război ridică și o a treia problemă, și anume justificarea deciziei episcopului unit de închidere a bisericii frecventate de „neuniți”, de care era legată aprecierea validității sau invalidității protestului formulat de Nagyszegi. Motivarea poziției sale, conținută în scrisoarea adresată de ierarhul unit generalului-comandant la 8 noiembrie 1701, este explicabilă în acest context.

⁴⁶ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 60-61 și Anexe, p. 13-14, nr. 4. Și cea de-a treia chestiune a fost apreciată conform legislației Principatului, în virtutea căreia cele două biserici din Alba Iulia ar fi trebuit împărțite între cele două comunități, cei care respinseseră Unirea („in avita fide perseverantes”, considerați membri ai Bisericii Neunite) fiind așadar îndreptățiți să protesteze: „Unde contradictionis ansam arripuisse Ecclesia Vallachica non unita apparet, cum cadavera insepulta jacere, aut infantes non baptizatos mori intueri debuerint.”

⁴⁷ Bethlen, *Descrierea vieții sale*, p. 252; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 62-63.

⁴⁸ La Radu Tempea, termenul apare pentru prima dată puțin mai târziu: cu prilejul relatării despre instalarea episcopului Ioan Patachi, când acesta a avertizat că nu venise „să fie vlădică ereticilor, nici schismaticilor (adecă noao celor neuniți)”, și în contextul discuției despre subordonarea față de Episcopia de Râmnic, când banul Gheorghe Cantacuzino și episcopul Damaschin sunt considerați „neuniți și o lege cu noi” (*Istoria sfintei besereci*, p. 103 și 115).

⁴⁹ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 50-55 și Anexe, p. 5-13, nr. 2-3.

Kanzlei des Protonotars, sowie István Komáromi, in Untersuchungshaft einbehalten. Letzterer war der Goldschmiedemeister, der das Siegel der „griechischen“ Gemeinschaft von Alba Iulia hergestellt hatte, und später noch der Protonotar Sárosi, dessen Fall Anfang 1702 untersucht wurde⁴⁴.

Im Folgenden wurden allerdings nur Nagyszegi und Sárosi für verantwortlich erklärt, der Hof-Kriegsrat holte zu ihrer Bestrafung die Meinung der Hofkanzlei ein⁴⁵. Diese sprach sich für eine Verurteilung der beiden adligen Personen gemäß der Gesetzgebung des Fürstentums aus, wobei Nagyszegi nur für die Überschreitung seiner Amtsvollmacht und versuchter Aufwiegelung angeklagt werden konnte und Sárosi nur wegen Pflichtverletzung⁴⁶. Das Ablegen eines *juramentum purgatorium* in Wien befreite den ersten von seiner Schuld, während die wiederholte Vertagung des Prozesses gegen Nagyszegi dessen Verbleib in Haft bis ins Jahr 1706 begründete⁴⁷.

Der Fall von Nagyszegi ist in der Hinsicht interessant, da er schon den Versuch der Definition eines getrennten („alten“ oder „geerbten“) Glaubens zu einer Zeit illustriert, in der eine solche Interpretation nur das Resultat von außerhalb des Fürstentums verbreiteter Ideen sein konnte, vermutlich über die Vermittlung der erwähnten ihm nahestehenden Persönlichkeiten wie auch der „griechischen“ Unterstützer, die mehrfach erwähnt werden. Das Erwähnen des „alten griechischen Glaubens in der Observanz der Kirchen des Ostens“ im Text des Protestes der Kronstädter und der Fogarascher hinterlässt darüber nicht die Spur eines Zweifels. Andererseits bedeutet die Charakterisierung jener, die im alten Glauben verblieben, als „Nicht-Unierte“⁴⁸ in einem Akt einer Hofbehörde (Hof-Kriegsrat) sowie eines Aktes der Siebenbürgischen Kanzlei die Möglichkeit der *De-facto*-Anerkennung der Eigenart der entsprechenden Konfessionsgemeinschaft aus Alba Iulia.

Im Blick auf sein in Haft verfasstes Memorandum vom 5. November 1701 (mit einem *Post scriptum* vom 9. November)⁴⁹ sind die darin ausgedrückten Ideen, die übrigens

⁴⁴ Nilles, *Symbolae*, S. 333-334, Darlegung des Kriegsrats vom 25. Juli 1702; Bethlen, *Descrierea vieții sale*, S. 250-253.

⁴⁵ Nilles, *Symbolae*, S. 333-334, Darlegung vom 25. Juli 1702; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 59-60. Der Kriegsrat erkennt an dieser Stelle ein drittes Problem, und zwar die Rechtfertigung der Entscheidung des unierten Bischofs zur Schließung der von den „Nicht-Unierten“ besuchten Kirchen, von der die Beurteilung der Berechtigung oder Nichtberechtigung des von Nagyszegi formulierten Protestes abhängig war. Die Begründung seiner Position, wie sie in dem Brief des unierten Hierarchen an den Kommandierenden General vom 8. November 1701 zum Ausdruck kommt, wird vor diesem Hintergrund erklärbar.

⁴⁶ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 60-61 und Anhang, S. 13-14, Nr. 4. Auch die dritte Frage wurde nach der Gesetzgebung des Fürstentums beurteilt, wonach die beiden Kirchen von Alba Iulia zwischen den beiden Gemeinden aufgeteilt werden sollten, so dass diejenigen, die die Union ablehnten („in avita fide perseverantes“, die als Mitglieder der nicht-unierten Kirche galten), berechtigt waren zu protestieren: „Unde contradictionis ansam arripuisse Ecclesia Vallachica non unita apparet, cum cadavera insepulta jacere, aut infantes non baptizatos mori intueri debuerint.“

⁴⁷ Bethlen, *Descrierea vieții sale*, S. 252; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 62-63.

⁴⁸ Bei Radu Tempea taucht dieser Begriff das erste Mal etwas später auf, nämlich anlässlich des Berichts über die Installation von Bischof Ioan Patachi, als dieser die Warnung aussprach, er sei nicht gekommen, „um Bischof für die Häretiker zu sein, noch für die Schismatiker (also jener Nicht-Unierten)“, sowie im Kontext der Diskussion über die Unterordnung gegenüber dem Bistum von Râmnic, bei der Ban Gheorghe Cantacuzino und Bischof Damaschin als „nicht-uniert und eines Gesetzes mit uns“ galten (*Istoria sfinteii besereci*, S. 103 u. 115).

⁴⁹ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 50-55, und Anhang, S. 5-13, Nr. 2-3.

pot fi cu greu înțelese în afara contextului istoric în care au fost formulate. Ele reflectă vizibil, în mai mare măsură decât influențe din afara Principatului, punctele de vedere despre Unire ale reprezentanților protestanți ai Stărilor transilvănene⁵⁰, grefate desigur peste o anumită cunoaștere a stării de spirit a poporului, explicabilă prin activitatea lui Nagyszegi, și asociate cu o străvezie pledoarie în favoarea recunoașterii funcției de curator, revendicată de acesta. Încurajarea acțiunii sale de către oficialitățile protestante devine astfel și mai greu de contestat, concepția acestora despre libertatea alegerii credinței fiind deschis asumată de Nagyszegi, în contradicție cu celălalt discurs al său, ce afirma necesitatea perseverării în „vechea” credință⁵¹.

Decretul imperial din 12 decembrie 1701, interpretat de unii autori drept un veritabil decret „de toleranță”⁵², devine explicabil în contextul acestor acțiuni, el oferind brașovenilor și făgărășenilor o justificare legală pentru poziția lor. Actul reconfirma prevederile rezoluțiilor imperiale din 14 aprilie 1698 și 26 august 1699, cele pe care și semnatarii protestului din 27 iunie se întemeiaseră. În favoarea reglementării situației practice a comunităților din Brașov și Făgăraș a încercat să intervină și diplomația Țării Românești, în anul 1702, prin intermediul

⁵⁰ Pentru o tratare mai detaliată a chestiunii, vezi Daniel Dumitran, „Contradicția dintre conceptele privitoare la modul realizării unei Uniri religioase la ieziuți și la Stările transilvănene”, în vol. *Die Union der Rumänen Siebenbürgens*, în special p. 246-257. Argumentele pot fi mai multe: precaritatea stării sociale și culturale a credincioșilor, dorința de parvenire a preoților, Unirea înțeleasă ca rezultat al convertirilor individuale, nesinceritatea Unirii, care ar putea crea grave primejdii în cazul unui atac extern, ori propunerea de a se efectua o conscriere a celor care primiseră Unirea, pentru a se ști cine era unit și cine nu.

⁵¹ Afirmată în mai multe rânduri, ideea reiese cu cea mai mare claritate din punctul 5 al *Post scriptum*-ului: „Ut in Transylvania non oriatur rebellio, sed ut omnia haec negotia Sua Maiestas componat, ego hoc svadeo, religionibus dent pacem, credant et orent quidquid velint, habeat quisquis animae suae libertatem, tantum de caetero sit bonus et fidelis servus.” (Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Anexe, p. 11). Principiul afirmat răspicat în punctul 5 al memoriului (*ibidem*, p. 7), al fidelității fiecăruia față de propria confesiune, chiar cu riscul pierderii vieții, nu constituie un contraargument, pentru că el însuși îl contrazisese anterior, chiar dacă aici se dădea tocmai pe sine drept exemplu de statornicie. Încercarea lui Dragomir de a contesta afirmația lui Rabutin, privind influențarea lui Nagyszegi de către frunțașii confesiunilor protestante (*ibidem*, p. 56), rămâne de aceea iluzorie.

⁵² Bod, *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium historia*, p. 374-375; Johann Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1850, p. 107, nr. XII; Nilles, *Symbolae*, p. 341-342. În opinia lui I. Ursu, „Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I din anul 1701”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom XXXIV, 1911-1912, p. 1063, „manifestul e un fel de edict de toleranță, prin care religia ortodoxă e pusă pe picior egal cu celelalte religii din Transilvania. [...] Manifestul acesta este întâiul act de la Viena, care recunoaște și națiunea română pe lângă celelalte națiuni din patrie și care se adresa acestora cu adevăratul lor nume [...]”. Și Dragomir îl consideră „un adevărat decret de toleranță” (*Istoria desrobirei religioase*, p. 57). Despre el, vezi și Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, p. 239-240.

ziemlich inkohärent sind, nur schwer ohne den historischen Kontext zu verstehen, in dem sie formuliert wurden. Sie reflektieren deutlich erkennbar in noch größerem Maße als die Einflüsse von außerhalb des Fürstentums die Standpunkte der protestantischen Vertreter der siebenbürgischen Stände⁵⁰ zur Union, die diesen sicher über eine bestimmte Kenntnis des Geisteszustandes des Volkes heraus eingepflanzt worden waren, erklärbar durch das Wirken Nagyszegis, und verbunden waren mit einem klaren Plädoyer zugunsten der Anerkennung seiner Funktion als Kurator, die von diesem beansprucht worden war. Die Ermutung zu seinen Aktionen durch die protestantischen Staatsbehörden wird so noch schwerer zu bestreiten sein, da deren Konzeption von der Freiheit der Glaubenswahl offen von Nagyszegi übernommen wurde im Widerspruch zu seinem anderen Diskurs, der die Notwendigkeit des Verbleibs im „alten“ Glauben⁵¹ bekräftigte.

Das Kaiserliche Dekret vom 12. Dezember 1701, das von manchen Autoren als veritables „Toleranzdekret“ interpretiert wurde⁵², wird vor dem Hintergrund dieser Aktionen erklärbar: Es bot den Kronstädtern und Fogaraschern eine gesetzliche Rechtfertigung für ihre Position. Dieser Akt bot eine Wiederbestätigung der Kaiserlichen Resolutionen vom 14. April 1698 und vom 26. August 1699, also jener Resolutionen, auf die sich auch die Unterzeichner des Protests vom 27. Juni beriefen. Zugunsten der Regelung der praktischen Situation der Gemeinden von Kronstadt und Fogarasch versuchte auch die Diplomatie der Walachei 1702 über Vermittlung des Zaren von

⁵⁰ Eine ausführlichere Darstellung der Frage bei Daniel Dumitran, „Contradicția dintre conceptele privitoare la modul realizării unei Uniri religioase la iezuiți și la Stările transilvănene“/„Der Widerspruch zwischen dem Modus der Verwirklichung der Kirchenunion bei den Jesuiten und den siebenbürgischen Ständen“, in: *Die Union der Rumänen Siebenbürgens*, bes. S. 246-257. Es können noch mehr Argumente genannt werden: die prekäre Lage des sozialen und kulturellen Zustands der Gläubigen, der Aufstiegswunsch der Priester, die als Resultat individueller Konversionen verstandene Union, die Unehrllichkeit der Union, die große Gefahren im Falle eines äußeren Angriffs nach sich ziehen könnte, oder den Vorschlag, eine Liste jener anzufertigen, die die Union angenommen haben, um zu wissen, wer uniert war und wer nicht.

⁵¹ Diese mehrfach behauptete Idee geht in größter Klarheit aus Punkt 5 des *Post scriptums* hervor: „Ut in Transylvania non oriatur rebellio, sed ut omnia haec negotia Sua Maiestas componat, ego hoc svadeo, religionibus dent pacem, credant et orent quidquid velint, habeat quisquis animae suae libertatem, tantum de caetero sit bonus et fidelis servus.“ (Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Anhang, S. 11). Das im Punkt 5 des Memorandums behauptete ausgesprochene Prinzip (*ibidem*, S. 7) der Treue eines jeden zu seiner eigenen Konfession sogar auf Lebensgefahr hin stellt kein Gegenargument dar, denn er selbst hatte dem vorher widersprochen, auch wenn er sich hier selbst als Beispiel für Standhaftigkeit anführt. Der Versuch Dragomirs, die Behauptung Rabutins zur Beeinflussung Nagyszegis durch die Anführer der protestantischen Anführer anzuzweifeln (*ibidem*, p. 56), bleibt daher illusorisch.

⁵² Bod, *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium historia*, S. 374-375; Johann Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1850, S. 107, Nr. XII; Nilles, *Symbolae*, S. 341-342. Nach Meinung von I. Ursu („Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I din anul 1701“/„Ein rumänisches Manifest, gedruckt in lateinischen Buchstaben, von Kaiser Leopold I. 1701“, in: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice/Annalen der Rumänischen Akademie. Memorien der Historischen Sektion*, Reihe II, Bd. XXXIV, 1911-1912, S. 1063), „ist das Manifest eine Art Toleranzedikt, durch das die orthodoxe Religion auf gleiche Ebene gestellt wird mit den anderen Religionen von Siebenbürgen. [...] Dieses Manifest ist außerdem der erste Akt aus Wien, der auch die rumänische Nation neben den anderen Nationen des Vaterlandes anerkennt und sich an diese unter ihrem wahren Namen adressiert [...]“. Auch Dragomir hält den Text für „ein echtes Toleranzdekret“ (*Istoria desrobirei religioase*, S. 57). Vgl. dazu auch Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, S. 239-240.

țarului Rusiei și al ambasadorului englez la Poarta Otomană, lordul William Paget, aflat în misiune la Curtea veneză⁵³. Astfel, câteva puncte ale memoriului prezentat cancelarului Feodor Golovin de David Corbea vizau obținerea sprijinului țarului pentru credincioșii din Transilvania (recunoașterea dreptului de a-și alege un episcop „pravoslavnic” și a libertății bisericilor din Brașov și Făgăraș)⁵⁴. Ambele inițiative nu au depășit însă stadiul de proiect și importanța lor nu trebuie exagerată⁵⁵. Cu acordul tacit al lui Atanasie, s-a ajuns la un compromis prin care se accepta în continuare jurisdicția episcopului unit, dar pentru hirotonirea preoților și în celelalte chestiuni spirituale se făcea apel la mitropolitul Țării Românești⁵⁶. Această realitate de fapt este reflectată în petiția scheienilor redactată în primii ani ai deceniului trei, prin care solicitau acordul Vienei pentru a putea trăi și sub episcopul Ioan Patachi „cu preoți și cu bisearecele noastre în legea grecească cea veache, în care ne-am pomenit”⁵⁷. Compromisul avea să dureze până în deceniul trei al secolului (1724) când, în urma încorporării Olteniei în Imperiu, biserica din Șchei și parohiile din Țara Bârsei au fost subordonate Episcopiei de Râmnic⁵⁸.

Reglementarea chestiunii jurisdicției, care nu a exclus atitudinile deschise spre compromis⁵⁹, a fost compensată de menținerea poziției invariabil ostile față de Unire, la care brașovenii nu au mai renunțat din momentul depășirii stării de indecizie ce-i caracterizase până în primăvara anului 1701. Receptată și anterior ca un factor de sciziune care determina pierderea identității rituale, Unirea devenise, în interpretarea lui David Corbea, o înnoire contrară fundamentelor credinței creștine, stabilite prin canoanele conciliilor ecumenice: „Noi, ce va să

⁵³ Mircea Păcurariu, „Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII”, în *Mitropolia Ardealului*, XIII, 1-3, 1968, p. 44-45.

⁵⁴ *Ibidem*; Gherman, „Studiu introductiv” la ed. cit., p. 13.

⁵⁵ În privința intervenției ambasadorului englez, este relevant răspunsul împăratului Leopold I, redat de Nilles, *Symbolae*, p. 354-355, și reluat de istoricii români: Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, p. 241; Păcurariu, „Legăturile Bisericii Ortodoxe”, p. 45.

⁵⁶ Tempea, *Istoria sfintei besereci*, p. 88; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhiepiscopiei, 1902, p. 50-51; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 113.

⁵⁷ Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 29-34, nr. XIII.

⁵⁸ Tempea, *Istoria sfintei besereci*, p. 113-120; Bunea, *Episcopii*, p. 54; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 115-116; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 167 și 171-172.

⁵⁹ Pentru ezitățile din perioada imediat următoare instalării episcopului Ioan Patachi, vezi Tempea, *Istoria sfintei besereci*, p. 103-105; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 163-165. În opinia lui Nedici (*Formarea identității*, p. 180), era ilustrat astfel faptul că „atașamentul jurisdicțional era parte a definirii identitare”, în condițiile persistenței sentimentului „apartenenței la un patrimoniu comun al Ortodoxiei”.

Russland und des englischen Botschafters an der Hohen Pforte Lord William Paget zu intervenieren, der sich zu einer Mission am Wiener Hof aufhielt⁵³. So zielten einige Punkte des Memorandums, die von David Corbea Kanzler Feodor Golovin vorgestellt wurden, auf die Gewährung von Unterstützung durch den Zaren für die Gläubigen in Siebenbürgen (für die Anerkennung des Rechts, einen „rechtgläubigen“ Bischof zu wählen, und für die Freiheit der Kirchen aus Kronstadt und Fogarasch)⁵⁴. Beide Initiativen kamen jedoch über das Stadium eines Projekts nicht hinaus, und ihre Bedeutung darf nicht überschätzt werden⁵⁵. Im stillschweigenden Einvernehmen mit Atanasie gelangte man zu dem Kompromiss, dass weiterhin die Jurisdiktion des unierten Bischofs akzeptiert wurde, dass man sich aber für die Weihe von Priestern und in anderen geistlichen Fragen an den Metropolitan der Walachei wandte⁵⁶. Diese Wirklichkeit spiegelt sich auch in der Petition der Bewohner der Şchei, die in den ersten Jahren des dritten Jahrzehnts verfasst wurde und in der diese die Zustimmung Wiens forderten, auch unter Bischof Ioan Patachi „mit unseren Priestern und Kirchen im alten griechischen Gesetz leben zu können, in dem wir gelebt haben“⁵⁷. Dieser Kompromiss hatte Bestand bis ins dritte Jahrzehnt des Jahrhunderts (1724), als infolge der Eingliederung Olteniens in das Reich die Kirche der Şchei und die Pfarreien des Burzenlandes dem Bistum von Râmnic untergeordnet wurden⁵⁸.

Die Regelung der Frage der Jurisdiktion, bei der durchaus kompromissbereite Haltungen nicht ausgeschlossen waren⁵⁹, wurde durch das Beibehalten der unveränderlich feindseligen Haltung gegenüber der Union kompensiert, von der die Kronstädter seit dem Moment der Überwindung des Zustands der Unentschlossenheit nicht mehr abließen, der sie bis in den Frühling des Jahres 1701 charakterisiert hatte. Auch früher schon als ein Faktor der Spaltung rezipiert, der den Verlust der rituellen Identität bewirkt, wurde die Union in der Interpretation David Corbeas zu einer Erneuerung, die sich gegen die Fundamente des christlichen Glaubens richtete, wie sie von den Kanones der Ökumenischen Konzile festgesetzt worden waren: „Wir wissen nicht, was die Grundlage,

⁵³ Mircea Păcurariu, „Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII“/„Die Verbindungen der Orthodoxen Kirche von Siebenbürgen mit der Walachei und der Moldau vom 16. bis 18. Jh.“, in: *Mitropolia Ardealului*, XIII, 1-3, 1968, S. 44-45.

⁵⁴ *Ibidem*; Gherman, „Studiu introductiv“ der zit. Ausgabe, S. 13.

⁵⁵ Bzgl. der Intervention des englischen Botschafters ist die Antwort von Kaiser Leopold I. relevant, wiedergegeben bei Nilles, *Symbolae*, S. 354-355, und wiedergegeben von rumänischen Historikern: Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, S. 241; Păcurariu, „Legăturile Bisericii Ortodoxe“, S. 45.

⁵⁶ Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 88; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764/Die Bischöfe Petru Paul Aron und Dionisiu Novacovici oder: Geschichte der Siebenbürger Rumänen von 1751 bis 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidieceșan, 1902, S. 50-51; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 113.

⁵⁷ Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 29-34, Nr. XIII.

⁵⁸ Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 113-120; Bunea, *Episcopii*, S. 54; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 115-116; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, S. 167 und 171-172.

⁵⁹ Zu den Verzögerungen in der Zeit unmittelbar nach der Installation von Bischof Ioan Patachi vgl. Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 103-105; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, S. 163-165. Nach Meinung von Nedici (*Formarea identității*, S. 180) wurde so demonstriert, dass „die jurisdiktionelle Zugehörigkeit ein Teil der Identitätsbestimmung“ war unter den Bedingungen des Fortbestehens des Gefühls der „Zugehörigkeit zum gemeinsamen Erbe der Orthodoxie“.

fie temeiul acestuia săbor, adecă materia lui nu știm, făr' căt din ceale ce poruncești sfinția ta, câteva prepunem și ne teamem, însă nu cu tot deadinsul, căce nu știm. Iar svinția ta ne scrii, cum pentr-aceaia săborul să face, pentru ca să să înderepteaze lucrurile, ce să află neașezate în biseareca noastră. Noi pentr-aceasta la mare îndoială săntem, socotind aceasta ce iaste, ca să fie fost pân' acum în biseareca lui Chr. cea cu sângele cel scump al svinției sale câștigată de o mie și atâte sute de ani lucrurile neașezate și neisprăvite, și acum mai la sfârșitul veacului adevăru în bisearecă să să așeze. Noi știm, că svinții apostoli, toate tainele legei ne-au descoperit, duple dânsi sculându-se lupi eritici, carii muncea să răsâpească turma lui Chr., s-au făcut sfinte a toată lumia săboară și acolo toate hulele și toate neisprăvile s-au svârșit și s-au hotărât. Pentr-aceaia și acum săborale, ce să fac toate pentru întărirea acelora să fac, certând pre cei ce calcă dintr-acelia ceva"⁶⁰.

Faptul este explicabil dacă avem în vedere înflorirea polemicii anticatolice ilustrată prin cărțile tipărite în spațiul extracarpatic, care au influențat și poziția față de evenimentele confesionale din Transilvania⁶¹. După două decenii, atitudinea a rămas aceeași: noul preot al bisericii din Șchei, Stănie Grid (fiul protopopului Vasile și fratele lui Jipa, cel considerat „dezlipit de legea noastră a Răsăritului”), se angaja prin jurământul depus la 6 septembrie 1721 să slujească „în legea pravoslavnică grecească a Răsăritului” și să nu se înstrăineze „într-altă lege sau dogme streine”⁶²; iar la 5 mai 1723, în contextul așteptatei sosiri în Principat a noului episcop unit Ioan Patachi, o declarație solemnă a

⁶⁰ Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 26-27, din scrisoarea destinată lui Atanasie. În mod similar, Tempea interpreta actul Unirii ca o încălcare a „hotărârilor sfințelor săboară” și o „rumpere a credinței” (*Istoria sfinței besereci*, p. 75).

⁶¹ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ediție îngrijită de Pr. Ioan Timbuș, Târgu-Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2006, p. 135-136; Păcurariu, „Legăturile Bisericii Ortodoxe”, p. 40-42; Bogdan Murgescu, „Confessional Polemics and Political Imperatives in the Romanian Principalities (Late 17th – Early 18th Centuries)”, în Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.), *Church and Society in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, European Studies Foundation Publishing House, 1998, p. 174-183. Reluări mai recente ale subiectului, dintr-o perspectivă mai amplă, se găsesc la Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările Române în secolul al XVII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2008, cu deosebire p. 295-301, 307-312, 336-338, 368-379, respectiv Ovidiu Olar, „A time to speak. The Printing Activity of Dositheos Notaras, Patriarch of Jerusalem († 1707)”, în Daniel Dumitran, Botond Gúdor (editori), *Identitate confesională și toleranță religioasă în secolele XVIII-XXI*. Lucrările Conferinței științifice internaționale organizate la Alba Iulia, 14-15 octombrie 2011, Cluj-Napoca, Mega, 2011, p. 35-45; vezi, în același sens, și interesanta reevaluare a lui Nedici, *Formarea identității*, p. 183-194.

⁶² Tempea, *Istoria sfinței besereci*, p. 99-101 (cu data: 25 septembrie); Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 61-64, nr. XXVII (cu data: 6 septembrie); Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 160-161. Un jurământ similar, subscris de protopopul Florea Baran, preotul Ioan și preotul Radu Tempea, datează din 13 ian. 1717 (Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 53-55, nr. XXIV; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 155-156; Pâclișanu, *Istoria Bisericii*, p. 180-181). Formula este aproape identică și în cazul jurământului preotului Bucur, din august 1740, ori al preotului Datcu, din 13 mai 1757, și al diaconului Ștefan Ioannov, din 8 septembrie același an (Stinghe, *Documente*, vol. I, nr. LXXXVIII, p. 205; nr. XCVIII, p. 227; nr. XCIX, p. 229).

also das Thema, dieser Synode sein wird, auch wenn wir ihren Inhalt nicht kennen, außer dem, was deine Exzellenz gebietet, wir vermuten einiges, vor dem wir uns fürchten, aber nicht im Scherz, denn wir wissen es nicht. Und deine Exzellenz schreibt uns, dass die Synode dazu abgehalten wird, um die Angelegenheiten zu berichtigen, die in unserer Kirche nicht geordnet sind. Wir sind deswegen in großem Zweifel, weil wir das Bestehende, das seit tausend und soviel hunderten von Jahren in der Kirche Christi mit dem teuren Blut seiner Heiligkeit Erworbene als unordentlich und unvollkommen gelten soll, und nun am Ende dieses Jahrhunderts die Wahrheit in der Kirche aufscheine. Wir wissen, dass die heiligen Apostel uns alle Geheimnisse des Gesetzes offenbart haben und sich nach ihnen häretische Wölfe erhoben haben, die daran arbeiteten, die Herde Christi zu zerstreuen, so wurden heilige Synoden für alle Welt durchgeführt, dort wurden alle Schmähungen und Frevel beendet und man hat Beschlüsse gefasst. Deshalb gibt es auch jetzt die Synoden, die alle zu deren Stärkung durchgeführt werden, um jene zu kritisieren, die davon etwas übertreten“⁶⁰.

Erklärbar wird dies, wenn wir das Aufblühen der antikatholischen Polemik im Auge behalten, wie sie sich in Büchern zeigt, die außerhalb des Karpatenraums gedruckt wurden und die auch die Position gegenüber den konfessionellen Ereignissen in Siebenbürgen beeinflusst haben⁶¹. Nach zwei Jahrzehnten war die Haltung die gleiche geblieben: der neue Priester der Kirche der Şchei, Stătie Grid (Sohn des Dekans Vasilie und Bruder Jipas, den man für einen „von unserem Gesetz des Ostens Abtrünnigen“ hielt), verpflichtete sich durch einen am 6. September 1721 abgelegten Eid, „im rechtgläubigen griechischen Gesetz des Ostens“ zu dienen und sich nicht „einem anderen Gesetz oder fremden Dogmen“ zuzuwenden⁶²; am 5. Mai 1723 bezog sich wiederum vor dem Hintergrund der erwarteten Ankunft des neuen unierten Bischofs Ioan Patachi eine feierliche Deklaration

⁶⁰ Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 26-27, aus dem an Atanasie gerichteten Brief. Ähnlich interpretierte Tempea den Akt der Union als eine Übertretung der „Beschlüsse der heiligen Synoden“ und „Bruch des Glaubens“ (*Istoria sfintei besereci*, S. 75).

⁶¹ Zenovie Păclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite/Geschichte der Rumänischen unierten Kirche*, Ausgabe von Pfr. Ioan Timbuş, Târgu-Lăpuş, Galaxia Gutenberg, 2006, S. 135-136; Păcurariu, „Legăturile Bisericii Ortodoxe“, S. 40-42; Bogdan Murgescu, „Confessional Polemics and Political Imperatives in the Romanian Principalities (Late 17th – Early 18th Centuries)“, in: Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.), *Church and Society in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, European Studies Foundation Publishing House, 1998, S. 174-183. Jüngere Veröffentlichungen zum Thema in einer breiteren Perspektive sind zu finden bei Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările Române în secolul al XVII-lea/Das Fegefeuer der Missionare. Die Gegenreformation in den rumänischen Fürstentümern des 17. Jhs.*, Bukarest, Editura Academiei Române, 2008, bes. S. 295-301, 307-312, 336-338, 368-379, bzw. Ovidiu Olar, „A time to speak. The Printing Activity of Dositheos Notaras, Patriarch of Jerusalem († 1707)“, in: Daniel Dumitran, Botond Gúdor (editori), *Identitate confesională și toleranță religioasă în secolele XVIII-XXI*. Lucrările Conferinței științifice internaționale organizate la Alba Iulia, 14-15 octombrie 2011/*Konfessionelle Identität und religiöse Toleranz im 18. und 19. Jh.*. Beiträge der wissenschaftlichen Konferenz in Alba Iulia, 14.-15. Oktober 2011, Cluj-Napoca, Mega, 2011, S. 35-45; vgl. im selben Sinne auch die sehr interessante Neubewertung bei Nedici, *Formarea identității*, S. 183-194.

⁶² Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 99-101 (mit dem Datum 25. September); Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 61-64, Nr. XXVII (mit dem Datum 6. September); Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae*, S. 160-161. Ein ähnlicher Eid, unterzeichnet von Dekan Florea Baran, Priester Ioan und Priester Radu Tempea datiert vom 13. Juni 1717 (Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 53-55, Nr. XXIV; Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae*, S. 155-156; Păclişanu, *Istoria Bisericii*, S. 180-181). Die Formel ist fast identisch wie in dem Falle des Eids von Priester Bucur vom August 1740 oder von Priester Datcu vom 13. Mai 1757 sowie von Diakon Ştefan Ioannov vom 8. September desselben Jahres (Stinghe, *Documente*, Bd. I, Nr. LXXXVIII, S. 205; Nr. XCVIII, S. 227; Nr. XCIX, S. 229).

comunităților (clerici și laici) din Șchei și Țara Bârsei și a negustorilor Companiei grecești din Brașov⁶³, întărită prin blestem, se raporta la libertatea conferită prin diploma împăratului Leopold I (din 12 decembrie 1701) reconfirmând perseverența semnatarilor în credința Bisericii Răsăritului, refuzul de a se uni cu vreo altă „lege” recunoscută în Ardeal și de a adopta alte dogme.

„Care volnicie cunoscându-o noi, cest rând de oameni, cari până acuma nu ne-am unit nici cu una din cele patru legi ce sânt priimate în Ardeal, nefiind siliți de nimini, numai din dumnezeiască râvnă, de nou ne-am strâns și ne-am adunat cu toții în sfânta și dumnezeiasca besereca noastră, încredințându-ne și întărindu-ne pre temeiul credinței noastre cei adevărate, al dumnezeieștii și apostoleștii besereci grecești a Răsăritului, precum ne-am învățat și am luat de la sfinții și dumnezeieștii apostoli și de la purtătorii de Dumnezău părinți, care au întocmit și au așezat la cele sfinte șapte săboară, așa precum ține sfânta besereca Răsăritului până astăzi și precum au ținut părinții noștri și noi până astăzi, întru cetași chip și de acum înainte să ținem și să credem, fără de scădere și de adăogare, fiind plecați și priimitori blagosloveniei și dumnezeiescului dar a preasfințiților patriarși ai Răsăritului și dumnezeieștii blagoslovenii a preasfințitului mitropolitului al Ungrovlahiei [...]”⁶⁴.

Nu întâmplător, începând din anii '60, când neuniții și-au format proprii structuri instituționale, diferențierea față de uniți a fost limpede exprimată în formula jurământului uzitată pentru preoți și în aceea, puțin modificată, solicitată protopopilor⁶⁵, chiar jurământul pretins episcopului

⁶³ Declarația este dată în numele fiilor „adevărați ai sfintei săborniceștii și apostoleștii besereci ai Răsăritului, carii ne aflăm șezători în Șchei, [...] și cu alți preoți împreună cu gocimani orășani, bătrâni și tineri, de la mic până la mare; și noi alalți preoți și alți oameni rumâni, carii lăcuim în satele Țarei Bârsei, care să țin la Brașov; și noi neguțătorii greci din compania grecilor din Brașov” (Tempea, *Istoria sfintei besereci*, p. 97-99); numele reprezentanților comunității din Șchei și ai satelor respective (Zărnești, Tohan, Râșnov, Turchiș, Feldioara, Satu Lung, Târlungeni și Țânțari), alături de cele ale negustorilor brașoveni, sunt redată în ediția actului, din Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 66-82, nr. XXIX; vezi și Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 161-163, care observă că actul fusese asumat și prin semnături ulterioare, din 1761 și chiar 1825; Păclișanu, *Istoria Bisericii*, p. 181. O declarație similară a fost dată la 15 ianuarie 1724, semnată și de reprezentanții a șase din cele opt sate menționate mai sus (lipsesc Feldioara și Țânțari), alături de cei din Prejmer (publicată la Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 83-88, nr. XXX; vezi și Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, p. 166-167; Păclișanu, *Istoria Bisericii*, loc. cit.). Pentru ambele declarații, vezi și opinia lui Nedici, *Formarea identității*, p. 176-177: necesitate de marcare a diferenței confesionale precedentă instalării episcopului Pataki în primul caz, semn al neîncrederii în fermitatea susținerii angajamentului luat în cel de-al doilea.

⁶⁴ Tempea, *Istoria sfintei besereci*, p. 97-98.

⁶⁵ În jurământul său din 3 ianuarie 1762, preotul Petru Iosifov Grid se angaja că „[...] legea cea pravoslavnică a răsăritului o voi păzi, adecă neunită cu a Romei” (Stinghe, *Documente*, vol. I, nr. CI, p. 233; vezi și nr. CVII, p. 245, angajamentul similar al diaconului Radu Tempea, din 7 martie 1763). Această ultimă formulă a fost preluată și în jurămintele ulterioare, precum cel al preotului Gheorghe Hârs, din 7 aprilie 1764, care s-a obligat și în mod distinct, că nu se va abate „din pravoslavnică credință la alte eresuri sau urație [sic!], care nu priimește sfânta biserică a răsăritului” (*ibidem*, nr. CXI, p. 255, 257). Alte exemple, întru totul identice, datează din anii 1770 (*ibidem*, nr. CXXI, p. 273), 1777 (*ibidem*, nr.

der Gemeinden (der Kleriker wie der Laien) aus der Şchei und dem Burzenland sowie von Kaufleuten der Griechischen Gesellschaft aus Kronstadt⁶³, gestärkt durch eine Verdammung, auf die durch das Diplom von Kaiser Leopold I. (vom 12. Dezember 1701) angebotene Freiheit und bekräftigte von neuem das Verbleiben der Unterzeichner im Glauben der Ostkirche, die Zurückweisung der Vereinigung mit irgendeinem anerkannten „Gesetz“ von Siebenbürgen und der Annahme anderer Dogmen.

„Welche Freiheit kennen wir denn, diese Reihe von Menschen, die sich bis jetzt nicht mit einer der vier Gesetze vereint haben, die in Siebenbürgen angenommen sind, so haben wir uns – von niemandem dazu gezwungen und nur aus göttlichem Eifer – von neuem versammelt und sind in unserer heiligen und göttlichen Kirche zusammengekommen, um uns der Grundlage unseres wahren Glaubens der göttlichen und apostolischen griechischen Kirche des Ostens selbst wieder zu vergewissern und uns zu stärken, wie wir ihn von den heiligen und gottseligen Aposteln und den Gott in sich tragenden Aposteln übernommen haben, die diesen (Glauben) auf den Sieben heiligen Konzilien festgehalten und beschlossen haben, so wie ihn die heilige Kirche des Ostens bis heute bewahrt und wie auch unsere Väter und wir ihn bis heute halten, und genauso werden wir ihn auch künftig halten und glauben ohne Abstriche und Hinzufügungen, die wir in der Ferne leben und Empfänger des Segens und der seligen Gnadengabe der hochgeweihten Patriarchen des Ostens und des göttlichen Segens des hochgeweihten Metropoliten der Ungrowalachei sind [...]“⁶⁴.

Nicht zufällig war beginnend mit den 60er Jahren, als die Nicht-Unierten ihre eigenen institutionellen Strukturen herausbildeten, die Differenzierung gegenüber den Unierten deutlich ausgedrückt in der Formel des Amtseides, die für die Priester verwendet wurde und nur geringfügig verändert auch von den Dekanen gefordert wurde⁶⁵, wobei selbst der

⁶³ Die Erklärung wurde abgegeben im Namen der Söhne „der wahren heiligen katholischen und apostolischen Kirche des Ostens, die wir in der Şchei ansässig sind, [...] und mit anderen Priestern gemeinsam mit den Gottesmännern der Stadt, Alten und Jungen, vom Kleinen bis zum Großen; und uns anderen Priestern und anderen rumänischen Menschen, die wir in den Dörfern des Burzenlandes wohnen, die zu Kronstadt gehören; und von uns Griechen aus der Gesellschaft der Griechen von Kronstadt“ (Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 97-99); die Namen der Repräsentanten der Gemeinden aus der Şchei und den entsprechenden Dörfern (Zărneşti, Tohan, Râşnov, Turchiş, Feldioara, Satu Lung, Târlungeni şi Țânțari) sind neben denen der Kronstädter Kaufleute in der Ausgabe des Aktes genannt bei Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 66-82, Nr. XXIX; vgl. auch Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae*, S. 161-163, der beobachtet, dass dieser Akt auch später noch per Unterschrift angenommen wurde, so 1761 und sogar noch 1825; außerdem Păclişanu, *Istoria Bisericii*, S. 181. Eine ähnliche Deklaration wurde am 15. Januar 1724 abgegeben, unterzeichnet auch von Repräsentanten von sechs der acht oben erwähnten Dörfer (es fehlen Feldioara und Țânțari) neben denen von Prejmer/Tartlau (veröffentlicht bei Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 83-88, Nr. XXX; vgl. auch Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae*, S. 166-167; Păclişanu, *Istoria Bisericii*, loc. cit.). Zu beiden Deklarationen vgl. auch die Meinung von Nedici, *Formarea identităţii*, S. 176-177: die Notwendigkeit der Markierung der konfessionellen Differenz vor der Installation des Bischofs Pataki im ersten Fall, ein Zeichen des Misstrauens gegenüber der Entschlossenheit in der Unterstützung des ergriffenen Engagements im zweiten Fall.

⁶⁴ Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 97-98.

⁶⁵ In seinem Eid vom 3. Januar 1762 verpflichtete sich der Priester Petru Iosifov Grid, „[...] das rechtgläubige Gesetz des Ostens zu bewahren, also das mit Rom nicht-unierte“ (Stinghe, *Documente*, Bd. I, Nr. CI, S. 233; vgl. auch Nr. CVII, p. 245, die ähnliche Verpflichtung des Diakons Radu Tempea vom 7. März 1763). Diese letzte Formulierung wurde auch in späteren Eiden übernommen wie etwa dem des Priesters Gheorghe Hârs vom 7. April 1764, der sich explizit auch verpflichtet hat, dass er nicht abfallen werde „vom rechtgläubigen Glauben zu anderen Häresien oder anderer Rede [sic!], die die heilige Kirche des Ostens nicht annimmt“ (*ibidem*, Nr. CXI, S. 255, 257). Andere vollkommen identische Beispiele datieren aus den Jahren 1770 (*ibidem*, Nr. CXXI, S. 273), 1777 (*ibidem*, Nr.

Dionisie Novacovici la 23 august 1761, înaintea ceremoniei de instalare în scaun, conținând o formulare similară⁶⁶. Momentul istoric nu era, de altfel, unul favorabil moderației ori indeciziei, dacă ținem seama de reactivarea polemicii anticatolice și antiunioniste prin intermediul episcopului Grigorie Socoteanu al Râmnicului, care s-a adresat și direct neuniților ardeleni într-o scrisoare considerată drept pastorală, îndemnându-i la persistența în „dreapta credință” și la apărarea „legii”: „Iar care nu vă veți fi unit pân-acum, vă învățăm și ne rugăm lui Hristos să nu vă abateți la răzvrătiri și la nebunii mincinoase, că Papa și Dumnezeu lor, întru carele cred ei ca și noi în Hristos, au călcat pravila și au stricat hotarale Sfintelor Soboare și a făcut el lege cum i-a plăcut...”⁶⁷.

Făgărașul, a doua comunitate importantă care și-a manifestat opoziția față de Unire în anul 1701, apare și ea în sursele vremii, chiar dacă nu la fel de frecvent ca cea din Șcheii Brașovului. Principala problemă a reprezentat-o litigiul pentru biserica „Sf. Nicolae”, ctitorie brâncovenească ridicată la rangul de catedrală episcopală unită prin bula papală din 18 mai 1721. Mai puțin decizi ca șcheienii și mai divizați, românii și grecii din Făgăraș ostili Unirii au reacționat numai după instalarea lui Patachi, când au încercat să protesteze în fața căpitanului suprem, Simon Boer, urmând exemplul din 1701 al celor din Alba Iulia, fără a întâlni probabil aceeași disponibilitate din partea reprezentantului autorității⁶⁸. Din nou la fel ca la Alba Iulia, apar cazuri de înmormântări fără primirea ultimei împărtășanii și de copii morți nebotezați⁶⁹. În anul 1724, s-a încercat o acțiune comună împreună cu brașovenii, trimisul acestora la Viena, Cristof Voicu, având misiunea de a obține o nouă diplomă privilegială similară celei din 1701, care

CXXVI, p. 280; nr. CXXVII, p. 281), 1779 (*ibidem*, nr. CXXVIII, p. 283; nr. CXXIX, p. 285) și 1782 (*ibidem*, nr. CXXXV, p. 296; nr. CXXXVI, p. 299; nr. CXXXVII, p. 301). În cazul protopopilor, apare mențiunea suplimentară „cu toate dogmele și predaniile i țeremoniile și obiciaiurile nevătămat” (*ibidem*, nr. CXXXIV, p. 294, din 17 nov. 1781; nr. CXXXVIII, p. 303, din 10 dec. 1782; nr. CXL, p. 308, din 15 dec. 1782).

⁶⁶ *Ibidem*, nr. C, p. 231-232; Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, vol. II (1743-1837), Brașov, Institutul de Arte Grafice „Astra” Brașov, 1946, p. 47.

⁶⁷ *Apud* Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, vol. II, p. 45-46. Pentru activitatea episcopului Grigorie Socoteanu, vezi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (Secolele XVII și XVIII), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 417-419.

⁶⁸ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 98-102; Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische Unierte Kirche zwischen 1713-1727*, Monachii, Societas Academica Dacoromana, 1966, p. 64-66, 69-77. Ultimul autor consideră că, spre deosebire de cazul Brașovului, comunitatea din Făgăraș a rămas în cadrul Bisericii Unite, fapt probat de acceptarea instalării lui Patachi, criza intervenind aici doar ca urmare a reformei liturgice a acestuia (*ibidem*, p. 77).

⁶⁹ Explicația era probabil tot refuzul primirii asistenței religioase din partea preoților uniți, de către unii credincioși de o ostilitate neîmblânzită împotriva Unirii. Dragomir (*Istoria desrobirei religioase*, p. 103) amintește cazurile a doi nobili, Mihai Fărcaș și Ștefan Djidiffi, morți fără împărtășanie și îngropați în grădinile lor fără preot, și pe cel al copilului grecului Șerban Cingan, mort nebotezat; conform lui Bârlea (*Ostkirchliche Tradition*, p. 69), acești oponenti erau mai ales greci; cei menționați sunt atestați însă în declarațiile anchetei instituite în anul 1724 de directorul cameral Viechter (*ibidem*, p. 181-191, anexa XLIVb).

Amtseid von Bischof Dionisie am 23. August 1761 vor der Zeremonie seiner Installation auf den bischöflichen Stuhl eine ähnliche Formulierung beinhaltet⁶⁶. Der historische Moment war für Mäßigung und Unentschlossenheit nicht günstig, wenn wir die Reaktivierung der antikatholischen und gegen die Union gerichteten Polemik durch Vermittlung des Bischofs Grigore Socoteanu von Râmnic vor Augen führen, der sich in einem als Pastoral schreiben zu verstehenden Brief direkt an die siebenbürgischen Nicht-Unierten wandte und sie ermutigte, im „rechten Glauben“ zu bleiben und das „Gesetz“ zu verteidigen: „Und euch, die ihr bis jetzt nicht uniert seid, lehren wir und beten zu Christus, dass ihr nicht abirrt in Unruhen und zu lügnerischen Verrücktheiten wie ihr Papst und Gott, an den sie glauben wie wir an Christus glauben, sie haben die Ordnung übertreten und die Beschlüsse der Heiligen Konzile zerstört, da er das Gesetz nach ihrem Gusto machte...“⁶⁷.

Auch Fogarasch, die zweite wichtige Gemeinde, die ihren Widerstand gegen die Union im Jahre 1701 äußerte, taucht in den Quellen jener Zeit auf, wenn auch nicht so häufig wie die Gemeinde aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt. Das Hauptproblem bildete für sie der Rechtsstreit um die Kirche „Sf. Nicolae“, eine Brâncoveanu-Stiftung, die durch Päpstliche Bulle vom 18. Mai 1721 in den Rang einer unierten Bischofskathedrale erhoben wurde. Weniger entschlossen und in sich weniger einig als die Bewohner der Şchei reagierten die der Union feindlich gesonnenen Rumänen und Griechen erst nach der Installation von Patachi, als sie versuchten, vor dem höchsten Hauptmann, Simon Boer, zu protestieren nach dem Beispiel derer, die 1701 in Alba Iulia protestierten, wahrscheinlich ohne dieselbe Aufmerksamkeit seitens des Vertreters der Obrigkeit erhalten zu haben wie jene⁶⁸. Wie im Falle von Alba Iulia tauchen wieder Fälle von Beerdigungen ohne Empfang der Sterbesakramente und ungetauft verstorbener Kinder auf⁶⁹. Im Jahr 1724 wurde eine gemeinsame Aktion mit den Kronstädtern geplant, deren Gesandter in Wien, Cristof Voicu, die Aufgabe hatte, ein neues, dem von 1701 vergleichbares,

CXXVI, S. 280; Nr. CXXVII, S. 281), 1779 (*ibidem*, Nr. CXXVIII, S. 283; Nr. CXXIX, S. 285) und 1782 (*ibidem*, Nr. CXXXV, S. 296; Nr. CXXXVI, S. 299; Nr. CXXXVII, S. 301). Im Falle der Dekane taucht noch die Ergänzung „unverändert mit allen Dogmen und Traditionen und Zeremonien und Gebräuchen“ auf (*ibidem*, Nr. CXXXIV, S. 294, vom 17. Nov. 1781; Nr. CXXXVIII, S. 303, vom 10. Dez. 1782; Nr. CXL, S. 308, vom 15. Dez. 1782).

⁶⁶ *Ibidem*, Nr. C, S. 231-232; Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae*, Bd. II (1743-1837), Braşov, Institutul de Arte Grafice „Astra“ Braşov, 1946, S. 47.

⁶⁷ *Apud* Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae*, Bd. II, S. 45-46. Zum Wirken von Bischof Grigorie Socoteanu vgl. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române/Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*, Bd. 2 (Jh. XVII und XVIII), Bukarest, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, S. 417-419.

⁶⁸ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 98-102; Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische Unierte Kirche zwischen 1713-1727*, Monachii, Societas Academica Dacoromana, 1966, S. 64-66, 69-77. Der Autor geht davon aus, dass im Unterschied zum Falle von Kronstadt die Gemeinde von Fogarasch im Schoße der Unierten Kirche blieb, was von der Tatsache der Akzeptanz der Installation von Patachi bewiesen wird, zur Krise kam es hier erst infolge seiner liturgischen Reform (*ibidem*, S. 77).

⁶⁹ Die Erklärung bestand wahrscheinlich ebenfalls in der Zurückweisung von unierten Priestern geleisteter geistlicher Dienste durch einige Gläubige von unbezähmbarer Feindseligkeit gegen die Union. Dragomir (*Istoria desrobirei religioase*, S. 103) erinnert an die Fälle von zwei Adligen, Mihai Fărcaş und Ştefan Djidiffi, die ohne Beichte gestorben sind und in ihren Gärten ohne Priester bestattet wurden, sowie des Kindes des Griechen Şerban Cingan, das ohne Taufe verstorben ist; nach Bârlea (*Ostkirchliche Tradition*, S. 69) waren diese Gegner vor allem Griechen; die Erwähnten sind allerdings belegt in den Erklärungen der im Jahr 1724 von dem Kammerdirektor Viechter eingesetzten Untersuchung (*ibidem*, S. 181-191, anexa XLIVb).

să prevadă introducerea bisericii din Făgăraș (după restituirea ei), alături de cele nouă parohii din Țara Bârsei, sub conducerea protopopului din Șchei⁷⁰. Se pare că doar cu acest prilej a fost invocată libertatea câștigată prin protestul din 27 iunie 1701, faptul probând indecizia inițială a făgărășenilor⁷¹. Camera Aulică le-a recunoscut dreptul de exercitare a cultului, care trebuia să fie respectat de episcopul unit, și a dispus instituirea unei anchete cu privire la situația bisericii⁷². Dezbaterea cauzei în cadrul Consiliului de Război și al Cancelariei Aulice a Transilvaniei, cu consultarea Status-ului catolic ardelean, a condus însă, până în 1727, la decizia de menținere a bisericii în proprietatea Episcopiei Unite⁷³.

În schimb, evoluția acțiunii contestatare de la Alba Iulia din anii 1701-1702 și lipsa de reprezentativitate a lui Gabriel Nagyszegi explică absența acestei a treia comunități din sursele deceniilor următoare. Protestul din 27 iunie

⁷⁰ Stinghe, *Documente*, vol. I, nr. XXXVI, p. 96, nr. XL, p. 105-106, nr. XLI, p. 108-109, nr. XLIII, p. 114 (unde sunt menționate numele preoților din parohiile Șchei, Zărnești, Tohan, Râșnov, Feldioara, Prejmer, Turchiș, Satu Lung, Târlungeni, Vlădeni și Făgăraș, alături de care se dorea includerea și unei a zecea parohii din Țara Bârsei, Țânțari), nr. LI, p. 126 (corespondența protopopului Florea Băran cu delegatul vienez Cristof Voicu, din perioada aprilie 1724 - ianuarie 1725); Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, p. 257; Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 70-71. Alte solicitări vizau menținerea brașovenilor sub jurisdicția Mitropoliei Ungrovlahiei, ori încurajarea intereselor materiale ale acestora prin scăderea tarifelor vamale.

⁷¹ Mențiunea apare la Dragomir (*Istoria desrobirei religioase*, p. 103). Este semnificativ că anterior (în decembrie 1723) generalul comandant Karl Königsegg, raportând Vienei situația cazului, solicita să fie informat dacă „schismaticilor” din Făgăraș le putea fi permis exercițiul privat al cultului, chiar și acesta fiind interzis de episcopul unit (Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 69; vezi și Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 127-128, nr. LII; două intervenții ulterioare ale Consiliului de Război, din 29 aprilie și 24 mai 1724, sunt amintite la Ioan Lupaș, „Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane”, în Idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană” S.A., 1943, p. 202). În orice caz, o mențiune explicită despre utilizarea ca documente justificative a protestului din 27 iunie și a decretului imperial din 12 decembrie 1701 este făcută în legătură cu petițiile înaintate, la începutul lunii aprilie 1724, în numele principesei Maria Brâncoveanu și al „supușilor și vasalilor din Transilvania”, greci și valahi de rit grec, de către procuratorul acesteia și colaboratorul lui Voicu, Gheorghe din Trapezunt (Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 72 și p. 176-178, anexa XLII, unde termenul „neuniți” se referă la cei asupra cărora nu se extindea jurisdicția episcopului unit).

⁷² Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 104-105; Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 72-73 și 179-193, anexele XLIII-XLIV. Pe baza concluziilor anchetei, Camera a solicitat ulterior restituirea bisericii (*ibidem*, p. 74-75 și 194-199, anexele XLV-XLVIII). În scrisoarea sa adresată directorului cameral Viechter la 7 iunie 1724, Patachi se referă la cei care i se împotriveau folosind termenul de „schismatici” (Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 180-181, anexa XLIVa); oficialul amintit îi numește pe aceiași drept „greci și valahi neuniți” (*ibidem*, p. 191-193, anexa XLIVc). Dreptul „neuniților de rit grec” de a-și exercita liber cultul este recunoscut în adresa Camerei Aulice către directorul cameral Viechter, din 16 septembrie 1724, și în raportul aceleiași instituții către Consiliul de Război, din 30 noiembrie 1724 (*ibidem*, p. 199-201, anexele XLVIII-XLIX); formula este utilizată și în adresa de răspuns a Consiliului de Război către Camera Aulică, din 22 decembrie 1724 (*ibidem*, p. 203, anexa LIIa).

⁷³ Detalii sunt prezentate la Tempea, *Istoria sfintei besereci*, p. 106-107; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 106-107, și Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 75-77 și 202-203, anexele L-LI.

Privilegierungsdiplom zu erreichen, das die Unterordnung der Kirche von Fogarasch (nach ihrer Rückgabe) neben den neun Pfarreien des Burzenlandes unter die Führung des Dekans der Şchei gewähren sollte⁷⁰. Es scheint, dass man sich nur aus diesem Grund auf die durch den Protest vom 27. Juni 1701 erlangte Freiheit berief, was die anfängliche Unentschlossenheit der Fogarascher bekräftigte⁷¹. Die Hofkanzlei erkannte deren Recht auf freie Kultusausübung an, die vom unierten Bischof respektiert werden musste, und sie verfügte die Eröffnung einer Untersuchung mit Blick auf die kirchliche Situation⁷². Die Diskussion des Falles im Rahmen des Hof-Kriegsrates und der Hofkanzlei von Siebenbürgen unter Konsultation auch des siebenbürgischen *Status catholicus* führte jedoch bis 1727 zum Beschluss des Verbleibs der Kirche im Besitz der Unierten Kirche⁷³.

Die Entwicklung der Protestaktionen von Alba Iulia 1701 bis 1702 hingegen und das Fehlen der Repräsentativität Gabriel Nagyszegis erklären die Abwesenheit dieser dritten Gemeinde in den Quellen der folgenden Jahrzehnte. So behält der Protest vom 27. Juni

⁷⁰ Stinghe, *Documente*, Bd. I, Nr. XXXVI, S. 96, Nr. XL, S. 105-106, Nr. XLI, S. 108-109, Nr. XLIII, S. 114 (wo die Namen der Priester aus den Pfarreien der Oberen Vorstadt, Zărnești, Tohan, Râșnov, Feldioara, Prejmer, Turchiș, Satu Lung, Târlungeni, Vlădeni und Făgăraș erwähnt sind, wobei mit Țânțari noch eine zehnte Pfarrei aus dem Burzenland eingebunden werden sollte), Nr. LI, S. 126 (Korrespondenz des Dekans Florea Băran mit dem Wiener Gesandten Cristof Voicu aus der Zeit von April 1724 bis Januar 1725); Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, S. 257; Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 70-71. Andere Forderungen zielten auf die Beibehaltung der Kronstädter unter der Jurisdiktion der Metropole der Ungrowalachei oder die Bestärkung von materiellen Interessen jener durch die Senkung der Zollgebühren.

⁷¹ Erwähnt bei Dragomir (*Istoria desrobirei religioase*, S. 103). Es ist bezeichnend, dass vorher (im Dezember 1723) der Kommandierende General Karl Königsegg in seinem Bericht zur Lage des Falles forderte, darüber informiert zu werden, ob den „Schismatikern“ von Fogarasch wenigstens die private Ausübung des Kultes erlaubt werden könnte, nachdem selbst dies vom unierten Bischof verboten worden war (Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 69; vgl. auch Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 127-128, Nr. LII; zwei spätere Interventionen des Kriegsrats vom 29. April und 24. Mai 1724 werden bei Ioan Lupăș erwähnt („Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane“/„Dokumentarische Beiträge zur Geschichte der siebenbürgischen Dörfer“, in: Idem, *Studii, conferințe și comunicări istorice/Historische Studien, Beiträge und Veröffentlichungen*, Bd. IV, Sibiu, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană“ S.A., 1943, S. 202). Auf jeden Fall wird auf den Protest vom 27. Juni und das Kaiserliche Dekret vom 12. Dezember 1701 als rechtfertigende Dokumente explizit Bezug genommen in den Anfang April 1724 im Namen der Fürstin Maria Brâncoveanu und ihren „Untertanen und Vasallen aus Siebenbürgen“ – Griechen und Walachen des griechischen Ritus – von deren Prokurator und Mitarbeiter Voicus, Gheorghe aus Trapezunt vorgebrachten Petitionen (Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 72 u. S. 176-178, Anhang XLII, wo der Terminus der „Nicht-Unierten“ sich auf jene bezog, auf die sich die Jurisdiktion des unierten Bischofs nicht erstreckte).

⁷² Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 104-105; Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 72-73 u. 179-193, Anhang XLIII-XLIV. Auf der Basis der Ergebnisse der Untersuchungen forderte die Kammer später die Restitution der Kirche (*ibidem*, S. 74-75 u. 194-199, Anhang XLV-XLVIII). In seinem an Kammerdirektor Viechter gerichteten Brief vom 7. Juni 1724 bezog sich Patachi auf die, die sich ihm widersetzen, unter Verwendung des Begriffs der „Schismatiker“ (Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 180-181, Anhang XLIVa); der erwähnte Offizielle nannte jene korrekt „nicht-unierte Griechen und Walachen“ (*ibidem*, S. 191-193, Anhang XLIVc). Das Recht der „Nicht-Unierten“, frei ihren Kult ausüben, wird in der Adresse der Hofkanzlei an den Kammerdirektor Viechter vom 16. September 1724 und im Bericht derselben Institution an den Hof-Kriegsrat vom 30. November 1724 anerkannt (*ibidem*, S. 199-201, Anhang XLVIII-XLIX); die Formel wird auch in der Antwortadresse des Hof-Kriegsrats an die Hofkammer vom 22. Dezember 1724 verwendet (*ibidem*, S. 203, Anhang LIA).

⁷³ Details bei Tempea, *Istoria sfintei besereci*, S. 106-107; Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 106-107, und Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 75-77 u. 202-203, Anhang L-LI.

1701 și-a păstrat în consecință caracterul de act cu valoare juridică de referință doar pentru credincioșii din Șcheii Brașovului și Țara Bârsei, respectiv Făgăraș⁷⁴. Însă motivația faptului poate fi intuită și dintr-o altă direcție. În momentul conceperii lui, actul pe care l-am plasat în centrul analizei de față a reprezentat o tentativă de opoziție față de politica de Unire religioasă promovată de Curtea vieneză și asumată de Biserica românească. Aceasta s-a conturat la îndemnul și sub directa îndrumare a factorilor de decizie din Țara Românească și s-a bucurat de atitudinea favorabilă a autorităților transilvănene. Referința legislativă fundamentală a actului a constituit-o tocmai o rezoluție a Curții care avea menirea de a menaja susceptibilitățile Stărilor protestante față de politica de Unire religioasă. Autorii acestei tentative au fost membrii elitei locale, reprezentanți ai bisericii și comunității românești din Șcheii Brașovului, la care s-au asociat câțiva membri ai Companiei grecești din Brașov și ai clerului din Țara Bârsei, toți legați de Țara Românească prin importante interese economice. Mai puțin reprezentativă a fost participarea făgărășenilor, redusă la un preot și un laic, primul provenind de la biserica ctitorită de Constantin Brâncoveanu în Făgăraș. S-a adăugat rolul „grecilor”, care apar frecvent în sursele menționate, nu întâmplător, pentru că la Brașov activa Compania grecească, beneficiară a importantei diplome privilegiale leopoldine din 16 septembrie 1701⁷⁵, iar la Făgăraș o comunitate comercială puternică. Este drept, o asemenea comunitate exista și la Alba Iulia chiar în anii perfectării Unirii, dar evoluția orașului din următoarele decenii a

⁷⁴ În anul 1747, 16 familii neunite din Făgăraș, români și greci, se raportau la el pentru a-și proba libertatea de a-și exercita cultul și a justifica solicitarea de redeschidere a capelei deținute în oraș (Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, p. 176-177). Din relatarea istoricului, se poate deduce că documentul primise o nouă autentificare din partea asesorului districtual Gabriel Gabor și a notarului jurat Aron Solymosi, pe care baronul de Kászón, tezaurarul Principatului, trebuia să-i tragă la răspundere din dispoziția Curții. Transmiterea de către Maria Tereza a unei instrucțiuni pentru depistarea și distrugerea originalului documentului, ca și a altora similare, afirmată de Dragomir, reprezintă însă un exemplu ilustrativ de forțare a interpretării, fiind vorba, de fapt, de posibilitatea prevenirii, cu respectarea legilor Principatului, a apariției și altor asemenea copii, prejudicioase pentru Unire; vezi documentele în această chestiune, din perioada 14 aprilie 1747 - 19 aprilie 1749, descrise în Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (ed.), *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, Mega, 2009, nr. 151, p. 157-158; nr. 153, p. 158; nr. 206, p. 176-177; nr. 284, p. 214-215.

⁷⁵ Cicanci, *Companiile grecești*, p. 40-42; Ruxandra Moașa Nazare, *Sub semnul lui Hermes și al lui Pallas. Educație și societate la negustorii ortodocși din Brașov și Sibiu la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 36-38. Textul diplomei a fost publicat, în două versiuni românești, de Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șcheii (1701-1795)*, vol. V, Brașov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1906, p. 1-12, nr. I-II.

1701 in letzter Konsequenz den Charakter eines Aktes von juristischem Wert nur für die Gläubigen aus der Oberen Vorstadt von Kronstadt und dem Burzenland bzw. Fogarasch⁷⁴. Doch die Motivation zu dem Vorgehen kann auch aus einer anderen Richtung her intuitiv erfasst werden. Im Moment seiner Konzeption stellte dieser Akt, den wir in die Mitte unserer vorliegenden Analyse gestellt haben, einen Versuch der Opposition gegenüber der Politik der Kirchenunion dar, die vom Wiener Hof gefördert und von der Rumänischen Kirche angenommen wurde. Diese Opposition gewann auf Drängen und unter direkter Anleitung entscheidender Faktoren aus der Walachei Konturen und erfreute sich einer wohlgesonnenen Haltung der siebenbürgischen Obrigkeit. Die grundlegende Gesetzesreferenz des Aktes bildete gerade eine Resolution des Hofes, die zum Ziel hatte, auf die Empfindlichkeit der protestantischen Stände gegenüber der Politik der Kirchenunion Rücksicht zu nehmen. Die Urheber dieses Versuchs waren die Mitglieder der lokalen Elite, Repräsentanten der rumänischen Kirche und Gemeinschaft aus der Şcheii Braşovului, denen sich noch einige Mitglieder der Griechischen Handelskompanie aus Kronstadt und des Klerus aus dem Burzenland anschlossen, die alle mit der Walachei durch bedeutende wirtschaftliche Interessen verbunden waren. Weniger repräsentativ war die Teilnahme der Fogarascher, die sich auf einen Priester und einen Laien reduzierte, wobei ersterer aus der von Constantin Brâncoveanu in Fogarasch gestifteten Kirche stammte. Hinzu kam die Rolle der „Griechen“, die häufig in den erwähnten Quellen vorkamen, und dies nicht zufällig, denn in Kronstadt wirkte die Griechische Kompanie, die in den Genuss eines bedeutenden Leopoldinischen Privilegierungsdiploms vom 16. September 1701⁷⁵ kam, und in Fogarasch wirkte ebenfalls eine starke Handelsgesellschaft. Zwar bestand eine solche Gemeinschaft auch in Karlsburg, sogar in den Jahren des Abschlusses der Union, doch die Entwicklung der Stadt in den folgenden Jahrzehnten

⁷⁴ Im Jahr 1747 wandten sich 16 nicht-unierte Familien aus Fogarasch, Rumänen und Griechen an ihn, um die Freiheit gewährt zu bekommen, ihren Kultus auszuüben und die Forderung nach der Wiedereröffnung der enteigneten Kapelle in der Stadt zu begründen (Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, S. 176-177). Aus der Darlegung des Historikers ist zu schließen, dass das Dokument eine neue Authentifizierung erhielt seitens des Distriktsassessors Gabriel Gabor und des geschworenen Notars Aron Solymosi, die der Baron von Kászón, der Schatzkanzler des Fürstentums, auf Verfügung des Hofes hin zur Verantwortung ziehen musste. Die Übermittlung einer Instruktion Kaiserin Maria Theresias zur Auffindung und Zerstörung des Originals jenes Dokuments wie ähnlicher anderer, die von Dragomir bestätigt wird, stellt freilich ein anschauliches Beispiel der Verdrehung der Interpretation dar, geht es doch um die Möglichkeit, unter Berücksichtigung der Gesetze des Fürstentums weitere Fälle solcher Kinder zum Schaden der Union zu verhindern; vgl. die Dokumente zu diesem Problem vom 14. bis 19. April 1749 bei Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (Hrsg.), *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)/Über die Kirche der Rumänen in Siebenbürgen. Externe Dokumente (1744-1754)*, Cluj-Napoca: Mega, 2009, Nr. 151, S. 157-158; Nr. 153, S. 158; Nr. 206, S. 176-177; Nr. 284, S. 214-215.

⁷⁵ Cicanci, *Companiile greceşti*, S. 40-42; Ruxandra Moaşa Nazare, *Sub semnul lui Hermes şi al lui Pallas. Educaţie şi societate la negustorii ortodocşi din Braşov şi Sibiu la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea/Unter dem Zeichen von Hermes und Pallas. Erziehung und Gesellschaft bei den orthodoxen Kaufleuten von Kronstadt und Hermannstadt am Ende des 18. Jhs. und am Beginn des 19. Jhs.*, Bukarest, Editura Academiei Române, 2010, S. 36-38. Der Text des Diploms wurde in zwei rumänischen Versionen veröffentlicht bei Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei (1701-1795)/Dokumente zur Vergangenheit der Rumänen in der Şchei*, Bd. V, Braşov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1906, S. 1-12, Nr. I-II.

condus la dispariția ei⁷⁶, o reconstituire nefiind posibilă decât după mijlocul secolului. Iar acești greci, chiar atunci când făceau parte din Companii privilegiate (ba chiar le era interzis acest lucru, în cazul efimerilor), s-au implicat în problemele confesionale ale coreligionarilor lor români, exemplele întâlnite în paginile anterioare fiind suficient de relevante⁷⁷.

Faptele analizate nu au depășit anii deceniului trei al secolului decât pentru relevarea persistenței unor atitudini afirmate deja în această perioadă. O continuare a investigației este oportună doar în relație cu fenomenul divizării confesionale a comunităților românești din restul Principatului, consecință a tulburărilor religioase manifestate cu predilecție în deceniile cinci și șase, dar care nu au lipsit, pe alocuri, nici din deceniul patru. Astfel, în cazul petiției orașenilor din Făgăraș, din 28 noiembrie 1747, adresată mitropolitului din Karlowitz, prin care-i solicita primirea sub jurisdicția sa, este ușor de sesizat strategia la care aveau să recurgă frecvent în anii următori comunitățile neunite; nu poate fi totuși trecută cu vederea referirea la modelul de acțiune practicat cu succes în primii ani ai secolului: făgărășenii afirmau că erau beneficiarii acelorași privilegii imperiale ca și cei din Șchei, care fuseseră primiți sub jurisdicția mitropolitului din Karlowitz⁷⁸. Și mai explicit a fost invocat acest model de Ion Oancea la începutul anului 1749, când el susținea că obținuse din partea reginei aceeași libertate acordată de împăratul Leopold reprezentanților districtului Făgăraș, ai Brașovului și Sibiului, care protestaseră împotriva Unirii în urmă cu 48 de ani⁷⁹. Exemplele ar putea fi mai numeroase, dar ele ar necesita o extindere a analizei pe care cadrul cercetării de față nu o permite. Voi încerca mai degrabă să propun un răspuns la chestiunea care a provocat și structurat această primă investigație: clarificarea conștiinței de sine a românilor transilvăneni poziționați în afara Unirii.

⁷⁶ Detalii la Daniel Dumitran, „Spre o reală toleranță pentru răsăriteni? Problema concivilității în orașele libere din Transilvania”, în Dumitran, Gúdor (ed.), *Identitate confesională și toleranță religioasă*, p. 261-264.

⁷⁷ Pentru alte exemple, vezi Cicanci, *Comaniile grecești*, p. 164-165; pentru strânselile raporturi dintre comunitatea comercială din Șchei și negustorii Companiei grecești brașovene, vezi Moașa Nazare, *Sub semnul lui Hermes*, p. 46-50.

⁷⁸ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, anexe, nr. 44, p. 65-67. Demersul era făcut în numele a „toată țara partea neunită și împreună și sfințele schituri adică mănăstioarele care sânt pre sub poalele munților”, fiind însoțit de subscrierile orașenilor semnatari, de numărul preoților mai multor localități din district (Poiana Mărului, Hobav, Mândra, Tudrița, Sebeș, Sâmbăta de Sus), respectiv de numărul schiturilor aflate la Comana de Sus, Șinca, Șercăița, Recea, Buciumi, Dejani, Breaza, Sâmbăta, Drăguș, Arpaș, Scorei și Porumbac. O solicitare similară i-au adresat negustorii din Făgăraș mitropolitului la 28 octombrie 1749 (*ibidem*, nr. 57, p. 84).

⁷⁹ Conform procesului verbal al interogatoriului luat lui Stan Borcea, vătaful plăieșilor din scaunul Sibiu, la 10 martie 1749 (Stanciu, Hitchins, Dumitran (ed.), *Despre Biserica românilor din Transilvania*, nr. 275, p. 210-211).

fürte zu ihrem Verschwinden⁷⁶, eine Wiedergründung war bis zur Mitte des Jahrhunderts nicht möglich. Und diese Griechen engagierten sich vornehmlich dann in konfessionellen Angelegenheiten ihrer rumänischen Glaubensgenossen, wenn sie zu solchen privilegierten Kompanien gehörten; die oben erwähnten Beispiele sind sicher ausreichend relevant⁷⁷.

Die analysierten Handlungen sind nur insoweit über das dritte Jahrzehnt des Jahrhunderts hinaus von Belang, als sie die Persistenz bekräftigter Haltungen schon zu jener Zeit offenbar machen. Eine Weiterführung der Erforschung dieser Frage ist nur sinnvoll in Verbindung mit dem Phänomen der konfessionellen Spaltung der rumänischen Gemeinden aus dem Rest des Fürstentums als Folge der religiösen Unruhen, die sich vornehmlich im fünften und sechsten Jahrzehnt ereigneten und teilweise mancherorts auch im vierten Jahrzehnt. So ist im Falle der Petition der Bewohner von Fogarasch vom 28. November 1747, die an den Metropolit von Karlowitz gerichtet war und mit der sie forderten, unter seine Jurisdiktion genommen zu werden, leicht die Strategie zu erkennen, auf die die nicht-unierten Gemeinden in den Folgejahren häufig zurückgreifen mussten; und dabei darf auch nicht der Bezug zu dem erfolgreich praktizierten Modell übersehen werden, das in den ersten Jahren des Jahrhunderts angewandt wurde: die Fogarascher bekräftigten, dass sie Begünstigte derselben kaiserlichen Privilegien waren wie jene aus der Şchei, die unter die Jurisdiktion des Metropoliten von Karlowitz aufgenommen wurden⁷⁸. Noch expliziter berief sich Ion Oancea Anfang des Jahres 1749 auf dieses Modell, als er behauptete, dass er seitens der Königin dieselbe Freiheit zugestanden bekommen hatte, wie sie von Kaiser Leopold den Vertretern der Distrikte von Fogarasch, von Kronstadt und Hermannstadt zugestanden worden war, die gegen die Union vor 48 Jahren protestiert hatten⁷⁹. Die Beispiele könnten noch zahlreicher sein, doch würde dies eine umfassende Erweiterung der Untersuchung nötig machen, was den Rahmen der vorliegenden Arbeit sprengen würde. Wir werden daher vielmehr versuchen, eine Antwort auf die Frage vorzuschlagen, die diese erste Untersuchung provoziert und strukturiert hat: die Klärung des Selbstbewusstseins der Siebenbürger Rumänen, die sich außerhalb der Union positioniert haben.

⁷⁶ Details bei Daniel Dumitran, „Spre o reală toleranță pentru răsăriteni? Problema concivilității în orașele libere din Transilvania“/„Zu einer wirklichen Toleranz für die Orthodoxen? Das Problem des bürgerlichen Zusammenlebens in den freien Städten Siebenbürgens“, in: Dumitran, Gúdor (Hrsg.), *Identitate confesională și toleranță religioasă*, S. 261-264.

⁷⁷ Zu anderen Beispielen vgl. Cicanci, *Comaniile grecești*, pp. 164-165; zu den engen Verbindungen zwischen der Handelsgesellschaft der Şchei und den Kaufleuten der griechischen Handelskompanie von Kronstadt vgl. Moaşa Nazare, *Sub semnul lui Hermes*, S. 46-50.

⁷⁸ Dragomir, *Istoria desrobirei religioase*, Anhang, Nr. 44, S. 65-67. Der Schritt wurde unternommen im Namen „des nicht-unierten Teils des ganzen Landes und gemeinsam mit den heiligen Skiten also kleinen Klöstern an den Gebirgsausläufern“, begleitet von den Unterschriften der unterzeichnenden Stadtbewohner, der Zahl der Priester aus mehreren Orten des Distrikts (Poiana Mărului, Hobav, Mândra, Tudrița, Sebeş, Sâmbăta de Sus), bzw. der Zahl der Skiten in Comana de Sus, Şinca, Şercăița, Recea, Buciumi, Dejani, Breaza, Sâmbăta, Drăguş, Arpaş, Scorei und Porumbac. Ähnliche Forderungen richteten die Kaufleute aus Fogarasch am 28. Oktober 1749 an den Metropolit (ibidem, Nr. 57, S. 84).

⁷⁹ Gemäß Aktennotiz von dem Verhör Stan Borceas, dem Gerichtsvollzieher der Gegend aus dem Stuhl von Hermannstadt vom 10. März 1749 (Stanciu/Hitchins/Dumitran [Hrsg.], *Despre Biserica românilor din Transilvania*, Nr. 275, S. 210-211).

Se cuvine observat mai întâi că cele trei localități invocate în dezbaterile aulice din anii '40-'50 exceptate de la apartenența la Unire (Brașov, Făgăraș și Sibiu)⁸⁰, îi aveau în vedere și pe membrii celor două Companii grecești, cu un statut confesional distinct. Discuția despre respingerea Unirii nu se poate referi însă decât la cele trei comunități „românești”⁸¹ inițiale (Șcheii Brașovului – căreia i s-au asociat alte două parohii din Țara Bârsei –, Făgăraș și Alba Iulia), rămase doar două după 1702 (prin excluderea celei din urmă), ai căror locuitori (cei ostili Unirii) și-au câștigat dreptul la diferență prin acțiunile din anul 1701. Ele constituiau teritorii urbane sau cvasiurbane, în care multă vreme criteriul de coeziune socio-economic a prevalat asupra celui etnic, iar solidaritatea confesională asupra celei naționale. În consecință, dezbaterile despre identitatea acestor comunități⁸² ar depăși cu mult cadrul cronologic trasat investigației prezente.

În al doilea rând, intervine problema „legii”, a „vechii credințe”, a ceremoniilor religioase. Invocată în sursele anilor 1700-1701, credința este cel mai limpede definită în textele declarațiilor șcheienilor din deceniul al treilea, care semnifică afirmarea apartenenței la tradiția doctrinară a Bisericii răsăritene, așa cum fusese aceasta definită prin formulările adoptate de cele șapte concilii ecumenice, ce nu mai puteau suscita nici o nouă dezbateră⁸³. Identitatea asumată de către elita clericală și fruntașii laici trebuia să devină definitivă pentru întreaga comunitate⁸⁴, chiar dacă interpretările atribuite acestei identități au creat uneori fricțiuni: „De această gâlceavă au fost înțeleși și ghinărariul Șram și au chemat a doaua zi pe popa Todor acolo și pe preoți și gocimani și câțiva orașani și au dat poruncă să nu mai pomenească pe mitropolitul Ugrovlahiei, ce pe râmnicianul ca

⁸⁰ Mai multe referințe în acest sens se găsesc la Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, cu deosebire p. 174-200. Asupra interpretărilor acordate acestei chestiuni în amintitele dezbateri nu mă voi pronunța aici.

⁸¹ Bineînțeles, acestea nu erau nicidecum întru totul românești în sens etnic.

⁸² Observații interesante în acest sens oferă Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demény, „Grecs, Roumains, Bulgares et Serbes dans la Compagnie «Grecque» de Brașov (1777-1850)”, în *Bulletin d'Association d'Etudes du Sud-Est Européen*, X, 2, 1972, p. 267-269, sau, mai recent, Ruxandra Moașa Nazare, „Rolul «grecilor» în orașele Sibiu și Brașov la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea”, în *Historia Urbana*, XI, 1-2, 2003, p. 164-166. Pentru o tendință similară, vezi Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Facla, 1986, cap. „Elitele naționale”, cu deosebire p. 145-146.

⁸³ Este ceea ce reiese și din textul citat al lui David Corbea (vezi *supra*, nota 64). Pentru problemă în general, vezi Jaroslav Pelikan, *Credo. Ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință în tradiția creștină*, traducere de Mihai-Silviu Chirilă, Iași, Polirom, 2010, p. 351-360.

⁸⁴ Este semnificativă consemnarea lui Radu Tempea (*Istoria sfintei besereci*, p. 140-141), din data de 23 octombrie 1732, referitoare la respectarea „cărții de legătură” din anul 1723; vezi și *supra*, nota 68.

Zunächst muss festgehalten werden, dass jene drei Orte, um die es in den Diskussionen am Hof der 40er und 50er Jahre ging und die von der Zugehörigkeit zur Union ausgenommen waren (Kronstadt, Fogarasch und Hermannstadt)⁸⁰, auch die Mitglieder der zwei griechischen Kompanien mit einem unterschiedenen konfessionellen Status im Blick hatten. Die Diskussion über die Zurückweisung der Union kann sich allerdings nur auf diese drei ersten „rumänischen“ Gemeinden beziehen⁸¹ (die der Oberen Vorstadt von Kronstadt – der sich noch andere neun Pfarreien aus dem Burzenland angeschlossen haben, Fogarasch und Karlsburg), wobei nach 1702 (durch Ausschluss der letztgenannten), deren Bewohner (die der Union feindselig Gesonnenen) ihr Recht auf Unterschied durch ihre Aktionen des Jahres 1701 erkämpft hatten. Diese bildeten urbane oder quasiurbane Territorien, in denen lange Zeit das Kriterium der sozial-ökonomischen Kohäsion Vorrang vor dem ethnischen Kriterium hatte und die konfessionelle Solidarität Vorrang vor der nationalen Solidarität. Daher würde die Debatte über die Identität jener Gemeinden⁸² den in der vorliegenden Untersuchung gezogenen chronologischen Rahmen bei weitem sprengen.

Zum zweiten kommt hier das Problem des „Gesetzes“, des „alten Glaubens“ und der religiösen Zeremonien ins Spiel. Unter Berufung auf Quellen der Jahre 1700 und 1701 wird der Glaube am klarsten in den Texten der Erklärungen der Bewohner der Şchei aus dem dritten Jahrzehnt definiert: Dort wird die Zugehörigkeit zur dogmatischen Tradition der Ostkirche bekräftigt, und zwar so, wie sie sich in den von den Sieben Ökumenischen Konzilien angenommenen Formulierungen findet, was keine neue Debatte mehr zulässt⁸³. Die von der klerikalen Elite und den führenden Laien angenommene Identität hatte für die ganze Gemeinschaft bestimmend zu werden⁸⁴, auch wenn die mit dieser Identität verbundenen Interpretationen manchmal Reibungen auslösten: „Von dieser Fehde hatte auch General Schramm gehört und er rief am zweiten Tag den Popen Todor und die Priester und Gottesmänner und einige Stadtbewohner herbei, und er gebot ihnen, den Metropolitener der Ungrowalachei nicht mehr in der Liturgie zu erwähnen,

⁸⁰ Mehr Verweise in diesem Sinne sind zu finden bei Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curţii din Viena în Transilvania (1740-1761)/Die Kirchenpolitik des Wiener Hofes in Siebenbürgen (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, bes. S. 174-200. Zu den Interpretationen dieser Frage in den erwähnten Debatten werde ich mich hier nicht äußern.

⁸¹ Selbstverständlich waren diese keineswegs in allem rumänisch im ethnischen Sinne.

⁸² Interessante Beobachtungen in diesem Sinne bieten Cornelia Papacostea-Danielopolu und Lidia Demény, „Grecs, Roumains, Bulgares et Serbes dans la Compagnie „Grecque“ de Braşov (1777-1850)“, *Bulletin d'Association d'Etudes du Sud-Est Européen* X, 2, 1972, S. 267-269, oder neuerdings Ruxandra Moaşa Nazare, „Rolul „grecilor“ în oraşele Sibiu şi Braşov la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea“/, „Die Rolle der ‚Griechen‘ in den Städten Hermannstadt und Kronstadt am Ende des 18. und zum Beginn des 19. Jhs.“, in: *Historia Urbana* XI, 1-2, 2003, S. 164-166. Mit ähnlicher Tendenz vgl. Nicolae Bocşan, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc/Beiträge zur Geschichte der rumänischen Aufklärung*, Temeswar, Facla, 1986, Kap. „Elitele naţionale“, bes. S. 145-146.

⁸³ Dies geht auch aus dem von David Corbea zitierten Text hervor (vgl. *supra*, Anm. 64). Zu dem Problem insgesamt vgl. Jaroslav Pelikan, *Credo. Ghid istoric şi teologic al crezurilor şi mărturisirilor de credinţă în tradiţia creştină/ Credo: Historical and Theological Guide to Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition* (orig. 2003), ins Rumänische übers. von Mihai-Silviu Chirilă, Iaşi, Polirom, 2010, S. 351-360.

⁸⁴ Bezeichnend ist die Erwähnung bei Radu Tempea (*Istoria sfintei besereci*, S. 140-141) vom 23. Oktober 1732 bzgl. der Anerkennung des „Buches der Verbindung“ vom Jahr 1723; vgl. *supra*, Anm. 68.

și pe ceștealaltî cum sânteți așezați acolo. Milostiva-sa au răspuns că nici într-un chip nu să va lăsa de-a nu pomeni pe mitropolitul Ugrovlahiei și iar i-au zis că «deaca nu, voi trimite un car și te va duce până la hotarul țării să mergi acolo, apoi pomenește pe cine știi»; și așa au ieșit. (Măcar că popa Todor zicea să fie zis ceștea că ei sânt catolici și să țin de Râmnic. De acestea zicându-le, unii au răspuns că n-au zis că sânt catolici papistași, ce catolici greci ce țin legea cea grecească. Apoi zicându-le căci «ați mers la ghinărariul de ați pârât», ei cu jurământ s-au lepădat că n-au mers, ce cu poruncă i-au chemat și n-au zis că sânt sau vor fi catolici ca ei.) Și așa mare netocmire fiind, că nu mai credea nimini din orășani, încă și din sași, că nu s-au unit”⁸⁵.

Pe de altă parte, în sfera rituală, între uniți și „neuniți”⁸⁶, nu putea exista acea diferențiere acuzată de purtătorii de cuvânt citați, fiind mai degrabă vorba despre primele secvențe ale unei imagini deformante ce avea să primească reflecții multiple în contextul tulburărilor confesionale de mai târziu. În fapt, despre formele de manifestare reală ale credincioșilor din acea vreme știm încă extrem de puțin. Oricum, este cert că procesul de diferențiere se afla în cel mai bun caz la începuturi și avea încă un drum extrem de lung de parcurs.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 142-143, consemnare de la sfârșitul lunii octombrie 1732.

⁸⁶ Termenul este, deocamdată, doar unul cu valoare formală, fiind destul de rar utilizat, cu tendința de a se impune mai ales în actele oficiale. Pe lângă mențiunile deja făcute, mai poate fi amintită apariția lui în versiunea românească a unei informări transmise de Magistratul brașovean plenipotențiarului său vienez, la 30 aprilie 1736, unde se vorbește despre „lăcuitori rumuni, legii grecești nu uniți” (Stinghe, *Documente*, vol. V, nr. VIII, p. 23), o replică a șcheienilor datată în același an fiind semnată de „Incolae Bulgarszeigiensis graeco ritui addicti saeculares et ecclesiastici” (*ibidem*, nr. X, p. 57); pentru alte exemple, oferite tot de actele oficiale, vezi *ibidem*, p. 88-89, nr. XVII; p. 98-100, nr. XXII; p. 111-121, nr. XXVII; p. 122-126, nr. XXVIII. Nu lipsește însă cu totul nici din limbajul românilor înșiși, unde este folosit cu aceeași semnificație a diferențierii jurisdicționale pe care am mai întâlnit-o, precum în scrisorile protopopului Florea Băran adresate delegatului vienez Cristof Voicu, care vorbesc despre „bisericile neunite” din ținutul Bârsei, sau despre „bisericele noastre ale neuniților” și „popii neuniți” (Stinghe, *Documente*, vol. I, p. 93-96, nr. XXXV, din 4 aprilie 1724, și p. 96-99, nr. XXXVI, din 22 aprilie 1724); esențială rămâne însă mai vechea definiție, reluată în darea de seamă solicitată lui Cristof Voicu: „[...] Rumânii, care ne aflăm la Șcheai Brașovului, împreună cu Rumânii, ce să află în Țara Bârsei, împreună cu bisearecele în legea grecească, întru care ne-am pomenit din moșii și părinții noștri [...]” (*ibidem*, nr. LX, p. 145, s.d.; pentru formulări similare, vezi nr. LXXII, p. 165, din 7 noiembrie 1733, și nr. LXXVIII, p. 176, din 5 august 1735).

sondern den aus Râmnic, denn ihr seid wie die anderen auch diesem untergeordnet. Seine Gnaden hat geantwortet, dass er keinen Moment auf die liturgische Erwähnung des Metropoliten der Ungrowalachei verzichten werde, worauf er erwiderte: ‚Wenn nicht, werde ich einen Wagen schicken lassen, der dich bis an die Grenzen des Landes bringen wird, dass du sie überschreitest, dort gedenke, wessen du willst‘, und so gingen sie auseinander. (Wenigstens sagte der Pope Todor, dass gesagt werden solle, sie seien Katholiken und gehörten zu Râmnic. Als er dies sagte, antworteten einige, sie hätten nicht gesagt, dass sie papistische Katholiken seien, sondern griechische Katholiken, die das griechische Gesetz halten. Als ihnen danach vorgeworfen wurde, ‚dass ihr zum General gegangen seid und Verrat geübt habt‘, behaupteten sie unter Eid, dass sie nicht gegangen seien, sondern dass er sie mit Befehl herbeizitiert habe und sie nie gesagt hätten, sie seien oder würden Katholiken wie jene.) Und das Geschachere war so groß, dass niemand aus der Stadt, auch von den Sachsen, mehr glaubte, jene hätten sich nicht uniert“⁸⁵.

Andererseits konnte in der rituellen Sphäre zwischen Unierten und „Nicht-Unierten“⁸⁶ jene von den zitierten Sprechern beklagte Differenzierung nicht existieren, da es dabei mehr um die ersten Segmente eines deformierten Bilds geht, die erst im Kontext der späteren konfessionellen Spannungen vielfache Reflexionen erfahren sollten. Tatsächlich wissen wir über die Formen der wirklichen Äußerungen der Gläubigen aus jener Zeit extrem wenig. Auf jeden Fall ist aber sicher, dass der Prozess der Differenzierung sich höchstens in seinen Anfängen befindet und noch eine lange Entwicklung vor sich haben sollte.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

⁸⁵ *Ibidem*, S. 142-143, Erwähnung vom Ende des Monats Oktober 1732.

⁸⁶ Der Begriff ist vorläufig nur einer von formalem Wert und wird nur selten benutzt mit der Tendenz, diesen in offiziellen Akten einzusetzen. Neben den bereits gemachten Erwähnungen kann auch noch sein Auftauchen in der rumänischen Version einer vom Kronstädter Magistrat dem Wiener Bevollmächtigten am 30. April 1736 übermittelten Information, wo von „rumänischen Bewohnern des griechischen Gesetzes, nicht Unierte“, erwähnt werden (Stinghe, *Documente*, Bd. V, Nr. VIII, S. 23), eine Replik der Bewohner der Şchei, die auf das selbe Jahr datiert ist, ist unterzeichnet von „Incolae Bulgarszegiensis graeco ritui addicti saeculares et ecclesiastici“ (*ibidem*, Nr. X, S. 57); für weitere Beispiele, die ebenfalls von offiziellen Akten geboten werden, vgl. *ibidem*, S. 88-89, Nr. XVII; S. 98-100, Nr. XXII; S. 111-121, Nr. XXVII; S. 122-126, Nr. XXVIII. Doch fehlt dieser Terminus auch nicht gänzlich in der Sprache der Rumänen selbst, wo er mit der gleichen Bedeutung der jurisdiktionellen Differenzierung verwendet wird, der wir schon begegnet sind, wie etwa in Schreiben des Dekans Florea Băran an den Wiener Delegierten Cristof Voicu, der von „den nicht-unierten Kirchen“ aus dem Burzenland oder über „unsere Kirchen der Nicht-Unierten“ und „nicht-unierte Priester“ spricht (Stinghe, *Documente*, Bd. I, S. 93-96, Nr. XXXV vom 4. April 1724, u. S. 96-99, Nr. XXXVI, vom 22. April 1724); wesentlich bleibt jedoch die ältere Definition, die in dem von Cristof Voicu geforderten Rechenschaftsbericht Verwendung findet: „[...] Rumänen, die wir hier in der Şchei Braşovului aufhalten, gemeinsam mit den Rumänen, die im Burzenland wohnen, zusammen mit den Kirchen im griechischen Gesetz, in dem wir uns von den Ahnen und den Vätern her befinden [...]“ (*ibidem*, Nr. LX, S. 145, s.d.; zu ähnlichen Formulierungen vgl. Nr. LXXII, S. 165, vom 7. November 1733, und Nr. LXXVIII, S. 176, vom 5. August 1735)

Forme ale definirii identitare în Transilvania veacului al XVIII-lea. Introducere la critica imaginii istoriografice a românilor neuniți*

Dacă cercetarea precedentă s-a soldat cu încheieri mai degrabă negative cu privire la diferențierea între uniți și neuniți, după primele trei decenii de la realizarea Unirii – în condițiile în care reperele identitare asumate de reprezentanții elitei clericale și laice din localitățile investigate (în special Brașov și Șcheii Brașovului, Alba Iulia și Făgăraș) aveau nevoie de timp pentru a se impune –, se poate presupune că procesul a fost cu atât mai îndelungat în restul Principatului, unde o asemenea elită lipsea. Ritul, ca factor definitoriu al identității, nu ajută prea mult explicației istorice, cel puțin în acest caz. Mai relevante sunt raporturile constituite la nivelul comunităților și măsura în care ele reflectă, așa cum s-a observat într-un interesant studiu, oarecum de pionierat la data publicării sale, elementele caracteristice ale identității: sentimentul diferenței, conștiința apartenenței, ori noile raporturi dintre laici și preoți¹. Însă pot fi într-adevăr considerate acestea realități perceptibile de către istoric pentru lumea satului românesc transilvănean de la cumpăna secolelor XVII-XVIII? Indubitabil existente și anterior, ca raportare a românilor ortodocși la „ceilalți”, în ciuda ezitărilor și a variațiilor regionale², ele interesează aici din perspectiva eventualei diferențieri a românilor adepți ai uneia sau alteia dintre cele două

* Studiul a fost publicat, împreună cu două anexe documentare, în revista *Apulum L.*, series *Historia et Patrimonium*, 2013, p. 149-203.

¹ Violeta Barbu, „Biserica Unită cu Roma în căutarea identității: problema ritului și activitatea misionarilor iezuiți”, în *Revista Istorică*, s. n., III, 5-6, 1992, p. 529-545; aici, p. 533.

² Pentru detalii, vezi Ana Dumitran, *Religie ortodoxă - religie reformată. Ipostaze ale identității profesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, Nereamia Napocae, 2004, p. 339-341.

Formen der Identitätsdefinition im Siebenbürgen des 18. Jhs. Einführung in die Kritik des Geschichtsbildes der nicht-unierten Rumänen*

Hatte die vorausgehende Untersuchung vor allem negative Schlussfolgerungen zum Ergebnis im Blick auf die Differenzierung zwischen Unierten und Nicht-Unierten, so kann nach den ersten drei Jahrzehnten nach Verwirklichung der Union – unter den Bedingungen, in denen die von den klerikalen und weltlichen Eliten in den untersuchten Orten (v.a. Braşov/dt. Kronstadt und Şcheii Braşovului/dt. Obere Vorstadt von Kronstadt, Alba Iulia/dt. Karlsburg und Făgăraş/dt. Fogarasch) übernommenen Identitätsmerkmale Zeit brauchten, um sich einzuprägen – angenommen werden, dass dieser Prozess im restlichen Fürstentum noch viel länger gedauert hat, wo eine solche Elite fehlte. Der Ritus als identitätsbestimmender Faktor hilft nicht allzu sehr bei der historischen Erklärung, zumindest in diesem Fall nicht. Relevanter sind die auf der Ebene der Pfarrgemeinden erstellten Berichte und das Maß, in dem diese die charakteristischen Elemente der Identität widerspiegeln, wie in einer interessanten Studie festgestellt wurde, die zum Zeitpunkt ihrer Veröffentlichung gewissermaßen eine Pionierarbeit bildete: und zwar das Gefühl der Differenz, das Bewusstsein der Zugehörigkeit sowie die neuen Beziehungen zwischen Laien und Priestern¹. Können jedoch diese Wirklichkeiten vom Historiker für das rumänische siebenbürgische Dorf an der Wende vom 17. zum 18. Jh. tatsächlich wahrgenommen werden? Unbestreitbar auch früher als Verhältnisbestimmung der orthodoxen Rumänen zu „anderen“ trotz Verzögerungen und regionaler Variationen vorhanden², so interessieren diese hier aus der Perspektive einer möglichen

* Die Studie, mit zwei dokumentäre Anhängen, wurde in der Zeitschrift *Apulum L*, Serie Historia et Patrimonium (2013), S. 149-203 veröffentlicht.

¹ Violeta Barbu, „Biserica Unită cu Roma în căutarea identităţii: problema ritului şi activitatea misionarilor iezuiţi“/„Die mit Rom Unierte Kirche auf der Suche nach ihrer Identität: das Problem des Ritus und das Wirken der jesuitischen Missionare“, in: *Revista Istorică*, s. n., III, 5-6, 1992, S. 529-545; hier S. 533.

² Zu Details vgl. Ana Dumitran, *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identităţii confessionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII/Die orthodoxe Religion – die reformierte Religion. Hypostasen der konfessionellen Identität der Rumänen aus Siebenbürgen im 16. und 17. Jh.*, Cluj-Napoca, Nereamia Napocae, 2004, S. 339-341.

opțiuni confesionale principale: Unirea cu Biserica Romei sau persistența în vechea stare³. Momentul nu este ales întâmplător, pentru că atunci a avut loc cea mai veche tentativă de departajare a clerului și credincioșilor, constituind, în consecință, și cel mai potrivit început pentru investigația de față.

Mă voi referi în continuare la atitudinea credincioșilor și a comunităților devenite neunite în cursul confruntărilor confesionale de la mijlocul veacului al XVIII-lea; limita cronologică va fi reprezentată de anii 1744-1747, când Biserica românească din Transilvania a cunoscut prima criză confesională majoră. Chestiunea principală, la care voi încerca să ofer un posibil răspuns, vizează măsura în care se poate evidenția, pentru prima jumătate de secol de la începutul Unirii religioase, începutul unui proces de diferențiere între cele două confesiuni românești, ai căror aderenți erau caracterizați inițial de comuna apartenență la Ortodoxie, definită ca *lege* sau *credință românească* sau *strămoșească*⁴ și de trăsăturile specifice ale religiei trăite.

Nu însă în sensul unei desprinderi de Ortodoxie a uneia dintre cele două confesiuni. Ci al modificării concepției despre Ortodoxie, prin treptata construire a unei confesiuni în accepțiunea apuseană a termenului. Conform lui Jaroslav Pelikan, dimensiunea confesională a Bisericii răsăritene ar fi inteligibilă numai în cadrul autorității atotcuprinzătoare a vechii tradiții apostolice⁵. În acest sens, mărturisirea credinței este exprimată, pentru aceeași Biserică, în cea mai mare măsură prin cultul liturgic⁶. Observațiile remarcabile ale altor autori, precum Anastasios Kallis ori Adolf von Harnack (chiar dacă acestuia i s-ar putea reproșa

³ Conform formulei redată de procesul verbal de anchetă din scaunul Mureș (27 ianuarie 1699), când preoții și credincioșii români au fost întrebați „în ce stare vor să rămână sau cu care dintre cele patru religii recepte din Transilvania vor să se unească” (Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman 1697-1701*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1963, p. 66). În redarea lui Pétér Bod, întrebarea pusă de comisari în cursul anchetei din toamna anului 1699 opunea Unirea rămânerii în *antiqua sua ac avitica* (*Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia*, addenda la Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba Iulia, 2000 [în continuare: Bod, *Historia*], p. 363).

⁴ Pentru aceasta, vezi o discuție mai recentă la Ernst Christoph Suttner, *Teologie și Biserică la români de la încreștinare până în secolul al XX-lea*, traducere din limba germană de Adriana Cînta, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2011, p. 187-189.

⁵ Jaroslav Pelikan, *Credo. Ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință în tradiția creștină*, Iași, Polirom, 2010, p. 340.

⁶ *Ibidem*, p. 345.

Differenzierung zwischen den Rumänen als Anhänger der einen oder der anderen jener zwei konfessionellen Hauptoptionen: der Union mit der Kirche von Rom oder dem Verbleib im bisherigen Status³. Der Zeitpunkt ist nicht zufällig gewählt, denn damals gab es den frühesten Versuch zur Entfremdung des Klerus von den Gläubigen, was in Konsequenz auch den geeignetsten Ausgangspunkt für die vorliegende Untersuchung bietet.

Ich werde mich im Folgenden auf die Haltung der im Rahmen der konfessionellen Auseinandersetzungen des 18. Jhs. nicht-uniert gewordenen Gläubigen und Gemeinden beziehen; die chronologische Begrenzung bieten die Jahre von 1744 bis 1747, als die rumänische Kirche von Siebenbürgen die erste große konfessionelle Krise erlebte. Die Hauptfrage, auf die ich eine mögliche Antwort geben will, richtet sich darauf, in welchem Maße für die erste Hälfte des Jahrhunderts das Einsetzen eines Differenzierungsprozesses zwischen den beiden rumänischen Konfessionen zu belegen ist, deren Anhänger anfangs durch ihre gemeinsame Zugehörigkeit zur Orthodoxe charakterisiert waren, die als *Gesetz* oder als *rumänischer Glaube* bzw. *Glaube der Väter*⁴ sowie durch die spezifischen Züge der gelebten Religion definiert war.

Dies jedoch nicht im Sinne einer Loslösung von der Orthodoxie von einer der beiden Konfessionen. Sondern als Modifikation der Konzeption über die Orthodoxie durch allmähliche Herausbildung einer Konfession im westlichen Verständnis des Begriffs. Nach Jaroslav Pelikan wäre die konfessionelle Dimension der Ostkirche nur im Rahmen der allumfassenden Autorität der alten apostolischen Tradition zu verstehen⁵. In diesem Sinne wird das Bekenntnis des Glaubens für jene Kirche in größtem Maße durch den liturgischen Kultus ausgedrückt⁶. Die beachtenswerten Beobachtungen anderer Autoren wie etwa Anastasios Kallis oder Adolf von Harnack (auch wenn diesem ein gewisses Unverständnis

³ Gemäß der im Protokoll der Untersuchung des Sitzes zu Mureş/Mieresch (vom 27. Januar 1699) festgehaltenen Formel, als die rumänischen Priester und Gläubigen gefragt wurden, „in welchem Status sie bleiben wollen oder mit welcher jener vier rezipierten Religionen von Siebenbürgen sie sich vereinen wollten“ (Silviu Dragomir, *România din Transilvania și unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman 1697-1701/Die Rumänen aus Siebenbürgen und die Union mit der Kirche von Rom. Apokryphe Dokumente zu den Anfängen der Union mit dem römischen Katholizismus*, Bukarest, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1963, S. 66). In der Wiedergabe von Péter Bod stellte die von den Kommissaren im Rahmen der Untersuchung vom Herbst des Jahres 1699 gestellte Frage die Union und den Verbleib *in antiqua sua ac avitica* in einen Gegensatz (*Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia*, addenda zu Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII)/Die rumänisch-ungarischen interkonfessionellen Beziehungen in Siebenbürgen (von der Mitte des 16. Jahrhunderts bis zu den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts)*, Alba Iulia, 2000 [im Folgenden: Bod, *Historia*], S. 363).

⁴ Vgl. dazu jüngst die Ausführungen bei Ernst Christoph Suttner, *Teologie și Biserică la români de la încreștinare până în secolul al XX-lea*, aus dem Deutschen übers. von Adriana Cîntă, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2011 (orig. *Kirche und Theologie bei den Rumänen von der Christianisierung bis zum 20. Jh.*, Freiburg 2009), S. 187-189.

⁵ Jaroslav Pelikan, *Credo. Ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință în tradiția creștină* (orig. *Credo: Historical and Theological Guide to Creeds and Confessions of Faith in the Christian Tradition*, 2003), Iași, Polirom, 2010, S. 340.

⁶ *Ibidem*, S. 345.

o anumită neînțelegerea a fenomenului) pledează în aceeași direcție⁷, iar cunoscuta predică atribuită celui considerat inițiator al crizei Bisericii românești din Transilvania secolului al XVIII-lea, călugărul sârb Visarion Sarai, era axată și ea, în mod fundamental, pe liturghie și sacrameinte. Nu altfel s-a întâmplat în Rusia secolului al XVII-lea, unde unele inițiative exegetice au prilejuit afirmarea schismei adeptilor „Vechii credințe”, probând, după cum observa același Jaroslav Pelikan, că istoria liturgică era o parte indispensabilă a celei bisericești⁸.

Pe de altă parte, dacă acceptăm distincția, în cazul acelorași răsăriteni, dintre dogmă și lege, adevărul revelat și ordinea juridică istorică, prima ținând de esența Bisericii, iar cealaltă de dimensiunea ei exterioară⁹, sesizăm o a doua posibilitate de realizare a diferenței, reflectată deja în Catehismul lui Iosif de Camillis¹⁰. Conceptul invocat mai sus, de „lege”, nu poate fi definit așadar drept un tot (doctrinar, canonic și liturgic), întemeiat pe revelația Scripturii și a Tradiției¹¹. El reprezintă în schimb, în mai mare măsură decât credința (și aceasta pentru o lungă perioadă de timp, în ciuda punctelor doctrinare ale Unirii ce au fundamentat teoria

⁷ Redau citarea lor așa cum apar în aceeași lucrare a lui J. Pelikan, p. 345: „Identitatea ortodoxiei nu constă nici în doctrină, nici în sistemul de organizare, ci în cultul corect închinat Dumnezeuului Triunic și care are în centru celebrarea euharistiei, sau simplu a *Liturghiei*, prin care adunarea unită în numele lui Hristos devine trupul Său, Biserica.” (Anastasios Kallis); „cultul unei taine [...], sute de formule eficiente, mari și mici, simboluri, icoane și acte sfințite, care, dacă sunt respectate minuțios și supus, comunică harul divin și îl pregătesc pe creștin pentru viața veșnică. Doctrina ca atare este în mare parte necunoscută; dacă apare în vreun fel, este doar în forma aforismelor liturgice.” (Adolf von Harnack).

⁸ Idem, *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. V. *Doctrina creștină și cultura modernă (de la 1700)*, Iași, Polirom, 2008, p. 269.

⁹ Diacon Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei. I. Canonul apostolic al primelor secole*, Sibiu, Deisis, 2008, p. 128.

¹⁰ „Întrebare. Care-i credința și care-i legea sau ritusul și cinul?

Răspuns. De credință să țin toate articulușurile Credeiului apostolicesc [...]. Și toate care-s scrisă în Teștemântul cel Vechiu și cel Nou și Șapte Taine ale Teștemântului Nou sau Legii Noao [...] și cele, care s-au isprăvit, s-au descoperit și s-au legat în Săboarele cele Mari, ca să să crează de credință; și acestea foarte tare le ține Biserica Rîmului și așjidere și Biserica Grecească chiar iară acelea învață. Iară legea, adică obiceiul sau ritusul stă în forma și numărul vasălor sfinte, în figura sau chipul bisericeilor, în modul cum să slujască Sfintele Taine, în mulțimea și frămșeța rugăciunilor și în modul, cum tribuie să cetească ceasurile, să cînte în Sfinta Biserică, să mărească pe Dumnezeu, să cinstească sfinții în rînduiala sărbătorilor și posturilor, în poruncile cele de îndireptare călugărilor și călugărițelor și într-alte sucașuri sau obiceiuri a legii și faptelor celor bune creștinești. Acest rituş îi deschilinit întră latin și întră greci, ci pentru că amîndoao îs bune și sfinte, fiește care să-și ție al său și să laude al altuie.” *Catehismul lui Iosif de Camillis, Trnava, 1726*, ediție îngrijită de Eva Mârza, Sibiu, Imago, 2002, p. 174-175.

¹¹ Definiția menționată a fost formulată de Dorin Oancea („Legea unică – sursă a unei duble identități confesionale?”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6, II, 2002, p. 118.

für das Phänomen vorgeworfen werden könnte) plädieren in die gleiche Richtung⁷; auch argumentierte die bekannte Predigt, die dem serbischen Mönch Visarion Sarai als Auslöser der Krise der rumänischen Kirche im 18. Jh. zugeschrieben wurde, sehr grundsätzlich mit der Liturgie und den Sakramenten. Nicht anders geschah es im Russland des 17. Jhs., wo einige exegetische Initiativen die Bekräftigung des Schismas der Anhänger der „Altgläubigen“ ausgelöst haben, was die These stützt, wie ebenfalls Jaroslav Pelikan festhält, dass die Liturgiegeschichte von der Kirchengeschichte nicht getrennt werden kann⁸.

Andererseits gilt: Wenn wir die Unterscheidung unter diesen östlichen Christen aufgreifen zwischen Dogma und Gesetz, der offenbarten Wahrheit und der historischen juristischen Ordnung, wonach das Erste zum Wesen der Kirche gehört, Letzteres zu ihrer äußeren Dimension⁹, dann erkennen wir eine zweite Möglichkeit der Differenzierung, wie sie sich schon im Katechismus von Josephus De Camillis widerspiegelt¹⁰. Das oben erwähnte Konzept des „Gesetzes“ kann also nicht als ein auf der Offenbarung der Schrift und Tradition begründetes (lehnmäßiges, kanonisches und liturgisches) „Totum“ definiert werden¹¹. Es stellt ganz im Gegenteil in einem noch größeren Maße als der Glaube (und dies für eine längere Zeit trotz der lehnmäßigen Punkte der Union, die die Theorie der

⁷ Ich gebe wieder, wie diese bei J. Pelikan, S. 345, zitiert werden: „Die Identität der Orthodoxie besteht weder in der Lehre, noch im System ihrer Organisation, sondern im korrekten dem Dreieinigem Gott dargebrachten Kultus, der die Feier der Eucharistie zur Mitte hat, oder einfach der *Liturgie*, durch die die im Namen Christi vereinte Versammlung zu seinem Leib, der Kirche, wird.“ (Anastasios Kallis) „Der Kultus eines Geheimnisses [...], hunderte von wirksamen großen und kleinen Formeln, Symbolen, Ikonen und Weihehandlungen, die wenn sie minutös und unterwürfig befolgt werden, die göttliche Gnade vermitteln und den Christen auf das ewige Leben vorbereiten. Die Lehre als solche ist weithin unbekannt: wenn sie auf irgendeine Weise aufscheint, dann nur in der Form liturgischer Aphorismen.“ (Adolf von Harnack)

⁸ Idem, *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei/Die christliche Tradition. Eine Geschichte der Lehrentwicklung*, Bd. V. *Doctrina creștină și cultura modernă (de la 1700)/Die christliche Lehre und die moderne Kultur (seit 1700)*, Iași, Polirom, 2008, S. 269.

⁹ Diacon Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei. I. Canonul apostolic al primelor secole/Der Kanon der Orthodoxie. I. Der apostolische Kanon der ersten Jahrhunderte*, Sibiu, Deisis, 2008, S. 128.

¹⁰ „Frage. Welches ist der Glaube und welches ist das Gesetz oder der Ritus und der priesterliche Rang?

Antwort: Alle Artikel des Apostolischen Credo gehören zum Glauben [...]. Außerdem alles, was im Alten und im Neuen Testament geschrieben steht sowie die Sieben Sakramente des Neuen Testaments oder des Neuen Gesetzes [...] sowie all das, was in den Großen Konzilien aufgenommen, entdeckt und festgesetzt wurde, dass es zu glauben sei; und all dies hält besonders die Kirche Roms fest und genauso lehrt auch die Griechische Kirche genau dies. Das Gesetz wiederum, also der Brauch und der Ritus, bestehen in der Form und Zahl der vasa sacra, in der Form und Art der Kirchen, in der Art, wie die Heiligen Sakramente gefeiert werden, in der Zahl und Schönheit der Gebete und in der Art, wie die Stundengebete zu lesen sind, wie in der Heiligen Kirche zu singen ist, wie Gott zu verehren ist, wie die Heiligen in der Ordnung der Feiertage und Fastenzeiten zu verehren sind, in den Regeln für Mönche und Nonnen sowie in anderen Pflichten oder Bräuchen des Gesetzes und guten christlichen Werken. Dieser Ritus ist unterschiedlich zwischen Lateinern und Griechen, und weil beide gut und heilig sind, soll jeder seinen beibehalten und den des anderen loben.“ *Catehismul lui Iosif de Camillis, Trnava, 1726/Katechismus von Josephus de Camillis, Trnava, 1726*, hrsg. von Eva Mărza, Sibiu, Imago, 2002, S. 174-175.

¹¹ Die erwähnte Definition wurde von Dorin Oancea formuliert („Legea unică – sursă a unei duble identități confesionale?“/„Das eine Gesetz – Quelle einer doppelten konfessionellen Identität?“; in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6, II, 2002, S. 118.

„unirii în credință” cu Biserica Romei), acel domeniu în care poate fi surprinsă mai întâi departajarea dintre cele două confesiuni ale românilor din Transilvania. Ceea ce nu înseamnă nicidecum că doar una dintre acestea (adică cea a uniților) ar fi parcurs un proces diferențiator, iar cealaltă (a neuniților) s-ar fi menținut într-o identitate nedezmănițită cu Ortodoxia extracarpatică, o astfel de identitate fiind extrem de greu, dacă nu imposibil de susținut chiar și pentru perioada ce a precedat Unirea religioasă.

Rămânând în cadrul considerațiilor preliminare, voi observa că autoidentificarea, fundamentală, a „neuniților” a fost relevată pe baza unor mărturii extrem de târzii (pe care mențiunile semnalate în prima parte a acestui studiu le preced cu mult) și despre ea nu se poate discuta doar din momentul separării jurisdicționale de la începutul deceniului șapte¹². Invocata precaritate a surselor provenind de la românii înșiși nu este decât parțial adevărată, iar uneori o explicație de-a dreptul comodă, favorizând interpretări vădit ideologizante¹³. În schimb, ideea conform căreia adversarii Unirii au devenit a doua Biserică a românilor din Transilvania ilustrează o încercare de explicare a evoluției istorice prin raportare la tendințele ecleziologice exclusiviste ale primei jumătăți a veacului XVIII, această evoluție fiind investită cu un sens concret: dezvoltarea unei a doua entități ecleziastice românești a început astfel în timpul mitropolitului Atanasie Anghel, când a fost adoptată conștient concepția Stărilor despre Unire ca schimbare a confesiunii, Biserica Unită fiind considerată astfel o nouă comunitate de credință; etapa finală a procesului s-a derulat în vremea episcopului Petru Pavel Aaron, atunci formându-se în Transilvania o nouă Biserică, de o intransigentă ostilitate față de Unirea cu Roma, care a căpătat consacrarea legală prin deciziile imperiale din anii 1759-1761¹⁴. O altă perspectivă, deschisă spre istoria socială și a formării elitelor, are mai mari șanse de a surprinde liniile esențiale ale unui proces, marcat inițial de tensiuni între grupări sociale (clerul superior, în mare măsură de proveniență nobiliară, și negustorii și orașenii din

¹² Vezi Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 104-105, 108-109; ceva mai explicabilă este apariția târzie a cuvântului sub forma adjectivală în cazul bisericilor (p. 88, cu cea mai veche menționare în anul 1763). Semnificațiile principale ale (auto)identificării, cu referire la cazul uniților, sunt prezentate la Cesare Alzati, „L'Ortodossia”, în *Storia del cristianesimo. L'età moderna*, a cura di Giovanni Filoramo e Daniele Menozzi, Roma - Bari, Laterza, 2006, p. 353.

¹³ Viorel Ioniță susține, într-un recent studiu, că adevărata identitate a românilor (adversarii ai Unirii) era cea de „pravoslavnici”, adică ortodocși, și nu doar de „neuniți”, astfel trebuind ei desemnați, după cum s-au și considerat, interpretare care nu mai suportă nici o demonstrație („Das Selbstbewusstsein der Nichtunierten in den ersten drei Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11, II, 2007, p. 36).

¹⁴ Suttner, *Teologie și Biserică*, p. 208-216. Pentru o expunere mai largă a chestiunii, vezi și Idem, „Warum kam es in der Kirche der Rumänen Siebenbürgens in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts zu zwei Parteien, die sich in der zweiten Jahrhunderthälfte zu zwei Kirchen entwickelten?”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 14, I, 2010, p. 275-285.

„Union im Glauben“ mit der Kirche Roms begründete), jenen Bereich dar, in den zuerst die Entfremdung zwischen den beiden Konfessionen der Rumänen aus Siebenbürgen eingezeichnet werden kann. Dies bedeutet nun überhaupt nicht, dass nur die einen von diesen (und zwar die Unierten) einen Differenzierungsprozess durchlaufen hätten, während die anderen (die Nicht-Unierten) sich in einer unveränderlichen Identität mit der außerkarpatischen Orthodoxie befunden hätten, wobei eine solche Identität extrem schwierig, wenn nicht sogar unmöglich aufrechtzuerhalten gewesen wäre sogar in der Phase, die der Kirchenunion vorausging.

Noch im Rahmen der Präliminarien unserer Überlegungen sei festgehalten, dass die grundsätzliche Selbsteinschätzung als „Nicht-Unierte“ erst in einigen extrem späten Zeugnissen deutlich zum Vorschein trat (denen die aufgezeigten Belege im ersten Teil dieser Studie um vieles vorausgehen) und darüber nicht erst vom Zeitpunkt der jurisdiktionellen Trennung am Anfang des siebten Jahrzehnts gesprochen werden kann¹². Die vielzitierte problematische Situation der Quellen bei den Rumänen selbst ist allerdings nur teilweise wahr und manchmal auch eine bequeme Erklärung, die offensichtlich ideologisierende Interpretationen begünstigt¹³. Die Idee wiederum, wonach die Gegner der Union zur zweiten Kirche der Rumänen in Siebenbürgen wurden, illustriert einen Versuch zur Erklärung der historischen Entwicklung unter Bezug auf die exklusivistischen ekklesiologischen Tendenzen in der ersten Hälfte des 18. Jhs., wobei diese Entwicklung mit einem konkreten Sinn verbunden wurde: die Entwicklung einer zweiten rumänischen kirchlichen Entität begann demnach in der Zeit des Metropoliten Atanasie Anghel, als bewusst das Konzept, das die Stände von Union hatten, als Grund des Konfessionswechsels unterstellt wurde, so dass die Unierte Kirche als eine neue Glaubensgemeinschaft galt. Die abschließende Etappe des Prozesses lief in der Zeit des Bischofs Petru Pavel Aaron ab, als sich in Siebenbürgen eine neue Kirche von kompromissloser Feindseligkeit gegenüber der Union mit Rom formte, die ihre rechtliche Weihe durch die kaiserlichen Entscheidungen der Jahre 1759 bis 1761 erlangte¹⁴. Eine andere zur Sozialgeschichte und der Geschichte der Herausbildung von Eliten hin offene Perspektive hat größere Chancen, die wesentlichen Linien eines Prozesses zu erfassen, der anfänglich von Spannungen

¹² Vgl. Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar/Die Griechisch-Katholische Kirche von Siebenbürgen (1700-1850). Die Ausarbeitung des Identitätsdiskurses*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, S. 104-105, 108-109; etwas besser erklärt dies das späte Auftauchen des Begriffes in der Adjektivform im Falle der Kirchen (p. 88, mit der frühesten Erwähnung im Jahre 1763). Die wichtigsten Bedeutungen der (Selbst)wahrnehmung mit Bezug auf den Fall der Unierten werden bei Cesare Alzati, „L'Ortodossia“, in *Storia del cristianesimo. L'età moderna*, a cura di Giovanni Filoramo e Daniele Menozzi, Roma - Bari, Laterza, 2006, S. 353, dargestellt.

¹³ Viorel Ioniță hat in einer kürzlich erschienenen Studie festgehalten, dass die wahre Identität der Rumänen (der Gegner der Union) die von „Rechtgläubigen“ war, also „Orthodoxer, und nicht nur ‚Nicht-Unierter‘ und sie auch so bezeichnet werden müssten, wie sie sich auch selbst einschätzten“, eine Interpretation, die keine Beweisführung mehr stützt („Das Selbstbewusstsein der Nichtunierten in den ersten drei Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11, II, 2007, S. 36).

¹⁴ Suttner, *Teologie și Biserică*, S. 208-216. Zu einer ausführlicheren Darstellung dieser Frage vgl. Idem, „Warum kam es in der Kirche der Rumänen Siebenbürgens in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts zu zwei Parteien, die sich in der zweiten Jahrhunderthälfte zu zwei Kirchen entwickelten?“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 14, I, 2010, S. 275-285.

regiunile sudice ale Principatului), apoi de confruntări deschise, care au favorizat afirmarea unor lideri ocazionali reprezentând structuri sociale sau profesionale inferioare, iar în cele din urmă de instituționalizarea și maturizarea instituțională a Episcopiei neunite, respectiv de constituirea unei elite a neuniților¹⁵.

Interpretările istorice înfățișate sunt ilustrative pentru perspectivele diferite de studiere a trecutului. Le voi avea în vedere și pe mai departe, urmărind însă, cu predilecție, sursele directe sau indirecte în măsură să ofere o imagine asupra celor denumiți (sau denumindu-se ei înșiși), de la un moment dat, „neuniți”. Ca ultimă precizare, etapele analizei trimit inevitabil la istoria Unirii și a Bisericii Unite, față de care neuniții s-au raportat permanent, fie prin opoziție, fie prin simplă diferențiere.

1. În timpul anchetelor instituite de autoritățile transilvănene în anii 1698-1699

Ancheta efectuată la mijlocul secolului, în anii 1754-1756, pentru delimitarea apartenenței confesionale a locuitorilor de rit răsăritean din comitatul Bihor¹⁶, oferă o interesantă perspectivă asupra investigațiilor similare ale autorităților din Principat, anterioare cu o jumătate de veac, chiar dacă deosebirile nu sunt deloc nesemnificative: circumstanțele situației confesionale din Bihor, caracterizată de concurența jurisdicțională dintre ierarhul romano-catolic, respectiv vicarul său unit, și episcopul ortodox de Arad, era inexistentă în Transilvania la sfârșitul secolului anterior; apoi, verificarea cunoștințelor doctrinare, ca un criteriu al apartenenței la Unire, nu avea obiect în Principat. A fost observată, în cazul amintitei anchete, ruptura înregistrată la nivelul relației dintre colectivitate și preot, ca urmare a dispoziției instrucțiunii imperiale (din 15 august 1754), privind chestionarea personală a locuitorilor, dat fiind că nimeni nu putea să răspundă la o întrebare de conștiință în numele altora¹⁷. O asemenea ruptură, sau cel puțin diferențiere, poate fi sesizată uneori și în cazul transilvănean, cu deosebirea că aici interogarea credincioșilor nu a fost individuală, deși, chiar prin procedura uzitată,

¹⁵ Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 144, 192-220.

¹⁶ Pentru aceasta, vezi Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, p. 534-540, și studiul mai recent al lui Mihai Săsăujan, cu ample referiri la bibliografia mai veche și la sursele inedite („Criterii ale apartenenței confesionale (unit - neunit) în comitatul Bihor (1754-1758)”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10, II, 2006, p. 113-127).

¹⁷ Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, p. 538.

zwischen sozialen Gruppen gekennzeichnet war (dem höheren Klerus meist aus Adelskreisen und den Händlern und Stadtbürgern aus den südlichen Regionen des Fürstentums), dann von offenen Konfrontationen, die die Bestätigung einiger Gelegenheitsführer, die die niedrigeren sozialen oder beruflichen Strukturen repräsentierten, begünstigten, sowie als Folge daraus zur Institutionalisierung und institutionellen Reifung des nicht-unierten Bistums führte bzw. zur Herausbildung einer Elite der Nicht-Unierten¹⁵.

Die entfalteten historischen Interpretationen illustrieren die verschiedenen Perspektiven des Studiums der Vergangenheit. Ich werde diese auch weiterhin im Blick haben, auch wenn ich vornehmlich direkte oder indirekte Quellen aufgreifen werde, um ein Bild zu bieten von jenen, die von einem bestimmten Zeitpunkt an als „Nicht-Unierte“ bezeichnet wurden (oder sich selbst so bezeichneten). Als letzte Präzisierung sei vorangestellt, dass die Etappen der Analyse unweigerlich auf die Geschichte der Union und der Unierten Kirche hinlenken, gegenüber der sich die Nicht-Unierten immer in ein Verhältnis setzten, sei es durch Opposition, sei es durch einfache Differenzierung.

1. Zur Zeit der von den siebenbürgischen Behörden in den Jahren von 1698 bis 1699 veranlassten Untersuchungen

Die in der Mitte des Jahrhunderts in den Jahren von 1754 bis 1756 durchgeführte Untersuchung zur Ermittlung der konfessionellen Zugehörigkeit der Bewohner des östlichen Ritus im Komitat Bihar¹⁶ bietet eine interessante Perspektive im Blick auf ähnliche Untersuchungen der Behörden des Fürstentums ein halbes Jahrhundert früher, auch wenn die Unterschiede keineswegs unbedeutend sind: die Umstände der konfessionellen Situation von Bihar, die von einer jurisdiktionellen Konkurrenz zwischen dem römisch-katholischen Bischof bzw. seinem unierten Vikar und dem orthodoxen Bischof von Arad charakterisiert war, war so in Siebenbürgen am Ende des vorherigen Jahrhunderts nicht gegeben; desweiteren war die Überprüfung der lehrmäßigen Kenntnisse als Kriterium der Zugehörigkeit zur Union kein Thema im Fürstentum. Im Falle der erwähnten Untersuchung wurde ein Bruch beobachtet auf der Ebene der Beziehung zwischen dem Kollektiv und dem Priester infolge der Verfügung der Kaiserlichen Instruktion (vom 15. August 1754) zur persönlichen Befragung der Bewohner, wonach niemand auf eine Gewissensfrage im Namen eines anderen antworten könne¹⁷. Einen ähnlichen Bruch oder zumindest eine ähnliche Differenzierung kann manchmal auch im siebenbürgischen Falle festgehalten werden, allerdings mit dem Unterschied, dass hier die Befragung der Gläubigen nicht individuell erfolgte, auch wenn durch die angewandte

¹⁵ Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea/Die rumänischen Eliten aus Siebenbürgen im 18. Jh.*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, S. 144, 192-220.

¹⁶ Vgl. dazu Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, S. 534-540, und die jüngere Studie von Mihai Săsăujan, mit breiten Verweisen zu älterer Biographie und bis dato unveröffentlichten Quellen („Criterii ale apartenenței confesionale (unit - neunit) în comitatul Bihar (1754-1758)“, „Kriterien der konfessionellen Zugehörigkeit (uniert – nichtuniert)“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10, II, 2006, S. 113-127).

¹⁷ Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, p. 538.

s-a urmărit anchetarea lor separată de cea a preoților¹⁸. Pe de altă parte, ridică serioase semne de întrebare o altă apropiere, sugerată chiar de textul instrucțiunii imperiale, care făcea referire la decretul emis de împăratul Leopold I în perioada tratativelor pentru realizarea Unirii religioase din Transilvania; de fapt, principiul libertății de conștiință atribuit acestui act și mai ales consecințele afirmate ale aplicării sale¹⁹ nu au avut efecte nici la mijlocul secolului, când nu s-a putut sesiza o delimitare a indivizilor de colectivitate, iar definitorii au rămas, atât pentru uniți cât și pentru neuniți, ritul și obiceiurile, prin excelență nediferențiatore²⁰. Dincolo de aceasta, este deconcertantă ignoranța și confuzia reflectată de declarațiile credincioșilor și chiar ale unor preoți, la o jumătate de secol de la Unire²¹.

Să fi jucat totuși decretul lui Leopold I, pe care editorul versiunii sale românești îl considera „un fel de edict de toleranță”²², rolul de act fondator, de referință, pentru conturarea unei conștiințe identitare a neuniților? Puțin probabil, deși invocarea lui nu lipsește cu desăvârșire mai târziu, și aceasta pentru că el a reprezentat doar o reluare „diplomatică” a unor dispoziții anterioare (din 1698 și 1699), determinată de susceptibilitățile Stărilor protestante. În sine, nu a conferit nici un alt privilegiu în afara celui de opțiune, iar pentru recunoașterea dreptului de a rămâne în vechea lor stare, comunitățile care s-au opus Unirii au trebuit să-și

¹⁸ Textul procesului verbal al scaunului Mureș, citat și mai sus, se referă la dispoziția gubernială privind convocarea preoților și a credincioșilor și consemnarea deciziei lor, „fie a preotului, fie deosebit a credincioșilor, fie a ambilor împreună” (Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea*, p. 66; pentru un sens similar, cu privire la districtul Hațeg, vezi Ștefan Meteș, „Atitudinea preoților români din ținutul Hațegului față de unirea cu Roma (1699-1700)” (II), în *Renașterea*, Cluj, an XXV, nr. 22-23, din 8 iunie 1947, p. 3). Procesele verbale ale anchetelor din toamna anului 1699 probează mai limpede anchetarea separată a preoților și a credincioșilor (Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea*, p. 72, pentru districtul Bistriței, și p. 74, pentru districtul Făgăraș). O discuție nuanțată despre această diferențiere, vezi la Keith Hitchins, „Clerul român din Transilvania înainte de unirea cu Roma”, în vol. *300 de ani de la unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei. Actele colocviului internațional din 23-25 noiembrie 2000*, coord. Gheorghe Gorun și Ovidiu Horea Pop, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 64-66.

¹⁹ Decretul ar fi favorizat „conturarea unui *profil antropologic național*, care [...] se va clarifica treptat în componentele sale esențiale: caracter național, mentalități, moravuri, comportament, profunzime sufletească”, iar libertatea de opțiune a fost exercitată și practic, prin investigațiile comisiilor dietale, incluzând în conștiința românilor elementele definitorii ale identității lor: „sentimentul diferenței, conștiința apartenenței, restructurarea raporturilor dintre autoritatea spirituală și cea temporală” (Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, p. 533).

²⁰ *Ibidem*, p. 538, 540. Pentru cea de-a doua chestiune, vezi și Săsăujan, *Criterii ale apartenenței confessionale*, p. 117.

²¹ Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, p. 539-540; Săsăujan, *Criterii ale apartenenței confessionale*, p. 116-118.

²² I. Ursu, „Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I din anul 1701”, în *AAR. MSI*, seria II, tom XXXIV, 1911-1912, p. 1063.

Methode eine Befragung der Gläubigen getrennt von der der Priester verfolgt wurde¹⁸. Andererseits ruft eine andere Annäherung, die sogar vom Text der kaiserlichen Instruktion suggeriert wird, ernsthafte Ausrufezeichen hervor, da sie Bezug nahm auf das Dekret von Kaiser Leopold I. in der Phase der Verhandlungen zur Verwirklichung der Kirchenunion in Siebenbürgen; das Prinzip der Gewissensfreiheit, das diesem Akt zugestanden wurde, und vor allem die behaupteten Konsequenzen der Anwendung dieses Prinzips¹⁹ hatten auch in der Mitte des Jahrhunderts keine Auswirkungen, als keine Abgrenzung der Individuen vom Kollektiv festzustellen war, gleichwohl aber blieben sowohl für die Unierten wie auch für die Nicht-Unierten der Ritus und die Gebräuche definitiv, die aber gerade par excellence keine Differenzierung beinhalteten²⁰. Darüberhinaus spiegeln sich wirre Ignoranz und Unkenntnis in den Erklärungen der Gläubigen und sogar einiger Priester ein halbes Jahrhundert nach der Union wider²¹.

Hat nun das Dekret von Leopold I., das der Herausgeber der rumänischen Variante als „eine Art Toleranzedikt“ einschätzte²², eine Rolle als Gründungsurkunde und Referenz für die Konturierung eines Identitätsbewusstseins der Nicht-Unierten gespielt? Das ist wenig wahrscheinlich, auch wenn man sich später vollkommen darauf berief, und zwar deshalb, weil es sich darin um ein „diplomatisches“ Wiederaufgreifen früherer Verfügungen (von 1698 und 1699) handelte, ausgelöst von den Gereiztheiten der protestantischen Stände. An sich bot dieses Edikt kein anderes Privileg als die Wahlfreiheit: Zur Anerkennung des Rechts, im alten Status zu bleiben, mussten die Gemeinden, die sich der Union widersetzen, ihre Position in einem eigenen formellen Rechtsakt erklären, der

¹⁸ Der oben zitierte Text der Aktennotiz des Stuhls von Mureș/dt. Mieresch bezog sich auf die Verfügung des Guberniums zur Einladung der Priester und der Gläubigen und der Festlegung ihrer Entscheidung, „sei es der Priester, sei es der Gläubigen, sei es beider gemeinsam“ (Dragomir, *România din Transilvania și unirea*, S. 66; in ähnlichem Sinne im Blick auf den Distrikt von Hațeg/Hatzeg vgl. Ștefan Mețeș, „Atitudinea preoților români din ținutul Hațegului față de unirea cu Roma (1699-1700)“, „Die Haltung der rumänischen Priester aus der Gegend von Hatzeg zur Union mit Rom (1699-1700)“ (II), in: *Renasterea*, Cluj, an XXV, Nr. 22-23, von 8. Juni 1947, S. 3). Die Protokolle der Untersuchungen vom Herbst 1699 belegen klarer die getrennte Befragung der Priester und der Gläubigen (Dragomir, *România din Transilvania și unirea*, S. 72, für den Distrikt Bistrița/Bistritz, und S. 74 für den Distrikt Făgăraș). Eine nuancierte Diskussion zu dieser Differenzierung siehe bei Keith Hitchins, „Clerul român din Transilvania înainte de unirea cu Roma“, „Der rumänische Klerus aus Siebenbürgen vor der Union mit Rom“, in: *300 de ani de la unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei. Actele colocviului internațional din 23-25 noiembrie 2000/300 Jahre seit der Union der rumänischen Kirche aus Siebenbürgen mit der Kirche Roms. Akten des internationalen Kolloquiums vom 23. bis 25. November 2000*, hrsg. Gheorghe Gorun/Ovidiu Horea Pop, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, S. 64-66.

¹⁹ Das Dekret hätte die „Konturierung eines nationalen anthropologischen Profils“ begünstigt, „das [...] sich allmählich in seinen wesentlichen Komponenten klärte: dem nationalen Charakter, den Mentalitäten, den Sitten, dem Verhalten und der seelischen Tiefe“, und die Meinungsfreiheit wurde durch die Ermittlungen der Kommissionen des Landtags auch praktisch umgesetzt, da sie im Bewusstsein der Rumänen auch definitivische Elemente ihrer Identität einschlossen: „das Gefühl der Differenz, das Bewusstsein der Zugehörigkeit, die Restrukturierung der Beziehungen zwischen der geistlichen und der weltlichen Autorität“ (Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, S. 533).

²⁰ *Ibidem*, S. 538, 540. Zur zweiten Befragung vgl. auch Săsăujan, *Criterii ale apartenenței confesionale*, S. 117.

²¹ Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, S. 539-540; Săsăujan, *Criterii ale apartenenței confesionale*, S. 116-118.

²² I. Ursu, „Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I din anul 1701“, „Ein rumänisches Manifest gedruckt in lateinischen Lettern von Kaiser Leopold I. aus dem Jahr 1701“, in: *AAR. MSI*, seria II, Bd. XXXIV, 1911-1912, S. 1063.

declare poziția printr-un act formal distinct, înregistrat în mod oficial. Lipsită de o elită, fie și modestă, care să încerce construirea unui discurs legitimant, lumea satelor din sudul Principatului, acolo unde mișcările antiunioniste aveau să se manifeste cu predilecție spre mijlocul secolului, va trebui să preia argumentele purtătorilor de cuvânt ai grupurilor profesionale urbane, la care prima parte a studiului de față s-a referit (opinia reprezintă în acest moment al analizei doar o ipoteză de lucru). Până atunci însă, ea pare să fie ancorată în tradiție, după cum o probează declarațiile înregistrate de autorități în cursul anchetelor din anul 1699²³.

Definită drept „legea noastră românească, legea grecească” [pe care] „o ținem în întregime și așa o vom ține, fiindcă în ea ne-am aflat”, de către preoții din districtul Hațeg²⁴, această tradiție creștină răsăriteană specifică românilor din Transilvania apare cel mai frecvent în texte ca *religie* sau *credință* moștenită, cu referințe ceva mai clare la normele vieții creștine, ori la un cadru teritorial-etnic mai larg doar în cazul unora dintre preoți, dar nu exclusiv: „legea moștenită de la părinți” „și religia, care o țin muscalii și grecii” (preotul Ștefan din Molsig, comitatul Cluj)²⁵; „în care credință m-am născut, am crescut și am învățat și cum am propovăduit cuvântul lui Dumnezeu până acum, rămân și de aici înainte în aceea; nu îmi schimb religia, care e aceeași cu a muscalilor și grecilor” (preotul Simion din Călățele, comitatul Cluj)²⁶; „religia în care am fost botezat” (preotul Filip din Agârbici, comitatul Cluj)²⁷; „În religia în care s-au botezat, în aceea vor să se boteze și de acum, și pe aceea o cred și o mărturisesc și de aici înainte” (locuitorii din districtul inferior al comitatului Dăbâca)²⁸. În alte cazuri,

²³ Cele mai pertinente analize ale acestora au fost realizate de Greta Monica Miron („Unirea religioasă și mentalul rural transilvănean”, în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (coord.), *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania* [Studii de istorie a Transilvaniei, nr. 2], Oradea - Cluj, 1995-1996, p. 164-168) și Remus Câmpeanu („Unire religioasă și mental public la începuturile catolicismului românesc din Transilvania”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10, II, 2006, p. 93-102).

²⁴ Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea*, p. 65. Alte formulări similare mai generale (și deci susceptibile de a nu reda cu exactitate declarațiile) sunt cele consemnate de conscriptorii din Trei Scaune: „vechea religie grecească” (*ibidem*, p. 74); „religia grecească sau românească”, respectiv „vechea lor religie” (redarea diferită și cu o altă datare a aceluiași text, la Ștefan Meteș, „Românii din Țara Bârsei, a Făgărașului și din Treiscaune-Secuime și unirea cu Roma (Declarațiile lor din 1699)”, în *MA*, VIII, 1-3, 1963, p. 121), ori de cei din districtul Brașovului: „religia grecească română” (*ibidem*, p. 116).

²⁵ Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea*, p. 70.

²⁶ *Ibidem*, p. 71.

²⁷ *Ibidem*. Credincioșii săi aveau însă o opțiune cel puțin aparent distinctă, declarând: „Noi vrem să rămânem în vechea noastră lege; voința noastră este să fim uniți și de acum înainte, unde am fost până acum, deoarece n-am avut nici o tulburare în religia noastră.” *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 73. O declarație similară dau cei din districtul superior al aceluiași comitat: „în care religie s-au născut și s-au botezat, în aceea rămân”. *Ibidem*.

offiziell zu registrieren war. In Ermangelung einer – selbst bescheidenen – Elite, die versucht hätte, einen legitimierenden Diskurs zu konstruieren, wird die Welt der Dörfer des südlichen Fürstentums, wo sich die gegen die Union gerichteten Bewegungen in der Mitte des Jahrhunderts vor allem manifestieren sollten, die Argumente der Wortführer der urbanen Standesgruppen übernehmen, auf die sich der erste Teil der vorliegenden Studie bezogen hat (diese vertretene Meinung stellt zu diesem Moment der Analyse nur eine Arbeitshypothese dar). Bis dato jedoch scheint diese in der Tradition verankert zu sein, wie es die Erklärungen belegen, die von den Behörden im Rahmen der Untersuchungen des Jahres 1699 registriert wurden²³.

Von Priestern aus dem Distrikt Hațeg/Hatzeg als „unser rumänisches Gesetz, das griechische Gesetz“ definiert, das „wir vollständig befolgen und so befolgen werden, weil wir in diesem Gesetz stehen“²⁴, taucht diese für die Rumänen aus Siebenbürgen spezifische christliche Tradition in den Texten am meisten als ererbte *Religion* bzw. ererbter *Glaube* auf, mit etwas klareren Bezügen zu den Normen des christlichen Lebens, oder in einem territorial-ethnisch breiteren Rahmen nur im Falle einiger Priester, aber nicht exklusiv: „Das von den Vätern ererbte Gesetz“ und „die Religion, die die Moskauer und die Griechen einhalten“ (so der Priester Ștefan aus Molosig im Komitat Cluj)²⁵; „In dem Glauben, in dem ich geboren wurde, aufgewachsen bin und gelernt habe und so wie ich das Wort Gottes bis jetzt verkündigt habe, in dem bleibe ich auch künftig; ich wechsele die Religion nicht, die dieselbe ist wie die der Moskauer und Griechen“ (so der Priester Simion aus Călățele, Komitat Cluj/Klausenburg)²⁶; „Die Religion, in der ich getauft bin“ (so der Priester Filip aus Agârbici, Komitat Cluj)²⁷; „In der Religion, in der sie getauft wurden, in der wollen sie sich auch künftig taufen lassen, und diese glauben und bekennen sie auch künftig“ (so die Bewohner aus dem Unterdistrikt des Komitats Dăbâca)²⁸. In

²³ Die relevantesten Analysen derselben wurden von Greta Monica Miron vorgenommen („Unirea religioasă și mentalul rural transilvănean“/„Die Kirchenunion und die siebenbürgische rurale Mentalität“, in: Sorin Mitu, Florin Gogâltan (Hrsg.), *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania/Privatleben, kollektive Mentalitäten und das soziale Bild in Siebenbürgen* [Studii de istorie a Transilvaniei/Studien zur Geschichte Siebenbürgens, Nr. 2], Oradea-Cluj, 1995-1996, S. 164-168) und Remus Câmpeanu („Unire religioasă și mental public la începuturile catolicismului românesc din Transilvania“/„Die Kirchenunion und die öffentliche Mentalität an den Anfängen des rumänischen Katholizismus in Siebenbürgen“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10, II, 2006, S. 93-102).

²⁴ Dragomir, *Români din Transilvania și unirea*, S. 65. Andere ähnliche Formulierungen mehr allgemeiner Art sind die von den Zählungsbeamten des Komitats Hárómszék: „die alte griechische Religion“ (*ibidem*, S. 74); „die griechische oder rumänische Religion“ bzw. „ihre alte Religion“ (anders und mit einer anderen Datierung desselben Textes wiedergegeben bei Ștefan Meteș, „Români din Țara Bârsei, a Făgărașului și din Treiscaune-Secuime și unirea cu Roma (Declarațiile lor din 1699)“/„Die Rumänen aus dem Burzenland, aus Fogarasch und aus dem Komitat Hárómszék und die Union mit Rom (deren Erklärungen von 1699)“, in: *MA*, VIII, 1-3, 1963, S. 121), oder von jenen aus dem Distrikt von Kronstadt: „die griechische rumänische Religion“ (*ibidem*, S. 116).

²⁵ Dragomir, *Români din Transilvania și unirea*, S. 70.

²⁶ *Ibidem*, p. 71.

²⁷ *Ibidem*. Seine Gläubigen hatten jedoch eine wenigstens dem Augenschein nach eigene Option und erklärten: „Wir wollen in unserem alten Gesetz bleiben; unser Wunsch ist es, dass wir auch künftig geeint bleiben, wo wir es bisher schon waren, weil wir keinerlei Unruhe in unserer Religion hatten“. *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, S. 73. Eine ähnliche Erklärung geben auch jene aus dem Unterdistrikt desselben Komitats ab: „in der Religion, in welcher sie geboren wurden und getauft sind, in der werden sie auch bleiben“. *Ibidem*.

credincioșii și preoții dau declarații similare: „credința în care s-au născut” (locuitorii din Iobăgeni); „religia noastră, în care au trăit părinții noștri” (preotul și credincioșii din Ernei); „religia pe care a ținut-o până acum și în care s-a născut” (preotul și credincioșii din Oroii); „credința” și „religia rămasă de la înaintași” (preotul și credincioșii din Pănet, scaunul Mureș); „religia în care au fost și sânt” (preoții și credincioșii din Brădești și Voiniceni)²⁹. Nu lipsesc însă nici opiniile diferite, sau chiar divergente: „legea și religia noastră în care ne-am născut” (locuitorii din Călata, comitatul Cluj)³⁰; „credința veche, moștenită de la părinți” (locuitorii din districtul superior al comitatului Dăbâca)³¹; „religia în care s-au născut” (preoții din Iclod, comitatul Dăbâca, care țineau să mărturisească în plus că, „cu toate acestea, nu se despart de vlădica din Alba Iulia, vor să atârne de acela”, credincioșii în schimb decidându-se „că rămân în religia, care le-a rămas de la înaintași”³².

Termenii care revin cu obstinație nu trebuie să înșele: ei reprezintă în mare măsură rezultatul transferului lingvistic (prin consemnarea declarațiilor în limba maghiară)³³. Noțiunea de *lege* era însă frecvent uzitată și nu întâmplător asupra ei au insistat istoricii. Tradiție populară moștenită³⁴, un mod de viață al comunității fundamentat pe obiceiuri și superstiții împletite inextricabil cu elementele învățăturii creștine³⁵, moștenirea de credință transmisă generațiilor

²⁹ *Ibidem*, p. 66, 68, 70; toate localitățile menționate făceau parte din scaunul Mureș.

³⁰ *Ibidem*, p. 71. Aceștia se departajau clar de preoți, spunând în continuare: „E treaba popilor cu care religie vreau să se unească; noi nu ne amestecăm în aceasta, dar dacă vom vedea că vor să introducă la noi înnoiri, unul ca acela nu va mai fi popa nostru”. Este adevărat că declarația protopopului Mihai din Călata se remarcă printr-o precauță indecizie: „În care parte vor hotărî popii români a se recipia, rămân și eu cu ei, dar decât să-mi schimb credința, mai bine sânt gata a muri. Totuși, fac rugăciune pentru Papa de la Roma.” *Ibidem*, p. 70.

³¹ *Ibidem*, p. 73. Preoții prezenți aici și-au afirmat dorința de a se supune mitropolitului și soborului, refuzând însă semnarea declarației (*ibidem*, p. 72-73).

³² *Ibidem*, p. 74.

³³ Asupra valorii declarațiilor ca surse istorice a insistat Remus Câmpeanu (*Unire religioasă și mental public*, p. 94). Aș mai observa doar că, datorită lipsei unei ediții critice a acestor izvoare de primă importanță (chiar dacă nicidecum singurele de un asemenea tip), analizele trebuie să se raporteze la reproducerile parțiale și de valoare inegală din articolele mai vechi ale lui Ștefan Meteș și din lucrarea citată a lui Silviu Dragomir.

³⁴ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, traducere din limba maghiară de Maria Someșan, București, Pythagora, 2001, p. 71.

³⁵ Keith Hitchins, „Tradiție religioasă și conștiință națională la românii din Transilvania, 1730-1780”, în vol. aceluiași autor, *Mit și realitate în istoriografia românească*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 15. Tot aici, istoricul observă în mod întemeiat că punctul comun de referință al ambelor confesiuni românești transilvănene, în ciuda antagonismelor care i-a opus pe membrii lor, a fost zestrea religioasă răsăriteană (*ibidem*, p. 14).

anderen Fällen geben Gläubige und Priester ähnlich lautende Erklärungen ab: „Der Glaube, in dem sie geboren wurden“ (so die Einwohner von Iobăgești); „Unsere Religion, in der unsere Väter gelebt haben“ (so der Priester und die Gläubigen aus Ernei); „Die Religion, die jeder bis jetzt befolgt hat und in der jeder geboren wurde“ (so der Priester und die Gläubigen aus Oroș); „Glaube“ und „Religion, von den Vorfahren überkommen“ (so der Priester und die Gläubigen aus Pănet, Stuhl Mureș/Mieresch); „die Religion, in der sie waren und sind“ (so der Priester und die Gläubigen aus Brădești und Voiniceni)²⁹. Doch unterschiedliche, ja sogar entgegengesetzte Meinungen fehlen keineswegs: „Unser Gesetz und unsere Religion, in der wir geboren wurden“ (so die Bewohner von Călata, Komitat Cluj/Klausenburg)³⁰; „Der alte, von den Vätern ererbte Glaube“ (so die Bewohner des Unterdistrikts des Komitats Dăbâca)³¹; „Die Religion, in der sie geboren wurden“ (so Priester aus Iclod, Komitat Dăbâca, die darauf bestanden, zusätzlich zu bezeugen, „dass sie sich trotz alledem nicht vom Bischof von Alba Iulia trennen und weiter zu ihm gehören wollten“, während sich die Gläubigen entschieden, „in der Religion zu bleiben, die ihnen von den Vorfahren überkommen ist“)³².

Jene Begriffe, die mit Beharrlichkeit wiederkehren, dürfen hier aber nicht täuschen: sie stellen in großem Ausmaß das Ergebnis der sprachlichen Übertragung dar (durch das Verfassen der Erklärungen in ungarischer Sprache)³³. Der Begriff des *Gesetzes* wird freilich sehr häufig verwendet und nicht ohne Grund insistierten die Historiker darauf. Die ererbte Volkstradition³⁴, eine Lebensart der Gemeinschaft begründet auf Bräuchen und Aberglauben, die auf komplexe Weise verquickt waren mit Elementen der christlichen Lehre³⁵, das den künftigen Generationen übermittelte Glaubenserbe zur Bewahrung der

²⁹ *Ibidem*, S. 66, 68, 70; alle erwähnten Orte gehörten zum Stuhl Mureș/Mieresch.

³⁰ *Ibidem*, S. 71. Diese distanzieren sich klar von den Priestern, wenn sie weiter sagten: „Es ist Sache der Popen, mit welcher Religion sie sich vereinen wollen; wir mischen uns dabei nicht ein, wenn wir aber sehen, dass jemand Neuerungen einführen will, so wird dieser nicht mehr unser Pope sein“. Es ist wahr, dass die Erklärung des Dekans Mihai aus Călata durch eine vorsichtige Unentschlossenheit auszeichnet: „Auf welche Seite die rumänischen Popen auch beschließen, sich zu schlagen, so bleibe auch ich bei ihnen, aber bevor ich meine Religion wechsele, will ich lieber sterben. Trotzdem bete ich auch für den Papst in Rom.“ *Ibidem*, S. 70.

³¹ *Ibidem*, S. 73. Die dabei anwesenden Priester bekräftigten ihren Wunsch, sich dem Metropoliten und der Synode zu unterstellen, weigerten sich aber, eine entsprechende Erklärung zu unterzeichnen. (*Ibidem*, S. 72-73).

³² *Ibidem*, S. 74.

³³ Auf dem Aussagewert der Erklärungen als historische Quellen insistierte Remus Câmpeanu (*Unire religioasă și mental public/Die Kirchenunion und die öffentliche Mentalität*, S. 94) Ich möchte hierzu nur festhalten, dass aufgrund des Fehlens einer kritischen Edition dieser Quellen von erstem Rang (wenn auch im Blick auf ihre Art nicht singulär) die Analysen auf die teilweise Wiedergabe von unterschiedlichem Wert aus den älteren Beiträgen von Ștefan Meteș und der zitierten Arbeit von Silviu Dragomir zurückgreifen müssen.

³⁴ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792/Das erste Jahrhundert des siebenbürgischen rumänischen Nationalismus*, aus dem Ungarischen übers. von Maria Someșan, Bukarest, Pythagora, 2001, S. 71.

³⁵ Keith Hitchins, „Tradiție religioasă și conștiință națională la românii din Transilvania, 1730-1780“, „Religiöse Tradition und nationales Bewusstsein bei den Rumänen aus Siebenbürgen, 1730-1780“, in: *Idem, Mit și realitate în istoriografia românească/Mythos und Realität in der rumänischen Geschichtsschreibung*, Bukarest, Editura Enciclopedică, 1997, S. 15. Der Historiker hält hier begründet fest, dass der gemeinsame Bezugspunkt beider rumänischen siebenbürgischen Konfessionen trotz der Antagonismen, die ihre Mitglieder in Gegnerschaft gebracht haben, die ostkirchliche religiöse Mitgift war. (*Ibidem*, S. 14).

viitoare pentru conservarea coeziunii sociale³⁶, o manieră specifică de a trăi credința (liturgic, spiritual și disciplinar)³⁷, ori un ansamblu de reguli și comportamente moștenite în măsură să confere identitate românilor³⁸, sunt doar câteva dintre explicațiile care i s-au dat, mergând de la conținutul etnologic și etnografic până la cel social și juridic. În mentalitatea țaranului român din colectivitățile tradiționale (nu doar transilvănene și nici exclusiv românești³⁹), semnificațiile *legii* au persistat până târziu, după cum o probează sugestivele mărturii de la începutul secolului XX, legate de problema reformei calendarului, redată de sociologul Ernest Bernea⁴⁰. Întâlnim în acele cazuri o reprezentare a timpului întru totul similară celei ilustrată de credința moștenită, invocată de ardeleni. Locul ei fundamental în mentalitatea religioasă a laicilor și clericilor face inutilă deocamdată orice discuție despre diferențiere, dat fiind că nici unii dintre ei nu concepeau în mod real posibilitatea unor „înnoiri” în acest domeniu. În privința preoților, atractivitatea modelului social ilustrat de clericii confesiunilor recepte nu implica și o cedare în sfera credinței, de unde și situația doar aparent paradoxală în care se plasau adepții menținerii „unirii” cu calvinismul. Diferențierea dintre credincioși și preoții lor, invocată mai sus, începea așadar să se manifeste, chiar dacă este mai mult decât probabil că nu s-a reușit nici pe departe investigarea individuală solicitată prin punctul patru al instrucțiunilor guberniale din toamna anului 1699⁴¹, similar normei stabilite pentru ancheta din Bihor, de la mijlocul secolului.

³⁶ Suttner, *Teologie și Biserică*, p. 187; Idem, „*Legea strămoșească: Glaubensordnung und Garantie des sozialen Zusammenhalts*”, în *Ostkirchliche Studien*, 56. Band, 2007, Heft 1, p. 139.

³⁷ Greta-Monica Miron, „... poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...”. *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1792)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004 (în continuare: Miron, *Biserica Greco-Catolică*), p. 49.

³⁸ Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Nemira, 2001, p. 97.

³⁹ Marcel Gauchet se referă astfel, din perspectiva generală a fenomenului religios, la rolul *permanenței* cutumiare, adică al *imuabilului* ca esență a fenomenului religios, și la „discursurile, credințele și practicile rituale [care] au alcătuit doar spuma vizibilă a unei articulații globale a corpului social în termeni religioși” (*Dezvrăjirea lumii. O istorie politică a religiei*, traducere de Vasile Tonoiu, București, Nemira, 2006, p. 43).

⁴⁰ „[...] apăi zice să ținem pi nou. Nu vreau să țin. Nu mă dau, măcar să mă ucidă. Să ieie cuțitul și să mă taie, dar pi nou nu mă dau. Eu pi obicei meu îl țin. Pi ce am apucat pi aia țin. Țin legea creștinească.” (informație de la Gheorghe Hojbotă, din Fundu Moldovei, Bucovina); „Ținem pi vechi, că noi așa am apucat; apoi îi mai ghine să ținem cum am apucat. Eu pi obicei meu îl țin; pi ce am apucat, pi aia țin; țin legea creștinească.” (informație de la Maria Gafton, din Corni, Galați). Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Humanitas, 1997, p. 191, 199.

⁴¹ Redat la Meteș, *Români din Țara Bârsei*, p. 115.

sozialen Kohäsion³⁶, eine spezifische Art, den Glauben zu leben (liturgisch, spirituell und disziplinarisch)³⁷, oder ein Ensemble von ererbten Regeln und Verhaltensweisen, um den Rumänen eine Identität zu verleihen³⁸, sind nur einige der Erklärungen, die zum ethnologischen und ethnographischen bis zum sozialen und juridischen Gehalt dieser Begriffe gegeben wurden. In der Mentalität des rumänischen Bauern aus den traditionellen (nicht nur siebenbürgischen und auch nicht nur ausschließlich rumänischen) kollektiven Gemeinschaften³⁹ galten die Bedeutungen des Begriffs des *Gesetzes* noch lange, wie es die suggestiven Zeugnisse vom Anfang des 20. Jhs. im Blick auf die Verbindung mit dem Problem der Kalenderreform belegen, die Ernest Bernea wiedergibt⁴⁰. Wir erleben in diesen Fällen eine Darstellung, die jener des ererbten Glaubens ganz ähnlich ist, auf den sich die Siebenbürger beriefen. Seine so grundsätzliche Stellung in der religiösen Mentalität der Laien und der Kleriker macht vorläufig jede Diskussion über Differenzierung nutzlos, da keiner von diesen wirklich die Möglichkeit einer „Erneuerung“ in diesem Bereich konzeptionell für möglich hielt. Im Hinblick auf die Priester implizierte die Attraktivität des von den Klerikern der rezipierten Religionen vorgeführten sozialen Modells keineswegs auch ein Zurückweichen in der Sphäre des Glaubens, daraus resultiert auch die scheinbar paradoxe Situation, in der sich die Anhänger des Beibehaltens der „Union“ mit dem Calvinismus befanden. Die weiter oben erwähnte Differenzierung zwischen den Gläubigen und den Priestern begann sich so zu manifestieren, auch wenn es mehr als wahrscheinlich ist, dass nicht einmal entfernt die vom vierten Punkt der Instruktionen des Guberniums vom Herbst 1699 geforderte individuelle Untersuchung gelang⁴¹, die der für die Untersuchung in Bihor in der Mitte des Jahrhunderts festgelegten Norm ähnlich war.

³⁶ Suttner, *Teologie și Biserică*, S. 187; Idem, „*Legea strămoșească*: Glaubensordnung und Garantie des sozialen Zusammenhalts“, in *Ostkirchliche Studien*, 56. Band, 2007, Heft 1, S. 139.

³⁷ Greta-Monica Miron, „... poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește...“. *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1792)/„... gebiete, erhebe dich, geh, verkündige...“*. *Die Griechisch-Katholische Kirche von Siebenbürgen. Der Klerus und die Gläubigen (1697-1792)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004 (im Folgenden: Miron, *Biserica Greco-Catolică*), S. 49.

³⁸ Daniel Barbu, *Bizant contra Bizant. Explorări în cultura politică românească/Byzanz gegen Byzanz. Untersuchungen zur rumänischen politischen Kultur*, Bukarest, Nemira, 2001, S. 97.

³⁹ Marcel Gauchet bezieht sich somit auf die Rolle der üblichen *Permanenz*, d.h. der *Unwandelbarkeit* als Wesen des religiösen Phänomens und auf „Diskurse, Glaubensbekenntnisse und rituelle Praktiken, [die] nur den sichtbaren Schaum einer globalen Artikulation des sozialen Körpers in religiösen Termini geschaffen haben“ (*Dezvrăjirea lumii. O istorie politică a religiei/Die Entzauberung der Welt. Eine politische Geschichte der Religion*, übers. von Vasile Tonoiu, Bukarest, Nemira, 2006, S. 43).

⁴⁰ „[...] danach sagt er, dass auch wir uns an das Neue halten sollen. Ich will es nicht halten. Ich ergebe mich, sollen sie mich doch töten. Sie sollen das Messer nehmen und mich erstechen, aber für das Neue gebe ich mich nicht hin. Ich halte meinen Brauch. Was auf mich gekommen ist, das halte ich. Ich befolge das christliche Gesetz.“ (Information bei Gheorghe Hojbotă aus Fundu Moldovei, Bukowina); „Wir halten das Alte, denn das ist auf uns gekommen; und es ist besser, es so halten, wie es auf uns gekommen ist. Ich halte meinen Brauch. Wie ich es geerbt habe, so halte ich das christliche Gesetz.“ (Information bei Maria Gafton aus Corni, Galați). Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român/Raum, Zeit und Kausalität beim rumänischen Volk*, Bukarest, Humanitas, 1997, S. 191, 199.

⁴¹ Redat la Meteș, *România din Țara Bârsei*, S. 115.

Revenind la punctul de la care am început această secvență, ancheta bihoreană din anii 1754-1756, trebuie observat că ea oferă o perspectivă comparativă pentru aproape întreaga durată istorică abordată în studiul de față. Ambii istorici care s-au oprit asupra ei au sesizat irelevanța ritului ca și criteriu de diferențiere, o distincție fiind posibilă doar prin subordonarea jurisdicțională pentru care se pronunțau subiecții anchetei⁴². Dacă această interpretare ar fi valabilă și în cazul transilvănean, investigația de față și-ar pierde obiectul analizei. Însă o explicație care s-ar limita la problema jurisdicției asupra românilor neuniți, soluționată în esență în Principat la sfârșitul anilor '60, nu ar putea oferi o motivație satisfăcătoare pentru confruntările confesionale de amploare din cursul deceniilor cinci-șase. Și ea nu ar face de altfel decât să servească uneia sau alteia dintre tezele istoriografice, cu o mai veche sau mai recentă carieră în literatura istorică românească.

2. În perioada lui Atanasie

Percepută drept moment determinant al unei radicale modificări a atitudinii colective față de Unire, rehirotonirea lui Atanasie Anghel la Viena, din anul 1701⁴³, nu pare să fi avut totuși consecințe de mai mare amploare, în afara acțiunilor brașovenilor și făgărășenilor analizate în prima parte a acestui studiu. Ar fi fost de altfel și dificilă tranziția atât de rapidă, de la indecizia și confuzia reflectată de anchetele din 1699 la acțiuni ferme de opoziție, care s-au înregistrat doar în cele două orașe din sudul Principatului (Brașov și Făgăraș) și, pentru o perioadă mai scurtă, în capitala acestuia, Alba Iulia. Dimpotrivă, perioada mitropolitului (mai apoi episcopului) Atanasie Anghel a fost caracterizată de atitudini neunivoce în privința Unirii, prin tendințe manifestate încă anterior anului 1701.

Prima mărturie despre preoții din districtul Hațeg, adepți ai conservării Unirii cu Biserica calvină, datează din anul 1698, provenind dintr-o relație castrenșă inserată de Andreas Freyberger în relatarea sa despre Unire⁴⁴. Departe de a

⁴² Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, p. 540; Săsăujan, *Criterii ale apartenenței confesionale*, p. 117-118.

⁴³ Invocarea mărturiei cronicarului Radu Tempea, autorul lucrării *Istoria sfintei besereci a Scheilor Brașovului*, nu este suficientă, pentru că ea nu excelează prin claritate și reprezintă, pe de altă parte, doar o sursă narativă care oferă o lectură posibilă a evenimentelor: vezi Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Scheilor Brașovului*, ediție îngrijită de Octavian Șchiu și Livia Bot, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 74, iar pentru o altă opinie, Suttner, *Teologie și Biserică*, p. 195-196, nota 322.

⁴⁴ Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte, 1885, p. 218-219; Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia factae a. 1701 [...] / Relatare istorică despre unirea Bisericii românești cu Biserica Romei făcută în anul 1701 [...]*, ediție de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, Clusium, 1996, p. 52-55. Vezi și comentarea ei, la Daniel Dumitran, „Contradicția dintre conceptele privitoare la modul realizării unei uniri religioase la

Wenn wir auf den Ausgangspunkt unserer Überlegungen zurückkommen, die Untersuchung in Bihor in den Jahren 1754 bis 1756, dann muss festgehalten werden, dass diese eine komparative Perspektive für beinahe die ganze historische Phase bietet, um die es in der vorliegenden Studie geht. Beide Historiker, die dazu geforscht haben, haben die Irrelevanz des Ritus als Kriterium der Differenzierung festgestellt. Eine Unterscheidung sei nur nach der jurisdiktionellen Unterordnung möglich, wie sie als Thema der Untersuchung festgelegt wurde⁴². Wenn diese Interpretation auch auf den Fall von Siebenbürgen zuträfe, verlöre die vorliegende Untersuchung den Gegenstand ihrer Analyse. Doch eine Erklärung, die sich auf das Problem der Jurisdiktion über die nicht-unierten Rumänen beschränken würde, das grundsätzlich im Fürstentum am Ende der 60er Jahre gelöst wurde, könnte keine ausreichende Begründung bieten für die ausufernden konfessionellen Konfrontationen im Laufe der 50er und 60er Jahre. Und dies würde nur die eine oder andere der historiographischen Thesen bedienen, die in der rumänischen historischen Literatur eine längere oder kürzere Karriere hinter sich haben.

2. Zur Zeit von Atanasie

Auch wenn die Wiederweihe von Atanasie Anghel in Wien im Jahre 1701⁴³ in der Tat als entscheidender Moment einer radikalen Veränderung der kollektiven Haltung gegenüber der Union verstanden wird, so scheint diese doch nicht besonders nachhaltige Konsequenzen gehabt zu haben, abgesehen von den Aktionen der Fogarascher und Kronstädter, die im ersten Teil dieser Studie analysiert wurden. Im Übrigen wäre so auch der so rasche Übergang nur schwer vorstellbar von der Unentschlossenheit und der Verwirrung, die sich in den Untersuchungen des Jahres 1699 widerspiegeln, zu den entschlossenen Aktionen des Widerstands, die nur in den beiden Städten im Süden des Fürstentums registriert wurden (Kronstadt und Fogarasch) und für kurze Zeit auch in dessen Hauptstadt Alba Iulia. Die Phase von Metropolit (später Bischof) Atanasie war von einer uneinheitlichen Haltung zur Union charakterisiert, durch Tendenzen, die schon vor dem Jahr 1701 manifes wurden. Das erste Zeugnis über Priester aus dem Distrikt Hațeg/Hatzeg, die Anhänger der Beibehaltung der Union mit der Calvinischen Kirche waren, datiert aus dem Jahr 1698 und wurde in einer Veröffentlichung von Andreas Freyberger zur Union eingefügt⁴⁴. Anders als der jesuitische Historiker zu verstehen gibt,

⁴² Barbu, *Biserica Unită cu Roma*, S. 540; Săsăujan, *Criterii ale apartenenței confesionale*, S. 117-118.

⁴³ Die Berufung auf das Zeugnis des Chronisten Radu Tempea, den Autor der Arbeit *Istoria sfintei besereci a Scheilor Brașovului/Geschichte der heiligen Kirche der Oberen Vorstadt von Kronstadt*, ist nicht ausreichend, weil diese nicht durch Klarheit brilliert und auf der anderen Seite nur eine narrative Quelle darstellt, die eine mögliche Lektüre der Ereignisse bietet: vgl. Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Scheilor Brașovului*, hrsg. von Octavian Șchiau und Livia Bot, Bukarest, Editura pentru literatură, 1969, S. 74, vgl. zu einer anderen Meinung Suttner, *Teologie și Biserică*, S. 195-196, Anm. 322.

⁴⁴ Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, Bd. I, Oeniponte, 1885, S. 218-219; Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia factae a. 1701 [...] / Relatare istorică despre unirea Bisericii românești cu Biserica Romei făcută în anul 1701 [...]*, hg. von Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, Clusium, 1996, S. 52-55. Vgl. auch den Kommentar dazu bei Daniel Dumitran, „Contradicția dintre conceptele privitoare la modul realizării unei uniri religioase la iezuiți și la Stările

reprezenta doar rezultatul unei contraoferte a protestanților, așa cum lăsa să se înțeleagă istoricul iezuit, ea a reprezentat o opțiune reală⁴⁵: cei 10 preoți din Hațeg, de condiție nobiliară, și-au declarat-o cu prilejul anchetei de la începutul anului 1699⁴⁶, solicitând ulterior și sprijinul guvernatorului Gheorghe Bánffy împotriva constrângerilor exercitate de mitropolitul Atanasie și protopopul Gheorghe Cioca⁴⁷. Ei au fost invocați, alături de Ioan Țirca, și în scrisoarea pe care guvernatorul, împreună cu cancelarul Nicolae Bethlen și Ștefan Nalácz, a trimis-o generalului comandant al armatei imperiale, contele Rabutin de Bussy, la 8 iulie 1700⁴⁸, pentru ca statutul lor să fie recunoscut de Consistoriul Reformat Suprem, la 28 noiembrie același an. *Littera assecutoriae* a acestuia explica în ce consta Unirea preoților români hațegani (17 la acea dată) cu Biserica calvină: „[...] riturile, religia nu vor fi schimbate și preoții să trăiască în acea libertate a religiei lor [pe] care au moștenit-o de la predecesorii lor”⁴⁹.

Întâlnim din nou, în acest caz, o Unire care se rezuma foarte probabil la cheștiunea jurisdicției (cea a Bisericii reformate)⁵⁰, chiar dacă formularea (atât de asemănătoare celor consemnate în cursul anchetelor din 1699) trădează și încercarea reformaților de a câștiga adeviziunea preoților români⁵¹. Faptul a fost acuzat de mitropolitul Atanasie, în scrisoarea adresată cardinalului Kollonich, la

iezuiți și la Stările transilvănene”, în vol. *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*. Vol. I. *De la începuturi până în anul 1701*, editat de Johann Marte et alii, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 244-246.

⁴⁵ În anchetele din 1699 o întâlnim și în alte cazuri, ale unor preoți și credincioși din localități ale comitatului Cluj (Dragomir, *Români din Transilvania și unirea*, p. 70-71), care nu au însă o semnificație comparabilă situației din Hațeg.

⁴⁶ Meteș, *Atitudinea preoților români* (II), p. 3.

⁴⁷ *Ibidem*. Alte ediții ale petiției și rezoluției guvernatorului sunt menționate la Dumitran, *Religie ortodoxă*, p. 287, nota 95.

⁴⁸ Nilles, *Symbolae*, I, p. 223.

⁴⁹ Apud Gábor Sipos, „Consistoriul Reformat Suprem și problema unirii religioase a românilor”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6, II, 2002, p. 107. Documentul este citat și la Bod, *Historia*, p. 363; Adrian Andrei Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, p. 53. Pentru alte ediții, vezi Dumitran, *Religie ortodoxă*, p. 287, nota 96.

⁵⁰ Sipos, *Consistoriul Reformat Suprem*, p. 107. Autorul citat amintește și „realizarea într-o măsură mai mare sau mai mică a condițiilor cunoscute”. Mai mult, conform unei relatări a episcopului Ștefan Veszprémi, adresată Consistoriului Suprem în anul 1709, chiar și atunci preoții respectivi doreau menținerea situației anterioare, dar și să fie hirotoniți în Țara Românească (*ibidem*).

⁵¹ Vezi și Suttner, *Teologie și Biserică*, p. 182. Un argument în acest sens îl oferă circulara episcopului Veszprémi din anul 1702, prin care pastorii calvini erau atenționați să nu exercite presiuni asupra preoților români, mai înainte „într-un fel uniți cu biserica noastră reformată”, dar care se bucurau acum de libertatea de a se uni cu orice confesiune receptă (apud Sipos, *Consistoriul Reformat Suprem*, p. 107).

stellte dies nicht nur ein Gegenangebot der Protestanten dar, sondern bot eine reale Option⁴⁵: diese zehn Priester aus Hațeg/Hatzeg erklärten diese Union aus Anlass der Untersuchung vom Anfang des Jahres 1699⁴⁶ und forderten später auch die Unterstützung von Gouverneur György Bánffy gegen die von Metropolit Atanasie und Dekan Gheorghe Cioca ausgeübten Zwangsmaßnahmen⁴⁷. Auf sie berief man sich neben Ioan Țirca auch in dem Schreiben, das der Gouverneur zusammen mit Kanzler Miklós Bethlen und István Naláczi dem Kommandierenden General der Kaiserlichen Armee, Graf Rabutin de Bussy, am 8. Juli 1700 sandte⁴⁸, wonach deren Status vom Reformierten Oberkonsistorium am 28. November desselben Jahres anerkannt werden sollte. Die *Littera assecuratoriae* desselben erklären, worin die Union der Priester aus Hațeg (17 zu jener Zeit) mit der Kalvinischen Kirche bestehen solle: „[...] die Riten, die Religion werden nicht verändert und die Priester sollen in der gleichen Freiheit ihre Religion leben, die sie von ihren Vorgängern geerbt haben“⁴⁹.

Hier liegt von neuem ein Fall von Union vor, die sich sehr wahrscheinlich auf die Frage der Jurisdiktion (der Reformierten Kirche)⁵⁰ bezieht, auch wenn die Formulierung (die denen im Rahmen der Untersuchungen von 1699 verwendeten so ähnlich ist) auch den Versuch der Reformierten verrät, den Anschluss der rumänischen Priester zu erreichen⁵¹. Dies wurde von Metropolit Atanasie in einem an Kardinal Kollonich gerichteten Schreiben

transilvănene“/„Der Widerspruch zwischen den Konzepten zum Modus der Verwirklichung einer Kirchenunion bei den Jesuiten und den siebenbürgischen Ständen“, in: *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei/Die Union der siebenbürgischen Rumänen mit der Kirche Roms*. Bd. I. *De la începuturi până în anul 1701/Von den Anfängen bis 1701*, hg. von Johann Marte u.a., Bukarest, Editura Enciclopedică, 2010, S. 244-246.

⁴⁵ In den Untersuchungen von 1699 begegnen uns auch andere Fälle von Priestern und Gläubigen aus Orten des Komitats Klausenburg (Dragomir, *România din Transilvania și unirea*, S. 70-71), die aber keine vergleichbare Bedeutung mit der Lage in Hațeg erlangt haben.

⁴⁶ Meteș, *Atitudinea preoților români* (II), S. 3.

⁴⁷ *Ibidem*. Andere Ausgaben der Petition und der Resolution des Gouverneurs sind erwähnt bei Dumitran, *Religie ortodoxă*, S. 287, Anm. 95.

⁴⁸ Nilles, *Symbolae*, I, S. 223.

⁴⁹ Apud Gábor Sipos, „Consistoriul Reformat Suprem și problema unirii religioase a românilor“/„Das Reformierte Oberkonsistorium und das Problem der Kirchenunion der Rumänen“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6, II, 2002, S. 107. Das Dokument wird auch zitiert bei Bod, *Historia*, S. 363; Adrian Andrei Rusu, *Cititori și biserici din Țara Hațegului până la 1700/Stifter und Kirchen im Hatzeger Land bis 1700*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, S. 53. Zu weiteren Ausgaben vgl. Dumitran, *Religie ortodoxă*, S. 287, Anm. 96.

⁵⁰ Sipos, *Consistoriul Reformat Suprem*, p. 107. Der zitierte Autor erwähnt auch „die Umsetzung in einem mehr oder weniger großen Ausmaß der bekannten Bedingungen“. Mehr noch: nach einer Bekanntmachung von Bischof István Veszprémi, die im Jahre 1709 an das Oberkonsistorium gerichtet war, wünschten gerade auch damals die entsprechenden Priester die Beibehaltung der früheren Situation, allerdings wollten sie in der Walachei die Priesterweihe empfangen (*ibidem*).

⁵¹ Vgl. auch Suttner, *Teologie și Biserică*, S. 182. Ein Argument in diesem Sinne bietet das Rundschreiben von Bischof Veszprémi aus dem Jahr 1702, in dem die kalvinischen Pastoren angehalten wurden, keinen Druck auf die rumänischen Priester auszuüben, die vorher „auf irgendeine Weise mit unserer Reformierten Kirche uniert waren“, die sich aber jetzt der Freiheit erfreuen, sich mit jeder rezipierten Konfessionen zu vereinen (apud Sipos, „Consistoriul Reformat Suprem“, S. 107).

26 octombrie 1700, prin care i-a solicitat precizarea sensului Unirii: puteau fi considerați uniți cu calvinii cei care celebrau liturghia ca și înainte, îi venerau pe sfinți, respectau sărbătorile și posturile⁵²? Excluderea unei asemenea opțiuni, a uniților care nu erau realmente uniți⁵³, a fost stabilită prin articolul XI al celei de-a doua Diplome leopoldine (19 martie 1701), în cuprinsul căruia era subliniată dimensiunea doctrinară esențială a Unirii. Nu era suficientă doar acceptarea protecției, sau simpla opțiune, ci trebuia depusă mărturisirea de credință în fața episcopului și a teologului, prin care cel în cauză accepta să creadă și să mărturisească tot ceea ce crede și mărturisește confesiunea căreia i se alătura prin Unire; or, cum românii nu erau dispuși să renunțe la liturghie, posturi, semnul Sfintei Cruci, la cultul Născătoarei de Dumnezeu și al sfinților și la credința în Treime, adică la întregul lor specific liturgic, ritual și doctrinar, era cert că nu se puteau uni cu nici una dintre confesiunile protestante⁵⁴. Abia stabilită, regula nu a exclus însă cu totul posibilitatea unor compromisuri, precum cel din 16 iulie 1701, prin care Atanasie a încercat să-i convingă pe preoții și mireni din comitatul Hunedoara să-i recunoască jurisdicția⁵⁵. Deși în unele cazuri ezitățile au persistat⁵⁶, treptat, motivația opțiunii confesionale a Unirii cu calvinismul și-a pierdut rațiunea de existență, fără ca aceasta să semnifice neapărat o ușurință a

⁵² Nilles, *Symbolae*, I, p. 221.

⁵³ „Nam illi sacerdotes et Deum et Ecclesiam et Suam Majestatem, decipiunt: Deum, quia in utramque partem claudicant; Ecclesiam, quia a nostra se subdixerunt et cum alia non consentiunt; Suam Majestatem, quia utuntur gratia diplomatis Suae Majestatis concessa Unitis, quum tamen non sint uniti”. *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 298-299. În încheierea articolului, se sublinia limpede această idee: „[...] siquidem aliud esset se cum aliqua unire religione, et aliud religionis protectionem assumere”.

⁵⁵ „Cartea de credință” a episcopului, subscrisă de Ladislau Bárányi și de superiorii rezidențelor iezuite din Alba Iulia și Cluj, a fost înmănată protopopilor Gheorghe al Hațegului și Ioan al Hunedoarei, fiind adresată tuturor preoților și mirenilor din comitatul Hunedoara, „carii în legea grecească și românească”; acestora li se cerea ca „leagea înălțatului împărat și cele patru puncturi [...] să nu le hulească, ci numai precum au trăit până acum, după obiceiul pravilii grecești și românești, așa să trăiască și de aici înainte. Bisearica Hinidoarei și cu toate bisearicile din varmeghia Hinidoarei, și cu toți preoții și mireni, așa să tocmească cu toate tocmealele bisericii, neadăugînd și nescăzînd. Iar ei încă să fie ascultători de noi, precum au ascultat și mai nainte de vlădici, și de cine le-au fost purtători de câștigu.” Ea este reprodușă în *Magazinu Istoricu pentru Dacia*, București, tom III, 1846, p. 322-323, cu data de 18 iulie. Vezi și referințele din bibliografie, la N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 238; Meteș, *Atitudinea preoților români* (II), p. 3.

⁵⁶ Vezi analiza lor la Sipos, *Consistoriul Reformat Suprem*, p. 107-110, și mai detaliat, deși mai puțin nuanțat, în studiul mai vechi al aceluiași autor, „Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea”, în vol. *Nobilimea românească din Transilvania / Az erdélyi román nemesség*, coord. Marius Diaconescu, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, p. 207-217. O discuție mai recentă asupra problemei comunităților românești calvine se găsește la Dumitran, *Religie ortodoxă*, p. 288-291.

vom 26. Oktober 1700 beklagt, in dem er von ihm auch forderte, den Sinn der Union zu präsentieren: konnten jene als uniert mit den Calvinern gelten, die die Liturgie wie vorher zelebrierten, die Heiligen verehrten und deren Feiertage und die Fastenzeiten einhielten⁵²? Der Ausschluss einer solchen Option, von Unierten, die nicht wirklich Unierte waren⁵³, wurde im Artikel X des Zweiten Leopoldinischen Diploms (vom 19. März 1701) festgesetzt, in dem die wesentliche lehrmäßige Dimension der Union unterstrichen wurde. Es wäre nicht ausreichend, nur die Protektion anzunehmen oder die einfache Option, sondern es musste auch ein Glaubensbekenntnis vor dem Bischof und dem Theologen abgelegt werden, durch das man jeweils akzeptierte, all das zu glauben und zu bekennen, was die Konfession glaubt und bekennt, mit der man sich vereinte; nachdem die Orthodoxen nicht bereit waren, auf ihre Liturgie, auf die Fastenzeiten, das Zeichen des Heiligen Kreuzes, den Kult der Gottesgebärerin und der Heiligen und den Glauben an die Trinität zu verzichten, also auf ihr ganzes liturgisches, rituelles und dogmatisches Spezifikum, war es sicher, dass sie sich mit keiner einzigen der protestantischen Konfessionen vereinen konnten⁵⁴. Gerade erst festgesetzt, schloss die Regelung freilich nicht gänzlich die Möglichkeit von Kompromissen aus wie etwa jenem vom 16. Juli 1701, mit dem Atanasie versuchte, die Priester und Laien aus dem Komitat Hunedoara zu überzeugen, seine Jurisdiktion anzuerkennen⁵⁵. Auch wenn es in Einzelfällen zu Verzögerungen kam⁵⁶, so verlor die Motivation zur konfessionellen Option zur Union mit dem Calvinismus allmählich ihre Existenzberechtigung, ohne dass dies unbedingt eine

⁵² Nilles, *Symbolae*, I, S. 221.

⁵³ „Nam illi sacerdotes et Deum et Ecclesiam et Suam Majestatem, decipiunt: Deum, quia in utramque partem claudicant; Ecclesiam, quia a nostra se subdixerunt et cum alia non consentiunt; Suam Majestatem, quia utuntur gratia diplomatis Suae Majestatis concessa Unitis, quum tamen non sint uniti“. *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, S. 298-299. Am Ende des Artikels wird diese Idee klar unterstrichen: „[...] siquidem aliud esset se cum aliqua unire religione, et aliud religionis protectionem assumere“.

⁵⁵ Das „Glaubensbuch“ des Bischofs, unterschrieben von Ladislaus Bárány und den Superiores der jesuitischen Residenzen aus Alba Iulia und Klausenburg wurde den Dekanen Gheorghe von Hațeg/Hatzeg und Ioan von Hunedoara ausgehändigt und richtete sich an alle Priester und Laien aus dem Komitat Hunedoara, „die das griechische und rumänische Gesetz befolgen“; von diesen wurde verlangt, „das Gesetz des allerhöchsten Kaisers und die vier Punkte [...] nicht zu lästern, sondern nur wie sie bisher gelebt haben, nach dem Brauch der griechischen und rumänischen Ordnung, so sollen sie auch künftig leben. Die Kirche von Hunedoara und alle Kirchen aus dem Komitat Hunedoara zusammen mit allen Priestern und Laien sollen bei allen Verhandlungen so verhandeln und nichts hinzufügen und nichts weglassen. Und sie sollen uns noch gehorchen, wie sie auch früher den Bischöfen gehorcht haben, und von denen sie zu profitieren wussten.“ Wiedergegeben in: *Magazinul Istorico pentru Dacia*, Bucuresti, Bd. III, 1846, S. 322-323, mit Datum vom 18. Juli. Vgl. auch die Referenzen in der Bibliographie bei N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria/Geschichte der Rumänen aus Siebenbürgen und Ungarn*, hrsg. von Georgeta Penelea, Bukarest, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, S. 238; Meteș, *Atitudinea preoților români* (II), S. 3.

⁵⁶ Vgl. deren Analyse bei Sipos, Consistoriul Reformat Suprem, pp. 107-110, und detaillierter, wenn auch weniger nuancierter in der älteren Studie desselben Autors, „Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea“/„Der Calvinismus bei den Rumänen im Hatzeger Land am Anfang des 18. Jhs.“, in: *Nobilimea românească din Transilvania/Az erdélyi román nemesség/Der rumänische Adel in Siebenbürgen*, hrsg. von Marius Diaconescu, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, S. 207-217. Eine neuere Diskussion zu dem Problem der rumänischen kalvinischen Gemeinden findet sich bei Dumitran, *Religie ortodoxă*, S. 288-291.

adaptării comunităților de aici la conjunctura exterioară⁵⁷, atât timp cât în discuție era doar chestiunea jurisdicției.

Un alt posibil compromis este ilustrat de mărturiile din anul 1702 referitoare la Unirea unui număr de 442 familii de boieri făgărășeni, negociată de căpitanul suprem al Făgărașului, Simon Boer⁵⁸. Prima problemă pe care o ridică acest caz este legată de punctele Unirii, nu tocmai conforme Conciliului de la Florența, din moment ce *Filioque* este înlocuit cu ținerea postului în ziua de sâmbătă (în locul zilei de miercuri)⁵⁹, iar un alt detaliu, nu tocmai nesemnificativ, ține de formularea particulară a celorlalte trei puncte, care sunt, în plus, precedate de invocarea sfinților⁶⁰. Toate acestea trebuiau să-i convingă „mai întâi pe cei mai de frunte și mai înțelepți” dintre boieri „să îmbrățișeze adevărata credință catolică”, pentru că, li se spusese, „este mai bine pentru ei acum să fie papistași decât să rămână în religia lor valahă de până acum”⁶¹. Era descrisă în continuare în mod detaliat modalitatea în care decurseseră discuțiile și fuseseră adunate semnăturile tuturor boierilor, fie direct, fie prin intermediul unor plenipotențieri (pentru cei care nu știau să scrie), toți acceptând în cele din urmă, fără vreo reticență, să se recunoască drept „papistași”⁶². Semnificația ultimului cuvânt, în ciuda frecvenței sale, nu trebuie exagerată, din moment ce în fruntea registrului boierilor care consimțiseră „să treacă la dreapta credință papistașă” cei trei plenipotențieri observau totodată că „aceștia au fost până acum adevărați schismatici iar nu uniți”⁶³.

⁵⁷ Este opinia formulată la Rusu, *Cititori și biserici*, p. 53, istoricul având în vedere tendința mai generală de revigorare „fără grave zberi, a vieții religioase hațegane, în forme ortodoxe și greco-catolice, pe parcursul secolului al XVIII-lea”.

⁵⁸ Ana Dumitran, „Unirea cu Roma în Țara Făgărașului în lumina unor noi documente”, în *Studia UBB theol gr.-cat.*, XLVI, 1, 2001, p. 117-152. Numărul de 442 de familii este menționat de cardinalul Leopold Kollonich, la 11 noiembrie 1702; conform estimării autoarei studiului (p. 127), era vorba de fapt de 442 capi de familie, reprezentând 184 de familii.

⁵⁹ *Ibidem*, anexa nr. II, p. 130 și 132, pentru versiunea românească, scrisoarea vicecăpitanului Făgărașului, József Boer, din 31 octombrie 1702: „[...] ei posteau miercuri și vineri și de acum vor posti vineri și sâmbătă și că nu este nici un păcat în aceasta se poate vedea și din aceea că Dumnezeu poruncește să serbăm sâmbăta și în Vechiul Testament sâmbăta era serbată, iar acum în loc de sâmbătă duminica și nu am păcătuit prin aceasta; așa cum sfințim cea de-a șaptea zi, tot așa nu se poate găsi păcat în postirea sâmbetei în loc de miercuri.” (citatul, ca și cele de mai jos, redă traducerea editorului după originalul redactat în limba maghiară).

⁶⁰ *Ibidem*, aceeași anexă, p. 130 și 131-132, pentru versiunea românească: „Vor păstra venerarea sfinților ca și până acum; deși nu au numit purgatoriul purgatoriu, dar au crezut cu adevărat că el există și este acel loc în care stau sufletele până la purificarea lor, ceea ce noi numim purgatoriu. În legătură cu sfânta euharistie și ei cred în prezența reală a corpului lui Cristos, cu toate că ei împlinesc taina cu pâine dospită, iar noi cu ostie, dar în aceasta nu este importantă forma, ci credința; [...]. Că până acum nu au depins de papa de la Roma și că de acum încolo va trebui să fie; asta nu îi privește pe laici, pentru că aceasta a fost acceptată de preoți și îi privește pe ei [...]”.

⁶¹ *Ibidem*, p. 130 și 131, pentru versiunea românească.

⁶² *Ibidem*, p. 130-131 și 132-133, pentru versiunea românească.

⁶³ *Ibidem*, anexa nr. III, p. 133 și 152, pentru versiunea românească, registru datat în octombrie 1702 și semnat de plenipotențiarul Gaspar Boer de Berivoii Mari, Mihai Boer de Copăcel și Ioan Boer cel tânăr din Margina.

Erleichterung der Adaption der hiesigen Gemeinden an den äußeren Zusammenschluss bedeutet hätte⁵⁷, solange nur die Frage der Jurisdiktion zur Debatte stand.

Ein anderer möglicher Kompromiss wird deutlich in den Zeugnissen vom Jahr 1702 bezüglich der Union einer Zahl von 442 Familien von Fogarascher Bojaren, die vom obersten Hauptmann Fogaraschs, Simon Boer, ausgehandelt wurde⁵⁸. Das erste Problem, das dieser Fall aufwirft, hängt zusammen mit den Unionspunkten, die nicht unbedingt mit dem Konzil von Florenz konform sind an der Stelle, wo das *Filioque* durch das Fasten am Samstag (anstelle des Mittwochs) ersetzt wird⁵⁹, ein anderes gar nicht unbedeutendes Detail stellt die eigenartige Formulierung der anderen drei Punkte dar, die noch dazu eingeleitet werden mit der Anrufung der Heiligen⁶⁰. All dies sollte „zuerst die an der Spitze und die Klügeren“ unter den Bojaren überzeugen, „den wahren katholischen Glauben anzunehmen“, denn, so wurde ihnen gesagt, „es sei besser für sie, jetzt Papisten zu sein als in ihrer bisherigen walachischen Religion zu bleiben“⁶¹. Im Folgenden wurde detailliert beschrieben, auf welche Weise die Diskussionen verlaufen waren und die Unterschriften aller Bojaren gesammelt worden seien, sei es direkt, sei es durch Vermittlung einiger Bevollmächtigter (im Falle jener, die nicht schreiben konnten), so dass alle danach ohne Zurückhaltung akzeptierten, als „Papisten“ anerkannt zu werden⁶². Die Bedeutung des letzten Wortes darf trotz seiner Verbreitung nicht überbewertet werden, solange an der Spitze der Aufzählung der Bojaren, die einverstanden waren, „zum rechten papistischen Glauben überzutreten“, die drei Bevollmächtigten gleichzeitig beobachteten, dass „diese bisher echte Schismatiker und nicht Unierte waren“⁶³.

⁵⁷ Diese Meinung wird bei Rusu, *Ctitori și biserică*, S. 53, formuliert, der Historiker hatte die allgemeinere Tendenz der kraftvollen Erneuerung „des Hatzeger religiösen Lebens ohne schwere Streitereien in der orthodoxen und der griechisch-katholischen Form im Laufe des 18. Jhs.“ im Blick.

⁵⁸ Ana Dumitran, „Unirea cu Roma în Țara Făgărașului în lumina unor noi documente“, Die Union mit Rom im Fogarascher Land im Licht einiger neuer Dokumenten, in: *Studia UBB theol gr-cat.*, XLVI, 1, 2001, S. 117-152. Die Zahl von 442 Familien wird auch von Kardinal Leopold Kollonich am 11. November 1702 erwähnt; nach Einschätzung der Autorin der Studie (S. 127) war die Rede von 442 Familienhäuptern, die 184 Familien repräsentierten.

⁵⁹ *Ibidem*, anexa Nr. II, S. 130 und 132, für die rumänische Version das Schreiben des Vizehauptmanns von Fogarasch, József Boer, vom 31. Oktober 1702: „[...] sie fasteten Mittwoch und Freitag und von jetzt an werden sie Freitag und Samstag fasten, und dass darin keine Sünde liegt, ist auch daran zu erkennen, dass Gott geboten hat, den Samstag zu feiern und im Alten Testament wurde auch der Samstag gefeiert, nun aber anstelle des Samstag der Sonntag und wir haben dadurch nicht gesündigt; so wie wir den siebten Tag heiligen, so kann auch keine Sünde darin liegen, am Samstag statt am Mittwoch zu fasten“ (dieses Zitat wie auch die weiteren gibt die Übersetzung des Herausgebers nach dem in ungarischer Sprache verfassten Original wieder).

⁶⁰ *Ibidem*, gleicher Anhang, S. 130 und 131-132, für die rumänische Version: „Sie werden die Verehrung der Heiligen beibehalten wie bisher; auch wenn sie das Fegefeuer nicht Fegefeuer genannt haben, so haben sie doch fest daran geglaubt, dass es existiert und jener Ort ist, an dem die Seelen bis zu ihrer Reinigung verharren müssen, was wir Fegefeuer nennen. Was die Heilige Eucharistie betrifft, so glauben auch sie an die reale Präsenz des Leibes Christi, auch wenn sie das Sakrament mit Brot aus Sauerteig vollziehen und wir mit der Hostie, doch dabei ist nicht die Form, sondern der Glaube entscheidend; [...]. Denn bis jetzt gehörten sie nicht zum Papst von Rom, aber von jetzt an hat es so zu sein; dies betrifft nicht die Laien, denn dies wurde von den Priestern angenommen und betrifft diese [...]“.

⁶¹ *Ibidem*, S. 130 și 131, für die rumänische Version.

⁶² *Ibidem*, S. 130-131 și 132-133, für die rumänische Version.

⁶³ *Ibidem*, Anhang Nr. III, S. 133 und 152, für die rumänische Version; die Liste datiert vom Oktober 1702 und ist unterzeichnet von den Bevollmächtigten Gaspar Boer de Berivoii Mari, Mihai Boer de Copăcel und Ioan Boer der Junge aus Margina.

Conotațiile documentelor în discuție devin ceva mai limpezi dacă ținem seama de scurta consemnare de la finalul registrului, în care se spune că toți semnatarii s-au angajat „ca de acum încolo pe fiii lor să nu-i trimită la școala calvină, ci la cea papistașă”⁶⁴; cu deosebire însă scrisoarea căpitanului suprem Simon Boer din 10 octombrie este relevantă. Dincolo de abundențele lamentații provocate de proastele sale raporturi cu generalul comandant al Principatului, Rabutin de Bussy, iese în evidență maniera în care căpitanul Făgărașului își sublinia meritele în convertirea boierilor (adevărată, și nu formală, ca a preoților) și angajamentul, demn de cel mai vrednic misionar, de a face și mai mult, dacă avea să fie sprijinit pe lângă general⁶⁵.

Este foarte probabil că reorientarea confesională a boierimii făgărășene a fost una durabilă, ea fiind probată de reconfirmarea angajamentului ei pentru Unire în anul 1711⁶⁶, dar și de rolul asumat în sprijinirea candidaturii lui Ioan Patachi pentru demnitatea episcopală. Măsura însă în care membrii ei erau chiar atât de dispuși spre modificarea radicală a ritului, în privința postului⁶⁷, având și suficientă autoritate pentru a convinge și restul comunității⁶⁸, rămâne însă

⁶⁴ *Ibidem*, p. 152.

⁶⁵ *Ibidem*, anexa nr. I, p. 127-128 și 129, pentru versiunea românească, scrisoare adresată probabil teologului ieziuit: „Vreau [...] să vă fac cunoscut că m-am străduit ca boierimea din Țara Făgărașului care până acum a fost schismatică să o aduc la dreapta credință. [...] Dacă aș avea pe cine să mă sprijin, aș dovedi-o oricui dintre papistași că n-ar putea să convertească mai mulți decât mine [...]. Despre preoții români pot să scriu mării tale că sunt uniți cu vorba, dar nu cu adevărat. Această acțiune va fi un exemplu printre români, care-i va susține pe preoți și pe toți românii din țară întru unire. Înălțimea sa a dat privilegiul pentru preoți, aceștia însă nu doresc ca înălțimea sa să-i scutească de dări și să nu o slujească pe înălțimea sa. Eu voi interveni pe lângă persoanele privilegiate, numai să am căderea. Măcar de ar veni doi preoți aici care să știe limba română, aș găsi eu modalitatea și mă angajez că în doi ani voi converti două mii de oameni. [...]”. Între altele, mai menționează și că existau doar doi preoți, iar dorința boierilor era de a nu-și mai trimite fiii la școala calvină.

⁶⁶ Pentru prezentarea acestui episod, vezi *ibidem*, p. 117-118, 122.

⁶⁷ Pentru aceasta, vezi și *infra*, mențiunile din notele 194 și 197.

⁶⁸ Faptul este afirmat în scrisoarea vicecăpitanului: „Făcându-se acestea prin mila Domnului, am convocat întreaga boierime din Țara Făgărașului în fața slujbașilor noștri, prezentându-se aceștia în ziua fixată câte unul din fiecare sat din cei care au fost găsiți acasă, dintre cei mai înțelepți, i-am ales și i-am strâns într-o casă și le-am propus și lor ca și primilor acel lucru și le-am prezentat după cum ne-am priceput și am făcut ca acel lucru să fie bine priceput de ei, am trimis la ceilalți de afară ca fiecare să explice boierilor din propriul sat și să le prezinte garanția mea și a domnului căpitan suprem după cum am dat-o fruntașilor, aceștia prezentând lucrurile boierilor strânși afară, a plăcut comunității să cheme fruntașii în rândurile boierilor, (care *in aniscii ipsis*) toți au semnat; ca să dea de înțeles acelora că ei deja au acceptat papistașia și au semnat și aceștia au sfătuit că ei sunt de acord cu recomandarea noastră și că și ei vor urma sfatul nostru [ca să se convertească]. Când comunitatea a aflat această recomandare a fruntașilor, toți *unanimiter* au fost de acord și s-au recunoscut de acum papistași și atunci acest lucru pe care l-am propus din porunca domnului căpitan suprem și cu acordul mării sale, au trimis înăuntru pe boierii mai bătrâni și prin ei au promis hotărârea lor de a deveni papistași [...]” (*ibidem*, p. 130-131 și 132, pentru versiunea românească citată).

Die Konnotationen der in der Diskussion befindlichen Dokumente wird etwas klarer, wenn wir die kurze Festlegung am Ende der Auflistung berücksichtigen, in der gesagt wird, dass alle Unterzeichner sich verpflichtet haben, „von jetzt an ihre Kinder nicht mehr auf die kalvinische, sondern auf die papistische Schule zu schicken“⁶⁴; insbesondere der Brief des obersten Hauptmanns Simon Boer vom 10. Oktober ist relevant. Jenseits der überreichen Lamentos, die aus seinen schlechten Beziehungen zum kommandierenden General des Fürstentums, Rabutin de Bussy, herrühren, wird die Art und Weise deutlich, wie der oberste Hauptmann von Fogarasch seine Verdienste bei der Konversion der Bojaren unterstreicht (einer wahren und nicht nur formalen Konversion wie bei den Priestern) sowie sein Engagement betont, das eines wahren Missionars würdig sei, noch mehr zu tun, wenn er neben dem General ebenfalls Unterstützung erhielt⁶⁵.

Es ist sehr wahrscheinlich, dass die konfessionelle Umorientierung der Fogarascher Bojaren eine nachhaltige war, was von der Neubekräftigung ihres Engagements für die Union im Jahre 1711 belegt wird⁶⁶, aber auch von der Rolle, die diese in der Unterstützung der Kandidatur von Ioan Patachi für die Bischofswürde eingenommen haben. Das Ausmaß, in dem die Angehörigen des Bojarentums bereit waren zu einer radikalen Veränderung des Ritus im Blick auf das Fasten⁶⁷ und ob sie ausreichend Autorität besaßen, um auch den Rest der Gemeinden zu überzeugen⁶⁸, bleibt indes problematisch. Andererseits war die

⁶⁴ *Ibidem*, S. 152.

⁶⁵ *Ibidem*, Anhang Nr. I, S. 127-128 și 129, für die rumänische Version, der Brief ist wahrscheinlich an den jesuitischen Theologen adressiert: „Ich will [...] Euch zur Kenntnis bringen, dass ich mich bemüht habe, die Bojarenschaft aus dem Fogarascher Land, die bisher schismatisch waren, zum rechten Glauben zu bringen. [...] Wenn ich jemand hätte, der mich darin unterstützt, so würde ich jedem von den Papisten beweisen, dass niemand mehr zur Konversion bringen könnte als ich. [...] Zu den rumänischen Priestern kann ich Euch schreiben, dass sie nur mit Worten und nicht wirklich uniert sind. Diese Aktion wird ein Beispiel unter den Rumänen sein, wer die Priester und alle Rumänen aus dem Land in der Einheit unterstützen wird. Ihre Hoheit hat das Privileg für die Priester erlassen, jene aber wünschen nicht, dass Ihre Hoheit sie von den Abgaben befreit und sie Seiner Hoheit nicht mehr Frondienste leisten müssen. Ich werde neben den privilegierten Personen intervenieren, es soll mir nur gelingen. Wenn wenigstens zwei Priester hierher kämen, die die rumänische Sprache beherrschen, dann würde ich einen Modus finden, mich zu engagieren und in zwei Jahren werde ich zweitausend Menschen konvertieren. [...]“ Unter anderem erwähnt er auch noch, dass es nur zwei Priester gebe und es der Wunsch der Bojaren sei, ihre Kinder nicht mehr auf die kalvinische Schule zu schicken.

⁶⁶ Zu dieser Episode vgl. *ibidem*, S. 117-118, 122.

⁶⁷ Vgl. dazu auch *infra*, die Erwähnungen aus den Anmerkungen 194 und 197.

⁶⁸ Dies wird bekräftigt in dem Brief des Vizehauptmanns: „Aus der Gnade Gottes geschah dies, dass ich die ganze Bojarenschaft aus dem Fogarascher Land vor unseren Edel Männern zusammengerufen habe; diese präsentierten sich zum festgesetzten Tag, aus jedem Dorf einer von denen, die zu Hause vorgefunden wurden, ich habe unter den Klügsten eine Auswahl getroffen und diese in einem Haus versammelt; und ich habe ihnen wie schon seinerzeit den Ersten dies alles dargelegt, so gut wir es verstanden, und dafür gesorgt, dass dies auch von ihnen gut verstanden werde, dann habe ich diese nach draußen geschickt, damit sie es auch ihren Bojaren aus dem jeweils eigenen Dorf erklärten und ihnen meine Garantie und die des obersten Hauptmanns übermittelten, wie ich sie auch ihren Anführern gegeben habe; diese präsentierten die Dinge den außen versammelten Bojaren, und es gefiel der Versammlung, die Anführer unter die Bojaren zu rufen, (die *in aniscis ipsis*) alle unterzeichnet haben; dies um jenen zu verstehen zu geben, dass sie das Papsttum schon angenommen haben, und so haben auch jene unterzeichnet, und diese haben dazu geraten, dass sie auch mit unserer Empfehlung einverstanden sind und auch sie unserer Empfehlung folgen werden [dass sie konvertieren]. Als die Gemeinschaft von dieser Empfehlung der Anführer erfuhr, waren alle *unanimitèr* einverstanden und verstanden sich von nun als als Papisten; dann kam es so, wie ich es auf Geheiß des obersten Hauptmanns und mit dem Einverständnis Seiner Gnaden vorgeschlagen habe: sie sandten die ältesten Bojaren hinein und gaben das Versprechen ab, Papisten zu werden [...]“ (*ibidem*, S. 130-131 und 132, für die zitierte rumänische Version).

problematică. De altfel, invocarea unor asemenea variații ale programului de Unire nu era singulară: Péter Bod afirma, în istoria sa consacrată românilor, nici mai mult nici mai puțin, că, între punctele Unirii propuse de Paul Bányai preoților români, se mai numărau, în afara primatului papal, împărtașania sub o singură specie, celibatul preoților și, din nou, ținerea sâmbetei ca zi de post, dar cu bucate albe (*cum lacticiniis et ovis*)⁶⁹. Desigur, subiectivismul autorului reformat este strident aici, dar nu cu mult mai puțin străvezii apar referințele calvine din programul de Unire propus de căpitanul Făgărașului⁷⁰, care aveau în acest caz menirea de anihilare a unei eventuale opțiuni de conservare a mai vechilor raporturi cu calvinismul din acest teritoriu. Cât despre ideea că primatul papal îi privea doar pe preoți, ea nu mai apare atât de ciudată venind din partea unei autorități laice ce-și asumase sarcini misionare în raport cu elita laică românească a districtului încredințat administrației sale, după cum înștiințarea ierarhului din Bălgrad nu fusese considerată necesară, din moment ce, în cea mai mare parte a secolului anterior, Făgărașul nu aparținuse jurisdicției acestuia⁷¹.

Asemenea interpretări ale Unirii, precum cea a lui Atanasie, ori a cardinalului Kollonich, care a influențat redactarea textului Diplomei leopoldine, nu erau lipsite de riscuri⁷². Ele nu pot să nu fie apropiate de poziția Stărilor protestante, al căror discurs depreciativ la adresa Unirii a fost inaugurat în anii 1698-1699 și s-a dezvoltat *in crescendo*, până la mijlocul secolului. Deja în raportul Guberniului Transilvaniei din 14 iulie 1699, adresat împăratului Leopold I, era deplânsă protejarea „poporului valah”, considerat a fi lipsit de vreo religie și pătruns în schimb de superstiție, în timp ce preoții lor nu au urmărit decât să scape de sarcinile publice, pe care le-au aruncat pe umerii celorlalți contribuabili; ei nu erau așadar nici catolici, nici cu adevărat uniți⁷³. Discursul radical inaugurat astfel ilustrează a doua ipostază, după cea a unirii cu calvinismul, a ceea ce putea însemna a fi (sau nu) unit în acea perioadă a începuturilor Unirii. În ambele cazuri, distincția reală dintre adepții Unirii și cei care o refuzau nu era posibilă

⁶⁹ Bod, *Historia*, p. 355-356; Dumitran, *Unirea cu Roma*, p. 122.

⁷⁰ Vezi supra, nota 60, trimiterile evidente din citatul reprodus.

⁷¹ Dumitran, *Religie ortodoxă*, p. 317.

⁷² Vezi, pentru aceasta, Suttner, *Teologie și Biserică*, p. 185-186.

⁷³ „Gentis Valachi[c]ae Religione nulla sed superstitione sola imbutae et alias barbarae, ac ad omne nefas pronae [...] Publicorum quae isti sacerdotes portabant onerum, reliquorum humeris impositionem [...]. Atqui revera isti nec Catholici nec realiter uniti, vel Catholicorum amantes aut sequaces, sed tantum Portionum, et servitutis excussores, et cum Dominis Terrestribus contentiosi per hoc redditi sunt.” Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. V, partea I, 1650-1699, București, 1885, nr. CCCLIV, p. 538; vezi și analiza raportului, la Dumitran, *Contradicția*, p. 252. În esență similară este imaginea Unirii și în scrisoarea de recomandare a lui Ioan Patachi, trimisă de Status-ul catolic împăratului la 10 ianuarie 1715 (Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, Editura tipografiei arhidiecezane, 1920, Anexe, nr. 13, p. 21).

Berufung auf eine solche Variation im Programm der Union auch kein Einzelfall: Péter Bod bekräftigt in seiner den Rumänen gewidmeten Geschichte nicht mehr und nicht weniger, als dass sich zu den Unionspunkten, die von Paul Bárányi den rumänischen Priestern vorgelegt wurden, außer dem päpstlichen Primat auch die Kommunion in nur einer Gestalt, der Priesterzölibat und von neuem das Einhalten des Samstages als Fastentag zählten, aber mit „weißen Speisen“ (*cum lacticiniis et ovis*)⁶⁹. Gewiss ist die Subjektivität des reformierten Autors hier evident, aber auch die kalvinischen Referenzen aus dem vom Hauptmann von Fogarasch vorgeschlagenen Unionsprogramm scheinen nicht weniger transparent⁷⁰, die in diesem Fall dazu dienen sollten, eine eventuelle Option zur Bewahrung der älteren Beziehungen zum Calvinismus in diesem Territorium zunichtezumachen. Was die Idee betrifft, der päpstliche Primat gehe nur die Priester etwas an, so kommt dieser Gedanke nicht mehr so seltsam daher, kam er doch von Seiten einer weltlichen Autorität, die den Missionsauftrag im Blick auf die rumänische Laienelite des ihm zur Verwaltung anvertrauten Distrikt angenommen hatte, nachdem die Inkenntnissetzung des Hierarchen von Bălgrad/Weißenburg als nicht notwendig erkannt wurde in einem Moment, zu dem wie im größten Teil des vorherigen Jahrhunderts Fogarasch nicht zu dessen Jurisdiktion gehörte⁷¹.

Solche Interpretationen der Union wie von Atanasie oder Kardinal Kollonich, die die Redaktion des Leopoldinischen Diploms beeinflusste, war nicht ohne Risiken⁷². Sie kommen der Position der protestantischen Stände nahe, deren abwertender Diskurs an die Adresse der Union in den Jahren 1698 bis 1699 begann und sich bis zur Mitte des Jahrhunderts *in crescendo* weiterentwickelte. Schon im Bericht des Guberniums von Siebenbürgen vom 14. Juli 1699 an Kaiser Leopold I. wurde der Schutz für das „walachische Volk“ beklagt, das man als ohne jede Religion und dem Aberglauben ergeben einschätzte, während ihre Priester nur danach trachteten, sich öffentlicher Pflichten zu entziehen, die sie auf den Schultern der anderen Steuerzahler abladen; so waren sie weder katholisch, noch wirklich uniert⁷³. Der so eröffnete radikale Diskurs zeigt die zweite Hypothese auf nach jener der Union mit dem Calvinismus und darüber, was es bedeutet (oder nicht bedeutet), uniert zu sein in jener Periode der Anfänge der Union. In beiden Fällen war eine echte Unterscheidung zwischen den Anhängern der Union und

⁶⁹ Bod, *Historia*, S. 355-356; Dumitran, *Unirea cu Roma*, S. 122.

⁷⁰ Vgl. weiter oben Anm. 60.

⁷¹ Dumitran, *Religie ortodoxă*, S. 317.

⁷² Vgl. dazu Suttner, *Teologie și Biserică*, S. 185-186.

⁷³ „Gentis Valachi[c]ae Religione nulla sed superstitione sola imbutae et alias barbarae, ac ad omne nefas pronae [...] Publicorum quae isti sacerdotes portabant onerum, reliquorum humeris impositionem [...]. Atqui revera isti nec Catholici nec realiter uniti, vel Catholicorum amantes aut sequaces, sed tantum Portionum, et servitutis excussores, et cum Dominis Terrestribus contentiosi per hoc redditu sunt.“ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor/Dokumente zur Geschichte der Rumänen*, Bd. V, Teil I, 1650-1699, Bukarest, 1885, Nr. CCCLIV, S. 538; vgl. auch die Analyse des Berichts bei Dumitran, *Contrađicția*, S. 252. Im wesentlich ähnlich ist das Bild der Union auch im Empfehlungsschreiben für Ioan Patachi, das vom *Status catholicus* am 10. Jänner 1715 an den Kaiser gesandt worden war (Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII/Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen aus Siebenbürgen im 18. Jh.*, Bd. I, Sibiu, Editura tipografiei arhidiecezane, 1920, Anhänge, Nr. 13, S. 21).

(din moment ce toți păstrau același rit, ori erau considerați vinovați pentru aceleași grave deficiențe).

Cel puțin pentru un timp însă, amintita interpretare a Unirii nu a avut consecințe, mai ales că Atanasie însuși era în primul rând interesat de recunoașterea autorității sale⁷⁴. Iar prima disfuncție semnificativă a Unirii a apărut în contextul tulburărilor din anii implicării Principatului transilvănean în revolta antihabsburgică condusă de Francisc Rákóczi al II-lea. O relatare iezuită consemnează, pentru anul 1707, acțiunile „pseudo-episcopului” Ioan Țirca și ale „popilor nelegiuți” care i s-au alăturat și descrie succint desfășurarea sinodului întrunit la stăruința superiorului rezidenței clujene a Ordinului, Andreas Horváth; cei 33 de protopopi prezenți au semnat un angajament de perseverare în Unire, recunoscându-l totodată pe „schismaticul” Țirca nu ca episcop, ci ca „impostor nelegiuit și nedemn de mitră”⁷⁵. Ezitățile clerului, pe care le deplângea în 1708 Francisc Rákóczi în scrisoarea adresată lui Constantin Cantacuzino⁷⁶, au ajuns la apogeu în 1711, când chiar protopopii și, pentru scurt timp, însuși episcopul, convinși de „corifeii schismatici” Vasile și Petru din Daia și cu complicitatea „ereticii” (a protestanților), au scris o declarație de revenire la „vechea schismă”; ei au revocat-o însă imediat, probabil convinși de teologul iezuit, și au depus o nouă mărturisire de credință publică, destituindu-i și excluzându-i totodată din sinod pe cei doi „corifei”⁷⁷. Atanasie i-a înmănat ulterior, la 18 noiembrie, și un angajament personal provincialului iezuit Gabriel Hevenes, prin care și-a reiterat hotărârea de a respecta jurământul depus la Viena și s-a obligat să confiște și să distrugă declarația semnată în sinod, contrară „legii și ritului”⁷⁸.

Sursele care descriu evenimentele, majoritatea de proveniență iezuită, sunt, desigur, unilaterale, dar ele reflectă destul de străveziu motivația atitudinii episcopului: teama de a nu pierde sprijinul protopopilor l-a îndemnat inițial să

⁷⁴ Vezi observații judicioase în acest sens, la Ghișa, *Biserica Greco-Catolică*, p. 35-36, și Câmpeanu, *Elitele românești*, p. 146-147.

⁷⁵ Nilles, *Symbolae*, I, p. 372-373; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ediție îngrijită de Pr. Ioan Timbuș, Târgu-Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2006, p. 156-157.

⁷⁶ Nilles, *Symbolae*, I, p. 373-375, cu numele destinatarului redat eronat („Constantin Kantemir”). Rákóczi leagă aici formația deplorabilă a preoților de lipsa lor de preocupare pentru disciplină și cultivarea moravurilor și de faptul că abia știau dacă vor să se alăture romano-catolicilor sau reformaților. Vezi și Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, p. 245.

⁷⁷ Nilles, *Symbolae*, I, p. 386-387. O altă consemnare, din anul 1712, vorbește despre depunerea mărturisirii de credință de către preoții din 34 de protopopiate (*ibidem*, p. 389). O sursă ulterioară, din anul 1714, rememorează destituirea lui Vasile și Petru, din funcția de notar, respectiv de protopop, fapt pentru care ei nu au fost acceptați la sinodul din 16 aprilie 1714 (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 8, p. 17; vezi și Zenovie Pâclișanu, „Alegerea și denumirea episcopului unit Ioan Patachi”, în *CCB*, VI, 2, 1916, p. 42, și Aurel Răduțiu, „Daia Română la 1785”, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 312, a cărui interpretare trebuie emendată).

⁷⁸ Nilles, *Symbolae*, I, p. 387; Pâclișanu, *Istoria*, p. 157-158.

jenen, die sie ablehnten, nicht möglich (insofern alle denselben Ritus bewahrten oder derselben schwerwiegenden Mängel beschuldigt wurden).

Wenigstens eine gewisse Zeit lang hatte die erwähnte Interpretation der Union keine Konsequenzen, vor allem weil Atanasie in erster Linie an der Anerkennung seiner Autorität Interesse hatte⁷⁴. Die erste bedeutende Funktionsstörung der Union tauchte vor dem Hintergrund der Unruhen auf in den Jahren, als sich das siebenbürgische Fürstentum in den antihabsburgischen Aufstand einließ, der von Ferenc Rákóczi angeführt wurde. Ein jesuitischer Bericht schildert für das Jahr 1707 Aktionen des „Pseudo-Bischofs“ Ioan Țirca und der „gesetzlosen Popen“, die sich ihm angeschlossen haben, und beschreibt kurz und bündig den Ablauf der auf Beharren des Ordensoberen der Niederlassung in Klausenburg Andreas Horváth einberufenen Synode. Die 33 anwesenden Dekane unterzeichneten eine Absichtserklärung zum Verbleib in der Union und verweigerten gleichzeitig dem „Schismatiker“ Țirca die Anerkennung als Bischof und nannten ihn einen „gesetzlosen Hochstapler und unwürdig der Bischofsmitra“⁷⁵. Das Zögern des Klerus, das Ferenc Rákóczi in einem Brief an Constantin Cantacuzino 1708 beklagte⁷⁶, erreichte 1711 seinen Höhepunkt, als sogar Dekane und für kurze Zeit der Bischof selbst - überzeugt von den „schismatischen Koryphäen“ Vasile und Petru aus Daia und mit den „Häretikern“ (den Protestanten) als Komplizen - eine Erklärung zur Rückkehr zum „alten Schisma“ unterzeichneten; sie widerriefen diese aber sofort, überzeugt vielleicht vom jesuitischen Theologen, und legten ein neues öffentliches Glaubensbekenntnis ab und setzten gleichzeitig die beiden „Koryphäen“ ab und schlossen sie von der Synode aus⁷⁷. Atanasie übermittelte anschließend am 18. November auch eine persönliche Absichtserklärung an den Jesuitenprovinzial Gabriel Hevenesi, in dem er seinen Beschluss bekräftigte, den in Wien gegebenen Eid zu halten, und sich verpflichtet, die in der Synode unterzeichnete und „dem Gesetz und dem Ritus“ entgegengesetzte Erklärung zu kassieren und zu vernichten⁷⁸.

Die Quellen, die die Ereignisse beschreiben, mehrheitlich jesuitischer Provenienz, sind sicher einseitig, doch reflektieren sie ausreichend transparent die Haltung des Bischofs: Die Angst davor, die Unterstützung der Dekane zu verlieren, leitete ihn anfänglich dazu

⁷⁴ Vgl. die umsichtigen Beobachtungen in diesem Sinne bei Ghișa, *Biserica Greco-Catolică*, S. 35-36, und Câmpeanu, *Elitele românești*, S. 146-147.

⁷⁵ Nilles, *Symbolae*, I, S. 372-373; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, hrsg. von P. Ioan Țimbuș, Târgu-Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2006, S. 156-157.

⁷⁶ Nilles, *Symbolae*, I, S. 373-375, mit einem falsch wiedergegebenen Empfängernamen („Constantin Kantemir“). Rákóczi bringt hier die bedauerliche Verfassung der Priester mit ihrer mangelnden Sorge um Disziplin und die Pflege der guten Sitten in Verbindung mit der Tatsache, dass sie kaum wussten, ob sie sich den römischen Katholiken oder den Reformierten anschließen wollten. Vgl. auch Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, S. 245.

⁷⁷ Nilles, *Symbolae*, I, S. 386-387. Eine andere Aufzeichnung aus dem Jahr 1712 spricht vom Ablegen eines Glaubensbekenntnisses durch Priester aus 34 Dekanaten (*ibidem*, S. 389). Eine andere spätere Quelle von 1714 erinnert wieder an die Entfernung von Vasile und Petru aus dem Amt des Notars bzw. des Dekans, weswegen beide nicht bei der Synode vom 16. April 1714 akzeptiert wurde (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 8, S. 17; vgl. auch Zenovie Păclișanu, „Alegerea și denumirea episcopului unit Ioan Patachi“, in: *CCB*, VI, 2, 1916, S. 42, und Aurel Răduțiu, „Daia Română la 1785“, in: *Daia Română* 1785“, in: *Apulum*, XVI, 1978, S. 312, dessen Interpretation korrekturbedürftig ist).

⁷⁸ Nilles, *Symbolae*, I, S. 387; Păclișanu, *Istoria*, S. 157-158.

accepte semnarea declarației din sinod⁷⁹, iar conștientizarea gravității încălcării jurământului depus mai degrabă, se pare, decât încălcarea mărturisirii de credință, l-a determinat să retracteze. O atitudine conjuncturală trebuie să fi avut și cei doi „corifei”, iar abuzul de epitete cu care aceștia sunt gratificați nu trebuie luat prea în serios: „schisma” lor nu însemna mai mult decât revenirea la o altă opțiune confesională, permisă în perioada realizării Unirii, într-un context în care persistența în Unirea cu Biserica Catolică nu mai era considerată oportună⁸⁰. De altfel, Petru de Daia este atestat ulterior, în mai multe rânduri, în 1718⁸¹, 1728⁸² și 1729⁸³ (ultimul an fiind și cel al decesului său), ca protopop, vicar general și denunțator (în 1728), în această calitate, al preoților „schismatici” din districtul Făgăraș. În relatarea sa, el descrie evoluția confesională a acestora: foști preoți uniți, mergeau în Țara Românească pentru a abjura, iar după întoarcerea acasă deveneau propagatori activi ai „schismeii”⁸⁴.

⁷⁹ Nilles, *Symbolae*, I, p. 386, conform motivației consemnate în relatarea iezuită.

⁸⁰ Cât se poate de explicit, acest fapt reiese din reproșurile aduse în 1714, de teologul Francisc Szunyogh, lui Ștefan Raț, care se opunea atunci numirii lui Wenceslav Frantz ca episcop; Raț era acuzat pentru că fusese aderent al lui Țirca și era încă nesincer atașat Unirii (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 8, p. 16-17). Cu privire la cazul controversat chiar al lui Ioan Țirca, sub aspectul orientării confesionale, vezi interesante observații la Sipos, *Consistoriul Reformat Suprem*, p. 108.

⁸¹ În acest an, Petru de Daia a solicitat confirmarea diplomei de înnobilitare a familiei (vezi textul la Ana Dumitran, „Noblete prin cultură: familia Pop de Daia”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 2-3, 1998-1999, anexa, p. 112-118). Menționarea anterioară, referitoare la anul 1715, când Petru Pop din Daia, protopop și notar al Soborului mare, a participat la ceremonia de sfințire a fundațiilor cetății, conține totuși o neclaritate: sursa primară a informației, istoricul Samuil Micu, vorbește despre un eveniment care ar fi avut loc „după ce s-au isprăvit cetatea Belgradului” (vezi *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, vol. II, București, Editura Viitorul Românesc, 1995, p. 285).

⁸² Magyar Országos Levéltár, fond F 234. *Gubernium Transylvanicum levéltára. Erdélyi fiscalis levéltár*, XXIIa. Székrény (mf. 32449-32450), (în continuare: MOL, F 234, XXIIa), p. 107-109, copia informării transmise de Consiliul Cancelariei Aulice a Transilvaniei Consiliului de Război, la 17 septembrie 1728. În același an, vicarul general Petru de Daia este menționat ca participant la Sinodul diecezan din 15-18 noiembrie (Ioan M. Moldovanu, *Acte sinodale ale baseriecei romane de Alba Julia si Fagarasiu*, tom II, Blaj, 1872, p. 101).

⁸³ MOL, F 234, XXIIa, p. 157-161, atestatul original din 15 mai, prin care asesorii Sinodului general și preoții protopopiatelor Sebeș, Miercurea și Săliște, întruniți la Daia cu prilejul înmormântării protopopului Petru, îl recomandă Directorului Clerului Adam Fitter, ca succesor în scaunul protopopial al Sebeșului și Săliștei, pe fiul defunctului, Gheorghe.

⁸⁴ „Quod nimirum in Valachia Turcica Metropolim Bukurest nuncupatam recursum non ita pridem fecerint, ibique coram certo Patriarcha vel Archi-Episcopo Unione abjurata, ad prius Schisma turpiter relapsi, et ad proprios lares in Districtum Fogarasiensem reduces, etiam alios ad Schisma pertrahere nitantur, variisque viis, ac modis, Unitos divexent, in manifestum etiam Sacri Diplomatis clero ac populo Unito elargiti, ut et benignissimarum resolutionum Caesareo-Regiarum contemptum et vilipendium [...]” MOL, F 234, XXIIa, p. 107. Din păcate, copia relatării sale, care fusese transmisă și ea Consiliului de Război, conform mențiunii din text, nu se regăsește pe microfilm.

an, die Unterzeichnung der Erklärung der Synode zu akzeptieren⁷⁹, aber das Bewusstsein um die Schwere der Übertretung des geleisteten Eides scheint ihn in stärkerem Maße veranlasst zu haben, zurückzuziehen, als das Übertreten des Glaubensbekenntnisses. Eine Haltung nach Konjunktur der Lage scheinen aber auch die beiden „Koryphäen“ gehabt zu haben, doch der Missbrauch an Beinamen, mit dem beide gewürdigt wurden, darf nicht zu ernst genommen werden: Ihr „Schisma“ bedeutet nichts anderes als die Rückkehr zu einer anderen konfessionellen Option, die zur Zeit des Abschlusses der Union erlaubt war in einer Zeit, als der Verbleib in der Union mit der römisch-katholischen Kirche nicht mehr als opportun galt⁸⁰. Petru aus Daia wird außerdem später mehrfach in den Jahren 1718⁸¹, 1728⁸² und 1729⁸³ (das letztgenannte Jahr ist auch sein Todesjahr) als Dekan, Generalvikar und auch Denunziant (1728) der „schismatischen“ Priester aus dem Distrikt Fogarasch überliefert. In seinem Bericht beschreibt er deren konfessionelle Entwicklung: früher unierte Priester gingen in die Walachei, um abzuschwören, nach ihrer Rückkehr nach Hause wurden sie zu aktiven Propagandisten des „Schismas“⁸⁴.

⁷⁹ Nilles, *Symbolae*, I, S. 386, laut der in der jesuitischen Veröffentlichung bezeichneten Begründung.

⁸⁰ Dies geht so explizit wie nur möglich aus den Vorwürfen hervor, die 1714 von dem Theologen Ferenc Szunyogh gegen Ștefan Raț vorgebracht wurden, der sich damals der Ernennung von Wenceslav Frantz zum Bischof widersetzte; Raț war angeklagt, weil er ein Anhänger von Țirca und der Union noch unsicher verbunden war (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 8, S. 16-17). Zu dem kontroversen Fall gerade von Ioan Țirca unter dem Aspekt der konfessionellen Orientierung vgl. die interessanten Beobachtungen bei Sipos, *Consistoriul Reformat Suprem*, S. 108.

⁸¹ In diesem Jahr verlangte Petru von Daia die Bestätigung des Diploms zur Erhebung der Familie in den Adelsstand (vgl. den Text bei Ana Dumitran, „Noblețe prin cultură: familia Pop de Daia“, „Adel durch Kultur: die Familie Pop aus Daia“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 2-3, 1998-1999, Anhang, S. 112-118). Die frühere Erwähnung bezüglich des Jahres 1715, als Petru Pop aus Daia, Dekan und Notar der Großen Synode, bei der Zeremonie zur Weihe des Fundaments der Burg teilnahm, enthält trotzdem eine Unklarheit: Die Hauptquelle der Information, der Historiker Samuil Micu, spricht von einem Ereignis, das „nach der Fertigstellung der Burg von Bălgrad“ (d.h. Alba Iulia/Weissenburg/Karlsruhe; J.H.) stattgefunden hätte (vgl. *Istoria românilor/Geschichte der Rumänen*, Erstausgabe nach der Handschrift von Ioan Chindriș, Bd. II, Bukarest, Editura Viitorul Românesc, 1995, S. 285).

⁸² Magyar Országos Levéltár, fond F 234. *Gubernium Transylvanicum levéltára. Erdélyi fiscalis levéltár*, XXIIa. Székény (mf. 32449-32450), (im Folgenden: MOL, F 234, XXIIa), S. 107-109, Kopie der am 17. September 1728 vom Rat der Hofkanzlei Siebenbürgens dem Hof-Kriegsrat gesandten Information. Im selben Jahr wird der Generalvikar Petru von Daia als Teilnehmer an der Diözesansynode vom 15. bis 18. November erwähnt (Ioan M. Moldovanu, *Acte sinodali ale baserecei romane de Alba Julia si Fagarasiu/Synodalakten der rumänischen Kirche von Karlsruhe und Fogarasch*, Band II, Blaj, 1872, S. 101).

⁸³ MOL, F 234, XXIIa, S. 157-161, Originalbestätigung vom 15. Mai, durch die die Assessoren der Generalsynode und die Priester der Dekanate Sebeș, Miercurea und Săliște, die in Daia aus Anlass der Beerdigung des Dekans Petru versammelt waren, dem Direktor des Klerus Adam Fitter den Sohn des Dahingeschiedenen, Gheorghe, als Nachfolger empfahlen.

⁸⁴ „Quod nimirum in Valachia Turcica Metropolitim Bukurest nuncupatam recursum non ita pridem fecerint, ibique coram certo Patriarcha vel Archi-Episcopo Unione abjurata, ad prius Schisma turpiter relapsi, et ad proprios lares in Districtum Fogarasiensem reduces, etiam alios ad Schisma pertrahere nitantur, variisque viis, ac modis, Unitos divexent, in manifestum etiam Sacri Diplomatis clero ac populo Unito elargiti, ut et benignissimarum resolutionum Caesareo-Regiarum contemptum et vilipendium [...]“ MOL, F 234, XXIIa, S. 107. Leider findet sich die Kopie seines Berichts, der wie im Text erwähnt, dem Hof-Kriegsrat geschickt worden war, nicht auf dem Mikrofilm.

3. În timpul sedisvacanțelor și sub episcopul Ioan Patachi

Vacanța scaunului episcopal, provocată de moartea lui Atanasie Anghel, a constituit primul prilej, mărturisit de surse, de implicare mai certă a „schismaticilor” în Transilvania. Cei denumiți cu acest apelativ de teologul Francisc Szunyogh erau ortodocși din Țara Românească, doritori să obțină scaunul episcopal rămas vacant; la rândul său, sinodul Bisericii românești îi desemna pe aceștia drept „lupi răpitori”, ce încercau să câștige adepți în rândurile clerului pentru a reînvia „vechea schismă”⁸⁵. Ultimul argument apare și în scrisorile expediate de guvernatorul Sigismund Kornis, de vicecancelarul Kászoni, sau de curatorii Mihail Pui și Ștefan Raț, în sprijinul numirii lui Patachi ca episcop⁸⁶, interpretarea lui Kornis din scrisoarea trimisă Secretarului Congregației romane reflectând cel mai limpede confuzia dintre „schisma” pe care românii ar fi trebuit să o părăsească prin Unire și ritul răsăritean⁸⁷. Datorită formației sale apusene, noul ierarh unit a vehiculat și el acest argument, atrăgând însă atenția asupra unui fapt ce avea să devină tot mai preocupant pentru conducerea Bisericii Unite: numărul mare de preoți hirotoniți de episcopi „schismatici”, al căror atașament față de Unire era cel puțin problematic⁸⁸.

După doar ceva mai mult de un deceniu, sursele reflectă deja primele acțiuni mai ample care nu mai pun în discuție numai chestiunea jurisdicției, ci însăși Unirea religioasă. Este vorba despre cele două anchete efectuate în districtul Făgăraș, în anii 1726 și 1729, așadar sub conducerea lui Ioan Patachi, respectiv în timpul directoratului lui Adam Fitter; fără a fi singurele de acest fel, ele sunt importante prin numărul mai mare al localităților investigate. Cea dintâi, desfășurată între 24 ianuarie și 19 februarie 1726, prezintă declarațiile a 188 de

⁸⁵ Nilles, *Symbolae*, I, p. 394-396, scrisoarea sinodală din 9 septembrie și cea a teologului Szunyogh, din 10 noiembrie 1713, ambele adresate arhiepiscopului primat, cardinalul August de Saxonia; Pâclișanu, *Istoria*, p. 168.

⁸⁶ Nilles, *Symbolae*, I, p. 403-404, scrisoarea guvernatorului din 20 iunie 1714 și cea a celor doi curatori din 13 decembrie 1714, ambele adresate arhiepiscopului primat; Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, p. 18, nr. 10, p. 21-22, nr. 14, scrisorile vicecancelarului din 1714 și 1716 (prima fără menționarea destinatarului, cea de-a doua trimisă cardinalului Schrattenbach); Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische Unierte Kirche zwischen 1713-1727*, Monachii, Societas Academica Dacoromana, 1966, p. 97-98, nr. I, scrisoarea guvernatorului Kornis adresată Secretarului Congregației de Propaganda Fide, la 25 octombrie 1713.

⁸⁷ „[...] huncque Schisma, cui revera hi Seniores Popae etiamnum inhaerent, suas inter ceremonias latenter practicare valeant.” Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, loc. cit. În mod explicabil, argumentul lipsește doar din scrisoarea curatorilor Bisericii românești, care se referă numai la simplitatea și incultura românilor, înconjurați de provincii în care stăpâna „schisma”.

⁸⁸ „Antiqui schismatis resuscitandi praeterea haud leve periculum inde venit, quod quadringenti fere per varias Transilvaniae partes dispersi sacerdoties fuissent ab Episcopis schismaticis Sede vacante ordinati, atque inde vel aperte schismatici et ipsi, vel saltem de schismate vehementer suspecti”. Nilles, *Symbolae*, I, p. 464, scrisoare nedatată adresată împăratului, păstrată, conform notei editorului, între actele episcopului Inochentie Micu-Klein din Arhiva Cancelariei Aulice a Transilvaniei.

3. In der Zeit der Sedisvakanz und unter Bischof Ioan Patachi

Die vom Tod Atanasie Anghels hervorgerufene Vakanz des bischöflichen Stuhls bildete den ersten von Quellen belegten Anlass einer stärkeren Implikation der „Schismatiker“ in Siebenbürgen. Die von dem franziskanischen Theologen Ferenc Szunyogh so Bezeichneten waren die Orthodoxen aus der Walachei, die den vakant gebliebenen Bischofssitz erhalten wollten; die Synode der rumänischen Kirche wiederum bezeichnete diese sogar als „diebische Wölfe“, die versuchten, Anhänger in den Reihen des Klerus zu gewinnen, um das „alte Schisma“ wiederzubeleben⁸⁵. Das letztgenannte Argument taucht auch in Schreiben auf, die von Gouverneur Sigismund Kornis, Vizekanzler Kászoni oder den Kuratoren Mihail Pui und Ștefan Raț zur Unterstützung von Patachi als Bischof versandt wurden⁸⁶, wobei die Interpretation von Kornis aus dem an den Sekretär der Römischen Kongregation gerichteten Schreiben am klarsten die Konfusion widerspiegelt zwischen dem „Schisma“, das die Rumänen zu verlassen hätten, und dem ostkirchlichen Ritus⁸⁷. Dank seiner abendländischen Prägung beförderte auch der neue unierte Bischof dieses Argument, lenkte aber die Aufmerksamkeit auf ein Problem, das für die Führung der Unierten Kirche immer drängender wurde: Die große Zahl der von „schismatischen“ Bischöfen geweihten Priester, deren Haltung zur Union zumindest problematisch war⁸⁸. Nach nur wenig mehr als einem Jahrzehnt spiegeln die Quellen bereits die ersten größeren Aktionen wieder, die nicht mehr nur die Frage der Jurisdiktion zur Diskussion stellen, sondern die Kirchenunion selbst. Hier ist die Rede von den beiden Untersuchungen, die im Distrikt Fogarasch in den Jahren 1726 und 1729 unter Leitung von Ioan Patachi bzw. in der Zeit des Direktorats von Adam Fitter unternommen wurden; auch wenn es nicht die einzigen solchen Untersuchungen waren, so sind diese doch bedeutend aufgrund der großen Zahl der befragten Bewohner. Die erste zwischen dem 24. Jänner und dem 19. Februar 1726 durchgeführte Befragung präsentiert die Erklärungen von 188 Zeugen aus

⁸⁵ Nilles, *Symbolae*, I, S. 394-396, Synodalschreiben vom 9. September und Schreiben des Theologen Szunyogh vom 10. November 1713, beide adressiert an den Primas-Erzbischof, Kardinal August von Sachsen; Păclișanu, *Istoria*, S. 168.

⁸⁶ Nilles, *Symbolae*, I, S. 403-404, Schreiben des Gouverneurs vom 20. Juni 1714 und der beiden Kuratoren vom 13. Dezember 1714, beide adressiert an den Primas-Erzbischof; Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, p. 18, Nr. 10, p. 21-22, Nr. 14, Schreiben des Vizekanzlers von 1714 und 1716 (erstes ohne Erwähnung des Empfängers, das zweite gerichtet an Kardinal Schrattenbach); Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische Unierte Kirche zwischen 1713-1727*, Monachii, Societas Academica Dacoromana, 1966, S. 97-98, Nr. I, Schreiben des Gouverneurs Kornis gerichtet an den Sekretär der Kongregation *De Propaganda Fide*, vom 25. Oktober 1713.

⁸⁷ „[...] huncque Schisma, cui revera hi Seniores Popae etiamnum inhaerent, suas inter ceremonias latenter practicare valeant.“ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, loc. cit. Erklärbar fehlt das Argument nur im Schreiben der Kuratoren der rumänischen Kirche, die sich nur auf die Einfalt und fehlende Kultur der Rumänen bezogen, die umgeben waren von Provinzen, in denen das „Schisma“ vorherrschend war.

⁸⁸ „Antiqui schismatis resuscitandi praeterea haud leve periculum inde venit, quod quadringenti fere per varias Transilvaniae partes dispersi sacerdotes fuissent ab Episcopis schismaticis Sede vacante ordinati, atque inde vel aperte schismatici et ipsi, vel saltem de schismate vehementer suspecti“. Nilles, *Symbolae*, I, S. 464, undatiertes Schreiben an den Kaiser, das nach Anmerkung des Herausgebers unter den Akten des Bischofs Inochentie Micu-Klein im Archiv der Hofkanzlei von Siebenbürgen aufbewahrt war.

martori din 14 localități ale districtului Făgăraș și alte două ale scaunelor Sibiu și Mediaș⁸⁹, iar cea de-a doua, dintre 14 și 24 februarie 1729, cuprinde 115 declarații ale martorilor din 18 localități (două din scaunul Rupea, una din Cincu, restul făgărășene)⁹⁰.

Analiza comparativă a celor două anchete reflectă o anumită creștere în intensitate a acțiunilor antiunioniste. Astfel, în 1726, cei care activau erau cu deosebire călugării mănăstirilor și schiturilor de la Drăguș, Sâmbăta de Sus, Viștea de Sus și Șercăița, ei reușind însă deja să-i influențeze pe unii dintre preoți (precum Bucur din Șercăița) și, fie prin intermediul lor, fie nemijlocit, pe credincioși: cei din Șercăița fuseseră convinși de preot, dar erau și credincioși care frecventau schitul, atrași de faima sfințeniei călugărului, din Șercăița, Bucium sau Sebeș, după cum cei din Recea și Rucăr îl căutau pe monahul Anania de la Sâmbăta de Sus⁹¹. Printre martori, sunt consemnați și câțiva preoți „neuniți”, de pildă la Ludișor și Sevestreni⁹².

Contestarea validității tainelor oferite de preoții uniți, sau a ceremoniilor religioase slujite de ei, într-un limbaj nu rareori virulent, a avut efecte semnificative. În 1729, ce-i drept, într-o nouă perioadă de sedisvacanță, atitudinile antiunioniste ale preoților și laicilor sunt mai intens reflectate⁹³. Unii călugări sau preoți întâlneau deja continuau să activeze, dar apar și alții noi, precum preoții din Făgăraș (consemnați în mod consecvent drept „schismatici” în protocol)⁹⁴, ori cei înregistrați ca „preoți noi” („Neo-Popa”)⁹⁵, nelipsind nici incidentele, chiar

⁸⁹ MOL, F 234, XXIIa, p. 2-57. Lista localităților este redată de Gabriel Patacsi S.J., cel care a atras atenția asupra ambelor surse, în cadrul unui consistent studiu („Die unionsfeindlichen Bewegungen der orthodoxen Rumänen Siebenbürgens in den Jahren 1726-1729”, în *OCF*, 26, 1960, p. 351-352). Lipsesc doar trei localități făgărășene și una din comitatul Alba Inferioară, reprezentate prin câte o singură mărturie; în ultima localitate investigată (Agârbiciu, din scaunul Mediaș), s-a instituit de fapt o anchetă distinctă, cu 21 de mărturii, cu privire la problema mănăstirii ridicate în hotarul satului („templum vulgo monaszteria”), care fusese demolată de locuitorii sași.

⁹⁰ MOL, F 234, XXIIa, p. 120-151; vezi și lista lor, cu anumite neclarități, de la Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 350-351. În lista plasată la finalul protocolului anchetei (MOL, F 234, XXIIa, p. 152-156), cuprinzând numele celor care nu s-au prezentat, ori au refuzat să depună jurământul, mai apar alte 12 localități făgărășene, numărul total al localităților ridicându-se astfel la 30.

⁹¹ Pentru detalii, vezi Daniel Dumitran, „Acțiuni împotriva unirii religioase anterioare lui Visarion Sarai”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 14, II, 2010, p. 86-88, cu trimiterile la referințele din studiul lui Patacsi, autorul neavând încă acces la acea dată la sursele directe.

⁹² „Honorabilis Popa Sztancsul Ecclesiae non Unitae Graeci Ritus Ludisoriensis Pastor [...]” (MOL, F 234, XXIIa, p. 31); „Honorabilis Popa Sorban non Unitus, Ecclesiae Szevesztreniensis Pastor [...]” (*ibidem*, p. 41).

⁹³ Vezi Dumitran, *Acțiuni împotriva unirii*, p. 88, cu aceeași mențiune ca și în nota de mai sus.

⁹⁴ Preoții Ivan și Toma sunt înregistrați ca „Pastor Graecorum Fogarasiensium Schismaticorum”, dar apelativul „Schismaticus” îi însoțește și pe laicii greci făgărășeni anchetați (MOL, F 234, XXIIa, p. 141-143), ori pe preoții Coman din Șercăița și Șandor din Vad (*ibidem*, p. 137, 139).

⁹⁵ Un „Popa Opre filius Popae Iuon Senioris alias Neo-Popa”, de 27 de ani, depune mărturie în Șona (*ibidem*, p. 132-133; Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 365); în Cuciułata sunt consemnați doi asemenea clerici, Iuon, de 33 de ani, și Sztan (MOL, F 234, XXIIa, p. 134), în Vad, Sztan, de 32 de ani, și Sztancsul, de 35 de ani (*ibidem*, p. 138); în Sâmbăta de Jos, Iuon, de 30 de ani (*ibidem*, p. 148).

14 Ortschaften des Distrikts Fogarasch, die anderen beiden aus den Stühlen von Hermannstadt und Mediasch⁸⁹, letztere durchgeführt vom 14. bis 24. Februar 1729 umfasst 115 Erklärungen von Zeugen aus 18 Ortschaften (zwei aus dem Stuhl von Rupea/dt. Reps, eine aus Cincu/dt. Großschenk, der Rest Fogarascher Ortschaften)⁹⁰.

Die vergleichende Analyse der zwei Untersuchungen spiegelt eine gewisse Zunahme von gegen die Union gerichtete Aktionen wieder. So waren es im Jahr 1726 vor allem Mönche der Klöster und Skiten von Drăguș, Sâmbăta de Sus, Viștea de Sus und Șercăița, die es allerdings bereits vermochten, einige der Priester zu beeinflussen (wie etwa Bucur aus Șercăița) und über deren Vermittlung oder direkt auch die Gläubigen: Die aus Șercăița wurden vom Priester überzeugt, doch gab es auch Gläubige aus Șercăița, Bucium oder Sebeș, die den Skit besuchten, die vom Ruf der Heiligkeit des Mönchs angezogen wurden, so wie jene aus Recea und Rucăr den Mönch Anania aus Sâmbăta de Sus aufsuchten⁹¹. Unter den Zeugen sind auch einige „nicht-unierte“ Priester wie etwa im Falle von Ludișor und Sevestreni⁹².

Das Bestreiten der Gültigkeit der von unierten Priestern gespendeten Sakramente oder von ihnen vollzogener religiöser Zeremonien, nicht selten in einer giftigen Sprache, hatte bedeutende Auswirkungen. Im Jahre 1729 wiederum, in einer neuen Periode der Sedisvakanz, werden die gegen die Union gerichteten Haltungen der Priester und Laien stärker reflektiert⁹³. Einige Priester oder Mönche, denen wir bereits begegnet sind, wirken auch weiterhin, aber es tauchen auch neue auf wie etwa Priester aus Fogarasch (die im Protokoll konsequent als „Schismatiker“ bezeichnet werden)⁹⁴, oder die als „neue Priester“ registriert sind („Neo-Popa“)⁹⁵, wobei auch Vorfälle nicht ausblieben, wenn auch

⁸⁹ MOL, F 234, XXIIa, S. 2-57. Die Liste der Bewohner wird wiedergegeben bei Gabriel Patacsi S.J., der die Aufmerksamkeit in einer konsistenten Studie auf beide Quellen richtete („Die unionsfeindlichen Bewegungen der orthodoxen Rumänen Siebenbürgens in den Jahren 1726-1729“, in *OCF*, 26, 1960, S. 351-352). Es fehlen nur drei Fogarascher Orte und einer aus dem Komitat Unteres Alba, die nur mit jeweils einem einzigen Zeugnis vertreten sind; in der letzten untersuchten Ortschaft (Agârbiciu/Arbegen im Stuhl Mediaș/Mediasch) wurde tatsächlich eine distinkte Untersuchung durchgeführt mit 21 Zeugenaussagen im Blick auf das Problem des an der Ortsgränze errichteten Klosters („templum vulgo monaszteria“), das von den sächsischen Bewohnern demoliert worden war.

⁹⁰ MOL, F 234, XXIIa, S. 120-151; vgl. auch deren Liste mit einigen Unklarheiten bei Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, S. 350-351. In der am Ende des Protokolls aufgeführten Liste (MOL, F 234, XXIIa, S. 152-156), die die Namen jener enthält, die sich nicht präsentiert hatten oder sich weigerten, den Eid abzulegen, tauchen noch zwölf weitere Fogarascher Orte auf, so dass sich die Gesamtzahl der Orte auf 30 erhöht.

⁹¹ Zu Details vgl. Daniel Dumitran, „Acțiuni împotriva unirii religioase anterioare lui Visarion Sarai“, „Aktionen gegen die Kirchenunion vor Visarion Sarai“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 14, II, 2010, S. 86-88, mit Verweisen auf die Belege in der Studie von Patacsi, wobei der Autor zu jenem Zeitpunkt zu direkten Quellen noch keinen Zugang hatte.

⁹² „Honorabilis Popa Sztancsul Ecclesiae non Unitae Graeci Ritus Ludisoriensis Pastor [...]“ (MOL, F 234, XXIIa, S. 31); „Honorabilis Popa Sorban non Unitus, Ecclesiae Szevesztreniensis Pastor [...]“ (*ibidem*, S. 41).

⁹³ Vgl. Dumitran, *Acțiuni împotriva unirii*, S. 88, mit derselben Anmerkung wie in der oberen Fußnote.

⁹⁴ Die Priester Ivan und Toma sind registriert als „Pastor Graecorum Fogarasiensium Schismaticorum“, aber die Bezeichnung „Schismaticus“ begleitet auch die untersuchten griechischen Laien aus Fogarasch (MOL, F 234, XXIIa, S. 141-143) oder die Priester Coman aus Șercăița und Șandor aus Vad (*ibidem*, S. 137, 139).

⁹⁵ Ein „Popa Opre filius Popae Iuon Senioris alias Neo-Popa“ im Alter von 27 Jahren legt das Bekenntnis in Șona ab (*ibidem*, S. 132-133; Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, S. 365); in Cuculata werden zwei solche Kleriker erwähnt, Iuon im Alter von 33 Jahren, und Sztan (MOL, F 234, XXIIa, S. 134), in Vad Sztan im Alter von 32 Jahren und Sztancsul im Alter von 35 Jahren (*ibidem*, S. 138); in Sâmbăta de Jos Iuon im Alter von 30 Jahren (*ibidem*, S. 148).

dacă minore⁹⁶. Însă adevărata imagine a opoziției este oferită de lista celor care nu s-au prezentat în fața anchetatorilor sau au refuzat „cu încăpățănare” să presteze jurământul, ori chiar să-și declare numele⁹⁷.

Lista consemnează 100 de persoane, din 16 localități, dintre care 12 lipsesc cu desăvârșire din protocolul anchetei, fapt semnificativ pentru proporțiile opoziției. Atât raportul dintre numărul clericilor și cel al laicilor, cât și statutul social al celor din urmă, cu referire inclusiv la stăpânii domeniilor în cazul iobagilor, au fost sesizate deja⁹⁸. Se mai poate observa doar că numărul preoților de mir este acum dominant, explicabil, din moment ce ancheta i-a avut în vedere pe membrii comunităților, nu și pe călugării retrași în schiturile din vecinătatea acestora⁹⁹. Opțiunea lor confesională nu era însă neapărat una de ostilitate manifestă la adresa Unirii (cu excepția cazurilor evidente), fiind mai degrabă motivată de presiunea credincioșilor, iar ipoteza lui Gabriel Patacsi cu privire la frecvența situațiilor în care apartenența confesională a preoților era neclară, iar uneori ezitantă, se cuvine reținută¹⁰⁰. De altfel, și celelalte argumente aduse în discuție (oportunitățile sociale oferite de cariera clericală, pentru laici, ori pentru fiii preoților care nu reușiseră să obțină hirotonia din partea ierarhului unit, mai ales în condițiile sedisvacanței; tendința conducerii Bisericii Unite de a-i încadra pe clericii hirotoniți de ierarhi ortodocși; persistența înțelegerii apartenenței confesionale doar ca o problemă de jurisdicție) conturează o analiză nuanțată, completată prin referința la informațiile ajunse în comunitățile făgărășene despre noile prerogative jurisdicționale acordate episcopului de Râmnic¹⁰¹. Totuși, bazată pe acest ultim element, concluzia autorului, că s-ar fi parcurs astfel un prim pas

⁹⁶ Un litigiu pentru biserică, ale cărui conotații nu trebuie neapărat exagerate, este înregistrat la Calbor (scaunul Cincu), între preotul neunit Moise și cel unit, Vasilie; acesta din urmă a fost lovit de primul cu Evanghelia în cap și alungat din biserică sub acuzația că era „papistaș”: „Te Papistas miért jösz a Templomban mert a Romai Pravilla tisztátalan.”; „Te ne szolgály mert tisztatalan vagj, mivel meg eskütel à Romai Pravillára [...]” (MOL, F 234, XXIIa, p. 143-144, conform declarațiilor preotului unit Vasile, respectiv a diaconului Luca).

⁹⁷ Acestea sunt cele trei categorii de oponenți consemnați în lista de la finalul anchetei, amintită și mai sus (nota 90).

⁹⁸ Vezi atenta analiză statistică realizată de G. Patacsi (*Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 383), care necesită doar câteva corecturi minore: numărul total al clericilor este de 23 (Patacsi îl omite pe un „Juon neo-Popa” din Sâmbăta de Jos); cel al iobagilor de 47 (rezultând un număr total de 77 laici, împreună cu cei 30 de boieri), dintre care 11 sunt consemnați ca juzi și 17 ca jurați.

⁹⁹ Dintre călugări, sunt consemnați doar cei trei din mănăstirea de la Drăguș (Bârsan, Anania, „cum duobus fratribus”, și Ilarion) și Laurențiu de la Sâmbăta de Sus, toți fiind amintiți și în ancheta precedentă, din anul 1726.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 385-386. Chiar cazul celor trei preoți consemnați în lista finală (din Șinca și Beșimbac – MOL, F 234, XXIIa, p. 152-153) ca nu de multă vreme hirotoniți la București, și care nu s-au prezentat în fața investigatorilor, poate fi interpretat (și) în acest sens.

¹⁰¹ Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 386-394.

kleinere⁹⁶. Doch das wahre Bild der Opposition bietet die Liste jener, die sich nicht vor der Untersuchungskommission präsentierten oder sich „mit Sturheit“ weigerten, den Eid zu leisten oder auch nur ihren Namen zu nennen⁹⁷.

Die Liste erwähnt 100 Personen aus 16 Ortschaften, von denen 12 vollständig in dem Untersuchungsprotokoll fehlen, was viel aussagt über das Ausmaß des Widerstands. Sowohl das Verhältnis zwischen Klerikern und Laien, als auch der soziale Status der Letzteren unter Berücksichtigung der Grundherren im Falle der Leibeigenen wurden bereits erforscht⁹⁸. Es kann noch festgehalten werden, dass die Zahl der Weltpriester nun dominiert, was aber leicht erklärbar ist in einem Moment, in dem die Untersuchung die Mitglieder der Gemeinden im Blick hatte und nicht die in den benachbarten Skiten zurückgezogenen Mönche⁹⁹. Deren konfessionelle Option war jedoch keineswegs immer von einer manifesten Feindseligkeit an die Adresse der Union (mit Ausnahme der offensichtlichen Fälle) geprägt, sondern mehr motiviert vom Druck der Gläubigen, so dass die Hypothese von Gabriel Patacsi im Blick auf die Häufigkeit der Situation, dass die konfessionelle Zugehörigkeit der Priester unklar und manchmal auch von Zögerlichkeit geprägt war, festgehalten zu werden verdient¹⁰⁰. Doch auch die anderen in die Diskussion eingebrachten Argumente (die sozialen Möglichkeiten einer klerikalischen Karriere für Laien oder Söhne von Priestern, die es nicht geschafft hatten, die Priesterweihe von Seiten des unierten Hierarchen zu erreichen, vor allem unter den Bedingungen der Sedisvakanz; die Tendenz der Führung der Unierten Kirche, von orthodoxen Hierarchen geweihte Priester einzugliedern; die Persistenz im Verständnis der konfessionellen Zugehörigkeit nur als ein Problem der Jurisdiktion) konturieren eine nuancierte Analyse, die ergänzt wird durch Bezug auf Informationen, die in den Fogarascher Gemeinden angekommen sind über neue jurisdiktionelle Vorrechte, die dem Bischof von Râmnic zugestanden wurden¹⁰¹. Trotzdem ist die vor allem auf dem letzten Element basierende Schlussfolgerung des Autors, dass

⁹⁶ Ein Rechtsstreit für die Kirche, deren Umstände hier nicht unbedingt ausgeführt werden müssen, wird in Calbor (Stuhl Cincu/Schenker Stuhl) zwischen dem nicht-unierten Priester Moise und dem unierten Priester Vasilie registriert; Letzterer wurde von ersterem mit dem Evangelium auf den Kopf geschlagen und aus der Kirche verjagt mit dem Argument er sei „Papist“: „Te Papisas miért jősz a Templomban mert a Romai Pravilla tisztátalan.“; „Te ne szolgálj mert tisztátalan vagy, mivel meg eskütel à Romai Pravillára [...]“ (MOL, F 234, XXIIa, S. 143-144, nach den Erklärungen des unierten Priesters Vasile bzw. von Diakon Luca).

⁹⁷ Dies sind die drei Kategorien von Gegnern, die in der Aufzählung zum Abschluss der oben erwähnten Liste der Abschlussuntersuchung festgehalten wurden (Anm. 90).

⁹⁸ Vgl. die sorgfältige statistische Analyse von G. Patacsi (*Die unionsfeindlichen Bewegungen*, S. 383), die nur einiger weniger Korrekturen bedarf: die Gesamtzahl der Kleriker beträgt 23 (Patacsi lässt einen „Juon neo-Popa“ aus Sâmbăta de Jos aus); die der Leibeigenen 47 (woraus zusammen mit den 30 Bojaren eine Gesamtzahl an Laien von 77 resultiert), von denen 11 als Juristen und 17 als Geschworene festgehalten sind.

⁹⁹ Unter den Mönchen werden nur die drei aus dem Kloster von Drăguș (Bârsan, Anania „cum duobus fratribus“ und Ilarion) sowie Laurențiu von Sâmbăta de Sus erwähnt, alle drei sind auch in der vorherigen Untersuchung des Jahres 1726 erwähnt.

¹⁰⁰ *Ibidem*, S. 385-386. Gerade der Fall der drei in der endgültigen Liste als vor nicht langer Zeit in Bukarest geweiht erwähnten Priester (aus Șinca und Beșimbac – MOL, F 234, XXIIa, S. 152-153), die sich nicht vor den Untersuchungsbeamten präsentierten, kann (auch) in diesem Sinne interpretiert werden.

¹⁰¹ Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, S. 386-394.

spre formarea unei organizații bisericești deplin autonome¹⁰², este puțin cam optimistă.

În privința credincioșilor, proporția ridicată a laicilor cu statut boeronal și apartenența iobagilor la posesiuni nobiliare sau la cele deținute de văduvele lui Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino¹⁰³ explică într-o anumită măsură atitudinea ostilă a acestora față de Unire. Tocmai de aceea, necesitatea unei interpretări nuanțate s-ar fi impus și în acest caz, chiar dacă reacțiile mărturisite în declarații probau valabilitatea generală a ideii atașamentului oamenilor simpli față de tradițiile moștenite ale ritului lor și o respingere instinctivă a romano-catolicismului¹⁰⁴. Dar aceasta din urmă nu putea funcționa decât în condițiile modificării percepției asupra propriilor preoți, grație imaginii create acestora de călugării ostili Unirii și de clericii apropiați lor. Altfel, lipsind diferențierile rituale, era dificilă conceperea Unirii și a preoților uniți drept un element străin, pe care psihologia credincioșilor să-l respingă instinctiv¹⁰⁵. Cu alte cuvinte, întrebarea care se pune este legată de consecințele exclusivismului ecleziologic¹⁰⁶ promovat de unii călugări din mănăstirile și schiturile fâgărășene: au fost ele determinante și consistente, sau mai degrabă conjuncturale?

O mult citată decizie a sinodului diecezan din toamna anului 1728 pare să probeze relevanța acestor consecințe. Conform ei, protopopii erau însărcinați să efectueze vizitații canonice, în timpul cărora să se informeze și despre cei care-i tulburau pe „adevărații uniți” („sincere unitos”), numindu-i „papistași” („papistas”), diferențiindu-i astfel de cei credincioși ritului răsăritean și lezând autoritatea catolicilor de rit latin¹⁰⁷. Excese de limbaj care puteau fi determinate și de interese mai profane (dorința autorilor lor de a se impune ca preoți, în locul parohilor uniți) au fost interpretate ca o dovadă a scindării clerului, între partizanii reformei liturgice dorite de episcopul Patachi și adversarii ei¹⁰⁸. Or, dincolo de

¹⁰² *Ibidem*, p. 394.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 383.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 357, 396.

¹⁰⁵ Conform opiniei autorului citat, *ibidem*, p. 395-396. Și mai problematică este tentativa lui Patacsi de a oferi o a doua explicație a revoltelor, din perspectivă socială și națională: ele s-ar fi produs împotriva unei Biserici și religii percepute ca ale statului, un stat pe care poporul simplu nu-l considera drept al lui (*ibidem*, p. 397-398); o critică a interpretării vezi și la Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 82-83, nota nr. 240.

¹⁰⁶ Pentru aceasta, vezi Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, p. 82; Suttner, *Teologie și Biserică*, p. 201-202.

¹⁰⁷ M. Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 104. Acesta pare să fi fost cazul litigiului din Calbor, amintit mai sus (nota 96).

¹⁰⁸ Dintre multele referințe posibile, vezi Octavian Bârlea, „Biserica Română Unită și ecumenismul corifeilor Renașterii culturale”, în *Perspective*, V, 3-4, 1983, p. 42 (cu o ingenioasă asimilare a „adevăraților uniți” cu „papistași” și a uniților cu „schismaticii”).

damit ein erster Schritt auf dem Weg zur Bildung einer vollständig autonomen kirchlichen Organisation erreicht sei¹⁰², reichlich optimistisch.

Im Blick auf die Gläubigen erklärt der erhöhte Anteil an Laien mit Bojarenstatus und die Zugehörigkeit von Leibeigenen zum Adelsbesitz oder dem von den Witwen von Constantin Brâncoveanu und Ștefan Cantacuzino gehaltenen Besitz¹⁰³ in bestimmtem Maße deren feindliche Haltung gegenüber der Union. Genau daher rührt die Notwendigkeit einer nuancierten Interpretation auch in diesem Falle, auch wenn die in den Erklärungen bezeugten Reaktionen die allgemeine Gültigkeit der Idee der Anhänglichkeit der einfachen Menschen gegenüber den ererbten Traditionen ihres Ritus und eine instinktive Zurückweisung des römischen Katholizismus beweisen¹⁰⁴. Doch Letzteres war nur möglich unter den Bedingungen einer Veränderung in der Wahrnehmung der eigenen Priester, dank des Images, das die der Union feindlich gesonnenen Mönche und ihnen nahestehende Priester erzeugt hatten. Nachdem die rituellen Unterschiede fehlten, war es schwierig, die Union und die unierten Priester als fremdes Element wahrzunehmen, das die Psychologie der Gläubigen instinktiv zurückweisen würde¹⁰⁵. Mit anderen Worten stellt sich die Frage nach den Konsequenzen des ekklesiologischen Exklusivismus¹⁰⁶, wie er von einigen Mönchen aus den Klöstern und Skiten des Fogarascher Landes gefördert wurde: Waren diese Konsequenzen entscheidend und konsistent oder mehr konjunktureller Art?

Eine vielzitierte Entscheidung der Diözesansynode vom Herbst des Jahres 1728 scheint die Relevanz dieser Konsequenzen zu bestätigen. Danach waren die Dekane beauftragt, kanonische Visitationen vorzunehmen, im Rahmen derer sie sich auch über jene informieren sollten, die die „wahren Unierten“ in Unruhe versetzten („sincere unitos“), indem sie sie „Papisten“ nannten („papistas“), womit sie sie von den Gläubigen des ostkirchlichen Ritus abgrenzten und die Autorität der Katholiken des lateinischen Ritus verletzten¹⁰⁷. Ausfälle in der Sprache, die auch von Interessen profanerer Natur bestimmt gewesen sein können (dem Wunsch ihrer Urheber, selbst als Priester eingesetzt zu werden anstelle der unierten Ortspriester), wurden als Beweis für die Spaltung des Klerus interpretiert zwischen den Parteigängern der von Bischof Patachi gewünschten liturgischen Reform und ihren Gegnern¹⁰⁸. Abgesehen vom Mangel an ausreichenden Begründungen

¹⁰² *Ibidem*, S. 394.

¹⁰³ *Ibidem*, S. 383.

¹⁰⁴ *Ibidem*, S. 357, 396.

¹⁰⁵ Nach Meinung des zitierten Autors, *ibidem*, S. 395-396. Aber noch schwieriger ist der Versuch von Pataci, eine zweite Erklärung der Aufstände aus sozialer und nationaler Perspektive zu bieten: Sie wären ausgebrochen gegen eine Kirche und Religion, die als Staatskirche und -religion wahrgenommen wurde, eines Staates, den das einfache Volk nie als den seinen verstand (*ibidem*, S. 397-398); eine Kritik an dieser Interpretation siehe auch bei Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 82-83, Anm. 240.

¹⁰⁶ Vgl. dazu Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, S. 82; Suttner, *Teologie și Biserică*, S. 201-202.

¹⁰⁷ M. Moldovanu, *Acte sinodali*, II, S. 104. Dies scheint der Fall des Rechtsstreits von Calbor gewesen zu sein, der oben erwähnt wird (Anm. 96).

¹⁰⁸ Unter den vielen möglichen Referenzen vgl. Octavian Bârlea, „Biserica Română Unită și ecumenismul corifeilor Renașterii culturale“, *Die Rumänische Unierte Kirche und der Ökumenismus der Koryphäen der kulturellen Renaissance*, in: *Perspective*, V, 3-4, 1983, S. 42 (mit einer erfinderischen Gleichsetzung der „wahren Unierten“ mit „Papisten“ und der Unierten mit „Schismatikern“).

lipsa argumentelor suficiente, teoria suferă dintr-un motiv destul de evident: acei preoți care ar fi aderat la poziția lui Patachi ar fi trebuit să aibă fie o formație latină similară celei a ierarhului, fie o docilitate care să le copleșească fidelitatea față de prescripțiile liturgice răsăritene. Mai mult, ar fi fost de așteptat și o opoziție mai consistentă în rândurile clerului, pe când sursele înregistrează cu deosebire reacții negative ale credincioșilor, sensibili la acele avertismente ale călugărilor și preoților apropiați acestora care le stârneau temeri cu privire la validitatea tainelor și a ceremoniilor oficiate de preoții uniți¹⁰⁹. În fapt, inexistența unei defineri teologice a Unirii, pe de altă parte problemele de pastorație și controlul redus asupra clerului inferior făceau posibile asemenea evoluții.

Și celelalte mărturii din sursele deceniului trei confirmă sau completează concluziile rezultate din analiza precedentă asupra celor două anchete. În primul rând, este atestată persistența implicării călugărilor, probată de două decizii ale sinoadelor din 1725 și 1728¹¹⁰. Ceilalți agenți ai „schismei” erau considerați preoții „schismatici”, pentru care se oferă și o definiție mai exactă. Am invocat-o deja mai sus, pe baza relatării vicarului Petru de Daia, din 17 septembrie 1728; în scrisoarea sa, el se referea și la Mailat din Șona, preot hirotonit odinioară de episcopul Atanasie, care se întorsese la „schismă” încă în timpul lui Patachi, făcând multe necuviințe și aducând prejudicii preoților uniți¹¹¹. La 19 decembrie 1728, Mailat a semnat totuși la Cluj un reversal¹¹², iar remonstrația¹¹³ adresată de Senatul scaunului Rupea rectorului Adam Fitter, la 13 ianuarie 1729, clarifică și

¹⁰⁹ Detalii sunt prezentate la Dumitran, *Acțiuni împotriva unirii*, p. 87-88, împreună cu o propunere de identificare a originii acuzațiilor aduse Unirii și uniților de călugării din așezămintele făgărășene.

¹¹⁰ M. Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 109-110 (punctul 3 al hotărârilor Sinodului din 26 februarie 1725, despre călugării din unele mănăstiri, cu hirotonie incertă, care lezau drepturile preoților parohi, slujind liturgia și oferind tainele); *ibidem*, p. 105 (punctul 11 al actelor Sinodului din 15-18 noiembrie 1728, referitor la călugării care acordau tainele și exercitau atribuții preoțești, ori răspândeau „schisma”, sub pretextul strângerii milosteniilor).

¹¹¹ MOL, F 234, XXIIa, p. 108-109. Refuzul acestuia de a răspunde convocării în fața Sinodului este consemnat și în primul punct al actelor Sinodului din 15-18 noiembrie 1728 (M. Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 101), scrisoarea vicarului oferă însă mai multe detalii, conforme punctului său de vedere: el descrie succint revolta la care Mailat i-a incitat pe enoriașii săi, împotriva celor doi preoți uniți, însoțiți de patru soldați imperiali, trimiși să-l rețină; fiind primejduiți, datorită urii sătenilor față de Unire, preoții au scăpat doar cu fuga.

¹¹² MOL, F 234, XXIIa, p. 110-112. Actul este semnat în prezența protopopului de Cluj-Mănăștur Ladislau (foarte probabil identic cu acel Lászlo atestat în conscripția din anul 1733 – Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900, doc. nr. X, p. 305) și a reprezentantului Conventului, totodată senator al Clujului, Pater Pál.

¹¹³ MOL, F 234, XXIIa, p. 113-119, cu o relatare mai detaliată a incidentului provocat de sosirea soldaților și preoților trimiși de protopop.

leidet diese Theorie an einem ganz besonders offensichtlichen Problem: Jene Priester, die zur Position Patachis übergeschwenkt wären, hätten entweder eine lateinische Prägung vergleichbar dem Bischof besitzen müssen, oder eine Unterwürfigkeit besessen, die ihre Treue gegenüber den Vorgaben der ostkirchlichen liturgischen Vorschriften übertroffen hätte. Ja mehr noch wäre eine konsistentere Opposition in den Reihen des Klerus zu erwarten gewesen, während die Quellen aber besonders von negativen Reaktionen der Gläubigen berichten, die sensibel waren für jene Warnungen der Mönche und ihnen nahestehender Priester, die Ängste schürten im Blick auf die Gültigkeit der von unierten Priestern gespendeten Sakramente und Zeremonien¹⁰⁹. Tatsächlich machten einerseits die Inexistenz einer theologischen Definition der Union, andererseits die Probleme der Pastoral und die fehlende Kontrolle über den niederen Klerus diese Entwicklungen möglich.

Auch die anderen Zeugnisse aus den Quellen des dritten Jahrzehnts bekräftigen oder ergänzen die Schlussfolgerungen aus der bisherigen Analyse jener zwei Untersuchungen. In erster Linie wird die Fortdauer des Engagements der Mönche bestätigt, die auch von zwei Beschlüssen der Synoden von 1725 und 1728 bestätigt wird¹¹⁰. Die anderen Agenten des „Schismas“ wurden für „schismatische“ Priester gehalten, für die auch eine exaktere Definition geboten wird. Wir haben uns darauf schon weiter oben berufen auf der Basis des Berichts des Vikars Petru von Daia vom 17. September 1728; in seinem Schreiben bezog er sich auch auf Mailat aus Șona, einen früher von Bischof Atanasie geweihten Priester, der jedoch noch zur Zeit von Patachi zum „Schisma“ zurückkehrte und den unierten Priestern viele Unannehmlichkeiten bereitete und Verletzungen zufügte¹¹¹. Am 19. Dezember 1728 unterzeichnete Mailat immerhin in Klausenburg einen Widerruf¹¹², und der vom Senat des Stuhles von Rupea an den Rektor Adam Fitter am 13. Januar 1729 übermittelte Einspruch¹¹³ klärte auch über die wirklichen Hintergründe der Unruhen von

¹⁰⁹ Details bietet Dumitran, *Acțiuni împotriva unirii*, S. 87-88, zusammen mit einem Vorschlag zur Identifizierung des Ursprungs der Vorwürfe, die gegen die Union und die Unierten von den Mönchen aus den Niederlassungen im Raum Fogarasch vorgebracht wurden.

¹¹⁰ M. Moldovanu, *Acte sinodali*, II, S. 109-110 (Punkt 3 der Beschlüsse der Synode vom 26. Februar 1725 über Mönche aus einigen Klöstern mit unklarer Weihe, die die Rechte der Gemeindepriester verletzten durch die Feier der Liturgie und der Sakramente); *ibidem*, p. 105 (Punkt 11 der Akten der Synode vom 15. bis 18. November 1728 bezüglich der Mönche, die Sakramente reichten und priesterliche Dienste verrichteten oder das „Schisma“ unter dem Vorwand des Sammelns von milden Gaben verbreiten).

¹¹¹ MOL, F 234, XXIIa, S. 108-109. Dessen Weigerung, auf die Einladung zur Synode zu antworten, wird auch im ersten Punkt der Akten der Synode vom 15. bis 18. November 1728 erwähnt (M. Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 101), das Schreiben des Vikars bietet indes noch mehr Details aus seinem Blickwinkel: Er beschreibt kurz die Revolte, zu der Mailat seine Gläubigen gegen die zwei unierten Priester aufstachelte, begleitet von vier kaiserlichen Soldaten, die gesandt waren, ihn zurückzuhalten; in höchster Gefahr wegen des Hasses der Dorfbewohner auf die Union entkamen sie nur durch Flucht.

¹¹² MOL, F 234, XXIIa, S. 110-112. Der Akt wurde unterzeichnet in Gegenwart des Dekans von Cluj-Mănăstur Ladislau (sehr wahrscheinlich identisch mit jenem Lászlo, der in der Volkszählung vom Jahr 1733 erwähnt ist – Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)/Aus der Geschichte der Rumänen. Bischof Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900, Doc. Nr. X, S. 305) und des Vertreters des Konvents und Senators von Klausenburg, Pater Pál.

¹¹³ MOL, F 234, XXIIa, S. 113-119, mit einem detaillierteren Bericht des von der Ankunft der vom Dekan geschickten Soldaten und Priester provozierten Zwischenfalls.

semnificațiile reale ale tulburărilor din Șona: un litigiu între comunitate și protopopul Veneției de Jos, Ionașcu Monea, care încercase să-și impună decizia în privința preoților ce trebuiau să se bucure de imunitate¹¹⁴, iar în fața opoziției întâmpinate, pronunțase un interdict împotriva tuturor preoților din localitate și mai apoi din teritoriul scaunului¹¹⁵. Oficialii sași pledau vizibil în favoarea lui Mailat și susțineau dreptul românilor de a-și exercita cultul, ca și până atunci, acuzând astfel atitudinea protopopului. În privința celui care stă în centrul acestui caz, preotul Mailat, se poate presupune că renunțase la Unire urmând calea acuzată de vicarul Petru de Daia, probabil convins și el de predicile călugărilor, devenind unul dintre cei mai activi și constanți adversari ai uniților și avându-i de partea sa și pe enoriași. Din păcate, el nu vorbește direct prin intermediul surselor, imaginea pe care i-au creat-o oponentii săi nefiind în mod obligatoriu și cea reală, mai ales dacă ținem seama de conotațiile litigiului din Șona, pe care le vom mai întâlni peste câțiva ani și în alte comunități făgărășene. Un fapt interesant reiese totuși din textul remonstrației, și anume că el a protestat împotriva categorisirii sale drept „schismatic”¹¹⁶. În orice caz, întâmplarea din Șona, dincolo de expresivitatea involuntară a unor mărturii¹¹⁷ – greu de trecut cu

¹¹⁴ Remonstrația amintește existența în Șona a cinci preoți, dintre care doi dotați cu imunitate (preotul unit Iános și Mailat, conform declarațiilor din cursul investigației din 1729 – vezi Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 365), iar ceilalți supranumerari și supuși sarcinilor (care vor fi încercat să profite de abjurarea lui Mailat). Conscripția din 1733 avea să înregistreze patru preoți uniți (inclusiv acel preot nou Opre, amintit mai sus, nota 95) și doi neuniți, Mailat și un alt Iuon (Bunea, *Din istoria românilor*, doc. nr. X, p. 412). În schimb, conscripția scaunului Rupea din același an îl consemnează pe Mailat ca unit, în virtutea atestatului din 14 decembrie 1729, primit de la directorul Adam Fitter (Keith Hitchins, Ioan N. Beju, „Conscripția scaunală a clerului român de pe Pământul Crăiesc, anul 1733”, în *MA*, XXXIV, 4, 1989, pl. XIX).

¹¹⁵ G. Patacsi menționează un act emis de Adam Fitter (datat cu probabilitate în 1729), prin care anunța destituirea lui Mailat și le promitea locuitorilor că le va trimite doi preoți noi (*Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 350, nr. 11); nu am putut identifica însă acest document între sursele utilizate.

¹¹⁶ Întregul paragraf care îi este consacrat în acest document merită redat: „Et per similia exempla Sonaienses commoti sunt, accuratum Poppam Mailath, non solum per preces, sed ferme coactive, qua ordinarium, ad praestandum cultum divinum adigere, qui nesciens an Protopoppae vel vero auditorio obtemperare debeat, quasi invitus haec commisit, praetereundo respectum superioris, juxta tritum Deo magis quam hominibus obtemperandum: scivit enim se ordinariam habere vocationem, e facilius hic in terris, se etiam cum amissione vitae, quam coram Tribunali Christi daturum rationem, quamvis ipsum nunc culpae vellet quod sit Schismaticus, quod dum omnes simul praestarent cultum divinum, nunquam auditum fuit, et nunc tantum pro exaggeratione ipsius delicti annectitur, nos autem ne gr̄y attinet, et hoc altiori eorum quorum interest committitur iudicio.” MOL, F 234, XXIIa, p. 117.

¹¹⁷ Povestind încăierarea din biserica din Șona, de la sfârșitul liturghiei duminicale, dintre credincioși și trimișii protopopului, unul dintre martori relatează că, de mulțimea mâinilor, nici nu mai putea să vadă capetele celor doi preoți uniți, cărora enoriașii lui Mailat voiau să le smulgă părul, însă pe soldații nemți i-au bătut până la sânge (*ibidem*, p. 129; vezi și redarea în versiune germană a textului citat, la Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 368). Desigur, doar întâmplarea va fi făcut ca soldații străini să fie sancționați mai exemplar, deși conform unei alte mărturii (p. 126 din document și Patacsi, *loc. cit.*), cei doi preoți, scăpați cu fuga din încăierare chiar când o rudă a preotului îi atacase cu toporul, au fost prinși, legați și expediați astfel la sediul scaunului.

Şona auf: Einen Rechtsstreit zwischen der Gemeinde und dem Dekan von Venetia de Jos, Ionaşcu Monea, der versucht hatte, seine Entscheidung durchzusetzen über Priester, die sich der Immunität erfreuen sollten¹¹⁴, dann aber angesichts der Opposition, mit der er konfrontiert war, ein Verbot gegenüber allen Priestern aus dem Ort und dann auch dem ganzen Territorium des Stuhles aussprach¹¹⁵. Die sächsischen Offiziellen plädierten erkennbar für Mailat und unterstützten das Recht der Rumänen, ihren Kultus wie bisher auszuüben, und klagten die Haltung des Dekans damit an. Im Blick auf den im Mittelpunkt der Auseinandersetzung stehenden Priester Mailat kann angenommen werden, dass er der Union abschwor und den von Vikar Petru von Daia angeklagten Weg einschlug, vielleicht auch er überzeugt von den Predigten der Mönche. Er wurde einer der aktivsten und dauerhaftesten Gegner der Unierten, wobei er auch die Gläubigen auf seiner Seite hatte. Leider spricht er nicht unmittelbar aus Quellen zu uns, und das Bild, das seine Gegner von ihm zeichnen, muss nicht unbedingt der Wahrheit entsprechen, vor allem wenn wir die Konnotationen des Rechtsstreits von Şona berücksichtigen, denen wir auch einige Jahre später in anderen Fogarascher Gemeinden noch begegnen werden. Eine interessante Tatsache wird immerhin aus dem Text des Einspruchs deutlich, und zwar dass er gegen seine Kategorisierung als „Schismatiker“ protestiert hat¹¹⁶. Auf jeden Fall führt der Vorfall aus Şona jenseits der unbeabsichtigten Aussagekraft als Zeugnis¹¹⁷ – nur schwer zu

¹¹⁴ Der Einspruch erwähnt das Vorhandensein von fünf Priestern in Şona, von denen zwei mit Immunität ausgestattet waren (der unierte Priester Iános und Mailat, gemäß den Erklärungen im Rahmen der Untersuchung von 1729 - vgl. Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, S. 365), während die anderen überzählig waren und Frondienste ableisten mussten (die versuchen werden, vom Abschwören Mailats zu profitieren). Die Zählung von 1733 hatte vier unierte Priester zu registrieren (einschließlich jenes neuen Priesters Opre, der oben in Anm. 95 erwähnt wurde) und zwei nicht-unierte Priester, Mailat und eines anderen Iuon (Bunea, *Din istoria românilor*, Dok. Nr. X, S. 412). Im Gegensatz dazu erwähnt die Erhebung im Stuhl von Rupea/Reps Mailat als Unierten auf der Basis der Bestätigung vom 14. Dezember 1729, ausgestellt von Direktor Adam Fitter (Keith Hitchins, Ioan N. Beju, „Conscriptia scaunală a clerului român de pe Pământul Crăieşce, anul 1733“, *Die Erfassung des rumänischen Klerus auf Königsboden durch den Stuhl, Jahr 1733*“, in: *MA*, XXXIV, 4, 1989, pl. XIX).

¹¹⁵ G. Patacsi erwähnt einen von Adam Fitter erlassenen Akt (der wahrscheinlich von 1729 datiert), in dem dieser die Absetzung Mailats verkündet und den Bewohnern verspricht, ihnen zwei neue Priester zu schicken (*Die unionsfeindlichen Bewegungen*, S. 350, Nr. 11); ich konnte diesen Akt jedoch in den benutzten Quellen nicht auffindig machen.

¹¹⁶ Der ganze ihm in diesem Dokument gewidmete Paragraph verdient wiedergegeben zu werden: „Et per similia exempla Sonaienses commoti sunt, accuratum Poppam Mailath, non solum per preces, sed ferme coactive, qua ordinarium, ad praestandum cultum divinum adigere, qui nesciens an Protopoppae vel vero auditorio obtemperare debeat, quasi invitus haec commisit, praetereundo respectum superioris, juxta tritum Deo magis quam hominibus obtemperandum: scivit enim se ordinariam habere vocationem, e facilius hic in terris, se etiam cum amissione vitae, quam coram Tribunali Christi daturum rationem, quamvis ipsum nunc culpae vellet quod sit Schismaticus, quod dum omnes simul praestarent cultum divinum, nunquam auditum fuit, et nunc tantum pro exaggeratione ipsius delicti annectitur, nos autem ne gr̄y attinet, et hoc altiori eorum quorum interest committitur iudicio.“ MOL, F 234, XXIIa, S. 117.

¹¹⁷ Beim Erzählen von der Schlägerei in der Kirche von Şona am Ende der Sonntagsliturgie zwischen den Gläubigen und den Gesandten des Dekans berichtete einer der Zeugen, dass er vor lauter Händen die Köpfe der beiden unierten Priester gar nicht mehr sehen konnte, denen die Gläubigen die Haare ausreißen wollten, die beiden deutschen Soldaten wiederum verprügelten sie bis aufs Blut (*ibidem*, p. 129; vgl. auch die Wiedergabe in deutscher Sprache des zitierten Textes bei Patacsi, *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 368). Sicher war es nur Zufall, dass die fremden Soldaten mehr exemplarisch bestraft wurden, während nach einem anderen Zeugnis (S. 126 aus dem Dokument von Patacsi, *loc. cit.*) die beiden Priester, die durch Flucht der Schlägerei entkommen waren, gefasst wurden, als ein Verwandter des Priesters sie mit einer Axt attackierte, und gefesselt zum Sitz des Stuhls gebracht wurden.

vederea în contextul unei discuții despre identitate – nu ilustrează nicidecum o despărțire netă între uniți și oponenții acestora¹¹⁸.

Protestul preotului Mailat din Șona era tardiv: la acea dată, erau considerați „schismatici” nu doar cei străini de Principat, ci și acei clerici care obținuseră hirotonia de la ierarhii ortodocși din afara provinciei. El însuși apare în actele sinodului din 1728 ca „quidam sacerdos *schismaticus* turbulentus et unitorum persecutor maximus”¹¹⁹. Chiar dacă în alte două puncte se face încă diferențierea între preoții „schismatici” și cei care abjuraseră, toți fiind acuzați de excese, între care răpirea prin violență a bisericilor uniților¹²⁰, tendința spre uniformizare semantică este evidentă. Ordinele guberniale din toamna aceluiași an¹²¹ și o scrisoare a Cancelariei Aulice din primăvara anului următor¹²² o reflectă destul de limpede. Hirotonirea printr-un episcop „schismatic” conferea și preotului respectiv un statut similar, iar „adevăratul preot unit” era cel care avea o hirotonie licită, în conformitate și cu definiția dată „șchizmaticului” de catehismul tipărit doar cu câțiva ani în urmă, la Trnava, pentru „folosul niamului rumănesc”¹²³.

¹¹⁸ Desemnarea constantă a acestor oponenți drept „ortodocși” de către G. Patacsi, iar a preotului Mailat drept „criptoortodox” (pentru perioada anterioară părăsirii Unirii – *Die unionsfeindlichen Bewegungen*, p. 366), nu poate decât să provoace serioase confuzii.

¹¹⁹ M.-Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 101, punctul 1.

¹²⁰ *Ibidem*, punctul 2, referitor la excesele „poparum schismaticorum, et eorum, qui sacram abjurarunt Unionem”; p. 102-103, punctul 5, prin care li se cerea protopopilor să-i denunțe pe preoții „schismatici”, „eo magis quempiam unionem abjurasse”.

¹²¹ Cel adresat oficialilor din comitate și scaune, la 17 septembrie 1728 (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. XV. *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu)* publicate după copiile Academiei Române de Nicolae Iorga, partea a II-a, 1601-1825, București, 1913, p. 1627-1629, nr. MMMXXXVI; Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, p. 22-23, nr. 16), cu o reluare în versiune latină la 17 decembrie același an (Bod, *Historia*, p. 378-379; Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, p. 23-24, nr. 17). Un citat suficient de ilustrativ din document, însoțit de comentariu, a fost redat în studiul autorului rândurilor de față, „Opinii privitoare la raporturile dintre unire și „schismă” în Transilvania, în timpul episcopului Inochentie Micu-Klein”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11, II, 2007, p. 98, nota 22, nemaifiind necesară o insistență suplimentară. Pe acest decret s-a bazat și solicitarea episcopului Micu-Klein, din anul 1730, ca preoții „schismatici” să fie supuși sarcinilor publice (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, p. 24, nr. 18).

¹²² Este vorba despre scrisoarea adresată Consiliului Aulic de Război la 12 aprilie 1729, referitoare la numirea noului căpitan al Făgărașului, care menționează acțiuni ale „schismaticilor”, soldate și cu ocuparea a două biserici (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/II, p. 1625, nr. MMMXXXII).

¹²³ „Șchizmatic iaste, care îi botezat și crede toate, care tribuie să să crează și toate, cari tribuie să să ție le ține, ci nu cunoaște pe Papa de Rîm a fi cap a toată Beserica și vicariș Domnului Hristos și unii ca acește să cheamă grecii și carii țin credința și cinul Sfinților Părinți, ci nu biculuiesc pe Papa de Rîm mai mult, decît pe unul dintră patrierși.” *Catehismul lui Iosif de Camillis*, p. 174.

übersehen im Kontext einer Diskussion über Identität – in keinster Weise eine reine Trennung zwischen den Unierten und deren Gegnern vor¹¹⁸.

Der Protest des Priesters Mailat aus Şona war übertrieben: Zu jenem Zeitpunkt galten als „Schismatiker“ nicht nur jene, die dem Fürstentum fremd waren, sondern auch jene Kleriker, die ihre Priesterweihe von orthodoxen Hierarchen von außerhalb der Provinz gespendet bekommen hatten. Er selbst taucht in den Akten der Synode von 1728 als „quidam sacerdos *schismaticus* turbulentus et unitorum persecutor maximus“ auf¹¹⁹. Auch wenn in zwei anderen Punkten noch eine Differenzierung zwischen „schismatischen“ Priestern und jenen gemacht wurde, die abgeschworen hatten, wenn auch alle wegen Exzessen angeklagt waren, darunter Aneignung durch Gewalt von Kirchen der Unierten¹²⁰, so ist doch die Tendenz zur sprachlichen Vereinheitlichung eindeutig. Die Anordnungen des Guberniums aus dem Herbst desselben Jahres¹²¹ und ein Schreiben der Hofkanzlei aus dem Frühjahr des darauffolgenden Jahres¹²² spiegeln dies ausreichend deutlich wieder. Die Priesterweihe durch einen „schismatischen“ Priester bot auch dem entsprechenden Priester einen ähnlichen Status, ein „wahrer unierte Priester“ wiederum war der, der eine rechtmäßige Weihe hatte in Übereinstimmung mit der Definition, die dem „Schismatiker“ von dem nur wenige Jahre vorher in Trnava gedruckten Katechismus zum „Gebrauch des rumänischen Volkes“¹²³ gegeben wurde. Der Theorie zu den beabsichtigten Konsequenzen

¹¹⁸ Die konstante Bezeichnung dieser Gegner als „Orthodoxe“ und des Priesters Mailat als „kryptoorthodox“ durch G. Patacsi (für die Zeit vor dem Abfall von der Union - vgl. Die unionsfeindlichen Bewegungen, S. 366) kann nur ernsthafte Verwirrung hervorrufen.

¹¹⁹ M.-Moldovanu, *Acte sinodali*, II, S. 101, Punkt 1.

¹²⁰ *Ibidem*, Punkt 2, bzgl. der Exzesse „poporum schismaticorum, et eorum, qui sacram abjurarunt Unionem“; S. 102-103, Punkt 5, durch den von den Dekanen verlangt wurde, die „schismatischen“ Priester anzuzeigen, „eo magis quempiam unionem abjurasse“.

¹²¹ Adressiert an die Offiziale aus den Komitaten und den Stühlen am 17. September 1728 Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor/Dokumente zur Geschichte der Rumänen*. Bd. XV. *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiiu) publicate după copiile Academiei Române de Nicolae Iorga/Akten und Schreiben aus den Archiven der siebenbürgischen Städte (Bistritz, Kronstadt, Hermannstadt), veröffentlicht nach Kopien der Rumänischen Akademie von Nicolae Iorga*, Teil II, 1601-1825, Bukarest, 1913, S. 1627-1629, Nr. MMMXXXVI; Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, S. 22-23, Nr. 16), mit einer Wiedergabe in lateinischer Version am 17. Dezember desselben Jahres (Bod, *Historia*, S. 378-379; Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, S. 23-24, Nr. 17). Ein ausreichend illustratives Zitat aus dem Dokument, begleitet von einem Kommentar, wurde in der Studie des Autors der vorliegenden Zeilen, „Opinii privitoare la raporturile dintre unire și „schismă“ în Transilvania, în timpul episcopului Inochentie Micu-Klein“/„Meinungen zu den Beziehungen zwischen der Union und dem „Schisma“ in Siebenbürgen zur Zeit von Bischof Inochentie Micu-Klein“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11, II, 2007, S. 98, Anm. 2, wiedergegeben, so dass weitere Ausführungen dazu nicht mehr nötig sind. Auf dieses Dekret gründete sich auch die Forderung von Bischof Micu-Klein aus dem Jahr 1730, dass den „schismatischen“ Priestern öffentliche Dienste aufzuerlegen seien (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, S. 24, Nr. 18).

¹²² Hier ist die Rede vom an den Hof-Kriegsrat am 12. April 1729 gerichteten Schreiben bezüglich der Ernennung des neuen Hauptmanns von Fogarasch, das Aktionen der „Schismatiker“ erwähnt, die einhergingen mit der Besetzung von zwei Kirchen (Hurmuzaki, *Documente*, Bd. XV/II, S. 1625, Nr. MMMXXXII).

¹²³ „Schismatisch ist, wer getauft ist und alles glaubt, was zu glauben ist, und alles hält, was zu halten ist, aber den Papst von Rom nicht als Haupt der ganzen Kirche und Stellvertreter des Herrn Christus anerkennt, und solche werden Griechen genannt und sie halten den Glauben und die Ordnung der Heiligen Väter, halten den Papst aber für nichts anderes als einen unter den Patriarchen.“ *Catehismul lui Iosif de Camillis*, S. 174.

Teoriei privind pretinsele consecințe ale reformei liturgice intenționate de episcopul Patachi nu îi mai rămâne așadar prea multă justificare.

De un incontestabil interes pentru istoric, anii 1713-1729, analizați în aceste pagini, au fost în mare măsură unii de criză. Încercarea de impunere a unei ordini, prin episcopul Ioan Patachi, continuată apoi în mod meritoriu de rectorul Colegiului iezuit din Cluj Adam Fitter, în calitate de director al clerului, a contribuit la sporirea nemulțumirilor. Este, poate, cea mai potrivită interpretare a acelei „mari confuzii” din rândul preoților români uniți, la care se referea ordinul gubernial din septembrie 1728. Determinați de „batjocurile altora” și mai ales presați de credincioși, mai mulți preoți și-au schimbat opțiunea confesională, fără ca această schimbare să difere prea mult în opinia lor, și în majoritatea cazurilor, de cele întâlnite în anii imediat următori realizării Unirii. Ceea ce s-a modificat a fost percepția celorlalți, astfel încât ezitățile clerului au devenit mai riscante. Făgărașul a fost teritoriul bine delimitat în care s-a experimentat mai întâi această evoluție, fiind un spațiu al interferențelor confesionale și chiar etnice (prin vecinătatea scaunelor săsești), dar și locul de rezidență al ierarhului unit. Specificitatea situației locale nu poate fi socotită un impediment pentru interpretarea istoricului, din moment ce realitățile regionale și chiar comunitare sunt cele care luminează evoluția de ansamblu.

4. Sub episcopul Inochentie Micu-Klein (până în anul 1744)

Primele evaluări statistice ale clerului și bisericilor românești din Principat, realizate în anul 1733, oferă ocazia unei priviri de ansamblu asupra prezenței și rolului preoților neuniți¹²⁴. În cazul conscripției bisericești, cifra vehiculată de 486 preoți¹²⁵ (circa a șasea parte din numărul total) nu spune, de fapt, foarte multe, în afara semnalării zonelor în care aceștia aveau un număr mai semnificativ: protopopiatele din estul (Odorhei, cu 55 de preoți), sudul (Ludișor, cu 39, Veneția, cu 38, Rășinari, cu 19, Sebeș, cu 12), vestul (Bistra, cu 20), nord-

¹²⁴ Statistica menționată de Silviu Dragomir pentru anul 1716, cu trimitere la mult utilizata de către istoric *Colecție Rosenfeld (Istoria desrobirei, p. 108)*, oferă cifre prea apropiate de cele ale conscripției bisericești din anul 1733 pentru a nu suscita întrebări, mai ales că lipsesc alte atestări. Oricum, la acea dată, organizarea unei asemenea conscrieri era aproape o imposibilitate și nu avea obiect.

¹²⁵ Conformă primei versiuni, incomplete, a conscripției, editată de Nicolae Togan („Statistica românilor din Transilvania în 1733”, în *Transilvania*, XXIX, 9-10, 1898, p. 172-213); din versiunea completă, publicată de Augustin Bunea (*Din istoria românilor*, doc. nr. X, p. 305-415), rezultă un număr de 471 preoți, iar ultima versiune publicată (Costin Feneșan, *Izvoare de demografie istorică, vol. I. Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, București, 1986, nr. 11, p. 95-203), bazată pe manuscrisul utilizat și de A. Bunea, consemnează 467 preoți neuniți.

der von Bischof Patachi angestrebten liturgischen Reform verbleibt somit nicht mehr viel Berechtigung.

Die auf diesen Seiten analysierten Jahre 1713 bis 1729, für den Historiker von unbestreitbarem Interesse, waren in großem Maße Jahre der Krise. Der von Bischof Ioan Patachi unternommene und vom Rektor des Jesuitenkollegs von Klausenburg Adam Fitter in seiner Eigenschaft als Rektor des Klerus verdienstvoll fortgeführte Versuch, eine gewisse Ordnung aufzuerlegen, trug zur Steigerung der Unzufriedenheiten bei. Das ist vielleicht die angemessenste Interpretation jener „großen Verwirrung“ unter den Reihen der unierten Priester, auf die sich die Anordnung des Guberniums vom September 1728 bezog. Von den „Verhöhnungen anderer“ gezwungen und vor allem von den Gläubigen unter Druck gesetzt, änderten noch mehr Priester ihre konfessionelle Option, ohne dass dieser Wechsel ihrer Meinung nach viel änderte, in der Mehrheit der Fälle in den Jahren unmittelbar nach Abschluss der Union. Was sich änderte war die Wahrnehmung der anderen, so dass das Zögern des Klerus riskanter wurde. Fogarasch war ein gut begrenztes Territorium, in dem diese Entwicklung zuerst durchexperimentiert wurde, nachdem es ein Raum konfessioneller und sogar ethnischer Interferenzen war (durch die Nachbarschaft der sächsischen Stühle), aber auch der Ort der Residenz des unierten Hierarchen. Die Besonderheit der lokalen Situation kann nicht als Erschwernis für die Interpretation des Historikers gewertet werden, nachdem gerade diese regionalen und sogar kommunalen Realitäten es sind, die die ganze Entwicklung erleuchten.

4. Unter Bischof Inochentie Micu-Klein (bis ins Jahr 1744)

Die ersten statistischen Erhebungen des rumänischen Klerus und der rumänischen Kirchen im Fürstentum, durchgeführt im Jahr 1733, bieten die Gelegenheit eines Überblicks über die Präsenz und die Rolle der nicht-unierten Priester¹²⁴. Im Falle der kirchlichen Zählung besagt die verbreitete Zahl von 486 Priestern¹²⁵ (zirka ein Sechstel aller) praktisch nicht allzu viel, abgesehen davon, dass die Regionen festgehalten werden, in der diese eine bedeutendere Zahl hatten: die Dekanate im Osten (Odorhei mit 55 Priestern), im Süden (Ludişor mit 39, Veneţia mit 38, Răşinari mit 19, Sebeş mit 12) und

¹²⁴ Die von Silviu Dragomir für das Jahr 1716 erwähnte Statistik mit dem Verweis auf die vom Historiker häufig benutzte *Colecţia Rosenfeld/Sammlung Rosenfeld (Istoria desrobirei, S. 108)* bietet Zahlen, die zu nahe an den kirchlichen Zählungen des Jahres 1733 liegen, um keine Zweifel hervorzurufen, vor allem weil andere Zeugnisse fehlen. Ohnehin war zu jener Zeit die Organisation einer solchen Zählung fast eine Unmöglichkeit und hatte kein echtes Ziel.

¹²⁵ Nach der ersten unvollständigen Version der Umfrage, herausgegeben von Nicolae Togan („*Statistica românilor din Transilvania în 1733*“/„Statistik der Rumänen in Siebenbürgen“, in: *Transilvania*, XXIX, 9-10, 1898, S. 172-213); aus der vollständigen Version, veröffentlicht bei Augustin Bunea (*Din istoria românilor*, Dok. Nr. X, S. 305-415) resultiert eine Zahl von 471 Priestern, während die letzte veröffentlichte Version (Costin Feneşan, *Izvoare de demografie istorică/Quellen der historischen Demographie*, Bd. I. *Secolul al XVIII-lea. Transilvania/18. Jh. Siebenbürgen*, Bukarest, 1986, Nr. 11, S. 95-203) auf der Grundlage des auch von A. Bunea verwendeten Manuskripts auf 467 nicht-unierte Priester kommt.

vestul și nordul Principatului (Vima, cu 26, Cășeu de Jos, cu 16)¹²⁶, adică tocmai acolo unde contactul cu spațiul extracarpatic era mai atractiv, ori se înregistraseră anterior tensiuni confesionale, precum în Făgăraș. Pe de altă parte, înregistrarea tuturor acestor preoți cu termenul de *non unitus* poate reflecta tendința de generalizare a desemnării, dar lasă cu totul neexplicată opțiunea celor în cauză. Mult mai utile sunt din această perspectivă conscripțiile efectuate de oficialitățile laice, iar probabilitatea ca ele să nu fi fost realizate pentru toate jurisdicțiile¹²⁷ nu împiedică analiza, din moment ce judecățile globale conduc mai greu la concluzii viabile.

Conscripția comitatului Alba Inferioară, alcătuită între 8 august și 2 septembrie 1733, consemnează un număr de 356 preoți, oferind date despre familiile lor, existența casei parohiale, situația materială, numărul credincioșilor, condiția socială, proveniența și locul hirotonirii¹²⁸. Se poate deduce că avem de-a face cu o anchetă individuală, similară celei din comitatul Bihor, invocată la începutul acestui studiu; nu este exclus însă, ca întrebările privind cunoștințele despre Unire să fi fost puse doar celor care nu-și puteau defini apartenența confesională. În schimb, de mai multe ori, pentru fiii preoților care se pregăteau de preoție, unii funcționând și ca diaconi, se menționează nivelul instruirii. Preoților înșiși li s-a verificat legalitatea ordinării, iar celor convertiți la Unire și a confirmării din partea ierarhului propriu; în plus, preoților hirotoniți de mitropoliții transilvăneni li s-a cerut dovada depunerii profesiei de credință. Nu toți s-au putut conforma: fie își pierduseră testimoniile, fie nu le aveau, fie nu le-au arătat, precum protopopul Toma din Vințu de Jos, nobil armalist, hirotonit de mitropolitul Teofil¹²⁹. Pentru 77

¹²⁶ Pentru această evaluare, am avut în vedere raportul dintre numărul preoților neuniți și numărul localităților în care aceștia sunt consemnați, respectiv numărul total al localităților din protopopiat: nu am considerat o prezență semnificativă în cazurile în care primul număr era inferior sau relativ egal cu cel de-al doilea și al treilea. Este ilustrativ faptul că în ceva mai puțin de o cincime din numărul protopopiatelor (44) activau aproape jumătate dintre preoții neuniți; în privința numărului mic al preoților dintr-unul din protopopiatele de margine (Trei Scaune), el se explică desigur prin locuirea românească mai rarefiată de acolo.

¹²⁷ Au fost publicate cele referitoare la comitatul Alba Inferioară și la scaunele săsești (Keith Hitchins, Ioan N. Beju, „Conscripția comitatenză a clerului român din Alba de Jos, anul 1733”, în *MA*, XXXII, 4, 1987, pl. I-XXXI; Idem, *Conscripția scăunală*, pl. I-XXIV), iar alte două, pentru comitatul Târnava și scaunul Arieș, au fost utilizate de Greta-Monica Miron (*Biserica Greco-Catolică*, p. 196-199).

¹²⁸ O analiză a datelor privind apartenența confesională a preoților au realizat editorii conscripției (Hitchins, Beju, *Conscripția comitatenză*, p. 83-90). Analiza de față se bazează pe propria lectură și interpretare a sursei.

¹²⁹ Hitchins, Beju, *Conscripția comitatenză*, pl. XIV. În afara lui, mai sunt consemnate 19 cazuri „problematic”, la Drașov, Spring, Bogatu Român, Secășel, Săsciori, Tărtăria, Mesentea, Ponor, Asinip, Zlatna, Feneș, Trâmpoiele, Sibîșel, Cetea, Bucurdea Vinoasă, Ighiel, teritoriul Ighiului (La Vale și Mogoș) și Musca; în nouă dintre ele, este vorba de preoți hirotoniți anterior Unirii, care nu și-au putut arăta actele doveditoare, iar alți doi, probabil de o fidelitate față de Unire încă neprobată, le aveau reținute de către notarul clerului, respectiv de protopopul Geomalului.

im Nordwesten und Norden des Fürstentums (Vima mit 26, Cășeu de Jos mit 16)¹²⁶, also gerade dort, wo der Kontakt mit dem außerkarpatischen Raum attraktiver war oder vorher konfessionelle Spannungen registriert wurden wie in Fogarasch. Andererseits kann die Registrierung all dieser Priester mit dem Terminus *non unitus* die Tendenz zur Verallgemeinerung in der Bezeichnung widerspiegeln, lässt aber deren Option in der Sache vollkommen unerklärt. Viel nützlicher sind aus dieser Perspektive die Zählungen der weltlichen offiziellen Stellen, und die Wahrscheinlichkeit, dass diese nicht für alle Jurisdiktionsgebiete durchgeführt wurden¹²⁷, erschwert die Analyse keineswegs angesichts dessen, dass globale Urteile schwieriger zu tragfähigen Schlussfolgerungen führen.

Die Zählung im Unterweißenburger Komitat (Komitat Alba Inferioară), erhoben zwischen dem 8. August und dem 2. September 1733, benennt eine Zahl von 356 Priestern und bietet Daten zu ihren Familien, dem Vorhandensein von Pfarrhäusern, ihrer materiellen Situation, der Zahl der Gläubigen, ihrem sozialen Status, ihrer Herkunft und dem Ort ihrer Priesterweihe¹²⁸. Wir können daraus schließen, dass wir es hier mit einer individuellen Untersuchung zu tun haben, ähnlich derer im Komitat Bihor, auf die am Anfang dieser Studie Bezug genommen wurde; doch es nicht ausgeschlossen, dass die Fragen nach dem Kenntnisstand zur Kirchenunion nur denen gestellt wurde, die ihre konfessionelle Zugehörigkeit nicht definieren konnten. Dagegen wurde öfter für die Söhne der Priester, die sich auf das Priesteramt vorbereiteten, von denen manche auch als Diakonie wirkten, der Stand der Ausbildung erwähnt. Bei den Priestern selbst wurde die Rechtmäßigkeit der Ordination verifiziert, bei Konvertiten zur Union zusätzlich deren Bestätigung durch den eigenen Hierarchen; zusätzlich wurde von Priestern, die von siebenbürgischen Metropolitengeweiht wurden, der Nachweis des Ablegens des Glaubensbekenntnisses verlangt. Nicht alle konnten das erbringen: manche hatten die Zeugnisse verloren, manche hatten keine, manche zeigten sie nicht wie der Dekan Toma von Vințu de Jos, ein Adliger, der von Metropolit Teofil geweiht worden war¹²⁹. Für 77

¹²⁶ Für diese Einschätzung haben wir das Verhältnis zwischen der Zahl der nicht-unierten Priester und der Zahl der Orte berücksichtigt, in denen diese verzeichnet sind, bzw. die Gesamtzahl der Orte aus dem Dekanat: Wir hielten es für eine nicht bedeutende Präsenz an Fällen, in denen die erste Zahl niedriger oder relativ gleich war mit der zweiten oder dritten. Es ist vielsagend, dass in etwas weniger als einem Viertel der Zahl der Dekanate (44) fast die Hälfte der nicht-unierten Priester wirkten; was die niedrige Zahl der Priester in einem der Grenzdekanate (Trei Scaune/Háromszék) betrifft, erklärt sich diese gewiss aus der dünnen Besiedlung der Rumänen dort.

¹²⁷ Die für das Komitat Alba Inferioară/Unterweißenburg und die sächsischen Stühle wurden veröffentlicht (Keith Hitchins/Ioan N. Beju, „Conscripția comitatenză a clerului român din Alba de Jos, anul 1733“, Die Erfassung des rumänischen Klerus im Komitat Unterweißenburg“, in: *MA*, XXXII, 4, 1987, pl. I-XXXI; Idem, *Conscripția scaunală*, pl. I-XXIV), zwei weitere für das Komitat Târnavă/Klein-Kokelburg und den Stuhl Arieș wurden von Greta-Monica Miron benutzt (*Biserica Greco-Catolică*, S. 196-199).

¹²⁸ Eine Analyse der Daten zur konfessionellen Zugehörigkeit der Priester haben die Herausgeber der Erhebung verwirklicht (Hitchins/Beju, *Conscripția comitatenză*, S. 83-90). Die vorliegende Analyse basiert auf der eigenen Einsichtnahme und Interpretation der Quelle.

¹²⁹ Hitchins/Beju, *Conscripția comitatenză*, pl. XIV. Darüber hinaus wurden noch 19 weitere „problematische“ Fälle festgestellt, und zwar in Drașov, Spring, Bogatu Român, Secășel, Săsciori, Tărtăria, Mesentea, Ponor, Asinip, Zlatna, Feneș, Trâmpoiele, Sibîșel, Cetea, Bucerdea Vinoasă, Ighiel, dem Territorium von Ighiu (La Vale und Mogoș) sowie Musca; in neun davon ist die Rede von Priestern, die vor der Union geweiht wurden, die ihre Beweisdokumente nicht vorzeigen konnten, während bei anderen zwei, die wahrscheinlich eine bisher ungekannte Treue zur Union zeigten, diese vom Notar des Klerus bzw. dem Dekan von Geomalul einbehalten wurden.

de preoți ordinați de ierarhi ortodocși se consemnează confirmarea încadrării lor în Biserica Unită¹³⁰.

Ca *schismatici*, sunt înregistrați 41 de preoți, cei mai mulți iobagi sau de condiție liberă¹³¹, cinci dintre aceștia veniți din principatele extracarpatiche¹³², desigur în căutarea unor mijloace de subzistență mai convenabile. Ambele aspecte sunt ilustrative pentru structura clerului ostil Unirii din comitat, în majoritatea cazurilor fiind vorba despre laici de condiție modestă, doritori să acceadă la o poziție mai bună în comunitate. De altfel, numărul lor nu este mare, dacă ținem seama de includerea celor cinci imigranți, și de ezitățile altor patru: Iuon din Cenade este consemnat ca „schismatic” în virtutea hirotoniei, obținută de la episcopul din Arad, însă între timp a prezentat anumite scrisori de Unire de la protopopul Ionașcu¹³³; și mai limpede este cazul lui Gavrilă din Cetea, ordinar la Timișoara și lipsit de dovada depunerii profesiei de credință, conscriptorul declarându-l „schismatic” pentru că nu cunoștea punctele și termenii Unirii¹³⁴; o situație similară are Gavrilă din Brăzești, care era „până acum schismatic”¹³⁵; iar Gheorghe din Beldiu, „schismatic” prin hirotonire, acceptase ulterior Unirea¹³⁶. Întâlnim aici aceeași relație pe care am mai semnalat-o, între hirotonirea conferită de către un ierarh ortodox și statutul de „schismatic”. Rămâne totuși întrebarea, dacă cei în cauză s-au declarat într-adevăr astfel, ori au folosit termenul de „neunit”, care lipsește însă cu totul din procesul verbal al conscripției.

Mai decizi în opoziția față de Unire pot fi considerați cei șase preoți care nu s-au prezentat în fața conscriptorilor, ori au refuzat să răspundă: Oprea din Roșia de Secaș, Groza Mihul și Adam din Acmaru, Serafim din Săsciori, Iuon Rusan din Tibru, Petru din Gâmbuș, pe lângă ei fiind consemnat și Todea din

¹³⁰ Dintre aceștia, trei preoți (din Totoiu, Dumitra și Bistra) au primit actul de confirmare de la vicarul Petru de Daia, cel care acuzase, în anul 1728, practica hirotonirilor ilicite. Alți doi preoți, din Bogatu Român și protopopul Maniu din Broșteni, ordinați de mitropolitul Atanasie, au primit confirmări de la episcopul Ioan Patachi, iar un al treilea, din Musca, hirotonit de Varlaam, susține că a fost obligat să depună jurământul de Unire.

¹³¹ Cu doar două excepții: Gheorghe din Lupu, fiu de boier, și Nicula din Câmpeni, „nobil de Lugos” (*ibidem*, pl. VIII, XXIX).

¹³² Iuon din Lopadea Română, originar din Moldova și ordinar la Râmnic; Iuon din Gârbova de Sus, venit din Țara Românească și hirotonit la Arad; Iuon și Voinea din Căpuș, ambii originari din Țara Românească, primul neprezentând nici un fel de dovadă a ordinării, celălalt hirotonit la Arad și lipsit de parohie; Gheorghe din Micoșlaca, din Moldova, fiu de preot, ordinar la Arad (*ibidem*, pl. XX, XXI-XXII și XXV).

¹³³ *Ibidem*, pl. VIII.

¹³⁴ „[...] nullas Unionis authentias habet, et quod neque Unionis Puncta sciat et terminos, schismaticus dici potest.” *Ibidem*, pl. XVI.

¹³⁵ „[...] ordinatus se fatetur a Redmo Vladica Maramarusiensi, sed testimoniale super ordinatione detineri apud Revdum Petru Pop Bihorenssem, hactenus schismaticus, neque Puncta enim Unionis novit.” *Ibidem*, pl. XIX.

¹³⁶ „[...] est quoad ordinatione schismaticus, cum sit ordinatus a Redmo Episcopo Marmatiensi Vl. Doszitheii, secundum Iras suas testimoniales. Sed post nudum est unitus, cum super Unione alias literas testimoniales a R. Petrus Dallya optario ipsi concessus nobis sub sigillo authentico presentavit.” *Ibidem*, pl. XXII.

von orthodoxen Hierarchen geweihte Priester wurde die Bestätigung ihrer Eingliederung in die Unierte Kirche festgehalten¹³⁰.

Als *Schismatiker* sind 41 Priester registriert, meist Leibeigene oder Freie¹³¹, wobei fünf von diesen aus den außerkarpatischen Fürstentümern gekommen sind¹³², sicher auf der Suche nach besseren Lebensbedingungen. Beide Aspekte sind aussagekräftig für die Struktur des der Union feindlich gesonnenen Klerus aus dem Komitat. In der Mehrzahl der Fälle ist die Rede von Laien mit bescheidenen Lebensbedingungen, die nach einer besseren Stellung in der Gemeinde trachteten. Andererseits ist ihre Zahl nicht hoch, wenn wir die Einbeziehung der fünf Immigranten berücksichtigen und das Zögern von vier anderen: Iuon aus Cenade wird der Weihe nach als „Schismatiker“ eingestuft, die er vom Bischof von Arad erhalten hat, doch hatte er zwischenzeitlich einige Schreiben im Sinne der Union von Dekan Ionașcu vorgelegt¹³³; klarer ist der Fall von Gavrilă aus Cetea, der in Temeswar ordiniert wurde und dem der Beweis für das Ablegen des Glaubensbekenntnisses fehlte; der Zählbeamte bezeichnete ihn als „Schismatiker“, weil er die Unionspunkte und -termini nicht kannte¹³⁴; in einer ähnlichen Situation befindet sich Gavrilă aus Brăzești, der „bis jetzt schismatisch war“¹³⁵; Gheorghe aus Beldiu wiederum, „schismatisch“ durch seine Weihe, hatte später die Union akzeptiert¹³⁶. Wir treffen hier also auf dieselbe bereits signalisierte Verbindung zwischen der von einem orthodoxen Hierarchen gespendeten Priesterweihe und dem Status des „Schismatikers“. Doch es bleibt die Frage, ob die entsprechenden Personen sich selbst wirklich so bezeichnet haben oder ob sie den Terminus „nicht-uniert“ verwendet haben, der aus dem Protokoll der Zählung vollständig fehlt.

Als entschlossener in ihrer Opposition gegenüber der Union können jene sechs Priester gelten, die sich nicht vor den Zählungsbeamten präsentierten oder sich weigerten zu antworten: Oprea aus Roșia de Secaș, Groza Mihul und Adam aus Acmariu, Serafim aus Săsciori, Iuon Rusan aus Tibru, Petru aus Gâmbuț, neben diesen erscheint noch Todea aus

¹³⁰ Unter diesen haben drei Priester (aus Totoiu, Dumitra und Bistra) ihren Akt zur Bestätigung von Vikar Petru aus Daia erhalten, der im Jahr 1728 die Praxis der illegitimen Priesterweihen beklagt hatte. Andere zwei Priester aus Bogatu Român und der Dekan Maniu aus Broșteni, die von Metropolit Atanasie ordiniert worden waren, haben ihre Bestätigung von Bischof Ioan Patachi erhalten, und ein Dritter aus Musca, von Varlaam geweiht, behauptete, dass er gezwungen worden war, den Eid auf die Union abzulegen.

¹³¹ Mit zwei Ausnahmen: Gheorge aus Lupu, Sohn eines Bojaren, und Nicula aus Câmpeni, „ein Adliger aus Lugos“ (*ibidem*, pl. VIII, XXIX).

¹³² Iuon aus Lopadea Română, ursprünglich aus der Moldau und ordiniert in Râmnic; Iuon aus Gârbova de Sus, aus der Walachei gekommen und in Arad geweiht; Iuon und Voinea aus Căpuđ, beide ursprünglich aus der Walachei, der erste konnte keinerlei Beweis seiner Ordination vorweisen, der andere in Arad geweiht aber ohne Pfarrei; Gheorghe aus Micoșlaca, aus der Moldau stammend, Sohn eines Priesters, ordiniert in Arad (*ibidem*, pl. XX, XXI-XXII și XXV).

¹³³ *Ibidem*, pl. VIII.

¹³⁴ „[...] nullas Unionis authentias habet, et quod neque Unionis Puncta sciat et terminos, schismaticus dici potest.“ *Ibidem*, pl. XVI.

¹³⁵ „[...] ordinatus se fatetur a Redmo Vladica Maramarusiensi, sed testimoniale super ordinatione detineri apud Revdum Petru Pop Bihorenssem, hactenus schismaticus, neque Puncta enim Unionis novit.“ *Ibidem*, pl. XIX.

¹³⁶ „[...] est quoad ordinatione schismaticus, cum sit ordinatus a Redmo Episcopo Marmatiensi VI. Doszithej, secundum Iras suas testimoniales. Sed post nudum est unitus, cum super Unione alias literas testimoniales a R. Petrus Dallya optario ipsi concessus nobis sub sigillo authentico presentavit.“ *Ibidem*, pl. XXII.

Ațintiș, călugăr la mănăstirea din hotarul satului, care nu se remarcase însă prin acțiuni antiunioniste¹³⁷. Nu același lucru se poate spune despre cei 34 de preoți cu o situație neclară: unii, hirotoniți de ierarhi ortodocși, nu au testimonii de Unire, uneori nici chiar de ordinare¹³⁸; alții se mărturisesc a fi uniți, dar nu au actele doveditoare¹³⁹; câțiva susțin că au fost obligați să depună jurământul de Unire, dar nici ei nu au scrisorile¹⁴⁰; alți patru preoți, locuitori de condiție liberă originari din Țara Românească, nu au testimonii autentice de Unire, dar nici nu sunt înregistrați ca „schismatici”¹⁴¹; în 10 cazuri nu este consemnată apartenența confesională¹⁴².

Este de domeniul evidenței că, o considerare a tuturor acestor cazuri, ezitante, interpretabile, drept mărturii ale atitudinilor antiunioniste, ori ale existenței unui număr considerabil de neuniți, ar constitui o eroare majoră. Chiar concluzia formulată în rândurile anterioare, privind semnificația termenului de *schismatic*, s-ar cuveni emendată, din moment ce conținutul atribuit nu se regăsește în toate cazurile prezentate aici. Faptul se poate datora rolului conscriptorilor în caracterizarea cazurilor consemnate, aceștia înregistrându-i drept „schismatici” doar pe cei care s-au declarat ca atare (fie că respondenții au folosit acest termen sau un altul). Argumente în favoarea unei asemenea interpretări sunt oferite de conscripțiile din același an ale preoților din scaunele săsești¹⁴³, dar și de folosirea intermitentă, în conscripția comitatensă, a unei alte expresii, cea de *vere unitus*: aceasta apare doar la unii dintre conscriptori, și nu-i desemnează întotdeauna, așa

¹³⁷ *Ibidem*, pl. V, XIII, XIV, XVII, XXV și XXVII. Călugărul din Ațintiș este singurul pentru care se dau informații ceva mai detaliate: „Popa Togyia [...], nec ecclesiam in pago procurat, uti ex aliorum relatione constat, sed cum ipse cor nobis comparere nequivit, num sit unitus aut vero schismaticus ignorat [...]”.

¹³⁸ Pentru Simu din Dumitra și Nicula din Mihălț, se consemnează explicit că erau „nec ordinatus, nec unitus” (*ibidem*, pl. XI). Ceilalți sunt înregistrați în localitățile: Drâmbar, Herepea, Straja, Săsciori, Tărtăria, teritoriul Ighiului, Gârbova de Sus, Șpălnaca, Petrilaca și Gura Negri.

¹³⁹ Este cazul lui Moga Crăciun din teritoriul Ighiului, al lui Mihăilă din Muncel, al lui Petru și Iuon din Stremț (*ibidem*, pl. XIX, XXI). Ceva mai complicat pare cazul lui Petru Hertze din Galda de Jos, căruia Atanasie i-a amânat eliberarea testimoniuului de ordinare până când, silit de sărăcie, l-a obținut de la Oradea, amânând apoi, la rândul său, profesiunea de credință (*ibidem*, pl. XVI).

¹⁴⁰ Simion Stanciu din Craiva, Gavrilă și Mahaman Constantin din teritoriul Ighiului (*ibidem*, pl. XVII-XVIII).

¹⁴¹ Iuvon din Cioara, „poligamus”, hirotonit la București, fără scrisoare de mărturie, având însă patru fii, doi încă neordinați și doi ordinați; Stan, din aceeași localitate, are testimoniu autentic de ordinare de la episcopul din Arad, nu însă și enoriași; lui Pascu din Cricău, hirotonit la Arad, îi lipsesc ambele testimonii, în timp ce Iuon din Fărău, ordinar la Râmnic, și-a confecționat o confirmare sub propriul sigiliu, atribuită episcopului Patachi (*ibidem*, p. XIII, XVII, XXIII).

¹⁴² Pentru preoți care activau în Laz, Geomal, Geoagiu de Sus (unul din cei patru consemnați aici este însoțit de mențiunea „neo ordinatus” – *ibidem*, pl. XXI) și Păgida.

¹⁴³ La fel ca în cazul conscripției bisericești, conscriptorii de aici au utilizat în exclusivitate termenul de „Non unitus” (Hitchins, Beju, *Conscripția scaunală*, pl. I-XXIV).

Ațintiș, ein Mönch aus einem am Dorfrand gelegenen Kloster, der jedoch bisher noch nicht durch gegen die Union gerichtete Aktionen aufgefallen war¹³⁷. Dasselbe kann nicht von weiteren 34 Priestern mit einer unklaren Situation gesagt werden: Einige von orthodoxen Hierarchen geweihte Priester haben kein Beweisstück für die Kirchenunion, manchmal nicht einmal zu ihrer Ordination¹³⁸; andere bekennen sich als uniert, haben aber keine Dokumente mit Beweiskraft dazu¹³⁹; einige behaupten, sie seien gezwungen worden, den Eid auf die Union abzulegen, doch haben auch sie keine Papiere dazu¹⁴⁰; andere vier Priester, Freie, die ursprünglich aus der Walachei stammten, haben keine authentischen Zeugnisse zur Union, sind aber auch nicht als „Schismatiker“ registriert¹⁴¹; in zehn Fällen ist die konfessionelle Zugehörigkeit nicht festgehalten¹⁴².

Es ist evident, dass eine Einschätzung all dieser zögerlichen und interpretationsbedürftigen Fälle als echte Zeugnisse gegen die Union gerichteter Haltungen oder der Existenz einer beachtlichen Zahl von Nicht-Unierten einen großen Irrtum darstellen würde. Sogar die oben formulierte Schlussfolgerung zur Bedeutung des Terminus des *Schismatikers* müsste korrigiert werden, wenn der diesem Terminus beigemessene Inhalt sich nicht in allen hier präsentierten Fällen wiederfindet. Dies ist der Rolle der Zählungsbeamten bei der Einstufung der erhobenen Fälle geschuldet, welche nur diejenigen als „Schismatiker“ registrierten, die sich als solche erklärten (ob die Befragten nun diesen Terminus benutzten oder einen anderen). Die Argumente, die eine solche Interpretation begünstigen, werden von Zählungen der Priester aus den sächsischen Stühlen desselben Jahres nahegelegt¹⁴³, aber auch aus dem zeitweisen Gebrauch eines anderen Ausdrucks in der Volkszählung des Komitats, und zwar des *vere unitus*: dieser Terminus taucht nur bei einigen der Zählungsbeamten auf und beschreibt nicht immer, so wie wir vielleicht vermuten könnten,

¹³⁷ *Ibidem*, pl. V, XIII, XIV, XVII, XXV și XXVII. Der Mönch aus Ațintiș ist der einzige, für den etwas detailliertere Informationen gegeben werden: „Popa Togyă [...], nec ecclesiam in pago procurat, uti ex aliorum relatione constat, sed cum ipse cor nobis comparere nequivit, num sit unitus aut vero schismaticus ignorat [...]“.

¹³⁸ Für Simu aus Dumitra und Nicula aus Mihălț wird explizit festgehalten, dass sie „nec ordinatus, nec unitus“ waren (*ibidem*, pl. XI). Die anderen sind in den Orten Drâmbar, Herepea, Straja, Săsciori, Tărtăria, dem Territorium von Ighiu, Gârbova de Sus, Șpălnaca, Petrilaca und Gura Negri registriert.

¹³⁹ Dies ist der Fall von Moga Crăciun aus dem Territorium von Ighiu, von Mihăilă aus Muncel, von Petru und Iuon aus Stremț (*ibidem*, pl. XIX, XXI). Etwas komplizierter scheint der Fall von Petru Hertze aus Galda de Jos zu liegen, dem Atanasie die Ausstellung des Ordinationszeugnisses verzögerte, bis dieser ein solches, genötigt von der Armut, in Oradea/Großwardein erhielt, wobei er seinerseits hernach die Ablegung des Glaubensbekenntnisses verweigerte (*ibidem*, pl. XVI).

¹⁴⁰ Simion Stanciu aus Craiva, Gavrilă und Mahaman Constantin aus dem Territorium von Ighiu (*ibidem*, pl. XVII-XVIII).

¹⁴¹ Iuvon aus Cioara, „poligamus“, geweiht in Bukarest, ohne Beglaubigungsschreiben, hatte jedoch vier Söhne, zwei noch nicht ordiniert, zwei ordiniert: Stan aus demselben Ort, hat ein authentisches Zeugnis der Ordination vom Bischof von Arad, aber keine Gläubigen, Pascu aus Cricău, geweiht in Arad, fehlen beide Zeugnisse, während Iuon von Fărău, ordiniert in Râmnic, seine Bestätigung mit einem eigenen Siegel erstellte, das Bischof Patachi zugeschrieben wurde (*ibidem*, S. XIII, XVII, XXIII).

¹⁴² Für Priester, die in Laz, Geomal und Geoagiu de Sus wirkten (einer von den hier erfassten wurde als „neo ordinatus“ erwähnt – *ibidem*, pl. XXI) sowie in Păgida.

¹⁴³ Wie auch im Falle der kirchlichen Erfassung nutzten auch die Erhebungsbeamten hier exklusiv den Terminus „Non unitus“ (Hitchins/Beju, *Conscriptia scaunală*, pl. I-XXIV).

cum poate ne-am aștepta, pe beneficiarii unei hirotonii valide, conferite de către ierarhul unit propriu. Este cert însă că devine cu totul iluzorie orice tentativă de construire a unei teorii a orientării doctrinare pe această bază, atribuind expresiei un conținut pe care aceasta nu l-a avut. Iar în ansamblu, imaginea pe care conscripția comitatensă o oferă, deși din nou limitată regional, ca și în cazul precedent al Făgărașului, este de o valoare incontestabilă¹⁴⁴. Ea nu relevă nicidecum falsitatea conscripției confesionale contemporane, ci diversitatea nuanțelor pe care termenii *unit* și *neunit* le puteau îmbrăca în acea perioadă.

Problema existenței preoților neuniți a ridicat-o și episcopul Inochentie Micu-Klein, încercând să o explice fie prin amânarea punerii în practică a privilegiilor conferite prin prima Diplomă leopoldină a Unirii¹⁴⁵, fie printr-o motivație mai concretă: reactualizarea reglementării dietale din anul 1699, privitoare la limitarea numărului preoților uniți care se puteau bucura de imunitate; aceasta ar fi avut drept consecințe părăsirea Unirii, refuzul îmbrățișării ei, ba chiar renunțarea unora la preoție¹⁴⁶. În ciuda străveziei supralicitării retorice, asemenea reacții au putut exista, în condițiile propagandei exercitate de preoții „îndârjiți în schismă” ai „grecilor schismatici” din Sibiu, Făgăraș și Brașov printre uniții din districtul Făgăraș, pe care încercau să-i convingă să reîmbrățișeze „schisma”, din moment ce nu obținuseră nici un beneficiu de pe urma Unirii¹⁴⁷. O anchetă instituită în lunile august-septembrie 1734 în 40 de localități ale districtului, chiar la solicitarea ierarhului unit, ne oferă prilejul de a verifica credibilitatea aserțiunilor sale.

Acțiuni ale preoților „schismatici” sunt atestate de această anchetă la Vad, unde un „popa Sandru”, „religione schismaticus”, deși fusese suspendat, săvârșea cultul divin în propria locuință „după ritul său”, oferind tainele credincioșilor pe

¹⁴⁴ Pentru a evita o și mai mare extindere a analizei, dar și datorită caracterului lor mai puțin ilustrativ, nu voi mai insista și asupra conscripțiilor de pe Pământul Regesc, care se limitează la consemnarea apartenenței confesionale a preoților, fără a mai reda motivațiile opțiunilor.

¹⁴⁵ Argumentul este expus în scrisoarea adresată Comisiei catolice, anexată conscripției, publicată la Togan, *Statistica românilor*, p. 171; vezi și Bunea, *Din istoria românilor*, p. 133-134.

¹⁴⁶ Conform scrisorii adresate de episcop cancelarului aulic Bornemisza, la 8 mai 1734, al cărei conținut este redat de Augustin Bunea pe baza excerptului din *Colecția Rosenfeld (Din istoria românilor)*, p. 33-34).

¹⁴⁷ Faptul este invocat în scrisoarea trimisă de Klein nunțiului apostolic, la 11 iunie 1734 (I. Dumitriu-Snagov, *Români în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, București, Cartea Românească, f.a., doc. nr. V, p. 100-101).

die Empfänger einer vom eigenen unierten Hierarchen empfangene gültige Priesterweihe. Doch es ist sicher, dass jeder Versuch der Konstruktion einer Theorie der lehrmäßigen Orientierung auf dieser Grundlage gänzlich illusorisch wird, misst er doch diesem Begriff einen Inhalt bei, den er nicht hatte. Insgesamt aber ist das Bild, das die Zählung im Komitat bietet, auch wenn sie wie im vorherigen Fall von Fogarasch erneut lokal begrenzt ist, doch von unbestreitbarem Wert¹⁴⁴. Sie offenbart keineswegs die Falschheit der zeitgenössischen konfessionellen Umfrage, sondern die Bedeutungsvielfalt der Nuancen, die die Termini *uniert* und *nicht-uniert* in jener Epoche umfassen konnten.

Das Problem der Existenz nicht-unierter Priester hat auch Bischof Inochentie Micu-Klein festgestellt und versuchte, es einerseits mit der Verzögerung der Umsetzung der vom Ersten Leopoldinischen Unions-Diplom angebotenen Privilegien¹⁴⁵ zu erklären, andererseits mit der Reaktualisierung der Regelungen des Landtags aus dem Jahr 1699 bezüglich der Begrenzung der Zahl der unierten Priester, die sich der Immunität erfreuen konnten. Dies hätte den Austritt aus der Union, die Ablehnung ihrer Annahme und sogar den Verzicht einiger auf das Priesteramt als Konsequenz nach sich gezogen¹⁴⁶. Trotz der offenbar sich überbietenden Rhetorik konnten solche Reaktionen unter den Bedingungen der Propaganda existieren, die von Priestern ausgeübt wurde, die „verstockt waren im Schisma“ der „schismatischen Griechen“ aus Hermannstadt, Fogarasch und Kronstadt, und unter den Unierten des Distrikts von Fogarasch versuchten sie zu überzeugen, wieder zum „Schisma“ zurückzukehren, insofern diese bisher keinerlei Nutzen als Folge aus der Union gezogen hätten¹⁴⁷. Eine gerade vom unierten Hierarchen selbst geforderte Untersuchung, die in den Monaten August bis September 1734 in 40 Ortschaften des Distrikts durchgeführt wurde, bietet uns die Gelegenheit, die Glaubwürdigkeit seiner Behauptungen zu überprüfen.

Aktionen „schismatischer“ Priester sind in dieser Untersuchung für Vad bezeugt, wo ein „popa Sandru“, „religione schismaticus“, auch wenn er suspendiert worden war, den Gottesdienst in der eigenen Wohnung „nach seinem Ritus“ vollzog und auch den Gläubigen, die er anzog, die Sakramente spendete zum Schaden der zwei amtierenden

¹⁴⁴ Um eine noch umfassendere Ausweitung der Analyse zu vermeiden, aber auch angesichts ihres weniger anschaulichen Charakters werden wir uns hier nicht weiter mit den Erfassungen auf dem Königsboden beschäftigen, die sich auf das Festschreiben der konfessionellen Zugehörigkeit der Priester beschränken, ohne noch weitere Motivationen für die jeweiligen Optionen wiederzugeben.

¹⁴⁵ Das Argument wird ausgeführt in dem an die Katholische Kommission gerichteten Schreiben, das der Erfassung beigegeben wurde und veröffentlicht ist bei Togan, *Statistica românilor*, S. 171; vgl. auch Bunea, *Din istoria românilor*, S. 133-134.

¹⁴⁶ Laut Schreiben, das vom Bischof an den Hofkanzler Bornemisza am 8. Mai 1734 gerichtet wurde, und dessen Inhalt von Augustin Bunea auf der Basis des Exzerpts aus der *Colecția Rosenfeld* wiedergegeben wurde (*Din istoria românilor*, S. 33-34).

¹⁴⁷ Darauf bezieht sich auch das Schreiben, das von Klein am 11. Juni 1734 dem Apostolischen Nuntius übermittelt wurde (I. Dumitriu-Snagov, *România în arhivele Romei (Secolul XVIII)/Die Rumänen in den Archiven Roms (18. Jh.)*, Bukarest, Cartea Românească, o.J., Dok. Nr. V, S. 100-101).

care-i atrăsese, în detrimentul celor doi preoți uniți fungeși¹⁴⁸; dorind să-i îndepărteze de aceștia pe enoriași, el răspândea ideea că botezul săvârșit de preoții uniți nu era valid și că cei pe care nu-i boteza el din nou nu erau cu adevărat botezați¹⁴⁹. Iar la Șinca activa un anume Mány, fost preot, care viețuia ca eremit în pădurile din preajma satului, de unde promova „schisma”, botezând, cununând, cuminecând și oficiind slujbe de înmormântare, în dauna preotului unit; câștigase astfel o mare parte a credincioșilor, întărind „schisma” față de ritul uniților¹⁵⁰. Mai mult, el își revendica prerogativele pastorale în privința enoriașilor care părăsiseră Unirea în timpul cât funcționase ca preot, venind în sat pentru a le sluji și a le conferi tainele¹⁵¹.

Fără a fi la fel de activi, sunt menționați și alți preoți „schismatici”: Drăghici din Grid, preot „schismatic” suspendat din oficiu, dar care fusese scutit de contribuție pe anul în curs la insistența sătenilor¹⁵²; Bucur și Bârsan din Bucium, „schismatici” care „încă nu au îmbrățișat unirea”, nici ei nefiind supuși la contribuție¹⁵³; Șandru, David și Ionașcu din Iași, preoți „schismatici” supranumerari, hirotoniți în Țara Românească și fără confirmare din partea episcopului unit, care nu provocaseră încă tulburări¹⁵⁴; Bucur Junior din Netot, „schismatic” supranumerar, care a obținut dreptul de a oficia alternativ cu cei doi preoți ordinari, la intervenția provizorului domeniului Făgăraș¹⁵⁵; Comșa și Radu din Viștea de Sus, „schismatici”, dar care alternau, „după obiceiul bătrânilor”, în oficiu și în privința imunității, cu cei doi preoți uniți¹⁵⁶; Savu, Dumitru, Radu și Iuon din Ucea de Sus,

¹⁴⁸ Daniel Dumitran, „Ancheta desfășurată în anul 1734 în districtul Făgăraș. Contribuții privitoare la statutul clerului greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *AIR*, s.n., I, 2, 2004, p. 76-79, declarațiile celor 10 martori din posesiunea Vad. Acest preot fusese atestat ca „schismatic” și în anul 1729 (vezi *supra*, nota 94).

¹⁴⁹ „[...] dicit baptismum etiam mediantibus popis unitis effectum non esse verum baptismum et nisi per ipsum denuo baptizati baptizentur non erunt vere baptizati.” *Ibidem*, p. 76, declarația martorului Rád Boer.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 79-80, declarațiile celor șase martori din posesiunea Șinca.

¹⁵¹ „[...] et dum ii eum accedere negligunt, idem popa Mány ad pagum veniens eis cultum et ceremonias exhibet et non ita pridem, dum e vivis decessisset, quidam popa tunc in possessione nostra residens, ad quem sepeliendum heic loci residens popa ordinarius non est admissus, sed popae ex possessionibus Persan et Vád, Mány vero ex territorio pagi, omnes tamen schismatici, accedentes sepelierunt.” *Ibidem*, p. 79-80, declarația martorului Sztójka Ontyu, iobag.

¹⁵² *Ibidem*, p. 81-84, declarațiile celor 13 martori din posesiunea Grid.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 87-88, declarațiile celor patru martori din posesiunea Bucium. Doi dintre aceștia, iobagii Dobrin Gyinygán și Rád Csurka, asimilează calitatea de „încă neuniți” a preoților cu cea de „schismatici”: „[...] popae in nostra possessione residentes nondum amplexi sunt unionem, sed sunt schismatici [...]”; „[...] popae nostri nondum sunt uniti sed schismatici [...]”.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 104-105, declarațiile celor cinci martori din posesiunea Iași.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 106-108, declarațiile celor șase martori din posesiunea Netot.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 117-119, declarațiile celor șapte martori din posesiunea Ucea de Sus. Practica alternării este atestată cel mai limpede de declarația boierului Radu Harabal; de altfel, doar trei dintre martori îi menționează ca „schismatici”, unul ca „încă neuniți”, iar ceilalți trei nu îi diferențiază în vreun fel.

unierten Priester¹⁴⁸. In dem Wunsch, die Gläubigen von diesen unierten Priestern abzubringen, verbreitete er die Idee, dass die von unierten Priestern vollzogene Taufe nicht gültig sei und alle, die er nicht noch einmal taufte, nicht wirklich getauft seien¹⁴⁹. Und in Șinca wirkte ein gewisser Mány, ein ehemaliger Priester, der als Eremit in den Wäldern in der Umgebung des Dorfes wohnte, von wo aus er das „Schisma“ förderte und taufte, Trauungen vollzog, die Kommunion spendete und Trauergottesdienste abhielt zu Lasten des unierten Priesters; er gewann so einen großen Teil der Gläubigen und stärkte das „Schisma“ gegenüber dem Ritus der Unierten¹⁵⁰. Ja mehr noch beanspruchte er die pastoralen Vorrechte im Blick auf die Gläubigen, die sich von der Union zu der Zeit, als er als Priester wirkte, losgesagt hatten, nachdem er in das Dorf gekommen war, um zu dienen und ihnen die Sakramente zu spenden¹⁵¹.

Auch wenn sie nicht so aktiv waren, so werden auch noch andere „schismatische“ Priester erwähnt: Drăghici aus Grid, „schismatischer“ vom Dienst suspendierter Priester, der jedoch im laufenden Jahr auf Insistieren der Dorfbewohner hin von Abgaben befreit war¹⁵²; Bucur und Bârsan aus Bucium, „Schismatiker“, die „noch nicht zur Union übergegangen waren“ und auch keinen Abgaben unterworfen waren¹⁵³; Șandru, David und Ionașcu aus Iași, überzählige „schismatische“ Priester, geweiht in der Walachei und ohne Bestätigung seitens des unierten Bischofs, der jedoch keine Unruhen erzeugte¹⁵⁴; Bucur Junior aus Netot, überzähliger „Schismatiker“, der auf Intervention des Provisors der Domäne von Fogarasz das Recht erhalten hatte, alternativ zu den beiden ordentlichen Priestern zu amtieren¹⁵⁵; Comșa und Radu aus Viștea de Sus, „Schismatiker“, die aber „nach Sitte der Alten“ im Amt und bezüglich der Immunität mit den beiden unierten Priestern alternierten¹⁵⁶; Savu, Dumitru, Radu und Iuon aus Ucea de Sus, überzählige

¹⁴⁸ Daniel Dumitran, „Ancheta desfășurată în anul 1734 în districtul Făgăraș. Contribuții privitoare la statutul clerului greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea“, „Die im Jahr 1734 im Distrikt Fogarasz durchgeführte Untersuchung. Beiträge zum Status des griechisch-katholischen Klerus in der ersten Hälfte des 18. Jhs.“, in: *AIR*, s.n., I, 2, 2004, S. 76-79, Erklärungen der 10 Zeugen aus dem Besitz Vad. Dieser Priester wurde auch im Jahr 1729 als „schismatisch“ bezeichnet (vgl. *supra*, Anm. 94).

¹⁴⁹ „[...] dicit baptismum etiam mediantibus popis unitis effectum non esse verum baptismum et nisi per ipsum denuo baptizati baptizentur non erunt vere baptizati.“ *Ibidem*, S. 76, Erklärung des Zeugen Rád Boer.

¹⁵⁰ *Ibidem*, S. 79-80, Erklärungen von sechs Zeugen aus dem Besitz Șinca.

¹⁵¹ „[...] et dum ii eum accedere negligunt, idem popa Mány ad pagum veniens eis cultum et ceremonias exhibet et non ita pridem, dum e vivis decessisset, quidam popa tunc in possessione nostra residens, ad quem sepeliendum heic loci residens popa ordinarius non est admissus, sed popae ex possessionibus Persan et Vád, Mány vero ex territorio pagi, omnes tamen schismatici, accedentes sepelierunt.“ *Ibidem*, pp. 79-80, Erklärung des Zeugen Sztojka Ontyu, Leibeigener.

¹⁵² *Ibidem*, S. 81-84, Erklärungen der 13 Zeugen aus dem Besitz Grid.

¹⁵³ *Ibidem*, S. 87-88, Erklärungen der vier Zeugen aus dem Besitz Bucium. Zwei von diesen, die Leibeigenen Dobrin Gyinygán und Rád Csurka, setzen die Eigenschaft der „noch nicht Unierten“ von Priestern mit der von „Schismatikern“ gleich: „[...] popae in nostra possessione residentes nondum amplexi sunt unionem, sed sunt schismatici [...]“; „[...] popae nostri nondum sunt uniti sed schismatici [...]“.

¹⁵⁴ *Ibidem*, S. 104-105, Erklärungen der fünf Zeugen aus dem Besitz Iași/Jassy.

¹⁵⁵ *Ibidem*, S. 106-108, Erklärungen der sechs Zeugen aus dem Besitz Netot.

¹⁵⁶ *Ibidem*, S. 117-119, Erklärungen der sieben Zeugen aus dem Besitz Ucea de Sus. Die Praxis des Abwechsels wird am klarsten von der Erklärung des Bojaren Radu Harabal bezeugt; außerdem erwähnten nur drei der Zeugen diese als „Schismatiker“ und einer als „noch nicht-uniert“, während die anderen drei diese in keiner Weise voneinander unterscheiden.

„schismatici” supranumerari¹⁵⁷; Ionașcu din Ucea de Jos, „schismatic” suspendat din oficiu, scutit doar de taxa capului, în rest fiind supus contribuției¹⁵⁸; Comșa din Viștea de Jos, supranumerar suspendat din oficiu¹⁵⁹.

Alții ilustrează, cel puțin aparent, situații mai incerte: David din Berivoiu Mare „încă nu a îmbrățișat unirea”, dar nu a fost supus contribuției¹⁶⁰; Radu din Hurez afirmă că „încă nu a îmbrățișat unirea”, a beneficiat însă de imunitate alături de celălalt preot până la intervenția scaunului districtual¹⁶¹; David din Arpașu de Jos, hirotonit în anul în curs în Țara Românească, „încă nu a îmbrățișat unirea”, dar a slujit alternativ cu cei doi preoți uniți în biserică, fiind totuși supus contribuției¹⁶². „Încă neuniți” erau și Comșa și Nicula din Margina¹⁶³, care se bucurau însă de imunitate, recunoșteau jurisdicția episcopului unit, participau la sinoade, iar cel dintâi ceruse chiar și informații episcopului despre Unire, fără a se decide însă¹⁶⁴.

Așadar, din nou declarații care se cuvin nuanțate, uneori de-a dreptul vagi și, oricum, în prea puține cazuri exclusiviste. În afara propagandiștilor activi, adeziunea celorlalți la „schismă” pare mai degrabă o atitudine tranzitorie, la care erau dispuși să renunțe, în condiții uneori atent negociate, dacă avem în vedere exemplul celor doi sacerdoți din Margina (a căror situație paradoxală se putea compara doar cu atitudinea uimitoare a superiorilor lor). Nu rareori, „schismatic” devine aici sinonim cu „încă neunit”, iar în câteva cazuri (Bucium, Ucea de Sus, Berivoiu Mare, Margina) termenii sunt folosiți pentru caracterizarea aceluiași preoți. Pe de altă parte, mărturiile atestă că opțiunile preoților nu constituiau secrete pentru credincioși, care nu au trebuit așadar să aștepte dezvoltările lui

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 119-121, declarațiile celor 12 martori din posesiunea Ucea de Sus. Ca „schismatici” și suspendați din oficiu, îi menționează doar unul dintre martori, iar un altul ca „încă neuniți și la slujbele bisericesti încă neadmisi”, ceilalți amintindu-i doar ca supranumerari și supuși contribuțiilor.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 133-135, declarațiile celor 10 martori din posesiunea Ucea de Jos.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 136-137, declarațiile celor 10 martori din posesiunea Viștea de Jos.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 93-94, declarațiile celor trei martori din posesiunea Berivoiu Mare. Același martor care declarase că David nu era încă unit îl menționează însă și ca „schismatic”.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 102-104, declarațiile celor șase martori din posesiunea Hurez.

¹⁶² *Ibidem*, p. 131-133, declarațiile celor opt martori din posesiunea Arpașu de Jos.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 88-89, declarațiile celor opt martori din posesiunea Margina.

¹⁶⁴ „Hi licet non sint uniti, frequentant tamen congregationes ecclesiasticas poparum, sed horum alter Popa Kómsa fuit quidem ad /titt./ episcopum, ad uniendum se.” *Ibidem*, p. 88, declarația martorului Sztán Pándru, boier. „Hi nostri popae nondum amplexi unitorum status, horum quidem alter popa Kómsa requisivit ratione unionis /titt./ episcopum, sed qua ratione unitum se non effecit, ignoro.” *Ibidem*, declarația martorului Rád Fulicsa, boier. „Popae hic existentes Schismatici attamen ad Poparum Unitorum congregationes Ecclesiasticas ire non recusant [...]” *Ibidem*, declarația martorului Vóna Gránca, boier. „Hi quamquam non sint uniti tamen a congregationibus ecclesiasticis non se ipsos abstrahunt, sed requisiti comparent.” *Ibidem*, p. 89, declarația martorului Tamas Gránca, boier. „Scio revera et pro certo popas heic loci residentes nondum unitos esse. Congregationis vero ecclesiasticas iidem frequentant, et ab /titt./ episcopo dependent [...]” *Ibidem*, declarația martorului Nicolaus Fulicsa, boier.

„Schismatiker“¹⁵⁷; Ionașcu aus Ucea de Jos, vom Amt suspendierter „Schismatiker“, der nur von der Kopfsteuer befreit, sonst aber abgabepflichtig war¹⁵⁸; Comșa aus Viștea de Jos, überzählig und vom Amt suspendiert¹⁵⁹.

Andere führen, wenigstens scheinbar, unklarere Situationen vor: David aus Berivoiu Mare „hat die Union noch nicht angenommen“, war aber nicht steuerpflichtig¹⁶⁰; Radu aus Hurez bekräftigt, dass er „die Union noch nicht angenommen hat“, dass er aber von der Immunität profitierte neben den anderen Priestern bis zur Intervention des Distriktstuhls¹⁶¹; David aus Arpașu de Jos, geweiht im laufenden Jahr in der Walachei, „hat die Union noch nicht angenommen“, wirkte aber alternativ zu den beiden unierten Priestern in der Kirche, war aber trotzdem steuerpflichtig¹⁶². „Noch nicht-uniert“ waren auch Comșa und Nicula aus Margina¹⁶³, die sich jedoch der Immunität erfreuten, die Jurisdiktion des unierten Bischofs akzeptierten und an den Synoden teilnahmen, wobei Ersterer sogar Informationen über die Union vom Bischof erbat, ohne sich indes bisher entschieden zu haben¹⁶⁴.

Also von neuem Erklärungen, die nuanciert gehören, manchmal richtiggehend vage sind und in nur wenigen Fällen exklusivistisch. Abgesehen von den aktiven Propagandisten scheint die Hinzufügung der anderen zum „Schisma“ mehr eine vorübergehende Haltung wiederzugeben, auf diese zu verzichten sie offenbar bereit waren, manchmal unter aufmerksam verhandelten Bedingungen, wenn wir das Beispiel der zwei Priester aus Margina im Blick haben (deren paradoxe Situation nur mit der erstaunlichen Haltung ihrer Vorgesetzten verglichen werden kann). Nicht selten wird der Terminus „schismatisch“ synonym mit „noch nicht-uniert“ verwendet, doch in manchen Fällen (Bucium, Ucea de Sus, Berivoiu Mare, Margina) werden die Termini zur Einstufung derselben Priester verwendet. Andererseits bildeten diese Zeugnisse als Optionen der Priester kein Geheimnis für die Gläubigen, die somit auf die Offenbarungen des

¹⁵⁷ *Ibidem*, S. 119-121, Erklärungen der 12 Zeugen aus dem Besitz Ucea de Sus. Als „Schismatiker“ und vom Amt suspendiert erwähnt sie nur einer der Zeugen, ein anderer als „noch nicht-uniert und bei kirchlichen Diensten noch nicht zugelassen“, während die anderen diese nur als überzählig und der Steuerpflicht unterworfen anführen.

¹⁵⁸ *Ibidem*, S. 133-135, Erklärungen der 10 Zeugen aus dem Besitz Ucea de Jos.

¹⁵⁹ *Ibidem*, S. 136-137, Erklärungen der 10 Zeugen aus dem Besitz Viștea de Jos.

¹⁶⁰ *Ibidem*, S. 93-94, Erklärungen der drei Zeugen aus dem Besitz Berivoiu Mare. Derselbe Zeuge, der erklärt hatte, dass David noch nicht uniert war, erwähnt ihn allerdings auch als „Schismatiker“.

¹⁶¹ *Ibidem*, S. 102-104, Erklärungen der sechs Zeugen aus dem Besitz Hurez.

¹⁶² *Ibidem*, S. 131-133, Erklärungen der acht Zeugen aus dem Besitz Arpașu de Jos.

¹⁶³ *Ibidem*, S. 88-89, Erklärungen der acht Zeugen aus dem Besitz Margina.

¹⁶⁴ „Hi licet non sint uniti, frequentant tamen congregationes ecclesiasticas poparum, sed horum alter Popa Kómsa fuit quidem ad /titt./ episcopum, ad uniendum se.“ *Ibidem*, S. 88, Erklärung des Zeugen Sztán Pándru, Bojar. „Hi nostri popae nondum amplexi unitorum status, horum quidem alter popa Kómsa requisivit ratione unionis /titt./ episcopum, sed qua ratione unitum se non effecit, ignoro.“ *Ibidem*, Erklärung des Zeugen Rád Fulicsa, Bojar. „Popae hic existentes Schismatici attamen ad Poparum Unitorum congregationes Ecclesiasticas ire non recusant [...]“ *Ibidem*, Erklärung des Zeugen Vóna Gránca, Bojar. „Hi quamquam non sint uniti tamen a congregationibus ecclesiasticis non se ipsos abstrahunt, sed requisiti comparent.“ *Ibidem*, S. 89, Erklärung des Zeugen Tamas Gránca, Bojar. „Scio revera et pro certo popas heic loci residentes nondum unitos esse. Congregationis vero ecclesiasticas iidem frequentant, et ab /titt./ episcopo dependent [...]“ *Ibidem*, Erklärung des Zeugen Nicolaus Fulicsa, Bojar.

Visarion Sarai (îi aveau, oricum, pe propriii lor călugări). Iar particularitatea deseori invocată a districtului Făgăraș, care făcea ca funcționarea preoților să nu depindă neapărat, în viziunea comunităților, de apartenența lor confesională¹⁶⁵, nu este relevantă sub acest aspect, ce vizează mai degrabă mentalul colectiv, decât statutul juridic. În privința argumentelor episcopului Klein, analiza de mai sus le lipsește de orice bază. Preoții nu deveneau „schismatici” din cauza neacordării privilegiilor promise, ci începeau prin a fi astfel (dincolo de nuanțele evidențiate, inerente termenului), încercând să ajungă la statutul de preot recunoscut, pe care, deocamdată, doar recunoașterea jurisdicției episcopului unit îl putea asigura. În rest, „revenirea” la „schismă” a preoților deja uniți, trebuie să se fi produs cel mai adesea ca urmare a presiunii credincioșilor, mai ales că, lipsa unei definiții exacte a Unirii îi făcea pe aceștia să nu perceapă diferența.

O altă sursă, care a precedat cu puțin și a determinat ancheta discutată aici, confirmă și completează totodată informațiile acesteia. Este vorba despre *Deliberatum*-ul Scaunului superior de judecată al Făgărașului (din martie-iunie 1734), care menționează mai mulți preoți „schismatici”: Juon, „apertus Schismaticus”, în Părău; Avram, „Schismaticus” și supranumerar, în Beclean, hirotonit de episcopul „schismatic” din Țara Românească; Stanciu, Stroia și Petru, „Schismatici”, în Ludișor¹⁶⁶. Alți preoți „schismatici”, care fuseseră admiși să funcționeze de către protopopul Venetiei în schimbul unor taxe, sunt identificați, în urma unei anchete a oficialităților districtului, în localitățile Perșani, Poiana Mărului, Vad, Bucium, Margina, Săsciori, Hurez și Recea¹⁶⁷. Este amintită și situația din Făgăraș, unde, datorită încetării cultului divin la biserica catedrală, se oferise românilor uniți ocazia de a frecventa „ritul grec schismatic”¹⁶⁸. Protopopul acuzat era același Ionașcu Monea, plenipotențiar al episcopului în proces, iar întregul litigiu, prin reacția comunităților la abuzurile preoților constând în închiderea bisericilor, se apropie foarte mult de cel discutat mai sus, din Șona, de la sfârșitul deceniului trei. Deficiențele semnalate cu acel prilej de oficialitățile scaunului Rupea au aici un corespondent în comentariul Scaunului de judecată cu privire la modul în care preoții uniți ar trebui să-și înțeleagă misiunea pastorală¹⁶⁹.

¹⁶⁵ Pentru această chestiune, vezi observația conscriptorilor din 1721-1722, redată la Ștefan Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, vol. I, Cluj, 1935, p. XXII.

¹⁶⁶ Daniel Dumitran, „Contribuții privitoare la statutul clerului greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cazul districtului Făgăraș”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6, II, 2002, anexa, p. 158-162.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 163-164. Cei întâlniți deja în cealaltă anchetă sunt cunoscutul Șandru din Vad, care plățise protopopului 12 florini; Bucur din Bucium (13 florini, o piele de vulpe și una de jder); Comșa din Margina (1 taler); Radu din Hurez (12 florini).

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 164. Faptul este justificat de episcopul Klein, în scrisorile adresate nunțiuului vienez la 24 mai și 11 iunie 1734, prin lipsa unei reședințe proprii și imposibilitatea achiziționării unei locuințe pentru vicar în oraș (Dumitriu-Snagov, *Români în arhivele Romei*, doc. nr. IV, p. 98-99; doc. nr. V, p. 100-101).

¹⁶⁹ Dumitran, *Contribuții*, anexa, p. 160.

Visarion Sarai gar nicht hatten warten müssen (sie hatten ohnehin ihre eigenen Mönche). Und die vielbeschworene Eigenart des Distrikts Fogarasch, die es mit sich brachte, dass das Wirken der Priester aus der Sicht der Gemeinden nicht unbedingt von der konfessionellen Zugehörigkeit abhing¹⁶⁵, ist unter diesem Gesichtspunkt nicht relevant, der mehr die kollektive Mentalität als den juristischen Status im Blick hatte. Im Blick auf die Argumente von Bischof Klein entzieht die obige Analyse jenen jede Grundlage. Die Priester wurden nicht „Schismatiker“ aufgrund nicht gewährter versprochener Privilegien, sondern starteten als solche (jenseits der dargelegten Nuancen, die dem Begriff innewohnen) bei ihrem Versuch, in den Status eines anerkannten Priesters zu gelangen, den ihnen seinerzeit nur die Anerkennung der Jurisdiktion des unierten Bischofs sichern konnte. Ansonsten erfolgte die „Rückkehr“ zum „Schisma“ der bereits unierten Priester wohl meistens infolge des Drucks der Gläubigen, vor allem weil das Fehlen einer klaren Definition der Union diese den Unterschied nicht klar begreifen ließ.

Eine andere Quellen, die der hier diskutierten zeitlich etwas vorausging und diese auch beeinflusste, bestätigt und ergänzt ebenfalls diese Informationen. Hier ist die Rede von dem *Deliberatum* des Obergerichtshofs von Fogarasch (vom März bis Juni 1734), das ebenfalls mehrere „schismatische“ Priester erwähnt: Juon, „apertus Schismaticus“, in Părău; Avram, „Schismaticus“ und überzählig in Beclean, geweiht vom „schismatischen“ Bischof aus der Walachei; Stanciu, Stroia und Petru, „Schismatiker“ in Ludișor¹⁶⁶. Andere „schismatische“ Priester, denen vom Dekan von Veneția gegen eine Gebühr die Erlaubnis zur Amtsausübung gewährt wurde, wurden in Folge einer Untersuchung der offiziellen Stellen des Distrikts in den Ortschaften Peșani, Poiana Mărului, Vad, Bucium, Margina, Săsciori, Hurez und Recea identifiziert¹⁶⁷. Auch die Situation in Fogarasch wird erwähnt, wo aufgrund der eingestellten Gottesdienste in der Kathedrale den unierten Rumänen die Gelegenheit geboten wurde, den „griechischen schismatischen Ritus“ mitzufeiern¹⁶⁸. Der angeklagte Dekan war derselbe Ionașcu Monea, Prozeßbevollmächtigter des Bischofs, und der ganze Rechtsstreit als Reaktion der Gemeinden auf die Missbräuche der Priester durch Verschließen der Kirchen kommt dem oben diskutierten aus Șona vom Ende des dritten Jahrzehnts sehr nahe. Die aus diesem Anlass von den offiziellen Stellen des Stuhls von Rupea/Reps signalisierten Defizite haben hier ein Pendant im Kommentar des Gerichtshofs auf die Art und Weise im Blick, in der die unierten Priester ihre pastorale Mission zu verstehen hätten¹⁶⁹.

¹⁶⁵ Zu dieser Frage vgl. die Beobachtung der Volkszählungen aus den Jahren 1721 bis 1722, wiedergegeben bei Ștefan Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului/Die wirtschaftliche Situation der Rumänen aus dem Fogarascher Land*, Bd. I, Cluj/Klausenburg, 1935, S. XXII.

¹⁶⁶ Daniel Dumitran, „Contribuții privitoare la statutul clerului greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cazul districtului Făgăraș“/„Beiträge zum Status des griechisch-katholischen Klerus in der ersten Hälfte des 18. Jhs. Der Fall des Distrikts Fogarasch“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6, II, 2002, Anhang, S. 158-162.

¹⁶⁷ *Ibidem*, S. 163-164. Die bereits in der vorherigen Untersuchung Aufgetauchten sind der bekannte Șandru aus Vad, der dem Dekan 12 Florentiner Gulden bezahlt hatte; Bucur aus Bucium (13 Gulden, ein Fuchs- und ein Marderpelz); Comșa aus Margina (1 Taler); Radu aus Hurez (12 Gulden).

¹⁶⁸ *Ibidem*, S. 164. Dies wird von Bischof Klein in den Briefen an den Wiener Nuntius vom 24. Mai und 11. Juni 1734 mit dem Fehlen einer eigenen Residenz und der Unmöglichkeit des Erwerbs einer Wohnung für den Vikar in der Stadt begründet (Dumitriu-Snagov, *România în arhivele Romei*, Dok. Nr. IV, S. 98-99; Dok. Nr. V, S. 100-101).

¹⁶⁹ Dumitran, *Contribuții*, Anhang, S. 160.

Anii 1733-1734, asupra cărora am insistat în această secvență, reprezintă, grație informațiilor oferite de surse, un (nou) moment privilegiat. Ulterior, politizarea dezbaterei despre Unire a condus la radicalizarea punctelor de vedere¹⁷⁰, astfel că „adevărații” „schismatici” au intrat într-un con de umbră. În memoriile reflectând punctele de vedere ale Stărilor, Unirea însăși ajunge să fie identificată cu „schisma”, iar uniții în ansamblu sunt considerați cu desăvârșire „schismatici”; în schimb, episcopul Klein revendică în mod repetat pentru aceștia calitatea de „catolici”. Nici ierarhul însă, nici oponenții săi nu erau interesați pentru o definire mai exactă a atributelor utilizate. Dacă în cazul lui Klein reîntâlnim o interpretare asumată încă de Atanasie Anghel, în anul 1700, al cărei potențial exploziv nu era probabil perceput nici acum, în privința Stărilor, reluarea discursului schițat deja în anii 1698-1699 ridică o altă problemă: neînțelegerea (sau neglijarea) specificului răsăritean al ritului Bisericii Unite, prin amalgamarea unor particularități ale sale cu abuzuri condamnabile, acestora fiindu-le asociată și o interpretare largă a articolelor de credință presupuse de Unire¹⁷¹. Concluzia radicală era aceea a inexistenței Unirii, idee ce avea să fie reformulată în anul 1744, în cunoscutul memoriu prezentat în Dietă de baronul István Daniel de Vargyas, *De intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis salutaris meditatio*: „schisma”, care se suprapunea „superstiției” religiei moștenite, era înrădăcinată în firea poporului¹⁷² și această trăsătură îi trăda în momentele de

¹⁷⁰ O analiză detaliată a problematicii, cu referire la sursele și bibliografia esențială, se poate găsi în studiul autorului contribuției de față, *Opinii privitoare la raporturile dintre unire și „schismă”*, p. 103-109.

¹⁷¹ Dintre multele referințe posibile, redau aici doar observația concluzivă a memoriului din 1736 atribuit Status-ului catolic (vezi Pâclișanu, *Istoria*, p. 238), intitulat *Remonstratio contrarietatis unionis graeci ritus presbiterorum cum Ecclesiae romano-catholicae presbiteris*: „[...] intus et in cute esse schismaticos et non unitos in omnibusque punctis et articulis (quibus antea ab Ecclesia Latina dissentiebant) [...] praetextum et umbram habeant Unionis, revera autem meri et absoluti sint schismatici.” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV/2, nr. MMMLXVII, p. 1658).

¹⁷² „Quocirca utrumlibet Valachorum statum sive clerum sive plebem eius spectes, ea esse indole, eamque habere a natura insitam animi pervicaciam comperies, quae pro religionis sua maxima, ad quam videlicet tanquam unicum et principalem salutis consequendae scopum, collimandum omnibus sit, habeat, caecam illam et penitus barbaram superpositionem, quae nativa eorum lingua sic audit: *Asa am pominit*, hoc est quam illi a maioribus suis traditam habent religionem, in illa usque ad finem ipsis persistendum esse. Unde quamcunque hodie clerus Valachicus videatur prae se ferre extrinsecus religionem, sed brevi temporis tractu, eundem in simulata confessione facile mutari iudicare pronum est. At vero plebem, Unionem praetensam, ne imaginary quidem velle, imo superpositionem superius declaratam tam altos in animis ipsorum iam egisse radices, ut nullo humano consilio, nullaque industria, sed sola Spiritus Sancti virtute et operatione extraordinaria eradicari illa possint.” Kelemen Lajos, *Újabb adattár a Vargyasi Daniel család történetéhez kiadja*, Kolozsvár, 1913, anexa nr. 105, p. 187; citatul este redat în traducere la Alexandru Doboși, „Cum descrie stările politice și economice din Transilvania un nobil ungur la 1744”, în *AIN*, VII, 1936-1938, p. 680, și la Meteș, *România din Țara Bârsei*, p. 123. Pentru o analiză mai recentă a memoriului, vezi Dumitran, *Opinii privitoare la raporturile dintre unire și „schismă”*, p. 110-112.

Die Jahre 1733 bis 1734, die wir in diesem Abschnitt behandelt haben, stellen dank der von den Quellen gebotenen Informationen einen (neuen) privilegierten Moment dar. Später führte die Politisierung der Diskussion über die Union zur Radikalisierung der Standpunkte¹⁷⁰, so dass die „wahren“ „Schismatiker“ in den Schatten traten. In den Memoranden, welche die Standpunkte der Stände widerspiegeln, kommt es dazu, dass die Union selbst mit dem „Schisma“ identifiziert wird, und die Unierten als solche werden vollkommen für „Schismatiker“ gehalten; dagegen beansprucht Bischof Klein wiederholt für diese die Qualifikation als „Katholiken“. Doch weder der Hierarch noch seine Gegner waren an einer exakteren Definition der verwendeten Attribute wirklich interessiert. Wenn wir im Falle Kleins einer Interpretation wiederbegegnen, die schon von Atanasie Anghel im Jahr 1700 vertreten wurde und deren explosives Potenzial auch jetzt wahrscheinlich nicht verstanden wurde, dann stellt sich im Blick auf die Stände durch die Wiederaufnahme des bereits in den Jahren 1698 bis 1699 skizzierten Diskurses ein ganz anderes Problem: Das Nichtverstehen (oder die Vernachlässigung) des ostkirchlichen Spezifikums des Ritus der Unierten Kirche durch die Verbindung einiger ihrer Besonderheiten mit verdammenswerten Missbräuchen, zu denen sich noch eine sehr breite Interpretation der von der Union vorgeschlagenen Glaubensartikel hinzugesellte¹⁷¹. Die radikale Schlußfolgerung war die der Nichtexistenz der Union, die Idee sollte 1744 reformuliert werden in dem bekannten Memorandum, das von Baron István Daniel de Vargyas dem Landtag präsentiert wurde, *De intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis salutaris meditatio*: Das „Schisma“, das sich über den „Aberglauben“ der *ererbten Religion* legte, war im Wesen des Volkes tief verwurzelt¹⁷² und diesen Wesenszug verriet

¹⁷⁰ Eine detaillierte Analyse der Problematik mit Verweisen auf wesentliche Quellen und Bibliographie ist in der Studie des Autors des vorliegenden Beitrags zu finden (*Opinii privitoare la raporturile dintre unire și „schismă“*, S. 103-109).

¹⁷¹ Unter vielen möglichen Referenzen gebe ich hier nur die zusammenfassende Beobachtung des Memorandums von 1736 wieder, die dem *status catholicus* zugeschrieben wird (vgl. Pâclișanu, *Istoria*, S. 238), unter dem Titel *Remonstratio contrarietatis unionis graeci ritus presbiterorum cum Ecclesiae romano-catholicae presbiteris*: „[...] intus et in cute esse schismaticos et non unitos in omnibusque punctis et articulis (quibus antea ab Ecclesia Latina dissentiebant) [...] praetextum et umbram habeant Unionis, revera autem meri et absoluti sint schismatici.“ (Hurmuzaki, *Documente*, Bd. XV/2, Nr. MMMLXVII, S. 1658).

¹⁷² „Quocirca utrumlibet Valachorum statum sive clerum sive plebem eius spectes, ea esse indole, eamque habere a natura insitam animi pervicaciam comperies, quae pro religionis sua maxima, ad quam videlicet tanquam unicum et principalem salutis consequendae scopum, collimandum omnibus sit, habeat, caecam illam et penitus barbaram superstitionem, quae nativa eorum lingua sic audit: *Asa am pominit*, hoc est quam illi a maioribus suis traditam habent religionem, in illa usque ad finem ipsis persistendum esse. Unde quacunquē hodie clerus Valachicus videatur prae se ferre extrinsecus religionem, sed brevi temporis tractu, eundem in simulata confessione facile mutari iudicare pronum est. At vero plebem, Unionem praetensam, ne imaginary quidem velle, imo superstitionem superius declaratam tam altos in animis ipsorum iam egisse radices, ut nullo humano consilio, nullaque industria, sed sola Spiritus Sancti virtute et operatione extraordinaria eradicari illa possint.“ Kelemen Lajos, *Újabb adattár a Vargyasi Daniel család történetéhez kiadja*, Kolozsvár, 1913, Anhang Nr. 105, S. 187; das Zitat wird wiedergegeben in der Übersetzung von Alexandru Doboși, „Cum descrie stările politice și economice din Transilvania un nobil ungar la 1744“, in *AIIIN*, VII, 1936-1938, S. 680, und bei Meteș, *Români din Țara Bârsei*, S. 123. Zu einer neueren Analyse des Memorandums vgl. Dumitran, *Opinii privitoare la raporturile dintre unire și „schismă“*, S. 110-112.

tulburare¹⁷³. Înțeleasă ca supraviețuire și eroare totodată, ea se regăsea deja în autobiografia lui Nicolae Bethlen¹⁷⁴, de la începutul secolului, iar ca lege era invocată în declarațiile înregistrate de anchetele din anul 1699. Să nu se fi schimbat nimic între timp? Criza majoră izbucnită în anul 1744 ar trebui să ofere răspunsul. Se mai cuvine observat, înainte de a încheia această secvență, că dezbateră care a ocupat prim-planul în deceniul 1734-1744 ne împiedică, poate, să percepem măsura în care momentul cronologic consacrat al acestei izbucniri reprezintă un scenariu istoriografic încă rezistent.

5. În timpul lui Visarion

La 27 aprilie 1744, fiind interogat din ordinul contelui Theobald Czernin, generalul comandant al Transilvaniei, despre predicile împotriva Unirii rostite în cursul itinerariului său prin sudul Principatului, călugărul sârb Visarion Sarai din mănăstirea Pačra nu a putut fi convins să facă mărturisiri foarte detaliate¹⁷⁵. A invocat doar afirmația oamenilor pe care-i învățase, că înțeleseseră mai bine de la el decât de la preoții uniți și a recunoscut învățătura ce i-o atribuiseră aceștia: că fiecare se poate mântui în religia în care este născut¹⁷⁶; se îndoia însă că cineva poate fi mântuit în două religii, uniții neținând-o de fapt pe nici una (nici pe cea catolică, nici pe cea răsăriteană)¹⁷⁷. Celelalte învățături puse pe seama sa (deplângerea mulțimii sufletelor sortite pieirii, și mai ales a celor ale copiilor

¹⁷³ Sunt amintite, în același memoriu, două asemenea momente: protestul din anul 1701, formulat în numele „întregii plebe de rit grec schismatic”, și tulburările recente stârnite de „un oarecare eremit sau călugăr schismatic”, care i-a rechemat pe „valahii uniți de rit grec” la „vechile erori schismatice” (Kelemen, *Újabb adattár*, p. 187-188).

¹⁷⁴ „Ca să mă întorc la Szunyog, printre altele i-am spus: nu e bine să-și ia o funcție, să-i învețe pe preoții ăștia și comunitatea valahă, proști a căror religie moștenită cu cea mai mare încăpățănare constă din: așa am pomenit [...]” Nicolae Bethlen, *Descrierea vieții sale de către el însuși*, traducere de Francisc Pap, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2004, p. 253.

¹⁷⁵ Textul interogatoriului, bazat pe copia din *Colecția Rosenfeld*, a fost publicat de Gheorghe Bogdan-Duică, în lucrarea *Călugărul Visarion Sarai (1744). Studiu istoric din istoria Transilvaniei*, Caransebeș, 1896, p. 12-17. O analiză mai succintă, cu referiri la copia procesului verbal din arhiva Guberniului Transilvaniei, i-a consacrat Ioan Lupaș („Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane”, în Idem, *Studii istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 205-206). Trebuie menționat că textul atât de citat al predicilor sale (vezi Păclișanu, *Istoria*, p. 286) reprezintă doar o reconstrucție bazată pe fragmentele atestate ale declarațiilor sale sau pe cele ce i s-au atribuit, el nefiind rostit ca atare.

¹⁷⁶ „Homines referunt, quod docuerit, quemlibet in sua religione, in qua natus est, salvum fieri posse.” Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Sarai*, p. 14, întrebarea 19.

¹⁷⁷ „Homines, quos docui, dicent, quid docuerim, ut scilicet debilioris ingenii homines a me melius rem comprehendant. Caeterum non vult dicere, an et quid erroris Doctrina Unitorum in se contineat?” *Ibidem*, p. 14, răspunsul la întrebarea 18. „Quomodo unus in duabus religionibus salvari possit!” *Ibidem*, p. 16, răspunsul la întrebarea 35. „[...] In Trannia tam Popas, quam populum interrogavi, cujus religionis sint, qui responderunt:

es in den Momenten des Aufruhrs¹⁷³. Als Überlebensweise und Irrtum gleichermaßen verstanden, fand sich dies schon in der Autobiographie von Nicolae Bethlen vom Anfang des Jahrhunderts wieder¹⁷⁴, und als Gesetz berief man sich darauf in den Erklärungen, die im Rahmen der Untersuchungen im Jahr 1699 registriert worden waren. Sollte sich mit der Zeit nichts geändert haben? Die im Jahr 1744 ausgebrochene große Krise müsste eine Antwort bieten. Es muss noch festgehalten werden, bevor wir diesen Abschnitt schließen, dass die Diskussion, die uns nun im Jahrzehnt 1734 bis 1744 vorrangig beschäftigt hat, uns vielleicht hindert, das Ausmaß zu verstehen, in dem dieser chronologische Moment, der diesem Ausbruch gewidmet ist, ein noch resistentes historiographisches Szenario darstellt.

5. Zur Zeit Visarions

Als er am 27. April 1744 auf Anordnung von Graf Theobald Czernin, des kommandierenden Generals von Siebenbürgen, zu den Predigten gegen die Union während seines Zuges durch den Süden des Fürstentums verhört wurde, konnte der serbische Mönch Visarion Sarai nicht überzeugt werden, sehr detaillierte Geständnisse abzulegen¹⁷⁵. Er berief sich nur auf die Behauptung der Menschen, die er belehrt hatte, dass sie von ihm alles besser verstanden hätten als von den unierten Priestern, und er gestand die Lehre, die er diesen mitgeteilt hatte: Dass jeder in der Religion zum Heil gelangen könne, in der er geboren ist¹⁷⁶; doch er bezweifelte, dass jemand in zwei Religionen zum Heil gelangen könne, da die Unierten auch nicht eine wirklich halten (weder die katholische, noch die ostkirchliche)¹⁷⁷. Die anderen Lehren, die ihm zugeschrieben wurden (die Klage über die

¹⁷³ Im selben Memorandum sind zwei solche Momente erwähnt: der Protest von 1701, formuliert im Namen des „ganzen Volkes des schismatischen griechischen Ritus“, und die kürzlich von „einem bestimmten schismatischen Eremiten oder Mönch“ ausgelösten Unruhen, der die „unierten Walachen des griechischen Ritus“ zu ihren „alten schismatischen Irrtümern“ zurückrief (Kelemen, *Újabb adattár*, S. 187-188).

¹⁷⁴ „Um auf Szunyog zurückzukommen, so habe ich ihm unter anderem gesagt: Es ist nicht gut, dass er ein Amt übernimmt, um diese Priester und die walachische Gemeinschaft zu belehren, Tölpel, deren ererbte Religion mit der größten Sturheit daraus besteht zu rufen: so haben wir es übernommen [...]“. Nicolae Bethlen, *Descrierea vieții sale de către el însuși/Beschreibung seines Lebens durch ihn selbst*, übers. von Francisc Pap, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2004, S. 253.

¹⁷⁵ Der Text des Verhörs auf der Grundlage einer Kopie der *Colecția Rosenfeld* wurde von Gheorghe Bogdan-Duică in seiner Arbeit *Călugărul Visarion Sarai (1744). Studiu istoric din istoria Transilvaniei/Der Mönch Visarion Sarai (1744). Historische Studie aus der Geschichte Siebenbürgens*, Caransebeș, 1896, S. 12-17, veröffentlicht. Eine kürzere Analyse mit Bezügen auf die Kopie des Protokolls aus dem Archiv des Guberniums von Siebenbürgen widmete ihm Ioan Lupăș („Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane“, „Dokumentarische Beiträge zur Geschichte der siebenbürgischen Dörfer“, in: Idem, *Studii istorice*, Bd. IV, Sibiu, 1943, S. 205-206). Dabei muss erwähnt werden, dass der so häufig zitierte Text seiner Predigten (vezi Păclișanu, *Istoria*, S. 286) nur eine auf Fragmenten seiner Aussagen basierende Rekonstruktion seiner oder ihm zugeschriebener Aussagen darstellt, die er so gar nicht getan hatte.

¹⁷⁶ „Homines referunt, quod docuerit, quemlibet in sua religione, in qua natus est, salvum fieri posse.“ Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Sarai*, S. 14, Frage 19.

¹⁷⁷ „Homines, quos docui, dicent, quid docuerim, ut scilicet debilioris ingenii homines a me melius rem comprehendant. Caeterum non vult dicere, an et quid erroris Doctrina Unitorum in se contineat?“ *Ibidem*, S. 14, Antwort auf Frage 18. „Quomodo unus in duabus religionibus salvari possit!“ *Ibidem*, p. 16, Antwort auf Frage 35. „[...] In Trannia tam Popas, quam populum interrogavi, cujus religionis sint, qui responderunt: sumus Uniti, quibus

crescuți în Unire, ori negarea validității botezului primit prin intermediul preoților uniți, îndemnul adresat credincioșilor de a nu mai frecventa bisericile unite) nu le-a recunoscut¹⁷⁸, deși ele erau presupuse de cele mărturisite, fiind totodată extrem de similare avertismentelor transmise credincioșilor de monahii făgărășeni, în deceniul trei. A recunoscut și numele translatorului de limba română, negustorul Gabriel din Lipova; conform unei alte surse, acesta era grecul Gavril Bistro, pe lângă el fiind menționați alți doi negustori greci din Lipova care-l însoțiseră pe Visarion, Dimo Grec și George Nicola, în favoarea tuturor intervenind ulterior Compania grecească din Sibiu¹⁷⁹.

Tulburarea a fost destul de mare, din moment ce episcopul Klein a amintit-o ca pe un fapt cunoscut tuturor, în cuvântul de deschidere a sinodului din vara aceluiași an, chiar dacă atitudinea sa pare să denote mai degrabă intenția de autojustificare, decât îngrijorare față de situația creată¹⁸⁰. Reacțiile credincioșilor menționate de ierarh (refuzul de a merge la biserică, respingerea tainelor conferite de preoții uniți și a asistenței lor spirituale) nu erau noi, pentru că mai apăruseră în primii ani ai Unirii¹⁸¹, iar în deceniul trei în Făgăraș, probabil amploarea lor fiind acum deosebită. Episcopul a revenit cu explicații mai detaliate în răspunsurile la întrebările interogatoriului căruia i-a fost supus la Viena, în toamna

sumus Uniti, quibus opposui: nec unam nec alteram servatis religionem. Oponit se nihil adversus fidem catholicam habere, verum *Unitos neutram tenere religionem.*” *Ibidem*, răspunsul la întrebarea 36. „Ut disjunctive *unam vel alteram* servent homines.” *Ibidem*, răspunsul la întrebarea 37. Pentru aceasta, vezi și Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ediție de Sorin Șipoș, vol. I, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2007 (în continuare: Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007), p. 217.

¹⁷⁸ Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Sarai*, p. 15, întrebările 27 și 28, p. 17, întrebările 41 și 42.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 16, răspunsul la întrebarea 33, și p. 20 (completarea autorului, cu trimitere la un act al Camerei Aulice din 8 iunie 1746). Conform informărilor Consiliului Aulic de Război către generalul Czernin, din 13 mai și 5 august 1744, s-a dispus mai întâi examinarea atentă a celor trei comercianți, ei fiind apoi eliberați pe baza cauțiunii plătite de Companie (Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761)*. *Documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003 (în continuare: Săsăujan, *Documente*), p. 222-223, nr. 29, p. 231, nr. 43); o intervenție a grecilor din Lipova în favoarea lor este menționată la I. Boroș, „Date cronologice la istoria catolicismului în Banat”, în *CCB*, X, 10-11, 1921, p. 286. Actul original al primei informări, care se păstra în colecția de manuscrise a Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu, este citat de I. Lupaș (*Contribuțiuni documentare*, p. 206-207).

¹⁸⁰ George Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896, doc. nr. 4, p. 55-56, din discursul consemnat de secretarul Petru din Daia, autentificat la Viena, în 29 ianuarie 1747, de Gherontie Cotore și Alexandru Rednic; în traducere românească, textul este citat la Bunea, *Din istoria românilor*, p. 159. Tulburările datorate acțiunii lui Visarion, îndeosebi în scaunul Săliște, sunt înfățișate și în două rapoarte ale generalului Czernin din mai 1744 (Săsăujan, *Documente*, p. 221-222, nr. 27-28, și Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 206, pentru primul raport).

¹⁸¹ Este vorba despre cazurile invocate de Gabriel Nagyszegi, prezentate în partea I a acestui studiu.

große Menge der Seelen, die dem Untergang geweiht seien, vor allem der Kinder, die in der Union aufwuchsen, oder auch die Bestreitung der Gültigkeit der Taufe, die von unierten Priestern gespendet wurden und die Anweisung an die Gläubigen, unierte Kirchen nicht mehr zu besuchen), gestand er nicht¹⁷⁸, auch wenn dies bezeugt war, wobei dies alles den Drohungen sehr ähnlich war, die den Gläubigen von den Fogarascher Mönchen im dritten Jahrzehnt gepredigt wurden. Er gestand auch den Namen seines Übersetzers in die rumänische Sprache, und zwar des Kaufmanns Gabriel aus Lipova; nach anderen Quellen war dies der Grieche Gavril Bistrou, wobei neben diesem noch zwei weitere griechische Händler aus Lipova erwähnt wurden, die Visarion, begleiteten, und zwar Dimo Grec und George Nicola, wobei zu ihrer aller Gunsten die Griechische Kompanie aus Hermannstadt intervenierte¹⁷⁹.

Der Aufruhr war ziemlich groß, als Bischof Klein ihn bei seiner Eröffnungsrede zur Synode im Sommer dieses Jahres als allen bekannt erwähnte, auch wenn seine Einstellung mehr auf eine Haltung der Selbstverteidigung hinweist als auf Besorgnis im Blick auf die geschaffene Situation¹⁸⁰. Die vom Hierarchen erwähnte Reaktion der Gläubigen (die Weigerung zur Kirche zu gehen, die Zurückweisung von unierten Priestern gespendeter Sakramente und geistlicher Betreuung durch diese) waren nicht neu, weil solche Reaktionen in den ersten Jahren der Union schon aufgetaucht waren¹⁸¹, im dritten Jahrzehnt in Fogarasch war aber vielleicht das Ausmaß ein besonderes. Der Bischof äußerte sich nochmals mit detaillierteren Erklärungen auf die Fragen des Verhörbeamten, dem er in Wien unterstellt war, im Herbst

opposui: nec unam nec alteram servatis religionem. Oponit se nihil adversus fidem *catholicam* habere, verum *Unitos neutram tenere religionem*.“ *Ibidem*, Antwort auf Frage 36. „Ut disjunctive *unam vel alteram* servent homines.“ *Ibidem*, Antwort auf Frage 37. Vgl. dazu auch Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII/Geschichte der religiösen Befreiung der Rumänen von Siebenbürgen im 18. Jh.*, Ausgabe von Sorin Şipoş, Bd. I, Oradea, Editura Universităţii din Oradea, 2007 (im Folgenden: Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007), S. 217.

¹⁷⁸ Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Sarai*, S. 15, Fragen 27 und 28, p. 17, Fragen 41 und 42.

¹⁷⁹ *Ibidem*, S. 16, Antwort auf die Frage 33, und S. 20 (Ergänzung des Autors mit einem Verweis auf einen Akt der Hofkanzlei vom 8. Juni 1746). Gemäß Informationen des Hof-Kriegsrates an General Czernin vom 13. Mai und 5. August 1744 wurde zunächst die Überprüfung der drei Händler verfügt, die später auf Grundlage einer von der Gesellschaft bezahlten Kautionsfreigabe freigelassen wurden (Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente/Die Habsburger und die Orthodoxe Kirche im österreichischen Kaiserreich (1740-1761). Dkumente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003 (im Folgenden: Săsăujan, *Documente*), S. 222-223, Nr. 29, S. 231, Nr. 43); eine Intervention der Griechen aus Lipova zu ihren Gunsten wird erwähnt bei I. Boroş, „Date cronologice la istoria catolicismului în Banat“, „Chronologische Daten zur Geschichte des Katholizismus im Banat“, in: *CCB*, X, 10-11, 1921, S. 286. Der Originalakt der ersten Information dazu, der in der Sammlung von Handschriften am Institut für Nationale Geschichte von Cluj-Sibiu aufbewahrt wird, wird von I. Lupaş zitiert (*Contribuţiuni documentare*, S. 206-207).

¹⁸⁰ George Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain/Der Prozess des Bischofs Ioan Inochentie Clain*, Caransebeş, 1896, Dok. Nr. 4, S. 55-56, aus dem vom Sekretär Petru aus Daia aufgezeichneten Diskurs, authentifiziert in Wien am 29. Jänner 1747 von Gherontie Cotore und Alexandru Rednic; in rumänischer Übersetzung wird der Text zitiert bei Bunea, *Din istoria românilor*, S. 159. Die Unruhen dank der Aktionen von Visarion besonders im Stuhl Sălişte sind auch in den beiden Berichten von General Czernin vom Mai 1744 dargestellt (Săsăujan, *Documente*, S. 221-222, Nr. 27-28, und Lupaş, *Contribuţiuni documentare*, S. 206, für den ersten Bericht).

¹⁸¹ Hier ist die Rede von den Fällen, auf die sich Gabriel Nagyszegi beruft und die im ersten Teil dieser Studie dargestellt wurden.

anului 1744¹⁸². A mărturisit atunci că enoriașii din câteva sate îi alungaseră pe preoții uniți din biserici (mai ales după plecarea sa din Principat) și ceruseră preoți neuniți, angajându-se să le asigure subzistența și să le mențină imunitatea celor uniți, altfel îi vor maltrata și alunga pe aceștia; situația se agravase însă în regiunea dinspre Banatul Timișoarei și până la Mureș, unde deja ei nu le mai permiteau preoților uniți să le boteze copiii, iar pe alocuri preoții înșiși rămăseseră uniți doar condiționat. Recunoștea că și în anii trecuți mai mulți părăsiseră Unirea, în timp ce alții o primiseră; în primăvara trecută însă, câțiva călugări de rit grec apostaziaseră.

Ca motive ale renunțării la Unire, Klein invoca influența suferită de cei care treceau cu turmele în Țara Românească, unde preoții refuzau să le îngroape morții, dar mai ales nerespectarea privilegiilor acordate românilor; accepta totuși și rolul călugărilor sosiți din Banat și Moldova, al căror „corifeu” susținea că este preot. Primul dintre aceștia venise din Banat, se folosise de interpreți și atrăsese poporul prin milosteniile oferite¹⁸³; datorită predicilor sale de condamnare a Unirii, sedusese o mare parte a credincioșilor din teritoriul dintre Banat și Sibiu. Un altul, transilvănean de origine, care se pretindea episcop al Ierusalimului și se lăuda cu virtuțile sale bahice, nu a avut la fel de mult succes: venind dinspre Moldova, predicase în câteva sate, dar fusese prins, adus la Blaj și silit să retracteze cele afirmate în fața mulțimii. Nu cunoștea alte cauze ale seducerii poporului, în afara nerespectării privilegiilor acordate românilor și a naivității preoților lor.

În afara lui Visarion Sarai, au mai acționat așadar și alți călugări sau preoți¹⁸⁴, unii recurgând la o strategie similară celei practicate în Făgăraș, în deceniul

¹⁸² Datat în 16 noiembrie 1744, procesul verbal conținând răspunsurile sale la primele 35 din cele 82 de întrebări a fost publicat de G. Bogdan-Duică (*Procesul*, doc. nr. 6, p. 67-71), cu greșeli evidente, după extrasul din *Colecția Rosenfeld*; documentul original este publicat în volumul *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, editori Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran, Cluj-Napoca, Mega, 2009 (în continuare: *Documente externe*), p. 121, nr. 74, f. 2r-11v, iar conceptul acestuia, *ibidem*, p. 123, nr. 78, f. 30r-32v (în cazul tuturor trimiterilor la această lucrare, paginile se referă la regestul documentului, iar filele la textul integral, publicat pe DVD-ul atașat volumului); rezumatul românesc este redat la Bunea, *Din istoria românilor*, p. 172-173.

¹⁸³ Ideea apare și la P. Bod (*Historia*, p. 396), însă într-o interpretare favorabilă monahului, istoricul apreciindu-i austeritatea și găsind în aceasta o explicație a influenței predicilor sale asupra românilor.

¹⁸⁴ Doi călugări „schismatici” din Banatul Timișoarei care au încercat să pătrundă în Transilvania sunt atestați în iulie 1744 (Săsăujan, *Documente*, p. 228-229, nr. 38, 40), alți patru în septembrie (*ibidem*, p. 232, nr. 45), iar trei preoți în martie 1745 (*ibidem*, p. 236, nr. 50). Pentru alte mențiuni, vezi Idem, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 225-228.

des Jahres 1744¹⁸². Er bezeugte damals, dass die Gläubigen aus einigen Dörfern die unierten Priester aus den Kirchen vertrieben hätten (vor allem nach seiner Abreise aus dem Fürstentum) und nach nicht-unierten Priestern verlangt hätten, und bemühte sich darum, die Subsistenz der Unierten zu sichern und deren Immunität aufrechtzuerhalten, da sie sonst von jenen bedrängt und vertrieben würden; die Situation verschlimmerte sich indes in der Region Richtung des Banats von Temeswar und bis zum Mieresch, wo sie den unierten Priestern nicht mehr gestatteten, ihre Kinder zu taufen, und mancherorts blieben die Priester selbst nur unter Bedingungen uniert. Er erkannte an, dass auch in den zurückliegenden Jahren mehrere die Union verlassen hatten, während andere sie annahmen; im letzten Frühjahr jedoch waren einige Mönche des griechischen Ritus übergetreten.

Als Motive für den Verzicht auf die Union berief sich Klein auf den Einfluss jener, die mit ihren Gläubigen in die Walachei gegangen waren, wo die Priester sich weigerten, deren Verstorbene zu begraben, vor allem aber das Nichtrespektieren der den Rumänen gewährten Privilegien; er akzeptierte allerdings auch die Rolle der aus dem Banat und der Moldau gekommenen Mönche, deren „Koryphäe“ behauptete, Priester zu sein. Der erste von diesen war aus dem Banat gekommen, hatte Dolmetscher benutzt und das Volk mit angebotenen mildtätigen Gaben angezogen¹⁸³; dank seiner Predigten zur Verdammung der Union hatte er einen großen Teil der Gläubigen des Territoriums zwischen dem Banat und Hermannstadt verführt. Ein anderer, von Herkunft Siebenbürger, der sich als Bischof von Jerusalem ausgab und sich seiner dionysischen Tugenden wegen lobte, hatte nicht denselben großen Erfolg; aus der Moldau gekommen, hatte er in einigen Dörfern gepredigt, aber er wurde gefasst, nach Blasendorf gebracht und gezwungen, das zurückzunehmen, was er vor der Menge behauptet hatte. Er kannte keine anderen Gründe für die Verführung des Volkes als das Nichtrespektieren der den Rumänen gewährten Privilegien und die Naivität ihrer Priester.

Abgesehen von Visarion Sarai agierten somit noch andere Mönche oder Priester¹⁸⁴, wobei manche auf eine ähnliche Strategie zurückgriffen, wie sie im dritten Jahrzehnt in

¹⁸² Das Protokoll datiert vom 16. November 1744 und enthält seine Antworten auf die ersten 35 der 82 Fragen, es wurde von G. Bogdan-Duică (*Procesul*, Dok. Nr. 6, S. 67-71) mit erkennbaren Fehlern nach dem Auszug aus der *Colecția Rosenfeld* veröffentlicht; das Originaldokument ist veröffentlicht im Band *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)/Über die Kirche der Rumänen aus Siebenbürgen. Externe Dokumente (1744-1754)*, hrsg. von Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran, Cluj-Napoca, Mega, 2009 (im Folgenden: *Documente externe*), S. 121, Nr. 74, f. 2r-11v, und das Konzept derselben, *ibidem*, S. 123, Nr. 78, f. 30r-32v (bei allen Verweisen auf diese Arbeit beziehen sich die Seiten auf das Regest des Dokuments, und die Files auf den integralen Text, wie er auf der DVD veröffentlicht ist, die dem Band beigegeben ist); das rumänische Resümee wird wiedergegeben bei Bunea, *Din istoria românilor*, S. 172-173.

¹⁸³ Diese Vorstellung taucht auch bei P. Bod auf (*Historia*, S. 396), allerdings in einer für den Mönch günstigen Interpretation, der dessen Strenge schätzte und darin eine Erklärung für den Einfluss seiner Predigten auf die Rumänen fand.

¹⁸⁴ Zwei „schismatische“ Mönche aus dem Banat von Temeswar, die versuchten, nach Siebenbürgen vorzudringen, sind für den Juli 1744 attestiert (Săsăujan, *Documente*, S. 228-229, Nr. 38, 40), andere vier für September (*ibidem*, S. 232, Nr. 45) und drei andere Priester für März 1745 (*ibidem*, S. 236, Nr. 50). Zu weiteren Erwähnungen vgl. Idem, *Politica bisericească a Carții din Viena în Transilvania (1740-1761)/Die Kirchenpolitik des Wiener Hofes in Siebenbürgen (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, S. 225-228.

trei¹⁸⁵. Visarion a rămas însă cel mai influent, prin aura sfințeniei sale, nelipsind tentativele de a-i celebra amintirea¹⁸⁶. Deocamdată rămân nelămurite raporturile sale reale cu mitropolitul Arsenije Jovanović-Šakabent, suspectat de autoritățile aulice că l-ar fi trimis pe Visarion ca misionar, permițându-i să inaugureze un loc de pelerinaj la Lipova¹⁸⁷.

Reacțiile enoriașilor au fost de un radicalism asimilat, în relațiile care le-au descris, nu doar „schisme”, ci aproape păgânismului: violențe împotriva preoților uniți și considerarea convorbirilor cu ei drept un grav păcat, profanarea bisericilor uniților pentru a-i sili pe aceștia să nu le mai frecventeze, împărtășirea cu muguri și boabe de grâu, folosirea mierii în locul uleiului sfințit, botezarea copiilor de către „femei superstițioase”, toate reflectând ostilitatea extremă față de preoții uniți, care mergea până la excluderea din comunitate a celor care îi mai acceptau¹⁸⁸. Din nou trebuie observat că manifestările invocate nu erau noi, decât poate prin amploarea lor (faptul nu era dovedit totuși prin investigații nemijlocite), din moment ce mai apăruseră și anterior în Făgăraș. În plus, forma insolită a sacramentelor acuzată aici nu reflectă nicidecum o delimitare identitară,

¹⁸⁵ Un raport al comandantului postului militar de graniță de la Turnu Roșu, din 10 noiembrie 1744, se referă la cinci preoți „schismatici”, foști țărani, care veniseră din Țara Românească și se stabiliseră într-o pădure din apropierea Devei, unde ridicaseră o capelă, atrăgând locuitorii din mai multe sate și prejudiciindu-i pe preoții uniți fungenși, rămași fără enoriași (*ibidem*, p. 234-235, nr. 48)

¹⁸⁶ În octombrie 1744, doi călugări „schismatici” au ridicat din nou crucea așezată de Visarion la Lipova, lângă un izvor al tămăduirii, unde acesta rostise mai multe predici, atrăgând credincioșii din districtul Timișoarei și Transilvania în pelerinaj (Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 207; Săsăușan, *Documente*, p. 233, nr. 46-47, și 224, nr. 32); solicitarea Curții ca izvorul să fie dărâmat (conform Bunea, *Din istoria românilor*, p. 190) nu a avut efect, iar continuarea pelerinajelor la Lipova, până în 1747, este atestată de mențiunile din Boroș, *Date cronologice*, p. 286-288. O informare a Consiliului Aulic de Război, din 27 iunie, consemna faptul că Visarion purta pe sub veșmânt o cruce de fier și un lanț de fier în jurul corpului (Săsăușan, *Documente*, p. 228, nr. 37).

¹⁸⁷ Prin informarea solicitată mitropolitului de Consiliul Aulic de Război, la 24 iunie 1744 (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, p. 35-36, nr. 28; Săsăușan, *Documente*, p. 227, nr. 36). Ierarhul a răspuns la 26 august, negând că i-ar fi dat această însărcinare și că ar fi intenționat să-și depășească în vreun fel limitele concesiunilor acordate (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, p. 37-38, nr. 30, citat și la Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 207).

¹⁸⁸ Este vorba de raportul informativ transmis de Cancelaria Aulică a Transilvaniei pentru a fi prezentat în cadrul Conferinței ministeriale din 27 februarie 1745, publicat la Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma, 1745-1768. Documente inedite*, vol. II/1, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1997 (în continuare: Pall, *Documente inedite*), nr. 13, p. 37, pentru mențiunile din text; pentru memoriile pe care s-a bazat raportul (unul al clerului unit și celălalt al *Status*-ului catolic), vezi Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, p. 223-225.

Fogarasch angewandt worden war¹⁸⁵. Visarion blieb jedoch der einflussreichste durch die Aura seiner Heiligkeit, so dass es auch Versuche gab, sein Gedächtnis feierlich zu begehen¹⁸⁶. Bislang bleiben jedoch seine wirklichen Verbindungen zu Metropolit Arsenije Jovanović-Šakabent ungeklärt, der von den Autoritäten des Hofes verdächtigt wurde, Visarion als Missionar geschickt und ihm gestattet zu haben, einen Wallfahrtsort in Lipova zu begründen¹⁸⁷.

Die Reaktionen der Gläubigen waren in ihrer Beschreibung der Verhältnisse von einem Radikalismus, der nicht nur dem „Schisma“, sondern sogar dem Heidentum glich: Gewalttaten gegen unierte Priester und die Haltung, dass sogar Gespräche mit diesen als schwere Sünde eingeschätzt wurden, die Entweihung von Kirchen der Unierten, um diese zu zwingen, jene nicht mehr zu besuchen, die Kommunion mit Blumenkohl und Weizenkörnern, die Benutzung von Honig statt geweihtem Salböl, die Taufe von Kindern durch „abergläubische Frauen“, was alles die extreme Feindseligkeit gegenüber den unierten Priestern widerspiegelt, die bis zum Ausschluss derer aus der Gemeinschaft reichte, die diese weiterhin akzeptierten¹⁸⁸. Von neuem muss festgehalten werden, dass an diesen Manifestationen nichts neu ist, außer vielleicht ihr Ausmaß (was jedoch bisher noch nicht durch unmittelbare Forschungen bewiesen ist), insoweit diese auch vorher schon in Fogarasch aufgetreten waren. Zusätzlich spiegelt die hier beklagte ungewöhnliche Form der Sakramente keineswegs eine Identitätsabgrenzung wider, sondern eher eine nur

¹⁸⁵ Ein Bericht des Kommandanten des Militärgrenzpostens von Turnu Roșu vom 10. November 1744 bezieht sich auf fünf „schismatische“ Priester, ehemalige Bauern, die aus der Walachei gekommen waren und sich in einem Wald in der Nähe von Deva niedergelassen hatten, wo sie eine Kapelle errichteten, die Bewohner mehrerer umliegender Dörfer anzogen und die dort wirkenden unierten Priester beleidigten, die ohne Gläubige blieben (*ibidem*, S. 234-235, Nr. 48).

¹⁸⁶ Im Oktober 1744 stellten zwei „schismatische“ Mönche das von Visarion in Lipova errichtete Kreuz von neuem neben einer wunderstätigen Quelle auf, wo dieser mehrere Predigten gehalten hatte, mit denen er die Gläubigen aus dem Distrikt Temeswar und Siebenbürgen zu Pilgerreisen anlockte (Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, S. 207; Săsăujan, *Documente*, S. 233, Nr. 46-47, und 224, Nr. 32); die Forderung an den Hof, wonach der Brunnen zerstört werden sollte (laut Bunea, *Din istoria românilor*, S. 190) war nicht von Erfolg gekrönt, und das Anhalten der Wallfahrten nach Lipova bis ins Jahr 1747 wird von Erwähnungen bei Boroș bestätigt (*Date cronologice*, S. 286-288). Eine Information des Hof-Kriegsrats vom 27. Juni hält fest, dass Visarion unter der Soutane ein Kreuz aus Eisen und um den Leib eine Eisenkette trug (Săsăujan, *Documente*, S. 228, Nr. 37).

¹⁸⁷ Durch eine Information, die dem Metropolit von Hof-Kriegsrat am 24. Juni 1744 abverlangt wurde (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, S. 35-36, Nr. 28; Săsăujan, *Documente*, S. 227, Nr. 36). Der Hierarch antwortete am 26. August und bestritt sowohl, jenem diesen Auftrag gegeben zu haben, als auch die Absicht gehabt zu haben, auf irgendeine Weise die erlaubten konfessionellen Grenzen zu überschreiten (Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, S. 37-38, Nr. 30, zit. auch bei Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, S. 207).

¹⁸⁸ Hier ist vom informativen Bericht die Rede, der von der Hofkanzlei von Siebenbürgen geschickt worden war, um im Rahmen der Ministerkonferenz von 27. Februar 1745 vorgelegt zu werden, der veröffentlicht ist bei Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma, 1745-1768. Documente inedite/ Inochentie Micu-Klein. Das Exil in Rom, 1745-1768. Unveröffentlichte Dokumente*, Bd. II/1, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1997 (im Folgenden: Pall, *Documente inedite*), Nr. 13, S. 37, für die Erwähnungen im Text; zu den Memoranden, auf die sich der Bericht bezieht (eines des unierten Klerus und das andere des *status catholicus*), vgl. Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, S. 223-225.

ci mai degrabă o vagă creștinare, ori o particulară practică euharistică¹⁸⁹, atestată și de o decizie sinodală din anul 1725¹⁹⁰.

Această imagine de ansamblu poate fi însă detaliată. Există mărturii concrete despre tensiunile confesionale din decembrie 1744, din comitatul Hunedoara¹⁹¹ și din orașul Alba Iulia, iar pentru Rășinari din primăvara anului următor. Românii din Alba Iulia au recurs, se pare, la o acțiune similară celei din 1701, alcătuind un memoriu și solicitând sfatul prepozitului capitular romano-catolic cu privire la modalitatea de a obține preoți „schismatici”¹⁹². Cei din Rășinari, după publicarea circularei de pacificare a guvernatorului Ioan Haller, au refuzat ferm să mai participe la slujbele preoților uniți, permițându-le să rămână în sat, dar au solicitat în schimb să li se acorde „libera exercitare a vechii lor religii”, prin intermediul „preoților neuniți”¹⁹³.

Încă în primăvara lui 1744 (între 28 mai și 2 iunie), Magistratul Sibiului instituise o anchetă în satele românești ale scaunului, ca urmare a refuzului enoriașilor de a frecventa bisericile unite. Se repetă, în declarațiile consemnate, dorința de persistență în „vechea credință” (preotul Ioan din Boița), în „lege” (credincioșii din Săcel, gata să emigreze dacă aceasta s-ar fi schimbat, ca și cei din Gura Râului), în „legea strămoșească” (cei din Tilișca) sau în „vechea lege românească” („bey vorigen Rumenesten Religion” – cei din Cacova, ostili oricăror înnoiri și care asimilau „legea” cu „vechea pravilă a celor 318 Sf. Părinți”), pe care cei din Orlat o considerau a fi „primită de la Ierusalim”. Mai ezitanți par preoții, cărora sătenii le reproșează că, deși au fost întrebați, nu le-au

¹⁸⁹ Vezi investigația mai recentă a problemei la Jan Nicolae, „Pâinea numită în popor „Paști”: istoria catehetică a unui substitut euharistic”, în Avram Cristea și Jan Nicolae (editori), *Credința și credințele românilor*, Alba Iulia, Reîntregirea, 2011 (în continuare: Nicolae, *Istoria catehetică*), p. 182-225.

¹⁹⁰ M.-Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 112, punctul 10. Istoricul Petru Maior, care a publicat cel dintâi hotărârile acestui sinod, comentează practica respectivă cu o naturalețe ce denotă cunoașterea ei din proprie experiență, deci persistența și spre sfârșitul secolului al XVIII-lea; vezi *Istoria Bisericii românilor*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, Viitorul Românesc, 1995, p. 243.

¹⁹¹ O plângere a fost transmisă Guvernului de protopopii din Hațeg, Dobra și Hunedoara (vezi regestul, în *Documente externe*, p. 125, nr. 83). Alte informații, legate îndeosebi de agitațiile din Jibot (Șibot), oferă Lupaș, în *Contribuțiuni documentare*, p. 216-217.

¹⁹² Pall, *Documente inedite*, nr. 8, p. 19-20, unde scrisoarea rezumată, trimisă Cancelariei Aulice, trebuie atribuită prepozitului Capitlului din Alba Iulia, și nu protopopului unit, cum presupune editorul.

¹⁹³ „[...] universus pagi hujus populus cum uxoribus, filiis et filiabus minorennibus, [...] flexis genibus vetus religionis suae exercitium per Poppas non unitos libere exercendum anxie rogabant [...]” Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 34, p. 45, raportul Magistratului Sibiului adresat Guvernului la 22 aprilie 1745; vezi și *ibidem*, 2007, p. 230-231, și nota 31, cu o consemnare destul de diferită ca formulare din Protocolul Magistratului: „[...] bätten indessen umb alles in der Welt, dass man sie bey ihrem alten Glauben der orientalischen Kirche [s.n.] ruhig lassen möge, indem sie sich lieber alle niederhauen lassen, oder anstatt der Past Knospen von den Eichen genießen, als mit denen unirten Poppen zugleich in die Kirche gehen wollten [...]”. O altă mențiune despre această localitate redă Lupaș, în *Contribuțiuni documentare*, p. 221.

vage Christianisierung oder eine bestimmte eucharistische Praxis¹⁸⁹, die schon von einer Synode im Jahr 1725 attestiert worden war¹⁹⁰.

Dieser Überblick kann jedoch noch spezifiziert werden. So gibt es konkrete Zeugnisse über konfessionelle Spannungen vom Dezember 1744 aus dem Komitat Hunedoara/Eisenmarkt¹⁹¹ und aus der Stadt Alba Iulia/Karlsburg, und für Rășinari im Frühjahr des folgenden Jahres. Die Rumänen aus Karlsburg haben scheinbar auf eine Aktion zurückgegriffen, die der von 1701 ähnlich war, indem sie ein Memorandum verfassten und den Rat des römisch-katholischen Kapitelpropstes erbat im Blick auf die Möglichkeit, „schismatische“ Priester zu erhalten¹⁹². Nach der Veröffentlichung des Rundschreibens zur Befriedung von Gouverneur Johann Haller weigerten sich die aus Rășinari energisch, weiter an Gottesdiensten unierter Priester teilzunehmen, wobei sie ihnen gestatteten, im Dorf zu bleiben, doch forderten sie zugleich, dass ihnen „die freie Ausübung ihrer alten Religion“ vermittels „nicht-unierter Priester“ zu gestatten sei¹⁹³.

Schon im Frühjahr 1744 (zwischen dem 28. Mai und dem 2. Juni) setzte der Magistrat von Hermannstadt eine Untersuchung in den rumänischen Dörfern des Stuhls an als Folge der Weigerung, die unierten Kirchen zu besuchen. Es wiederholt sich in den unterzeichneten Erklärungen der Wunsch, im „früheren Glauben“ zu bleiben (so der Priester Ioan von Boița), im „Gesetz“ (so die Gläubigen aus Săcel, die bereit waren auszuwandern wie jene aus Gura Râului, falls dieses verändert würde), im „Gesetz der Ahnen“ (so jene aus Tilișca) oder im „vorherigen rumänischen Gesetz“ („bey vorigen Rumenen Religion“ – so jene aus Cacova, die gegenüber jeder Erneuerung feindselig waren und das „Gesetz“ mit der „alten Ordnung der 318 heiligen Väter“ gleichsetzten), das die aus Orlat für „aus Jerusalem erhalten“ glaubten. Zögerlicher erscheinen Priester, denen

¹⁸⁹ Vgl. die jüngere Untersuchung des Problems bei Jan Nicolae, „Pâinea numită în popor istoria catehetică a unui substitut euharistic“, „Das im Volk „Paști“ genannte Brot: Katechese eines eucharistischen Substituts“, in: Avram Cristea/Jan Nicolae (Hrsg.), *Credința și credințele românilor/Glaube und Glauben der Rumänen* (Anm. d. Übers.: Wortspiel mit *credința/Glauben* im Singular und Plural; J.H.), Alba Iulia, Reîntregirea, 2011 (im Folgenden: Nicolae, *Istoria catehetică*), S. 182-225.

¹⁹⁰ M.-Moldovanu, *Acte sinodali*, II, S. 112, Punkt 10. Der Historiker Petru Maior, der als erster die Beschlüsse dieser Synode veröffentlicht hat, kommentiert die entsprechende Praxis mit einer Unbefangenheit, die auf eine Kenntnis aus eigener Erfahrung hindeutet, also ist von anhaltender Praxis bis zum Ende des 18. Jhs. auszugehen; vgl. *Istoria Bisericii românilor*, Ausgabe von Ioan Chindriș, Bukarest, Viitorul Românesc, 1995, S. 243.

¹⁹¹ Eine Beschwerde wurde dem Gubernium von den Dekanen aus Hațeg/Hetzeg, Dobra und Hunedoara übermittelt (vgl. das Regest in: *Documente externe*, S. 125, Nr. 83). Andere Informationen besonders in Verbindung mit den Agitationen von Jibot (Șibot) bietet Lupaș, in: *Contribuțiuni documentare*, S. 216-217.

¹⁹² Pall, *Documente inedite*, Nr. 8, S. 19-20, wo das zusammengefasste Schreiben, das an die Hofkanzlei geschickt worden war, dem Praepositus des Domkapitels von Karlsburg zugeschrieben wird und nicht dem unierten Dekan, wie der Autor vorschlägt.

¹⁹³ „[...] universus pagi hujus populus cum uxoribus, filiis et filiabus minorenibus, [...] flexis genibus vetus religionis suae exercitium per Poppas non unitos libere exercendum anxie rogabant [...]“ Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 34, S. 45, Bericht des Magistrats von Hermannstadt an das Gubernium am 22. April 1745; vgl. auch *ibidem*, 2007, S. 230-231, und Anm. 31, mit einer recht verschiedenen Festlegung der Formulierung aus dem Protokoll des Magistrats: „[...] bätben indessen umb alles in der Welt, dass man sie bey *ihrem alten Glauben der orientalischen Kirche* [s.n.] ruhig lassen möge, indem sie sich lieber alle niederhauen lassen, oder anstatt der Past Knospen von den Eichen genüssen, als mit denen unierten Poppen zugleich in die Kirche gehen wollten [...]“. Einen anderen Hinweis zu dieser Ortschaft gibt Lupaș wieder (*Contribuțiuni documentare*, S. 221).

mărturisit dacă s-a schimbat „legea” (în Săcel), nu le-au spus dacă sunt uniți sau nu (în Cacova, unde preotul Ciucur evită un răspuns limpede, dar mărturisește că „nu știe de altă lege decât de cea aflată aci în sat, învățând, ținând și lăsând oamenii în ea”), ori ce este Unirea (în Orlat); tot evaziv este și Oprea din Boița, deși sătenii nu mergeau la slujbele lui, crezându-l unit. În schimb, săliștenii îi respingeau cu totul pe preoții uniți, afirmând că vor doar „preoți cu desăvârșire curați în biserica lor”, cu toate că aceștia declarau, la rândul lor, că nu fac „alt serviciu divin decât acela, pe care l-au aflat aci obișnuit din vechime și pe care vor să-l țină până în ceasul din urmă”¹⁹⁴. O nouă anchetă, efectuată în mai 1745 în satele scaunului Săliște, ilustrează acutizarea adversității față de preoții uniți, desemnarea lor drept „papistași” nefiind nicidecum cea mai aspră imprecizie; unii spuneau chiar că nu se cuvine să se roage în biserică pentru „Preamărita Crăiasă”, nefiind de credința lor, iar spălarea podelelor bisericilor și resfințirea lor, pentru a fi purificate, reprezenta doar începutul unei practici ce avea să devină frecventă¹⁹⁵.

Pozițiile credincioșilor erau, așadar, extrem de ferme, în comparație cu cele din 1699, fapt explicabil, dacă ținem seama de exacerbarea sensibilităților, produsă după trecerea călugărului Visarion¹⁹⁶. De acest context au putut profita preoți neuniți supranumerari, agitând și mai mult spiritele și supralicitând acuzațiile. Tot astfel poate fi înțeles și sensul expresiei care începe să fie uzitată doar acum: cel de „lege” sau credință/religie „veche”. Mai ezitanți, sau cel puțin prudenți se dovedeau preoții, care nu erau foarte probabil capabili, în cele mai multe cazuri, să soluționeze dilema enoriașilor, transformată curând în adversitate nedisimulată:

¹⁹⁴ Toate declarațiile sunt citate după Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 209-210. Pentru Săliște, trebuie amintit și episodul relatat de P. Bod (*Historia*, p. 397-398), al tentativei episcopului Klein, însoțit de teologul iezuit Balogh, de a celebra slujba de Rusalii în biserica parohiei, eșuată datorită refuzului total al credincioșilor de a participa la ceremonie; vezi și George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani din urmă*, ediția a II-a, îngrijită de Ștefan Pascu și Florin Salvan, vol. I, Brașov, 1993, p. 423-424. Mai multe detalii despre agitațiile din Săliște, care au continuat până în 1745, prezintă S. Dragomir, pe baza Protocolului Magistratului Sibiului (*Istoria desrobirei*, 2007, p. 221-222).

¹⁹⁵ Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 215-216. Sătenii din Cacova suspectau și perversitatea ritualului îndătinat, afirmând că „ei nu țin preoți, care pomenesc în biserică numele Crăiesei și care ne dă paști cu lapte și cu ouă” (*ibidem*, p. 215); în acest caz, noțiunea de „paști” are în vedere foarte probabil acuzația înlocuirii speciei euharistice cu alimentul ritual omonim (vezi și Nicolae, *Istoria catehetică*, p. 183-186, 210 sqq.). Reacțiile credincioșilor, inclusiv modalitatea de „purificare” a bisericilor, pusă sub semnul unei închipuite superstiții și cu trimitere predilectă la comitatul Hunedoara, apar și la P. Bod (*Historia*, p. 397).

¹⁹⁶ Chiar dacă puține, excepțiile există: la Sibiel, preoții au recunoscut că sunt uniți și că „pomenesc pe Crăiasa în rugăciunile lor”, iar în Vale, sătenii s-au limitat să spună că se orientează după sălișteni, care erau, totuși, cei mai radicali (Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 209).

die Dorfbewohner vorwarfen, dass sie, obwohl sie gefragt wurden, ihnen gegenüber nicht bezeugt hatten, ob sich das „Gesetz“ verändert hatte (so in Săcel), ihnen nicht gesagt hatten, ob sie uniert sind oder nicht (so in Cacova, wo der Priester Ciucur eine klare Antwort verweigerte, aber bezeugte, dass er „kein anderes Gesetz kenne als das hier im Dorf und die Menschen dieses lehre, es einhalte und die Menschen darin beliebe“), oder was die Union überhaupt sei (so in Orlat); auch Oprea aus Boița war zögerlich, obwohl die Menschen nicht in seine Gottesdienste kamen, da sie ihn für uniert hielten. Die Bewohner aus Săliște wiederum lehnten die unierten Priester vollkommen ab und bekräftigten, dass sie nur „vollkommen reine Priester in ihrer Kirche“ wollten, obwohl diese ihrerseits erklärten, dass sie „keinen anderen Gottesdienst feiern als jenen, den sie hier als Brauch von alters her vorgefunden haben und den sie bis zur letzten Stunde halten werden“¹⁹⁴. Eine neue im Mai 1745 in den Dörfern des Stuhls von Săliște durchgeführte Untersuchung illustriert die akute Zunahme an Feindseligkeit gegenüber den unierten Priestern, wobei deren Bezeichnung als „Papisten“ noch nicht einmal die schlimmste Beschimpfung war; einige sagten sogar, dass es sich nicht zieme, in der Kirche für die „Allerhöchste Kaiserin“ zu beten, weil sie nicht ihres Glaubens sei, und die Reinigung des Fußbodens der Kirchen und ihre Wiederweihe stellten nur den Beginn einer Praxis dar, die häufig werden sollte¹⁹⁵.

Die Positionen der Gläubigen waren also äußerst entschlossen im Vergleich zu denen von 1699, was mit der völligen Verschärfung der Sensibilitäten, die mit dem Auftreten Visarions zusammenhängt, erklärbar ist¹⁹⁶. Von diesem Kontext konnten die überzähligen nicht-unierten Priester profitieren, die die Geister noch mehr aufhetzten und die Anklagen noch ins Unermessliche steigerten. So kann auch die Bedeutung jenes Begriffs des „Gesetzes“ oder des „alten“ Glaubens bzw. der alten „Religion“ verstanden werden, wie er jetzt erst zu verwenden begonnen wurde. Etwas zurückhaltender oder zumindest klüger erwiesen sich Priester, die sehr wahrscheinlich in den meisten Fällen nicht imstande waren, das Dilemma der Gläubigen zu lösen, das bald in offene Feindschaft überging: Das

¹⁹⁴ Alle Erklärungen werden zitiert nach Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, S. 209-210. Für Săliște muss auch die von P. Bod überlieferte Episode erwähnt werden (*Historia*, S. 397-398), und zwar der vom jesuitischen Theologen Balogh unterstützte Versuch von Bischof Klein, den Pfingstgottesdienst in der Kirche der Pfarrgemeinde zu zelebrieren, was misslang aufgrund der Totalverweigerung der Gläubigen, an der Zeremonie teilzunehmen; vgl. George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani din urmă/Ausgewählte Abschnitte der Geschichte Siebenbürgens – 200 Jahre später*, 2. Aufl., hrsg. von Ștefan Pascu und Florin Salvan, Bd. I, Brașov, 1993, S. 423-424. Mehr Details über die Agitationen in Săliște, die bis 1745 andauerten, bietet S. Dragomir auf der Basis des Protokolls des Magistrats von Hermannstadt (*Istoria desrobirei*, 2007, S. 221-222).

¹⁹⁵ Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, S. 215-216. Die Dorfbewohner aus Cacova äußerten auch den Verdacht der Pervertierung des üblichen Ritus und bekräftigten, „dass sie keine Priester behalten, die im Gottesdienst des Namens der Kaiserin liturgisch gedenken und zu Ostern Milch und Eier reichen“ (*ibidem*, S. 215); in diesem Fall geht es bei dem Begriff „Ostern“ sehr wahrscheinlich um das Ersetzen der spezifischen Zubereitung des eucharistischen Brotes mit rituell gleichlautenden Zutaten (vgl. auch Nicolae, *Istoria catehetică*, S. 183-186, 210 sqq.). Die Reaktionen der Gläubigen einschließlich der Art und Weise der „Säuberung“ der Kirchen im Zeichen eines eingebildeten Aberglaubens und unter Verweis vornehmlich auf das Komitat Hunedoara taucht auch bei P. Bod auf (*Historia*, S. 397).

¹⁹⁶ Wenn auch wenige, so gibt es doch Ausnahmen: in Sibiel haben die Priester anerkannt, dass sie uniert sind und „der Kaiserin in ihren Gebeten liturgisch gedenken“; in Vale hingegen beschränkten sich die Dorfbewohner auf die Aussage, sich an den Bewohnern von Săliște zu orientieren, die freilich die radikalsten waren (Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, S. 209).

„legea” nu se schimbase, desigur, dar definirea Unirii depășea posibilitățile unor clerici în mare parte modești. Ceea ce spune multe despre modalitatea instituirii lor, indiferent dacă era vorba de o hirotonie licită, ori de una ilicită, urmată de confirmarea din partea ierarhului unit, care implica, teoretic, depunerea unei profesii de credință.

Declarații similare au dat și locuitorii din alte sate ale scaunului Sibiu, din districtul Făgăraș, comitatul Hunedoara și orașul Alba Iulia¹⁹⁷. Memoriul adresat Tablei Regești în anul 1745 de locuitorii din Vinț, în apărarea preotului neunit, instalat în locul fostului preot unit alungat, probează o elaborare cu totul străină credincioșilor simpli, contrastantă față de declarațiile consemnate până acum, prin accentele teologice, retorice și supunerea arătată Crăiesei¹⁹⁸. Un destul de vag simț critic probează și citatul reprodus de Silviu Dragomir (și, după el, de o întreagă pleiadă de istorici), prin intermediul unui număr al *Foii diecezane* din 1894, din revista de la Weimar *Acta historica ecclesiastica*, cu privire la o întâmplare petrecută într-un „oarecare sat” din scaunul Sibiu, și repetată [!] în comuna Baci, conform însemnărilor contelui Mikó¹⁹⁹. Iar știrile din anul 1746

¹⁹⁷ Acestea sunt succint redate de A. Bunea și S. Dragomir, pe baza notelor din *Colecția Rosenfeld*, cu excepția celor referitoare la districtul Făgăraș, pentru care cel de-al doilea face trimitere la memoriul litografiat al contelui Emerik Mikó (*Din istoria românilor*, p. 191-192; *Istoria desrobirei*, 2007, p. 231-233). Câteva dintre ele sunt menționate și la Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 221. Declarația celor din Alba Iulia, că „niciodată nu vor accepta unirea, nici pe preoții uniți”, citată de I. Lupaș, chiar dacă nu pare să se refere și la situația anterioară, așa cum se deduce din prezentarea lui S. Dragomir, confirmă oricum interpretarea propusă mai sus pentru acest caz.

¹⁹⁸ Din acest motiv, nu i se poate atribui aceeași semnificație, ci doar o valoare probatorie: „Sufletul nostru este al lui Dumnezeu, care l-a creat, și de aceea l-a răscumpărat cu scump sângele sfântului său Fiu, ca să slujim Sf. Sale cu el; de aceea nimănu din lumea aceasta nu-i putem face plăcerea de a i-l da. De dragul nimănu nu vom părăsi dreapta noastră credință grecească, și nu ne vom depărta de preoții cei după rânduiala ei, preoți uniți nu primim, mai bine suntem și vom fi gata să murim cu toții și astfel să ne pecetluim cu moartea atât credința către Crăiasă (Doamna Milostivă) precum și cea către Dumnezeul nostru și statornicia în cunoscuta, vechea și dreapta noastră credință [...]” (Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 222, traducerea autorului după textul original maghiar; o traducere diferită, după textul latin din *Colecția Rosenfeld*, redă S. Dragomir, în *Istoria desrobirei*, 2007, p. 235). La fel poate fi interpretat și răspunsul celei mai mari părți a românilor la acțiunea de pacificare a guvernatorului, redat de P. Bod (*Historia*, p. 400). Pentru comparație, se cuvine redată și declarația celor din Cornățel: „Modernos popas unitos, etsi in toto Principatu tolerant alii, non passuros, neque Pascha suum ab iis sumpturos.” (Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 221, nota 7, iar pentru semnificația refuzului primirii „paștilor”, Nicolae, *Istoria catehetică*, p. 195-196).

¹⁹⁹ Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, p. 234. Se cuvine observat că, știrea apărută în respectiva publicație este amintită anterior de G. Bogdan-Duică, împreună cu trimiterea completă (*Procesul*, p. 26, nota 3); acesta nu a considerat însă necesar să o citeze, oferind în schimb o probă a seriozității informării autorilor ei, care comunicau opinia comună că Visarion venise în Ardeal din Rusia.

„Gesetz“ hatte sich gewiss nicht geändert, aber die Union zu definieren, überstieg die Möglichkeiten eines zum großen Teil bescheidenen Klerus. Was viel sagt über die Art und Weise ihrer Einsetzung ins Amt, unabhängig davon, ob es sich um eine rechtlich anerkannte Priesterweihe handelte oder eine rechtlich nicht anerkannte mit anschließender Bestätigung durch den unierten Hierarchen, die theoretisch das Ablegen eines Glaubensbekenntnisses beinhalten musste.

Ähnliche Erklärungen gaben auch Bewohner aus anderen Dörfern des Stuhles von Hermannstadt, dem Distrikt Fogarasch, dem Komitat Hunedoara und der Stadt Alba Iulia ab¹⁹⁷. Das Memorandum, das von den Bewohnern von Vinț im Jahr 1745 an die Königliche Tafel gerichtet wurde zur Verteidigung des nicht-unierten Priesters, der anstelle des früheren vertriebenen unierte Priesters eingesetzt worden war, stellt eine Ausarbeitung dar, die durch ihre theologischen und rhetorischen Akzente und ihre Unterwürfigkeit der Kaiserin gegenüber einfachen Gläubigen völlig fremd wirkte und den bisher unterzeichneten Erklärungen entgegengesetzt war¹⁹⁸. Einen recht vagen kritischen Sinn belegt auch das von Silviu Dragomir (und nach ihm einer ganzen Fülle von Historikern) vermittels einer Ausgabe der *Foii diecezane/dt. Diözesanblätter* wiedergegebene Zitat aus der Weimarer Zeitschrift *Acta historica ecclesiastica* zu einem Ereignis, das sich in „einem bestimmten Dorf“ des Stuhles von Hermannstadt zugetragen und in der Ortschaft Baci nach Aufzeichnungen von Graf Mikó wiederholt (!) hat¹⁹⁹. Und die Nachrichten zum

¹⁹⁷ Diese werden konzentriert wiedergegeben bei A. Bunea und S. Dragomir auf der Grundlage der Anmerkungen aus der *Colecția Rosenfeld* mit Ausnahme jener aus dem Distrikt Fogarasch, für die Letzterer auf das lithographische Memorandum von Graf Emerik Mikó verweist (*Din istoria românilor*, S. 191-192; *Istoria desrobirei*, 2007, S. 231-233). Einige davon werden auch bei I. Lupaș zitiert (*Contribuțiuni documentare*, p. 221). Die Erklärung derer aus Karlsburg, dass „sie niemals die Union akzeptieren werden und auch keine unierte Priester“, zitiert bei I. Lupaș, auch wenn sich dies nicht auf die frühere Lage zu beziehen scheint, so wie dies aus der Darstellung S. Dragomirs hervorgeht, bestätigt irgendwie die oben für diesen Fall vorgeschlagene Interpretation.

¹⁹⁸ Aus diesem Grund kann ihm nicht dieselbe Bedeutung beigemessen werden, sondern nur eine von realiter Bedeutung: „Unsere Seele gehört Gott, der sie geschaffen hat, und daher hat er sie erlöst mit dem teuren Blut Seines heiligen Sohnes, damit wir mit ihm Seiner Heiligkeit dienen; daher können wir niemand auf Erden die Freude machen, unsere Seele hinzugeben. Wir werden niemals aus Liebe zu irgendjemand unseren griechischen Glauben ablegen und die Priester dieser Ordnung verlassen, unierte Priester werden wir nicht annehmen, lieber sind wir bereit und vorbereitet, mit allen zu sterben und so mit unserem Tod sowohl unseren Glauben an die Himmelskönigin (die barmherzige Herrin) wie auch jenen an unseren Gott zu besiegeln sowie unsere Treue zu unserem bekannten, alten und wahren Glauben [...]“. (Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, S. 222, Übersetzung des Autors nach dem im Original ungarischen Text; eine davon unterschiedliche Übersetzung nach dem lateinischen Text gibt S. Dragomir wieder in *Istoria desrobirei*, 2007, S. 235). Genauso kann auch die Antwort des größten Teils der Rumänen auf die Aktionen zur Befriedung des Gouverneurs interpretiert werden, die von P. Bod wiedergegeben wird (*Historia*, S. 400). Zum Vergleich verdient auch die Erklärung der Bewohner von Cornățel wiedergegeben zu werden: „Modernos popas unitos, etsi in toto Principatu tolerant alii, non passuros, neque Pascha suum ab iis sumpturos.“ (Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, S. 221, Anm. 7, und zur Bedeutung der Verweigerung der Annahme der „Ostern“ vgl. Nicolae, *Istoria catehetică*, S. 195-196).

¹⁹⁹ Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, S. 234. Es ist festzuhalten, dass die in der entsprechenden Publikation enthaltene Nachricht schon früher bei G. Bogdan-Duică erwähnt war, zusammen mit den vollständigen Verweisen (*Procesul*, S. 26, Anm. 3); dieser hielt es jedoch nicht für nötig, dies zu zitieren, bietet aber im Gegenzug einen Beweis für die Ernsthaftigkeit der Information ihrer Autoren, die die gemeinsame Meinung kommunizierten, dass Visarion aus Russland nach Siebenbürgen gekommen war.

despre „plecarea satelor” din nordul Transilvaniei, invocate de Ioan Lupaș, conturează o imagine cvasiepoică a rezistenței poporului, „statornic în vechea sa credință”²⁰⁰.

O hartă detaliată a opțiunilor confesionale ale românilor din Principat este schițată în raportul final, din 16 iunie 1746, transmis Curții imperiale de episcopul de Munkács, Manuel Olsávszky, ca urmare a vizitației canonice efectuate în Transilvania în iarna anterioară²⁰¹. Cele mai mari tulburări le întâlneau în scaunele săsești Sibiu, Mediaș, Sebeș, Orăștie și în comitatul Hunedoara, ele fiind provocate, în afara „faimosului impostor”, de preoții recent ordinați și de călugări, cu sfatul și îngăduința unor oficialități „acatolice”; a înregistrat însă și un număr destul de mare de preoți care refuzau doar să presteze jurământul de supunere față de episcopul unit. Întrebându-i dacă fuseseră tulburați în exercitarea ritului, credincioșii, mai ales din scaunul Sibiu, au negat, se ridicaseră însă pentru că „Sfântul” („călugărul impostor”) condamnase Unirea; totuși, mărturiseau că, dacă acesta ar reveni și și-ar retrage acuzele, s-ar liniști, altfel nu pot. Cei din alte locuri s-au angajat însă că se vor supune Majestății Sale și episcopului lor, dacă se va întoarce.

Explicația situației deplorabile o găsea ierarhul în incultura preoților, care nu erau capabili să-i instruiască pe credincioși, astfel că puțini cunoșteau rudimentele credinței, iar unii nu se mai spovediseră de douăzeci sau treizeci de ani, ba chiar niciodată în 60 de ani. Existau mai multe biserici nerestituite încă uniților, episcopul însuși neputând intra în cele din Alba Iulia și Geoagiu. În comitatul Hunedoara aveau biserici comune cu reformații, aproximativ 40 de nobili de acolo fiind de fapt calvini. Olsávszky mai acuza comportamentul preoților și al unor protopopi, care uzau de cenzura ecleziastică, dădeau amenzi nejustificate, iar ei înșiși aveau o ținută nedemnă, neputând fi deosebiți prin veșmânt de țărani; toate acestea conduceau fie la aversiunea, fie la disprețul enoriașilor. În cele din urmă, el se referea la mulțimea preoților și călugărilor veniți din țările vecine, pe care oficialitățile locale, în schimbul unor mici câștiguri, îi admiteau în funcții parohiale, fără încuviințarea episcopului și fără să susțină cuvenitul examen.

Remediile propuse de Olsávszky reluau reglementări anterioare, dar aduceau și elemente noi. Pe de o parte, el recomanda tratarea „schismaticilor”, laici și clerici, ca pe membri ai unei confesiuni tolerate, în conformitate cu legislația Principatului; reducerea preoților „schismatici” hirotoniți recent în exterior și

²⁰⁰ Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 222-223.

²⁰¹ *Documente externe*, p. 145-146, nr. 129, f. 15r-18v, extrasul raportului menționat. Raportul este rezumat, după copia din *Colecția Rosenfeld*, de G. Bogdan-Duică (*Procesul*, p. 23-24) și A. Bunea (*Din istoria românilor*, p. 199-200).

„Wegzug der Dörfer“ im Norden Siebenbürgens, auf die sich Ioan Lupaș berief, konturiert ein quasi episches Bild vom Widerstand des „in seinem alten Glauben standhaften“ Volkes²⁰⁰.

Eine Karte der konfessionellen Optionen der Rumänen im Fürstentum wird im Abschlussbericht vom 16. Juni 1746 skizziert, der vom Bischof von Munkács Manuel Olsávszky anlässlich seiner kanonischen Visitation in Siebenbürgen im vorherigen Winter an den Kaiserlichen Hof gesandt wurde²⁰¹. Den größten Spannungen war er in den sächsischen Stühlen von Hermannstadt, Mediasch und Orăștie/dt. Broos und im Komitat Hunedoara begegnet, die – abgesehen von dem „berühmten Hochstapler“ – von kürzlich ordinierten Priestern und Mönchen auf Rat und mit Erlaubnis „nichtkatholischer“ offizieller Stellen provoziert worden seien. Er registrierte auch eine recht große Zahl von Priestern, die sich lediglich weigerten, den Eid zur Unterordnung unter den unierten Bischof abzulegen. Gefragt, ob sie bei der Ausübung des Ritus gestört worden seien, verneinten die Gläubigen vor allem im Stuhl Hermannstadt, sie hatten sich allerdings erhoben, weil der „Heilige“ („der hochstaplerische Mönch“) die Union verdammt hatte; jedoch bekannten sie, dass sie, wenn dieser zurückkäme und seine Anklagen zuzückzöge, sich beruhigen würden, andernfalls könnten sie dies nicht. Aus anderen Orten verpflichteten sich die Gläubigen indes, sich seiner Majestät und ihrem Bischof unterzuordnen, wenn er zurückkehre.

Eine Erklärung für die traurige Situation fand der Hierarch in der fehlenden Kultur der Priester, die nicht fähig waren, die Gläubigen zu instruieren, so dass sie nur wenig über den Glauben wussten und einige seit zwanzig oder dreißig Jahren nicht mehr gebeichteten hatten oder sogar 60 Jahre lang nicht mehr. Es gab mehrere den Unierten noch nicht zurückgegebene Kirchen, der Bischof selbst konnte jene von Karlsburg und Geoagiu nicht betreten. Im Komitat Hunedoara hatten sie Kirchen gemeinsam mit den Reformierten, fast 40 Adlige dort waren tatsächlich Calvinisten. Olsávszky klagte außerdem das Verhalten der Priester und einiger Dekane an, die die kirchliche Zensur nutzten, ungerechtfertigte Strafen verhängten, und selbst unziemliche Kleidung trügen und nicht von den Bauern zu unterscheiden wären; all dies führe zu Abneigung und Verachtung durch die Gläubigen. Die Verachtung bezog sich auf die Menge an Priestern und Mönchen, die aus den Nachbarländern gekommen waren und von den lokalen offiziellen Stellen gegen kleine Entgelte zu Gemeindeämtern ohne Zustimmung des Bischofs und ohne die entsprechende Prüfung abgelegt zu haben zugelassen wurden.

Die von Olsávszky vorgeschlagenen Gegenmaßnahmen griffen frühere Regelungen auf, brachten aber auch neue Elemente. Einerseits empfahl er, die „Schismatiker“ - Laien wie der Kleriker - wie Mitglieder einer tolerierten Konfession in Übereinstimmung mit der Gesetzgebung des Fürstentums zu behandeln; die Zahl der „schismatischen“ Priester, die erst kürzlich im Ausland geweiht worden waren und die Laien gegen die Union aufwiegelten, zu verringern; das Veranschaulichen der Unterscheidung zwischen Unierten

²⁰⁰ Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, S. 222-223.

²⁰¹ *Documente externe*, S. 145-146, Nr. 129, f. 15r-18v, Auszug aus dem erwähnten Bericht. Der Bericht wird nach der Kopie aus der *Colecția Rosenfeld* zusammengefasst von G. Bogdan-Duică (*Procesul*, S. 23-24) und A. Bunea (*Din istoria românilor*, S. 199-200).

care incitau împotriva Unirii la starea laică; ilustrarea distincției dintre uniți și neuniți prin dotarea celor dintâi. Mai vechile norme erau completate așadar cu sugestia unei atenții sporite pentru situația materială a clerului unit, un obiectiv ce fusese urmărit și de episcopul Klein. Se adăugau propunerile privind restaurarea tipografiei, pentru a nu mai fi necesară aducerea cărților dăunătoare Unirii de peste Carpați, și deschiderea de școli triviale pentru instruirea tinerilor. Interzicerea funcționării preoților ordinați în afară și a celor „bigami”, ori a ridicării de capele și schituri de către călugării veniți de peste munți, fără permisiunea prealabilă a episcopului, chiar dacă reactivau în parte prevederi anterioare, sesizau cu acuitate o vulnerabilitate a diecezei unite transilvănene: lipsa controlului ierarhului asupra teritoriului supra jurisdicției sale.

Considerațiile cu privire la starea Unirii expuse de teologul Iosif Balogh la sfârșitul aceluiași an au contribuit la fixarea în atenția Curții imperiale a chestiunilor stringente, legate de instruire, înființarea de școli triviale, a unui seminar și a unei tipografii²⁰². În darea sa de seamă, Balogh îi aborda și pe „agenții” crizei: călugări ascunși în diverse locuri și comercianți greci, considerați mai dăunători Unirii și vinovați de introducerea mai multor abuzuri decât „însuși sihastrul”; cu deosebire împotriva unui „pseudoepiscop” care activa la Silvaș²⁰³, a celor din Bințiș și a „corifeilor” din Alba Iulia trebuiau luate măsuri drastice, iar o decizie era necesară pentru preoții „schismatici”, al căror număr crescuse. Comisia aulică prezidată de contele Ferdinand Kollowrat a dezbătut aceste propuneri în 9 decembrie 1746, pentru a le transmite Conferinței ministeriale, sugerând însă o atitudine mai moderată în privința călugărilor și a grecilor: cei dintâi urmau să fie anchetați nu pe motivul ritului, ci al delictelor și exceselor, iar interogarea celorlalți era o atribuție a Companiei grecești, dacă ei aparțineau acesteia²⁰⁴.

Decretul imperial din 18 iunie 1747 a stabilit măsurile ce urmau să fie aplicate, de o severitate nedisimulată²⁰⁵: călugării ascunși prin munți, deseori vinovați de jafuri și chiar omoruri, aveau să fie judecați de instanțele laice, dar nu din cauza religiei, ci a delictelor civile și juridice

²⁰² *Documente externe*, p. 152-153, nr. 142, f. 40r-41r; Tóth, *Primul secol*, p. 232-233.

²⁰³ La acesta se referă și cele câteva mărturii citate de I. Lupaș, dintr-o investigație efectuată în iarna anului 1746-1747 în districtul Hațeg și comitatul Hunedoara (*Contribuțiuni documentare*, p. 225).

²⁰⁴ *Documente externe*, p. 153, nr. 143, f. 13r-14v, text din păcate incomplet; în concept, observațiile Comisiei aulice sunt consemnate pe manuscrisul raportului lui Balogh, citat în nota anterioară.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 162, nr. 165, f. 4r-6v, pe care se bazează prezentarea de față; o altă ediție, la Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 41, p. 58-62, după copia din *Colecția Rosenfeld*. Rezumate ale sale se găsesc la Bunea, *Din istoria românilor*, p. 216-218, după copia din aceeași colecție, și Pâclișanu, *Istoria*, p. 316-317, după S. Dragomir. Cu aceeași dată, S. Dragomir publică un decret imperial de conscriere a preoților „schismatici”, după copia din aceeași colecție (*Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 42, p. 62).

und Nicht-Unierten durch Dotation der ersteren. Die älteren Normen wurden somit durch den Vorschlag einer gesteigerten Aufmerksamkeit für die materielle Lage des unierten Klerus ergänzt, ein Ziel, das auch von Bischof Klein verfolgt worden war. Es wurden noch Vorschläge für die Restaurierung der Druckerei unterbreitet, damit das Herbeibringen von für die Union schädlichen Büchern über die Karpaten nicht mehr nötig sei, sowie die Gründung von Grundschulen zur Bildung der Jugend. Das Verbot des Wirkens ordinierter Priester außerhalb des Fürstentums und jener „Bigamisten“ oder auch des Baus von Kapellen und Skiten durch Mönche, die von jenseits der Berge gekommen waren, ohne vorherige Genehmigung des Bischofs zeigte, auch wenn es teilweise frühere Regelungen wieder in Kraft setzte, in aller Schärfe die Verletzbarkeit der unierten siebenbürgischen Diözese: das Fehlen der Kontrolle durch den Hierarchen über das seiner Jurisdiktion unterstellte Gebiet.

Die Überlegungen zum Zustand der Union, wie sie vom Theologen Iosif Balogh am Ende desselben Jahres vorgestellt wurden, trugen zur Stärkung der Aufmerksamkeit für die stringenten Fragen im Zusammenhang mit der Bildung, der Gründung von Grundschulen, eines Seminars und einer Druckerei beim Kaiserlichen Hof bei²⁰². In seinem Jahresrechenschaftsbericht benannte Balogh auch die „Agenten“ der Krise: Die an verschiedenen Orten versteckten Mönche und griechische Händler, die als schädlicher für die Union galten und als schuldiger an der Einführung mehrerer Missbräuche als „der Sihistrast“ selbst. Insbesondere gegen einen „Pseudobischof“, der in Silvaș wirkte²⁰³, jene aus Bințiți/dt. Benzenz und die „Koryphäen“ aus Alba Iulia sollten drastische Maßnahmen ergriffen werden, und eine Entscheidung war auch notwendig im Blick auf die „schismatischen“ Priester, deren Zahl angewachsen war. Die Hofkanzlei unter dem Vorsitz von Graf Ferdinand Kollowrat diskutierte diese Vorschläge am 9. Dezember 1746, um sie der Ministerkonferenz vorzulegen, schlug allerdings eine gemäßigte Haltung im Blick auf die Mönche und die Griechen vor: Die ersteren sollten nicht wegen des Ritus untersucht werden, sondern wegen Delikten und Exzessen, und das Verhör der anderen war Aufgabe der Griechischen Gesellschaft, wenn sie dieser angehörten²⁰⁴.

Das Kaiserliche Dekret vom 18. Juni 1747 setzte die Maßnahmen fest, die zur Anwendung kommen sollten und von einer unverhohlenen Härte waren²⁰⁵: Die im Gebirge untergetauchten Mönche, oft schuldig an Plünderungen und sogar Morden, sollten von weltlichen Instanzen gerichtet werden, aber nicht wegen der Religion, sondern wegen Zivil- und Strafdelikten

²⁰² *Documente externe*, S. 152-153, Nr. 142, f. 40r-41r; Tóth, *Primul secol*, S. 232-233.

²⁰³ Darauf beziehen sich auch einige der zitierten Zeugnisse der von I. Lupaș im Winter des Jahres 1746 auf 1747 im Distrikt Hațeg/Hatzeg und dem Komitat Hunedoara durchgeführten Untersuchung (*Contribuțiuni documentare*, S. 225).

²⁰⁴ *Documente externe*, S. 153, Nr. 143, f. 13r-14v, leider unvollständiger Text; als Konzeption sind die Beobachtungen der Hofkommission in dem Manuskript des Berichts von Balogh aufgezeichnet, der in der vorherigen Anmerkung zitiert wurde.

²⁰⁵ *Ibidem*, S. 162, Nr. 165, f. 4r-6v, worauf sich die vorliegende Darstellung gründet; eine andere Ausgabe bei Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 41, S. 58-62, nach der Kopie in der *Colecția Rosenfeld*. Seine Schlußfolgerungen sind zu finden bei Bunea, *Din istoria românilor*, S. 216-218, nach der Kopie aus derselben Sammlung und Păclișanu, *Istoria*, S. 316-317, nach S. Dragomir. Unter demselben Datum publiziert S. Dragomir ein Kaiserliches Dekret zur Zusammenstellung der „schismatischen“ Priester nach der Kopie aus derselben Sammlung (*Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 42, S. 62).

(amenințarea securității publice, încălcarea dispozițiilor imperiale ș.a.), iar protectorii Unirii trebuiau să cerceteze dacă mai erau ascunși alți călugări „schismatici” și să încerce să-i readucă în mănăstirile lor; grecilor „schismatici” care se strecuraseră în Transilvania sub pretextul că erau comercianți, dar nu aparțineau nici unei societăți, urmărind de fapt să-i convertească pe credincioșii uniți, urma să le fie interzisă intrarea în Principat, iar dacă erau descoperiți din nou, trebuiau să fie închiși și pedepsiți ca agitatori, însă cu precauția de a nu afecta tratatul comercial inițiat cu Poarta Otomană, ori de a da prilejul unor plângeri cu privire la procedura utilizată; în schimb, cei care erau membri ai unei companii și năzuiau să convertească poporul urmau să fie încredințați jurisdicției competente a respectivei companii; aducerea cărților „schismatice” din Țara Românească și Moldova nu mai era admisă, decât cu condiția verificării lor de către călugării iezuiți, avându-se totuși grijă să nu fie lipsiți „schismaticii” din locurile în care aceștia erau tolerați de cărțile necesare cultului; toți „seducătorii schismatici” și agitatorii să fie închiși și exemplar pedepsiți, precum acel „oarecare pseudoepiscop” din Silvaș și „corifeii” din Bințiș și Alba Iulia, care se opuseseră dispozițiilor imperiale.

Cu scrisoarea călugărilor blăjeni Silvestru Caliani, Grigore Maior și Gherontie Cotore, adresată Congregației de Propaganda Fide la 29 octombrie 1747²⁰⁶, intrăm în sfera zvonurilor colportate, pe fondul unei situații de maximă confuzie. Criza de la conducerea Bisericii Unite, determinată de lunga absență a episcopului și de recenta decizie a acestuia de a-l excomunica pe vicarul Petru Aron, explică tonul dezolat al scrisorii; ea aduce însă noi informații cu privire la starea de spirit a credincioșilor, ajutând la completarea acestui puzzle al situației profesionale a diecezei, pe care am încercat să o reconstituim pentru anii de început ai tulburărilor. O mențiune despre ancheta efectuată de oficiali ai scaunului Ciuc, în chestiunea apartenenței profesionale a românilor de acolo, ilustrează trista realitate a importanței pe care chiar clerul unit superior o acordase explicării Unirii²⁰⁷, dar și tipul standard al zvonurilor privitoare la riscurile asumate de cei ce perseverau în respingerea ei²⁰⁸. O alta, referitoare la ridicarea unei troițe la marginea satului

²⁰⁶ Dumitriu-Snagov, *România în arhivele Romei*, doc. nr. IV, p. 158-161; scrisoarea este comentată și de I. Lupaș (în *Contribuțiuni documentare*, p. 226) și Z. Pâclișanu (*Istoria*, p. 325), pe baza mai vechii ediții a lui D. Găzdaru.

²⁰⁷ „Narra l’arcidiacono della Sedia Csik comeche si an’ usciti certi uffiziali ungheresi della Sedia domandar agli Vallachi di que’ paesi con questi precisi termini: se sian’ uniti o nò, se credono nel Pontefice Romano, nella Procession, nel Purgatorio etc. e fra termine di giorni otto diano ragione dalla loro fede [...]” Dumitriu-Snagov, *România în arhivele Romei*, doc. cit., p. 158, 160.

²⁰⁸ Un prim exemplu se referă la cei din scaunul Ciuc: „[...] altrimenti gli incattiveranno e gli spoglieranno del tutto”; cel de-al doilea, la cei din scaunul Sebeș: „Noi mede.mi abbiamo veduto in queste parti di quà degli uomini scapando con dire gl’ abbian detto gli Sassoni missionarj di Sassebes, che se non saranno uniti veranno sopra di loro i Tedeschi, e gli spoglieranno, e gli tagleranno tutti a pezzi [...]”. *Ibidem*, p. 160. În ambele cazuri, consecința ar fi fost fuga înspăimântată a locuitorilor.

(Bedrohung der öffentlichen Sicherheit, Übertreten kaiserlicher Verfügungen, etc.), und die Protektoren der Union mussten erforschen, ob noch andere „schismatische“ Mönche im Untergrund waren, und versuchen, diese in ihre Klöster zurückzubringen; „schismatischen“ Griechen, die in Siebenbürgen unter dem Vorwand eingedrungen waren, sie seien Händler, aber keiner Handelsgesellschaft angehörten und in Wirklichkeit das Ziel verfolgten, unierte Gläubige zu konvertierten, sollte das Betreten des Fürstentums untersagt werden. Wenn sie aber ein neuerliches Mal aufgegriffen werden sollten, sollten sie inhaftiert und als Agitatoren verurteilt werden, allerdings mit Vorsicht, um nicht dem von der Osmanischen Pforte initiierten Handelsvertrag zu schaden oder jenen einen Grund zu geben für Klagen im Blick auf die angewandte Prozedur. Diejenigen wiederum, die Mitglieder einer Kompanie waren und danach strebten, das Volk zu konvertieren, sollten der zuständigen Jurisdiktion der entsprechenden Gesellschaft überstellt werden. Die Einfuhr „schismatischer“ Bücher aus der Walachei und der Moldau war nicht mehr erlaubt, außer sie wurden von „jesuitischen Mönchen“ überprüft, wobei immerhin dafür gesorgt werden sollte, dass „Schismatikern“ an Orten, wo diese toleriert waren, die für die Kultusausübung notwendigen Bücher nicht fehlten. Alle „schismatischen Verführer“ und Agitatoren sollten inhaftiert und exemplarisch bestraft werden wie jener „bestimmte Pseudobischof“ aus Silvaș und die „Koryphäen“ aus Bințiți und Alba Iulia, die sich kaiserlichen Verfügungen widersetzten.

Mit dem Schreiben der Blasendorfer Mönche Silvestru Caliani, Grigore Maior und Gherontie Cotore an die Kongregation *De Propaganda Fide* vom 29. Oktober 1747²⁰⁶ betreten wir die Sphäre kolportierter Gerüchte auf der Basis einer Situation maximaler Konfusion. Die Krise an der Spitze der Unierten Kirche, ausgelöst von der langen Abwesenheit des Bischofs und dessen kürzlicher Entscheidung, den Vikar Petru Aron zu exkommunizieren, erklärt den desolaten Ton des Schreibens; doch bringt es neue Informationen zum geistigen Zustand der Gläubigen und hilft bei der Vervollständigung dieses Puzzles der konfessionellen Situation in der Diözese, die wir für die Jahre der Anfänge der Unruhen zu rekonstruieren versucht haben. Eine Erwähnung der von den Offiziellen des Stuhles von Ciuc/Csik zur Frage der konfessionellen Zugehörigkeit der dortigen Rumänen durchgeführten Untersuchung illustriert die triste Wirklichkeit der Bedeutung, die auch der höhere unierte Klerus der Erklärung der Union zuerkannte²⁰⁷, aber auch den Standardtyp der Gerüchte bezüglich der Risiken, die die auf sich nahmen, welche auf ihrer Zurückweisung beharrten²⁰⁸. Eine andere Erwähnung zum Aufstellen eines Wegkreuzes an der Grenze des Dorfes

²⁰⁶ Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei*, doc. Nr. IV, pp. 158-161; das Schreiben wird auch kommentiert von I. Lupaș (*Contribuțiuni documentare*, S. 226) und Z. Păclișanu (*Istoria*, S. 325) auf Grundlage der älteren Ausgabe von D. Găzdaru.

²⁰⁷ „Narra l'arcidiacono della Sedia Csik comeche si an' usciti certi uffiziali ungheresi della Sedia domandar agli Vallachi di que' paesi con questi precisi termini: se sian' uniti o nò, se credono nel Pontefice Romano, nella Procession, nel Purgatorio etc. e fra termine di giorni otto diano raggione dalla loro fede [...]“ Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei*, zit. Dok., S. 158, 160.

²⁰⁸ Ein erstes Beispiel bezog sich auf den Stuhl Csik/rum. Ciuc: „[...] altrimenti gli incattiveranno e gli spoglieranno del tutto“; cel de-al doilea, la cei din scaunul Sebeș: „Noi mede mi abbiamo veduto in queste parti di quà degli uomini scapando con dire gl' abbian detto gli Sassoni missionarj di Sassebes, che se non saranno uniti veranno sopra di loro i Tedeschi, e gli spoglieranno, e gli tagleranno tutti a pezzi [...]“. *Ibidem*, S. 160. In beiden Fällen sei die aufgeschreckte Flucht der Bewohner die Konsequenz gewesen.

Beșineu, probează multiplicarea gesturilor ce urmăreau păstrarea amintirii trecerii „Sfântului” călugăr Visarion²⁰⁹.

În toamna aceluiași an, conșcripțiile efectuate pentru verificarea situației bisericilor și averilor parohiale (conform dispozițiilor guberniale, acestea au trebuit să fie restituite uniților), oferă cea mai potrivită perspectivă asupra finalului acestei prime etape a tulburărilor confesionale din Principat, derulată pe parcursul a patru ani (1744-1747). Cele pentru comitatele Alba, Zarand, Hunedoara și districtul Hațeg au fost atent analizate într-un studiu relativ recent²¹⁰, ale cărui concluzii sunt de o incontestabilă utilitate investigației de față. Diversitatea situațiilor care motivau alegerile preoților, întrebările puse uneori acestora privind cunoașterea punctelor dogmatice ale Unirii, rolul posibil al preoților cu statut incert, exemplele de scutire a preoților neuniți fungeși din comitatul Hunedoara (pe care le-am mai întâlnit în Făgăraș), pe de o parte; înverșunarea în apărarea credinței (așa cum fusese aceasta explicată de Visarion), dar și îngăduința, atitudinile diferite față de ritualurile de trecere, fragilitatea graniței dintre Unire și Neunire, cu deosebire rolul amplificator, și nu generator, al confuziei confesionale, pe care l-a avut, cel puțin în unele cazuri, discursul lui Visarion²¹¹, pe de alta, reprezintă doar câteva dintre observațiile care obligă la interpretarea nuanțată a fenomenului abordat aici. În privința desemnării constante drept „schismatici” a celor care nu erau sau nu mai erau uniți, spre deosebire de statisticile anilor 1733-1734, analizate în secvența anterioară a acestui studiu, ea se poate explica prin contextul confesional diferit. Măsura în care termenul a fost general utilizat și în discursul oficial al perioadei rămâne ultimul aspect căruia i se cuvine acordată puțină atenție.

Evitat în textul circularei guberniale adresate preoților și credincioșilor români în martie 1745²¹², el apare în schimb în versiunile acesteia transmise oficialităților la începutul lunii aprilie²¹³ și în raportul guvernatorului și al consilierilor catolici din 3 iulie, care a ținut să-i definească mai limpede decât în circulara anterioară pe preoții „schismatici”, drept cei care nu beneficiau de imunități și beneficii,

²⁰⁹ „Ne' campi del pago Beseno da Balasfalva poco distante appresso la strada publica apparisce una Croce novam.te eretta coll' epigrafe: Haec sancta ac salutifera Crux erecta est tempore divi Besarion (che era quel malandrino) quando prophetavit e si dice, ne' altri luoghi delle margini ancora vedersi simil cose.” *Ibidem*.

²¹⁰ Greta-Monica Miron, „Acțiune ortodoxă – acțiune catolică. Efectele mișcării lui Visarion Sarai în Hunedoara, Hațeg, Zarand și Alba”, în *Studia UBB hist.*, 50, 2, 2005, p. 1-36.

²¹¹ *Ibidem*, p. 11-12, 15, 21-24.

²¹² Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 31, p. 38-40, pentru versiunea în limba latină, din 12 martie; Lupaș, *Contribuțiuni documentare*, p. 211-214, pentru cea în limba română, din 30 martie.

²¹³ Bod, *Historia*, p. 398-400, pentru versiunea în limba latină; *Documente externe*, p. 133-134, nr. 102, f. 3-6, pentru versiunea în limba maghiară, ambele fiind emise la 6 aprilie. Pe baza copiei din *Colecția Rosenfeld*, cea de-a doua a fost publicată la Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 32, p. 40-42.

Beşineu bezeugt die Vielfalt der Gesten, die auf die Bewahrung des Gedächtnisses des „Heiligen“ Mönchs Visarion an Orten, an denen er vorbei gekommen war, abzielten²⁰⁹.

Im Herbst desselben Jahres bieten die Erhebungen, die zur Klärung der Situation der Kirchen und des pfarrgemeindlichen Eigentums (das gemäß Verfügungen des Guberniums den Unierten zurückgegeben werden sollte) durchgeführt wurden den geeignetsten Blick auf das Ende dieser ersten Etappe der konfessionellen Unruhen im Fürstentum, die sich im Laufe von vier Jahren ereigneten (1744-1747). Jene für die Komitate Alba, Zarand und Hunedoara und den Distrikt Haţeg/Hatzeg wurden in einer relativ neuen Studie genauer analysiert²¹⁰, deren Ergebnisse für unsere vorliegende Studie von unschätzbarem Nutzen sind. Die Vielfalt der Situationen, die die Wahl der Priester motivierten, die Fragen, die ihnen manchmal bezüglich ihrer Kenntnisse der dogmatischen Punkte der Union gestellt wurden, die mögliche Rolle der Priester mit unsicherem Status, die Beispiele der Steuerbefreiungen für nicht-unierte Priester, die im Komitat Hunedoara wirkten (denen wir noch in Fogarasch begegnet sind) einerseits; die Heftigkeit in der Verteidigung des Glaubens (so wie dieser von Visarion erklärt worden war), aber auch die Geduld, unterschiedliche Haltungen zu den rites de passages, die Zerbrechlichkeit der Grenze zwischen Union und Nicht-Union, besonders die verstärkende, wenn nicht sogar auslösende Rolle der konfessionellen Konfusion, die der Diskurs von Visarion wenigstens in einzelnen Fällen hatte andererseits²¹¹, stellen nur einige der Beobachtungen dar, die zur nuancierten Interpretation des hier verhandelten Phänomens Anlass geben. Was die konstante Bezeichnung derer als „Schismatiker“ betrifft, die nicht oder nicht mehr unierte waren im Unterschied zu den Statistiken der Jahre 1733 bis 1734, die im vorherigen Abschnitt dieser Studie verhandelt wurden, so kann dies durch den unterschiedlichen konfessionellen Kontext erklärt werden. Das Maß, in dem dieser Terminus auch im offiziellen Diskurs der Epoche allgemein verwendet wurde, bleibt der letzte Aspekt, dem etwas Aufmerksamkeit gewidmet werden muss.

Im Text des Rundschreibens des Guberniums an die rumänischen Priester und Gläubigen vom März 1745 noch vermieden²¹², taucht der Begriff in den Versionen auf, die den Offizialitäten Anfang April geschickt wurden²¹³ und im Bericht des Gouverneurs und der katholischen Räte vom 3. Juli, der die Absicht hatte, klarer als im vorherigen Rundschreiben die „schismatischen“ Priester zu definieren, also die, die nicht die

²⁰⁹ „Ne' campi del pago Beseno da Balasfalva poco distante appresso la strada publica apparisce una Croce novam.te eretta coll' epigrafe: Haec sancta ac salutifera Crux erecta est tempore divi Besarion (che era quel malandrino) quando prophetavit e si dice, ne' altri luoghi delle margini ancora vedersi simil cose.“ *Ibidem*.

²¹⁰ Greta-Monica Miron, „Acţiune ortodoxă – acţiune catolică. Efectele mişcării lui Visarion Sarai în Hunedoara, Haţeg, Zarand şi Alba“/„Die orthodoxe Aktion – die katholische Aktion. Auswirkungen der Bewegung von Visarion Sarai in Hunedoara, Haţeg, Zarand und Alba“, in: *Studia UBB hist.*, 50, 2, 2005, S. 1-36.

²¹¹ *Ibidem*, S. 11-12, 15, 21-24.

²¹² Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 31, S. 38-40, für die Version in lateinischer Sprache vom 12. März; Lupaş, *Contribuţiuni documentare*, S. 211-214, für die in rumänischer Sprache vom 30. März.

²¹³ Bod, *Historia*, S. 398-400, für die Version in lateinischer Sprache; *Documente externe*, S. 133-134, Nr. 102, f. 3-6, für die Version in ungarischer Sprache, beide erlassen am 6. April. Auf der Basis der Kopie der *Colecţia Rosenfeld* wurde die zweite veröffentlicht bei Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 32, S. 40-42.

conferite prin diplome și rezoluții imperiale doar celor „cu adevărat uniți”²¹⁴. În plus, autorii raportului își justificau decizia de a fi subliniat, în finalul circularii, deosebirea dintre ritul grecesc și cel latin, prin cunoașterea atașamentului românilor față de ritul lor: or, spunându-li-se că „și uniții sunt catolici”, ei puteau înțelege că li s-a schimbat ritul, neputând face deosebirea dintre apartenența la catolicism și adoptarea ritului latin²¹⁵. Lămurirea, esențială, făcea referire la formula utilizată în decretul imperial din 18 mai („ritus Graecus vere Unitus, aequae Catholicus sit, ac ritus Latinus”²¹⁶), a cărei absență din circulară o nemulțumise pe Maria Tereza. Preferința guvernatorului Haller pentru termenul „schismatic” este confirmată de utilizarea lui și în adresa trimisă oficialilor districtului Făgăraș la 28 iunie 1745, pentru convocarea „schismaticilor”, cu deosebire a preoților, la disputa publică propusă de protopopul unit al Făgărașului, Vasile Baran, asupra punctelor Unirii²¹⁷.

Precauția limbajului reprezintă, de altfel, o caracteristică generală a actelor din această perioadă destinate a fi făcute publice, așa cum o arată comparația dintre textele decretului din 15 aprilie 1746 adresate guvernatorului Transilvaniei și consilierilor catolici, respectiv Guvernului Principatului²¹⁸, și textul proclamației adresate românilor, publicată prin intermediul circularii guverniale din 4 iunie²¹⁹: mai succintă, aceasta din urmă evită din nou folosirea termenului „schismatic” și, în parte, a celui de „apostat”. În schimb, se regăsește aici o expunere limpede referitoare la relația dintre cele două rituri, grec

²¹⁴ Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 37, aici, p. 48, pe baza copiei din *Colecția Rosenfeld*;

²¹⁵ *Ibidem*, 2007, p. 236 (explicația nu se regăsește în anexa citată).

²¹⁶ *Ibidem*, Anexe, nr. 35, aici, p. 46.

²¹⁷ Textul convocării și desfășurarea ei sunt redată de P. Bod (*Historia*, p. 400-401), de la care au fost preluate și de alți istorici. Desigur, narațiunea sa poate fi suspectată de subiectivism, mai ales că nu există o altă mențiune cu care să se poată face comparația. O interesantă interpretare a evenimentului a propus recent Radu Nedici („În jurul unei scrisori pastorale a protopopului Vasile Baran de Făgăraș de la mijlocul secolului al XVIII-lea”, în Florentina Nițu (coord.), *Studiile medievale și premoderne – un teritoriu de redescoperit?*, București, Editura Universității, 2009, p. 146-162).

²¹⁸ Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 38, p. 49-51, pe baza copiei din *Colecția Rosenfeld*, pentru cel dintâi; Bod, *Historia*, p. 402-404; Bariț, *Părți alese*, p. 722-724, doc. nr. XXVII (în limba română); *Documente externe*, p. 141, reg. nr. 120, pentru cel de-al doilea. Ambele sunt rezumate la Bunea, *Din istoria românilor*, p. 196-198; Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, p. 241-243; Pâclișanu, *Istoria*, p. 312-313.

²¹⁹ Bod, *Historia*, p. 405-406; Nilles, *Symbolae*, II, p. 574-576, cu data de 5 aprilie 1746; *Documente externe*, p. 143, reg. nr. 125 (copie preliminară); în bibliografie este rezumată la Bunea, *Din istoria românilor*, p. 197; Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, p. 243; Pâclișanu, *Istoria*, p. 313-314.

Immunität und die Vergünstigungen genossen, die von den kaiserlichen Diplomen und Resolutionen nur den „wirklich Unierten“ angeboten wurden²¹⁴. Außerdem rechtfertigten die Autoren des Berichts ihre Entscheidung, am Ende des Rundschreibens den Unterschied zwischen dem griechischen und dem lateinischen Ritus im Wissen um die Anhänglichkeit der Rumänen gegenüber ihrem Ritus zu unterstreichen. Wenn ihnen gesagt wurde, dass „auch die Unierten Katholiken sind“, konnten sie das so verstehen, dass ihr Ritus gewechselt habe, da sie nicht imstande waren, einen Unterschied zu machen zwischen der Zugehörigkeit zum Katholizismus und der Annahme des lateinischen Ritus²¹⁵. Die grundsätzliche Klärung bezog sich auf die Formel, wie sie auch im Kaiserlichen Dekret vom 18. Mai verwendet wurde („ritus Graecus vere Unitus, aequae Catholicus sit, ac ritus Latinus“²¹⁶), deren Fehlen im Rundschreiben Maria Theresia verärgert hatte. Die Präferenz von Gouverneur Haller für den Terminus „schismatisch“ wird mit seiner Verwendung auch im Schreiben bestätigt, das an die offiziellen Stellen des Distrikts von Fogarasch am 28. Juni 1745 als Einladung der „Schismatiker“, besonders der Priester, zum öffentlichen Disput gesandt wurde, der vom unierten Dekan von Fogarasch Vasile Baran zu den Punkten der Union vorgeschlagen worden war²¹⁷.

Die Vorsicht in der Sprache stellt gewissermaßen eine allgemeine Charakteristik der Akten jener Zeit dar, die veröffentlicht werden sollten, wie ein Vergleich zwischen dem Text des Dekrets vom 15. April 1746, das an den Gouverneur von Siebenbürgen und die katholischen Räte bzw. an das Gubernium des Fürstentums adressiert war²¹⁸, mit dem Text der Erklärung, die an die Rumänen adressiert war und im Rahmen des Rundschreibens des Guberniums vom 4. Juni veröffentlicht war²¹⁹, nahelegt: Kurz gefasst vermied der letztgenannte Text die Verwendung des Terminus „schismatisch“ und teilweise des Begriffs des „Apostaten“. Dagegen findet sich hier eine Darstellung, die sich klar auf die Beziehung zwischen den beiden Riten bezieht, des griechischen

²¹⁴ Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 37, hier S. 48, auf der Basis der Kopie aus der *Colecția Rosenfeld* (*Sammlung Rosenfeld*).

²¹⁵ *Ibidem*, 2007, S. 236 (die Erklärung findet sich nicht im zitierten Anhang).

²¹⁶ *Ibidem*, Anhänge, Nr. 35, hier S. 46.

²¹⁷ Der Text der Einberufung und ihre Abwicklung werden wiedergegeben bei P. Bod (*Historia*, S. 400-401), wo er auch von anderen Historikern übernommen wurde. Gewiss kann der Bericht als subjektiv angesehen werden, vor allem weil es keine andere Darstellung gibt, die einen Vergleich erlaubt. Eine interessante Interpretation des Ereignisses hat kürzlich Radu Nedici vorgestellt („În jurul unei scrisori pastorale a protopopului Vasile Baran de Făgăraș de la mijlocul secolului al XVIII-lea“/„Im Umfeld eines Pastoral Schreibens des Protopopen Vasile Baran von Fogarasch in der Mitte des 18. Jhs.“, in: Florentina Nițu (Hrsg.), *Studiile medievale și premoderne - un teritoriu de redescoperit?/Studien zum Mittelalter und zur Vormoderne - ein wiederzuentdeckendes Gebiet?*, Bukarest, Editura Universității, 2009, S. 146-162).

²¹⁸ Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 38, S. 49-51, auf der Grundlage einer Kopie der *Colecția Rosenfeld*, für ersteres; Bod, *Historia*, S. 402-404; Bariț, *Părți alese*, S. 722-724, Doc. Nr. XXVII (auf Rumänisch); *Documente externe/Auswärtige Dokumente*, S. 141, Reg. Nr. 120, für zweiteres. Beide werden zusammengefasst bei Bunea, *Din istoria românilor*, S. 196-198; Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, S. 241-243; Păclișanu, *Istoria*, S. 312-313.

²¹⁹ Bod, *Historia*, S. 405-406; Nilles, *Symbolae*, II, S. 574-576, mit Datum 5. April 1746; *Documente externe*, S. 143, Reg. Nr. 125 (Kopie); in der Bibliographie erwähnt bei Bunea, *Din istoria românilor*, S. 197; Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, S. 243; Păclișanu, *Istoria*, S. 313-314.

și latin²²⁰. Ansamblul acestor surse reflectă o diferențiere evidentă, cea dintre „schismatici”, mulți provenind din țările române, și „apostați” – preoți transilvăneni care primiseră o nouă ordinare din partea episcopilor din Țara Românească sau Moldova²²¹.

Măsurile făcute cunoscute prin decretul din 8 iunie²²² au fost chiar mai detaliate: credincioșii „apostați” trebuiau readuși la Unire prin îndemnuri și instruire, considerându-se că eroarea lor se datora ignoranței sau înțelegerii greșite a atitudinii Curții față de ritul grec; călugării din Scorei, Arpaș și Porcești (primele din districtul Făgăraș, ultima din scaunul Sibiu) să fie avertizați să rămână liniștiți în mănăstirile lor; agitatorii și cei care înaintaseră Tablei Regești un memoriu „în termeni necuviincioși”, în numele comunităților Vinț și Vurpăr, trebuiau arestați și judecați, iar uniții urmau să reintre în posesia caselor și bisericilor răpitate; preoții „schismatici” străini aveau să fie expulzați, preoții „apostați” transilvăneni (cei rehirotoniți) să fie predați episcopului sau vicarului unit, iar cei hirotoniți recent în afara țării să fie suspendați din funcțiunile preoțești.

Oferind suficiente argumente istoricilor preocupați de sesizarea mărturiilor persecuției, dispozițiile menționate reflectă de fapt tendința tot mai evidentă de instituire a controlului și de clarificare a principiilor ce trebuiau să definească apartenența confesională. Instituirea protectorilor Unirii și stabilirea atribuțiilor concrete ale acestora s-au înscris pe aceeași direcție. Măsura în care rolul acestor protectori ar putea fi comparat cu cel asumat în secolul anterior de *status catholicus* pentru confesiunea romano-catolică ar reprezenta probabil o interpretare tentantă, chiar dacă ei au constituit doar o soluție temporară de

²²⁰ „Tametsi demum in priori Rescripto nostro de 18va Maji, anni immediate praecedentis ad Vos expedito, quae sit mensa nostra circa Unionem antelata, clare Vobis ad intelligendum declaramus, pro tollenda nihilominus, si quae adhuc esset contraria apud aliquos impressio, hanc uberiorem addimus explicationem, quod nimirum: Graeci ritus Unitis sint Filii Ecclesiae Catholicae, et tantum in riti distincti, quem ritum Graecum Unitorum nos pro sancto habemus, ideoque conservari, et protegi volumus; caeterum intentio nobis non est, nec unquam fuit, Graecum ritum in Latinum mutandi, neque porro quemquam illorum ad deserendum antiquum suum ritum cogere intendimus [...]” *Ibidem*, p. 141, nr. 120, f. 4r-v. Vezi și Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 39, p. 51-52, pe baza unei copii din *Colecția Rosenfeld; Documente externe*, p. 143, nr. 125, f. 26r-27v.

²²¹ „Ex quo autem Politicarum etiam rationum intuitu, periculosum est, quod inter Schismaticos Popas, et Calugeros non pauci sint ex Valachia, et Moldavia, et fors aliis etiam ex Provinciis Turcicis emissarii et vagabundi, cuiusmodi homines cum attentione exquiri, et ex illa finitima Provincia successive eliminari curabitis, monerique illos, quod si exinde ibi compareant, tanquam Mandatorum Regiorum contemptores, et transgressores, max incaptivabuntur, poena arbitraria severe puniendi. Illorum vero Poparum, qui nati Transylvani sunt, et Sacros Ordines ab Episcopo Unito acceperunt, ac subinde apostatarunt, vel in Valachia, aut Moldavia, post ingressum praefatorum seductorum, se ordinari curarunt, alia est habenda ratio. Posterioribus enim serie interdicitis, ne in Transylvania Missam, seu Liturgiam celebrare, sacramenta administrare, aut aliam functionem sacerdotalem exercere sub gravi poena praesumant [...]” *Documente externe*, p. 141, nr. 120, f. 4r.

²²² Săsăujan, *Documente*, p. 304-308, nr. 96.

und des lateinischen²²⁰. Das Ensemble dieser Quellen reflektiert eine offensichtliche Differenzierung, und zwar jene zwischen „Schismatikern“, viele aus den rumänischen Fürstentümern gekommen, und den „Apostaten“ – siebenbürgischen Priestern, die eine neue Ordination seitens der Bischöfe aus der Walachei oder der Moldau erhalten hatten²²¹.

Die durch das Dekret vom 8. Juni bekanntgegebenen Maßnahmen²²² waren sogar noch detaillierter: Die „apostatischen“ Gläubigen sollten durch Ermahnungen und Unterweisungen zur Union zurückgeführt werden, wobei davon ausgegangen wurde, dass deren Fehler sich der Ignoranz oder einem falschen Verständnis der Haltung des Hofes zum griechischen Ritus verdanke; die Mönche aus Scorei, Arpaş und Porceşti (die ersteren aus dem Distrikt Fogarasch, letzterer aus dem Stuhl Hermannstadt) sollten ermahnt werden, in ihren Klöstern ruhig zu bleiben; die Volksverhetzer und jene, die bei der Königlichen Tafel ein Memorandum „in unziemlichen Worten“ im Namen der Gemeinden von Vinţ und Vurpăr eingereicht hatten, sollten verhaftet und verurteilt werden, und die Unierten sollten in den Besitz der enteigneten Häuser und Kirchen gelangen; die „schismatischen“ Priester sollten ausgewiesen werden, die „apostatischen“ siebenbürgischen Priester (die wiedergeweihten) sollten dem unierten Bischof oder Vikar übergeben werden, und die kürzlich außer Landes geweihten Priester sollten von ihrem Priesteramt suspendiert werden.

Die erwähnten Verfügungen bieten den mit der Erforschung von Zeugnissen der Verfolgung beschäftigten Historikern ausreichend Argumente und reflektieren in der Tat die immer offensichtlichere Tendenz zur Institutionalisierung der Kontrolle und zur Klärung der Prinzipien, die die konfessionelle Zugehörigkeit definieren sollten. Die Ernennung von Protektoren der Union und die Festlegung von konkreten Aufgaben kamen auf gleicher Linie zu stehen. Das Maß, in dem die Rolle dieser Protektoren mit der Rolle verglichen werden kann, die der *status catholicus* im vorherigen Jahrhundert für die römisch-katholische Konfession spielte, könnte wahrscheinlich eine verlockende Interpretation darstellen, auch wenn diese Protektoren nur einen temporären Beitrag zur

²²⁰ „Tametsi demum in priori Rescripto nostro de 18va Maji, anni immediate praecedentis ad Vos expedito, quae sit mensa nostra circa Unionem antelata, clare Vobis ad intelligendum declaramus, pro tollenda nihilominus, si quae adhuc esset contraria apud aliquos impressio, hanc uberiorem addimus explicationem, quod nimirum: Graeci ritus Unitis sint Filii Ecclesiae Catholicae, et tantum in riti distincti, quem ritum Graecum Unitorum nos pro sancto habemus, ideoque conservari, et protegi Bdumus; caeterum intentio nobis non est, nec unquam fuit, Graecum ritum in Latinum mutandi, neque porro quemquam illorum ad deserendum antiquum suum ritum cogere intendimus [...]“ *Ibidem*, S. 141, Nr. 120, f. 4r-v. Vgl. auch Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 39, S. 51-52, auf der Grundlage einer Kopie aus der *Colecția Rosenfeld; Documente externe/Externe Dokumente*, S. 143, Nr. 125, f. 26r - 27v.

²²¹ „Ex quo autem Politicarum etiam rationum intuitu, periculosum est, quod inter Schismaticos Popas, et Calugeros non pauci sint ex Valachia, et Moldavia, et fors aliis etiam ex Provinciis Turcicis emissarii et vagabundi, cuiusmodi homines cum attentione exquiri, et ex illa finitima Provincia successive eliminari curabitur, monerique illos, quod si exinde ibi compareant, tanquam Mandatorum Regionum contemptores, et transgressores, max incaptivabuntur, poena arbitraria severe puniendi. Illorum vero Poparum, qui nati Transylvani sunt, et Sacros Ordines ab Episcopo Unito acceperunt, ac subinde apostatarunt, vel in Valachia, aut Moldavia, post ingressum praefatorum seductorum, se ordinari curarunt, alia est habenda ratio. Posterioribus enim serie interdicitur, ne in Transylvania Missam, seu Liturgiam celebrare, sacramenta administrare, aut aliam functionem sacerdotalem exercere sub gravi poena praesumant [...]“ *Documente externe*, S. 141, Nr. 120, f. 4r.

²²² Săsăujan, *Documente*, S. 304-308, Nr. 96.

soluționare a unei crize (tot temporare) de autoritate în Biserica Unită; cert este că sugestia a fost formulată în aprilie 1745 de guvernatorul Haller, în urma consultărilor cu episcopul și consilierii guberniali romano-catolici, teologul iezuit și doi protopopi uniți²²³. Dificultatea conturării unei elite laice românești, reprezentative la nivelul Principatului, pe de altă parte sciziunea confesională au împiedicat însă o evoluție în acest sens, rămânând de înregistrat doar realizări individuale, precum cele ale unuia dintre cei patru protectori ai Unirii, directorul fiscal Petru Dobra²²⁴.

Instrucțiunile destinate protectorilor Unirii, alcătuite de secția catolică a Guberniului, au fost transmise la 20 iunie 1746, fiind examinate și completate apoi de Cancelaria Aulică și de Comisia Aulică delegată în chestiunile transilvănene²²⁵, pentru a intra în vigoare prin decretul imperial din 14 octombrie²²⁶. Ele solicitau colaborarea preoților uniți pentru sesizarea prezenței în parohii a noilor clerici „schismatici” hirotoniți în afara Principatului, ori a altora mai vechi încă neconfirmați de episcopul unit, iar aceia dintre „schismatici”, clerici sau laici, care încercau să atragă poporul, trebuiau să fie arestați, cu ajutorul autorităților militare; protectorii urmau să folosească toate modalitățile posibile pentru a interzice practica hirotonirii românilor în afara provinciei și a elimina, cu același sprijin al clericilor uniți, situațiile în care preoții neordinați în dieceză beneficiau de scutiri de contribuții, iar comunitățile care îi tolerau pe aceștia aveau să fie sancționate cu o amendă de 40 de florini; preoții și călugării străini nu mai trebuiau să fie admiși în Principat, fie că invocau strângerea de milostenii, catehizarea sau săvârșirea altor slujbe bisericești, existența celor deja prezenți urmând să fie denunțată; preoții consacrați de episcopul unit, care apostaziaseră, trebuiau să fie pedepsiți („nu după rigoarea canoanelor, dar exemplar”) de episcop sau de vicarul său; stricăciunile provocate

²²³ Bunea, *Din istoria românilor*, p. 188-189. Observația aceluiași autor (*ibidem*, p. 202), referitoare la stăruințele îndelungate ale episcopului Inochentie Micu de numire a unui protector puternic pentru uniți, asupra căreia se atrage atenția într-un studiu mai recent (Ovidiu Ghitta, „Episcopul Manuel Olsavzky și sinodul de la Sibiu din 15-17 mai 1748”, în vol. *Biserică, societate, identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 52, nota 7), deschide o altă direcție sugestivă de investigație.

²²⁴ Un studiu relativ recent i-a consacrat acestuia Iacob Mârza („Petru Dobra (?-1757), protector al unirii. Preliminarii”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10, II, 2006, p. 103-112).

²²⁵ Bod, *Historia*, p. 406-410; Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anexe, nr. 40, p. 52-58, pe baza copiei din *Colecția Rosenfeld; Documente externe*, p. 147, nr. 131, f. 38r-43r (cu modificările ulterioare). Vezi și Bunea, *Din istoria românilor*, p. 199; un rezumat românesc mai cuprinzător se găsește la Păclișanu, *Istoria*, p. 314-315. Observațiile Comisiei Aulice se găsesc în *Documente externe*, p. 147-148, nr. 133, f.2r-4r, iar cele ale Cancelariei Aulice *ibidem*, p. 148, nr. 134, f. 9r-10r.

²²⁶ Bunea, *Din istoria românilor*, p. 201-202; Păclișanu, *Istoria*, p. 315-316.

Lösung einer (ebenso temporären) Autoritätskrise in der Unierten Kirche dargestellt haben; sicher ist, dass der Vorschlag im April 1745 von Gouverneur Haller formuliert wurde infolge von Beratungen mit dem Bischof und den römisch-katholischen Gubernialräten, dem jesuitischen Theologen und zwei unierten Dekanen²²³. Die Schwierigkeit der Konturierung einer rumänischen weltlichen Elite, die auf der Ebene des Fürstentums repräsentativ hätte wirken können, auf der anderen Seite die konfessionelle Spaltung behinderten jedoch eine Entwicklung in diese Richtung, so dass nur individuelle Erfolge registriert werden können, so wie jene von einem der vier Protektoren, des Steuereinsamlers Petru Dobra²²⁴.

Die Instruktionen, die den Protektoren der Union gewidmet und von der katholischen Sektion des Guberniums zusammengestellt waren, wurden am 20. Juni 1746 übermittelt, dann wurden sie von der Hofkanzlei und der Hofkommission für die siebenbürgischen Angelegenheiten geprüft und ergänzt²²⁵, um durch das Kaiserliche Dekret vom 14. Oktober schließlich in Kraft zu treten²²⁶. Sie forderten die Zusammenarbeit der unierten Priester zur Ausforschung der Anwesenheit neuer „schismatischer“ Priester in den Pfarreien, die außerhalb des Fürstentums geweiht worden waren, bzw. anderer älterer, die noch keine Bestätigung vom unierten Bischof hatten. Jene unter den „Schismatikern“, ob Kleriker oder Laien, die versuchten, das Volk auf ihre Seite zu ziehen, sollten mit Hilfe der Militärautoritäten verhaftet werden. Die Protektoren sollten alle Möglichkeiten nutzen, um die Praxis der Priesterweihe von Rumänen außerhalb der Provinz zu verbieten und mit Hilfe der unierten Priester Situationen vermeiden, in denen nicht in der Diözese ordinierte Priester in den Genuss von Steuerbefreiungen kamen, und Gemeinden, die dies tolerierten, hatten mit einer Strafe von 40 Florentiner Gulden belegt zu werden. Fremde Priester und Mönche sollten im Fürstentum nicht mehr zugelassen werden, egal ob sie Kollekten für Arme, katechetisches Wirken oder das Verrichten anderer kirchlicher Gottesdienste als Grund anführten. Die Anwesenheit der schon hier Tätigen sollte angezeigt werden. Die vom unierten Bischof geweihten Priester, die sich apostatisch verhielten, sollten vom Bischof oder seinem Vikar bestraft werden („nicht nach der Strenge der Kanones, aber exemplarisch“). Für den Kirchen zugefügte Beschädigungen und die

²²³ Bunea, *Din istoria românilor*, S. 188-189. Die Beobachtung desselben Autors (*ibidem*, S. 202) zu den anhaltenden Bemühungen von Bischof Inochentie Micu um die Nominierung eines starken Protektors für die Unierten, auf die eine jüngere Studie verweist (Ovidiu Ghitta, „Episcopul Manuel Olsavzky și sinodul de la Sibiu din 15-17 mai 1748“/„Bischof Manuel Olsavzky und die Synode von Sibiu vom 15. bis 17. Mai 1748“, in: *Biserică, societate, identitate. In onorom Nicolae Boțșan/Kirche, Gesellschaft, Identität. In onorom Nicolae Boțșan*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, S. 52, Anm. 7), eröffnet eine andere suggestive Richtung der Forschung.

²²⁴ Eine vergleichende neuere Studie hat diesem jüngst Iacob Mârza gewidmet („Petru Dobra (?-1757), protector al unirii. Preliminarii“/„Petru Dobra [?-1757], Protektor der Union. Präliminarien“, in: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10, II, 2006, S. 103-112).

²²⁵ Bod, *Historia*, S. 406-410; Dragomir, *Istoria desrobirei*, Anhänge, Nr. 40, S. 52-58, auf der Basis der Kopie der *Colecția Rosenfeld; Documente externe*, S. 147, Nr. 131, f. 38r-43r (mit späteren Veränderungen). Vgl. auch Bunea, *Din istoria românilor*, S. 199; eine umfassendere rumänische Zusammenfassung ist bei Păclășanu, *Istoria*, S. 314-315 zu finden. Die Beobachtungen der Hofkommission finden sich bei *Documente externe*, S. 147-148, Nr. 133, f. 2r-4r, und jene der Hofkanzlei *ibidem*, S. 148, Nr. 134, f. 9r-10r.

²²⁶ Bunea, *Din istoria românilor*, S. 201-202; Păclășanu, *Istoria*, S. 315-316.

bisericilor și distrugerea inventarului lor (odăjdii, cărți, obiecte liturgice, icoane) trebuiau remediate, bisericile înseși și casele parohiale ocupate fiind restituite uniților, iar autorii violențelor judecați; funcționarii fiscali din districtul Făgăraș, care toleraseră acțiunile unor „corifei” și abaterile de la Unire urmau să fie denunțați Tezaurariatului. Protectorii erau chemați să depună eforturi și pentru îndreptarea moralității enoriașilor, menținerea preoților uniți în funcție și restaurarea formei vechilor ceremonii, afectate de practicile superstițioase care pătruseseră, îndeosebi în privința sacramentelor, dar și să asculte plângerile credincioșilor împotriva preoților. Drept cauze majore ale tulburărilor, ce trebuiau să rețină atenția viitorilor protectori, erau subliniate tolerarea de către protopopi în slujbă a preoților bătrâni „schismatici”, încă din vremea Unirii; taxele exagerate pretinse enoriașilor; abuzurile preoților constând din închiderea bisericilor, ori refuzul slujirii tainelor, motivate de greșeli minore sau de denunțarea unor prestații solicitate; corespondența „suspectă” întreținută cu clerul și monahii din țările române; calomniile răspândite la adresa „religiei ortodoxe romano-catolice” de preoții „schismatici”, care i-au înstrăinat pe cei simpli de Unire și i-au făcut să-i deteste pe sacerdoții uniți.

Putem observa că cele mai multe dintre cauzele semnalate, semnificative în primele decenii, începuseră să devină deja irelevante în noul climat confesional. În schimb, completarea instrucțiunilor, din toamna aceluiași an, cu problemele sugerate în raportul final de vizitație al episcopului Manuel Olsavszky ilustrează obiectivele prioritare la mijlocul veacului: problema instruirii tineretului, cea a instruirii credincioșilor în ritul și credința creștină și interdicția aducerii în Transilvania a cărților „schismatice”²²⁷. Rezultatele acestor reglementări erau deja invocate la sfârșitul anului, când raportul adresat Curții imperiale, în 11 decembrie, de guvernatorul Transilvaniei și consilierii guberniali catolici enumera²²⁸, între demersurile întreprinse pentru restabilirea Unirii, soluționarea unor tulburări din scaunul Săliște și părțile comitatului Hunedoara, unde fuseseră restituite biserici preoților uniți și arestați cei mai periculoși agitatori, credincioșii fiind îndemnați să frecventeze bisericile și să-i reprimească pe preoții uniți; la fel se întâmplase la Deva, unde uniții își redobândiseră biserica și „schismaticii”

²²⁷ *Documente externe*, p. 150, nr. 138, f. 13r-14r (informarea Cancelariei Aulice trimisă guvernatorului Transilvaniei și consilierilor catolici). Completările menționate ale atribuțiilor protectorilor Unirii au fost confirmate prin menționarea lor în decretul aulic din 23 noiembrie (*ibidem*, p. 151-152, nr. 140, f. 2r-v); vezi și Bunea, *Din istoria românilor*, p. 202; Pâclișanu, *Istoria*, p. 316.

²²⁸ *Documente externe*, p. 154, nr. 144, f. 2r-3v. O succintă expunere a conținutului raportului se găsește la Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, p. 246-247.

Zerstörung ihres Inventars (liturgische Gewänder, Bücher und Objekte, Ikonen) sollte Schadensersatz geleistet werden. Die Kirchen selbst und die besetzten Pfarrhäuser sollten den Unierten zurückgegeben und die Urheber der Gewalt verurteilt werden. Die Steuerbeamten aus dem Distrikt Fogarasch, die die Aktionen einiger „Koryphäen“ und den Abfall von der Union toleriert hatten, sollten dem Schatzamt gemeldet werden. Die Protektoren waren angehalten, sich auch um die Verbesserung der Moral der Gläubigen, die Bewahrung der unierten Priester im Amt und die Restauration der Form der alten Zeremonien zu bemühen, die von den abergläubischen Praktiken beeinträchtigt worden waren und vor allem bei den Sakramenten Einzug gehalten hatten. Sie hatten aber auch die Beschwerden der Gläubigen gegen ihre Priester anzuhören. Als wirkliche Hauptursachen für die Unruhen, auf die die Protektoren besonders achten sollten, wurden folgende Punkte unterstrichen: Das Tolerieren von betagten „schismatischen“ Priestern in den Gottesdiensten durch die Dekane schon seit der Zeit des Abschlusses der Union; völlig überhöhte Gebühren, die den Gläubigen abverlangt wurden; Missbräuche der Priester wie etwa das Verschließen von Kirchen oder die Weigerung der Feier von Sakramenten, begründet mit kleineren Fehlern oder der Anzeige geforderter Vorteile; die „verdächtige“ Korrespondenz, die mit dem Klerus und Mönchen aus den rumänischen Fürstentümern unterhalten wurde; die von „schismatischen“ Priestern an die Adresse der „orthodoxen römisch-katholischen Religion“ verbreiteten Verleumdungen, die die einfachen Menschen von der Union entfremdeten und sie dazu brachten, die unierten Priester abzulehnen.

Wir können beobachten, dass die meisten der signalisierten Ursachen, die noch für die ersten Jahrzehnte bedeutsam waren, begonnen hatten, im neuen konfessionellen Klima irrelevant zu werden. Die Ergänzung der Instruktionen seit Herbst desselben Jahres mit all den im Schlussbericht der Visitation von Bischof Manuel Olsavszky aufgezeigten Problemen veranschaulicht die prioritären Ziele zur Mitte des Jahrhunderts: Das Problem der Unterweisung der Jugend, das der Unterweisung der Gläubigen im christlichen Ritus und Glauben und das Verbot der Einfuhr „schismatischer“ Bücher nach Siebenbürgen²²⁷. Auf die Ergebnisse dieser Regelungen berief man sich schon zu Ende des Jahres, als der vom Gouverneur von Siebenbürgen und den katholischen Gubernialräten an den Kaiserlichen Hof adressierte Bericht vom 11. Dezember²²⁸ zu den Schritten zur Restabilisierung der Union auch die Lösung einiger Unruhen am Stuhl von Săliște und in Teilen des Komitats Hunedoara aufzählte, wo Kirchen den unierten Priestern zurückerstattet und die schlimmsten Agitatoren inhaftiert worden waren und die Gläubigen angeleitet wurden, die Kirchen zu besuchen und die unierten Priester wieder aufzunehmen. Genau so geschah es in Deva, wo die Unierten die Kirche zurückerhielten und die

²²⁷ *Documente externe*, S. 150, Nr. 138, f. 13r-14r (Information der Hofkanzlei, geschickt an den Gouverneur von Siebenbürgen und die katholischen Räte). Die erwähnten Ergänzungen der Aufgaben der Protektoren der Union wurden bekräftigt durch ihre Erwähnung im Hofdekret vom 23. November (*ibidem*, S. 151-152, Nr. 140, f. 2r-v); vgl. auch Bunea, *Din istoria românilor*, S. 202; Păclișanu, *Istoria*, S. 316.

²²⁸ *Documente externe*, S. 154, Nr. 144, f. 2r-3v. Eine kurze Zusammenfassung des Inhalts des Berichts ist bei Dragomir, *Istoria desrobirei*, 2007, S. 246-247, zu finden.

fuseseră reprimați. Iar exemplele, nu foarte concrete, dar pline de speranță, continuau²²⁹.

Reflectată și de anchetele din toamna anului 1747, tendința spre reinstaurarea calmului nu putea covârși cu totul radicalismul reacțiilor din anii precedenți. Exercitate pe un teritoriu incomparabil mai extins și beneficiind de un dublu context favorizant (criza autorității în Biserica Unită și situația critică a Imperiului, angajat în războiul de succesiune), acțiunile lui Visarion și ale altor reprezentanți ai Ortodoxiei au condus la o contestare fără echivoc a Unirii, în care temerea pentru pierderea ritului a reprezentat punctul central. Mai rar organizate, reacțiile au fost predominant instinctive, practici sacramentale vag creștinate devenind astfel forme ale opoziției față de preoții suspectați pentru schimbarea „legii”. A concurat la aceasta și greșita înțelegere a principiului egalității riturilor grec și latin, afirmat prin decretele imperiale, ceea ce a necesitat intervenția autorităților provinciale, pentru precizarea conservării specificității celor două rituri. Totodată, gravitatea crizei le-a convins pe acestea în privința insuficienței măsurilor represive, iar soluția demnă de remarcat la care s-a ajuns (instituirea unor protectori laici ai Unirii), deși temporară, a avut rezultate concrete. În plus, conștientizarea necesității găsirii soluțiilor pentru instruirea tineretului și a credincioșilor, prin școli și cartea tipărită, a marcat o modificare fundamentală de atitudine, cu consecințe ce aveau să se dovedească benefice.

Este și motivul pentru care prezenta analiză se încheie aici. Complexitatea evoluției din următorul deceniu și jumătate și multiplicarea semnificativă a surselor interzic o tratare a subiectului în același cadru. Încă din anii imediat următori, s-a manifestat tendința organizării acțiunilor de opoziție, sub conducerea unor lideri locali și prin construirea unui aparat argumentativ tot mai elaborat. Pe de altă parte, dezbateră problema Unirii de către cercurile aulice, inițiată încă în 1745, cu implicarea Cancelariei Aulice a Transilvaniei, a Comisiei Aulice *in Banaticis, Transylvanicis et Illyricis* și a conferințelor ministeriale, a devenit un factor determinant în conturarea noii politici confesionale față de răsăriteni din Principat.

Investigația efectuată pentru prima jumătate de veac a istoriei Unirii din Transilvania a urmărit să valorifice toate sursele disponibile relevante, editate și

²²⁹ „[...] incaptivati Coriphaeorum in alijs Partibus, plurimi ex quibus nonnulli resipiscentes in exemplum aliorum erga strictissimas Reversales tali conditione dimissi, ut ex causa vel minimae in re Unionis committenda praevaricationis, poena minime in se statuta irremissibiliter puninatur, ita denique ratione aliorum etiam provisum, ut primo quoque tempore incaptivarentur; evocati etiam plurimi coram Tabula Regia Iure per Directorem Causarum Fiscalium conveniendi, prohibiti Schismatici Popae ab omni ministerio Sacrisque, unde speramus fore, ut reliqua adhuc confusioni adhaerens pars meliorem frugem sequatur [...]”. *Documente externe*, p. 154, nr. 144, f. 3r.

„Schismatiker“ unterdrückt worden waren. Und weitere Beispiele, die zwar nicht sehr konkret waren, aber voller Hoffnung, folgten²²⁹.

Das auch von den Untersuchungen des Herbstes 1747 widergespiegelte Bestreben zur Wiederherstellung der Ruhe konnte freilich nicht vollständig den Radikalismus der Reaktionen aus den vorangehenden Jahren überwinden. Ausgeübt auf einem unvergleichlich ausgedehnteren Territorium und von einem doppelt hilfreichen Kontext begünstigt (der Autoritätskrise in der Unierten Kirche und der kritischen Situation des in einem Erbfolgekrieg verstrickten Reiches) machten die Aktionen von Visarion und anderer Vertreter der Orthodoxie zu einer beispiellosen Gegenbewegung zur Union, bei der die Furcht vor dem Verlust des Ritus den zentralen Gesichtspunkt darstellte. Eher mangelhaft organisiert waren die Reaktionen darauf vor allem instinktiv, nur sehr bedingt als christlich zu bezeichnende sakramentale Praktiken wurden so zu Formen der Opposition gegenüber Priestern, die eines „Wechsels des Gesetzes“ verdächtigt wurden. Damit konkurrierte auch das falsche Verständnis des Prinzips der Gleichwertigkeit des griechischen und des lateinischen Ritus, das von den kaiserlichen Dekreten bekräftigt worden war, was eine Intervention der Provinzautoritäten zur Präzisierung der Beibehaltung der Besonderheiten beider Riten notwendig machte. Die Ernsthaftigkeit der Krise überzeugte jene gleichzeitig von der Unzulänglichkeit der repressiven Maßnahmen. Und die beachtenswerte Lösung, auf die man kam (die Einrichtung von weltlichen Protektoren der Union), war zwar nur temporär, hatte aber konkrete Ergebnisse. Zusätzlich markierte die Einsicht in die Notwendigkeit, Lösungen bezüglich der Unterweisung der Jugend und der Gläubigen durch Schulen und gedruckte Bücher zu finden, eine grundlegende Änderung der Haltung mit Konsequenzen, die sich als nützlich erweisen sollten.

Dies ist auch das Motiv, weswegen die vorliegende Analyse hier schließt. Die Komplexität der Entwicklung in den folgenden eineinhalb Jahrzehnten und die bedeutende Zunahme an Quellen verbieten eine Behandlung dieses Sujets im vorliegenden Rahmen. Schon in den unmittelbar folgenden Jahren äußerte sich das Bestreben, Aktionen des Widerstands unter der Leitung einiger lokaler Anführer zu organisieren, im Aufbau eines immer besser ausgearbeiteten argumentativen Apparats. Auf der anderen Seite wurde die schon 1745 initiierte Diskussion des Problems der Kirchenunion durch die Hofkreise unter Einbeziehung der Hofkanzlei von Siebenbürgen, der Hofkommission *in Banaticis, Transylvanicis et Illyricis* und der Ministerkonferenzen ein bestimmender Faktor bei der Konturierung der neuen Konfessionspolitik gegenüber den Orthodoxen aus dem Fürstentum.

Die für die erste Hälfte des Jahrhunderts der Geschichte der Kirchenunion von Siebenbürgen unternommene Untersuchung hatte zum Ziel, alle verfügbaren relevanten

²²⁹ „[...] incaptivati Coriphaeorum in alys Partibus, plurimi ex quibus nonnulli resipiscentes in exemplum aliorum erga strictissimas Reversales tali conditione dimissi, ut ex causa vel minimae in re Unionis committenda praevaricationis, poena minime in se statuta irremissibiliter puninatur, ita denique ratione aliorum etiam provisum, ut primo quoque tempore incaptivarentur; evocati etiam plurimi coram Tabula Regia Iure per Directorem Causarum Fiscalium conveniendi, prohibiti Schismatici Popae ab omni ministerio Sacrisque, unde speramus fore, ut reliqua adhuc confusioni adhaerens pars meliorem frugem sequatur [...]“. *Documente externe*, S. 154, Nr. 144, f.3r.

inedite, pentru conturarea unei imagini cât mai nuanțate asupra prezenței și rolului celor ce nu au fost, ori au încetat de la un moment dat să fie uniți. Cele mai generoase, din punctul de vedere al unei posibile istorii sociale a Unirii, s-au dovedit a fi fost anchetele și conscripțiile, dintre care am insistat asupra celor din 1699, 1726, 1729, 1733, 1734 și 1744, iar pentru altele (din 1744, 1745 și 1747) am utilizat studiile consacrate. Ele reflectă opțiuni confesionale care evoluează de la indecizie la atitudini exclusiviste, dar și complexe relații cu structurile sociale de proveniență ale celor în cauză. Cazuri zonale specifice, precum districtul Făgăraș și, într-o anumită măsură, comitatul Alba Inferioară, au putut fi analizate mai aprofundat.

Aceleași surse, alături de altele de mai mică amploare, au oferit posibilitatea urmării fenomenului de treptată generalizare a termenului „schismatic”, care i-a desemnat inițial pe ortodocșii veniți din afara Principatului, pentru a ajunge să fie folosit pentru toți cei ce se delimitaseră, voluntar sau involuntar, de Unire. Termenul de „neunit” apare în conscripțiile din anii '30, având un caracter mai oficial și neutru, dar acesta nu reușește să-l înlocuiască cu totul pe celălalt în actele oficiale, până în 1747. Mai puțin frecvent, și doar în ultima perioadă apare termenul de „apostat”. În privința autodesemnării credincioșilor însă, persistă preferința identificării prin declararea fidelității lor față de „lege” (veche, românească, strămoșească ș.a.), ceea ce denotă (încă) marea dificultate a diferențierii.

Ritul rămâne așadar cadrul determinant al definirii, iar tensiunile, oricât de grave, nu depășesc sfera acestuia. Singurele exemple care ar constitui excepții ar fi cel al boierilor făgărășeni, cărora li s-au explicat punctele Unirii în anul 1702 (am semnalat însă acolo precauțiile necesare în interpretarea acestui caz), și disputa despre Unire ținută tot în Făgăraș, în 1745, menționată într-o singură sursă, de o subiectivitate greu contestabilă (ceea ce nu înseamnă că episodul nu a avut loc). Chiar practicile sacramentale mai puțin obișnuite pe care le-am întâlnit, nu ar putea fi interpretate decât în mod forțat ca mărturii exclusive ale revoltei confesionale; cu cea mai mare probabilitate, ele se întâlneau și la credincioși care se mărturiseau drept uniți. Singurul criteriu de diferențiere rămânea astfel opțiunea confesională mărturisită de comunitate și de preotul sau preoții acesteia; hirotonia primită de la un ierarh ortodox nu semnifica însă și o dependență jurisdicțională diferită de cea a episcopului unit, pentru că funcționarea unor asemenea preoți nu era considerată legală, ei urmând să fie îndepărtați sau privați de această demnitate, conform prevederilor decretului din 8 iunie 1746, prezentate mai sus. Precaritatea unor asemenea situații atrăgea însă după sine și instabilitatea confesională a comunităților respective: ele puteau redeveni unite, în condițiile moderării exclusivismului credincioșilor, dar orice

Quellen zu nutzen, veröffentlichte wie unveröffentlichte, zur Konturierung eines möglichst nuancierten Bildes des Vorhandenseins und der Rolle jener, die keine Unierten waren oder zu einem bestimmten Moment zu sein aufgehört hatten. Als ergiebigste Quellen aus Sicht einer möglichen Sozialgeschichte der Kirchenunion erwiesen sich die Untersuchungen und Erhebungen, von denen wir vor allem jene von 1699, 1726, 1729, 1733, 1734 und 1744 ausführlich untersucht haben, während wir für die anderen (von 1744, 1745 und 1747) diesen gewidmete Studien herangezogen haben. Sie spiegeln die konfessionellen Optionen wider, die sich aus der Unentschlossenheit zu exklusivistischen Haltungen hin entwickelt haben, aber auch die komplexen Verbindungen mit den Strukturen der sozialen Herkunft der Betroffenen. Besondere regionale Fälle wie der Distrikt Fogarasch und in bestimmtem Maße das Komitat Unteres Alba konnten vertieft analysiert werden.

Dieselben Quellen eröffneten neben anderen Quellen geringerer Bedeutung auch die Möglichkeit, das Phänomen der allmählichen Verallgemeinerung des Terminus „schismatisch“ zu verfolgen, das anfangs die Orthodoxen benannte, die von außerhalb des Fürstentums gekommen waren, um dahin zu kommen, für alle angewandt zu werden, die sich freiwillig oder unfreiwillig von der Union abgrenzten. Der Terminus „nicht-uniert“ taucht in den Erhebungen der 30er Jahre auf und hatte einen offizielleren und neutraleren Charakter, doch schaffte dieser Terminus es nicht, den anderen in offiziellen Akten bis 1747 gänzlich zu ersetzen. Weniger häufig und nur in der letzten Phase taucht der Terminus des „Apostaten“ auf. Im Blick auf die eigene Selbstbezeichnung der Gläubigen jedoch blieb die Präferenz für die eigene Identifikation durch die Erklärung der Treue zum „Gesetz“ (dem alten bzw. rumänischen Gesetz oder Gesetz der Ahnen) bestimmend, was (immer noch) eine große Schwierigkeit der Differenzierung verrät.

Der Ritus bleibt somit der entscheidende Rahmen der Definition, und die Spannungen, so heftig sie auch gewesen sein mögen, überschreiten dessen Sphäre nicht. Die einzigen Beispiele, die Ausnahmen bilden, wären jene der Bojaren aus Fogarasch, denen im Jahr 1702 die Punkte der Union erklärt wurden (doch wir haben dort die notwendigen Vorbehalte in der Interpretation dieses Falles angemerkt), sowie der Disput über die Union, der 1745 ebenfalls in Fogarasch abgehalten wurde und in einer einzigen Quelle erwähnt wird, die von unbestreitbarer Subjektivität ist (was nicht bedeutet, dass diese Episode nicht stattgefunden hätte). Sogar die mehr ungewohnten sakramentalen Praktiken, denen wir begegnet sind, können nur erzwungenermaßen als exklusive Zeugnisse einer konfessionellen Revolte interpretiert werden. Mit größter Wahrscheinlichkeit tauchen sie auch bei Gläubigen auf, die sich für wirklich uniert hielten. Das einzige Kriterium zur Differenzierung blieb damit die konfessionelle Option, wie sie von der Pfarrgemeinde und ihrem Priester oder ihren Priestern bezeugt wurde. Die von einem orthodoxen Hierarchen empfangene Priesterweihe bedeutet indes keine von der gegenüber dem unierten Bischof unterschiedliche jurisdiktionelle Abhängigkeit, denn das Wirken solcher Priester galt als nicht rechtmäßig, so dass sie nach den Vorgaben des oben vorgestellten Dekrets vom 8. Juni 1746 aus der Amtswürde entfernt oder suspendiert werden sollten. Das Prekäre solcher Situationen zog freilich auch die konfessionelle Instabilität der entsprechenden Pfarrgemeinden nach sich. Sie konnten im Falle einer Mäßigung des Exklusivismus der Gläubigen wieder uniert werden, aber jeder Impuls, der dem von Visarion und den anderen

impuls similar celui transmis de Visarion și de ceilalți emisari ortodocși le putea determina să se dezică din nou de Unire.

Noua destabilizare a climatului confesional din anii următori avea să confirme acest fapt, iar o stabilizare ceva mai durabilă avea să devină posibilă doar spre sfârșitul anilor '50, odată cu acordarea unei toleranțe limitate și cu instituirea unui ierarh neunit. Până atunci însă, și diferențele vor deveni mai marcate, forjate fiind în cursul îndelungatelor confruntări. Ceea ce nu reprezintă decât o nouă posibilă interpretare, care va fi confirmată sau infirmată prin continuarea acestei cercetări.

orthodoxen Emissären verbreiteten ähnelte, konnte sie dazu veranlassen, sich von Neuem von der Union loszusagen.

Die neue Destabilisierung des konfessionellen Klimas in den folgenden Jahren sollte dies bestätigen, und eine nachhaltigere Stabilisierung wurde erst gegen Ende der 50er Jahre mit der Gewährung einer gewissen eingeschränkten Toleranz und der Einsetzung eines nicht-unierten Hierarchen möglich. Bis dahin jedoch wurden die Differenzen noch stärker, geschmiedet während der anhaltenden Konfrontationen. Dies stellt freilich nichts anderes als eine neue mögliche Interpretation dar, die von der Fortsetzung dieser Untersuchung bestätigt oder widerlegt werden wird.

(Übersetzung: Dr. Jürgen Henkel, Selb/Bayern)

Cele două volume conținând importanta colecție de izvoare a lui Nicolaus Nilles „Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae Sancti Stephani (= Kalendarium Manuale utriusque Ecclesiae Orientalis et Occidentalis, pars III., addititia)“ au fost digitalizate de către Biblioteca Universității din Viena, la solicitarea echipei de redacție a proiectului nostru de cercetare a Unirii românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Ambele volume pot fi consultate de acum pe Internet de oriunde în lume și gratuit prin următoarele link-uri:

<http://phaidra.univie.ac.at/o:209915> (pagină suprapusă pentru ambele volume)

link-ul pentru volumul 1: <http://phaidra.univie.ac.at/o:209916>

link-ul pentru volumul 2: <http://phaidra.univie.ac.at/o:210545>

Aceste versiuni digitale ale textului integral sunt citite și OCR și prin urmare pot fi căutate și astfel. Ele ar putea fi de ajutor pentru alte cercetări.

Die wichtige zweibändige Quellensammlung von Nicolaus Nilles „Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae Sancti Stephani (= Kalendarium Manuale utriusque Ecclesiae Orientalis et Occidentalis, pars III., addititia)“ wurde auf Anregung des Redaktionsteams unseres Forschungsprojekts zur Union von Siebenbürgen von der Universitätsbibliothek Wien digitalisiert. Beide Bände sind nunmehr weltweit und kostenfrei im Internet unter nachstehenden Permalinks abrufbar:

<http://phaidra.univie.ac.at/o:209915> (übergeordnete Seite für beide Bände)

link zu Band 1: <http://phaidra.univie.ac.at/o:209916>

link zu Band 2: <http://phaidra.univie.ac.at/o:210545>

Diese digitalen Volltext-Versionen sind überdies OCR-gelesen und daher durchsuchbar. Sie mögen für weitere Forschungsarbeiten hilfreich sein.

Indice de persoane*

- Abele – 468-469
Adalbert, Sf. – 278-279
Adam, preot în Acmariu – 790-791
Aenășoaci, Iosif – 112-113
Albu, Corneliu – 196-197
Aldulea, preot în Zărnești – 710-711
Alexandru al VIII-lea – 138-139
Alvinczi, Péter – 466-467
Alzati, Cesare – 114-115, 130-131, 132-133, 292-293, 624-625, 744-745
Ampringenre, Johann Kaspar – 100-101
Anania, călugăr la Drăguș – 774-775, 776-777
Andea, Suzana – 708-709
Anselme de Paris – 304-305
Antim Ivireanul – 354-355, 376-377, 382-383
Antonovici/ Antonović, Isaia/Isaja – 438-439, 658-659
Anuichi, Silviu – 444-445, 656-657, 658-659
Apafi, Mihail I – 322-323, 450-451, 452-453, 458-459, 476-477
Apafi, Mihail II – 458-459, 470-471
Apor, Péter – 450-451, 454-455
Apor, Ștefan/István – 456-457, 464-465, 474-475, 476-477, 478-479, 482-483, 484-485, 490-491
Aquino, Thoma, de – 278-279
Arcudius, Petrus – 282-283, 294-295, 298-299, 302-303, 306-307, 310-311
Ardelean, Ioan – 118-119
Arghiropol, Gheorghe – 158-159
Aristotel – 278-279
Arnauld, Antoine – 304-305, 306-307
Arneth, Ritter Alfred von – 684-685
Aron, Alexandru – 236-237
Aron, Antonie – 236-237
Aron, Iacob – 236-237
Aron, Ioan – 236-237
Aron, Nichifor – 236-237
Aron, Petru Pavel – 20-21, 122-123, 128-129, 136-137, 176-177, 178-179, 180-181, 196-197, 208-209, 220-221, 222-223, 224-225, 226-227, 232-233, 236-237, 238-239, 240-241, 242-243, 244-245, 246-247, 248-249, 250-251, 252-253, 254-255, 256-257, 260-261, 262-263, 264-265, 266-267, 268-269, 270-271, 274-275, 278-279, 282-283, 284-285, 286-287, 288-289, 296-297, 306-307, 308-309, 310-311, 312-313, 314-315, 316-317, 394-395, 406-407, 408-409, 412-413, 414-415, 422-423, 424-425, 428-429, 488-489, 540-541, 542-543, 550-551, 552-553, 562-563, 568-569, 572-573, 574-575, 600-601, 602-603, 612-613, 634-635, 636-637, 660-661, 682-683, 720-721, 744-745, 822-823
Aron, Petru – 236-237
Aron, Teodor – 236-237
Arsenie al III-lea Cernoievici/Arsenije III Crnojević – 114-115, 140-141, 142-143, 148-149, 150-151, 156-157, 162-163, 440-441, 654-655
Arsenie al IV-lea Ioanovici Șacabent/ Arsenije IV Jovanović-Šakabent – 136-137, 156-157, 158-159, 176-177, 370-371, 372-373, 438-439, 652-653, 656-657, 658-659, 660-661, 810-811
Atanasie Anghel – 14-15, 16-17, 18-19, 20-21, 26-27, 28-29, 30-31, 32-33, 34-35, 36-37, 38-39, 40-41, 44-45, 46-47, 48-49, 50-51, 52-53, 66-67, 76-77, 78-79, 82-83, 94-95, 118-119, 120-121, 122-123, 130-131, 134-135, 172-173, 186-187, 190-191, 192-193, 218-219, 224-225, 228-229, 306-307, 318-319, 324-325, 328-329, 330-331, 332-333, 334-335, 336-337, 338-339, 340-341, 342-343, 346-347, 384-385, 386-387, 390-391, 394-395, 396-397, 476-477, 480-481, 484-485,

* Elaborat de Laura Stanciu.

- 528-529, 530-531, 536-537, 548-549, 554-555, 556-557, 558-559, 560-561, 564-565, 628-629, 630-631, 704-705, 706-707, 708-709, 710-711, 712-713, 714-715, 720-721, 722-723, 744-745, 756-757, 758-759, 760-761, 766-767, 768-769, 772-773, 780-781, 790-791, 792-793, 802-803
- Atanasie, Sf. – 356-357
 Augustin, Sf. – 280-281
 August de Saxonia – 772-773
 Avacumovici, Pavel – 166-167
 Aviano, Marco de – 98-99
 Avram, Andea – 708-709
 Avram, Ioan – 642-643
 Avram, preot în Beclean – 800-801
- Bajthay, Anton Iosif** – 524-525, 526-527
 Balog, László – 434-435
 Balogh, Josephus/Iosif – 240-241, 562-563, 814-815, 820-821
 Balomireanu, Nicolae Pop – 220-221, 222-223
 Bánffy, Gheorghe/György – 330-331, 482-483, 484-485, 500-501, 758-759
 Bangha, Béla – 108-109
 Banoli, Andrei – 706-707
 Baran, Florea – 722-723
 Baran, Vasile – 350-351, 826-827
 Baranyi, Pál László – 122-123, 476-477, 482-483, 760-761, 766-767
 Barberini, Antonio – 40-41
 Barbu, Daniel – 700-701, 754-755
 Barbu, Violeta – 722-723, 738-739, 746-747, 748-749, 756-757
 Barbusul, Barhul – 702-703
 Barcsai, Petru – 404-405, 432-433
 Barițiu, George – 198-199, 204-205, 226-227, 234-235, 324-325, 326-327, 328-329, 332-333, 334-335, 338-339, 344-345, 374-375, 414-415, 566-567, 814-815, 826-827
 Baroti, Lajos – 370-371
 Bársony, György – 468-469
 Barta, Cristian – 76-77, 84-85, 110-111, 114-115, 118-119, 124-125, 300-301, 308-309, 318-319, 558-559
 Barta, János – 448-449, 512-513
 Bartenstein, Johann Cristof von – 42-43, 222-223, 304-305, 544-545, 546-547, 548-549, 598-599, 600-601, 606-607, 610-611, 612-613, 620-621, 646-647, 666-667, 674-675, 684-685, 690-691, 692-693, 694-695
 Bathori, Christofor – 268-269
 Bathori, Ștefan – 190-191
- Bălan, Ioan – 196-197, 628-629
 Bălan, Ioanichie – 404-405
 Băran, Florea – 728-729, 736-737
 Bărbat, B. – 202-203, 556-557
 Bârlea, Octavian – 26-27, 30-31, 32-33, 34-35, 78-79, 186-187, 190-191, 192-193, 194-195, 302-303, 558-559, 560-561, 628-629, 630-631, 634-635, 636-637, 708-709, 726-727, 728-729, 772-773, 778-779
 Bârsan, călugăr la Drăguș – 776-777
 Bârsan, preot în Bucium – 796-797
 Bârzu, Ligia – 290-291
 Beckers, J. – 582-583
 Beiene, Tewelde – 88-89
 Beju, Ioan N. – 658-659, 660-661, 782-783, 788-789, 792-793
 Bél, Mátyás – 458-459, 508-509
 Bellarminus, Robertus – 282-283
 Benedek, Jancsó – 204-205, 210-211, 216-217, 218-219
 Benedict al XIV-lea – 230-231, 242-243, 308-309, 636-637
 Benkő, József – 512-513
 Bența, Nicolae – 432-433
 Bernath, Mathias – 154-155, 460-461, 494-495, 506-507, 510-511, 572-573, 616-617, 618-619, 620-621
 Bernea, Ernest – 754-755
 Berzeviczy, Gregor von – 158-159
 Bethlen, Gabriel/Gábor – 258-259, 260-261, 406-407, 544-545, 602-603
 Bethlen, Imre – 496-497
 Bethlen, Katalin – 512-513, 520-521
 Bethlen, Nicolae/Miklós – 330-331, 332-333, 336-337, 338-339, 412-413, 456-457, 458-459, 460-461, 462-463, 474-475, 478-479, 482-483, 484-485, 486-487, 490-491, 500-501, 612-613, 618-619, 710-711, 712-713, 714-715, 716-717, 758-759, 804-805
 Bethlen, Sámuel – 484-485, 496-497
 Bettiollo, Pauli – 292-293
 Bianu, Ioan – 376-377, 442-443, 530-531
 Bidera, Francesco – 280-281
 Binder, Pavel – 706-707
 Binder, Peter – 516-517
 Biró, Vencel – 458-459, 464-465, 466-467, 476-477, 478-479, 482-483, 484-485, 496-497, 520-521, 524-525, 526-527
 Birtz, Mircea Remus – 198-199, 200-201, 228-229
 Bistrot, Gavril – 374-375, 378-379, 806-807
 Bizanczy, Ghenadie Gheorghe – 200-201

- Bleiziffer, William – 120-121
- Bocșan, Nicolae – 222-223, 700-701, 734-735, 830-831
- Bod, Péter/Petrus – 378-379, 380-381, 450-451, 452-453, 482-483, 488-489, 492-493, 512-513, 524-525, 550-551, 712-713, 718-719, 740-741, 758-759, 766-767, 784-785, 808-809, 814-815, 816-817, 824-825, 826-827, 830-831
- Bod, Péter Ákos – 452-453
- Bodogae, Teodor – 426-427, 428-429
- Boer, Andrei – 210-211
- Boer, Gaspar – 762-763
- Boer, Ioan – 762-763
- Boer, Iosif – 210-211
- Boer, Mihai – 762-763
- Boer, Simon – 726-727, 762-763, 764-765
- Bogdan - Duică, Gheorghe – 196-197, 202-203, 370-371, 536-537, 804-805, 806-807, 808-809, 818-819
- Bolovan, Ioan – 326-327
- Bonyhai, György – 480-481
- Borcea, Stan – 732-733
- Borlandi, Massimo – 700-701
- Bornemissza, Iosif – 500-501, 794-795
- Borosnyai, Ioan Lukács – 522-523
- Borosnyai, Zsigmond – 496-497
- Boroș, I. – 372-373, 806-807
- Boscovich, Ruggero Giuseppe – 280-281
- Bossuet, Jacques - Bénigne – 282-283
- Bot, Livia – 34-35, 382-383, 656-657, 704-705, 756-757
- Boudon, Raymond – 700-701
- Brancovici, Sava – 342-343
- Brăila, Dumitru – 702-703
- Brâncoveanu, Constantin – 120-121, 174-175, 348-349, 354-355, 706-707, 708-709, 710-711, 730-731, 778-779
- Brâncoveanu, Maria – 728-729
- Bremer, Thomas – 156-157
- Bruckenthal, Samuel von – 490-491, 500-501, 522-523
- Brusanowski, Paul – 134-135, 184-185, 292-293, 348-349, 350-351, 632-633
- Buccow/Bukov, Adolf Nikolaus von – 134-135, 256-257, 258-259, 260-261, 262-263, 264-265, 310-311, 420-421, 422-423, 424-425, 430-431, 434-435, 550-551, 552-553, 614-615, 616-617, 618-619, 620-621, 652-653
- Bucsay, Mihály – 452-453, 458-459, 466-467, 468-469, 514-515, 516-517
- Bucur, preot în Bucium – 722-723, 796-797, 800-801
- Bucur Junior, preot în Netot – 796-797
- Bunea, Augustin – 136-137, 176-177, 178-179, 180-181, 196-197, 204-205, 210-211, 222-223, 236-237, 248-249, 250-251, 254-255, 256-257, 266-267, 288-289, 302-303, 308-309, 314-315, 318-319, 324-325, 376-377, 394-395, 402-403, 406-407, 408-409, 410-411, 412-413, 414-415, 418-419, 420-421, 422-423, 424-425, 426-427, 432-433, 434-435, 534-535, 536-537, 542-543, 572-573, 574-575, 576-577, 594-595, 598-599, 602-603, 614-615, 636-637, 686-687, 696-697, 720-721, 780-781, 782-783, 786-787, 794-795, 806-807, 808-809, 810-811, 816-817, 818-819, 820-821, 826-827, 830-831, 832-833
- Buonvisi, Francesco – 98-99
- Burcică, Pompilia – 447, 553, 667
- Buzalic, Alexandru – 112-113
- Búza, János – 104-105
- Caliani, Silvestru – 122-123, 220-221, 224-225, 248-249, 252-253, 266-267, 276-277, 278-279, 282-283, 284-285, 286-287, 302-303, 312-313, 636-637, 822-823
- Calinic al II-lea – 40-41, 130-131, 156-157, 384-385, 390-391
- Camillis, Iosif de/Kamelis Joseph de – 46-47, 108-109, 138-139, 474-475, 742-743, 784-785,
- Campi, Emidio – 292-293
- Cantacuzino, Constantin – 768-769
- Cantacuzino, Gheorghe – 716-717
- Cantacuzino, Pârvu – 430-431
- Cantacuzino, Radu – 204-205
- Cantacuzino, Ștefan – 778-779
- Capros, Carol – 256-257
- Caraffa, Antonio/Anton – 106-107, 322-323, 460-461
- Carbognano, Filippo da – 280-281
- Carol al III-lea – 190-191
- Carol al VI-lea – 278-279, 388-389, 494-495, 498-499, 504-505, 506-507, 532-533, 534-535, 536-537, 548-549, 630-631, 632-633, 658-659
- Câmpeanu, Remus – 196-197, 278-279, 316-317, 662-663, 706-707, 746-747, 750-751, 752-753, 768-769
- Câmpian, Anca – 316-317
- Cândea, Virgil – 312-313, 324-325
- Cârja, Ion – 222-223
- Cârstea, preot, protopop – 702-703, 704-705, 710-711
- Cârstea, Sebastian Dumitru – 348-349, 404-405, 432-433
- Cernovodeanu, Paul – 338-339, 450-451, 706-707

- Cherkaoui, Mohamed – 700-701
 Chifăr, Nicolae – 368-369
 Chindriș, Ioan – 30-31, 32-33, 198-199, 204-205, 238-239, 310-311, 312-313, 324-325, 326-327, 430-431, 630-631, 632-633, 636-637, 710-711, 756-757, 770-771, 812-813
 Chiocchetta, Pietro – 284-285
 Chiril, Lucaris (Kyrill, Lukaris) – 82-83
 Chiril, monahul – 432-433
 Chirilă, Mihai-Silviu – 316-317, 734-735
 Chirilovici, Sofronie – 166-167, 184-185
 Chitarin, Luigi – 316-317
 Cicanci, Olga – 542-543, 706-707, 730-731, 732-733
 Cicero – 280-281
 Cienfuegos, Alvarez – 230-231
 Cingan, Șerban – 726-727
 Cioca, Gheorghe – 758-759
 Ciobanu, Virgil – 136-137, 434-435
 Cipariu, Timotei – 132-133, 198-199, 234-235, 266-267, 286-287, 312-313, 324-325, 328-329, 710-711
 Ciuhandu, Gheorghe – 434-435
 Cînța, Adriana – 740-741
 Claude, Jean – 304-305
 Clement al VIII-lea – 90-91, 298-299
 Clement al XI-lea – 284-285
 Clement al XIII-lea – 268-269
 Clement al XIV-lea – 562-563
 Climent, episcop – 400-401, 648-649, 650-651
 Coman, preot în Șărcăița – 774-775
 Comșa, Nicolae – 196-197
 Comșa, preot în Margina – 798-799, 800-801
 Comșa, preot în Viștea de Jos – 798-799
 Comșa, preot în Viștea de Sus – 796-797
 Constantin, Gavrilă – 792-793
 Constantin, Mahaman – 792-793
 Constantinescu, Radu – 426-427
 Corazza, Gaetano – 280-281
 Corbea, David – 706-707, 708-709, 720-721, 734-735
 Corbea, Teodor – 706-707
 Cornaro, Giorgio – 38-39
 Cotore, Gherontie – 82-83, 84-85, 122-123, 126-127, 128-129, 130-131, 224-225, 252-253, 266-267, 274-275, 276-277, 278-279, 282-283, 284-285, 286-287, 294-295, 296-297, 298-299, 300-301, 312-313, 316-317, 636-637, 806-807, 822-823
 Cotore/Kotore/, Josephus/Iosif – 276-277, 278-279
 Cotoșman, Gh. – 370-371, 372-373, 374-375, 376-377
 Crăciun, Bogdan – 326-327
 Crăciun, Maria – 722-723
 Crăciun, Moga – 792-793
 Cristea, preot – 702-703
 Cristea, Avram – 812-813
 Crișan, Ioan – 324-325
 Csaplovics, Johann – 162-163
 Cseles, Márton – 104-105
 Cserei, Mihály – 478-479, 710-711
 Csetri, Elek – 456-457, 508-509
 Csurka, Rád – 796-797
 Czernin, Theobald – 222-223, 370-371, 376-377, 572-573, 578-579, 582-583, 804-805, 806-807
 Cziplé, Alexandru – 326-327, 338-339, 340-341, 342-343, 344-345
 Damaschin, episcop de Râmnic – 398-399, 642-643, 646-647, 648-649, 716-717
 Damșa, Teodor V. – 402-403, 404-405, 406-407, 410-411, 414-415, 418-419, 420-421, 422-423, 424-425, 426-427, 432-433
 Daniil, mitropolit – 390-391, 392-393
 Darvai, Francisc – 342-343
 Datcu, preot – 722-723
 David, preot în Arpașu de Jos – 798-799
 David, preot în Berivoiu Mare – 798-799
 David, preot în Iași – 796-797
 Dazon, Giovanni Batta – 280-281
 Dăianu, Avram – 220-221, 224-225
 Dănilă, Nicolae – 336-337, 488-489, 492-493, 550-551, 628-629, 712-713, 740-741
 Decei, Aurel – 196-197
 Demény, Lidia – 734-735
 Densușianu, Nicolae – 324-325
 Dezsó, László – 452-453, 458-459
 Diaconescu, Marius – 760-761
 Diaconovici, Isaia – 142-143, 150-151
 Dietrich, baron – 614-615
 Dimitrievici, Constantin – 314-315
 Dimitrievici, Nicolae – 646-647
 Dindar, Ladislau Teodor – 708-709, 714-715
 Djaković, Isaja – 656-657
 Djidiffi, Ștefan – 726-727
 Doboși, Alexandru – 802-803
 Dobra, Petru – 210-211, 830-831
 Dobrei, Florin – 322-323, 402-403
 Dobrescu, Nicolae – 610-611, 640-641, 642-643, 644-645, 646-647
 Dodrosk, Martin – 418-419
 Dositei/Dositheos, Notaras – 20-21, 80-81, 82-83, 84-85, 338-339, 722-723
 Dörner, Anton – 278-279

- Dragomir, Silviu – 174-175, 176-177, 178-179, 222-223, 324-325, 328-329, 338-339, 340-341, 342-343, 346-347, 370-371, 372-373, 374-375, 378-379, 398-399, 404-405, 406-407, 408-409, 410-411, 412-413, 414-415, 418-419, 422-423, 424-425, 432-433, 434-435, 528-529, 538-539, 540-541, 542-543, 544-545, 546-547, 550-551, 552-553, 566-567, 568-569, 572-573, 576-577, 602-603, 614-615, 616-617, 618-619, 650-651, 652-653, 656-657, 662-663, 666-667, 670-671, 686-687, 696-697, 702-703, 704-705, 708-709, 710-711, 712-713, 714-715, 716-717, 718-719, 720-721, 726-727, 728-729, 730-731, 732-733, 740-741, 748-749, 750-751, 752-753, 766-767, 768-769, 772-773, 784-785, 786-787, 806-807, 810-811, 812-813, 814-815, 816-817, 820-821, 824-825, 826-827, 828-829, 830-831, 832-833
- Drăghici, preot în Grid – 796-797
- Dudaș, Florian – 576-577
- Dumitrache, Vasile – 432-433
- Dumitran, Ana – 334-335, 336-337, 380-381, 452-453, 488-489, 492-493, 550-551, 712-713, 738-739, 740-741, 758-759, 760-761, 762-763, 766-767, 770-771
- Dumitran, Daniel – 118-119, 198-199, 286-287, 290-291, 304-305, 312-313, 320-321, 328-329, 366-367, 444-445, 490-491, 538-539, 542-543, 568-569, 570-571, 634-635, 636-637, 660-661, 698-699, 718-719, 722-723, 730-731, 732-733, 738-739, 756-757, 774-775, 780-781, 796-797, 800-801, 802-803, 808-809
- Dumitriu-Snagov, Ioan – 198-199, 794-795, 800-801, 822-823
- Dumitru, preot în Ucea de Sus – 796-797
- Dunod, Antoine – 510-511
- Ecaterina a II-a – 432-433
- Ecsedy, Judit – 452-453
- Edroiu, Nicolae – 338-339, 450-451, 706-707, 708-709
- Efrem, călugăr la Prislop – 426-427
- Elisabeta Petrovna – 222-223, 246-247, 670-671, 674-675, 682-683, 684-685
- Enăceanu, Ghenadie – 290-291, 350-351, 376-377
- Engel, Michael – 672-673
- Eugeniu de Savoya – 502-503, 640-641, 644-645
- Fasching, Franciscus – 280-281
- Fata, Márta – 160-161
- Fărcaș, Mihai – 726-727
- Feneșan, Costin – 786-787
- Ferdinand, arhiduce – 96-97
- Ferdinand al III-lea – 96-97
- Fertul, Iuon – 702-703
- Filip, preot în Agârbici – 750-751
- Filoramo, Giovanni – 744-745
- Filtsch, S. – 182-183
- Fireza, George – 324-325, 434-435
- Fitter, Adam – 198-199, 280-281, 770-771, 772-773, 780-781, 782-783, 786-787
- Florea, preot, protopop – 398-399, 650-651, 702-703, 704-705, 710-711
- Fogarasi, Ladislau – 710-711
- Formosus, Visarion – 356-357
- Frankl, Karl Heinz – 622-623
- Frederick/Friedrich al II-lea – 550-551, 668-669
- Fredo – 280-281
- Freyberger, Andreas – 30-31, 32-33, 34-35, 36-37, 38-39, 42-43, 44-45, 48-49, 50-51, 52-53, 198-199, 324-325, 328-329, 710-711, 714-715, 756-757
- Fugariu, Florea – 632-633, 710-711
- Fulicsa, Nicolaus – 798-799
- Fulicsa, Rád – 798-799
- Gabor, Gabriel – 730-731
- Gabor, Ioan – 126-127, 294-295
- Gabriel, negustor în Lipova – 806-807
- Gafton, Maria – 754-755
- Gauchet, Marcel – 754-755
- Gavrilă, preot în Brăzești – 790-791
- Gavrilă, preot în Cetea – 790-791
- Gavrilović, Nikola – 436-437, 440-441
- Găzdaru, D. – 822-823
- Gheorghe, din Daia – 344-345, 770-771
- Gheorghe, din Trapezunt – 728-729
- Gheorghe, preot – 398-399, 650-651
- Gheorghe, preot în Beldiu – 790-791
- Gheorghe, preot în Lupu – 790-791
- Gheorghe, preot în Micoșlaca – 790-791
- Gheorghe, preot în Zlatna – 426-427
- Gheorghe, Sf. – 204-205
- Gherman, Mihai-Alin – 126-127, 294-295, 298-299, 634-635, 706-707, 720-721
- Ghica, Grigorie III – 430-431
- Ghișa, Ciprian – 296-297, 744-745, 768-769
- Ghitta, Ovidiu Augustin – 120-121, 122-123, 130-131, 198-199, 222-223, 224-225, 320-321, 722-723, 830-831
- Gill, Joseph – 70-71, 316-317
- Gjiman, Lorin – 118-119
- Gogâltan, Florin – 750-751

- Golescu, Radu – 642-643
Golovin, Feodor – 720-721
Gonzaga, Silvio Valenti – 244-245
Gorgei, Emericus – 280-281
Goron, Gheorghe – 748-749
Gorun-Kovács, Blanka Sonia – 316-317
Göllner, Carol – 426-427
Görög, Andrei – 702-703, 714-715
Graaf, G. Henk van de – 458-459
Grama, Alexandru – 434-435
Grancea, Mihaela – 698-699
Grâncsa, Tamas – 798-799
Grâncsa, Vóna – 798-799
Gräf, Rudolf – 222-223
Grbić, Manojlo – 438-439, 442-443
Grec, Dimo – 806-807
Grid, Jipa – 174-175, 388-389, 390-391, 722-723
Grid, Petru Iosifov – 724-725
Grid, Statie – 388-389, 722-723
Grid, Vasile/Vasilie – 390-391, 702-703, 704-705, 706-707, 710-711, 722-723
Grigore, Sf. – 356-357
Grigorie, călugăr – 590-591
Groza, Mihul – 790-791
Gruits, Radosav M. – 652-653
Gúdor, Kund Botond – 336-337, 380-381, 448-449, 488-489, 492-493, 550-551, 712-713, 722-723, 740-741
Gyenis, András – 198-199
Gyémánt, Ladislau – 80-81, 212-213, 276-277, 632-633
Gyíngyán, Dobrin – 796-797
Gyula, István Szigeti – 496-497
- H**
Hacman, Eugenie – 184-185
Hallensleben, Barbara – 26-27
Haller, Ioan/Johann – 322-323, 464-465, 474-475, 500-501, 502-503, 538-539, 566-567, 812-813, 826-827, 830-831
Halmágyi, Ioan – 412-413, 514-515
Hanner, I. – 426-427
Harabal, Radu – 796-797
Harnack, Adolf von – 740-741, 742-743
Harrach, Ferdinand – 486-487, 518-519, 586-587
Haselsteiner, Horst – 140-141
Hárs, Gheorghe – 724-725
Heemskerken, J. van – 458-459
Heiler, F. – 88-89
Henkel, Jürgen – 109, 133, 185, 235, 271, 321, 527, 623, 639, 653, 697, 737, 839
Hermann, Egyed – 100-101, 106-107, 458-459, 462-463, 504-505
Hermányi, Dénes – 512-513
Hertze, Petru – 792-793
Hevenesí, Gabriel/Gábor – 104-105, 282-283, 464-465, 482-483, 484-485, 768-769
Hildenbrand, Karl – 40-41
Hintz, Johann – 718-719
Hitchins, Keith – 12-13, 118-119, 198-199, 286-287, 304-305, 312-313, 318-319, 320-321, 328-329, 444-445, 462-463, 528-529, 538-539, 542-543, 544-545, 566-567, 568-569, 570-571, 612-613, 624-625, 634-635, 636-637, 654-655, 658-659, 660-661, 702-703, 704-705, 730-731, 732-733, 748-749, 752-753, 782-783, 788-789, 792-793, 808-809
Hoban, protopop – 704-705
Hocher – 468-469
Hodoş, Nerva – 376-377, 442-443, 530-531
Hojbotă, Gheorghe – 754-755
Hóman, Bálint – 104-105, 454-455
Horváth, Andrei/Andreas – 340-341, 768-769
Hotea, Meda-Diana – 124-125, 300-301, 308-309
Hudal, Alois – 164-165
Hurmuzaki, Eudoxiu – 198-199, 392-393, 536-537, 574-575, 588-589, 590-591, 602-603, 614-615, 618-619, 620-621, 642-643, 708-709, 766-767, 784-785, 802-803
Huszti, András – 506-507
- I**
Iacob, Niculina – 204-205, 238-239, 310-311, 636-637
Ică, Ioan I. jr. – 742-743
Ieremia al II-lea Tranos – 200-201
Ilarion, călugăr la Sâmbăta de Sus – 776-777
Ilic, Tanasije Z. – 588-589
Iliş, Florina – 122-123, 320-321
Illyés, Andreas – 464-465
Imreh, István – 508-509, 512-513
Inochentie, episcop de Râmnic – 398-399, 400-401, 402-403, 646-647, 650-651
Ioan Botezătorul – 354-355
Ioan Gură de Aur (Chrysostomus/Zlataust) – 356-357
Ioan, preot în Boița – 812-813
Ioan/Ioaneş, preot în Galeş – 416-417, 584-585
Ioan, preot, protopop în Aciliu – 612-613, 680-681, 682-683, 684-685
Ioan, protopop în Săliște – 408-409, 416-417, 420-421
Ioan, preot, protopop în Sadu – 412-413, 416-417, 570-571, 584-585, 586-587

- Ioan, preot în Schei – 722-723
 Ioanichie, preot în Veneția de Sus – 416-417
 Ioannov, Ștefan – 722-723
 Ioanovici, Constantin – 348-349
 Ioanovici, Vichentie/Jovanović, Vićentije – 156-157, 164-165, 174-175, 400-401, 438-439, 646-647, 648-649, 650-651, 656-657, 658-659
 Ion, preot în Tohan – 710-711
 Ionaș, Vasile – 502-503
 Ionașcu, Ioan – 424-425, 426-427, 430-431, 432-433
 Ionașcu, preot în Iași – 796-797
 Ionașcu, preot în Ucea de Sus – 798-799
 Ionescu, I. – 370-371, 660-661
 Ioniță, Viorel – 8-9, 14-15, 56-57, 292-293, 318-319, 624-625, 626-627, 628-629, 632-633, 702-703
 Iorga, Nicolae – 326-327, 336-337, 340-341, 346-347, 378-379, 414-415, 420-421, 424-425, 426-427, 432-433, 552-553, 588-589, 652-653, 706-707, 708-709, 712-713, 718-719, 728-729, 760-761, 768-769, 784-785
 Iosif I – 148-149, 450-451, 486-487
 Iosif II – 180-181, 182-183, 184-185, 314-315, 348-349
 Iuon, preot în Căpuș – 790-791
 Iuon, preot în Cenade – 790-791
 Iuon, preot în Cuciulata – 774-775
 Iuon, preot în Fărău – 792-793
 Iuon, preot în Gârbova de Sus – 790-791
 Iuon, preot în Lopadea – 790-791
 Iuon, preot în Sâmbăta de Jos – 774-775
 Iuon, preot în Stremț – 792-793
 Iuon, preot în Șona – 782-783
 Iuon, preot în Ucea de Sus – 796-797
 Iuvon, preot în Cioara – 792-793
 Ivan, preot în Făgăraș – 774-775
- Jacquier, François – 280-281
 Jacobenz, Hauptmann – 640-641, 642-643
 Jakó, Zsigmond – 312-313, 514-515
 Jakšić, Milutin – 658-659
 Janka, György – 454-455
 Jeanrenaud, Magda – 624-625
 Jedin, Hubert – 86-87
 Jivanovici, Sinesie – 178-179, 424-425
 Juon, preot în Părău – 800-801
- Kallis, Anastasios – 740-741
 Kálnoki, Antal – 236-237, 464-465
 Kálnoky, Sámuel – 474-475, 476-477, 482-483, 484-485
 Kamenszkij, Alekszandr – 514-515
- Kann, Robert A. – 448-449, 450-451, 668-669
 Kapi, Gabriel – 30-31, 282-283
 Kaplan, Benjamin – 698-699
 Karolvari, Petrus – 276-277
 Kászoni, vicecancelar – 586-587, 772-773
 Kaunitz, Fridrich Wilhelm von Haugwitz – 502-503
 Kaunitz-Rietberg, Anton Wenzel von – 196-197, 212-213, 214-215, 304-305, 502-503, 546-547, 548-549, 600-601, 602-603, 604-605, 612-613, 614-615, 668-669, 670-671, 674-675, 676-677, 682-683, 686-687, 688-689, 690-691, 692-693, 694-695
 Kazi, Ioannes – 280-281
 Kecskés, Franciscus – 280-281
 Kelemen, Lajos – 492-493, 802-803, 804-805
 Kemény, János – 482-483, 484-485
 Kemény, Ladislau – 406-407, 420-421
 Keyserling, Ellz – 670-671, 674-675, 680-681, 682-683
 Kéri, Francisc – 280-281
 Kierein, Manfred – 200-201, 228-229
 Kinsky, Franz Ulrich – 106-107, 464-465, 466-467, 482-483
 Kiril, Sf. – 356-357
 Kiss, Gyöngy – 510-511
 Kiss, Kovács – 510-511
 Klobusitzky, Francisc – 518-519, 522-523
 Kocsi, Csergő Bálint – 458-459
 Koller, Franz Xaver – 664-665
 Kollonich/Kollonitz, Leopold von – 15-16, 16-17, 26-27, 30-31, 32-33, 34-35, 38-39, 40-41, 44-45, 46-47, 48-49, 56-57, 58-59, 60-61, 62-63, 64-65, 66-67, 68-69, 74-75, 76-77, 78-79, 80-81, 82-83, 84-85, 94-95, 96-97, 98-99, 100-101, 102-103, 104-105, 106-107, 108-109, 138-139, 140-141, 162-163, 188-189, 190-191, 192-193, 274-275, 296-297, 306-307, 330-331, 334-335, 454-455, 464-465, 466-467, 468-469, 478-479, 480-481, 482-483, 484-485, 530-531, 554-555, 556-557, 558-559, 560-561, 626-627, 628-629, 638-639, 758-759, 762-763, 766-767
 Kollowrat, Ferdinand – 820-821
 Komároni, István – 716-717
 Korneli, Ioan – 280-281
 Kornis, Sigismund/Zsigmond – 494-495, 498-499, 500-501, 502-503, 772-773
 Kosáry, Domokos – 104-105, 448-449
 Kostić, Mita – 654-655, 664-665
 Kovács Kiss, Gyöngy – 508-509
 Königsegg-Erps, Karl Ferdinand von – 178-179, 398-399, 600-601, 648-649, 728-729

- Kutschera, Rolf – 460-461, 464-465, 484-485, 498-499, 500-501, 502-503, 520-521
- Lacko, Michael – 138-139
- Ladislau, preot în Cluj-Mănăştur – 780-781
- Lakatos, Adél – 96-97
- Lampen, Angela – 96-517
- Lapedatu, Alexandru – 706-707
- Laszlo, Filotei – 414-415
- Laurențiu, călugăr la Sâmbăta de Sus – 776-777
- Lazăr/Lázár, Ioan/János – 496-497, 502-503, 512-513, 620-621
- Lány, Károly – 102-103
- Lemny, Ștefan – 624-625
- Leondi, călugăr – 590-591
- Leopold I – 34-35, 62-63, 98-99, 100-101, 140-141, 168-169, 176-177, 318-319, 322-323, 388-389, 392-393, 400-401, 440-441, 444-445, 450-451, 466-467, 476-477, 502-503, 528-529, 530-531, 534-535, 544-545, 548-549, 564-565, 626-627, 650-651, 654-655, 674-675, 718-719, 720-721, 724-725, 732-733, 748-749, 766-767
- Leopold al II-lea – 314-315, 502-503
- Le Roy Ladurie, Emmanuel – 624-625
- Leseur, Thomas – 280-281
- Libloy, Friedrich Schuler von – 462-463
- Lițiu, Gheorghe – 172-173
- Liubratici, episcop greco-catolic de Sirmium/Slavonia – 144-145
- Lobkowitz, Juan Caramuel y – 468-469
- Loyola, Ignatius de – 282-283
- Luca, diacon în Cincu – 776-777
- Luca, Sf. – 354-355
- Lukács, Ladislau – 280-281
- Lukacs, Marton – 702-703
- Lukacsi, Nicolae – 702-703
- Lumperdean, Ioan – 700-701
- Lupaș, Ioan – 182-183, 324-325, 340-341, 346-347, 376-377, 410-411, 424-425, 584-585, 728-729, 804-805, 806-807, 810-811, 812-813, 814-815, 816-817, 818-819, 820-821, 822-823
- Lupșa, Ștefan – 180-181, 184-185, 336-337
- Macedoniai, Pavel – 702-703
- Magyari, András – 120-121, 456-457
- Mailat, preot în Șona – 780-781, 784-785
- Maimbourgh, Louis – 282-283, 294-295, 296-297
- Maior, Grigore – 118-119, 122-123, 124-125, 130-131, 132-133, 174-175, 220-221, 224-225, 248-249, 252-253, 266-267, 276-277, 278-279, 282-283, 284-285, 286-287, 296-297, 302-303, 312-313, 318-319, 492-493, 636-637, 822-823
- Maior, Petru – 228-229, 326-327, 338-339, 342-343, 344-345, 430-431, 632-633, 812-813
- Makkai, László – 500-501
- Mamachi, Tommaso – 280-281
- Mantran, Robert – 142-143, 148-149
- Marcu, Sf. – 358-359
- Marczali, Heinrich – 138-139, 512-513
- Mardsinai/Marginai, Daniel/Daniil – 218-219, 278-279, 288-289, 312-313, 318-319
- Maria Antoinetta – 516-517
- Maria Tereza – 78-79, 132-133, 168-169, 170-171, 178-179, 192-193, 196-197, 216-217, 222-223, 232-233, 240-241, 244-245, 246-247, 248-249, 262-263, 304-305, 314-315, 318-319, 380-381, 412-413, 436-437, 438-439, 446-447, 470-471, 506-507, 514-515, 516-517, 520-521, 522-523, 526-527, 536-537, 538-539, 540-541, 542-543, 546-547, 548-549, 562-563, 568-569, 586-587, 588-589, 594-595, 600-601, 610-611, 614-615, 616-617, 618-619, 620-621, 622-623, 636-637, 662-663, 664-665, 666-667, 668-669, 674-675, 676-677, 680-681, 690-691, 694-695, 696-697, 730-731, 826-827
- Marte, Johann – 8-9, 56-57, 92-93, 292-293, 318-319, 624-625, 626-627, 628-629, 632-633, 702-703, 758-759
- Martinovici/Martinović, Ioanichie/ Ioanikije – 172-173, 656-657
- Marton, József – 96-97, 476-477, 514-515, 518-519, 520-521, 524-525
- Mályusz, Elemér – 490-491, 500-501, 516-517
- Mány, călugăr în Șinca – 796-797
- Mártonffy, György/Gheorghe – 190-191, 470-471, 630-631
- Matei, Sf. – 358-359
- Maurer, Joseph – 44-45, 46-47, 48-49, 52-53, 138-139
- Mavrocordat, Constantin – 282-283
- Mayer, Theodor – 454-455
- Mazzoracchi, Niccolo Tommaso – 280-281
- Măcinic, preot în Sibiel – 416-417
- Mălinaș, Ioan Marin – 314-315
- Mârza, Andreea – 118-119, 204-205
- Mârza, Eva – 76-77, 742-743
- Mârza, Iacob – 8-9, 12-13, 56-57, 126-127, 186-187, 194-195, 276-277, 292-293, 294-295, 298-299, 312-313, 314-315, 318-319, 452-453, 530-531, 624-625, 626-627, 628-629, 632-633, 702-703, 830-831

Mârza, Radu – 442-443
 Meletievici, Nicanor – 174-175, 384-385
 Menozzi, Daniele – 744-745
 Meteuș, Ștefan – 334-335, 408-409, 424-425, 432-433, 702-703, 704-705, 748-749, 750-751, 752-753, 758-759, 760-761, 800-801, 802-803
 Metzler, Joseph – 274-275
 Mészáros, István – 278-279
 Micu-Klein, Inochentie – 16-17, 20-21, 66-67, 78-79, 80-81, 122-123, 130-131, 196-197, 198-199, 200-201, 202-203, 204-205, 206-207, 210-211, 212-213, 214-215, 216-217, 218-219, 220-221, 222-223, 224-225, 226-227, 228-229, 234-235, 236-237, 238-239, 240-241, 242-243, 246-247, 248-249, 250-251, 264-265, 274-275, 276-277, 278-279, 284-285, 286-287, 288-289, 294-295, 296-297, 298-299, 312-313, 314-315, 368-369, 370-371, 376-377, 380-381, 384-385, 394-395, 396-397, 402-403, 424-425, 490-491, 532-533, 534-535, 536-537, 538-539, 540-541, 556-557, 558-559, 562-563, 612-613, 632-633, 634-635, 636-637, 772-773, 780-781, 784-785, 786-787, 794-795, 800-801, 802-803, 806-807, 808-809, 814-815, 820-821, 830-831
 Micu, Samuil – 198-199, 204-205, 224-225, 234-235, 276-277, 312-313, 326-327, 328-329, 428-429, 430-431, 632-633, 770-771
 Micu, Toma – 204-205
 Mihai, Sf. – 672-673
 Mihai Viteazul – 266-267
 Mihaloczi, Ștefan – 426-427
 Mihăilă, preot în Muncel – 792-793
 Mikes, Mihail – 454-455, 462-463, 464-465, 466-467, 468-469, 472-473, 474-475, 478-479, 494-495, 496-497
 Miko, Emeric – 816-817
 Mikoletzky, Hans Leo – 502-503
 Milantjević, Nikanor – 656-657
 Milaş, Nicodim – 158-159
 Mioc, Damaschin – 370-371
 Mircea, Gabriela – 218-219, 312-313
 Miron, Greta-Monica – 172-173, 174-175, 198-199, 224-225, 238-239, 288-289, 316-317, 318-319, 368-369, 628-629, 660-661, 662-663, 698-699, 750-751, 754-755, 788-789, 824-825
 Mitrofan, Ioan – 196-197, 236-237
 Mitu, Sorin – 222-223, 698-699, 700-701, 750-751
 Modino, Dionisie – 238-239
 Moise, preot în Cincu – 776-777
 Moldovanu, Ioan-Micu – 198-199, 770-771, 778-779, 780-781, 784-785, 812-813
 Molindes, Franz – 278-279
 Monasterly, Ioan – 144-145
 Monea, Ionașcu – 782-783, 800-801
 Montecuccoli, Raimondo – 468-469
 Montoya de Cardona, Francisco – 408-409, 412-413, 584-585
 Moraru, Alexandru – 434-435
 Moschonas, Leonte/Leontie – 122-123, 220-221, 264-265, 286-287, 312-313
 Mosheim, Lorenz von – 282-283
 Movilă, Ioan – 204-205
 Movilă/Mogilas, Petru/Petr – 90-91, 94-95
 Möringer, baron – 614-615
 Mraz, Gerda – 586-587, 588-589
 Mureșanu, Camil – 706-707
 Mureșean, Lucian – 308-309
 Mureșianu, I.B. – 372-373
 Murgescu, Bogdan – 290-291, 722-723
 Mușlea, Candid – 382-383, 656-657, 704-705, 708-709, 710-711, 720-721, 722-723, 724-725, 726-727
 Nagy, Geza – 456-457, 464-465, 468-469, 474-475, 476-477, 478-479, 484-485, 486-487, 492-493
 Nagy, Katalin – 514-515
 Nagyszegyi, Gabriel/Gavriil – 336-337, 486-487, 712-713, 714-715, 716-717, 718-719, 728-729, 806-807
 Nádudvari, Sámuel – 506-507
 Nägler, Thomas – 120-121
 Nalácz, Ștefan – 330-331, 758-759
 Napoleon Bonaparte – 164-165
 Nazare Moașa, Ruxandra – 730-731, 732-733, 734-735
 Neagoe, Manole – 632-633
 Neamțu, Alexandru – 412-413
 Nedici, Radu – 350-351, 632-633, 702-703, 704-705, 720-721, 724-725, 826-827
 Nenadovici/Nenadović, Paul/Pavel – 166-167, 176-177, 178-179, 184-185, 254-255, 406-407, 436-437, 438-439, 440-441, 442-443, 444-445, 446-447, 544-545, 548-549, 568-569, 572-573, 606-607, 660-661, 662-663, 664-665, 680-681
 Nichitici, Ghedeon – 182-183
 Nicoară, Toader – 700-701
 Nicodim, călugăr – 682-683
 Nicola, Gheorghe/George – 374-375, 378-379, 806-807
 Nicolae, Sf. – 374-375, 382-383, 384-385, 722-723
 Nicolae, Jan – 812-813, 814-815, 816-817
 Nicole, Pierre – 304-305

- Nicula, preot în Câmpeni – 790-791
 Nicula, preot în Margina – 798-799
 Nicula, preot în Mihalț – 792-793
 Niculai, diacul din Băcăia – 416-417
 Niederhauser, Emil – 514-515
 Nilles, Nicolaus – 28-29, 30-31, 32-33, 36-37, 38-39, 40-41, 42-43, 44-45, 52-53, 54-55, 74-75, 78-79, 112-113, 130-131, 188-189, 198-199, 328-329, 330-331, 334-335, 340-341, 346-347, 370-371, 454-455, 530-531, 554-555, 556-557, 558-559, 560-561, 626-627, 704-705, 710-711, 712-713, 714-715, 716-717, 718-719, 720-721, 756-757, 760-761, 768-769, 770-771, 772-773, 826-827, 840-841
 Nino, Dima – 374-375, 378-379
 Nițu, Florentina – 350-351
 Nostitz, Count Franz – 468-469
 Novacovici/Novaković, Dionisie/Dionisije – 136-137, 180-181, 184-185, 236-237, 258-259, 260-261, 262-263, 288-289, 394-395, 406-407, 412-413, 420-421, 422-423, 542-543, 552-553, 574-575, 602-603, 614-615, 616-617, 618-619, 636-637, 666-667, 686-687, 720-721, 726-727
Oană, Dragosin – 402-403, 404-405, 432-433
 Oancea, Dorin – 742-743
 Oancea, Ion – 732-733
 Olar, Ovidiu – 722-723
 Olea, Valer P. – 416-417
 Olsavszky, Manuel Mihail – 222-223, 224-225, 246-247, 248-249, 636-637, 818-819, 830-831, 832-833
 Opre, preot în Șona – 774-775, 782-783
 Oprea, Nicolae (Miclăuș/Miklos), Sf. – 378-379, 416-417, 446-447
 Oprea, preot în Boița – 814-815
 Oprea, preot în Roșia de Secaș – 790-791
 Oprișan, I. – 708-709
 Orfelin, Zaharija – 654-655
 Oros, Ștefan – 344-345
 Otrokocsi, Főris Ferenc – 104-105
Paget, William – 720-721
 Palfy, Leopold – 584-585
 Pall, Francisc – 80-81, 196-197, 198-199, 204-205, 208-209, 210-211, 212-213, 218-219, 220-221, 222-223, 228-229, 234-235, 246-247, 274-275, 276-277, 368-369, 556-557, 632-633, 634-635, 810-811, 812-813
 Pap, Francisc – 710-711, 804-805
 Papacostea, Șerban – 640-641
 Papacostea-Danielopolu, Cornelia – 734-735
 Papadopoli, S.J. – 30-31
 Pascal, Blaise – 282-283
 Pascu, preot în Cricău – 792-793
 Pascu, Ștefan – 814-815
 Paskaleva, Virzhiniia – 548-549
 Patachi, Ioan/Ioannes/Giurgiu – 16-17, 20-21, 78-79, 80-81, 174-175, 186-187, 188-189, 190-191, 192-193, 194-195, 200-201, 224-225, 276-277, 302-303, 384-385, 386-387, 394-395, 396-397, 530-531, 532-533, 554-555, 560-561, 562-563, 630-631, 632-633, 716-717, 720-721, 722-723, 724-725, 726-727, 728-729, 764-765, 766-767, 768-769, 772-773, 778-779, 780-781, 786-787, 790-791, 792-793
 Patachi, Liviu – 340-341
 Patacsi, Gabriel – 538-539, 774-775, 776-777, 778-779, 782-783, 784-785
 Pater, Ioan/Ianoș/Calo-Ianni – 706-707, 708-709
 Patiția, Rubin – 408-409, 410-411, 412-413, 418-419, 422-423, 424-425
 Pavel, Sf. – 24-25, 352-353
 Păcurariu, Mircea – 34-35, 84-85, 134-135, 172-173, 314-315, 324-325, 336-337, 338-339, 340-341, 342-343, 344-345, 346-347, 378-379, 402-403, 408-409, 410-411, 418-419, 420-421, 422-423, 434-435, 528-529, 530-531, 570-571, 584-585, 720-721, 722-723, 726-727
 Pădurean, Corneliu – 58-59
 Păclișanu, Zenovie – 32-33, 34-35, 76-77, 78-79, 82-83, 118-119, 120-121, 132-133, 186-187, 194-195, 196-197, 202-203, 214-215, 220-221, 286-287, 288-289, 324-325, 326-327, 328-329, 330-331, 332-333, 336-337, 338-339, 340-341, 342-343, 344-345, 370-371, 374-375, 376-377, 380-381, 414-415, 430-431, 556-557, 564-565, 566-567, 568-569, 630-631, 636-637, 722-723, 724-725, 768-769, 772-773, 802-803, 804-805, 820-821, 822-823, 826-827, 830-831, 832-833
 Pál, Pater – 780-781
 Pándru, Sztán – 798-799
 Pápai, Páriz – 492-493
 Pecican, Ovidiu – 294-295
 Peichich, Cristofor – 280-281, 282-283, 294-295, 296-297, 302-303, 310-311
 Pelikan, Jaroslav – 316-317, 734-735, 740-741, 742-743
 Peloponesiacul/Peloponeziacul, Maxim – 20-21, 290-291, 292-293, 294-295, 296-297, 298-299, 308-309, 310-311, 352-353, 354-355, 356-357, 376-377

- Penckler, baron – 692-693,
Penelea, Georgeta – 706-707, 760-761
Peri, V. – 90-91
Periș, Lucian – 120-121, 130-131
Petazi, Antonio Adelmo – 672-673, 678-679
Petrovici, Moise/Mojsije Petrović – 164-165, 438-439, 610-611, 642-643, 644-645, 646-647
Petru cel Mare – 624-625
Petru, preot în Daia – 768-769, 770-771, 790-791, 806-807
Petru, preot în Gâmbuț – 790-791
Petru, preot în Ludișor – 800-801
Petru, preot în Stremț – 792-793
Petru, preot în Zărnești – 710-711
Petru, Sf. – 298-299, 352-353, 358-359
Petruch, Antal – 198-199
Péter, Katalin – 100-101
Photios, patriarh – 294-295
Pintea, Zaharie – 114-115
Piuariu, Ioan – 410-411
Planck, Max – 52-53
Platz, Iosef von – 544-545, 576-577, 588-589
Pokoly, József – 452-453, 458-459, 460-461, 520-521, 522-523
Policsáni, Sava – 710-711
Pop, Alexandru – 328-329, 336-337
Pop, George, protopop – 374-375
Pop, Gheorghe, protopop în Dobra – 220-221, 302-303
Pop, Ioan - Aurel – 114-115, 120-121, 324-325, 700-701
Pop, Nicolaie, din Balomir – 240-241, 242-243, 244-245, 246-247, 288-289, 312-313, 424-425, 582-583, 634-635
Pop, Ovidiu Horea – 748-749
Pop, Petru – 702-703
Pop, Petru, din Daia – 312-313, 770-771, 780-781, 782-783
Pop, Viorica – 418-419
Popa, Ioan – 402-403
Popa, Nicolae, din Bia – 240-241
Popa, Septimiu – 264-265
Popa, Stan – 402-403
Popa-Gorjanu, Cosmin – 58-59
Popea, Nicolae – 164-165, 182-183, 324-325, 336-337
Popovici, George – 324-325, 346-347
Popovici, Georgiu – 402-403
Popovici, Ioan – 416-417
Popovici, Stan – 256-257
Popovici/Popović, Vichentie/Vincentiu/Vicentije – 610-611, 644-645, 656-657
Popp, Vasile – 710-711
Porumb, Marius – 432-433
Postăvaru/Postovaru, Stoica – 702-703, 704-705, 710-711
Preda, Ioan A. – 162-163
Prodan, David – 34-35, 196-197, 200-201, 202-203, 204-205, 206-207, 210-211, 216-217, 230-231, 328-329, 336-337, 418-419, 420-421, 422-423, 426-427, 434-435, 500-501, 634-635
Prosperi, Adriano – 316-317
Prudentiu – 280-281
Ptolomaeus, Joannes Baptista – 188-189
Pui, Mihail – 712-713, 772-773
Pușcariu, Ilarion – 134-135, 182-183, 332-333, 576-577, 618-619
Pușcariu, Ioan – 172-173, 326-327, 328-329, 330-331, 332-333, 334-335, 336-337, 338-339, 340-341, 344-345
Putnic/Putnik, Moise/Mojsey – 182-183, 654-655
Puzović, Predrag – 436-437, 442-443
Rabutin, Roger, conte de Bussy – 330-331, 712-713, 718-719, 758-759, 764-765
Radici/Radoslav/, Emilian de – 156-157, 160-161, 162-163, 164-165, 166-167, 170-171, 184-185
Radonić, Jovan – 654-655
Radu, Iacob – 346-347, 408-409, 434-435
Radu, preot în Hurez – 798-799
Radu, preot în Ucea de Sus – 796-797
Radu, preot în Viștea de Sus – 796-797
Radvánszky, Anton – 138-139
Rajcsányi, J. – 282-283
Ravaničanin, Sofronije – 658-659
Ravasz, Ferenc – 454-455,
Rákóczi, Francisc/Ferenc/Franz II – 104-105, 108-109, 338-339, 340-341, 462-463, 486-487, 492-493, 494-495, 496-497, 498-499, 506-507, 510-511, 528-529, 768-769
Rákóczi, Iosif – 496-497
Ranca, Ioan – 406-407, 408-409, 410-411, 412-413, 434-435, 550-551
Rappert, Wolfgang, Nikolaus – 10-11, 14-15, 24-25, 628-629
Raskovici, Moise – 146-147
Ratzinger, Josef – 88-89
Raț, Ștefan – 712-713, 770-771, 772-773
Rauwenhoff, L. W. E. – 452-453
Răduțiu, Aurel – 768-769
Räutz, Nicula – 702-703

- Rednic, Atanasie/ Alexandru – 122-123, 246-247, 248-249, 252-253, 282-283, 286-287, 312-313, 636-637, 806-807
- Regai, S.J. – 174-175
- Renautodius, Eusebius – 282-283, 302-303, 304-305, 306-307, 310-311
- Repta, Vladimir – 158-159
- Rettegi, György – 434-435, 514-515
- Révész, Imre – 506-507, 520-521
- Rhédey, Ladislau – 496-497
- Rolle Xaverius, Sueno – 636-637
- Roth, Paul W. – 456-457
- Roup, Franciscus – 280-281
- Röss Bertalan – 96-97, 98-99
- Ruman, Sigismund – 280-281
- Rusan, Iuon – 790-791
- Rustoiu, Gabriel T. – 312-313
- Rusu, Adrian Andrei – 334-335, 336-337, 404-405, 758-759, 762-763
- Saffranosi/Sáfrányos, Ștefan – 702-703, 710-711
- Salbeck, Michael – 118-119
- Salvan, Florin – 814-815
- Sandu, preot în Vad – 794-795
- Sandu, tipograf – 314-315
- Sarai, Maria – 370-371
- Sarai, Maxim – 370-371
- Sarai, Visarion (Nicolae) – 20-21, 82-83, 84-85, 120-121, 124-125, 126-127, 132-133, 134-135, 136-137, 176-177, 222-223, 232-233, 240-241, 244-245, 246-247, 250-251, 254-255, 268-269, 288-289, 290-291, 292-293, 294-295, 298-299, 308-309, 316-317, 350-351, 352-353, 364-365, 368-369, 370-371, 372-373, 374-375, 376-377, 378-379, 380-381, 402-403, 430-431, 434-435, 488-489, 536-537, 538-539, 540-541, 550-551, 564-565, 566-567, 568-569, 572-573, 578-579, 580-581, 634-635, 658-659, 660-661, 742-743, 774-775, 800-801, 804-805, 808-809, 810-811, 814-815, 816-817, 824-825, 834-835, 838-839
- Sava, Mihail – 482-483
- Sava/Szava, Ioan – 702-703
- Savu, preot în Ucea de Sus – 796-797
- Sárosi, János – 134-135, 486-487, 710-711, 712-713, 716-717
- Săcădate, Ioan – 220-221, 224-225
- Săsăujan, Mihai – 10-11, 12-13, 23, 42-43, 52-53, 58-59, 94-95, 118-119, 195, 198-199, 222-223, 304-305, 318-319, 382-383, 408-409, 412-413, 418-419, 420-421, 424-425, 486-487, 516-517, 518-519, 540-541, 544-545, 546-547, 548-549, 563, 564-565, 622-623, 640-641, 662-663, 666-667, 668-669, 734-735, 746-747, 748-749, 756-757, 806-807, 808-809, 810-811, 828-829
- Scharberg, Bedeus Joseph von – 154-155
- Scheffler, János – 108-109
- Schiller, Friedrich – 44-45
- Schrattenbach, Wolfgang Hanibal – 772-773
- Schuller, medic – 590-591
- Schwicker, Johann H. – 140-141, 142-143, 144-145, 148-149, 156-157, 160-161, 442-443, 620-621, 652-653, 664-665
- Sciolla, Loredana – 700-701
- Seeau, Fr. – 484-485
- Serafim, preot în Săsciori – 790-791
- Serbelloni, Fabrizio – 240-241, 244-245, 636-637
- Siicu, protopop în Șchei (Văsiu Hoban) – 702-703, 704-705
- Sima, Ana – 222-223
- Simion, preot în Călățele – 750-751
- Simonescu, Dan – 376-377
- Simonovici, Simeon – 588-589
- Simu, preot în Dumitra – 792-793
- Sipos, Gábor – 334-335, 468-469, 470-471, 474-475, 480-481, 488-489, 490-491, 506-507, 758-759, 760-761, 770-771
- Siskovich, József – 620-621
- Skarga, Petrus/Powecki, Piotr – 292-293, 298-299, 624-625
- Slavici, Ion – 708-709
- Slijepčević, Djoko – 436-437, 440-441
- Smotrytsky, Meletius – 440-441
- Sobieski, Jan/Ioan III – 322-323
- Socoteanu, Grigorie – 424-425, 726-727
- Sofronie, călugăr la Cioara – 120-121, 128-129, 132-133, 236-237, 244-245, 250-251, 256-257, 258-259, 260-261, 318-319, 378-379, 402-403, 404-405, 406-407, 408-409, 410-411, 412-413, 414-415, 416-417, 418-419, 420-421, 422-423, 424-425, 426-427, 428-429, 430-431, 432-433, 434-435, 446-447, 488-489, 550-551, 552-553, 570-571, 586-587, 664-665
- Sohanul, Radu – 702-703
- Solymosi, Aron – 730-731
- Someșan, Maria – 324-325, 752-753
- Sorban, preot – 774-775
- Staicu, preot în Râșnov – 710-711
- Stan, preot în Cioara – 792-793
- Stan, preot în Dobra – 542-543
- Stan, zugrav – 432-433
- Stanca, Sebastian – 706-707

- Stanciu, Laura – 8-9, 10-11, 14-15, 56-57, 58-59, 82-83, 118-119, 126-127, 198-199, 204-205, 218-219, 220-221, 272-273, 276-277, 280-281, 284-285, 286-287, 292-293, 294-295, 296-297, 298-299, 302-303, 304-305, 308-309, 312-313, 316-317, 318-319, 320-321, 328-329, 350-351, 374-375, 444-445, 538-539, 542-543, 562-563, 568-569, 570-571, 624-625, 626-627, 628-629, 632-633, 634-635, 636-637, 660-661, 662-663, 702-703, 730-731, 732-733, 808-809
- Stanciu/Sztancsul, preot în Ludișor – 774-775, 800-801
- Stanciu, Simion – 792-793
- Stanciu, Virgil – 246-247, 248-249, 250-251
- Statie, preot – 398-399, 650-651
- Stăniloaie, Dumitru – 196-197, 328-329, 368-369, 370-371, 380-381
- Steinville, Ștefan – 470-471, 642-643
- Stinghe, Sterie – 382-383, 400-401, 650-651, 704-705, 706-707, 708-709, 720-721, 722-723, 724-725, 728-729, 730-731, 736-737
- Stoica de Hațeg, Nicolae – 370-371, 372-373, 374-375, 376-377, 660-661
- Stoica, Iosif – 330-331, 336-337, 342-343
- Strati, Sava – 702-703
- Stroia, preot în Ludișor – 800-801
- Suciu, I.D. – 164-165, 426-427
- Sultan, Iane – 702-703
- Surdu, Bujor – 372-373, 660-661
- Suttner, Ernst Christoph – 6-7, 8-9, 10-11, 14-15, 26-27, 30-31, 54-55, 56-57, 60-61, 62-63, 66-67, 68-69, 70-71, 74-75, 76-77, 78-79, 82-83, 84-85, 86-87, 90-91, 92-93, 94-95, 112-113, 114-115, 118-119, 186-187, 190-191, 192-193, 198-199, 276-277, 286-287, 292-293, 298-299, 308-309, 316-317, 318-319, 330-331, 334-335, 374-375, 530-531, 554-555, 564-565, 622-623, 624-625, 626-627, 628-629, 630-631, 632-633, 652-653, 700-701, 702-703, 740-741, 744-745, 754-755, 756-757, 758-759, 766-767, 778-779
- Szabó, Miklós Attila – 326-327, 452-453
- Szabó, M. Erzsébet – 326-327
- Szalay, Carolus – 452-453
- Szalay, László – 486-487
- Szántó, Konrád – 452-453, 526-527
- Szász, Zoltán – 500-501
- Szegedi, Edit – 504-505, 506-507
- Székely, Páldi István – 492-493
- Szekfü, Gyula – 98-99, 102-103, 106-107, 454-455
- Szelepcény, György – 100-101, 468-469
- Szent-Ivány, Martin – 274-275, 280-281, 282-283, 294-295, 296-297, 302-303, 310-311
- Szilágyi, Sándor – 466-467
- Sztan, preot în Cuciulata – 774-775
- Sztán, preot în Cioara – 402-403
- Sztoyka, Zsigmond Antal – 502-503, 524-525
- Szunyogh, Francisc/Franz – 190-191, 332-333, 484-485, 560-561, 562-563, 770-771, 772-773, 804-805
- Șaguna, Andrei – 184-185
- Șandor, preot în Vad – 774-775
- Șandru, preot în Iași – 796-797
- Șandru, preot în Vad – 800-801
- Șchiau, Octavian – 34-35, 382-383, 656-657, 704-705, 756-757
- Șincai, Gheorghe – 198-199, 326-327, 328-329, 332-333, 338-339, 344-345, 632-633, 710-711
- Ștefan, călugăr – 646-647
- Ștefan, episcop – 398-399, 648-649
- Ștefan, preot în Molosig – 750-751
- Ștefan, Sf. – 140-141, 154-155
- Știrban, Marcel – 324-325
- Știrbei, Ilie – 642-643
- Tampa, Magdalena – 282-283, 306-307
- Tăutu, Aloisiu L. – 196-197, 234-235
- Teleki, József – 512-513
- Teleki, László – 516-517
- Teleki, Samuel – 486-487, 500-501, 512-513
- Tempea I, Radu – 382-383
- Tempea II, Radu – 34-35, 36-37, 52-53, 174-175, 176-177, 382-383, 384-385, 386-387, 390-391, 394-395, 396-397, 398-399, 400-401, 650-651, 656-657, 704-705, 708-709, 710-711, 716-717, 720-721, 722-723, 724-725, 728-729, 734-735, 756-757
- Teodor, Corina – 294-295
- Teodor, Pompiliu – 198-199, 276-277, 282-283, 294-295, 312-313, 632-633
- Teodor, protopop în Șchei – 400-401, 650-651
- Teodorovici, Dosoftei – 338-339
- Teodosie, mitropolit – 36-37, 40-41, 42-43, 130-131, 336-337, 354-355, 390-391, 702-703
- Teofil Seremi – 66-67, 118-119, 324-325, 326-327, 336-337, 484-485, 626-627, 628-629, 788-789
- Tessari, Benedetto – 280-281
- Teutsch, Friedrich – 522-523
- Tholdalagi, Mihail – 496-497
- Thoroczkay, familia – 486-487
- Thoroczkay, Sigismund – 496-497

- Thököly, Imre – 460-461, 476-477
Tige, general – 174-175, 398-399, 648-649, 650-651
Timandi, Gheorghe – 220-221
Tîmbuș, Ioan – 32-33, 630-631, 722-723, 768-769
Todea, preot în Ațintiș – 790-791, 792-793
Todor, preot – 736-737
Todorović, Jelena – 654-655
Togan, Nicolae – 402-403, 538-539, 786-787, 794-795
Tonoiu, Vasile – 754-755
Toma, preot în Făgăraș – 774-775
Toma, protopop în Vințu de Jos – 788-789
Tóháti, Petru – 278-279
Tóth, András – 216-217
Tóth, I. Zoltán – 196-197, 202-203, 204-205, 206-207, 210-211, 214-215, 218-219, 220-221, 222-223, 238-239, 248-249, 250-251, 252-253, 274-275, 278-279, 284-285, 286-287, 300-301, 302-303, 478-479, 536-537, 752-753, 820-821
Tragor, Ignác – 108-109
Trócsányi, Zsolt – 456-457, 482-483, 486-487, 502-503, 520-521
Tudoran, Tănase – 262-263, 264-265
Turchinovici, Gabriel – 46-47
Turcuș, Șerban – 114-115
Turczynski, Emanuel – 138-139, 154-155, 160-161, 490-491, 600-601, 610-611, 612-613, 616-617, 696-697
Turnai, Zoltán Lucas – 710-711
- Țirca/Circa, Ioan/Iov – 18-19, 322-323, 326-327, 328-329, 330-331, 332-333, 334-335, 336-337, 338-339, 340-341, 342-343, 344-345, 346-347, 486-487, 758-759, 768-769, 770-771
- Ulfeld, Corfitz Anton von – 304-305, 576-577, 596-597, 598-599, 604-605, 606-607, 608-609, 612-613, 614-615, 620-621, 686-687, 688-689
Ursu, I. – 718-719, 748-749
- Valade, Bernard – 700-701
Vancea, Ioan – 44-45, 324-325
Varga, Attila – 118-119, 278-279
Varga, Imre – 100-101
Vargyasi, Daniel István – 490-491, 492-493, 802-803
Várkonyi, Ágnes R. – 462-463
Varlaam, mitropolit – 326-327
Vasile cel Mare, Sf. – 248-249, 282-283, 286-287, 356-357
Vasile, notar – 344-345
- Vasile, preot, protopop în Șchei – 384-385, 392-393, 704-705, 768-769
Vasilie, preot în Cincu – 776-777
Vasilievici, Ghenadie – 612-613, 696-697
Vătafu, Gheorghe – 704-705, 710-711
Veress, Andrei – 186-187
Vergiliu – 280-281
Vernazza, Rafaele – 280-281
Vesa, Pavel – 656-657, 662-663
Veszprémi, Ștefan – 328-329, 330-331, 472-473, 758-759
Vidac, Vichentie Iovanovici – 168-169, 170-171, 612-613, 696-697
Viechter, J. A. – 726-727, 728-729
Visarion, călugăr la Sâmbăta de Sus – 130-131, 290-291, 292-293, 308-309, 318-319, 348-349, 352-353, 354-355, 358-359, 360-361, 362-363, 364-365, 376-377
Voicu, Cristof – 726-727, 728-729, 736-737
Voileanu, Matei – 434-435
Voinea, preot în Căpuț – 790-791
Vries, Wilhelm de – 26-27, 30-31, 32-33, 84-85, 86-87, 138-139, 558-559
- Wallis, Francisc Anton – 398-399, 486-487, 502-503, 516-517, 518-519, 576-577, 650-651
Was/Vas, Gheorghe – 468-469
Weissensteiner, Johann – 48-49
Welykyj, mitropolit – 92-93
Wenceslaw, Franz – 190-191, 560-561, 770-771
Wesselényi, István – 500-501
Wessely, Kurt – 208-209
Wigand, Otto – 158-159
Winter, Eduard – 312-313, 548-549
Wohlmuth, J. – 72-73
Wyrwoll, Nikolaus – 26-27
Wurzbach, Constantin – 668-669, 686-687
- Xenopol, A.D. – 272-273
- Zaccaria, Francesco Antonio – 280-281
Zach, Krista – 700-701
Zakar, József – 100-101
Zanotti, Francesco Maria – 280-281
Zelzer, Klaus – 54-55
Zelzer, Michaela – 54-55
Zétényi, Zsolt – 456-457
Zinzendorf, Nikolaus Ludwig – 496-497, 502-503
Zoványi, Jenő – 476-477, 486-487
Živanović, Sinesije – 658-659, 662-663

Inhalt/Cuprins

Johann Marte	
<i>Vorwort</i>	6
Johann Marte	
<i>Cuvânt înainte</i>	7
Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu und Ernst Christoph Suttner,	
<i>Einführung: Das Geschehen der Jahre 1701 bis 1756</i>	14
Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu și Ernst Christoph Suttner	
<i>Introducere: evenimentele anilor 1701 – 1756</i>	15
Wolfgang Nikolaus Rappert,	
<i>Gab es im Jahr 1701 eine Wiederweihe? Eine semantische und historische Analyse</i>	24
Wolfgang Nikolaus Rappert	
<i>A existat în anul 1701 o rehirotonire? O analiză semantică și istorică</i>	25
Ernst Christoph Suttner	
<i>Gegensätzliches Verständnis Ekklesiologischer Gegebenheiten beim Vorbereiten, Abschliessen bzw. Bekämpfen der Siebenbürger Kirchenunion</i>	54
Ernst Christoph Suttner	
<i>Înțelegere antagonică a conceptelor eclesiologice la pregătirea, încheierea și opoziția Unirii bisericești din Transilvania</i>	55

Marton József	
<i>Personalitatea lui Leopold cardinal Kollonich</i>	96
Marton József	
<i>Die Persönlichkeit von Leopold Kardinal Kollonich</i>	97
Cristian Barta	
<i>Români din Transilvania secolului al XVIII-lea care au simpatizat cu Unirea. Când și cum și-au declarat simpatizanții conștiința de sine?</i>	110
Cristian Barta	
<i>Die Rumänen aus Siebenbürgen im 18. Jahrhundert, die mit der Union Sympathisiert haben. Wann und Wie haben die Sympathisanten ihr Selbstbewusstsein Erklärt?</i>	111
Paul Bruszanowski	
<i>Structuri instituționale ale Ortodoxiei din Principatul Transilvaniei și Regatul Ungariei până în 1761</i>	134
Paul Bruszanowski	
<i>Die Institutionellen Strukturen der Orthodoxie aus dem Fürstentum Siebenbürgen und dem Königreich Ungarn bis 1761</i>	135
Ernst Christoph Suttner	
<i>Bischof Johannes Giurgiu Nemeș - Patachi</i>	186
Ernst Christoph Suttner	
<i>Episcopul Ioan Giurgiu Nemeș - Patachi</i>	187
Remus Câmpeanu	
<i>Persoane și Grupuri profesionale importante pentru Unire în sec. al XVIII-lea (viața și pozițiile lor de drept bisericesc, ecleziologice și dogmatice). Inochentie Micu-Klein</i>	196
Remus Câmpeanu	
<i>Wichtige Personen und Konfessionelle Gruppen für die Union im 18. jh. (Ihr Leben und Ihre Kirchenrechtlichen, Ekklesiologischen und Dogmatischen Positionen). Inochentie Micu-Klein</i>	197
Ioan Mitrofan	
<i>Persoane și grupuri profesionale importante pentru Unire în sec. al XVIII-lea (viața și pozițiile lor de drept bisericesc, ecleziologice și dogmatice). Petru Pavel Aaron</i>	236
Ioan Mitrofan	
<i>Wichtige Personen und Konfessionelle Gruppen für die Union im 18. jh. (Ihr Leben und Ihre Kirchenrechtlichen, Ekklesiologischen und Dogmatischen Positionen). Petru Pavel Aaron</i>	237

Laura Stanciu	
<i>Prima generație a teologilor blăjeni și persoanele active ale Școlii Ardelene dinainte de 1761</i>	272
Laura Stanciu	
<i>Die Erste Generationen der Blasendorfer Theologen und Aktiven Personen der Siebenbürgischen Schule vor 1761</i>	273
Florin Dobrei	
<i>Iov Țirca (Circa) - un ierarh contestatar al Unirii românilor ardeleni cu Biserica Romei</i>	322
Florin Dobrei	
<i>Iov Țirca (Circa) - Ein Hierarch und Gegner der Union der Siebenbürger Rumänen mit der Kirche Roms</i>	323
Paul Brusanowski	
<i>Egumenul Visarion de la Sâmbăta și disputa teologică cu greco-catolicii (1746)</i>	348
Paul Brusanowski	
<i>Abt Visarion von Sâmbăta und der Theologische Disput mit den Griechischen Katholiken (1746)</i>	349
Nicolae Chifăr	
<i>Ieromonahul Visarion Sarai</i>	368
Nicolae Chifăr	
<i>Der Priestermonch Visarion Sarai</i>	369
Mihai Săsăujan	
<i>Protopopul Radu Tempea II al Brașovului și Cronica sa Istoria sfintei besereci a Scheilor Brașovului</i>	382
Mihai Săsăujan	
<i>Protopop Radu Tempea II. Von Kronstadt und Seine Chronik Istoria sfintei beserici a Scheilor Brașovului (Dt. Die Geschichte der heiligen Kirche der Oberen Vorstadt von Kronstadt)</i>	383
Florin Dobrei	
<i>Un opozant al Unirii religioase a românilor din Ardeal cu Biserica Romei: călugărul Sofronie de la Cioara</i>	402
Florin Dobrei	
<i>Ein Gegner der religiösen Union der Rumänen aus Siebenbürgen mit der Kirche Roms: der Mönch Sofronie von Cioara</i>	403

Keith Hitchins	
<i>Pavle Nenadović</i>	436
Keith Hitchins	
<i>Pavle Nenadović</i>	437
Gúdor Kund Botond	
<i>Protestantismul transilvănean în secolul al XVIII-lea</i>	448
Gúdor Kund Botond	
<i>Der Siebenbürgische Protestantismus im 18. Jahrhundert</i>	449
Keith Hitchins	
<i>The Court of Vienna and the Two Romanian Churches in Transylvania, 1701-1761</i>	528
Keith Hitchins	
<i>Curtea de la Viena și cele două Biserici Românești din Transylvania, 1701-1761</i>	529
Ernst Christoph Suttner	
<i>Für die Rumänen Siebenbürgens zu “Theologen” bzw. nach dem Tod der Bischöfe Atanasie Anghel und Joannes Pataki zu Bistumsdirektoren ernannte Lateiner</i>	554
Ernst Christoph Suttner	
<i>Latinii numiți pentru românii din Transylvania ca „teologi“, respectiv, ca „directori episcopali“, după moartea episcopilor Atanasie Anghel și Ioan Patachi</i>	555
Mihai Săsăujan	
<i>Curtea din Viena și chestiunea Unirii bisericești a românilor din Transylvania la mijlocul secolului al XVIII-lea</i>	564
Mihai Săsăujan	
<i>Der Wiener Hof und die Frage der Kirchenunion der Rumänen in Siebenbürgen in der Mitte des 18. Jahrhunderts</i>	565
Laura Stanciu	
<i>Roma și Unirea religioasă din Transylvania până la 1761</i>	624
Laura Stanciu	
<i>Rom und die Siebenbürger Kirchenunion bis 1761</i>	625
Mihai Săsăujan	
<i>Trecerea Olteniei sub dominație austriacă și jurisdicția bisericească a Episcopiei Râmnicului asupra românilor „neuniți”</i>	

<i>(ortodocși n.n.) din sudul Transilvaniei în perioada dominației austriece 1718-1739</i>	640
Mihai Săsăujan	
<i>Der Übergang Olteniens unter die Österreichische Herrschaft und der Kirchlichen Jurisdiktion des Bistums Râmnic unter die „Nicht-Unierten“ (d.h. Orthodoxen) aus Südsiebenbürgen in der Zeit der Österreichischen Herrschaft 1718-1739</i>	641
Keith Hitchins	
<i>The Serbian Orthodox Church and the Romanians of the Habsburg Monarchy, to 1761</i>	654
Keith Hitchins	
<i>Biserica Ortodoxă sârbă și românii din Monarhia habsburgică până la 1761</i>	655
Mihai Săsăujan	
<i>Intervenții diplomatice ale Curții din Petersburg în sprijinul ortodocșilor din Monarhia austriacă și poziția administrației aulice vieneze (1757-1762)</i>	668
Mihai Săsăujan	
<i>Die Diplomatischen Interventionen des Hofes von Sankt Petersburg zur Unterstützung der Orthodoxen in der Österreichischen Monarchie und die Position des Wiener Hofes (1757-1762)</i>	669
Daniel Dumitran	
<i>Forme ale definiției identitare în Transilvania veacului al XVIII-lea. Exemplul românilor neuniți</i>	698
Daniel Dumitran	
<i>Formen der Identitätsbestimmung in Siebenbürgen im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der nicht-unierten Rumänen</i>	699
Daniel Dumitran	
<i>Forme ale definiției identitare în Transilvania veacului al XVIII-lea. Introducere la critica imaginii istoriografice a românilor neuniți</i>	738
Daniel Dumitran	
<i>Formen der Identitätsdefinition im Siebenbürgen des 18. Jhs. Einführung in die Kritik des Geschichtsbildes der nicht-unierten Rumänen</i>	739
Indice (Elaborat de Laura Stanciu)	843

Die Autoren der Artikel/Autorii articolelor

Cristian BARTA, Autor in Band 2 (Universität „Babeş-Bolyai“, Klausenburg, Fakultät für Griechisch-Katholische Theologie/Universitatea „Babeş-Bolyai“, Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Blaj), griechisch-katholisch/greco-catolic;

Paul BRUSANOWSKI, Autor in beiden Bänden (Universität „Lucian Blaga“, Hermannstadt, Theologische Fakultät „Der Heilige Andrei Şaguna“/Universitatea „Lucian Blaga“, Sibiu, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Şaguna“), orthodox/ortodox;

Remus CÂMPEANU, Autor in Band 2 (Geschichte Institut „George Bariţ“, Klausenburg/ Institutul de Istorie „George Bariţ“, Cluj-Napoca), griechisch-katholisch/greco-catolic;

Nicolae CHIFĂR, Autor in beiden Bänden (Universität „Lucian Blaga“, Hermannstadt, Theologische Fakultät „Andrei Şaguna“/Universitatea „Lucian Blaga“, Sibiu, Facultatea de Teologie „Andrei Şaguna“), orthodox/ortodox;

Florin DOBREI, Autor in Band 2 (Universität „Eftimie Murgu“, Reschitz, Fakultät für Theologie, Sozial - und Erziehungswissenschaften/Universitatea „Eftimie Murgu“, Reşiţa, Facultatea de Teologie, Ştiinţe Sociale şi ale Educaţiei), orthodox/ortodox;

Daniel DUMITRAN, Autor in beiden Bänden (Universität „1 Decembrie 1918“, Karlsburg, Fakultät für Geschichte und Philologie/Universitatea „1 Decembrie 1918“, Alba Iulia, Facultatea de Istorie şi Filologie), orthodox/ortodox;

Ovidiu GHITTA, Autor in Band 1 (Universität „Babeş-Bolyai“, Klausenburg, Fakultät für Geschichte und Philosophie/Universitatea „Babeş-Bolyai“, Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie şi Filozofie, Cluj-Napoca), griechisch-katholisch/greco-catolic;

Kund Botond GÚDOR, Autor in Band 2 (Universität „1 Decembrie 1918“, Karlsburg, Fakultät für Geschichte und Philologie/Universität „1 Decembrie 1918“/Universitatea „1 Decembrie 1918“ din Alba Iulia), reformiert/reformat;

Keith HITCHINS, Autor in beiden Bänden (University of Illinois, Department of History/ Departamentul de Istorie, Universitatea din Illinois, SUA), reformiert/reformat;

Viorel IONIȚĂ, Autor in beiden Bänden (Universität Bukarest, Fakultät für Orthodoxe Theologie „Justinian Patriarhul“/Universitatea București, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul“), orthodox/ortodox;

Vasile LEB, Autor in Band 1 (Universität „Babeș-Bolyai“, Klausenburg, Fakultät für Orthodoxe Theologie/Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Ortodoxă), orthodox/ortodox;

Johann MARTE, Autor in beiden Bänden (Präsident der Stiftung „Pro Oriente“, Wien/ Președintele Fundației „Pro Oriente“, Viena), katholisch/catolic;

Jozsef MARTON, Autor in Band 2 (Universität „Babeș-Bolyai“, Klausenburg, Fakultät für Römisch - Katolische Theologie/Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Romano - Catolică), katholisch/catolic;

Iacob MĂRZA, Autor in Band 1 (Universität „1 Decembrie 1918“, Fakultät für Geschichte und Philologie, Karlsburg/Universitatea „1 Decembrie 1918“, Facultatea de Istorie și Filologie, Alba Iulia), griechisch-katholisch/greco-catolic;

Greta-Monica MIRON, Autorin in Band 1 (Universität „Babeș-Bolyai“, Klausenburg, Fakultät für Geschichte und Philosophie/Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filozofie, Cluj-Napoca), griechisch-katholisch/greco-catolică;

Ioan MITROFAN, Autor in Band 2 (Universität „Babeș-Bolyai“, Klausenburg, Fakultät für Griechisch-Katolische Theologie/Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Blaj), griechisch-katholisch/greco-catolic;

Wolfgang Nikolaus RAPPERT, Autor in Band 2 (Universitätsbibliothek und Universitätsarchiv, Wien/Biblioteca și Arhiva Universității din Viena), katholisch/catolic;

Mihai SĂSĂUJAN, Autor in beiden Bänden (Universität Bukarest, Fakultät für Orthodoxe Theologie „Justinian Patriarhul“/Universitatea București, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul“), orthodox/ortodox;

Gábor SIPOS, Autor in Band 1 (Universität „Babeș-Bolyai“, Klausenburg, Fakultät für Evangelische Theologie/Universitatea „Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Reformată), reformiert/reformat;

Laura STANCIU, Autorin in beiden Bänden (Universität „1 Decembrie 1918“, Fakultät für Geschichte und Philologie, Karlsburg/Universitatea „1 Decembrie 1918“, Facultatea de Istorie și Filologie, Alba Iulia), griechisch-katholisch/greco-catolică;

Ernst Christoph SUTTNER, Autor in beiden Bänden (Universität Wien, Institut für Theologie und Geschichte des christlichen Ostens/Universitatea din Viena, Institutul pentru Teologia și Istoria Creștinilor Răsăriteni), katholisch/catolic.

www.edituraenciclopedica.ro

9 789734 506187

**Die Union der Rumänen Siebenbürgens
mit der Kirche von Rom**

**Unirea românilor transilvăneni
cu Biserica Romei**